

Научно-образовательный электронный журнал

ОБРАЗОВАНИЕ И НАУКА В XXI ВЕКЕ

**Выпуск №18 (том 2)
(сентябрь, 2021)**

Международный научно-образовательный
электронный журнал
«ОБРАЗОВАНИЕ И НАУКА В XXI ВЕКЕ»

УДК 37

ББК 94

**Международный научно-образовательный электронный журнал
«ОБРАЗОВАНИЕ И НАУКА В XXI ВЕКЕ». Выпуск №18 (том 2) (сентябрь,
2021). Дата выхода в свет: 30.09.2021.**

Сборник содержит научные статьи отечественных и зарубежных авторов по экономическим, техническим, философским, юридическим и другим наукам.

Миссия научно-образовательного электронного журнала «ОБРАЗОВАНИЕ И НАУКА В XXI ВЕКЕ» состоит в поддержке интереса читателей к оригинальным исследованиям и инновационным подходам в различных тематических направлениях, которые способствуют распространению лучшей отечественной и зарубежной практики в интернет пространстве.

Целевая аудитория журнала охватывает работников сферы образования (воспитателей, педагогов, учителей, руководителей кружков) и школьников, интересующихся вопросами, освещаемыми в журнале.

Материалы публикуются в авторской редакции. За соблюдение законов об интеллектуальной собственности и за содержание статей ответственность несут авторы статей. Мнение редакции может не совпадать с мнением авторов статей. При использовании и заимствовании материалов ссылка на издание обязательна.

© ООО «МОЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНАЯ КАРЬЕРА»

© Коллектив авторов

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ:

Пестерев С.В. – гл. редактор, отв. за выпуск

Батурин Сергей Петрович	кандидат исторических наук, доцент
Боброва Людмила Владимировна	кандидат технических наук, доцент
Богданова Татьяна Владимировна	кандидат филологических наук, доцент
Демьянова Людмила Михайловна	кандидат медицинских наук, доцент
Еремеева Людмила Эмировна	кандидат технических наук, доцент
Засядько Константин Иванович	доктор медицинских наук, профессор
Колесников Олег Михайлович	кандидат физико-математических наук, доцент
Коробейникова Екатерина Викторовна	кандидат экономических наук, доцент
Ланцева Татьяна Георгиевна	кандидат экономических наук, доцент
Нобель Артем Робертович	кандидат юридических наук, доцент
Ноздрина Наталья Александровна	кандидат педагогических наук, доцент
Павлов Евгений Владимирович	кандидат исторических наук, доцент
Петрова Юлия Валентиновна	кандидат биологических наук, доцент
Попов Сергей Викторович	доктор юридических наук, профессор
Табашникова Ольга Львовна	кандидат экономических наук, доцент
Тюрин Александр Николаевич	кандидат географических наук, доцент
Усубалиева Айнура Абдыжапаровна	кандидат социологических наук, доцент
Фаттахова Ольга Михайловна	кандидат технических наук, доцент

СОДЕРЖАНИЕ

Название научной статьи, ФИО авторов	Номер страницы
ДОПОЛНИТЕЛЬНОЕ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЕ ОБРАЗОВАНИЕ	
O'ZBEKISTONDA TASVIRIY SAN'AT VA CHIZMACHILIK FANINING O'RNI VA MOHIYATI Shokiraliyev Asliddin Jamoliddin o'g'li	16
BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARIGA ERTAK O'RGATISHNING PEDAGOGIK ASOSLARI Umarqulova Nozima Parda qizi	26
ГЕОГРАФИК ҚОБИҚ ВА УНИ ЎРГАНИШДА ТАБИИЙ ГЕОГРАФИК ФАНЛАР ТИЗИМИ Исамутдинова Гулнора Ахмедовна, Турсунова Дилрабо ХХХ, Пўлатова Гулбаҳор Ибрагимовна	30
THE ESSENCE OF TEACHING SPEAKING OF AS A FOREIGN LANGUAGE AT A SECONDARY SCHOOLS Jumaniyozova Mehribon Ahmedovna, Yusubbaeva Nilufar Alisher qizi, Abdullayev Mirzobek Qadamovich	35
QORAMOLLARDA TUBERKULYOZ KASALLIGI Amirov Anvar Abdusalilovich	39
ИСПОЛЬЗОВАНИЕ СОВРЕМЕННЫХ МЕТОДОВ В ОБУЧЕНИИ ФИЗИКЕ Воксидова Хуснора Муродуллаевна	43
CLINICAL FUNCTIONAL STATUS OF THE CARDIOVASCULAR SYSTEM IN PATIENTS WITH ARTERIAL HYPERTENSION WHO HAS COVID-19 Ibragimov Umidbek Sabirovich	47
BOSHLANG'ICH SINIF TABIATSHUNOSLIK DARSLARIDA ILG'OR PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALARDAN FOYDALANISH Botirova Go'zalxon Zafarovna	53
ЎРТА ОСИЁ ХАЛҚЛАРИ АНЪАНАВИЙ ВА ЗАМОНАВИЙ ТУРМУШ ТАРЗИДАГИ ҚАДИМИЙ ДИНИЙ ЭЪТИҚОДЛАР ИЗЛАРИ Холматов Ойбек Илҳомович	61
O'RMONLAR EKOLOGIYASI VA AHAMIYATI Rahmonova Umida O'razaliyevna	69

ОСОБЕННОСТИ ИЗМЕНЕНИЯ ИММУНОЛОГИЧЕСКИХ ПАРАМЕТРОВ У ДЕТЕЙ С ХРОНИЧЕСКИМ БРОНХИТОМ Шамсиев Фуркат Мухитдинович, Мусажанова Раъно Анварбековна, Каримова Нилуфар Иргашевна, Шарипова Нилуфар Палвановна	73
ФЕЪЛДА МУНОСАБАТ МАЪНОСИНИНГ ИФОДАЛАНИШИ Юлдашева Садокат Баходир кизи	81
МАКТАВГАЧА YOSHDAGI BOLALARNI KASB HUNARGA TAYYORLASH Raximberdiyeva Umrinisa Dilshod qizi	90
KICHIK YOSHDAGI O`QUVCHILARNING TIL BILISH KO`NIKMALARINI SHAKLLANTIRISHDA ERTAK VA O`YINLARNING AHAMIYATI Vohidova Gulchehra	93
BOSHLANG'ISH SINF O`QUVCHILARIDA KREATIV FIKRLASHNI RIVOJLANTIRISH HAMDA QOBILIYATLARNI RIVOJLANTIRISH To'ychiyeva Ruxsora Adhamjonovna	97
ВЕГЕТАТИВНЫЕ РАССТРОЙСТВА ПРИ НАРУШЕНИИ МЕНСТРУАЛЬНОЙ ФУНКЦИИ У ДЕВОЧЕК-ПОДРОСТКОВ В УСЛОВИЯХ ПАНДЕМИИ COVID-19 Ходжаева А.С., Гулямова М.К.	100
ИЗУЧЕНИЕ ВОЗМОЖНОСТЕЙ ПОВЫШЕНИЯ ИЗНОСОСТОЙКОСТИ СИСТЕМЫ ПИЛА-КОЛОСНИК ХЛОПКО- ПЕРЕРАБАТЫВАЮЩИХ МАШИН Атажанов Акбар Базарбаевич, Сафоев Абдухалил Абдурахимович	109
SHAYX-VALIYLAR HAQIDAGI MILLIY ROMANLARDA SUJET VA KOMPOZITSIYA Mubora Omanova	113
ПРИЁМЫ МУЛЬТИМЕДИЙНОЙ ДИДАКТИКИ Сабрина Бекпулатова Рудакиевна, Собирова Зульхумор Шариповна	120
ЗДОРОВОЕ ПИТАНИЕ И ВЛИЯНИЕ НЕПРАВИЛЬНОЙ ПИЩИ НА ПИЩЕВАРИТЕЛЬНУЮ СИСТЕМУ Махмудова Шахзодахон Султонмахмуд кизи	130
ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ТЕХНИЧЕСКИХ И ДИДАКТИЧЕСКИХ ИНСТРУМЕНТОВ ПРИ ИЗУЧЕНИИ ПРОИЗНОШЕНИЯ НА АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКЕ Джураев Араббой Рахмиддин ўғлы	133
ЕШЛАРДА ТИББИЙ БИЛИМ ВА КУНИКМАЛАРНИНГ ШАКЛЛАНИШИДА ТАБИИЙ ФАНЛАРНИНГ, ЖУМЛАДАН БИОЛОГИЯНИНГ УРНИ Усмонова Наргиза Равшановна	143

ISLOM – SALOMATLIK DINI Mahkambek Abdurazzoqov	150
MATEMATIKA DARSLARIDA DARAJALI SONNING OXIRGI RAQAMLARINI TOPISH Musayev Jurabek Muso o'g'li, Musayev Jasur Muso o'g'li	155
MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALAR TA'LIM TARBIYASIDA TOLERANTLIK TAMOILINING PEDAGOGIK ASOSLARI Alijonova Iroda Nabijonovna	159
O'ZBEK TILINI O'QITISHDA XALQ DOSTONLARINING O'RNI Alimova E'zoza Zafar qizi	162
MATEMATIKA FANINI O'QITISHDA INTERNETDAN FOYDALANISHNING AHAMIYATI HAMDA AKTLARDAN SAMARALI FOYDALANISH Saparov Orinbosar Baxievich	166
INFORMATION AND COMMUNICATION TECHNOLOGY IN LANGUAGE LEARNING Rajabova Dilorom, Masharipova Ma'rifat, Avezova Shaxlo	169
STATISTICAL ANALYSIS OF THE AMOUNT OF DAILY URINARY EXCRETION AMONG CHILDREN Allazov I.S.	173
ШОЛИ ЕТИШТИРИШДА ГЕРБЕЦИДСИЗ ТЕХНОЛОГИЯ Тўраев Баходир Тиркашович, Зиядуллаев Абдукаххар Шамсиевич, Ибрагимов Санъат Музаффарович, Дусчанов Шакир Шарифович	175
“KICHIK GURUHLI MUNOZARA” TEXNIKASINING FILOLOGIYA YO'NALISHI TALABALARINING GAPIRISH KO'NIKMALARINI RIVOJLANTIRISHDAGI AFZALLIKLARI Guzal Jalilova G'ulomovna	180
Minolta SPAD-502 Plus ПРИБОРИ ЁРДАМИДА ҒЎЗА ЎСИМЛИГИНИНГ АЗОТГА БЎЛГАН ЭХТИЁЖИНИ АНИҚЛАШ ВА УНИНГ САМАРАСИ Д.Т.Абидоҳунов, И.И.Абдуллаев	184
AYSBERG SALATBARGI O'SIMLIGING YETISHTIRISH JARAYONIDA QO'LLANILADIGAN AGROTEXNIKA Abduraxmonov Samandar Rustamboyevich, Berdaliyev Xusniddin Norqul o'g'li, Saliyev Sardorbek Alisherovich	191
MUSIQA MADANIYATI DARSLARIDA INNOVATSION TEKNOLOGIYALARDAN FOYDALANISH Ko'kiyeva Shohida Ulug'bekovna	196
FIZIKA FANIDAN DARS O'TISH JARAYONIDA ILG'OR PEDAGOGIK METODLARDAN FOYDALANISH Jumaniyozova Shahnoza Zaripboevna	202

GULJAMOL ASQAROVA SHE'RLARIDA AYOL RUHIYATINI IFODALOVCHI LISONIY VOSITALAR Isroilova Chamanoy	206
ОФИЦЕР - ЎҚИТУВЧИНИНГ КОММУНИКАТИВ МАДАНИЯТИНИ РИВОЖЛАНТИРИШ Исмаилов Д.Т.	209
ВЛИЯНИЕ ВОЗДЕЛЫВАНИЯ ПОВТОРНЫХ КУЛЬТУР АРАХИСА И СОИ В КАЧЕСТВЕ НА КАЧЕСТВО ЗЕРНА Уткир Махмудов Хайдарович, Шодиёр Бобокандов Раджабали угли	214
RUS TILI VA O'ZBEK TILI O'RTASIDAGI RUS TILINING O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI Shaxnoza Ergasheva Baxtiyor qizi	219
ОПРЕДЕЛЕНИЕ И ИЗУЧЕНИЕ СОРТОВ КУКУРУЗЫ НА УСТОЙЧИВОСТЬ ВИРУСА КАРЛИКОВОЙ МОЗАИКИ (ВКМК) (Maize dwarf mosaic virus) Собирова З.Ш., Тургунова З.Р.	223
BOSHLANG'ICH SINF ONA TILI DARLARIDA ZAMONAVIY METODLARDAN FOYDALANISH Abdigafforova Shahodat Qulmamatovna	230
INNOVASION YONDOSHUV ASOSIDA O'QUVCHILARDA TEKNOLOGIK KOMPETYENSIYALARNI SHAKLLANTIRISHNING PEDAGOGIK SHARTLARI Xolmirzayeva Dilaferuz Fattayevna	234
BOSHLANG'ICH SINF O'QUVCHILARINI IJODIY FAOLIYATGA YO'LLASH Otamurodova Dilfuza Otamurod qizi	237
ВРОЖДЁННЫЙ СКОЛИОЗ В СОЧЕТАНИИ С ДРУГИМИ АНОМАЛИЯМИ ОРГАНОВ И СИСТЕМ И.Э. Хужаназаров, Ш.Ф. Хамроев	242
БЕРУНИЙ АСАРЛАРИНИНГ ҚИСКАЧА ТАВСИФИ Мавжуда Разакова, Хилола Адизова	251
ЖАЛОЛИДДИН СУЮТИЙНИНГ МАШХУР АСАРЛАРИ Ҳайдарова Сурайё	258
USTOZNING QADRI Reyimboyeva Muhabbat Davletboyevna	262
ПУТИ РАЗВИТИЯ РОССИЙСКОЙ НАУКИ В ШКОЛЕ Дусмуродова Гулираъно Гайрат Кизи	266
JISMONIY TARBIYA VA SPORT MASHG'ULOTLARINI ILG'OR PEDAGOGIK TEKNOLOGIYALAR ASOSIDA TASHKIL ETISH Amonturdiyev Baxtiyor Qurbanovich	269

VOLEYBOL SPORT TURNING KELIB CHIQISH TARIXI HAMDA DUNYO HAMJAMIYATIDAGI TUTGAN O`RNI Xakimova Nargiza Uralovna	274
JISMONIY SPORT HAMDA MADANIYAT JARAYONINING INSON OMILIGA TA`SIRI VA FOYDALILGI Amanturdiyev Otabek Qurbanovich	276
YOSH FUTBOLCHILARNI TEXNIK TAYYORGARLIGINI OSHIRISHDA INNOVATSION TEXNOLOGIYALARNING AHAMIYATI To`laganov Rustam Xudoyqulovich	280
SHAKLLANTIRISHDA JISMONIY TARBIYA VA TALABALAR MA`NAVIY-AXLOQIY QIYOFASINI SPORTNING O`RNI Shaymardonov Ravuf Narzullayevich	284
BOKS SPORT TURNING KELIB CHIQISHI VA YURTIMIZDAGI YARATILAYOTGAN IMKONIYATLAR TO`G`RISIDA Umbarov Jo`raqul Musayevich	287
24 - OKTYABR O`ZBEKISTON RESPUBLIKASI PREZIDENTI SAYLOVI KUNI Mamatov Shohjahon Mahmudjon o'g'li	290
UMUMIY O`RTA TALIM MUASSASALARINI ILMIY- USLUBIY BOSHQARISH Abdiramanov Baxadir Sag'iydullaevich	295
UMUMTA`LIM MAKTABLARIDA O`QUVCHILARNI KASB- HUNARGA YO`NALTIRISHDA CHET EL TAJRIBALARINI O`RGANISH Biysenov Temirbek	301
O`QUVCHILARNING MUSIQIY QOBILIYATLARINI RIVOJLANTIRISHDA PSIXOLOGIK OMILLAR Rixsiboyev Oybek	306
BADIIY MATNDA SINTAKTIK VOSITALAR LINGVOPOETIKASI (Sh.Boshbekov asarlari misolida) Andaniyazova Gavhar Ruziqulovna	310
SHE`RIY TARJIMADA SHAKL VA OHANG Sultonova Dildora Halim qizi	318
TOG`AY MURODNING "OYDINDA YURGAN ODAMLAR" QISSASIDAGI KOMPARATIV TROPLARNING LINGVOKULTUROLOGIK XUSUSIYATLARI Jo`rayeva Gulhayo	323
FUTBOL O`YIN QOIDALARI VA UNING TARIXI Sharipov Habibulla Abduqahhorovich	334
QIZLARDA MUVOZANATNI RIVOJLANTIRISHDA RAQS HARAKATLI O`YINLARDAN FOYDALANISH METODIKASI Tashmurotov Farrux Yorixonovich	337

FUTBOL SPORT TURINING ELEMENTAR QOIDALARI TO`G`RISIDA Babarahmatov Bobir Bo`riyevich	339
ULTRATOVUSHNING TASNIFI VA TIBBIYOTDAGI AHAMIYATI Usmonov Saidjon Abdusubxon o`g`li, Burxonova Orzuxon Asrorjon qizi	342
ASINXRON ELEKTR YURITMALARNING TEZLIGINI ROSTLASHDA ENERGIYA TEJAMKOR REJIMLARNING TAHLILI Rustamov Suhrob Shuhrat o`g`li	345
YANGI O'ZBEKISTONDA YANGI KASHFIYOTLAR Saidova Dilnoz Jumayevna	350
ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ИКТ НА УРОКАХ ФИЗКУЛЬТУРЫ Аманов Шухрат Шарифбаевич	358
BOSHLANG'ICH SINFLARDA INTERFAOL USULLARDAN FOYDALANISH Rahimova Dilafruz Mansurovna	363
LINGUISTIC FEATURES OF FLORONYMS EXPRESSING HUMAN ACTIVITY IN ENGLISH AND UZBEK Khamrokulova Gulmira	366
IMPORTANCE AND FUNCTIONS OF BLOOD. THE CIRCULATORY SYSTEM Valiyeva Mukarram Zafar kizi, Musurmonova Nigora Chori kizi	376
AN UPDATED CHECKLIST OF PRIMULA SPECIES (PRIMULACEAE) IN UZBEKISTAN Aziza Mamarajabova, Ma`ruf Panjiyev	382
ХАЛҚАРО ТЕРРОРИЗМ ОИД ЗАМОНАВИЙ ЁНДАШУВЛАР ВА ЎРГАНИШНИНГ МЕТОДОЛОГИК АСОСЛАРИ Махкамов Мухаммадюсуф Муборакхўжа ўғли	396
“TUSHDA KECHGAN UMRLAR” ASARIDAGI RUSTAM OBRAZINI YARATISHDA YOZUVCHI MAHORATI Sadullayeva Darmonjon	408
MULTIPLE COLORITY OF UZBEK NATIONAL AND VARIETY MUSIC COMPARISON OF QUALITIES AND THEIR PROPERTIES ON THE LOCAL Tosheva Durdona Bakhodirovna, Shirinova Mukhayo Kusenovna	412
“SAB’AI SAYYOR” DOSTONIDA QAHRAMONLAR RUHIYATINI YORITISHDA MUALLIF MAHORATI Shamsiyeva Hurriyat Qulmurod qizi	417
ТАЪЛИМ ЖАРАЁНИДА МУАММОЛИ ВА ЭВРИСТИК МЕТОДЛАРНИНГ ЎРНИ ВА АҲАМИЯТИ Мамаражаб Тожиев, Эшмаматов Сарвар Кўчқор ўғли	425

TIBBIY TA'LIM TIZIMIDAGI O'ZGARISHLAR Samatova Sanobar Nazarovna	431
ПЕДАГОГИКА ВА ПСИХОЛОГИЯДА ШАХС ФАОЛИЯТИНИ ЎРГАНИШ УСУЛЛАРИ Хусанов Зокир Сафарович	436
QORAQALPOQSTON MADANIYATI VA SA'NATI Alliyarova Marjan Baxtbay qizi	442
SABZAVOT VA POLIZ EGINLARIDA UCHRAYDIGAN SHIRALAR BILAN ENTOMOFAGLARNING TURLARI, BIOEKOLOGIK RIVOJLANISHI ZARARKUNANDAGA QARSHI ZAMONAVIY KURASH USULLARIDAN FOYDALANISH Xasanov Jamshid Davletbayevich	446
OQSILLARNING HUJAYRA TARKIBIDAGI MUHIM XOSSALARI Abdullayev Xurshid, O'razova Malika Nasro'llo qizi	451
THE EFFECT OF THE CHEMICAL PREPARATION "TINTUL DUO" AGAINST YELLOW AND BROWN RUST DISEASE IN AUTUMN Abdulhamidov Anvarjon Alisher ugli	454
BUYRAK KASALLIKLARI VA UNI DAVOLASH USULLARI Saidmurodova Sevinch Xasan qizi	459
ИННОВАЦИОННОЕ МЫШЛЕНИЕ: СИСТЕМНЫЙ ПОДХОД Муталибхонова Мунисхон Фахриддинхон кизи	463
SHAYBONIYLAR VA BOBURIYLAR O'RTASIDAGI XALQARO MUNOSABATLAR Abduraimova Manzura	474
АРАБ ТИЛИДАГИ ЗАМИРЛАР (КИШИЛИК ОЛМОШ)ЛАРИ ВА УЛАРНИНГ ГРАММАТИК ФУНКЦИЯЛАРИ Ахмедов Самариддин Абилғозиевич	478
BOLALARNING QOBILIYATINI RIVOJLANTIRISHDA LOGOPEDNING TUTGAN O'RNI Sidiqova Zuhro Aslamovna	487
SAYLOVLAR YOSHLAR NIGOHIDA Mingboyev Ibrohim	490
CHET TILINI O'RGATISH VA O'RGANISH Rahmatova Dilnavoz Abdumurodovna	494
СУҒОРИЛАДИГАН ЕР МАЙДОНЛАРИДА СУВДАН САМАРАЛИ ФОЙДАЛАНИШНИНГ ИЛМИЙ АМАЛИЙ АҲАМИЯТИ Баратова Дилноза Нуритдиновна	497
МАҲАЛЛИЙ ХОМАШЁЛАР АСОСИДА ОЛИНГАН ПОЛИМЕР / МИНЕРАЛЛ КОМПОЗИТНИНГ РЕНТГЕНТФАЗАВИЙ ТАДҚИҚИ Махкамова Н.О., Махкамов Б.Ғ., Гафурова Д.А.	503

O'ZBEK TILI VA UNING ANAMIYATI Raxmatova Muxlisa Abdukaxxorovna	508
КЛИНИКО-СТАТИСТИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ БОЛЬНЫХ С РЕДКОЙ ФОРМОЙ ОСТРОГО КИШЕЧНОГО НЕПРОХОДИМОСТИ ОКАЗЫВАЮЩЕГО ЭКСТРЕННУЮ МЕДИЦИНСКУЮ ПОМОЩЬ Хошимов Диёр Эгамкулович	514
МАРКАЗИЙ ОСИЁ МИНТАҚАСИДАГИ ХАВФСИЗЛИК ВА ГЕОПОЛИТИК МАНФААТЛАРГА ТАРИХИЙ НАЗАР Гаипов Равшан Абдужалилович, Джураев Дилшод Анварович	518
МИЛЛИЙ ЎЗЛИКНИ АНГЛАШ УМУМДАВЛАТ, УМУМЖАМИЯТ МАНФААТЛАРИНИ АКС ЭТТИРАДИГАН МЕЗОН Исаков Санжар Хазраткулович, Тураев Шовкат Эргашевич	522
SHAVKAT RAHMON SHE'RIYATI ADABIY TANQIDCHILAR NIGOHIDA Zokirova Xadicha	527
IJOD MAKTABLARIDA TASAVVUF ADABIYOTINI ZAMONAVIY USULLARDA O'QITISH MASALASI Mamatxalikova Tursunoy Rahmonberdiyevna	533
MUZLIKLARNING TURLARI VA ULARNING GEOLOGIK ISHI Ahmedova Farzonabegim Saydullo qizi	546
ТЕМИРБЕТОН КЎПРИКЛАРНИНГ ЎЗИ ЗЎРИҚАДИГАН БЕТОНДАН ТАЙЁРЛАНГАН КЎПРИК ПОЛОТНОСИНИНГ КУЧЛАНГАНЛИК-ДЕФОРМАЦИЯЛАНГАН ҲОЛАТИ ТАДҚИҚОТИ Аскарлова Дилбар Содирали қизи	551
YANGI O'ZBEKISTONDA PREZIDENT SAYLOVI UCHUN TARG'IBOT VA TASHVIQOT ISHLARI Abdijalilov Elyor Shuxrat o'g'li	556
АУДИТОРИЯДАН ТАШҚАРИ ТАЪЛИМ – ТАРБИЯГА МАҚСАДЛИ, ТИЗИМЛИ ЁНДАШИШ Яхшибоева Дамира Толиб қизи, Хошимова Илмира Ибройим қизи	562
STUDYING THE EFFECT OF IRRIGATION REGIME ON THE GROWTH AND DEVELOPMENT OF COTTON Ashurova Gulmira Aminovna, Mirjanov Bobir Numonovich, Jamolova Mahbuba Amrillo qizi, Avezov Shohmirjon Mavlonovich	567
HALIMA XUDOYBERDIYEVA SHE'RLARIDA IJTIMOY MUAMMO MASALASI Nafosat Muhammadiyeva	572
ТРАКТОР ВА АВТОМОБИЛЛАРГА ТЕХНИК ХИЗМАТ КО'РСАТИШДА ХАВФСИЗЛИК ТЕХНИКАСИ Хасанова Ҳулдузхон	580

ДЕМОКРАТИК САЙЛОВ ЖАРАЁНЛАРИ ВА ХОРИЖИЙ ТАЖРИБА Ҳилола Солиева	583
YOSH DAVIRLARI PSIXOLOGIYASIDA YOSHGA OID PSIXOLOGIK INQIROZLAR Mahmudjonov Ibrohimjon Ismoiljon o'g'li	589
AUDIT RIVOJLANISHINING TARIXIY XUSUSIYATLARI R.X. Okilova	594
MUQIMIY ASARLARIDA XALQ OG'ZAKI IJODINING AKS ETISHI O'sarova Shaxodat U'rinovna	598
BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARIDA O'QISH SAVODXONLIGINI RIVOJLANTIRISH Botirova Ziyodaxon	603
ONA TILIM - IFTIXORIM Xalimova Nasiba Iqrorjon qizi	607
ГЕЙМИФИКАЦИЯ КАК МЕТОД ВОВЛЕЧЕННОСТИ НА УРОКАХ БИОЛОГИИ Собирова Зулхумор Шариповна, Бекпулатова Сабрина Рудакиевна	611
DETECTING QUENCH IN HTS MAGNETS WITH LTS WIRES — A THEORETICAL AND NUMERICAL ANALYSIS Eldor Turdiyev Nasriddinovich, Ahmad Yaxshimurodov Asror o'g'li, Bobur Abdusattarov Abdikamolovich, Azimjon Hamdamov Muzaffar o'g'li	620
AN UPDATED CHECKLIST OF PRIMULA SPECIES (PRIMULACEAE) IN UZBEKISTAN Aziza Mamarajabova, Ma'ruf Panjiyev	637
CHANNEL-RESTRICTED MENISCUS SELF-ASSEMBLY FOR UNIFORMLY ALIGNED GROWTH OF SINGLECRYSTAL ARRAYS OF ORGANIC SEMICONDUCTORS Eldor Turdiyev Nasriddinovich, Ahmad Yaxshimurodov Asror o'g'li, Bobur Abdusattarov Abdikamolovich, Azimjon Hamdamov Muzaffar o'g'li	666
DETERMINATION OF THE THERMAL DIFFUSIVITY OF AQUEOUS SOLUTIONS OF METHANOL IN AN EXTENDED RANGE OF TEMPERATURE BY A LASER-INDUCED THERMAL GRATING TECHNIQUE Bobur Abdusattarov Abdikamolovich, Ahmad Yaxshimurodov Asror o'g'li, Eldor Turdiyev Nasriddinovich, Azimjon Hamdamov Muzaffar o'g'li	688
TARMOQLARARO EKRANLARNING AXBOROT XAVFSIZLIGINI TA'MINLASHDAGI AHAMIYATI X.I.To'liyev, J.M. Allayarov, B.K. Turemuratova	701

МЕТОДИКА ОПОРНОЙ ТЕХНОЛОГИИ ПРИ ОБУЧЕНИИ РУССКОМУ ЯЗЫКУ КАК ИНОСТРАННОМУ (НА ПРИМЕРЕ РАЗРАБОТКИ ФРАГМЕНТА ЗАНЯТИЯ НА ТЕМУ «ПРОШЕДШЕЕ ВРЕМЯ ГЛАГОЛА») Сагдуллаева Хилола Мирхалиловна	705
БОШЛАНҒИЧ СИНФ ЎҚУВЧИЛАРИДА НУТҚ МАДАНИЯТИНИ ШАКЛЛАНТИРИШНИНГ ИЛМИЙ-НАЗАРИЙ МАСАЛАЛАРИ ВА ПЕДАГОГИК ШАРТЛАРИ Ачилдиева Манзура Эркиновна	712
TALABALAR MA'NAVİY-AXLOQIY QIYOFASINI SHAKLLANTIRISHDA JISMONIY TARBIYA VA SPORTNING O'RNI Nomozov Suyunbek Abdimalik o'g'li	720
OLMA KISLOTANING MIS (II) IONI BILAN HOSIL QILGAN KOORDINATSION BIRIKMASI TUZILISHINI TAHLILI Kamolov Sanjar Nayimovich, Normamatov Adhamjon Sa'dulla o'g'li, Toshov Hamza Sayidmurodovich, Ibragimov Aziz Bahtiyarovich	723
O'SMIRLIK DAVRIDA PSIXIK XOLATLARNING NAMOYON BO'LISHI VA UNING SALBIY TASIRI Jo'rayev Atham Qoraqulovich	730
SELLULOZA OLINISHI Bobomurotova Marg'uba Halimovna	734
АНАЛИЗ МЕТОДОВ СНИЖЕНИЯ КОНЦЕНТРАЦИИ ПЫЛЕГАЗОВЫХ ВЫБРОСОВ, ВЫДЕЛЯЕМЫХ ПРИ МАССОВЫХ ВЗРЫВАХ, НА ГЛУБОКИХ КАРЬЕРАХ Таджиев Шухрат Тўлқинович, Кобилов Олимжон Сирожович, Исломбек Ганиевич	743
МАКТАБГАЧА ТА'ЛИМ TARBIYALANUVCHILARIDA INGLIZ TILIDA NUTQINI RIVOJLANTIRISHDA ZAMONAVIY YONDASHUVLAR Abdullayeva Iroda Alisherovna	752
IMOM AL-MOTURIDIYNING OLAMNING ALLOH TOMONIDAN YARATILGANI TO'G'RISIDA DALILLARI Jumaniyozov Eldor Asqarali o'g'li	756
ТРАНСФОРМАЦИЯ ФРАЗЕОЛОГИЗМОВ В ЯЗЫКЕ СМИ Сувонова Ойдин Мадрахим кизи	761
GLOBAL SHAROITDA ONA TILINING MAMLAKAT RIVOJIDAGI O'RNI Mamatqulov Abbosjon Nabiyevich, Maxsudov Sherzod Solijonovich	766
BOSHLANG'ICH TA'LIMDA DARS O'TISH JARAYONINI RIVOJLANTIRISH Mamarasulova Gulshodaxon Dilshodbek qizi	768

PROTAKTINIYNING YARATILISHI Z.T.Xalmuratova, S.S.Akimbayeva	775
ҲАЛИМА ХУДОЙБЕРДИЕВА ШЕЪРИЯТИДА “ШАКЛ- МАЪНО-ВАЗИФА” ТАМОЙИЛИ АСОСИДА ЎРГАНИШ МУАММОЛАРИ Эшнӣёзова Гулҳаё Ҳамрокуловна	777
ПЕДАГОГНИНГ КАСБИЙ МУЛОҚОТИ ВА МУОМАЛА ОДОБИНИ ШАКЛЛАНИШИНИНГ МУХИМ ЖАРАЁНЛАРИ Каримова Нилуфар Худайбердиевна, Норкулов Турғун Туракулович	784
“UY BEKASI SINDROMI”NING PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI Qarshiboyev Faxriddin Alisher o‘g‘li, Tirkasheva Mavluda Akram qizi	790
QOBILIYAT MUAMMOSINING PEDAGOGIK-PSIXOLOGIK TAHLILI Fayganova Zohira Buribayevna	795
MAKTABGACHA TA’LIMDA INNOVATSION METODLARDAN FOYDALANISH Muminova Munajat Yuldashevna	801
YECHIMI ODDIY AMMO-DOLZARB MUAMMO Xursanov Fazliddin Rustam o'g'li, Atabaev Allayar Maxsetbaevich, Qodirov Alisher Uraimovich	805
DEVELOPING STUDENTS ATTITUDES TOWARDS THE ENVIRONMENT WHEN TEACHING A FOREIGN LANGUAGES Xolov Azizjon Sharif o‘g‘li	812
ҚЎЧҚОР НОҚОБИЛ ИЖОДИДА ИНСОН ВА ДАВР ТАСВИРИ Эшбоева Ҳамида Ҳусановна	818
PSIXATROP VA GIYOHVAND MODDALARNING ZARARLI OQIBATLARI Ahmadjonova Shahnozaxon, Tursunov Farxodjon	823
ДЖАРКУТАН Базарбаева Жамийла	827
QORAQALPOG‘ISTONDA JADIDCHILIK HARAKATI VA UNING RIVOJLANISHIDA SEYFULG‘ABIT MAJIDOVNING TUTGAN ORNI Bazarbaeva Jamiyla	832
IHOTA O'RMONZORLARINI BARPO ETISHDA TUT KO'CHATLARINING AHAMIYATI Kunnazarov Aziz Jumanazarovich	837
JAVDAR YETISHTIRISH TEXNOLOGIYASI Sharipova Nafisa Muzaffar qizi	840

THE IMPORTANCE OF TEACHING ENGLISH TO CHILDREN AS EARLY AS POSSIBLE Shirinqulova Sitara Muzaffar qizi	844
TARIX FANINI O`QITISHDA MUAMMOLI TA'LIM TEKNOLOGIYASIDAN FOYDALANISHNING O`ZIGA XOS XUSUSIYATLARI Anvarjonov Ahrorjon Ahadjon o`g`li	850
ЖАРГОН ВА УНИНГ ИЖТИМОЙ ГУРУҲЛАР НУТҚИДА ТУТГАН ЎРНИ Нуритдинова Райҳона Нумоновна	854
MAMLAKATIMIZ BALIQCHILIK SOHASINING KELAJAKDAGI YANGI ISTIQBOLLI LOYIHALARI Rahmanova Anajon Xajiyevna, Jumaniyozova To'tijon Maqsudbek qizi, Bobojonova Xulkar Madrahimovna	861
O`TKIR HOSHIMOVNING „URUSHNING SO`NGGI QURBONI“ HIKOYASIDA TIMSOLLAR TALQINI Bahriyeva Shoir Sheraliyevna	867
KARBON KISLOTALARNING AHAMIYATI VA BIOLOGIK TARKIBI Xalmuratova Zulfiya, Yerejepova Aziza Axmed qizi	869
НАПРАВЛЕНИЯ УВЕЛИЧЕНИЯ ФИНАНСОВО- ЭКОНОМИЧЕСКОГО ПОТЕНЦИАЛА ПРОМЫШЛЕННЫХ ПРЕДПРИЯТИЙ Маматкулова Надира Махкамовна	873
ЭФФЕКТИВНОСТЬ ДЕФОЛИАНТОВ ПРОТИВ ХЛОПКОВОГО СОКА Бахрамов Шукурулло Сайдуллаевич, Ульжабоев Алижон Абдуллажонович	879
УЗДЕФ ДЕФОЛИАНТИНИНГ ҒЎЗА БАРГИНИ ТЎКТИРИШДАГИ САМАРАДОРЛИГИ Улжабоев Алижон Абдуллажонович, Убайдуллаев Мадаминжон Мўминжон ўғли	885
ХОРИЖИЙ ВА МАҲАЛЛИЙ ДЕФОЛИАНТЛАРНИНГ САМАРАДОРЛИГИНИ АНИҚЛАШ Убайдуллаев Мадаминжон Мўминжон ўғли, Ибрагимова Дилдора Қахрамоновна	889

ДОПОЛНИТЕЛЬНОЕ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЕ ОБРАЗОВАНИЕ

ФИО автора: *Shokiraliyev Asliddin Jamoliddin o'g'li*

Farg'ona Davlat universiteti tasviriy san'at va muhandislik grafikasi yo'nalishi talabasi

Название публикации: «O'ZBEKISTONDA TASVIRIY SAN'AT VA CHIZMACHILIK FANINING O'RNI VA MOHIYATI»

Annontatsiya: *Ushbu maqolada O'zbekistonda tasviriy san'at va chizmachilik fanining o'rni va mohiyati haqida fikr yuritilgan.*

Kalit so'zlar: *Tasviriy san'at, O'zbekiston, chizmachilik, tarixiy.*

Tasviriy san'at- rangtasvir, haykaltaroshlik, grafikani birlashtirgan nafis san'at turi; voqelikni uning osongina ilg'ab olinadigan fazoviy shakllarda ko'rgazmali obrazlarda aks ettiradi.

Tasviriy san'at turlari o'z xususiyatlariga qarab real borlikni ob'yektiv mavjud sifatlari – hajm, rang , fazo, shuningdek, predmetning moddiy shakli va nurhavo muhiti, harakat va o'zgarishlari xissini yaratadi, bunda tasvirning hissiy konkretligidan illyuzionizmga. o'tish mumkin.

Tasviriy san'at faqat ko'rish mumkin bo'lgan narsalarnigina tasvirlab qolmay, balki asarlarida hodisalarning vaqtinchalik rivoji, uning u yoki bu qismi (fabula), erkin hikoyanavislik, dinamik harakatlarni ham aks ettirib, dunyoni g'oyaviy o'zlashtirish imkoniyatlarini kengaytiradi.

Tasviriy san'at insonning ruhiy qiyofasini, uning o'zgaralar bilan o'zaro munosabatlarini, tasviriy holatning psixologik va emotsional mazmunini ham yoritadi. Ba'zan mavjud bo'lmagan, rassom tasavvurining mahsuli bo'lgan obrazlarni ham yuzaga keltiradi. Insoniyat tarixidagi turli davrlarni aks ettiradi. Davrning faqat hissiy holatigina emas, balki uning g'oyaviy mohiyati, siyosiy, falsafiy, estetik va etik g'oyalari ham Tasviriy san'atning mazmuniga aylanadi. Tasviriy san'at obrazlarining ko'rgazmaliligi rassomga hayotning muayyan hodisasiga o'z munosabatini yuksak darajada ifodalashiga imkon beradi; shu tufayli hayotni bilishning faol shakli sifatida

jamiyatning ijtimoiy hayotida, ma'lum tizimning ommaviy ongini qaror topishida muxim rol o'ynaydi.

Olamni bilishning shakllaridan biri sifatida ijtimoiy ongni shakllantiradi hamda xalq orzuumidlarini ifodalash shakli sifatida ham katta ahamiyat kasb etadi. Zamonaviy sharoitda umumgoyaviy kurashlarning bir bo'lagi sifatida namoyon bo'ladi.

Insoniyatning mehnat faoliyati, e'tiqodlari, diniy qarashlari zaminida Tasviriy san'at paydo bo'lgan va rivojlangan. Qadimgi. tosh asrining ilk bosqichidayoq inson o'z ehtiyoji uchun zarur bo'lgan buyumlarni yaratish, libos, turar joylar tayyorlash jarayonida qulaylik, maqsadga muvofiqlik tushunchalari rivojlanib, ritm, simmetriya hissi ortdi.

Marxumlar bilan vidolashuv, dafn marosimlarida marxumlar qabriga turli buyumlar qo'yish odatlarida Tasviriy san'atning fazoviy fikr yuritish, fazoviylik, kenglik, olam tushuncha va tasavvurlari shakllanib bordi. Tosh, suyak, keyinchalik sopoldan ishlangan turli shakl va haykallarda, qoyatoshlarga, g'or devorlariga chizilgan, rangda ishlangan rasmlarda ibtidoiy insonning mehnat faoliyati, dunyo, borliq haqidagi o'yxayollari, o'zga dunyo to'g'risidagi tasavvurlari mujassamlashgan (qarang Ibtidoiy san'at).

Ijtimoiy jamoa tuzumining inqirozi hamda mehnat taqsimotining yuzaga kelishi, aqliy mehnat jismoniy mehnatdan ajralishi Tasviriy san'at rivojida muhim o'rinni egallaydi. Tasviriy san'at inson faoliyatining ma'lum sohasiga aylanib davr ruhiyati, uning siyosiy, ma'naviy va nihoyat estetik qarashlarini aks ettiruvchi manbaga aylandi.

Qadimgi. Sharq mamlakatlarida, jumladan Qadimgi. Misrda Tasviriy san'at insonning dunyo, borliq to'g'risidagi tushuncha va tasavvurlarini, xudolar darajasiga ko'tarilgan fir'avnlarni ulug'lash quroliga aylandi. Yunonistonda Tasviriy san'at jamiyatning erkin fuqarosiga qaratilgan va antik mifologiyaning g'oyalarini plastik moddiylashtirilgan ko'rinishida kamol topdi, Qadimgi Rim realizmida murakkab inson jismi namoyon bo'ldi.

Insoniyat sivilizatsiyasining muhim o'choqlaridan hisoblangan O'rta Osiyo, uning ajralmas qismi O'zbekiston hududida ham Tasviriy san'at ijtimoiy hayotda muhim o'rin egallab, davr hamda inson tafakkuridagi nozik o'zgarishlarni o'zida aks ettiradi. Zarautsoy rasmlari, Xorazm, Sug'd, Baqtriya mahobatli haykal va rangtasvirlari shuning dalilidir.

O'rta asrlar Tasviriy san'ati uslub jihatidan rangbarang, turlari keng va xilma-xil, bu davrda mahoratli haykaltaroshlikning nodir namunalari yuzaga keldi. Hindiston, Indoneziya, HindiXitoy o'lkalarida betakror haykaltaroshlik asarlari yaratildi. O'rta Sharq mamlakatlarida miniatyuraning o'ziga xos turi yaratilgan bo'lsa, O'rta asr Yevropa madaniyatida haykaltaroshlik va rassomlik diniy e'tiqod va dunyoqarashlar zaminida o'ziga xos yo'nalish va, mazmun kashf etdi ravnaq topdi. Roman uslubi va gotikaaa barpo etilgan me'moriy obidalarda san'atlar sintezining ajoyib namunalari yaratildi.

13—16-asrlar Tasviriy san'atida dunyoviy mavzu va qarashlarning kuchayib borishi tasvirlarda borlikda mavjud shakl va ko'rinishlarning ortishi bilan belgilanadi. Shu harakat va taraqqiyotda

Tasviriy san'atning qonunqoidalarini ilmiy asosda o'rganishga qiziqish ortdi. Optika, anatomiya, perspektiva, nursoya nazariyasiga oid muhim tadqiqotlar qilindi. Moybo'yoq texnikasi mukammallashdi, ijodkorlar antik san'at an'alariga tayangan holda Uyg'onish davri insonparvarlik g'oyalarini moddiylashtirishga harakat qildilar.

17—19-asrlarda Tasviriy san'at uslub jihatidan rangbarang, milliy mahalliy maktablar rivoji bilan san'at olamining kengayishi boshlandi. Bu davrda, ayniqsa, monumental san'at o'zining haqiqiy gullash davrini boshidan kechirdi, rassomlar, me'morlar, haykaltaroshlar, hunarmandlar san'atlar sintezining ajoyib namunalarini yaratdilar.

Bu yutuqlarda rassom va haykaltaroshlarning o'rni alohida. Tasviriy san'at tur va janrlari ko'paydi, realistik yo'nalishdagi janrlar (portret, manzara, natyurmort, maishiy janr) yetakchi o'ringa chiqib boshladi.

Uygʻonish davri Tasviriy sanʼatiga xos boʻlgan vazminlik, chiziq, rang, faktura mutanosibligi oʻrnini joʻshqin shakl va ranglar oʻyini egallab bezakdorlik xususiyatlarining ortishi kabilar kuzatiladi. 17-asrdan Tasviriy sanʼatda klassitsizm yoʻnalishi hukm surgani holda borliqni oʻziga oʻxshash shakllarda aks ettiruvchi asarlar yaratilishi ortib bordi.

Akademik taʼlim tizimining yoʻlga qoʻyilishi professional sanʼat maktablarining taraqqiyotini taʼminladi. Mumtoz (klassik) realistik (akademik) sanʼat uslublaridan chekinish, noanʼanaviy uslublar izlashga intilish boshlandi. Bu hol impressionizm, postimpressionizm va boshqa uslublarning shakllanishi va rivojlanishida oʻz ifodasini topdi.

20-asr Tasviriy sanʼati murakkab va ziddiyatli. Bir tomonda klassik realistik sanʼatning talab va uslublari saklangani holda uni ifodaviyligiga eʼtibor qaratilishida, ishlangan har bir obrazni chuqur majoziy mazmunlar bilan toʻldirishga intilish kuzatilsa, aksincha noanʼanaviy Tasviriy sanʼat uslubida yangi ifoda va tasvir vositalarini topishga, butunlay yangicha sanʼat yaratishga intilish xarakati kuchliligi namoyon boʻlmoqda.

Oʻzbekiston Tasviriy sanʼati jahon hamjamiyatida sodir boʻlayotgan jarayonlar bilan hamnafas boʻlib, gʻar bir ijodkor oʻz qarash va kechinmalarini yangicha uslub va shakllarda ifoda etishga intilishi bilan xarakterlanadi.

Har qanday sanʼat turi insonga oʻz taʼsirini oʻtkazib unda dunyoqarashini shakllantiradi. Tasviriy sanʼat insonda hayotdagi koʻrsatgan jasoratini, fikr va ichki xisssiyotlarini aks ettiradi.

Oʻzbek tasviriy sanʼatini dastlabki rivojlanishi bosqichida rassomlar haqiqatni yarim manzara shaklida tasvirlandi. Ularni sharqona hayot, yodgorlik, obidalar fonida, gʻala-gʻovur bozor hayoti, choyxonada hordiq chiqarayotgan rang-barangliboslardagi odamlar qiziqtiradi. 20-asr 90-yillarining ikkinchi yarmida tasviriy sanʼatda maishiy janr rivojlanishi muhim hodisa boʻldi.

Xalqning yangi turmush-tarzi, qishloq hayoti, paxta dalalaridagi mehnat jarayoni, o'zbek rassomlarining asosiy mavzusi bo'lib qoldi, O'zbekiston tasviriy san'ati hozirgi bosqichda "professionalizm"- mahorat jihatidan o'zining yuqori mavqeiga ega bo'ldi.

Hozirgi zamon san'ati rivojlanishiga, rassomning ijodiy izlanishi yangi mazmunli g'oya, insonlarning ma'na'iy -ma'rifiy talablarini qondirish bilan bog'liqdir. Shuning uchun kartina kompozitsiyasi yechimi, murakab ruhiy holatini topish, rassomdan kundalik hayotdagi go'zallikni aks ettirish muammolarini, zamondoshlarning ichki his-tuyg'ularini sezishni, to'g'ri chuqur tasavvur etishni talab qiladi.

Rassomlar zimmasiga o'z asarlarida badiiy obrazlarni yaratish vositalarni boyitish, taraqqiy etgan jahon ilg'or rassomlari tajribalari bilan dunyoqarashlari ko'lamini kengaytirish kabi ma'suliyatlar qo'yilgan

Mustaqillik tufayli boshlangan buyuk tarixiy taraqqiyot yo'lidan og'ishmay olg'a rivojlanib borayotgan O'zbekiston Respublikasi oldida endilikda bir qancha muhim vazifa vamuammolar turibdi.

XXI asrga dadil qadamlar bilan kirib kelgan O'zbekiston respublikasining kelajagi ilm-fan, ta'lim-tarbiya taraqqiyoti bilan bevosita bog'liqdir. 1997-yilda qabul qilingan "Ta'lim to'g'risidagi " qonun va "Kadrlar tayyorlash milliy dasturi" asosida jamiyatimizda ta'limni tubdan isloh qilish tadbirlari amalga oshirilmoqda. Ilm-fan, madaniyat va ma'rifat har qanday mamlakatni yuksaklikka ko'taradi, uni taraqqiyotini ta'minlaydi.

Darhaqiqat, butun xalqaro hayot, kishilik taraqqiyoti shunday bosqichga kirganki unda harbiy qudrat emas, balki intellektual salohiyat, aql-idrok, fikr ilg'or texnologiyalar hal qiluvchi ahamiyat kasb etadi. Endilikda har qaysi davlat, har qaysi millat, birinchi navbatda, o'zining yuksak madaniyat va ma'naviyati bilan kuchlidir. Kuch - bilim va tafakkurdadir - degan edi O'zbekiston Respublikasining Birinchi Prezidenti Islom Karimov.

Mamlakatimiz kelajagi soʻzsiz kadrlar tayyorlashga bevosita bogʻliq. Yangicha fikrlaydigan, zamonaviy bilimlarga ega boʻlgan barkamol avlodni tarbiyalash, tashkilotchi va zukko kadrlarga ega boʻlish uchun, taʼlim-tarbiya tuzimini tubdan oʻzgartirish, uni davr talabi darajasiga koʻtarish, jamiyatimizning, har birimizning oldimizdagi eng muhim vazifalardan biri boʻlmogʻi lozim.

O'zbekiston Respublikasining istiqbolga erishishi xalqimizning tarixiy qadriyatlari, ma'naviy merosi xalq pedagogikasi an'analarini qayta tiklashga va ularni zamonaviy pedagogik texnologiyalar asosida rivojlantirishga katta yo'l ochib berdi. Ayniqsa, asriy an'analarga ega bo'lgan

Tasviriy san'at turlariga o'quvchi yoshlarni jalb etish kata tarbiyaviy ahamiyatga egaligi bilan diqqatga sazovordir. Shu jihatdan ham yosh avlodni har tomonlama kamol toptirishda jamiyatimiz pedagogika fani, xususan san'at pedagogikasining oldiga yangi vazifalar yukladi..

Zero boshqa sohalar bilan hamohang tarzda ilm va san'at sohalarida ham tub o'zgarishlar davri kechmoqda. Bu o'zgarishlar yosh avlodda nafaqat nazariy bilimlarni egallash, balki ularni amaliyotda qo'llay olish ko'nikmalarini shakllantirish va takomillashtirishni ham taqozo etadi.

Talabalarni ijtimoiy-madaniy, ma'naviy-ma'rifiy ahamiyatga molik bo'lgan bu tadbirni amalga oshirishga ko'p yillar davomida milliy boylik bo'lib kelgan xalqimizning madaniy va maishiy hayotga keng tatbiq etilgan go'zal hunarlaridan biri tasviriy san'atni o'rgatish va u soha bo'yicha bo'lg'usi tasviriy san'at o'qituvchilarini tayyorlash muammosi ham hozirgi kunda juda katta ijtimoiy pedagogik ahamiyatga egadir

Respublikamizning kelajakda buyuk mamlakatga aylanishi, jahonning rivojlangan davlatlari qatoriga qo'shilishida xalqimiz madaniyati, ma'rifati, san'ati va manaviyatining roli beqiyosdir. Xalqimiz ma'naviyat va madaniyatini boyitishda tasviriy san'atning ham o'z o'rni bor. Hozirgi davrda har sohada bo'lgani kabi tasviriy san'atda ham katta o'zarishlar bo'lmoqda. Bo'lajak tasviriy san'at o'qituvchisi so'zsiz, tasviriy san'atning ifoda vositalari haqida chuqur ma'lumotga ega bo'lishi, turli badiiy

materiallarning xususiyatlari va ulardan foydalanish yo'llarini mukammal egallashlari kerak. Tasviriy san'at o'qituvchisining o'zi qalam va bo'yoqlar bilan rangda ifoda etish ko'nikmalariga ega bo'lish bilan birga, bu sohadagi bilimlarini o'quvchilariga ham yetkaza olishi zarur. Shuning uchun ushbu qo'llanmada rangtasvir haqidagi nazariy va metodik ma'lumotlar keng va atroflicha yoritiladi.

Rang orqali natyurmort ishlash tasviriy san'atning ilmiy negizini tashkil etadigan perspektiva, rangshunoslik, kompozisiya, yorug'-soyalarni o'rganish uchun, ayniqsa, keng imkoniyatlar yaratadi.

Tasviriy faoliyat bilan shug'ullanish kishilarga estetik zavq bag'ishlaydi va ularning ruhiy dunyosini boyitadi. Talabalar suratlarda chizilgan tarixiy va zamonaviy voqealarni, personajlarning kechinma va xarakatlarini, shuningdek tabiat go'zalliklarini chuqur idrok etadilar.

Tasviriy san'at juda qadim zamonlarda, mehnat jarayonining taraqqiyoti natijasida paydo bo'ldi. Mehnat jarayonida inson tafakkuri kamol topdi, go'zallik hissi ortdi, voqelikdagi go'zallik, qulaylik va foydalilik tushunchalari kengaydi. Sinfy jamiyat vujudga kelishi bilan esa ijtimoiy taraqqiyotda katta o'zgarishlar sodir bo'ldi; aqliy mehnat jismoniy mehnatdan ajralib chiqa boshladi.

Bu esa fan va san'at rivojida muhim ahamiyat kasb etdi. Professional san'at va san'atkorlar shu davrda paydo bo'ldi. Tasviriy san'at esa o'ziga xos xususiyatini, sinfiyligini namoyon etib, hukmron sinfning ideologiyasini targ'ib etuvchi kuchli g'oyaviy qurolga aylandi.

Lekin shunga qaramay, omma orasidan yetishib chiqqan iste'dodli ijodkorlar mehnatkash xalq ommasining orzu-istaklarini, ularning go'zallik va xudbinlik, oliyjanoblik va insonparvarlik haqidagi tushunchalarini ifoda etuvchi asarlar yaratdilar. Xalqning turmushi, xulq va odatlari, yutuq va mag'lubiyatlari ularning asarlarida o'z ifodasini topdi. Har bir davrda mavjud bo'lgan ana shunday san'at hayot go'zalliklarini tasvirlab, odamlarda yuksak xislat va fazilatlarni kamol toptirdi, ularni tenglik, ozodlik, birodarlik, yorqin kelajakka intilishga da'vat etdi.

Haqiqatdan ham insoniyat yaratib qoldirgan madaniy qadriyatlar oddiy boyliklar bo'lib qolmay, balki o'zida inson aql-zakovati, hayot to'g'risidagi fikr-o'ylarini aks ettiruvchi ko'zgu hamdir.

Jahon san'ati tarixini o'rgatish, uning taraqqiyot qonunlarini tushunish, nodir yodgorliklar bilan tanishish, o'tmish odamlarning his-tuyg'u, hayotiy tajribalarini o'rganish g'oyaviy-estetik qarashlarning shakllanishini bilish demakdir. Bu so'zsiz. Kishilarda hayotiy tajribalarning boyishiga, hayotga yanada keng va atroflicha yondoshishga yordam beradi. Tasviriy san'at turlariga rangtasvir, arxitektura, grafika, haykaltaroshlik kiradi.

Rangtasvir tasviriy san'atning eng muhim turlaridan bo'lib, maxsus polotnolarga, devorlarga ishlanadi. Tasviriy san'at asarlarida ifodalangan maqsad va mazmunni ochib berishda rang muhim o'rin egallaydi.

Chizmachilik fanining O'zbekistonda rivojlanishi va o'qitilishining qisqacha tarixi. Chizma geometriya va chizmachilik fani boshqa fanlar singari insonning mehnat faoliyati natijasida paydo bo'lgan. IX-XI asrlarda Markaziy Osiyo hududida yashab ijod qilgan allomalarimiz Muhammad al-Xorazmiy, Abu Nasr al-Farobiy, Ahmad al-Farg'oniy, Abu Rayhon Beruniy, Abu Ali ibn Sino va boshqalarning geometriya va astronomiya asarlarida proektsiyalash haqida ayrim ma'lumotlar keltirilgan.

Ma'lumki, 1918 yilda O'rta Osiyo va Qozog'istondagi birinchi tashkil qilingan Oliy o'quv yurti Turkiston Xalq Universiteti (Hozirgi O'zbekiston milliy universiteti) hisoblanadi. Keyinchalik 1920 yilda bu universitet Turkiston Davlat universiteti deb nomlanib, o'quv jarayonida birnecha yangi mutaxassislik yo'nalishlari shu jumladan texnika va gidrotexnik inshootlar, qurilish yo'nalishlari tashkil qilindi. Natijada texnika fakulteti talabalariga fundamental tabiiy fanlar va umum injenerlik fanlari ham o'qitila boshlandi. Universitetning texnika va qurilish inshootlari yo'nalishlarida o'sha vaqtdan boshlab mamlakatimiz oliy o'quv

yurtlarida hozirgi vaqtda o'qitiladigan «Chizma geometriya» va «Chizmachilik» fanlari o'qitila boshlangan deb hisoblash mumkin.

Dastlab chizma geometriya va chizmachilik fanlari birgalikda o'qitilib, o'quv jarayoni chizmalarni chizish va ularni o'qiy olishga qaratilgan. 1928 yilda Turkiston

Davlat Universiteti tarkibidagi injener-meliorativ fakulteti asosida O'rtaliq Osiyo paxtachilik irrigatsiya, politexnika instituti tashkil qilindi.

Shuningdek 1930-1934 yillarda Universitet tarkibidan bir necha Oliy texnika o'quv yurtlari ajralib chiqib, bu institutlarda «Chizma geometriya va chizmachilik» kafedralari tashkil qilindi va umummuhandislik fanlari qatorida grafika fanlari ham alohida o'qitila boshlandi.

Dastlabki yillarda fanni o'qitish uchun uning o'qitish metodikasiga, talabalar bajaradigan chizmalar to'plamlarini tuzish va yosh o'qituvchilarning pedagogik mahoratini oshirish kabi ishlarga katta e'tibor berilgan. 1926-1946 yillarda Toshkent Oliy texnika o'quv yurtlarida sobiq Sovet davrining mashhur geometr olimlaridan S.M.Kolotov, M.Ya.Gromov va V.O.Gordon, kutubxonasi E.I.Godiklar chizma geometriya va chizmachilikdan dars berish bilan bir qatorda o'zlarini ba'zi-bir fundamental ilmiy ishlarini Toshkentda olib borganlar.

Ular pedagog o'qituvchilarni bilim malakalarini oshirishga, kafedralarning ilmiy metodik faoliyatini yaxshilashga katta xisssa qo'shganl professorlar hisoblanadi. 1926-1944 yillarda professor S.M.Kolotov (1885-1965) O'zbekistonda yashab turli inshootlarni loyihalashda, qurilish va sanoatni qayta tiklash ishlarida faol qatnashib, O'rtaliq Osiyo Industrial Instituti (hozirgi Toshkent davlat texnika universiteti)da chizma geometriya va arxitektura loyihalash fanlaridan mashg'ulotlar olib borgan.

1933 yilda u «Chizma geometriya kursi» darsligini yozib «Yordamchi proektsiyalash» usulini nazariy tomondan asoslab, usulni pozitsion va metrik masalalarni echishdagi qulay tadbirlarini ko'rsatgan. Shu yillarda soyalar yasash, perspektiv tasvirlar yasashga ham bir necha ilmiy ishlar yaratgan.

1939 yilda unga O'rtaliq Osiyo industrial qurilish instituti ilmiy kengash qaroriga asosan sobiq SSSR Oliy attestatsiya komissiyasining qarori bilan professorlik unvoni tasdiqlangan. 1935-1941 va 1945-1946 yillarda professor M.Ya.Gromov (1884-1963) Toshkent to'qimachilik va yengil sanoat instituti «Chizma geometriya va chizmachilik» kafedrasida mudirlik qilgan. Shu davrlarda u kafedrada ilmiy va metodik ishlarni rivojlantirib, yoyiluvchi chiziqli sirtlar nazariyasi va konform

almashtirish usullarini yaratdi va chizma geometriyani egri chiziqlar, sirlarning hosil bo'lishi va ularning yoyilmalarini yasashga doir yangi nazariy asoslar kiritdi.

M.Ya.Gromov 1937 yilda rus tilida «Proeksion chizmachilik» bo'yicha masalalar to'plami kabi o'quv qo'llanmalar yaratdi. M.Ya.Gromov 1941-1945 yillarda Toshkent Irrigatsiya va qishloq xo'jaligini mexanizatsiyalash injenerlar instituti (hozirgi Irrigatsiya va Melioratsiya instituti) «Chizma geometriya va mashinasozlik chizmachiligi» kafedrasida ham mudir bo'lib ishlab, u shu yillarda Osiyo politexnika institutiga (hozirgi Toshkent Davlat texnika universiteti) chizma geometriyadan ma'ruzalar o'qigan. Bu davrda u o'zining «Chizma geometriya» darsligining 1 va 2 qismlariga tegishli nazariy va amaliy ma'lumotlarni yaratgan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

- 1 .ziyouz.com/
- 2 <https://uz.wikipedia.org>
- 3 /arxiv.uz/
- 4 /arxiv.uz/
- 5 Hozir.org
- 6 Fayllar.org
- 7 <http://konstruktor.zn.uz>
- 8 lib.jspi.uz/
- 9 <https://www.conferences.uz/>
- 10 Tersu.uz

ФИО автора: *Umarqulova Nozima Parda qizi*

A.Qodiriy nomidagi JDPI, Boshlang'ich ta'lim yo'nalishi magistranti

Название публикации: «BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARIGA ERTAK O'RGATISHNING PEDAGOGIK ASOSLARI»

Annotatsiya. Boshlang'ich sinf o'qish darslarida berilgan ertaklarni o'quvchilar tomonidan yaxshi qabul qilinib, qiziqib o'qilishining sabablaridan biri ertak tilining ta'sirchanligi, o'tkirligi, ma'nodorligi va xalq tiliga yaqinligidir. Ertaklarning ko'pchiligida o'quvchilar tomonidan yaxshi qabul qilinib, qiziqib o'qilishining sabablaridan biri ertak tilining ta'sirchanligi, o'tkirligi, ma'nodorligi va xalq tiliga yaqinligidir. Ertaklarning ko'pchiligida real hayot tasviri sarguzasht elementlar bilan qo'shilib ketadi. Ushbu maqola boshlang'ich sinf o'quvchilariga ertak o'rgatishning pedagogik asoslarini yoritishga qaratilgan.

Kalit so'z va iboralar: boshlang'ich sinf, ma'naviy dunyoqarash, ertak, obraz

Ta'limning boshlang'ich bosqichidanoq o'quvchilar uchun muhim ahamiyat kasb etadigan, ularning talab-istaklariga mos keladigan voqe'liklarga tayanib ta'limni tashkil etish, o'quv faoliyatlariga qiziqishlarini uyg'otish orqali o'quv motivlarini shakllantirish dolzarb ahamiyat kasb etadi. Ertaklarning ko'pchiligida real hayot tasviri sarguzasht elementlar bilan qo'shilib ketadi.

Ertakning o'tkir maroqli syujeti, voqea rivojidadagi favqulodda ajoyib vaziyat bolalarni maftun qiladi, undagi mard, kuchli, topqir, dovyurak, chaqqon qahramonlar, ertakning g'oyaviy yo'nalishi, unda ezgulik kuchining – yaxshilikning doimo g'alaba qilishi bolalarni o'ziga tortadi. Ertakda qabul qilingan hikoya qilish shakli bir xil so'z va iboralarning qayta-qayta takrorlanib turishi, ohangdorligi, tilining ta'sirchanligi, ifoda vositalarining jonliligi, bolalar uchun juda qiziqarliligidir. Ertakda qatnashuvchilar ko'pincha rahmdil, saxiy, adolatli hamda ularning aksi bo'lgan yovuz, baxil, ochko'z obrazlar bo'ladi.

Ertakning pedagogik qiymati shundan iboratki, o'quvchilar unda to'g'rilik, halollik g'alaba qilganidan, kambag'al kishilar qiyinchilikdan qutilganidan, ya'ni yaxshilik, ezgulik ro'yobga chiqqanidan va yomonlik, yovuzlik mahkumlikka uchraganidan quvonadilar. Ular hayotda ham doimo shunday bo'lishini istaydilar. Ertak bolalarda personajlarning xatti-harakatini muhokama qilib baholash ko'nikmasini o'stiradi. O'quvchilar ertakni tahlil qilish jarayonida kishilardagi qanday sifatlar sizga yoqadi? Nima uchun jazolanadi? Nima uchun rag'batlantiriladi? Nima uchun ertakdagi ba'zi qahramonlarga hattoki tabiat kuchlari ham yordam beradi, ba'zilaridan esa, aksincha, yuz o'giradi kabi savollarga javob berish uchun o'ylaydilar, ertak qahramonlarining xatti-harakatini muhokama qilib, uni baholashga o'rganadilar.

Boshlang'ich sinflarda hayvonlar haqidagi ertaklar ko'proq o'qitiladi. "Bo'rining tabib bo'lgani haqida ertak", "Ko'zacha bilan tulki" kabi ertaklar aniq hayotiy hikoyalar tarzida o'qitiladi va tahlil qilinadi.

Ertak matni ustida ishlashda tanlab o'qish, savollarga javob berish, o'quvchilarning o'zlari ertak mazmuniga oid savollar tuzib, javob berishlari, reja tuzish, qayta hikoyalash, ijodiy davom ettirish, ertak aytish, qahramonlarni grafik tasvirlash kabi ish turlaridan foydalaniladi. Bunday ertaklarda hayvonlarning odatlari tahlil qilinadi, ammo ularni kishilar xarakteriga taqqoslash tavsiya etilmaydi.

Maktab tajribasidan ma'lumki, kichik yoshdagi o'quvchilar ertakdagi hayvonlar gapirmasligini, tulki va turna bir-birinikiga mehmonga bormasligini yaxshi biladilar, ammo ertaklar dunyosini hayotiy hikoya kabi biladilar. Ertakni o'qib tahlil qilganda, barcha ishlar uning mazmunini yaxshi idrok etishga, syujet rivojini, qatnashuvchi personajlarning xatti-harakati, o'zaro munosabatlarini to'g'ri tasavvur etishga yo'naltiriladi. Bunda tanlab o'qish va qayta hikoyalashning ahamiyati katta.

Ertak ustida ishlashda bolalarni ertakni o'qishgagina emas, balki uni aytib berishga o'rgatish ham muhimdir. Ertak aytish og'zaki nutqni o'stiradi, bolalar nutqini yangi

so'z va iboralar bilan boyitadi. Ertaklarda keltirilgan maqollar ustida ishlash, ularda ilgari surilayotgan g'oyalarni bolalar ongiga yetkazish, yod oldirish yo'li bilan bog'lanishli nutqni o'stirish, nutqning ta'sirchanligini oshirish lozim. Masalan, «*Rostgo'y bola*» (1-sinf) ertagida bola o'z rostgo'yligi bilan podshoga ma'qul bo'lganligi hikoya qilingan. Ertak g'oyasiga mos xulosa esa «*Boshingga qilich kelsa ham to'g'ri gapir*» maqoli bilan ifodalangan. O'quvchilar ushbu maqol mazmunini tushunib olishsa, o'zlari ham yuqoridagi kabi ertak tuzib, hikoya qilib berishlari mumkin. Ertakni o'qib, mazmuni bilan tanishtirilgach, o'quvchilardan *shaylanib, ro'parasida, sharbat, xayrli ish, xivchin, muhayyo* so'zlarining ma'nosi so'raladi. Javoblar to'ldiriladi, umumlashtiriladi.

Ertak matni bilan ishlash jarayonida unda qo'llangan badiiy vositalar: jonlantirish, metafora, mubolag'alar ustida ishlash ham muhim ahamiyat kasb etadi.

Yuqoridagi barcha fikrlarni hisobga olganda, ertakni o'rganish darslarining qurilishi quyidagicha bo'lishi mumkin:

1. Ertak bilan tanishtirish:

a) o'quvchilarni ertakni idrok etishga tayyorlash;

b) o'qituvchining ertakni ifodali o'qishi, yod aytib berishi va hokazo.

2. Ertakni o'quvchilar qay darajada idrok etganliklarini aniqlash maqsadida qisqacha suhbat o'tkazish;

3. Ertakni qismlarga bo'lib o'qish va tahlil qilish; undagi ayrim tasviriy vositalar, ma'nodosh so'zlarni topish, lug'at ishi (ayrim so'zlar ma'nosini tushuntirish);

4. Ertakni aytib berishga tayyorlanish (ichda o'qish);

O'qish jarayonida bola tafakkurining faoliyati uning o'zi tomonidan kuzatilmaydi. O'quvchilarda fikrlashning mustaqilligi darajasini nazorat qilish, uni farqlash hamda rivojlantirish-o'qituvchining vazifasi. Buning uchun o'qituvchidan ziyraklik, ta'lim jarayonining har bosqichida har bir o'quvchining shaxsiy va aqliy imkoniyati, intilish va qiziqishlarini to'g'ri hisobga olish talab qilinadi. Bola turli yosh bosqichlarida turfa qiziqishga ega bo'ladi, o'ziga xos fikrlaydi va his qiladi. Har yosh bosqichida turlicha faoliyat ko'rsatadi. Boshlang'ich sinfda bolalar fikrlashida anchagina sabrsizlik seziladi. Bu davrda ular darsda bajariladigan ishlar tezligiga ehtiyoj sezadilar, oradagi bo'shliqlarni qiynalib o'tkazadilar. Qiyin, murakkab vaziyatlarning uzoq saqlanishini yoqtirmaydilar.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Mamatova G.A. Ona tili o'qitish metodikasi uslubiy qo'llanma Toshkent 2014
2. Karima Qosimova, Safo Matchonov, Xolida G'ulomova va bq. Ona tili o'qitish metodikasi Toshkent Nosir nashriyoti 2009
3. Mamasoli Jumaboyev Bolalar adabiyoti darslik-majmua O'qituvchi nashriyoti Toshkent 2010

ФИО авторов: *Исамутдинова Гулнора Ахмедовна*

Шароф Рашидов тумани 25 мактаб география фани ўқитувчиси

Турсунова Дилрабо ХХХ

Паст Дарғом тумани 31-мактаб география фани ўқитувчиси.

Пўлатова Гулбаҳор Ибрагимовна

Шароф Рашидов тумани 17 мактаб география фани ўқитувчиси

Название публикации: «ГЕОГРАФИК ҚОБИҚ ВА УНИ ЎРГАНИШДА ТАБИЙ ГЕОГРАФИК ФАНЛАР ТИЗИМИ»

Калит сўзлар: *геоморфология, иқлимунослик, қуруқлик гидрологияси, океанология, гляциология, геокриология, тупроқлар географияси.*

Географик фанлар тизимидаги биринчи “ўзак” тармоқни (кичик тизимни) мазкур тизимнинг табиий қанотини намоён этувчи табиий география ташкил этади. Табиий географиянинг бир нечта таърифлари бор, ўзаро улар баъзида таърифлаш шакли билан, гоҳида эса тубдан фарқ қилади. Биз, бу борада, рус олими Н.И.Михайлов таклиф этган таърифни келтирмоқчимиз. «Табиий география— ернинг географик қобиғи, унинг таркиби, тузилмаси, шаклланиш ва ривожланиш хусусиятлари, маконда тақсимланиши тўғрисидаги фандир». (Михайлов Н.И. Физико— географическое районирование. – М.. Изд. МГУ, 1985).

Табиий географиянинг ички тузилмаси тўғрисида олимлар жуда кўп ёзишган. Баъзи бир тафовутларига қарамай, табиий география таркибида қуйидагиларни ажратиш мумкин: 1) умумий табиий география; 2) регионал (минтақавий) табиий география; 3) тармоқлар бўйича табиий-географик фанлар.

Умумий табиий география (ҳаммаси бўлмаса-да, кўпчилик табиий географлар уни умумий ер билими билан тенглаштирадilar) фундаментал табиий географик фан бўлиб, табиий географиянинг асосий негизини ташкил этади. У географик қобиқнинг тузилиши, ҳаракати, динамикаси ва эволюцияси қонуниятларини ўрганади ҳамда бу қобиқнинг ҳудудий дифференциацияси муаммоларини (зоналлик, азоналлик, турли даражадаги табиий районлар)ни тадқиқ этади. Шунингдек, ҳудудий табиий географик бирликларнинг умумий тизими,

таснифи, турланиши ва таксономияси ҳам умумий табиий географиянинг вазифаларидан ҳисобланади.

Умумий табиий география табиий географик районлаштириш ва мураккаб табиий ва табиий антропоген геосистемалар–географик қобикнинг таркибий қисми сифатидаги ландшафтларни ўрганувчи

ландшафтшуносликнинг умумий назарий масалаларига ҳам тааллуқли. Одатда, унинг таркибига бу қобикнинг ривожланиш қонуниятлари, инсон билан табиат ўртасидаги ўзаро муносабатлар тарихи ва ўтмиш географияси ландшафтлари тўғрисидаги фан–палеогеографияни ҳам киритадилар.

Регионал табиий география муайян ҳудудларни, улар табиатининг ўзига хос хусусиятларини, табиий ресурсларини, шаклланиш анъаналари ва ривожланиш жараёнларини ўрганади. Бунда, турли таксономик даражадаги ҳудудий бирликлар– мамлакатлардан тортиб майда район (туман)ларгача, микроландшафтлар ва элементар ландшафтлар билан бирга, ландшафтларнинг гуруҳлари ва турлари кўзда тутилади. Айрим географик олимлар регионал ландшафтшунослик билан бир қаторда, регионал табиий география таркибига табиий географик мамлакатшуносликни ҳам қўшадилар. Энди алоҳида бир гуруҳни ташкил этувчи тармоққа оид табиий географик фанларга қисқача тавсиф берамиз. Бу фанларни ягона ўрганиш объекти – географик қобик уларни бирлаштириб туради, бироқ, уларда тадқиқот предмети ҳар хил бўлиб, бу қобикнинг бирор-бир таркибий қисмини ёки томонларини, унинг алоҳида компонентларидан бирини қамраб олиши мумкин. У ёки бу даражада қабул қилинган мана шундай саккизта тармоқни ажратиб кўрсатиш мумкин.

Биринчиси, бу **геоморфология**, ер юзасининг тарихан ривожланаётган рельефини ўрганади, қуруқлик ва денгиз туби рельефининг ташқи кўриниши, юзага келиши, ёши, тузилмавий хусусиятлари, у ёки бу шаклларнинг ривожланиши ва тарқалишини, рельефга эндоген ва экзоген жараёнларнинг ҳамда антропоген омилларнинг таъсирини тадқиқ этади ва регионал билан

умумий геоморфология фарқланади. Шунингдек, унда тузилмавий, иқлим, динамик, амалий геоморфология, денгиз геоморфологияси ҳам ажратилади. Геоморфология соҳасида рус олимлардан академиклар: К.Марков, И.П.Герасимов, профессорлар: С.Эдельштейн, А.Борзов, М.Шукин, Ю.Мешеряковларнинг хизмати катта.

Иккинчиси, бу **иқлимшунослик**—иқлим тўғрисидаги, унинг юзага келиши, географик тарқалиши ва вақт давомида ўзгариши тўғрисидаги фан. Иқлимшунослик, одатда, умумий иқлимшунослик ва климатографияга бўлинади. Иқлимшуносликнинг асосий вазифаси узок даврлардаги атмосфера жараёнларини ўрганиш, иқлим тартиби тўғрисида фикр юритишга имкон берадиган об-ҳаво параметрларининг ўлчамлари натижаларини умумлаштиришдан иборат. Энг буюк иқлимшунослар қаторида академиклардан: Л.Берг, М.Будико; профессорлардан: Б.Алисов, Б.Дзердзеевский, Ф. Давитайларни санаб ўтиш мумкин.

Учинчиси, бу **қуруқлик гидрологияси**, қуруқлик сувларидаги ҳодиса ва жараёнларнинг қонуниятларини, сув баланси ва оқимининг шаклланиши, дарё оқимларининг ва бошқа сув объектларининг тузилмаси, ўзан ва музлик режими, сувларнинг кимёвий таркиби ва ҳ.к.ларни ўрганади. Мувофиқ равишда, қуруқлик гидрологиясини ўрганиш объекти бўйича дарёлар гидрологияси, лимнология (қўлшунослик), ботқоқшуносликка ажратиш мумкин. Бу соҳанинг энг етук олимлари қаторига: В.Глушков, С.Муравейский, Б.Аполлов, М.Львович, А.Авакянни киритиш мумкин.

Тўртинчиси, бу **океанология**—дунё океанидаги табиий жараёнлар тўғрисидаги фан бўлиб, у океанни гидросферанинг бир қисми сифатида ва яхлит бир сайёравий табиий объект сифатида ўрганади. Океанологиянинг бош вазифаси — яхлит бир ҳодиса сифатида океан табиатининг умумий қонуниятларини аниқлашдан иборат. Бироқ, айтиш мумкин, у океан табиатининг алоҳида элементларини ўрганадиган бир нечта табиий йўналишларни ҳам ўз таркибига олади. Бу—океан физикаси, океан кимёси, океан геологияси, океан биологияси. Маҳаллий океанология мактаби асосчилари қаторида академиклар:

Ю.Шокальский, В.Шулейкин, К.Марков, Л.Зенкевич, В.Богоров, А.Монин, профессорлар: Н.Зубов, О.Леонтьев ва бошқаларни санаб ўтиш мумкин.

Бешинчиси, бу **гляциология**, қуруқлик гидрологияси таркибидан XX асрнинг ўрталарида мустақил фан сифатида ажралиб чиққан. Бу фан ер юзасидаги, атмосфера, гидросфера ва литосферадаги табиий музликлар тўғрисида. Гляциология уларнинг ривожланиш динамикаси ва режимини, атроф-муҳитга таъсирини, ер таракқиётида музликларнинг ролини ўрганади. Шунингдек, қор-музлик ресурслари, музликлар, музлик майдонлари ҳаракати, кўчкилар, музликларнинг ўзгариши ва музлик босиш тарихи ҳам тадқиқ қилинади. Гляциология ўрганиш предметларига мувофиқ равишда музликшунослик, қоршунослик, кўчкишунослик, сув ҳавзалари ва сув оқимлари музликшунослиги ва палеогляциологияга бўлинади. Гляциологиянинг таракқий этишида академиклардан: Г.Авсюк ва В.Котляков; профессорлардан: М.Тронов, Г.Тушинский, Г.Рихтерларнинг хизмати катта.

Олтинчиси, бу **геокриология** (музликшунослик) – музлоқ тупроқлар ва тоғ жинслари, уларнинг юзага келиш жараёнлари, таракқиёт тарихи ва мавжуд бўлиш шароитлари, шунингдек, музлаш ва музлоқ қатламларнинг эриш жараёнлари билан боғлиқ ҳодисалар тўғрисидаги фан.

Еттинчидан, бу Россияда XIX асрнинг охирларида юзага келган **тупроқлар географияси**дир. Тупроқлар географияси тупроқларнинг пайдо бўлиши ва маконда тарқалиш қонуниятларини ўрганади. У тупроқ ҳосил бўлиш омиллари ва уларнинг тарқалиш қонуниятларини таркибига олган тупроқлар умумий географияси ва мақсади ер юзасининг турли қисмларида тупроқларнинг тарқалишини тадқиқ этиш ва хариталаштириш, уларни тавсифлашдан иборат бўлган тупроқларнинг регионал географиясига бўлинади. Энг кучли рус тупроқшунос олимлардан В.Докучаев қаторида академиклар: М.Глинка, Л.Прасолов, Б.Полинов, И.Герасимов, В.Ковда ҳамда профессорлар: С.Неуструев, В.Фридланд, М.Глазовская, Б.Розанов, Н.Розов, С.Зонн, В.Таргульянни санаб ўтиш мумкин.

Саккизинчиси, бу **биогеография** – география билан биология оралиғида

шаклланган, бироқ, Россияда география фанлари қаторидан ўрин олган фан. Биогография атроф-муҳит омилларига боғлиқ равишда тирик организмларнинг тарқалишини ўрганади ва бундай тарқалиш қонуниятларини ҳамда уларнинг муҳит билан алоқалар ўрнатишини ўз предмети деб билади. Одатда, у ўсимликлар географияси (геоботаника) ва ҳайвонлар географияси (зоогеография)га бўлинади. Кейинги вақтларда мактаб дастурлари ва дарсликларида табиий ва техноген хавфлар географиясига қизиқиш ортиб бормоқда. Биогографиянинг ривожланиши академиклардан: Г.Морозов, В.Сукачев; профессорлардан В.Алехин, Л. Раменский, А.Формозов, А.Воронов, Ю. Исакова, А.Тишкова ва бошқалар фаолияти билан боғлиқ.

Юқорида қайд этилган табиий географик фанлар бизнинг фикримизча, замонавий табиий географиянинг ўзагини ташкил қилади. Шунга қарамасдан, табиий география фанининг шаклланиши ва ривожланишида яна бир қатор шунга яқин фанларни ҳам кўрсатиш ёки уларнинг фандаги аҳамиятини қайд этиш мумкин. Бундай фанлар қаторига: палеогеография, палеоантология, гидрология, ландшафтшунослик ва ўлкашунослик каби фанларни ҳам киритиш мумкин, деб ҳисоблаймиз. Лекин, юқорида қайд этилган табиий географик тизими табиий географиянинг асосий бўғинларидан ҳисобланиб, умумий география фанини ўрганишда алоҳида аҳамият касб этади.

ФИО авторов: *Jumaniyozova Mehribon Ahmedovna*

Teacher at the Department of Russian Language and Literature,
Urgench State University

Yusubbaeva Nilufar Alisher qizi

Teacher of "English for Lawyers"

Department of "General Education" of Khorezm Regional Law College.

Abdullayev Mirzobek Qadamovich

Student of Khorezm Regional Law College

Название публикации: «THE ESSENCE OF TEACHING SPEAKING OF AS A FOREIGN LANGUAGE AT A SECONDARY SCHOOLS»

Annotation: *In this article the authors aim to describe the difficulties in teaching speaking of English as a foreign language: the problems faced by teachers and learners, causes and solutions.*

Key words: *Teaching speaking, problems, solutions, integrated skills, provide vocabulary input, approaches, collaboration*

Speaking is one of the important skills that need to be acquired by learners of EFL because mostly knowing the foreign language well is measured with the ability to carry out a conversation in the target language. Teaching students to speak English as a foreign language has always been a problem for the teachers. This is not an easy task for teachers to make their students to speak because they do not use the language in their natural community and they have less opportunity to communicate with native speakers of the language.

Mostly, in our English classes teachers' pay attention to practice reading, listening and writing, but do not often practice speaking. Because they find it nearly impossible to increase their students fluent speaking English skills. However, some other experienced teachers try to solve this problem by using different approaches like innovative language teaching and learning methods and enhancing participation and

collaboration. What makes speaking difficult? As we know, fluent speech is phrasal, which combined with different speech patterns. So, in speaking process learners have to organize their output cognitively and physically through clustering reserves of vocabulary on the target subject. Another problem is a learner has an opportunity to make meaning clearer through the redundancy of the language. In the classroom, If the speaker finds something difficult to express in English he can tel his mates it in Mother tongue, consequently, this laziness provides lack of fluent English speech in the English classroom. On the other hand, the following defects of teaching can cause poor speaking practice: Firstly, not providing enough input or sufficient vocabulary beforehand; Next, not providing authentic materials, not monitoring students' performance; Then, setting inaccurate time line; giving limited opportunity for learners to speak target language and do not involve all students, focusing on the dominant students and ignore shy ones. A skillful teacher always tries to find solutions to any problems whatever they can be. It will be a catastrophe for education unless teachers carry out research enthusiastically in their career. They use activities that lead to fluency and confidence; learners learn to speak by repeating sentences they say; at the start of the lesson, learners chat with them about their weekend plans, learners read an interesting story and give their opinions about it; learners listen to a recording and practice repeating words with the same difficult vowel sound. Moreover, to practice listening makes this task easy since the second language is not natural as Mother tongue. Practicing listening frequently enriches words power, sentence pattern, specific use of words and sentences in specific situations. Electronic Media helps to neutralize the voice, intonation, stress and speed of speech. And here some effective activities which are recommended for teachers to encourage students using English in the classroom.

1. Simulations: simulations are very similar to role-plays but what makes simulations different than role plays is that they are more elaborate. In simulations, students can bring items to the class to create a realistic environment. For instance, if

a student is acting as a singer, she brings a microphone to sing and so on. Role plays and simulations have many advantages.

2. Information Gap: in this activity, students are supposed to be working in pairs. One student will have the information that other partner does not have and the partners will share their information. Information gap activities serve many purposes such as solving a problem or collecting information. Also, each partner plays an important role because the task cannot be completed if the partners do not provide the information the others need. These activities are effective because everybody has the opportunity to talk extensively in the target language.

3. Brainstorming On a given topic: students can produce ideas in a limited time. Depending on the context, either individual or group brainstorming is effective and learners generate ideas quickly and freely. The good characteristic of brainstorming is that the students are not criticized for their ideas so students will be open to sharing new ideas.

4. Storytelling: Students can briefly summarize a tale or story they heard from somebody beforehand, or they may create their own stories to tell their classmates. Story telling fosters creative thinking. It also helps students' express ideas in the format of beginning, development, and ending, including the characters and setting a story has to have. Students also can tell riddles or jokes. For instance, at the very beginning of each class session, the teacher may call a few students to tell short riddles or jokes as an opening. In this way, not only will the teacher address students speaking ability, but also get the attention of the class. Therefore, in order to encourage their students to speak, teachers must involve students working in groups, use interactive activities more than they usually do in teaching other skills. They can create more enjoyable speaking class by doing some activities such as role – play, discussion or some kinds of games to promote students speaking ability. By mastering oral communication skills students become confident and competent speakers. It would be advisable for teachers to integrate receptive and productive skills during the lessons to achieve expected results in teaching English. Hopefully, these activities make students more energetic to speak

in the target language in the learning procedure and at the same time make their learning more communicative and engaging and entertaining for them.

Literatures:

1. Littlewood, William Communicative Language Teaching: An Introduction. Cambridge: Cambridge University Press.
2. Nascente, R Student anxiety. English Teaching Professional, pp Nawshin, Farhana An Internship Report: Problems in Teaching Speaking in Traditional ESL Classroom.
3. Heinle & Heinle Publishers. Nunan, David Practical English Language Teaching. NY:McGraw-Hill.
4. Ryan, Stephen B Overcoming Common Problems Related to Communicative Methodology. Yamagata University.
5. The Internet TESL Journal, Vol. VII, No. 11, November 2001 (being accessed on July 6 th, 2009) Savignon, Sandra J Communicative Competence: Theory and Classroom Practice, Texts and Contexts in Second Language Learning.
6. TEACHING SPEAKING OF ENGLISH AS A FOREIGN LANGUAGE: PROBLEMS AND SOLUTIONS Emma Rosana Febriyanti Dosen Pendidikan Bahasa Inggris, FKIP Universitas Lambung Mangkurat Jl.

ФИО автора: *Amirov Anvar Abdujalilovich*

EASYBOOKING kompaniyasi bosh mutaxassisi

Название публикации: «QORAMOLLARDA TUBERKULYOZ KASALLIGI»

Annotatsiya: Ushbu maqolada hayvonlarda asosan qoramollarda uchraydigan tuberkulyoz kasalligi, kelib chiqish sabablari, kasallik vaqtida davolash choralari va boshqa vaziyatlar ko'rib chiqilgan.

Tayanch iboralar: Tuberkulalar, kazeoz, tvoroksimon, epitelioid, limfoid xujayralar, sil.

Og'ir va surunkali kechadigan kasalliklar hamma tur hayvonlardan parrandalardan va hatto odamlardan ham uchraydi. Kasallikning rivojlanish mexanizmi sekin-asta bo'lib o'ziga xos o'zgarishlar bilan harakterlanadi. Kasalliklar asosida promferativ yallig'lanish rivojlanib shiliq qavatlardan, zardob pardalardan va parenximatoz organlarning qobiqlaridan o'ziga xos tugunchalarning hosil bo'lishi bilan harakterlanadi. Kasalliklarning ichki organlardan surunkali yallig'lanishlar, atrofik va distrofik o'zgarishlar rivojlanadi. Kasalliklarni bakterial chiqariladi va kasal hayvonlar kasalligining manbasi deyiladi. Kasallikning qo'zg'atuvchilari aerogen yo'llar bilan hayvonlardan odamlarga, odamlardan hayvonlarga o'tadi.

Tuberkulyoz "tuberculosis" surunkali kechadi yuqumli kasallik bo'lib ichki organlardan, shilliq va zardob pardalaridan o'ziga xos tugunchalarning hosil bo'lishi bilan xarakterlanadi. Hamma tur hayvonlar, parrandalar va hatto odamlar ham kasallanadi. Kasallikning etiologiyasi va patogeneziga e'tibor beradigan bo'lsak kasallikni turli xil mikobakteriyalar chaqiradi. Hayvonlarning turlariga qarab bakteriyalarning turli turlari nomlanadi.

Misol uchun:

Qoramollardan mikobakterium bovis

Qo'ylardan mikobakterium ovis

Cho'chqalardan mikobakterium suis

Parrandalardan mikobakterium avium

Tabiiy sharoitlarga kasallik nafas va xazm sut emizuchilarda birlamchi komplekslar o'pkada uchraydi. Unda plevra ostida bir nechta tugunchalar xosil bo'ladi. Jaroxatlanish o'pkaning bir yoki bir necha bo'lagida kechadi. Tugunchaning markazida tvoroksimon, atrofida oqimtir tuqima bo'ladi. Limfa tugunlarida xamma formalarda kazeozsimon o'choqlar xar xil shakllarda xosil bo'ladi, ular pustloq qavatda ko'rinadi. Yirik shoxli xayvonlarda va cho'chqalarda limfa tugunlarida bugoroklar xosil bo'lishi bilan xarakterlanadi. Ichakda birlamchi o'choqlar kam uchraydi. Jarayon yo'g'on ichaklarning limfa apparatlarida tuberkulalarni xosil bo'lishi bilan boshlanadi.

Qoramol sil kasalligi ya'ni tuberkulyoz bu yuqumli kasallik bo'lib, surunkali shaklda davom etadi, ta'sirlangan organdagi ba'zi nodullar - sil kasalligi bilan tavsiflanadi. Kasallik davomida namoyon bo'ladi, namoyon bo'lishi, turli organlarga

ta'sir qilishi mumkin. Qoramol sil kasalligi ko'plab mamlakatlarda keng tarqalgan, kasallik xavfi darajasi o'sishda hali hanuz davom etmoqda. XXI asr boshlarida sil kasalligi dunyosida vaziyat yomonlashdi. Kasallik hayvonlarning mahsuldorligini sezilarli darajada pasayishi, erta yo'q qilish, terapevtik tadbirlar va profilaktika choralari uchun katta xarajatlar tufayli katta va kichik fermer xo'jaliklariga zarar yetkazadi.

Uy va yovvoyi hayvonlar, qushlar va odamlarning ko'p turlari sil kasalligiga moyil. Kasallik ommaviy xarakter bilan tavsiflanadi, bu ko'plab sabablarga bog'liq - immunitet tizimining pasayishi, qoramollarda surunkali patologiyalar mavjudligi, muvozanatsiz ovqatlanish, yurishning etishmasligi, omborda namlik va boshqa qo'zg'atuvchi omillar. Shuning uchun podada yuqtirgan shaxsni iloji boricha tezroq aniqlash kerak.

Qoramollarda sil kasalligining qo'zg'atuvchisi - bu *Mycobacterium tuberculosis* mikroorganizmidir. Bu sporalarni hosil qilmaydigan anaerob bakteriya hisoblanadi. Qo'zg'atuvchining shakllari xilma-xil bo'lib, tekis yoki bir oz burchakli tayoqchalarda egilganligini eslatadi. Zanjir shaklida dumaloq shakllar mavjud. Koloniyada deyarli bitta organizm mavjud emas. Qoramol sil kasalligida yuqtirishga olib keladigan 3 turdagi patogen mavjud: mikroorganizmning sigir, qush va odam shakllari. Biroq, ular kamuflyaj qilishlari va qayta tug'ilishlari mumkin:

1. odam shtami qoramol, cho'chqa, mo'ynali hayvonlarni yuqtiradi, kamroq itlar va mushuklar yuqadi;
2. sigir shtamlari (paratuberkulyoz) sigirlarni yuqtiradi, odamlarga, shuningdek uy va yovvoyi hayvonlarga yuqadi;
3. qush turi shtamm qushlarni yuqtiradi, lekin ba'zida cho'chqalarda uchraydi.

Ushbu shakllarning asosiy farqlari orasida hayvonlar va inson turlari uchun turli xil virulentlik mavjud. Yuqtirishning asosiy usullari:

4. havo yo'li bilan yuqadigan kasallik, bu kasallik tezda boshqa qoramollarga yuqadi, ayniqsa tor, shamollatish yomon xonalarda;
5. ovqatlantiruvchi (qo'zg'atuvchi ovqat hazm qilish tizimi orqali sog'lom hayvon tanasiga kiradi);
6. qoramollarda kam uchraydigan aloqa;
7. mehmonxonada intrauterin infektsiya.

Tuberkulyozni qo'zg'atuvchisi juda hayotiy: havo bilan quritilgan o'pkada u 200 kun, tuproqda, go'ngda 3-4 yilgacha faol bo'lib qoladi. Quyosh 2-3 kundan keyin bakteriyalarni zararsizlantiradi, yuqtirilgan mollarning jasadlarida mikroorganizm bir yilga yaqin zararli faoliyatni davom ettiradi. Kochning tayoqchasi isitish, qaynatish orqali halokatli hisoblanadi. Kimyoviy moddalar bakteriyalarni moddaning faolligiga qarab bir soatdan keyin dezinfektsiya qiladi¹.

Patologiya joylashgan joyda qoramollarda sil kasalligining o'pka va ichak shakllari mavjud. Kamroq tez-tez tashxis qo'yilgan seroz integral, jinsiy a'zolar, sigirlarda elin sil kasalligi yoki kasallikning umumiy shakli. Biroq, ko'pincha qoramol sil kasalligi bilan o'pka azoblanadi. Kasallikning bu shakli yo'tal, tana

¹ <https://uz.kansasteamnutrition.org/cattle-tuberculosis-prevention-diagnosis-and-treatment-6550>

haroratining biroz ko'tarilishi bilan ajralib turadi, shu bilan birga hayvonning ishtahasi va mahsuldorligi me'yorida.

Sil kasalligi rivojlanishi bilan pnevmoniya va plevra belgilari paydo bo'ladi. Yutalish achchiqlanib, tez nafas oladi, xirillash bilan birga keladi. Yutalish ertalab va kechqurun yomonlashadi, balg'am ko'p miqdorda ajralib chiqadi. Qoramolning ko'kragida perkussiya paytida xirillash eshitiladi. Sigir palpatsiya paytida pnevmoniya bilan qattiq og'riqni boshdan kechiradi. Bundan tashqari, hayvonning tez tükenmesi, teri quruq ko'rinadi, palto o'zining yorqinligini yo'qotadi va limfa tugunlari ko'payadi. Bu qizilo'ngachning torayishiga va keyinchalik chandiq va umuman oshqozonning buzilishiga olib keladi.

Sigirlarda sut bezining sil kasalligi bilan zararlanganda, supraudinal limfa tugunlari ko'payadi. Elin qizaradi, shishiradi. Sog'ish paytida, tvorog po'sti bilan suvli sut ajralib chiqadi, qon quyqalar bo'lishi mumkin.

Odatda, qoramollarda sil kasalligi surunkali shaklda uchraydi, buzoqlarda u ko'pincha o'tkirdir. Ko'pincha yuqtirgan hayvonlar umumiy holati, xulq-atvori, tashqi ko'rinishi sog'lom odamlardan farq qilmaydi. Semptomlarning ko'rinishi, kasallikning aniq shakllari uzoq muddatli infektsiyani ko'rsatadi.

Qoramollarda sil kasalligini rivojlanishida kasallikning bir necha bosqichlari qayd etiladi: Birlamchi sil kasalligi Uning bir necha shakllari mavjud - boshlang'ich kompleksdan va erta umumlashish davridan. Ikkilamchi patologiya. Muayyan organning kech umumlashtirilishi yoki sil kasalligi davri bor. Birlamchi sil kasalligi - bu yuqtirishdan keyin paydo bo'lgan va birlamchi kompleksda o'zini namoyon qiladigan kasallikning bosqichi.

Darhol mollarning bir nechta tizimlarida lokalizatsiya qilingan birlamchi kompleks kompleks deb ataladi. Kasallikning erta umumlashishi uning butun tanaga tarqalishidir. Ikkilamchi sil kasalligi birlamchining davomi sifatida rivojlanadi yoki reinfektsiya (reinfektsiya) natijasida yuzaga keladi.

Qoramollarda sil kasalligining ochiq (faol) turlari va kasallikning yopiq (yashirin) shakli mavjud. Ochiq sil kasalligi bilan patogen najas, siydik, sut, balg'am bilan atrof muhitga tarqaladi. Ichak, bachadon va sut bezining sil kasalligi har doim ochiq shakl deb hisoblanadi. Kasallikning yopiq shakli patogenni tashqi muhitga chiqarmasdan fokuslarning mavjudligi bilan tavsiflanadi.

Veterinariya tibbiyoti qoramol sil kasalligiga qarshi samarali davolanishga ega emas. Shunday qilib, yuqtirilgan hayvonlarni davolash mumkin emas. Ammo butun chorva mollarni o'rganish natijalariga ko'ra, bu xo'jalik faoliyati buzilgan deb hisoblanadi, ular podada bir qator rekreatsion tadbirlarni amalga oshiradilar.

Tuman ma'muriyatining qarori bilan nazoratga olingan podada infektsiya tarqalishiga to'sqinlik qiladigan ba'zi cheklovlar mavjud. Shuningdek, fermer xo'jaligiga mutaxassis tayinlangan, u qoramol podasida sil kasalligiga qarshi kurashish bo'yicha ko'rsatmalar qat'iy bajarilishini nazorat qiladi.

Xo'jalikda sog'liqni saqlash tadbirlari quyidagi yo'llar bilan amalga oshiriladi: Barcha yuqtirilgan qoramollarni aniqlash uchun muntazam laboratoriya tekshiruvlari. Tekshiruvlar 60 kunlik interval bilan amalga oshiriladi. Agar yuqtirgan sigirlar topilsa, ularni zudlik bilan yo'q qilish kerak. Podadagi barcha hayvonlar salbiy natija

ko'rsatmaguncha tahlillar o'tkaziladi. Faqatgina bu holatda chorva mollaridan sil kasalligi uchun karantin olib tashlanadi va iqtisodiyot sog'lom hisoblanadi. Mollar podalarini sog'lom hayvonlar bilan to'liq almashtirish, molxona va uning atrofini majburiy dezinfektsiya qilish. Ushbu usul ijobiy ta'sir ko'rsatadigan sigirlarning ulushi juda katta bo'lsa (podadagi umumiy maqsadlar sonining 15 foizidan ko'prog'i) samarali bo'ladi. Keyin fermada karantin joriy etiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Ибодуллаев Ф.И. Қишлоқ хўжалик ҳайвонларининг патологик анатомияси. Дарслик. Тошкент «Ўзбекистон», 2000 йил.
2. Kuliev B.A., Eshimov D.E., Yulchiev J.B. Patologik anatomiya (Gavda yorish va sud-veterinariya ekspertizasi). O'quv qo'llanma. Toshkent "ILIM ZIYO" 2017 yil.
3. Gavin M. Donald, Jachary James F. Pathologic Basis of Veterinary Disease. Mosby, 2006 year.
4. Жаров А.В. Патологическая анатомия животных. Учебник Издательство «Лань», Москва 2013 год

ФИО автора: Воксидова Хуснора Муродуллаевна

Каршинский государственный университет,
Физико-математических факультет, 4- курса

Название публикации: «ИСПОЛЬЗОВАНИЕ СОВРЕМЕННЫХ МЕТОДОВ В ОБУЧЕНИИ ФИЗИКЕ»

АННОТАЦИЯ: Данная статья посвящена новым подходам и методам обучения физике в современной школе. Информационные технологии повышают информативность урока, эффективность обучения, придают уроку динамизм и выразительность.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: Метод, обучения, физика, современная школа.

Современное преподавание в школе сталкивается с проблемой снижения интереса учащихся к изучению предметов. Такой школьный предмет как физика общество давно отнесло к категории самых сложных. Перед педагогом ставится задача -пробудить интерес, не отпугнуть ребят сложностью предмета, особенно на первоначальном этапе изучения курса физики.

Знакомясь с множеством современных педагогических технологий по направлениям модернизации, я выбрала технологии на основе активизации и интенсификации деятельности учащихся. Принцип активности ребенка в процессе обучения был и остается одним из основных.

Под этим понятием я подразумеваю, такое качество деятельности, которое характеризуется высоким уровнем мотивации, осознанной потребностью в усвоении знаний и умений, результативностью.

В нашей школе имеются компьютеры, есть доступ к Интернету, все больше компьютеров приобретается в семьях учащихся. Это способствует внедрению новых педагогических технологий в учебно-воспитательный процесс.

Стараясь повысить эффективность уроков, использую инновационные технологии: проблемное обучение, зачетную систему, элементы технологии уровневой дифференциации, здоровьесберегающие технологии.

Использование современных образовательных технологий позволяет рационально организовать процесс обучения, добиваться хороших результатов [1]:

- Проблемное обучение.
- Информационно-коммуникационные технологии.
- Научно-исследовательская и проектная деятельность.
- Интерактивное обучение.
- Решение творческих задач.

В течение ряда на своих уроках лет я использую элементы проблемного обучения.

Традиционное обучение, как правило, обеспечивает учащихся системой знаний и развивает память, но мало направлено на развитие мышления, навыков самостоятельной деятельности.

Проблемное обучение устраняет эти недостатки, оно активизирует мыслительную деятельность учащихся, формирует познавательный интерес. В зависимости от характера постановки проблемы, различают несколько типов ситуаций. В процессе объяснения нового материала я чаще всего применяю ситуации несоответствия и неожиданности.

Мною накоплены, обобщены и систематизированы задания проблемной направленности по различным разделам курса физики. Например, если школьник занимается туризмом, то в реальных условиях похода он может получить целостное представление о физических законах, которые позволят ему обеспечить безопасность в экстремальных ситуациях: какой котелок и как надо расположить над костром, чтобы вода закипела быстрее; какой узел надо завязать на веревке, чтобы обеспечить надежную страховку; каких размеров и какой массы должна быть печка, чтобы обеспечить безопасность при совершении лыжного похода и др.

Использование элементов проблемного обучения позволяет создать на уроке условия для творческой мыслительной работы учащихся. Отпадает необходимость неосмысленного запоминания большого объема учебного

материала. Уменьшается время на подготовку домашнего задания, т.к. основная часть учебного материала усваивается на уроке.

Степень познавательной активности учащихся на уроках зависит от того, какими методами пользуется на уроке учитель [2]. Проблемное обучение выступает как одна из важнейших педагогических технологий, обеспечивающих возникновение мотивационного компонента учебно -познавательной компетенции учащихся на уроках физики. Эта технология привлекает меня своей нестандартностью, открывает передо мной большие практические возможности, способствует развитию творчества, преодолению пассивности учащихся на уроке, повышению качества знаний по предмету.

При использовании данной технологии я реализую принцип коррекции знаний и их уровневой дифференциации, что дает возможность учащимся усваивать не только стандарт образования, но и продвигаться на более высокий уровень. Каждый свой урок я выстраиваю таким образом, чтобы усвоение материала шло на 3 уровнях: репродуктивном, конструктивном и творческом. Расширяю свою воспитательно-образовательную деятельность, применяя в учебной и во внеурочной деятельности информационно-коммуникационные технологии.

Компьютерные технологии на уроках физики предполагают:

- использование мультимедиа-технологий при изучении учебного материала;
- интенсивное использование компьютеров как инструмент повседневной учебной работы учащихся и педагогов;
- изменение содержания обучения физики;
- реализацию межпредметных связей физики с другими учебными предметами;
- разработку методов самостоятельной поисковой и исследовательской работы учащихся в ходе выполнения учебных телекоммуникационных проектов;
- обучение учащихся методом коллективного решения проблем;
- поиск и обработку информации в рамках изучаемого материала с использованием Интернет;
- использование электронных таблиц для решения задач;

- проведение виртуальных практикумов и лабораторных работ;
- подготовку учителей к работе с новым содержанием, новыми методами и организационными формами обучения.

Компьютерная коммуникация позволяет получить доступ к практически неограниченным массивам информации, хранящейся в централизованных банках данных. Это дает возможность при организации учебного процесса опираться на весь запас знаний, доступных жителю «информационного общества».

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Пономаренко Е.В. Использование научных достижений в обучении физике студентов высших учебных заведений // Материалы Межд. науч.-практ. конф. «Приоритетные направления обучения естественнонаучных дисциплин в вузах». – Алматы: КазНПУ им. Абая, 2013. – С. 502-506.
2. Пономаренко Е.В. Программа для ЭВМ – электронная книга «Физика-1» для специальностей 5В071200, 5В072400, 5В073200». – Шымкент: ЮКГУ им. М. Ауэзова, 2012.

ФИО автора: *Ibragimov Umidbek Sabirovich*

Student of the Samarkand State Medical Institute

Название публикации: «CLINICAL FUNCTIONAL STATUS OF THE CARDIOVASCULAR SYSTEM IN PATIENTS WITH ARTERIAL HYPERTENSION WHO HAS COVID-19»

Abstract: Coronavirus disease 2019 (COVID-19), caused by a strain of coronavirus known as severe acute respiratory syndrome coronavirus has become a global pandemic that has affected the lives of billions of individuals. Clinical studies have also reported an association between COVID-19 and cardiovascular disease. Pre existing cardiovascular disease seems to be linked with worse outcomes and increased risk of death in patients with COVID-19, whereas COVID-19 itself can also induce myocardial injury, arrhythmia, acute coronary syndrome and venous thromboembolism. In this Review, we summarize the current understanding of COVID-19 from basic mechanisms to clinical perspectives, focusing on the interaction between COVID-19 and the cardiovascular system. By combining our knowledge of the biological features of the virus with clinical findings, we can improve our understanding of the potential mechanisms underlying COVID-19, paving the way towards the development of preventative and therapeutic solutions.

Keywords: arrhythmia, cardiovascular system, risk factors, EXO-CG , hemodynamic, COVID-19, heart, RNAs, pandemic, coronavirus.

SARS-CoV-2 infection affects mostly the ageing population with pre-existing cardiovascular diseases, such as coronary artery diseases, heart failure or respiratory failure of any origin. Moreover, individuals with pre-existing risk factors for cardiovascular disease or with comorbidities affecting the cardiovascular system are at high risk for worse clinical outcome during the infection. Frequent involvement of cardiovascular comorbidities is detected in patients with SARS-CoV-2 infection and up to 33% of hospitalized patients with a COVID-19-positive test have cardiac injury

evidenced by elevated cardiac troponin I and troponin T levels. These patients are prone to develop acute heart failure and have a high (up to 44.4% reported) burden of arrhythmias.^{5–8} Patients with SARS-CoV-2 infection and acute cardiac injury have a substantially higher rate of in-hospital mortality (up to 71.2%), as compared with the mortality of patients with SARS-CoV-2 infection and no evidence of cardiac injury. Patients with pre-existing heart failure and SARS-CoV-2 infection have a two-fold higher risk of 30-day mortality as compared to patients without pre-existing heart failure and SARS-CoV-2 infection, independently of the category of heart failure (reduced, mid-range, or preserved ejection fraction). Multi-organ failure due to hypoxia caused by respiratory failure, acute kidney injury, electrolyte disturbances, systemic inflammation, and cytokine storm contribute to the cardiac injury in patients with SARS-CoV-2. The cytokine storm seems to contribute to a large extent to cardiac and vascular events. However, there are reports asking for a more concise definition of the cytokine storm and its real impact in the pathogenesis of the infection.^{10–12} Altered coagulation may lead to thrombotic complications including microthrombosis, microvascular damage, and generalized thromboembolic disorder. Recent empirical drugs against COVID-19, such as chloroquine, antiviral or anti-rheumatic drugs, monoclonal antibodies, or antibiotics may also aggravate cardiovascular symptoms by prolonging QT interval leading to arrhythmias, or resulting in drug-induced cardiomyopathies or cardiotoxicity. The lockdown regulations and subsequent closure of outpatient clinics have led to major re-organizational efforts of the management of patients with cardiovascular disease. A paradoxical decrease of documented acute myocardial infarction has also been observed, which could be attributed to the lack of preventive control of patients with chest pain, and the self-quarantining of the patients fearing from the risk of nosocomial infection

Research materials and methods:

1. The Republican Clinical Hospital №1 and the Republican Scientific Center for Emergency Care in Uzbekistan will examine 20 patients with arterial hypertension conducted by COVID -19. All patients undergo clinical and laboratory-instrumental examinations.

2. All data obtained are analyzed on the basis of statistical analysis: Collection of anamnesis, objective examination, ECG,EXO-CG

The mean time of symptom onset is 5-6 days, and 97,8% of contaminated individuals will have symptoms in up to 11.5 days from exposure. Most patients (83%) have mild symptoms, the most common being fever (87%) and cough (66.7%). Other less frequent are diarrhea, myalgia, headache and runny nose. Most of asymptomatic or oligosymptomatic clinically stable patients require no hospitalization, which is mandatory for those with severe symptoms and unfavorable evolution. The ECG can identify malignant cardiac arrhythmias, defined as sustained ventricular tachycardia inducing hemodynamic instability or ventricular fibrillation. Alterations in repolarization suggesting acute ischemia have been reported, mainly in patients with myocarditis.[1,1.1] The ECG plays an important role in the QTc interval monitoring of patients on hydroxychloroquine (HCQ) and azithromycin. Both drugs have been linked to QT interval prolongation. The combination of both drugs and the presence of fluid and electrolyte imbalance in patients with COVID-19 require QTc interval monitoring. Inpatients should undergo an ECG 2-3 hours after the second dose of HCQ and daily thereafter. If QTc increases by >60ms or absolute QTc >500ms (or >530-550ms if QRS >120ms), azithromycin should be discontinued or the HCQ dose, reduced, and ECG performed daily. If the ECG changes remain, the risk/benefit of maintaining the medication should be reevaluated. For outpatients, who may be less at risk for complications from QT interval prolongation, baseline ECG should be acquired 2-3 hours after initiating HCQ and on day 3 of therapy. If QTc increases by >30-60ms or absolute QTc >500ms

(or $>530-550\text{ms}$ if $\text{QRS} >120\text{ms}$), consider discontinuing therapy.[2] Transthoracic echocardiogram can show systolic and/or diastolic left ventricular impairment and provides hemodynamic information to support the management of patients, in addition to enabling the diagnosis of pericardial changes. It should be considered for all risk groups or those requiring hospitalization. Patients with ventricular dysfunction are more likely to need mechanical ventilation and be of worse prognosis.[3] Critical patients should be followed up with daily echocardiogram, as well as strict assessment of hemodynamic parameters and biventricular function. In critical cases, dynamic echocardiogram should be acquired daily and at every hemodynamic change.

Patients with hypertension, especially older individuals and those with other known risk factors, are at increased risk of developing severe symptoms during COVID-19 infection. COVID-19 progression and cardiovascular status can be monitored by measuring blood pressure and taking the patient's temperature and other laboratory tests. In accordance to patient's hemodynamic and clinical status EXO-CG and ECG should be done.

COVID-19 has brought about an unexpected and unprecedented historical period, worldwide. Despite the tremendous efforts and reactivity of all stakeholders from the broad healthcare sector—clinicians, healthcare staff, researchers, funding bodies, and regulatory authorities—the burden of COVID-19 is enormous, medically, socially, and economically. The research field has been very reactive, and multiple networks of experts and task forces have been formed to tackle the challenge of finding drugs and biomarkers of COVID-19. Building an effective coordination of large interdisciplinary networks involved in multi-centre studies is key for success of biomarker projects. RNA biomarkers combined with artificial intelligence-based strategies will certainly help in building algorithms to aid in clinical decision making and personalization of healthcare through risk stratification of patients. Efficient

academia–industry partnerships are essential to rapid marketing and clinical use of novel disease biomarkers. Novel tools based on systems biomedicine concepts and artificial intelligence methods are needed to speed up the translational process and clinical application. Whilst it is obvious that the cardiovascular burden associated with SARS-CoV-2 infection is alarming and deserves great attention during healthcare of COVID-19 patients, it is also important to keep in mind that more than a third of hospitalized COVID-19 patients present psychological distress and neurological manifestations such as headache, ischemic stroke, seizures, and other diverse encephalopathies. SARS-CoV-2 has been detected in the brain and cerebrospinal fluid, and is associated with encephalitis. Various neurological sequelae have been associated with the Spanish influenza pandemic and other coronaviruses. Therefore, a deeper knowledge of the host–pathogen interactions involving regulatory RNAs in the brain–heart axis may provide novel avenues for discovery of biomarkers and therapeutic pathways to improve healthcare and prepare for future pandemics

REFERENCES

1. Wu, F. et al. A new coronavirus associated with human respiratory disease in China. *Nature* 579, 265–269 (2020).
2. American College of Cardiology. *Cardiology Magazine*. Ventricular arrhythmia risk due to hydroxychloroquine-azithromycin treatment for COVID-19; 2020.
3. Xiong TY, Redwood S, Prendergast B, Chen M. Coronaviruses and the cardiovascular system: acute and long-term implications. *Eur Heart J*. 2020 March 18.

4. Hoffmann, M. et al. SARS-CoV-2 cell entry depends on ACE2 and TMPRSS2 and is blocked by a clinically proven protease inhibitor. *Cell* 181, 271–280 (2020).
5. http://5ka.su/ref/meditsina/0_object65975.html

ФИО автора: Botirova Go'zalxon Zafarovna

Toshkent shaxridagi YoDJU texnika institut

boshlang'ich ta'lim yo'nalish talabasi

Название публикации: «BOSHLANG'ICH SINIF TABIATSHUNOSLIK DARSLARIDA ILG'OR PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALARDAN FOYDALANISH»

Boshlang'ich sinif tabiatshunoslik darslarida pedagogik texnologiyalarni qo'llash uchun eng avvalo dars turi, maqsadi, mavzusiga to'xtalishimiz tabiiy. Shunday ekan, eng avvalo, darsning texnologik xaritasini tuzib olishimiz darkor, chunki darsning texnologik xaritasi har bir mavzu, har bir dars uchun o'qitilayotgan predmet, fanning xususiyatidan, o'quvchilarning imkoniyati va ehtiyojidan kelib chiqqan holda tuziladi. Uni qay ko'rinishda tuzish o'qituvchining tajribasi, qo'ygan maqsadi, ijodkorligiga bog'liq. Texnologik xarita qanday tuzilgan bo'lmasin, unda dars jarayoni yaxlit holda aks etgan bo'lishi, aniq belgilangan maqsad, vazifa va kafolatlangan natija aks etishi lozim. Texnologik xaritaning tuzilishi o'qituvchini darsning kengaytirilgan ishlanmasini tuzishdan, yozishdan xalos etadi, chunki bunday xaritada dars jarayonining barcha qirralari o'z aksini topadi. O'qituvchi o'qitayotgan fanining har bir mavzusi, har bir dars mashg'uloti bo'yicha tuzgan texnologik xaritasi, unga fanni yaxlit holda tasavvur etib yondashishga, tushunishga, yaxlit o'quv jarayonining boshlanishi va maqsadidan tortib, erishiladigan natijasini ko'ra olishgacha yordam beradi. Ayniqsa, texnologik xaritaning o'quvchilar imkoniyati va ehtiyojidan kelib chiqib tuzilishi, uni shaxs sifatida ta'limning markaziga olib chiqishga va bu bilan o'qitishning samaradorligini oshirishga imkoniyat yaratadi.

O'qitish jarayonida ilg'or pedagogik texnologiyalardan foydalanish o'qituvchidan juda ko'p samarali mehnatni talab etadi. Ilg'or tajribaga ega o'qituvchilar mahorati quyidagi pedagogik texnologiyada o'z ifodasini topdi.

Birinchidan, dars mazmunidan kelib chiqish, maqsadning aniqligi. Maqsadga ko'ra darslarni xilma-xil shakllarda tashkil etish: 1. Ijodiy dars. 2. Ertalik darsi. 3. Bahs. 4. Suhbat. 5. Sayohat. 6. Uchrashuvli darslar.

Ikkinchidan, o‘quvchilarni mustaqil fikrlashga odatlantirish maqsadida kino, televidenie, ma’naviy o‘yinlar, mushoiralarning qo‘llanilishi.

Uchinchidan, o‘quvchilarning bilimi, tarbiyalanganlik darajasini aniqlash maqsadida tezkor testlar va reyting kabi pedagogik texnologiyaning o‘ziga xos shakllaridan foydalanish. Ayniqsa, o‘qituvchining o‘z faoliyatiga yangicha yondashishi muhim ahamiyat kasb etadi.

Tabiatshunoslik darslarida ushbu didaktik texnologiya va mashqlardan tashqari «Bumerang», «Zinama-zina», «6x6x6», «Charxpalak», «Mozaika», «Issiq kartoshka», «So‘z top», «3/4», «Dumaloq stol», «3/3», «FSMU», “Raqamli joylashuv”, «Beshinchisi ortiqcha», «uch haqiqat bir yolg‘on», «Sinkveyn», «Yangi fikriy hujum», «Akvarium», «Insert», “Bilmasvoyni kim yengadi?”, «Rasmlarni to‘g‘ri joylashtir», «Video topishmoq», «Qora quti», «Qarorlar shajarasi», «Zakovat», «Kim ko‘p biladi», «Davra suhbat», «Ven diagrammasi», «To‘xtab o‘qish», «Zanjir» kabi bir necha texnologiyalardan foydalanish mumkin.

Yuqoridagi fikrlardan kelib chiqqan holda, quyida pedagogik texnologiyalar asosida tabiatshunoslik fanidan 1 soatlik darsning oldindan loyihalashtirilgan texnologik xaritasi va dars ishlanmasidan namuna keltiramiz:

Darsning texnologik xaritasi

Mavzu: O‘lkamizdagi uy va yovvoyi hayvonlar (4-sinf)
Darsning turi: Yangi bilim beruvchi.
Mavzuga doir tayanch tushunchalar: Uy hayvonlari, yovvoyi hayvonlar.
Soatlar soni: 1 soat (45 minut)
Mavzuning qisqacha ta’rifi: Uy hayvonlari va yovvoyi hayvonlar haqida ma’lumotlarga ega bo‘lish
O‘quv jarayonini amalga oshirish texnologiyasi: Metod: Suhbat, tushuntirish, ko‘rgazmalilik, bahs-munozara, test, didaktik o‘yinlar (“Bilmasvoyni kim yengadi?”, «Kim tez bajaradi», «To‘rtinchisi ortiqcha», “Raqamli joylashuv”), “Klaster”, «Bilimdon» (BBB) usullari.

Shakl: jamoa, guruh bilan ishlash. Darsning boshqa fanlar bilan bog‘liqligi: matematika, o‘qish, musiqa, jismoniy tarbiya. Darsda o‘quvchi bilishi lozim bo‘lgan bilim, ko‘nikma va malakalar: 1) uy va yovvoyi hayvonlar, ularning oziqlanishi va yashash sharoiti, ularni parvarishlash va farqlay olish; 2) inson va tabiat orasidagi munosabatni, tabiatni asrashning muhimligini tavsiflay olish; 3) tabiatni muntazam kuzatish va natijalarni “Kundalik kuzatish daftari”ga qayd etib borish. Darsning jihozlari: Darslik, mavzuga oid rasmlar, qush va hayvonlarning tarqatma shablonlari, tarqatma test, rebus. Texnik vositalar: Televizor, DVD, proektor, ekran, disklar. Nazorat: O‘quvchilarning darsda faolligi kuzatilib, hisobga olib boriladi. Baholash: O‘quvchilar reytingi dars oxirida elon qilinadi.
Darsning maqsadi:
Talimiy: O‘quvchilarga uy va yovvoyi hayvonlarni parvarishlash usullari bilan tanishtirish; yangi atama va tushunchalarni o‘rgatish; uy va yovvoyi hayvonlarni farqlay olish. Tarbiyaviy: Uy va yovvoyi hayvonlarni muhofaza qilish, hayvonot olamiga mehr-muhabbatni shakllantirish. Rivojlantiruvchi: O‘quvchilarning dunyoqarashini, faolligini, mustaqil fikrlashini va og‘zaki nutqini rivojlantirish.
Darsning vazifalari: O‘quvchilarga darsga nisbatan qiziqish uyg‘otish, ularga mavzu asosida bilim va ko‘nikmalarni shakllantirish va kengaytirish; Mavzuga oid tarqatilgan materiallarni o‘quvchilar tomonidan yakka va guruh holatida o‘zlashtirib olishlari hamda suhbat-munozara orqali tarqatma materiallardagi matnlarning qay darajada o‘zlashtirilganligini nazorat qilish, ularning bilimlarini baholash.
Kutilayotgan natija
O‘qituvchi: Mavzuni qisqa vaqt ichida barcha o‘quvchilar tomonidan

o‘zlashtirilishiga erishadi. O‘quvchilar faolligini oshiradi. Ularda darsga qiziqish uyg‘otadi. Mashg‘ulot jarayonida barcha o‘quvchilar baholanadi. O‘z oldiga qo‘ygan maqsadlarini amalga oshiradi. O‘quvchilarni yozma axborotni mustaqil o‘rganish, uni xotirada saqlash, boshqalar bilan fikr almashish, savol berish va savolga mushohada qilib javob qaytarishga o‘rgatadi.

O‘quvchi: Yangi bilimlarni egallaydi. Yakka holda va guruh bo‘lib ishlashga o‘rganadi. Nutqi rivojlanadi va esda saqlash qobiliyati kuchayadi. O‘z-o‘zini nazorat qilishni o‘rganadi.

Dars jarayoni va texnologiyasi

Ishning nomi	Bajariladigan ish mazmuni	Metod	Vaqt
1-bosqich Tashkiliy qism	O‘quvchilar davomati aniqlanadi. Sinfning darsga tayyorgarligi tekshiriladi. Dars davomida rioya qilinadigan qoidalar belgilanadi. Darsning shiori ishlab chiqiladi.	Suhbat	3 daqiq
2-bosqich O‘tilgan mavzuni mustahkamlash , uyga vazifani tekshirish	1. O‘quvchilar egallagan bilimlar test usuli orqali tekshiriladi. 2. “Bilmasvoyni kim yengadi?” usuli orqali bilimlar mustahkamlanadi. 3. «Kim tez bajaradi» mashqi o‘tkaziladi.	Test Munozara Muammoli izlanish	3 daqiq 4 daqiq 3 daqiq
3-bosqich Yangi mavzuning bayoni	1. O‘qituvchining kirish suhbat va savollari. 2. Javoblarni klaster shaklda tuzish. 3. Darslik bilan ishlash.	Suhbat Savol-javob BBB usuli	6 daqiq 4 daqiq 10daqiq a
4-bosqich	1.Yakuniy suhbat.	Suhbat	2

mustahkamlash	2. «To‘rtinchisi ortiqcha» didaktik o‘yini 3. “Raqamli joylashuv” mashqi	Muammoli izlanish	daqiqa 3 daqiqa 2 daqiqa
5-bosqich Baholash. Darsni yakunlash	O‘quvchilarning darsda ishtiroki hisobga olinib, reytinggi elon qilinadi va dars yakunlanadi. Nomi-natsiyalar bilan mukofotlanadi.		3 daqiqa
6-bosqich	Savollarga javob topib kelish	Tushuntirish	2 daqiqa

Darsning borishi:

1. Darsni tashkil etish va o‘quvchilarni darsga hozirlash (3 daqiqa):

- 1) salomlashish;
- 2) davomatni aniqlash;
- 3) navbatchi axborotini tinglash;
- 4) diqqat mashqi (bosh harakati bilan eshik-deraza, shift, pol so‘zlari uch marta takrorlanadi, so‘ngida DOSKA deb o‘quvchilar diqqati jamlanadi)

Darsning shiori: Ona tabiatni asraymiz.

Baholash. O‘quvchilarni quyidagicha baholaymiz: 5 ball shaklida);

Dars davomida “Do‘stona kelishuv” qoidalariga rioya qilmagan o‘quvchi **jarima** kartochkasi oladi. Darsni yaxshi va a’lo o‘zlashtirgan o‘quvchilarga dars so‘ngida rag‘batlantirish maqsadida **“Bugungi darsning eng faol o‘quvchisi”, “Bugungi darsning eng tirishqoq o‘quvchisi”, “Bugungi darsning eng intiluvchan o‘quvchisi”** nominatsiyalari tashkil qilinadi.

2. O‘tilgan mavzuni mustahkamlash, uyga vazifani tekshirish (10daqiqa)

- 1) Bolalar o‘tgan darsimizni eslab olsak, keling buning uchun musiqa sadolari ostida men bilan birgalikda ushbu harakatlarni bajaramiz (o‘qituvchi uchayotgan

qushning qanotlari kabi qo‘llarini harakatlantiradi).

2) O‘tilgan mavzu “Bahorda o‘lkamizga qushlarning qaytib kelishi” bo‘yicha o‘quvchilar egallagan bilimlari **test usuli** orqali tekshiriladi.

1. Qushlar nima bilan oziqlanadi? a) o‘t b) hasharot d) ovqat
2. Bahorda birinchi bo‘lib qaysi qush uchib keladi?
a) chumchuq b) burgut d) qaldirg‘och
3. Qaysi qushning ovozi yoqimli? a) qarg‘a b) kaptar d) bulbul
4. Qaysi qush tinchlik ramzini bildiradi? a) kaptar b) laylak d) turna

Ushbu test o‘zaro almashtirish orqali tekshiriladi.

3. Yangi mavzuning bayoni (20 daqiqa). O‘quvchilarga yangi mavzuni tushuntirish bilan birga quyidagi savollar beriladi:

- 1) Tabiatda qushlardan boshqa yana qanday jonzotlarni uchratgansiz? O‘quvchilar javobidan so‘ng doskaga “O‘lkamizdagi hayvonlar” yozuvi ilinadi.
- 2) Qanday hayvonlarni bilasiz?
- 3) Hayvonlar qanday ikkita katta guruhga bo‘linadi? O‘quvchilar javobidan so‘ng doskaga “Uy va yovvoyi hayvonlar” yozuvi ilinadi, bu orqali “Klaster” usuli, ya’ni tarmoqlanish hosil bo‘ladi.
- 4) Nima uchun hayvonlarni ikki guruhga bo‘ldik?

Yashash tarzi	Hayvonlar	
	Uy hayvonlari	Yovvoyi hayvonlar
<i>O‘txo‘r</i>	Qo‘y, sigir, echki, ot	Kiyik, jayron, bug‘u
<i>Go‘shxo‘r</i>	It, mushuk	Bo‘ri, tulki, ayiq, yo‘lbars

Yovvoyi hayvonlarning uy hayvonlardan farqi, yashash sharoitlari, foydali tomonlari, beozor hayvonlarga ozor bermaslik haqida tushuntiriladi.

Darslik bilan ishlash: Darslikdagi “O‘lkamizdagi uy va yovvoyi hayvonlar” mavzusi o‘quvchilarga ovoz chiqarmasdan 2-3 bora o‘qitiladi. So‘ngra ulardan: – “Ushbu mavzudan qanday ma’lumot oldingiz?”, “Yana nimalarni bilmoqchisiz” – deb so‘raladi. Bu jarayonda «Bilimdon» (BBB) usuli qo‘llaniladi.

4. Yangi mavzuni mustahkamlash (7 daqiqa)

«To‘rtinchisi ortiqcha» o‘yini orqali o‘quvchilar bilimi mustahkamlanadi (ushbu mashq slaydlar orqali bajariladi). Masalan:

O‘quvchilar javoblari tinglanadi va izohlab baholanadi.

Navbatdagi mashq “Raqamli joylashuv” deb nomlanadi.

Uy va yovvoyi hayvonlarni raqamlarda ifodalang.

1 Qo‘y	2 Tulki	3 Sigir
4 Echki	5 Quyon	6 Ot
7 Mushuk	8 Ayiq	9 Bo‘ri
10 Ilon	11 Eshak	12 It

Javoblar: Uy hayvonlari: 1,3,4,5,6,7,11,12. Yovvoyi hayvonlar: 2,8,9,10.

5. Baholash. Darsga yakun yasash: (3 daqiqa) O‘quvchilar faol ishtiroklari, ifodali o‘qib, so‘zlab berganlari, o‘yinlarni to‘g‘ri bajarganlariga qarab baholanadi.

Nominatsiyalar bilan mukofotlanadi.

6. Uyga vazifa: 81-bet. (2 daqiqa)

Yuqoridagilarga muvofiq xulosa sifatida pedagogik texnologiyani boshlang‘ich sinf tabiatshunoslik darslarida qo‘llashning o‘ziga xos xususiyatlarini ko‘rsatib o‘tishimiz mumkin:

1. O‘quvchi o‘qitilmaydi, u mustaqil o‘qishga o‘rgatiladi.
2. O‘quvchiga bilimlar tayyor holda berilmaydi, balki manbalardan o‘qituvchi ko‘magida mustaqil ravishda olishga o‘rgatiladi.
3. Barcha o‘quvchilarning o‘z qobiliyatlari darajasida albatta o‘zlashtirishlari kafolatlanadi.
4. Barcha o‘qituvchilar pedagogik texnologiya mexanizmini o‘rganib olsalar, deyarli bir xil natija olishga erishadilar.

Mana shunday vaziyatni yuzaga keltirish, uni samarali amalga oshirish orqali biz asosiy maqsadimizga erishamiz. Bu maqsadimiz:

- o‘quvchilarning faolligini oshirish va uni hamkorlikka chaqirish;
- o‘quv rejada ko‘zda tutilgan dasturlar, qo‘llanmalar, ma’ruza matnlari bilan ishlash ko‘nikmalarini hosil qilish;

– ta’lim mazmunini, matnlarni mustaqil mutolaa qilish bilim, ko‘nikma va malakalarini shakllantirish;

– o‘quvchilarni o‘z fikrini bildirish, himoya qilish, isbotlay olishga odatlantirish va boshqalardan iborat.

Xulosa shuki, o‘quv jarayoni samaradorligini, kafolatini ta’minlashning yagona yo‘li ta’lim oluvchining shaxsiy faolligiga erishishdir. Buning uchun ta’lim-tarbiya jarayonida, xususan, boshlang‘ich sinf tabiatshunoslik darslarida pedagogik texnologiyalarni samarali qo‘llash maqsadga muvofiqdir. Dissertatsiyaning navbatdagi bobida anashu maqsadni amalga oshirish bo‘yicha tajriba-sinov ishlarining natijalari tahlili bayon etiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yhati.

1. J.G‘.Yo‘ldoshev, F.Yo‘ldosheva, G.Yo‘ldosheva, “Interfaol ta’lim sifat kafolati”. T.:O‘XMOMI, 2008
2. Tolipov O‘.Q. Usmonboyeva M. Pedagogik texnologiyalarning tatbiqiy asoslari. T.: Fan, 2006, 150 bet

ФИО автора: *Холматов Ойбек Илҳомович*

Мирзо Улуғбек номидаги Ўзбекистон Миллий Университети тарих факултети
II курс магистранти

Название публикации: «ЎРТА ОСИЁ ХАЛҚЛАРИ АНЪАНАВИЙ ВА ЗАМОНАВИЙ ТУРМУШ ТАРЗИДАГИ ҚАДИМИЙ ДИНИЙ ЭЪТИҚОДЛАР ИЗЛАРИ»

Қашқадарё воҳасига ислом дини кириб келганидан кейин архаик маросим ва урф-одатлар буткул йўқолиб кетмаган. Улар исломий анъаналар ва расм-русумларга мослашиб, ўзаро уйғунликда янгича маросимий- дунёқараш симбиозини ташкил этган ва то бугунги кунга қадар қоришган кўринишда сақланиб келмоқда. Исломий ва исломгача бўлган диний эътиқодлар компонентлари синкретлашувини ўзида мужассам қилган маҳаллий маросимий амалиётининг айнан ўзига хос хусусияти, ўзбек халқи анъанавий турмуш тарзи ва дунёқарашининг тарихий асослари ҳамда ўзига хослигини англашда муҳим аҳамият касб этади. Ҳар бир халқ ўз ўтмиш тарихи давомида ўзининг миллий қадриятларига, урф-одатларига, анъаналарига эга бўлиб, уни ривожлантириб боради. Даврлар ўтиши билан халқнинг бу анъанавий удумлари бироз ўзгариши мумкин, лекин асос, илдизини йўқотмайди.

Асрлардан асрларга ўтиб келаётган қанчадан-қанча урф-одатларимиз шу бугунги кунда ҳам аجدодларимиздан қолган анъана сифатида давом этиб келмоқда. Бироқ, ҳар бир даврнинг ўз хусусияти, янгилиги бўлганидек, маълум даврларга қараб урф-одатларимизда, удумларимизда аввалгиларидан фарқланувчи янгиликлар пайдо бўлганлигини моддий маданият ёдгорликларида кузатиш мумкин. Албатта бу ўзгаришлар, янгиликлар ўз даврининг ижтимоий шароитидан келиб чиққан ҳолда юзага келади.

Одатда анъаналар қайтариловчи, такрорланувчи, аجدодлардан авлодларга мерос бўлиб ўтувчи урф-одатлар, удумлардан ташкил топади.

Аждодларимиз диний эътиқодлари ҳақида Хитой солномаларида ҳам маълумот учрайди. Уларга биноан, аждодларимиз қуёшга топиниб, осмон руҳига

курбонлик келтиришган. Рухнинг абадийлиги ва ўзга дунё мавжудлигига ишонишган. Қабиладошлари вафот этганда, марҳум билан бирга унинг турли нарсаларини ҳам дафн этишган².

Археологик кузатувлар ва ашёвий далиллардан маълумки, илк диний қарашларнинг илдизлари замонавий одам пайдо бўлган даврдан анча аввал, уларнинг ижтимоий-рухий ҳаётининг бошларидан шакллана бошлаган³.

Таниқли археолог олим Р. Х. Сулаймоновнинг мақоласи айнан мана шундай тадқиқотлар сирасига киради ⁴ И. Жабборов ва Г. Дресвянская ҳамкорлигида ёзилган монографияда ҳам Ўрта Осиёнинг қадимий диний эътиқодлар, культлари генезисига оид қимматли маълумотлар берилган⁵. Шунингдек, И. Жабборов ва Г. Дресвянскаялар жаҳон динлари тарихини тадқиқ қилиш асносида илк диний тасаввурлар ва қадимий диний эътиқодларнинг пайдо бўлиш тарихи ҳамда таснифини таҳлил қилишга ҳаракат қилганлар⁶.

Зардуштийлик фалсафасида бош худо Ахура-Мазда ерни яратганда, дастлаб ерда одамзот учун Арьянам Вайчаҳни яратади. Арьянам Вайчаҳ чорвага бой, яйловлари кенг, бепоён даштлар ўлкаси бўлгани боис, унинг аҳолиси чорвачилик билан шуғулланган. Зардуштийлик ривоятлари асосида қурилган тасаввурларга кўра, жаҳон фанида зардуштийликнинг келиб чиқиш тарихий илдизлари чорвадор жамоалар диний тасаввурлари билан боғланади. Бироқ, ўтган асрнинг 70-йилларидан бошлаб бу тасаввурларга тубдан ўзгартиришлар киритилди. Зардуштийлик дини Жанубий Ўзбекистон⁷, Зарафшон водийси юқори оқими⁸да,

² Кароматов Х. Ўзбекистонда мозий эътиқодлар тарихи. – Тошкент, Жаҳон итқисодиёти ва дипломатия университети. 2008. – С. 27.

³ Василев Л.С. История религий востока. – С. 14.

⁴ Suleimanov R. On Relicts of ancient Culture and Ideology in Islam in Central Asia // Oriente Moderno. - 2007. - № 1.- P. 163-175.

⁵ Джаббаров И., Дресвянская Г. Духи, святые, боги Средней Азии: очерки по истории религии. - Т., 1993.

⁶ Жаббаров И., Жаббаров С. Жаҳон динлари тарихи. - Т.: Ўзбекистон, 2002. - Б. 33-70.

⁷ Аскарлов А. Древнеземледельческая культура эпохи бронзы юга Узбекистана. Ташкент, 1977.; Зардуштийликнинг илк ватанидаги ибодатхона. Санъат тарихи // – Ташкент, 2001.; Древнебактрийский храм огня в южном Узбекистане. «Градостроительство и архитектура. Культура Среднего Востока – развитие связи и взаимодействия». (совм. Ширинов Т.) –Ташкент, 1989.

⁸ Исоқов М. Исаков А. Саразм. (К вопросу становления раннеземледельческой культуры Зеравшанской долины). – Душанбе, 1991.

Шимолий Афғонистон ва Мурғоб воҳаси⁹да олиб борилган кенг кўламли археологик тадқиқотлари туфайли, “Авесто” Вендидадида қайд этилган қадимги деҳқончилик минтақаларида, бронза даврида шакллана бошлаганлиги илмий исботланди.

Хоразм тарихи олимлар томонидан бугунги кунгача жуда катта қизиқиш билан ўрганилиб келинмоқда. Жумладан, милoddан аввалги IV асрда Арриан маълумотларида, VIII асрда Тан сулоласи тарихида, арабларнинг Ўрта Осиё ҳудудларига кириб келиши оқибатида Белазури ва Табари маълумотларида ҳам кенг ёритилади.

Хоразм ҳудудларида зардуштийлик динининг пайдо бўлиши ва ёйилиши масаласи XX асрнинг дастлабки давларида Маркварт, Бартольд ва бошқа тадқиқотчилар томонидан ўрганилган бўлиб, улар Аҳурамазда яратган Арьянам Вайжани Хоразм ҳудудларидан қидирадилар ва Заратуштрани шу ерда туғилганлиги таъкидлайдилар ҳамда Аҳмонийларгача бўлган даврда қадимги Сўғдиёна, Шимолий Афғонистон, Парфия давлатлари ҳудудларида "Катта Хоразм" давлати бўлганлигини таъкидлайдилар. Лекин, на Бартольдни, на бошқа олимларнинг олиб борган тадқиқотлари қанчалик қимматли бўлмасин, у археологик материалларга асосланмаган эди.

Ушбу масалада таниқли археолог олим, қадимги Хоразм тарихининг ёрқин билимдони С.П.Толстовнинг Амударё дельтасида олиб борган кенг қамровли археологик тадқиқотлари бирмунча салмоқли ва асосли фикрларни олға суришга имкон беради.

С.П.Толстов раҳбарлигида 1953 йилда Хоразмнинг Кўзалиқир, 1953-1958 йилларда Қалъалиқир ёдгорликларида, 1951-1957 йилларда Қўйқирилганқалъа ёдгорлигида олиб борган тадқиқотлари ўша давр учун долзарб бўлган, зардуштийлик дини тарихини ўрганишга жуда катта бой моддий материалларни берди.

⁹ Сарианиди В.И. Древние земледельцы Афганистана. Москва, 1977.; Раскопки монументальных зданий на Дашли 3. «Древняя Бактрия». – М., 1984.; Протозороастрийский храм в Маргиане и проблема возникновения зороастризма // ВДИ. – М., 1989. №1.; Сарианиди В.И.. И здесь говорил Заратуштра. – Москва, 1992.

Ушбу материаллар орасида диққатга сазовори ҳосилдорлик ва сув худоси Ардвисура Анахита образи акс эттирилган ҳайкалчалардир. Ўрта Осиёда Амударё этакларига жон бағишловчи энг муҳим омил бу Амударё бўлиб, Хоразмда зардуштийлик маъбудаларидан Ардвисура Анахита диний эътиқодда машҳур маъбудалар сирасига кирган. Ардвисура Анахита ҳосилдорлик, сув, туғилиш маъбудаси бўлиб, Хоразм ҳудудларида сув хавфи мавжуд бўлганлиги учун энг олий маъбуда сифатида эҳтиром қилинган.

Масаланинг бошқа жиҳати шундаки, Анахита образи Хоразм диний эътиқодида асосий ўринни эгалласада, Ўрта Осиёнинг бошқа минтақалари жумладан, Қадимги Бактрия ва Сўғдиёна учун Хоразмдагидек характерли эмас. Чунки, бронза даврида Қадимги Бактрияда Ахурамазда олов, қуёш тимсолида Жарқўтон ва Дашли ибодатхоналарида ёрқин ифодаланса, Сўғдиёнада эса олов-қуёш билан биргаликда Митра диний эътиқодда муҳим ўрин эгаллайди. Митра маъбудасини кўпроқ мадҳ этилганлигини археологик материалларда кузатамиз. Шунингдек, Эрон, Тохаристон ва Туроннинг бошқа ҳудудлари аҳолиси эътиқодида Ахурамазда тимсоли кўпроқ ўрин эгаллайди.

Маълумки, Аҳмонийлар давлатининг пайдо бўлишида зардуштийлик диний эътиқоди муҳим ўрин тутиб, аҳмоний ҳукмдорлар Зардуштнинг пайғамбарлик рутбасини ўзлаштириб, ўзларини Ахурамазда инъом этган ҳокимият эгалари сифатида намоён этадилар ҳамда уларнинг ҳукмронлиги даврида Ўрта Осиёда олий худо Ахурамазда диний эътиқоди амал қилган. Лекин зардуштийлик диний эътиқод шакли барча даврда бир хилда бўлмаганлигини ҳисобга олиб, уни яхлит бир давр сифатида эмас, балки турли босқичлар асосида ўрганиш Ўрта Осиё халқлари диний эътиқодида зардуштийликнинг тутган ўрни масласидаги илмий ҳақиқатни очиб беришда катта ёрдам беради.

Биринчи давр – зардуштийлик диний эътиқодининг илк босқичи, яъни бронза давридан илк темир давригача бўлган давр. Бу даврда оташпарастлик диний эътиқодининг энг нуфузли эътиқод объекти сифатида оловга топиниш, уни илоҳийлаштириш алоҳида аҳамият касб этади.

Иккинчи давр – оташпарастлик диний эътиқоди Заратуштра ислохотлари туфайли расмий дин сифатида шаклланиб, уни энди илмий адабиётларда зардуштийлик дини сифатида ўрганила бошлайди. Бу мил.ав.ги IX асрдан мил.ав.ги VI асрларгача бўлган даврни ўз ичига олади. Бу даврда гарчи олий худо Ахурамазда бўлсада, қадимги илоҳлар пантеонида Хоразмда Анахита, Қадимги Бактрия ва Марғиёна ҳудудларида Ахурамазда, Сўғдиёна ҳудудларида Митра образи эътиқодда асосий ўрин эгаллайди.

Учинчи давр – Ўрта Осиёда аҳмонийлар ҳукмронлигининг ўрнатилиши ва Ўрта Осиё аҳолиси эътиқодида Ахурамазданинг асосий бош ўринга чиқиши.

Тўртинчи давр – аҳмонийлардан кейинги даврда эллин маданиятининг Ўрта Осиёда зардуштийлик диний эътиқодига таъсири ва ассимиляцияси.

Бешинчи давр – ислом дини кириб келгунга қадар бўлган давр. Бунда зардуштийлик диний эътиқодига будаввийлик ва бошқа динларнинг ўзаро таъсири асосида ўзига хос ривожланиш масаласи.

Таклиф этилган ушбу босқичлар Ўрта Осиёда зардуштийлик динининг пайдо бўлиши масаласида бирмунча объектив хулоса чиқаришга имкон беради. Бугунги кунда Хоразм воҳасида зардуштийлик динининг пайдо бўлиши ва ривожланиши масаласи олимлар томонидан кенг кўламда ўрганилиб, илмий муомилага етарли даражада киритилди. Эндиги вазифамиз эса, Қадимги Сўғдиёна, Фарғона маданиятлари мисолида зардуштийлик динининг тарихини ўрганиш ҳамда Ўрта Осиёда зардуштийлик динининг бошқа динлардан фарқли ўлароқ ўзига хос тузилишини ва ривожланиш босқичларини очиқ беришдир.¹⁰

Замонлар ўтиши билан оташпарастликда қуёш, ер ва сувга бўлган эътиқод тизимида мукаммаллашиш жараёнлари юз бера бошлайди. Ўрта Осиёнинг жанубий вилоятларида, қачонким ўтроқ аҳолининг ҳаётида такрорий суғорма деҳқончилик хўжаликлари таркиб топган минтақаларда, яъни Марғиёна,

¹⁰Эсонов М. Хоразм ҳудудида Зардуштийлик динининг пайдо бўлиши ҳақида баъзи бир мулоҳазалар. Тезисы докладов Международного Симпозиума "Приаралье на перекрестке культур" и второго полевого Семинара "Археология древнего Ташкырманского оазиса", посвященные 100-летию со дня рождения академика АН Республики Узбекистан С.П. Толстова. Нукус-Бустан-Беруни 2-4 октября 2007 года. 64-65 бетлар

Бактрия, Парфиёна, Ориёна, Дрангиёна, Суғдиёна каби қадимги деҳқончилик марказларида илк бор ниш ура бошлайди. Унинг далили сифатида, Зарафшон водийсининг сўнгги энеолит ёки илк бронза даврига тегишли ноёб ёдгорлиги Саразм мисолида, Анов-Номозгоҳ маданиятининг энеолит ва илк бронза даври ёдгорликлари – Олтин-тепа ва Геоксур воҳаси ёдгорликларида ўрганилган оташпарастилик мажмуалари мисолида кўриш мумкин¹¹.

Ўрта Осиёдан топиб ўрганилган ибодатхоналарда олиб борилган кенг қамровли археологик изланишлар шуни кўрсатадики, диний рамзлар, эътиқодлар кичик ва содда кўринишдан, йирик, маҳобатли ибодатхоналар миқёсига кўтарилади. Якка ҳудоилик эътиқодига ўтиши билан инсоннинг ахлоқий нормалари биринчи ўринга кўтарилади, яъни диққат эътибор кўпроқ инсонга, унинг ахлоқига қаратилади.

Ўзбекистондаги дафн ва хотира билан боғлиқ анъанавий урф-одатлар исломгача бўлган тасаввурлар билан боғланиб кетади. Қадимги аجدодлар ҳам вафот этганларни турли хилда дафн этганлар. Археологик кашфиётларга қараганда, қадимга Хоразм, Суғдиёна ва Бактриядаги ўтроқ аҳоли, даштли сак, массагет ва бошқа қабилалар мурдаларни озиқ-овқат, зарур қурол ва буюмлар билан ҳар хил усулда дафн этишган, баъзан куйдирганлар, жасад суякларини махсус идишларга солиб сағаналарга жойлаштирганлар. Дафн этишнинг оссуария маросими, яъни мурдани тозалаш учун чиқариб кўйиб, кейин суяклардан суякхона-оссуарияларга кўмиш кўпроқ тарқалган. Хоразм ҳудудида дафн этиш маросимларида зардўштийлик ҳукмрошшигидан дарак берувчи турли дафн ёдгорликлари: оссуар қабристонлари, хонадон оссуар омборлари, мурда этини парранда ва ёввойи ҳайвонларга едириш жойлари, дафн этиш ибодатхоналари топилган. Шунинг учун бўлса керак, бундай қабристонлар катта майдонларни эгалламаган. Шунингдек, бундай қабристонлар истиқомат жойларига яқин бўлган ва бу уларни тоза тутиш мақсадида қилинган. Бунинг маданиятга таъсири

¹¹ Исаков А. Саразм. (К вопросу становления раннеземледельческой культуры Зеравшанской долины). Душанбе, 1991.

шундаки, у ўтмиш авлодларимизнинг пок руҳларини ёшлар қалбида муносиб сақлаши, авлод-лар тизимида доимийликни таъминлайди.

Йилнинг муайян кунларида қабристонларга чироқ, ёғли чалпак билан бўғирсоқ пишириб, ис чиқариб, марҳумларни тавоф этиш қадимий одатлар қаторига киради. Ота-оналар билан ёшлар қабристонларга бориб ўз авлодларини мунтазам равишда зиёрат этиб туришган ва бу доимий одат тусига айланган. Шу тариқа марҳум руҳини шод айлаш, унинг маъракаларига фаол қатнашиш ўзбек халқи ҳаётидан мустаҳкам ўрин олган. Инсон ўзининг оғир кунларида мадад истаб қавму қариндош ва дўсту биродарларининг ёрдамига мухтож бўлиб келган. Маълумки, ўзбеклар имконияти борича бир-бирига яқин жойда уй-жой қуришни, қавму қариндошлар ёнма-ён жойлашишни одат қилиб келганлар. Шунинг учун ҳам ҳозиргача узоқ ўтмишдан қолган қавму қариндош (патронимия)лар гуруҳлари кўп жойда сақланиб келмоқда. Бундай ҳолат, айниқса, оилавий-маиший тадбирларни, урф-одат ва маросимларни ўтказишда катта роль ўйнайди. Хусусан, дафн маросимини ўтказиш кўп одамларнинг иштироки билан маҳаллачилик ва қавму қариндошлик анъаналарига таянади.¹²

Дафн маросими асосан ўзининг қадимий кўринишларини сақлаб қолса-да, у ислом дини қоидаларига амал қилинган ҳолда ўтказилади. Асли бундай урф-одатлар ниҳоятда мураккаблашган турли удум ва иримлардан иборат бўлиб, унинг илдизи ибтидоий анимистик тасаввурларга бориб тақалади. Ҳозиргача амал қилинадиган марҳумнинг учи, етиси, йигирмаси, қирқи, баъзи ерларда юзи, йили билан боғлиқ ва бошқа кўпдан-кўп расм-русумлар, айниқса, ҳар хил худойилар энг ибтидоий диний тасаввуфларни ўзида мужассамлаштирган. Кейинги вақтларда аҳоли ўртасида янгича дафн этиш маросими жорий этилди. Бунга кўра, фуқаролик митинги (йиғилиши)ни ўтказиш, меҳнат жамоаси, жамотчилик вакиллари ва дўсту биродарларнинг таъзия нутқи, марҳумнинг

¹²Аширов А. А. Ўзбек халқи анъанавий турмуш тарзида қадимий диний эътиқодлар (Фарғона водийси материаллари асосида). Тарих фанлари доктори илмий даражасини олиш учун ёзилган диссертация автореферати. Тошкент. 2008.

хотирасини абадийлаштириш, қабр тоши ўрнатиш кабилар одат тусига кириб бормоқда.

ФИО автора: *Rahmonova Umida O'razaliyevna*

A.Qodiriy nomidagi Jizzax davlat pedagogika instituti, Biologiya yo'nalishi
2-bosqich talabasi

Название публикации: «O'RMONLAR EKOLOGIYASI VA AHAMIYATI»

Annotatsiya: Ushbu maqolada o'rmonlarning biologiyasi va ekologiyasi, ahamiyati va unga sabiy ta'sir ko'rsatayotgan omillar haqida so'z yuritiladi.

Kalit so'zlar: o'rmon formatsiyasi, eroziya, global isish, antropogen omil

Аннотация: В этой статье обсуждаются биология и экология лесов, их значение и факторы, которые на него негативно влияют.

Ключевые слова: формирование леса, эрозия, глобальное потепление, антропогенный фактор

Annotation: This article discusses the biology and ecology of forests, their importance and the factors that negatively affect it.

Key words: forest formation, erosion, global warming, anthropogenic factor

O'rmon – bir-biriga va o'sish sharoitiga ta'sir etuvchi va geografik landshaft elementini hosil qiluvchi daraxtsimon o'simliklar majmui, biosferaning tarkibiy va juda muhim qismi. O'rmonlar yer yuzining uchdan bir qismini qoplagan. Baholash natijalariga ko'ra yerda yashovchi turlarning taxminan uchdan ikki qismi unda yashaydi. Yer kurrasida o'rmonlar bir tekisda joylashgan emas. O'rmon maydonlarining yarmi tropik mintaqaga to'g'ri keladi., qolgan qismi o'rta mintaq va shimoliy yarimsharda joylashgan. 1 kishi hisobiga olganda Rossiyaga 5-8 ga, Lotin Amerikasida 5, Kanadada 4 ga, Afrikada 2,4 ga maydon to'g'ri keladi. O'zbekiston o'rmonlar maydoni respublikaning umumiy maydonining 4% ini tashkil qiladi. 20-asrning 80-yillaridagi ma'lumotlarga ko'ra, Yer sharida quruqlikning 30% ini o'rmonlar tashkil qiladi.

O'sish sharoitiga qarab, ko'pchilik daraxt turlari qimmatli o'rmon formatsiyasi (masa-lan, qarag'ayli o'rmonlar, kedrli o'rmonlar, oqqarag'ayli, tilog'ochli

o'rmonlar)ni hosil qila-di.O'rta Osiyoda archazor o'rmonlar ko'p.O'rmonlarning tur tarkibi,muhim o'simliklarning biologik xususiyatlari,yoshi va muhim tabiiy geografik sharoitiga qarab o'simliklarning bir necha pog'onasi rivojlanadi.Mo'tadil mintaqada o'rmonlarida birinchi kattalikdagi daraxtlar (oqqarag'ay,qoraqayin,lipa,zarang va boshqalar) dan iborat ikkinchi pog'ona,butalar (o'rmon yong'og'i,itjumrut,normushk) dan iborat uchinchi pog'ona, shuningdek, o'tbutachali va yo'sin lishaynikli qoplmadan iborat 4-5, ya'ni quyi pog'onalar bo'ladi.Ba'zan bu pog'onalar kirmaydigan chirmashuvchi va ilashuvchi o'simliklar ham uchraydi.

Shuning bilan birga o'rmon – bu hayvonot dunyosining kuchli,jonli va qiziqarli vakillari yashaydigan ajoyib va hayratlanarli dunyo hamdir.O'rmon o'simliklari va yetarlicha namlik hayvonlar uchun bu hududda yashashiga qulay va ular har doim ovqatlarini topib yeyishlari mumkin. O'rmonda 40 mingdan ortiq flora turlari o'sadi,bu har bir tirik organizm uchun oziq-ovqat topishiga imkon beradi.

O'rmonlar keng ko'lamdagi mahsulotlarni yetkazib beradi va aholini ish bilan ta'minlaydi.O'rmonlar yog'och ishlab chiqaruvchi asosiy manba sifatida xalq xo'jaligining hamma sohalarida keng qo'llaniladi.Bu – qurilish. Yog'ochga bo'lgan talab yildan yilga ortib bormoqda.Dunyo miqyosida yog'ochga bo'lgan talab 2005-yilga borib 2-3 marotaba oshadi.Yog'ochdan tashqari o'rmonlar oziq-ovqat uchun ham xizmat qiladi.Yong'oq,xandon pista,Sivers olmasi va boshqalar bunga misol bo'ladi. Shifobaxsh xomashyo sifatida na'matak,chirg'anoq,eman,sofora kabi o'simliklar xizmat qiladi.Undan tashqari 500 ga yaqin shifobaxsh o'tlar bizning tog' mintaqamizdagi o'rmonlarda o'sadi va ulardan foydalaniladi. O'rmonlar – odamlar uchun dam olish maskanidir,ular zararli gaz,chaglarni ushlab qoladi. Mikroiklimni vujudga keltiradi,tuproqni eroziyadan saqlaydi.Tuproqning ustidan yog'ib kelayotgan yog'in-sochinning suvi o'rmon ichidan oqib o'tayotib mikroorganizmlardan tozalanadi.Shu ma'lum bo'lganki o'rmon ichidan oqib o'tgan suvning 1 litrida 9 ta oshqozon chuvalchangi bo'lib,o'rmondan o'tmagan suvda esa 18 ta bo'lgan,ya'ni ikki barobar ortiq.Shuningdek,o'rmonlar – ov qiladigan joydir,bundan tashqari ularda asalarichilikni ham rivojlantirish mumkin(zarang,tol,oq akatsiya,sofora va butalar).

Xo'sh, bunday amaliy ahamiyatga ega bo'lgan o'rmonlarga bugungi kunda qanday salbiy ta'sirlar tahdid solmoqda va buning oqibatida o'rmonlar qanday ko'rinishga kelib qoldi? O'rmonlar iqlim o'zgarishiga juda ta'sirchan, chunki haroratning qisman ko'tarilishi yoki yog'ingarchilikning yog'ish rejimi o'zgarishi o'rmonlarning o'sishiga sezilarli ta'sir ko'rsatadi. Masalan, havo haroratining 10C ko'tarilishi o'rmon tarkibi va funksiyasini o'zgartirib yuborishi mumkin; ko'pgina o'rmonlarda yashovchi hayvonlarning deyarli yarmi yirik primatlar va daraxtlarning 9% ga yaqini u yoki bu darajada yo'q bo'lib ketish xavfi ostida turibdi; qadimgi turlar ilim sharoitlarining o'zgarishi natijasida qutblarga tomon harakatlari yo'naltirilgan. Bir turdagi o'rmonlarda CO2 konsentratsiyasining oshuvi daraxtlarning o'sishini tezlashtirishi mumkin. Lekin iqlim o'zgarishi turlarni ko'chishiga majbur qilishi yoki o'z yashash areallarini tabiiy qobiliyatlariga qaraganga tez ko'chirishlari va muayyan turlar esa yo'qolib ketishi ham mumkin. Bundan tashqari o'rmonlarga zararkunandalar tahdid solmoqda. Odamlar tomonidan o'z ehtiyojlari uchun o'rmonlarni kesish ham salbiy antropogen omil hisoblanadi. Bunday omillar orasida o'rmon yong'inlari ham keyingi yillarda katta xavf bo'lmoqda. Natijada o'rmon ekotizmi buzilishi yoki butunlay yo'qolishi mumkin. Chunki ular o'simlik qoplamini, shuningdek hudud faunasini to'liq yo'q qilishi mumkin. Bu tuproq eroziyasini oshiradi, suv oqishini ko'paytiradi va infiltratsiyani pasaytiradi, suv manbalarini kamaytiradi. Faqatgina xurmo, daraxtlar, o'tlar birmuncha chidamli turlar (profillar) ga ta'sir qilmaydi, lekin yashash muhiti buzilishi oqibatida turlarning ikkinchi darajali yo'qolishi mumkin yoki ko'chib o'tishga majbur. O'rmon yong'inlari global ishishni kuchaytirishga hissa qo'shmoqda. Qolaversa yong'inlar natijasida hosil bo'adigan tutun va zarralar yaqin atrofdagi aholi uchun jiddiy nafas olish muammolarini keltirib chiqaradi.

O'rmon va uning boyligini saqlab qolish masalasi bugungi kunda dunyoning barcha mamlakatlari uchun eng muhim ekologik muammolar qatorida. Respublikamizda mamlakat qonunchiligiga muvofiq o'rmon umumxalq boyligi hisoblanadi. O'rmonlardan oqilona foydalanish davlat tomonidan muhofaza qilinadi. Respublikamiz O'rmon xo'jaligi Bosh boshqarmasi tizimida yaqin va uzoq

kelajakda amalga oshiriladigan chora tadbirlar prognozlarini ishlab chiqilgan. Unga ko'ra 2020, 2030, 2050 yillargacha mo'ljallangan o'rmon fondi maydonlarida o'rmonlarni tiklash, har yili 43.17 ming gektar maydonga daraxtlar ekish ishlari rejalashtirilgan. Ushbu tadbirlar amalga oshirilsa, 2050- yilga borib, o'rmonlar maydoni qariyb 2 barobarga kengayadi.

Xulosa qilib aytganda, o'rmonlar tabiat resurslarining muhim qismini o'zida jamlagan ekotizm hisoblanadi. O'rmon to'g'risida to'g'ri tushunchga ega bo'lmasdan turib o'rmonda xo'jalikni samarali ravishda olib borish mumkin emas. O'rmon resurslaridan oqilona foydalanish, o'rmonlarga salbiy ta'sir ko'rsatayotgan omillarni bartaraf etish, zarar ko'rgan o'rmonlarni qayta tiklash, o'rmondagi qulay muhitni yaratish va bioxilma-xillikni saqlash lozim. Zero, Tabiatni asrash – insoniyatni asrash demakdir!

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Azimova D.O, Yodgorov D.Sh. va boshqalar Bioxilma-xillik va uning muhofazasi – T.: Fan va texnologiya nashriyoti, 2019.
2. Baratov P Tabiatni muhofaza qilish. – T.: O'qituvchi, 1991.
3. Xanazarov A.A O'rmonchilik – T.: 1999
4. Yunusov R, Sharipov O O'rmonchilik va o'rmon melioratsiyasi – T.: Buxoro, 2010
5. O'zbekiston milliy ensiklopediyasi . – T.: 2000-2005
6. Internet ma'lumotlari.

ФИО авторов: *Шамсиев Фуркат Мухитдинович, Мусажанова Раъно Анварбековна, Каримова Нилуфар Иргашевна, Шарипова Нилуфар Палвановна*

Республиканский специализированный научно-практический медицинский центр педиатрии Министерства здравоохранения Республики Узбекистан, город Ташкент, Узбекистан

Детский национальный медицинский центр Республики Узбекистан, город Ташкент, Узбекистан

Название публикации: «ОСОБЕННОСТИ ИЗМЕНЕНИЯ ИММУНОЛОГИЧЕСКИХ ПАРАМЕТРОВ У ДЕТЕЙ С ХРОНИЧЕСКИМ БРОНХИТОМ»

Аннотация. Хронический бронхит у детей проявляется целым рядом специфических и неспецифических иммунных реакций. У детей отмечаются изменения в системе как клеточного, так и гуморального иммунитета, которые характеризуются Т-клеточным иммунодефицитом. Целью исследования была оценка состояния иммунного статуса при хроническом бронхите у детей. В период обострения заболевания установлено достоверное снижение количества лейкоцитов, относительное и абсолютное количество лимфоцитов. Одним из основных показателей гуморального иммунитета являются иммуноглобулины сыворотки крови. У детей с хроническим бронхитом со стороны гуморального иммунитета отмечалась выраженная гипоиммуноглобулинемия, резкое повышение уровня IgM, IgA и IgG.

Ключевые слова: иммунный статус, хронический бронхит, дети

Актуальность. В последние годы отмечается увеличение удельного веса хронических заболеваний органов дыхания у детей, которые являются причиной ограничения трудоспособности и инвалидности [1, 9, 10]. Хронический бронхит у детей может быть проявлением целого ряда бронхолегочных заболеваний (приобретенных, врожденных, наследственных), дифференциация которых нередко представляет определенные сложности [4, 7]. Среди важных факторов в

патогенезе хронического бронхита определенная роль принадлежит неспецифическим и специфическим иммунным реакциям, посредством цитокинов регулируются характер, глубина, продолжительность воспаления и иммунного ответа [4]. При дефиците иммунорегуляторных клеток развиваются антиген-специфические эффекторные реакции гуморального и клеточного типа, происходит их усиление в несколько раз, резко возрастает уровень антиген-специфических лимфоцитов, направленных не только против антигенов возбудителей болезни, но и против самой легочной ткани. Снижение функции Т-цитотоксических лимфоцитов при хроническом бронхите является ключевым механизмом в развитии иммунопатологических реакций при различных заболеваниях у детей [3, 8]. Основные сдвиги в системе иммуноглобулинов при хроническом бронхите выражаются в повышении их уровня, особенно IgG. Причиной хронизации бронхолегочного процесса у детей может быть первичная иммунная недостаточность. Инфекция нижних дыхательных путей у детей может быть одним из основных проявлений недостаточности системы иммунитета. Особенности течения воспалительного процесса, его прогноз зависят от состояния специфического и неспецифического иммунитета [5, 6]. Понимание иммунопатологических механизмов, лежащих в основе хронического бронхита у детей, необходимо как для выявления механизмов частой хронизации и высокой частоты развития осложнений, так и для назначения патогенетически обоснованной терапии. Результаты изучения содержимого бронхоальвеолярного лаважа и бронхоальвеолярной биопсии показали, что воспаление при бронхоэктазах характеризуется тканевой нейтрофильной инфильтрацией, представленной главным образом за счет Т-клеток (CD4+, CD8+) и макрофагов, кроме того, значительным увеличением уровня интерлейкина-8 (IL-8) и IL-6, TNF- α . Среди факторов гуморального звена местного иммунитета большое значение принадлежит иммуноглобулинам (Ig). Основная роль в процессах защиты трахеобронхиального дерева принадлежит секреторному Ig A. Установлено, что значительное уменьшение IgA при длительно текущем воспалении бронха обусловлено отсутствием в

бронхиальном эпителии клеток, способных синтезировать секреторный компонент. Таким образом, хронический бронхит у детей характеризуется общей и местной иммунологической недостаточностью. Роль иммунной системы в возникновении, течении и исходе хронических неспецифических заболеваний легких у детей столь велика, что в настоящее время можно говорить, вероятно, о целой группе иммунопульмонологических заболеваний.

Целью исследования было изучить и оценить особенности иммунного статуса у детей с хроническим бронхитом.

Материалы и методы исследования. Для выполнения поставленной цели было обследовано 60 детей в возрасте от 7 до 18 лет с хроническим бронхитом, находившихся на стационарном лечении в отделении пульмонологии Республиканского специализированного научно-практического медицинского центра педиатрии в течение 2020-2021 гг. Контрольную группу составили 20 практически здоровых ребенка того же возраста, не имеющие хронических очагов инфекции, не болевшие хроническими бронхолегочными заболеваниями. Диагноз хронический бронхит ставился на основании данных анамнеза, клинической симптоматики, результатов бактериологических, рентгенологических, функциональных, биохимических, иммунологических и бронхологических исследований. Исследование иммунного статуса — это многокомпонентное исследование, которое состоит из нескольких этапов: оценка гуморального иммунитета, клеточного иммунитета, неспецифической резистентности организма. Для оценки иммунного статуса детям были проведены следующие исследования иммунологических показателей: определение числа Т-лимфоцитов и их субпопуляций (CD3+, CD4+, CD8+), естественных киллеров (CD16+), В-лимфоцитов (CD20+) модифицированным методом [2]; концентрации сывороточных Ig A, G, M в периферической крови по методу G. Mancini et al. (1965).

Результаты исследования и обсуждение. Снижение функции Т-цитотоксических лимфоцитов (CD8+) при хроническом бронхите является ключевым механизмом в развитии иммунопатологических реакций при

различных заболеваниях у детей. Как видно из таблицы 1, у детей с хроническим бронхитом отмечаются изменения в системе как клеточного, так и гуморального иммунитета: однонаправленные иммунологические сдвиги, характеризующиеся Т-клеточной иммунной недостаточностью. У детей с хроническим бронхитом в период обострения заболевания установлено достоверное снижение абсолютного числа лейкоцитов до $(5362 \pm 625,0)$ соответственно ($P < 0,001$). Достоверно снижаются по сравнению с нормой такие показатели, как относительное и абсолютное количество лимфоцитов до $(31,8 \pm 1,1)$ соответственно, однако достоверных различий между группами не выявлено.

Таблица 1.

Иммунологические показатели детей с хроническим бронхитом ($M \pm m$)

Показатели	Практически здоровые дети (I), (n = 20)	Дети с хроническим бронхитом в период обострения заболевания (II), (n = 60)	P
Лейкоциты, абс.	$8540 \pm 421,0$	$5362 \pm 625,0$	$<0,001$
Лимфоциты, %	$34,6 \pm 2,3$	$31,8 \pm 1,1$	$<0,01$
CD3+ лимфоциты, %	$61,5 \pm 2,2$	$44,8 \pm 0,2$	$<0,001$
CD4+ , %	$39,2 \pm 2,1$	$21,2 \pm 3,2$	$<0,001$
CD8+ , %	$19,5 \pm 1,8$	$13,0 \pm 0,1$	$<0,01$
ИИР (CD4/CD8)	$2,0 \pm 0,2$	$1,6 \pm 0,5$	$>0,05$
CD16+ , %	$10,2 \pm 1,3$	$19,7 \pm 2,1$	$<0,001$
Фагоцитоз, %	$58,5 \pm 2,3$	$43,7 \pm 0,8$	$<0,001$
CD20+ , %	$16,4 \pm 0,5$	$37,3 \pm 2,2$	$<0,001$
Ig G, мг/%	$938,3 \pm 17,6$	$2118,2 \pm 40,7$	$<0,001$
Ig A, мг/%	$107,9 \pm 3,6$	$184,4 \pm 3,2$	$<0,001$
Ig M, мг/%	$90,7 \pm 2,8$	$212,3 \pm 4,2$	$<0,001$

Примечание: P — достоверность различий между I и II группами;

Как видно из представленных данных, у детей с хроническим бронхитом в период разгара заболевания выявлены следующие отклонения: достоверное снижение Т-лимфоцитов CD3+ до $44,8 \pm 0,2\%$ у детей с хроническим бронхитом, при $61,5 \pm 2,2\%$ у практически здоровых детей ($P < 0,001$); их субпопуляций: Т-хелперов CD4+ до $21,2 \pm 3,2\%$ у детей с хроническим бронхитом и $39,2 \pm 2,1\%$ у практически здоровых детей ($P < 0,001$); Т-цитотоксических лимфоцитов CD8+ до $13,0 \pm 0,1\%$ у детей с хроническим бронхитом, при $19,5 \pm 1,8\%$ у практически здоровых детей ($P < 0,01$). Изменения CD3+-, CD4+-, CD8+-лимфоцитов были более выражены у детей с хроническим бронхитом ($P < 0,001$). У данных больных Т-клеточный иммунодефицит характеризуется низким уровнем Т-цитотоксических лимфоцитов. Индекс иммунной регуляции (ИИР) (CD4/CD8) в группе больных был снижен в 1,3 раза в основном за счет CD4+-лимфоцитов. Отмечалось достоверное повышение по сравнению с практически здоровыми детьми естественных киллеров CD16+-лимфоцитов: $19,7 \pm 2,1\%$ у детей с хроническим бронхитом и $10,2 \pm 1,3\%$ у практически здоровых детей ($P < 0,001$). Отмечалась тенденция к повышению В-лимфоцитов (CD20+-лимфоцитов) в периферической крови, до $37,3 \pm 2,2\%$ у детей с хроническим бронхитом и $16,4 \pm 0,5\%$ у практически здоровых детей ($P < 0,001$). Особенно это отмечалось в группе детей с хроническим бронхитом. При исследовании уровня фагоцитоза нами отмечено, что фагоцитоз у большинства детей с хроническим бронхитом был значительно снижен до $43,7 \pm 0,8\%$, при норме $58,5 \pm 2,3\%$ ($P < 0,001$). Одним из основных показателей гуморального иммунитета, как известно, являются иммуноглобулины сыворотки крови. Включаясь в цепь иммунологических реакций, иммуноглобулины играют определенную роль в патогенезе хронического бронхита. Со стороны гуморального иммунитета у детей, больных хроническим бронхитом, отмечалась выраженная гипериммуноглобулинемия, резкое повышение уровня IgM до $212,3 \pm 4,2$ мг/% против $90,7 \pm 2,8$ мг/% у практически здоровых детей ($P < 0,001$); также у детей с хроническим бронхитом повышались уровни IgA и IgG ($P < 0,001$).

Выводы. У детей с хроническим бронхитом отмечаются изменения в системе как клеточного, так и гуморального иммунитета, которые носят однонаправленные иммунологические сдвиги, характеризующие Т-клеточным иммунодефицитом. Установлено достоверное снижение количества лейкоцитов у детей с хроническим бронхитом в период обострения заболевания. Достоверно снижаются по сравнению с нормой такие показатели, как относительное и абсолютное количество лимфоцитов. Одним из основных показателей гуморального иммунитета являются иммуноглобулины сыворотки крови. Включаясь в цепь иммунологических реакций, иммуноглобулины играют определенную роль в патогенезе хронического бронхита. Со стороны гуморального иммунитета у детей, больных хроническим бронхитом, отмечалась выраженная гипериммуноглобулинемия, резкое повышение уровня IgM, IgA и IgG по сравнению с группой практически здоровых детей. Главным нарушением в работе системы иммунитета является аутоиммунный процесс, который в комплексе с воспалительными реакциями разрушает органы и ткани. Поэтому нарушения иммунного статуса при хроническом бронхите должны рассматриваться не изолированно, а в комплексе с другими важными системами жизнедеятельности организма. Комплексная оценка состояния различных звеньев иммунной системы должна учитывать, как количественные, так и качественные изменения показателей иммунитета. Таким образом, исследование иммунного статуса у детей с хроническим бронхитом позволяет выявить глубокие изменения Т-клеточного звена иммунитета в виде значительного снижения количества и функциональной активности нейтрофилов, что является предопределяющим эндогенным моментом формирования и прогрессирования хронического бронхита у детей.

Литература

1. Бубнова Н. И. Хронические неспецифические заболевания легких у детей // Клеточная биология легких в норме и при патологии / под ред. В. В. Ерохина, Л. К. Романовой. — М., 2010. — С. 351–357.
2. Калущий П. В., Шварцкопф Е. С., Окушко Р. В. Показатели иммунной системы у часто и длительно болеющих детей, проживающих в экологически неблагоприятных районах Приднестровья // Педиатрия. — 2015. — Т. 90, № 1. — С. 124–126.
3. Капранов Н. И. Фармакотерапия при бронхолегочных поражениях у детей, больных муковисцидозом : рук. по фармакотерапии в педиатрии и детской хирургии. — М., 2002. — 267 с.
4. Палеев Н. Р., Ильченко В. А. Хронический бронхит // Болезни органов дыхания. Руководство по внутренним болезням / под ред. Н. Р. Палеева. — М.: Медицина, 2015. — 287 с.
5. Рачинский С. В., Таточенко В. К., Волков И. Б. Место хронической пневмонии и хронического бронхита в бронхолегочной патологии у детей // Педиатрия. — 2014. — № 1. — С. 58–66.
6. Розина Н. Н. Трудный пациент. Клинические формы хронических воспалительных заболеваний легких у детей: критерии диагностики и принципы терапии [Электронный ресурс] // Архив. — 2016. — № 10. — Режим доступа: http://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30367271#pos=0;0.
7. Шамсиев Ф. М., Каримов У. А., Азизова Н. Д. Структура заболеваемости органов дыхания в регионах республики // Вестник врача общего профиля. — 2014. — № 4 (32). — С. 113–115.
8. Chang A. B, Redding G. J, Everard M. I. Chronic wet cough protracted bronchitis chronic supportive lung disease and bronchoectasis // Pediatr. Pulmonol. — 2018. — Vol. 43, № 6. — P. 519–531.

9. Garavaglia M. L., Bononi E., Dossena S. et al. S-CMC-Lys protective effects on human respiratory cells during oxidative stress // Cell Physiol. Biochem. — 2018. — Vol. 22, № 5–6. — P. 455–464.
10. Kitz R. Immunoglobulin levels in bronchoalveolar lavage fluid of children with chronic chest disease // Pediat. Pulmon. — 2020. — Vol. 29, № 6. — P. 443–451.

ФИО автора: *Юлдашева Садокат Баходир кизи*

Андижон вилояти Андижон тумани

54-умумий ўрта таълим мактаби Она тили ва адабиёти фани ўқитувчиси

Название публикации: «ФЕЪЛДА МУНОСАБАТ МАЪНОСИНИНГ ИФОДАЛАНИШИ»

Аннотация

Мақолада феълнинг муносабат маъносини ифодалашда ёрдамчи феълларнинг ўрни ҳақида маълумот берилиб, ижобий ва салбий муносабатнинг ифодаланиши таҳлил қилинган.

Аннотация

В статье идет речь о роли вспомогательных глаголов в выражении отношения и изучается разделяя отношения на отрицательные и положительные.

Annotation

The article deals with the role of auxiliary verbs in expressing attitudes and examines dividing relations into negative and positive ones.

Таянч сўз ва иборалар: феъл, ёрдамчи феъл, муносабат, ижобий муносабат, салбий муносабат.

Ключевые слова и выражения: глагол, глагол вспомогательный, отношение, отрицательные отношение, положительные отношение.

Key words and expressions: verb, verb auxiliary, attitude, negative attitude, positive attitude.

Ҳозирги кунда ўзбек тилшунослигини ўрганиш ва ўргатишга катта эътибор қаратилаётган бир пайтда тилшунослик соҳасида олиб борилаётган ишлар ҳам ўз аҳамияти ва салоҳияти билан ажралиб туради. Шундай экан, тилшунослик фани ҳам келажакдаги ёш тилшунослар олдида долзарб масалалар ечимини топиш, замон талабларига жавоб берадиган даражадаги улкан ишларни амалга ошириш сингари ўта масъулиятли вазифаларни юклайди.

Маълумки, тил жамиятнинг қай даражада тараққий этганлигини кўрсатиб берувчи ўзига хос кўзгу ҳисобланади. Халқнинг миллат даражасига кўтарилишида, шу халқни ташкил этувчи кишиларнинг орзу-мақсадлар йўлида

жипслашишида, шубҳасиз, тилнинг роли беқиёсдир. Мамлакатимизда ҳам миллий мустақилликка эришиш учун қилинган ҳаққонларнинг дебочасида айнан тил масаласи турганлигини ҳаммамиз яхши биламиз.

Ҳозирги кунда сўз туркумларини илмий ўрганишга катта эътибор берилмоқда. Шундай тадқиқотлар натижасида феъл тилшуносликнинг алоҳида соҳаси сифатида қарор топди. Бу ҳолат нутқда кенг қўллаб келинаётган кўмакчи ҳамда етакчи феълларни янада чуқурроқ илмий тадқиқ этишни тақозо қилади.

Ушбу мақоламдан кўзланган мақсад, ўзбек тилида феъл сўз туркумини тадқиқ қилиш, ёрдамчи ва кўмакчи феълларнинг бирикиши ҳамда маъновий жиҳатларини, уларнинг лексик, семантик, грамматик, прагматик хусусиятлари ва белгиларини ифодалаш, уларнинг когнитив талқинини ўрганиш, маданиятнинг тилга таъсирини ўрганиш, муносабат маъносини ифодалаш ва шаклланиш тамойилларини тадқиқ этиш асосий мақсад қилиб олинди.

Тил инсон томонидан яратилган ва инсонга «ҳадя этилган» буюк инъомдир. Тил бор экан, алоқа бор, тарих бор, маданият ва адабиёт бор. Ўзбек адабий тилининг такомилли ва равнақи ўзбек бадиий адабиётининг юксалиши билан чамбарчас боғлиқ. Кейинги йилларда ўзбек бадиий адабиёти жуда катта одимлар билан олға кетди. Ёзувчиларимиз халқ тилидаги битмас-туганмас бойликларни адабий тил билан йўғириб, бадиий тил хазинасини яна ҳам кенгайтирдилар.

Муносабат маъносини ифодалашда ҳаракат билдирувчи феъллар ҳам, ҳолат маъносини билдирувчи феъллар ҳам қўлланиши мумкин. Лекин муносабат функциясида қўлланувчи феълларнинг яна ўзига хос стилистик хусусиятлари ҳам бор. Маълумки, сўзларнинг қўшимча маънолари ва баъзи бир хусусиятлари матнда реаллашгани каби муносабат маъносини берувчи феълларнинг маънолари ҳам контекстда ойдинлашади.

Ўзбек тилида феъллар лексик-грамматик хусусиятларига кўра икки асосий гурпуага бўлинади: 1) мустақил феъллар; 2) ёрдамчи феъллар.

Мустақил феъллар қуйидаги хусусиятларга эга:

1) ҳаракат билдиради (яъни мустақил маънога эга бўлади) ва гапда унинг бирор бўлаги вазифасида кела олади: *Режа муддатидан илгари **бажарилди***;

2) бирор сўзни бошқариб келади: экинни *сузормоқ*, далага *чиқмоқ* каби.

Ёрдамчи феъллар ҳаракат билдирмайди (мустақил маъно ифодаламайди). Улар турли грамматик маъно ифодалаш учун ёки бошқа вазифада қўлланади. Ёрдамчи феълларни асосий хусусиятларига қараб уч группага бўлиш мумкин:

1) сўз яшаш учун хизмат қилувчи ва боғлама вазифасини бажарувчи ёрдамчи феъллар; *бўл*, *қил* феъллари;

2) феълларга бирикиб турли қўшимча маъно ифодаловчи ёрдамчи феъллар. Буларни, бошқа ёрдамчи феъллардан фарқланган ҳолда, “қўмакчи феъллар” деб атаيمиз;

3) феъллар отлар билан қўлланиб, турли маъно ифодаловчи ва ёрдамчи вазифада қўлланувчи ёрдамчи феъл. Бу феъл лингвистик адабиётларда “тўлиқсиз феъл” деб аталувчи феълдир: *эди*, *экан* каби¹³.

Юқоридаги таснифдан кўриниб турибдики, ёрдамчи феълларнинг номланиши, вазифаси чегараси тўлиқ аниқланиб бўлингани йўқ.

Етакчи ва қўмакчи феълдан ташкил топган бирикувлар ўз хусусиятлари билан қўшма феъллардан (қўшма сўзлардан) ҳам, сўз бирикмаларидан ҳам фарқланади:

1) қўшма сўзларда унинг компонентлари ўз маъносини йўқотади ва бир бутун ҳолда янги бир маънони ифодалайди;

2) ёрдамчи феъллар бирикувда эса ҳар бир компонент ўз маъноси билан қатнашади, буларда янги маъноли янги сўз ҳосил бўлмайди;

3) сўз бирикмасини ташкил қилувчи компонентлар ўртасида синтактик алоқа бўлади: *кулиб гапирди*.

Етакчи ва қўмакчи феълли бирикувларда эса бундай алоқа бўлмайди.

Муносабат дейилганда асосан, кишилар ўртасида ўзаро бўладиган турли типдаги муносабатлар кўзда тутилади.¹⁴ Биринчиси, ижобий муносабатлар, иккинчиси, салбий муносабатлар. Ижобий характердаги муносабатлар субъектнинг субъектга ёки предметга бўлган илиқ, модал муносабатини англата

¹³ Ҳожиёв А. Феъл. Тошкент, Фан, 1973, 5- бет

¹⁴ Ўзбек тилининг изоҳли луғати. –М., 1981. –Б.480

олади. Бу феъллар кўпинча кучайтирувчи элементлар (*жуда,биром*) билан келади.¹⁵

Маълумки, иш-ҳаракат билан боғлиқ жараёнларда ишнинг бажарилиши ёки бажарилмаслиги маънолари учун “бўлишли” ва “бўлишсиз” атамалари ишлатилиб келинган. Бўлишли феълларда иш-ҳаракатнинг бажарилганлиги, ижро этилганлиги ифодаланса, бўлишсиз феълларда бунинг акси, иш-ҳаракатнинг бажарилмаганлиги, воқеа-ҳодисанинг содир бўлмаганлиги, муайян ҳаракатнинг тескарисини бажаришга ундаш каби маънолар ангашилади. Бу маъно турли воситалар орқали ифодаланади. Улардан энг фаоли -ма кўшимчасидир. Масалан, *ўқиди-ўқимади, ёзди-ёзмади, тушунди-тушунмади* каби.

Бўлишсизлик маъноси баъзан талаффуз орқали, баъзан турли юкламалар воситасида ҳам ифодаланади. Масалан, *Қани энди гап уқтириб бўлса* (А.Қаҳҳор). “Гап уқтириб бўлмайди” гапини таъсирчан қилиб бериш учун бу гап юқоридаги каби бўлишли шаклда берилган. Бу кучли оҳанг билан айтилади. *Сиз унинг юрагини қаёқдан билибсиз* (Шухрат). Бу гапдан “Сиз унинг юрагини билмайсиз ёки билмагансиз” деган мазмун чиқади. “Ким билсин”, “ким билади”, “қаёқдан билай” каби риторик сўрок гаплар ва “худо билади”, “олло билади” каби иборалар, кўпинча диалогик нутқларда “билмайман” бўлишсиз феъли маъносида қўлланади: *Бу ердаги китоб қани? – Ким билади, кўрмадим.*

Худди шу келтирилган иборалар яна “балки”, “эхтимол” каби гумон маъноли модал сўзлар вазифасини ҳам ўтайди. Масалан, *Ким билади, у одам танимайдиган бўлиб кетгандир* (П.Турсун).

Фарғона – Андижон шеваларида “билмайман” феъли ўрнида (баъзан бир қарорга келмаслик, иккиланиб туриш ҳолатларида) *невлай* (не билай) сўзи ишлатилади. Бу сўз маъно жиҳатдан “ким билади” га мос келади. Масалан: *Онаси, ўглингиз бомдодга чиқиб кетдими? – Невлай* (М.Исмоилий). Қўшиқларда “на билсин” шакли ҳам учрайди: *Илоннинг заҳрини чекмаган болнинг қадрини на билсин*

¹⁵ Содикова М. Феъл стилистикаси. Тошкент: Фан, 1975. 10- бет.

(Қўшиқдан) – “билмайди” деган маънода қўлланган. “Қаёқдан билсин” — маъноси ҳам шунга мос келади. Мазмунда киноя бор.

Нутқда баъзан бировга оғир ботирмаслик ва ширин сўзлик нуқтаи назаридан баъзан бўлишли феъллар бўлишсиз шаклда қўлланади: – *Сотувчининг қаердалигини айтмайсизми?* – “Айтиб беринг” деган маънода.

Баъзан сўроқ мазмунли бутун бир гап, одатда, рад этиш, инкор маънолари учун хизмат қилади: – *Тогни тешишига тешиямиз-у, лекигин сув чиқмайди, бу ёқ паст.* – *Паст? Ким сизларга айтди паст деб?* (М.Исмоилий). бунда “мутлақо паст эмас” деган фикр инкор, эътироз оҳангги билан айтилган.

Нутқ маданиятида муомала нозикликларини, силлик ёндашиш мақсадида биргина бўлишли феъл ўрнида бўлишли ва бўлишсиз икки феъл қўлланади: *Мен сизни ёмон бўлинг демайман* (А.Қаҳҳор). Маънони янада кучайтириш учун икки бўлишсиз феъл ёки бўлишсиз феъл “йўқ” сўзи билан бирга қўлланади, лекин мазмундан бўлишлилик англашилади. Масалан, *Бизнинг устимиздан арз қилмаган одам йўқ* (А.Қаҳҳор). *У бормаган бригада, у танимаган одам йўқ* (А.Қаҳҳор).

Ҳис-туйғуни билдиришда, кучли эътироз, ўзганинг ҳаракати ёки мақсадининг бажарилмаслигига, юзага чиқмаслигига ишора қилишда бўлишсиз феъл ўрнида бўлишли феъл қўлланади. Бундай гап кучли оҳанг билан айтилади: *Таҳдид солиб бўпти* (А.Мухтор). Бу “таҳдид сололмайди” деган маънони кучли ҳис-туйғу билан ифодалаш усулидир. Бунда яна ўзига ишонч билан, ўз кучига ишониб ёки ўзганинг хатти-ҳаракатини масхаралаб гапириш каби қўшимча маънолар ҳам сезилиб туради. *Қани олиб кўр-чи?* (нима қилар эканман): “ололмайди” сўзидаги бўлишсизлик маъносини кучли ифодалайди. Бунда пўписа маъноси ҳам бор.

Экспрессив, руҳий ҳолатларда, масалан, ҳаяжонланиш, ҳайратланиш, ғазабланиш ёки кутилмаганда бирор воқеа-ҳодисанинг юз бериши натижасида саросималаниш, иккиланиш, дарров бир фикрга кела олмаслик каби кишида юз берадиган ҳолатларнинг нутқда акс этиши ҳар хил бўлади. Буларни ифодаловчи воситалар сифатида инкор кўрсаткичлари ҳам қатнаша олади. Масалан, *У нима қилишини билмай қолди.*

Баъзи гапларнинг мазмунига яқинроқ ёндашилса, ундаги сўзларнинг маъноси ўзаро “мослашмагандек” кўринадиди. Масалан, *Бувимнинг бисотида ҳеч нима йўқ эди*. Маънога эътибор беринг: ўзи “ҳеч нима” бўлганидан кейин уни на бор деб, на йўқ деб айтиб бўлади. “Нарса бор” ёки “нарсаси йўқ”, “Ҳеч қандай нарсаси йўқ”, “Бирор нарсаси ҳам йўқ” дейиш ўринли эди. Демак, бўлишсизлик кучини ошириш мақсадида “ҳеч нима йўқ” ибораси ўша “бирор нарсаси йўқ” маъносида қўлланадиган ва шу тарзда нутққа сингишиб қолган: *Ҳеч қандай қарорга келинмади* (А.Қаҳҳор).

Демак, бўлишсиз феъллардан ҳис-туйғуни билдириш, нутққа маълум даражада сайқал бериш, жилолаш, экспрессивлик кучини, таъсирини орттириш каби мақсадлар кўзда тутилади.

Муносабат маъносини ифодалашда кўмакчи феълларнинг ҳам ўрни катта. Кўмакчи феъллар аслида мустақил феъллардан бўлиб, улар қўшма феълларнинг ясалишида кўмакчига айланади. Бундай (кўмакчи) феъллар қўшма феъл таркибида ҳар хил вазифаларни бажаради.¹⁶ Масалан, *қил* феълини таҳлил қилиб кўрайлик. *Қил* феъли ўзидан олдин келган сўзлар билан ажралмас ҳолатда (*хотиржам қилмоқ*, *хафа қилмоқ*) ибора шаклида ишлатилади.

Ёқтириш, ўзига тортиш маъносининг кучли ифодаланишида қўлланади: *мафтун қилмоқ*. *Зумрад ўзининг оқиллиги, зукколиги ва сулувлиги билан катта-кичикни барчани мафтун қилар эди*.

Юпатиш, овутиш, тинчлатиш, тасалли бериш, хотиржам қилиш маъноларининг берилиши. Субъектнинг субъектга бўлган модал экспрессив муносабатларидаги юпатиш, тинчлантириш ҳолатлари қуйидаги шаклларда берилади: *хафа қилма*, *хотиржам қил*. Бу муносабатга хос яна бир хусусият шуки, юпатувчи сўзлар олдидан – “қўй” (“қўйинг”, баъзан, “кел”, “келинг”) сўзи келиши мумкин: - *Хайр, пешона-да, шўримиз бор экан, вўйинг, хафа қилманг, онаси, - деди Вали ака* (М.Исмоилий). Тасвирий усул билан : - *Кўнглини тўқ қилсин, унга озор берадиганни ҳали онаси туққани йўқ* (Ҳ.Ғулом). Кўринадигани, бу

¹⁶ Ҳозирги ўзбек адабий тили. Фонетика, лексикология, морфология. I том. –Т.:Фан, 1966. –Б.307

тинчлантирувчи маънодаги феъллар контекстда ишонтириш маъно оттенкасини ҳам бера олади. Ёзувчи изоҳи орқали (яъни бевосита субъектга – тингловчига муомала қилмасдан) овутиш маъносининг берилиши мумкин.

Юпатиш муносабатининг билдирилиши билан ҳимоя, муҳофаза қилиш, ёнига олиш муносабати маъноларининг берилишида контекстнинг ўзига хос стилситик хусусияти бор. Масалан: ёнига олиш муносабатида – сўзловчи озор берганга қараб гапиради, овутиш муносабатида эса озор берганга шама қилиб, озор чеккан шахснинг ўзига гапиради. Субъектнинг субъектга экспрессив-модал муносабатларида ўз эмоциясини, ижобий-субъектив муносабатини изҳор этишда дуо-алқаш сўз иборалари қўлланади. Дуо-алқаш, тилак сўз иборалари хусусан, катталарнинг ёшларга бўлган ижобий муносабатида қўлланади. Масалан: *давлатни кам қилмасин, давлатини зиёда қилсин, умрнини узун қилсин. Давлатини кам қилмасин, хўп жувон-да, баҳоси йўқ жувон, - деди у* (.Қаҳҳор).

Бу типдаги *кам қилма, бахтли қил* каби иборалари ҳам шахс-сон шакли билан туслана олади.

Дуо-алқаш сўз-иборалари субъектнинг субъектга бўлган хусусий ижобий муносабатларида, яъни бирор шахсга яхши тилак тилиш, ёмонликлардан муҳофаза қилиш, миннатдорчилик билдириш, меҳрибонлик қилиш каби ҳолларда ишлатилади.

Салбий характердаги муносабатлар субъектнинг объектга (субъектга, предметга, объектив борлиққа, воқеа-ҳодисага) бўлган экспрессив-эмоционал муносабатлардир. Бу турлича: бунда оддий ёқтирмасликдан то нафратланишга қадар бўлган муносабат тушунчаси англашилади. Биз, албатта, нутқий процессни кўзда тутамиз. Салбий муносабатни ифодаловчи нутқ идеоматик, фразеологик характерда бўлади. Бунда қойиш, сўкиш, қарғиш сўз-иборалари ишлатилади.

Қарғиш иборалари сирасида “*қил*” феъли ёрдамида ясалган перифрастик шаклли иборалар ҳам учрайди. Чунончи: *Жувонмарг қил, яксон қил, адо қил, хазон қил, қаро ер қил* ва бошқалар. – *Хаҳ, жувонмарг бўлгур, нима қилиб*

юрибсди? – деди. (П.Турсун). – *Ҳалиям супуриб бўлганинг йўқми, адо қилгур?* (М.Исмоилий).

Қарғиш ибораларнинг қўлланишининг характерли хусусиятлардан яна бири субъектнинг субъектга, предметга, воқеа-ходисага бўлган экспрессив-модал муносабатлари кескин, келишиб бўлмайдиган, ғазабноқ бўлиши ва бу кескинлик кучсиз характерда намоён бўлиши мумкин. Бошқача айтганда, субъект баъзан ўз ғазабини юмшоқроқ, маданийроқ шаклда ифодалайди. Шуниси қизиқки, айрим ҳолларда қарғиш ибораси эвфемизм билан боғланади. Ҳатто эркалаш, суйиш тусини олганлари ҳам учрайди. Бу қуйидаги кўринишларга эга:

а) одатда бўлишли шаклда қўлланадиган иборалар бўлишсиз шаклда келади: - *Худоё, умрингни хазон қилмасин, болам! Адо қилмасин!* (А.Қахҳор). *Жувонмарг бўлмагурнинг гапига қаранг. Қурмагур бир қоп ёнғоқ* (Ҳ.Ғулом);

б) қарғиш ибораларнинг ўзи жонли нутқда баъзан суйиш, ёқтириш муносабатларида ишлатилади: *Жувонмарг қилгур қизнинг кўзини қаранг, мунча чиройли-я? Ўлгур бирам ақлли-ки, қўяверасиз* ва бошқалар.

Субъектнинг субъектга бўлган салбий муносабатида яна уришиш (даҳанаки жанг), силтаниш, жеркиш, киноя қилиш, кесатиш, пичинг отиш, аччиқланиш, ғазабланиш, уялтириш, изза қилиш каби экспрессив ҳолатлар рўй беради. Булар тилда турли усуллар билан ифода этилади.

Экспрессив-муносабат маънолари жуда турли-туман характерга эга. Унинг мураккаб томони яна шундаки, экспрессив муносабатлар бир томондан психик ҳолат билан ифодаланади. Субъектнинг субъект билан бўлган экспрессив муносабати ниҳоятда серқирра бўлгани туфайли унинг тилдаги ифодаси ҳам шунчалик ранг-барангки, баъзан, қайси ҳолатга хос ифода эканлигини ажратиш қийин бўлиб қолади. Шунинг бирга экспрессив муносабатни ифодалашда ифода воситалари (масалан, риторик сўроқ, интонацияси, морфологик, синтактик воситалар: юклама, олмошлар, инверсия усули, турғун бирикмалар, фразеологик иборалар, сўзларнинг кўчган маънода келиши ва бошқалар) турлича ишлатилади; буларнинг ишлатилишида қатъий изчиллик йўқ. Шунинг учун ҳам биз уларни гуруҳларга ажратишда ифода усуллариининг қўлланишига қараб эмас,

экспрессив-муносабат маъноларига қараб ажратдик. Шунда ҳам аниқ чегаралаш қийин бўлди. Яъни киноя деб олинган маъно ичида зарда маъноси ҳам, жеркиш, истехзо, силталаш, энсаси қотиш маъно оттенкалари сезилиши мумкин. Яна шуни айтиш керакки, муносабат масаласидаги экспрессивлик (Ғазабланиш, аччиқланиш каби) даражаси ҳам турлича бўлиши мумкин: ўткир, суст, ўртача ва ҳ.з. Буни эса баъзан контекстан ҳам билиш қийин.

Салбий – экспрессив муносабатга оид урушиш, жеркиш, силталаш, эътироз билдириш, энсаси қотиш маъно оттенкалари, ғаш келиб гапириш, дўқ-пўписа каби маъноларни билдирувчи лексик-экспрессив воситалар қўлланади. Йиғилган фактик материалларга асосланиб шуни айтиш мумкинки, “бўл” феъли кўп маъноли ва ҳаракатчан, тилда фаол қўлланувчанлик хусусиятига эга. Унинг қўлланиш шакли, структураси жиҳати ҳам хилма-хил: ёлғиз сўз ҳолида маъно англатади, икки сўз бирикиб – бир бутун бўлиб маъно англатади, бирдан ортик сўз билан биргалик ҳосил қилади ва бошқалар. Кейинги хусусият кўпроқ феълларнинг равишдош ва баъзан сифатдош шакллари билан боғлиқ.

Феълларнинг жуда кенг соҳа эканлиги турли грамматик категорияларга, шаклларга бойлиги, синтактик потенцияларнинг бошқа ҳеч бир сўз туркуми билан тенглаштириб бўлмайдиган даражада кучлилиги каби хусусиятлардан иборат.

ФИО автора: *Raximberdiyeva Umrinisa Dilshod qizi*

Toshkent viloyati Parkent tumani 8-sonli Yulduzcha nomli maktabgacha ta'lim tashkiloti tarbiyachisi

Название публикации: «МАКТАБГАЧА YOSHDAGI BOLALARNI KASB HUNARGA TAYYORLASH»

Annontatsiya: *Ushbu maqolada maktabgacha ta'lim yoshdagi bolalarni kasb-hunarga tayyorlash haqida fikr yuritilgan.*

Kalit so'zlar: *Maktabgacha ta'lim, tarbiyachi, bolalar, psixologiya, qobiliyat.*

Maktabgacha ta'lim uzluksiz ta'limning boshlang'ich qismi hisoblanadi. U bolaning sog'lom va rivojlangan shaxs bo'lib shakllanishini ta'minlab, o'qishga bo'lgan ishtiyoqini uyg'otib, tizimli o'qitishga tayyorlab boradi. 6-7 yoshgacha bo'lgan maktabgacha ta'lim davlat va nodavlat bolalar maktabgacha ta'lim muassasalarida va oilada amalga oshiriladi. Maktabgacha ta'limning maqsadi – bolalarni maktabdagi o'qishga tayyorlash, bolani sog'lom, rivojlangan, mustaqil shaxs bo'lib shakllantirish, qobiliyatlarini ochib berish, o'qishga, tizimli ta'limga bo'lgan ishtiyoqini tarbiyalashdir.

Maktabgacha ta'lim muassasasida bolalarning hayoti va sog'lig'ini muhofaza qilish maktabgacha ta'lim muassasasi hamda shtatdagi tibbiyot xodimlari, shuningdek maktabgacha ta'lim muassasasiga biriktirilgan sog'liqni saqlash organlarining tibbiyot xodimlari tomonidan amalga oshiriladi.

Maktabgacha ta'lim muassasasida bolalarning hayoti va sog'lig'ini muhofaza qilishni tashkil etish tartibi va qoidalari, maktabgacha ta'lim muassasasiga bolalarni olib kelish va olib ketish qoidalari, maktabgacha ta'lim muassasasi binolarida xavfsizlikni tashkil etishga oid talablar, maktabgacha ta'lim muassasasida yong'in xavfsizligini tashkil etishga oid talablar, hudud xavfsizligiga bo'lgan talablar “Maktabgacha ta'lim muassasalarida bolalarning hayoti va sog'lig'ini muhofaza qilishni tashkil etish tartibi to'g'risida Nizom” bilan tartibga solinadi.

Maktabgacha ta'lim tizimi

Maktabgacha ta'lim muassasalari – O'zbekiston Respublikasidagi ta'lim muassalarining turi bo'lib, turli yo'nalishdagi maktabgacha bo'lgan davrdagi umumta'lim dasturlarini amalga oshiradi. Maktabgacha ta'lim muassasalari 2 yoshdan 7 yoshgacha bo'lgan bolalarni tarbiyalashni, o'qitishni, nazorat qilishni, parvarishlashni va sog'lomlashtirishni ta'minlaydi.

Maktabgacha ta'lim tarbiyalanuvchilari bolalarni psixologik bilishi qobiliyatlarini rivojlantirishi dardkor. Har bir bolani o'z dunyosi bo'ladi. Ularni qiziqishini bilgan holda tarbiyachi yashirin qobiliyatlarini aks ettirishi kerak.

Har bir bolani yashirin istedodi bo'lib u qobiliyatni rivojlantirishga yordam berib to'g'ri yo'lni tarbiyachi ko'rsatishi muhim ahamiyatga ega. Bolalarni psixologik va fiziologik harakatlari har doim nazoratda bo'lsa kelajakda eng yaxshi kadr bo'lib yetishishiga ishonaman.

Bolalarni qiziqish, qobiliyatlariga qarab kasb-hunarni yoli o'qishni tanlaydilar. Bolalarni ota-onalari biron bir insonga havas qilsa meni farzandimham kelajakda shunday bo'ladi deb o'ylashadi. Bu xato tushunchadir. Bolalar o'z kasbini yoshlikdanoq tanlab kelajakni reja qilsa eng asosiysi o'zi sevgan kasbni tanlasa hech qachon hayoti davomida qiynalmaydi.

Hozirgi paytda maktabgacha katta yoshdagi bolalar nutqini rivojlantirishga yanada yuqori talablar qo'yilmoqda. Bu talablarga javob berish nutqni rivojlantirishga oid yangi izlanishlarni taqozo etadi. Shunday qilib, pedagogika ilmining hozirgi bosqichida maktabgacha katta yoshdagi bolalar nutqini rivojlantirishga nisbatan qo'yiladigan talablar bilan ushbu talablar ijrosi o'rtasida ziddiyatlar namoyon bo'lmoqda

Maktab yoshdagi bolalarni sog'iqlari juda katta ahamiyatga ega. 3 yoshdan 7 yoshgacha bo'lgan bolalarni jismoniy tarbiyalashning yosh tavsifi va vazifalari. Bu yosh davrida bola organizmida katta o'zgarishlar sodir bo'ladi. 7 yoshga borganda bolaning bo'yi

oʻrtacha 120 sm gacha oʻsadi. Organ va tizimlarda morfologik va funksional oʻzgarishlar boʻladi. Umurtqaning egiluvchanligi ortadi, muskullarning kuch darajasi kuchayadi, oʻpkaning xajmi oʻsadi. Nafas olish chuqurroq va uzoqroq boʻladi.

Ovqat xazm qilish apparati barqaror ishlaydi. Kichik maktabgacha yoshdagi bolalar 8 minutga yaqin aqlli faoliyat bilan faol shugʻullanishlari mumkin, katta maktabgacha yoshdagi bolalar esa ana shunday faoliyat bilan 12-14 minut shugʻullana oladilar. SHundan keyin ularning diqqati susayadi. Agar mashgʻulotlar orasida va mashgʻulotning oʻzida harakatli mashqlar (jismoniy tarbiya daqiqalari, jismoniy tarbiya tanaffuslaridan) foydalanilsa, bolalarning imkoniyatlari birmuncha koʻpayadi.

Bolalar bogʻchasi kun tartibida xilma-xil oʻyinlarga alohida oʻrin beriladi. Vaqtdan toʻlaonli foydalanish uchun tarbiyachi oʻyinchoqlar va qoʻllanmalarni oldindan tanlab qoʻyishi, bolalarni bajarish koʻnikmalarini tarbiyalashi zarur.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR ROʻYXATI

- 1 <https://hozir.org/>
- 2 <https://lex.uz/>
- 3 fayllar.org
- 4 <https://infourok.ru/>
- 5 <https://mdo.uz/>
- 6 <http://ilmiy.bmti.uz/>

ФИО автора: *Vohidova Gulchehra*

Toshkent shaxridagi YoDJU texnika institut

boshlang'ich ta'lim yo'nalish talabasi

Название публикации: «KICHIK YOSHDAGI O`QUVCHILARNING TIL
BILISH KO`NIKMALARINI SHAKLLANTIRISHDA ERTAK VA
O`YINLARNING AHAMIYATI»

Annotatsiya: *Ushbu maqolada kichik yoshdagi o`quvchilarning til bilish ko`nikmalarini shakllantirishning turli xil yo`llari, qiziqarli o`quv materiallari, jumladan, ertak va o`yinlarni o`rgatish orqali o`quvchilarning til o`rganishga bo`lgan qiziqishlarini shakllantirish kerakli tavsiya va namunalar bayon etilgan.*

**Kalit so`zlar:** *Nutq, topshiriq, faol, o`yin, ertak, kichik yosh, tarbiya, qiziqarli o`quv material, didaktik o`yinlar.*

Yaxshi rivojlangan nutq jamiyatda kishining faol faoliyatining muhim vositalaridan biri sifatida xizmat qiladi. O`quvchi uchun esa nutq maktabda hal material, didaktik o`yinlar, muammoli vaziyatlarni mustaqil qilish, munozaralar jarayonida o`quvchilarning fanga bo`lgan qiziqishi namoyon muvaffaqiyatli ta'lim olish qurolidir. Kichik yoshdagi o`quvchilarning bo`lgan qiziqishini o`stirishda fanga bo`lgan qiziqishi, o`qishga bo`lgan ijobiy munosabati o`z-o`zidan tug`iladigan hodisa emas. U bog`cha yoshidan boshlab o`qituvchilar tomonidan tarbiyalanadi va maktabda o`qish jarayonida rivojlantirib boriladi. Qiziqarli o`quv bo`lsa, o`qish ma'suliyati javobgarligini his qilish, puxta til o`rganishga bilim olish uning vatanparvarlik burchi ekanligini anglatadi. O`qituvchining topshiriqlarini mehr bilan bajarishga odatlantirish kabilarda uning javobgarlik hissi namoyon bo`ladi. O`qituvchidan ta'lim sohasi juda izlanuvchanlikni talab etadi. Bolalarning til o`rganishida o`qituvchining darsmashg`ulotini qanday tashkil qilish uslubiga ko`proq borib taqaladi. Demak, o`quvchilarning mustaqil ravishda fikrlashi, nutqini o`stirish, o`quv jarayonida faol ishtiroki davlat qonuni doirasida mustahkamlangan. O`quvchilarning yoshi, fiziologik, psixologik xususiyatlari, jumladan, undagi qobiliyat, iste'dodga alohida e'tibor qaratilishi ham zarur.

Beriladigan o'zbek va qardosh mamlakatlarning ertaklari, maqollari o'quvchilarning nutqini o'stirish tushuncha va tasavvurlarini boyitishga xizmat qilishi aniq fikrlar bilan ochib berilgan. Bolalar ertak va maqollarni o'qib o'rganish jarayonida ertaklardagi ijobiy qahramonlarning ajoyib fazilatlariga taqlid qilib, ularda insoniy fazilatlar rivojlanishi, hamda ertaklar so'zining sodda va ravonligi mazmunining bolalar ongi va tushunchasiga mosligi ularni ingliz tilida chiroyli so'zlashga o'rgatishda, xotirasini rivojlantirishda, so'z boyligini o'stirishda xizmat qilishi to'g'risidagi mulohazalar ushbu maqolada o'z o'rnini topgan.

3 20 pretty like the birch, and it had no sweet apples like the apple tree. Summer, the hottest season, was over. After summer came autumn. All the trees turned yellow, red and brown. Only the pine-tree and the fir-tree were still green. Then a strong wind began to blow, and the leaves began to all. When winter came, the trees had no leaves, but the fir-tree was still green.

Jumladan, ta'lim jarayonida qollaniladigan ertaklar, masallar, she'r va topishmoqlar o'quvchilarni dars jarayonida zeriktirishdan saqlaydi, ularning mustaqil aqliy faoliyat ko'rsatishlarini ta'minlaydi. Ertaklar o'quvchilarni fikrlashga, izlanishga undaydi. U o'quvchidan ta'sir etishni va darsda faol faoliyat ko'rsatishni talab etadi. O'quvchilar topshiriqning ijrosi, darsning sud'yasi sifatida namoyon bo'ladi. O'quvchilar fikrlash qobiliyatini o'stiradigan xalq og'zaki ijodidan ertaklar keng ishlanib, o'qituvchilar uni tashkil etish metodikasi bilan to'la qurollantirilsa, ta'lim jarayonida o'quvchilarning o'quv-biluv faoliyatini faollashtirishning aniq imkoniyati ancha yuqori bo'ladi. Olib boriladigan ertaklar o'quv topshiriqlariga yaqin turadi. Ana shu nuqtai nazardan ham u ta'lim mazmunining muayyan bir bo'lagini tashkil etadi. Beriladigan o'zbek va qardosh mamlakatlarning ertaklari, maqollari o'quvchilarning nutqini o'stirish tushuncha va tasavvurlarini boyitishga xizmat qiladigan materiallar hisoblanadi. Bolalar ertak va maqollarni o'qib o'rganar ekanlar, ulardagi ijobiy qahramonlarning ajoyib fazilatlariga taqlid qiladilar. Ertaklar so'zining sodda va ravonligi mazmunining bolalar ongi va tushunchasiga mosligi ularni chiroyli so'zlashga o'rgatishda, xotirasini rivojlantirishda xizmat qiladi. Ertaklarni o'rganishdan ko'zlangan

maqsadga erishish o'qituvchidan diqqat bilan ishlashni, darslarni qiziqarli va samarali yo'sinda tashkil qilib vaqtdan unumli foydalanishni talab qiladi. O'quvchilar xotirasida ertaklar mazmuni uzoq saqlanib qolishi uchun ularni rollarga bo'lib o'qitish juda katta yordam beradi. Masalan "The little fir-tree" ertagini o'qitadigan bo'lsak, birinchi o'rinda o'quvchilarni ertak mazmuni bilan tanishtiriladi. Ertakdagi qahramonlar aytib o'tiladi va har qaysi ertak qahramoni uchun o'quvchi tayinlanadi. Shundan so'ng o'quvchilar ertakni jonli tarzda ijro qiladilar.

An author: One summer day the trees began to talk about themselves. 1-o'quvchi: "I am very strong, said the oak. And I am very usefull. People use me to make tables and chairs." 2- o'quvchi: " I am the tallest of you," said the paintree. "people use me to make masts for ships." 3-o'quvchi: "I am prettier than you, said the birch. I am the prettiest of all the trees. My dress is white, and I have a green hat, people use me for fire-wood. " 4- o'quvchi: "You are very pretty, but you have no apples, said the apple-tree. In spring I am covered with beautiful white and pink blossoms, and in autumn I give people sweet red apples. I am the most beautiful and the most usefull". The little fir-tree did not say a word. It was not strong like the oak. It was not tall like the pine. It was not One cold day a lot of people came to the garden. "What a pretty fir-tree," they said. "Let`s take it for the school party". They took the fir-tree to the school. Then the school children came and decorated it. They put a big star on the top and flags, toys and apples on the branches. "How beautiful our fir-tree is," they said. And the fir-tree was happy[1]. Shundan so'ng o'qituvchi o'quvchilarning ertakni qanday o'zlashtirganligini aniqlash maqsadida ularga bir nechta savollar bilan murojaat qiladi: 1) What have you understood about this fairy tale?, 2)--- What did the apple tree say?, 3) What did the oak tree say?, 4) Give your own opinions about this tale. O'quvchilarning ertak qahramonlariga munosabatlarini aniqlash mavzuni mustahkamlash maqsadida va quyidagi maqollarni ular hukmiga havola etiladi va savoljavoblar o'tkaziladi. "Dog doesn't eat dog" (It itni qopmaydi). "Chickens are counted in autumn"(jo'jani kuzda sanaymiz) [2]. Bundan

tashqari darslarda o'quvchilar faolligiga erishish uchun har –xil o'yin-topshiriqlardan ham foydalanish mumkin. Ayniqsa, bynday usullardan foydalanish xatolar oldini olish va bartaraf etishda o'quvchilar faoliyatini faollashtirishning muhim vositasi sifatida xizmat qiladi. Masalan, “narsalar nomini eslab qol”(Remember the name of the things) o'yini ham o'quvchilarda diqqatini tarbiyalashga xizmat qiladi. O'qituvchi o'tilgan mavzu yuzasida o'quvchilarga narsalarning o'zi va uning rasmini ko'rsatib, so'ngra ulardan shularning nomini yozishni talab qiladi. Kuzatilgan barcha narsaning nomini yozishga erishgan o'quvchi g'olib sanaladi. O'quvchilarda eshitish diqqatini rivojlantirishga qaratilgan o'yinlardan biri “Yodingda saqlab, yozib ber ”(To learn by heart and write down) o'yinidir. O'qituvchi magnitofon lentasida yozib olingan so'zlarni oldin eshittirib, so'ngra uni daftarga yozishni topshiradi. Aytilgan so'zlarni yodda saqlab qolib, daftarga yozishga erishgan o'quvchi g'olib sanaladi. Shuning uchun o'qituvchi darsga tayyorlanayotganda darsning maqsadiga muvofiq keladigan o'yin-topshiriqlarni tanlashi lozimligini unutmasligi kerak. Darsga tayyorlanishda o'qituvchi o'yin-topshiriqning miqdorini, unga sarflanadigan vaqtni ham aniq belgilab olishi lozim. Ustma-ust o'yintopshiriqlar bilan o'quvchilarni band qilib qo'yish ta'lim samaradorligiga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Topshiriqni bajarishga ortiqcha vaqt sarflash ham o'quvchilar faoliyatini faollashtirishga putur etkazadi. Shuning uchun o'yin-topshiriqning sharti o'quvchilarning yosh xususiyati va o'quv imkoniyatlariga to'la muvofiq kelishi lozim.

ADABIYOTLAR

1. English Reader for 5-6 forms. G. Satimov, Sh. Alimov. Toshkent “O'qituvchi” 1995. 67-68 b
- 2.M. T. Iriskulov. A.S. Shatunova English Phonetics. Toshkent 2007 162 b
3. Teaching English as a second or foreign languages. Marianne Celce Murcia 1979.
4. Teaching and principles in language teaching. Diane Larsen Freeman and Marti Anderson 1986.

ФИО автора: *To 'uchiyeva Ruxsora Adhamjonovna*

Namangan viloyati Norin tumani 30-umumiy o'rta ta'lim maktabi xalq ta'limi a'lochisi
oliy toifali boshlang'ish sinf o'qituvchisi

Название публикации: «BOSHLANG'ISH SINFI O'QUVCHILARIDA KREATIV
FIKRLASHNI RIVOJLANTIRISH HAMDA QOBILIYATLARINI
RIVOJLANTIRISH»

Annontatsiya: *Ushbu maqolada boshlang'ich sinf o'quvchilarining darsga kreativ
yondashuvi va darsga bo'lgan qiziqishini oshirish to'g'risida fikr yuritilgan.*

Kalit so'zlar: *Boshlang'ish, sinf, jarayon, pedagogik, o'quvchi*

Boshlang'ich ta'lim - bu har bir bolaning hayotida chuqur iz qoldiruvchi ta'lim turidan biri bo'lib, ta'limning bu bosqichida pedagog o'qituvchilarga katta mas'uliyat yuklatiladi. Ya'ni boshlang'ich sinf o'quvchilarining kreativlik qobiliyatlarini rivojlantirish metodikasi hali maxsus o'rganishni talab etmoqda.

O'quvchilar o'z-o'zidan kreativ bo'lib qolmaydi. Uning kreativ qobiliyati ma'lum vaqt ichida izchil o'qib-o'rganish, o'z ustida ishlash orqali shakllantiriladi va asta-sekin takomillashib, rivojlanib boradi.

O'qituvchilar o'quvchilar bilan hamkorlikda ish yuritib, ularning har bir fikrini inobatga olishi va buni o'quvchiga sezdirishi kabi muhim vazifalarni bajarish orqali o'quvchilarni o'zgacha yondashuvli ya'ni kreativ bo'lishlariga erishishi mumkin. O'qituvchi o'quvchilarga muammoli masala va vaziyatlarni berib, o'quvchining masala yechimini topishga ijodiy yondashishi undagi hissiy irodaviy sifatlarni rivojlanishiga yordam beradi. Bu o'quvchilarni o'z ustida ishlash, mustaqil o'qib o'rganishiga imkoniyat, ichki ehtiyojning oshishiga turtki bo'ladi.

«Kreativlik» tushunchasi «ijod» tushunchasi bilan bog'liq. Biroq, «kreativlik» tushunchasi tegishli lug'atlarda munosib differentsiyasini topmagan va ijod psixologiyasida yetarlicha aniqlanmagan. O'nlab ilmiy ishlarda kreativlikning u yoki bu qirralariga turlicha yondashib, har xil darajada qamrab olinayotganligiga

qaramasdan, hozirgacha na muammoning o'ziga va na unga taalluqli bo'lgan amaliy savollarga nisbatan yagona to'xtam mavjud emas.

Yuqoridagi fikrlarni umumlashtirgan holda kreativlik va ijodkorlik aynan bir xil ma'no anglatmaydi degan fikrga keldik. Chunki, ijodkorlik deganda barchaning ko'z o'ngiga ma'lum bir narsani ixtirosi, chizmasi va hokazolar kelishi mumkin. Lekin biz tadqiqotimizda kreativlikni, dars jarayonida berilgan vazifaga hech kimnikiga o'xshamas yo'l topish va uni ilmiy asoslay olish, yangicha fikrlash, uni tadbqiq eta olish qobiliyati deb oldik. Ya'ni biz tadqiqotimizda ta'lim sohasiga oid kreativlikni ya'ni boshlang'ich sinf o'quvchilarining kreativ qobiliyatlarni rivojlantirish metodikasini ko'rib chiqamiz. Kreativlik ijodkorlikka nisbatan kengroq tushuncha degan fikrga keldik.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarning kreativ qobiliyatini rivojlantirish usullari va vositalariga ta'sir qiluvchi muhim omillardan biri o'qituvchi-o'quvchilar hamkorligi ekanligiga alohida e'tibor qaratildi. Ma'lumki, ta'lim jarayoni ikki yoqlama harakterga ega bo'lib, o'qituvchi va o'quvchilarning teng munosabatlaridan tashkil topadi. Bu jarayonga rahbarlik qiluvchi o'qituvchi ta'lim jarayonining to'g'ri tashkil etilishi, ta'lim maqsadlarining to'g'ri amalga oshirilishi va ta'lim natijalari uchun javobgar shaxs hisoblanadi.

Ammo bu, ta'lim jarayoni o'qituvchining to'liq hukmronligi ostida amalga oshadigan jarayon, degan noto'g'ri fikrning tug'ilishiga asos bo'la olmaydi. Hozirgi davr talabi ham kimnidir bo'ysundirish orqali emas, balki hamkorlik munosabati yordamida ijobiy natijaga erishishdir. Ta'lim jarayonida o'quvchilar faoliyatining shakllanishi fan asoslarini o'zlashtirishga oid mexanizmgina bo'lib qolmasdan, balki shaxsning umumiy ijtimoiy-madaniy qobiliyatlarini tarkib toptirishga ham qaratilishini unutmazlik lozim.

Boshlang'ich ta'lim sifatini oshirish uchta eng asosiy tarmoqlarning birdek takomillashuviga bog'liq bo'lib, ular umumta'lim muassasalarining moddiy texnika bazasini rivojlantirish, uni o'quv metodik adabiyotlar bilan ta'minlash, o'quv jarayonida zamonaviy pedagogik va axborot texnologiyalarni tadbqiq etishdan iborat.

Boshlang'ich ta'limda zamonaviy pedagogik va axborot texnologiyalarni qo'llashda o'qituvchining didaktik o'quv materiali, dars ishlanmalari kabilar kiradi. Biz hozir axborot texnologiyalari asrida yashamoqdamiz. Texnologiya hayotimizning eng tub-tublariga ham kirib kelishga ulgurdi. Hozirgi zamon ham aynan shuni talab qilmoqda. Hozirgi kunda ta'limni texnologiyasiz tasavvur etish mushkul. Boshlang'ich sinf o'quvchilari uchun yaratilgan elektron darslik, qo'llanma va taqdimotlardan o'quv jarayonida keng foydalanilmoqda. O'qish, ona tili, matematika va tabiatshunoslik fanlarini o'qitishda axborot texnologiyalari yordamida turli xil ko'rgazmali slaydlardan dars jarayonlarida foydalanish mumkin.

Ta'limning maqsadi jamiyat ehtiyojiga mos ravishda shakllanadi. Shunday ekan, ta'lim-tarbiya maqsadi mos va mutanosib bo'lishi kerak. Ilmiy adabiyotlarda ta'limning maqsadi imkoniyatlaridan to'g'ri, aniq, o'rinli foydalanish ko'nikma va malakalarini hosil qilish, mantiqiy-ijodiy tafakkurni rivojlantirish, kommunikativ savodxonlikni oshirish, milliy g'oyani singdirish, sharqona tarbiyani shakllantirish, shaxsni ma'naviy boyitishdan iboratligi ta'kidlangan.

Ta'limiy maqsad asosida o'quvchilarda mustaqil fikrlash, og'zaki va yozma savodxonlikni oshirish, mantiqiy tafakkurni rivojlantirish orqali ularning muloqot madaniyati takomillashtiriladi. Tarbiyaviy maqsad asosida esa ma'naviy, g'oyaviy, nafosat tarbiyasi beriladi. Til o'rganish jarayonida xalqning madaniy-axloqiy qadriyatlariga yaqinlashtirish imkoni paydo bo'ladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

- 1 `<https://cyberleninka.ru/>
- 2 Boshlang'ich ta'lim o'quvchilarida inovasion faoliyat ko'nikmalarini rivojlantirish yo'llari.
- 3 //Uzluksiz ta'lim, 2010 2. Boshlang'ich ta'lim pedagogikasi, innovatsiya va integratsiyasi (o'quv qo'llanma)
- 4 /hozir.org/
- 5 kun.uz/
- 6 5. <https://fayllar.org/>

ФИО авторов: *Ходжаева А.С.*

Центр развития повышения квалификации медицинских работников, кафедра акушерства и гинекологии, кафедра детской неврологии

Гулямова М.К.

Центр развития повышения квалификации медицинских работников, кафедра акушерства и гинекологии, кафедра детской неврологии

Название публикации: «ВЕГЕТАТИВНЫЕ РАССТРОЙСТВА ПРИ НАРУШЕНИИ МЕНСТРУАЛЬНОЙ ФУНКЦИИ У ДЕВОЧЕК-ПОДРОСТКОВ В УСЛОВИЯХ ПАНДЕМИИ COVID-19»

Summary: The article provides an analysis of clinical-laboratory information on the peculiarities of menstrual dysfunction in adolescent girls in the conditions of the COVID-19 pandemic. The tendency to form hypomenstrual syndrome has been revealed. An effective method of correcting detected menstrual cycle disorders in adolescent girls has been proposed.

Keywords: menstrual dysfunction in adolescent girls, coronavirus infection, COVID-19 pandemic, vegetative dysfunction, hypomenstrual syndrome, vitamin-mineral complex, folliculogenesis, steroidogenesis.

Хулоса: Маколада Ковид-19 пандемияси шароитида асаб тизимининг функционал бузилишлари бўлган ўсмир-қизларда хайз кўриш бузилишининг хусусиятлари ҳақида клиник ва лаборатория маълумотлари тахлили берилган. Гипоменструал синдроми шакллантириш тенденцияси аниқланди. Шунингдек, ўсмир қизларда аниқланган вегетоневрологик бузилишларнинг структураси тахлил қилинди.

Калит сузлар: Ўсмир-қизлардаги хайз кўришнинг бузилиши, репродуктив саломатлиги, неврологик ўзгаришлар, соматоформ вегетодисфункциялар, паник атака, коронавирус инфекцияси, COVID-19 пандемияси, гипоменструал синдром, витамин-минерал комплекс, фолликулогенез, стероидогенез.

Введение: Детородный прогноз во многом зависит от полноценного течения периода полового созревания, когда формируется репродуктивная система девочки-подростка. В основе нормального функционирования женской репродуктивной системы, в частности менструальной функции девочек-подростков, лежат гипоталамо-гипофизарно-яичниково-маточные взаимосвязи. Для обеспечения физиологической работы этих связей, требуется наличие многих факторов, в том числе минералов и витаминов, оказывающихся кофакторами. В условиях пандемии COVID-19 репродуктивная система девочки-подростка подвергается воздействиям инфекционного агента в виде агрессивного коронавируса и длительного стресса, что неминуемо сказалось на качестве менструальной функции – от развития гипоменструального синдрома до кровотечений. Учитывая тесную взаимосвязь репродуктивного здоровья и нервной системы, нарушения менструального цикла сопровождаются различными неврологическими расстройствами, что особенно наглядно проявляется в период гормональной перестройки.

Непосредственное управление менструальным циклом осуществляют два взаимосвязанных между собой отдела головного мозга: гипоталамус и гипофиз. Образуется цепочка «гипоталамус-гипофиз-яичники», взаимодействие в которой реализуется по принципу прямой и обратной связи. Гормоны каждого из звеньев стимулируют выработку таковых у нижестоящего звена.

Актуальность: Синдром вегетодисфункции (СВД)- это патологическое состояние, которое обусловлено нарушением вегетативной регуляции работы внутренних органов, желез внутренней секреции, сосудов, в результате первично или вторично возникших морфологических или функциональных изменений в ВНС. У девочек подростков имеется особая предрасположенность к вегетативным расстройствам в силу рассогласованности деятельности симпатического и парасимпатического отделов ВНС, обусловленной надсегментарными расстройствами, т.е. гипоталамо-гипофизарной недостаточностью, которая проявляется нарушениями менструального цикла. В

условиях напряженной нейроэндокринной перестройки любой повреждающий фактор, в частности коронавирусная инфекция приводит к нарушению адаптационно компенсаторных механизмов и развитию СВД.

Палитра неврологических расстройств разнообразна, от неврозов с нервно-астеническим синдромом до агрессии-депрессии с выраженными вегето-сосудистыми нарушениями. В связи с чем, адекватное воздействие на сочетанные неврологические и гинекологические расстройства у девочек-подростков с учетом патогенетических механизмов их возникновения является весьма актуальным. Кроме того, проблема пандемии COVID-19 продолжает оставаться важной для мирового здравоохранения. Патогенез данных расстройств изучен недостаточно, поэтому появляются новые данные, растет число инфицированных, отсутствует патогенетическая терапия (2). Выше перечисленное диктует необходимость координации усилий всех специалистов в борьбе с COVID-19. В доступных источниках информации исследований, посвященных особенностям нарушений менструального цикла у девочек-подростков, а также их связь с неврологическим статусом в условиях пандемии COVID-19 мы не обнаружили.

Цель: В связи с чем, целью нашего исследования явилось изучение особенностей нарушений менструального цикла у девочек-подростков, сопровождающихся неврологическими расстройствами, в условиях пандемии COVID-19.

Материал и методы. Под нашим наблюдением находились 20 девочек-подростков 14-16 лет (с апреля 2020 по июнь 2021 г.г.), имеющих вегетативную дисфункцию, страдающих олиго-опсоменореей (средний возраст 14.9 ± 1.6 г.) (1А группа) и 4 пациентки с пубертатными маточными кровотечениями, развившимися после перенесенной коронавирусной инфекции в течение 1-2 месяцев (IIB группа, средний возраст 13.3 ± 1.4 г.). Контрольную группу составили 20 пациенток с нормальными параметрами менструального цикла без грубых неврологических расстройств.

Возрастные,

антропометрические данные полового развития и неврологического статуса репрезентативно сопоставимы у всех пациенток, находившихся под нашим наблюдением.

Всем пациенткам, помимо общеклинических исследований, определяли вегетативный статус по таблице Гийома-Вейна, вегетативную реактивность по общепринятой методике, гормональный профиль и АМГ на 3-5 день менструального цикла. У пациенток контрольной группы – однократно, у пациенток основных групп – дважды в процессе лечения. Также всем пациенткам проведено УЗИ органов малого таза в динамике (размеры матки и яичников, срединное М-эхо, количество и качество фолликулов). Критериями исключения явились гипотиреоз, органические причины, болезни крови. Все пациентки были консультированы детскими невропатологами.

Клинические проявления коронавирусной инфекции у пациенток основных групп (1А и IIВ) характеризовалось слабостью, утомляемостью, потерей обоняния, першением в горле, кашлем (чаще сухим), небольшим подъемом температуры тела не выше 38 градусов, сатурация не ниже 94%, МСКТ – до 20%, положительный тест ПЦР (УШ версия «Ведение больных с COVID-19» 2021 год).

Согласно стандартам, такие пациентки с легким течением коронавирусной инфекции находились в домашних условиях с соблюдением требований самоизоляции. Получали обильное питье, из препаратов цинк 100 мг/с, витамин «Д» 5-10000МЕ, аскорбиновую кислоту 500мг/с (длительность курса индивидуальная, составила 7-10 дней). Повторное исследование ПЦР (контроль) отрицательный тест (3-4 недели).

Пациентки основных групп были разделены на две подгруппы: 1Аа группу (n=10) составили пациентки с олиго-опсоменореей, получавшие лечение в соответствии с имеющимися гинекологическими и COVID-19

стандартами; 1Ав групп (n=10) пациентки дополнительно 3 месяца получали комплекс биологически активных веществ и препарат вегетокорректора эффекта адаптол (1 таблетка -300 мг 2 раза в день 1 месяц) . Пациентки 1Вa группы получали лечение в соответствии с имеющимися гинекологическими и COVID-19 стандартами; Пациентки ПВв группы дополнительно 3 месяца получали комплекс биологически активных веществ У 12 пациенток из обеих основных групп была выявлена относительная гиперандрогения (мелкозернистые фолликулы) (1А=8, ПВ=4).

Результаты исследования и обсуждение. Исходный уровень тропных гормонов аденогипофиза в контрольной и основной группах соответствовал нормативным значениям ($4,73 \pm 0,8$ МЕ/л) за исключением ФСГ: у всех пациенток основной группы ФСГ был снижен 1А группа - $2,17 \pm 0,5$ МЕ/л, 1Вa - $2,16 \pm 0,6$ МЕ/л, 1Вb - $2,15 \pm 0,6$ МЕ/л ($p < 0,001$). Также в этих группах была снижена концентрация эстрадиола $79,4 \pm 6,2$ нмоль/л, $73,2 \pm 5,2$ нмоль/л, $69,2 \pm 4,2$ нмоль/л соответственно по сравнению с контролем $189,2 \pm 73,1$ нмоль/л. Величина АМГ в контрольной группе составила $2,4 \pm 0,5$ нг/мл, в основных группах/подгруппах $0,86 \pm 0,3$ нг/мл, $0,85 \pm 0,1$ нг/мл, $0,76 \pm 0,11$ нг/мл соответственно ($p < 0,001$). Концентрация тестостерона в группе 1Ав была выше $1,94 \pm 0,06$ нмоль/л, чем в группе 1А - $1,89 \pm 0,09$ нмоль/л и группе ПВa - $1,89 \pm 0,07$ нмоль/л, контроль $0,84 \pm 0,04$ нмоль/л. Полученные лабораторные данные указывали на яичниковую недостаточность у пациенток основных групп, перенесших COVID-19 в легкой форме .

Результаты УЗИ в контрольной группе соответствовали возрастной норме. В основных группах у всех пациенток на фоне нормальных размеров матки М-эхо визуализировалось в виде тонкой линии $0,21 \pm 0,02$ мм, несколько единичных фолликулов (1-2) диаметром 2-3 мм и мелкие точечные фолликулы в количестве 6 -8 диаметром 1-2 мм. Эти данные подтверждают яичниковую и маточную несостоятельность у пациенток основных групп.

В отношении неврологических расстройств у девочек-подростков с указанными нарушениями менструального цикла, следует отметить яркую выраженность и полиморфность вегетативных проявлений.

Исследование вегетативной статуса у девочек подростков показало, преимущественную ваготонию, т.е. преобладание тонуса парасимпатической нервной системы в 65% случаев. У 31 % исследованных определялась симпатикотония. Вегетативная реактивность у обследованной группы пациентов имела преимущественную симпатическую направленность - 75%.

Признаки соматоформной вегетодисфункции имели как перманентные, так и пароксизмальные проявления.

Клинически ваготония проявлялась склонностью к снижению артериального давления, кардиальными и экстракардиальными расстройствами, склонностью к обморочным состояниям, плохой переносимостью жары, стойким красным дермографизмом, мраморностью кожных покровов и др. Уместно отметить проявления астенизации и психосоматического синдрома у девочек с нарушенным менструальным циклом. Склонность к вазопаретическим реакциям сосудистого тонуса, а также пониженное АД, проявлялись обильным кровотечениями во время цикла (n=4).

У 4 пациенток отмечались пароксизмальные проявления соматоформной вегетодисфункции в виде панических атак, ваго-инсулярных кризов и приступов головокружения.

Панические атаки имели очерченный характер и выражались: пульсацией, сердцебиением, тахикардией, имело место повышенное потоотделение, сопровождающееся дрожью, ощущением удушья или нехватки воздуха, неприятными ощущениями в животе. Также отмечались: несистемное головокружение, слабость, предобморочное состояние, чувство жары или холода.

Данные расстройства усугубляли течение коронавирусной инфекции у обследуемых.

В соответствии с намеченной целью для коррекции имеющихся нарушений пациентки 1Ав и IIВв групп дополнительно к стандартному лечению получали комплекс биологически активных микроэлементов в виде препарата Инотир (по 1п 10 дней в течении 3 месяцев) . Данный комплекс представлен смесью 5 активных компонентов, взаимодействие которых является синергическим и эффективным.

Показатели гормонального профиля по окончании лечения показали снижение концентрации андрогенов у пациенток основных групп/подгруппах от $1.94 \pm 0.06 - 1.89 \pm 0.07$ нмоль/л до 0.66 ± 0.03 нмоль/л, повышение уровня эстрадиола от $79.4 \pm 6.2 - 69.2 \pm 4.2$ нмоль/л до 186.34 ± 72.16 нмоль/л ($p < 0.001$). Отмечалось выравнивание концентрации ФСГ от $2.17 \pm 0.5 - 2.15 \pm 0.6$ МЕ/л до 3.9 ± 0.93 МЕ/л, повышение величины АМГ от $0.86 \pm 0.3 - 0.76 \pm 0.11$ нг/мл до 2.21 ± 0.22 нг/мл ($p < 0.001$).

УЗИ результаты после лечения у всех пациенток основных групп и подгруппах выявил повышенную эхогенность эндометрия матки, что свидетельствовало о появлении полноценной секреции; в яичниках появились здоровые ранние антральные фолликулы в количестве 4-5, исчезла мелкозернистость. Визуально налицо появившаяся яичниковая состоятельность. Данный комплекс биологически активных веществ позволил нормализовать фолликулогенез, коррегировать стероидогенез, нормализовать неврологические расстройства. Следовательно, данные биоактивные компоненты оказывают патогенетическое воздействие на основную составляющую менструального цикла – овуляцию.

Параллельно с положительной динамикой в лабораторно-инструментальных методах исследования, наблюдалось улучшение клинической симптоматики – восстановился ритм менструаций, появилась двухфазность менструального

цикла (65%). Побочных эффектов в ходе применения биологически активного комплекса веществ в составе препарата Инотир для коррекции менструального цикла у пациенток, перенесших COVID-19 в легкой форме, не наблюдалось.

В группе девочек, получавших дополнительно Адаптол в дозе 300 мг 2 раза в сутки отмечалось выраженное улучшение неврологического, особенно вегетологического статуса. В этой группе показатели исходного вегетативного тонуса имели выраженную положительную динамику. Клинически это проявлялось улучшением настроения, самочувствия, нивелированием тревоги, уменьшением выраженности вегетоллабильности, стабилизацией артериального давления, положительной динамикой в терморегулятивных функциях.

Таким образом, взаимосвязь неврологических и репродуктивных гормонально обусловлена и не вызывает сомнений. Влияние половых стероидов на передачу сигналов в ЦНС отмечено рядом исследователей (2,4). В частности, нейротрансмиссия, пластичность, функциональная и морфологическая модификация нейронов гормонозависимы. Сопровождающая эмоциональная лабильность более выражена у пациенток с выраженным гормональным дисбалансом с преобладанием андрогенов в плазме крови.

Наше исследование имеет не только научную, но и социальную значимость, поскольку гинекологические и неврологические расстройства рассматриваются не только с позиций соматических нарушений, но и с позиций ухудшения жизненного благополучия в целом.

Выводы:

1. В условиях коронавирусной пандемии репродуктивная система девочки-подростка подверглась стрессовому воздействию, что привело к нарушению центральных и периферических механизмов регуляции менструальной функции, дисгормонозу.

2. Для восстановления фолликулогенеза эффективно применение витаминно-минерального комплекса, обладающего кофакторными свойствами.
3. Адекватно восстановленный фолликулогенез приводит к нормализации взаимоотношений центральных и периферических отделов репродуктивной системы, балансу гормонального профиля, что клинически проявляется восстановлением менструального цикла.
4. Правильная и своевременная коррекция расстройств вегетативной нервной системы, как системы, обеспечивающей гомеостатическое равновесие, положительно сказывается на состоянии гормонально-метаболических реакций у девочек с нарушением менструального цикла.

Список литературы:

1. Амбарцумян Т.Ж., Баласанян В.Г.-«Особенности нарушений и коррекции менструального цикла».-// Репродуктивное здоровье детей и подростков.-Москва, 2015, №5.- С.80-83.
2. Мокрышева Н.Г и соавт. «Пандемия COVID19 и эндокринопатии// Проблемы эндокринологии.- 2020.-Т.66.- №1.- С.7-14.
3. Ходжаева А.С. Оптимизация лечебной тактики у больных с аномальными маточными кровотечениями на фоне доброкачественных гиперпластических процессов матки // Гинекология.- 2019.- том.21.-№2.- С.55-58.
4. Ходжаева А.С. Медикаментозная коррекция гипострогенемии у девочек-подростков // Журнал теоретической и клинической медицины. – Ташкент, 2019.- №6.- С.114-118.

ФИО авторов: Атажанов Акбар Базарбаевич

Научные руководители

Сафоев Абдухалил Абдурахимович

к. т. н., профессор

Ташкентский институт текстильной и легкой промышленности, Узбекистан

Название публикации: «ИЗУЧЕНИЕ ВОЗМОЖНОСТЕЙ ПОВЫШЕНИЯ ИЗНОСОСТОЙКОСТИ СИСТЕМЫ ПИЛА-КОЛОСНИК ХЛОПКО-ПЕРЕРАБАТЫВАЮЩИХ МАШИН»

В статье рассматриваются возможности повышения износостойкости быстро изнашиваемых рабочих органов основных технологических машин первичной обработки хлопка-джина и линтера. Приведены материалы изучения методов нанесения карбида титановых покрытий и процессов, происходящих при этом. Указано что такое покрытие должно увеличить износостойкость пил и колосников джинов и линтеров в 1,5-2 раза

Ключевые слова: износ, износостойкость, покрытие, карбид титана, джин, линтер, пила, колосник.

Для первичной обработки хлопка-сырца используются различные технологические оборудования, характерной особенностью некоторых из них, например, пильного джина (машины для отделения волокна от семени) и линтера (машины для отделения короткого волокна от семени) является быстрое изнашивание пильных дисков и относительно быстрое изнашивание рабочей части колосников. На рис 1. приведены чертежи пил и колосников джина и линтера. Такой износ приводит к нарушению технологических процессов джинирования и линтерования, снижению качества выпускаемой продукции и повышению материальных затрат. В свете этого важным является изучения возможности повышение износостойкости быстроизнашиваемых рабочих органов хлопкоочистительных машин. [1]

Известно, что развитие важнейших отраслей современной промышленности невозможно без разработки и использования новых ресурсосберегающих технологий. Важная роль при этом принадлежит технологиям, позволяющим придать особые свойства поверхностным слоям. При наличии любой проблемы, связанной с недостаточным сроком службы детали, почти всегда можно найти или создать материал, более полно отвечающий условиям работы напряженной детали, чем исходный материал и значит, нанести его методом напыления в качестве упрочняющего покрытия поверхности.

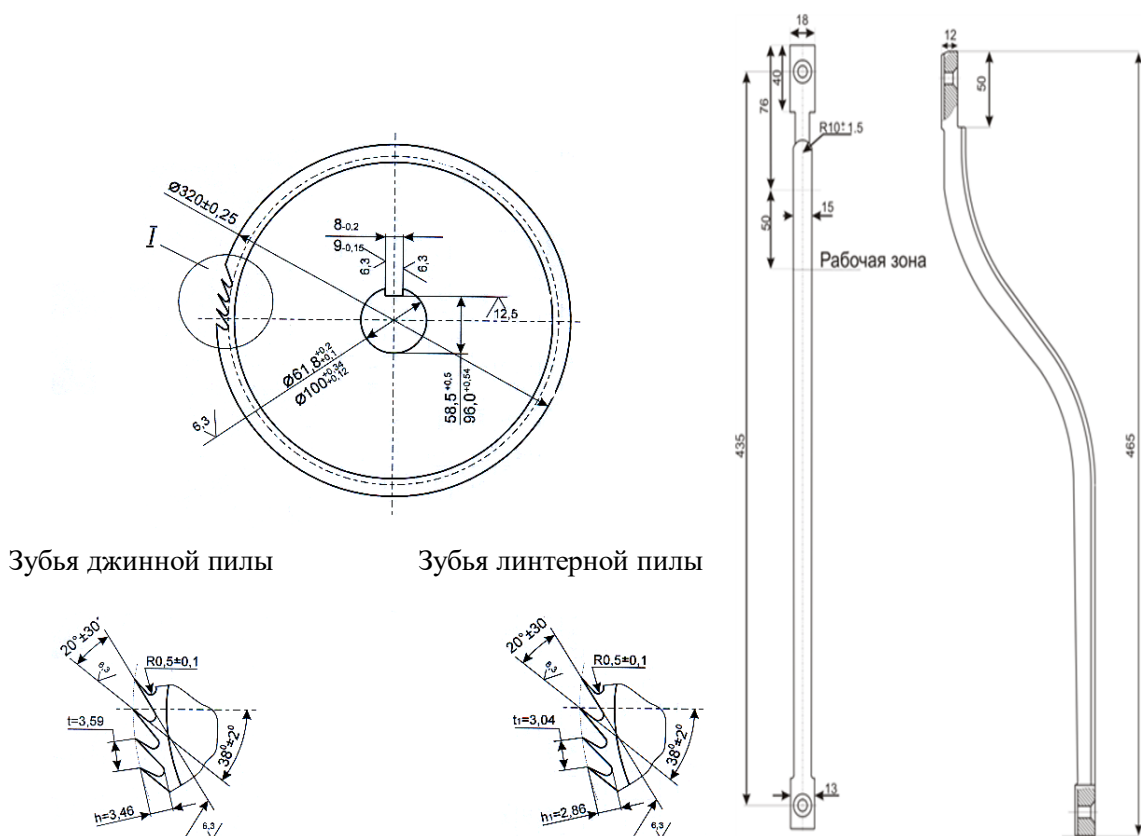

Рис-1. Джинно-линтёрные пилы и колосники

В наибольшей мере таким требованиям отвечает нанесение на поверхность стали тугоплавких соединений: карбидов, нитридов, боридов, оксидов, а также твердых сплавов и композиционных материалов на их основе.

В свете современных представлений процесс образования прочного сцепления между материалом покрытия и основой рассматривается как гетерогенная химическая реакция на границе раздела фаз, вступающих в физический контакт в результате деформации и растекания частиц. Природа материалов основы и частиц, их энергетическое состояние в момент соединения - определяющие факторы образования прочной связи. Термодинамическая вероятность химического взаимодействия характеризуется изменением свободной энергии системы, а кинетика — энергетическим барьером, который необходимо преодолеть атомам для перехода из одного устойчивого состояния в другое (энергией активации взаимодействия). В предельном случае активированное состояние представляет собой диссоциацию или разрыв связи поверхностных атомов. Таким образом, для осуществления химического взаимодействия между материалами основы и покрытия необходимо создать благоприятные условия для активации поверхности. Использование процесса само распространяющегося высокотемпературного синтеза предоставляет такие возможности. Исходя из сказанного выше, можно сделать вывод, что особенности протекания процесса в сочетании с высокими механическими свойствами тугоплавких соединений являются достаточными предпосылками для создания износостойких покрытий. Конкретные комбинации составов из тугоплавких соединений в качестве основы

покрытий должны выбираться применительно к материалу основы и условиям эксплуатации изделия.

В зависимости от вида энергии нагрева частиц напыление может быть представлено различными способами реализации и оборудованием для нанесения покрытий. Как показывает практика, каждый способ и методика имеет право на существование, т.к. для каждого вида покрытий тот или иной способ имеет необходимые характеристики по сравнению с другими. [2]

Известно, что карбид титана (TiC) относится к группе синтетических, сверхтвердых, тугоплавких, жаропрочных материалов и достаточно востребован для производства металлообрабатывающего инструмента, защитных покрытий и карбид сталей и так же его применение может быть в хлопкоочистительной промышленности, где главным фактором износа является абразивная пыль. Преимущества TiC, которые позволяют протекать процессу напыления без критических отклонений следующие: способность выдерживать резкие температурные перепады; высокая прочность; стойкость к абразивному износу и к агрессивным эксплуатационным средам.

Однако использование TiC в технологии напыления характеризуется высокой пористостью. Поэтому для решения данной проблемы на основе карбида титана предлагается подобрать механическую смесь на основе металлов группы железа. Добавка металла-связки производится в большинстве случаев физическим смешиванием. К настоящему времени наибольшее применение нашли покрытия, например, системы TiC-Ni.

Применение напыление карбида титана в узлах хлопкоочистительных машин продлит им срок служб, особенно в случае напыления на зубья джинных и линтерных пил, а так же на рабочие части колосников, так как его твердость более высокая чем у стали и чугуна. Еще одним дополнительным фактором является то, что в связи с хрупкостью, вызванной из-за высокой твердости стали, твердость пил составляет HRC 35-40 и поэтому нанесение поверхностного покрытия карбида титана сможет увеличить поверхностную рабочих органов хлопкоочистительных машин.

Иными словами можно заключить, что такая микро твердость карбида титана (1200-2300 МПа) должна увеличивать износостойкость, например, джинной пилы в 1,5-1,8 раза.

В настоящее время на кафедре “Технологические машины и оборудования” Ташкентского института текстильной и легкой промышленности проведены предварительные эксперименты по изучению возможности нанесения износостойких покрытий на основе карбида титана на зубья джинных и линтерных, пил, рабочие части колосников и отработываются технология осуществления такого процесса.

Литература

1. Справочник по первичной обработке хлопка. Т. Мехнат. 1994.
2. Кудинов В.В. Нанесение покрытий напылением. Теория, технология и оборудование. М. Машиностроение 1992.
3. Тиллаев М. Процесс пильного джинирования хлопка-сырца - Ташкент: Фан. 2000. – 56 с

ФИО автора: *Mubora Omanova,*

Nizomiy nomidagi TDPU katta o'qituvchisi, erkin tadqiqotchi

Название публикации: «SHAYX-VALIYLAR HAQIDAGI MILLIY ROMANLARDA SUJET VA KOMPOZITSIYA»

Annotatsiya: Maqolada Sa'dulla Siyoyevning "Ahmad Yassaviy" roman-dilogiyasida shayx-valiylar obrazining badiiy tasvirlarini kuzatish orqali mustaqillik davri tarixiy romanlarida adabiy qahramon va ulug'vorlik haqidagi qarashlar yangilanishi o'rganilgan.

Tayanch so'z va iboralar: roman-dilogiya, makon va zamon, toponim, manoqib, muhit, dunyoqarash, tasavvuf, tariqat, xarakter, hayot haqiqati, poetik idrok, talqin, konflikt, estetik ta'sirchanlik, ulug'vorlik.

Аннотация В статье исследуется обновление взглядов на литературный героизм и величественность в исторических романах периода независимости путем наблюдения за художественным изображением образа шейхов в романе-дилогии Садуллы Сияева «Ахмад Яссави».

Ключевые слова и выражения: роман-дилогия, пространство и время, топоним, манокиб, окружающая среда, мировоззрение, мистика, секта, характер, реальность жизни, поэтическое восприятие, интерпретация, конфликт, эстетическая влияние, величественность

Annotation: The article examines the renewal of views on literary heroism and majesty in historical novels of the period of independence by observing the artistic depiction of the image of the sheikhs in Sadulla Siyayev's novel-dilogy "Akhmad Yassavi".

Key words and expressions: novel-dilogy, space and time, toponym, manokib, environment, worldview, mysticism, sect, character, reality of life, poetic perception, interpretation, conflict, aesthetic influence, majesty

Kirish

Istiqlol yillarida muqaddas dinimiz ham, tariqat pirlari merosi ham xalqimizga qaytarildi. Albatta, biz ushbu maqolada Hoja Ahmad Yassaviyning hayoti, tasavvufiy va adabiy merosi o'rganilishi bilan bog'liq murakkab hamda mashaqqatli jarayonlarni bayon qilish fikridan mutlaqo yiroqmiz. Bu maqolaning maqsadiga ham kirmaydi. Biroq, mustaqillik yillari ijtimoiy-iqtisodiy va ma'naviy hayotimizda sodir bo'lgan o'zgarish va yangilanishlar badiiy adabiyotni ham chetlab o'tmagani, yanada aniqroq aytganda, aynan shu omil badiiy nasrimizda yangi bir maydon ochilishiga imkon yaratgani xususida so'zlash uchun yuqorida "tarix"ga qisqacha sayohat qilishga ehtiyoj sezildi.

Yozuvchi Sa'dulla Siyoyev olis tarix zarvaraqlarini sinchkovlik bilan kuzatib, "Ahmad Yassaviy"¹⁷ roman-dilogiyasida piri Turkistoniy to'laqonli siymosini badiiy gavdalandirishga harakat qildi. Asar tarkibiy tuzilishi jihatidan ikki kitobdan iborat:

1. "Qasamxo'ning jazosi"(3-264-b).
2. "Ona yurt shamollari" (265-330-b.).

Kitobga ilova qilingan "Ikki og'iz arzi hol" nomli muallif izohida (331-333-b.) bu asar yozuvchining istiqlool sharofati, farzandlik burchi tufayli ma'rifiy-ruhiy quvvat manbaalarimizga murojaat etish natijasi o'laroq, yigirma yillik ijodiy izlanishlari samarasi sifatida maydonga kelgani bayon qilinadi.

Turkiston yaqinidagi yassaviyxon qishloqlardan biri – Qarnoqda tug'ilgan adib bolalik yillaridayoq Parpi mulla kabi xalq ziyolilaridan Ahmad Yassaviy hikmatlarini tinglab ulg'aygan. U Yassaviy ruhidan madad olganini eslarkan: "Har safar Turkistonga borganimda, albatta Hazrat turbatini ziyorat qilaman. Muborak qabrlari yonida o'yga tolib uzoq o'tiraman. O'zimcha suhbatlashgan bo'laman. Ul zoti sharifning siymolarini ko'z oldinga keltirishga urinaman. Avliyolar sarvaridan madad tilayman"¹⁸, deb yozadi. S.Siyoyev "Devoni hikmat" bilan bir qatorda, xalq og'zaki ijodi namunalari, Alisher Navoiy, Faxriddin Ali Safiy, Ro'zbexon, Yevgeniy Bertels, Muxammad Fuod Kuprilizoda asarlari, manoqiblar, qomusiy lug'at-so'zliklar, tasavvufshunos olimlar

¹⁷ Сиёев С. Аҳмад Яссавий. Роман. /Ўзбекистон . – Тошкент, 2012, 336 б.

¹⁸ Сиёев С. Икки оғиз арзи ҳол. / Сиёев С. Аҳмад Яссавий. Роман. /Ўзбекистон . – Тошкент, 2012, – Б. 332.

N.Komilov, I.Haqqul ilmiy tadqiqotlaridan foydalangan. Shuningdek, Asqad Muxtor rag'batini bilan el-ulus g'amida bag'ri kuygan insonning hayot qissasi – donishmand mo'ysafid nurli qiyofasini imkon qadar xolis tasvirlashga erishgan.

Roman-dilogiyaning ilk kitobi voqealari shayx hazratlarining Ka'ba ziyoratini ixtiyor etganlari xabari bilan boshlanib, Marvdan Turkiston tomon yuzlanishlari bilan tugaydi. Ikkinchi kitob shayx karvonining otamakonga qaytishi voqealari bilan boshlanib, oltmish uchga (Payg'ambar yoshiga) yetgach, yer ostida hujra yasatib, "chilla"ga kirishi bilan tugaydi. Demak, romanda Yassaviyning oltmish ikki va oltmish uch yasharlik davri – ikki yillik hayot yo'li yoritilgan.

Ma'lumki, XII asrda irshod va da'vat maqomiga erishgan ulug'larimiz orasida oriflar sultoni, shayx-ul mashoyix, piri komil Ahmad Yassaviy nomi alohida ajralib turadi. Zotan, Alloh ko'rsatmalariga og'ishmay amal qilib, unga iymon keltirgan, taqvo qilgan, halol-pok va to'g'ri yashagan Allohning valiyi – do'sti bo'lish sharafiga muyassar bo'lgan mo'tabar zotlar¹⁹ xususida Qur'onda: "Ular iymon keltirganlar va taqvo qilganlardir"²⁰. "Ularga dunyo hayotida ham, oxiratda ham xushxabar bor. Allohning so'zlarini o'zgartirish yo'q. Ana o'sha buyuk yutuqdir"²¹ deyiladi. Shuningdek, Qur'onda: "Albatta sizlarning eng mukarramrog'ingiz taqvodorrog'ingizdir!"²² deya ta'kidlanadi. Eng taqvodor kimsalar faqat va faqat ulamolar bo'lishi mumkinligi haqida: "Shak yo'qki, bandalari orasida faqat ulamolargina Allohdan qo'rqadi!"²³ deb bayon qilinadi.

Bu ibrat va ko'rsatmalarga og'ishmay amal qilgan S.Siyoyev romanda Ahmad Yassaviyni umri faqat Sultoniya masjidi xonaqosi, xalifalar, muridlar qurshovida o'tgan shayx sifatidagina tasvirlamaydi. Balki uning oilaviy hayotiga ham bir qur nazar tashlaydi. Jumladan, yigirma yillik jufti haloli – isfijoblik Musa shayxning kenja qizi Ruqiya bibi obrazi oqila, ziyrak, e'tiqodli, sadoqatli, itoatkor, sobira ayol; ikki qiz va bir o'g'ilning mehribon onasi sifatida ham ochiladi.

¹⁹ *Шайх Муҳаммад Содиқ Муҳаммад Юсуф. Тасаввуф ҳақида тасаввуф.* <https://islom.uz/maqola/11430>.

²⁰ Юнус сураси, 63-оят

²¹ Юнус сураси, 64-оят

²² Хужурот сураси, 13-оят

²³ Фотир сураси, 28-оят

Muayyan davrlarda Qur'onni: "avvalgilaridan qolgan asotir – afsonalar"; payg'ambarimiz Muhammad (S.A.V) ni: "majnunlardan bir majnun" deyuvchilar ham bo'lgan. Shuningdek, ahli sunnat va jamoatdagi ulug' olimlar, hatto shayx-valiylarga qarshi chiquvchilar, ularni e'tirof qilmaydiganlar, ta'na qiluvchilar, fikr-qarashlariga qo'shilmaydiganlar ham topilib turgan. Bu hol mohiyat e'tibori bilan quyidagi sabablarga ko'ra yuzaga chiqqan:

a) genning toza emasligi – haromilik;

b) xoinlik;

v) g'uluvga ketish va taassub;

g) hasad va ko'rolmaslik

v) o'zgarmas hukmlar bilan birga, makonlar, zamonlar va shaxslarga qarab o'zgarib turadigan hukmlar ham borligi. Ya'ni, muxolif tomonlar o'rtasida kelishtirish mushkul bo'lgan ilmiy bahs-munozaralar mavjudligi. Binobarin, inson yaralibdiki, o'z psixogenetik mohiyati, tabiiy tiynati, muhiti, dunyoqarashi, salohiyat darajasi yoxud iste'dodsizligiga ko'ra bir-biriga muxolif bo'lib keladi.

Sa'dulla Siyoyev romanda muammoning ayni shu jihatiga e'tibor berib, o'z yurti va butun dunyoda mutasavvuf ulamo sifatida tanilgan Ahmad Yassaviy siymosini bor mahobati va o'ziga ortilgan savob yuklari, salobati bilan ifodalashga intilgan. Shahobiddin hoji, Ashrafxon qozi kabi hasadgo'y, qasamxo'r va munofiq kimsalar obrazini qiyosiy planda ko'rsatish orqali konflikt tarangligini ta'minlash va estetik ta'sirchanlikni oshirishga erishgan. Ajr-mukofot bandaning qilmishga yarasha mukammal belgilab qo'yilganini xolis ko'rsatgan. Boshqacharoq aytganda, tili va dili boshqa munofiqarning jonli obrazlari orqali Alloh taolo bandaning surati emas, qalbi va amaliga qarashi haqidagi fikrni roman tagmatniga singdira olgan. Zulmkorlik, fitna-fasod tarqatish, mutakabbirlik, xiyonat, nodonlik va hasadgo'ylik singari illatlarni keskin qoralagan.

Chunki Imom an-Nasaviy rahimahulloh "al-Majmu'" asarlarida buyuk faqih sahoba Abdulloh ibn Abbos raziyallohu anhuning mana bu gaplarini keltirganlar: "Kimki biror faqihga ozor bersa, Rasululloh sollallohu alayhi va sallamga ozor bergan bo'ladi. Kimki Rasululloh sollallohu alayhi va sallamga ozor bersa, Alloh taologa ozor

yetkazgan bo'ladi"²⁴. "Sahih al-Buxoriy" asarida Alloh taologa ozor yetkazish oqibati xususida to'xtalinib: "Kimki mening valiy do'stinga dushmanlik qilsa, batahqiq unga urush e'lon qilaman!"²⁵ degan hadisi qudsiy keltirilgan. Bunday ko'rsatmalarga tayanilsa, adib xarakter mohiyatiga xolis yondashgani oydinlashadi.

Yozuvchi romanda Qul Xoja Ahmad Yassaviyni tili burro voiz, ayni paytda, ko'zi namlik, dili g'amlik, xokisor inson sifatida ham ochishga intilgan. Romanning : "... to badanga xarfi mad yetguncha, yaxshilik tuxmin eksinlar. Yaxshilikdan ne yomonlik ko'rdingki, yaxshilik qilishni istamaysan, yomonlikdan ne yaxshilik topdingki, hargiz yomonlik qilg'aysan? Allohning mag'firati ila hikmat keldi:

Qul xoja Ahmad, yomonlarning yomonisan,

Barcha bug'doy, el tutmog'on somoni – sen..."²⁶

kabi o'rinlari asarning Yassaviy hikmatlari va ularning mohiyati bilan ziynatlanganini ko'rsatishi jihatidan xarakterlidir.

Dilogiyaning birinchi kitobida Yassaviy yolg'iz qolgan onlarida salbi vujud aylashi – mulohaza, mushohada, takbir tufayli xayol otini minib, vujud shahrini kezishi, yetti iqlim va to'qqiz falakda sayr etib, Arshu kursini aylanib, lavhu qalamdan ogoh bo'lib, murodiga yetishi tasvirlangan²⁷. Yana bir o'rinda uning g'aybiy qudrat bilan miskinlarni vabo balosidan qutqarib, haj savobiga noil bo'lishi ham ko'rsatilgan²⁸.

Bizningcha, S.Siyoyev roman yozilayotgan paytda shayx-valiylarning karomatlari haqida qarashlar bilan yaqindan tanishgan. Masalan, Imom Abu Bakr ibn Furak: "Avliyolarga payg'ambarlardan farqli o'laroq karomatlarini yashirish vojibdir", deb yozsa, Abu Bakr Ash'ariy: "Karomat nabiya ham, valiyga ham xos"²⁹ ekanini ta'kidlaydi. Sa'duddin Taftazoniy "Sharh al-aqoid an-Nasafiya" asarida shayx-valiylarning karomatlari haqdir. Bunday karomat uzoq masofani qisqa muddatda bosib o'tish, muhtoj paytda oziq-ovqat, ichimlik va kiyim-kechakning paydo bo'lishi, suv

²⁴ https://ahlisunna.uz/shayx_hazratlari_rahimahulloh_va_muxoliflar/

²⁵ Бухорий, 8/6502; Ибн Хиббон, 2/347; Байхаккий, 2/6622; Табароний, 12/12719.

²⁶ Сиёев С. Аҳмад Яссавий. Роман. /Ўзбекистон. – Тошкент, 2012, – Б. 21.

²⁷ Сиёев С. Ўша жойда. – Б. 7.

²⁸ Сиёев С. Ўша жойда. – Б. 263.

²⁹ Кудратов Э. Валийлар каромати ҳақ. Қаранг: <http://muslim.uz/index.php/maqolalar/item/9504>

ustida yurish, havoda uchish, jonsiz va tilsiz narsalar bilan gaplashish, kelgan balolarni pasaytirish kabi narsalarda bilinishi ta'kidlanadi³⁰.

Demak, romanda Ahmad Yassaviy shaxsida kuzatiluvchi karomatpeshalik xislati hayot haqiqatiga zid tasvirlanmagan. Albatta, zohiran qaralganda, hodisalar sodir bo'lishi dunyoviy aqlga sig'maydiganday tuyuladi. Biroq ular mohiyat e'tibori bilan shariat qoidalariga aslo zid emas. Adib g'ayrioddiy yo'l bilan sodir bo'luvchi karomatlarni Yassaviyni chuqurroq ochish, aqidaviy masalalarni to'g'ri tushunish, ishonchli talqin qilish, dalil-isbotlarga tayanib ish ko'rish orqali allomaning turli xil fitna va ziddiyatlar oldini olish, shuningdek ayrim buzg'unchi guruhlarining botil e'tiqodlariga raddiya sifatida istifoda etgan. Zotan, u Qur'oni karim, Hadisi sharif va Yassaviy hikmatlariga suyanib ish tutgan. Masalan, besh nafar farzandi, ahli ayoli va onaizorini tashlab darveshlikni ixtiyor etib, haj safariga otlangan Abdurauf gumrohlikdan qaytarilishida: "Jannat onalar oyog'i ostidadur", hadisi bilan bog'liq rivoyat mazmunidan foydalanilgan.³¹

Xulosa qilib aytganda, o'zbek tarixiy romanchiligi mustaqillik davrining erkin, plyuralistik tafakkuridan ma'naviy-ruhiy kuch olib, shayx-valiylar obrazini xolis ko'rsatishga intilmoqda. Jumladan, milliy romanchiligimizda Allohning har narsaga qodir zot ekani, istagan bandasiga nabiy, rasul yoki valiylik maqomini berish faqat Uning izmida ekani poetik ifoda etilmoqda. Alloh o'z do'stlarini mo'jiza yoki karomat bilan siylashi tabiiy hol ekaniga endilikda, sho'ro adabiy siyosatidagi singari, shubha-gumonlar bilan qaralmayapti. Bu hollar Allohning erka bandalari ayrim ishlarda boshqalardan ajralib turishi sifatida idrok etilib, badiiy ifodaga ko'chmoqda. Mustaqillik davri tarixiy romanlarida kuzatilayotgan yuqorida sanalgan fazilatlar bizning adabiy qahramon va ulug'vorlik haqidagi qarashlarimiz yangilanib, o'zining azaliy Sharqona o'zanlariga qaytayotganidan darak beradi.

³⁰ Кудратов Э. Ўша жойда.

³¹ Сиёев С. Аҳмад Яссавий. Роман. /Ўзбекистон . – Тошкент, 2012, – Б. 22.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Сиёев С. Икки оғиз арзи ҳол. / Сиёев С. Аҳмад Яссавий. Роман. / Ўзбекистон . – Тошкент, 2012, – Б. 332.
2. Шайх Муҳаммад Содиқ Муҳаммад Юсуф. Тасаввуф ҳақида тасаввур.[https:// islom.uz/maqola/11430](https://islom.uz/maqola/11430).
3. Қудратов Э. Валийлар каромати ҳақ.
Қаранг: <http://muslim.uz/index.php/maqolalar/item/9504>

ФИО авторов: *Сабрина Бекпулатова Рудакиевна, Собирова Зулхумор Шариповна*

Чирчикский государственный педагогический институт

Название публикации: «ПРИЁМЫ МУЛЬТИМЕДИЙНОЙ ДИДАКТИКИ»

Аннотация: В данной статье рассматриваются приемы мультимедийной дидактики. Описаны категории приемов мультимедийной дидактики.

Ключевые слова: мультимедиа, компьютер, программное обеспечение, мультимедийная дидактика, интерактивность, технологии.

Techniques of multimedia didactics

Sabrina Bekpulatova Rudakievna

Sobirova Zulkhumor Sharipovna

Chirchik State Pedagogical Institute @cspi.uz

Annotation :This article discusses the techniques of multimedia didactics .The categories of multimedia didactics techniques are described.

Keywords: multimedia, computer, software, multimedia didactics, interactivity, technologies.

Multimedia didaktikasi usullari

Sabrina Bekpulatova Rudakiyevna

Sobirova Zulxumor Sharipovna

Chirchiq davlat pedagogika instituti @cspi.uz

Xulosa: ushbu maqolada multimedia didaktikasi usullari ko'rib chiqiladi .Multimedia didaktikasi texnikasi toifalari tavsiflanadi.

Kalit so'zlar: multimedia, kompyuter,dasturiy ta'minot,multimedia didaktikasi,interaktivlik, texnologiya

Мультимедиа - это: технология, описывающая порядок разработки, функционирования и применения средств обработки информации разных типов; информационный ресурс, созданный на основе технологий обработки и представления информации разных типов:

компьютерное программное обеспечение, функционирование которого связано с обработкой и представлением информации разных типов; компьютерное аппаратное обеспечение, с помощью которого становится возможной работа с информацией разных типов; особый обобщающий вид информации, которая объединяет в себе как традиционную статическую визуальную (текст, графику), так и динамическую информацию разных типов (речь, музыку, видео фрагменты, анимацию и т.п.)».

Мультимедийные данные интегрируют: - образы, видео и графику (статическую и анимационную), включая растровую и векторную, карты, фотографии; - текст в различных видах, включая буквенно-цифровые базы данных; звук; - в недалеком будущем - запах и вкус.

Мультимедийные объекты используются для: - усиления педагогического воздействия на учащихся, путем создания дополнительных эмоциональных или мнемонических связей - предоставления

визуальных и аудиальных образов и объектов, которые невозможно представить в классе (посещение Кремля для сельских школьников, балет в Большом театре, опера в Большом Кремлевском дворце, служба в Храме Христа-Спасителя и др.)

иллюстрация и демонстрации явлений, которые невозможно наблюдать в реальном времени (процесс фотосинтеза или действия магнитных полей); возможность проводить виртуальные практические работы; - возможность вырабатывать необходимый навык на симуляторах (при обучении пилотов).

СРЕДСТВА МУЛЬТИМЕДИЙНОЙ ДИДАКТИКИ • замещение традиционных дидактических инструментов; • поддержка образовательного процесса; • разработка новых ресурсов ИОС; • сетевое взаимодействие с коллегами; • формирование и развитие авторской мультимедийной образовательной среды педагога (а иногда и обучающегося).

Мультимедийные уроки помогают решить следующие дидактические задачи: - усвоить базовые знания по предмету; - систематизировать усвоенные знания; - сформировать навыки самоконтроля; - сформировать мотивацию к учению в целом и к информатике в частности; - оказать учебно-методическую помощь учащимся в самостоятельной работе над учебным материалом. Одновременное использование аудио- и видеоинформации повышает запоминаемость до 40-50%.

Интерактивность и ее дидактические свойства Под интерактивностью понимают возможность управления процессом представления информации : - манипулирование объектами - скроллинг в рамках экрана - контекстно-зависимая справка - возможность создания или конфигурирования экранных объектов, и т.д.

Интерактивность не является свойством, присущим только мультимедийным объектам. Но интерактивность именно мультимедийных объектов резко увеличивает диапазон возможностей преподавателя.

Развивающие функции (для ученика) - развитие навыков работы с большими объемами информации разного вида; - развитие критического мышления; - стимулирование когнитивного процесса;

Расширяются возможности педагога: интерактивно взаимодействовать с обучаемым; адаптироваться к запросам последнего, и таким образом индивидуализировать учебный процесс (то есть обучаемый сам выбирает, что и как изучать, как применять интерактивные возможности средств информатизации и как взаимодействовать со своими соучениками, то есть учащиеся становятся активными участниками образовательного процесса); - организовывать групповую работу в мультимедийных средах, и таким образом, развивать навыки работы в команде - формировать устойчивую мотивацию к обучению.

Приемы:

1. Прием «Лупа»

Очень часто на уроке возникает необходимость сконцентрировать внимание учеников на детали иллюстрации, фрагмента текста или даже слова при сохранении их общей панорамы(общего контекста).

Как это сделать? Шаг первый. Демонстрируется весь объект.

Шаг второй. По команде (или автоматически, в зависимости от замысла разработчика) появляется увеличенный фрагмент на фоне всего объекта. Желательно, чтобы фрагмент не сливался со всем объектом. Поэтому его необходимо выделить контрастным контуром, придать какую-то форму.

Например, лупы, которая и придаст ощущение увеличения (отсюда и название технологического приема)

Данный прием можно выполнить в любой из программ, работающих с изображениями. Чаще всего используют MS PowerPoint, OpenOffice.

2. Прием «Анимированная указка»

Даже на мультимедийном уроке учителю может пригодиться старая, добрая указка. В этом случае педагог не загромождаёт экран, обращает внимание на важный объект на слайде.

Учитель обращает внимание на отдельный объект слайда с помощью анимированной указки. Это может быть какая-то область, деталь, часть текста, которая временно выделяется (мигает, мерцает), привлекая к себе внимание, т.к. дети не умеют долго сосредотачиваться на неподвижных объектах.

3. Прием "Анимационная ретроспекция"

А.В. Лузгина предлагает использование анимации с текстом при закреплении материала на практическом занятии. Появление, затем исчезновение, затем вторичное появление текста на этапе закрепления автор определила как прием анимационной ретроспекции, который, по сути, является мини-тестом на отдельном этапе занятия.

Такой возврат позволяет не только закрепить пройденный материал, но и проверить адекватность его усвоения школьниками. Использование анимации также целесообразно при «порционном» усвоении материала. Многократное, оперативное повторение (не менее пяти раз за урок) считается одним из обязательных условий в младшей школе.

Однако опытные учителя уже давно заметили, что и в среднем и старшем звене оперативное повторение намного эффективнее, чем возврат к пройденному материалу после длительной паузы сроком день, два, а то и неделю. Поэтому использование такого технологического приема с мультимедийной поддержкой можно считать весьма полезным.

Технически это можно организовать двумя способами: с помощью гиперссылок и триггеров.

На первом слайде размещаем необходимую информацию. Новая информация, к которой необходимо будет неоднократно обращаться, размещается на втором слайде. Гиперссылкой может стать фрагмент текста, изображение, любой символ.

Использование технологии «горячих зон», когда по щелчку мыши мы можем вызвать появление текста на том же слайде. В данном случае мы настраиваем подачу развернутой информации таким образом, чтобы она появилась с помощью триггера, щелкая по определенному объекту. Этот приём весьма эффектно смотрится на интерактивной доске.

4. Прием "Анимационная эвристика"

В течение урока для более продуктивной работы учащихся учитель создает проблемные ситуации. В ходе обсуждения, «мозгового штурма» ученики выходят на решение учебной задачи. И лишь после этого появляется необходимый текст (определение, закон), иллюстрация (фрагмент иллюстрации), формула, схема, таблица, фамилия учёного или литературного персонажа и т.п.

Или используя возможности интерактивной доски, ученики выходят и рисуют маркером свой проект или проецируют свою модель, подготовленную на другом компьютере в ходе совместной деятельности.

Выполнить этот прием достаточно просто: пояснительный текст после термина, иллюстрация, формула, теорема и т.д. появляются по щелчку лишь после того, как ученики обсудят поставленный учителем вопрос, предложат свои варианты ответов.

Этот технологический прием перекликается с приемом педагогической техники.

5. Прием "Листание"

Данный прием используется в целях концентрации большого объема иллюстративного материала или текста на одном участке экрана. Так через «листание» можно проследить сюжет произведения, творчество художника, поэта, писателя и т.д.

Принцип «листания» может имитировать чтение книги, например, при описании череды событий. И, главное, не загромождать экран обилием информации.

С помощью приема «Листание» мы сможем извлекать раз за разом определенную, дозированную информацию, как будто мы листаем альбом с иллюстрациями или книгу.

6. Прием "Шторка"

Некоторые интерактивные доски имеют такой инструмент. Его суть в том, что закрывается фрагмент экрана (слайда) и в нужный момент появляется скрытая за «шторкой» информация. Выполнить такой приём в PowerPoint, любых других презентационных программах несложно. Главное, подобрать подходящие эффекты анимации.

Наиболее подходящим для так называемой «шторки» является эффект анимации «Задвигание», который имитирует некий «занавес», «шторку». Только не забудьте придать нужное направление: Влево или Вправо. Причем можно провести имитацию «двухсторонней» шторы, когда мы размещаем два объекта, раздвигающихся в разные стороны.

На мультимедийных уроках такой приём может пригодиться, как с использованием интерактивной доски, так и без неё.

Однако, используя триггеры, мы можем «открывать» «шторки» в любом порядке. В этом случае «шторки» открываются по щелчку триггера. Триггерами служат сами прямоугольники. После выполнения задания учениками мы щелкаем по прямоугольнику, он исчезает и появляется правильный ответ.

Используя режим карандаша или фломастера, мы можем предложить ученикам сначала выполнить определённые задания, а затем, перейдя в режим «стрелки», щёлкая по «шторкам» проверить ответы.

7. Прием "Лови ошибку"

Технологический прием заимствован из описанных А.А. Гином приемов педагогической техники, но, естественно, в новой редакции с учетом использования мультимедиа. Объясняя материал, учитель намеренно допускает ошибки.

Ученики заранее предупреждаются об этом. Информация с ошибками появляется на экране. В младших классах целесообразно слегка «подсказывать» ученикам изменением интонации или жестом. Вообще, при всей привлекательности этого приема, в начальной школе рекомендуется использовать его осторожно, в тех случаях, когда у учеников сформировались устойчивые базовые знания.

Эффект приема «Лови ошибку!» возрастает, если учитель «доказывает» заведомо неверную мысль,

гипотезу, а задача учеников — найти контраргументы. Конечно, здесь не обойтись без импровизации, элементов артистизма учителя. Удачный пример использования этого приема приводит А. Гин.

Возможна раздача ученикам незаполненной таблицы. В одной колонке: «Ошибки». В другой: «Правильный вариант». Указывается количество ошибок.

Конечно, при составлении таких задач, учителю стоит как следует потрудиться. Слишком тривиальные ошибки типа $2 \cdot 2 = 5$ требуют от ученика лишь обыкновенной репродукции своих знаний. Имеет смысл усложнить задание, чтобы ошибка имела какую-то логику.

Если учитель проецирует учебную задачу на экран, необходимо максимально использовать видеоряд. К примеру, изображение животных и рядом ошибочные данные о них. Или разрезанные иллюстрации «перемешать» и предложить ученикам найти картинки с ложной информацией и т.д.

И еще одно важное условие использования данного приема.

После ответов учеников обязательно на экране должна появиться информация с правильными вариантами. Причем необходимо добиться акцентированного внимания учеников изменением цвета, размера шрифтов, объектов, эффектами анимации (мигание, мерцание), «зачеркиванием», а лучше даже исчезновением ошибок и т.д.

8. Прием "Трафарет"

Интерактивная лента пользуется успехом у учителей и ребят.

Несколько информативных блоков, объединенных тематически, размещаем друг за другом на одном слайде.

При необходимости мы можем щелкнуть кнопкой мыши по одному из блоков и перейти к более развернутой информации. Мы можем вернуться вновь на главный слайд, где информационные блоки объединены в Интерактивную ленту. При желании мы можем пролистать ленту, обратившись тем самым к новому информационному блоку.

Как подготовить Интерактивную ленту?

Каждый из наглядных объектов является гиперссылкой к более детальному описанию, демонстрации объекта. В данном случае мы переходим к отдельному художественному произведению, развернутому на весь экран и с дополнительной информацией.

При всей своей эффективности, привлекательности и видимой сложности подготовка к данному приёму не представляет большого труда.

Шаг первый. Формируем информативные блоки.

Шаг второй. Группируем их. Для этого выделяем все необходимые объекты, щелкаем по ним правой кнопкой мыши и в появившемся окошке находим команду Группировать. Таких информативных блоков, сгруппированных из отдельных объектов, может быть несколько.

Настраиваем анимацию каждого блока. Появляются и исчезают блоки по эффекту анимации Вылет. Настраиваем анимацию на Входе по команде «с предыдущим», на Выходе – «по щелчку».

На это обратите особое внимание, чтобы обеспечить непрерывное «прокручивание» ленты.

Шаг третий. Накладываем информативные блоки один на другой на одном слайде. Обратите внимание. Мы уже настроили их эффекты анимации. Иначе, когда мы соберем их на одном слайде,

нам будет крайне трудно настраивать их.

Шаг четвертый. Размещаем кнопку «прокрутки». В данном случае эта кнопка выступает в роли триггера. На приведенном выше слайде эта кнопка справа. Таким образом, все информативные блоки приводятся в движение по щелчку триггера.

Обратите внимание, что при настройке эффектов анимации по щелчку триггера эффекты анимации «с предыдущим» изменятся на команду «по щелчку». Вам необходимо восстановить необходимый параметр анимации.

И еще одно важное условие. Эффект анимации на Входе первого информативного блока размещаем в конце нашей настройки. То есть на появившемся слайде первый информативный блок уже размещается сразу с запуском презентации.

Этим самым мы замкнем ленту и создадим эффект ее непрерывности. Обратите внимание на следующий слайд. Мы щелкаем по кнопке прокрутки и на слайде появилась новая группа объектов.

Шаг пятый. Интерактивность обеспечиваем переходом по гиперссылке с каждого отдельного элемента. То есть гиперссылкой является сама иллюстрация (любой другой объект).

Шаг шестой. Каждый увеличенный объект является своеобразной «кнопкой возврата», т.е. гиперссылкой на первый слайд (возвратом к ленте). Такое выполнение гиперссылки дидактически более оправдано. Нет необходимости искать кнопку возврата. Легкий щелчок по любому участку большого объекта позволит перейти по гиперссылке к Интерактивной ленте.

Вместо иллюстраций в качестве Интерактивной ленты может быть «лента времени» или тематически объединенная информация по любому предмету.

9. Прием "Анимированные часы"

Данная разработка принадлежит Алексею Баженову (учитель информатики, с. Охтеурье Ханты-Мансийского национального округа). Очень важно, чтобы дети дорожили своим временем на уроке.

Иногда выполнение пустяшного задания тянется гораздо дольше, чем рассчитывал учитель.

Для того, чтобы ученик контролировал себя, можно использовать анимированные часы. Их можно разместить рядом с предложенным заданием.

Такой приём целесообразно использовать как для индивидуальной работы за компьютером, так и во время работы с большим экраном и интерактивной доской.

Ученик может проследить, сколько осталось времени на выполнение задания. Разработка выполнена с помощью инструментов Visual Basic, то есть для ее работоспособности необходимо подключить макросы.

На слайде размещены несколько вариантов часов с разным хронометражом.

Достаточно оставить один из вариантов, соответствующих выделенному времени на выполнение учебного задания.

Алгоритм создания триггера в программе PowerPoint

1. Вначале нужно на слайде разместить объекты и продумать, каким образом к ним будет применена анимация и триггер.

2. Задать выбранную анимацию. Для этого на верхней панели «Показ слайдов» открыть «Настройку анимации». Кнопкой мыши выделить нужные объекты. В области задач «Настройка анимации» щелкнуть по кнопке «Добавить эффект». Например, для одних объектов задаем анимацию «Удаление» - «Вылет за край листа», для других – анимацию «Выделение» - «Изменение цвета линий».

3. Привязать эффект анимации к объекту, чтобы он запускался по щелчку на слайде. Для этого используются переключатели. В области задач «Настройка анимации» нужно щелкнуть стрелку рядом с эффектом, чтобы открыть раскрывающееся меню, и выбрать команду «Время», нажать кнопку «Переключатели» в левой нижней части окна. Выбрать параметр «Начать выполнение эффекта при щелчке», а затем нужный элемент из предложенного списка.

Рассмотрим более подробно технологию на примере игры «Наряди ёлочку». Для создания этой игры нам потребуется использование презентации с элементами анимации и триггеров.

Алгоритм создания презентации с использованием анимации, гиперссылки и триггеров.

Для создания презентации на рабочем столе правой кнопкой мыши открываем окно Создать, далее открываем Презентация Microsoft Power Point. Нажимаем левой кнопкой мыши. На рабочем столе появился документ Презентация Microsoft Power Point.

Открываем документ. Нажимаем вставку Создать слайд выбрать пустой слайд. Из документа Рисунки на рабочем столе выбрать рисунок «Ель». Скопировать, вставить на первый слайд.

Из документа Рисунки на рабочем столе выбрать рисунок «новогодняя игрушка». Скопировать, вставить на первый слайд.

Выделите картинку на слайде. На панели управления нажмите вкладку Анимация. Нажмите настройка анимации. В области задач Настройка анимации нажмите кнопку Добавить эффект. Выберите эффект из появившихся разделов Пути перемещения - нарисовать пользовательский путь - рисованная кривая. Далее выбрать появление объекта по щелчку, средне.

На панели управления нажмите вкладку Вставка. Найдите фигуры в группе Иллюстрации. В раскрывающемся меню появятся основные фигуры. Выберите нужную фигуру. Вставьте её на слайде (если надо изменить цвет, то зайдите в средства рисования, выберите стили фигур, подберите нужную).

Нажмите закладку Главная. Найдите создать слайд, нажмите Пустой слайд. Правой кнопкой мыши нажмите Вставить и набирайте текст. (Ты находишься за праздничным столом, перед тобой на блюде лежит кусочками нарезанное мясо. Какой из кусочков ты возьмёшь?

А)Самый румяный

Б)Самый большой

В)Тот, что лежит ближе к тебе)

Далее нажмите закладку Вставка. Найдите фигуры в группе Иллюстрации. В раскрывающемся меню появятся Управляющие кнопки, расположенные в самом низу. Выберите нужную кнопку действия (домик). Вставьте кнопку на слайде, нажав на нужное место. Настройка действия появится диалоговое окно. Выберите кнопка мыши на вкладке. Выбор по щелчку мыши будет означать, что кнопка будет выполнять свои действия только при нажатии. В действие по щелчку мыши щёлкните раздел, выберите перейти по гиперссылке, нажмите стрелку раскрывшегося списка и выберите

Первый слайд. Нажмите ОК.

Перейдите на первый слайд. Создаём триггер (переключатель). В области задач Настройка анимации нужно щёлкнуть стрелку рядом с эффектом, чтобы открыть раскрывающееся меню и выбрать команду Время.

Нажмите кнопку Переключатели в левой нижней части окна. Выберите параметр Начать выполнение эффекта при щелчке. Будет отображён список. Выбрать нужный элемент (какому объекту применяем триггер)

Для предварительного просмотра данного действия в области задач Настройка анимации нажимаем кнопку Показ слайдов

Выберите изображение улыбающееся лицо. Щёлкните правой кнопкой мыши изображение и нажмите гиперссылку. Откроется диалоговое окно Вставить ссылку. Вы также можете добраться до этого диалогового окна вкладка Вставка, щёлкнув Гиперссылку. Слева выберите Местом в документе, выберите место в документе Слайд 2. Нажмите ОК.

Принципы представления информации на слайдах (инфографика)

1. Принцип многомерного представления информации.

Э. Тафти назвал этот принцип бегством от плоскости.

В своих разработках учитель должен стремиться к проектированию двух- и трехмерных моделей, проецированию в перспективу и другим приемам, техникам, способствующим более комфортному усвоению новой учебной информации, развитию наглядно-образного мышления учащихся

Главная задача этих приемов - смещение предмета интереса со способа представления информации на собственно информацию.

2. Принцип размещения информации по слоям.

Чем сложнее учебная информация, тем важнее избавиться от хаоса в ее представлении. Важно найти такие приемы и методы, которые помогут ее восприятию.

Одним из самых действенных методов уменьшения информационного шума является техника расслоения, визуального разделения разных видов информации.

Информационные слои могут отличаться по цвету, месту, форме, размеру, по иерархии визуальных эффектов.

3. Принцип малых множеств.

Количественные характеристики чего бы то ни было обретают смысл только в том случае, если есть с чем их сравнивать. Используя этот принцип, можно усилить визуальные различия между сравниваемыми информационными объектами, что должно работать на больший образовательный эффект.

4. Пространственно-временные сетки, таблицы, схемы, графики, карты, маршруты являются теми инструментами, которые призваны справиться с большими массивами информации.

КАТЕГОРИИ ПРИЁМОВ МУЛЬТИМЕДИЙНОЙ ДИДАКТИКИ.

Какие основания мы можем выделить для классификации этих приёмов?

1. Самая большая группа — это приёмы способствующие ВИЗУАЛИЗАЦИИ МЫШЛЕНИЯ.

Эффективные приёмы работы с изображениями, видео, даже текстом способствуют не только развитию наглядно-образного мышления детей, но и более рациональной работе с большими массивами учебной информации.

2. Приёмы обратной связи.

Современный образовательный процесс немыслим без оперативного мониторинга. То, что принято сейчас называть интерактивностью (взаимодействием) между участниками образовательного процесса. Получая промежуточные результаты усвоения учащимся новой информации, учитель может быстро отреагировать на изменение траектории обучения.

Причём учитель при соответствующих программно-технических средствах может обеспечить несколько уровней обратной связи: от групповой до индивидуальной с каждым учащимся персонально.

3. Приёмы сжатия полученной информации (анимированные таблицы, графики, диаграммы, инфографика и т.д.).

В отличие от имеющихся приёмов сжатия информации в обычной педагогической технике эти приёмы, как правило, интерактивны. Они позволяют в любой момент выйти на заданный уровень объема информации, обеспечить любой уровень её сжатия.

4. Приёмы для переработки информации (тренажёры, дидактические игры).

Эти приёмы позволяют закрепить полученные знания, использовать их для опытов, экспериментов, получения новых знаний.

5. Приёмы эффективного контроля качества усвоенных знаний (тестеры, тренажёры, системы опроса и т.д.).

6. Приёмы, направленные на творческое применение накопленных знаний, развитие способностей учащихся (симуляторы, виртуальные лаборатории или отдельные электронные инструменты исследования).

Таких приёмов крайне мало. Однако именно они могут обеспечить высокий уровень активизации мыслительной деятельности, гарантировать уровень поисковой, исследовательской деятельности.

Безусловно, приёмы мультимедийной дидактики обладают преимуществом. В ряде из них мы видим прямую связь с предыдущим поколением приёмов педагогической техники.

Преимущество заключается и в уровне приёмов, временных характеристик. Некоторые приёмы мультимедийной дидактики, сложные по своей конструкции, могут выступать в качестве мини-технологий, своеобразных модулей, укрупнённых дидактических единиц.

И в то же время игнорирование специфики приёмов мультимедийной дидактики может привести к педагогическим неудачам.

Использованная литература:

1. Агапонов, С.В. Средства дистанционного обучения. Методика, технология, инструментарий / С.В. Агапонов и др.; под ред. З.О. Джалиашвили. - СПб.: БХВ-Петербург, 2003. - 336 с.
2. Оспенникова, Е.В. Развитие самостоятельности школьников в учении в условиях обновления

информационной культуры общества: в 2 ч. Ч. I. Моделирование информационнообразовательной среды учения: монография / Е.В. Оспенникова; Перм. гос. пед. ун-т. - Пермь, 2003. - 301 с.

3.<https://nsportal.ru/npo-spo/obrazovanie-i-pedagogika/library/2017/11/19/3-metody-i-priemy-multimediynoy-didaktiki>

4.<http://didaktor.ru/ot-priyomov-pedagogicheskoy-texniki-k-priyomam-multimedijnoj-didaktiki/>

5. Соловов, А.В. Дидактика и технология электронного обучения в системе КАДИС / А.А. Соловов // сб. статей "Индустрия образования". Вып. 6. - М.: МГИУ, 2002. - С.54-64.

ФИО автора: *Махмудова Шахзодахон Султонмахмуд кизи*

СТУДЕНТКА ЧИРЧИКСКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО
ПЕДАГОГИЧЕСКОГО ИНСТИТУТА ФАКУЛЬТЕТ ЕСТЕСТВЕННЫХ НАУК
ГРУППЫ 19/5 БУМ

ФИО научного руководителя: Собирова Зулхумор Шариповна

Название публикации: «ЗДОРОВОЕ ПИТАНИЕ И ВЛИЯНИЕ
НЕПРАВИЛЬНОЙ ПИЩИ НА ПИЩЕВАРИТЕЛЬНУЮ СИСТЕМУ»

Аннотация: Вся необходимая энергия поступает из пищи. Поэтому, рациональное питание подразумевает баланс поступающей энергии в соответствии с расходом ее на обеспечении нормальной жизнедеятельности. Здоровое питание обеспечивает нормальное развитие и жизнедеятельность человека, способствующее укреплению его здоровья и профилактике заболеваний. Соблюдение правил здорового питания в сочетании с регулярными физическими упражнениями сокращает риск хронических заболеваний и расстройств, таких как ожирение, сердечнососудистые заболевания, диабет, повышенное давление и рак.

Ключевые слова: Питание, заболевание, здоровая пища, диета, спорт

HEALTHY EATING AND THE EFFECT OF IMPROPER FOOD ON THE DIGESTIVE SYSTEM

**SCIENTIFIC SUPERVISOR: SOBIROVA ZULKHUMOR SHARIPOVNA
MAKHMUDOVA SHAKHZODAKHON SULTONMAKHMUD KIZI
STUDENT OF THE CHIRCHIK STATE PEDAGOGICAL INSTITUTE
FACULTY OF NATURAL SCIENCES GROUP 19/5 BOOM**

Abstract: All the necessary energy comes from food. Therefore, rational nutrition implies a balance of incoming energy in accordance with its consumption to ensure normal life activity. A healthy diet ensures the normal development and vital activity of a person, contributing to the strengthening of his health and the prevention of diseases. Following the rules of a healthy diet in combination with regular physical

exercise reduces the risk of chronic diseases and disorders, such as obesity, cardiovascular diseases, diabetes, high blood pressure and cancer.

Keywords: Nutrition, disease, healthy food, diet, sports

SOG'LOM OVQATLANISH VA NOTO'G'RI OZIQ-OVQAT MAHSULOTLARINING OVQAT HAZM QILISH TIZIMIGA TA'SIRI

**ILMIYRAHBAR: SOBIROVA ZULXUMOR SHARIPOVNA
MAXMUDOVA SHAXZODAXON SULTONMAHMUD QIZI CHIRCHIQ
DAVLAT PEDAGOGIKA INSTITUTI TALABASI TABIIY FANLAR
FAKULTETI 19/5 GURUH BUMI**

Xulosa: barcha zarur energiya oziq-ovqatdan keladi. Shuning uchun, ratsional ovqatlanish normal hayotni ta'minlash uchun uning sarf-xarajatlariga muvofiq keladigan energiyaning muvozanatini anglatadi. Sog'lom ovqatlanish insonning normal rivojlanishi va hayotiy faoliyatini ta'minlaydi, bu uning sog'lig'ini mustahkamlash va kasalliklarning oldini olishga yordam beradi. Sog'lom ovqatlanish qoidalariga rioya qilish muntazam jismoniy mashqlar bilan birgalikda semizlik, yurak-qon tomir kasalliklari, diabet, yuqori qon bosimi va saraton kabi surunkali kasalliklar va kasalliklar xavfini kamaytiradi.

Kalit so'z bilan Izlash: oziq-ovqat, kasallik, sog'lom oziq - ovqat, xun, sport

Введение: Рациональный режим питания способствует поддержанию аппетита и обеспечивает выделение пищеварительных соков, необходимых для нормального пищеварения и усвоения пищи. Неправильно организованное питание ослабляет организм, снижает его устойчивость к вредным влияниям окружающей среды и заболеваниям. Правильное питание –это система, которой нужно придерживаться всегда, а точнее питаться исключительно полезной пищей(фрукты овощи тд). Оно помогает не только похудеть , но и избежать развития тяжелых заболеваний. За обеспечение правильного функционирования организма отвечает именно питание. Пищеварение — это механическая и химическая обработка пищи в желудочно-кишечном тракте. Вся потребляемая нами еда содержит питательные вещества, необходимые для процессов жизнедеятельности: белки, углеводы и жиры. Из еды мы получаем

белки, необходимые для строительства клеток и тканей, ферментов и гормонов; жиры, поддерживающие работу гормональной системы и эластичность клеточных мембран, и углеводы обеспечивающие нас энергией. Если человек ест избыточно или недостаточно, это может привести к серьезным проблемам со здоровьем которые зачастую связаны с пищеварительной системой, и эти заболевания могут отразиться не только внешне но и внутренне. Неправильное питание влечет за собой очень много неприятностей например: состояние кожи напрямую зависит от здоровья пищеварительной системы и когда мы начинаем неправильно питаться на коже появляются разные высыпания пигментации, цвет кожи начинает тускнеть и лицо начинает терять былую форму и оттенок ; появляется задержка в физическом и умственном развитии, наблюдается снижение иммунитета, неспособность противостоять негативным факторам окружающей среды, хроническая усталость, раннее старение и даже преждевременную смерть, боли вздутия живота, тошнота ,изжога и потеря аппетита. Причина проявления всех этих симптомов - нарушение баланса деятельности микроорганизмов внутри желудочно-кишечного тракта, в результате чего патогенных бактерий становится больше, чем полезных, а защитная функция органов пищеварения ослабляется.

Кто ответственно относится к своему здоровью и хочет сохранить его надолго, следует заботиться о разумном разнообразии своего питания, есть больше овощей и фруктов, продуктов из муки грубого помола, крупы, поменьше жира и сладостей.

Использованный материал:

Источник: https://meduniver.com/Medical/profilaktika/pitanie_dlia_uluchshenia_pishchevarenia.html MedUniver

Оригинал статьи: <https://www.kp.ru/guide/pishchevarenie.html>

ФИО автора: *Джураев Араббой Рахмиддин ўғлы*

Андижанский государственный университет, факультет иностранных языков, 2-курс Магистр английского языка и литературы

Название публикации: «ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ТЕХНИЧЕСКИХ И ДИДАКТИЧЕСКИХ ИНСТРУМЕНТОВ ПРИ ИЗУЧЕНИИ ПРОИЗНОШЕНИЯ НА АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКЕ»

Аннотация: Произношение - один из самых сложных аспектов изучения английского языка. Обычно люди не обращают на это внимания. Тем не менее, идеальное произношение - это ваша визитная карточка, потому что то, что вы говорите, производит первое впечатление. Вы можете узнать, как улучшить свое произношение на английском сегодня, воспользовавшись следующими советами. Хотя учебник и информация, предоставленная учителем, имеют научную основу, эффективность информации, распространяемой такими средствами, является слабой, т. Е. Учебник черно-белый, презентация учителя таким же образом более красочная, Новички, которые улыбаются с разными персонажами, инструменты, улыбающаяся одежда привлекают внимание детей, поэтому использование дидактических приемов в учебном процессе очень важно для учащихся. В следующей статье приведены советы и инструкции о том, как правильно произносить английский язык и как это сделать.

Ключевые слова: Читайте вслух, слушайте себя, Педагог, Интеграция, Интернет-ресурсы.

Ingliz tilida talaffuzga o'rganisishda texnik va didaktik

vositalardan foydalanish

Jo'rayev Arabboy Rahmiddin o'g'li

Andijon Davlat Universiteti xorijiy tillar fakulteti ingliz tili va adabiyoti yo'nalishi , 2-bosqich magistranti .

Annotatsiya : Talaffuz ingliz tilini o'rganishda eng qiyin jihatlardan biridir. Odatda, odamlar unga e'tibor bermaydilar. Shunga qaramay, mukammal talaffuz sizning biznes kartangizdir, chunki siz aytgan so'zlaringiz tufayli birinchi taassurot paydo bo'ladi. Quyidagi tavsiyalar orqali bugungi kunda ingliz tilida talaffuzni qanday yaxshilash haqida bilib olishingiz mumkin. Darslik va o'qituvchi tomonidan beriladigan

ma'lumot ilmiy asoslangan bo'lsada, bunday vositalar orqali tarqatilayotgan axborotlarga nisbatan ta'sirchanligi sust yani oq-qora rangdagi darslik, o'qituvchining bir xil usuldagi ma'ruzasidan ko'ra yorqin ranglardagi bezakli rasmlar, turli personajlar, vositalar, jimjimador liboslarda tabassum bilan murojaat qiluvchi boshlovchilar bolalarning diqqatini ko'proq jalb qilmoqda. Shu sababli o'quvchilarga dars o'tish jarayonida didaktik usullardan foydalanish katta ahamiyat kasb etadi. Quyidagi maqolada ingliz tilida talaffuzni qanday tog'ri amalga oshirish, va bu jarayonni qanday amalga oshirish haqida maslahatlar va ko'rsatmalar keltirilgan.

Kalit so'zlar: Ovoz chiqarib o'qing, o'zingizni tinglang, Pedagog, Integratsiyalash, internet resurslari.

Ingliz tilidagi didaktik materiallar - bu o'quv qo'llanmalarining maxsus turi bo'lib, ulardan foydalanish tinglovchilarning bilim faolligini oshirishga, o'qish vaqtini tejashga yordam beradi. Ya'ni, bu ingliz tilini o'rganish uchun qo'shimcha, o'quv jarayonini qiziqarli, qiziqarli, ko'p qirrali, kognitiv jarayonga aylantiradigan qo'shimcha materiallar. Ingliz tilidagi didaktik materiallar deganda nimani tushu namiz? Birinchidan, bular har bir o'quv kursi uchun maxsus ishlab chiqilgan bo'lib, talabalar tomonidan materialning o'zlashtirilishini nazorat qilish uchun juda foydali. Qoidaga ko'ra, ushbu testlar har bir kursda o'qituvchining kitobiga o'xshab alohida qo'llanmaga kiritilgan. Testlar shuningdek kalitlar yoki o'z vazifalariga to'g'ri javoblar bilan ta'minlanadi. Ya'ni, o'qituvchi bilimlarni sinovdan o'tkazish uchun tayyor testlardan foydalangan holda o'z vaqtini tejashga imkon beradi va keyin ularning natijalarini berilgan kalitlar bilan taqqoslaydi. Ingliz tilidagi didaktik materiallarda ingliz tilini o'rganish uchun turli xil o'yinlar - loto, domino, mantiq o'yinlari mavjud. Ushbu o'yinlarni kitob do'konlaridan sotib olish yoki Internetda topish mumkin va keyin sinfda foydalanish uchun chop etish mumkin. O'yinlar talabani faollashtirishda juda yaxshi va raqobat ruhi va g'alaba qozonish istagi uning fikrlash jarayonlarini tezlashtiradi, e'tibor va aqlni rivojlantiradi. Alohida ta'kidlab o'tish kerakki, didaktik o'yinlar, ular o'quv o'yinlari shaklida tashkil etilgan o'quv mashg'ulotlarining bir turi bo'lib, ular o'ynoqli, faol ta'limning bir qator printsiplarini amalga oshirishga yordam beradi. Ingliz tilidagi didaktik materiallar orasida, hatto til sirlari kabi til vositalarini, shuningdek, jumboqlarni ham ta'kidlash kerak. Birinchisi talaffuzni yaxshilashga yordam beradi, ikkinchisi mavhum fikrlashni rivojlantiradi, ikkinchisi aql uchun mashqlardir. Barcha turdagi namoyish materiallari (jumboq, plakatlar, kartalar) ingliz tilidagi didaktik materiallarga ham tegishli. Ushbu barcha bosma materiallar o'rganilayotgan materialni vizual ravishda aks ettiradi va uni erta yodlash va xotirada saqlashga hissa qo'shadi.

Boshqalarni tinglang

Mahalliy ma'ruzachilarni ko'proq tinglashga harakat qiling, ayniqsa, ular tovushlarni qanday ifodalaydilar. Til saytlarida ingliz tili tashuvchilarini toping va ularga talaffuz bilan bog'liq muammoga yordam berishlarini so'rang. Ko'proq ingliz tilidagi

teleseriallarni, YouTube kanallarini tomosha qiling, audiokitoblarni tinglang va chet elliklarning nutqiga taqlid qilishga harakat qiling.

O'zingizni tinglang

So'zlarni qanday talaffuz qilayotganingizni va intonatsiyani qanday amalga oshirayotganingizga e'tibor bering. Agar qiyinchiliklarga duch kelsangiz, o'z ovozingizni ovoz yozish qurilmasiga yozib, ovozni bir necha marta tinglang. Shunday qilib, siz o'z zaif tomonlaringizni aniqlab, muammoli tovushlar va intonatsiya ustida ishlashingiz mumkin.

Ko'zgu oldida mashq qiling

Ko'zgu oldida o'zingiz bilan muntazam suhbatlashish qoidasini o'rganing. Og'zaki nutqingizni kuzatib boring – til va lablar artikulyatsiyasi qanday o'zgarmoqda. Siz ommaviy axborot vositalarining nutqi orqali ham o'rganishingiz mumkin, keyin esa o'z nutqingizni OAV nutqiga solishtirgan holda takrorlashingiz va keyin so'zlar artikulyatsiyaga mos keladimi-yo'qligini solishtirishingiz mumkin. Bundan tashqari, ko'zgu oldida ham qo'llanilishi mumkin bo'lgan ko'plab mashqlar mavjud.

Ovoz chiqarib o'qing

Jurnal va kitoblarni ovoz chiqarib o'qing. Bu kulgili tuyulishi mumkindir, lekin imkon qadar baland ovoz bilan o'qing. Shu usul orqali o'zingizni yaxshiroq eshitasiz va so'zlarni yaxshiroq talaffuz qilasiz.

“Practice makes a man perfect”

Talaffuzni muntazam ravishda – do'stlaringiz bilan yoki o'zingiz bilan birga mashq qiling. Faqat boshqalarni tinglash orqali talaffuzni yaxshilashingiz mumkin emas. Ko'proq gapiring va so'zlarning talaffuziga shubha qilsangiz, ularni bir necha marta takrorlang.

Xorijiy tillarni o'rgatish ta'lim jarayonini bir tizimga solib loyixalashtirish va rejalashtirishni, buning uchun zarur bilim, ko'nikma va malakalarga ega bo'lgan xorijiy til o'qituvchilarini tayyorlashni taqoza qiladi. Binobarin, chet tili o'qituvchisi mutaxassisligini tayyorlashda ta'lim jarayonini texnologiyalashtirish tizimiga xos quyidagi vazifalarning amalga oshirilishi talab qilinadi:

- bo'lajak xorijiy til o'qituvchilarning ta'lim jarayonini texnologiyalashtirishning toifa va qoidalarini, usullarini o'rgatish;
- ularda tahlim jarayoni natijalarini bashoratlash va loyihalashtirish to'g'risida tushuncha, ko'nikma va malakalarni shakllantirish;
- ularga tahlim texnologiyalarining kontseptual asoslari

- zamonaviy pedagogik va psixologik fanlarda ishlab chiqilgan ilfor foyalarni singdirish;
- bo'lajak chet tili o'qituvchilariga tashkil qilinadigan o'quv jarayonining maqsadini belgilashni o'rgatish;
- ta'lim berish modellari orqali rejalashtiriladigan natijalarni kafolatlashga o'rgatish;
- ta'lim jarayonining natijalarini bashoratlash, loyixalashtirish, rejalashtirish, nazorat va baholashga, bu jarayonni uzluksiz va muntazam kuzatish
- monitoring qilishning vosita va usullarini o'rgatish.

Integratsiyalashgan mediata'lim quyidagi vazifalarni bajaradi:

- Ommaviy axborot vositalari orqali uzatilayotgan axborotlarni idrok qilish va qayta ishlashga o'rgatish;
- Tanqidiy fikrlashni rivojlantirish , u yoki bu axborotning yashirin ma'nosini tushuna olish OAV tomonidan shaxs ongining boshqarishiga qarshi turushni o'rgatish;
- Maktabdan tashqarida olingan axborotni ta'lim mazmuniga singdrgan holda olib borish;
- Turli texnik vositalar yani kompyuter modem multimediyalardan foydalangan holda zaruriy axborotni qidirib topish tayyorlash va uzatish va qabul qilish ko'nikmalarini shakllantirish.

Media ta'lim o'quvchilarni tayyorlaydigan kompetensiyaviy yondashuvga asoslangan Davlat Ta'lim Standartlari talablariga ham mos tushadi. Ma'lumki mazkur standart o'quvchilarda tayanch va fanga oid kompetensiyalarni shakllantirishni taqazo etadi. Tajriba-sinovga berilgan Davlat ta'lim standartlari va o'quv dasturlarida tayanch kompetensiyalar soni oltita bo'lib ularni qaysi fan o'qitilishidan qat'i nazar o'qituvchilar darsda va darsdan mashg'ulotlarda shakllantiradilar. Tayanch kompetensiyalaridan biri axborot bilan ishlash kompetensiyasidir. Unda:

- Mavjud axborot manbalaridan telefon kompyuter elektron pochta va boshqalardan foydalana olish;
- Media vositalardan zarur axborotlarni izlab topish saralash qayta ishlash uzatish ta'minlash va foydalanishda media ta'limiga rioya qilish;
- Ma'lumotlar bazasini yaratish asosiylarini tanlay bilish va ularni tahlil qila bilish;
- Kundalik faolyatda uchraydigan hujjatlar bilan ishlay olish ko'nikmalarini rivojlantradi;

Birinchi bandida keltrilgan kompotensyani shakllantirish bevosita axborot madaniyati bilan bog'liq. Bunda axborot madaniyatining quyidagi tashkil etuvchilariga alohida ahamyat qaratilishi zarur;

- Kompyuter savodhonligi asoslarini bilish va axborotlashtrish qonunyatlarini tushunish;
- Oldiga qo'yilgan masalaning yechimini topish uchun axborotni izlash va tanlashni tashkil etish;

Olingan axborotni kundalik amaliy faolyatida qarorlar qabul qilishda foydalanish. Yuqorida keltrilgan media ta'lim ko'nikmalariga o'rgatish va ularda axborot madanyatini shakllantrishda pedagog o'quvchilarning yoshi va psixalogik xususiyatlarini hisobga olish va shunga mos ravishda o'qi tish texnalogyasini tanlashi kerak. Bunday texnalogyalar tarkibida tanqidiy tafakkur qilish aqliy xujum muammoli masalar yechish baxs munozara rolli o'yinlar bo'lishi darslarni samarali tashkil etishga imkon beradi. O'yin texno logiyalarining afzalligi shundaki bola kichig yoshdanoq tabiatan o'yinqaroq bo'ladi. Bolalar o'yinda majburiy holda emas balki o'zlari hohlab ixtiyoriy tarzda qatnashadilar. Ma'lumki o'yin diqqat, xotira fikrlash topqirlikning rivojlanishiga imkon yaratadi va mustaqil tarzda oldiga qo'yilgan muammo hamda masalani xal qilish ko'nikmalarini shakllantiradi.

Pedagog o'yin mazmunini boshqarish orqali shaxsning ijoyib xislatlari rivojlanishini rag'batlantradi, xissiyotlarini boshqarishga o'rgatadi. Media ta'limni o'yin texnalogyasi orqali amalga oshirishda kichik sahna asari

teatrlashtirilgan darslardan foydalanish yaxshi samara beradi. Bundan tashqari chet tilini o'rganishda tinglab tushunish mashqlarining ahamiyati haqida fikrlarimizni bayon etib o'tishimiz lozim. Chet tilini o'rganishga yordam berish maqsadida avvalombor kerakli matnni tanlash lozim, matn bo'yicha qiziqarli, hayotiy savollar berish, ba'zida unda uchraydigan yangi so'zlar manosi o'rgatish, tinglab tushuniladigan matn mazmuniga taaluqli topshiriqlar berilishi maqsadga muvofiqdir. Matnni tinglash jarayonida beriladigan vazifa va topshiriqlar asosiy g'oyani topishga, ma'lum detallarni izlashga undaydi. Masalan, savollar, jadvalni to'ldirish, to'g'ri-noto'g'ri bayonotlar, gaplarni kerakli so'zlar bilan to'ldirish shular jumlasidandr.

Matnni tinglagandan keyin beriladigan vazifalar o'quvchilar o'z fikr mulohazalarini, xis tuyg'ularini bir-birlariga bildirib olishlari va ko'pchilik oldida erkin ifodalay olishlari lozim. Shuningdek o'quvchilar tinglagan matnni yoki badiiy asarlarni yoki tinglab tushunishni hohlashlari va nima uchun aynan shu matnni tanlaganlarini muhokama qilishlari mumkin. Tinglab tushunish vositalari yordamida chet tillarini o'rganish o'quvchilarda zaruriy ko'nikmalarni rivojlantirib, o'rganilayotgan chet tilidagi so'zlar talaffuzi hususiyatlariga e'tiborini jamlashda katta ahamiyat kasb etadi. Zamonaviy kompyuter auditoriya mashg'ulotlari eng qulay texnik vosita hisoblanadi. Chet tillarini o'qitishda axborot texnologiyalaridan foydalanish o'quvchi-talabalar umumiy madaniyatini rivojlantirishda yanada yaqinlashuv darajaga ko'tarish hamda ularning kompyuter texnikasi va chet tillarini sifatli o'zlashtirish imkonini beradi. Chet tili darslari jarayonida zamonaviy pedagogik texnologiyalardan unumli foydalanish, talabaning tilga bo'lgan qiziqishini yanada oshirish va ularning tildan egallaydigan bilim, ko'nikma va malakalarini yuqori bo'lishini ta'minlaydi. Shuning uchun chet tillar ta'limida quyida turli xil yangi pedagogik texnologiyalardan foydalanish nazarda tutilgan;

- Kompyuter texnologiyasi [internet resurslari]

- Test topshiriqlarini kompyuter orqali amalga oshirish, elektron habarlar, elektron darslik, o'quv qo'llanmalar, lug'atlar yaratish.
- Chet tillarni o'qitishda internet yordamida bevosita masofaviy talimdan foydalanish.
- Talabalarning o'quv faolyatini, mustaqil ishlarini tabaqali tashkil etish hamda kompyuterli nazorat tashkil etish.
- Texnik vositalardan [video, audiomagnitafon, proektorlar]dan foydalanish
- Ko'rgazmali qurollardan foydalanish [mavzular sxemasi, mavzular bo'yicha rasmlar]

Texnik vositalar yordamida dars mavzulari bo'yicha tag'dimotnomalarni yoritish kabilardir. Tillarni avtomatik o'qitish tizimi hisoblangan kompyuter lingvodidaktikasida quyidagi turdagi topshiriqlardan foydalaniladi:

- a) Close the gap– Bo'sh kataklarni to'ldiring topshirig'i. Bunda semantika grammatika sohalarini o'rganish ko'zda tutiladi;
- b) krossvordlar va leksik o'yinlar;
- c) elektron pochtdan foydalanib bajariladigan mashq (turli xatlar yoki elektron hikoyalar tuzish asosida - maze) word-hunting;
- d) matnlarning avtomatik tarjimai va tahriri bo'yicha mashqlar;
- e) grammatikaning turli bo'limlari bo'yicha diagnostik testlar o'tkazish;
- f) CD-ROMda standart o'qitish kurslaridan foydalanish.

Ingliz tilini o'rgatishga mo'ljallangan quyidagi oquv dastrulari mavjud: TOEFL tizimi –ingliz tilini avtomatik o'qitishga mo'ljallangan eng rivojlangan xalqaro dastur. U dunyoning deyarli barcha mamlakatlarida amal qiladi, u inglizcha Test Of English as a Foreign Language so'zlarining qisqartmasi bo'lib, ingliz tilidan xorijiy til sifatida sinov standarti hisoblanadi. Bu tizim ingliz o'rgatish bilan birgalikda o'zlashtirilgan bilimlarni diagnostika qila olish imkoniyatiga ham ega.

IELTS– TOEFL tizimiga o'xshaydigan avtomatik til o'rgatish va diagnostika qilish tizimi. U grammatika, lug'at, o'qib va eshitib tushunish, to'g'ri jumla qurish kabilar yuzasidan bilimlarni baholaydi.

1. ENGLISH FOR ALL(Hamma uchun ingliz tili)– O'zbekistonda yaratilgan avtomatik o'qitishga asoslangan o'quv dasturi. Unda o'quvchiga ingliz tilidagi tovushlar va ularning talaffuzi audio effektlar yordamida tushuntiriladi, qisqacha ingliz tili grammatikasi bayon etiladi, mashqlar va testlar yordamida bilimni tekshiradi. Ushbu o'quv dasturining afzal tomoni shundaki, unda o'qitish tizimi vide o effektlar bilan ham boyitilgan, ingliz tilida multfilmlar kiritilgan va inglizcha qo'shiqlar karaoke bilan ta'minlangan.

WAY TO PERFECTNESS (Mukammallik uchun yo'l) – ingliz tilini avtomatik tarzda o'qitishga mo'ljallangan o'quv dasturi bo'lib, bunda ham multimedia bilan ta'minlangan. Ushbu dasturning yuqoridagilardan farqli tomoni shundaki, unda dastur “elektron” (“virtual”) o'qituvchi bilan ta'minlangan.

REWARD– bir necha yil davomida o'qitishga mo'ljallangan til o'rgatish tizimi.

PROFESSOR HIGGINS АНГЛИЙСКИЙ БЕЗ АКЦЕНТА- fonetik trenirovka, ingliz tilida aksentsiz talaffuz me'yorlarini o'rgatuvchi tizim.

REPETITOR ENGLISH- Moskvadagi ingliz tilini o'rgatuvchi xalqaro markaz tashabbusi bilan yaratilgan. Mazkur tizim ingliz tilini turli xil zamonaviy metodlar va elektron metodik ishlanmalar paketi yordamida avtomatik tarzda o'rgatishga mo'ljallangan.

EUROPLUS– uch yil davomida ingliztilini bosqichma-bosqich (Elementary, Intermediate, Upper intermediate, AdvancedEnglish) tizimli tarzda o'rgatishga asoslangan avtomatik o'qitish tizimi Bugungi kunda o'qi tishni

kompyuterlashtirish nazariyasini ishlab chiqish, haqiqatan ham, o'quv faoliyatining samaradorligini oshiradigan, o'rganilayotgan mavzuga nisbatan ijobiy munosabat va qiziqishni shakllantiradigan ta'limiy elektron ishlanmalarni yaratishning umumiy va xususiy mezonlarini belgilash zarurati paydo bo'ldi. Hozirgi paytda Rossiya, Fransiya, Yaponiya, Kanada va boshqa mamlakatlarda ta'limiy-elektron ishlanmalarni yaratish konsepsi yasini ishlab chiqish bo'yicha ilmiy-metodik tadqiqotlar olib borilmoqda. Konsepsiyada ishlanmalarning mohiyati, ularni yaratish, tekshirish va qo'llash tartibi belgi

lanadi. Mutaxassislarning fikricha ta'limiy-elektron ishlanmalar asosan texnik, pedagogik, metodik talablarga javob berishi zarur Ular shunday talab larga mos kelsagina, ta'lim jarayoni qo'llanilishi mumkin. Til o'qitishning avtomatik tizimi yildan yilga rivojlanib yangi effektlar bilan boyib bor moqda Bu tizimni yanada rivojlantirish, kompyuter lingvodidaktikasini yangi dastruriy ta'minotlar va pedagogik texnologiya, bilimlar diagnostikasi bilan boyitish kompyuter lingvistikasi fanining dolzarb vazifalaridan sanaladi.

XULOSA .

Milliy dasturning xususiyatlaridan biri xorijiy tillarni puxta egallaydigan, O'zbekistonning xalqaro andozalardagi taraqqiyotini ta'minlay oladigan, dadil, mustaqil tafakkurli, malakali, bilimli va ma'nan boy mutahassis kadrlarni tayyorlashdan iborat. Butun jahon hamjamiyatidan o'ziga munosib o'rin egallashga intilayotgan, o'z buyuk kelajagini qurayotgan xalqimiz uchun xorijiy tillarni mukammal bilishning ahamiyati asosiy o'rin tutadi. Oliy ta'lim muassalari yoshlarni har tomonlama yetuk qilib tarbyalashi, shu bilan bir qatorda chet tilini ham mukammal o'rganishlari zarur. Xorijiy tillarni o'rgatishning ixtisoslashtrilishi talabaga umuman tilni o'qitish emas, balki bu talabaning bo'lajak mutaxassisligiga asoslangan taxminan bir milliardga yaqin aholisi gapiradigan xalqaro tildir. U bizga fan texnika va madaniyat sohasidagi so'ngi yangiliklar bilan tanishish imkoniyatlarini beradi.

Shu o'rinda birinchi yurtboshimiz aytgan quyidagi so'zlarni ta'kidlab o'tish o'rinlidir: "Bizning buyuk diyorimiz buyuk allomalarni yetishtirgan. Butun ilm ahli ular bilan faxrlanadi. Ular asos solgan milliy ilmiy tafakkurning ananalarini davom ettirish va boyitish uchun bizda hamma shart sharoitlar bor".

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR :

1. Sharhlovchilar: Doktor Psixol. Va Filol. Ilmiy prof. A.A. Leontyev (MGPI); Shovqin. Filol. Ilmiy prof.
2. Novoselova "Desktop bronlari" E.A. Maslahat, 1992 yil.
3. Shukin A.N, "Xorijiy tillar: nazariya va amaliyot: O'qituvchilar va talabalar uchun qo'llanma." 2-chi. va qo'shing. - m .: Filomatis, 2006 yil. - 480 p.

4. Oksford universiteti matbuoti Liz va Yuhanno "" Yangi bosh kiyim " 2012 yil
2012 yil.
5. I.N. Vereshchagin, ta Podtykin "Inglizcha", M. - Atrof-muhit. - 1991 yil.
"Pedagogika lug'atining" A.N tomonidan tahrirlangan Petrovskiy, M. - 1990
yildagi siyosiy adabiyotlarni nashr etish.
6. Sattarov T. ''Bo'lajak chet tili o'qituvchisining uslubiy omilkorligini
shakllantrish texnologiyasi'' Toshkent-2003.
7. Jalolov J.J Jaxon lingvodidaktikasining zamonaviy konseptual yangilanish
bosqichi xususida xorijiy filologiya. Til Adabiyot Ta'lim (30) 2009

ФИО автора: *Усмонова Наргиза Равшановна*

Тошкент шаҳар Миробод тумани 110-ИДУМнинг

кимё-биология уқитувчиси

Название публикации: «ЕШЛАРДА ТИББИЙ БИЛИМ ВА КУНИКМАЛАРНИНГ ШАКЛЛАНИШИДА ТАБИИЙ ФАНЛАРНИНГ, ЖУМЛАДАН БИОЛОГИЯНИНГ УРНИ»

Аннотация Ушбу мақола еш авлодда тиббий билимларни шакллантириш ва ривожлантиришда биологиянинг аҳамияти, шунинг билан бирга тиббиёт соҳасига кизиқишини оширишга қаратилган. Хар бир инсон жамият учун қадрли эканлигини англаган ҳолда уз соғлиғига ва яқинлари соғлиғига эътиборли бўлиши, уни авайлаши ва зарур бўлганда биринчи ерда бера олиши нақадар муҳимлигини уқувчи ешларимизга етказиб беришдан иборат.

Калит сўзлар Инновацион технологиялар, Кейс-стади, Кластер, Кургазмали метод, Амалий методларни уз ичига олади:

1. Биология фанини самарали уқитиш методлари
2. Амалий методлар
3. Лаборатория машғулотларининг аҳамияти

Ешларда, уқувчиларда тиббий билимнинг шаклланиши, бу билимдан унумли фойдаланиш, тиббий маданиятни ривожлантиришни шакллантириш мақсадли деб уйлайман. Тиббий билимнинг ривожланиши натижасида инсон нафакат уз соғлиғига, балки жамият соғлиғи ва саломатлиғи учун ҳам уз хиссасини қўшган ҳисобланади. Колаверса, уқув масканларимизда табиий фанларга замонавий ендашиш, янги методлар, янги технологиялар билан дарсларни олиб бориш, уқувчи ешларни ушбу фанларга кизиқишини ошириб, етарлича билим олишлари учун имконият беради вақелажакда уз самарасини қўсатади. Хар бир дарс самарадорлигини ошириш мақсадида бир неча хил методлардан фойдаланиш мумкин. Инновацион технологиялар, кургазмали методлар ва амалий методлар ҳам шулар жумласига қиради. Инновацион технологиялардан

“Кейс-стади ва Кластер кичик гуруҳларда ишлаш самарали усуллар ҳисобланади.

Кейс-стади методида якка тартибда ва гуруҳ бўлиб ишлаш мумкин.

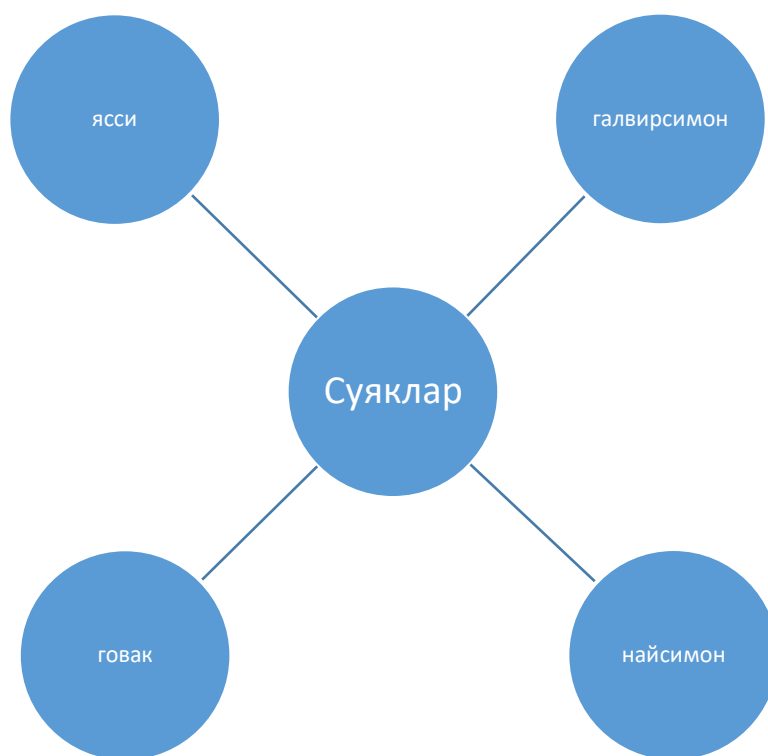
Масалан,якка тартибда Одам ва унинг саломатлигига ташки муҳит таъсирини урганиш мавзусини куриб чиқадиган бўлсак,ушбу жадвалдан фойланиш мумкин.

Инсон организмига ташки муҳит таъсирини урганиш	Атмосфера таъсири Харорат таъсири Намлик таъсири	

1. Атмосфера таркибининг нафас йулларига таъсири тугрисида маълумот бериш.
2. Хаво хароратининг ўзгаришини моддалар алмашинувиго таъсири
3. Босимнинг кон –томирларига таъсири.
4. Намликнинг одам ва унинг саломатлигига таъсири

Ушбу топшириқлар юзасидан кичик гуруҳлар маълумотларини тинглаш, улар уртасида ўқув баҳси ва мунозарасини ўтказиш орқали «Одам ва унинг саломатлигига ташки муҳит таъсири»ни урганиш. Юқоридаги мавзулар каби Кейс-стади методини кенг қўллаш мумкин.

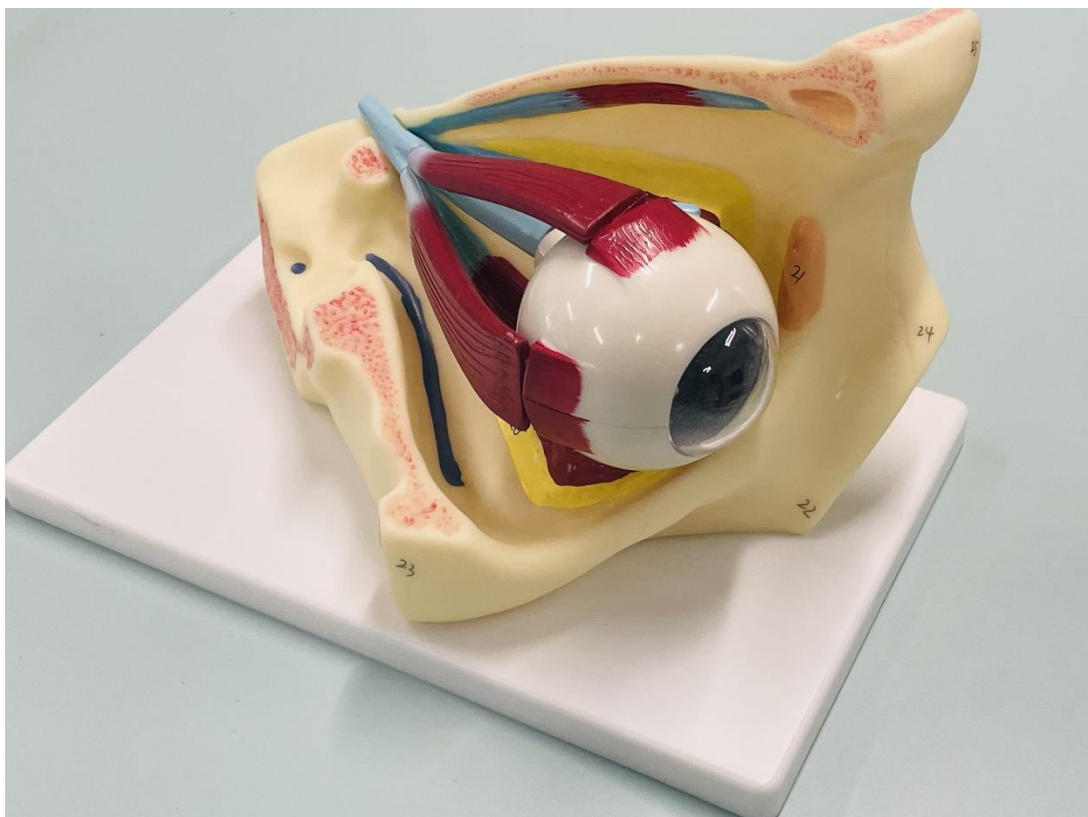
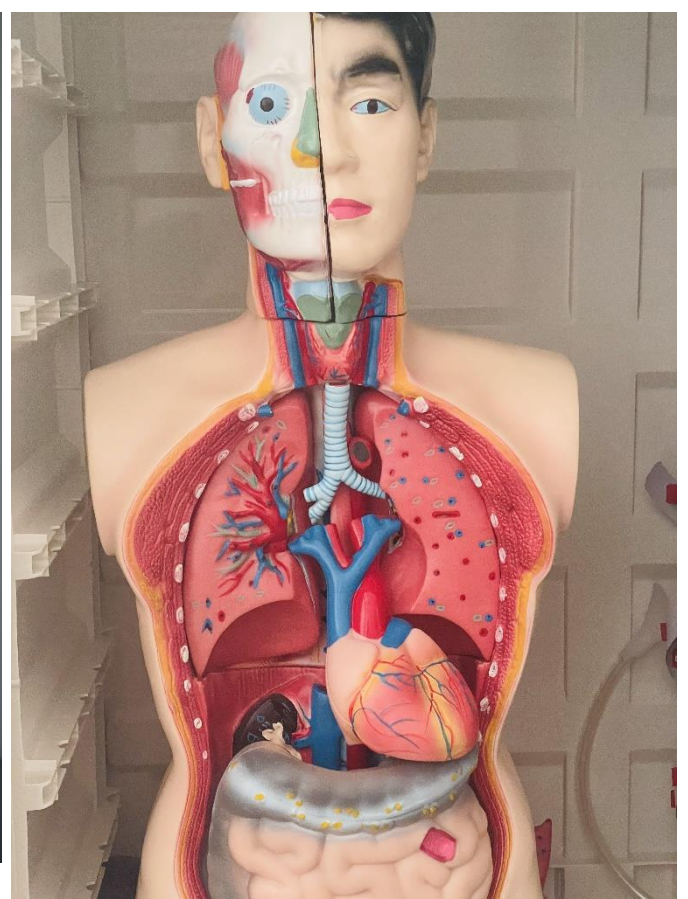
Класстер методи ҳам самарали методлардан ҳисобланади. Бунда битта мавзу еки боб бўйича яхлит тузиш ўқувчиларнинг тизимли фикр юритишига замин яратади. Кластернинг асосида асосий гоё еки тушунча урин олади. Масалан: инсон организми суяклар тузилиши ва боғлиқлиги бўйича қуйидагича тузилади :

Кургазмали метод.

Одам ва унинг саломатлиги фанини урганишда кургазмали методнинг амалий аҳамияти бекиес ҳисобданади. Бунда «Хужайранинг тузилиш» модели, «Овкат хазм қилиш системаси»ни тасвирловчи жадваллар ва моделлар, «Таянч ҳаракат системаси» модели ва мавзуга оид слайдлар, «Тишларнинг тузилиши» модели, «Нафас олиш системасининг тузилиши» барелеф модели, «Айириш системасининг тузилиши» жадвали, «Қуриш анализаторлари» ва «Эшитиш анализаторларинг тузилиш» жадваллари ва моделлари каби кургазмалардан фойдаланиш мақсадга мувофиқ бўлиб, уқувчилар уқиб, эшитиб урганиш билан бирга қуриб, таҳлил қилиш имкониятига ҳам эга бўладилар.

Амалий машгулотлар методлари .

Амалий машгулотлар методлари укув жараенининг укувчилар учун энг мухим ва энг кизикарли кисми хисобланади. Масалан :

- 1.Суякларнинг тузилиши ва таркибини урганиш.
- 2.Жисмоний машкларнинг юрак-кон томирлар системасига тасирини урганиш.
- 3.Нафас олиш системасини кузатиш.
- 4.Овкат хазм килиш системасини урганиш.
- 5.Озик-овкат махсулотлари таркибини ва энергетик кийматини урганиш.
- 6.Рефлекслар ва уларнинг шаклланиши.
- 7.Куриш уткирлигини аниклаш .

Юкоридаги каби амалий машгулотлар оркали фанга кизиктириш мумкин.Бу жараенларда укувчилар актив катнашганликлари ва мустакил равишда вазифаларни бажарганликлари боис ,малумотларни мустахкам узлаштиришади. Масалан: жисмоний машкларнинг юрак кон томирлар системасига тасирини урганишда, хар бир укувчи юрак урушини хисоблаши (машгулотлардан олдин ва кейин),кон томирлар аретмиясини текшириш (жисмоний машклардан олдин ва кейин) мумкин. Бу машгулотлар укувчиларда малакани шакллантиришда ердам беради. Бу амалий машгулотлар билан бир каторда масалалар ишлаш хам мумкин.

Масала : Укувчи тинч холатда бир минут мобайнида 16-18 марта нафас олишини ва хар нафас олганда 500 мл кислород кабул килишини инобадга олган холда ,упканинг бир минутлик вентилациясини аникланг?

Юкоридаги методлар хар бир укувчини билим олишида ривожланишида ахамиятли булиб,тиббий билимларни шаклланишида замин тайерлаш,инсон организмида хар бир тизим системасини узаро богликлигини тушунтириш ,

одам ва унинг саломатлиги ташки мухит билан ҳам боғликлигини ифодалаш
каби мақсадларни ўз ичига олади.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. «Одам ва унинг саломатлиги» дарслари ўқитувчи китоби – Тошпова Ж,
Умаралиева М, Абдураимова Б, Абдуризаева С
2. Аминов Б, Тилявов Т, Мавлонов О, - «Одам ва унинг саломатлиги»
«Атлас анатомии человека» Р.Д. Синельников, Я.Р. Синельников

ФИО автора: *Mahkambek Abdurazzoqov*

O'zbekiston xalqaro islom akademiyasi talabasi

Название публикации: «ISLOM – SALOMATLIK DINI»

Islom so'zi lug'aviy jihatdan "itoat", "bo'ysunish" deb atalib bundan tashqari "سلم" o'zagidan "tinchlik" va "salomatlik" degan ma'nolarga ham egadir. Tan olish kerakki dunyoda hech bir din yoki tuzum islom dinichalik inson salomatligiga e'tibor qaratmaydi. Birgina salomlashish jarayonida "Assalomu alaykum" – "Sizga sog'lik va omonlik bo'lsin" deya ko'rishiladi. Hadisu sharifda: "Kimki o'z uyida tinchlikda, tani sog'lom, bir kunga yetadigan taomi bor holda tong orttirsas, unga butun dunyo ne'matlari to'lig'icha berilgandek bo'libdi", - deyilgan.(Imom Buxoriy rivoyati) Boshqa bir hadisda: "Ikki ne'mat borki, ko'pchilik uning qadriga yetmaydilar. Ular – sihat-salomatlik va xotirjamlikdir", - deyiladi.

Demak islom dini salomatlikka katta e'tibor qaratib, uning eng ulug' ne'mat va insonga berilgan ulkan boylik ekanini, uning uchun banda shukur qilishi lozimligini ta'kidlash bilan cheklanib qolmay, balki Islom sog'liqni saqlash yo'llarini ham o'rgatadi. Qur'oni Karim oyatlari va hadislarida bevosita salomatlikka oid bo'lgan mavzular ko'plab uchraydi. Bu to'g'risida olimlar va ilmiy tashkilotlar olib borgan tadqiqotlardan, hamda Qur'on va sunnatdagi ilmiy mo'jizalardan ba'zilarini namuna sifatida keltirsak:

1. Tiyn surasi haqida. Al-Azhar universitetining tibbiy bo'limi «Shifobaxsh o'simlik va nabodotlar» fakultetining rahbari Toha Ibrohim aytadi: Bir guruh yapon olimlari «Tiyn» surasini hikmatini o'rganish maqsadida tajriba o'tkazdilar. Alloh taolo Qur'oni karimda: «Anjir bilan qasam va zaytun bilan qasam», («Tiyn» surasi, 1-oyat) deb bu ikki meva nomi bilan qasam ichdi. Sura davomida insonni eng go'zal suratda yaratganini aytdi. Ko'pchiligimiz aynan anjir va zaytunni qo'shib iste'mol qilinishining foydalaridan bexabarmiz. Bu ikki mevani alohida iste'mol qilishdan ko'ra birga qo'shib yeyishning inson tanasiga foydasi juda ko'p. Ular birgalikda quyidagi foydalarga ega:

- 1) Qondagi xolesterin miqdorini kamaytiradi;
- 2) Ayollarning farzandli bo‘lish imkonini oshiradi;
- 3) Inson jismini chiroyli, uzoq yosh holatda turishiga yordam beradi;
- 4) Qarilik alomatlarini kamaytiradi;
- 5) Ozuqa sifatida qo‘llashga qulay;
- 6) Hujayralar o‘z vazifasini a'lo darajada barishiga sabab bo‘ladi;
- 7) Ish qobiliyatini oshiradi, tanaga quvvat bag‘ishlaydi;
- 8) Erkaklardagi jinsiy zaiflikka qarshi samarali vosita;
- 9) Yurakni quvvatlantiradi;
- 10) Ruhiy xastaliklarga qarshi kurashadi. Inson o‘zini ruhiy nazorat qilishini oson qiladi va hokazolar.

Yapon olimlari anjirda mavjud bo‘lgan METHALONIDS (bu modda inson organizmida 15 yoshdan 35 yoshgacha faol ajralib chiqadi) moddasining ta'siri faqat zaytun bilan aralashgandagina faol bo‘lishini aniqladilar. Eng yaxshi ta'sir darajasi 1 dona anjir, 7 dona zaytun bilan iste'mol qilinganda undagi moddalarning ta'sir darajasi teng bo‘lishini kashf qildilar.

Qizig‘i shundaki, «anjir» so‘zi Qur'onda 1 marta, «zaytun» esa 7 marta zikr qilingan. 6 marta aynan zaytun lafzi bilan, 7 - marotaba «Va Turi Siynodan chiqadigan bir daraxt(zaytun)ni (paydo qildikki), u yog‘ va yeguvchilarga nonxurish ila o‘sur». («Mu'minun» surasi, 20) oyatida kelgan. Bu mevalarni birga iste'mol qilish doim sog‘lom, yosh bo‘lib yurishga sabab bo‘ladi.

2. Asalning foydalari. Qur'oni Karimni butun boshli bir surasi “Naml” ya’ni “Asalari” deb nomlangan. Alloh taolo bu surani nozil qilish orqali Asalari va uning insonga yetkazib beruvchi ne'mati asalga ishora qilgan bo‘lsa ne ajab? Alloh taolo Naml surasining 69-oyatida marhamat qilib: “Unda insonlar uchun shifo bordir”, -

deya asalni ta'kidlab o'tadi. Payg'ambar Muhammad sollallohu alayhi vasallam: "Asal iste'mol qilinglar, u ko'p kasalliklarga shifodir" – deganlar.

O'tmishdagi tabiblar asalni bejizga «uzoq umr ko'rish malhami», «hayot sharbati», deb aytishmagan. Darhaqiqat, uning tarkibida inson organizmiga o'ta zarur va foydali yuzdan ortiq biologik modda bor. Asaldagi ayrim darmondori va shifobaxsh moddalar boshqa hech bir ozuqada uchramaydi. Qadim-qadimdan turli kasalliklarni davolashda, odamlarning bardamligi, sog'lomligi va baquvvatligini ta'minlashda asalni tavsiya qilishgan, u barcha dori-darmon va malhamlarning asosiy tarkibi hisoblangan. Hadislarda Payg'ambarimizning qorni og'rigan odamga asal yeyishni tavsiya qilganlari haqida aytilgan.

Tibbiyot fanining otasi, ulug' hakim Abu Ali ibn Sino asalning ko'plab xosiyatlarni keltirib o'tadi: «Asal mijozni tozalaydi, qonning tomirlarda yurishini ravonlashtiradi, go'shtni buzilish va sasishdan saqlaydi. Yiringli, chuqur yaralarni tozalab qotiradi. Ko'z xiraligidan xalos etadi. Bo'g'madan qutilishga yordam beradi. Bodomcha bezlari og'rishining oldini oladi. Asal suvi me'dani kuchli qiladi. Ishtahani ochib, ovqat hazmini yaxshilaydi. Ibn Sino ta'biricha, navqironlikni saqlab qolish uchun asal iste'mol qilib turish kerak. Ayniqsa u ozib ketish, ich qotishi, oshqozon-ichak yaralari kasalliklarini davolashda, miyani ozuqalantirishda asqotadi. Zamonaviy tibbiyotda ham turli kasalliklarni davolashda asaldan keng foydalanilmoqda. Masalan, turli jarohatlar va yaralar, shamollash, yuqori nafas yo'llari va o'pka xastaliklari, yurak, jigar, buyrak, asab to'qimalari, oshqozon-ichak, teri va ko'z kasalliklari ham asal yordamida muolaja qilinmoqda.

Davolash kosmetikasi, radiatsiya tufayli paydo bo'ladigan nur kasalliklarida ham asal beminnat yordamchidir.

Agar asalning shifobaxsh xususiyatlari to'g'risida davom etsak uning uchun ensiklopediya yozish ham kamlik qiladi. Qisqacha aytganda asal ming dardga bir da'vo hisoblanadi. Bundan tashqari Asalari zahri tarkibida Covid-19 ga qarshi qandaydir modda borligi aniqlandi? 2020-yilning aprel oyi oxirida "Toksikon" jurnali

Xitoydagi tadqiqotlarga asoslanib, virus eng ko‘p tarqalgan Uxan hududida ham haligacha birorta ham asalarichi Covid-19 ga chalinmagani haqidagi xabarni e‘lon qildi. Asalarichilarni tekshirishning ilk natijalariga ko‘ra xitoylik shifokorlar asalari zahriga qarshi immunitetning koronavirus infeksiyasiga qarshi himoya tizimi bo‘la oladi degan g‘oyani ilgari surishmoqda.

Naml surasining 69-oyatining davomida: “Unda insonlar uchun shifo bordir. Albatta, bunda tafakkur qiluvchilar uchun oyat-belgi bordir” – deb aytilgani Qur’oni Karimda Naml(asalari) surasining nozil bo‘lishining biz bilgan va bilmagan hikmatlari hali juda ko‘pligiga dalolat qiladi.

3. Tibbiy saqlanish chorasi – Karantin. Oisha roziyallohu anhodan rivoyat qilingan hadisda Rosululloh alayhissalomdan vabo haqida so‘radilar. Shunda u zot shunday dedilar: “Asli u (vabo) Alloh o‘zi xohlaganlarga yuboradigan azob bo‘lgan edi. Alloh uni mo‘minlarga rahmat qildi. Qay bir banda vabo voqe bo‘lganda o‘z yurtida sabr qilib, Alloh uning peshonasiga bitganidan boshqa narsa bo‘lmasligiga ishonib tursa, u albatta shahidning ajricha ajrga ega bo‘lur”.

Ushbu hadisda hozirgi zamon istilohi bilan aytganda, “tibbiy saqlanish chorasi” ajnabiychasiga esa “karantin” ning bir ko‘rinishi bayon qilinmoqda. Yana bir hadisda: “Vabo balo yoki azobdir. U Banu Isroilga yoki sizdan oldingi o‘tganlarga yuborilgan edi. Agar uni biror yerda paydo bo‘lganini eshitsangiz, u yerga bormanglar. Agar u siz turgan joyda paydo bo‘lsa, undan qochib, (u yerdan) chiqmanglar” – deyiladi. Bu islom tomonidan 1400 yil muqaddam joriy qilingan tibbiy saqlanish chorasidir. Bu chorani ma‘muriy buyruqbozlik bilan emas, aholining tibbiy madaniyatini o‘stirish ila joriy qilishga harakat qilinganligi ochiq-oydin ko‘rinib turibdi.

Butun dunyoga xavf solgan koronavirusning keng miqyosda tarqalishida shu kabi oddiy qoidalarda bepisandlik qilinganligini anglashimiz mumkin. Qolaversa, yer yuzi insonlari orasiga tozalikka e‘tibor berish, qo‘llarni tez-tez yuvib turish kabi Rasuli akram alayhissalomning sunnatlari keng yoyildi. AQSh, Kanada va boshqa

Gʻarb davlatlarida koʻchalarda, katta-katta bannerlarda bu kabi shaxsiy gigienik qoidalarining yozuv va tasvirlari namoyish etilyapti.

Umuman olganda Islom – salomatlik dini ekanligi toʻgʻrisidagi bu kabi misollarni yana ancha davom ettirish mumkin. Islom dinidagi salomatlik moʻjizalari inson aqlini shoshirib qoʻyayotgani turgan gap. Hattoki, diniy ibodatlar namoz oʻqish, roʻza tutish, Qurʻon tilovat qilish kabilar nafaqat ibodat hisoblanadi, balki ular salomatlik uchun ham foydali ekanligi olimlar tomonidan isbotlangan. Xulosa qilib shunday deymizki, “Salomatlik tuman boylik” dir. Kishining salomatligi uning boshidagi toj hisoblanadi. Shuning uchun hamma oʻz salomatligi toʻgʻrisida qaygʻurmogʻi lozim.

Foydalanilgan resurslar:

1. <https://islom.ziyouz.com/kitoblar/qur-oni-karim-ma-nolari-tarjimasi-abdulaziz-mansur>
2. Shayx Muhammad Muhammad Yusuf "Qurʻon va sunnatdagi ilmiy moʻjizalar" Hilol-nashr, Toshkent 2020.
3. <https://azon.uz/content/views/32576>
4. <https://mymedic.uz/salomatlik/asal-foydasi-va-zararlari/>
5. <https://www.azon.uz/content/views/islomda-tibbiyot>
6. <https://sammuslim.uz/oz/articles/actual/islom-tinchlik-bagrikenglik-va-marifat-dini-3-maqola>

ФИО авторов: *Musayev Jurabek Muso o'g'li*

Toshkent shahar Sergeli tumani 300-sonli maktabning matematika o'qituvchisi
Musayev Jasur Muso o'g'li

Toshkent shahar Sergeli tumani 300-sonli maktabning matematika o'qituvchisi

Название публикации: «МАТЕМАТИКА DARSLARIDA DARAJALI SONNING
OXIRGI RAQAMLARINI TOPISH»

Annontatsiya: *Ushbu maqolada matematika fanidan dars o'tish jarayonida yangi pedagogik misollar yechish hamda darajali sonning oxirgi raqamlarini topish to'g'risida fikr yuritigan.*

Kalit so'zlar: *Matematika, o'qituvchi, o'quvchi, darajali son, raqamlar.*

Ma'lumki, matematika fani - abstrakt fan. Uning mazmuni boshidan oxirigacha inson tasavvurining va mantiqiy tafakkurining mahsulidan iborat. Fanning bunday abstrakt tuzilishi, o'zini-o'zi boyitib borishi, ya'ni yangidan-yangi matematik tushunchalar va ularning xossalari ma'lum xossalardan hosil qila olish imkoniyati qadimdan insonning aqliy qobiliyatlarini rivojlantirishga xizmat qilib kelgan.

Xatto matematik masalalarni yechish musobaqalari o'tmishda inson aqlini peshlash vositasi bo'lgan. Shundan kelib chiqadigan bo'lsak, matematika fanining eng asosiy vazifasi aynan o'quvchilarni o'ylashga, to'g'ri, mantiqiy fikrlashga va mushohada yuritishga o'rgatishdan iborat ekanligi oydinlashadi. Hech qaysi fan matematika fanichalik o'quvchilarni o'ylashga va fikrlashga majbur qila olmaydi. Matematika darslarida turli tuman masala, muammo va jumboqlarni yechish orqali o'quvchilar to'g'ri fikr yuritish, mantiqiy fikrlashni o'rganadilar.

So'ngi paytda olimpiada savollarida va onlayn testlarda tez-tez uchrayotgan ushbu turdagi savollar ko'pchilikka yangilik. Chunki bu haqida na kitoblarda va na internet saytlarida ma'lumot berilmagan. Ushbu darsda bu kabi misollarni tez va qulay usul bilan ishlashni o'rganamiz

Darsning maqsadi:

1. Darajali sonning oxirgi raqamlarini topish mavzusini ommaga yetkazish.

2. O'quvchilarni bilib salohiyatini oshirish.

3. O'quvchilarni vatan ruxida tarbiyalash.

Savollar

1. 14^{20} soning oxirgi ikkita raqamining yig'indisini toping.

2. 123^{40} soning oxirgi uchta raqamining yig'indisini toping.

3. 48^{18} soning oxirgi raqamlari ...abc bo'lsa $a^2 + b^2 + c^2$ ni toping.

4. 1857^8 soni ...abcd bo'lsa $\frac{a}{b} + \frac{c}{d}$ ni toping.

Ushbu savollarni ishlashdan oldin darajali sonni biror bir songa bo'lgandagi qoldiqni topish mavzusini eslab olsak.

Masalan 14^{28} ni 19ga bo'lganda qoldiqni toping.

Yechish

$$\frac{14^{28}}{19} = \frac{196^{14}}{19} = \frac{(190+6)^{14}}{19} = \dots + \frac{6^{14}}{19} = \dots + \frac{36^7}{19} \dots + \frac{17^7}{19} =$$
$$\dots + \frac{289^3 \cdot 17}{19} = \dots + \frac{17 \cdot (286+3)^3}{19} = \dots + \frac{17 \cdot 3^3}{19} = \dots + \frac{459}{19} = \dots + \frac{456+3}{19} = \dots + \frac{3}{19}$$

Javob: 3 qoldiq

Tarif 1 Darajali sonning oxirgi raqamini topish uchun uni o'nga bo'lgandagi qoldiqni topish kerak.

Masalan 7^{80} qanday raqam bilan tugaydi.

Yechish

$$\frac{7^{80}}{10} = \frac{49^{40}}{10} = \dots + \frac{9^{40}}{10} \dots + \frac{81^{20}}{10} = \dots + \frac{1^{20}}{10} = \dots + \frac{1}{10}$$

Javob: 1 bilan tugaydi.

Tarif 2. Darajali sonning oxirgi ikkita raqamini topish uchun 100ga bulgandagi qoldiqni topish kerak.

Savol 1.

$$\frac{14^{20}}{100} = \frac{196^{10}}{100} = \dots + \frac{96^{10}}{100} = \dots + \frac{9216^5}{100} = \dots + \frac{16^5}{100} = \dots + \frac{16 \cdot 256^2}{100} = \dots + \frac{16 \cdot 56^2}{100} =$$
$$\dots + \frac{16 \cdot 3136}{100} = \dots + \frac{16 \cdot 36}{100} = \dots + \frac{576}{100} = \dots + \frac{76}{100}$$

Javobi: $7+6=13$

Tarif 3. darajali yoki ko'paytmali sonning oxirgi uchta raqamini topish uchun uni 1000 ga bo'lgandagi qoldiqni topish kerak.

$$\begin{aligned} \text{Savol 2. } \frac{123^{40}}{1000} &= \frac{15129^{20}}{1000} = \dots + \frac{129^{20}}{1000} = \dots + \frac{16641^{10}}{1000} = \dots + \frac{641^{10}}{1000} = \dots + \frac{410881^5}{1000} = \\ &\dots + \frac{881 \cdot 881^4}{1000} = \dots + \frac{881 \cdot 776161^2}{1000} = \dots + \frac{881 \cdot 161^2}{1000} = \dots + \frac{881 \cdot 25921}{1000} = \dots + \frac{881 \cdot 921}{1000} = \\ &\dots + \frac{811401}{1000} = \dots + \frac{401}{1000} \end{aligned}$$

Javobi: 401

Savol 3.

$$\begin{aligned} \frac{48^{18}}{1000} &= \frac{2304^9}{1000} = \dots + \frac{304^8 \cdot 304}{1000} = \dots + \frac{304 \cdot 92416^4}{1000} = \dots + \frac{304 \cdot 416^4}{1000} = \dots + \frac{304 \cdot 173056^2}{1000} = \\ &\dots + \frac{304 \cdot 56^2}{1000} = \dots + \frac{304 \cdot 3136}{1000} = \dots + \frac{304 \cdot 136}{1000} = \dots + \frac{41344}{1000} = \dots + \frac{344}{1000} \end{aligned}$$

$$a=3: \quad b=4: \quad c=4:$$

$$a^2 + b^2 + c^2 = 9 + 16 + 16 = 41$$

Javobi: 41

Tarif 4. Darali sonning oxirgi 4ta raqamini topish uchun uni 10 000 ga bo'lgandagi qoldiqni topish kerak.

$$\begin{aligned} \text{Savol 4. } \frac{1857^8}{10000} &= \frac{3448449^4}{10000} = \dots + \frac{8449^4}{10000} = \dots + \frac{71385601^2}{10000} = \dots + \frac{5601^2}{10000} = \dots + \frac{31371201}{10000} = \\ &\dots + \frac{1201}{10000} \end{aligned}$$

$$a=1 \quad b=2 \quad c=0 \quad d=1$$

$$\frac{a}{b} + \frac{c}{d} = \frac{1}{2} + \frac{0}{1} = \frac{1}{2}$$

Javobi $\frac{1}{2}$

Xulosa: darajali yoki kopaytmali sonning oxirgi raqamlarini topish uchun uni 10,100,1000, ... bo'lgandagi qoldiqlarini topish kerak:

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

- 1 fayllar.org**
- 2 hozir.org**
- 3 <https://cyberleninka.ru/>**
- 4 open.sciense.uz**
- 5 archive.uz**

ФИО автора: *Alijonova Iroda Nabijonovna*

Andijon Davlat Universiteti Pedagogika psixologiya yo`nalishi

2-bosqich magistranti

Название публикации: «МАКТАBGACHA YOSHDAGI BOLALAR TA`LIM TARBIYASIDA TOLERANTLIK TAMOILINING PEDAGOGIK ASOSLARI»

Annotatsiya: Ushbu maqola Maktabgacha yoshdagi bolalarda tolerantlik tamoilini barqarorlashtirish maqsadida tuzilishi pedagog bolalar bilan ishlash davomida yoshligidanoq bir birlari bilan o`zaro xurmat izzatda bolib dostlar bilan mexr oqibatli bo`lib muassasada qanday irq va millat vakili bo`lishidan qat'iy nazar Maktabgacha ta`lim yoshdagi bolalarda tolerantlik tafakkurini shakllantirish muammosini ilmiy-nazariy, metodik, ijtimoiy-siyosiy manbalar asosida organish, amaliyotdagi mavjud holatini tahlil qilishdan iboratdir.

**Kalit so`zlar:** Ma`naviy, ma`rifiy ,tarixiy, milliy, Mehr-muruvvatni, Taqvodor, Dinlar tarixi, Oila, mahalla va j amiyatdagi totuvlikni,

Maktabgacha ta`lim yoshdagi bolalarda tolerantlik tafakkurini shakllantirishning usul va yo,,llari tajriba-sinov jarayonda qo,,llaniladigan turli pedagogik texnologiyalar mazmuni va tartibi bilan bog,,liq bo,,lgan voqelikdir. Tolerantlikni shakllantirish jarayoni ta`lim tizimi bo,,yicha bo,,lib tashlanganligi, uning turli ijtimoiy-gumanitar va ijtimoiy-siyosiy fanlar tarkibida konsepsiyalashmagan tarzda o,,qitilishi mana shu jarayonlarning barchasi uchun muvofiq keladigan metod va usullarning qo,,llanilishini kun tartibiga qo,,yadi. Shu bilan birga, avvallari qayd etilganidek, tolerantlik tafakkuri faqat bilimlar tizimini emas, balki amallar tizimini ham o,,z mazmuniga qamrab oladi. Demak, tolerantlikni shakllantirishning usul va yo,,llarini ishlab chiqishda nazariy bilimlar amaliy jarayonlar bilan ta`minlangandagina biz belgilangan maqsadga erishamiz.

Bugungi kunda tolerantlik tafakkurini butun ta`lim-tarbiya tizimi uchun ishlangan yaxlit konsepsiyaga bo,,lgan pedagogik ta`lim ehtiyojlari oshib borayotganligi ma`lum bo,,ldi. Maktabgacha ta`lim, umumiy ta`lim va o,,rta- maxsus hamda kasb-hunar ta`limi va nihoyat oliy ta`lim bosqichlarining har biri uchun

tolerantlik tafakkurining qaysi bilim va ko'nikmalari majmuini berish lozim, tolerantlik mazmunining bosqichlararo bo'linishini ta'minlash, ularni oddiylikdan murakkablikka qarab harakatini ta'minlash, ana shu masalaning ilmiy jihatdan asoslab berilishi pedagogik tadqiqotlar oldida turgan dolzarb vazifa ekanligi ma'lum bo'ldi. Afsuski, bugungi kunda aynan tolerantlik tafakkurini shakllantirishning pedagogik jarayonlari borasida bir necha tadqiqotlardan boshqa nazariy va amaliy izlanishlar mavjud emas. Maktabgacha ta'lim yoshdagi bolalarda tolerantlik darajalari xususiyatlari asosida tadqiqotda tolerantlik tamoyillarining quyidagi shakllanganlik darajalari belgilandi:

Boshlang'ich (jizzaki, ziddiyatli) daraja - bolalarning o'zini tutishlarida cho'rtkesarlik, muammo mohiyatini bilish va anglashni istamaslik, e'tirozli munosabat va qiziqmaslik, o'z hissiyotlarini jilovlay bilmaslik va o'z mavqeini yuqori tutish, o'zgalar fikriga e'tiborsizlik, o'zgalar fikriga bo'lgan e'tiborni o'z manfaatlarining buzilishi va poymol etilishi sifatida baholash, har qanday ziddiyatli vaziyatdan kuch va birovlariga tayiq o'tkazish orqali chiqib ketishga intilish, o'zini boshqalardan ustun qo'yish, behurmatlilik, birovlarining nafsoniyatiga tegish.

Boshlang'ich-neytral daraja - o'z hayoti davomida o'zgalar fikriga munosabat masalalarida befarqlik, o'z fikri va hissiyotlarga ko'proq e'tiborli bo'lish, "o'zim" va "o'zgalar" tushunchalarining neytral tarzda mavjudligi, aniq hayotiy vaziyatlarda "o'zgalarga" nisbatan befarq, "o'zi"ga nisbatan anglangan munosabatni ko'rsatish, ziddiyatlardan qo'rqmaslik, ammo ularga kirishishiga ham shoshilmaslik, ziddiyatli vaziyatlarda faqat o'zinikini ma'qullash.

Past va faollashmagan daraja - bolalarning emotsional va hissiy keskinligi tufayli ijtimoiy muloqotda ma'lum ziddiyatlarning mavjudligi, sog'lom muloqotga kirisha olish, ammo uni davom ettirishda keskinlikka o'tish, o'z hissiyotlarini jilovlashda qiyinchiliklarni sezish, shu bilan birga birovlariga nisbatan ma'lum. Maktabgacha ta'lim yoshdagi bolalarda tolerantlik tafakkurini shakllantirish jarayonida pedagoglarning o'zidan tolerant tafakkur egasi bo'lishi qat'iy talab etiladi, chunki o'rgatuvchining o'zi tolerant tafakkur egasi bo'lmasa, u hech vaqt boshqalarni tolerantlik, ya'ni sabr va bardoshli, madaniyatli, e'zozli va o'zgalar fikrini, ular

fikriga qoʻshilmagan holda, qadrlash xususiyatlariga oʻrnatib boʻlmaydi. Tolerantlik tafakkurini shakllantirishda pedagog shaxsiga juda katta talablar qoʻyiladi. Chunki tolerantlikni shakllantirishda faqat bilimlar majmui emas, balki aslida shaxsning oʻz hayoti davomida jamiyatdagi aʼzolari bilan birgalik va hamjihatlikda yashash koʻnikmalari shakllantiriladi. Shu bois, taʼlim va tarbiya jarayoni pedagog-tarbiyachidan kuyidagi pedagogik shart-sharoitlarning yaratilganligini talab qiladi . Maktabgacha taʼlim yoshdagi bolalarda tolerantlik tafakkurini shakllantirishning samarali mazmuni, shakl, metod va vositalari toʻgʻri tanlansa; Maktabgacha taʼlim yoshdagi bolalarda tolerantlik tafakkurini shakllantirishda oʻzaro hamkorlik, davomiylik, muntazamlik, uzviylik va izchillik tamoyillari taʼminlansa;

Tadqiqot metodlari: tadqiqotni amalga oshirish jarayonida mavzuga doir pedagogika, psixologiya, falsafa, dinshunoslik, huquqshunoslik, siyosatshunoslik, tarix va etnografiyaga oid ilmiy-nazariy, metodik adabiyotlarni oʻrganish va tahlil etish, pedagogik kuzatish, pedagogik tajriba-sinov, suhbat, soʻrovnoma, intervyu, test, natijalarni umumlashtirish, matematik-statistik metodlardan foydalanildi.

Tadqiqotning metodologik asosi: Oʻzbekiston Respublikasi Konstitusiyasi, Oʻzbekiston Respublikasi Prezidenti I.A.Karimovning taʼlim -tarbiya, barkamol avlod tarbiyasi haqida nutq va risolalarida ilgari surilgan fikrlar, Oʻzbekiston Respublikasining “Taʼlim toʻgʻrisida”gi Qonuni, “Kadrlar tayyorlash milliy dasturi” va “Oʻzbekistonda yoshlar siyosati asoslari toʻgʻrisida”, “Vijdon erkinligi va diniy tashkilotlar toʻgʻrisida”gi Qonunlar, shuningdek, mavzu doirasidagi Foydalanilgan adabiyotlar:

V.Belgenskiy: Bolalar kitobi

1. Boboyev X., Hasanov S., Avesto -maʼnaviyatimiz sarchashmasi. -T.: Adolat, 2001, -107b.

Buxoriy, Abu Abdulloh Muqammad ibn Ismoil, Hadis. 4 kitob. 1 -kitob. Al-Jomi' as-Sahih (Ishonarli toʻplam). Arabchadan Z.Ismoil tarjimasi. - T.: Qomuslar bosh tahririyati, 1991. -560 b

ФИО автора: *Alimova E'zoza Zafar qizi*

Nizomiy nomidagi Toshkent pedagogika Instituti

4-bosqich talabasi

Название публикации: «O'ZBEK TILINI O'QITISHDA XALQ DOSTONLARINING O'RNI»

Annotatsiya: *Ushbu maqolada bugungi kunda dostonlarning tilshunoslikdagi ahamiyatli jihatlari va metodologiyada o'rganilishi haqida ma'lumotlar yoritilib o'tilgan. "Alpomish" dostonidagi til birliklari keltirib o'tilgan.*

Kalit so'zlar :*doston, dostonchilik, baxshichilik, agnonim, janr, metodologiya, "Yo'l xaritasi", xalq og'zaki ijodi, o'zbek tilini o'qitish, timglovchi, til birliklari*

Doston – xalq og'zaki ijodining eng yirik janri bo'lib, u qahramonlik, ishqiy-sarguzasht, fantastik mazmunga ega bo'lgan voqealarni bayon qiluvchi asar. Qahramonlarning sarguzashtlari, o'zaro munosabatlari va kechinmalarini keng ko'lamda tasvirlovchi yirik hajmli liro-epik asar doston deyiladi. Doston davr, tuzumdagi xalq ruhiyatini, xususiyatlarini aks ettiradi. Zamonlar o'tishi bilan ular yangi-yangi mavzular va g'oyaviy mazmun bilan boyib boradi. O'zbek xalq dostonchiligi juda qadimiy va 38 «Zamonaviy dunyoda pedagogika va psixologiya» nomli 1-son ilmiy, masofaviy, onlayn konferensiya mo'tabar meros nishonasidir. Xalq ijodiyotiz san'at insonning kamolotida alohida o'rin tutadi. Barcha san'atlarning rivoji negizida xalq ijodi turadi. Insoniyat paydo bo'lgandan to bugunga qadar san'atning adabiyot, qo'shiqchilik kabi turlarida xalq og'zaki namunalaridan foydalanib kelinmoqda. Ushbu namunlarning eng go'zal turi bu albatta, dostonlardir. Zero, san'at inson ma'naviy faoliyatining eng muhim qirralaridan biri, bunyodkorlikka undovchi buyuk va qudratli kuchdir. Bugungi kunda baxshichilik va dostonchilik san'atini mamlakatimizda va xorijda keng targ'ib etish, ustoz baxshilar, dostonchilar, soha olimlari iqtidorli yosh baxshilarni, moddiy va ma'naviy qo'llab-quvvatlash maqsadida, Vazirlar Mahkamasining 2018-yil 26-apreldagi 304-sonli qarori bilan, baxshichilik va dostonchilik san'atini yanada rivojlantirish, hamda takomillashtirish bo'yicha, 2018-2022- yillarga mo'ljallangan "Yo'l xaritasi" tasdiqlangan. "Yo'l xaritasi"da

nazarda tutilgan chora tadbirlarning to‘liq va sifatli bajarilishini nazorat qilish, mas’ul vazirliklar va idoralar, mahalliy davlat hokimiyati organlari faoliyatini tizimli asosda muvofiqlashtirish rejalashtirilgan. O‘zbek baxshichilik va dostonchilik san’atining noyob na’munalarini asrab avaylash va rivojlantirish, uni keng targ‘ib qilish, yosh avlod qalbida ushbu san’at turiga hurmat va e’tibor tuyg‘ularini kuchaytirish, turli xalqlar o‘rtasida do‘stlik va birodarlik rishtalarini mustahkamlash, ijodiy hamkorlik, madaniy-ma’naviy munosabatlar doirasini xalqaro miqyosda yanada kenggaytirish maqsadida O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev tomonidan 2018 yilning 1- noyabr kuni “Xalqaro baxshichilik san’ati” festivalini o‘tkazish to‘grisida qaror qabul qilinib, bunda festival tadbirlari orasida mazkur soha olim va amaliyotchilarining ijodiy uchrashuvlarini uyushtirish zarurligi belgilab berildi. Shu munosabat bilan “Jahon sivilizatsiyasida baxshichilik san’atining o‘rni” mavzusidagi xalqaro ilmiy konferensiya tashkil etildi. Ushbu ilmiy konferensiyaning o‘tkazishidan asosiy maqsad, baxshichilik hamda dostonchilik san’atini yanada rivojlantirish, o‘zbek va boshqa xalqlarning dostonlarni ilmiy o‘rganish, bu borada ilmiy hamkorlik qilish, madaniyat va san’at sohasidagi qolaversa ma’rifat sohasidagi hamkorlikni xalqaro miqyosda kenggaytirishdan iboratdir. Dostonlarda xalqimiz badiiy tafakkurining juda boy va qadimiy an’analari mujassam. Baxshi - qo‘shiq va dostonlarni yoddan kuylovchi, aytuvchi, avloddan- avlodga yetkazuvchi san’atkor, xalq dostonchisi. Baxshi xalq turmushi va madaniyatini, o‘zi yashab turgan yurt tarixini va biror soz chalishni bilishi, hofizlik san’atini puxta egallagan bo‘lishi kerak. U jonli xalq tilining turli shakllaridan, so‘z o‘yinlari va qochirimlaridan, xalq maqollari va iboralaridan unumli foydalana olishi lozim. Tinglovchilarni rom etuvchi ohang topa bilish, dostonni jozibali va qiziqarli qilib aytish doston aytishning asosiy talablaridan. Bu esa o‘z navbatida tabiiy iste’dod, kuchli idrok, muntazam ravishda qunt va chidam bilan mashq qilishni talab etadi. Ona yurtga sadoqat, muhabbat, do‘stlik, birodarlik, mard va jasur bo‘lishlik, qahramonlikni tarannum etuvchi xilma-xil mazmundagi dostonlarni baxshilar sevib kuylaydilar. O‘zbek tilini o‘qitishda dostonlarning o‘rni juda katta. Aynan dostonlar orqali o‘zbek tilshunosligida shevashunoslik yo‘nalishining ahamiyati ortib boradi. Dostonlar, albattta, xalq tilida ya’ni shevada bitiladi. Bundan

tashqari undagi qo‘shiqlarning ham nafaqat tilshunosligida balki o‘zbek adabiyotida ham ahamiyatlidir. Dostonlardagi antroponimlar , onomastik birliklar , toponimlar, gidronimlar, agnonimlar va teonimlarning o‘rganilishi ham tilshunoslik uchun katta yutuqlardan biri sanaladi. “Alpomish” xalq dostonidagi agnonimlar haqida batafsil so‘z yuritilsa, ularning naqadar ahamiyatli ekanini anglash mumkin. Bir qarashda bu agnonimlarni 39 «Zamonaviy dunyoda pedagogika va psixologiya» nomli 1-son ilmiy, masofaviy, onlayn konferensiya idrok etish mushkul, ammo o‘zbek tilshunosligida bu bo‘yicha bir qancha olimlar tadqiqotlar o‘tkazishgan. Agnonimiya deyilganda muqaddas deb bilinuvchi narsalar va shaxslar nomini anglash. Dostonda bunday nomlar juda ko‘p va o‘rinli qo‘llanilgan. “Alpomish” dostoni tilida ham teonimlar asar qahramonlarining milliy qadriyatlarini, diniy dunyoqarashini ifodalash uchun xizmat qilgan. Asar qahramoni Alpomishga ilohiy kuchlar, ya’ni pir-u payg‘ambarlar madadkor ekanligi tasvirlanadi. Qahramon ojiz bo‘lgan holatda doim pirlaridan madad so‘raydi.dostonda Alpomishning Allohga, payg‘ambarga, pirlarga iltijosi va uning ijobati tasviri ham shundan dalolat. Jilovida Bobo Qambar jilovdor, G‘amingda otlandi Shohimardon pirlar (96-bet). Yer yuzini tutib ketsa aydahor, Fotma der, Zuhra der, kanizi darg‘a (100-bet) Bu kabi agnonimlar nafaqat ushbu dostonda balki, boshqa dostonlarda ham uchratish mumkin. Bularning bari , albatta tilshunosligimiz va milliy boyligimiz sanaladi. Xulosa qilib aytganda dostonlarning o‘zbek tilini va o‘qitishda va yangi bosqichlarga olib chiqishda e’tiborli jihati juda kuchli. Hozirgi zamon metodologiyasida dostonlarni o‘qitish e’va uni yoshlar ongiga chuqurroq singdirish uchun turli metodlar ishlab chiqilmoqda. Biz bu asrlar davomida saqlab kelinayotgan merosni, asrab qolishimiz va juda kuchli targ‘ib etishimiz kerak. Dostonlarni nafaqat tilshunos va adabiyotshunoslar balki har birimiz o‘rganishimiz kerak.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Jabborov I. “Yuksak madaniyat va noyob ma’naviyat maskani”- Toshkent. O‘zbekiston nashriyoti.- 2012.

2. Matyoqubov B. “Doston navolari” - Toshkent. “BUILDING PRINT” nashriyoti. - 2009.
3. Бегалиев Н. Ўзбек этнонимлари тарихидан. – Самарқанд: СамДЧТИ нашри, 2004. - 92 бет.
4. Daminova.M “Alpomish dostonidagi onomastik birliklarning funksional-semantik xususiyatlari”.
- SAMARQAND
- 2013

ФИО	Алимова Эъзоза Зафар кизи
Название учебного заведения:	Ташкентский педагогический институт им. Низами, факультет узбекского языка и литературы.
Город, район (название)	Республика Узбекистан, Сырдарьинская область, Сайхунабадский район.
Номер телефона, эл.почта	+998979037343 tbunyodbek1993@mail.ru
ФИО руководителя	Якубов Исломжон Ахмеджанович - Преподаватель Ташкентского педагогического института им. Низами
Направление научной работы (пример: экономика, психология и т.д.)	Педагогика
Подтверждающий возраст документ (фото удостоверение или паспорта)	

ФИО автора: *Saparov Orinbosar Baxievich*

Qoraqalpog'iston Respublikasi Xalq ta'limi xodimlarini qayta tayyorlash va malakasini oshirish hududiy markazi o'qituvchisi.

Название публикации: «МАТЕМАТИКА FANINI O'QITISHDA INTERNETDAN FOYDALANISHNING AHAMIYATI HAMDA AKTLARDAN SAMARALI FOYDALANISH»

Annontatsiya: *Ushbu maqolada matematika fanini o'qitishda internetdan foydalanish hamda AKTlardan samarali foydalanish to'g'risida fikr yuritilgan.*

Kalit so'zlar: Matematika, dars, internet, ijobiy, o'qituvchi, o'quvchi, AKTlardan foydalanish.

Mamlakatimizda ta'lim tizimida maktab fanlarini o'qitishda AKT'dan samarali foydalanish dolzarb masaladir. Aynan matematika dars ta'limning universal vositasi hisoblanib, nafaqat o'quvchilarda bilim, ko'nikma va malakalarni shakllantirish imkonini beradi, balki shaxsiy xususiyatlarini rivojlantirish, bilishga qiziqishlarini qondiradi.

Pedagogik va psixologik tadqiqotlarda shu narsa ta'kidlanmoqdaki, AKT o'quvchilarning nazariy, ijodiy va refleksiv tafakkuri rivojlanishiga katta ta'sir etadi. O'quvchining xotirasida u yoki bu hodisa, jarayonning obrazli ifodalanishi o'quv materialini boyitib, uning ilmiy jihatdan o'zlashtirilishiga yordam beradi.

Axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining ta'lim jarayoniga joriy etilishidan asosiy maqsad — aynan zamonaviy axborot muhiti uchun xarakterli bo'lgan o'quv faoliyatlarining yangi turlarini paydo bo'lishidir.

O'z faoliyatimizda ta'lim jarayoniga axborot texnologiyalarini joriy etib, ulardan foydalanib va o'quv jarayonida AKT'dan foydalanish bo'yicha ma'lum tajribalarni to'plab bormoqdamiz.

Matematika darslarida axborot texnologiyalaridan foydalanish bo'yicha tajriba an'anaviy dars doirasida AKT'ni didaktik jihatdan to'g'ri qo'llanilgan hollarda o'quv jarayonini individuallashtirish va differensatsiyalash uchun cheklanmagan imkoniyatlar paydo bo'lishini ko'rsatdi. Ular o'quvchilarga axborot manbalaridan

foydalanish imkonini beradi, mustaqil ishlar samaradorligini oshiradi, ijodkorlik, malaka va ko'nikmalarni egallash va mustahkamlash uchun umuman yangi imkoniyatlar beradi, ta'limning yangi shakllari va metodlarini amalga oshirishga imkon beradi.

Har bir o'quvchida shaxsiy o'quv yo'nalishini rivojlantirishni ta'minlaydi. O'quv jarayonida uni muvaffaqiyatli bilim olish uchun zarur bo'lgan asosiy jarayonlar sifatida fikrlashni, tasavvurni rivojlantirishga yo'naltirilgan katta o'zgarishlar sodir bo'ladi; o'quvchilarning idrok etish faoliyatlarini samarali tashkil qilish ta'minlanadi.

Matematika darslarida «O'yinli masalalar» dasturlarini tayyorlab, foydalanish mumkin. Boshlang'ich sinfda o'rganiladigan ko'plab mavzular bo'yicha turli materiallar berilgan. Turli murakkablik darajasidagi turli xildagi topshiriqlar har bir o'quvchining idrok etish va ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirishga yordam beradi.

Masalalarni yechishda kompyuterli animatsion slaydlardan foydalanish darsning qiziqarliligini oshiradi. Ularning ustunlik tomonlari istagan paytda masalaning boshiga qaytish mumkin, uning alohida qismlarida to'xtalish, o'quvchilar bilan suhbatlashish, ularning fikrlarini tinglash mumkinligidan iborat. Boshlang'ich sinflarda harakatlanishga animatsiyali masalalar bilan slayd-filmlarni qo'llash mumkin. Shunday slaydlarni yaratish uchun internetdan olingan animatsion kartinkalardan foydalanish mumkin.

Maktabda mavjud bo'lgan Internet tarmog'i ishimizda katta yordam ko'rsatadi. Internet – bu global axborot tizimi ekanligi barchaga ma'lum. U elektron pochta, izlash tizimlarini o'z ichiga oladi va turli axborot resurslaridan foydalanish imkonini beradi. Undan kerakli axborotlarni topish, qayta ishlab chiqish va ularni ko'paytirib, barcha kompyuterlarga o'rnatib bolalarga mustaqil juftlikda, guruhda, individual ishlashni taklif etish mumkin. O'quvchilarga turli xildagi topshiriqlarni taklif etish: tadqiqot o'tkazish, asosiysini tanlash, taqdimot tayyorlash, jadvalni to'ldirish imkoni paydo bo'ladi.

Axborot olishning boshqa bir usuli – dars davomida bevosita Internetdan axborot olish hisoblanadi. Internetdan avvaldan kerakli materialni topish, darsda esa uni o'quvchilarga ko'rsatish mumkin. Ishni o'rganilgan material bo'yicha dialog

ko‘rinishida olib borish mumkin. Matematika darslarida matematik foydalanilgan holda mashg‘ulotlarni o‘tkazish o‘quvchilarda quyidagi ko‘nikmalarni hosil qiladi: kompyuter savodxonligini rivojlanadi, darsda bilim olishga bo‘lgan qiziqishini oshiradi, axborot madaniyatini shakllanishi, o‘quvchilarni bilim saviyasini oshishi, darsni ikki tomonlama olib borilishi buning natijasida, bilimi past o‘quvchilarni darsga qiziqishini oshishi, o‘quvchilarni baholash osonlashishi hamda bularning natijasida o‘quvchilarni kelgusi kasbiy faoliyatiga yetuk mutaxassis bo‘lib etishishlariga olib keladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

- 1 fayllar.org**
- 2 hozir.org**
- 3 <https://multiurok.ru/>**
- 4 <https://kompy.info/>**

ФИО авторов: *Rajabova Dilorom* – a teacher of Khorezm Regional Law school

Masharipova Ma'rifat – a teacher of Khorezm Regional Law school

Avezova Shaxlo – a teacher of lyceum of Internal Affairs

Название публикации: «INFORMATION AND COMMUNICATION TECHNOLOGY IN LANGUAGE LEARNING»

Abstract: This thesis deals with possible help of technology for learners of English language, especially for those suffering from any kind of SLD. It describes the concept of multisensory approach together with individually preferred learning styles applied in learning the language through the use of ICT tools, related methods and benefits, and provides several practical examples. It is focused on the level of involvement of human senses in particular interactive ICT activities available for learning English language.

Keywords: Multisensory approach, SLD, ICT, interactive exercises, online, language learning, learning styles, software, computer, motivation, self-studying.

During the second half of the 20th century there emerged new technology in various areas of life in human society that has improved any spheres of either interest or business. (Dudeney, 7) As Allen states, the continuous and rapid development of ICT (Information and Communications Technology) over the last years has proliferated into the vast range of human activities and the truth is that most of today's children possess relatively high level of ICT competences. The reason is that they use computers and the Internet almost daily. It has become an integrated part of everyday life both in school and leisure environment. (1-2) Children are familiar with using ICT media and tools, and it could be useful and challenging to incorporate them in the process of learning a foreign language as well.

Especially children who suffer from any of the specific learning disabilities (SLDs) such as dyslexia, dysorthographia and dyspraxia would appreciate new, different methods in learning the foreign language. This alternative approach, using ICT devices, respects learners' individualities and gives more space for a particular learning style

preferred by each learner, and helps children to learn in a different way. They are enabled to see the subject matter from diverse angles and to experience dissimilar practices.

Moreover, and according to Dudeney, Internet access is becoming available to learners. It offers opportunities for cooperation and communication among learners online, virtually. It is considered as an endless source of information that could be instrumental in using authentic tasks and materials, as well as a wealth of ready-made ELT materials (7-8). Computer-based materials for language teaching which is also found on many published CD-ROMs for language teaching has become a part of the use of the Internet and web-based tools.

ICT media are divided into two broader categories; those used online and the others which are used offline. They were selected according to the diverse use of multisensory elements to widen learners' horizons and improve all four main language skills – reading, listening, speaking and writing. The main collection requirement was aimed at the level of interactivity provided in analyzed computer-based language-learning activities using the Internet and the World Wide Web, i.e. websites, software, digital media, or virtual environment including sending emails, chatting online, or e-learning.

First of all, the main points of a multi-sensory approach in teaching and learning the English language together with both advantages and disadvantages will be closely observed and described in this part of this thesis. The aim is to find and discuss the methods of helping children who suffer from SLDs, especially dyslexia, dysorthographia and dysgraphia which are considered the most frequent and problematic learning disabilities in the classroom, through the means of ICT. As SLDs have been proved to become a real obstruction in the fluent process of learning, it is important for teachers to understand their specifics and be aware of possible differentiated and adapted methods, and approach to those learners. It is important to respect individual preferences in their style of learning as each learner has his or her own experienced way of gaining knowledge.

Visual Problems (difficulty that the brain has with handling information that the eyes see)	Poor visual memory, visual perception, figure ground discrimination, visual tracking
Auditory Problems (related to the processing of information that we hear)	Auditory memory, auditory discrimination, auditory sequencing, auditory figure ground (trouble hearing sounds over background noises)
Motor Problems (related to various motor functions of the body)	Eye hand co-ordination, small or large muscle control
Organizational Problems (poor ability in organizing time or space, or sequencing)	Poor ability to organize time, poor ability to organize tasks, poor ability to organize space, impairment of executive function (a person's ability to analyse things, apply information in a new way or adapt to new circumstances)
Conceptual Problems (understanding abstract concepts, complex language, consequences and social cues)	Difficulty in: interpreting non-verbal language, understanding figures of speech, anticipating the future; rigid thinking, poor social skills and peer relations

This thesis deals with new possibilities of how to improve learners' approach to studying a foreign language, especially through technology. The main point of this thesis is to pay attention to using as many senses as possible in learning English language and to find ways of how to help learners with special learning difficulties such as dyslexia, dysgraphia, or dysorthographia. It provides materials concerning multisensory approach and several practical examples of applying it in learning English using ICT media. It brings alternatives in the process of acquiring foreign language. It is focused on providing learners self-studying possibilities using interactive exercises, intercommunication tools, or learning online as well. It is also concerned with finding out the ways of learners' motivation, building of their self-confidence in using the foreign language.

Bibliography

1. Allen J., J. Potter, J. Sharp, K. Turvey. *Primary ICT: Knowledge, Understanding and Practice*. Learning Matters Ltd. Exeter, 2007. Print.
2. Cox, Thomas D. "Learning Styles and Students' Attitudes Toward the Use of Technology in Higher and Adult Education Classes." *Institute for Learning Styles Journal*. 1 (2008): 1-13. Web. 25 January 2010
3. "Digital Media". *Wikipedia.org*. 11 Feb 2010. Web. 13 Feb 2010
4. Dudeney G., N. Hockly. *How to Teach English with Technology*. Longman, 2008. Print

ФИО автора: *Allazov I.S.*

Samarkand State Medical Institute

Название публикации: «STATISTICAL ANALYSIS OF THE AMOUNT OF DAILY URINARY EXCRETION AMONG CHILDREN»

The aim of the study was to track urinary excretion in healthy (theoretical) group children identify signs of the presence of a disease by comparing the volume of urine excretion in the group.

Statistical data were collected by observing the amount of urine excretion in children, divided into groups by gender and age.

As an example, we provide statistics on urinary excretion in a healthy one-year-old boy: 1-day 205 ml, 2-day 220 ml, 3-day 210 ml, 4-day 260 ml, 5-day 270 ml, 6-day 290 ml, 7-day 300 ml, 8-day 205 ml, 9-day 290 ml, 10-day 305 ml.

In assessing the reliability of the data, we use the capabilities of MS Excel and calculate the following:

1. We find the average value using the **CREATED** function: $M=263,6$.
2. We calculate the standard quadratic deviation using the **STANDARD** function: $\sigma=38,29$.
3. Calculate the mean error of the arithmetic mean using $m = s / \text{CORE} (n-1)$.
4. Calculate m as a percentage of M : $m/M*100 = 4,8\%$.

It is known that in the assessment of medical data, this figure is considered reliable if it does not exceed 5% and such information may be used.

Following the same calculations in children in the study group, the following Student Criteria can be used to compare the results with the data in the healthy group of children:

$$t=| M_1-M_2|/ \text{КОЕФ} (m_1^2-m_2^2).$$

Here, M_1 and M_2 are the mean values of urinary excretion in children in the healthy group and in the observed group. m_1 and m_2 are the average error of M_1 and M_2 .

If the calculated value of t is greater than the critical value (taken from the statistical tables), it can be concluded that the observed child is at risk of developing a disease. Hence, by assessing urinary excretion in children, it is possible to determine whether the observed child has symptoms of any disease.

List of used references:

1. S.A. Allazov., General urology (Pediatric and adult urology): Textbook for medical institutes 2020-253 p.
2. Akilov F.A., Begaliev U.E., Mukhtarov Sh.T., Mirkhamidov J.Kh. Urology. Textbook. - Tashkent. Abu Ali Ibn Sino. 2011 y.
3. M.I. Bazarbaev, E.Y. Ermetov, D.I. Sayfullaeva "Information technology in education" Tashkent, 2018.

ФИО авторов: *Тўраев Баходир Туркашович*

Ўзбекистон Республикаси Қуролли Кучлари Академияси профессор
ўқитувчилари техника фанлари номзоди

Зиядуллаев Абдукаххар Шамсиевич

кимё фанлари номзоди, доцент

Ибрагимов Санъат Музаффарович

подполковник

Ўзбекистон Республикаси Қуролли Кучлари Академияси, Тошкент ш.

Дусчанов Шакир Шарифович

полковник

Ўзбекистон Республикаси Қуролли Кучлари Академияси, Тошкент ш.

Название публикации: «ШОЛИ ЕТИШТИРИШДА ГЕРБЕЦИДСИЗ
ТЕХНОЛОГИЯ»

Резюме: *Мақолада шоли етиштиришда гербецидсиз технологиялари
тўғрисида маълумотлар келтирилган.*

Калит сўзлар: *шоли етиштириш, технология, гербецид, гербецидсиз
технология, тупроқ унумдорлиги, бункер, шоли мослама.*

Ўзбекистон Республикасида энг муҳим озиқ-овқат экинларидан бири шоли ҳисобланади. Охирги йилларда шоли етиштириш асосан экин майдонларини кенгайтириш ҳисобига ошди. Бунинг натижасида атроф- муҳитни заҳарли кимёвий моддалар билан ифлосланиши ва сув ресурслар танқислиги муоммоси пайдо бўлди. Айниқса бегона ўтларга қарши курашда заҳарли кимёвий моддалардан фойдаланиш якуний чора бўлиб қолди. Шунинг учун ҳозирги куннинг талаби шоли етиштиришни кўпайтириш, фақатгина унинг ҳосилини кўпайтириш ҳисобига амалга оширилишини тақоза этади(1).

Аввало, шоли ўсиб бораётган аҳоли эҳтиёжини қимматли ва юқори каллорияли парҳез маҳсулот-гуруч билан таъминлаш учун зарурдир. Бир кг гуручнинг тўйимлилиги 3590 каллорияга тенгдир. Унинг абсолют куриқ моддасида крахмал

88%, оксил 6...8%, ёғ 0,5%, шакар 0,5% ни ташкил қилади. Организмнинг қабул қилиши(96%) ва ҳазм бўлиши(98%) бўйича биринчи ўринлардан бирида туради, шунинг учун парҳез овқат сифатида кенг фойдаланилади, шунингдек болалар овқати сифатида ҳам(2).

Ҳозирги кунда мамлакатимизда шолени куриқликда экиш технология-си тўлиқ механизациялаштирилганлигига қарамасдан бу технологияни такомиллаштириш шоли ҳосилини кўпайтиришга кафолат бермайди. Шунингдек ҳозирги кунда фермер ва якка хўжаликларда шолени қўлда сув бостирилган далаларда экиш, шароит оғирлигига қарамасдан амалга оширилиб келинмоқда(3).

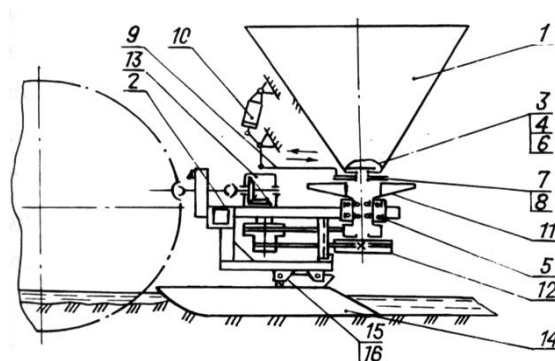
Шоли ҳосилини кўпайтириш усулларида бири **“сув бостирилган майдонларда тупроққа шоли экишдан олдин ишлов бериш ва шоли экиш”** технологиясидир. Бундай технологиялар нафақат бизнинг мамлакатимизда, балки чет давлатларда ҳам амалда қўлланилиб келмоқда. Сув бостирилган далаларда шоли экиш, иқлим шароитига боғлиқ бўлмаган ҳолда, белгиланган муддатда экиш ишларини амалга ошириш имконини беради.

Ўзбекистон қишлоқ хўжалигини механизациялаш ва электрлаштириш илмий текшириш институти (ЎЗМЭИ) нинг донли экинларни етиштириш ва йиғиштиришни механизациялаштириш лабораториясида Минск трактор заводи конструкторлик бюроси, Тошкент ирригация конструкторлик бюроси ва Украина шолчилик институти билан ҳамкорликда **“сув бостирилган майдонларда тупроққа шоли экишдан олдин ишлов бериш ва шоли экиш”** технологияси, шунингдек уни амалга ошириш учун машиналар мажмуаси ишлаб чиқилди. Бу технологияда бегона ўтларни йўқ қилиш учун КВ-3,0 фреза-ғалтаги, шолিপояни текислаш учун МПР-4,2 мола-текислагичи ва шолени сепиш учун қайта жиҳозланган НРУ-0,5 маданли ўғитларни сепгичдан фойдаланилганда шоли ҳосили ўртача 10...15% га ошиши мумкин. Бу машиналарни агрегат сифатида ишлатиш учун махсус юқори клиренсли шолчилик трактори МТЗ-82Р ишлаб чиқаришга қўйилган. КВ-3,0 фреза-ғалтаги ва МПР-4,2 мола-текислагичи давлат синовидан ўтган ва ишлаб чиқаришга тавсия қилинган (7,8,9).

Бироқ бу технологияда ҳам бегона ўтларга қарши курашда гербецид ва шунга ўхшаш захарли моддалардан фойдаланмасдан юқори ҳосил олиш мумкин эмас. Ҳозирги кунда Республикамизда ва чет давлатларда шoли икки усулда етиштирилади: - биринчи усул уруғни бевосита тупроққа сувда ва қуруқликда сеппиб экиш. Лекин бу усулда ҳам бегона ўтларга қарши курашда гербецид қўлланилади.

- иккинчи усул шoлини кўчат усулида экишдир. Шoлини кўчат усулида етиштириш Жануби-Шарқий Осиё ва Узоқ Шарқда қўлланилади(Хитой, Япония, Ҳиндистон ва Индонезияда). Европа давлатларидан Италия, Испания ва Португалияда ҳам шoлини кўчат усулида экиш қўлланилади. (11,12)Шoли ҳосили эса қуруқликда етиштирилгандагига нисбатан 2...2,5 баробар кўп бўлади. Бундан ташқари шoли кўчати ўтқазилишидан олдин бегона ўтлар батомом йўқ қилинади. Шундай қилиб бегона ўтларга қарши кўрашишда гербецидлардан фойдаланиш зарурати мутлоқо бўлмайди, яъни **“Гербецидсиз шoли етиштириш технологияси”**ни яратиш имконини беради.

Бу усулда шoли кўчати махсус шoлипояда етиштирилади. Шoлини экишда эса ЎзМЭИда ишланган шoлини сувда экишга мўлжалланган экиш мосламасида (1-расм) амалга ошириш мумкин. Бу мосламадан тупроққа экишдан олдин маданли озуқа беришда ҳам фойдаланиш мумкин. Мослама шoли уруғини сақлаш учун рама 2 га ўрнатилган бункер 1 ва текислагич

1-расм. Шoлини сувда экиш мосламасини кинематик чизмаси.

мослама 14 дан иборат. Бункер тубида экиш учун иккита тирқиш 3 ва битта марказий тешик ҳосил қилинган, ундан юритма 5 вали 4 утади. Валнинг тепа

қисмига аралаштиргич 6 жойлаштирилган. Бункер тубининг тагида иккита 7,8 дисклар жойлаштирилган бўлиб, улар ҳолатини ўзгартириш ҳисобига экиш тирқишлари ўлчамини ўзгартириш мумкин. Дисклар қирғоғида тортқи 9 ни ўрнатиш учун тешиклар қатори мавжуд. Экиш меъёрини ўзгартириш учун тортқи 9 ни бошқа тешикка ўрнатиш кифоя бўлади. Экиш тирқишларини очиш ва ёпиш дисклар 7,8 ни қарама-қарши томонларга турткич 9 билан буриш ҳисобига, трактор кабинасидан бошқариладиган гидроцилиндр 10 ёрдамида амалга оширилади.

Бункер тагида юритма 5 га марказдан қочма сочувчи аппарат 11 маҳкамланган, у шолени дала юзасига сочиш учун мўлжалланган.

Экиш мосламаснинг фаол ишчи қисмлари – аралаштиргич 6, сочувчи аппарат 11 тасмали узатма 12 ёрдамида конуссимон редуктор 13 орқали тракторнинг қувват тақсимлаш валидан ҳаракатлантирилади.

Хўжалик синовлари шуни кўрсатдики, шолени сувда экиш жараёни из текислагич ва экиш мосламасини яхлит мослама сифатида ишлатиш мақсадга мувофиқдир. Бу эса трактор олдинги ғилдираklarини юксизланишдан ва трактор тортишиш қуввати камайишига йўл қўймайди.

Асосий шולי экиладиган майдонларда эса кўчат тайёр бўлгунга қадар ерга ишлов бериш ишларини режали равишда амалга ошириш имконияти пайдо бўлади. Бундан ташқари шולי кўчат усулида экилганда бегона ўтларга қарши кўраш сув бостирилган шולי майдонларида амалга оширилиб, бегона ўтлар вегетация даврида батомом йўқ қилинади. Бунинг учун ЎзМЭИда ишланган машиналар мажмуаси таркибига кирувчи машиналар КВ-3,0 фреза-ғалтаги бегона ўтларни йўқ қилиш, шолিপояни текислаш учун МПР-4,2 мола-текислагичидан фойдаланиш мумкин.

Адабиётлар

1. Уточнить механизированную технологию и определить комплекс машин для возделывания риса без применения гербицидов. Отчет о НИР (заключит.) Узбекский НИИ механизации и электрификации с/х. – Янгиюль. 1991. – 86с.

2. Алёшин Е. П., Конохова В.П. Краткий справочник рисовода. – М.: Агропромиздат, 1986. – 253с.
3. Шоли етиштириш технологияси – tadbirkor-fermer. Uz

ФИО автора: *Guzal Jalilova G'ulomovna*

Navoiy Davlat Pedagogika instituti, Ingliz tili va adabiyoti kafedrası 1-kurs tayanch doktoranti

Название публикации: «‘‘KICHIK GURUHLI MUNOZARA’’ TEXNIKASINING FILOLOGIYA YO‘NALISHI TALABALARNING GAPIRISH KO‘NIKMALARINI RIVOJLANTIRISHDAGI AFZALLIKLARI»

Kichik guruhli munozaralarning ingliz tili darslari qo‘llashning bir qancha pedagogik afzallilarini mavjud bo‘lib ular quyidagilarni o‘z ichiga oladi (Brown, 2000, 178-179 b.)³²:

1. Faol interaktiv muloqotni yaratishga yordam beradi

Chet tili darslarida tez-tez uchratish mumkin bo‘lgan holatlardan biri, darsda faqat doimgi faol talabalarning ishtiroki bo‘lib, qolgan talabalarning o‘qituvchi va guruhdoshlarining nazaridan chetda qolishidir. Bundan tashqari, o‘qituvchi darsning ko‘p qismini ma‘ruza, tushuntirish va takrorlash uchun sarflashi talabalarning o‘zaro muloqotining kamayishi va mulohazalarini almashinishlari uchun juda kam vaqt ajratishiga olib keladi. Kichik guruhli munozaralarning afzalligi esa, ayniqsa, ko‘p sonli auditoriyalarda talabalarning ko‘proq so‘zlashish, mulohaza va munozaralar qilishlariga imkon beradi.

2. Guruhli mashg‘ulot auditoriyada do‘stona muhitni yaratadi

Ko‘pchilik talabalar katta auditoriyada hammaning oldida o‘z fikrini bildirishga uyalişhadi yoki katta hayajon tufayli fikr bildirishga qiynalashadi. Kichik guruhli munozaralarda esa ular o‘zlarini birmuncha erkinroq his qilishlari va o‘z fikrlarini teranroq bildirishlari mumkin.

3. Guruhda ishlash mas‘uliyatli va musata‘qil bo‘lishga o‘rgatadi

Shunday talabalar borki, ularni fikr bildirishga ko‘proq undash yoki ba‘zida ‘majburlash’ kerk bo‘ladi. Guruh a‘zosi bo‘lgandan so‘ng esa, ular o‘z-o‘idan o‘z

³² Brown, H. D. 2000, Teaching by Principles: an interactive approach to language pedagogy, San Fransisco: Longman. p 178-179.

guruhlariga qandaydir ulush qo'shishlari kerak bo'ladi, ya'ni ular mas'uliyati his qilishgandan so'ng tabiiy ravishda faollasha boshlashadi.

4. Individual xususiyatlarning mutanosibligini rag'batlantiradi

Chet tilini o'rganayotgan har bir talabada qaysidir kompetensiya (tinglab tushunish, o'qish, yozish, gapirish) yaxshiroq rivojlangan bo'ladi. Bu esa o'qituvchi uchun ularni saralashga, so'ng turli qobiliyatli talabalardan iborat kichik guruhlarini shakllantirishga qulay sharoit yaratadi. Bundan tashqari, ularning qiziqishi va til bilish darajasini hisobga olgan holda, har bir guruhga turli topshiriq berilishi ham mumkin.

Huver (1964:250) ham sanab o'tilgan xususiyatlariga hamfikir ravishda, yana quyidagilarni ham qo'shimcha qiladi:

- mazkur munozara shakli talabalar o'z individual yaratuvchanlik qobiliyatlarini namoyon qilishlari uchun eng qulay fursatdir. Chunki, bu jarayonda ular kuchli tanqid ostiga olinmaydi, balki do'stona tarzda fikr almashiniladi;
- liderlik qobiliyatlarini namoyon qilish uchun ham qo'shimcha imkoniyatdir;
- ma'lum baholash me'zonlari bilan qo'llanganda o'qituvchi uchun baholash uchun muqobil usul sifatida ham xizmat qilishi mumkin.

Antoni (2014: 56)³³ mazkur texnikaning chet tilida so'zlashuvni takomillashtirish uchun qo'llashning uchta asosiy sabablarini sanab o'tadi:

- Darsda barcha ishtirok etadi;
- O'qituvchi- talaba hamda talaba-talaba o'rtasidagi faol muloqot;
- So'zlashuvning maqsadga yo'naltirilgan ma'noli kontekstda olib borilishi;
- So'zlashuv jarayonining erkin va 'stress' dan holiligi.

Kindsvatter (1996: 242)³⁴ esa uning dars muhitiga va talabalarning darsga nisbatan mas'uliyatiga ijobiy ta'sir ko'rsatishini ta'kidlagan:

- Mustaqil ta'lim olish ko'nikmalarining shakllanishi;

³³ Antoni, R. (2014). Teaching speaking skill through small group discussion technique at the accounting study program. Al-Manar: Journal of Education and Islamic Studies, 5(1), 56.

³⁴ Kidsvatter. (1996). Dynamic of Effective Teaching (Longman, ed.). London.

- Muhitning norasmiy holatdaligi talabalarning auditoriyadagi 'hukmronligi'ni oshiradi;
- Guruhli munozaralarda mas'uliyat taqsimlanishi natijasida talabalar o'zlarini yanada erkinroq his qilishadi;
- Guruhda hammaning o'z o'rnini va mas'uliyati bo'ladi, hech kim chetda qolmaydi;
- Samaradorlikni oshirish uchun bu usul 'muammoli vaziyat', 'shartli topshiriq' hamda 'loyiha ishi' o'qitish texnikalari bilan birgalikda qo'llanilishi mumkin;

Shu o'rinda mazkur ta'lim texnikasini qo'llashda yuzaga kelishi mumkin bo'lgan ba'zi qiyinchilik va muammolarga ham to'xtalsak. Birinchidan, auditoriyada kuchli shovqinli holat paydo bo'lishi mumkin. Ba'zi o'qituvchilar bu holatni 'bir davlatning kichik bo'laklarga bo'linib ketishiga qiyoslashadi', ya'ni, endi ular o'z-o'zlarini boshqaruvchi 'kichik davlatcha'larga aylanishadi. Ikkinchidan, o'zini doimiy o'qituvchi diqqati markazida bo'lishga harakat qilgan talabalar, ko'proq o'qituvchi bilan fikr almashishga ko'nikkan talabalar guruhdoshlari bilan bo'ladigan munozralarda o'zlarini noqulay his qilishlari mumkin. Uchinchidan, ba'zi til bilish darajasi pastroq yoki chet tilida so'zlashish ravonligi pastroq bo'lgan talabalar o'zlaridan kuchliroq guruhdoshlari bilan muzokarada o'zlarini kamsitilgan his qilishlari mumkin. To'rtinchidan esa, kichik guruhlarini tashkil qilishga va tuzilgan guruhlar kutilgandek ishlashlariga ko'proq vaqt sarflanishi mumkin.

Yuqoridagi mulohazalarni umumlashtirgan holda quyidagicha xulosaga kelish mumkin. Duch kelinishi mumkin bo'lgan qiyinchiliklarning vaqtinchalikligini, ya'ni ular faqat jarayon avvalida yuzaga kelishi mumkinligini hisobga oladigan bo'lsak, 'kichik guruhli munozaralar' texnikasi talabalarning ingliz tilida ravon gapirishi uchun ham lisoniy, ham psixologik, ham ijtimoiy tomondan ko'plab afzallilarga ega.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Brown, H. D. 2000, Teaching by Principles: an interactive approach to language pedagogy, San Fransisco: Longman. p 178-179.

2. Antoni, R. (2014). Teaching speaking skill through small group discussion technique at the accounting study program. *Al-Manar: Journal of Education and Islamic Studies*, 5(1), 56.
3. Kildsvatter. (1996). *Dynamic of Effective Teaching* (Longman, ed.). London.

ФИО авторов: *Д.Т.Абидохунов*

Андижон қишлоқ хўжалиги ва агротехнологиялар институти. Магистр

И.И.Абдуллаев

Андижон қишлоқ хўжалиги ва агротехнологиялар институти. қ.х.ф.ф.д.

Название публикации: «Minolta SPAD-502 Plus ПРИБОРИ ЁРДАМИДА ҒЎЗА ЎСИМЛИГИНИНГ АЗОТГА БЎЛГАН ЭХТИЁЖИНИ АНИҚЛАШ ВА УНИНГ САМАРАСИ»

Аннотация

Андижон вилоятининг оч тусли бўз тупроқлари шароитида ғўза ўсимлигини парваришlashда ва ундан сифатли ва жахон андозаларига мос пахта маҳсулотини етиштиришда ғўза ўсимлигини вегетация даври давомида азотли ўғитга бўлган талабини SPAD 502 Plus Chlorophyll Meter прибори ёрдамида барг ташхиси орқали аниқлаш усули ўзининг самарасини бериб келмоқда.

Калит сўзлар: SPAD 502 Plus Chlorophyll Meter, тупроқ, иқлим, минерал ўғитлар, чигит, амал даври, ўсиш фазалари.

КИРИШ. Дунёда ғўза етиштирувчи бир қатор мамлакатларда юқори ва сифатли пахта ҳосили олиш учун унга ўтмишдош бўлган такрорий экинларнинг мақбул экиш муддатлари ва озиклантириш меъёрларини илмий асослаш бўйича тадқиқотларга алоҳида эътибор қаратилмоқда. Ғўза навларини муайян тупроқ-иқлим шароитларига мос эрта, ўрта ва кечпишар навларининг ҳосилдорлик имкониятларидан келиб чиқиб, парваришlash агротехнологияси элементларини такомиллаштириш муҳим аҳамият касб этади. Айниқса, кузги буғдойдан кейин такрорий экинларни мақбул ўғит меъёрларида етиштириш ва унинг илдиз-анғиз қолдиқларига боғлиқ ҳолда ғўза навларидан сифатли пахта толаси ва уруғлик чигит олиш агротадбирини ишлаб чиқиш долзарб масала ҳисобланади.

Республикамызда қишлоқ хўжалик экинларини жумладан, ғўзанинг тезпишар, ҳосилдор, касаллик ва зараркунандаларга бардошли ҳамда толасининг технологик сифат кўрсаткичлари юқори бўлишини таъминлаш учун сифатли

уруғлик чигит этиштириш агротадбирларини ишлаб чиқишга қаратилган кенг қамровли чора-тадбирлар амалга оширилмоқда. Қишлоқ хўжалиги экинларини алмашлаб экишнинг мақбул тизимини жорий этиш ва минерал ўғитларнинг самарали нисбатларини қўллаш, жумладан, ғўзани фосфор ва калийли ўғитлар билан меъёрида озиклантириш сифатли уруғлик пахта ҳосили олиш имконини яратади. Қисқа ротацияли алмашлаб экиш тизимида такрорий экинадан сўнг ғўзанинг уруғлик чигит сифат кўрсаткичларини ошириш агротехнологияларини такомиллаштириш, экинларда сув, минерал ўғитлар ва бошқа табиий ресурслардан самарали фойдаланиш бўйича илмий тадқиқотлар олиб бориш долзарб бўлиб ҳисобланади. Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича 2017–2021 йилларга мўлжалланган Ҳаракатлар стратегиясида “...қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқариш соҳасига интенсив усулларни, энг аввало, сув ва ресурсларни тежайдиган замонавий агротехнологияларни жорий этиш” вазифалари белгилаб берилган.

Ќўзани вегетация даврида минерал ўғитлардан бири бўлган азотли ўғитларга бўлган талаби ва таҳчиллигини кузатиб бориш ҳамда олинган маълумотларга асосланган ҳолда қўллаш натижасида ўсимликнинг ўсиши ва ривожланиши яхшиланади, маҳсулдорлиги ортади, азотли ўғитларни исроф бўлиш миқдорлари камаяди ва йиллик миқдори одатий усулга нисбатан 25% гача камаяди.

Катта майдонларда парваришланаётган ғўза ўсимлигини азотли ўғитларга бўлган талабини лаборатория усулида аниқлашга кўп вақт талаб қилиниши билан бирга кимёвий воситаларга кўп маблағ талаб қилинади. Minolta SPAD-502 прибори ёрдамида барг ташҳисига асосланиб, азотли ўғитларга бўлган талабини аниқлашда эса кўп вақт ва маблағ талаб қилинмайди ва шу билан бирга жуда қулайдир.

Minolta SPAD-502 прибори ёрдамида олинган маълумотларга асосланиб, ғўза ўсимлигига азотли ўғитларни табақалаштирилган ҳолда қўллаш натижасида азотли ўғитларни йиллик меъёрларини 25% гача тежаб қолиш имконияти яратилади.

Тадқиқотлар 2020-2021 йиллари Андижон қишлоқ хўжалиги институтининг тажриба хўжалигида олиб борилди.

Дала тажрибалари 2 та вариант, 3 қайтариқда бир ярусда жойлаштирилди.

Тажрибада эгат қатор оралиғи 90 см, эгат узунлиги 50 м. Битта вариантнинг умумий майдони 360 м², ҳисобга олинadиган майдон 180 м². Тажрибанинг умум майдони 2160 м². Тажриба майдонига ғўзанинг ўрта толали Андижон-35 нави экилди.

1-жадвал

Тажриба тизими

№	Азотга бўлган эҳтиёжини аниқлаш усуллари	Маъданли ўғитларнинг йиллик меъёрлари, кг/га	Шудгор остига, кг/га	Азотли ўғитларни ғўзада қўллаш муддатлари			
				2–3 чин баргда	шонала шда	гуллаш да	қўсаклашда
1	Ишлаб чиқариш шароити бўйича	NPK: 200-140-100	P ₁₄₀ K ₁₀₀	50	75	75	-
2	Minolta SPAD-502 прибори ёрдамида барг ташҳиси бўйича	NPK: 200-140-100	P ₁₄₀ K ₁₀₀	50	50	50	50

Тажриба майдонида ўтказилган агротехник тадбирлар ва фенологик кузатувлар иш дастурига асосланган ҳолда олиб борилди.

Олинган натижаларнинг кўрсатишича, маъданли ўғитларни ишлаб чиқариш шароити бўйича NPK: 200-140-100 кг/га меъёрларда қўлланилган 1-вариантда униб чиққан ниҳоллар сони 95,2 минг дона/га ни, 1.08 кунига келиб, бош поя баландлиги ўртача 92,5 см ни, бир ўсимликда ҳосил шохлари сони 11,8 донани, кўсаклар сони 1.08 кунига келиб 4,2 донани, 1.09 кунига келиб эса кўсаклар сони 8,0 донани, бир ўсимликда кўсакларнинг очилиши 25.08 кунига келиб, 16% ни, 28.08 кунига келиб 32,5% ни ва 31.08 кунига келиб эса 56,5% ни, ҳамда пахта ҳосилдорлиги қайтариқлар бўйича ўртача 34,6 ц/га ни ташкил этган бўлса, ғўза ўсимлигини вегетация даври давомида азотга бўлган эҳтиёжини Minolta SPAD-502 прибори ёрдамида барг ташҳиси орқали аниқлаш бўйича олиб борилаётган 2-вариантда униб чиққан ниҳоллар сони 95,0 минг дона/га ни, 1.08 кунига бориб битта ўсимликнинг бош поя

Вўзанинг ўсиб ривожланишига маъданли ўғитларнинг қўллаш муддатларининг таъсири

№	Азотга бўлган эҳтиёжини аниқлаш усуллари	Маъданли ўғитларнинг йиллик меъёрлари, кг/га	Униб чиққан нихоллар сони, минг/га	Бош поя баландлиги, см	Ҳосил шоҳлари сони, дона	Кўсаклар сони, дона		Вўза кўсакларининг очишиш динамикасига			Пахта ҳосилдорлиги, ц/га
				1.08	1.08	1.08	1.09	25.08	28.08	31.08	
1	Ишлаб чиқариш шароити бўйича	NPK: 200- 140-100	95,2	92,5	11,8	4,2	8,0	16,0	32,5	56,5	34,6
2	Minolta SPAD-502 прибори ёрдамида барг ташҳиси бўйича	NPK: 200- 140-100	95,0	95,6	13,5	5,8	9,8	16,1	33,5	58,3	36,5

баландлиги 95,6 см. ни, ҳосил шохлари сони 13,5 донани, кўсаклар сони 1.08 кунига келиб 5,8 донани, 1.09 кунига келиб 9,8 донани, кўсакларнинг очилиши 25.08 кунига келиб 16,1% ни, 28.08 кунига келиб 33,5% ни ва 31.08 кунига келиб 58,3% ни, пахта ҳосилдорлиги мос равишда ўртача 36,5 ц/га ни ташкил этгани ҳолда 1-вариантга нисбатан 1.08 кунига келиб, ҳосил шохлари сони 1,7 донага, кўсаклар сони 1.08 кунига келиб 1,6 донага, 1.09 кунига келиб эса 1,8 донага, кўсакларнинг очилиши 25.08 кунига келиб, 0,1% га, 28.08 кунига келиб 1,0% га ва 31.08 кунига келиб эса 1,8% га ҳамда пахта ҳосилдорлиги тегишли равишда 1,9 ц/га юқори бўлганлиги аниқланди.

Олинган натижалардан кўриниб турибдики, азотли ўғитини вегетация даври давомида 200 кг/га меъёрида белгилаб, вегетация даври давомида 2-3 чинбарг чиқариш даврида 50 кг, шоналаш даврида 50 кг, гуллаш даврида 50 кг ва кўсаклаш даврида 50 кг/га миқдорида тўртга бўлган ҳолда қўллаш гектарига 200 кг миқдорида азотли ўғитни 2-3 чинбарг чиқариш даврида 50 кг, шоналаш даврида 75 кг ва гуллаш даврида 75 кг меъёрларда қўлланилган вариантга нисбатан самарали эканлигини кўрсатгани ҳолда 1,9 центнер қўшимча пахта ҳосили олишга эришилди.

Хулоса. Хулоса ўрнида шуни таъкидлашимиз мумкинки, ғўза парваришида ўсимликнинг азотга бўлган эҳтиёжини қондиришда Minolta SPAD-502 прибори ёрдамида барг ташҳиси орқали аниқлаб, азотли ўғитни тўрт муддатга бўлган ҳолда қўллаш иқтисодий жihatдан самарали ҳисобланиб, қўшимча равишда 1,9 ц/га гача пахта ҳосили олишга эришилади.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Авлиёкулов А.Э., Тожиев М., Тожиев Қ., Ғўзани ўсиш ва ривожланиши ва ҳосил тўплашига озиқа-сув меъёрларининг таъсири. Ўзбекистон Республикаси қишлоқ хўжалигига сув ва ресурс тежовчи агротехнологиялар. // ЎзПТИ мақолалар тўплами. Тошкент, 2008 й, 274-284 бет.
2. Абдираманова Г.Ж. Турли экиш усуллари ва кўчат қалинлигининг бир дона кўсакдаги пахта вазнига ва пахта ҳосилига таъсири. Дала экинлари селекцияси,

уруғчилиги ва агротехнологияларининг долзарб йўналишлари. 2016 йил 15-16 декабрь конференция материаллари тўплами. 2016 йил, 2-қисм. 349-351 бет.

3. Бобоев Ф., Тоштемиров А. Сув ва озиқа тартибларининг ғўза навлари ҳосилдорлигига таъсири. // Ўзбекистон республикаси қишлоқ хўжалигида сув ва ресурс тежовчи агротехнологиялар. ЎзПТИ мақолалар тўплами. Тошкент, 2008 й, 284-286 бет.

4. Каримов.Т, Нуритдинов.Н, Исаев.Б -“Ўзани ҳосилдорлигига сув режими ва кўчат қалинлигининг таъсири”. Фермер хўжаликларида пахтачилик ва ғаллачиликни ривожлантиришнинг илмий асослари.Халқаро илмий-амалий конфер-я маърузалари асосидаги мақолалар тўплами. Тошкент-2006 й. 264 бет.

ФИО авторов: *Abduraxmonov Samandar Rustamboyevich*

Andijon qishloq xo'jaligi va agrotexnologiyalar instituti magistranti

Berdaliyev Xusniddin Norqul o'g'li

Andijon qishloq xo'jaligi va agrotexnologiyalar instituti magistranti

Saliyev Sardorbek Alisherovich

ilmiy xodim. O'rmon xo'jaligi ilmiy tekshirish instituti Andijon filiali

Название публикации: «AYSBERG SALATBARGI O'SIMLIGING YETISHTIRISH JARAYONIDA QO'LLANILADIGAN AGROTEXNIKA»

Annotatsiya: Aysberg salat bargi juda foydali karamdoshlar oilasiga mansub bo'lgan o'simlik navi hisoblanadi. Salat bargi o'tloqi va o'tloqi bo'z tuproqlarda yaxshi hosil beradi. Bosh salat ertaki va kechki navlariga agrotexnika qo'llashda deyarli farq qilinmaydi. Tuproq unumdorligi va mineral o'g'itlar yetarli darajada bo'lsa hosildorlik bir necha barobar ortadi. Karamboshdan asosan oziq-ovqat sanoatida keng foydalaniladi.

Kalit so'zlari: Sabzavotchilik, aysberg navi, salat bargi, karam kuyasi, bosh salat, fungitsidlar, kassetalar, kultivatsiya, ekish sxemasi.

Hozirgi vaqtda aholini mavsumdan tashqari davrlarda sabzavot o'simliklarini yetishtirish hamda bozorga yilning istalgan vaqtida maxsulotni yetkazib berishda himoyalangan yer sabzavotchilik sohasining o'rni tabora ortib bormoqda. Mavsumdan tashqari davrda sabzavot maxsulotlariga bo'lgan ehtiyojni qondirish maqsadida vegetatsiya davri qisqa bo'lgan, sovuqqa chidamli hamda tarkibida inson organizimi uchun foydali vitamin va minerallarga boy, shu bilan birgalikda iste'molda tabora ommalashayotgan sabzavot ekinlarini yetishtirish sabzavotchilik soxasining oldida turgan vazifalardan biridir. Ana shunday axoli orasida iste'moli jihatidan ommalashayotgan ko'kat sabzavot ekinlaridan biri bosh salatning Aysberg navi hisoblanadi. Bu ekin dunyoda keng tarqalayotgan sabzavot ekinlaridan biridir. Yetishtirilishi jixatidan Frantsiya va AQSh davlatlari yetakchilik qilsada, lekin eksport

qilish bo'yicha Xitoy birinchi o'rinda turadi. Bosh salat butun dunyoda yetishtirilayotgan sabzavot maxsulotlar orasida katta ulushga ega.

Ushbu ekinning boshqa sabzavotlardan farqli jihati bosh o'rashi uchun mo'tadil salqin havo va havoning nisbiy namligi 70–85% bo'lishi talab etiladi. Ushbu ekin qisqa muddatli 4–5 C gacha sovuqqa bardoshlidir.

Bosh salat ko'chati yetishtirish uchun navning tozaligi 98 foizdan, unuvchanligi 85 foizdan kam bo'lmagan 1-sinf urug'laridan foydalanish maqsadga muvofiq. Bunday urug'ning 200–250 grammi bir gektarga yetarli hisoblanadi. Urug'larni ekishdan oldin o'stiruvchi stimulyatorlar eritmasida 1 soat davomida ivitib, so'ngra fungitsidlar bilan ishlov berilsa, unib chiqqan nihollarning kasalliklarga chidamliligi oshadi, o'suvi tezlashadi va natijada yuqori va sifatli hosil olishni ta'minlaydi.

Urug'ni sepgandan keyin usti 0,5–1,0 sm chuqurlikda mayin tuproq va chirigan go'ng aralashmasi 1:1 nisbat bilan berkitiladi. Ertaki muddat uchun tayyorlashda sim qo'yilib, polietilen plyonka qoplanadi va barcha atroflari tuproq bilan yopiladi.

Urug'lar sepilgandan so'ng 4–5-kunlari unib chiqadi. Nihollar unib chiqqanvaqtdan 18–20 kun o'tgandan keyin birinchi oziqlantirish tadbiri o'tkaziladi. Bunda har 10 l suvga 15–17 g sulfat ammoniy, 25–30 g superfosfat va 12–15 g kaliy o'g'itlari solib eritiladi va sug'oriladi. Ushbu eritma har 3–3,5 m² maydondagi ko'chatlarni oziqlantirish uchun sarflanadi. Ko'chatlarni ikkinchi oziqlantirish esa ularni dalaga ekishdan 8–10 kun oldin amalga oshirilib, bunda yuqorida ta'kidlangan o'g'itlar miqdori bir yarim marotaba ko'proq qo'shilgan holda bajariladi.

Ko'chatlarning har birining balandligi o'rtacha 14–16 sm dan va ulardagi barglari soni 4–5 tadan bo'lgan davrida ochiq maydonlarga ekiladi.

Ko'chatlarni, shuningdek, ozuqali tuvakchalar, kassetalar va polietilen qopchalarda ham yetishtirish mumkin. Ushbu usulda yetishtirilgan ko'chatlarning ildiz qismi shikastlanmagan yoki yerdan uzilmagan holda ozuqali aralashmalar bilan birga ochiq maydonga ekiladi. Ko'chatlarni tashqi muhitga moslashuvi oson kechadi va ertaroq hosil olish imkoniyati paydo bo'ladi.

Ko'chatlarni ekish sxemasi 60x25 sm, 70x20 sm yoki 70x30 sm. tarzida amalga oshiriladi. Ekish sxemasi o'simlikning kuchli yoki kuchsiz o'suviga qarab belgilanadi.

Ertaki bosh salat ekish rejalashtirilgan maydon kuzda tayyorlanib, egatlar olinganda hosil 8-10 kun ilgari yetiladi, Bunda hosil mo'l bo'ladi.

Ko'chat ekilgan maydon ketma-ket sug'orilishi kerak. Oradan 2–3 kun o'tgach, egatlar ko'zdan kechirilib, xato joylarga yana ko'chat ekiladi. Barcha ko'chatlar tutib olgandan so'ng egatlar oralari kultivatsiya qilinib, ko'chatlar atrofi yumshatilib, birinchi o'g'it beriladi. Ikkinchi kultivatsiya esa ekin sug'orilgandan so'ng o'tkaziladi. Ikki marta chopiq qilinadi.

Kechki bosh salat takroriy ekin sifatida ekiladi. Ertaki ekin esa yig'ishtirib olingandan keyin yer haydash oldidan sug'oriladi, so'ng plug bilan 20–30 sm chuqurlikda haydaladi, chizellanadi va sug'orish egatlari olinadi.

Ko'chatlar ekib bo'lingandan 15–20 kun o'tgach birinchi yalpi ishlov beriladi. Bunda qator oralari KRN-4,2 kultivatori bilan 15–16 sm chuqurlikda kultivatsiya qilinib, o'simliklar atrofi yumshatilgach, mineral o'g'itlar bilan oziqlantiriladi va sug'oriladi. Oradan 20–25 kun o'tkazib, ikkinchi marta yalpi ishlov beriladi.

Bosh salat tuproq unumdorligi va mineral o'g'itlarga o'ta talabchan. Sizot suvlari chuqur joylashgan qadimdan sug'orib kelinayotgan bo'z tuproqlarda gektaridan 20–22 t hosil olish uchun sof holda o'rtacha 150 kg azot, 100 kg fosfor, 50 kg kaliy berilishi kerak.

O'tloqi, o'tloqi-botqoqli tuproqlarda yetishtirilganda esa gektariga o'rtacha 120 kg azot, 80 kg fosfor, 60 kg kaliy solish kerak.

Bosh salat kechki muddatda ekilganda o'rtacha 23–25 tonnadan hosil olish uchun mineral o'g'itlarni quyidagi miqdorda solish lozim:

- qadimdan sug'orib kelinayotgan tipik bo'z tuproqlarda gektariga sof holda o'rtacha 240 kg azot, 160 kg fosfor, 100 kg kaliy;
- o'tloqi, o'tloqi-botqoq tuproqlarda yetishtirilganda esa sof holda o'rtacha 200 kg azot, 160 kg fosfor, 120 kg kaliy beriladi.

Yillik rejalashtirilgan o'g'itlardan fosforning 70–75 foizi, kaliyning teng yarmi yerga asosiy ishlovda, fosforning qolgan qismi, 50% azot bilan birgalikda birinchi kompleks ishlov oldidan o'simliklarga yaqinroq beriladi. Azotning qolgan 50 foizi kaliyning 50 foizi bilan birgalikda bosh o'ray boshlaganda beriladi. Bosh salatni yuqorida

ko'rsatilgandek o'g'itlash, o'g'itlardan samarali foydalanish hosil salmog'ining ortishi va sifati yaxshilanishiga zamin yaratadi.

Sug'orishda esa bo'z tuproqli yerlarda ertaki bosh salat 8–10 marta, sizot suvlari yuza joylashgan yerlarda 6–8 marta suv berish tavsiya etiladi. Sug'orish me'yori gektariga 500–550 m³. ni tashkil qiladi.

Kechki muddatda o'suv davrining boshlarida 7–10 kun oralatib, keyinroq esa 10–12 kun oralatib sug'orib turiladi.

Zararkunandalarga qarshi kurashishdabosh salatning karam biti, karam kuyasi, shira kabi zararkunandalariga qarshi oltinko'z, xonqizi qo'ng'izlaridan foydalanish yaxshi samara beradi. Karam oq kapalagi qurtiga qarshi trixogramma, katta yoshdagi qurtlarga qarshi brakon entomofaglari qo'llaniladi. Kimyoviy usuldan foydalanilganda esa 25 foizli Siraks (0,2 l/ga), Sipermetrin (0,16 l/ga), 15 foizli Avaunt (0,4 l/ga) preparatlarning birontasi qo'llaniladi.

Bosh salat hosili ekilgan navi, urug'ining sifati va qo'llanilgan agrotexnikasiga qarab 55–60 kunda pishib yetiladi.

Ertaki muddatda ekilgan bosh salat navlarining hosilini aprel-may oylarida uzishga kirishiladi. Karamboshlar oldinma-ketin pishib yetilganligi sababli, hosil kamida 2–3 marotaba har 6–8 kunda yig'ib olinadi. Karamboshlar 3–5 bargi bilan birga pichoq bilan kesib olinib, sotishga jo'natiladi. Bosh salatni tupidan uzib olgandan so'ng iste'molchiga yetib borguncha salqin joyda saqlab turish lozim. Chunki yurtimizning issiq havo sharoitida tovarboplik xususiyatini tez yo'qotadi. Bosh salat sovutish kameralarida +1°C da yaxshi saqlanadi, saqlash muddati 7–10 kunni tashkil qilaladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. T.E.Ostonaqulov. Sabzavotlar yetishtirish texnologiyasi."Sharq".Toshkent-2003. 316-334 betlar.
2. V.I.Zuyev, O.Qodirxo'jayev, M.M.Adilov, U.I.Akramov.Sabzavotchilik va polizchilik. "Iqtisod-moliya".Toshkent-2017. 151-164 betlar.

3. D.Y.Yormatova, M.Y.Ibrohimov, D.S.Yormatova. Meva-sabzavotchilik. "Talqin". Tashkent-2004. 27-34 betlar.
4. R.Xakimov. M.Aramov "Aysberg" navli bosh salat yetishtirish bo'yicha tavsiyalar.Maqola.Toshkent-2021. 1-3 betlar.
5. Г.И.Тараканова, В.Д.Мухина. Овощеводство. "КолосС". Москва-2003.
6. Ю.И.Сологуб.Особенности выращивания салат «Айсберг»

ФИО автора: *Ko'kiyeva Shohida Ulug'bekovna*

Andijon viloyati Buloqboshi tumani 5-umumiy o'rta ta'lim maktabining musiqa madaniyati fani o'qituvchisi

Название публикации: «MUSIQA MADANIYATI DARSLARIDA INNOVATSION TEXNOLOGIYALARDAN FOYDALANISH»

Annontatsiya: *Ushbu maqolada musiqa madaniyati darslarida innovatsion texnologiyalardan foydalanish to'g'risida fikr yuritilgan.*

Kalit so'zlar: *Musiqa madaniyati, dars, interfaol, innovatsion, texnologiya, o'qituvchi, o'quvchi, pedagogik.*

Hozirgi sharoitda inson faoliyatining asosiy yo'nalishlari taraqqiyotga mos maqsadlarni to'liq amalga oshirish imkoniyatlarini beruvchi modeli tizimga, ya'ni ta'limni texnologiyalashtirishga aylanib bormoqda. Shu tufayli fan sohalarining barchasida bo'lgani kabi musiqiy ta'limda ham yangi texnologiyalarga e'tibor kuchayib bormoqda. O'zbekistonning "Ta'lim to'g'risida"gi qonuniga ko'ra 9+3 yillik majburiy umumiy va o'rta maxsus ta'lim joriy etildi. Ta'limni demokratlashtirish, individuallashtirish, tabaqalashtirish, mintaqaviy xususiyatlarni hisobga olish tamoillari asosida barcha o'quv predmetlari qatori musiqa predmeti bo'yicha ham o'qitish Konsepsiyasi ishlab chiqildi.

Ilg'or pedagogik texnologiyalarning obyekti, predmeti, maqsad va vazifalari nimalardan iborat va ularni ta'lim jarayoniga tadbiq etish qanday natija beradi va ta'lim mazmunini takomillashishiga qanday ta'sir ko'rsatadi degan savol har bir fanni o'qitilishida ko'ndalang qo'yilayotganligi bejiz emas. Fan, texnika va axborot uzatish, almashish texnologiyalarini aql bovar qilmaydigan darajada tez va shiddatli rivojlanish jarayoni o'z navbatida ta'lim sohasida ham an'anaviy metodlarni yangicha zamonaviy va interfaol metodlar bilan boyitib borishni taqozo etmoqda.

Unda musiqiy ta'lim mazmunini milliy negizda shakllantirish, milliy musiqiy merosdan to'laqonli foydalanish, xalq kuy – qo'shiqlari, doston, mumtoz va maqom hamda ularning ta'sirida yaratilgan zamonaviy musiqalar vositasida o'quvchi yoshlarni

milliy qadryatlarimizni teran anglaydigan, vatanga, o'z xalqiga, tilimizga, dinimizga, tariximizga, san'atimizga ongli munosabatda bo'ladigan va unga vorislik qila oladigan ma'nan yetuk, barkamol shaxsni tarbiyalash asosiy maqsad va vazifa sifatida ko'rsatilgan.

Xo'sh, interfaol, modellashtirilgan metodlar qaysi jihatlari bilan ustunlik kasb etmoqda? Uning qanday turlari, tarkibiy tuzilishi, o'quv jarayonlarini tashkil etish shakl va vositalari, ilgari mavjud bo'lgan o'qitish (Ta'lim) metodlaridan nimasi bilan farqlanadi, uning samarasi nimalarda o'z isbotini topadi va uning monitoringi, baholash tizimi qanday olib boriladi degan savollarga har bir o'quvchi-murabbiy va pedagoglar tayyor bo'lishlari ular oldiga qo'yilayotgan eng muhim ijtimoiy buyurtma ekanligini anglash va bu savollarga javob berishga to'g'ri keladi.

Tarbiyalash asosiy maqsad va vazifa sifatida ko'rsatilgan. Ta'lim jarayonida o'quvchilar musiqa san'atini butun nafosati bilan o'rganishlari, idrok etishlari ommaviy musiqa faoliyatlari: musiqa tinglash, tahlil qilish, jamoa bo'lib qo'shiq kuylash, nazariy bilimlarni o'zlashtirish (musiqa savodxonligi) raqsga tushish, bolalar cholg'u asboblari chalish va musiqa ritmek jo'r bo'lish masalalarini shakllantirish musiqiy ta'limning asosiy mazmunini tashkil etadi.

Davlat ta'lim standartlari fan va ta'limning eng so'nggi yutuqlari asosida qanchalik takomillashtirilmasin o'quv jarayoni va uni tashkil etishning moddiy texnik ta'minoti qanchalik mustahkamlanmasin, modernizatsiya qilinmasin, olinadigan pirovard natija oxir oqibat ta'lim jarayonini tashkil etuvchi, dars mazmuni va sifat samaradorligini ta'minlovchi o'qituvchi – murabbiylarning kasbiy bilimi, ko'nikma malakasiga, ijodkorligiga, tashabbuskorligi, pedagogik mahorati va intellektual salohiyatiga, o'quvchilarni fan bo'yicha bilimlarni egallashiga qiziqтира olishi va eng zarur intilish qobiliyatlarini ro'yobga chiqara olish salohiyatlariga bog'liq bo'lib qolaveradi.

Hozirgi vaqtda o'quv mashg'ulotlarini loyihalashtirish va ayrim fanlargagina xos texnologiyalarni qo'llashga ham e'tibor kuchaymoqda. Xuddi shunday holatni

musiqa mashg'ulotlarini texnologiyalashtirish tajribasida ko'rish mumkin. Bunga misol qilib ilg'or pedagoglar tomonidan qo'llanilayotgan "Konsert darslari", "Viktorina darslari", "Quvnoqlar va zukkolar darsi", "Musiqiy sayohat", "Men dirijyor" kabi texnologiyalarni ko'rsatish mumkin.

O'qituvchining yuksak pedagogik mahorati, bilim darajasi shubhasiz ta'lim-tarbiyaning muhim omillaridan biridir. Pedagogik mahorati yuqori, tajribali o'qituvchi darsni shunchaki bayon qilib bermaydi. Buni musiqa darslari misolida izohlaydigan bo'lsak, o'qituvchi avvalo o'zining so'z mahorati, cholg'u asbobida chalish, qo'shiq kuylash, turli ko'rgazmali, texnik vositalardan foydalanishi darsni qiziqarli va mazmunli kechishida katta rol o'ynaydi.

Musiqa darslarida aksariyat o'quvchilar o'qituvchiga taqlid qilib kuylashadi, unga ergashadi, andoza oladi, o'qituvchining shaxsiy "namunasi" muhim ahamiyat kasb etadi. Chunki darsda amaliy ijrochilik yetakchi o'rin tutadi, quruq bayonchilik uslubi bilan hech qanday maqsadga erishib bo'lmaydi.

Shuni nazarda tutish kerakki, pedagogik texnologiya – bu jamiyat ehtiyojidan kelib chiqib, shaxsning oldindan belgilangan ijtimoiy sifatlarini samarali shakllantiruvchi va aniq maqsadga yo'naltirilgan o'quv jarayonini tizim sifatida qarab, uni tashkil qiluvchilar, ya'ni o'qituvchining o'qitish vositalari yordamida tahsil oluvchilarga ma'lum bir sharoitda muayyan ketma-ketlikda jo'rsatgan ta'sirini va ta'lim natijasini nazorat jarayonida baholab beruvchi texnologiyalashgan ta'limiy tadbirdir.

Ma'lumki, musiqa o'qituvchisi o'quv tarbiya ishlarini baravariga olib boradi. O'quvchilarni musiqa san'ati orqali tarbiyalashda o'qituvchining yaxshi sozandalik mahorati, yaxshi ovozga ega bo'lishi nota o'qish, turli vositalardan oqilona va o'rinli foydalana olishi, so'z mahorati, o'quvchilarni qobiliyatlarini oshira bilishi muhim. Jonli ijro (cholg'u asboblarda chalish, qo'shiq kuylash) etilgan kuy- qo'shiq sinfda o'quvchilarga o'zgacha ruhda ta'sir etadi, kayfiyatlarini ko'taradi.

Musiqqa ta'limining o'ziga xosligi tashkiliy tuzilishi, amaliy ijrochilik faoliyatlari, shuningdek o'qitish usullari, ularning samaradorligini ta'minlovchi omillar, vositalar tahlili va ularni umumiy ijodiy – ijobiy jihatlarini umumlashtirish musiqqa ta'limini o'zigagina xos bo'lgan yangi turlarini ishlab chiqish imkonini berdi.

Musiqqa o'qituvchisi bulardan tashqari darslarni kuzatib borishi lozim. Doimiy kuzatishlar sababli o'qituvchi pedagogik mahoratini oshirib boradi. U vaziyatni baholashga, o'quvchilarni ichki tuyg'u, qiziqish va qobiliyatlarini sezishga o'rganadi. Kuzatish birinchi sinfdan -yettinchi sinfga qadar davom etadi. Bunda qo'llanilayotgan usul, shakl va pedagogik texnologiyalarning ham samaradorlik, qulaylik bolalar uchun qiziqarli va o'ng'aylik jihatlarini aniqlanib boriladi.

O'yin darslari juda xilma – xil shakllarda o'tkazilishi mumkin. Masalan, musiqiy cholg'ular mavzusini o'tganda o'quvchilarga turli xildagi musiqqa cholg'u asboblari surati solingan kartochkalar beriladi. O'qituvchi magnitafon yordamida biror bir milliy cholg'u asbobida ijro etilgan musiqani eshittiradi. Oquvchilar o'z navbatida musiqiy asar qanday cholg'u asbobida ijro etilganligini qo'llaridagi kartochkalar orqali ko'rsatadilar. Eng faol qatnashgan va topqir o'quvchilar baholanadilar va rag'batlantiriladilar. Viktorina, konsert, bahs – munozara, kuyni top kabi darslar o'quvchilarning nazariy va amaliy o'zlashtirgan bilimlariga asoslangan holda o'tkaziladi.

Maktabda musiqqa fani musiqashunoslik va pedagogikada qo'lga kiritilgan yutuqlarga tayanadi. Bu printsipt o'quvchilarni hozirgi musiqqa-pedagogikasida ilmiy asoslangan bilimlar bilan qurollantirishni talab etadi. Shubhasiz, musiqqa pedagogikasida va amaliyotida mavjud barcha bilimlarni bolaga berishning iloji yo'q. Biz o'quvchiga asosan o'zbek musiqasining boy imkoniyatlaridan va umumbashariy musiqqa asarlaridan ayrim namunalardan nazariy hamda amaliy bilim-malakalarni berish imkoniyatiga egamiz, xolos. Ana shu ilmiy bilimlar ta'limning mazmunini belgilovchi muhim hujjatlar- musiqqa madaniyati fanidan dastur va darsliklarda o'z ifodasini topadi. Albatta, har bir dars o'zining tuzilishi va mazmuni bilan ilmiy asosda

tashkil topishi lozim. Musiqa haqidagi bilimlar doirasi- musiqiy ta'lim-tarbiyada asosiy omildir.

Dars jarayonida o'quv materialining bolalar bilim va tajribasiga mosligi, bolalar ovozinig rivojlanish qonuniyatlarini hisobga olish, nota qonuniyatlarini to'g'ri o'rgatish, asarni bolalar fikriy qobiliyatiga mos tahlil etish va boshqalar- darsning ilmiylik printsipini tashkil etadi. Ilmiylikni sistemaliliksiz amalga oshirish qiyin. Darsning barcha o'quv elementlari hamda keyingi darslarning ham o'zaro mantiqiy bog'lanishi- sistemalilikning asosini tashkil etadi. Kuylash va tinglash uchun asarlarni bolalar bilim, malakalari aytim mashqlari darajasida xos tanlash va ularni soddadan- murakkabga, ma'lumdan-noma'lumga qarab o'zlashtirishni ta'minlash- sistemalilik demakdir.

Darsning har bir elementi, kelgusi mashg'ulotning mantiqiy davomi bo'lib, pedagogik maqsadlarni amalga oshirilishi esa davomiylik demakdir. Darsdagi predmetlar aro aloqa (adabiyot, tasviriy san'at, tarix) mazkur printsiplar asosida darsning unumli, samarali o'tishini ta'minlaydi.

Ta'limda onglilik va aktivlik o'zaro uzviy bog'langan didaktik kategoriyalardir. Har qanday faollik asosida mustaqil aqliy faoliyat yotadi. Faollik deganda biz o'quvchining ham o'qish, ham musiqiy faoliyatlarini nazarda tutamiz. O'quv faolligi umumiy faollikning ajralmas qismi bo'lib, u musiqiy bilimlarni egallash, bilishga, anglashga qaratilgan faoliyatdir. Demak, bilish faolligi bola faoliyatining mahsuli bo'lib, bilimlarni egallashda faol ishtirok etish, kuchaytirilgan faoliyat ko'rsatish demakdir. Onglilik va aktivlik-didaktikaning yetakchi printsiplaridan, chunki bilimni o'zlashtirish- o'quvchi amaliy faoliyatining asosiy sifati bo'lgan- bilish jarayoniga bog'liqdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

- 1 fayllar.org**
- 2 hozir.org**

- 3 **.ziyouz.com**
- 4 **<https://cyberleninka.ru/>**
- 5 **dea.uzedu.uz**
- 6 **www.ziyo.uz**
- 7 **Archive.uz**

ФИО автора: *Jumaniyozova Shahnoza Zaripboevna*

Xorazm viloyati Qo'shko'pir tumani 4-IDUM fizika fani o'qituvchisi

Название публикации: «FIZIKA FANIDAN DARS O'TISH JARAYONIDA ILG'OR PEDAGOGIK METODLARDAN FOYDALANISH»

Anontatsiya: *Ushbu maqolada fizika fanidan dars o'tish jarayonida ilg'or pedagogik metodlardan foydalanish hamda turli xil qiziqarli usullar to'g'risida fikr yuritilgan.*

Kalit so'zlar: *Fizika, dars, metodlar, o'qituvchi, o'quvchi, reja, mashg'ulot, amaliyot.*

Mamlakatimiz mustaqillikka erishgach Respublika ta'lim sohasida tub o'zgarishlar sodir bo'ldi va bu sohada yangidan-yangi islohotlar olib borilmoqda. Umumiy o'rta ta'lim o'quv fanlari dasturlari, o'quv adabiyotlari butunlay yangidan qayta qarab chiqildi va kerakli o'zgartirishlar kiritildi. Jumladan fizikani o'qitish uslubida hamqator tajribalar to'plandi. Biroq bu sohada hal qilinishi kerak bo'lgan muammolarimiz ham yo'q emas. Buni oliy o'quv yurtlariga kirish imtihonlarini topshirish natijalaridan aniqlash mumkin.

O'sib kelayotgan o'g'il-qizlarimizning har tomonlama barkamol avlod bo'lib, hayotga kirib kelishlarini ta'minlash jamiyat oldidagi eng ulug' maqsadlardandir. Bugungi tezkor davr o'quvchilardan mukammal bilim olishni talab etmoqda. Zero, yoshlarimizning kelajakda erishadigan muvaffaqiyati mustaqil bilim olish layoqati, o'z-o'zini rivojlantirish va takomillashtirish qobiliyatiga ega bo'lishi bilan belgilanadi. Bolalarga bunday munosabat ta'limga oid davlat siyosatida, uning hayotga joriy bo'layotgan tamoyillarida to'la namoyon bo'lmoqda.

O'quvchilar yuqori sinflarda fizika kursining barcha bo'limlarini sistemali ravishda o'rganadilar. Bunda fizika ta'limi mazmuni ijtimoiy hayotda, tevarakatrofda uchraydigan fizik hodisalar va jarayonlar bilan bog'lab o'rgatiladi. Fizika fani o'quvchilar qalbiga oson kirib borishi, ularning xotirasidan mustahkam o'rin olishida

jonli misollar, hayotiy taqqoslar muhim ahamiyat kasb etadi. Ayni tajribadan har bir fan misolida samarali foydalanish mumkin.

Fizikaning tabiat sirlarini ochishdagi fundamental ahamiyatini va uning qonunlarining hozirgi zamon texnologiyasining asosini tashkil qilganligi hamda fizika sohasidagi bilimlar kelajakda jamiyat taraqqiyoti uchun benihoya katta ahamiyatga ega. Fizika o'quv predmeti sifatida shakllantirish uchun yetarli darajada imkoniyatlarga ega.

Bu o'quv predmetining barcha texnik qurilmalarning asosi sifatida namoyon bo'lishi, egallagan bilimlarining hayotda hayotda qo'llash imkoniyatlarning ko'pligi bilan belgilanadi. Shu bilan birga, fizikani o'rganish jarayonida o'quvchi bilishning barcha bosqichlari (kuzatish, gipoteza, tajriba o'tkazish, mushohada qilish va natijalarni umumlashtirish)da o'tkaziladi

O'quvchilarni fizik hodisalarni o'rganishda mustaqil ravishda kuzatish, tajribalar o'tkazish, tajriba natijalarini umumlashtirish hamda darsliklar, o'quv qo'llanmalari va boshqa qo'shimcha adabiyotlardan foydalana olishga o'rgatish muhim o'rin tutadi.

Fizika fanini o'qitish jarayonida o'quvchilarni bu fanga qiziqtirishni yana bir usullaridan biri dars mobaynida fizik tajribalar tabiatdagi fizik jarayonlarni o'quvchilarning o'zlari fizikani o'rganishga qadar kuzatganlar. Lekin bu kuzatishlar natijasidabarcha o'quvchilar ularning mohiyati haqida to'g'ri xulosa chiqara olmaydilar, albatta. Bundan tashqari hamma o'quvchilar ham mavjud jarayonlarning barchasini ko'rmagan.

Shu sababli maktab sharoiti doirasida sinfda maxsus tashkil etiladigan fizik tajribalarni ko'rsatish zaruriyati tug'iladi. Fizikadan to'g'ri tashkil etilib, namoyish qilingan va talqin etilgan tajribalar o'quvchida nafaqat asbob-uskunalar tuzilishi, ishlashini o'rganib qolmay, balki ulardagi qonuniyatlarni payqashga ham imkoniyat tug'diradi.

Hozirgi fan-texnikaning rivojlanishi bilim, amaliyot va tajriba o'zaro aloqani uzviy bog'lab borilishini taqozo qiladi. Fizika fani ishlab chiqarishdan ajratilgan holda o'qitilsa, o'quvchilar bu fanning nima uchun kerakligini, uni o'rganishning nima uchun zarurligini tushuna olmaydilar. O'quvchilarning faqatgina fizika faniga qiziqishini oshirishga qaratilmay, balki ularning texnik faolligini rivojlantirish, fan va texnika yutuqlarining zamonaviy ishlab chiqarishdagi o'rni va ahamiyatini ko'rsatish bilan ularning politexnik tayyorgarligini kuchaytirishni ham ko'zda tutadi.

Jumladan, “Elektr sig’imi”, “Kondensatorlar”, “Yarim o'tkazgichli asboblari”, “Elektromagnit tebranishlar va to'lqinlar” mavzular o'tilayotgan vaqtda uning amaliy ahamiyatiga e'tibor berilishi, o'quvchilarning texnik ijodiy qobiliyatlarini rivojlanishiga ijobiy ta'sir qiladi. O'quvchilar “Tokning magnit maydoni” masalasini o'rganishda organizm to'qimalarining magnit xossalari, to'qimalar ma'lum darajada suvga o'xshab diamagnit ekani, shuning uchun u tashqi magnit maydon ta'sirida umuman magnitlanmasligi haqida bilib oladilar. Biroq organizmda paramagnit moddalar, molekulalar, ionlar mavjud(organizmda ferramagnit zarralar bo'lmaydi).

Magnit maydon ularga ta'sir etib, hayot faoliyatining ko'pgina jarayonlariga, masalan, hujayralarning holatiga, to'qimalarning nafas olishiga, odamning nerv sistemasiga va boshqalariga ta'sir etadi. Yana shuni ham nazarda tutish kerakki, o'tkazgichning qarshiligi kichik bo'lganda qarshilik qancha kam bo'lsa, tok kuchi shuncha katta bo'ladi. Bunga e'tiborsizlik qilingan hollarda og'ir oqibatlarga olib kelishi mumkin

Fizika fanini o'qitish jarayonida o'quvchilarni bu fanga qiziqtirishni yana bir usullaridan biri dars mobaynida fizik tajribalar tabiatdagi fizik jarayonlarni o'quvchilarning o'zlari fizikani o'rganishga qadar kuzatganlar. Lekin bu kuzatishlar natijasidabarcha o'quvchilar ularning mohiyati haqida to'g'ri xulosa chiqara olmaydilar, albatta. Bundan tashqari hamma o'quvchilar ham mavjud jarayonlarning barchasini ko'rmagan. Shu sababli maktab sharoiti doirasida sinfda maxsus tashkil etiladigan fizik tajribalarni ko'rsatish zaruriyati tug'iladi.

Fizikadan to'g'ri tashkil etilib, namoyish qilingan va talqin etilgan tajribalar o'quvchida nafaqat asbobuskunalar tuzilishi, ishlashini o'rganib qolmay, balki ulardagi qonuniyatlarni payqashga ham imkoniyat tug'diradi. Fizik namoyishlar o'quvchilarga mazkur fanga bo'lgan qiziqishlarini ham orttiradi.

Fizikadan o'tkaziladigan to'garaklar o'quvchilarning nazariy va amaliy bilimlarini chuqurlashtirish eng qulay shakli bo'lib, unda fizikaga, uning amaliy tadbiqlariga qiziqish mayllarini ixtiyoriy ravishda jalb qilinadi. To'garaklarining muvaffaqiyati uni to'g'ri tashkil qilishda to'garakdan maqsad o'quvchilarni fizik tajriba o'tkazishda mustaqillik, tashabbuskorlik va faolligini oshirishdir. To'garak mashg'ulotlarini qiziqarli qilib tashkil etish maqsadida ba'zi hollarda o'quvchilar dars bilan kamroq band bo'lgan kunlarida, ularning o'tkazish usul va metodlarini juda tez o'zgartirib turish maqsadga muvofiqdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

- 1 **<https://hozir.org/>**
- 2 **fayllar.org**
- 3 **<https://uzjournals.edu.uz/>**
- 4 **uz.denemetr.com**
- 5 **<http://e-library.namdu.uz>**

ФИО автора: *Isroilova Chamanoy*

Namangan davlat universiteti lingvistika fakulteti 2-bosqich magistranti

Название публикации: «GULJAMOL ASQAROVA SHE'RLARIDA AYOL RUHIYATINI IFODALOVCHI LISONIY VOSITALAR»

Annontatsiya: *Ushhbu maqolada Guljamol Asqarovaning she'riyatida turli xil obrazlar she'rlarida kechgan uslubiy o'ziga xos jarayonlar to'g'risida fikr yuritilgan.*

Kalit so'zlar: *Guljamol Asqarova, she'r, ayol ruhiyati, obraz.*

Bugungi kunda adabiyotning barcha tur va janrlarida kuzatilayotganidek, she'riyatda ham shakl va mazmun jihatdan o'zgarish hamda yangilanishlar bo'y ko'rsatmoqda. Bu narsa birinchi galda inson va uning taqdiri talqini borasida namoyon bo'lib, bu kabi muammolarni badiiy tadqiq etishda o'ziga xos shakllar, ifoda usullari vujudga kelmoqda.

Ta'kidlash kerakki, poetik tilda uslubiy o'ziga xoslik shartli mohiyatga yo'naltiriladi. Unda ijodkor ichki kechinmasi va muayyan davr yoki ma'lum bir jarayon ziddiyati munosabatga kirishadi. Nisbatan yuksak va quyi uslub tamoyillarining birikuvi notiqlik ko'rsatmasini hosil qiladi.

Til aloqadorligi bilan bog'liq umumiy xossalardan o'sib chiqadigan nutqiy malaka rivoji ichki (obrazlar tizimi) va tashqi (badiiy mazmun) shakllar uyg'unligini vujudga keltiradi. Adabiyotshunos H.Umurov ta'kidlaganidek, «Badiiy dialog holatni, o'y-xayolni talqin qilmog'i – uning ochiq mazmunidan yashirin mohiyati sari borishga kitobxonni «majbur» qilishi – bosh talab» ekan, unda qahramon xarakteri, ruhiyati hamda manfaat-ehtiyojlarini ixcham tarzda ifodalash imkoniyati ortadi. Nutq shakli tasvir va tahlil hamda talqin madaniyatini birlashtiradi.

Adabiy tilning umumiy mezonlariga nisbatan qarama-qarshi munosabat hosil qiladigan badiiy muloqot tizimida so'z g'oyaviy mohiyat kasb etadi. Vaholanki, mavhum tushunchadan aniq obraz yaratish jarayoni ichki va tashqi uyg'unlikni ta'minlagan holda tasvirning mazmundorlikka yo'naltirilganligi bilan o'ziga xoslik

kasb etadi. Undagi ziddiyat badiiy nutq maydoni murakkabligini amaliy jihatdan tasdiqlaydi. Negaki, muallif va qahramon ovozi she'riy muhokamada inkor-tasdiq ziddiyatini sodir etadi. Unda ijodiy jarayon hamda ijodkor ruhiyati bir-birini to'ldiruvchi mazmun-mohiyat kasb etadi Guljamol Asqarova she'rlarida turli xil obrazlar ma'no-mazmun shakllangan bo'lib lisoniy vositalar obraz yaratish muhim ahamiyatga ega.

O'zbek shoirasi Guljahon Asqarovaning she'riyatida olib borgan tadqiqotlar ko'lami, miqyosi, ilmiy-nazariy saviyasi bu borada yaxshi samaralarga erishayotganligidan dalolat beradi. Ularda hozirgi o'zbek she'riyatida badiiy tafakkurning yangilanishi, badiiy-uslubiy izlanishlar kabi masalalar ilmiy jihatdan umumlashtirilgan.

Bundan tashqari, Guljahon Asqarova she'riyatida tasviriy vositalar va til badiiyati, ma'naviy-axloqiy munosabatlarning badiiy talqini, milliy o'ziga xosligi kabi masalalar bevosita ijodkor shaxsiyati, ijodiy tabiati, fikrlash madaniyati bilan sinkretik aloqadorlikda o'rganiladi. She'riyati turli aspektlarda qay darajada o'rganilgan bo'lmasin, zamonaviy o'zbek she'riyatida dialog yaratish mahorati muammosi hali ochilmagan qirra sanaladi. Bu narsa bizga ayni shu muammoni maxsus tadqiq etishga zamin hozirlaydi

O'ziga xos badiiy ifoda tarziga ega bo'lib, she'riyatimizda mavjud an'analarga yangicha ruh berib kelayotgan shoira Guljamol Asqarova ijodi ham alohida e'tiborga molik.. Zero, uning she'rlarida hayotga, inson umri va uning mohiyatiga bo'lgan munosabatning badiiy talqini o'quvchini chuqur mulohazaga undaydi. Bu borada shoiraning mumtoz she'riyatga xos bo'lgan munojot shaklida yozgan she'rlari alohida ahamiyat kasb etadi.

Umuman, she'riy ifodada muloqot shakllari tashqi monolog (muallif bayoniga singdirilgan mushohada va hissiyot), ichki mustaqil rivoya (qahramon ongida kechayotgan ruhiy jarayon), dialogik munosabatlar tizimi (subyektlararo aloqa

izchilligi) yordamida gavdalanadi. Unda qahramon holatini goh nutqiy tarqoqlik vositasida, goh bilvosita shoir shaxsiyati orqali tasvirlash miqyoslari aniq seziladi.

Lirik matnda tasavvur va taassurot uyg'unligini ta'minlash aslida uslubiy vositalar mavqeyiga bog'lanib, ifoda dinamizmi takomillashuvida monologlashgan dialog muhim o'rin egallaydi. She'riyat ko'ngil va ruh orasidagi ilohiy aloqani qayta tiklaydi. His, kechinma va tuyg'uning ijtimoiy-falsafiy mohiyati faqat tahlil jarayonidagina muayyan salmoq kasb etadi. So'zning ichki mohiyatini esa talqinga moyillik belgilaydi. Nazmning tayanch nuqtasini muhokama ta'minlar ekan, uning mag'zini monologlashgan ongning dialogik ko'rinishi tayin etishi ayonlashadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

- 1 . Umurov H. Badiiy asar nazariyasi. – Samarqand: SamDU, 2002 nashri.
- 2 . Ulug'bek H. Eski dunyo va yangi men. – Toshkent: Yangi asr avlodi,
3. Sarimsoqov B. Badiiylik asoslari va mezonlari. – Toshkent, 2004.
4. Meli S. "Munojot" poetikasida qiyos. Alisher Navoiy ijodiy merosining umumbashariyat ma'naviy-ma'rifiy taraqqiyotidagi o'rni (xalqaro ilmiy anjuman materiallari). – Navoiy, 2017. – B. 86-91
5. Asqarova G. Erkalik imtiyozi. – Toshkent: G'.G'ulom nomidagi adabiyot va san'at nashriyoti, 2012

ФИО автора: *Исмаилов Д.Т.*

Чирчиқ олий танк қўмондонлик муҳандислик билим юрти

Тактика кафедраси катта ўқитувчиси

Название публикации: «ОФИЦЕР - ЎҚИТУВЧИНИНГ КОММУНИКАТИВ МАДАНИЯТИНИ РИВОЖЛАНТИРИШ»

Аннотация: Офицер-ўқитувчи ўзининг педагогик фаолияти давомида, машқулот ўтишга, омма олдида нутқ сўзлашга тайёргарлик кўриш жараёнида ўз нутқини ривожлантириш, нутқининг таъсирчанлигига эришиш устида тинмай ишлаши лозим. Ушбу мақолада офицер - ўқитувчининг коммуникатив маданиятини ривожлантириш йўллари ва унга қўйиладиган педагогик талаблар хусусида фикр юритилади.

Калит сўзлар: Офицер-ўқитувчи, ҳарбий нотик, нутқ, педагогик фаолият, машқулот, алоқавий сифат.

Офицер-ўқитувчи нутқининг тўғрилиги. Нутқнинг тўғри бўлиши - бу унинг бош алоқавий сифати саналади. Нутқнинг тўғри тузилган бўлиши сўзловчи ва тингловчининг, ёзувчи ва ўқувчининг бир-бирларини тез ва осон тушунишларини таъминлайди. Агар нутқ тўғри бўлмаса, у аниқ ҳам, мақсадга мувофиқ ҳам, мантиқий ҳам бўлмайди. Нутқнинг тўғри бўлиши учун адабий тилнинг қабул қилинган меъёрига қатъий ва аниқ риоя қилиш, унинг талаффуз, имловий луғат ва грамматик қоидаларига амал қилиш талаб этилади.

Нутқнинг тўғри бўлиши асосан икки меъёрга - урғу ва грамматик меъёрга амал қилишни тақозо этади. Нутқ жараёнида маънони тўғри англатиш учун сўздаги бўғин, гапдаги сўз урғусининг тўғри ишлатишига эътибор қилиш керак.

Нутқ қурилишининг грамматик шакллари фарқлай олиш сўзларни мазмуний боғланишларига қараб жойлаштириш грамматик меъёрларни белгилар экан, нутқнинг тўғри ифодаланиши учун гап тузиш қоидаларини ўзлаштириш, ўзак ва қўшимчалар ўртасидаги муносабатларни, эга-кесим мослигини, иккинчи даражали бўлакларнинг уларга боғланиш йўллари яхши англаш лозим бўлади. Акс ҳолда нутқда камчилик рўй бериши мумкин.

Офицер-ўқитувчи нутқининг аниқлиги ҳам нутқнинг асосий коммуникатив сифатларидан бири бўлиб, яхши нутқнинг шаклланиш шароитларидан биридир. Аниқлик деганда сўзнинг ўзи ифодалаётган воқеликка мутлақо мос ва мувофиқ келиши назарда тутилади.

Агар тўғрилиқ нутқнинг юзага келишида фақат тил омилининг зарурий белгиси сифатида қаралса, нутқнинг аниқлиги дейилганда унинг шаклланишига хизмат қиладиган, тилдан ташқарида бўлган омилларни ҳам назарда тутиш лозим бўлади. Бунда дастлаб тил ва тафаккур муносабати туради. Чунки, табиат ва ҳодисалар ўртасидаги мутаносиблик ва унинг нутқда акс этиши ана шу аниқликнинг худди ўзидир.

Нотик нутқда атамалар ва мутахассисликка оид лексика асосий ўринни эгаллайди. Улар тингловчи билимини ошириш, дунёқарашини кенгайтиришнинг омили ҳисобланади. Шунинг учун ўқитувчи, нотик ҳар бир янги атамани тўғри ва ёрқин изоқлаб, ўқувчи ва тингловчи онгига синдириб бериши лозим.

Аниқлик икки хил бўлади: нарсанинг аниқлиги ва тушунча аниқлиги. Нарсанинг аниқлиги деганда нутқда акс этган мавжудликнинг нарсалар, ҳодисалар доираси билан нутқ мазмунининг муносабатида кўринади.

Аниқ нутқ яратиш сўзловчидан қуйидагиларни ўрганиш ва уларга амал қилишни талаб қиладди:

А) Тилнинг синонимлик имкониятларини билиш ва синонимлик қаторидан керакли вариантни ажратиб нутқда қўллаш;

Б) Нутқда ишлатиладиган сўзнинг аниқланган маъноларини ҳар томонлама билиш, ноижодий тахминий қўллашлардан қочиш ва қ.к.

Ноўрин сўз қўллаш нутқнинг мазмунини ва аҳамиятини бузади.

Офицер-ўқитувчи нутқининг мантиқийлиги унинг асосий сифатлари - тўғрилиқ ва аниқлик билан чамбарчас боқлиқдир. Чунки грамматик жиҳатдан тўғри тузилмаган нутқ ҳам, фикрни ифодалаш учун муваффақиятсиз танланган луғавий бирлик ҳам мантиқнинг бузилишига олиб келади.

Нутқда баён этилган фикрнинг қисмлари ва алоҳида фикрларнинг ўзаро муносабатлилиги мантиқийлик деб юритилади. Мантиқий нутқда гаплардаги

фикрлар бутун нутқдан келиб чиқадиган фикрнинг қисмлари қисобланади. Улар орасида зиддият бўлмайди, мантикийлик аниқликка суянади. Бунда предмет аниқлиги ҳам, тушунча аниқлиги ҳам мавжуд бўлади.

Мантикий изчилликнинг бузилиши тингловчи ва ўқувчига ифодаланаётган фикрнинг тўлиқ бориб етмаслигига, баъзан умуман англашилмаслигига сабаб бўлиши мумкин. Нутқни шакллантиришдаги эътиборсизлик оқибатида баъзан мантиқсизлик ҳам юз беради.

Офицер-ўқитувчи нутқининг тозаллиги унинг адабий тилнинг меъёрларига мувофиқ келишидир. Нутқнинг тозаллиги, унинг кераксиз сўз ва иборалардан холи бўлиши сўзловчи ва тингловчи учун ҳам, ёзувчи ва ўқувчи учун ҳам зарурдир. Тил воситалари вазият ва шароитга қараб ишлатилган, кеч қандай сийқа сўз ва иборасиз ҳосил қилинган нутқгина табиий ва самимий бўлади, тингловчи ва ўқувчининг қалбига етиб боради.

Нотиқ ўз устида тинимсиз ишлаши билан бирга нутқ жараёнида доимо уни назорат қилиб борсагина, тилга масъулият билан ёндошсагина нутқнинг тозаллигига эриша олади.

Яхши, намунавий нутқ қозирги ўзбек адабий тилига, унинг талабларига мос ҳолда шаклланган бўлиши, турли ғайриадабий ва ғайриахлоқий тил элементларидан холи бўлиши керак. Чунки у бой маънавий-ахлоқий қадриятларга эга бўлган ва бугун мустақиллик даврида яшаб, дунё ҳамжамияти билан тенг мавқеда мулоқотда бўлаётган ўзбек халқининг маданий даражасига мос бўлиши лозим.

Ижтимоий муҳитнинг тилдан фойдаланиш жараёнига таъсир кўрсатиши табиий бир ҳолдир. Кишилар ўз нутқларида билиб-билмай ёки эътиборсизлик оқибатида бошқа тил элементларидан ҳам фойдаланадилар. Бошқа миллат вакиллари билан яшаш, меҳнат қилиш, таълим олиш, хуллас, муомала жараёнида шундай ҳоллар юз беради.

Нутқда бошқа тиллардан сўз ўзлаштириш, заруриятга кўра улардан фойдаланиш салбий ҳодиса эмас. Аммо бундай сўзлар орасида варваризм деб

аталувчи шундай бир қатлам мавжудки, уларни нутқда қўллаш-қўлламаслик масаласига адабий тил меъёрлари нуктаи назаридан муносабат билдириш лозим.

Офицер-ўқитувчи нутқининг таъсирчанлиги деганда нутқнинг тингловчи ва ўқувчи эътибори ва қизиқишини қозона олиши тушунилади.

Нутқнинг ижро этилишида унга маълум бир воқеа-ҳодиса ҳақида маълумот беришдан ташқари яна бир мақсад - тингловчи онгига ва руҳиятига таъсир этиш вазифа қилиб қўйилади. Шунинг учун ҳам таъсирчанлик нутқнинг асосий сифатларидан бири саналади ҳамда тўғрилик ва аниқлик ҳам, мантиқийлик ва тозалик ҳам суҳбатдошга, тингловчига ёки ўқувчига таъсир этишига қаратилган бўлади. Бу санаб ўтилган хусусиятларда тил омиллари биринчи ўринда турса, уларнинг барчасидан фойдаланган ҳолда таъсирчанлик кенг доирада тилдан ташқаридаги омилларни ҳам қамраб олади.

Офицер-ўқитувчи нутқининг ифодалилиги нутқнинг тингловчи томонидан қабул қилишнишини таъминлайди. Тингловчи нуктаи назаридан қараганда, кишиларнинг нутқлари ифодасининг соддалиги ёки мураккаблиги, мазмунининг бойлигига қараб нутқ хилма-хилдир. Ҳатто турли кишиларнинг бир мавзуга бағишланган нутқлари турлича ифодаланиши мумкин. Бундай нутқларнинг бирига тингловчи қизиқиб қараса, бошқасига нисбатан лоқайд муносабатда бўлади. Нутқни раво қилишда мавзу ва хабарнинг мантиғи, далилларнинг янгилиги, муаллифнинг таъсир ўтказиш воситалари, нутқнинг тузилиши хусусиятлари муҳимдир.

Офицер-ўқитувчи нутқининг бойлиги (ранг-баранглиги) дейилганда унда ишлатиладиган тил воситаларининг кўплиги, сўзларнинг ёки фикрларнинг камроқ такрорланганлиги, тингловчига кўрсатган таъсири тушунилади.

Офицер-ўқитувчи нутқининг ўринлилиги нутқнинг барча хусусиятлари қаторида муҳим ақамият касб этади. Ҳар қандай талабга риоя этган ҳолда, ифода этилаётган фикр нутқ сўзланиб турган шароит, вазият, аудитория учун ўринли бўлсагина, нотик ўз олдига қўйган мақсадига эриша олади.

Мулоқотга киришиш, нутқ сўзлаш жараёнида мантиқ қонунларига амал қилиш, баҳс маданияти қоидаларини инобатга олган ҳолда фикр юритиш мулоқот жараёнининг самарасини янада оширишга ёрдам беради.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Мирзиёев Ш.М. Ўзбекистон Республикаси Қуролли Кучлари ташкил этилганининг 27 йиллиги муносабати билан Ватан ҳимоячиларига байрам табриги. - Ватанпарвар, 2019 йил 14 январь.- 31 б
2. Ўзбекистон Республикаси Қуролли Кучларининг умумхарбий Низомлари. – Т.: Шарқ, 2007. – 496 б.
3. Бекмирзаев Н. Нотиқ, нутқ, хулқ. – Т.: Noshirlik yog‘dusi, 2011. – 80 б.
4. Саидов У. Бошқарув ва нотиқлик санъати. //Ўқув қўлланма. – Т.: Ғафур Ғулом, 2011. – 176 б.
5. Сатиб-Алдиев А. Мулоқотни ташкил этишнинг психологик-педагогик шартлари. // Ўқув-методик қўлланма. – Т.: ТООУҚБЮ, 2012. – 39 б.

ФИО авторов: *Уткир Махмудов Хайдарович,*

д.ф.с.х.н., (PhD) научно исследовательского института Южного земледелия

Шодиёр Бобокандов Раджабали угли

НИИ хлопководства, семеноводства и агротехнологии возделывания

младший научный сотрудник

Название публикации: «ВЛИЯНИЕ ВОЗДЕЛЫВАНИЯ ПОВТОРНЫХ КУЛЬТУР АРАХИСА И СОИ В КАЧЕСТВЕ НА КАЧЕСТВО ЗЕРНА»

Аннотация: В условиях светлых сероземных почв Кашкадарьинской области при позднем сроке посева повторного арахиса нормой 280 тысяч штук на гектар содержание масла в семенах составило 49,4 %, белка 31,9 % и влажность 17,2 %, где содержание масла в семенах было выше на 0,2 % и белка на 0,1 % по сравнению с первым сроком посева. При раннем сроке посева повторной культуры сои нормой 300 тысяч штук на гектар содержание масла в семенах составило 25,1 %, белка 25,1 % и твердость 77,1 %, где содержание масла в семенах было выше на 0,3 %, белка на 0,3 % и твердость на 0,2 % по сравнению с вторым сроком посева.

Ключевые слова: повторный, арахис, соя, белок, масло, влажность, твердость, срок, норма, количество.

THE INFLUENCE OF THE CULTIVATION OF REPEATED CROPS OF PEANUTS AND SOYBEANS AS ON GRAIN QUALITY

Utkir Makhmudov Khaidarovich,

PhD research institute

Southern agriculture

Shodiyor Bobokandov son of Rajabali,

Research Institute of Cotton Growing,

Seed Growing and agricultural

technologies of cultivation

junior researcher

Annotation: In the conditions of light gray soils of the Kashkadarya region with a late sowing of repeated peanuts with a rate of 280 thousand pieces per hectare, the

oil content in the seeds was 49.4%, protein 31.9% and moisture 17.2%, where the oil content in the seeds was higher by 0.2% and protein by 0.1% compared to the first sowing date. With an early sowing period of a repeated soybean culture with a rate of 300 thousand pieces per hectare, the content of oil in seeds was 25.1%, protein 25.1% and hardness 77.1%, where the oil content in seeds was higher by 0.3%, protein by 0.3% and a hardness of 0.2% compared to the second sowing date.

Key words: repeated, peanuts, soybeans, protein, oil, moisture, hardness, term, rate, quantity.

В настоящее время увеличение мирового населения является причиной повышения потребности на растительное масло и белок. В Индии арахис составляет 78 % основных культур, возделываемых в качестве масличных культур и считается основным сырьем при производстве масла (5).

Из полученных результатов исследований в 2020 году, при определении качества зерна арахиса в лабораторных условиях, где было определено влияние повышения норм высева на качество зерна. При раннем сроке (25.06-5.07) посева арахиса в качестве повторной культуры 180 тысяч штук на гектар содержание масла в семенах составило 48,5 %, содержания белка в семенах 31,1 %, влажность семян 17,5 %, а при норме посева 230, 280 и 330 тысяч штук на гектар содержания масла в семенах соответственно составило 48,8 %, 49,2 % и 48,7 %, содержание белка в семенах 31,5 %, 32,1 % и 31,8 %, влажность семян 17,5 %, 17,4 % и 17,5 %.

Также, на 5 и 6-м вариантах при позднем сроке (5.07-15.07) посева повторного арахиса нормой 180 и 230 тысяч штук на гектар, содержания масла в семенах составило 48,2-48,7 %, содержание белка в семенах 31,3 % и 31,4 %, влажность семян 17,5 %. Полученные данные показывают, что независимо от сроков посева увеличение норм посева от 180 тысяч штук до 280 тысяч штук на гектар при раннем сроке посева содержание масла в семенах было выше на 0,3-0,7 %, содержание белка на 0,4-1,0 %, а при позднем сроке посева эти показатели соответственно были выше на 0,5-1,2 %, 0,1-0,6 %.

Необходимо отметить, что при раннем сроке посева арахиса с относительно меньшей нормой 180, 230 тысяч штук на гектар содержание масла в семенах соответственно составило 48,5-48,8 %, что было на 0,1 % выше по сравнению с показателями 5 и 6-го вариантов при позднем посеве в этой же норме. При позднем посеве с относительно большой нормой 280, 330 тысяч штук на гектар содержание масла в семенах составило 49,4-48,7 %, что было на 0,2-0,3 % выше по сравнению с показателями 3 и 4-го вариантов с ранним посевом нормой 280, 330 тысяч штук на гектар. Посев арахиса в ранние сроки нормой 280, 330 тысяч штук обеспечило повышение содержания белка в семенах, что соответственно составило 32,1-31,8 %.

Таблицы 1

Качество зерна арахиса и сои, % (2020 год)

№ Вар	Вид культуры	Сроки посева	Нормы посева, тыс.шт/га	Содержание масла в семенах, %	Содержание белка в семенах, %	Влажность и твердость семян, %
1	Арахис	25.06-05.07	180	48,5	31,7	17,5
2			230	48,8	34,5	17,5
3			280	49,2	32,1	17,4
4			330	48,7	31,8	17,5
5		05.07-15.07	180	48,6	31,6	17,5
6			230	48,7	31,4	17,5
7			280	49,4	31,9	17,2
8			330	48,6	31,7	17,4
9	Соя	25.06-05.07	200	24,7	34,7	76,9
10			250	24,8	34,9	76,8
11			300	25,1	35,1	77,1
12			350	24,9	34,9	77,0
13		05.07-15.07	200	24,5	34,5	76,6
14			250	24,6	34,6	76,8
15			300	24,8	34,8	76,9
16			350	24,7	34,7	76,5

Определено влияние повышения норм высева сои на качество зерна. При этом посев сои в качестве повторной культуры в ранние сроки (25.06-5.07) нормой 200 тысяч штук на гектар содержание масла в семенах составило 24,7 %, содержание белка в семенах 34,7 %, влажность семян 76,9 %, а при посеве семян нормой 250, 300 и 350 тысяч штук на гектар содержание масла в семенах соответственно составило 24,8 %, 25,1 %, 24,9 %, твердость семян 76,8 %, 77,1 %, 77,0 %.

На 13-14 вариантах при позднем сроке посева (5.07-15.07) повторной культуры сои нормой 200 и 250 тысяч штук на гектар содержание масла в семенах составило 24,5 %, 24,6 %, содержание белка 34,5 % и 34,6 %, твердость семян 76,6 %, 76,8 %. Полученные данные показывают, что независимо от сроков посева повышение норм высева от 200 тысяч штук до 300 тысяч штук, при раннем сроке посева содержание масла в семенах было больше на 0,1-0,4 %, содержание белка на 0,2-0,4 %, а при позднем сроке посева соответственно было выше на 0,1-0,3 %, 0,1-0,2 %.

Необходимо отметить, что при раннем сроке посева сои с относительно меньшей нормой 200 и 250 тысяч штук на гектар содержание масла в семенах соответственно составило 24,7-24,8 %, что было на 0,2 % выше по сравнению с показателями 13 и 14-го вариантов при позднем посеве в этой же норме. Такая же закономерность наблюдалась при раннем сроке посева нормой 300, 350 тысяч штук на гектар, где содержание масла в семенах составило 25,1-24,9 %, что было на 0,2-0,3 % выше по сравнению полученных показателей на 15 и 16 вариантах при позднем сроке посева нормой 300 и 350 тысяч штук на гектар. В общем посев сои в ранние сроки обеспечивает повышение содержания масла и белка (таблица 1).

Вывод: Для получения высокого содержания белка в условиях светлых сероземных почв Кашкадарьинской области необходимо посев арахиса в ранние сроки (25.06-05.07) нормой 280 тысяч штук на гектар, а для получения высокого содержания масла проводить посев в поздние сроки (05.07-15.07) нормой 280 тысяч штук на гектар. Для получения высокого содержания белка и масла сои необходимо проводить посев в ранние сроки (25.06-05.07) нормой 300 тысяч штук на гектар, что обеспечивает получение высоких и качественных показателей зерна.

Список использованных литератур

1. Халиков Б.М., Рахматов И., Ёдгоров Н., Негматова С. Рекомендации по агротехнике возделывания повторных культур после зерноколосовых культур в условиях Кашкадарьинской области. Карши. 2016. С.24.
2. Халилов Н., Аманов О., Амиркулов О., Ёдгоров Н. Эффективность ресурсосберегающих технологий при возделывании повторных культур. // Agrobiznesinform. №2/157. 2020. С.30.
3. Халилов Н., Умирзаков Б. Соя и её способность накопления биологического азота и место при создании энергосберегающих технологий. Сельское хозяйство Узбекистана. Ташкент. 2005. №6. 19-20 с.
4. Baughman T., Black M., Crumley C. Peanut production in Texas. Guide book. Peanut publication. USA, Texas 2007. Pp.86-89.
5. Ntare B.R., Diallo A.T., Ndjeunga J., Waliar F. Groundnut Seed Production Manual. ICRISAT. 2010. 20-21 pp.

ФИО автора: *Shaxnoza Ergasheva Baxtiyor qizi*

Andijon davlat Universitetining ona tili va adabiyoti rus tili va adabiyoti oʻzga tilli guruxlarda fakultetining 4-bosqich talabasi

Название публикации: «RUS TILI VA OʻZBEK TILI OʻRTASIDAGI RUS TILINING OʻZIGA XOS XUSUSIYATLARI»

ABSTRACT: *Rus tili (rus. Русский язык) — jahonda keng tarqalgan tildir. Rus tili Birlashgan millatlar tashkilotidagi 6 rasmiy tildan biridir va tashkilotning ishchi tilidan biri sanaladi. Avval SSSRda, soʻng MDHda millatlararo va davlatlararo aloqa vositasi. Ukrain va belorus tillari bilanbirgalikda hind-yevropa tillari oilasiga kiruvchi slavyan tillarining sharqiy guruhini tashkil etadi. Oʻtgan asrning 80-yillaridagi maʼlumotlarga koʻra, rus tilidasoʻzlashuvchilarning umumiy soni 250 million kishidan, jumladan, hozirgi MDH mamlakatlarida 185 million kishidan iborat. Bundan tashqari, mazkur hududlardagi 60 milliondan ortiq kishi rus tilida erkin soʻzlasha oladi. Rus tili juda uzoq va murakkab rivojlanish tarixiga ega. Eng qadimgi rus adabiytili Kiyev Rusida shakllangan boʻlib, u 14-asrgacha sharqiy slavyanlar uchun umumiy til hisoblangan. 14—15-asrlarda qadimgi rus tili 3 tilga — velikorus (rus), ukrain va belorus tillariga boʻlinib ketadi. Shu davrdan boshlab rus tili boshqacha aytganda, velikorus tili markazi Moskva boʻlgan Rus davlati hududida rivojlana boshlaydi.*

KEYWORDS: *rus tili, oʻzbek tili, fonetik, umumiy til, sheva, leksik.*

Rus tili lahja va shevalari 2 ga: shimoliy velikorus ("o" lovchi) va janubiy velikorus ("a" lovchi) guruhlariga boʻlinadi; oʻrta rus shevalari mazkur har ikkala guruh xususiyatlarini oʻzida aks ettiradi. 16— 17-asrlarda shimoliy va janubiy lahjalar chegarasida boʻlgan Moskvada oʻziga xos koyne (umumiy lahja) shakllanib, u namunali tilga aylanadi. Qadimgi rus tili xususiyatlarini saqlab qolgan adabiy til bilan soʻzlashuv tili oʻrtasida sezilarli tafovutlar paydo boʻlib, 17-asrdan boshlab rus millati va rus milliy tili shakllana boshlaydi. 17-asr oxiri — 18-asr boshidagi adabiy til boy va ifodali, koʻplab gʻarbiy yevropa oʻzlashmalariga ega esada, barqaror boʻlmagan. Uni

tartibga solish va barqarorlashtirishda M.V. Lomonosovning xizmatlari katta bo'lgan. 19-asr boshlarida adabiy tilning xalqchilligi bosh muammo hisoblanib, bu muammoning yechimida I.A. Krilov, A.S. Griboyedov, ayniqsa, A.S. Pushkin ijodi alohida o'rin tutadi. Ayni Pushkin ijodida umummilliy rus adabiy tilining shakllanishi yakun topadi. Pushkinning buyuk xizmati shundaki, uning ijodida adabiy rus tilining umummilliy me'yorlari ishlab chiqilgan va mustahkamlangan hamda bu me'yorlar Pushkinning zamondoshlari va undan keyingi avlod tomonidan qabul qilingan. Adabiy tilning boyishiga 19—20-asrlardagi rus adabiyotining mumtoz vakillari ulkan hissa qo'shdilar; 19 asrning 2-yarmidan boshlab uning rivojlanishiga yozuvchilar bilan bir qatorda jamoat arboblari, fan va madaniyat namoyandalari ham katta ta'sir ko'rsatib kelmoqdalar. Oktabr inqilobidan so'ngi zamonaviy ijtimoiy tuzum, iqtisodiyot hamda fan va texnikaning rivojlanishi tufayli rus tilida, ayniqsa, uning leksikasida sezilarli o'zgarishlar paydo bo'ldi, adabiy tilning umumiy demokratlashuvi kuchaydi. Rus tili flektivsintetik tillardan bo'lib, unda 3 ta grammatik jins turkumsi, otlarning 3 xil turlanishi, fe'llarning 2 xil tuslanishi mavjud; ko'makchilar predlog ko'rinishida, ya'ni o'zi bog'lanadigan so'zlar oldidan joylashadi. Hozirgi rus alifbosi Kirill yozuvi (kirillitsa)ga asoslangan (qarang Rus alifbosi). Unda bitilgan eng qadimiy yodgorliklar 11-asrga taalluqlidir. 20-asr o'rtalaridan boshlab butun jahonda rus tilini o'rganish keng tarqaladi. Rus tili dunyodagi 100 dan ortiq mamlakatda o'qitiladi. 1967 yilda Rus tili va adabiyoti o'qituvchilarining xalqaro assotsiatsiyasi, 1973 yilda A.S. Pushkin nomidagi Rus tili instituti tashkil etilgan. Sovet davrida O'zbekiston SSRda va ittifoqdosh respublikalarda rus tilini o'qitish- o'rgatishga alohida e'tibor berilgan.. Hozirgi paytda ham O'zbekiston respublikasida rus tilini o'rgatish ahamiyati katta. O'zbek va rus tillari leksikasi, eng avvalo, bu tillarning genetik jihatdan turli oilalarga mansub bo'ligibilan farqlanadi. O'zbek tili tipologik jihatdan ko'plab olimlar tomonidan barcha agglutinativ tillar qatorida oltoy tillari oilasi qamrovi ga kiritilgan bo'lsa-da, genetik jihatdan u alohida bir oilani tashkil etgan turkiy tillar guruhiga kiradi. Tilimiz lug'aviy boyligining asosini umumturkiy va o'zbekcha so'zlar tashkil qiladi. Rus tili esa ham tipologik, ham genetik jihatdan hind-yevropa tillari oilasining slavyan guruhiga mansub, shuning uchun uning asosini umumslavyan va qadimgi rus so'zlari

tashkil etadi. Har ikkala til leksikasi tarixiy taraqqiyoti davomida turli hodisalarga uchragan, ularning lug'aviy tarkibini ham har xil tillardan o'zlashgan so'zlar tashkil qiladi. Masalan, o'zbek tilida fors-tojikcha va arabcha so'zlar ko'p uchraydi, rus tilida esa yevropa tillaridan o'zlashgan so'zlar talaygina.

O'zbek tili leksikasi asosan:

- umumturkiy so'zlar (men, biz, bosh, tog' bir, ikki, ona, ota...)
- o'zbekcha so'zlar (ishchi, ishla, tinchlik, yoshlik, jangchi, bilim...)
- arabcha so'zlar (axborot, maktab, madaniyat, adabiyot, haqiqat...)
- fors-tojikcha so'zlar (oftob, gul, dastro'mol, dutor, daraxt...)
- o'zlashma so'zlar (samolyot, kompyuter, roman, dizayner, avtobus, trolleybus, drama...) kabiqatlamlardan iborat.

Rus tilining leksik qatlamlari:

- umumslavyan so'zlari: дом, город, голова, мать, отец, брат, день...
- qadimgi rus tillari: галка, снегопад, добрый, потолок...
- asl ruscha so'zlar: учитель, водитель, зарплата, раздевалка, зажигалка...
- boshqa tillardan o'zlashgan so'zlar: кофта, булка (polyak), арбуз, казна (turkiy), грамота, лавр(grek), иллюзия, компот (fransuz), вокзал, трамвай (ingliz), опера, дуэт (ispan), va h. k.

Hozirgi o'zbek adabiy tilida rus tilidan va shu til orqali boshqa tillardan o'zlashgan so'zlar so'nggi statistik ma'lumotlarga ko'ra qariyb 50 % ni tashkil etadi. Tilimiz leksikasi tarkibidagi ruscha-baynalmi'naol so'zlar ilmiy-texnikaviy adabiyotlarda ham, og'o'zaki nutqda ham faol so'zlar qatorida qo'llanadi. Ammo o'zlashma so'zlar bilan rus tilidagi aynan shu so'zlar o'rtasida ma'lum farqli jihatlilar mavjud bo'lib, ular quyidagilarda o'z aksini topadi. O'zbek tilidagi o'zlashma so'zlarda ma'no torayishi, kengayishi yoki o'zgarishi hollari kuzatiladi. Masalan, ruchka so'zi rus tilida qo'lcha (kichkina qo'l), tutqich, yozuv quroli kabi uchta ma'noga ega, o'zbek tilida esa bu so'z faqat yozuv quroli ma'nosida qo'llanadi. Rus tilidan o'zlashgan kartmon (karman, ya'ni cho'ntak) so'zi esa o'zining rus tilidagi haqiqiy ma'nosidan chekinib, o'zbek tilida butunlay boshqa ma'no (pul solinadigan xaltacha) kasb etgan bo'lsa, samovar so'zi rus tilidagi birgina choy qaynatish idishi ma'nosidan tashqari o'zbek tilida qo'shimcha

ma'no

– choyxona ma'nosini hosil qilgan.

O'zbekcha va ruscha so'zlarning ma'nolari miqdor jihatidan ikkala tilda har doim ham muvofiq kelavermaydi. Masalan, o'zbek tilidagi o'qimoq so'zi ham «o'qimoq», ham «o'rganmoq» ma'nolarini beradi. Rus tilida esa bu ikki ma'no ikki xil so'z (читать, учить) bilan ifodalanadi. S.I.Ojegovning izohli lug'atida идти so'zining 24 ta ma'nosi berilgan, o'zbek tilidagi bormoq so'zi esa «O'zbek tilining izohli lug'ati»da berilishiga ko'ra, oltita ma'noga ega. Xuddi shuningdek, O'TIL da chiqmoq so'zining 22 ta ma'nosi ajratilgan, rus tilidagi выйти so'zi esa 7 ta ma'noni bera oladi.

REFERENCES

- 1 Бабенко Л.Г. Лексикология русского языка. Учебное пособие. Екатеринбург. 2008 г.
2. Брицын М.А. Современный русский язык. – М.: Вища школа, 1983.

ФИО авторов: *Собирова З.Ш., Тургунова З.Р.*

Чирчикский государственный педагогический институт Ташкентской области,
г. Чирчик, Узбекистан (111700, г. Чирчик, ул. Амира Темура, 104)

Название публикации: «ОПРЕДЕЛЕНИЕ И ИЗУЧЕНИЕ СОРТОВ КУКУРУЗЫ
НА УСТОЙЧИВОСТЬ ВИРУСА КАРЛИКОВОЙ МОЗАИКИ (ВКМК) (Maize
dwarf mosaic virus)»

В данной статье рассматривается определение и изучение сортов кукурузы на устойчивость вируса карликовой мозаики. В статье исследуются характерные признаки вирусов, которые поражают не только сельскохозяйственных, но и диких растений. Выделяются и описываются характерные особенности вирусных заболеваний кукурузы. В статье анализируются результаты болезней: снижение роста и урожайности кукурузы. По мнению автора с развитием отраслей сельского хозяйства очень много сортов кукурузы выращиваются, но устойчивость к вирусу карликовой мозаики мало изучена и требует дальнейших исследований.

Ключевые слова: Карликовая мозаика, инокуляция, Жонсонова трава, инбредные, бекросс, микоплазма.

DETERMINATION AND STUDY OF MAIZE VARIETIES FOR THE RESISTANCE OF THE DWARF MOSAIC

VIRUS (VKMC) (Maize dwarf mosaic virus). Sobirova Z. Sh., Turgunova Z. R
Chirchik State Pedagogical Institute of the Tashkent region, Chirchik, Uzbekistan
(104 Amir Temur str., Chirchik, 111700)

This article discusses the definition and study of maize varieties for the resistance of the dwarf mosaic virus. The article examines the characteristic signs of viruses that affect not only agricultural, but also wild plants. The characteristic features of viral diseases of corn are distinguished and described. The article analyzes the results of diseases: a decrease in the growth and yield of corn. According to the author, due to

the development of agricultural industries, a lot of maize varieties are grown, but resistance to the dwarf mosaic virus is poorly studied and requires further research.

Keywords: Dwarf mosaic, inoculation, Jonson's grass, inbred

MISR NAVLARINI MITTI MOZAIK VIRUSI BARQARORLIGIGA ANIQLASH VA O'RGANISH

O'tish: saytda harakatlanish, qidiruv Z. Sh. Sobirova, Z. R Turgunova Toshkent viloyati Chirchiq davlat pedagogika instituti, Chirchiq shahri, O'zbekiston (111700, Chirchiq shahri, Amir Temur ko'chasi, 104)

Ushbu maqolada mitti mozaik virusi barqarorligi uchun makkajo'xori navlarini aniqlash va o'rganish ko'rib chiqiladi. Maqolada nafaqat qishloq xo'jaligi, balki yovvoyi o'simliklarni ham ta'sir qiluvchi viruslarning kraktter belgilari o'rganiladi. Makkajo'xori virusli kasalliklarining o'ziga xos xususiyatlari ajralib turadi va tavsiflanadi. Maqolada kasallik natijalari tahlil qilinadi: makkajo'xori o'sishi va hosildorligining pasayishi. Muallifga ko'ra, qishloq xo'jaligi sohalarini rivojlantirish bilan bog'liq holda, ko'plab makkajo'xori navlari etishtiriladi, ammo mitti mozaik virusiga qarshilik juda kam o'rganilgan va keyingi tadqiqotlar talab etiladi.

Kalit so'zlar: mitti mozaika, inokulyatsiya, Jonson o'ti, zararli,

Карликовая мозаика кукурузы (КМК) поражает кукурузу во всех странах мира. Она широко распространена на посевах в поймах рек и около других водоемов и наиболее опасна бывает там, где произрастают Жонсонова трава (*Sorghum halepense* Pers) и сахарный тростник. Болезнь нередко вновь появляется на следующий год на тех же самых полях или в той же местности. Многие поля, на которых в первый год наблюдались лишь следы болезни или очень слабое заражение, в последующие годы оказывались сильно зараженными. Сахарная кукуруза более восприимчива к этой болезни, чем зубовидная. На зараженных растениях появляются симптомы мозаики, они останавливаются в росте, и урожай зерна снижается.

Карликовая мозаика кукурузы вызывается вирусом, который передается с соком; известен ряд его штаммов. В поле вирус с зараженных растений на здоровые переносят по крайней мере 11 видов тлей и, возможно, другие насекомые [4].

Карликовую мозаику кукурузы нельзя достоверно идентифицировать на основании симптомов, проявляющихся на растениях в поле. Сходные симптомы могут появиться в результате механических повреждений или повреждений корней и стеблей насекомыми, несбалансированного плодородия почвы или отсутствия какого-либо необходимого питательного вещества, засухи в сочетании с суховеями, остатков гербицида в почве и, вероятно, других причин. Для точной идентификации вируса карликовой мозаики требуются лабораторные методы исследования — инокуляция проростков, серология и электронная микроскопия. [4]

За последние годы выведение и внедрение устойчивых гибридов и сортов кукурузы сильно снизили потери урожая от карликовой мозаики кукурузы. Однако инбредные линии кукурузы, устойчивые к штамму А этого вируса, могут оказаться полностью восприимчивыми к штамму В, и наоборот. Уничтожение Жонсоновой травы и других зараженных многолетних злаков, произрастающих рядом с кукурузой, вероятно, замедляет распространение болезни на близлежащие кукурузные поля. Применение инсектицидов или фунгицидов, сроки посева и севообороты почти никакого действия не оказывали.

Наследование устойчивости карликовой мозаики кукурузы изучали Доллингер и др. В качестве родительских форм использовались инбредные линии Oh07 (устойчивая), С103 (восприимчивая) и Oh43 (высоко восприимчивая). Устойчивость сильно доминировала.[4]

Анализ генетической устойчивости к карликовой мозаике кукурузы провел Джонсон. Он установил, что большую часть изменчивости его гибридов определяла варианта общей комбинационной способности. Устойчивость передавалась с почти полной доминантностью; в отношении нее был обнаружен гетерозис, средний между родителями. Он пришел к заключению, что программа

выведения гибридов, устойчивых к карликовой мозаике кукурузы, должна включать:

1. Отбор в качестве родительских форм инбредных линий, наиболее устойчивых к карликовой мозаике кукурузы.
2. Скрещивание отобранных родительских пар по диаллельной схеме.
3. Предсказание устойчивости трех – и четыре линейных гибридов на основании реакций на карликовую мозаику кукурузы простых гибридов, не являющихся их родительскими формами. Джонсон считает, что массовый или периодический отбор может эффективно повысить устойчивость свободно опыляемого сорта или синтетической популяции, к карликовой мозаике кукурузы.[4]

Джозефсон и Найду использовали диаллельные скрещивания инбредных линий для получения полной информации о природе устойчивости к КМК. Устойчивость была в значительной степени доминантна и контролировалась только небольшим числом главных генов. Оказалось, что малые гены также были необходимы для обеспечения высокой степени устойчивости. Общая комбинационная способность оказывала статистически значимое влияние на реакцию на КМК и имела более важное значение, чем специфическая комбинационная способность. Авторы пришли к заключению, что для передачи факторов устойчивости элитным линиям можно использовать метод беккрасса. Чередование поколений беккрасса с самоопылением или опылением сибсов; устойчивых растений облегчало включение малых генов, необходимых: для высокой степени устойчивости. Генетический анализ устойчивости инбредных линий и гибридов к вирусу карликовой мозаики кукурузы провели Найду и Джозефсон. Скотт и Розенкранц описали независимые формы устойчивости к карликовости кукурузы и к карликовой мозаике кукурузы.[4]

Карликовость кукурузы - это болезнь, возбудителем которой раньше считали вирус, по современным представлениям вызывает организм, сходный с микоплазмой. Симптомы ее варьируют от мелких хлоротичных пятен до

сплошного хлороза листьев. Наблюдаются также карликовость и образование избыточных пазушных побегов.

Члены Американского фитопатологического общества обсуждали вопрос о вирусных и сходных с вирусными болезнями. Они составили также полезный определитель паразитарных болезней кукурузы. Югенхеймер описал сильно выраженную карликовость у кукурузы из Италии и Швейцарии.[4]

Карликовая мозаика кукурузы была впервые описана в России в 1964–1965 гг. на посевах сорго в Краснодарском крае как «красная полосатость сорго». Поражаются листья. Симптомы заболевания начинают проявляться с 5–7 листа в виде штриховатой пятнистости и мозаичной раскраски листовых пластинок. Мозаика более заметна у основания молодых верхних листьев, где она четко просматривается на просветленном фоне. На листьях среднего и нижнего ярусов красная полосатость сорго проявляется в виде желтовато-зеленых пятен с темно-красным окаймлением.

Продуктивность больных растений зернового сорго уменьшается на 29–79%, а суданской травы — на 57–89%, заметно снижается их высота, метелки остаются недоразвитыми.

А

В

А-р.Штриховая мозаика- морфологические симптомы карликовой мозаики у кукурузы.

Б-р.Красные некротические пятнышки-

Заболевание передается тлей *Rhopalosiphum maidis* Fitch, *Myzus persicae* Sulz и с соком больного растения.

Вirus карликовой мозаики встречается во многих районах возделывания кукурузы. Наиболее четко симптомы болезни проявляются на молодых пасынковых побегах. В базальной части листовой пластинки формируются некротические вытянутые пятна, чередующиеся со светло-зелеными полосами. Некротическая часть пятна не растет, в связи с чем лист в местах некрозов гофрирован.

Заболевание может передаваться с соком больных растений, эктопаразитическими нематодами из семейства Longidoridae. Есть сведения о передаче вируса эриофидными клещами, жуками и личинками *Oulema melanopa*, жуками *Diabrotica*.

Меры борьбы с вирусными болезнями кукурузы:

- возделывание кукурузы в севообороте, повторное размещение кукурузы допускается не ранее, чем через 5 лет;
- соблюдение комплекса агротехнических мероприятий, обеспечивающих создание оптимальных условий для роста и развития растений;
- выведение и внедрение в производство сортов, устойчивых к этим заболеваниям;
- обеззараживание посевного материала с использованием инсектофунгицидных протравителей семян;
- борьба с переносчиками вирусных болезней.

Устойчивость к вирусным заболеваниям зависит от сортов кукурузы и от штамма вирусов. Один из методов борьбы с вредителями-определил и посеял тех сортов, которые устойчивы к вирусным заболеваниям (Бойко, 2009). Сорта и гибриды кукурузы, приспособленные к условиям Кавказа являются: “Узбекистон 100”, “Жёлтый Абашиский”, “Краснодар 332”, “Восток”, “Картигули круги”, “Тегутся жёлтая” (Власов, 1982).[1]

На сегодняшний день в Узбекистане важнейшей проблемой является создать вирусоустойчивые сорта кукурузы. Для этого нужно определить вирусоустойчивые сорта из используемых в настоящее время. В институте Растениеводства при АН Республики Узбекистана сохраняются более 30 сортов

кукурузы, завезённые из разных стран мира. Дальнейшей задачей нашей научной работы является определить вирусоустойчивость этих сортов. Разработать методы получения сортов или гибридов сортов, которые устойчивы к вирусу карликовой мозаики кукурузы.

Список использованных литератур

1. Власов Ю.И. Вирусные и микоплазменные болезни растений.
-Москва.1992.-204с.
2. Карташева И.А. Методические указания к лабораторным занятиям по дисциплине «Общая фитопатология». Раздел «Фитопатогенные вирусы».- Ставрополь, 2001.- 43 с.
3. А.Л.Бойко, Вирусы и вирусные заболевания хмеля.2009.
- 4.www.activestudy.info/virusnye_bolezni.
5. Источник: <https://www.activestudy.info/virusnye-bolezni-kukuruzy/> ©

ФИО автора: *Abdigafforova Shahodat Qulmamatovna*

Surxondaryo viloyati Oltinsoy tumanidagi 6-sonli umumta'lim maktabining Boshlang'ich sinf o'qituvchisi.

Название публикации: «BOSHLANG'ICH SINFI ONA TILI DARLARIDA ZAMONAVIY METODLARDAN FOYDALANISH»

Annontatsiya: *Ushbu maqolada boshlang'ich sinf ona tili darslarida zamonaviy metodlardan foydalanish hamda o'quvchilarning darsga faol yondashuvi to'g'risida fikr yuritilgan.*

Kalit so'zlar: *Boshlang'ich sinf, o'qituvchi, o'quvchi, mashg'ulot, pedagogik, qobiliyat, amaliyot.*

Ona tili— har bir elatning , xalqning , millatning o'z tili. Ona tili lug'at tarkibi, asosan, shu tilga mansub xalqning turmushi, madaniyati va an'analarini ifodalaydigan so'z va tushunchalardan iborat bo'ladi. Ona tili taraqqiyoti har bir elat, xalq va millatning ijtimoiy rivojlanishi bilan uzviy bog'liq.

Ona tili – millatning ruhidir. Til — davlat timsoli, mulki. Tilni asrash, rivojlantirish – millatning yuksalishi demak. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasida davlat tilining maqomi huquqiy jihatdan mustahkamlab qo'yilgan. Shu tariqa o'zbek tili mustaqil davlatimizning Bayrog'i, Gerbi, Madhiyasi qatorida turadigan, qonun yo'li bilan himoya qilinadigan muqaddas davlat ramziga aylandi.

Ona tili fanini o'qitishning bosh maqsadi yoshlarimizning ijodiy- mustaqil, o'z fikrini erkin va ta'sirli, mazmunli va mantiqli qilib yozma va og'zaki shaklda ifodalashga, o'zbek tili qonun- qoidalarini ongli o'zlashtirishga o'rgatish, shuningdek, ularning fikr doiralarini kengaytirishga, ona yurtimizga, avlod-ajdodlarimiz qoldirgan boy ma'naviyatimizga, milliy urf-odatlarimizga mehr-muhabbat ruhida tarbiyalashga qaratilgan.

Tilni o'rganishga doir kechalar, to'garaklar, maktab ixtiyoridagi soatlar hisobidan qo'shimcha darslar, sinfdagi iqtidorli o'quvchilar bilan ishlash kabilardan foydalanish kerak.

O'quvchilarga til ta'limini singdirishda ularning yosh va bilim darajalarini ham hisobga olish zarur. Chunki 2-sinf o'quvchisiga 4-sinf hajmdagi bilimni berilsa o'quvchi buni hazm qila olmaydi, o'zlashtira olmaydi ham. Aksincha 4-sinf o'quvchisiga 1-2-sinfdagi bilimlar berish bilan cheklanib qolinsa bu ham o'quvchi uchun zerikarli bo'ladi. Natijada o'quvchilarda tilni o'rganishga bo'lgan havas, qiziqish rivojlanish o'rniga susayadi.

Boshlang'ich sinf ona tili darslariga qo'yilgan muhim talablardan biri o'quvchilar bilimini shakllantirish borasida ularning qobiliyatlarini o'stirish ustida ishlash bilimlarni ongli bo'lishiga erishish, o'quvchilarga har bir ishni o'ylab bajarishga odatlantirishdir.

Maktabda amaliy ishlarning ahamiyati o'quvchilar tomonidan to'g'ri baholansada, o'quvchilarning nazariy bilimlaridan amalda foydalanishga qiynaladilar. Yozma ishlarni bajarishda grammatika qoidalaridan kam foydalanadilar. Aslida esa imlo savodxonlikni oshirish uchun ko'chirib yozish va amaliy mashqlar muhim o'rin tutadi.

Psixologik tadqiqodlardan ma'lum bo'lishicha, imlo savodxonlik asta-sekinlik bilan shakllanadi. Amaliy ishlardan qoidaga o'tishda ham o'zlashtirish jarayoni sekinlik bilan kechadi. Dastlab o'qituvchi rahbarligida og'zaki muhokama qilinadi. Asta-sekin o'quvchilar o'ylab, mulohaza qilib anglay boshlaydilar. Barcha yozuv darslarida o'quvchilarga to'g'ri yozish qoidalarini ta'kidlab turish va amaliy ishlarni bajarish orqali ularning imlo savodxonliklarini oshirish mumkin.

Barcha ona tili darslarida o'quvchilar bilishini va malaka qobiliyatlarini takomillashtirish maqsadida oldin o'tilgan darslarni takrorlashga vaqt ajratiladi. Takrorlash bilimlarni aniqlashga, hisobga olish va shu bilan bir vaqtda mustahkamlashga yordam beradi. Boshlang'ich sinflarda oldin o'tilganlarni takrorlash bilan bir vaqtda va takrorlash jarayonida oz-ozdan yangi bilimlar berib boriladi. Takrorlash orqali o'quvchilar o'z bilimlarini tartibga soladilar, mustahkamlaydilar.

Ilg'or tajribali o'qituvchilar darslarni tashkil etishda oldin o'tilganlarni mustahkamlash, yangi bilimlarni o'zlashtirish bilan bir vaqtda keyingi darsda o'rganiladigan mavzu uchun zamin tayyorlaydilar.

Hozirgi zamon darsi shundan iboratki, o'quvchi, tinglovchi, o'qituvchi esa ma'ruzachi bo'lib qolmasligi kerak. Balki o'qituvchi darsni kuzatib tartibga soluvchi rejissyorga aylanmog'i lozim. O'qituvchi darsni shunday tashkil etishi kerakki hamma o'quvchi shu mavzu yuzasidan mustaqil fikr yuritsin, o'z fikrini ayta olsun, kamchiligi bo'lsa o'rtoqlari va o'qituvchi javobidan kelib chiqib to'g'rilay olsun. Darsning xarakter xususiyatiga qarab dars interfaol usulda bo'lishiga erishishi lozim. Darslarda testlardan va tarqatmali materiallardan foydalanish ham yaxshi natija beradi.

Boshlang'ich sinf ona tili darslarida mustaqil ish metodi asosan o'rganilgan mavzuni mustahkamlash qismida mashqlar ishlash jaravonida qo'llaniladi. O'quvchilar o'qituvchining topshirig'i bilan mustaqil ishlarni og'zaki yoki yozma shaklda bajaradilar. Topshiriq qiyin va ko'p vaqtni olmasligi, o'quvchilar kuchi yetadigan qilib, muayyan vaqt ichida bajarishga mo'ljallangan bo'lishi kerak. Mustaqii ishlash uchun topshiriq 1-sinf dan boshlab beriladi va u asta-sekin marakkablashtirib boriladi. 1-sinfda „Yozgan so'zlaringizni (lug'atdan tekshiring“, „Rasmga qarab sabzavot nomlarini alifbo tartibida yozing“. ”Rasmni kuzating”. Unda tasvirlangan narsalarni aniqlang va ularning nomini yozing, kabi topshiriqlar beriladi.

Masalan, 88-mashqda „O'lkamda bahor” mavzusida sujetli rasm berilgan. O'quvchilar rasmni kuzatib, narsa nomlarini yozadilar. Bunda bir o'quvchi 5 ta, ikkinchi o'quvchi 10 ta va hokazo so'z yozishi mumkin. Aslida rasmda 30 tadan ortiq narsa tasvirlangan: tog' osmon. bulut, qor, terak, tol, o'rik, ko'ylak, shim, tufli, mayka, lenta, soch, bosh, qir, dala. oy, gul, qo'l(oyoq, quloq, ko'zyuz. og'iz, barmoq, jemper, daraxt va hokazo. Bu o'quvchilarning c'tibor bilan kuzatishga kuzatuvchanlikka o'rgatadi.

Induksiya metodida o'quvchilar o'qituvchi tavsiva etgan til dalillarini kuzatadi, tahlil qiladi va shu asosda xulosa va ta'riflar keltirib chiqaradi. Deduksiya metodida o'quvchi tayyor qoida — ta'rif bilan tanishadi va uning mohiymini til dalillari asosida ochadi.

Bu metodlarining samarasi o'qituvchining savol-topshiriqlari mazmuni grammatik hodisaning muhim tomonlariga yo'naltirishiga, izchilligiga, faoliyatni tashkil etish shakllariga, o'quv vositalari (darslik, turli xarakterdagi lug'atlar, rasm, jadvallar, texnik vositalar)ga bog'liq bo'ladi.

Xulosa qilib aytganda yuqoridagi barcha metodlarning muvaffaqiyatli o'qituvchining beradigan savol-topshiriqlariga bog'liq. Yo'l-yo'lakay duch kelgan savollar bilan kichik yoshdagi o'quvchining anglash faoliyatini ishga solish kutingan natijani bermaydi. So'nggi yillar davomida ta'lim tizimiga an'anaviy metodlar bilan birga zamonaviy pedagogik texnologiya usullari kirib keldi. Ulardan ona tili ta'limi jarayonida foydalanish bo'yicha yutuqlar qo'lga kiritildi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

- 1 <https://hozir.org/>**
- 2 fayllar.org**
- 3 arxiv.uz**
- 4 znanio.ru**

ФИО автора: *Xolmirzayeva Dilaferuz Fattayevna*

Andijon Davlat universiteti 2-bosqich

Ta'lim va tarbiya nazariyasi yo`nlishi magistranti

ФИО научного руководителя: *A.Zaparov*

Название публикации: «INNOVASION YONDOSHUV ASOSIDA O'QUVCHILARDA TEXNOLOGIK KOMPETYENSIYALARNI SHAKLLANTIRISHNING PEDAGOGIK SHARTLARI»

Annotatsiya: *Ushbu maqolada innovatsion yondoshuv asosida umumiy o'rta ta'lim maktabi o'quvchilarida texnologik kompetensiyalarni shakllantirishning pedagogik shartlari ishlab chiqilgan.*

Kalit so'zlar: *Innovatsiya, innovatsion jarayonlar, innovatsion ta'lim, innovatsion texnologiyalar, Texnologiya ta'limi, axborot*

Ushbu ishning maqsadi kompetensiyali ta'limda ta'lim natijalarini baxolashni amalga oshirish usullarini asoslashdir . Ushbu ishning dolzarbligi shundan iboratki ,ta'lim jarayonida birinchi navbatda vakolatli ta'lim .Shuning uchun vakolatga asoslangan yondashuvning barcha afzalliklari va kamchiliklari baxolanishi kerak.yangi ma'lumotlarga extiyoj bor chunki bir ta'lim modelidan ikkinchisiga qanday o'tish xaqida aniq bir ma'lumot yo`q .Tadqiqot muammosi –kompetensiyaga asoslangan yondashuv ta'lim sifatiga qanday ta'sir qiladi.

Tadqiqot obyekti –o`quv natijasini baxolash .Va ish mavzusi zamonaviy ta'lim maqsadiga erishish sharti sifatida vakolatli ta'limdir.

Tadqiqot gipotezasi shundan iboratki ,kompetensiyaga asoslangan ta'lim quyidagi hollarda amalga oshiriladi.kompetensiyaga asoslangan yondashuvning nazariy asoslarini tushinish,ta'lim sifati tushunchalari va moxiyatini aniqlashdan iborat .Texnologiya va dizayn yo`nalishi kasb tanlashga yo'llash bo`limini 7-sinfida o`qitishda quyidagi mavzular bo'yicha mashg`ulotlar olib boriladi .

Kasblar dunyosi va inson salomatligi kasb tasnifini ,kasblarda mexnat turlarining (odam tabiat odam-texnika,odam-odam,odam badiiy obraz)ta`rifi. Kasb – xunar egallashda inson salomatligiga qo`yilgan talablar.Texnologiya elementlarinio`rgatish va texnologik tarbiya berish rivojlangan nazariya va metodologiyaga tayangan xoldagina uning maqsad va vazifalari to`la to`kis muvaffaqiyatli amalga oshiriladi.

Innovatsiya biror yangi narsani ,yangi tartib qoidani kiritishni anglatadi .Yangilik ko`pincha yangi metodlar ,vositalr ,yangi konsepsiyalar yangi o`quv dasturlari kiritishni xamda qo`llanishga xosdir.Innovatsiyaning turli tasniflari mavjud Innovatsiya lotincha yangilik yangi tartib qoida o`zgarish degan ma`noni anglatadi.

Jamiyatda ta'lim rolining o`zgarishini ko'p jihatdan innovatsion jarayonlar belgilab beradi. Maktab ta'limini zamonaviy nuqtai nazardan innovatsion rivojlantirish, yuzaki qaraganda ancha oson tuyuladi, ammo bu

ancho murakkab ish bo'lib bunda "yangi", "yangilik", "innovatsiya", "innovatsion jarayonlar", "innovatsion ta'lim", "innovatsion texnologiyalar" kabi tushunchalarni zaonaviy nuqtai nazardan puxta o'zlashtirish va ularga tayanish zarur bo'ladi.

Respublikamizda amalga oshirilayotgan chuqur ijtimoiy-iqtisodiy, siyosiy va huquqiy islohotlar mamlakat va jamiyat hayotidagi, ta'lim sohasidagi innovatsion yondashuvlar bilan uzviy bog'liq. Innovatsion yondashuvlar bo'lajak mutaxassislarni innovatsion faoliyatga tayyorlashga alohida e'tibor qaratish zarurligini ko'rsatadi.

Innovatsion texnologiyalar – bu o'qituvchi va o'quvchilarning o'zaro ta'sirlashishining prinsipial jihatdan yangi uslub va metodlari bo'lib, ular pedagogik faoliyatda samarali natijalarga erishishni ta'minlaydi Rivojlanish inson faoliyatining ajralmas tarkibiy qismidir. .Yangilik va o`zgarish Yunesko xujjatlaridan birida yangilik albatta yangi bo`lishi shart emas biroq albatta u nimasi bilandir yaxshiroq va o`z o`zidan namoyon etilishi mumkin bo`ladi deb ko`rsatilgan.

Innovatsiya muammolari bilan bog'liq bir qator tadqiqotlarda o`zgarishlar yangilik bo`lishi biroq xar doim butunlay yangi g`oyalar yoki shakllar bo`lmaslik mumkinligi faraz qilinadi. O'zbekiston Respublikasida uzluksiz ta'lim tizimini isloh qilish kelajakda yosh avlodni yuqori kasbiy madaniyat, ijodiy va ijtimoiy faollik, ijtimoiy-siyosiy hayotda mustaqil qatnasha olish, erkin fikr yuritish qobiliyatlarini shakllantirishga yo'naltirilgan. Bu esa o'z navbatida talabalarning ilmiy bilim darajasini va faolligini kengaytirishni talab qiladi. Oliy ta'lim muassasalarida fanlarni o'qitish jarayonida talabalarning darsga nisbatan qiziqishlarini orttirishga, mustaqilligi va faolligini rivojlantirishga, mantiqiy tafakkurini o'stirishga qaratilgan interfaol ta'lim olishlariga ko'mak beruvchi innovatsion usullardan keng foydalanish maqsadga muvofiqdir. Zero, innovatsion texnologiyalar asosida mantiqiy fikrlash uzluksiz ta'lim tizimini rivojlantirishning eng muhim omillaridan hisoblanadi. Ular ta'lim jarayonida ma'lum o'zgarishlarga, ta'lim mazmuni, sifati boyishiga va samarali tashkil etilishiga sabab bo'ladigan turli tashabbus va yangiliklarning yaxlit tizimida namoyon bo'ladi. Ilm, fan va texnikaning jadal rivojlanishi, yangi texnika va tex-nologiyalarning jamiyatning

barcha qatlamlariga kirib borishi, axborot texnologiyasi vositalarining barcha davlat va nodavlat muassasalarida qo'llanilishi o'qituvchilardan uzluksiz bilim olishni talab qilmoqda. O'qituvchilarning faoliyati ko'p qirrali bo'lib, ular boshqaruvchi, muloqot qiluvchi, yo'naltiruvchi, tashkil etuvchi va baholovchi rollarini amalga oshirishlari kerak bo'ladi. Ma'lumki, didaktikaning predmetini o'rgatish, o'rganish ta'lim mazmunini tashkil qiladi. Bunda ishtirok etayotgan uchta komponent bir-birlari bilan shunday uzviy aloqadagi, ulardan birini e'tibordan chetda qoldirish mumkin emas. Xo'sh, nimani nimadan boshlash kerak? Ishni o'rganish yoki o'rgatishdan boshlasak, tabiiy ravishda savol tug'iladi: nimani (qanday mazmundagi o'quv materialini) o'rganmoqchisiz yoki o'rgatmoqchisiz? O'rgatish ham, o'rganish ham asosiy maqsadga yo'naltirilgan ta'lim ob'ekti va oxirgi natija mahsuli bo'lmish ta'lim mazmuniga bog'liq.

Har xil mazmun uni o'zlashtirishning o'ziga xos usullari bilan farq qilganligi uchun o'rganishning qanday bo'lishi uning mazmuniga bog'liq, bu esa o'rganishni tashkil etuvchi o'rgatuvchiga bog'liq. Shunday qilib, didaktik tafakkur - bu o'rganish, o'rgatish va ta'lim mazmunining doimiy aloqalari, munosabatlarini izlash, aniqlash demakdir.

O'qituvchi o'quvchini faollashtiradigan, o'zi va o'rganuvchi uchun qulay bo'lgan yo'llarni, usul va uslublarni, o'qitish shakllari, metod va vositalarni izlaydi, ularni takomillashtiradi. Shu boisdan ham «pedagogik texnologiya», «didaktik texnologiya», «ta'lim texnologiyasi» atamalari qatoridan «pedagogik innovatsiyalar» atamasi ham mustahkam o'rin olmoqda.

Yuqorida sanab o'tilgan tarzda o'rgatish, o'rganishda ta'lim mazmuni asosiy o'rin tutadi. Shuning uchun ham, o'z oldimizga Davlat ta'lim standartlarini yaratish birinchi galdagi vazifa qilib qo'yildi. Bu vazifaning uddasidan chiqdik. Davlat ta'lim standartlari O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi tomonidan tasdiqlanib, har bir ta'lim muassasalariga, har bir o'quvchiga yetkazildi. Endigi vazifa shu standartlarni tezroq hayotga tatbiq etish mexanizmini yaratishdan iborat.

Foydalanilgan adabiyotlar

Innovatsiya va u bilan bog'liq tushunchalarning pedagogik tavsifi

xususiyatlari hamda pedagogik shart-sharoitlari

Pedagogik kompetensiyalar

ФИО автора: *Otamurodova Dilfuza Otamurod qizi*

Nizomiy nomidagi TDPU “Ta’lim va tarbiya nazariyasi
boshlang’ich ta’limi” 2 kurs magistrantla

Название публикации: «BOSHLANG’ICH SINIF O’QUVCHILARINI IJODIY
FAOLIYATGA YO’LLASH»

Annotatsiya: mazkur maqolada boshlang’ich sinf o’quvchilarining dasrlarda ijodiy faoliyatga qiziqtirish, yo’llash uslublari bo’yicha batafsil ma’lumot bayon etilgan. Shuningdek, dars faoliyatini olib boorish bo’yicha metodik tavsiyalar bayon etilgan.

Kalit so’zlar: boshlang’ich ta’lim, ijodiy faoliyat, metodika, o’quvchi va o’qituvchi, ko’nikma va uslublari.

Boshlang’ich ta’limda o’quvchilarning ijodiy faoliyatlarini rivojlantirishda evristik va muammoli ta’limdan tashqari bilishga yo’naltirilgan, ilmiy asoslangan ta’lim metodlaridan va o’yindan foydalanish ham maqsadga muvofiq. Boshlang’ich ta’limda ishbop, rolly, syujetli o’yinlardan foydalanish muhim ahamiyat kasb etadi.

Ijodkorlik faoliyatini rivojlantirishda ijodiy qobiliyatni shakllantirishga, ilmiy-ijodiy izlanishlarga yo’llaydigan, bilishga oid ilmiy faoliyatni tashkil etish shakl va metodlaridan foydalanish o’z samarasini berdi. Bu borada ijodiy faoliyatni rivojlantirish darslariga dialog-darslar munozara, bahs, suhbatlar, fantaziya, izlanish darslari, muammolar qo’yish va ularni yechish darslari; ishtirokchilik darslari, modellashtirish, badiiy texnik ijodkorlik, ijod qilish, kichik kashfiyotlar yaratish, insholar yozish, solnomalar tuzish, ishbop o’yinlardan, innovatsion metodlardan foydalanish kabilar eng samarali bo’ldi. ta’lim jarayonida dars shakllarining o’yin usullari sifatida o’qitishning ma’lum bir paytida o’tkaziladi.

Ma’lumki, boshlang’ich sinf o’quvchisi kattalarning hatti-harakatini taqlid qilishga qiziqadi. Bunda ta’lim jarayonida qo’llanilayotgan ishbop o’yinlardan foydalanish kata ahamiyat kasb etadi. Bolalarga mo’ljallangan ishbop o’yinlar

takrorlash, mustahkamlash, o'tilganlarning qay darajada o'rganilganligini (diktantlar, musobaqalar, krossvordlar, sirtqi sayohatlar rolli o'yinlar, dramatik sahnalar tarzida) aniqlash maqsadida o'tkaziladi.

Ishbop o'yinlarni hayotiy vazifalarni imitatsiya va modellashtirish asosida tashkil etish samarali natijalarga olib keladi. Bunday o'yinlar faqat bilishga oid bo'lmay, dunyoqarashni kengaytirish, hamda hissiy ta'sir etishi bilan ham xarakterlidir.

Masalan, boshlang'ich ta'limda "Nima uchun?", «T-chizma», «FSMU», «Tarmoq (Klaster)», "Ikki qismlik kundalik" kabi innovatsion metodlardan foydalanganda o'quvchilarda ijodiy faoliyatni rivojlantirishga bevosita yordam beradi.

Bugungi kunda ilmiy, uslubiy adabiyotlarda «ijod», «ijodkorlik» kabi atamalarni uchratib qolmoqdamiz. Bu atamalarning adabiyotlar sahifalarida paydo bo'lganligi bejiz emas. «**Ijod**» so'zining lug'aviy ma'nosi: «yaratish», «yangilikni kashf etish» so'zlariga monand keladi.

Ijodkorlik - faoliyatning turli holatlarida paydo bo'ladi. Qiziqish ilhom, intilish va boshqalar ijodkorlikning inson ongida eng oliy tarzda paydo bo'lishidan, namoyon bo'lishigacha jarayonini o'z ichiga oladi. SHaxsda faoliyat ehtiyoji faoliyatda yangi ilgari maqsad qilib qo'yilmagan, hal etuvchi vosita bo'lib hisoblanmagan intilishdir.

Ijodkorlik- sifat jihatdan yangi, moddiy va ma'naviy boyliklar yaratuvchi inson faoliyati jarayoni. Ijodkorlik o'zida insonning mehnatda namoyon bo'lgan qobiliyatini ifodalaydi. Ob'ektiv olam qonuniyatlarini bilish asosida xilma-xil ijtimoiy ehtiyojlarini qanoatlantiradigan yangi haqiqatni yaratadiganday mehnat ijod bo'lishi mumkin. Ijod turlari bunyodkorlik faoliyati bilan belgilanadi: ixtirochi, tashkilotchi, mehnati ilmiy va badiiy mehnat va boshqalar. Ijodiy faoliyat uchun imkoniyatlar ijtimoiy munosabatlarga bog'liq. Bugungi kunda mustaqillik tufayli amalga oshirilayotgan ta'lim islohotlari o'z ishiga ijodiy yondashuvchi, fan, texnika, san'at, ishlab chiqarishning jadal rivojlanishiga o'z hissasini qo'shadigan yuksak malakali kadrlar tayyorlashga bog'liq. SHunga ko'ra, jamiyat taraqqiyoti talabalaridan kelib chiqqan holda har bir o'quvchini ijodkorlik ruhida tarbiyalash muhim va zarurdir.

Psixolog olim N.D.Levitov ijodiy faoliyatni quyidagi mezonlar asosida vujudga kelishini isbotladi³⁵:

- tafakkurning mustaqilligi;
- o'quv materialining o'zlashtirilishi, tezligi va mustahkamligi;
- standart bo'lmagan vazifalarni hal qilishda, aqliy chamalashning (topqirlikning) tezligi;
- o'rganib chiqilayotgan hodisalarning mohiyatiga chuqur kirib borish orqali muhim bo'lmagan narsadan muhimini ajrata bilish.

Boshlang'ich ta'limda o'quvchilar ijodiy faoliyatini shakllantirish shart-sharoitlari deganda, avvalo ana shu shart-sharoitlarning paydo bo'lishi, amalga oshishi hamda rivojlanishi jarayoni tushiniladi.

Ular quyidagilardan iborat:

1. O'quvchilar ijodiy faoliyatini shakllantirishda ularning bu borada egallashi lozim bo'lgan bilim, ko'nikma va malakalari.
2. Ijodiy faoliyatni shakllantirishda nazariy bilimlar bilan amaliyotning aloqadorligi.
3. Ijodiy faoliyatni shakllantirishga doir mashg'ulotlar evristika muammoli vaziyatlar yaratish.
4. O'quvchilarning ijodiy faoliyatini shakllantirishga texnologik yondashuv.

Bu shart-sharoitlar quyidagicha amalga oshadi:

O'quvchilarning ijodiy faoliyatini shakllantirishda ular egallashi lozim bo'lgan bilim, malaka, ko'nikmalarga quyidagi talablar qo'yiladi.

- dastur materiallarni qay darajada o'zlashtirganligi;
- mavzularga doir asosiy tushuncha va qoidalarni o'zlashtirganligi;
- tanlagan mavzu bo'yicha topshiriqlarni mustaqil bajara olishi;

³⁵ Левитов Н.Д. Субъект. Объект. Познание.- М. : Знание, 1999.- 23 с

- o'rganilayotgan mavzulardagi asosiy muammolarni anglab olishi;
- topshiriqlarni bajarishda o'quv ashyolari va texnika vositalar, axborot texnologiyasidan foydalana olishi;
- o'z qobiliyatini namoyon etishi va uni rivojlantira olishi;
- mavzu bo'yicha o'z oldiga erishiladigan maqsadlarni qo'ya olishi, rejalar tuzishi va natijalarni baholay olishi;
- mavzularni o'rganishda o'z fikrini dalillay olishi;
- o'z variantini tavsiya eta olishi va hokazolar.

Mazkur talablar o'qituvchiga o'quvchilarning o'qishga bo'lgan qiziqishlari, ularning o'quv-biluv faoliyati, individual moyilliklarini bilish imkoniyati paydo bo'ladi va bu borada o'quv jarayoni tuzilmasini belgilab olishga yordam beradi.

Yuqoridagi talablar asosida muammoga doir ta'limni maqsadga muvofiq tashkil etishning ustuvor yo'nalishlari belgilab olinadi.

Maqsadga muvofiq yondashuv deganda o'quv- biluv jarayoni yoki ta'lim mazmuni, metod va shakllari tizimining ijodiy faoliyatni rivojlantirishga doir maqsadli yo'naltirilgan maxsus tashkil etilgan tuzilmasi tushiniladi.

Pedagogikaning asosiy vazifalaridan biri barcha bolalarning ijodiy faoliyati har tomonlama rivojlanishini ta'minlaydigan shart-sharoitlar yaratishdan iborat. Shu bilan bir qatorda muayyan sohalarda chuqur qiziqishlarini, intilishi va qobiliyatini namoyon qilayotgan o'quvchilarni aniqlash, ularga bundan keyingi rivojlanishi uchun barcha imkoniyatlarni yaratib berish lozim. Buning uchun esa: kichik maktab yoshidagi o'quvchilarning ijodiy faoliyatini rivojlantirishga doir shart-sharoitlar yaratish muhim ahamiyat kasb etadi. Bu borada:

1. O'quvchilar ijodiy faoliyatini rivojlantirishga doir innovatsion faoliyatga tayyorlash.

2. O'qituvchi va o'quvchilar munosabatida hamkorlik faoliyatini vujudga keltirish.

3. Ijodiy faoliyatni rivojlantirishda bilishga doir innovatsion texnologiyalardan foydalanish.

Hozirgi davrda o'quvchilarning biror- bir haqiqatni mustaqil izlashi va kashf etishi bilan bog'liq bo'lgan evristik va muammoli ta'lim o'quv-biluv jarayoniga faol kirib kelmoqda.

V. Karimova o'z tadqiqotlarida ilmiy faoliyatni ushbu uch turi amalga oshirilganda shaxsning unga mos bo'lgan sifatlari:

1) O'quvchilar tomonidan tashqi olamni kuzatish jarayonida zarur bo'ladigan sifatlari;

2) O'quvchilar uchun faoliyatning ijodiy mahsulini yaratish sharoitlarini ta'minlovchi ijodiy faoliyat sifatlari;

3) O'quvchilar bilish faoliyatini tashkil etganda uning oldingi ikki holatda- bilish va ijod holatida ko'rinadigan sifatlari namoyon bo'lishini ko'rsatib o'tadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Karimov I. A. Bizdan ozod va obod vatan kolsin.-T.: SHarq.- 234 b.
2. Adizov B.R.Boshlang'ich ta'limni ijodiy tashkil etishning nazariy asoslari.- Toshkent: Fan, 1997.-182-b.
3. Azizxodjayeva N.N. Pedagogicheskiye texnologii i pedagogicheskoye masterstvo.-T. Fan va axborot texnologiyalari, 2006. -167 b.
4. Bikvayeva N.I., ye.YAngabayeva Matematika 3-sinf T., 2004 yil, 12-13 b.
5. Dik N. F. Vospitivayem lichnost. Feniks, 2005 320 st.

ФИО авторов: *И.Э. Хужаназаров*

Заведующий кафедры травматологи-ортопедии, ВПХ и нейрохирургии ТМА
Ш.Ф. Хамроев

Магистрант второго курса травматологии и ортопедии

Название публикации: «ВРОЖДЁННЫЙ СКОЛИОЗ В СОЧЕТАНИИ С ДРУГИМИ АНОМАЛИЯМИ ОРГАНОВ И СИСТЕМ»

Аннотация: Врождённый сколиоз представляет собой аномалии развития позвоночника по нарушению формирования, сегментации или их комбинацией. В большинстве случаев такие аномалии требуют хирургического вмешательства. Однако из-за врождённого характера патологии в ряде случаев обнаруживаются сопутствующие аномалии, что может даже препятствовать к оперативному лечению. Нами было изучено 50 пациентов с врождённым сколиозом и исследовано наличие сопутствующих аномалий.

Ключевые слова: врождённый сколиоз, аномалии развития, сопутствующие патологии.

Врождённый сколиоз — это заболевание опорно-двигательного аппарата. В основе заболевания лежит деформация позвоночника более чем на 10^0 во фронтальной плоскости, вследствие нарушения формирования, сегментации позвоночника или комбинации обеих, который приводит к дисбалансу и нарушению биомеханики позвоночного столба. Даже если патология определяется в подростковом возрасте или у взрослого человека случайным образом, всё равно патология является врождённой и вставляется врождённый сколиоз как клинический диагноз [1].

По данным авторов, в среднем 1 из 1000 новорождённых рождаются патологиями этого характера [3, 1, 4, 2, 5]. В структуре ортопедических патологии врождённые аномалии развития позвоночника с средним составляют до 3.2% [6]. А доля врождённого сколиоза в общей структуре деформаций позвоночника составляет от 2 % до 11% [7].

Не смотря то, что, врождённый сколиоз не является новым заболеванием и изучается довольно долгое время, до сих пор нет единого мнения об этиологии данного заболевания. Многие согласовываются что, патология не имеет единой причины и физические, химические, биологические и генетические факторы могут привести к развитию аномалий развития позвоночника. Особое значение имеет промежуток времени с 5 по 8-ой недели гестации, так как именно в это время формируется позвоночник и спинной мозг [8, 9]. Основываясь на исследования, проведённые на мышах, доказало, что, применение монооксид углерода во время беременности мышей привело к развитию аномалиям позвоночника у малочных мышей [10, 11]. А также имеется исследования по поводу развития врождённого сколиоза у новорождённых в случаях употребления противозаболевателеский препаратов во время беременности или в случаях, когда у матери имеется сопутствующие заболевания как сахарный диабет. Генетический фактор заболевания нельзя недоучитывать. В настоящее время не определено точные гены, приводящие к развитию врождённого сколиоза, но доказано наследственность заболевания [12, 13].

В связи тем, что внешний фактор часто воздействует в первом триместре беременности, часто врождённый сколиоз встречается с аномалиями развития других орган и систем. Часто обнаруживается недоразвитие или отсутствие ребра в одной стороне грудной клетки, что свидетельствует о совместном развитии грудной клетки и позвоночника. От 20 до 40% пациентов с врождённым сколиозом имеет аномалии развития мочеполовой системы: агенезия почек, дупликаатура или обструкция мочевыводящих путей [1]. На втором месте встречаются аномалии сердечно-сосудистой системы, 10-15% пациентов имеют ДМЖП, ДМПП, Тетрада Фалло или другие аномалии развития этой системы [1]. А также у пациентов с врождённым сколиозом высокий риск развития аномалий ЦНС: диастематомиелия, мальформация Киари, липомы спинного мозга [1]. Аномалии развития лор органов, желудочно-кишечного тракта и других наблюдается довольно нечасто. Из-за частоты таких аномалий рекомендуется МРТ пациента с врождённым сколиозом.

Материалы и методы исследования: В период с 2019 по 2020 г. в Республиканском больнице детской ортопедии отделении патологии позвоночника и в Республиканском центре Травматологии и ортопедии Республики Узбекистан отделении скелетной аномалий подростков на стационарном лечении находились 50 детей (19 мальчиков и 31 девочек) в возрасте от 3 лет до 17 лет с врожденными аномалиями развития позвоночника. Вовремя клиническом обследовании больных оценивали ортопедический и неврологический статус. Проводилось лучевое обследование, спондилографию и в том числе мультиспиральную компьютерную томографию. А также магнитно-резонансную томографию деформированного отдела позвоночника. Кроме того, обследование включало осмотр педиатра, ультразвуковое исследование органов брюшной полости, почек и сердца, консультации врачей-специалистов — окулиста, кардиолога, уролога и др.

Результаты: По обследованию 50 пациентов нарушение формирования позвонков отмечено у 34 (68 %) пациентов, нарушение сегментации позвонков — у 13 (26 %), комбинированные аномалии — у 3 (6 %). Сопутствующие аномалии органов и систем были обнаружены у 21 (42 %) из 50 детей с пороками развития позвонков. При этом пороки мочеполовой системы наблюдались у 64 % пациентов, костно-мышечной системы — у 42 %, ЦНС — у 20 %, желудочно-кишечного тракта — у 14 %, сердца — у 12 %, ЛОР-органов — у 6 % и бронхолегочной системы — у 4 % (табл. 2). Таким образом, в исследуемой нами группе детей с врожденными деформациями позвоночника основную часть (34 детей) составили пациенты с нарушением формирования позвонков. Чаще всего вертебральные пороки встречались у лиц женского пола (31 пациенток). В 46 % наблюдений у детей с аномалиями позвонков отмечались пороки развития других органов и систем — на первом месте со стороны мочеполовой системы, затем следовали костно-мышечная система и ЦНС.

Система и органы	Варианты аномалий	Число пациентов
Мочеполовая	Агенезия/удвоение/дистопия почки	26
	Мультикистоз почки	1
	Гидронефроз	2
	Крипторхизм	1
	Паховая грыжа	1
	Гидроцеле	1
	Всего 32	
Костно-мышечная	Пороки развития верхней конечности	5
	Пороки развития нижней конечности	4
	Вывих/ подвывих бедра	7
	Деформация Шпренгеля	2
	Пупочная грыжа	1
	Врожденная деформация грудной клетки	1
	Косолапость	1
	Всего 21	
ЦНС	Диастематомия	8
	Спинномозговая грыжа	2
	Всего 10	
Желудочно- кишечный тракт	Грыжа пищеводного отверстия диафрагмы	2
	Атрезия пищевода	2
	Удвоение кишечника	1
	Атрезия ануса	2
	Всего 7	

Сердце	Декстракардия	2
	Дефект межжелудочковой перегородки	3
	Тетрада Фалло	1
		Всего 6
Лор-органы	Расщелина твердого/мягкого неба	2
	Атрезия слухового прохода	1
		Всего 3
Бронхолегочная	Трахеопищеводный свищ	1
	Гипоплазия легкого	1
		Всего 2

Обсуждение: Сочетание аномалий позвоночного канала и спинного мозга у детей с врожденными деформациями позвоночника, по данным литературы, встречается с различной частотой. Так, М. McMaster и С. David, обследовав 106 из 251 пациента с использованием миелографии, выявили интраспинальную патологию у 18 % больных. D. Bradford и соавт. в результате МРТ-исследования обнаружили нарушения ЦНС более чем у 1 / 3 из 42 больных с врожденными пороками позвонков. Авторы отметили связь интраканальной патологии с кифотической деформацией позвоночника. Подобное утверждение высказали S. Vasu и соавт., которые установили у 37 % из 126 пациентов изменения со стороны позвоночного канала и спинного мозга, чаще встречающиеся при врожденном кифозе. Среди детей с врожденным сколиозом частота интраканальной патологии была выше при нарушениях сегментации и комбинированных формах по сравнению с больными, у которых деформация позвоночника отмечалась на фоне нарушения формирования позвонков. Р. Belmont и соавт. в своем исследовании попытались выяснить частоту интраспинальных аномалий в группе из 76 пациентов с изолированными и множественными пороками позвоночника. При МРТ у 8 (28 %) из 29 детей с изолированными полупозвонками и у 10 (21 %) из 47 детей с множественными полупозвонками была выявлена патология со стороны позвоночного канала.

Сочетание врожденных пороков развития позвоночника и аномалий внутренних органов встречается в 39–76,2 % наблюдений. R. Beals и соавт. обследовали 218 больных в возрасте от 1 года до 28 лет с врожденным сколиозом. У 133 (61 %) из них авторы обнаружили аномалии внутренних органов и систем: со стороны почек — у 8 %, сердца — у 7 %. Комплексное обследование 223 детей с различными вертебральными пороками, по данным Э. В. Ульриха, выявило сопутствующие пороки развития у 170 (76,2 %) детей [4]. Оценив данные урологического обследования 231 пациента с врожденными деформациями позвоночника, G. McEwen и соавт. у 42 детей выявили аномалии органов мочевыделительной системы. G. Bollini и соавт. у 34 (45 %) из 75 обследованных детей обнаружили сопутствующую патологию различных органов и систем:

мочеполовой— у 18 (24 %), сердца — у 6 (8 %), интраспинальную —у 11 (15 %) пациентов. Казарян В.И. и соавторы изучали 197 пациентов с врождённым сколиозом, у 89 (45%) из них наблюдалось сопутствующие аномалии. Из них пороки мочеполовой системы наблюдалось у 76% пациентов, костно-мышечной системы- у 45%, ЦНС- у 44%, желудочно-кишечного тракта- у 17%, сердца- у 8%, ЛОР органов-у 7% и бронхолёгочной системы- у 6%. Таким образом, результаты нашего исследования подтвердили встречающиеся в литературе данные о частоте сопутствующих пороков внутренних органов и систем у пациентов с врожденными деформациями позвоночника.

Заключение: У пациентов детского возраста с врожденными пороками развития позвоночника необходимо детальное обследование как позвоночного канала и спинного мозга, так и других органов и систем. У этой группы больных отмечается значительная частота сопутствующих аномалий. Ведущими по частоте пороков развития являются мочеполовая, костно-мышечная и ЦНС. Нередко аномалии внутренних органов усугубляют течение врожденной деформации позвоночника и утяжеляют состояние пациента.

Список литературы:

1. Debnath UK. Congenital Scoliosis – Quo vadis? Review article Indian J Orthop 2010 Apr;44(2):137-47
2. Duncan B. Sparrow, Gavin Chapman, Allanceson J. Smith, Muhammad Z. Mattar, Joeline A. Major, Victoria C. O'Reilly, Yumiko Saga, Elaine H. Zackai, John P. Dormans, Benjamin A. Alman, Lesley McGregor, Ryoichiro Kageyama, Kenro Kusumi, Sally L. Dunwoodie. A Mechanism for Gene-Environment Interaction in the Etiology of Congenital Scoliosis. Cell, Volume 149, Issue 2, 2012, Pages 295-306, ISSN 0092-8674, <https://doi.org/10.1016/j.cell.2012.02.054>.
3. Hedequist D, Emans J. Congenital scoliosis: a review and update. J Pediatr Orthop. 2007 Jan-Feb; 27(1):106-16.

4. Kaspiris, A., Grivas, T.B., Weiss, HR. et al. Surgical and conservative treatment of patients with congenital scoliosis: a search for long-term results. *Scoliosis* 6, 12 (2011). <https://doi.org/10.1186/1748-7161-6-12>

5. Картавенко, Кирилл Александрович, Хирургическое лечение детей с врожденной деформацией позвоночника при полупозвонках поясничного отдела диссертации и автореферата по ВАК РФ 14.01.15, кандидат медицинских наук Картавенко, Кирилл Александрович, 2017.

6. Баиндурашвили А.Г., Кенис В.М., Мельченко Е.В., Гриль Ф., Аль-Каисси А. Комплексное ортопедическое лечение пациентов с системными дисплазиями скелета. *Травматология и ортопедия России*. 2014;(1):44-50. <https://doi.org/10.21823/2311-2905-2014-0-1-44-50>

7. Казарян Ирина Вадимовна, Виссарионов Сергей Валентинович Сочетание врожденных деформаций развития позвоночника у детей с аномалиями развития других органов и систем // *Российский вестник детской хирургии, анестезиологии и реаниматологии*. 2012. №3.

8. Farley FA, Hall J, Goldstein SA. Characteristics of congenital scoliosis in a mouse model. *J PediatrOrthop*. 2006 May-Jun;26(3):341-6. doi: 10.1097/01.bpo.0000203011.58529.d8. PMID: 16670546.

9. Loder RT, Hernandez MJ, Lerner AL, et al. The induction of congenital spinal deformities in mice by maternal carbon monoxide exposure. *Journal of Pediatric Orthopedics*. 2000 Sep-Oct;20(5):662-666. DOI: 10.1097/00004694-200009000-00022.

10. Turnpenny PD, Alman B, Cornier AS, Giampietro PF, Offiah A, Tassy O, Pourquoié O, Kusumi K, Dunwoodie S. Abnormal vertebral segmentation and the notch signaling pathway in man. *DevDyn*. 2007 Jun;236(6):1456-74. doi: 10.1002/dvdy.21182. PMID: 17497699.

11. Giampietro PF, Dunwoodie SL, Kusumi K, et al. Progress in the understanding of the genetic etiology of vertebral segmentation disorders in humans. *Ann N Y Acad Sci* 2009; 1151: 38-67.[<http://dx.doi.org/10.1111/j.1749-6632.2008.03452.x>] [PMID: 19154516]

12. Hedequist D, Emans J. Congenital scoliosis: a review and update. *J PediatrOrthop*. 2007 Jan-Feb; 27(1):106-16.
13. Basu PS, Elsebaie H, Noordeen MH. Congenital spinal deformity: a comprehensive assessment at presentation. *Spine (PhilaPa 1976)*. 2002 Oct 15;27(20):2255-9. doi: 10.1097/00007632-200210150-00014. PMID: 12394903.

ФИО авторов: *Мавжуда Разакова*

Ўзбекистон Республикаси Фанлар Академияси Абу Райхон Беруний номидаги
Шарқшунослик институти бўлим бошлиғи, т.ф.н

Хилола Адизова

Ўзбекистон Республикаси Фанлар Академияси Абу Райхон Беруний номидаги
Шарқшунослик институти бош мутахассиси

Название публикации: «БЕРУНИЙ АСАРЛАРИНИНГ ҚИСҚАЧА
ТАВСИФИ»

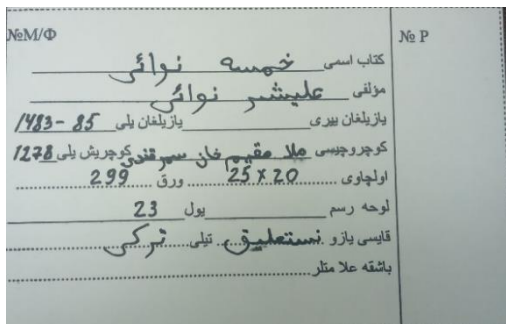
XX асрнинг биринчи ярмида собиқ совет ҳукумати ўтмиш алломаларининг ёзган асарларини бир ерга жамлаш ишларини жадаллик билан олиб борди. Тез фурсат ичида Ўзбекистонда Шарқ Қўлёзмалари бўлими, кейинроқ Шарқшунослик институти ташкил топди.

1943 йилда тадқиқот институтларни бошқариб турувчи Фанлар Академияси ташкил топди. Ушбу академия қошида аниқ, табиий фанлар қаторида ижтимоий-гуманитар фанлар ҳам ташкил этилди. Мазкур ижтимоий-гуманитар фанлар бўлимига тарих, тил ва адабиёт институтлари, музейлар ва Шарқшунослик институти ҳам киритилди. Кейинчалик Шарқшунослик институтига буюк шарқ алломаси Абу Райхон Беруний номи берилди. Мана салкам 80 йилдирки институт Фанлар Академияси қошида илмий-тадқиқот институти сифатида фаолият юритиб келмоқда.

ЎзР ФА Абу Райхон Беруний номидаги Шарқшунослик институтининг қўлёзмалар фондида 26 000 жилддан ортиқ араб, форс, туркий (эски ўзбек тили), озарбайжон, татар, урду, дарий, ҳинд, усмоний (турк) тилларидаги қўлёзма, тошбосма ҳамда босма асарлар сақланади.

Қўлёзмалар фонди ташкил этилгандан сўнг, албатта, уни ўтмиш алломаларнинг бой мероси бўлган қўлёзмалар билан бойитиш йўлга қўйилди. Мазкур қўлёзмалар бир неча юз йиллик тарихга ва қимматга эга бўлиб, у тадқиқотчилар томонидан ўрганилиб, тадқиқ келинмоқда.

Картотека бўлими қўлёзмалар фондининг асосини ташкил этади. Мазкур бўлимда қўлёзмаларнинг асосий фонди, Ҳамид Сулаймон фонди, Дублет фонди, Спец фонди ҳамда микрофильм ва фотокопия фондлари мавжуддир. Қўлёзмаларга алоҳида қисқа тавсиф карточкалари ёзилган бўлиб, беш йўналишга

2022 йилда ЮНЕСКО Шарқнинг буюк
айҳон Берунийнинг 1025 йиллик юбилейини
қилди. Шу муносабат билан барча илмий
ҳаёти ва ижодига бағишланган тадбирлар

Бизга олимнинг ўрта асрдаги буюк қомусий олим, шунингдек, астроном, астролог, математик, гнолог, географ, ўлкашунос, биолог, медик, ўсимликшунос, маъданшунос, тарихчи, манбашунос, диншунос, адабиётшунос, файласуф, социолог, мантиқшунос, илоҳиётчи ва шоир бўлганлиги маълум.

252

тавсифи мавжуд бўлиб, бу қисқа тавсиф карточкалари тадқиқотчиларга алломанинг асарлари билан танишишда ёрдам беради.

Беруний ўз умри давомида турли соҳаларга бағишлаб бир неча асарлар ёзиб қолдирган. Унинг иккита асари қўлёзма ҳолида Шарқшунослик институтида сақланмоқда. Жумладан:

1. “Китоб ал-жамоҳир фи маърифат ал-жавоҳир” (“Қимматбаҳо тошларни билиб олиш бўйича маълумотлар тўплами”). Беруний мазкур асарини Маъмун II саройида катта обрў-эътиборга сазовор бўлган ва ўз мавқеидан фойдаланиб, қимматбаҳо тошлар, камёб металллар устида кузатишлар олиб бориб, минералогия соҳасига бағишланган йирик асар ёзади.

Бу асарнинг қисқача тавсифи институтнинг картотека бўлимида мавжуд бўлиб, унда қуйидагича маълумот келтирилган: Ашъвий рақами 9106. Насх хатида ёзилган. Араб тилида. Ўлчови 18x24 см. 336 varaқ, 25 йўл. Изоҳ: Ҳайдаробод (Ҳиндистонда)даги матбаъ нусхасидан фотокопия қилинган – 1355/1936 йилда. Қисқа тавсифни сўнггида қуйидагича ёзилган: “Охирида хотимат ул-табъ, фихрист ва асоми фихрист бор”.

2. Иккинчи асари “Ал-тафҳим лавоил саноат ул-танжим” деб номланган бўлиб, ашъвий рақами 3423. 421/1030 йилда ёзилган. 660/1261 йилда кўчирилган. Форс тилида. 231 varaқ, 14 йўл. Ўлчови 16,5x20,5 ташкил этади. Изоҳ: ھیئت га оид схемалари бор.

XX асрнинг 50-80 йилларида тадқиқот институтларида бир-бири билан ўзаро қўлёзма ва босма китобларни алмаштиришда микрофильм ҳамда фотокопиялардан кенг фойдаланилган. Бу эса тадқиқотчилар ўзларига керакли асарлардан фойдаланишларида катта аҳамиятга эга бўлган.

Шарқшунослик институтида микрофильм ва фотокопия бўлими ҳам мавжуд бўлиб, унда турли давлатлардан келтирилган қўлёзма ва босма асар нусхалари микрофильм ҳамда фотокопия ҳолида сақланади.

Абу Райҳон Беруний асарлари ана шундай микрофильм ва фотокопия ҳолатида мавжуд ва уларнинг қисқача тавсифлари ҳам бор. Қуйида уларнинг рўйхатини келтириб ўтамиз:

1.Беруний 1000-йилда жаҳон фани тарихида қимматбаҳо манба ҳисобланган “Осор ал-боқия” (“Қадимги халқлардан қолган ёдгорликлар”) асарини ёзади. Аллома мазкур асарини Қобус ибн Вашмгир (ваф. 1012)га бағишлаган бўлиб, у ҳукмдорлар орасида илм-маърифатга берилган, адолатпарвар инсон бўлганлиги билан ажралиб туради.³⁶

ЎЗР ФА Шарқшунослик институтида “Осор ал-боқия” асарининг фотокопияси (Фото: № 52. 309 варак, араб тилида. Техрон. Ундан ташқари, фото №№ 222. 98 варак, араб тилида; Фото: 313. 308 варак, туркий тилда; Фото: 141. 390 варак, араб тилида. Санкт-Петербургдан олинган нусхаси № 3231.) ҳамда микрофильми (М/Ф: 36. 298 варак, араб тилида) мавжуддир.

“Осор ал-боқия” асари ўз даврининг таниқли олимлари томонидан кўплаб таржима қилинган. Мазкур асар “Таржимаи осор ал-боқия” деб номланган бўлиб, у форс тилига таржима қилинган. (Фото: 125. 253 варак, форс тилида). Кейингиси “Таржимаи осор ал-боқия Абу Райҳон” деб номланган бўлиб, унинг фотокопия нусхаси ҳам Шарқшунослик институтида (Фото: 69. 200 варак, араб тилида. Техрон, 1321 ҳижрий.) сақланади.

2.Абу Райҳон Берунийнинг яна бир йирик асаридан бири “Китоб ас-сайдана фит-тибб” бўлиб, у кўпроқ “Сайдана” номи билан машҳурдир. Мазкур асар олимнинг энг сўнгги асари бўлиб, у 1045-1048 йилларда ёзилган. Асар табобатга бағишланганлиги билан аҳамиятлидир. Унинг тўлиқ нусхаси Туркияда топилган.³⁷

“Сайдана” асарининг 4 та микрофильми (М/Ф: 114. 13 кадр, араб тилида; М/Ф: 378. 295 кадр, араб тилида. Абу Дабий нусхасидан олинган № 270; М/Ф: 406. 117 кадр, араб тилида; М/Ф 401. 187 кадр, араб тилида. Лондоннинг Бретиж музейидан келтирилган нусхаси, тартиб рақами № 1108) ЎЗР ФА Шарқшунослик институтида сақланади.

³⁶ Абу Райҳон Беруний. /Ўзбекистон – буюк алломалар юрти. Тузувчи ва нашрга тайёрловчи: Убайдулла Уватов. – Т.: Маънавият, Мовароуннаҳр, 2010. – Б 135.

³⁷ Ўша асар, 138-бет.

“Сайдана” асарига талаб кўп бўлганлиги учун кейинги давр олимлари уни ўз тилларига таржима қилганлар. Жумладан, “Таржима ул-сайдана”нинг форс тилидаги нусхаси Техронда босилиб чиққан (М/Ф: 389. 145 кадр, форс тилида. Техрондан олинган нусха бўлиб, тартиб рақами № 34). Тожикистон Республикасида мавжуд бўлган “Сайдана” асаридан олинган микрофильм ҳам ФА Шарқшунослик институтида мавжуддир (М/Ф: 407. 117 кадр, араб тилида. Тожикистон қўлёзмаси нусхаси № 102).

3.Берунийнинг кейинги асари “Китоб сир ул-асрор” деб номланади. Мазкур асарнинг ягона микрофильм (М/Ф: 379. 80 варақ, араб тилида. Байрутдан олинган) нусхаси мавжуд бўлиб, у Байрут университетидан келтирилган. “Китоб сир ул-асрор” асарининг мажмуаси ҳам мавжуд бўлиб, у “Мажмуа: сир ул-асрор фи ҳақиқат” деб номланган (М/Ф: 237. 177 кадр, араб тилида. Боку қўлёзмаси, Б-44).

4.Алломанинг “Ҳиндистон - таҳқиқ мо лил ҳинд мин маъқула мақбула фи-л-ақл ав марзула” (“Ҳиндларнинг ақлга сиғадиган ва сиғмайдиган таълимотларини аниқлаш”) деб номланган асари 1030 йилда ёзиб тугатилган. Мазкур асарда Беруний Ҳиндистон халқлари тарихининг турли соҳалари, қонунлари, дини ва урф-одатлари ҳақида батафсил маълумотлар бериб ўтган³⁸ (Фото: 146. 184 варақ, араб тилида).

5.Берунийнинг “Ал-Қонун ал-Масъудий” (“Масъуд қонуни”) номли асарини 1030 йилда ёзиб тугатган. Унда математик астрономиянинг асосий қоидалари, ёритқичларнинг координатлари, уларнинг ҳаракатланиш тартибларини ҳисоблаб чиқариш йўллари батафсил ёритиб берилган. “Қонуни Масъудий” асарида ясси ва сферик тригонометрияни баён қилиб, тригонометрик функцияларнинг чизиқли ва квадрат интерполитив қоидасини яратди.³⁹ (Ҳиндистонда 1936 йилда нашр этилган китобдан нусха олинган. Фото 105. 988 варақ, араб тилида).

6.Берунийнинг “Геодезия” номи билан дунёга машҳур “Таҳдид ниҳоёт ал-амокин ли тасҳиҳ масофот ал-масокин” (Турар жойлар орасидаги масофаларни

³⁸ Ўша асар, 137-бет.

³⁹ Ўша асар, 140-бет.

аниқлаш учун манзилларнинг чегараларини белгилаш”) асари 1025 йилда ёзиб тугатилган. Мазкур асарда олим математик география асосларини муфассал баён қилиб берган. Асарнинг 2 та нусхаси ЎзР ФА Шарқшунослик институтида сақланади. (Фото: 76. 61 varaқ, араб тилида; Фото: 288. 344 varaқ, араб тилида).

7. Олимнинг “Китоби устрооб” асарининг Техронда 1363 хижрийда нашр этилган нусхаси ЎзР ФА Шарқшунослик институтида мавжуд бўлиб, у фото ҳолида сақланмоқда. (Фото: 56. Араб тилида).

Берунийнинг бир неча асарларининг нусхалари ЎзР ФА Шарқшунослик институтида фотокопия ёки микрофильм ҳолда сақланмоқда.

Жумладан:

1. “Китоб ул-тафҳим ул-танжим” (Фото: 142. Араб тилида. Ҳажми катта; Фото: 191. 98 varaқ, форс тилида. Ленин номидаги Давлат Кутубхонаси, № И-19225-51; Фото: 212. 99 varaқ, форс тилида. СССР Давлат кутубхонаси, № И-19225-57).

2. “Тафҳим ул-аркон” (Фото: 231. 171 varaқ, араб тилида).

3. “Шарҳи ҳол” (Фото: 296. Эрон нусхаси. 81 varaқ, форс тилида).

4. “Истихроҷ ул-автор фи ул-доира” (М/Ф: 23. 209 varaқ, араб тилида. Миср нусхаси).

5. “Китоб фазҳат ул-нуфус ...” Bodleian library университетидан олинган нусха. (М/Ф: 383. 141 varaқ, араб тилида. Bodleian library, № 689).

6. “Муҳит ул-таворих” асарининг Техрондан олинган нусхаси. (М/Ф: 388. 145 кадр. Форс тилида. Техрон № 835).

Абу Райҳон Берунийнинг ўзига ва унинг асарларига кейинги давр олимлари томонидан эътибор қаратилиб, асарларига шарҳлар ёзилди. Жумладан:

1. “Китоби тарихи ал-Беруний”. Мазкур асар Санкт Петербургда 3231 рақами остида сақланади. Унинг ЎзР ФА Шарқшунослик институтида фотокопияси сақланади. (Фото: 189. 129 varaқ, араб тилида).

2. “Руҳ илми дар рашҳои таҳқиқ Абу райҳон Беруний”. Мазкур асар 1370/ йилда Кобулда нашр этилган бўлиб, у Масжид Нурулҳақ Коваший томонидан дарий тилига таржима қилинган. ЎзР ФА Шарқшунослик институтида 21727 рақами остида босма нусхаси сақланмоқда.

Берунийнинг ҳаёти ва унинг бой меросини ҳар қанча ўрганиб, тадқиқ қилиш олимлар олдида турган вазифалардан биридир.

Хулоса қилиб айтганда, техника тараққий этиб боряпган бир даврда, картотека бўлими ўзининг соддалиги, қўлайлиги, тарихийлиги билан ажралиб туради ва неча замонлар ўтса-да ўз аҳамиятини йўқотмаган. Картотека бўлими келажакда ҳам ўз фаолиятини давом эттириб қолади.

ФИО автора: *Ҳайдарова Сурайё*

Ўзбекистон Республикаси Фанлар Академияси Шарқшунослик институти бош мутахасиси

Название публикации: «ЖАЛОЛИДДИН СУЮТИЙНИНГ МАШХУР АСАРЛАРИ»

Кўхна тарихга эга минтақамизнинг бой маданияти асрлар давомида илму фан дарғалари бўлмиш аجدодларимиз ижоди билан такомиллашди, бойиди ва тараққиётнинг юксак поғоналарига кўтарилиб, нафақат бизга, балки бутун башарият учун бебаҳо мерос бўлиб қолди. Абу Райҳон Беруний номидаги Шарқшунослик институти қўлёзмалар фондида сақланаётган қўлёзма ва тошбосма асарлар шулар жумласидандир. Институтда иш давомида фаннинг кўп соҳаларига оид бўлган асарлар тавсиф этилган. Жумладан, Қуръон тафсири, луғат, фикҳ илми, табобат, мантиқга оид асарлардир. Биз тўхталмоқчи бўлган асар муаллифи Абдурахмон ибн Абу Бакр бин Муҳаммад Жалолиддин Суютийдир. Тўлиқ исмлари Абдурахмон ибн Абу Бакр Жалолиддин бўлиб, она диёрлари бўлмиш Мисрнинг жанубидаги Асют шаҳрига нисбат берилиб, Суютий номи берилган. Аллома ҳижрий 849, милодий 1445 йилда Қоҳирада туғилган ва шу шаҳарда ўсиб-улғайган. Олти ёшида отаси вафот этган. Саккиз ёшида Қуръонни тўлиқ ёдлади, сўнгра илм талабида матнларни ёдлай бошлади. Боладаги қобилиятни кўрган отасининг дўстлари унинг таълим олишига ёрдам берди. Ҳанафий фақиҳи Камолиддин ибн Ҳумом ёш Суютийга устозлик қилди. Имом Суютий йигирма икки ёшида муфтийлик мансабида ишлаган, қозилик мансабида ҳам озроқ хизмат қилди. Ибн Хажар Асқалоний вафотидан кейин ҳадисдан дарс берди, мударрислик билан машғул бўлди. Шамсиддин Довудий, Шамсиддин ибн Тулун, Шамсиддин Шомий, Ибн Иёс каби алломаларга устозлик қилган. Имом Суютий ҳижрий 911-йил 62 ёшларида вафот этган⁴⁰.

⁴⁰ Жалолиддин Суютий. “Китаби раҳмат фит-тиб вал-ҳикмат”. Тақаддум нашриёти, 1908.- Б.18

Жалолиддин Суютий Шом, Ҳижоз, Яман, Ҳиндистон ҳамда Ғарбий Африканинг бир қатор мамлакатларига сафар қилган. Мисрда бир қанча нуфузли мансабларда фаолият кўрсатганлар. 40 ёшга етганларида ҳамма мансаблардан воз кечиб, қолган умрини китоб ёзишга бағишладилар. Бутун умрлари давомида 600 га яқин китоб ёзгани ривоят қилинган. Бу асарлар орасида катта томлилари ҳам, кичик ҳажмдаги рисоалар ҳам бор. Мисрлик машҳур профессор Аҳмад Шарқовий ўзининг "Жалол Суютий кутубхонаси" китобида алломанинг ёзган асарлари 725 тага етишини қайд этган.

У кишининг машҳур асарлари⁴¹:

1. Ал-жомеъ ал-кабир фий аҳадийсин Назийр ал-Башийр.
2. Ал-жомеъ ас-сағир фий аҳадийсин Назийр ал-Башийр.
3. Ал-итқон фий улумил Қуръон.
4. Ад-дуррул мансур фит тафсир би-л-маъсур.
5. Танвирул ҳаваалик фий шарҳи Муваттоил Имами Малик.
6. Ал-хосоису вал-муъжизот ан-Набавийя.
7. Табақот ал-хуффоз.
8. Табақот ал-муфассирин.
9. Буғятул вуъот фий табақот ал-луғавиййин ван-нуҳот.
10. Ал-фарийда алфия фин-наҳв.
11. Алфия фий мусталаҳил ҳадис.
12. Ал-лаолиул маснуъа фил аҳадисил мавзуъа.
13. Тафсирул Жалолайн. Бу тафсирни Жалолиддин Маҳаллий билан ҳамкорликда ёзганлар.

Бундан ташқари бир қанча шеърий девонлари ҳам бор.

Бу аллома қаламига мансуб асарлар мазмун жиҳатдан ҳилма-хил бўлиб, улар турли масалаларга бағишланган. Масалан, Қуръон, Ҳадис, Суфизм, Филология ва табобатга оид асарлардир. Биз маълумот бермоқчи бўлган асар тиббий-фалсафий мавзудаги асар бўлиб, Абу Райҳон Беруний номидаги Шарқшунослик

⁴¹ Аҳмад Шарқовий . "Жалол Суютий кутубхонаси" асаридан.

институти қўлёзма манбалар хазинасининг Ҳамид Сулаймон фондида иккита нусхаси мавжуд. Булар №1342 ва №2071 рақамли тошбосма асарлардир. Асарнинг тўлиқ номи “Китаби раҳмат фит-тиб вал-ҳикмат” бўлиб, Мисрнинг “Тақаддум” нашриётида ҳижрий 1326-йилда чоп этилган. №2073 рақам остидаги асар 302 саҳифадан иборат бўлиб, араб тилида, насх хатида ёзилган. Асар 195 бобдан иборат бўлиб, боблар ўз навбатида фаслларга ажратилган. Боблар ҳақида қисқача тўхталадиган бўлсак, биринчи бобда табиий илмлар ҳақида сўз боради⁴². Бу бобда Аллоҳ аввал иссиқликни сўнгра совуқликни яратгани, ҳарорат ва намликни ошириб табиатни, фалакни, ерни, ўсимликларни ва ниҳоят инсонни яратгани ҳақида сўз боради. Асар мазмунида инсонда учрайдиган характерга алоҳида тўхталиб, фалсафий ёндашиб ўтилган. Жумладан унда айтилишича, инсонда тўрт хил характер яъни темперамент мавжуд. Биринчиси, холерик темперамент эгалари фаол, ҳаяжонли, нотинч ва ўткир фаҳмли шахслардир. Иккинчиси сангвеник характерли инсон ҳарорат ва намлиги кучли, фаросатли, яхши ахлоқли бўлиши айtilган. Учинчиси, флегматик характерлилар совуқлиги кучли, серуйки, биров эринчок, тез эсдан чиқарувчи бўлишади. Тўртинчиси эса меланхолик характерлилар бўлиб, улар итоаткор, кўп ишловчи, кўрқоқроқ ва кам уйқу бўлишади. Муаллиф “Китаби раҳмат фит-тиб вал-ҳикмат” асарининг дастлабги бобларида шу масалаларга тўлиқроқ фалсафий ва тиббий жиҳатдан ёндашган. Асарнинг иккинчи боби инсон учун керак бўладиган озуқалар деб аталиб⁴³, кундалик ҳаётда истемол қилиниши лозим бўлган озиқ-овқатлар ҳақида ва уларнинг қандай касалликларнинг олдини олиши, даволаши тўғрисида маълумотлар учрайди. Шунингдек турли хил меваларнинг, дуккакли маҳсулотларнинг инсон соғлиғига фойдаси ҳақида ҳам тўхталиб ўтилган. Бундан ташқари, инсон танасидан чиқадиган турли хил тошмалар, уларнинг турлари, сабаблари, руҳий касалликлар, нафас олиш аъзолари касалликлари, бўғим ҳасталиклари тўғрисида алоҳида бобларда маълумотлар берилган.

⁴²Жалолитдин Суютий. “Китаби раҳмат фит-тиб вал-ҳикмат” . Тақаддум нашриёти, 1908.- Б.25.

⁴³ Жалолитдин Суютий. “Китаби раҳмат фит-тиб вал-ҳикмат” . Тақаддум нашриёти, 1908.- Б.56

Шарқшунослик институти қўлёзма манбаларнинг асосий фондида сақланаётган тошбосма асарлар ичида “Китаби рахмат фит-тиб вал-ҳикмат” асарининг ўн бешдан ортиқ нусхалари мавжуд. №7301 рақамли тошбосма нусхаси 1896-йилда Мисрда нашр бўлган. №7404 рақам остидаги асар нусхаси Муҳаммад Рофандий томонидан 1893-йилда Мисрда нашрдан чиққан. №12319 номерли мазкур асар нусхаси 1904-йилда Мисрда Мустафо ал-Бобий томонидан нашр қилинган.

Аллома IX аср мужаддиди бўлишни умид қилиб шундай деганди: “Аллоҳнинг фазлу марҳамати сабаб бу аср мужаддиди бўлишни умид қиламан, ҳамма фанларда чуқур илм ҳосил қилдим. Етти фанда етукликка эга бўлдим, тафсир, ҳадис, фикҳ, наҳу, маъоний, баён, бадиъда⁴⁴”. Шундан кўриниб турибдики, биз илмий фаолиятини ўрганаётган олим ўз даврининг олим, мужтаҳид кишиларида бири бўлган экан. Манашу бизгача етиб келган асарларини асраб-авайлаш, ўрганиш, улар устида илмий тадқиқотлар олиб бориш, келажак авлодга ҳам етказиш олдимизда турган муҳим вазифа ҳисобланади. Алломанинг асарларини ўрганиш асносида биз чуқур билимга эга бўламиз.

⁴⁴ Мустафо Ошур. “Суютий соҳибу улумис сабаъа” асарида.

ФИО автора: *Reyimboyeva Muhabbat Davletboyevna*

Qoraqalpogiston Respublikasining Beruniy tumaning 49-maktabida boshlang'ich sinf o'qituvchisi

Название публикации: «USTOZNING QADRI»

Annontatsiya: *Ushbu maqolada maktabimizning direktori ustozim haqida fikr yuritilgan.*

Kalit so'zlar:*Ustoz,maktab, fidokorlik, mehnat,Davlat*

Gulnora Kamolova Ròzimovna 1960yil 24 aprelda Qoraqolpoğiston Respublikasining Beruniy sharida ziyolilar oilasida tug'ilgan.1977yil avgust oyida bolalar bog'chasiga ishga kirdi.Ishlab yurgan paytda 1986 yil Xorazm Davlat Instituga sirtqi bòlimiga Òzbek tili va adabiyoti ixtisosligi bòyicha taxsil olib 1993 yil tamomladi.1986 yil Qoraqalpog'iston Respublikasi Beruniy tumanidagi 49-maktabga kelib ish boshladi.

Maktabimiz 1984 yil qurilgan bòlishiga qaramay haliyam yangiday. Bu yil Shahar hokimimiz tomonidan "Maktàbimizga tuhfamiz" marofoni "ga start berildi. Ustozim tashabbusi bilan maktabimizda bitirib ketgan òquvchilar maktab uchun kerakli anjomlarni sovğa qilishdi. Maktabim va ustozim bilan faxrlanaman. Mağrurlanib mening o'qigan maktabim deb qòyaman. Bu baxt hammadayammas. Ustozim:- òquvchilar har qaysisi bir nihol kabidir deydi. Agar uni parvarishlab vaqtida òğit berilmasa hecham unib osib ketmaydi erta xazonga aylanadi

Ortga nazar"

Oqituvchi murrabiylar kuniga bagishlanadi.

Bir kuni òqituvchimiz :-Qizim fantaziyang o'ta kuchli lekin yetkazib beruvchi qobiliyating sust"-dedi muallim .Men quvonib ketdim.Chunki ustozimizni barchamiz

savol berib talashdik. Ustozimning e'tibori menda edi. Gulnora opa meni birin ketin savolga tutardi. Savollariga esa barcha javob berardi. Murabbiyim esa kulib qoyardi. Xech kimni nazardan qoldirmasdi. Go'yoki bizning olamda birga yashardi. Uning tezroq sinfga kirib kelishini kutib otirardik. Bu mening kuni uzaytirilgan guruh ustozim edi.

Har safar qolimga qalam olib bolaligimni eslasam qadrdonim kòz oldimda turadi. Hayotda har kimning òz tasavurida nusxa olib kòchirib yurgan odami bòladi. Uning ògitlaridan, kiyinishu, odobiga taqlid qilib yuradi. Yaxshiyam buyuk insonlarga taqlid qilganim. Bu insonlar iloxiy qudratga ega. Qaniydi bir chimdim menga ham yuqsa. Bu metin bardosh, mehr, qòli ochiqlik, saxiylik, kamtarlik, barcha xislat murabbiyimda mujassam. Kerak bòlsa barchasiga misollar keltirib berishim mumkin. Bu esa bir kitob demak.

Sinfimizda kambag'al nochor bir qiz bor edi, oilasi notinch, onasi vafot etgandan keyin otasi tinmay uylanardi. Dugonam men bilan sirdoshu jondosh edi. Murabbiyim unga juda e'tiborli edi unga yangi forma kiyim kechak olib berar. Bilim yurtiga o'qishga kirishida o'zi bosh qosh bòldi. Oliy òquv yurtiga ham ozi olib borib o'qitdi. Xozir esa dugonam juda baxtli ona. Men xam dugonamga havas qilardim.

deya murabbiyimning izidan qolmasdim. Endi murabbiyim Ona tili va adabiyot òqituvchisi edi. Oz ustida tinmay ishlashda, bolalari yosh bòlishiga qaramay xecham tòxtamadi. Ozi bilmagan xolda po'gonama po'gona kòtarilayotgan edi.

Mening hayotim esa yuqoridan pastga qulayotganday edim go'yo ich ichimda xis qilardim. Hayotda tinmay qiyinchilik meni qayta qayta bosib kelardi. Ustozimning o'giti sabr. sabr qilishdan boshqa xech bir choram yoq edi.

Ustozim bir kuni Toshkentda turib tez ering bilan yetib kel seni yaxshi doktorga kòrsataman endi farzandli bòlasan xudo xoxlasa o'ksinma mendan xech nima organmabsanku? qani dadil bòl dedi. Ustozim o'z ishi bòyicha Toshkentda seminarda edi. Kòzimdan yiglamasam ham tinmay yosh oqardi. Million òquvchisi bor odam meni ham e'tibordan qoldirmasdi. Biz bordik va tashxis qòydirib qaytdik. O'zi oldimga tushib

eshikma eshik yurib kòrikdan o'tkazardiMen esa bu e'tibordan tilim lolu xayron.O'zinga o'zim xa bu ustozim òzi shunday barcha uchun ġamxòr derdim shu odati uchun xam buyuk deyman. Uning òrnini xech kim bosolmaydi .Mingga kirsin yonimda, hayolimda yursin.Insonlarni vafotidan keyin yuksaklarga kòtaradi.Borligida qadriga yetay ming ta'zim bilan sizni eslab ustozim.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

- 1 hozir.org
- 2 fayllar.org
- 3 archive.uz

ФИО автора: Дусмуродова Гулираъно Гайрат Кизи

7- школа Касанского района Кашкадарьинской области

Учитель русского языка и литературы

Название публикации: «ПУТИ РАЗВИТИЯ РОССИЙСКОЙ НАУКИ В ШКОЛЕ»

***Аннотация:** В данной статье непосредственно анализируется развитие и современное состояние русского языка в нашей стране. В нем также представлены выводы и рекомендации по развитию методологии перехода на русский язык в школах.*

***Ключевые слова:** русский язык, учебный процесс, методика русского языка, практические занятия, развитие русского языка.*

Как и все предметы, в школе преподается русский язык. А процесс обучения - это новая среда для изучения ребенком языка, он проходит в пространстве и времени. Функционирование языкового образования в определенных условиях - в процессе обучения в определенной степени способствует событиям, связанным с его организацией, управлением, контролем. На любом уроке русского языка взаимодействие учителя и ученика сосредоточено на конкретном учебном материале. Деятельность учащихся (чтение), учебные материалы, которые имеют отношение к реальным возможностям обучения детей, считаются устойчивыми элементами изучения языка в учебной среде. Если никто из них не будет участвовать, не будет никакого образования. Кардинально повышать престиж русского языка в общественной жизни нашего народа и на международной арене, воспитывать нашу молодежь в духе патриотизма, преданности национальным традициям и ценностям, обеспечивать полноценное внедрение государственного языка в нашей стране, сохранение и развитие языков наций и народов в Узбекистане. В целях создания условий для изучения русского языка, определения стратегических целей, приоритетов и задач и будущих этапов развития русского языка и языковой политики, а также меры по

кардинальному повышению престижа и статуса узбекского языка как государственного. В соответствии с Постановлением № ПФ-5850 «О»:

Утвердить Концепцию развития узбекского языка и совершенствования языковой политики на 2020-2030 годы соответственно и предусмотреть в ней:

- обеспечение полноценного и правильного использования государственного языка во всех сферах общественно-политической жизни страны;
- Дальнейшее совершенствование системы обучения государственному языку в образовательных учреждениях, повышение его авторитета как языка науки;
- поддержание чистоты государственного языка, его обогащение и повышение речевой культуры населения;
- Обеспечение активной интеграции государственного языка в современные информационные технологии и коммуникации;
- Повышение роли и престижа государственного языка на международной арене, развитие зарубежного сотрудничества в этой сфере;
- В целях развития языков всех национальностей и этносов, проживающих в нашей стране, создать для них широкие и равные возможности и благоприятные условия для изучения государственного языка;

В теории мирового языкового образования прагматическая компетенция признается как совокупность образовательных и лингвистических компетенций, таких как обработка информации, знание и использование научных и технических инноваций, национально-культурная, орфографическая, жестовая, методологическая грамотность, речевая активность и зрелость. Это основа для научно-методического совершенствования образовательных технологий, направленных на формирование и развитие языковых и речевых прагматических компетенций у студентов на основе фонетического, лексического, морфологического, синтаксического, методологического и семантического анализа художественных текстов, таких как аудирование, чтение и т. д. говорение,

письмо, понимание, понимание, применение, оценка. Суть образовательной политики Республики Узбекистан, связанной с миром, направлена на «развитие наших молодых людей как независимых мыслителей с высоким интеллектуальным и духовным потенциалом, не уступающих своим сверстникам в любой сфере в мире». , "включая учителей русского языка и литературы. Важной задачей является воспитание студентов, которые любят и ценят русский язык, чувствуют его богатство, красоту и уникальность, и которые обладают зрелыми языковыми и речевыми знаниями, навыками и способностями. Это, конечно, показывает, что изучение развития и совершенствования прагматических компетенций, ставших жизненно важной потребностью студентов, на основе анализа художественных текстов, является актуальным.

Список использованной литературы

1. Послание Президента Республики Узбекистан Шавката Мирзиёева Олий Мажлису. [Http://www.press-service.uz/uz/lists/view/1371](http://www.press-service.uz/uz/lists/view/1371)
2. Национальная программа подготовки кадров Республики Узбекистан, 29 августа 1997 года.
3. Ю. Гулямов «Методика обучения узбекскому языку» Ташкент-1998.
4. Мечта гармонично развитого поколения - Ташкент .: 1999, 205-с. 10. Азизходжаева Н.Х. «Педагогическая технология и педагогическое мастерство» - Ташкент .: ТДПУ, 2017, 174 с.
5. Концепция начального образования, Журнал начального образования. Ташкент, 2013.

ФИО автора: *Amonturdiyev Baxtiyor Qurbanovich*

Termiz Davlat universitetining Jismoniy tarbiya va sport o'yinlar kafedra mudiri

Название публикации: «JISMONIY TARBIYA VA SPORT MASHG'ULOTLARINI ILG'OR PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALAR ASOSIDA TASHKIL ETISH»

Annotatsiya

Hozirgi kunga kelib barcha murabbiylarga, o'qituvchilarga, sportchilarga ma'lum bo'lishi kerakki, yengil atletikaning turlarini o'rgatish dava o'quv mash'g'ulotlarida maxsus tayyorlov mashqlarining ahamiyati juda katta. Ushbu maqolada jismoniy madaniyatda shaxsni har tomonlama rivojlantirish haqida ilmiy qarashlar bayon etilgan. Ilmiy faktlar asosida ilmiy fikr va mulohazalar keltirilgan. Tarixan jismoniy madaniyat, birinchi navbatda, yosh avlodni va katta yoshdagi aholini mehnatga to'liq tayyorlashga jamiyatning amaliy ehtiyojlari ta'siri ostida rivojlandi. Shu bilan birga, ta'lim va tarbiya tizimlarining shakllanishi bilan jismoniy madaniyat vosita ko'nikmalarini shakllantirishning asosiy omiliga aylandi

Kalit so'zlar: Jismoniy madaniyat, shaxs, ruvojlantirish, ma'naviyat, ta'lim, faoliyat, sport, jamiyat.

ORGANIZATION OF PHYSICAL TRAINING AND SPORTS ON THE BASIS OF ADVANCED PEDAGOGICAL TECHNOLOGIES

Amonturdiyev Bakhtiyor Qurbanovich

*Termez State University of Physical Education and
Head of the Department of Sports Games*

Annotation

By now, all coaches, educators, and athletes need to know that special training exercises are very important in the training of athletics. This article describes the scientific views on the comprehensive development of the individual in physical culture. Scientific opinions and comments are given on the basis of scientific facts. Historically, physical culture has developed primarily under the influence of the practical needs of society to fully prepare the younger generation and the older population for work. At the same time, with the formation of education and training systems, physical culture has become a key factor in the formation of motor skills

Keywords: Physical culture, personality, development, spirituality, education, activity, sports, society.

Bugungi kunda jismoniy faoliyat bilan bog'liq bo'lmagan inson faoliyatining yagona sohasini topish mumkin emas, chunki jismoniy madaniyat va sport umuman jamiyatning va har bir kishining tan olingan moddiy va ma'naviy qadriyatlaridir. So'nggi yillarda jismoniy madaniyat nafaqat mustaqil

ijtimoiy hodisa, balki shaxsiyatning barqaror sifati sifatida tilga olinishi bejiz emas. Shunga qaramaya, insonning jismoniy madaniyat fenomeni to'liq o'rganilmagan, garchi ong va tana madaniyati muammolari qadimgi tsivilizatsiya davrida ham ko'tarilgan. Umumiy madaniyat fenomeni sifatida jismoniy madaniyat o'ziga xosdir. Aynan u inson rivojlanishidagi ijtimoiy va biologik uyg'unlikni ta'minlovchi tabiiy ko'prikdir. Bundan tashqari, bu insonda shakllanadigan madaniyatning eng birinchi va asosiy turi. O'ziga xos dualizm bilan jismoniy madaniyat tananing holatiga, psixikaga va insonning holatiga jiddiy ta'sir ko'rsatishi mumkin. Rivojlanishning o'sib borishida uchta fazani ajratish mumkin: rivojlanish darajasining ko'tarilishi, nisbatan barqarorligi va inson jismoniy imkoniyatlarining asta-sekin pasayishi. Eng jo 'shqin rivojlanish maktabgacha va kichik maktab yoshiga to'g'ri keladi hamda maktabda talim olishning barcha davrlari mobaynida davom etadi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Jismoniy rivojlanish ob'ektiv biologik qonunlarga bo'ysunadi. Bu qonunlardan eng muhimi muhit va organizm rivojlanishining birligi qonunidir. O'qituvchi bolalarning dam olishini tashkillashtirishi, mustaqil ishlar va mehnatni, o'qish sharoitini hisobga olishi kerak. Bularning hammasi bolalarning jismoniy rivojlanishiga ta'sir ko'rsatadigan omillardir.

Jismoniy tarbiya bu-insonni irodaviy, ahloqiy, funksional, morfologik takomillashtirishga yo'naltirilgan pedagogik jarayon bo'lib, uning maqsadi o'quvchilarni mehnatda va Vatan himoyasida eng yaxshi natijalarga erishishi uchun ko'nikma, malakava maxsus bilimlar bilan qurollantirishdir. Jismoniy tarbiya bu insonni irodaviy, ahloqiy, funksional, morfologik takomillashtirishga yo'naltirilgan pedagogik jarayon bo'lib, uning maqsadi o'quvchilarni mehnatda va Vatan himoyasida eng yaxshi natijalarga erishishi uchun ko'nikma, malaka va maxsus bilimlar bilan qurollantirish. Jismoniy tarbiya maqsadga muvofiq yo'naltirilgan pedagogik jarayon bo'lib, harakat ko'nikma va malakalarini shakllantirish va jismoniy sifatlarni rivojlantirishga qaratilgan. Jismoniy tarbiyaga tegishli o'ziga xos vazifalardan kelib chiqib, uning jismoniy ta'lim berish va jismoniy sifatlarni tarbiyalash kabi ikki tomonini qarab chiqish mumkin.

Jismoniy madaniyat mohiyatini anglashning sifat jihatidan yangi bosqichi uning intellektual, axloqiy va estetik tarbiyaning samarali vositasi sifatida insonning ma'naviy sohasiga ta'siri bilan bog'liq. Va agar jismoniy mashqlarning insonning biologik mohiyatiga: uning sog'lig'iga, jismoniy rivojlanishiga, morfofunksional tuzilishiga ta'sirini isbotlashning alohida zarurati bo'lmasa, demak uning ma'naviyat rivojiga ta'siri maxsus tushuntirish va isbotlarni talab qiladi.

Ta'lim umuman shaxsni maqsadli, har tomonlama rivojlantirish vazifalarini hal qiladigan pedagogik tizim sifatida qaraladi. Jismoniy tarbiya bu ma'noda uning tarkibiy qismi sifatida istisno emas. Jismoniy madaniyatni rivojlantirishga oid bir qator tushunchalarda ta'lim masalalariga alohida e'tibor qaratilgan, ammo odamlarning jismoniy madaniyatga bo'lgan munosabatini tubdan o'zgartirish, uning ulkan milliy va shaxsiy insoniy qadriyatlarini anglash zaruriyati tobora ko'proq tasdiqlanmoqda.

Jismoniy madaniyat, shaxsiyat, uni amalda amalga oshirishning "texnikasini" ishlab chiqish va yosh avlodning jismoniy tarbiyasi va tarbiyasida hal qiluvchi tushunchani anglash vaqti keldi, chuqur bilim

va e'tiqodlarga asoslangan ongni maqsadli shakllantirish va mustahkamlash va doimiy ravishda g'amxo'rlik qilish kerak. sog'lig'ingiz haqida. Bunday holda, majburiy ta'limdan boshlab, jismoniy tarbiyani uzluksiz amalga oshirish g'oyasini hayotga tatbiq etish, odamni o'z sog'lig'iga g'amxo'rlik qilishni o'rgatish, hayot faoliyati davomida ushbu faoliyat sohasida o'z-o'zini tarbiyalash bilan shug'ullanish muhimdir.

Madaniyat bu - insonning ijodiy ijodiy faoliyati. "Madaniyat" rivojlanishining madaniy va psixologik jarayonining asosi va mazmuni bu, avvalambor, insonning jismoniy va intellektual qobiliyatlarini, uning axloqiy va estetik xususiyatlarini rivojlantirishdir. Bunga asoslanib jismoniy madaniyat jamiyatning umumiy madaniyatining bir qismi bo'lib, insonning sog'lig'ini yaxshilash, jismoniy qobiliyatlarini rivojlantirish va ulardan ijtimoiy amaliyot ehtiyojlariga muvofiq foydalanishga qaratilgan ijtimoiy faoliyat sohalaridan biridir. Jamiyatdagi jismoniy madaniyat holatining asosiy ko'rsatkichlari: odamlar salomatligi va jismoniy rivojlanish darajasi; jismoniy madaniyatni tarbiya va ta'lim sohasida, ishlab chiqarishda, kundalik hayotda, bo'sh vaqtning tuzilishida foydalanish darajasi; jismoniy tarbiya tizimining tabiati , ommaviy sportni rivojlantirish, sportning mukammalligi va boshqalar. Jismoniy tarbiyaning asosiy elementlari: jismoniy mashqlar, ulardagi komplekslar va musobaqalar, tanani qattiqlashtirishi, kasbiy salomatlik, faol motorli turizm, jismoniy mehnat aqliy mehnat bilan shug'ullanadigan odamlar uchun ochiq mashg'ulot shakli.

MUHOKAMA VA NATIJALAR

Jamiyatda jismoniy madaniyat, odamlar mulki bo'lib, "ma'naviy boylik, axloqiy poklik va jismoniy barkamollikni uyg'unlashtirgan yangi insonni tarbiyalashning" muhim vositasidir. Bu odamlarning ijtimoiy va mehnat faolligini oshirishga, ishlab chiqarishning iqtisodiy samaradorligiga, jismoniy madaniyat harakati jismoniy va sport sohasidagi davlat va jamoat tashkilotlarining ko'p tomonlama faoliyatiga tayanadi.

Odamlarning jismoniy madaniyati uning tarixining bir qismidir. Uning shakllanishi, keyingi rivojlanishi mamlakat iqtisodiyotining shakllanishi va rivojlanishiga, uning davlatchiligiga va jamiyatning siyosiy va ma'naviy hayotiga ta'sir ko'rsatadigan bir xil tarixiy omillar bilan chambarchas bog'liq. Jismoniy madaniyat tushunchasi, shubhasiz, odamlarning ongi, iste'dodi, tikuvchilik buyumlari tomonidan yaratilgan barcha narsalar, uning ma'naviy mohiyatini, dunyoga, tabiatga, odamga va inson munosabatlariga bo'lgan munosabatni aks ettiradigan barcha narsalarni o'z ichiga oladi.

Zamonaviy dunyoda jismoniy madaniyatning inson va jamiyat tabiatini yaxshilash omili sifatida roli sezilarli darajada o'sib bormoqda. Shuning uchun jismoniy madaniyatni rivojlantirishga bo'lgan e'tibor davlatning ijtimoiy siyosatining eng muhim tarkibiy qismi bo'lib, odamlarning qobiliyatlarini ochish, ularning qiziqishlari va ehtiyojlarini qondirish, inson omilini faollashtirish uchun keng imkoniyatlar ochadigan gumanistik g'oyalar, qadriyatlar va normalarning amalga oshirilishini ta'minlaydi.

Umuman olganda sog'lom turmush tarzi, xususan jismoniy madaniyat, ijtimoiy hodisaga, birlashtiruvchi kuch va milliy g'oyaga aylanib, kuchli davlat va sog'lom jamiyat rivojiga hissa qo'shadi. Ko'plab xorijiy mamlakatlarda sport va jismoniy tarbiya va sport bilan shug'ullanish davlat, uning davlat, jamoat va xususiy tashkilotlari, muassasalari va ijtimoiy institutlarining harakatlarini muntazam ravishda birlashtiradi va birlashtiradi.

"Sog'lom yurak", "Hayot unda bo'lsin" kabi ma'naviy-axloqiy dasturlar faol joriy etilmoqda, ular ma'naviy javobgarlikni shakllantirishga qaratilgan. shaxsiy salomatligi va turmush tarzi uchun shaxsiy xususiyatlar.

Zamonaviy madaniyatdagi tub o'zgarishlarni aks ettiruvchi global yutuqlar sportning yanada yuqori yutuqlarga bo'lgan qiziqishi ortib bormoqda. Globallashuv jarayonlari ma'lum darajada zamonaviy sport turlari, ayniqsa olimpiya sport turlari rivojlanishi bilan rag'batlantirildi.

Rivojlanishning o'sib borishida uchta fazani ajratish mumkin: rivojlanish darajasining ko'tarilishi, nisbatan barqarorligi va inson jismoniy imkoniyatlarining asta-sekin pasayishi. Eng jo 'shqin rivojlanish maktabgacha va kichik maktab yoshigato'g'ri keladi hamda maktabda talim olishning barcha davrlari mobaynida davom etadi.

Jismoniy talim o'quvchilarning muayyan bilimlarni egallashi, jismoniy mashqlarni bajarishi va ularni hayotga tatbiq eta olishini ko'zda tutadi. Jismoniy sifatlarni tarbiyalashga quyidagilar kiradi: kuch va tezkorlikda namoyon bo'lish natijalarini oshirish, chidamlilik, chaqqonlik ko'nikmalarini yaxshilash. Yagona jarayonning bu tomonlari o'zaro mustahkam bog'langan, masalan, agar o'quvchilar yugurish mashqlarini, ularning texnikasini o'zlashtirish maqsadi bilan ko'p marta takrorlasalar, u holda bir vaqtning o'zida kuch, tezkorlik, chidamlilik ham tarbiyalanadi.

Jismoniy madaniyat odamlarning ijtimoiy faoliyati shakllanadigan va amalga oshiriladigan ijtimoiy faoliyat sohalaridan biridir. U butun jamiyatning holatini aks ettiradi, uning ijtimoiy, siyosiy va axloqiy tuzilishining namoyon bo'lish shakli bo'lib xizmat qiladi. Jismoniy madaniyat - bu ongli motor faoliyati jarayonida insonning psixofizik qobiliyatlarini rivojlantirish, salomatlikni saqlash va mustahkamlashga qaratilgan ijtimoiy faoliyat sohasi. Jamiyatdagi jismoniy madaniyat holatining asosiy ko'rsatkichlari quyidagilardir: odamlarning sog'lig'i va jismoniy rivojlanishi darajasi va jismoniy madaniyatni tarbiya va ta'lim sohasida, ishlab chiqarishda va kundalik hayotda foydalanish darajasi.

XULOSA

Jismoniy madaniyat tarixan aniqlangan hodisa. Uning paydo bo'lishi qadimgi davrlarga to'g'ri keladi. U, umuman madaniyat sifatida, odamlarning ijtimoiy-tarixiy amaliyoti natijasidir. Mehnat jarayonida, atrofdagi tabiatga ta'sir ko'rsatadigan odamlar bir vaqtning o'zida o'z tabiatini o'zgartiradilar. Odamlarni hayotga, avvalambor mehnatga, shuningdek boshqa zarur faoliyatlarga tayyorlash zarurati

tarixan jismoniy madaniyatning vujudga kelishi va yanada rivojlanishiga olib keldi. Shubha yo'qki, jismoniy madaniyat ijtimoiy ijtimoiy hodisa. Bularning barchasi uning insoniyat jamiyatining paydo bo'lishi bilan birga paydo bo'lganligini va rivojlanishini anglatadi. Undan tashqarida u mavjud emas. Ta'limning boshqa turlari bilan birlashganda, jismoniy shaxsning har tomonlama uyg'un rivojlanishida ajralmas omil hisoblanadi. Jismoniy madaniyatning ijtimoiy tabiati, jamiyatning ijtimoiy zaruriy faoliyatining yo'nalishlaridan biri, mehnat va inson hayotining boshqa shakllarining bevosita va bilvosita ehtiyojlari, jamoatchilikning uni ta'limning eng muhim vositalaridan biri sifatida keng foydalanishga bo'lgan intilishlari va ishchilarning o'zlarini takomillashtirishga bo'lgan qiziqishlari bilan belgilanadi.

Jismoniy madaniyat - bu haqiqiy (amaliy) va ideal (aqliy) faoliyatning birligi. Ushbu faoliyat jarayonida inson ijtimoiy va tabiiy muhit bilan munosabatlar va munosabatlarga kiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. "Hayot va madaniyat". Muallif: F.A. Aleksandrov. Muharrir N. Sultanova. Moskva 1978 yil.
2. Kots Ya.M Sport fiziologiyasi. M .: Jismoniy tarbiya va sport, 1986 yil
3. Rafin A. Ya. Jismoniy madaniyat. M., 1989 yil
4. Kainova, E. B. Jismoniy tarbiya va sportning umumiy pedagogikasi: o'quv qo'llanma / E. B. Kainova. - M.: FORUM, 2007 .-- 208 b.
5. Lixachev, B. T. Pedagogika / B. T. Lixachev. - M .: Prometey, 2003 .-- 514 p.
6. Jismoniy madaniyat va sport pedagogikasi: darslik / tahrir. Neverkovich S.D. - M .: Jismoniy madaniyat, 2006.- 528 b.
7. Slastenin, V. A. Pedagogika: Pedagogika o'quv yurtlari talabalari uchun qo'llanma
8. Zamonaviy umumiy va sport pedagogikasi metodologiyasi // Umumrossiya materiallari. ilmiy conf - M., 2004 .-- 372 b.

ФИО автора: *Xakimova Nargiza Uralovna*

Termiz Davlat universitetining Jismoniy tarbiya va sport o'yinlar kafedra mudiri

Название публикации: «VOLEYBOL SPORT TURNING KELIB CHIQISH TARIXI HAMDA DUNYO HAMJAMIYATIDAGI TUTGAN O'RNINI»

Annotatsiya

Volleybol sport turning kelib chiqish tarixi hamda uning qonun qoidalari yoritib berilgan. Dunyo miqyosidagi sport o'yinlari sirasida kirishi uchun sabablar, Volleybol federatsiyasiga a'zo davlatlar va ushbu davlatlarda paydo bo'lgan qoidaviy o'zgarishlar yoritib o'tilgan.

Kalit so'zlari: *Xalqaro asotsatsiya, volleybol qoidalari, nizomlar, chempionlik, yangi davr sporti.*

The history of volleyball and its place in the world community

Khakimova Nargiza Uralovna

Termez State University of Physical Education and

Head of the Department of Sports Games

Annotation

The history of volleyball and its rules are covered. The reasons for its inclusion in the list of world sports games, the member states of the Volleyball Federation and the changes that have taken place in these countries are described.

Keywords: *International Association, volleyball rules, regulations, championship, sports of the new era.*

Volleybol –bu volley ball, volley — urib qaytarmoq va ball — koptok — jamoa bo'lib o'ynaladigan sport o'yinidir. Bir jamoa 6 kishidan iborat bo'lib, 2 jamoa o'ynaydi. O'yinchilar to'pni qo'l bilan urib, raqib maydoniga tushirishga harakat qiladilar. Koptokni uch urishda raqiblar tomoniga o'tkazish lozim. Musobaqa 3 yoki 5 qur o'ynaladi. Volleybol AQShda paydo bo'lgan. Xalqaro federatsiya 1947- yil asos soling. Unga 180 dan ortiq mamlakat a'zo. 1964 yildan Olimpiya o'yinlari dasturiga kiritilgan, 1949-yildan jahon birinchiliklari o'tkaziladi. Volleybol O'zbekistonda 1920-yildan o'ynaladi. O'zbekiston Respublikasi 1991- yil Xalqaro Volleybol federatsiyasiga, 1992-yil Osiyo Volleybol konfederatsiyasiga a'zo bo'lib kirdi. O'zbekistonda bu sport turi bilan 700 mingdan ortiq kishi muntazam shug'ullanadi. U maktablarda om-maviy tus olgan, jismoniy tarbiya bo'yicha dasturning ajralmas qismi hisoblanadi. Volleybol 1895-yilda Amerika qo'shma shtatlarining Massachusetts shtatidagi Xoliok shahrida yosh xristianlar ittifoqini jismoniy tarbiya bo'yicha rahbari pastor Vilyam Morgan tomonidan yaratilgan. U volleybol o'yinini oddiy, ko'p mablag' sarflamasdan tashkil etishni ko'zda tutib yangi o'yinning qoidalarini ishlab chiqdi. O'yin nomini avvaliga mintonett deb nomladi. 1896 yilda Springfield shahridagi kollej

direktori doktor Alfred Xalsted bu o'yinga "voleybol" deb nom berdi. "Voleybol" inglizcha so'z bo'lib, o'zbek tilida "parvoz qiluvchi to'p" degan ma'noni bildiradi. 1897-yilda tadbiriq etilgan ba'zi bir o'yin qoidalari quyidagicha edi: 1. Maydoncha chegaralari 7,6 x 15,1 m 2. To'urning o'lchamlari 0,65 x 8,2 m, balandligi 198 sm 3. To'pning vazni 340 g, aylanasi 63,5 – 68,5 sm 4. Voleybol o'yinining sobiq ittifoqda vujudga kelishi va rivojlanish tarixi Voleybol sobiq ittifoqda 1920-1921 yillarda o'rta Volga (Qozon, Nijniy Novgorod) nohiyalarida tarqala boshladi. 1922 yildan boshlab voleybol Vseobuch (Umumiy harbiy tayyorgarlik) tarkibiga kiritildi. Moskvada voleybol bilan muntazam shug'ullanishga san'at va teatr vakillari kirishdilar. 1923 yilda tashkil etilgan «Dinamo» jamiyati sportning boshqa turlari bilan bir qatorda voleybolni ham targ'ib qila boshladi. Xuddi shu yillarda voleybol Uzoq Sharqda – Xabarovsk va Vladivostokda paydo bo'ldi. 1925 yildan esa Ukrainada ham rivojlana boshladi. SSJI da jismoniy tarbiya va sportning keyingi taraqqiyoti uchun 1925 yil 13 iyul qarori katta ahamiyatga ega bo'ldi. Unda ommani tarbiyalashning samarali usullaridan biri bo'lgan jismoniy tarbiya va sportni keng rivojlantirish zarurligi uqtirib o'tildi. Markaziy qo'mita qarori voleybolning tobora taraqqiy etib borishiga kuchli ta'sir ko'rsatadi. Sovet voleybolchilari o'z oldilariga mamlakatda voleybolni ommalashtirish, tarbiyaviy ishlarni kuchaytirish, texnika va taktikani mukammallashtirish, o'yinchilarni har tomonlama jismoniy tayyorgarligini yuksaltirish kabi qator vazifalarni qo'yidilar. Voleybol hamma erda tarqala boshladi. SHu bilan bog'liq ravishda musobaqalarning yagona qoidalarni ishlab chiqish zarurati tug'ildi. 1925 yilning yanvarida Moskva jismoniy tarbiya kengashi voleybol bo'yicha musobaqalarning birinchi rasmiy qoidalarni tuzib tasdiqladi. Xarkovda moskvalik va xarkovlik voleybolchilarning shaharlararo uchrashuvi o'tkazildi. SHu yillarda voleybol faqatgina Moskvada emas, balki Ukrainada, shimoliy Kavkazda, Kavkazortida, Uzoq Sharq va O'rta Volga o'lklarida ham keng tarqaldi. «SSJI» voleybolda taalluqli muhim voqealardan biri 1928 yilning avgustida birinchi Butun ittifoq spartakiadasi vaqtida o'tkazilgan Ittifoq birinchiligi bo'ldi. Unga Moskva, USSJ, Shimoliy Kavkaz, Kavkazorti Federatsiyasi va Uzoq Sharq o'lkasining erkaklar va ayollari qatnashadilar. Musobaqalar chiqib ketish tartibida o'tkazildi. Moskva ayollar jamoasi va Ukrainaning erkaklar jamoasi g'olib chiqdilar. Birinchi Butunittifoq spartakidasida voleybolchilarning uchrashuvlari musobaqa qoidalarni alohida bandlarini yagona tartibda izohlash uchun imkon berdi. SHu davrda o'yinchilar maydonga to'pni kuch bilan kiritish, aldov zarbalari usullarni keng qo'llay boshladilar, uzatish texnikasiga e'tibor berdilar, himoyaning ahamiyati ortib o'yin tezkor, shiddatli bo'la boshladi, natijada o'yinchilarning harakatchanligiga talab oshdi. 1931 yilda BLKEI tashabbusi biln mamlakatimizga jismoniy tarbiyaning asosi bo'lgan «Mehnat va mudofaaga tayyor» Butunittifoq kompleksi ta'sir etildi. Bu tadbir voleybolchilarning umumiy va maxsus jismoniy tayyorgarligini yuksaltirishgagina emas, balki yoshlarni voleybol mashg'ulotlariga jalb etishga ham imkoniyat yaratdi. Voleybolning ommaviy rivojlanishi va keng targ'ib qilinishida ko'pgina madaniyat va istirohat bog'larining maydonchalarida o'tkazilgan musobaqalar katta ahamiyatga ega edi. Moskvadagi markaziy madaniyat va istirohat bog'ining 20 ta maydonchasi atrofida tomoshabinlar yig'iladilar. O'tkazilayotgan o'yinlar faqat moskvaliklar uchun emas, balki chet ellik mehmonlar uchun ham yaxshigina maktab edi

Foydalanilgan adabiyotlar :

1. Jismoniy tarbiya nazariyasi va metodikasi. Tursunov.U
2. Jismoniy tarbiya. A .Normurodov
3. "Voleybol" o'yin qoidalari. Professor L.R.Ayrapetyans

ФИО автора: *Amanturdiyev Otabek Qurbanovich*

Termiz Davlat universitetining Jismoniy tarbiya va sport o'yinlar kafedra o'qituvchisi

Название публикации: «JISMONIY SPORT HAMDA MADANIYAT JARAYONINING INSON OMILIGA TA'SIRI VA FOYDALILGI»

Annotatsiya

Jismonan yetarli darajadagi rivojlangachlik normal aqliy rivojlanishga sharoit yaratadi. Chernishevskiy fikriga ko'ra, "Harqanday mehnat - bu aqliy, jismoniydir. Agar aqliy va jismoniy mehnat orasidagi farqni ajratsak, bittasida asosiy ro'lni miya, ikkinchisida muskullar o'ynaydi. Miyaning faoliyati muskullarning o'zaro faoliyatiga, muskullar faoliyati esa miyaning boshqarishi orqali amalga oshiriladi".

Kalit so'zlari: *jismoniy madaniyat, aqliy madaniyat, aqliy rivojlanish, muskullar faoliyati*

EFFECTS AND BENEFITS OF PHYSICAL SPORTS AND CULTURAL
PROCESS ON THE HUMAN FACTOR

Amanturdiyev Otabek Qurbanovich

*Termez State University of Physical Education and
Teacher of the Department of Sports Games*

Annotation

Adequate physical development promotes normal mental development. According to Chernyshevsky, "Any work is mental and physical. If we distinguish between mental and physical labor, the brain plays a key role in one and the muscles in the other. The activity of the brain depends on the interaction of the muscles, and the activity of the muscles through the control of the brain. "

Keywords: *physical culture, mental culture, mental development, muscle activity*

Jismonan yetarli darajadagi rivojlangachlik normal aqliy rivojlanishga sharoit yaratadi. Chernishevskiy fikriga ko'ra, "Har qanday mehnat - bu aqliy, jismoniydir. Agar aqliy va jismoniy mehnat orasidagi farqni ajratsak, bittasida asosiy ro'lni miya, ikkinchisida muskullar o'ynaydi. Miyaning faoliyati muskullarning o'zaro faoliyatiga, muskullar faoliyati esa miyaning boshqarishi orqali amalga oshiriladi". Jismoniy bilimlar asoschisi P.F. Lesgaft fikricha, aqliy vajismoniy rivojlanish bir-biri bilan uzviy bog'liq jarayon bo'lib, aqlning o'sishi va rivojlanishi o'z navbatida jismoniy rivojlanishni taqozo qiladi. Jismoniy madaniyatning vazifasi- shug'ullanuvchilar jismoniy mashqlarni ongli ravishda, tushunib bajarsalar yoki ular sport mashg'ulotlariga zo'r qiziqish bilan, o'z tashabbuslari bilan ijodiy yondashsalar, harakat malakalarini to'g'ri shakllanishiga va organizmning funksional qobiliyatlarini rivojlantirish uchun umumiy maxsus bilimlarga tayangan holda olib borilsagina samarali bo'ladi.

Jismoniy madaniyatda yoki sportda shug'ullanuvchidan umumiy jismoniy rivojlanganlik va tayyorlanganlik hamda shug'ullanayotgan soha bo'yicha chuqur malakaviy bilimlarga ega bo'lish, bosh miya, muskullar faoliyatidan foydalanishda ko'r-ko'ronalikka yo'l qo'ymaslik kerak. Mashg'ulotga ongli munosabatda bo'lmaslik talantni sunishiga sabab bo'ladi. Eng xavflisi-shug'ullanuvchidan bir tomonlamalilik, faqat sport bilan shug'ullanishgagina odat shakllanadi. Sport trenirovkasi sirlariga sho'ng'ish, uni tushunish shug'ullanuvchi mahoratini rivojlanishiga olib keladi. Bunga faqat har tomonlamalilik orqaligina erishish mumkin. Jahon rekordlarini o'rnatish, chempionlik lavozimlari uchun kurashish sportchidan yuqori saviya, chuqur bilim va jismoniy qobiliyatni talab qiladi. Bunga erishish uchun esa mashaqqatli mehnat, o'tkir intellekt sohibi bo'lishi shart.

Jismoniy madaniyat jarayonida o'quvchilar o'zaro bir-biri bilan va jamiyatning boshqaa'zolari bilan muloqatda bo'ladilar. Jismoniy mashqlar bilan shug'ullanish uchun ma'lum moddiy va ma'naviy qimmatga ega bo'lgan anjomlar, jixozlardan foydalanadilar. Jismoniy madaniyatchilarning, sportchilarning o'zaro bir-biri bilan munosabati, muomilasi va uni o'rab olgan ijtimoiy muhit, tabiat omillarining ta'siri bilan ular oldiga muvjud jamiyat ahloqi talablariga javob berish muammosini quyadi. Mamalakat sportchisining, jismoniy madaniyatchisining axloqi - bu millat vakili, mavjud jamiyat kishisining axloqidir. O'zbek sportchisining mahsus axloq normalari, mazkurjamiyatning oddiy a'zosi axloqi normalaridan farq qilishi lozim ekan, biz tor fikrli sportchilarni tayyorlamasligimiz, baquvvat, faqat yaxshi hazm qilish organlariga ega bo'lganlarni emas, fikrlash doirasi keng, ma'naviy boy, kirishuvchan, yaxshi tashqilotchi bo'laoladigan individni madaniyatlashni nazarda tutmog'imiz kerak. Bu fikrlar ayniqsa navqiron mamlakatimiz yoshlari uchun taaluqlidir. Sportda birlik va umumiylik yagona qonuniy xususiyatdir. Ushbu xususiyat jamoada gavdalanadi. Jamiyat jismoniy madaniyati tarixi millat va jamoaning kuchini ifodalaydi. Mamlakat sportchisi xalqaro maydondagi galabalarining xal qiluvchi omili, o'z xalqi, vatanioldidagi javobgarlik burchinini xis qilishi lozim. Garbning proffesional sporti esa o'zining vakillariga: shaxsiy manfaatingiz jamiyat manfaatiga mos kelishi shart emas, o'zida vujudga kelgan holatni hisobga olib hech qanday burch va prinsip bilan bog'lamay hal qilishga o'rgatadi. Jamoat mulkiga ijtimoiy munosabatda bo'lishni jismoniy tarbiya darsida madaniyatlashtirish, shug'ullanuvchilarning jihoz va anjomlardan foydalanayotganda inshootga yaxshi munosabatda bo'lishga o'rgatish, sport maydonlarini talab darajasida qayta jihozlash ishida ishtirok etish bilan madaniyatlanadi. Mehnatga ijtimoiy munosabatda bo'lish jamiyat a'zolari axloq normalarining eng asosiysidir. Jismoniy mashqlar bilan shug'ullanish shug'ullanuvchini mehnatda, yuqori ishlabchiqarish jarayonida ishtirok etishga va o'zning har tomonlama garmonik rivojlanishini amalga oshi rish imkoniyatini yaratadi. Sportchida esa sport natijasiga erishish mashaqqatli va og'ir bo'lib, chidam bilan mehnat qilishni talab qiladi. U bilan rekordlarni yangilabgina qolmay, o'zida mehnat jarayoni uchun kerakli iroda, intizom, mehnat qilishga odatni shakllantiradi va mehnatni qadrlashga o'rgatadi. Jismoniy madaniyat jamiyat qonunchiligiga boysunishni o'rgatadi. Gimnastika, o'yinlar, sport, turizm va boshqa jismoniy mashq bilan shug'ullanish madaniyatlanuvchilardan o'rnatilgan qoidani, tartibni qatiyyan talab qiladi. Ularni bajara olmaslik sportchini yoki madaniyatlanuvchini maqsaddan uzoqlashtiradi. Sportchi hayotini xavf ostida qoldiradi. Sport jarayonida uning axloqiy madaniyatining natijasini ko'rib o'tishgina kifoya. Masalan, faraz qilaylik, to'p uchun kurashayotganda o'yinchi to'qnashib ketdi. Kimdir aybdor. Ko'pollikka siz ham javob qilgingiz keladi. Lekin sportchi axloqi normalari o'z - o'zini qo'lga olish va nizoli holatni tinch yo'l bilan hal qilish uchun axloqiy norma talablari ustun kelishikerakligini taqazo etadi.

Gumanizm normasi insonni xurmat qilishga, kelajak uchun tinchlik uchun kurashishgachaqiradiki, bir-birini qo'llash, yordam berish, ayniqsa musobaqalar davomida o'zaro o'rtoqlik yordami tarzida

ifodalanadi. Shark xalqlarida o'z raqiblariga nisbatan gumanizm ruhida yuqoridir. Demak mustahkam sog'lomlik va jismoniy tayyorgarlik jamiyat a'zosining axloq normalarini va iroda sifatlarini madaniyatlaydi. Jismoniy madaniyat jarayonida estetik madaniyatning ayrim vazifalari hal qilinadi va yo'lga qo'yiladi: Muomala estetikasini madaniyatlash. Gimnastika bilan shug'ullanish, sport, o'yinlari, turizm, yuqorida bayon etilganidek, insonning barcha sifat tomonlarini namoyon qiladi. Sportchilarning yurish-turishi sport hayotiy jarayoni va undan tashqarida havas qilgudek bo'lmog'i kerak. Chunki uning asosida sharq xalqlari axloq normalari yotadi. Yomon muomalaestetikaga zid deb baxolanadi. Inson gavgasi tuzilishining chiroyliligini ta'minlash. Garmonik rivojlangan odam tanasining chiroyliligi shundaki, bu chiroylilik sog'liqning, hayotiy qobiliyatning yaxshiligi belgisidir. Chernishevskiy: "inson go'zalligi haqida gapirar ekanmiz, uning tarkibiy qismi shuni belgilaydiki, bizda u ajoyib taassurot qoldiradi. Unda hayot namoyon bo'ladi, biz unitushunamiz" deya tariflagan. V.V. Gorinevskiy esa: "go'zallik baxtga qarshi sog'lik bilan qarama-qarshilikda emas, aksincha, normadan chetga chiqib, go'zallik tushunchasini buzadi" deb ta'rif bergan. Go'zallikni qabul qila bilish qobiliyatini, sport texnikasi, harakatlar nafisligi ifodasida yashirin go'zallikni xis qila olishni madaniyatlash yotadi. Harakat texnikasi go'zallik, harakatnafosati, uning mazmunini ifodalashning o'zi ham go'zal. Jismoniy madaniyat jarayonida foydalaniyotgan harakat faoliyati bir-biriga o'xshash emas. Brumelning balandlikka sakrash, Jabotinskiyning rekord og'irlikni ko'tarishi texnikasi, Voronin, Diamidovlarning gimnastika snaryadlarida ishlash mahorati kabi hammasi go'zal. Futbol maydonidagi o'yinga qarab baholash: "chiroyli o'yin bo'ldi", "o'yin juda chiroyli chiqdi", "jamoa hujum paytida to'p bilan muomala san'atining yuqoriligini ko'rsatdi" va xokazolar. Sportda go'zallikni tushunish kishiga huzur baxsh etadi. Sport kurashida go'zallikni, chiroylilikni ko'ra olsak, bu bizning estetik didimizni, saviyamizni darajasini ko'rsatadi. Boksni estetik sport turi emas, deb baholaydilar. Bu o'yin o'zida ruhiy, axloqiy, jismoniy sifatlarni rivojlantiradi. Yaxshi bokschi mard, irodali, botir bo'lishi amaliyotdan aniq. Did bilan tushunib, tomosha kila olsangiz, u sizga estetik zavq beradi. Estetik zavq beradigan, uni madaniyatlaydigan, takomillashgan harakat texnikasi, avtomatizm darajasidagi harakat ko'nikmasiga ega bo'lgan sportchi yoki jismoniy madaniyatchilar harakati faoliyati jarayonida namoyon bo'ladi. Suzuvchi va basketbolchilardan eksperimental gruppaga tuzib, ular mashg'ulotlarida kuch bilan bajaradigan mashqlar bilan o'tkazilgan mashg'ulotlarning samaradorligini kuzatmokchi bo'ldik, deylik. Bunda bizga qaysi gruppada natija yaxshi bo'lganligini bilishgina qiziq bo'lmay, balki barcha basketbolchi va suzuvchilarning (ular bir xil yoshda, bir xil jinsda, bir xil sport malakasida va h.k.) mashg'ulotlarda kuch talab qiladigan mashqlarni berish maqsadga muvofiqmi degan fikr yuzaga keladi. Masalani o'rganish ham muhimdir. Kuch talab qilish mashqlari zo'riqishni talab qiladi. Zo'riqish esa harakat go'zalligiga putr yetkazadi. Lekin bu holat shug'ullanganligi yuqori bo'lgan individda juda go'zal, tamoshabinni mahliyo qiladigan harakat darajasida ko'zga tashlanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Abdullayev A., Xonkeldiyev SH.X. Jismoniy tarbiya nazariyasi va metodikasi. Farg'ona,
2. Abdumalikov R., Abdullayev A. va boshqalar. Jismoniy tarbiya ta'limi ilmini takomillashtirish masalalari.
3. Akramov A.K. O'zbekistonda jismoniy madaniyat va sport tarixi. O'quv qo'llanma. O'zJTI nashri. 1997.
4. Ilg'or pedagogik texnologiyalar, Toshkent, 1999. 3-bet
5. Xalq ta'limi, 1999 yil, №6 son, 34 bet

ФИО автора: *To`laganov Rustam Xudoyqulovich*

Termiz Davlat universitetining Jismoniy tarbiya va sport o`yinlar kafedra professori

Название публикации: «YOSH FUTBOLCHILARNI TEXNIK TAYYORGARLIGINI OSHIRISHDA INNOVATSION TEXNOLOGIYALARNING AHAMIYATI»

ANNOTATSIYA

“Yosh futbolchilarni texnik tayyorgarligini oshirishda innovatsion texnologiyalarning ahamiyati” mavzusi bo`yicha maqola innovatsion texnologiyalar asosida tayyorlangan. Mavzu yuzasidan keys, interfaol usullar, turli dars ishlanmalari, test hamda nazorat savollari ishlab chiqilgan. Ishida yosh futbolchilarning texnik harakatlarini zamonaviy texnik vositalar orqali takomillashtirish bo`yicha tavsiyalar berilgan.

**Kalit so`zlar:** *Yosh futbolchi, tezkor-kuch, sifat, usuliyat, rivojlantirish, trenirovka, ta`sir vaqti, tezkorlik qobiliyati, yuklama, mashg`ulot.*

THE IMPORTANCE OF INNOVATIVE TECHNOLOGIES IN INCREASING THE TECHNICAL TRAINING OF YOUNG PLAYERS

Tulaganov Rustam Khudaykulovich

*Termez State University of Physical Education and
Professor of Sports Games*

ANNOTATION

The article on "The role of innovative technologies in improving the technical training of young players" is based on innovative technologies. Cases, interactive methods, various lesson plans, tests and control questions have been developed on the topic. His work provides recommendations for improving the technical skills of young players through modern technology.

Keywords: *Young player, agility, quality, technique, development, training, exposure time, agility, loading, training.*

Zamonaviylashuv har bir jabhada bo`lganidek zamonaviy futbolda ham yaqqolnamoyon bo`lmoqda. Futbolga berilayotgan e`tibor va yurtoboshimiz rahnamoligida amalga oshirilayotgan islohatlar samarasi o`laroq jamoalarimizning natijalari ko`lamiortib bormoqda. Shu bilan bir qatorda kelajakda futbol egalari bo`lmish yosh futbolchilarni tayyorlashda bugungi kundagi musobaqalar taxlili muxim ahamiyat kasb etadi. Shuning asosida jamoalarning xato va kamchilaklarini aniqlash va kelajak avlod vakillarida aynan ushbu xatolarni kamaytirish bugungi kun mutaxassisining asosiy vazifasidir.

Jahon futbol mutahassislarning ta`kidlashicha, hozirgi zamon futbolining rivojlanishi o`z ichiga juda ko`p jixatlarni oladi. Bular:

1. Har bir futbolchi o`yinni oxirigacha olib borishi;

2. Futbolchilarning maydon bo'ylab, yuqori tezlikda to'p bilan va to'psizharakatlanishlari;
3. Texnik – taktik harakatlarni tezkorlik bilan bajarishlari;
4. O'yin davomida to'pni jamoadoshiga aniqlik bilan oshirish, darvozagazarbalarni to'g'ri yo'naltirishni va boshqa texnik usullarni behato bajarishlari kerak.

NATIJALAR

Hozirgi jahon futboli har bir futbolchidan to'p bilan to'g'ri muomilada bo'lishini, aniq va behato harakatlar bajarishini, hujumda ham ximoyada ham o'ynaybilishini taqazo etmoqda. Chunki noaniq bir harakat, jamoaning uyushtirgan xujumlarini tugallanmay, samarasiz yakun topishiga, yoki to'p o'tkazib yuborishiga sababchi bo'lishi mumkin. Ko'pincha murabbiylar futbol jamoasini mahoratiga va kuchiga qarab taktik tizimlarni qo'llaydi. Bu tizimlar ba'zida qo'l kelsa ba'zida esa pand berishi mumkin (13,29,32).

Bizning mamlakatimizda futbolga katta e'tibor qaratilishi futbolni rivojlanishi uchun, ko'p harakatlar amalga oshirilishini takazo etadi. Yosh futbolchilarning texnik-taktik va jismoniy tayyorgarligi etarli emasligi va kelajakda bu kamchiliklarni bartaraf qilish uchun esa hozirgi kundagi yosh futbolchilarni, ya'ni futbol klublarida mashg'ulotlarni kuchaytirishni talab qiladi.

Yuqorida qayd etilgan ilmiy va uslubiy ma'lumotlar, tezlik-kuch sifatlari umuman, jismoniy tayyorgarlikni yuqori malakali sportchilar yetishtirishda muhim omillardan biri ekanligini isbotlaydi. Quyida inavatsiyalardan foydalanishda qo'llashmumkin bo'lgan diagramma va jadvalni ko'rishingiz mumkin.

T-SXEMA "Texnik tayyorgarlik"

Afzalliklar	Kamchiliklar
Texnik harakatlarni yuqori darajada egallash taktik harakatlarni muvaffaqiyatli bajarishga yordam beradi.	Texnik harakatlarni yuqori darajada egallamaslik xujumlarni yakunlashga to'sqinlik qiladi.
Texnik harakatlarni to'g'ri bajarish orqalijamoad to'pni o'zida saqlab turishiga yordam beradi.	Taktik kombinatsiyalarni uyushtirishda ko'pgina qo'pol xatoliklar sodir etiladi.
Texnik harakatlarning yuqori darajada bo'lish o'yinchiga maydonning turli zonalarida harakatl qilishiga imkon yaratadi.	Texnik harakatlarni mukammal egallamaslik sherigiga to'pni aniq etkazib berishdagi kamchiliklar yuzaga keladi.
Texnik harakatlarning yuqori darajada bo'lishi o'yinchiga raqib bilan kurashishda o'ziga bo'lgan ishonchi yuqori bo'ladi.	Texnik harakatlarni yuqori darajada egallamaslik raqibdan to'pni olib qo'yishdagi holatlari vujudga keltiradi.

MUHOKAMA

Biz tomonimizdan ishlab chiqilgan va murabbiylarga tavsiya etilgan futboldagi innovatsion texnologiyalar bo'yicha mashqlar o'yindan kelib chiqqan holda, o'yinda amalga oshiriladigan vaziyatlar asosida tanlab olindi. Bu tadqiqotlardan mutaxassislarga shu narsani tavsiya etamizki, ular tomonidan tanlangan mashqlar o'yinga xos bo'lishini, o'inchilarning texnik mahoratini oshirib taktik

harakatlarni tanlashlarini tavsiya etamiz. Biz tomonimizdan tanlangan mashqlar ham biz joriy etgan futbolchilarda ijobiy ta'sir etishi mumkin. SHu sababdan, mana shu mashqlarnitavsiya etamiz. Bu mashqlar mashg'ulot jarayonlarini qiziqarli olib borishda yordam beradi.

Bundan tashqari biz tomonimizdan o'quv-mashg'ulot jarayonidagi asosiy qismida olib boriladigan mashqlardan tashqari, tayyorgarlik qismida olib boriladigan badanni qizdiruvchi mashqlarga ham e'tibor qaratish kerak deb o'ylaymiz. Bu mashqlar futbolchilarni ayniqsa, hujum harakatlariga ishtirok etuvchilarni harakatlarini o'zgartirishga yordam beradi. Xulosa qismida futbolchilarning texnik harakatlarni zamonaviy texnik vositalari orqali takomillashtirish bo'yicha tavsiyalar berilgan.

XULOSA

Tez hujumni uyushtirishda talab qiluvchi texnik harakatlardagi asosiy talablar:

1. Raqib hujumchilari mudofaaga qaytib ulgurmasligi uchun ularni kesib qo'yish maqsadida to'pni oldinga, albatta, tez uzatib yuborish. Albatta, bularning har biri mudofaaga mumkin qadar tez qaytishga harakat qiladi, lekin hujumdagilarning vaqtdan yutganligi va ular bundan mohirlik bilan foydalanib, darvozani zabt etish uchun real imkoniyat hosil qilishlari mumkinligi aniq ko'rinib turibdi.
2. O'yinchilarning ikkinchi va uchinchi fazadagi harakatlarni bajarishda texnikni zamonaviy innovatsion texnologiyalar asosida tobiga etkazgan holda yuksak tezlikda bajariladigan kombinatsiyalar asosida bo'lishi kerak.
3. Shug'ullanuvchilar tezlik bilan yorib o'tish manevri qanot bo'ylab, markazda va maydonning butun kengligi bo'ylab to'pni etkazib berish harakatlarini amalga oshirishi mumkin. Bundagi asosiy maqsad – zarba berish pozitsiyasiga chiqishning eng qisqa yo'lini topish. Hujumni rivojlantirishda sal bo'lsa ham sustkashlik qilish raqib tomonidan oldin `kesilib` qolgan o'yinchilarning mudofaaga qaytib olishiga imkon berishini, binobarin, hujumni qiyinlashtirib qo'yishini doim yodda tutish kerak.
4. Hujumning oldingi qator o'yinchilari yakkama-yakka kurash san'atini yaxshi egallagan bo'lishlari, ya'ni yakka holda raqibni engib chiqishni bilishlari kerak. Zarba berish pozitsiyasiga chiqish uchun qisqa yo'llardan foydalanib, dastlabki imkoniyat paydo bo'lgani zahoti darvozani mo'ljallab zarba berishi yoki darvozani zabt etish uchun sheriklarga sharoit yaratib berishi lozim.
5. Jamoada mudofaadan dastlabki uzoqqa uzatib berishni kutadigan ma'lum biro'yinchi bo'lishi shart. Sheriklari eng kam vaqt ichida unga to'p etkazib berishlari uchun shu futbolchining yaxshi ko'rgan pozitsiyasini albatta bilishlari kerak. Jamoa harakatlarining kutilmagan bo'lib chiqishi to'pni hujumning oldingi qatoriga ana shunday maksimal tezlikda o'tkazib berilishiga bog'liq. Ko'pincha dastlabki uzoqqa uzatishda to'p jamoaning dispetcheriga yo'naltiriladi. U o'yindagi sharoitni boshqa sheriklariga qaraganda tez va aniqroq baholaydigan bo'lgani uchun, shiddatli hujumni hammadan ko'ra yaxshiroq davom ettira oladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasining —Jismoniy tarbiya va sport to'g'risidagi Qonuni. Toshkent, 5 sentabr 2015 yil. 174 – son Xalq so'zi gazetasi
2. Nurimov R.I.Yosh futbolchilarni texnik va taktik tayyorlash. O'quvqo'llanma.Toshkent, 2005. – 35-58 b.
3. R.I.Nurimov. —Futbol nazariyasi va uslubiyati. Darslik.ITA-PRESS.Toshkent. 2015 yil. 342 b.

4. . R.I.Nurimov, Abidov Sh.U, Nurimov Z.R, S.R.Davletmuradov. —Sport va milliy o`yinlar (Futbol).Darslik.ITA-PRESS. Toshkent. 2015 yil. 211-248 b.

ФИО автора: *Shaymardonov Ravuf Narzullayevich*

Termiz Davlat universitetining Jismoniy tarbiya va sport o`yinlar kafedrasida katta o`qituvchi

Название публикации: «SHAKLLANTIRISHDA JISMONIY TARBIYA VA TALABALAR MA'NAVIY-AXLOQIY QIYOFASINI SPORTNING O'RNI»

Annotatsiya

Ushbu maqolada Jismoniy tarbiya va sportning talabalar ma'naviy-axloqiy qiyofasini shakllantirishdagi o'rni haqida fikr-mulohazalar bildirilgan. Jismoniy tarbiya va sportning inson ruhiyati, ma'naviyati, axloqiga ta'siri tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: *Jismoniy tarbiya, sport, harakat, sog'lom turmush tarzi, ma'naviyat, estetik*

**THE ROLE OF SPORTS IN THE FORMATION OF PHYSICAL TRAINING
AND STUDENTS 'SPIRITUAL AND MORAL APPEARANCE**

Shaymardonov Ravuf Narzullayevich

*Termez State University of Physical Education and
Senior Lecturer at the Department of Sports Games*

Annotation

This article discusses the role of physical education and sports in shaping the spiritual and moral image of students. The impact of physical education and sports on the human psyche, spirituality and morality is analyzed.

Keywords: *Physical education, sports, movement, healthy lifestyle, spirituality, aesthetics*

Qadim zamonlardan insonlar sog'lom turmush tarzining asosini jismoniy tarbiya bilan muntazam shug'ullanish ekanligini anglab yetganlar. Umri davomida serharakat, g'ayratli, shijoatli bo'lgan kishilar uzoq umr ko'rishganini, kasalliklar ularni yenga olmaganligiga guvoh bo'lishgan. Shuning uchun, uzoq tarixdan boshlab bugungikungacha jismoniy tarbiya va sport kishilar hayotining ajralmas qismiga aylangan.

Bugun mamlakatimizda ham jismoniy tarbiya va sportga har doimgidan ham katta e'tibor va imkoniyatlar berilmoqda. Jismoniy tarbiya va sportni aholining barcha qatlamlarida orasida ommalashtirishga harakat qilinmoqda va uning mustahkam qonunchilik bazasi shakllanmoqda.

“Jismoniy tarbiya va sport to'g'risida”gi O'zbekiston Respublikasi qonunida jismoniy tarbiyaga quyidagicha ta'rif beriladi: “**jismoniy tarbiya** — madaniyatning insonni jismoniy tarbiyalash, jismoniy rivojlanish va jismoniy tayyorgarlik orqali jismoniy hamda intellektual jihatdan kamol toptirish, uning qobiliyatini va harakat faolligini takomillashtirish, sog'lom turmush tarzi ko'nikmalarini shakllantirish, ijtimoiy moslashtirish maqsadida jamiyat tomonidan yaratiladigan hamda foydalaniladigan qadriyatlar, normalar va bilimlar yig'indisidan iborat bo'lgan qismi”. Ushbu ta'rifdan kelib chiqib aytish mumkinki, jismoniy tarbiya va sport insonlarni ma'nan, ruhan, jismonan sog'lom tarbiyalashga xizmat qiladi. Jismoniy tarbiya va sport bilan muntazam shug'ullanish

natijasida insonda iroda toblanadi, kurashuvchanlik shakllanadi, o'ziga bo'lgan ishonch mustahkamlanadi. Bu sifatlari esa, jamiyatda o'z o'rnini topishga intilgan har qanday shaxs uchun asosiy sifatlardan hisoblanadi.

Jahondagi barcha ta'lim muassasalarida jismoniy tarbiya mashg'ulotlari mavjud va u allaqachon ta'lim-tarbiyaning uzluksiz qismiga aylanib ulgurgan. "Jismoniy tarbiya va sport" fanining asosiy maqsadi talabalarda jismoniy takomillanish, chukur bilim va amaliy mohirliq sog'lomliq psixomotor, professional yuqori sifatli harakatga olib keladigan epchillik va malakalar, sog'lom turmush tarzini tashkil qilish uchun kerak bo'lgan o'quv, professional hamda maishiy hayot faoliyati sohasida paydo bo'ladigan muammolarni echishga, o'z bilimini orttirishga va jismoniy kamolotga etishga yo'llanma beradigan bilimlar bilan qulrollantirishdan iborat.

Jismoniy tarbiya, badan tarbiya — sog'liqni mustahkamlashga, odam organizmini uyg'un ravishda rivojlantirishga qaratilgan umumiy tarbiyaning uzviy qismi. Jamiyatdagi jismoniy madaniyat ahvolini bildiruvchi ko'rsatkichlardan biri. Jismoniy tarbiyaning asosiy vositalari: jismoniy mashg'ulotlar, organizmni chiniqtirish, mehnat va turmushgigienasi. Jismoniy tarbiya aqliy, axloqiy, mehnat va estetik tarbiya bilan qo'shib olib boriladi.

Jismoniy tarbiya va sport talabalarining jismoniy rivojlantirish imkoniyatlari bilan birga, axloqiy-estetik xususiyatlarini shakllantirishda ham muxim omil bo'lib xizmat qiladi. Jismoniy tarbiya va sport fani o'smirlarning o'z-o'zini jismoniy takomillashtirishga bo'lgan ehtiyojini qondirishi bilan birga, ularning estetik tarbiyasini shakllantirishda ham muxim ahamiyat kasb etadi.

Ta'lim-tarbiyaning boshqa shakllari kabi estetik tarbiya ham o'z diqqat-e'tiborini yakka odamga va ijtimoiy guruhga qaratadi. Estetik tarbiya ham umuminsoniy va milliy qadriyatlarni qaror toptirishga xizmat qiladi. Ayonki, tarbiya inson ongiga, his-tuyg'ulariga, tasavvuriga, e'tiqodiga, dunyoqarashiga, xatti-harakatlariga, xulq-atvorigata'sir o'tkazishni o'z oldiga maqsad va vazifa qilib qo'yadi. Estetik tarbiya ham ana shu umumiy maqsad va vazifaning tarkibiy qismi sifatida amal kilib, tarixiy-ijtimoiy jihatdan ahamiyatga molik hodisani anglatadi. Shuni ta'kidlash joizki, qadimgi dunyoda umuman tarbiya maqsadi estetik asosda namoyon bo'lgan. Masalan, kadimgi yunonlarda estetik tarbiya maqsadi fuqarolarning har tomonlama rivojlanishiga, «ruh va badan» hamohangligini qaror toptirishiga yo'naltirgan edi. Aflotun va Arastu kabi zabardast mutafakkirlar ta'limotlarida estetik tarbiya tizimining bir-biridan farqli tomonlari bo'lgani holda umumiylik ham mavjud bo'lib, u yagona estetik orzuni qaror topgirishga, yagona axloqiy xulq-atvor va fukarolik xislat-fazilatlarini shakllantirishga xizmat qilgan edi.

Jismoniy tarbiya va sportning estetik mohiyati ham uzoq tarixga borib taqaladi. Kishilik tarixining dastlabki davrlarida jismoniy harakatlar yashash uchun kurash shaklida paydo bo'lgan bo'lsa, keyinchalik musobaqalari, turnirlar, o'yinlar uni madaniyatva sport sifatida rivojlanishiga olib keldi. Kadimgi o'yinlar asosida shakllangan sportning xozirgi zamon turlaridan kurash, boks, og'irlikni ko'tarish, nayzabozliq suzish, ot sporti, futbol va boshqalar yuz yillar davomida avloddan avlodga o'tib, takomillashtirilmokda. Ularning har biri go'zallik va mukammalliq harakat uyg'unligi, sportning u yoki bu turining umumiy estetika namunasi, deb hisoblash mumkin. Keyinchalik asta-sekin sportasboblari: shar, koptoklar, tayoqlar va shu kabilar paydo bo'ldi. Sport inshoatlari, maxsus binolar qurildi. Ular tegishli jixozlar, anjomlar bilan jihozlandi. Turli sport turlariga bag'ishlangan chempionatlar, turnirlar, musobaqalar sportning ajralmas qismiga aylandi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Mirziyoev Sh.M. Buyuk kelajagimizni mard va olijanob xalqimiz bilan birga quramiz. - Toshkent: "O'zbekiston", 2017.
2. Mirziyoev Sh.M. Milliy taraqqiyot yo'limizni qat'iyat bilan davom ettirib, yangibosqichga

ko'taramiz. - T., O'zbekiston, 2017.

3. 2017-2021 yillarda O'zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvoryo'nalishi bo'yicha harakatlar strategiyasi. 2017 yil, 7 fevral.

ФИО автора: *Umbarov Jo`raqul Musayevich*

Termiz Davlat universitetining Jismoniy tarbiya va sport o`yinlar kafedrasida katta o`qituvchi

Название публикации: «BOKS SPORT TURNING KELIB CHIQISHI VA YURTIMIZDAGI YARATILAYOTGAN IMKONIYATLAR TO`G`RISIDA»

Annotatsiya

Boks sport turning kelib chiqish tarixi hamda olimpiada o`yinlar orasidagi obro`yi. Dunyo miqyosidagi sport turlaridan bo`lmish boks yo`nalishining yurtimizdagi tutgan o`rni hamda jahondagi o`zbek o`g`lonlarining o`rnashgan shohsupalari to`g`risida. Professional boks sportiga qo`yilgan ilk qadamlar.

**Kalit so`zlari:** *Olimpiada, boksda vazn toifalanishi, jang qoidalari, ring, charm qo`lqop, boks qirrollari*

ABOUT THE ORIGIN OF BOXING SPORTS AND THE OPPORTUNITIES CREATED IN OUR COUNTRY

Umbarov Jurakul Musayevich

*Termez State University of Physical Education and
Senior Lecturer at the Department of Sports Games*

Annotation

The history of the origin of boxing and its prestige among the Olympic Games. risida. The first steps in professional boxing.

Keywords: *Olympics, weight class in boxing, rules of battle, ring, leather gloves, boxing kings*

Boks, inglizcha box —mushtlash, ikki raqibning sirti charm, ichi yumshoq qoplamali qo`lqoplarda qoida asosida yakkamayakka mushtlashish musobaqasi sanaladi. Boks tarixi miloddan avvalgi davrda Misr va Bobilda uyushtirilgan yakkamayakka mushtlashish musobaqalariga borib taqaladi. Yunoniston qad. Olimpiya o`yinlari dasturida ham shunday musobaqalar bo`lgan. Zamonaviy boks vatani Angliya bo`lib XVI asrlarga borib taqaladi . Boksning dastlabki qoidalari shu mamlakatda qabul qilingan. Xalqaro havaskor bokschilar assotsiatsiyasiga 160 mamlakat a`zo bo`lgan bo`lib bu ko`rsatgich 1999-yilga borib taqaladi. Boks 1904-yildan Olimpiya o`yinlari dasturiga kiritilgan, 1974-yildan jahon chempionati, 1979 yildan jahon kubogi musobaqalari o`tkazib kelinadi.

Boks musobaqasi arqonlar bilan o`ralgan 6x6 m o`lchamli supada o`tkaziladi. Supa bu hammamiz bilgan ring sanaladi. Bokschilar og`irligi 270 g ya`ni 10 unsiya og`irlikdagi qo`lqoplardan foydalanishadi. Musobaqa 2 daqiqadan 4 raund davom etadi. Raundlar orasida 1 daqiqadan

tanaffus beriladi. Musobaqa vaqtida raqib yiqilganda, hakam kurashni to'xtatgandan keyin, shuningdek beldan pastga, boshtananing orqa qismiga zarb berish mumkin emas degan so'zlarni jangchilarning qulog'iga quyub qo'yadi. Ringdagi hakam (referi) musobaqani boshqaradi, ring atrofidagi 5 nafar hakam berilgan aniq zarbalarni hisoblab boradi. Natijada ko'p ochko'ga'ni xol to'plagan bokschi g'olib deb topiladi. Zarb ta'sirida garangsiragan (nokdaun) holatga tushgan bokschi o'ziga kelishi uchun referi kurashni vaqtincha to'xtatadi va hisob ochadi. 10 soniya vaqt ichida u kurashga tayyor ekanini bildirmasa referi uni nokaut bo'lgan, yengilgan deb hisoblaydi. Tomonlardan biri raqibini nokaut qilsa, ochkolar farqini 15 taga yetkazsa, shuningdek bir tomon yengilganini tan olsa (murabbiyi arqonga sochiqtashlasa), referi tomonidan chetlatilsa, zarb ta'sirida tanasining jarohatlangan joyidan qon oqishi kamaymasa, tibbiyot xodimi xulosasiga ko'ra kurash muddatidan oddin to'xtatiladi va ikkinchi tomon g'olib sanaladi.

Xalqaro boks musobaqalari 12 vazn 48, 51, 54, 57, 60, 63,5, 67, 71, 75, 81, 91 kg gacha va 91 kg dan yuqori toifalarni tashkil etiladi. Asosiy musobaqalarga 18 yoshga to'lganlar qo'yiladi. 16—17 va 14—15 yoshlilar o'rtasida ham musobaqalar uyushtiriladi. Shuningdek, ayrim federatsiyalar boksni ommalashtirish maqsadida o'spirinlar o'rtasida 12 tadan ko'proq vazn toifasida ham musobaqalar o'tkazishadi. O'zbekistonda zamonaviy boks 20-asrning 20- yillaridan ommalashdi. Ilk Boks musobaqasi 1922 yil Toshkentdagi "Fortuna" sport jamiyatida o'tkazilgan. Mamlakatda 4 olimpiya o'rinbosarlari bilim yurti va o'nlab bolalar o'smirlar sport maktabida yoshlarga boks sirlari o'rgatilmoqda. 20 dan ziyod zamonaviy boks zallari shug'ullanuvchilar ixtiyorida. Boks milliy terma jamoasi 1999-yil jahon chempionatida faxrli 3-o'rinni egalladi. O'zbekistonning R.Risqiyev, N.Anfimov, G.Ilyosov, M.Abdullayev, O'.Xaydarov, R. Chagayev, T. To'lyakov, L. Zokirov, N. Otayev, T.Turg'unov, H. Ahmedov, K. To'laganov, R. Saidov, S. Mixaylov, D. Yorbekov, D.Avezboyev kabi boksчилari katta yutuklarga erishgan.

Jahon miqyosidagi professional boksчилar o'rtasida to'rtta yo'nalish bo'yicha musobaqalar o'tkazilib kelinadi. Ularni jahon boks kengashi (WBC), jahon boks assotsiatsiyasi (WBA), xalqaro boks federatsiyasi (IBF) va jahon boks tashkiloti (WBO) uyushtiradi. Professional boksdagi qo'lqoplar birmuncha yengil — taxminan 227 g ga'ni 8 unsiya, raundlar soni 6, 8, 10, 12 ta bo'ladi. Har bir raund 3 daqiqadan. Musobaqalar 17 vazn toifasida tashkil etiladi. U. Pep, S. Liston, Muhammad Ali, J. Formen, Mayk Tayson, E. Xolifild, L. Lyuis kabi professional boksчилarning nomlari juda ham mashhur. Mustaqillik yillarida O'zbekistonda ham ilk professional boksчилar yetishib chiqdi. Toshkentlik bokschi Artur Grigoryan o'z vazn toifasida 13 marta jahon chempioni bo'lgan. Zamonaviy boksning qadimgi shakli — Minoy kurashi. Knoss, Krit. Mushtumli kurashni tasvirolovchi suratlar va hujjatlar tarixi eramizdan avvalgi 3-ming yillikka borib taqaladi. Iroqda mushtli kurash haqida eslatuvchi 7 ming yil yoshli tosh lavha topilgani haqida iddao ham mavjud. Qo'lqopli janglar haqida hikoya qiluvchi eng qadimiy manbalar Minoy Kritida topilgan (eramizdan avvalgi 1500-yil).^[2]

Qadimgi Yunonistonda bunday janglar *pigme*, deb atalgan va EA 688-yilda Olimpiya O'yinlariga kiritilgan. Ishtirokчилar charm qo'lqop kiyib kurashishgan. Qadimgi Rimda gladiatorlar qilichbozlikdan tashqari shunday mushtumli janglarda ham qatnashishardi. Keyinchalik bu kurash Rim oqsuyaklari orasida ham tarqalib ketdi, biroq imperator Oktavian Avgust bunga chek qo'ydi. Ancha vaqt o'tib, eramizning 500-yilida bu kurash Buyuk Teodorix tomonidan diniy sabablarga ko'ra taqiqlandi, lekin bu taqiq katta ta'sir ko'rsatmadi. Zamonaviy boks XVIII asrda shakllana boshladi. XX asrda xalqaro boks tashkilotlari (WBA, WBO, IBF, WBC) tuzildi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O`zbekiston Respublikasining —Jismoniy tarbiya va sport to`g`risidagi Qonuni. Toshkent, 5 sentabr 2015 yil. 174 – son Xalq so`zi gazetasi.
2. O`zbekiston milliy ensiklopediyasi. Boks. 2005-yil

ФИО автора: *Mamatov Shohjahon Mahmudjon o'g'li*

ADTI Nevrologiya kafedrası 2- bosqich magistranti,

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi

davlat xizmatini rivojlantirish agentligi

Andijon viloyat filiali qoshidagi

«Kelajak liderlari» klubi a'zosi

Название публикации: «24 - OKTYABR O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI
PREZIDENTI SAYLOVI KUNI»

Annotatsiya: Maqolada bugungi kunda O'zbekiston Respublikasida saylov tizimi va qonunchiligi borasida amalga oshirilayotgan islohotlar va fuqarolarning saylov jarayonlaridagi huquq va majburiyatlari to'g'risida ma'lumotlar berilgan.

Kalit so'zlar: saylov qonunchiligi, oshkoralik, inson huquqlari, siyosiy partiya, O'zbekiston tarixida fuqarolarning saylov huquqini amalda to'la ta'minlash, milliy saylov qonunchiligi va xalqaro saylov andozalarini targ'ib qilish, o'rganish va o'rgatishga hech qachon bugungidek yuksak e'tibor qaratilmagan, keng sharoit va qulay imkoniyatlar yaratilmagan.

Milliy saylov tizimidagi islohotlarning asosiy yo'nalishlaridan biri bo'lgan bunday keng ko'lamli ishlar mamlakatimizda uchinchi Renessans poydevorini barpo etishdek ezgu maqsadlarga erishishda muhim ahamiyat kasb etmoqda.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti saylovini o'tkazish bo'yicha tuzilgan o'n ming etti yuzdan ziyod uchastka saylov komissiyasi tarkibida faoliyat yuritayotgan a'zolarining sifat ko'rsatkichlari tahlil qilinsa, nafaqat milliy saylov tizimida, balki butun mamlakatimizda dadillik va izchillik bilan amalga oshirilayotgan keng qamrovli demokratik islohotlar berayotgan yuksak samaralar yaqqol namoyon bo'ladi.

Bu, avvalo, jami 142 044 nafar a'zoni birlashtirgan uchastka saylov komissiyalarining safida ayollarning ilgargi saylovlardagidan sezilarli darajada ko'pligida ko'rinadi. Jumladan, ikki yil avval o'tgan parlament saylovida saylov uchastkalari tarkibida 54361 nafar ayol faoliyat yuritgan bo'lsa, joriy yildagi Prezident saylovida ular qariyb

12 ming nafar ko‘p. Uchastka saylov komissiyalari raislarining 3588 nafari, rais o‘rinbosarlarining 3508 nafari, kotiblarining esa 4686 nafari xotin-qizlardir.

Bu mamlakatimizda gender tenglikni va xotin-qizlarning huquqlarini amalda ta‘minlash, ayollarning ijtimoiy-siyosiy hayotdagi faolligi va huquqiy madaniyatini yanada yuksaltirishga qaratilayotgan doimiy va tizimli e‘tibor samarasidir. Ayni paytda, ushbu raqamlar mamlakatimizda 2019 yil 2 sentyabr kuni qabul qilingan “Xotin-qizlar va erkaklar uchun teng huquq hamda imkoniyatlar kafolatlari to‘g‘risida”gi qonunning va inson qadri ustuvor bo‘lgan jamiyatga xos yuksak ma‘naviyatning amaldagi yana bir ro‘yobidir. Zero, yuksak ma‘naviyatli insonlar jamiyatidagina ayollar e‘tibor va e‘zoz, mamlakat esa rivoj topishi - azaliy haqiqat.

Istiqlol yillarida shakllangan milliy saylov qonunchiligi va amaliyotida orttirilgan boy tajriba hamda umume‘tirof etilgan xalqaro saylov standartlari hisobga olingan holda 2019 yil 25 iyunda qabul qilingan Saylov kodeksi xalqaro ekspertlar tomonidan ham yuksak baholandi. Saylov qonunchiligiga so‘nggi yillarda boshqa bir qator demokratik o‘zgartishlar va qo‘shimchalar kiritildi.

Joriy yilning 8 fevral kuni “Saylov qonunchiligi takomillashtirilishi munosabati bilan O‘zbekiston Respublikasining ayrim qonun hujjatlariga o‘zgartish va qo‘shimchalar kiritish to‘g‘risida”gi qonun shular jumlasidandir. Qonunga binoan uchastka saylov komissiyalari faoliyatiga taalluqli ayrim normalar yanada mustahkamlandi.

Yangi qonunga binoan Saylov kodeksiga kiritilgan o‘zgartirishlardan biri 23-moddada o‘z ifodasini topdi. Ma‘lumki, uchastka saylov komissiyasi okrug saylov komissiyasi tomonidan saylovga kamida qirq kun qolganda besh — o‘n to‘qqiz nafar a‘zodan, shu jumladan rais, rais o‘rinbosari va kotibdan iborat tarkibda tuziladi.

Kodeksning 25-moddasiga binoan uchastka saylov komissiyasi a‘zolarining yarmidan ko‘pi bitta tashkilotdan tavsiya etilishi mumkin emasdi.

Ammo shifoxonalar, dam olish uylari, harbiy qismlar, mamlakatimizning chet ellardagi diplomatik vakolatxonalari kabi muassasalarda, ularning qat‘iy ichki tartib qoidalari talablaridan kelib chiqqanda, saylov uchastkasi a‘zolarini bunday tartibda tuzish qiyinligi ayon.

Yangi qonunga binoan, Saylov kodeksining mazkur moddasi uchinchi qismi quyidagi tahrirda bayon etildi: “Uchastka saylov komissiyasi a’zolarining yarmidan ko‘pi bitta tashkilotdan tavsiya etilishi mumkin emas, bundan O‘zbekiston Respublikasining chet davlatlardagi diplomatik va boshqa vakolatxonalari huzurida, harbiy qismlarda, sanatoriylarda va dam olish uylarida, boshqa statsionar davolash muassasalarida, qamoqda saqlash va ozodlikdan mahrum qilish joylarida tashkil etilgan uchastka saylov komissiyalari mustasno”.

Saylov kodeksining chet davlatlarda istiqomat qilib turgan O‘zbekiston fuqarolarini diplomatik vakolatxonalarning konsullik hisobida bo‘lishi yoki bo‘lmasligidan qat’i nazar, saylovchilar ro‘yxatiga kiritish tartibi, xorijiy mamlakatlarda saylovchi-vatandoshlarimiz gavjum yashayotgan yoki ishlayotgan joyida ko‘chma qutilar orqali ovoz berishning huquqiy asoslari mustahkamlandi.

Saylov qonunchiligiga saylov komissiyalari zimmasidagi nomzodlarning saylovchilar bilan uchrashuvlarini tashkil etishga oid vazifaning chiqarib tashlanishi, saylovoldi tashviqoti davrida davlat resurslaridan foydalanishning taqiqlanishi, saylov natijalarini e’lon qilish muddatlarining asossiz cho‘zilishining oldini olish maqsadida, saylov komissiyalari qarorlari ustidan shikoyat muddati 10 kundan 5 kunga qadar qisqartirilishiga oid yangi normalarning kiritilgani saylovlarni ochiq-oshkora, shaffof va mustaqillik tamoyillari asosida o‘tkazishga xizmat qilishi shubhasiz.

O‘z faoliyatini qonuniylik, kollegiallik, oshkoralik va adolatlilik prinsiplari asosida amalga oshiradigan uchastka saylov komissiyalarining zimmasiga mas’uliyatli vazifalar yuklangan.

Joriy yilda tuzilgan okrug va uchastka saylov komissiyalarining a’zolari safida navqiron avlod vakillari, ayniqsa, axborot texnologiyalari bo‘yicha yosh mutaxassislar har qachongidan ko‘pligi ham tahlilchilar e’tiborini tortmoqda.

Buning boisi ma’lum. Milliy saylov tizimiga Saylov jarayonini boshqarish axborot tizimi va Saylovchilarning yagona elektron ro‘yxati 2019 yilgi saylovlarda butun mamlakatimiz bo‘ylab joriy etilgan edi.

Endilikda ushbu tizim avvalgi saylovlarda orttirilgan tajribadan kelib chiqib, zamon talablari darajasida yanada takomillashtirilmoqda.

Hozirgacha 21 million nafardan ko‘proq saylovchi yagona elektron ro‘yxatga kiritildi. Markaziy saylov komissiyasi saytida "Saylovchilar ro‘yxatida bormisiz?" xizmati ishga tushirildi.

Ma’lum qilinishicha, O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti sayloviga tayyorgarlik ko‘rish doirasida yurtimizning diplomatik vakolatxonalari mavjud bo‘lgan 38 ta davlatda 54 (55 ta dipvakolatxona, Nyu-Yorkdagi Bosh konsulxona va BMTdagi vakolatxona birga) statsionar saylov uchastkalari hamda ushbu davlatlarning 128 shaharlarida va diplomatik vakolatxonalar mavjud bo‘lmagan 11 davlatda qo‘shimcha ravishda jami 316 ta ko‘chma saylov uchastkalari tashkil qilinishi rejalashtirilmoqda.

Diplomatik vakolatxonalari tomonidan chet eldagi 151 ta o‘zbek diasporal tashkilotlari bilan hamkorlik aloqalari o‘rnatildi. Bundan tashqari, Tashqi ishlar vazirligi taklifi asosida O‘zbekiston Tashqi mehnat migratsiyasi agentligi tomonidan 34 ta xorijdagi o‘zbek diasporalari bilan chet davlatlarda vaqtincha mehnat faoliyatini olib borayotgan O‘zbekiston Respublikasi fuqarolarining bandligini ta’minlash va ularning huquq va manfaatlarini himoya qilish sohasida hamkorlik kelishuvlari imzolandi.

Xalqaro munosabatlar va inson huquqlari bo‘yicha milliy hamda xorijiy ekspertlar O‘zbekistonda so‘nggi yillarda amalga oshirilgan islohotlar haqida so‘z yuritarkanlar, bir masalada yakdildirlar: “qisqa davr ichida O‘zbekiston xalqi va hukumati pragmatik va chinakam demokratik yo‘lni bosib o‘tdi, bu yo‘lning yuksak samaralari xalqaro hamjamiyat tomonidan allaqachon tan olingan”.

Bu yuksak xalqaro e’tirofning zamirida ulkan mehnat, qat’iyat va shijoat mujassam ekanligini mamalakatimiz ahli yaxshi biladi. Zahmat va shijoat, yurtimizda qaror topgan tinchlik va obodlikning qadriga etuvchi xalqimizning Prezident saylovida faol ishtirok etib, eng munosib nomzodga ovoz berishiga shubha yo‘q. Buni “Ijtimoiy fikr” markazi ma’lumotlari ham ko‘rsatib turibdi: kelajakka komil ishonch bilan yashayotgan O‘zbekiston aholisining 88,2 foizi bo‘lajak Prezident saylovida ishtirok etishga tayyor.

Bu saylovning xalqimizga xos bag‘rikenglik va olijanoblik, mehr-oqibat, izzat-hurmat, siyosiy-huquqiy madaniyat, qadimiy an‘analarimizga mos muhitda o‘tishidan dalolatdir.

Adabiyotlar:

1. “Инсон ҳуқуқлари бўйича Ўзбекистон Республикасининг миллий стратегиясини тасдиқлаш тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 22 июндаги ПФ-6012-сон Фармони
2. Ikramov R.A., Xojiev R.B. (2020). Vospitanie garmonichno razvitogo pokoleniya yavlyaetsya prioritetom gosudarstvennoy molodejnoj politiki. Vestnik nauki i obrazovaniya. № 14 (92). CHast 1. S. 88-90.
3. Хажиева, М.С., Хажиев, Р. Б. (2018) Роль молодежи в реализации социальной активности толерантности. Журнал научных публикаций аспирантов и докторантов. №2, 30-32.

ФИО автора: *Abdiramanov Baxadir Sag'iydullaevich*

Muhammad ibn Ahmad al-Beruniy o'rta maxsus bilim yurti uslubiy birlashma raisi

Название публикации: «UMUMIY O'RTA TALIM MUASSASALARINI ILMIY-USLUBIY BOSHQARISH»

Annotatsiya. *Maqolada o'rta maxsus, kasb- hunar ta'limi, oliy ta'lim muassasalarini boshqarishning umumiy va ilmiy asoslari haqida malumot olasiz.*

Kalit so'z: *O'rta maxsus, boshqarish tizimi, O'rta Osiyo, ilmiylik tamoyili, kasb-hunar talimi, Amir Temur*

- O'zbekistonda ta'limni boshqarish tizimi davlat xarakteriga ega. Bu jarayon hammaga bab-baravar, shuningdek hukumatning mahalliy organlari vakillari jalb etiladi. Ishbilarmon doiralar, jamoat tashkilotlari va fondler ta'limini boshqarishda ishtirok etmaydilar. Ularning ishtiroki ta'limini moliyaviy va moddiy jihatdan ta'minlashga ma'lum darajada imkoniyat tug'dirgan bo'lar edi.
- O'rta maxsus, kasb-hunar talimi muassasalarini boshqarishning umumiy va ilmiy asoslari.
- O'zbekistonda boshqarishning ilmiy asoslari paydo bo'lishi o'zining chuqur tarixiy ildizlariga ega bo'lib, uning asosiy tamoyillari XIII-XIV asrlarga kelib O'rta Osiyo Amir Temur hukmronligi davrida to'la shakllangan edi. Bu davrda yuqori intizom, ijtimoiy himoya va oliy darajadagi boshqarish tizimiga ega bo'lgan davlatning bunyodga kelishi o'rta asr davridagi boshqarish uslublari o'zida eng ilg'or g'oyalarni mujassamlashtirilganidan darak beradi. Boshqaruv tizimining samarali tashkil etilishi, uning insonparvarlik, kasbiy va ratsional usul bilan tashkil etilishi, uning negizida inson manfaatlari yotganligi, davlat siyosatining boshqaruvga ijobiy ta'siri dunyoda buyuk davlat paydo bo'lishiga sabab bo'lgan.
- Ma'lumki, boshqarish deb, ko'zda tutilgan maqsad uchun qilinadigan harakat tushiniladi. Har qanday boshqarish asosida ko'zda tutilgan maqsad yotadi. Boshqarishda boshqaruvchi tizim va boshqariluvchi tizimga amal qilinadi. Shunday ekan boshqarish biror bir tizimni ikkinchi bir tizimga o'zgartirishga aytiladi.

Boshqaruvchi tizim boshqariluvchi tizimga ta'sir ko'rsatishda amal qilishi kerak bo'lgan qonun qoidalarga boshqarish tamoyillari (prinsiplari) deb ataladi.

- Yuqoridagilardan kelib chiqqan holda boshqarishning quyidagi tamoyillarini keltirish mumkin va u tamoyillar bozor iqtisodiyoti sharoitida ham amal qiladi:

- 1. Demokratik tamoyili.
- 2. Siyosiy rahbarlik tamoyili.
- 3. Xo'jalikni rejali yuritish tamoyili.
- 4. Ilmiylik tamoyili.
- 5. Kadrlarni to'g'ri tanlash tamoyili.
- Boshqarishning tamoyillari bilan birga uning vazifalari ham mavjud.

Boshqarishning vazifasi kishilarning subyektiv faoliyatini birinchi navbatda boshqarish sohasidagi faoliyatini obyektiv qonunlarning talablariga ana shu qonunlar belgilab beradigan progressiv tendensiyalarning talablariga muvofiqlashtirishdan iborat.

- O'rta maxsus, kasb-hunar ta'limini boshqarish respublika qonunlari belgilaydigan vakolatlar doirasida faoliyat ko'rsatuvchi davlat organlari tomonidan amalga oshiriladi.

- O'rta maxsus, kasb-hunar ta'limini boshqarish respublika qonunlari belgilaydigan vakolatlar doirasida faoliyat ko'rsatuvchi davlat organlari tomonidan amalga oshiriladi.

- Bunday davlat organlariga quyidagilar kiradi.

- Bunday davlat organlariga quyidagilar kiradi

- O'zbekiston Respublikasi [Vazirlar mahkamasi](#);

- Qoraqalpog'iston Respublikasi vazirlar kengashi;

- O'zbekiston Respublikasi Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi (OO'MTV) (1998 yil martdan);

- Qoraqalpog'iston Respublikasi ta'lim Vazirligi;

- Mahalliy davlat hokimiyati organlari (Toshkent shahar viloyatlar hokimiyatlari);

- Xalq ta'limi hududiy boshqarmalari (1998 yil martgacha);
 - O'rta maxsus, kasb-hunar ta'limi hududiy boshqarmalari (1998 yil martdan);
- O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining ta'lim sohasidagi vakolatlarga quyidagilar kiradi:

Ta'lim sohasida yagona davlat siyosatini amalga oshirish;

Ta'lim sohasidagi davlat boshqaruvi organlariga rahbarlik qilish;

Ta'limni rivojlantirish dasturlarni ishlab chiqarish va amalga oshirish;

Ta'lim muassasalarini tashkil etish, qayta tashkil etish va tugatish tartibini belgilash;

Ta'lim muassasalarini akkreditatsiyalardan, pedagogik, ilmiy kadrlarni attestatsiyadan o'tkazish tartibini belgilash;

Boshqa davlatning ta'lim muassasalariga O'zbekiston Respublikasining hududida ta'lim faoliyati bilan shug'ullanish huquqini [beruvchi ruxsatnomalar berish](#);

O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining ta'lim sohasidagi vakolatlarga quyidagilar kiradi:

Qonun hujjatlariga muvofiq xorijiy davlatlarning ta'lim to'g'risida hujjatlarni tan olish va bu hujjatlarning ekvivalent ekanligini qayd etish tartibini belgilash;

davlat ta'lim standartlarini tasdiqlash;

davlat tomonidan tasdiqlangan namunadagi ma'lumot to'g'risidagi hujjatlarni tasdiqlash va ularni berish tartibini belgilash;

davlat grantlari miqdorini va ta'lim muassasalariga qabul qilish tartibini belgilash;

davlat oliy ta'lim muassasalari rektorlarini tayinlash;

ta'lim oluvchilarni akkreditatsiya qilingan bir ta'lim muassasasidan boshqasiga o'tkazish tartibini belgilash;

qonun hujjatlariga muvofiq boshqa vakolatlar.

Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi quyidagi vazifalarni amalga oshiradi:

ta'lim sohasida yagona davlat siyosatini ro'yobga chiqarish ;

ta'lim muassasalarini faoliyatini muvofiqlashtirish va uslubiy masalalarda ularga rahbarlik qilish;

davlat ta'lim standartlari, mutaxassislarning bilim saviyasi va kasb tayorgarlikga bo'lgan talablar bajarilishini ta'minlash;

o'qitishning ilg'or shakllari va yangi pedagogik texnologiyalari, ta'limning texnik va axborot vositalarini o'quv [jarayonlariga joriy etish](#);

o'quv va o'quv-uslubiy adabiyotlarni yaratish va nashr etishni tashkil qilish;

Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi quyidagi vazifalarni amalga oshiradi:

ta'lim oluvchilarning yakuniy davlat attestatsiyasi va davlat ta'lim muassasalarida nizomlarni tasdiqlash;

pedagog [xodimlarni tayyorlashni](#), ularni malakasini oshirishni va qayta tayyorlashni tashkil etish.

Vazirlar Mahkamasi 1998 yilning fevral oyida O'zbekiston Respublikasi Oliy va o'rta maxsus ta'lim Vazirligi O'rta maxsus, kasb-unar ta'lim markazini tashkil etish to'g'risida qaror qabul qildi. Ushbu Markazni tashkil etishdan maqsad, kadrlar tayyorlash Miliy dasturida belgilangan vazifalarni amalga oshirish hisoblanadi.

Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi quyidagi vazifalarni amalga oshiradi:

Ta'lim sohasida yagona davlat siyosatini ro'yobga chiqarish ;

- ta'lim muassasalarini faoliyatini muofiqlashtirish va uslubiy masalalarda ularga rahbarlik qilish;
- davlat ta'lim standartlari, mutaxassislarning bilim saviyasi va kasb tayorgarlikga bo'lgan talablar bajarilishini ta'minlash;
- o'qitishning ilg'or shakllari va yangi pedagogik texnologiyalari, ta'limning texnik va axborot vositalarini o'quv jarayonlariga joriy etish;
- .Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi quyidagi vazifalarni amalga oshiradi:
- ta'lim oluvchilarning yakuniy davlat attestatsiyasi va davlat ta'lim muassasalarida nizomlarni tasdiqlash
- davlat ta'lim standartlari, mutaxassislarning bilim saviyasi va kasb tayorgarlikga bo'lgan talablar bajarilishini ta'minlash;

- o'qitishning ilg'or shakllari va yangi pedagogik texnologiyalari, ta'limning texnik va axborot vositalarini o'quv jarayonlariga joriy etish;
- Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi quyidagi vazifalarni amalga oshiradi:
- ta'lim oluvchilarning yakuniy davlat attestatsiyasi va davlat ta'lim muassasalarida nizomlarni tasdiqlash;
- pedagog xodimlarni tayyorlashni, ularni malakasini oshirishni va qayta tayyorlashni tashkil etish.
- Vazirlar Mahkamasi 1998 yilning fevral oyida O'zbekiston Respublikasi Oliy va o'rta maxsus ta'lim Vazirligi O'rta maxsus, kasb-unar ta'lim markazini tashkil etish to'g'risida qaror qabul qildi. Ushbu Markazni tashkil etishdan maqsad, kadrlar tayyorlash Miliy dasturida belgilangan vazifalarni amalga oshirish hisoblanadi.
- Xulosa qilib aytganda ,ma'lumki, birinchi chaqiriq O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining IX sessiyasida «Ta'lim to'g'risida»gi qonun qabul qilingan edi. Ushbu qonunning 10-moddasida ta'lim turlari bayon etilgan bo'lib, unda maktabgacha ta'lim, umumiy o'rta ta'lim, o'rta-maxsus, kasb-hunar ta'limi, oliy ta'lim, oliy o'quv yurtidan keyingi ta'lim, kadrlar malakasini oshirish va ularni qayta tayyorlash, maktabdan tashqari ta'lim kabilarni o'z ichiga olishi nazarda tutiladi.
- Qonunning 28-moddasida «Ta'lim muassasasini uning rahbari boshqaradi. Ta'lim muassasalarida qonun hujjatlariga muvofiq faoliyat ko'rsatadigan jamoat boshqaruvi organlari tashkil etilishi mumkin» deb takidlangan. Shunday ekan, ushbu ta'lim muassasalarining bir turi bo'lgan kasb-hunar ta'limi ta'lim muassasalarini ham uning rahbari (direktor) boshqarishi belgilab qo'yilgan. O'rta maxsus kasb-hunar ta'limi muassasalarini o'quv yurti rahbari (direktor) bilan birga uning muovnlari boshqaradi. KXK larda direktorning o'quv ishlari bo'yicha, ma'naviy-ma'rifiy ishlar bo'yicha va ishlab chiqarish ishlari bo'yicha muovnlari akademik litseydalarda esa direktorning o'quv ishlari bo'yicha, ma'naviy-ma'rifiy ishlar bo'yicha muovnlari faoliyat yuritadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1.D.S.Qaxarova."Inklyuziv ta'lim texnologiyasi".2014-yil

2.M.Tajieva. A.Alimov.”Pedagogik texnologiya –ta’lim jarayoniga tatbig’i”.

3.Tilakberdi Primov.”Ta’lim falsafasi yoki ta’lim –tarbiyaning metodologik masalalari.

4.Ziyonet

ФИО автора: Biysenov Temirbek

Nukus Davlat Pedagogika Instituti

Texnologik tálim yónalishi 2-kurs

Magistranti

Название публикации: «UMUMTA`LIM MAKTABLARIDA O`QUVCHILARNI KASB-HUNARGA YO`NALTIRISHDA CHET EL TAJRIBALARINI O`RGANISH»

Annotatsiya: Ushbu maqolada umumtalim maktablarida óquvchilarni kasb-hunarga yóntirishda hozirgi zamonga mos bilim kónlikmalarni shakllantirish va kelajakda málum kasb egallashta erkin fikr yuritishga órgatish. Bunda rivojlangan shet el davlatlariniń tálim tizimini órganish va ózimizga kerakli bilim va tájribalarni órgangan holda yosh avlodga kerakli bilimlarni yetkazib berish. Hozirgi ilim va fan taraqqiyot shiddat bilan rivojlangan zamonda ushbu maqolada keltirilgan uslublarni qóllagan holda yuqori natijalarga erishish mumkin deb hisoblayman.

Kalit sóz: Professionalizm, kasb-hunarga yóllash, Ámaliy va kasbiy kónlikmalar , Anánaviy (diagnostik), Zamonaviy (rivojlantiruvchi),

Zamonaviy texnika va texnologiyalar shiddat bilan rivojlanib borayotgan bugungi kunda jamiyatimizning barcha sohalarida keskin ózgarishlar kuzatilmoqda. Shunga ham nafas tarzda tálim tizimida ham bosqichma bosqich isloh qilib borish zamon talabi doirasida jadallashib bormoqda. Keyingi yillarda mamalakatda tálim-tarbiya tizimining sifatini va samaradorligini oshirish, bog`cha tarbiyalanuvchilari, óquvchi va talaba yoshlarda zamonaviy bilim va kónlikmalarni shakllantirish, tálim tizimlari hamda ilm-fan sohasi órtasida yaqin hamkorlik va integratsiyani, tálimning uzviyligi va uzluksizligini táminlash borasida tizimli ishlar ámalga oshirilmoqda. Bu borada, Ózbekiston Respublikasi Prezidentining 06.11.2020 yildagi PF-6108 sonli farmoni óz vaqtida chiqarilgan va óta muhim hujjatdir. Bu farmonda dunyo miqyosidagi bugungi raqbat bardosh tálim tizimiga bardosh bera oladigan ózimizniń milliy tálim tizimini yaratish , darslik va óquv qóllanmalarini zamon talabi darajasida rivojlantirish,

ularning yangi avlodini yaratish, óquv dasturlari va standartlarini optimallashtirish, pedagog xodimlarning kasbiy mahorati va faoliyat samaradorligini muntazam oshirib borish uchun zarur shart-sharoitlarni yaratish, malaka oshirish tizimini “hayot davomida óqish” tamoyili asosida takomillastirib borish kózda tutilgan. [3,1-b].

Ushbu kursatmadan málumki yoshlarni ish bilan táminlash, kasbga toóri yunaltirish davlatimizning oldiga qoygan muhim maqsadlaridan biri bólib hisoblanadi. Bu borada maktablarda bitiruvchilarni toóri kasbga yónaltilirish, iqtidoridan kelib chiqib toóri kasb tanlashi katta ahamiyatga ega.

Málumki, har bir jamiyatning ravnaqi, ijtimoiy, siyosiy, iqtisodiy barqarorligi, fuqarolarining aqliy va axloqiy salohiyatini yuksak darajada rivojlanganligiga boóliq. Zero, jamiyatimizning mánaviy yangilanishida, ijtimoiy yónaltilirilgan bozor iqtisodiyotini rivojlantirishda jahon hamjamiyatiga qóshilishini táminlaydigan demokratik xuquqiy davlat qurishda yoshlarimizning toóri kasb tanlashi muhim rol óynaydi.[2,14-b]

Hozirgi kunda mamlakatimizda uzluksiz tálim tizimida olib borilayotgan islohotlarning asosiy maqsadi yoshlarning chuqur bilim olishlari, istedodlarini róyobga chiqarishda har tomonlama qóllab-quvvatlash, hamda ularni mustaqil hayotga tayyorlash kónikmalarini ham shakllantirib borish tálim tizimining ustuvor yónalishlaridan biri bop sanaladi .

Aynan shu sababdan zamonaviy bilim olish bilan birgal óquvchi yoshlarda hayotiy kónikmalarni takomillashtirib borish, oddiy qilib aytadigan bólsak, yoshlarni toóri kasb tanlashga yonaltirish , ularni ijodiy fikrlashga, yoki konstruksion buyumlardan materiallar yasash, oddiygina elektr chiroógi patronini órnatish, uydagi suv tarmoqlari tizimlari toórisida, shuningdek, oddiy yoóochga ishlov berish, uy rózgorda kichik támirlash ishlari olib boorish hamda boshqa hayotiy kasbiy kónikmalarni toliq yetkazib bera olmayabmiz .

Biz yoshlarimiz tarbiyasida “Texnologiya” faniga hayotiy ehtiyoj sifatida qarashimiz bilan óquvchini betartiblik va dangasalik kasalliklariga chalinishini oldini olibgina qolmay, uning kelajakdagi málum bir kasb egasi bólishiga asos slogan bolamiz . Aks holda ósib kelayotgan yosh avlod óz holiga tashlab qóyilganda mehnatga bólgan tabiiy

intilishi sónadi va óz mehnatidan qanoat hosil qilishni esa óyin-kulgidan qidira boshlaydi. Óyin-kulgida rivojlangan ehtiyoj mehnatga bólgan tabiiy ehtiyojni batamom siqib chiqarib moddiy va mánaviy qashshoqlikka olib keladi. [3,2-b].

Respublikamizda faoliyat olib borayotgan 9 500 nafardan dan ortiq umumiy órta tálim maktablarini har yili kamida 500 000 ga yaqin óquvchi-yoshlar bitirib, ularning 10-15 foizi tálimning keyingi bosqichlarida (oliy tálim muassasalarida) óqishlarini davom ettiradilar . Qolgan 85-90 foiz bitiruvchi yoshlar ózlarining mehnat faoliyatlarini boshlashlari yoki professional tálim muassasalarida kasb-hunar órganishlari uchun umumiy órta tálim maktablarida óqitilayotgan “Texnologiya” faniga ajratilgan soatlar hajmi, óquv dasturi mazmunini xorijiy mamlakatlarning tálim dasturlari asosida tubdan qayta kórib chiqish va takomillashtirish kerak.

Hozirgi kunda umumiy órta tálim maktablarida yuqori sinflarda óqitilayotgan ushbu fan dasturining mazmuni va moqiyati óquvchilarga dastlabki hayotiy kasbiy kónikmalarni mukkamal darajada egallashlari uchun talabga javob bera oladimi ?

Ushbu dolzarb yónalishda xorijiy mamlakatlar tálim tizimi qanday yólga qóyilgan?

Umumiy órta tálim maktablarida yuqori sinflar ushun (10-11-sinflda) óqitilayotgan “Texnologiya” fanining óqitilishi bóyicha bir qator xorijiy rivojlangan mamlakatlarning, jumladan, Rossiya va Belarus, Germaniya hamda Bolgariya, Qozog'iston kabi davlatlarning tajribalarini organildi va tahlil qilindi.

Órganilgan 16 ta mamlakatlarda umumiy órta tálim maktablarining “Texnologiya” fani majburiy fan sifatida óqitilib, yillik rejadagi fanning ulushidan 7 foizdan 12 foizgacha soatlar hajmi ajratilgan. Jumladan, Germaniyada 11 foiz, Italiyada 7 foiz, Bolgariyada 9 foizni tashkil etsa, ushbu kórsatkich Ózbekistonda 5-9-sinflarda 5 foizni tashkil etadi, xolos.

Shu bilan birgalikda óquvchi yoshlarga kasb kónikmalarini takomillashtirib borishda ayrim rivojlangan mamlakatlarda jumladan, Finlyandiya, Avstriya, Latviya, Norvegiya, Rossiya, Turkiya kabi rivojlangan davlatlarda qóshimcha ravishda “Ámaliy va kasbiy kónikmalar” nomli fan óqitilishi yólga qóyilgan bólsa, Ózbekistonda “Texnologiya” fani óquv dasturi mazmuniga 6 soatlik “Kasb tanlashga yóllash” mavzulari bilan chegaralanib qolingan.

Shuningdek, xorijiy mamlakatlardan Janubiy Koreyada umumiy órta tálim maktablarining óquv rejasida “Texnologiya” fani 5-6-7-sinfdan bir óquv yiliga 68 soatdan, 8-9 va 10-sinflar ushun 102 soatdan ajratilgan.

Rossiyada esa “Texnologiya” fani 8-9-sinflarda haftasiga 1 soatdan yiliga 36 soat, shuningdek, 10-sinfda 36 soat, 11-sinfda 34 soat dars ótilsa, 10-11-sinflar uchun óquv rejada “Kasbiy istiqbolga erishish texnologiyasi. Mehnat bozorida samaraga erishish yollari ” fani ham mavjud bólib 10-sinfda 36 soat, 11-sinfda 34 soat óqitiladi. Bundan kórinib turibdiki, 10-11-sinflarda “Texnologiya” va “Kasbiy istiqbolga erishish texnologiyasi. Mehnat bozorida samaraga erishish yollari ” fanlari yiliga 70 soatdan 140 soat jami 2 yilda 280 soatni tashkil etib kasbiy tálimga yóntirishga ajratilgan.

Belarusda umumiy órta tálim maktablarida “Mehnat tálimi” 8-9-sinflarda haftasiga 1 soatdan, 10-11-sinflarda esa haftasiga 6 soatdan umumtálim fanlar hamda qobiliyatini rivojlantirishga qaratilgan óquvchilar uchun maxsus madaniyat va saáatga chuqurlashtirilib óqitiladigan maktablarda maxsus fanlaridan fakultativ soatlar asosida ham óqitiladi.

8-9 sinf óquvchilari uchun kasbga yóntirish, 10 shi va 11 shi sinf óquvchilari uchun kasb-hunarga togrí yóntirish bosqichlari asosida amalga oshiriladi.

Bunda 8-sinf óquvchilari haftasiga 2 soatdan, 9-sinf óquvchilari haftasiga 4 soatdan, 10 - 11 - sinf óquvchilari uchun haftasiga 6 soatdan (2 soat nazariy, 4 soat amaliy) kasbga yóntirish fakultativ soatlari hisobidan amalga oshiriladi.

Óquvchi yoshlarga mustaqil ishlash kónikmalarini shakllantirib borish maqsadida Rossiyada “Texnologiya” fani óquv dasturining mazmuniga “Konstruksion buyumlardan materiallar yasash texnologiyasi” (22 soat), “Chizmachilik va grafika” (10 soat) kabi mavzularni óqitish orqali kasbiy kónikmalari shakllantirilsa, Belarus maktablarida esa ”Veb-saytlarni yaratish va konstruksiyalash” (6 soat), “Tadbirkorlik asoslari” (10 soat) kabi mavzular, Qozogístonda “Yoóochga qólda ishlov berish usullari ” (7 soat), “Metallarga qólda ishlov berish túrlari ” (8 soat) kabi mavzularni óqitish orqali kasbga yóntirish ishlari amalga oshirilib kelinmoqda. Ózbekistonda esa “Texnologiya” fani 8-9-sinflarda haftasiga 1 soat dan óqitish yólga qóyilgan bólib, 10 -11 - sinflar ushun joriy etilmagan. [3,3-b],

Rivojlangan xorij mamlakatlari tajribalarini organganimizdan kelib chiqib, Ózbekiston umumiy órta tálim maktablarida 10 -11 - sinif óquvchilari uchun “Texnologiya” fanini kiritish kerak hamda bu fanga haftasiga kamida 2 soatdan jami 136 soat ajratish, óquv dasturlarini tubdan qayta kórib chiqish va shakillantirish maqsadga muvofiq bólar edi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

- 1 **Goziyev E., Mamedov K. Kasb psixologiyasi. - T.: ÓzMU, 2003. 156-b**
2. **[http s://t.me/dokument](http://t.me/dokument)**
3. **http://marifat.uz/marifat/ruknlar/Xalq_bilan_muloqot/3508.htm**

ФИО автора: *Rixsiboyev Oybek*

GULDU Pedagogika va Psixologiya fakulteti 2- bosqich magistranti

Название публикации: «O'QUVCHILARNING MUSIQIY QOBILIYATLARINI RIVOJLANTIRISHDA PSIXOLOGIK OMILLAR»

Annotatsiya: Ushbu maqolada o'quvchilarning musiqiy qobiliyatlarini shakllantirishda pedagogik vazifalar, hamda psixologik omillar xususida so'z boradi.

Kalit so'zlar: musiqiy, psixologik, rivojlantirish, qobiliyat

Musiqi bilan shug'ullanish va muayyan natijaga erishish insondan umumiy va maxsus qobiliyatlarning ma'lum bir majmuini (uyg'unligini) talab qiladi. Qobiliyat deganda insonni biror ijtimoiy faoliyat turini muvaffaqiyatli bajarishga layoqatini ifodalaydigan xususiyatlari tushuniladi.

Qobiliyatni shakllantirish va rivojlantirish uchun yashirin qobiliyatlarni yuzaga chiqarish uchun mumkin bo'lgan pedagogik faoliyatni tashkil etish zarur. Mashhur pedagog va psixologlar qobiliyatga inson shaxsining o'ziga xos xususiyati sifatida baho berishadi va uni ma'lum faoliyatlar bilan bog'liq holda qaraydilar hamda tegishli faoliyatsiz umuman qobiliyat bo'lmasligi yoki rivojlanmasligi mumkin deb hisoblaydilar. Bu holni musiqa yo'nalishida ham yaqqol ko'rish mumkin. Ayrim o'quvchilarni musiqiy iqtidorlariga baho berganimizda (musiqiy o'quvi – eshitish, xotirasi, ijrochilik mahorati, o'z taassurotlarini ifodali qilib so'zlab berishi va hokozolar) “qobiliyatli” degan iborani qo'llaymiz. Ovozi tonga tushmaydigan (musiqiy eshituvi “sluxi” - sust), qo'shiq ohangini, aytim yo'lini tezda o'zlashtirmaydigan (musiqiy uquvi – xotirasi sust) hamda o'z fikrlarini mazmunli ifoda etaolmaydigan o'quvchilarga nisbatan “qobiliyatsiz” iborasini ishlatamiz. Qobiliyatlilik va qobiliyatsizlik esa bola shaxs shakllanishining juda ko'p psixologik va fiziologik omillariga bog'liqdir.

Bunda irsiyat, oila muhiti, bola ulg'aygan atrof – muhit, ijtimoiy sharoitlar muhim o'rin tutadi. Inson umuman olganda butkul “qobiliyatsiz” bo'lishi mumkin emas.

Har bir shaxs u yoki bu darajada qobiliyatga ega bo'ladi. Bu sifat har bir shaxsda turli darajada zohir bo'ladi. O'z qobiliyatini yaxshi namoyon eta olmaslik ham insonning psixologik holatini natijasi bilan bog'liqlik bo'lishi mumkin. (hayajonlanish, dovdrab qolish, o'ziga ishonmaslik kabi holatlar). Bunday vaziyatlarda o'qituvchi – pedagog bola shaxsini yashrin qobiliyatini yuzaga chiqarishga harakat qilmog'i lozim bo'ladi. Shaxsning yashirin qobiliyatlariga uning o'ziga xos xususiyatlari sifatida qaralganda bu xususiyatlar uning yanada kamol topishiga, ya'ni musiqiy qobiliyatini rivojlanishiga asos bo'ladi.

Musika mashg'ulotlari bola shaxsining psixik faoliyati namoyon bo'lishining o'ziga xos shakllaridan biri ekanligi sababli musika pedagogikasi umumiy pedagogika hamda fiziologiya fanlarining ilmiy yutuqlari va xulosalariga tayangan holda ish tutmoqni ma'qul topadi.

Ma'lumki, musiqiy qobiliyatlar barvaqt, ko'pincha bolalar musika bilan maqsadga muvofiq ravishda shug'ullanishni boshlashdan ancha ilgari yuzaga keladi. Shunga asosan bolalarni musika bilan shug'ullanish jarayonida "qobiliyatli" va "qobiliyatsiz" deb farqlanadi. Lekin, ayrim olimlarning tadqiqotlari va tajriba ishlari to'g'ri yo'lga qo'yilgan ta'lim jarayonida insonda bo'lmagan qobiliyatlarni ham rivojlantirish mumkin ekanligi dalillangan. Shunga ko'ra biz har bir bola musika bilan shug'ullanishi lozim, binobarin musiqiy qobiliyatni faqat musika mashg'ulotlarining maqsadga muvofiq va izchil tizimi orqali shakllantirish va rivojlantirish mumkin deb hisoblashga haqlimiz.

Tabiatan berilgan nasliy qobiliyatni inkor etmagan holda shuni aytish joizki, xar bir jismonan sog'lom bolada musiqiy idrok, musiqiy eshitish, ijrochilik qobiliyatini shakllantirish mumkin. Bu jarayonda bolaning nasliy yoki tabiiy qobiliyati emas, o'qituvchining kasbiy mahorati, darsda qo'llaydigan metodikasi muhim ahamiyat kasb etadi. Albatta, bir xil sharoitda, masalan, musika darslarida bir sinfda, bir o'qituvchida ta'lim –tarbiya olayotgan o'quvchilarning o'zlashtirish darajasi har xil bo'ladi.

Shuning uchun insonni xarakteri, psixologik, fiziologik imkoniyatlari, qiziqishlarining shakllanish jarayoni juda murakkabdir. Pedagogika fani shu tufayli musiqa o'qituvchilaridan har bir o'quvchining individual xususiyatlarini, musiqiy eshituvi, xotirasi, amaliy ijrochilik xususiyatlarini o'rganib borish, har bir darsda ularni hisobga olgan holda mashg'ulotlarni tashkil etishni talab qiladi.

Bu musiqa darslarida alohida e'tiborga molik, chunki, musiqa mashg'ulotlarining sifat darajasi o'quvchilarni jamoaviy ijrochilik jarayonida yaqqol namoyon bo'ladi.

Musiqiy qobiliyat o'quvchi – yoshlarning ko'proq musiqiy eshituvini rivojlanganligi bilan izohlanadi. Chunki, musiqiy eshituvi (sulxi) rivojlangan bolalarni musiqani idrok etish, xotirasida saqlab qolish layoqatlari shunga mos tarzda shakllanadi. Musiqiy eshitish qobiliyati absolyut va solishtirma bo'lib, absolyut eshitish, idrok, tasavvur, diqqat, hotira kabilar bilan uyg'unlikda insonda tug'ma bo'lib, bunday qobiliyatga ega bo'lgan shaxs yoshligidan musiqiy ohang, tonallik, usullarni tez va oson ilg'ab, qaytarib bera oladi.

Shuni alohida ta'kidlash joizki, musiqiy qobiliyatlarni majmuini (tinglash, kuylash, notaga qarab o'qish, eslab qolish, cholg'uchilik) o'quvchilarda shakllantirib borish musiqa sohasidagi barcha mutaxassislar uchun birdek zarur. Chunki, bu qobiliyatlarni yaxshi rivojlanmaganlik holatlarini ba'zan katta yoshdagilar, jumladan kollej va oliy o'quv yurtlari talabalari orasida ham uchratish mumkin. Musiqa pedagogikasi va psixolog olimlarning ilmiy – tadqiqotlarida umuman qobiliyatsiz kishi bo'lmasligi, lekin, ayrim kishilarda ularni erta yoshdan yorqin namoyon bo'lishi (tug'ma iste'dod sifatida baholashda) yoki aksincha ayrimlarda ularni “sust” rivojlanishi haqida fikrlar bildirib o'tilgan. Bular juda murakkab psixologik omillar bilan bog'liq bo'lib, ba'zan insonlar o'zida mavjud qobiliyatlarni ham ko'pchilik oldida. Shuningdek, dars jarayonida namoyon qilaolmaslik holatlari uchraydi. Bunga ba'zi insonlarda (o'quvchilarda) tortinchoqlik, ko'pchilikni oldida “sust” bosish, uyatchanlik, o'z-o'ziga ishonch hissini yaxshi rivojlanmaganligi kabilar sabab bo'ladi. Bunday vaziyatlarda musiqa o'qituvchilari pedagoglik bilan bir qatorda yuqori darajadagi psixolog –pedagog bo'lishi muhim ahamiyat kasb

etadi. O'qituvchi har bir bolani doimiy ravishda individual tarzda sinchklab o'rganib borishi, ulardagi qobiliyatlarni aniqlash, ro'yobga chiqarish, o'rinli usul va vositalarni qo'llab ish tutishi, o'quvchida avvalo o'z – o'ziga ishonch hissini tarbiyalash, uni rag'batlantirish, sahnaga, ko'pchilik oldiga takror va takror chiqarish muhim rol o'ynaydi. Musiqa mashg'ulotlarini pedagogik va metodik jihatdan to'g'ri tashkil qilinishi, uyushtirilishi, darslarni qiziqarli, turli metod, usul, ko'rgazmali va texnik vositalardan unumli foydalanib o'tkazish o'quvchilarda darsga qiziqishlarini oshishiga olib keladi. Qiziqish esa o'z navbatida bolalarda uni o'rganish, kuylash, nazariy va amaliy ijrochilik ko'nikma va malakalari yetarli darajada o'rganishga xoxish – istak, rag'batni kuchayishiga sabab bo'ladi. Aynan mana shu omillar ularning musiqiy qobiliyatlari shakllanishi jarayonini tezlashuviga ham samarali ta'sir ko'rsatadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Soipova.D "Musiqa o'qitish nazariyasi va metodikasi" Toshkent 2009-y
- 2.G'oziev. Y "Umumiy psixologiya" Toshkent 2002-y
- 3.www.lib.psichology.ru
- 4.<http://www.ziynet.uz>.

ФИО автора: *Andaniyazova Gavhar Ruziqulovna*

Toshkent davlat yuridik universiteti qoshidagi akademik litseyining oliy toifali ona tili va adabiyoti o'qituvchisi

Название публикации: «BADIY MATNDA SINTAKTIK VOSITALAR LINGVOPOETIKASI (Sh.Boshbekov asarlari misolida)»

Annotatsiya. Badiiy asar tili va yozuvchi uslubini tadqiq qilishda, ko'pincha, leksik, frazeologik vositalar, badiiy tasvir vositalari, ijodkorning o'ziga xos so'z va ibora yaratish mahorati kabi masalalar o'rganiladi-yu, ularning fonetik va grammatik xususiyatlari e'tibordan chetda qoldiriladi. Lekin Sharof Boshbekov asarlari tahliliga jiddiy yondashilsa, tilning barcha sathlari uchun ham boy poetik material bera olishi kuzatiladi. Ushbu maqolada o'zbek adibi Sharof Boshbekov asarlarining til xususiyatlari va mazmuni parsellyatsiya orqali aks ettirilish o'rinlari ko'rsatib berilgan.

Annotation. In the study of the language and style of the work of art, lexical, phrasal verbs, artistic imagery, the artist's ability to create unique words and phrases are often studied, and their phonetic and grammatical features are ignored. However, a serious approach to the analysis of Sharof Boshbekov's works can provide rich poetic material for all levels of language. This article deals with the issues of linguistic features and content of Sharof Boshbekov's works

Аннотация. При исследовании языка художественного произведения и стиля писателя, обычно, изучаются лексические, фразеологические, а также средства художественного изображения, мастерство создания своеобразного слова и выражения, но при этом выпадают с поля зрения их фонетические и грамматические особенности. Однако при серьезном анализе произведений Шарафа Бошбекова наблюдается подача богатого поэтического материала, охватывающая все пласты узбекского языка. В данной статье показаны примеры раскрытия языковых особенностей и содержания произведений Ш. Бошбекова посредством парцелляции.

Kalit so'zlar: gap bo'laklari, parsellyatsiya, badiiy asar, jonli nutq.

Key words: parts of speech parcels artwork live speech.

Ключевые слова: члены предложения, парцелляция, художественное произведение, прямая речь.

Tilshunoslikda keyingi yillarda lingvopoetika sohasi rivojlanib, bir qator yirik tadqiqotlar yuzaga keldi. Bu borada so‘nggi yillarda olib borilgan ishlar sifatida V.Ya.Zadornova hamda A.A. Lipgartning keng ko‘lamli faoliyatlarini e‘tirof etish mumkin. Lingvopoetika masalari yuzasidan muhim fikrlarni o‘rtaga tashlab, ushbu yangi sohaning keng ildiz otishiga o‘zining ko‘plab asarlari bilan hissa qo‘shgan V.Ya.Zadornovanning ilmiy izlanishlarida lingvopoetika sohasining aniq predmeti, maqsadi va muammolari ochib beriladi. Tilshunos “Matnning lingvopoetik jihatdan o‘rganilishi tilning u yoki bu birligini shunchaki aniqlashga qaratilgan emas, balki badiiy asar ko‘rsatadigan estetik ta’sirni so‘z yordamida izohlashga yo‘naltirilgandir” deb ta’kidlaydi.

“Lingvopoetika asoslari” nomli kitobi orqali ushbu sohaning muammolarini bir qadar ochib bergan A.A.Lipgart faoliyatida ham lingvopoetika masalalari chuqur tadqiq etilganini kuzatish mumkin. Uning fikricha, “lingvopoetika – bu filologiyaning bir bo‘limi bo‘lib, lingvopoetika masalalari doirasida badiiy matnda uslubiy markerlangan birliklar qo‘llanilishi, matnda ular estetik effekt berishga yo‘naltirilgan bo‘lishi hamda shu maqsadda badiiy matn mazmuniy strukturasida qo‘llanilishi” mumkin.

Badiiy matnda til birliklaridan poetik maqsadda unumli va o‘rinli foydalana olish ijodkor mahoratining muhim qirrasidir. Muayyan badiiy asar mutolaasiga kirishar ekanmiz, avvalo, undan lisoniy zavq olishni, tilimizning beadad imkoniyatlaridan huzurlanishni istaymiz. Zero, Nizomiddin Mahmudov ta’kidlaganidek: “Til jihatidan nomukammal badiiy asar mavzu va g‘oya jihatidan mukamallik da’vo qilishi yoki mavzu va g‘oya jihatidan nomukammal asar til jihatidan komillik da’vo qilishi haqiqatga mutlaqo ziddir. Ana shuning uchun ham badiiy so‘zning boy va qadim

tarixidan to hozirgi kunga qadar til mahorati masalasi oqil va odil soʻzchilar eʼtiboridan chetda qolgan emas”. (1. 25.)

Turli lisoniy vositalar- elipsis, inversiya, ayniqsa, parsellyatsiya kabi nutqning stilistik imkoniyatlari- har bir ijodkorning badiiy asar tilining oʻziga xos uslubini shakllantirishdagi oʻrni beqiyosdir. Jumladan, Sh.Boshbekov oʻz asarlarida voqelikni badiiy-estetik jihatdan taʼsirchan va yorqin ifodalash uchun tilning fonetik, leksik va grammatik imkoniyatlaridan oʻziga xos tarzda foydalanadi. Yozuvchi oʻzi bayon qilayotgan fikrni kitobxonga qahramon tilida sodda, ixcham, aniq va taʼsirchan qilib yetkazib berish uchun badiiy tasvir vositalaridan foydalangan holda loʻnda va aniq tushuntirishga harakat qiladi. Adib matnda qahramonlar nutqini jonli nutqqa yaqinlashtirish hamda ularning tilini individuallashtirish uchun partsellyatli tuzilmalar yordamida birikkan sintaktik butunliklardan unumli foydalangan. Maʼlumki, ogʻzaki nutq jarayonida, matnda baʼzan muloqot talabiga koʻra yaxlit bir jumlada uzilish sodir boʻladi. Soʻzlovchi tinglovchiga biror voqea-hodisa haqida xabar berayotganda mana shu xabar ichidagi eng muhim fikrni boshqalaridan ajratib, alohida taʼkidlab aytishga harakat qiladi. Ogʻzaki nutqda taʼkid ohang, pauza, mantiqiy urgʻu kabi vositalar yordamida amalga oshirilsa, badiiy matnda partselyativ tuzilmalar, yaʼni matn komponentlarini ekspressiv-stilistik maqsadga koʻra qayta tartiblash orqali namoyon boʻladi (2. 46) Masalan: 1. ***Jamol ota butunlay ketib qoldilar.*** 2. ***Jamol ota ketib qoldilar. Butunlay.*** ("Tushov uzgan tulporlar"). Birinchi gap odatdagi tartibda tuzilgan sodda gap, ikkinchi gap esa partsellyatli tuzilmali gap hisoblanadi. Bunda birinchi qism - asos, ikkinchi qism esa - partsellyat boʻlak sanaladi.

"Parsellyatli tuzilmalardagi tartib mohiyat eʼtibori bilan taʼsirchan soʻz tartibi boʻlib, uslubiy jihatdan betaraf tuzilmali gap qismlarini kommunikativ maqsadga muvofiq tarzda guruhlash, sintaktik jihatdan qayta oʻrinlashtirish sifatida roʻyobga chiqadi"(2. 48). Masalan: ***Kuzda armiyaga ketaman. Chegaraga. Seni qoʻriqlagani!*** ("Tushov uzgan tulporlar

Gap tuzilmasini bu xilda qayta ko'rish, (ya'ni uning qismlarini sintaktik jihatdan qayta tartiblash) ma'lum qismni mantiqiy jihatdan ajratishga asoslanadi va o'ziga xos ekspressiv ifoda shakli hamda funksional-semantik munosabatlar tarkib topadi (3. 18.)

Umrinning oxirigacha osilib turadi (1). Bo'ynimda (2). Kecha-yu-kunduz (3). Ermakda, chaqaloq beshigiga osilgan shiqildoqday (4). (“Tushov uzgan tulporlar”)

Ushbu matn parchasi to'rtta partsellyatli tuzilmadan tashkil topgan 1-gap asos, 2 va 3 gap parsellyat. Asosdagi o'rin holi va payt holi aniqlashtirilmaganligi va ta'kidlab aytilishi kerak bo'lgan eng muhim fikr bo'lgani uchun parsellyat bo'lak sifatida ajratilgan. Shuningdek, 4-gap bilan 1-gap o'rtasidagi aloqani 3-parsellyat gap zichlashtirgan. Ya'ni qahramon umrining oxirigacha ermak sifatida, chaqaloq beshigiga osilgan shiqildoqday osib yuradi.

Og'zaki nutqda, matnda ba'zan kommunikativ talablarga ko'ra yaxlit bir qurilmada uzilish sodir bo'ladi. Bunda yaxlit tasavvur etiladigan sintaktik birlik (xoh u sodda gap shaklida bo'lsin, xoh u qo'shma gap shaklida bo'lsin, xoh murakkab sintaktik butunlik shaklida bo'lsin) ikki va undan ortiq kommunikativ birliklarga - ifodalarga bo'linib ketadi. Masalan: 1. Ha, tilingizga tushunmayapman. Shuning uchun tarjimon chaqirmoqchiman. Militsiyadan. 2. Olim. Rahmatulla ichmaydi. ***Bir gramm ham.*** ..Masalan, men yuz grammdan ortiq hech qachon ichgan emasman. ***Hech qachon.*** 3. Sayyora. ..Chizgan suratlaringga qarasam, etim junjikib ketadi. Qo'rqaman... ***Rasmlaringdan ham, o'zingdan ham.***

Ko'rinadiki, birinchi misolda asosiy gap "Ha, tilingizga tushunmayapman. Shuning uchun tarjimon chaqirmoqchiman"dan keyin kelgan birlik ("Militsiyadan" o'rin holi) alohida ta'kidlanib, kommunikativ yuk olib, gapdan ajralib, undan bo'linib chiqqan. Natijada sodda gap tarkibida bo'linish hodisasi ro'y berib, u ikki ifodaga ajratilgan.

Ikkinchi misolda asosiy gap ("Rahmatulla ichmaydi. ***Bir gramm ham.*** ..Masalan, men yuz grammdan ortiq hech qachon ichgan emasman")dan, ***"Hech qachon"***

shaklidagi birlik (O'xshatish ergash gapi) alohida ta'kidlanib, kommunikativ yuk olib, bosh gapdan ajralib chiqqan.

Uchinchi misolda ("..Chizgan suratlaringga qarasam, etim junjikib ketadi") murakkab sintaktik butunlikdan **"*Rasmlaringdan ham, o'zingdan ham*"** mustaqil gapi birinchisidan ajralib chiqib, gap tashqarisiga chiqqan, ya'ni uzilish hodisasi sodir bo'lgan.

Yuqorida keltirilgan misollardan ko'rinadiki, partsellyatsiya (uzilish) hodisasi mikromatn bilan bevosita aloqador bo'lgan hodisa hisoblanib, u yaxlit bir qurilmani ikki yoki undan ortiq qismlarga, ifodalarga bo'lib yuboradi.

Parsellyatsiya faqatgina bog'liq tekst, matn sathida o'z aksini topadi.

Agar parsellyatsiya kommunikativ nuqtai nazardan o'rganilsa, unga faqat nutqiy qurilmani tashkil qiluvchi uzvlari bilan zich bog'langan matn birligi sifatida yondashish kerak. Parsellyatsiya faqat unga aloqador asosiy gap bilan emas, balki murakkab sintaktik butunlikning boshqa birliklari bilan ham leksik-semantik jihatdan zich bog'langan bo'lishi ayrim manbalarda qayd etilgan.

Faqat matn sathida sodir bo'ladigan mazkur hodisa bir kommunikativ birlikni ikki yoki undan ortiq kommunikativ birliklarga bo'lib tashlar ekan, bu jarayon ifodaning aktual bo'linishi bilan bevosita aloqador. Parsellyatsiya tufayli yaxlit kommunikativ birlik ikki qismga: tema va remaga ajratiladi. Bunda ifodaning nuqtagacha bo'lgan qismi tema, nuqtadan keyin keladigan qismi rema sanaladi. Masalan: O'zi sal mundayroq. G'ilay. Bunda "O'zi sal mundayroq" qismi - tema, "G'ilay" qismi esa rema hisoblanadi.

Parsellyatsiya tufayli ko'pincha sodda gapga kiritilgan so'zlarning tenglanishli qatoridagi bir a'zosi yoki bir necha a'zosi yoki butun bir tenglanishli qator, shuningdek a'zolari orasida izohlash, sharhlash munosabati ifodalangan tenglanishli qatorning izohlovchi qismi, ba'zan esa yolg'iz bir bo'lak asosiy ifodadan ajralib chiqishi mumkin. Shuning uchun bunday gap - ifodalarda parsellyatsiya qilingan qism, parsellyat kesimdan boshqa gap bo'laklari shaklida bo'ladi.

Bunday konstruksiyalarning birlamchi vazifasi asosiy gapdagi eng muhim mazmuniy-mantiqiy uzvni alohida ta'kidlash yo'li bilan shu uzvni poetik aktuallashtirishdan iboratdir. Ta'bir joiz bo'lsa, gapdagi asosiy uzv badiiy maqsad bilan gapdan tashqariga chiqariladi, bir o'zi alohida pozitsiyani egallaydi, ham shaklan, ham mazmunan mustaqillashadi.

Parsellyat:

1) ega shaklida bo'ladi: Sayyora. ..Kecha Adiba ona keluvdilar. **Sizlarni to'rtinchi sinfda o'qitgan opa-chi.**

2) to'ldiruvchi shaklida bo'ladi: Ayol. Bo'lmasa siz ham erimni aralashtirmang! **Sobiq erimni...** Sayyora... Chizgan suratlaringga qarasam, etim junjikib ketadi. Qo'rqaman... **Rasmlaringdan ham, o'zingdan ham.**

3) aniqlovchi shaklida bo'ladi: Soli. ..Shef, anavi ikkalamiz ko'rgan kinoning nomi nima edi? **Juda uzun, qurg'ur.** Soli. ..Jang boshlanadi. **Borodino!**

4) hol shaklida bo'ladi: Ayol. ..Bilsangiz bunaqa muzika chaladiganlar orkestrning, xo'-o', oxirida o'tiradi! **Hammadan keyinda! Yo'lakda, daxlizda!..** Mening uchgim kelyapti! Noma'lumlikka! Mavhumlikka! O'tkir. ..U yoqda nima bor? Nima qilaman men u yoqda? Misri, bolalar, mening... yashagim kelmayapti! **Sirayam!! Sirayam!!!** Misriyo. ..Doim hammamiz birga bo'lamiz. **Ilgarigiday!** Odil. ..Keyingi vaqtlarda o'zim bilan o'zim gaplashadigan odat chiqaribman. Yo'q, ovoz chiqarib emas. **Ichimda...**

Yana misollar: Ayol. ..Faqat birovga aytishga qo'rqaman - ishonishmaydi-da... Kulishadi... Menimcha, faqat bolalar rostakamiga sevoladi. **Shundoq ro'yirost, hisob-kitobsiz, tamasiz..** Erkak. Uydagilar xursand, buning esi kirib qolibdi, deb. Qizni izlab, desangiz, butun spravochniklarni qarab chiqdim. Keyin bilsam, u o'lib ketgan ekan. **1913-yilda...** Soli. Keyin sudga chaqirishadi. **Qiz jabrlanuvchi, yigit guvoh sifatida.**

O'tkir. Dadam judayam murakkab odamlar. Bilish qiyin. **Judayam kamgaplar.** Soli. ..Shef, anavi ikkalamiz ko'rgan kinoning nomi nima edi? **Juda uzun, qurg'ur.**

Soli. ..Biz - xalqning bir zarrasimiz... Chuqurdagi, albatta. Soli. Kichkina spravka, janoblar: xabaringlar borki, buvasi fanlar akademiyasining shahar chetidagi bog'ida bog'bon. Ya'ni, ***Misrining dadasi tez-tez dam olgani borib turadigan bog'***.

Shunday qilib, parsellyatsiya mikromatn tizimida muhim ahamiyatga ega bo'lgan hodisa sanalib, u tufayli ekspressiv-stilistik jihatdan betaraf bo'lgan bitta kommunikativ birlik ekspressiv-stilistik ta'sirchanlikka erishish maqsadida ikkita kommunikativ birlikka bo'linadi. Bu hodisa sodda gap-ifoda sathida ham, qo'shma gap-ifoda sathida ham, murakkab sintaktik butunlik sathida ham namoyon bo'ladi.

Ko'rinadiki, parsellyatli tuzilmalar matnda qahramonlar nutqini og'zaki nutqqa yaqinlashtirib, uning eng muhim fikrini tinglovchiga ixcham va aniq qilib yetkazib berishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Миртожиев. М., Махмудов Н. Тил ва маданият. – Тошкент: Ўзбекистон, 1992. – 110 б.
2. Toshaliyev I. Hozirgi o'zbek tili. Sintaksis. Sintaktik va sintagmatik qayta bo'linish. Partsellyatsiya: – Toshkent: Zarqalam, 2004.
3. Ёўлдошев М. Бадиий матн ва унинг лингвоэтик таҳлили асослари. – Тошкент: Фан, 2007.
4. Юлдашев М. Бадиий матннинг лингвопоэтик тадқиқи: Филол.фан. ...д-ри дисс. – Тошкент, 2010.
5. Yuldashev M., Andaniyazova D. The aesthetic function of literary text // International scientific and current research conferences. “Science and innovation in the XXI century: current issues, discoveries and achievements - II” Hawaii, USA. Conference Date: 17-06-2021. P.26-31. Doi - <https://doi.org/10.37547/iscrc-intconf09>
6. Липгарт А. А. Методы лингвопоэтического исследования. – М., 1997.
7. Липгарт А. А. Основы лингвопоэтики // Учебное пособие. – М.: Диалог-МГУ, 1999. – 165 с.

Andaniyazova D.R. Linguocultural and linguopoetic study of the precedent names in Uzbek language // International Journal of Anglisticum. Literature, Linguistics and Interdisciplinary Studies. Volume: 9 | Issue: 9|. – Macedonia, 2020. – P. 45-54. Impact factor ICV: 86,76.

ФИО автора: *Sultonova Dildora Halim qizi*

O'zbekiston Davlat Jahon tillar Universiteti, Magistratura 2-bosqich talabasi
Toshkent, O'zbekiston Respublikasi

Название публикации: «SHE`RIY TARJIMADA SHAKL VA OHANG»

ANNOTATION

Topicality of the theme: is conditioned by: 1) about the world of poetry; 2) necessity of different aspect of the poem 3) the importance of analysis of approaches in the poem in English and Uzbek.

Maqola she`riyat olamiga bag`ishlangan bo`lib, she`rlarni bir tildan boshqa bir tilga tarjima qilish usullari va yo`llari aytib o`tilgan. Mashhur o`zbek shoirining she`rini ingliz tilidagi tarjimasi tahlil qilingan.

The aim of the article. This paper is devoted to the analysis of linguistic features of some English and Uzbek poems. The equivalents of some poems in a target language are given for interpreting them in the other language to find out several important innovative ways of translation and contrasting their peculiarities in the English and Uzbek languages. The results and examples of this paper can help to distinguish some differences in the meanings of the English and Uzbek poem about motherland and to learn linguistic peculiarities of them.

Key words: equivalent, adequate, calque, transliteration, adaptation;

She`riyat olami inson his tuyg`ularini aks ettiruvchi ko`zgu hisoblanadi. Biror bir she`rni o`qish davomida undan kuch va ilhom olasiz hamda hordiq chiqarasiz.

Nafaqat o`z yurtigizdagi shoir va yozuvchilarning asarlari, balki chet el namoyondalarining shox asarlari ham bundan mustasno emas. Buning uchun avvalo, she`riy tarjima zo`r va yuqori sifat darajasida bo`lishi lozim. She`riy tarjima so`z san`atining o`ziga xos turi bo`lib, uning predmeti ohangdor so`z yoxud musiqiy so`zdir. Ayni paytda, she`riy tarjimada faqat ohangdor, alohida so`zlar emas, balki ohangdor so`zlardan tashkil topgan muayyan she`riy asar tarjima qilinadi. She`riy

asar deganda, biz, timsollar, ramzlar, tashbehlar singari badiiy vositalar ishtirokida muayyan shoirona uslubda yaratilgan ohang va marom fonidagi ruhiy-emotsional manzarani tushunamiz. She'riy tarjimada bir tilda dunyoga keltirilgan ana shu manzara, ikkinchi tilda qayta yaratilishi lozim. Shu bois she'riy tarjima, nasriy tarjimadan farqli o'laroq, shoir-tarjimonning asari – boshqa bir muallifning ijod mahsuli hisoblanadi va u tom ma'nodagi ijodiy mehnat bo'lib, iste'dod hamda san'atkorona mahorat bilan amalga oshiriladi. U, eng avvalo, ko'ngil ishi. Tarjimon esa, XIV asrda yashab o'tgan, Nizomiyning “Xusrav va Shirin” dostonini forsiydan o'zbekchaga o'giran buyuk o'zbek shoir-tarjimoni Qutb Xorazmiy aytganidek, “tarjima qilinayotgan asarning oshig'i, u o'z muhabbatini o'zga borliqda ko'radigan, uning sog'inchini oldida boshqa barcha sog'inchlarni unutib yuboradigan ijodkor inson”.

Har bir she'riy tarjima bir millat bilan ikkinchi millat orasidagi ko'prik vazifasini o'tashidan tashqari, tarjima qilingan tilda so'zlashadigan millatning bilimini va estetik saviyasini oshirishga xizmat qilishi lozim. Ko'pincha, ana shu tamoyillarga amal qilinadi, lekin davr taqozosi tufayli tarjimaga “ijtimoiy buyurtma” tarzida yoshdashish yoki uni hamyonni to'ldiradigan vosita, deb qarash ham mavjudligini afsus bilan ta'kidlash joiz. Biz yuqorida shoir-tarjimonning eng asosiy vazifasi sifatida tarjimada asliyatdagi ohang va marom fonida berilgan ruhiy-emotsional manzarani qayta yaratish, dedik. Usmon Nosir, Mirtemir, Zulfiya, Asqad Muxtor, Erkin Vohidov kabi ustoz tarjimonlar o'zlarining aksariyat tarjimalarida ana shu “qayta yaratishga” erishganlar. Tarjima har bir tarjimonning ish usuli, bilimi, saviyasi va tajribasiga bog'liqdir. Tarjima qilishning turli usullari mavjud. Ular ingliz tilida: “equivalent”, “adequate”, “calque”, “transliteration”, “adaptation” deb yuritiladi. Bundan tashqari yana boshqa bir qancha usullarni ham aytib o'tish mumkin. Misol sifatida Muhammad Yusufning “Iqror” she'rini ingliz tilida A'zam Obid tarjimasida ko'rishimiz mumkin.

Confession

by Muhammad Yusuf

Oh, my father`s birthplace

My lovely motherland,

Let me lay my soul on your shade.

Uzbekistan, You are the kindest,

You are so great,

For Rome- your clover-field –

I cannot trade.

The Earth is covered with water and
slopes,

I saw many countries, fates and hopes,

Your mountains uphold me and follow,

Asking to be proud high and low.

I met the most adorable white hands,

It seems I am trusting or a self-lover

Since for me the best Paris restaurants

Before your tandoor are out of favor.

I`m stubborn, I can`t speak foreign
language

I don`t sleep and comfort leaves my
mind

What to do in three days If I miss you?

Will remain unfinished all the ride.

I perceive that you are my most
sublime,

I accept this soil the closest stop.

A lamb that`s born in Bakhmal in
springtime

To me is better than the Arabian
antelope.

Each day I spend with you is a big fete,

Without you I`m scared, I`m full of
worry.

I welcome those who know you and
respect

For those who don`t know you I feel
sorry.

Endi she`rni asl holatida ko`rib chiqsak.

Iqror

(Muhammad Yusuf)

O, ota makonim, Onajon o`lkam,

Bitta tandiringga alishmasman men.

O`zbekiston, jonim to`shay soyangga.

Na gapga ko`nayin, Na til bilayin,

Senday mehribon yo`q, Seningdek
ko`rkam.

Ko`zdan uyqu qochdi, dildan halovat

Rimni alishmasman bedapoyangga.

Uch kunda sog`insam nima qilayin,

Bir go`sha suv bo`lsa, bir go`sha
qirlar,

Chala qolar bo`ldi hamma sayohat.

Qancha yurtni ko`rdim, qancha
taqdirlar.

Bildimki, baridan ulug`i o`zing,

Bildimki, yaqini shu tuproq menga.

Qayga borsam suyab, boshni tik tut
deb,

Bahorda Baxmalda tug`ilgan qo`zing,

Arab ohusidan azizroq menga.

Tog`laring ortimdan ergashib yurar.

Sen bilan o`tgan har kun bayramdir -
bazzm,

Ko`rdim suluvlarning eng faranglarin.

Sensiz bir on qolsam, vahmim keladi.

Yo xudbinman men, yo bir sodda
kasman men –

Seni bilganlarga qilaman ta`zim,

Parijning eng go`zal restoranlarin

Seni bilmaslarga rahmim keladi.

Tarjimon bu she`riy tarjimada tarjimaning ko`plab usullaridan foydalangan bo`lib, ular omission- tushirib qoldirish, addition- qo`shish, transposition- tartibini o`zgartirish, substitution- gramatik o`zgarishlar va boshqalar.

She`rning birinchi qatori - ekvivalent usulda bo`lib, ota makon, onajon o`lkam so`zlarining o`rniga, vatan so`zining sinonimlari motherland, father`s birthplace deb berilgan. Ikkinchi qator-“ word for word translation” ya`ni so`zma-so`z tarjima usulida. Uchinchi qator – “antonymic translation”usuli orqali berilgan ya`ni inkor gap darak gap shakli orqali o`quvchiga to`g`ri yetqazilgan. To`rtinchi qatorda- “adequacy” usuldan foydalanilgan bo`lib, so`zlarning ma`nosi chiqarib berilgan. Qolgan satrlarda ham tarjimaning “adequacy” usulidan foydalanilgan. Shuningdek, shahar va joy nomlari: O`zbekiston, Parij, Baxmal kabi atoqli otlar translitiratsiya va transkripsiya qilingan. “Tandir” so`zi milliy so`z bo`lgani va boshqa xalqlar uchun notanish so`z bo`lganligi uchun shu iborani o`zi “borrowing” usulida “tandoor” deb berilgan.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Abdulla SHER “She`riy tarjima – yuksak san`at”. Maqola. Saviya.uz sayti
2. A`zam Obid “Nurli tonglar orzusi” she`riy tarjima kitobi. 2000-y.

ФИО автора: *Jo'rayeva Gulhayo*

Buxoro viloyati G'ijduvon tumani

61-IDUM ona tili va adabiyot fani o'qituvchisi

Название публикации: «TOG'AY MURODNING “OYDINDA YURGAN ODAMLAR” QISSASIDAGI KOMPARATIV TROPLARNING LINGVOKULTUROLOGIK XUSUSIYATLARI»

Annotatsiya: Mazkur maqolada o'zbek yozuvchisi Tog'ay Murodning “Oydinda yurgan odamlar” asaridagi komparativ troplar(o'xshatish va metaforalar) lingvokulturologik jihatdan tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: lingvokulturologiya, frazeologizm, tiynat, komparativ trop, allyuziv nomlar, pretsedent birliklar, majoz, ramz, metafora.

Xalqning tiynati va tabiatini, ruhiyati va mentalitetini tildan ayri holda tasavvur etib ham, tahlil etib ham bo'lmaydi. Tildagi birliklarda, ayniqsa, frazeologizmlar, o'xshatish va metaforalarda xalqning mental o'ziga xosligi muayyan tarzda in'ikosini topadi. Negaki, bunday obrazli ifodalar xalqning teran dunyoqarashi, obrazli nigohi, idroki va tafakkuri mahsuli o'laroq dunyoga keladi.

Demak, aytish mumkinki, insonning dunyoni bilishida o'xshatish-qiyoslash benihoya katta o'rin tutadi. Ikki va undan ortiq paredmet yoki tushunchani o'xshash yoki farqli jihatlarini aniqlash maqsadida qiyoslash, taqqoslash tashqi dunyoni bilishning eng keng tarqalgan usullaridan biri. Qiyoslash - bilingan narsa-xususiyat vositasida bilinmagan narsa-xususiyatni osonlik bilan bilish imkoniyatini beradi. Masalan, gulning chiroyliligi bilingan xususiyat bo'lsa, endi boshqa narsalarning shu xususiyati gulga qiyoslab (guldek chiroyli, go'zallikda gul kabi) osonlik bilan idrok etilaverishi mumkin.

O'xshatish va metafora kabi hodisalar tilshunoslikda **komparativ troplar** deb ham yuritiladi⁴⁵. Bunga sabab, albatta, o'xshatishning asosida ham, metaforaning asosida

⁴⁵ Mahmudov N., Xudoyberganova D. O'zbek tili o'xshatishlarining izohli lug'ati. T.: “Ma'naviyat”, 2013. 8-bet.

ham o‘xshatish-qiyoslash hodisasi yotganidir. Aslida metafora ham o‘xshatish, faqat u qisqargan, yashirin o‘xshatishdir. Masalan, gulday qiz – o‘xshatish, gul – metafora.

Tog‘ay Murodning “Oydinda yurgan odamlar” asarida ham o‘xshatishlar orqali milliy mentalitetimizga xos elementlar ko‘rinadi. Asarda og‘ir tabiatli inson saman otga o‘xshatiladi⁴⁶. Ma’lumki, ot qadim-qadimdan insonga xizmat qilib kelgan. Ilmiy ma’lumotlarga ko‘ra, otlar miloddan taxminan uch ming yil ilgari xonakilashtirilgan. Uni mashq qildirish va har xil ishlarga, harakatlarga o‘rgatish – boshqa hayvonlarga nisbatan ancha qulay. Ot kuchli, sabr-chidamli, ko‘rkam, pokiza, ziyrak, hushyor, biror narsani darhol payqash, ko‘rish, hid bilish, tovushni, hatto bilinar-bilinmas sharpani eshitish, sezish qobiliyati kuchli. Bu fazilatlaridan tashqari ot insonning sodiq do‘sti, vafodori, og‘ir ishlarda madadkori, safarlarda hamrohi, jangu jadalda, boshqa xavf-xatarli holatlarda ko‘pincha kishini o‘limdan saqlab qoluvchi ajoyib jonivordir⁴⁷.

Mahmud Koshg‘ariyning ta’biri bilan aytganda ot “turkning qanotidir”⁴⁸. “Ot turkiy qabilalarda totem jonivorlardan biri bo‘lib, ezgulik ruhi sifatida shomonga yovuz ruh ustidan g‘alaba qilishda yordam beradi. Shomonlarning hassalari ko‘pincha ot ramzini ifodalaydi va o‘zbek xalqida hozirgacha otning devi bor degan inonchlar saqlanib qolgan”.

O‘zbek tilida ot komponentli frazeologizmlar shaxsning faoliyati, uning sifatiy ko‘rinishlari, psixik holati, kechinmalari, intellektual qobiliyati, emotsiyasini ifoda etadi. Bu frazeologizmlarda shaxsning u yoki bu holatini ifodalovchi leksema ishtirok etganligi sababli, ularni shaxs komponentli frazeologizmlar deb atadik. Shaxs komponentli frazeologizmlarni leksik-semantik tavsiflash, tahlil etish bo‘yicha tadqiqotlar olib borilsa-da, ularning strukturasi, komponentlarining xususiyatlari tahlil etilmagan.

Darhaqiqat, turg‘un o‘xshatishlar tarkibidagi o‘xshatish obrazi, ya’ni o‘xshatish etaloni alohida ahamiyatga ega. U o‘xshatishning mazmunini kasb etadi, o‘xshatish subyekti va asosi shu etalon atrofida birikadi.

⁴⁶ Qarang: T. Murod. Oydinda yurgan odamlar. Qissa. –T.: “Sano-standart” nashriyoti, 2017, 10-bet.

⁴⁷ Шомақсудов Ш., Шораҳмедов Ш. Маънолар маҳзани. –Тошкент: ЎМЭ, 2001. –Б.263.

⁴⁸ Маҳмуд Кошғарий. Девону луғотит турк. 1-том. –Тошкент: Фан, 1960. –Б.83.

Xalqning dunyoni tasavvur etishi va anglashidagi o'ziga xoslik, ya'ni milliy-madaniy ma'lumot ayni shu o'xshatish etalonida o'z aksini topadi. Xalqning milliy obrazli tafakkur tarzining mahsuli sifatida turg'unlashgan, etalonlashgan obrazlar milliy idrokni aks ettiradi. Mutaxassislarning qayd etishicha, "o'xshatish etalonlari an'anaga kirgan, avloddan avlodga o'tib kelayotgan obrazlar sifatida xalqning dunyoni o'ziga xos idrok etishining ifodachisi bo'lgani uchun etalonlar komporativ iboralar tarkibida alohida o'rin tutadi va lingvokulturologik, ya'ni til, milliy madaniyat va mentalitet munosabatlarini belgilash jihatidan favqulodda muhimdir"⁴⁹. Masalan, o'zbek tilidagi qip-qizil anorday yuzli o'xshatishi boshqa tillarda uchramasligi mumkin. "Qip-qizil anorday"⁵⁰ o'xshatish etalonida o'zbekcha milliy-madaniy qarash, tasavvur yorqin aks etgan. Bu yerda qizil rangi ham o'ziga xos ma'no tashiydi.

Yoki yuz subyekt bo'lgan yana bir muallifning individual o'xshatishlaridan biri "barchin yuzli" o'xshatishidir. Ushbu o'xshatishda *pretsedent* nom etalon vazifasida kelganinining guvohi bo'lamiz. *Pretsedent* birliklar til tizimini tadqiq etishning etakchi yo'nalishlaridan biri bo'lgan lingvokulturologiyaning asosiy o'rganish obyektlaridan biri hisoblanadi. Mazkur birliklarga bag'ishlangan tadqiqotlarda qayd etilishicha, *pretsedent* termini tilshunoslikda birinchi marta Y.N.Karaulov tomonidan qo'llangan.

Rus tilshunosligida muayyan til sohiblariga yaxshi tanish bo'lgan va ularning lisoniy xotirasida saqlanadigan, nutqiy faoliyatda qayta-qayta murojaat qilinadigan shaxs nomlari, barqaror so'z birikmalari, jummlalar hamda matnlar *pretsedent* birliklar sifatida qayd etiladi.

Durdona Xudoyberganova bu haqida shunday yozadi: "Badiiy asarda qo'llangan *presedent* nomlar, eng avvalo, lingvopoetik ahamiyatga ega bo'lgan muhim semantik-stilistik komponentlardan biridir. Shu bilan birga *presedent* nomlar qatnashgan matn o'zida umumjahon yoki umummillat ilmi, adabiyoti, madaniyati va tarixiga doir axborotlarni saqlovchi kontekst vazifasini ham bajaradi. Bu, xususan, *presedent* nomlar matnda allyuziv nom sifatida qo'llanganida vode bo'ladi. Ma'lumki, allyuziv

⁴⁹ Mahmudov N., Xudoyberganova D. O'zbek tili o'xshatishlarining izohli lug'ati. T.: "Ma'naviyat", 2013. 10-bet.

⁵⁰ Tog'ay Murod. O'sha asar, 181-bet.

nomlar mashhur adabiy yoki tarixiy-madaniy faktga ishora qiluvchi nom hisoblanadi”⁵¹.

Pretsedent nomlar ma’lum sifatlarning namunaviy yig’indisiga ishora qilish xususiyatiga ega bo’lganligi sababli muayyan lingvomadaniyatda biror tushunchaning ramzi sifatida qo’llanadi. Aytish joizki, turli matnlarda Hotam, Luqmoni Hakim, Rustam, Majnun, Layli, Ka’ba, Bog’i Eram, jomi Jam kabi an’anaviy ramziy nomlarni qo’llash bilan birga Kumush, Jaloliddin, Kolumb, Otello, To’maris, Barchin kabi nomlarni ham muayyan tushunchaning ramzi sifatida qabul qilish o’zbek lingvomadaniyatiga xos xususiyatlardan biriga aylandi. Jumladan, bugungi kunda – *Kumush* iboli, andishali o’zbek ayoli, *Jaloliddin* – jasur vatanparvar, *Kolumb* – kashfiyotchi, Otello – o’ta rashkchi, *To’maris* va *Barchin* nomlari esa mard, oriyati baland ayol ramzi sifatida qo’llanmoqda. Bunday qo’llanish mazkur pretsedent nomlarning o’zbek lingvomadaniyatidan etalon sifatida o’rin olishiga yo’l ochadi.

O’zbek tilida faol qo’llanuvchi etalonlardan biri bu – oy. Tadqiq etayotganimiz mazkur asarda esa oy etalon, ya’ni obeyt emas, subyekt vazifasini bajargan. **“Zardoli bargi misol qayrilma oy bulutsiz osmon oqshomida havolandi”**⁵². Ushbu gapda oyni qayrilma zardoli bargiga o’xshatilgan.

Yana bir o’rinda muallif Oymomo tilidan **“Oy-da menday tug’madi, olam-da taqdirimday zim-ziyo”**⁵³ deb yozish orqali oyni Oymomoga o’xshatadi. Muallifning asar qahramoniga Oymomo deb nom berishiga ham oy etaloni sabab bo’lgan.

Rus lingvomadaniyatida oy o’xshatish etalonining o’zbek tilidagi go’zallik mazmuni mavjud emas, bu lingvomadaniyatda oy obrazi ko’proq g’amgin, ma’yus, sovuq manzara bilan bog’lanadi, shu holat rus mental tasavvurotida an’anaga kirgan. Xitoy va koreyslarda esa oy etaloni faqat musbat o’lchovlarda talqin etiladi, go’zal ayolning oyga o’xshatilishi juda keng tarqalgan, xuddi o’zbeklardagi kabi oy obrazi go’zallik, yorqinlik, yoqimlilik kabi sifatlarni tamsil etishga xizmat qiladi. Yoki xitoy va koreyslarda ayol yuzining o’rikka, majnuntol novdasiga o’xshatilishi, go’zal yuz

⁵¹ Xudoyberganova D. Presedent nomlarning antroposentrik talqini.//O’zbek tili va adabiyoti jurnali. 2015-yil 2-son. 41-bet.

⁵² T. Murod. O’sha asar, 163-bet.

⁵³ T. Murod. O’sha asar, 143-bet.

aylanasi (oval shakli)ning oshqovoqning urug'idan iborat etalon vositasida ta'kidlanishi mavjudki, ular o'zbek, rus va boshqa lisoniy mental an'alariga begonadir. Demak, turli tillarda o'xshatish etalonlarining tanlanishida ham farqli milliy- etnik idrok hal qiluvchi o'rin tutadi⁵⁴.

O'xshatish etalonlaridan faol qo'llanuvchilaridan biri bu – olma etalonidir. O'zbek lingvomadaniyatida yuzni, yanoqni olmaga o'xshatish uning go'zal, yoqimlilikidan darakdir: ***“Ayollarning oppog'i, Misli olma yanog'i, Gulsun opamga salom”***⁵⁵.

Ko'rinadiki, o'xshatish asosan nutqiy hodisa hisoblanadi. Chunki bu o'rinda ma'lum predmet bir predmetga o'xshatilsa, xuddi shu predmet boshqa o'rinda ikkinchi narsaga o'xshatilishi mumkin.

Aristotelning fikricha, metafora ham o'xshatishdir, chunki ular o'rtasida arzimagan farqlar mavjud, xolos. Masalan, *u sherday tashlandi* ifodasida o'xshatish bor, agar ifoda *sher tashlandi* tarzida o'zgartirilsa, metafora yuzaga keladi⁵⁶.

Metafora hodisasi ikki ming yildan ortiq vaqt mobaynida tilshunoslik ilmida tadqiq etib kelinayotgan bo'lsa-da, o'tgan asrning boshlariga qadar metaforani fanga, fan tiliga, terminologiyaga yot bo'lgan hodisa sifatida talqin etish ustuvorlik qilib keldi. Shu vaqtga qadar metafora badiiyat doirasida o'rganib kelindi. Antik davrning deyarli barcha faylasuflari metaforani, asosan, nutqning bezagi, nutqiy ko'chim, badiiylilik vositasi sifatida talqin qilganlar.

Professor Nizomiddin Mahmudov bu haqida shunday yozadi: “Ingliz faylasuflari nutq, eng avvalo, fikrni ifodalash va bilimlarni uzatish uchun xizmat qiladi va bu vazifani bajarish uchun faqat to'g'ri ma'noda qo'llangan so'zlar yaroqlidir, deb hisoblaganlar. Hatto, masalan, T. Gobbs metaforalarni “adashgan olovlar” deb ataydi va ulardan foydalanish “sanoqsiz bema'niliklar orasida tentiramoq” bilan teng

⁵⁴ Bu haqida qarang: Mahmudov N., Xudoyberganova D. O'zbek tili o'xshatishlarining izohli lug'ati. T.: “Ma'naviyat”, 2013. 15-bet.

⁵⁵ T. Murod. O'sha asar, 40-bet.

⁵⁶ Аристотель. Риторика / Античные риторика. –М.: МГУ, 1978. –С. 134.

ekanligini ta'kidlaydi (Mazkur ifodalarda metafora mavjud ekanligini sezmaslik mumkin emas!)⁵⁷.

Metaforalarni ham xuddi o'xshatishlar singari turg'un va individual-muallif metaforalariga ajratish mumkin. Turg'un metaforalarga *dunyo – bu – teatr, dunyo – bu – kitob, sevgi – bu – olov, vaqt bu – pul* va h.k. misol bo'ladi.

Individual-muallif metaforalariga Tog'ay Murodning gap – iring, boyo'g'li- tun jarchisi kabi metaforalari kiradi.

Metaforalar turli xalqlar madaniyatida turlicha ma'no tashiydi. Asarda it metaforasi o'zbek lingvomadaniyatiga xos haqorat ma'nosini ifodalaydi: ***“Men sega biror yomon gap gapirdimmi, it!! – deya shang'illadi. – Ichim kuyganidan, ichim achiganidan gapiraman-da, it!! Peshonang nimaga bundayin sho'r desam, gap bu yoqda ekan-da, it!!.”***⁵⁸

Ruslarda *it* (salbiy hodisalar bilan bir qatorda) sodiqlik, vafodorlik, oddiqlikni assotsiatsiyalaydi. Jumladan, *sobachya vernost, sobachya predannost, sobachya jizn* kabi frazeologik birliklarda mazkur xususiyatlar o'z aksini topgan; beloruslarda *it* salbiy xususiyatlarni ifodalaydi: *ushissa u sabachuyu skuru* (“layoqatsiz, dangasa odamga aylanish”), *sobakam padshiti* (“yomon odam”); o'zbeklarda, qirg'izlarda va qator boshqa turkiy xalqlarda *it* haqoratni bildiradi.

Binobarin, metaforik munosabat ma'lum sharoitda, ma'lum voqea-hodisani "tasvir etishda ikki predmet yoki hodisa o'rtasidagi umumiylikka asoslangan holda belgilanadi. Ular o'rtasidagi umumiy ko'rinishlar, xislatlar biridan ikkinchisiga ko'chiriladi. Bunda asosan obrazli tushunchalar yuzaga keladi. Masalan, “Oydinda yurgan odamlar” asarida qo'llangan ***kulcha yuz(8)*** – kulchadek bo'liq, chiroyli, yoqimli chehrani, ***qo'y ko'z(8)*** – ko'zlar rangining och jigarrangligini, ***sarv qad(12)*** – qomatning sarv daraxtidek tik va go'zalligini anglatadi.

Yovvoyi qushlar, uy parrandalari nomlarini anglatuvchi ko'pgina	leksema-
lar ham metaforik ma'noni ifodalash uchun xizmat qiladi.	Ko'pgina
holatlarda qushlarga xos ba'zi bir salbiy xatti-harakatlardagi	ma'no

⁵⁷ Mahmudov N. Termin, obrazli so'z va metafora.//O'zbek tili va adabiyoti jurnali. 2013-yil 4-son. 3-bet.

⁵⁸ T. Murod. O'sha asar, 111-bet.

ifodalashda metaforik munosabat yuzaga keladi. Bunday holatda ma`noda ekspressiv-emotsionalik yanada kuchayadi hamda badiiy ta`sirchanlik oshib boradi. Bunday qo`llashishlar ham yozuvchi ijodi uchun xarakterli bo`lib, buni quyida berilgan matn orqali ham anglab yetish mumkin: "...Otlar pishqirdi, otlar kishnadi. Otlar tarsillab-tarsillab yer tepindi. Tun jarchisi boyo`g`li uzib-uzib ovoz berdi"⁵⁹.

Keltirilgan matnda *tun jarchisi* so`zi semantikasida salbiy ma`no ifodasi mavjud bo`lib, yomon insonlarning fitna-yu nayranglari tunda tug`ilishiga ishora qilingan. Demak, bu o`rinda qahramonning tinglovchiga munosabatining salbiyligi ushbu metafora orqali ochilgan. Ayni paytda, so`zlovchining bu holatdan achinayotganligini ta`kidlash ishorasi bor.

Ayrim tadqiqotchilar *ot, eshak, qo`y, it, bo`ri, tulki, yo`lbars, boyo`g`li, musicha, burgut, lochin, qaldirg`och, bulbul* kabi so`zlar ko`chma ma`nolarda keng qo`llanishini aytib, shunday mulohaza bildiradilar: "Otning baquvvatligi, eshakning aqlsizligi, qo`yning yuvoshligi, itning vafodorligi, mushukning epchilligi, tulkining ayyorligi, burgutning changallashdagi kuchliligi, lochinning ko`zi o`tkirliги kabi tipik xususiyatlari boshqa predmetlarga nisbatan metaforik usulda ko`chiriladi, natijada konnotativ ma`no yuzaga keladi hamda matnning ta`sirchanligi oshadi"⁶⁰. To`g`ri, bunday metaforalar asosidagi ko`chma ma`nolar, albatta, konnotativ ma`noga ega, shuning uchun matnning ta`sirchanligiga yordam beradi. Buni quyidagi parchada ham ko`rish mumkin:

"Atlasda o`ziga loyiq rangi bo`ldi, rangiga loyiq nomi bo`ldi: Sakkiztepkilik, Marg`ilon xonatlasi, Samarqand oqshomi, Marg`ilon mash`ali, Farg`ona yo`llari, Layli, Guli, Shirin, Mahliqo, Shotikapak, Shodiqara, Qo`chqorshoxi, Tiri kamon, Oltin kalit..."

Bir yil to`rt fasl bo`ldi. Fasllar ranglarga mo`l bo`ldi: bahor – gulzor, yoz - oftob, kuz – munis, qish – marmar...

⁵⁹ T. Murod. O`sha asar, 79-bet.

⁶⁰ Мамадалиев М. Ўзбек тилида номинатив бирликларнинг коннотатив аспекти: Филол.фан. номз. дисс... – Тошкент: 1998. –Б.12.

Elimiz fasllarni matoga ko'chirdi: Hamisha bahor, Bog'u bo'ston, Rayhon, Gul va Navro'z, Gulnamozshom, Bargikaram...

Atlas - elimiz tarixi. Atlasda elimiz kechirmish haytlari bor, fojialari bor.

*Atlas – qo'shiq, elimizning azaliy ham so'ngsiz qo'shig'i!"*⁶¹

Ko'rinadiki, asarda atlas matosi elimiz tarixi, xalqimizning azaliy ham so'ngsiz qo'shig'i, deya ta'riflangan. Ushbu matoning turlarining nomi ham metafora asosida shakllangan. O'zbek tilida metafora leksik ma'no taraqqiyot yo'llaridan biri sifatida qaraladi va ko'chimning o'xshashlikka asoslangan turi sifatida baholanadi. Sh. Rahmatullayev metafora ko'chimning boshqa turlari bilan sinkretik ishlatila olish imkoniyatiga e'tibor qaratadi: metaforik-funksionallik, metaforik-metonimiya, metaforik-sinekdoxa va hokazo.⁶² Samolyotning qanoti metaforik birikmasida qush qanotiga nafaqat vazifa, balki shaklan ham o'xshaydi. Atlasni tarix yoxud qo'shiq deb atash aynan metaforik-metonimiyaning yorqin namunasidir.

O'zbek tilshunosligida komponent-semik tahlilga e'tibor rivojlana boshlagach, metafora tabiatini o'rganishga ana shu tahlil usullarini tadbiq etishga intilishlar yuzaga kela boshladi. Shu xil yo'nalish namoyondalaridan biri Z.Tohirov metaforani leksema sememasining pragmatik semasi sifatida baholaydi. Shuningdek, metafora va o'xshatish orasidagi farqni (uslubda) shakldagina ko'radi⁶³.

Har qanday badiiy vositalar lisoniy vositalar yordamida moddiylashadi. Shuning uchun ham metaforani lingvistik nuqtayi nazardan o'rganish zarurdir. Ayniqsa, metaforaga ham boshqa lingvistik hodisalar kabi sistemaviy yondashish, uning sistemaviy tabiatini ochish muhim vazifa sanaladi.

Yuqoridagilarni jamlab aytish mumkinki, metaforaning yuzaga kelishi quyidagi unsurlarni talab qiladi:

1. Obyektiv yoki subyektiv borliqdagi narsalar orasida (keng ma'noda) o'xshashlik.
2. Shu o'xshashlikning lisoniy aksi bo'lgan mutanosib semalar.

⁶¹ T. Murod. O'sha asar, 24-bet.

⁶² Турсунов У., Мухторов Ж., Рахматуллаев Ш. Хозирги ўзбек адабий тили. Т.: Ўзбекистон, 1992. – 399 б.

⁶³ Тоҳиров З. Метафора лексема-семемасининг прагматик семаси. // Ўзбек тили ва адабиёти. – 1983. - № 1. – Б. 74-77; Шу муаллиф. Метафора семемаси прагматик семаси // Ўзбек тили ва адабиёти. – 1984. № 4. – Б. 63-67.

3. Narsalardan birining nomi nutqiy sharoit uchun yo‘qligi.

Ana shu unsurlar ta’minlaganda, nomning metaforik ko‘chishi yuzaga keladi. Demak, —Metafora – obyektiv (yoki subyektiv) borliqdagi o‘xshashlikning lisoniy aksi bo‘lmish mutanosib semalar asosida bir narsa nomining ikkinchi bir narsa nomi o‘rnida qo‘llanishi. Metaforani nom ko‘chishining boshqa usullaridan farqlovchi —obyektiv va subyektiv o‘xshashlikka asoslanish belgisi bir qarashda juda yaqqoldek tuyulsa-da, uning nazar mohiyatiga nazar tashlash bu ancha murakkab hodisa ekanligini ko‘rsatadi. Bu ikki omil bilan belgilanadi.

1. Metaforada ko‘chimning ko‘chish bazasi doim ham to‘la, aniq bo‘lavermaydi. Masalan, **ilkis qiliqlar** (O‘sha asar, 12-bet) ko‘chayotgan so‘z —ilkis aynan qaysi so‘z o‘rnida kelyapti – noaniq.

2. O‘xshatish subyektiv hosil qilinganda esa, hosil qiluvchidan boshqa shaxs uchun o‘xshashlikni tiklash qiyin kechadi va hatto umuman mumkin bo‘lmaydi. Masalan, Tog‘ay Murod asarda sukunatni **azadan-da qayg‘uli** (O‘sha asar, 46-bet) deb yozadi. Diskursdan notanish shaxs bu metafora asosini topa olmaydi va bunday atash asosida nima yotganini farqlamaydi.

Demak, metafora asosida turuvchi o‘xshatish metafora tabiatiga ta’sir o‘tkazar ekan. Shuning uchun ham:

Metafora – o‘xshatish ochiq bo‘lganda, tushunarli, o‘xshatish hosil qilinganda tushunarsiz, o‘xshatish yo‘qolganda, sezilarsiz bo‘ladi.

Antroposentrik tilshunoslik, ya’ni markazida inson turadigan tilshunoslikning asosiy tarmoqlaridan biri bo‘lgan lingvokulturologiya yoxud lisoniy madaniyatshunoslik tilni “til – madaniyat – inson” uchligi doirasida o‘rganadi. Bu fan bugun keng iste’molda bo‘lgan milliy ong, milliy tafakkur, milliy madaniyat, milliy ma’naviyat, milliy mentalitet, milliy xarakter kabi tushunchalarning negizini tashkil etishadi va tilsiz uarning mohiyatini ochib berish imkonsiz. Binobarin, xalq mentaliteti, dunyoqarashi va ruhiyatini tildan ayri holda tasavvur yoki tahlil qilib bo‘lmaydi. Xalqning teran dunyoqarashi, idroki, tafakkuri natijasi o‘laroq dunyoga kelgan til birliklari, ya’ni obrazli ifodalarda xalqning mental o‘ziga xosligi muayyan tarzda o‘z in’ikosini topadi.

Insonning tevarak-olamni idrok etishida o`xshatish-qiyoslashlarning ahamiyati beqiyos. Ikki yoki undan ortiq predmet yoki tushunchani o`xshash yoki farqli jihatlarini aniqlash maqsadida bir-biroviga qiyoslash tashqi dunyoni bilishning eng keng tarqalgan mantiqiy usullaridan biridir. Mantiq ilmda analogiya-xulosa chiqarishning mashhur usuli, “o`xshatish orqali bir belgining ikki buyumda borligini aniqlab, bu buyumlarning boshqa o`xshash belgilarga ega ekanini ko`rsatishga aytiladi. Birinchi narsa yoki hodisaning hamma belgilari biz uchun tanish. Ikkinchi narsa yoki hodisaning faqat ba`zi bir belgilarinigina bilamiz. Biz bunday vaqtda ikki narsa yoki hodisani bir-biriga o`xshatamiz”<sup>64</sup>. Ta`kidlash joizki, o`xshatish bilingan narsa-xususiyat vositasida bilinmagan narsa-xususiyatni oson idrok etish imkonini beradi.

Mutaxassislarining ta`kidlashicha, “xalqning madaniyati va mentaliteti haqidagi ma`lumotlarning eng qimmatli manbasi frazeologizmlar, metaforalar va ramzlardir, ularda asotirlar, afsonalar, urf-odatlar go`yoki konservatsiyalangan holatda saqlangan bo`ladi⁶⁵”. Darhaqiqat, xalqning benihoya boy tarixiy-madaniy, etnik-ma`naviy tajribalari til vositasida shakllangani kabi mazkur tajribalarning barchasi xalq tilida yashaydi, shu tilda o`z ifodasini topadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro`yxati

1. Аристотель. Риторика / Античные риторики. –М.: МГУ, 1978. –С. 134.
2. Махмудов Н. “Тилнинг мукамал тадқиқи йўлларини излаб...”// Ўзбек тили ва адабиёти. –Тошкент, 2012. № 5.
3. Mahmudov N. Olamning lisoniy manzarasi va so`z o`zlashtirish.//O`zbek tili va adabiyoti jurnali. 2015-yil, 3-son.
4. Mahmudov N. Termin, obrazli so`z va metafora.//O`zbek tili va adabiyoti jurnali. 2013-yil 4-son.3-bet.
5. Mahmudov N., Xudoyberganova D. O`zbek tili o`xshatishlarining izohli lug`ati. T.: “Ma`naviyat”, 2013. 5-bet.
6. Махмуд Кошғарий. Девону луғотит турк. 1-том. –Тошкент: Фан, 1960.

⁶⁴ Хайруллаев М., Ҳақбердиев М. Логика. Предмети ва қисқа тарихи. –Т., “Ўқитувчи”, 1984. 247-б.

⁶⁵ Маслова В. Лингвокультуроология. – М., “Academia”, 2001, 3-б.

7. Мамадалиев М. Ўзбек тилида номинатив бирликларнинг коннотатив аспекти: Филол.фан. номз. дисс... –Тошкент: 1998. –Б.12.
8. Mamatov A. O‘zbek tilida frazeologik iboralarning shakllanish masalalari// O‘zbek tili va adabiyoti, 1994. 4-, 5-, 6-sonlar
9. Маслова В. А. Лингвокультурология: Учеб. пособие для студ. высш. учеб, заведений. –М.: Издательский центр «Академия», 2001. –С. 82.
10. Murodov Tog‘ay. Oydinda yurgan odamlar. Qissa. –Т.: “Sano-standart” nashriyoti, 2017. 192 bet.
11. Rahmatullayev Sh. Frazeologik birliklarning asosiy ma’no turlari. – Т.: Fan, 1955.
12. Турсунов У., Мухторов Ж., Раҳматуллаев Ш. Ҳозирги ўзбек адабий тили. Т.: Ўзбекистон, 1992.
13. Тоҳиров З. Метафора лексема-семемасининг прагматик семаси. // Ўзбек тили ва адабиёти. – 1983. - № 1.
14. Тоҳиров З. Метафора семемаси прагматик семаси // Ўзбек тили ва адабиёти. – 1984. № 4.
15. Худойберганова Д. Матннинг антропоцентрик тадқиқи. –Тошкент: Фан, 2013.
16. Xudoyberganova D. Presedent nomlarning antroposentrik talqini.//O‘zbek tili va adabiyoti jurnali. 2015-yil 2-son. 41-bet.
17. Xudoyberganova D. O‘zbek tili poetonimlarining izohli lug‘atini tuzish xususida.//O‘zbek tili va adabiyoti jurnali. 2016-yil, 2-son.
18. Xudoyberganova D. O‘xshatish mazmunini ifodalovchi matnlar.//O‘zbek tili va adabiyoti jurnali. 2012-yil 6-son. 15-bet
19. Шомақсудов Ш., Шораҳмедов Ш. Маънолар махзани. –Тошкент: ЎМЭ, 2001. –Б.263.
20. www.natlib.uz

ФИО автора: *Sharipov Habibulla Abduqahhorovich*

Termiz Davlat universitetining sport faoliyati va boshqaruvi fakulteti
sport boshqaruvi kafedra o'qituvchisi

Название публикации: «FUTBOL O'YIN QOIDALARI VA UNING TARIXI»

Annotatsiya: Futbol o'yinining kelib chiqish tarixi hamda uning qoidalarini to'g'risida ko'plab ma'lumotlar keltirib o'tiladi. Futbol komandalarining tarkibi hamda ularning struktur tuzilishi, ularning bajaradigan vazifalari. Jamoa a'zolarining taktik tuzilishi, ularning bajaradigan funktsiya, vazifalari haqida.

Kalit so'zlari: Tarixiy futbol, FIFA, jamoa, darvozabon, himoyachi, hujumchi, forma, taktika.

Rules of football game and its history

Sharipov Habibulla Abduqahhorovich

Termez State University, Faculty of Sports Activity and Management

Teacher of the Department of Sports Management

Annotation

There is a lot of information about the history of the game of football and its rules. The composition of football teams and their structural structure, their functions. About the tactical structure of team members, their functions and tasks.

Keywords: Historical football, FIFA, team, goalkeeper, defender, striker, uniform, tactics.

Futbol so'zi inglizcha *foot* — oyoq, *ball* — to'p — degan ma'nolozabonarni anglatadi. Bu sport o'yinida, 2 darvoza 7,32x2,44 metrli maxsus maydon 90-120 x 45- 90metrda to'p bilan jamoa bo'lib o'ynaladigan o'yin hisoblanadi. Futbol to'pining og'irligi 410-450 gramm, aylana diametrining uzunligi 68-70 sm, o'yinning asosiy vaqti 90 daqiqa 45 daqiqadan 2 bo'limga ajratiladi. 12-15 daqiqa tanaffusdan iborat bo'ladi. Maydonda ikkala jamoada 11 kishidan bo'lib, 1 ta darvozabon, bir qancha hujumchilar va himoyachilar to'plami sanaladi. O'yindan maqsad raqib darvozasiga to'pni oyoq yoki gavda qismlari bilan kiritishdan iborat, qo'l bilan urilgan gollar inobatga olinmaydi. Faqat darvozabonlarga qo'l bilan o'ynashi mumkin, u ham faqatgina jarima maydonchasi ichidagina xolos. Futbolga o'xshash o'yinlar miloddan avvalgi Misr va Sharq mamlakatlarida ma'lum bo'lgan, keyin Yevropaga o'tgan va takomillashgan. 1848-yilda Buyuk Britaniyadagi Kembrij universiteti o'qituvchilari Futbolning dastlabki zamonaviy qoidalarini ishlab chiqishgan. 1857-yilda shu mamlakatdagi Sheffild shahrida ilk futbol klubi tashkil etilgandir. 1863-yilda Angliya Futbol uyushmasi tuzilib, Futbol qoidalarini belgilab qo'ygan. XIX asrning boshlarida Yevropa va Janubiy Amerika davlatlarida ham futbol uyushmalari tashkil qilina boshlagan edi. 1896-yil Futbol olimpiada o'yinlari dasturiga kiritildi. 1904-yilga kelib esa xalqaro futbol federatsiyasi -

FIFA tuzildi. Futbol Braziliya, Germaniya, Italiya, Argentina, Buyuk Britaniya kabi davlatlarda keng rivojlangan. Pele, Maradona, F. Bekkenbauer, L. Yashin, Zidan, R. Ronaldo va boshqa futbolchilar bu o'yinning jahon miqyosida ommaviylashishiga hissa qo'shishdi..Har bir jamoada maksimal 11 futbolchi bo'lishi mumkin, ulardan biri darvozabon yoki yoki jamoalar o'yin davomida har birida 3tadan o va agar qo'shimcha vaqtga o'tadigan bo'lsa, qo'shimcha o'zgarishlarga ega. Zaxira o'yinchilari o'yin boshlanishidan oldin tayinlanib, ulardan 0 dan 7 gacha belgilashlari o'yinchi va uning o'rnini bosuvchi futbolchi o'rtasida almashinuvni amalga oshirish uchun o'yin to'xtatilishi va sensorli chiziqda o'tish kerak. Zaxira o'yinchisi boshlang'ich o'yin maydonidan to'liq chiqib ketmaguncha maydonga kira olmaydi va almashtirilgan o'yinchi qayta maydonga tushmasligi mumkin. Agar ruxsat etilgan almashtirishlar soni amalga oshirilgan bo'lsa va darvozabonni almashtirish zarur bo'lsa, uni hakamga xabar berganidan so'ng uni maydondagi o'yinchilarning biri o'zgartirishi mumkin. Agar o'yinchi zarbadan oldin chetlatilsa, uning o'rnini faqat oldin tayinlangan zaxira o'yinchilaridan biri egallashi mumkin. O'yinni rivojlantirish jarayonida har bir o'yinchi o'z rolini o'ynaydi. Har bir jamoa o'yinda qaysi tarkibni olishni istagan o'yin turiga qarab ko'proq hujumkor yoki mudofaa taktikasini erkin holatda tanlay oladi, har doim ruxsat berilgan o'yinchilar sonini hurmat bo'ladi. Agarda siz darvozabon bo'lsangiz o'yindagi asosiy vazifangiz - to'pni darvozingizga kirishiga yo'l qo'ymaslik hamda o'yinchilarni ruhan tiklab, qo'llab quvvatlab tursangiz ham nur ustiga a'lo nur bo'ladi. Darvozabonlar, odatda, baland bo'yli, yaxshi reflekslarga va ajoyib epcillikka ega futbolchilar bo'lishadi. Har bir jamoada boshlang'ich darvozabon va ikkita o'rinbosar bo'ladi. Himoyalaniishga keladigan bo'lsak ularning asosiy vazifasi to'p maqsadga yetib borguncha devor bo'lishdir. Raqib jamoasida gol urish imkoniyatlari mavjud bo'lishidan va ular ham jamoasining hujumini boshlaydiganlar har qanday narsadan qochishlari kerak. Ular odatda baland bo'yli va kuchli futbolchilar bo'lishklari kerak. Markaziy hujumkor yarim himoyachilarga kelsak ular o'zlarini maydon markazida joylashtiradigan, himoyani hujumchilar bilan bog'laydigan va umuman gol urish imkoniyatlarini yaratadigan futbolchilar sanaladi. Yarim himoyachi juda tezkor futbolchi va yaxshi strateg bo'lishi kerak. Hujumchi bu - gol urish uchun mas'ul o'yinchi qilib belgilanadi. U golli vaziyatlarni samarali natijalarga aylantirish uchun javobgardir.

Ular tezkor va epcil, katta kuchga ega futbolchilar. Ular eng kam paslar bilan gol urish qobiliyatiga ega bo'lishlari kerak.

Futbolchilar uchun asosiy futbol jihozlari futbolka, kalta shimlar, uzun paypoqlar, oyoq panjalari yoki oyoq kiyimlari va krossovkalardir. Futbolka odatda ter va issiqni izolyatsiya qiladigan sintetik materiallardan tayyorlanadi. Shu ma'noda, ular ishlab chiqarilishi kerak bo'lgan material turi haqida maxsus xususiyatlar mavjud emas. Darvozabon jamoaning qolgan qismidan boshqa rangdagi ko'ylak kiygan bo'lishi lozim. odatda uzun yengli ko'ylak kiyishadi. Boshqa tomondan, sardor bilaguzuk yordamida boshqa o'yinchilar orasida o'zining ajralib turishini taminlashi kerak. Formalarda tez-tez jamoaning homiylik qiladigan brendlari tasvirlangan. Har bir liga yoki musobaqa logotiplarning maksimal hajmini belgilaydi. Ispaniya chempionati kabi musobaqalarda liganing qalqonini kiyish shart. Futbolkalarda diniy, siyosiy yoki shaxsiy xabarlar, shiorlar yoki rasmlar bo'lishi taqiqlanadi. Agar o'yinchi yuqorida aytib o'tilgan har qanday xususiyatlarga ega formani kiygan bo'lsa, u o'yindan chetlashtirilishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar :

1. Fayzullayev. M. Jismoniy tarbiya darsligi

2. Fayziyev. O. Jismoniy tarbiyada futbol.
3. Oliy ta`limda jismoniy tarbiya fani haqidagi online ma`lumotlar

ФИО автора: *Tashmurotov Farrux Yorixonovich*

Termiz Davlat universitetining Jismoniy tarbiya va sport o'yinlar kafedrasida o'qituvchi

Название публикации: «QIZLARDA MUVOZANATNI RIVOJLANTIRISHDA RAQS HARAKATLI O'YINLARDAN FOYDALANISH METODIKASI»

Annotatsiya: Ayollarda qad qomatning to'g'ri shakllanishida katta ahamiyatga ega bo'lgan sport turlari bu yengil atletiko, fitnas bazalar hamda raqs san'ati ham chiroyli qad qomat garovi sanaladi. Barcha jismoniy mashqlarning to'g'ri bajarilishining o'zi ham inson tanasining yetuk va nafis shaklga kelishiga zamin yaratadi.

Kalit so'zlari: qad qomat, raqs, etika, shakllanish, muvozanat organlari

METHODS OF USING DANCE MOVEMENTS IN THE DEVELOPMENT OF BALANCE IN GIRLS

Tashmurotov Farrukh Yorikhanovich

*Termez State University of Physical Education and
Lecturer at the Department of Sports Games*

Annotation: Athletics, fitness bases and the art of dance, which play an important role in the correct formation of posture in women, are also a guarantee of a beautiful posture. Proper performance of all exercises creates the basis for the human body to mature and graceful.

Keywords: stature, dance, ethics, formation, balance organs,

Raqs faqat odamlar tomonidagina emas, balki boshqa hayvonlar masalan, asalarilar, qushlar tomonidan ham bajariladi. Jonsiz jismlar ham raqsga tushishi mumkin — metaforik: "barglar shamolda raqs tushishmoqda" yoki haqiqatan, robotlar raqsi ko'rishimiz mumkin. Gimnastika, sinxron suzish va ba'zi jang san'atlarini ham raqsga qiyoslash mumkin. Raqs aynan nima ekanligi ijtimoiy, madaniy, estetik, artistik va ma'naviy cheklovlarga bog'liq va funksional harakatdan (xalq raqslari) tortib virtuoza texnikagacha (balet) bo'ladi. Inson tanasini chiroyli shaklga olib keluvchi hamda uni saqlab qoluvchi omil raqs sanaladi. Balerinalarni misol qilib oladigan bo'lsak, doimo tik holatda gavdalari to'g'ri shakllanganini ko'rishimiz tayin. Bu holatga kelish uchun ular tinmay mehnat qilishadi. Bu mehnatlarning mevasini turli xil musobaqa tanlovlarda ko'rishadi. Odatdagidan ko'ra maydaroq qadam sizga yuqori poshnalarda muvozanatni ushlashda yordam beradi. Balerinalarda shunaqa qoida borki, Oyoqqa turganingizda vazningizni avval tovonga, keyin esa oyoq uchiga tashlang. Agar siz butun oyog'ingizda turishga urinsangiz, muvozanatni yo'qotishingiz mumkin deya ta'kidlashadi. Oyoqni siqadigan yoki oyoqda o'ynab turadigan tuflilar faqat yurishga emas balki, oyoq kaftiga, to'piqqa, tizza va belga ham salbiy ta'sir ko'rsatadi. Ortopedlar poshnali tuflilarni uchi bilan bosh barmoq orasida bosh barmoq sig'adigan masofa qoladigan qilib tanlashni tavsiya qilishadi. Shunda oyoqlaringiz barmoqlariga harakat qilish uchun joy qoladi. Balerinalar yurishiga hech kim tenglasha olmaydi, bunga jiddiy sabablar bor. Sahnada

qushday yengil yurish uchun ularga nafaqat g'oyatda katta kuch va chidam, balki sirg'anishga pand bermaydigan oyoq kiyimi ham talab qilinadi. Sirpanib ketmasligi va ularga g'adir-budirlik berish uchun tufli tagcharmini jilvir qog'ozi bilan ishqalang. Baland poshnalarda yurganda, ayniqsa birinchi marta bo'lsa, yaxshisi shoshilmang. Shoshilmasdan qadam tashlash muvozanatni saqlashga yordam beradi. Agar har qadamda diqqatingizni qayerga va qanday oyoq bosishga qaratsangiz, u holda qoqilib ketishingiz hech gapmas. Baland poshnada yurishni avtomatik tarzga keltirish uchun sizga marom yordam beradi: aqlingizda sevgan musiqani chaling va o'zingizni sahnadagi super-modellardek his qiling! Do'konlarda siz oyoq kaftlari uchun ko'plab har xil pataklar topishingiz mumkin. Ortopedlarning ta'kidlashicha, bunday ko'rinmas tayanchlar nafaqat baland poshnalar kiyishni qulaylashtiradi, balki jarohatlar olishni ham kamaytiradi. Raqs harakatlari orqali fikrlar va hissiyotlarni yetkazish, hikoyanavislik qilish mumkin. Raqs evolutsiyasi natijasida turfa uslublar kelib chiqdi. Masalan, nisbatan yaqinda paydo bo'lgan breakdance hip hop madaniyatiga oiddir; afrikacha raqs esa izohlanishlidir; balet va vals klassik raqs bo'lsa, step zamonaviydir. Katta tezlikli raqslarga tushayotganda tajriba va ehtiyotkorlik talab etiladi, yo'qsa (pay tortishishi va hk) jarohatlanish mumkin. Raqs ijrosi san'ati xoreografiya deyiladi. Raqs yaratuvchi shaxs esa xoreograf deb ataladi.

Raqqos(a)ning garmonik tana harakati va holatlari, plastik ifodaviyligi va yuz imo-ishoralari, ritm, temp, kompozitsiya orqali obraz yaratish raqsning asosiy vositasidir. Insonning mehnat jarayoni va borlikdan olgan emotsional taassurotlari bilan bog'liq holda yuzaga kelgan. Dastlab qo'shiq va so'z bilan bog'liq bo'lib, keyinchalik mustaqil san'at turiga aylangan. Raqs asrlar davomida takomillashib, barqaror shakllarga ega bo'la borgan. Ijrochining libosi raqs obrazlariga aniqlik beradi. Har bir xalqning raqs an'analari, ijro uslubi, plastik tasviriy vositalari bo'lib, ular tarixiy, ijtimoiy va geografik sharoitlar ta'sirida tarkib topib rivojlangan. Raqs xalq marosimlari, bayramlarining rivojlandi. Buxoro amirligi, Xiva va Qo'qon xonliklari vujudga kelgach, raqs san'atida ham o'ziga xos uslublar maydonga keldi. Bu davrda jaholat, mutaassiblik kuchaygani sababli raqs san'atida o'smir bolalar va yigitlar yetakchilik qilgan. Ayollar raqsi esa sozanda (Buxoro amirligi), xalfa (Xiva xonligi) va yallachi (Farg'ona vodiysida) deb yuritilgan ayol san'atkorlardan iborat ixcham to'dalarning teatrlashgan dasturlarida rivojlanib, ichkarilarda uyushtiriladigan ziyofat va bazmlarda ko'rsatib kelingan. Erkaklarning yig'inlarida raqqosalar xufiyona qatnashganlar.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Avdeyeva L. A., Iz istorii uzbekskoy natsionalnoy xoreografii, T., 2001;
2. Qodirov M., O'zbek xalq tomosha san'ati, T., 1981; Avdeyeva L. A.,
Qodirov M. X., Ismatova Yu., "Tanavor" raqsi jilolari, T., 2002

ФИО автора: *Babarahmatov Bobir Bo`riyevich*

Termiz Davlat universitetining sport faoliyati va boshqaruvi fakulteti
sport boshqaruvi kafedra o`qituvchisi

Название публикации: «FUTBOL SPORT TURINING ELEMENTAR
QOIDALARI TO`G`RISIDA»

Annotatsiya: Futbol o`yinining kelib chiqish tarixi hamda asosan uning qonun qoidalarini to`g`risida ko`plab ma`lumotlar keltirib o`tiladi. Futbol komandalarining tarkibi hamda ularning struktur tuzilishi, ularning bajaradigan vazifalari. Jamoa a`zolarining taktik tuzilishi, ularning bajaradigan funktsiya, vazifalari haqida.

Kalit so`zlari: Tarixiy futbol, FIFA, jamoa, darvozabon, himoyachi, hujumchi, forma, taktika.

ON THE BASIC RULES OF FOOTBALL

Babarahmatov Bobir Boriyevich

Termez State University, Faculty of Sports Activity and Management

Teacher of the Department of Sports Management

Annotation: There is a lot of information about the history of football and its rules. The composition of football teams and their structural structure, their functions. About the tactical structure of team members, their functions and tasks.

Keywords: Historical football, FIFA, team, goalkeeper, defender, striker, uniform, tactics.

Har bir jamoada maksimal 11 futbolchi bo'lishi mumkin, ulardan biri darvozabon yoki yoki jamoalar o'yin davomida har birida 3tadan o va agar qo'shimcha vaqtga o'tadigan bo'lsa, qo'shimcha o'zgarishlarga ega. Zaxira o'yinchilari o'yin boshlanishidan oldin tayinlanib, ulardan 0 dan 7 gacha belgilashlari o'yinchi va uning o'rnini bosuvchi futbolchi o'rtasida almashinuvni amalga oshirish uchun o'yin to'xtatilishi va sensorli chiziqda o'tish kerak. Zaxira o'yinchisi boshlang'ich o'yin maydonidan to'liq chiqib ketmaguncha maydonga kira olmaydi va almashtirilgan o'yinchi qayta maydonga tushmasligi mumkin. Agar ruxsat etilgan almashtirishlar soni amalga oshirilgan bo'lsa va darvozabonni almashtirish zarur bo'lsa, uni hakamga xabar berganidan so'ng uni maydondagi o'yinchilarning biri o'zgartirishi mumkin. Agar o'yinchi zarbadan oldin chetlatilsa, uning o'rnini faqat oldin tayinlangan zaxira o'yinchilaridan biri egallashi mumkin. Agar zaxira o'yinchilaridan biri zarbadan oldin yoki keyin maydondan chetlatilsa, u zaxira o'yinchisi sifatida maydonga tusha olmaydi. Boshqa musobaqalar turlari uchun futbolchilar soni va o'zgarishlar soni har xil bo'lishi mumkin, ammo har doim jamoalar o'rtasida kelishilgan holda va o'yin boshlanishidan oldin hakamga oldindan xabar beriladi. O'yinni rivojlantirish jarayonida har bir o'yinchi o'z rolini o'ynaydi. Har bir jamoa o'yinda qaysi tarkibni olishni istagan o'yin turiga qarab ko'proq hujumkor yoki mudofaa

taktikasini erkin holatda tanlay oladi, har doim ruxsat berilgan o'yinchilar sonini hurmat bo'ladi. Agarda siz darvozabon bo'lsangiz o'yindagi asosiy vazifangiz - to'pni darvozingizga kirishiga yo'l qo'ymaslik hamda o'yinchilarni ruhan tiklab, qo'llab quvvatlab tursangiz ham nur ustiga a'lo nur bo'ladi. Har bir jamoada boshlang'ich darvozabon va ikkita o'rinbosar bo'ladi. Himoyalani shga keladigan bo'lsak ularning asosiy vazifasi to'p maqsadga yetib borguncha devor bo'lishdir. Raqib jamoasida gol urish imkoniyatlari mavjud bo'lishidan va ular ham jamoasining hujumini boshlaydiganlar har qanday narsadan qochishlari kerak. Ular odatda baland bo'yli va kuchli futbolchilar bo'lishlari kerak. Markaziy hujumkor yarim himoyachilarga kelsak ular o'zlarini maydon markazida joylashtiradigan, himoyani hujumchilar bilan bog'laydigan va umuman gol urish imkoniyatlarini yaratadigan futbolchilar sanaladi. Yarim himoyachi juda tezkor futbolchi va yaxshi strateg bo'lishi kerak. Hujumchi bu - gol urish uchun mas'ul o'yinchi qilib belgilanadi. U golli vaziyatlarni samarali natijalarga aylantirish uchun javobgardir. Ular tezkor va epchil, katta kuchga ega futbolchilar. Ular eng kam paslar bilan gol urish qobiliyatiga ega bo'lishlari kerak. Futbolchilar uchun asosiy futbol jihozlari futbolka, kalta shimlar, uzun paypoqlar, oyoq panjalari yoki oyoq kiyimlari va krossovkalardir. Futbolkalar odatda ter va issiqni izolyatsiya qiladigan sintetik materiallardan tayyorlanadi. Shu ma'noda, ular ishlab chiqarilishi kerak bo'lgan material turi haqida maxsus xususiyatlar mavjud emas. Darvozabon jamoaning qolgan qismidan boshqa rangdagi ko'ylak kiygan bo'lishi lozim. odatda uzun yengli ko'ylak kiyishadi. Uchrashuv bosh hakamning ochilish hushtagidan so'ng maydonda 22 o'yinchi bilan boshlanadi. O'yin har biri 45 daqiqadan iborat 2 davrga bo'linadi; Birinchi 45 daqiqalik vaqtni tugatgandan so'ng, futbolchilar maydonni tark etadigan 15 daqiqali tanaffus mavjud. Har 45 daqiqalik muddat tugagandan so'ng, hakam almashtirishlar, maydondagi o'yinchilarning jarohati, shikastlangan futbolchilarni maydon tashqarisiga olib chiqib ketish yoki o'yinni kechiktirgan boshqa holatlar tufayli yo'qotilgan vaqt uchun tovon puli sifatida qo'shimcha daqiqalarni qo'shishi mumkin. Agar o'yin oxirida jamoalar tenglashib qolishgan bo'lsa va ushbu uchrashuvda o'yinni tenglik bilan tugatishga yo'l qo'yilmasa, har biriga 15 daqiqadan yana ikkita davr qo'shiladi. Agar ushbu qo'shimcha 15 daqiqalik davrlar oxirida hisob teng bo'lib qolsa, penaltilar belgilanadi. Penaltilar har bir jamoa uchun 5 ta gol imkoniyatidan iborat bo'lib, unda darvozabon oldida 11 metr masofada faqat darvozabon oldida o'q uzadigan o'yinchi topiladi. Gol urish - bu uchrashuvning maqsadi. Bu to'pni darvozabon maydoniga ushbu jarayonda hech qanday qoidabuzarliksiz kiritishdan iborat. Golni odatdagi o'yin davomida o'yin yoki penaltidan urish mumkin. Avtogol o'yinchi tasodifan o'z jamoasi darvozasi ichiga gol urganda sodir bo'ladi. Hakamlar o'yin davomida qoidabuzarliklarni aniqlash bilan bir qatorda ularga sanktsiya choralarini ko'rish choralarini ko'rishadi. O'yinchi tomonidan qilingan qoidabuzarlik turiga qarab, sanktsiya ko'p yoki ozroq qattiq bo'ladi. Texnik guruh a'zolari ham ogohlantirilishi va hatto jamoalardan haydalishi mumkin. Faqat asosiy hakam asosiy va zaxira o'yinchisiga sariq kartochka berishi mumkin; Ushbu karta ogohlantirishni anglatadi va xuddi shu o'yin davomida 2 ta sariq kartochkaning yig'indisi o'yinchining chetlatilishiga olib keladi.

Adabiyotlar

1. "O'yin qoidalari" (2015-2016), Fédération Internationale de Football Association. 2019 yil 27 aprelda olingan: fifa.com
2. "Futbol tarixi - kelib chiqishi". Xalqaro futbol federatsiyasi federatsiyasi. 2019 yil 27 aprelda olingan: fifa.com

3. Yasemin, jannat. "Futbolda sport kiyimlari evolyutsiyasi" (2010). Oliy sport institutida. 2019 yil 27 aprelda olingan: isde.com.ar
4. "O'yin qoidolari 2018-2019" (2018). Xalqaro futbol assotsiatsiyasi kengashida. 2019 yil 27 aprelda olingan:

ФИО авторов: *Usmonov Saidjon Abdusubxon o'g'li*

Farg'ona jamoat salomatligini tibbiyot instituti "Biofizika va tibbiyot texnikasi"
kafedrası biofizika fani o'qituvchisi

Burxonova Orzuxon Asrorjon qizi

Farg'ona jamot salomatligi tibbiyot instituti biotibbiyot muhandisligi yo'nalishi
2-bosqich talabasi

Название публикации: «ULTRATOVUSHNING TASNIFI VA TIBBIYOTDAGI
AHAMIYATI»

Annotatsiya: Inson tanasini o'rganish undagi kechadigan o'zgarish va kasalliklarni erta aniqlash ularga aniq tashxis qo'yishda tibbiyot jihozlariga talab katta. Hozirgi kun yutuqlaridan foydalanib ultratovush , rentgen nurlari , kompyuter tomografiyasi, nur terapiyasi kabi usullardan foydalanilmoqda. Tez su'ratlarda rivojlanib borayotgan hozirgi kunda bunday jihozlarni tibbiyot sohasiga tadbiq etilishi birmuncha qulayliklarni yararatmoqda. Texnika va tibbiyot fan yutuqlaridan foydalangan holda bir muncha qulayliklari jihatdan ajralib turuvchi ultratovush tekshiruvining tibbiyotda qo'llanishi kasalliklarga to'g'ri diognos qo'yishda ishlatilib kelinmoqda. Sog'liqni saqlashning aksariyat sohalarida ulardan foydalanib ,bir qancha avzalliklarga erishilmoqda. Ultratovush tekshiruvi birmuncha xavfsiz va zararsizdir. Tekshiruvchi shifokor ultratovushdan foydalanganda bemorga og'riqsiz qulayliklarni va bu orqali kasallikka to'g'ri tashxis qo'yish imkonini berib kelmoqda. Demak, hozirgi maqolamiz orqali ultratovush tasnifi va tibbiyotdagi amali ahamiyati haqidagi ma'lumotlar aks etgan.

Kalit so'zlar: ultratovush, akustik ma'lumot, kasallikni erta aniq aniqlash, kimyoviy jarayonlarga ta'siri , zararsizligi, tekshiriladigan obyekt, chastota, Dopler effekti, datchik.

20kHz dan ortiq chastatali to'lqin va tovushlar ultratovush deyiladi. Nur kabi tovush ham axborot berish xususiyatiga ega hisoblanadi. Tovushning bunday xususiyatlaridan foydalangan holda odam organizimi ichki muhiti haqida ma'lumot olish mumkin bo'ladi. Fizik tabiatiga ko'ra ultratovush mexanik (elastik) to'lqindir. Ultratovushning

ikki muhit chegaralaridan qaytuvchi shu muhitlarning to'liq qarshiligi nisbatiga bog'liqdir. Masalan, ultratovush yordamida tekshirilganda obyekt dan va undan qaytib keladigan vaqtlar orqali o'lchanib, uning tezligini belgilangan holda farqlash. Obyekt qancha chuqurlikda yotgani aniqlash mumkin bo'ladi. Biologik muhitlarning farqlanish tezligi havonikiga nisbatan 3000 marta katta. Ultratovush yordamida bir-biriga aralashmaydigan ikki suyuqlikni aralashtirish yoki dopler effekti yordamida yurak klapanlari harakati o'rganiladi. Bu kabi usullar yordamida qon oqimi tezligini o'lchash mumkin. Terapiya maqsadlarida 800kHz chastotali ultratovush ishlatiladi. O'rtacha intensivligi 1 Vt/sm^2 nurlovchi qism va teri orasiga biror suyuqlik qo'yiladi. Hattoki yupqa havo qatlami ultratovushni organizmga o'tishga halaqit beradi. Jarrohlik amaliyotida skalpel vazifasini bajaradi. Oddiy skalpeldan farqli ravishda juda ingichka va qirg'ina ma'lum bir energiyali tovush qonsiz kesish bundan tashqari tikib payvandlab ketadi. Farmasevtikada esa dorilar tayyorlash suyuqlik ichidagi jismlarni parchalab emulsiyalash kabi xususiyatlarga ega. Tibbiyotda ultratovush yordamida o'pka kasalliklari, bronxial astma, yuqori nafas yo'llari kabi jarayonlarda bundan tashqari ko'zi ojizlar uchun 10 metr masofadagi obyektlar haqida ma'lumot berish uchun ham xizmat qilmoqda. Issiqlik ta'sirida o'simtalarga ta'sir etish mumkin. Ultratovush ba'zi kimyoviy jarayonlarni tezlashtirishda massa almashtirishda kristallarni o'stirish elektroliz jarayonlarini tezlashtiradi. Defektoskopiya moddalarga ishlov berishda diagnostik va davolash jarayonlarida qo'llaniladi.

Quyida ultratovushning fizik asoslarini ko'rish mumkin:

- To'qimalarning akustik zichligi qancha ko'p bo'lsa ultratovush shuncha ko'p qaytadi.
- Tashxislashda 1-1.5 mGts to'liqlar qo'llaniladi
- Qaytgan tovush tasvirga aylanadi.
- Past chastotali ultratovush (2.5-3.5 MGts) tanaga chuqur o'tadi va ichki a'zolari tasvirlashga imkon beradi, lekin yuzaki to'qimalarni yaxshi ko'rsatmaydi.
- Ultratovushning zarari hozirgi kungacha ilmiy tasdiqlanmagan.

- Havo va suyakli a'zolardan 100% qaytadi suyak va xavoli azoni ko'rib bo'lmaydi.
 - Yuqori chastotali ultratovush tanaga chuqur o'tadi ,yuzaki to'qimalarni yaxshi tasvirlaydi.(mushak, qalqonsimon bez, bo'g'imlar)
 - Datchiklar ultratovushni tanaga yuboradi va qaytgan tovushni qabul qiladi .
 - Ultratovush odam tanasidan qisman o'tadi ikki har xil zichlikka ega bo'lgan to'qima chegarasidan bir qismi o'tadi, bir qismi qaytadi.
 - Datchiklari yuqori va va past chastatali bo'ladi.
- Diagnostik laboratoriyalarda tekshirilayotgan obyektga radiatsiyaning yo'qligi xavsizligi bilan qulaydir. Bemor ahvolini dinamik nazorat qilish, kasallikni dastlabki bosqichlarida aniqlash mumkin. Homiladorlik davrida bola soni, rivojlanishdagi o'zgarishlar, yurak urishi, jinsini aniqlash mumkin. Ultratovushdan zarari haqida ma'lumotlar tasdiqlanmagan lekin tibbiy ko'rsatmalarsiz foydalanish tavsiya etilmaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. M.Xojibekov. Tibbiy radiyalogiya 2020-yil
- 2.A.N.Remezov Tibbiy va biologik fizika Toshkent -2005
- 3.E. Ismoilov,N .Mamatqulov,G'.Xodjayev ,N.Norboyev Biofizika -2012
- 4.Internet ma'lumotlari-Ordamed.uz УЗИСТ

ФИО автора: *Rustamov Suhrob Shuhrat o'g'li*

Buxoro muhandislik-texnologiya instituti

“Elektr mexanikasi va texnologiyalari” kafedrası doktoranti

Название публикации: «ASINXRON ELEKTR YURITMALARNING TEZLIGINI ROSTLASHDA ENERGIYA TEJAMKOR REJIMLARINING TAHLILI»

ANNOTATSIYA

Ishlab chiqarishning barcha sohalarida energiya tejamkorligiga erishishda fan va texnikaning roli beqiyosdir. Ya'ni energiya tejamkor texnologiya va jarayonlarni ishlab chiqarishda qo'llanilishi, albatta ilmiy izlanishlarning natijasi bo'lmog'i kerak. Jumladan, elektr energiyadan unumli foydalanish avvalambor elektr yuritmalarda energiya tejamkor motorlarni qo'llash, yuklanishlarni rostlash, yuklanish darajasiga qarab iste'mol qilinayotgan aktiv va reaktiv quvvatlarni rostlash, quvvat isrofini kamaytirish, optimal boshqarish va shu kabi o'nlab dolzarb masalalami yechimini topish faqat ilmiy izlanishlar va konstruktorlik faoliyatlar bilan bog'liqdir.

Kalit so'zlar: *kuchlanish, chastota, rostlash, sun'iy xarakteristika, motor, boshqarish tizimi, diapazon, stator, juft qutblar, rotor.*

Butun dunyoda, shu jumladan Respublikamizda energiya resurslar narxini oshib borishi iqtisodiyotning barcha sohalarida energiya tejamkorlik masalalarini ilgari suradi. XX asr oxiri va XXI asr boshida butun dunyoni qamrab olgan energetik inqiroz sanoati rivojlangan mamlakatlarda yoqilg'i va elektr energiyani iqtisod qilish maqsadida davlat dasturlari ishlab chiqilishiga va hayotga tadbii qilish bo'yicha ilmiy va amaliy ishlarni rivojlantirish uchun sabab bo'ldi. Energiya resurslarni tejash orqali mahsulot tannarxini kamaytirish ishlab chiqarilayotgan mahsulotimizni tashqi va ichki bozordagi raqobatbardoshligini oshirishni asosiy omillaridan biridir. Respublikamizda ishlab chiqarilayotgan mahsulot birligiga sarflanayotgan nisbiy energiya sarfi rivojlangan Yevropa davlatlari AQSh va Yaponiyaga nisbatan 3-4 marta katta ekanligini ko'rish mumkin. Bu esa elektr energiya nisbiy sarfini kamaytirish bo'yicha imkoniyatlarimiz borligini ko'rsatadi.

Dvigatel tezligining mumkin bo'lgan o'zgarish yo'nalishi (rostlash zonasi).

Nominal ish sharoitida (tarmoq kuchlanishi va chastotasi) dvigatel tabiiy mexanik xarakteristikaga ega. Aylanish tezligini rostlaganda, tegishli xususiyatlar tabiiydan farq qiladi. Bu xususiyatlar sun'iy (rostlanuvchi) xususiyatlar deyiladi. Ba'zi nazorat usullari yordamida faqat tabiiydan pastda joylashgan sun'iy xarakteristikalarini olish mumkin. Boshqa usullar tabiiy tezlikdan yuqori va past tezlikni boshqarishni ta'minlaydi. Rostlash samaradorligi boshqaruv moslamalarini yaratish uchun zarur bo'lgan qo'shimcha kapital xarajatlari, shuningdek rostlash paytida elektr energiyasining yo'qolishi bilan belgilanadi.

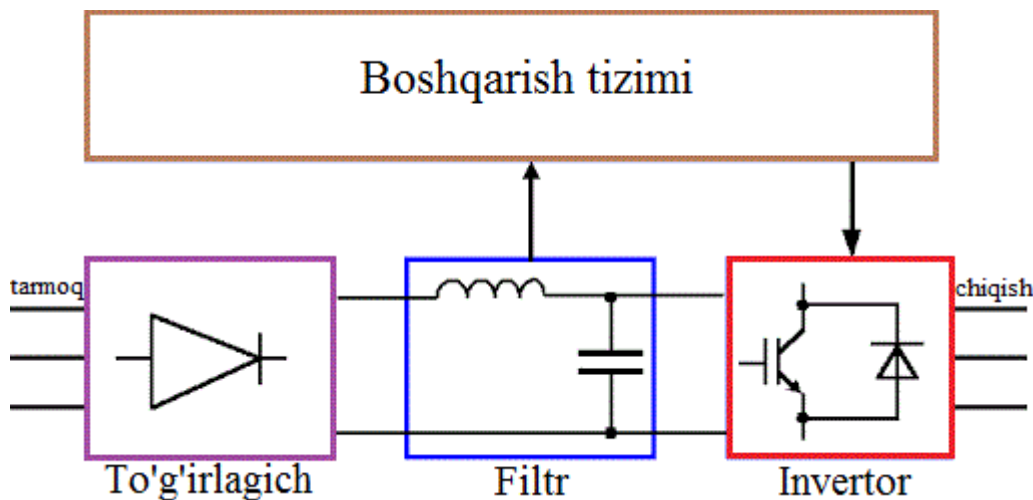
Shuni ta'kidlash kerakki, bir qator holatlarda, masalan, sun'iy xarakteristikalarda nisbatan qisqa vaqt ishlaydigan mexanizmlar uchun, hatto iqtisodiy bo'lmagan boshqaruv usullari bilan ham elektr yo'qotilishi kichik bo'ladi (liftlar, kranlar, va boshqalar.). Shu bilan birga, dvigatellarning aylanish tezligini rostlashning oddiy va arzon usullarini, hatto energiya sarfi jihatidan iqtisodiy bo'lmaganlarni ham ishlatish oqilona bo'ladi.

Dvigatelning rostlash xususiyatlarida ishlashining ruxsat etilgan yuki stator va rotor zanjirlaridagi oqimlarning qiymatlari bilan chegaralanadi. Bu yuk dvigatelning ruxsat etilgan qizishi bilan belgilanadi va asosan ishlab chiqarish mexanizmlarining mexanik xususiyatlari, valga qarshilik momenti, dvigatel va mexanizmning harakatsizligi momenti va boshqalar bilan belgilanadi.

Asinxron motorlarning aylanish tezligini rostlash, unga stator yoki rotoriga ta'sir qilish orqali amalga oshirilishi mumkin. Uch usul ham amalda keng qo'llaniladi. Keling, ushbu usullarni batafsil ko'rib chiqaylik.

Tarmoq chastotasini o'zgartirish orqali tezlikni boshqarish eng tejamli usul bo'lib, elektr yuritmaning yaxshi mexanik xususiyatlarini olish imkonini beradi. Ta'minot tarmog'ining chastotasi o'zgarganda, induksion motorining magnit maydonining aylanish chastotasi o'zgaradi. Dvigatel quvvat manbai 50 Gts standart tarmoq chastotasining kuchlanishini kerakli chastotadagi kuchlanishga aylantirishi kerak. Chastotaning o'zgarishi bilan bir vaqtda, mexanik xarakteristikaning yuqori qattiqligi va dvigatelning talab qilinadigan ortiqcha yuklanishini ta'minlash uchun dvigatelga

berilgan kuchlanishning qiymati ham ma'lum qonunga muvofiq nazorat qilinishi kerak. Ta'minot tarmog'ining chastotasini o'zgartirib, asinxron motorlarning aylanish tezligini rostlashda, har xil ish rejimlari ta'minlanishi mumkin: doimiy aylanish moment bilan; doimiy val quvvati bilan; moment bilan, chastota kvadratiga proportsional.

1-rasm. Chastota o'zgarkichning funksional sxemasi.

Statorning aktiv qarshiligining ta'sirini, mexanik xususiyatlarning qattiqligi o'zgarishini, po'latning to'yinganligini, motor rotorining past tezligida issiqlik uzatishning yomonlashishini hisobga olgan holda, rostlanadigan kuchlanish va chastota o'rtasidagi bog'liqliklar ancha murakkab. Quvvat manbai sifatida elektr mashinalari yordamida aylanadigan elektr o'zgartkichlardan yoki sanoat tomonidan ketma-ket ishlab chiqariladigan yarim o'tkazgichli qurilmalarga asoslangan statik chastotali o'zgartkichlardan foydalanish mumkin. Chastotani rostlashning ijobiy xususiyati bu tabiiy xarakteristikaning har ikki tomonida ham keng diapazonda silliq rostlash imkoniyati (shu jumladan, dvigatelning nominaldan yuqori chastotali aylanish ehtimoli). Qoidalar xarakteristikalarining qattiqligini va yuqori yuklanish imkoniyatlarini ta'minlaydi. Biroq, ba'zi hollarda, metallga ishlov beradigan dastgohlar, elektr shpindellar, kuchli puflagichlar va boshqa mexanizmlar yuritmalarida chastotani boshqarish eng maqbul hisoblanadi.

Stator o'ramidagi qutblar sonini o'zgartirish orqali aylanish chastotasini rostlash stator magnit maydonining aylanish chastotasini o'zgartirish orqali ta'minlanadi. Ta'minot tarmog'ining doimiy chastotasi bilan magnit maydonining aylanish chastotasi rotor tezligi qutblar soniga teskari nisbatda o'zgaradi. Bosqichlar bilan belgilangan

qutblar soni 2, 4, 6, 8, 10 va boshqalarga teng bo'lishi mumkin, tarmoq chastotasi manbai 50 Gts bo'lganda 3000, 1500, 1000, 750, 600 ayl / min sinxron aylanish chastotasiga to'g'ri keladi.

Ikki tezlikli asinxron motorlardan tashqari, uch tezlikli va to'rt tezlikli motorlar ishlatiladi. Uch tezlikli dvigatellarda bitta almashtiriladigan va bitta almashtirilmaydigan o'rash mavjud va to'rt tezlikli dvigatellarda ikkita almashtiriladigan o'rash mavjud bo'lib, ular to'rtta sinxron tezlikka imkon beradi, masalan : 3000/1500/1000/500 ayl. Juft qutbli kommutatorli dvigatellarda, odatda, olmaxon g'ildirakli o'ralgan olmaxon g'ildirakli rotor mavjud. Bunday rotor o'z sxemasida qo'shimcha qayta ulanmasdan ishlash imkoniyatini beradi. Ko'p tezlikli dvigatellarda fazali rotor bo'lsa, stator va rotorni bir vaqtning o'zida ulash kerak bo'ladi, bu esa rotorning dizayni va bunday mashinalarning ishlashini murakkablashtiradi. Ko'p tezlikli asinxron motorlarning ijobiy ko'rsatkichlari samaradorlik va rotor tezligini boshqarishning nisbatan katta diapazonini o'z ichiga oladi. Ushbu nazorat usulining kamchiliklari aylanish tezligini muammosiz o'zgartirishning yuqorida aytib o'tilgan imkonsizligi.

Ta'kidlanganidek, 4A asinxron motorlarning yagona umumiy sanoat seriyasi doirasida ikki, uch yoki to'rt tezlikda ishlashga mo'ljallangan ko'p tezlikli motorlar modifikatsiyasi ishlab chiqariladi. Sirpanishni o'zgartirish orqali tezlikni boshqarish eng oddiy nazorat usullaridan biridir. Shu bilan birga, sirpanish o'zgarganda (oshganda), rotorning o'ramidagi isroflar o'zgaradi (oshadi), bu esa rostlash paytida FIK pasayishiga olib keladi.

Sirpanishni boshqarish stator tomondan ham, rotor tomonidan ham amalga oshirilishi mumkin. Tabiiyki, ikkinchi holda, rotor fazali bo'lishi va sirg'aluvchi halqalarga o'rab qo'yilgan bo'lishi kerak. Stator tomondan regulyatsiya qilganda, uning o'ramiga tushadigan kuchlanish o'zgaradi. Nominaldan yuqori kuchlanishning oshishi dvigatelning magnit devorining to'yinganligiga olib keladi va shuning uchun qo'llanilmaydi.

Tezlikni boshqarish uchun kuchlanish kamaytiriladi. Bunday holda, dvigatel tomonidan ishlab chiqarilgan moment kuchlanish kvadratiga mutanosib ravishda

o'zgaradi va shunga mos ravishda dvigatelning mexanik xususiyatlari o'zgaradi, buning natijasida ishchi sirpanish qiymatlari ham o'zgaradi. Rotor tomondan boshqarilishda, aylanish tezligining reostat boshqaruvchisi, asosan rotorning o'rash sxemasiga qo'shimcha aktiv qarshiliklarni (rezistorlar) kiritish orqali qo'llaniladi. Shuni ta'kidlash kerakki, ushbu boshqaruv usuli yordamida dvigatelning keng diapazonini o'zgartirish maksimal (kritik) momentni o'zgartirishga olib kelmaydi. Shunday qilib, boshqarish vaqtida dvigatelning haddan tashqari yuk hajmi kamaymaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O.O. Hoshimov, A.T. Imomnazarov. Elektr mexanik tizimlarda energiya tejamkorligi. Darslik. -T .: «Fan va texnologiya», 2015. -128 b.
2. Анучин, А.С. Системы управления электроприводов / А.С. Анучин. - Вологда: Инфра-Инженерия, 2015. - 373 с.
3. Денисов, В.А. Электроприводы переменного тока с частотным управлением: Учебное пособие / В.А. Денисов. - Ст. Оскол: ТНТ, 2013. - 164 с.
4. Яни, А.В. Регулируемый асинхронный электропривод: Учебное пособие / А.В. Яни. - СПб.: Лань, 2016. - 464 с.
5. O.O. Hoshimov, S.S. Saidahmedov ELEKTR YURITMA ASOSLARI. Kasb-hunar kollejlari uchun darslik. TOSHKENT 2008.
6. S.Majidov, M.Ubodullayev, O.Yo'ldosheva, U.Berdiyev, B.To'xtamishev, X.Sattorov / ELEKTR MASHINA VA ELEKTR YURITMALARDAN PRAKTIKUM, Oliy o 'quv yurtlari uchun o 'quv qo'llanma. TOSHKENT – 2005.

ФИО автора: Saidova Dilnoz Jumayevna

Surxondaryo viloyati Sariosiyo tumani 62-umumiy o'rta ta'lim maktabining targ'ibotchisi

Название публикации: «YANGI O'ZBEKISTONDA YANGI KASHFIYOTLAR»

Annontatsiya: Ushbu maqolada yangi O'zbekistonda paydo bo'layotgan kashfiyotlar hamda Prezidentning yangi qarorlari va kelgusi rejalar haqida fikr yuritilgan.

Kalit so'zlar: O'zbekiston, kashfiyotlar, rivojlanish, taraqqiyot.

O'zbekiston" nashriyot-matbaa ijodiy uyi tomonidan "O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning faoliyat xronikasi" deb nomlangan to'plam nashrdan chiqarildi. Unda davlatimiz rahbarining 2016 yil sentyabr oyidan 2020 yil 1 yanvargacha bo'lgan davrdagi siyosiy faoliyati solnomasi batafsil aks ettirilgan.

Ma'lumki, ushbu davr – "Yangi O'zbekiston", "O'zbekiston taraqqiyotining yangi bosqichi" degan nomlar bilan Vatanimiz tarixida, jahon hamjamiyati bilan munosabatlarimiz silsilasida g'oyat muhim o'rin egallab kelmoqda. Bu davr – O'zbekistonni, jamiyatimiz hayotidagi siyosiy-ijtimoiy, iqtisodiy munosabatlarni butunlay o'zgartirgan, mamlakatimizni yangi, demokratik qiyofada jumlai jahonga tanitgan davrdir.

Bu haqda yurtimiz fuqarolari, ekspertlar guruhlar bilan birga, dunyo siyosatida yetakchi o'rin tutadigan davlat va jamoat arboblari, atoqli olimlar va tahlilchilar tomonidan ham ko'plab ijobiy fikrlar bildirilmoqda, eng yuksak e'tirof va baholar aytilmoqda.

Mamlakatimiz kitobxonlariga taqdim etilayotgan mazkur to'plamning eng muhim xususiyati shundaki, unda keyingi yillarda O'zbekistonda kechayotgan shiddatli va keng ko'lamli hayotiy jarayonlar tarixiy hujjatlar, fakt va raqamlar, aniq dalillar orqali aks ettiriladi.

Ko'hna tarix shundan dalolat beradiki, bu hayotda yangilik qilish, ko'pchilik odamlar o'rganib, ko'nikib qolgan eskicha qolip va andozalarni o'zgartirish hech qachon oson kechmaydi. Istaymizmi, yo'qmi, bunday harakat har qanday sharoitda

ham ochiq yoki pinhona to'siqlarga duch keladi. Ayniqsa, xalqni uyg'otish, mudroq qalblarga hayotbaxsh yangi nafas olib kirish, davlat va jamiyat boshqaruvini butunlay yangilash masalasi islohotchi bo'lib maydonga chiqishdek buyuk missiyani o'z zimmasiga olgan yetakchi shaxsdan yanada ulkan mas'uliyat, jasorat va donishmandlikni talab etadi.

Ushbu to'plam ana shunday o'ta murakkab va mashaqqatli, tarixiy zaruratga aylangan jarayonlar yangi O'zbekiston hayotida qanday borayotgani haqida to'liq ma'lumot beradi. "O'zbekiston" degan ulkan kemani yangi taraqqiyot ufqlari sari boshlash, siyosatshunoslar iborasi bilan aytganda, davlat va jamiyat boshqaruvida tarixiy burilish yasash Prezident Shavkat Mirziyoyev tomonidan qanday amalga oshirilayotgani kitobda aniq tizim asosida kunma-kun, oyma-oy yoritilgan.

Odatda, mamlakatimizda amalga oshirilayotgan islohotlar haqida so'z borganda, davlatimiz rahbari kamtarlik bilan "Biz hali izlanishdamiz, o'rganishdamiz", deb bu yo'lda oldimizda bir-biridan muhim va dolzarb vazifalar turganini ta'kidlaydi. Chindan ham, hozirgi vaqtda yurtimizda mamlakat yetakchisidan tortib barcha bo'g'indagi rahbarlar yangicha sharoit, yangicha muhitda ishlashga, izlanib, o'rganib, xalq bilan muntazam muloqot asosida faoliyat yuritishga intilmoqda.

Ayniqsa, butun dunyo mamlakatlari qatori O'zbekistonni ham chetlab o'tmagan koronavirus pandemiyasi sharoitida ushbu trend – ustuvor holat yanada yaqqol namoyon bo'lmoqda. Ana shu xususiyat O'zbekistonda keng ko'lamli o'zgarishlar muvaffaqiyatini ta'minlayotgan muhim omillardan biri bo'layotganini nufuzli xalqaro ekspert va tahlilchilar ham e'tirof etmoqda.

Shu ma'noda, Prezident Shavkat Mirziyoyev tomonidan O'zbekistonda yangi, demokratik islohotlarni boshlashda eng maqbul yo'l tanlandi va u hayotda qisqa muddatda o'zini to'la oqladi, deb aytishga bugun barcha asoslar bor. Avvalo, xalq davlat idoralariga emas, davlat idoralari xalqqa xizmat qilishi, aholining hayot darajasi va sifatini yaxshilash davlat siyosatining bosh mezoni etib belgilandi. Ikkinchidan,

mintaqa mamlakatlari bilan yaxshi qo'shnichilik, do'stlik va hamkorlik asosida faol munosabatlar o'rnatish tashqi siyosat sohasidagi ustuvor tamoyil, deb e'lon qilindi.

Uchinchidan, dunyoga ochiq bo'lish, umume'tirof etilgan demokratik prinsiplarni amalda joriy etish jahon hamjamiyati bilan samarali hamkorlikning asosiy yo'nalishi sifatida qabul qilindi. Hozirgi vaqtda milliy taraqqiyotimizning bosh hujjati bo'lib xizmat qilayotgan, mamlakatimizni 2017–2021 yillarda beshta ustuvor yo'nalishda rivojlantirish bo'yicha

Harakatlar strategiyasida aynan ana shu tamoyillar eng muhim qoidalar sifatida aks ettirildi. Yurtimizda tinchlik va barqarorlikni mustahkamlash, inson huquqlari, erkinlik va manfaatlarini amalda ta'minlash, bozor iqtisodiyoti prinsiplarini rivojlantirish orqali xalq farovonligini oshirish, tashqi siyosat sohasida Markaziy Osiyo mintaqasida do'stlik va hamkorlik ruhini kuchaytirish, dunyodagi rivojlangan davlatlar qatoriga kirish yangi O'zbekistonda amalga oshirilayotgan islohotlarning bosh maqsadi etib belgilandi.

Albatta, 34 millionlik aholiga ega bo'lgan, o'tgan davrda ko'plab muammolar to'planib qolgan mamlakatning taqdiri va kelajagini belgilash borasida to'g'ri yo'l tanlash – bu davlat rahbaridan ulkan aql-zakovat, bilim va tajriba, mustahkam iroda, jasorat va azmu shijoatni talab etadi. Ayni vaqtda tanlangan rivojlanish yo'lini ijtimoiy institutlar, ta'sirchan mexanizmlar orqali hayotga tatbiq etish, odamlarni islohotlarning maqsadi va natijasiga ishontirish, butun jamiyatni ruhlantirib, ulug' maqsadlar sari safarbar eta olish – yanada murakkab vazifa, desak, har tomonlama to'g'ri bo'ladi.

Ana shunday o'ta mashaqqatli vazifani amalga oshirishda Shavkat Mirziyoyev xalqning o'ziga tayandi – fuqarolar bilan doimiy muloqot olib borib, har bir soha va tarmoq bo'yicha bevosita uchrashuvlar, maslahat va fikr almashuvlar o'tkazib, mavjud muammolarning samarali yechimini topmoqda.

Bu murakkab ijtimoiy voqea-hodisalarning qanchalik shiddat bilan kechayotganini ushbu to'plamdan o'rin olgan serqirra jarayonlar yaqqol tasdiqlaydi. 2016 yil sentyabr oyidan buyon 2020 yil yanvar oyiga qadar o'tgan vaqt misolida

oladigan bo'lsak, Prezidentimiz tomonidan mamlakat hududlariga 129 marta safar uyushtirilgani, 69 ta videoselektor yig'ilishlari, eng muhim va ustuvor masalalar bo'yicha 112 ta yig'ilish va muhokamalar o'tkazilganini ko'ramiz.

Ana shu qisqa fursatda davlatimiz rahbari tomonidan 194 ta qonun, 1106 ta farmon, 1974 ta qaror, 933 ta farmoyish tasdiqlanganini ham qayd etish lozim. Shu davrda Prezident Shavkat Mirziyoyev 40 marta chet davlatlarga rasmiy tashrif buyurdi, 24 ta xalqaro sammit va anjumanlarda ishtirok etib, ularning doirasida 60 ta uchrashuv o'tkazdi. Bundan tashqari, xorijiy davlat va hukumat rahbarlari boshchiligidagi 39 ta nufuzli rasmiy delegatsiya yurtimizda qabul qilindi. Shuningdek, vazirlar, xalqaro tashkilot va kompaniyalar, xorijiy ishbilarmon doiralar rahbarlari boshchiligidagi 166 ta delegatsiya bilan muzokaralar o'tkazildi.

Shu vaqt mobaynida chet davlatlarning yurtimizda ish boshlagan favqulodda va muxtor elchilaridan 32 nafaridan ishonch yorliqlari qabul qilib olingan, xorijiy davlat va hukumat boshliqlari, xalqaro tashkilot rahbarlariga 1858 ta maktub yo'llangan. Shu o'rinda xorijiy davlatlar rahbarlari bilan 113 marta telefon orqali muloqotlar o'tkazilganini ham ta'kidlash joiz.

Prezidentimiz shu yillar davomida yurtimizda bo'lib o'tgan 53 ta tantanali marosimda ishtirok etib nutq so'zlagan, shuningdek, xalqimiz va turli soha vakillariga 79 ta tabrik va qutlovlar yo'llagan. Bularning barchasi O'zbekiston o'z milliy taraqqiyotining yangi bosqichiga qadam qo'ygan keyingi yillarda Prezidentimiz tomonidan siyosiy-ijtimoiy makonda amalga oshirilayotgan sa'y-harakatlar keng ko'lam kasb etib, Vatanimiz ravnaqi, xalqimiz farovonligi yo'lida tunu kun tinim bilmasdan, bor bilim va tajriba, kuch va imkoniyatlar safarbar etilayotgani hamda bu jarayon tobora kuchayib, yangi sifat bosqichiga ko'tarilib borayotganidan dalolat beradi.

Agar davlat ahamiyatiga molik birgina hujjatni ishlab chiqish va qabul qilish, biron-bir rasmiy tadbirni o'tkazish qanday katta tayyorgarlikni, ma'naviy-intellektual, ruhiy safarbarlikni, keng ko'lamli tashkiliy-amaliy ishlarni talab etishini inobatga

oladigan bo'lsak, yuqorida qayd etib o'tilgan raqamlar zahirida tinimsiz izlanish va mehnat, chuqur tahlil, kelajakni oldindan ko'ra bilish salohiyati mujassam ekanini anglash mumkin.

Ta'kidlash kerakki, mazkur to'plamdan o'rin olgan voqealar xronikasi, qizg'in va bunyodkor jarayonlar zanjiri mamlakatimizda amalga oshirilayotgan o'zgarish va islohotlar o'tgan vaqt davomida amaliy samaradorlik bilan rivojlanib, ortga qaytmaydigan muqarrar tus olganini ham yaqqol namoyon etadi.

Shu ma'noda, tarixiy jarayonlarning qaynoq izlarini o'zida mujassam etgan ushbu to'plam mard va olijanob xalqimiz Prezident Shavkat Mirziyoyev rahbarligida keyingi yillarda qanday og'ir va mashaqqatli, shu bilan birga, sharaflil rivojlanish yo'lini bosib o'tayotganini, o'z kuchi, o'z salohiyati bilan yangi O'zbekiston davlatini barpo etayotganini bamisoli ko'zgudek yorqin aks ettiradi. Ta'bir joiz bo'lsa, bu kitobni yangi O'zbekistonning taraqqiyot solnomasi, deb atash mumkin.

To'plam boshqaruv sohasi xodimlari, akademik doiralar, siyosatshunos va sotsiologlar, tahlilchi va ekspertlar, tadqiqotchi va talabalar, muxtasar aytganda, O'zbekistonning eng yangi tarixi bilan qiziqadigan barcha kishilar uchun mo'ljallangan.

Ushbu kitob bilan tanishar ekan, yurtimizda yashaydigan har bir inson o'z hayoti, oilasi, farzandlari, el-yurti taqdiriga daxldor voqea-hodisalar, hujjatlar mazmunidan atroflicha xabardor bo'ladi va zamonamiz tarixi haqiqatan ham barchamizning ko'z o'ngimizda, aynan bizning ishtirokimizda yaratilayotganini chin dildan his etadi.

Yurtimizda yangicha dunyoqarash yangicha kashfiyotlar tobora kengayib keng sharoitlar yaratilmoqda.

3D printerida yurak

Joriy yilda 3D printerlari yana bir bor odamlarni lol qoldirdi. Ya'ni, mutaxassislar ular yordamida inson yuragini yaratishning uddasidan chiqishdi.

Buning uchun tadqiqotchi olimlar inson tanasidan yog‘ xujayralarini oldi va ulardan ildizli xujayra yaratdi. So‘ng hosil bo‘lgan ildizli xujayra bog‘lovchi modda bilan aralashtirildi. Mazkur aralashmadan oddiy printerga quyiladigan, bo‘yoqqa o‘xshash printer xomashyo vujudga keldi.

Yurakning birinchi namunasini bosib chiqarishga 3,5 soat vaqt sarflandi. Barcha qon tomirlari bilan to‘liq faoliyat ko‘rsatadigan haqiqiy odam yuragini yaratish uchun ko‘proq xujayra va “bo‘yoq” kerak bo‘ladi. 3D printeridan chiqarilgan yurak birinchi sinov namunasi bo‘lsa-da, yaqin kelajakda mazkur texnologiya ko‘plab tibbiy muassasalarda keng qo‘llanilishi taxmin qilinmoqda.

Qora tuynuk surati

2019 yilda kashf etilgan yana bir tarixiy hodisa: mutaxassislar ilk marta fazoviy qaro tuynukning suratini olishdi. Suratga olingan bu tuynuk Yerdan 53 million yorug‘lik yili uzoqlikda joylashgan. Olimlar dunyodagi eng kuchli 8 ta teleskopni birlashtirib, buning uddasidan chiqishdi.

Mutaxassislar ilk suratni 2017 yilda olishgan edi. Biroq olingan suratga ishlov berishga mutaxassislarga ikki yil vaqt kerak bo‘ldi. Natijada biz qora tuynuk batafsil aks ettirilgan suratni qo‘lga kiritdik. Ushbu muvaffaqiyat olimlarga qora tuynuklarni yanada batafsil o‘rganish imkoniyatini beradi.

Inson a‘zolarini sun‘iy yetishtirish

Inson a‘zosini transplantasiya (ko‘chirish) qilish muammosi hozirgi kungacha qiyin kechmoqda. Ko‘plab insonlar xasta a‘zolarini boshqasiga almashtirish uchun donor topolmasdan halok bo‘lishmoqda. Biroq Garvard universiteti olimlari muammoning yechimini topganga o‘xshaydi. Ular inson a‘zolarini sun‘iy yetishtirish usulini o‘rganishdi.

Hozircha faqat jonivorlardan (masalan, cho‘chqa) zarur xujayralarni ajratib olib, uni ustirishmoqda. Shuningdek, ular jonivor a‘zosini, faqat teri qismi qolguncha yuvish jarayonidan o‘tkazib, unga inson xujayrasining ildizini ekishni o‘rganishdi. Natijada inson xujayrasi jonivor xujayrasi bilan o‘zaro aloqaga kirishib, yangi a‘zo hosil qildi.

Va, u oxirigacha shakllanib bo'lganidan so'ng odamga o'rnatilishi mumkin bo'ladi. Ularning (odam va jonivor xujayralari) DNKsi turli bo'lishiga qaramasdan, yetishtirilgan a'zo inson organizmiga tez moslasha oladi.

Ebola virusiga qarshi vaksina

Ebola virusi tutqanog'i minglab odamlarni hayotdan olib ketdi. Yetuk mutaxassislar buni shunday qoldirolmasdi. Vaksina suv chechak vaktsinasi namunasi asosida yaratildi. Uning asosiy vazifasi – bu sog'lom odam organizmi atrofida himoya qobig'ini hosil qilishdan iborat.

Dastlabki vaksinalar 2015 yilda Gvineyada qo'llanildi. Qo'rqinchli virus bilan kasallangan odamlar bilan aloqada bo'lgan 4 mingdan ortiq inson ko'ngillilar sifatida shifokorlarga murojaat qilishdi. Vaksina emlangandan keyingi dastlabki ko'rsatkichlar shifokorlarni xursand qildi. Ya'ni, emlangan odamlarning hech biri kasallanmadi. Emlash jarayonidan 3 oy o'tib, olimlar ular tomonidan yaratilgan vositaning samarasi 100 foizlik ekanligini isbotlashdi.

Embrion (ona qorni davrida) davrida DNKni o'zgartirish

2018 yilda olimlar aqlbovar qilmas muvaffaqiyatga erishdi. pensilvaniyalik bir guruh biologlar embrionning DNK tizimining bir qismini o'zgartirishdi. Mazkur tadqiqot hozircha faqat sichqonlarda sinaldi. Ammo o'tkazilgan tadqiqotning natijasi tez orada insonlarga nisbatan ham qo'llanilishi mumkin. Tadqiqotchilarning so'zlariga ko'ra, ayni vaqtda ular mazkur texnologiyani homilador ayolga xavf-xatarsiz qo'llash ustida bosh qotirishmoqda.

Barchasi ko'ngildagidek o'tsa, unda homiladorlik davrida aniqlangan irsiy xastaliklarni ona qornidayoq bartaraf etishning imkoni topiladi. Bundan tashqari, mazkur texnologiya homilani yo'qotish sonini kamaytirishga ham yordam beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1 archive.uz/

2 [/aniq.uz/](http://aniq.uz/)

3 [//www.gazeta.uz/](http://www.gazeta.uz/)

4 hozir.org

5 fayllar.org

6 [//lex.uz/](http://lex.uz/)

ФИО автора: *Аманов Шухрат Шарифбаевич*

учитель физической культуры школы №2 города

Вабкента, Бухарской области

Название публикации: «ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ИКТ НА УРОКАХ ФИЗКУЛЬТУРЫ»

Аннотация: *В статье рассмотрены использование ИКТ (информационно-коммуникационных технологий) в школе на уроках физкультуры.*

Ключевые слова: *ИКТ, физической культура, компьютер, ученик, учитель, информационная культура, спорт, эстетическое воспитание*

XXI век - век высоких компьютерных технологий. Это значит, что использование ИКТ (информационно-коммуникационных технологий) в школе - процесс объективный и вполне закономерный. Компьютер дома, в школе, в настоящее время, уже не роскошь, а средство для работы. Нужно ли использовать средства ИКТ на уроках физической культуры.

Использование ИКТ на уроках физической культуры - это полезная и интересная форма работы и для ученика, и для учителя. Думаю, интересна для творческих педагогов, которые готовы "добывать" необходимую информацию, систематизировать и наглядно достойно представлять её. Учащиеся лучше воспринимают эту информацию: "Лучше один раз увидеть, чем 100 раз услышать!". Ведь, согласитесь, навыки, приобретённые нами в молодости, теряют в качестве исполнения, если ты не занимаешься видом спорта систематически. Поэтому показать видеофрагмент, фотографию, схему иной раз бывает полезнее корявого показа двигательного действия! Учащиеся же, уже подготовлены к созданию презентаций и по заданию учителя делают их быстро. Интерес (нашего времени), считаю, состоит в том, чтобы от умения создавать нами и учащимися презентации перейти к "осмысленному и глубокому" проектному методу, что предполагает затрату времени, творческую

направленность, последовательность действий по перспективному плану, организационную работу в группах.

Когда в первый раз слышишь фразу “компьютер на уроке физкультуры”, то сразу возникает недоумение и вопрос: разве это совместимо? Ведь физкультура – это, прежде всего движение. Так сначала думала и я, но до тех пор, пока сама не освоила информационные технологии и стала применять их в своей работе.

В своей профессиональной деятельности руководствуюсь главной целью воспитания, прописанной в программе воспитания нашей школы: "Воспитание личности, способной быть счастливой: личности творческой, высоконравственной, способной понимать окружающий мир". Основной задачей воспитания является формирование положительного отношения к ценностям: Человек, познание, творчество, нравственность.

Специфика каждого предмета разнообразна, но общий принцип, задача учителя состоит в том, чтобы создать условия практического овладения знаниями. Применяя этот принцип к уроку физической культуры, можно отметить, что задача учителя, выбрать такие методы обучения, которые позволили бы каждому ученику проявить свою активность, своё творчество, активизировать двигательную и познавательную деятельность учащегося.

Современные педагогические технологии, в частности использование новых информационных технологий, Интернет-ресурсов, позволяют учителю достичь максимальных результатов в решении многих задач.

1) Интенсификация всех уровней учебно-воспитательного процесса за счет применения средств современных информационных технологий:

- повышение эффективности и качества процесса обучения;
- повышение активности познавательной деятельности;
- углубление межпредметных связей;
- увеличение объема и оптимизация поиска нужной информации.
- индивидуализация и дифференциация процесса обучения;

2) Развитие личности обучаемого, подготовка индивида к комфортной жизни в условиях информационного общества:

- развитие коммуникативных способностей;
- формирование умений принимать оптимальное решение или предлагать варианты решения в сложной ситуации;
- эстетическое воспитание за счет использования компьютерной графики, технологии мультимедиа;
- формирование информационной культуры, умений осуществлять обработку информации;
- формирование умений осуществлять экспериментально–исследовательскую деятельность.

3) Работа на выполнение социального заказа общества:

- подготовка информационно грамотной личности;
- подготовка пользователя компьютерными средствами;
- осуществление профорientационной работы в области физической культуры.

Одним из приоритетных направлений работы учителей физической культуры является повышение качества образования через использование информационных технологий на уроках и внеклассных занятиях наряду с традиционными формами обучения.

Уроки физической культуры включают большой объем теоретического материала, на который выделяется минимальное количество часов, поэтому использование электронных презентаций позволило мне эффективно решить эту проблему. Используя компьютерные технологии в образовательном процессе, урок проходит более интересным, наглядным и динамичным. Многие объяснения техники выполнения разучиваемых движений, исторические документы и события, биографии спортсменов, освещение теоретических вопросов различных направлений не могут быть показаны ученикам непосредственно. Поэтому необходимо использовать различные виды

наглядности. Сам факт проведения урока физической культуры в кабинете, оснащенном компьютерной техникой, интригует детей, у них появляется внешняя мотивация. Из внешней мотивации “вырастает” интерес к предмету.

Изменяется содержание деятельности преподавателя; преподаватель становится разработчиком новой технологии обучения, что, с одной стороны, повышает его творческую активность, а с другой – требует высокого уровня технологической и методической подготовленности.

Использование тестирующих компьютерных программ на уроках физической культуры, при подготовке к олимпиаде по предмету “физическая культура” позволяет объективно оценить теоретические знания учащихся. Тесты могут использоваться на любом этапе обучения. Компьютерные тексты предусматривают как работу с подсказкой ответов, так и без них, на каждый вопрос даются варианты ответов. Время, выделяемое на тест зависит от сложности вопросов и их количества и ограничивается 10 – 15 минутами. По окончании работы открывается окно результатов. В этом окне отображается оценка по пятибалльной системе. Выигрывает от этого не только учитель, такая компьютерная программа полезна, прежде всего, ученикам. Компьютер всегда непредвзят, это независимый эксперт. В компьютеризованном виде возможен вариант самообучения, идущий в 2 – 4 раза быстрее, чем при традиционном коллективном разборе результатов тестирования.

Таким образом, компьютерная поддержка позволяет вывести современный урок на качественно новый уровень, повысить статус учителя, использовать различные виды деятельности на уроке, эффективнее организовать контроль и учёт знаний учащихся. За использованием информационных технологий будущее. Рано или поздно использование компьютера в учебной деятельности станет массовым, обыденным явлением.

Таким образом, я считаю, что при организации и проведении современного урока физкультуры необходимо использование ИКТ, что позволяет успешно совмещать не только физическую, но и умственную работу,

развивать интеллектуальные и творческие способности школьника, расширять общий кругозор.

ЛИТЕРАТУРА

1. Интернет ресурсы по физической культуре.(nsportal.ru), E-mail: e-sport@grsu.bu, Depositphotos.ru.
2. Sayidahmedov N. S Yangi texnologiyalar. Тошкент:, 2003 й.

ФИО автора: *Rahimova Dilafruz Mansurovna*

Fargʻona viloyati, Fargʻona shahar 31-oʻrta taʼlim maktabi boshlangʻich sinf oʻqituvchisi

Название публикации: «BOSHLANGʻICH SINFLARDA INTERFAOL USULLARDAN FOYDALANISH»

Annotatsiya: boshlangʻich sinflarda darslarni yanada samarali boʻlishi, oʻquvchilarni qiziqishlarini oshirishda didaktik oʻyinlarning tutgan oʻrni.

Kalit soʻzlar: koʻrgazmali vositalar, oʻyinlar, mashgʻulot, hikoyalash, metodika.

Oʻquvchilar aqliy faoliyatini zarur shartlar bilan taʼminlash uchun oʻqituvchi kichik yoshdagi oʻquvchilarning diqqat xususiyatlarini yaxshi bilishi kerak. Oʻquvchilarda tanlab hikoyalash malakasini hosil qilishga boʻshlangʻich sinf oʻqish darslarida keng qoʻllaniladigan metoʻdik usullar yordam beradi. Bunda hikoya qismiga chizilgan rasm asosida hikoyalash; hikoyadagi bu voqeani tasvirlovchi rasm asosida hikoyalash; tanlab qayta hikoyalashni talab etadigan savollarga javob berish. Darslardagi koʻrgazma vositalari, tarqatma materiallar, turli oʻyinlar oʻquvchilarning ogʻzaki va yozma nutqini oʻstirishda samarali usullar hisoblanadi. Kichik maktab yoshidagi oʻquvchilar oʻyinlarni yaxshi koʻrish bilan birga oʻyin orqali baʼzi qoidalarini juda tez oʻzlashtirib, uni uzoq vaqt esda saqlab qoladi. Masalan: “Kim koʻp baliq tutadi?”, “Bekinmachoq” oʻyini, “Kim oshdi?”, “Tovush tanitish” kabi oʻyinlar mavjud. Bu oʻyinlar kichik maktab yoshidagi oʻquvchilarda kata qiziqish uygʻotadi. Oʻyinni tashkil qilishda sinf partalarining qatoriga qarab, oʻquvchilar guruhlariga boʻlinadi. Masalan birinchi sinflarda M tovushini tanishtirishda quyidagi “Tovush tanitish” oʻyidan foydalaniladi. Ikkita oʻquvchi M tovushi qatnashgan soʻzlardan navbat bilan ayta boshlaydi. Oʻquvchilardan biri toʻxtab qolgach, boshqa oʻquvchi davom ettiradi. Bunday oʻyinlar yordamida oʻquvchilar mazkur tovushning soʻz boshi, soʻz oʻrtasi va soʻz oxirida kelishini anglab oladilar. “Kim oshdi?” oʻyini oʻtkazishda oʻqituvchi besh daqiqa ichida kim koʻp soʻz oʻqiy olishini tekshiradi. Soʻzlarni oʻqishni boshlash va tugatish vaqtini oʻqituvchi belgilaydi. Belgilangan vaqt ichida oʻquvchilar

ovoz chiqarib so'zlarni o'qiydilar va nechta so'z o'qiganlarini sanab beradilar. So'ralgan o'quvchi qaysi so'zga kelgani va shu so'zgacha nechta so'z o'qiganini aytadi. Kichik yoshdagi o'quvchilarda diqqat tez o'sadi. Ixtiyorsiz diqqat qiziqish bilan mustahkamlanishi sababli, har bir o'qituvchi o'z darsini qiziqarli va maroqli qilishga intiladi. Lekin shu narsani yodda tutish lozimki, o'quvchilarning diqqatini bevosita qiziqarli va maroqli bo'lmagan narsalarga ham qaratishga o'rgatish kerak. Chunki o'quvchida nozik va injiq diqqat paydo bo'lib qoladi. Ko'rgazmali idrok katta imkoniyatlarga ega. Eslab qolishda ko'rgazmalilikning o'zi emas, balki ularning nutq va amali faoliyat bilan biriktirilishi yuqori samaradorlikka olib keladi. Yangi pedago'gik texnolo'giya bilimlarni o'quvchilarning faolligi asosida o'zlashtirib olishga qaratilgan. O'quvchi o'zi bajarib ko'rgan va amaliy mashg'ulotlardan keltirib chiqargan shaxsiy xulosalari orqali o'zlashtirib olgan bilimlarni mustahkam esda saqlab qoladi. Shu jihatdan qaraganda, turli xil o'yinlar o'quvchilarning bilim olishida muhim vositalardan biri hisoblanadi. Ushbu o'yinlar o'quvchilarni o'ylashga, fikr yuritishga, o'xshash va farqli hodisalarni bir-biriga solishtirish, taqqoslash muhimlarini ajratib olishga o'rgatadi. O'quvchi har bir so'z va unung mayda qismlariga ham e'tibor berishga o'rganadi. Topshiriqni bajarish orqali tovush o'zgarishlarining barcha turlarini amalda bajarib ko'radi. Darslarimizning chiroyli o'tishida didaktik o'yinlar biz pedagoglarga katta yordam beradi. Mazkur didaktik o'yinni ham boshlang'ich sinfdagi har bir darsda qo'llash mumkin. "Ta'rif ber" o'yini. Bunda parta oxirida o'tirgan o'quvchilarga o'qituvchi tomonidan berkitilgan holda rasm beriladi. O'quvchi rasmni ko'rib, undagi narsani oldingi partadagi o'quvchining qulog'iga nomini aytmadan ta'rif beradi. Bu ta'rifga asoslanib, biror narsani o'ylagan keying o'quvchi yana oldingi partadagi o'quvchiga o'z ta'rifini aytadi. O'yin shu tarzda birinchi partadagi o'quvchigacha yetib keladi. U oxirgi ta'rifni eshitib, xayoliga kelgan timsolni doskaga chizadi. Rasmdagi va doskadagi tasvirlar bir xil bolsa, demak, bu qator g'olib hisoblanadi. Hozirgi vaqtda izlanuvchan va tajribali o'qituvchilar bilish faoliyatini jadallashtirishda ta'lim jarayonini didaktik o'yinlar bilan uyg'unlashtirib samarali natijalarga erishmoqdalar. Ma'lumki, o'qituvchi didaktik o'yin darslarni o'tkazish uchun juda ko'p adabiyotlar bilan tanishishi o'quvchilarni bilim darajasi,

yoshi, psixologik xususiyatlari, iqtidorini hisobga olishi zarur. Didaktik o'yinli darslar yangi mavzuni bayon qilish, mustahkamlash, bolalar bilimini sinab ko'rish va baholash jarayonida qo'llanilishi mumkin. O'qituvchi o'quvchilarni yakkama yakka, keyinchalik guruhli o'yinlarga tayyorlashi, ular muvaffaqiyatli chiqqanidan so'ng ommaviy o'yin darslarini o'tkazishi kerak. Chunki o'quvchilar didaktik o'yin darslarda ishtirok etish uchun bilim, ko'nikma va malakalarni egallagan bo'lishlari zarur. Bolalarning tafakkuri va nutqini o'stirish uchun ta'lim va tarbiyaviy matnlar hamda rasmlardan ham foydalanish mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1.R.Safarova, M.G'ulomov, M.Inoyatova. Savod o'rgatish darslari, Toshkent 2012-yil "Tafakkur" nashriyoti.

2.O'qish 1-sinf o'qituvchilar uchun metodik qo'llanma, G.Boymurodova, X.Sattorova. Toshkent 2014-yil "Sharq" nashriyoti.

ФИО автора: *Khamrokulova Gulmira*

Andijan State University, Faculty of Foreign Languages,
2nd year master's degree in „ English language and literature “

Название публикации: «LINGUISTIC FEATURES OF FLORONYMS
EXPRESSING HUMAN ACTIVITY IN ENGLISH AND UZBEK»

Abstract: One of the most topical topics in this article, you can get the necessary information about the linguistic features of floronyms in English and Uzbek languages. Linguistic feature it is a linguistic feature, and Linguistics is linguistics. So, it is impossible to understand this topic without understanding Linguistics in a broad sense. In this article you can find information on these topics .

Keywords: Linguistics, Linguistics, Structural Synonymy

**Лингвистические особенности флоронимов, выражающих
человеческую деятельность на английском и узбекском языках.**

Хамрокулова Гульмира

Андижанский государственный университет,

Факультет иностранных языков, 2 курс магистра

„ английского языка и литературы “

Аннотация : Особенность, а языкознание есть лингвистика. Итак, невозможно понять эту тему без понимания лингвистики в широком смысле. В этой статье вы можете найти информацию по этим темам.

Ключевые слова: лингвистика, лингвистика, структурная синонимия.

**Ingliz va O'zbek tillarida inson faoliyatini ifodalovchi
floronimlarning lisoniy xususiyatlari**

Xamroqulova Gulmira

Andijon davlat universiteti xorijiy tillar fakulteti

„ ingliz tili va adabiyoti “ yo'nalishi 2-bosqich magistranti

Annotatsiya : Ushbu maqolada eng dolzarb mavzulardan biri , ingliz va o'zbek tillarida inson faoliyatini ifodalashda floronimlarning lisoniy xususiyalari haqida kerakli ma'lumotlar berilgan . Lisoniy hususiyat o'zi nima degani deyilganda lisoniy hususiyat bu lingvistik hususiyatdir , Lingvistika esa bu tilshunoslikdir. Demak tilshunoslikni keng ma'noda tushunmay turib bu mavzuni tushunib bo'lmaydi. Ushbu maqolada shu mavzular bo'yicha ma'lumotlar olishingiz mumkin.

Kalit so'zlar : Tilshunoslik, lingvistika , struktural sinonimiya

Tilshunoslik yoki **lingvistika** **tillarni** o'rganuvchi **fandir**. Tilshunoslikning amaliy va nazariy turlari mavjud bo'lib, nazariy tilshunoslik tilning strukturasi (**grammatikasi**) va uning ma'nosi (**semantikasini**) o'rganadi.

Grammatika — **morfologiya** (so'zlarning tuzilishi va o'zgarishi), sintaksis (so'zlarning iboralarga va gaplarga biriktrilish qoidalari) va fonologiya (tilni abstrakt tovushlar yordamida o'rganish) fanlarini qamrab oladi. Amaliy tilshunoslik, asosan, tilshunoslikda o'rganilgan nazariy bilimlarni amaliyotda qo'llash bilan shug'ullanadi. Amaliy tilshunoslik tarkibiga xorijiy tillarni o'rganish va o'rgatish, tarjima, nutq terapiyasi va nutq patologiyasi kabi fanlar kiradi.

Tilshunoslik, lingvistika — til haqidagi, uning ijtimoiy tabiati, vazifasi, ichki tuzilishi, tasnifi, muayyan tillarning amal qilish (faoliyat) qonunlari, tarixiy taraqqiyoti haqidagi fan. Maqsadi, vazifasi va shu kabiga ko'ra, T.ning bir necha yo'nalishlari (sohalari) bor: umumiy tilshunoslik— tilni umuman insonga xos hodisa sifatida o'rganuvchi, asosiy vazifasi dunyo tillariga xos eng umumiy belgixususiyatlarni aniqlash va yoritish bo'lgan soha, xususiy Tilshunoslik — ayrim bir til belgixususiyatlarini o'rganuvchi soha; amaliy Tilshunoslik — tildan foydalanish bilan aloqador amaliy masalalarni (eksperimental fonetika, leksikografiya, lingvostatistika, transkripsiya, transliteratsiya va boshqalar) hal qilish

metodlarini ishlab chiquvchi yo‘nalish; matematik lingvistika, strukturaviy tilshunoslik, kiyosiytarixiy tilshunoslik va boshqa Paralingvistika, etnolingvistika, psixolingvistika, sotsiolingvistika kabi sohalar so‘zlovchi (shaxs)ning jamiyatdagi faoliyati bilan aloqador til xususiyatlarini o‘rganadi.

Mazkur yo‘nalishlardan tashqari T.ning har bir tildagi muayyan sathlar va birliklarni o‘rganuvchi ko‘plab tarmoq va bo‘limlari bor: semasiologiya til birliklari ma’nolarini o‘rganadi; fonetika va fonologiya tilning tovush qurilishini tekshiradi; leksikologiya va frazeologiya tilning lug‘aviy materialini tadqiq etadi. So‘z yasalishining tadqiqot ob’yekti so‘zlarning yasalish usullari va ushbu usullarning mahsuldorligi bo‘lsa, grammatika (morfologiya va sintaksis) so‘z o‘zgarishlarini va so‘zlarning gaplar va so‘z birikmalari sifatida birikishi qonuniyatlarini o‘rganadi. T. ning har bir bo‘limida yanada kichikroq (maydaroq) maxsus bo‘limchalar bo‘lishi mumkin. Mac, leksikologiya doirasida onomastika bo‘limchasi bo‘lib, u, o‘z navbatida, antroponimika, toponimika va boshqalarga bo‘linadi. Muayyan tilning hududiy farklanishi (differentsiatsiyasi)ni dialektologiya o‘rganadi. Mazkur bo‘limlarning har birida tilning hozirgi ahvoli va uning tarixiy taraqqiyoti tadqiq etiladi (qarang [Diaxroniya](#), [Sinxroniya](#)). Jahon tillari, ularning oilalari va guruxlarini o‘rganuvchi T. tarmoklari: arabistika (arabhunoslik), germanshunoslik, turkiyshunoslik, slavyanshunoslik, finugorshunoslik va boshqa Tillarning o‘zaro ta’sirlashuvi, yordamchi xalkaro tillarni yaratish nazariyasi va amaliyoti, shuningdek, bir tildan ikkinchi tilga tarjima qilish muammolarini interlingvistika va tarjima nazariyasi o‘rganadi.

Lingvistik naturalizmni tanqid qilish negizida yosh grammatikachilar (nemis olimlari A. Leskin, K. Brugman, G. Ostxof, B. Delbryuk, G. Paul va boshqalar) maktabi shakllanib, u asosiy e’tiborni jonli tillarni o‘rganishga karatdi. Ushbu maktab vakillari qiyosiytarixiy T.ning rivojini yangi bosqichga olib chiqdilar. 19-asrda hindevropashunoslikning asosiy tarmoqlari (ellinistikayunonshunoslik, romanistika, germanistika, slavyanshunoslik, keltshunoslik va boshqalar) batamom shakllanib bo‘ldi. Hindevropa tillari uchun ishlab chiqilgan qiyosiytarixiy metod tamoyillari

ushbu oilaga kirmaydigan boshqa tillarga ham tatbiq etildi. Shu tarika semitologiya, turkiyshunoslik, finugorshunoslik, afrikashunoslik kabi sohalar shakllanadi. T.ning 20-asr boshlaridagi rivojlanishida Ferdinand de Sossyurnnt asarlari, birinchi navbatda, "Umumiy tilshunoslik kursi" (1916) muhim rol o'ynadi. Sossyur tilning belgi nazariyasini yaratdi, sinxroniya va diaxroniya, ichki lingvistika, tashki lingvistika va boshqa muammolarni tadqiq qildi. F. de Sossyur g'oyalari keyinroq paydo bo'lgan lingvistik strukturalizm maktablarida: Praga lingvistik maktabi — funksional tilshunoslik, Kopengagen lingvistik to'garagi (glossematika), Jeneva maktabi, Amerika deskriptiv (tavsifiy) T.da yanada rivojlantiriladi.

Lingvistik naturalizmni tanqid qilish negizida yosh grammatikachilar (nemis olimlari A. Leskin, K. Brugman, G. Ostxof, B. Delbryuk, G. Paul va boshqalar) maktabi shakllanib, u asosiy e'tiborni jonli tillarni o'rganishga karatdi. Ushbu maktab vakillari qiyosiytarixiy T.ning rivojini yangi bosqichga olib chiqdilar. 19-asrda hindevropashunoslikning asosiy tarmoqlari (ellinistikayunonshunoslik, romanistika, germanistika, slavyanshunoslik, keltshunoslik va boshqalar) batamom shakllanib bo'ldi. Hindevropa tillari uchun ishlab chiqilgan qiyosiytarixiy metod tamoyillari ushbu oilaga kirmaydigan boshqa tillarga ham tatbiq etildi. Shu tarika semitologiya, turkiyshunoslik, finugorshunoslik, afrikashunoslik kabi sohalar shakllanadi. T.ning 20-asr boshlaridagi rivojlanishida Ferdinand de Sossyurnnt asarlari, birinchi navbatda, "Umumiy tilshunoslik kursi" (1916) muhim rol o'ynadi. Sossyur tilning belgi nazariyasini yaratdi, sinxroniya va diaxroniya, ichki lingvistika, tashki lingvistika va boshqa muammolarni tadqiq qildi. F. de Sossyur g'oyalari keyinroq paydo bo'lgan lingvistik strukturalizm maktablarida: Praga lingvistik maktabi — funksional tilshunoslik, Kopengagen lingvistik to'garagi (glossematika), Jeneva maktabi, Amerika deskriptiv (tavsifiy) T.da yanada rivojlantiriladi.

Struktural oqimlar bilan bir katorda boshqacha yo'nalishlar va qarashlar rivojlana boshladi: psixologik yo'nalish (nemis olimlari X. Shteyntal va V. Vundt asarlari; rus olimi V. V. Potebilanya ham ushbu yo'nalishga qo'shiladi), neyrolingvistika va boshqa Materialistik dunyoqarashning keng yoyilishi bilan eksperimental fonetika va

lingvistik geografiya xam rivojlana boshladi. Keyinchalik T.da yangi yo‘nalish va bo‘limlar: psixolingvistika, sotsiolingvistika, etnolingvistika, semiotik lingvistika, transformatsiyey lingvistika, matn lingvistikasi va boshqa paydo bo‘ladi. Hozirgi xorijiy T.da materialistik nazariyalar bilan bir qatorda idealistik tamoyillarga asoslangan nazariyalar ham (mas., lisoniy nisbiylik nazariyasi yoki yangi gumboldtchilik) mavjud.

Sinonimik iboralar va ularning uslubiy xususiyati ko‘pgina tadqiqotchilarning e‘tiborini o‘ziga tortgan masalalardan biridir. Sinonimiya terminini frazeologik birliklarga nisbattan birinchi A.V.Kunin tadbiq etgan deyish mumkin. Bu muallifning maqolasida “struktural sinonimiya” tushunchasi va atamasi beriladi, muallif frazeologik birliklarning variantlarini shunday ataydi. Maqolada struktural sinonimiyaning turlari deb leksik sinonimiya, grammatik sinonimiya, leksik-grammatik tiplari ko‘rsatiladi. Bunda variantlarning leksik-grammatik farqlanishi asosga olinadi. Na iboralar orasidagi, na so‘z bilan ibora orasidagi sinonimiya to‘g‘risida muallif fikr yuritmaydi.

Frazeologik sinonimiya bo‘yicha birinchi bo‘lib Y.D.Apresyan kondidatlik dissertatsiyasini yo‘qlagan. Bu dissertatsiya deyarli to‘liq holda 1957-yilda bosilib ham chiqdi. Frazeologik sinonimiyaga bag‘ishlangan birinchi ish sifatida Y.D.Apresyanning asari hozirgacha ham o‘z qiymatini yo‘qotmagan. Ko‘p chilik adabiyotlarda esa bu hodisani individual nuqtai nazardan baholash maqsad qilib qo‘yiladi. Keyingi ishlarda, so‘zsiz frazeologik sinonimiyani umumtil hodisasi sifatida bayon etish ham ma‘lum o‘rin egallaydi. F.A.Krasnov frazeologik sinonimlarni ularga sinonim bo‘ladigan so‘z bilan qiyoslab baholaydi, shu asosda oddiy so‘zlashuv nutqiga xos iboralarning ekspressiv-sinonimik ma‘no anglatishini ta‘kidlaydi. Bunday iboralarni badiiy asarda ishlatish asosan ularning ma‘no ottenkalari tufayli emas, balki ekspressiv-emotsional tomonlari tufayli yuz berishini qayd qiladi. Bizningcha iboralar ifodalaydigan emotsional-ekspressiv ma‘nolarni bu qadar bo‘rtirib ko‘rsatish ularning lug‘aviy ma‘nolarini

mensimaslikka olib keladi. So'zlar bilan iboralar orasidagi frazeologik sinonimiyaning bayoniga bag'ishlangan maxsus ishlar ham bor. Masalan, E.M.Volf o'z maqolasida fe'l-so'z va iboralar sinonimiyasi haqida fikr yuritadi.

Shu mavzuni yoritishda maxsus ishlar oz. O'zbek tili leksik sinonimlarini eng to'liq talqin etuvchi asar deb hali ham S Usmonov maqolasini ko'rsatish o'rinli. Shundan keyin e'lon qilingan ishlar ichida o'zining nazariy hamda amaliy qiymati bilan alohida diqqatga sazovori A Hojiyev tuzgan sinonimlar lug'ati va unga yozilgan kirish qismidir. Ba'zi juz'iy nuqsonlardan qat'iy nazar shunday lug'atning dunyoga kelishini o'zbek leksikografiyasining juda katta yutu'g'i deb baholash lozim. Bu lug'at bayon qilingan fikr va tanqidiy mulohazalarga juda boy, faktik materiallarni birma – bir izohlash va tasniflashga suyan ganligi bilan qimmatlidir. Sinonim deb hozirgacha so'z tushunilar edi, endilikda bu atama iboralarga nisbattan ham ishlatiladi. Shu sababli sinonim atamasini yolg'iz keltirib bo'lmaydi.

Hodisani sinonimiya deb nomlasak, so'zlardagi holat leksik sinonimiya deb, iboralardagi holat frazeologik sinonimiya deb, so'z bilan ibora o'rtasidagi bunday ma'no munosabati esa leksik-frazeologik sinonimiya deb atalishi lozim. Bu har uch tur sinonimiya birgalikda lug'aviy sinonimiyani tashkil etadi, bunda u grammatik sinonimiyaga zid qo'yib atalgan bo'ladi.

Sinonimiya haqidagi umumiy nazariya va buning adabiyotlardagi aks etishini bir-bir bayon qilish ortqcha. Bevosita frazeologik sinonimiyaning o'zini tahlil qilishga kirishamiz. O'zbek tilidagi frazeologik sinonimiyani quyidagi nuqtai nazardan o'rganish mumkin:

1. Frazeologik sinonimiyaning miqdori;
2. Sinonimiya uyasiga birlashuvchi iboralarning miqdori;
3. Frazeologik sinonimiyaga va iboralarning turkumlanishi;
4. Frazeologik sinonimiya va polisemiya;

5. Frazеologik sinonimyaning o'xshash va farqli tomonlari;

6. Leksik-frazеologik sinonimiya haqida

Variantlanish – barcha til birliklariga, shu jumladan frazeologik birlikka ham mansub hodisa. Ko'p variantli iboralarning asosiy qismini ikki va uch variantli iboralar tashkil qiladi. Umuman, frazeologik birliklarda variantlanish boshqa til birliklaridagiga nisbatan kuchli bo'lib, bir ibora variantlarining soni o'ntagacha yetadi. Variantlanish tufayli bir ibora boshqa bir iboraga aylanmaydi, bir iboraga xos boshqa obraz birligi, lug'aviy ma'no birligi saqlanadi. Variantlanish iboraga xos yaxlitlikning o'zi doirasida, shu yaxlitlik yo'l qo'ygan darajada voqe bo'ladi.

Aks holda ibora yo'q bo'ladi, yoki boshqa ibora barpo qilinadi. Ibora tarkibini grammatik o'zgartirish bilan hosil bo'ladigan variantga grammatik variant deyiladi. Grammatik variantlanish ham xuddi leksik variantlanishda bo'lganidek, asosan ibora tarkibidagi biror grammatik qismni almashtirish, tashlash yoki unga qo'shish bilan voqe bo'ladi. Grammatik variantlanishda o'ziga xos hodisa so'z komponentlarining joylashish tartibi asosida yuzaga keladiga variantlanish ham bor:

1. Almashtirish asosida paydo bo'ladigan: o'tirgani joy topolmaslik; qo'ynini puch yong'oqqa to'ldirmoq.
2. Qo'shish asosida paydo bo'ladigan variantlanish: holdan toymoq va holdan toydirmoq; ko'ngli bo'shadi va ko'ngli bo'shashdi.
3. Tashlash asosida paydo bo'ladiga variantlanish: ko'zi ilindi – ko'z ilindi.
4. Tartib o'zgarirish asosida: bog'dan kelsa tog'dan kelmoq, tog'dan kelsa, bog'dan kelmoq.

Ko'rinib turibdiki, variantlarni sinonimlardan farqlovchi belgi sifatida quyidagilar sanaladi:

1. Ayni bir tushunchaga teng kelish.
2. Emotsionallik darajasida teng kelish.
3. Funksional stillarda ishatilishi bir xil bo'lish.
4. Istagan kontekstda biri o'rnida ikkinchisini ishlatish mumkinligi.
5. Kamida bir komponentni ayni bir so'z bo'lishi.

Majburiy bo'lmagan ammo variantlarni topib olishda yordam beradigan belgilar deb quyidagilar sanalgan:

1. Bir iboraning informatsiyasi natijasida tug'ulish va qisman boshqa-boshqa iboralarning to'liq tenglashuvi hamda o'xshab ketuvi natijasida tug'ulish.
2. Bir xil grammatik qurilishli bo'lishi.
3. Ayni bir yoki yaqin obrazning mavjudligi.
4. Izohlanish darajasining bir xilligi.

Turkiy tillar materialida, shu jumladan o'zbek tili materialida frazeologik variatsiya deyarli o'rganilmagan. O'zbek tili frazeologik boyligida allaqachon sezilgan, alohida ta'kidlangan-u, frazeologik variant tushunchasi va termini kiritilmagan. Grammatik variantlarni o'rganishga bag'ishlangan maqolalar ham e'lon qilingan, ammo bularda ham variant atamasi ishlatilmagan. Faqat muallifning so'nggi ishlaridan birida bu atama berilgan. Shunda ham misollar leksik variant largagina keltirilgan. Ingliz tilida frazeologik variantlanish mavzusida so'z borganda, avvalo shuni ta'kidlash kerakki, variantlanish barcha til birliklariga, jumladan frazeologik birliklarga ham xos hodisa. Variantlanish va strukturaviy sinonimiyaning keng miqyosda rivojlanishi hozirgi ingliz tili frazeologiyasining o'ziga xos xususiyatlaridan biridir. Frazeologik variantlar – ma'noning sifati va hajmi jihatdan stilistik va sintaktik vazifasi jihatidan o'xshash turli ko'rinishlarga esa frazeologik birlik deyiladi.

Strukturaviy sinonimlar – leksik tarkibi bir-biriga o'xshash, lekin ma'no ottentalari, stilistik yo'nalishi va obrazlilik jihatdan farq qiluvchi frazeologik birliklar. Frazeologik variantlar ham bir sturktura ham ko'p strukturaviy bo'li - shi mumkin. Frazeologik variantlarning quyidagi tiplari ajratiladi:

1. Leksik variantlar – not to lift (raise, stir yoki turn) a finger, close (near) at hand, give a green light, a friend at court;
2. Grammatik variantlar – bunday variantlar yana uchga bo'linadi: a) morfologik – the procrustes' bed = the Procustean bed;
b) sintaktik – take away smb's breath = take smb's breath away;
c) morfologik-sintaktik – a Herculean labour = herculian labour's = a labour of Hercules;
3. Orfografik variantlar – hand in glove = hand-in-glove;
4. Qurama (kombinatsiyalashgan) variantlar – arouse/stir up a nest of hornest = bring/riese/stir a hornet's/hornets' nest about one's ears;

Ikki holatda frazeologik variantlanish yo'qolishi mumkin:

- 1) Agar variantlar orasida ayrim farqlar paydo bo'lsa, ular variantlik xususiyatini yo'qotadi va strukturaviy sinonimlarga aylanadi.
- 2) Variantlarning eskirishi va frazeologik birliklarning variantsiz birlikka aylanishi holatida. Masalan, show the white feather – boshlang'ich ko'rinishi show (mount) the white feather tarzida bo'lgan.

Strukturaviy sinonimlar bir-biridan quyidagicha farq qiladi:

1. Idiografik-strukturaviy sinonimlarda ma'noning u yoki bu darjada farqlani shi kuzatiladi. Masalan, set one's heart on va set one's mind on– biron narsaga intilmoq m'nosini bildiradi. Lekin set one's heart on biron narsani yurakdan istamoq, butun qalbi bilan intilmoq ma'nosini bildirsa, set one's mind on biron

narsani istamoq, xoxlamoq ma'nosini anglatadi. Bu quyidagi maqollarda yaqqol ko'rinadi:

- Freda: I'll dance with you, if you like.

Capitain A: Please, don't think me impolite, but I have set my heart on dancing with Fraulein Sari.

- But he was not a man who let a thing drop when he has set his mind on to it.

2. Stilistik-strukturaviy sinonimlar stilistik yo'nalishlar bilan farqlanadi. Masalan, not to care to straws – oddiy so'zlashuv iborasi, not to care a damn – qo'pol ibora.

Misolalar:

“Your uncle says he ought to resign from his cub”. – “Urld doesn't care two straws about his club”. But I don't care a damn-pardon me, mean, well, that's what I really mean. I don't care a damn about tiled baths and garbage incinerators.

Xulosa qilganda, frazeologiya tilshunoslikning alohida sohasi bo'lib, ular tildagi frazeologik birliklarning jami ma'nosida hamda shunday birlikni o'rga -nuvchi soha ma'nosida qo'llaniladi. Frazeologik birliklar o'ziga xos semantik, leksik va grammatik ma'nolarga ega bo'lgan til birligidir, ular tarkibidagi so'zlar grammatik va semantik jihatdan bir-biri bilan uzviy bog'liq bo'lib, bir butun ma'noni anglatadi. Shuningdek, frazeologik birliklar ko'chma ma'noda, obrazli ifodalarda ishlatiladi hamda ular tarixiy qo'llanish me'yorlariga ega.

ФИО авторов: *Valiyeva Mukarram Zafar kizi, Musurmonova Nigora Chori kizi*

2-Stage Student Of The Faculty of Exact and Natural Sciences of the Pedagogical Institute of Termez State University, Surkhondarya region

Название публикации: «IMPORTANCE AND FUNCTIONS OF BLOOD. THE CIRCULATORY SYSTEM»

Annotation: the importance and functions of blood in this article. the circulatory system is illuminated, as well as data on the shaped elements of the blood.

Keywords: circulatory system, blood plasma, blood-shaped elements, erythrocytes (red blood cells), leukocytes (white blood cells), blood groups, donor.

Introductory part

The continuous movement of blood in the blood vessels is ensured due to the automatic working activity of the heart. Blood is of vital importance for the survival, development, work activity of a person.

Blood performs the following important functions.

1. The task of carrying blood.
2. Blood is involved in the management of all tissues and organs function humoral way.
3. Blood performs the function of protecting the body (immuneitet).
4. Blood is involved in maintaining the relative continuity of body temperature.

Physiological properties of blood. The comparative mass of blood is slightly larger than that of water-1,050 to 1,060. Drip a drop of heparin substance into the test tube, pour 2-3 ml of blood on it, rotating for several minutes in the centrifuge, it is divided into two parts: the upper part into colorless blood plasma, and the lower part into dark red-colored elements of the blood. Thus, the Blood consists of two parts: the

first part is the liquid part of the blood, that is, the blood plasma, the second part is the dark part of the blood, that is, the shaped elements.

Blood plasma. Blood plasma contains proteins, fats, carbohydrates, mineral salts, hormones. Thus, blood and blood plasma play an important role in the nutrition of human body cells, the normal passage of all vital processes in them. Therefore, either blood or plasma prepared from it is used for the purpose of treatment. This blood and plasma are taken from healthy people (donors).

Shaped elements of blood.

The shaped elements of the blood include Erythrocytes, Leukocytes and chrombocytes.

Erythrocytes (red blood cells). Erythrocytes are formed in the coal part of the bones. Immature young erythrocytes have a nucleus, as in other cells. In the affected erythrocytes are without nuclei. They have a middle ozroq swamp, round shape. 1, 2 mm³ blood contains 4-6 million units, on average 5 million units of erythrocytes. The formation and number of erythrocytes in normal quantities depends on the person's health, nutrition, physical activity, adequate intake of ultraviolet rays of the sun.

Leukocytes (white blood cells). Leukocytes are core blood cells, depending on the shape and coloring of the nucleus, into three groups: monocytes - large leukocytes with one core; lymphocytes-single-core, but slightly fragmented from monocytes; granular leukocytes, that is, granulocytes. The core of these is multi-shaped. 1 mm³ blood contains 6-8 thousand leukocytes. When a person is infected with infectious diseases, the number of leukocytes increases, by 1 mm³ reaches 1020 thousand in the blood and can even increase.

Chrombatsites (blood plates). Chrombotsites are formed in the coal part of the bones and in the spleen. The core will not. Low-stratified vertebrates will be the core of chrombotsites, 1mm³ in the blood will be 300 - 400 thousand units of chrombocyte. They live 2-5 Days, similar to leukocytes. The main function of platelets is to ensure blood clotting. When their number decreased, the coagulation property of the blood

was impaired. Such a person is very dangerous to get injured, because the blood will be difficult to stop.

Chrombocyte is a substance of serotonin, which has the property of narrowing blood vessels and accelerating its clotting at the time of bleeding.

Clotting of blood. Clotting of blood is an important protective reaction of the body. This property of blood preserves the body from excessive blood loss in various caries. If the coagulation property of the blood changes, the increased coagulation also poses a great danger to human health, since the body can lose a lot of blood.

Blood groups. The blood of all people is divided into four groups.

In Group I-erythrocytes agglyutinogen does not happen at all, in plasma agglyutin α and β are.

II Group-agglyutvnoen A in erythrocytes, agglyutinin β in plasma.

III group-agglyutinogen B in erythrocytes, agglyutin α in plasma.

In Group IV-erythrocytes are agglyutivogen A and B, and in plasma agglyutinin does not occur at all.

Blood transfusion. In case of severe injuries and long-term severe diseases, when a lot of blood is lost, blood transfusions are necessary to treat the patient. In the bun, the first group of blood can be transfused in all four groups. The first group of bloody people can give their blood to bloody people of all groups. Therefore, they are called universal donors (a person who gives blood to others is a donor, a person who receives blood from others is called retsipient).

Bloody people of the second group can donate blood to the people of the second and fourth group of Kaili, and bloody people of the third group, and bloody people of the fourth group. The fourth group of bloody people can only give blood to this group of bloody people, but he himself takes blood from the whole group. Therefore, they are called salsal retsipient.

Blood transfusion to the patient is a very responsible matter. If blood groups are incorrectly detected, if blood is poured that does not correspond to the patient's blood group, then with the erythrocytes of the donor's blood, the erythrocytes of the patient's blood stick together, that is, the phenomenon of agglutination occurs. When such a phenomenon occurs, the patient's condition suddenly becomes aggravated, the color whitens, the lips darken, the body cools and calms. In the body, red rashes appear, wheezing occurs. If the doctor does not provide immediate assistance, the patient may be killed.

Donation. Donation is an honorary duty of every person. Every healthy young man and girl, woman and man who has reached the age of 18 can become a donor.

Hundreds of thousands of people in our country are donors. Especially during the years of the Second World War, thousands of people voluntarily donated blood, contributing to the preservation of the lives of many wounded and their return to the ranks again. Even now, thousands of donors have contributed to the treatment of many patients, as well as to the noble work of saving their lives.

The circulatory system. The circulatory system includes the heart, arteries, capillaries, veins and lymphatic vessels. The heart and vessels provide an uninterrupted movement of blood in the human body. From the left ventricle of the heart, arterial blood, rich in nutrients, oxygen, hormones, is poured into the aorta. From it, through the vessels of the large, medium, capillaries go to the capillaries, located between the tissues and cells. Nutrients, oxygen and hormones in the blood pass into the cells. Residual substances and carbon dioxide, formed as a result of metabolism in cells, pass through them into the capillary vessels of the capillaries of the capillaries, and then through the medium, large venous vessels, come to the right of the heart. Thus, the cardiovascular system supplies nutrients and oxygen to all tissue-cells of the body. It receives the residual substances formed in them and reaches the members of the multiplication. Therefore, the cardiovascular system is also referred to as the "carrier system". Performs the most important vital function on the cardiovascular system. If the heart stops, then the person's life also stops.

Structure and location of the heart. The heart is the central part of the circulatory system, the organ consisting of muscles. The size of each person's heart will be close to his fist. In people engaged in physical labor and sports, the muscles of the heart develop well, the volume of which becomes larger than the volume of the heart of others.

The wall of the heart consists of three layers: internal - endocardium, middle - muscle, that is, the myocardium, and external - pericardium. The outer membrane of the pericardium is two layers, the inner layer of which adheres to the heart muscle, it is called the epicardium. The outer layer surrounds the heart as a backpack.

The heart consists of four chambers: the right and left ventricles, the right and left ventricles. The wall of the limbs is thinner, the walls of the ventricles, especially the left ventricle, are thicker, because the left ventricle drives blood with high pressure to the aorta, providing arterial blood to all organs and tissues of the body through a large circle of blood circulation.

The work of the heart. The division of the heart and the one-time contraction of the ventricles are called a working cycle of the heart. In the calm state of the older person, the heart is reduced by one minute 70-72 times and kengay, from each contraction of it one pulse is formed.

Heart automation. If the calf or any other animal's heart is separated from its body and poured into a physiologic solution, it will shrink and function for a certain period of time, despite the fact that it is separated from the body and the nervous system. Such a performance feature of the heart itself is called cardiac automation.

Large and small circles of blood circulation. The way in which blood flows out of the left ventricle of the heart, along the arteries, capillaries and veins of all organs of the body and flows to the right of the heart, is called a large circle of blood circulation. Thus, a large circle of blood circulation carries out the function of absorbing all the organs, tissues and cells of the body with nutrients, hormones,

oxygen, absorbing unnecessary and toxic substances formed as a result of metabolism, expelling them from the body.

A small circle of blood circulation. This circle begins with the blood vessel of the pulmonary artery, which flows from the right ventricle of the heart. The pulmonary artery is divided into two in the thoracic cavity and goes to the right and left lungs. They become capillary blood vessels in the lungs, enveloping around the alveoli of the lungs. The process of gas exchange between the external air and the lungs and blood passes in this place. As a result, the blood in the venous capillaries is saturated with oxygen and turns into arterial blood, but it is poured into the left part of the heart through four (two of each lung) vessels, called the pulmonary vein.

The way in which blood flows from the right ventricle of the heart to the pulmonary artery, going to the lungs, giving carbon dioxide and saturation of oxygen through the four pulmonary veins to the left of the heart, is called a small circle of blood circulation.

Literature:

1. Kadirov U.Z. " Human physiology " medical publishing house named after Abu Ali Ibn Sina T. 1996 year.
2. Aminav B., Tilavov T. " Man and his health " T. Teacher 1993 year.
3. Turaqulov Either. X. "Hazigi contemporary biology and hereditary issues" T. Science 1969 year.
4. Man Anatomy. E.Kadyrov. Tashkent-2003.
5. Pervaya medisinskaya pomotsh V chrezvichaynix situasiyah. The e.Ikramov 44 Tashkent-2003.

ФИО авторов: Aziza Mamarajabova¹ Ma'ruf Panjiyev²

¹Samarkand State University, Samarkand 140104, Uzbekistan.

²Secondary school №16 of the Department of Public Education of Pstdargom district, Samarkand region, Uzbekistan.

Название публикации: «AN UPDATED CHECKLIST OF PRIMULA SPECIES (PRIMULACEAE) IN UZBEKISTAN»

Abstract: A taxonomic revision of the genus *Primula* in Uzbekistan is presented including a key, complete syn-onymy and distribution for all taxa with distribution maps. The present study has established the rich diversity of *Primula* species in Uzbekistan with a record total of 13 species. The species is recognized and grouped into seven sections. Most of the species (38%) belong to the section *Cortusa*. Two species, *Primula pamirica* and *Primula pskemensis* were recorded as a new species for the flora of Uzbekistan.

Keywords: *Distribution; Kazakhstan; Kyrgyzstan; Tajikistan; Uzbekistan*

Introduction

Primula L., comprising more than 500 species, is the largest genus of Primulaceae (Fedorov 1952; Kovtonyuk and Goncharov 2009; Kovtonyuk 2011; Yan et al 2015; Xu et al 2016). The genus is mainly distributed in the North Temperate Zone, with only a few outliers in the mountainous regions of Africa, tropical Asia, and South America. Its modern species richness center is in West China, with approximately 300 species, most of which occur in Western Sichuan, Eastern Tibet, and Northwestern Yunnan, which are largely located in the Himalayan-Hengduan Mountains region (Xu et al 2016). Over the past ten years, it has been reported several of new species (Xu et al 2019) described from the primary center of species diversity (western Sichuan, eastern Xizang, and northwestern Yunnan), which confirm to the special attention of scientists to species of the *Primula*. Middle Asia is harboring a smaller number of *Primula* species. Kovalevskaya (1986) reported 25 species of *Primula* from the different parts of this region, and only two new species from this region have been described for last 25 years (Turakulov and Gazybaev 1995; Lazkov 2004).

The genus *Primula* L. can explicitly be recognized by its perennial habitat, basal rosette of leaves, heterostylous flowers with obvious tube and capsular fruits (Xu et al 2016). The majority of *Primula* species are perennial short-root herbs, sometimes mono-carps. Many species are ornamental plants and have been used to breed numerous cultivars of garden primroses (Kovtonyuk 2006).

The complete *Primula* diversity of the Middle Asian Mountains region (including Uzbekistan) is still unknown, as no extensive study on *Primula* species has so far been conducted in this area, which is biogeographically linked with Tajikistan, Kyrgyzstan, and Kazakhstan. In 5th volume of the old “Flora of Uzbekistan” (Kovalevskaya 1961) provided the first detailed treatment of ten *Primula* species of Uzbekistan. This treatment, although of the highest quality possible in those times, is largely outdated. Therefore, an extensive field survey of *Primula* in the mountains of Uzbekistan and herbarium revisions was carried out to know the diversity, distribution of the species so that conservation and management practices could be initiated.

In accordance with the concept of the Flora of Uzbekistan project (Sennikov et al 2017), it carried out a critical treatment of herbarium specimens collected from the territory of the Flora. In accordance with analysis of literature data (Hu and Kelso 1996; Richards 2002; Lazkov 2004; Byalt 2006; Kovtonyuk and Goncharov 2009; Kovtonyuk 2013; Yan et al 2015) and the results of taxonomic treatments, we found 13 species of *Primula* for the Flora of Uzbekistan. Among them, two species were discovered first time from the territory of Uzbekistan (indicated by the symbol an asterisks *).

The particular aims of our study are as follows: (1) obtaining a better understanding of systematical composition within the sections; (2) clearly show their occupied areas by the botanic-geographical regions in Uzbekistan, and so on. In addition, an identification key of useful distinguishing characters of species are given.

Material and methods

Study area

The study has been carried out in Central and Eastern Uzbekistan biogeographical regions: (1) South Western Hissar lies between 67°0'N 37°0'E, 67°0'N 36°0'E and 66°0'N 37°0'E, SW boundary adjoins to the mountains of the NE Turkmenistan. The region includes Kuhitang district which is bordered with Tajikistan in the southwest, Kashkadarya, and Baysun; (2) Hissar-Darvaz (Sangardak-Tupalang dist.), lies between 66°0'N 38°0'E, 67°0'N 38°0'E. The region is bordered by mountains of Tajikistan in the east and north. The vegetation types range from lower to alpine between altitudinal ranges of 500 m to 4500 m; (3) Kuhistan region (Malguzar and North Turkestan dist.) lies between 67°0'N 40°0'E and 68°0'N 40°0'E. Its southern and eastern part located in boundary Tajikistan, a river basin Zerafshan separate it from north Zerafshan range. The vegetation types range between altitudinal ranges of 700 m to 5500 m; (4) Western Chatkal is one of the Western mountains part of Tien Shan and include the researched areas Ugam-Pskem, Arashan, and Kurama districts, lies between 70°0'N 41°0'E and 69°0'N 41°0'E; (5) Kyzylkum (Kyzylkum Relic Mountains) lies on 65°0'N 41°0'E; (6) Fergana-Alay, the only enclave zone of Uzbekistan and the region is located at 71°0'N 39°0'E. All regions are mostly mountainous.

Data analysis

Our taxonomic revision is based on the use of living and herbarium material from various systematic collections. Herbarium specimens, including type materials, were examined. Extensive field surveys were conducted during the growing season from March 2012 to September 2017 at elevations between 1.500 m and 4.500 m in the selected area for the analysis of diversity and distribution of the *Primula* species. Specimens of various associate plant species were collected and herbarium of each species was prepared and preserved for identification. The herbarium specimens thus prepared have been deposited in the herbarium of National Herbarium Institute of Botany (TASH) of Academy of Sciences of the Republic of Uzbekistan. The species were identified with the help of various floras (Fedorov 1952; Kovalevskaya 1961, 1986; Hu and Kelso 1996; Kovtonyuk 2006, Lazkov and Sultanova 2011; Sennikov 2017) and herbarium specimens at the major herbaria namely TASH, the Moscow State University MW, Komarov Botanical Institute LE, Institute of Biology of National Academy of Sciences of Kyrgyzstan FRU and Institute of Botany and Phytointroduction Ministry of Science, Academy of Sciences of Kazakhstan AA. The coordinates of plant records were imported into ArcGIS 10.0 and transformed to a point map layer. A WGS84 Geographic coordinate system was used as a reference datum. Digitizing of the herbarium specimens was carried out by scanning with HerbScan TM 224 by Epson Expression 10000 XL.

The symbols used in this study are as follows: Homotypic synonym (nomenclatural synonym) indicated by the symbol “h”; Heterotypic synonym (taxonomic synonym) indicated by the symbol “¼”.

Systematic accounts

Genus *Primula* Linnaeus, Sp. Pl. ed.1: 205 (1753)

Type species: *Primula vera* Linnaeus

¼ *Cortusa* Linnaeus, Sp. Pl. 1: 144 (1753). Type species: *Cortusa matthioli* Linnaeus

¼ *Dionysia* Fenzl, in Flora 26: 389 (1843). Type species: *Dionysia odora* Fenzl

Calyx tubular, campanulate or funnel form, persistent, rather deeply lobed; corolla tube distinct and usually fairly long, somewhat enlarged at the mouth; corolla limb flat or funnel form, very rarely subcampanulate, the lobes entire or bifid; stamens inserted in the throat, the filaments very short, the anthers obtuse; ovary superior, globose or ovoid; style filiform, with a capitate stigma. Many species display heterostylism, the style in long styled flowers usually equaling the tube and in short-styled flowers half as long as the tube; ovules numerous, usually amphitropous; on a free central placenta; capsule globose or cylindrical, many seeded, 5-10-lobed; seeds dorsally flattened, convex ventrally, commonly angular; embryo transverse. Perennial herbs, rarely monocarpic plants. Leaves exclusively rosulate, entire or spatulate, petiole or sessile; flowers in umbellate or subglobose inflorescences in whorls (proliferated umbels), rarely solitary (on subradical peduncles when scape undeveloped); bracts usually narrow, lanceolate, sometimes gibbous or saccate.

I. *Primula* sect. *Cortusa* (Linnaeus) V.A.Richt., in Természetráji Fü. 17: 134 (1894).

Section type: *Cortusa matthioli* Linnaeus

d *Cortusa* Linnaeus, Sp. Pl. 1: 144 (1753)

¼ *Primula* sect. *Cortusoides* Balf.f., in J. Roy. Hort. Soc. 39: 140 (1913)

Type species: *Cortusa matthioli* Linnaeus

¼ *Primula* sect. *Cortusoides* Balf.f. in J. Roy. Hort. Soc. 39: 140 (1913)

Type species: *Primula cortusoides* Linnaeus

1. **Primula pskemensis* Lazkov, Novosti Sist. Vyssh. Rast. 36: 36 (2004).

(Figure 1E)

Type. KYRGYZSTAN: PSKEM RANGE. In headwaters Alma-Sai, right tributary. Chandalash, 17.06.2003, G. Lazkov, N. Kenjebaeva (holo-type, LE!, isotype, FRU!)

Primula minkwitziae auct. non W.W. Sm.: Kovalevskaya in Fl. Uzbekistan 5: 35 (1961); Kovalevskaya in Consp. Fl. Asiae Med. 8: 12 (1986).

Type. KYRGYZSTAN: in Talas Alatau, pass Ulkun-Kaindy (LE!)

Diagnosis. Perennial, rhizome short, with tufts of roots. Scape 7e 15 cm long, densely pubescent with long glandular hairs. Leaves with petioles 4e12 cm long and reniform short-lobed plate 2.5e8 cm long, 2e5 cm wide, along the edge serrated or toothed, densely pubescent with long glandular hairs. Involucral bracts 4e6, lanceolate, 0.5e1 cm long, pubescent with glandular hairs. Calyx 7e11 long, cylindrical, up to 1/2 incised into acute lanceolate lobes, green, with short glandular hairs. Corolla greenish-yellow, pubescent on the outside with long and short glandular hairs; corolla tube cylindrical, about 1e1.5 cm long; limb flat, 1e1.5 cm in diam. Fl. June.

Taxonomic notes. This species is very close to *Primula Eugenie* but differs by the glandular, pubescent calyx, and smaller flowers.

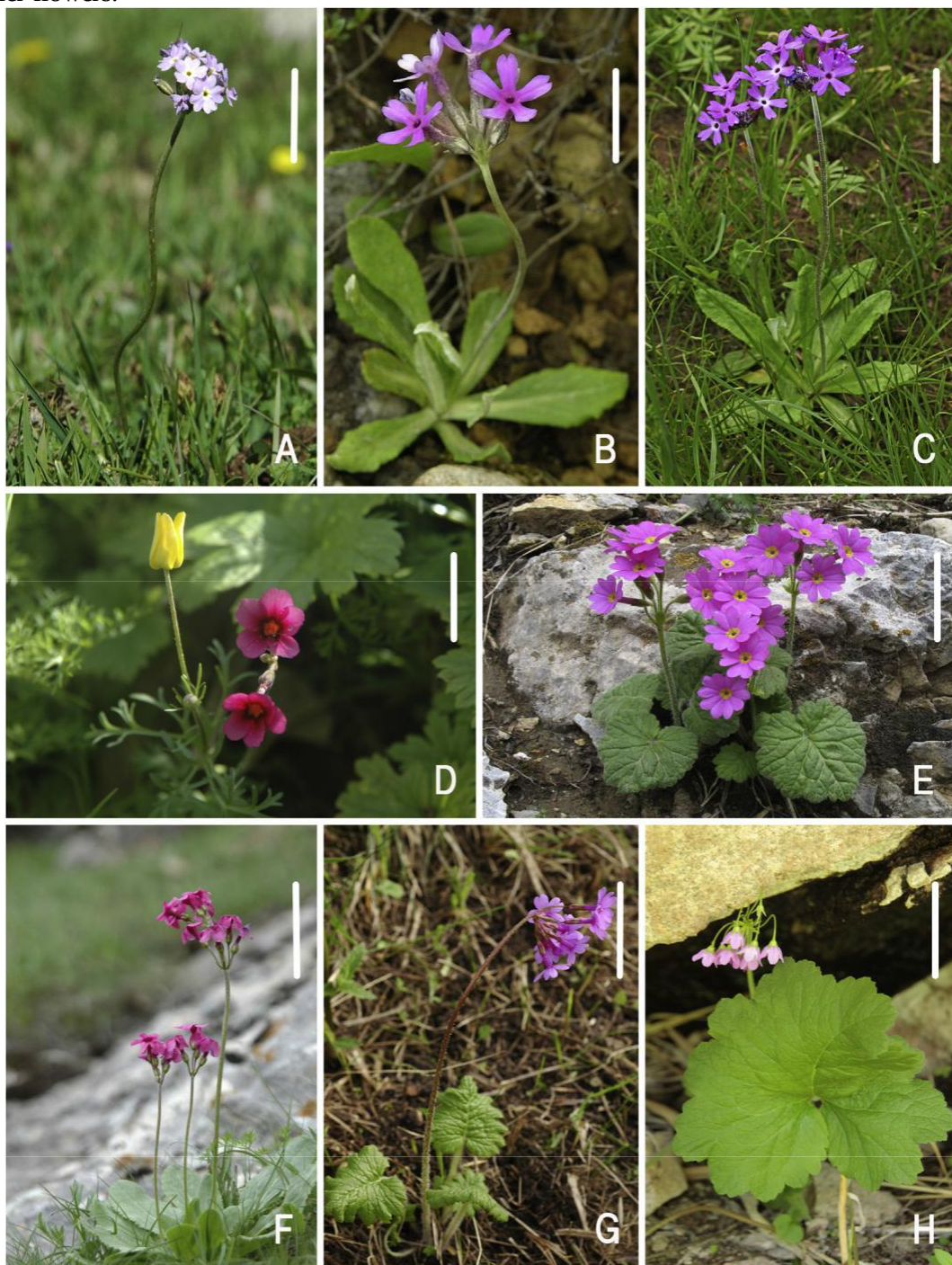

Figure 1. Morphological comparisons between species at blooming stage: A, *Primula algida* (photo by Tojibaev); B, *Primula baldshuanica* (Shevyreva); C, *Primula capitellata* (Gaziyev); D, *Primula geranophylla* (Tojibaev); E, *Primula pskemensis* (Kolbinsev); F, *Primula fedtschenkoi* (Tojibaev); G, *Primula kaufmanniana* (Epiktetov); H, *Primula matthioli* (L.) V.A.Richt. subsp. *turkestanica* (Usmonov); I, *Primula olgae* (Banketov); J, *Primula pamirica* (A. Naumenko); K, *Primula turkeviczii* (Epiktetov); L, *Primula hissarica* (Turginov); M, *Primula iljinskii* (Suyunkulov). <scale bar: 2 cm (A-M)>.

Habitat. In the cracks of the rocks, with snowfields in the upper mountain belt, 2.500e3.200 m.

General distribution. Middle Asia: (Tien Shan: Pskem):

Kyrgyzstan, Uzbekistan.

Distribution in Uzbekistan. I-1 Western Tien-Shan region. I-1-a Ugam-Pskem district: PSKEM RANGE (right bank of Jiydasay, 03.07.1967, Blajeevich [TASH!]; in the crevices of the rocks at the very top of Aksar-sai near the settlement Nanay, 06.23.1948, Pavlov [MW!]).

2. *Primula turkeviczii* V.V. Byalt, in Novon 16(1): 23-24 (2006). nom. illeg., non (Fisch.) Kuntze (1891); Fedorov in Fl. USSR 18: 125 (1952); Kovalevskaya in Fl. Uzbekistan 5: 35 (1961); Kovalevskaya in Consp. Fl. Asiae Med. 8: 11 (1986).

(Figure 1K)

Type. TAJIKISTAN: TURKESTAN RANGE. In Mogian, 4.500, the decid-uous trees zone, May 1893, Mosquitoes (holotype and isotype, LE!) d*Primula lactiflora* Turkev. in Not. Syst. Herb. Horti Bot. Petrop.

Figure 1. (continued).

h *Auganthus lactiflorus* Sojak, Cas. Nár. Muz. Praze, Rada Prír. 148(3-4): 208 (1980).

Diagnosis. Perennial, rhizome short, oblique, plant pubescent. Leaves orbicular-ovate, with a cordiform base; lobes large and un-evenly serrated, adaxial dark green, almost glabrous or pubescent with separate hairs, abaxial pale, slightly hairy along veins; petioles thin and long, narrow-winged, equal in length to the plate or twice exceeding, curly hairy. Scape thin, longer than leaves, lower part rather densely hairy. Inflorescence umbellate or consisting of two close whorls. Pedicels number 2–10, 8–20 mm long., thin, glabrous. Involucral bracts scapular-lanceolate, acutate, much shorter than peduncle. Calyx tubular, up to 1/3 incised into lanceolate teeth, with prominent veins. Corolla with milky white limb, 6e16 mm diam.; tube narrow, dark violet, in the throat somewhat enlarged, 2e2.5 times exceeding calyx; corolla lobe obcordate, with hollow and rounded lobes. Capsule (fruitcase) oval-cylindrical, exceeding calyx. Fl. May-June.

Taxonomic notes. This species was known as *P. lactiflora* Turke-vicz but it has been determined that the name was previously used (nom illeg.). It is very similar to *P. kaufmanniana* but is distinguished by its white flowers with a narrow purple tube. *P. turkeviczii* differs from other species of *Primula* in this region by the corolla with milky white lobes and dark violet tube and by its calyx with prominent nerves (Byalt 2006).

Habitat. Under the rocks, at the snowfields in the upper mountain belt, 2.300e3.200 m.

General distribution. Middle Asia: W Pamir-Alay (Alay, Turkestan ranges). Tajikistan, Kyrgyzstan, Uzbekistan.

Distribution in Uzbekistan. I-5 Kuhistan district. I-5-a North Turkestan region: TURKESTAN RANGE (River basin Guralash, headwaters Guralashsaya, 05.07.1935, Zakrzhevsky 677; headwaters of Sanzar, reserve Guralash, 13.06.1937, Korotkova, Vassilkovskaya 321; head-waters of Sanzar, reserve Guralash, 1938, Korotkova; River basin Tyuyatashsai, 14.06.1947 Nazarenko) - All in TASH.

3. *Rimula geranophylla* Kovalevsk., in Not. Syst. Herb. Inst. Bot. Acad. Sci. Uzbekistan. xv. 14 (1959); Kovalevskaya in Fl. Uzbekistan 5: 36 (1961); Kovalevskaya in Consp. Fl. Asiae Med. 8: 12 (1986).

(Figure 1D)

Type. UZBEKISTAN: HISSAR RANGE. In Chulbair Mountains, village Sina, northern pit-run fines slopes at the bottom of the rose gar-dens, 17.04.1958, Vvedensky, Kovalevskaya, Tscherneva 271 (holo-type, TASH!)

Diagnosis. Perennial, rhizome short, releasing numerous thin roots. Leaves roughly orbicular, divided into lobes, incised into narrow acutate segments, 3e7 cm long and 2e5 cm wide, adaxial light green, glabrous, abaxial paler, pubescent; petioles narrow-winged, pubescent with sparse anfractuous hairs, 2-3 times exceeding plate. Scape long, exceeding leaves, pubescent with glandular and anfractuous hairs. Inflorescence umbellate, flowers 4e5. Involucral bracts linear-lanceolate, acute, and glandular-pubescent. Pedicels 1e2 cm long, glandular pubescence. Calyx tubular, later tubular-campaniform, 1/3 incised into triangular lobes, glandular pubescent. Corolla light purple, approx. 1.5 cm diam; corolla lobes shallowly sinuate. Capsule oblong-rounded, 7e 7.5 mm long. Fl. July-August.

Taxonomic notes. *R. geranophylla* differs from *P. Minkwitzae* W.W. Sm. (*P. drosocalyx* P. Pol. et Lincz.) by leaves divided into rhombo-oblong parts, incised into narrow acutate lobes and a small Capsule that slightly exceeds the calyx (Kovalevskaya 1959).

Habitat. On loess slopes, among bushes, in rock crevices in the upper part of the lower belt and in the middle belt of mountains, 1.400e2.500 m a.s.l. General distribution. Middle Asia (South Pamir-Alay): Tajikistan, Uzbekistan.

Distribution in Uzbekistan. I-6 West Hissar region. I-6-c Baysun district: HISSAR RANGE (Baysuntau, 14.04.2011, Turginov 98; spurs of Southwest Hissar, vill. Gumatak, 04.14.2011, Turginov 0990; Bay-suntau, Khodzhagurur-ata mountains, 23.04.2011, Khudoyshekurov 990, 991; neighborhood Khut, Gumatak, 23.04.2012, Turginov 0990a). I-7 Hissar-Darvaz region. I-7-a Sangardak-Tupalang district: HISSAR RANGE (neighborhood of the village Nilu, 25.03.2010, Tojibaev, Maltzev).

4. *Primula kaufmanniana* Regel, in *Acta Horti Petropolit.* 3(2): 131 (1875).

Fedorov in *Fl. USSR* 18: 126 (1952); Kovalevskaya in *Fl. Uzbekistan* 5: 36 (1961); Kovalevskaya in *Consp. Fl. Asiae Med.* 8: 12 (1986). (Figure 1G).

Type. Described from Kazakhstan (neighborhood Alma-Ata, Dzungarskiy Alatau: mountains Kopal) and Kyrgyzstan (lake Jasyk-Kel, Terskey Alatau: pass Zauku). Type is not indicated.

Diagnosis. Perennial, rhizome short, roots numerous, thin. Scape 10e30 cm. Leaves in rosette, 4e8 x 3e8 cm, rounded-cordate, lobed, segments toothed, adaxial dark green, smooth or with few individual hairs, abaxial and mainly along the veins rather densely hairy; petiole longer (10e15 cm) than blade. Inflorescence umbellate (5e7 cm across), consisting of 2 approximate whorls. Involucral bracts linear-lanceolate, acute, entire or toothed at apex. Calyx tubular or tubular-campanulate. Corolla pink-violet. Evergreen, new leaves early spring, late summer. Capsule oblong, exceeding the calyx. Fl. May-July in the wild and Fr. September.

Taxonomic notes. Closely related to *P. turkeviczii* (formerly

P. lactiflora) also from the same area but which is white flowered with a violet tube. White forms of *P. kaufmanniana* exist but in *P. turkeviczii* the leaves are thinner, membranous and the petioles, scape and pedicels are very slender and the tube is narrower. *P. kaufmanniana* resembles the more familiar *P. cortusoides* but with orbicular leaves, cordate at the base, divided into blunt lobes. *P. kaufmanniana* is hairy, especially the scape and the veins on the below of the leaves.

Habitat. On the rocks at the subalpine and upper belt of the mountains, 2.500e3.400 m a.s.l.

General distribution. Middle Asia (Western Tien Shan: Talass Alatau, Kyrgyz Alatau, Pskem, Ugam; Pamir-Alay: Turkestan, Zar-avshan): Kazakhstan, Tajikistan, Kyrgyzstan, Uzbekistan.

Distribution in Uzbekistan. I-1 Western Tien-Shan region. I-1-a Ugam-Pskem district: PSKEM RANGE (Bostandyk, slope at the top Aksarsay, 27.07.1949, Pavlov 233 [MW!]; at the top of Ju-say, 24.07.1949, Pavlov 139 [MW!]). UGAM RANGE (Gorge Kay-nazarsay, 2.400 m a.s.l. 26.08.1954, Pavlov 305 [MW!]). I-3 Fergana-Alay region. I-3-a Western Alay district: ALAY RANGE (neighborhood Sha-khimardan, 09.06.1933, Drobov, Sakhobutdinov 35; Shakhimardan, 05.06.1936, Tomilova, Khrjanovskiy; meadow steppe with *Juniperus* along the Koshkarchi River, 30.06.1936, Tyshchenko, Rozhkovskaya 139; Shakhimardan, 07.06.1947, Shafeev; Shahimardan river basin, Yardan, 06.29.1961, Pyataeva; Shakhimardan, 06.06.1964, Shona-zarov; neighborhood of the village Yardan, 15.06.1964, Shonazarov 143; Yardan, Khurdzhuntau, 22.05.1965, Khalkuziev; Shakhimardan river basin, Bukan Mountains, 10.06.1966, Khalkuziev; Aksu river basin, neighborhood Yardan, Khurdzhuntau, 09.05.1979, Kamelin, Makhmedov 1). I-7 Hissar-Darvaz region. I-7-a Sangardak-Tupalang district: HISSAR RANGE (Tupalang river basin, Darasay, 17.06.1948, Pyataeva 1073).

5. *Primula matthioli* (Linneaus) V.A.Richt., in *Természetráji Fü.* 17: 134 (1894).

Type. AUSTRALIA: in monte Draunstein prope Gmundam, Burs-er's Hortus Siccus XIII: 155 (lectotype, UPS) *Cortusa matthioli* Linneaus, *Sp. Pl.* 1: 144 (1753). 5a) *Primula matthioli* subsp. *turkestanica* (Losinsk.) Kovt., *Novosti Sist. Vyssh. Rast.* 44: 163. 2013. (Figure 1H) Type. UZBEKISTAN: CHATKAL RANGE. In nemore betulaceo as declivia montis Tschimgan majoris, alt. 2.200 m, 15.07.1926, Gomolitzky & Ljuschin (holotype, LE!) *Cortusa turkestanica* Losinsk., in *Tr. Bot. inst. USSR Academy of Sciences* (ser. 1) 3: 239 (1936). *Cortusa matthioli* subsp. *turkestanica* (Losinsk.) Iranshahr & Wendelbo, in *Iranian J. Bot.* 1: 58 (1976).

Diagnosis. Plant 25e60 cm tall. Leaves 10e14 (16) cm wide, adaxial dark green, glabrous or with sparse hairs, abaxial light-colored, pubescent, ciliate along the edge, broadly ovoid in outline, irregularly cordate, lobed at the base; coarse-toothed lobes, oval teeth, end with a spine or without it; petiole long, up to 30 (40) cm, pubescent, broad-winged. Scape downy. Umbel (7) 10e25 flowered. Involucral bracts wide, foliaceous, unevenly incised serrated at the top. Calyx 6e8 mm long, pubescent or almost glabrous; teeth triangular-lanceolate, acuminate. Corolla 1e1.3 cm long, white or purple, with oblong, rounded at the top ridge limbs, gradually narrowed into a short, up to 2 mm, tube. Capsule longer than corolla. Fl. May-July.

Taxonomic notes. Formerly described as a single species under the Genus *Cortusa*, recent studies have shown this species belongs under *Primula*. (Kovtonyuk) Unlike other *Primulas* that have filaments attached to the side of the tube, the filaments are connected into a thick ring at the base of the corolla. Across its range, *P.*

matthioli shows continuous variation in the leaf shape and the amount of pubescence. In the past, some authorities designated the various forms as separate species (or forms and varieties), but current taxonomy has relegated them to be ssp. of *P. matthioli*.

Habitat. Along the banks of streams and rivers, in the shadow of the rocks in the juniper, 1.700e2.300 m a.s.l. General distribution. Afghanistan, Middle Asia (Tien Shan, Pamir-Alay): Tajikistan, Uzbekistan.

Distribution in Uzbekistan. I-1 Western Tien-Shan region. I-1-a Ugam-Pskem district: KORJANTAU RANGE (Mingbulak, 07.06.1962, Nabiyeu, Pakhomova 101; Mingbulak, 19.06.1962, Nabiev et al). KOKSU RANGE (upper course of the Kok-su river, at the confluence of the Ayryk river, 23.05.1970, Adylov); PSKEM RANGE (Choralma river valley, 1.800 m a.s.l., 01.08.1954, Pavlov 218 [MW!]; on the river bank Pskem, near village Sidjak, 28.05.1958, Pavlov 112 [MW!]; over the bridge through river Pskem in the village Bogustan, 11.06.1948, Pavlov [MW!]; valley of the Pskem river, right bank of the Haramzadasaya, 09.06.1956, Tsukervanik 169; valley of the Pskem river, Karabulak hole, 02.08.1956, Vvedensky, Kovalevskaya 39; valley of the Pskem river, Teparsay, 18.05.1965, Pyatayev; surrounding village Nanay, 01.06.1966, students;

neighborhood village Nanay, 27.06.1966, Vybornov). UGAM RANGE (neighbors village Khumsan, 16.06.1922, Simonova 229; neighbors village Khumsan, 16.07.1922, Simonov, Botuyev; neighbors village Khumsan, the right bank of the Kargalysaya, 13.07.1960, Perelygina; above the village Khumsan, 09.06.1971, Mukhamedzhanov; above the village Khumsan, 09.06.1971, Salimova et al; the left bank of Urungachsay, 20.07.1963, Puchkova 154). MAYDANTAL RANGE (Oiganin river valley, 04.06.1963, Puchkova 91). I-1-b Western Chatkal district: CHATKAL RANGE (Big Chimgan, eastern slope, 10.07.1969, Pimenov et al 1073 [MW!]; Big Chimgan, 19.07.1920, Vasiliev; right bank of the Handalyk river, 19.06.1921, Pasiy 44; river valley Kyzyltal, 1921, Baranov 158; on the way from Irgaylyk to Gunambay, 18.06.1921, Uranov 920; neighborhood village Nurekata, 21.06.1925, Lapin; neighborhood Chim-gan Botanical Station, 04.08.1925, Gomolitsky 174; the gorge of the river Chimganka, 26.08.1928, Gomolitsky 476; Big Chimgan, 25.09.1929, Gomolitsky; between the rivers Nurekata and Aksakata, 25.07.1936, Korotkova, Titov 1684; headwaters of the Parkentsay river, 30.06.1936, Korotkova, Titov 837, 838; Sokaksai river basin, Guzaksay, 16.08.1938, Saranskaya, Klima 460, 461; Chatkal forestry reserve, Kyzylsay, 07.07.1950, students; Bashkizylsay river valley, headwaters of Sarytuproksay, 22.07.1972, Adylov 107; Kelingchek hole, 12.06.1977, Kari). I-1-d Kurama district: CHATKAL RANGE (right bank of Angren, headwaters of the Shavas River, 19.06.1924, Korovin 284, 285; northern slopes of Cattasay, 26.05.1930, Pinkhasov; Say Itege, 10.06.1931, Mackiewicz; northern slopes, Katta-say, 29.05.1939, Pinkhasov; Angren river basin, Dostarsay, 22.07.1938, Pyataev, Momotov 149). KURAMA RANGE (headwaters of the Gushsay river, near the Pangas Pass, 04.08.1930, Kudryashev 991; Angren river valley, Lyashkarak-say, 04.05.1945, Korotkova). I-1-e Chorkesar district: KURAMA RANGE (headwaters of the river Kandagan, Indigan Pass, 11.08.1949, Bondarenko 1434). I-3 Fergana-Alay region. I-3-b Eastern Alay district: ALAY RANGE (Shakhimardan river basin, Aksu river, 28.07.1966, Khalkuziev; Shakhimardan river basin, gorge Bouva, 07.09.1968, Khalkuziev; neighborhood village Yardan, Dugobasay river valley, 07.07.1961, Pyataeva and students; neighborhood village Yardan, 15.04.1964, Shonazarov 348; neighborhood village Shakhimardan, 20.06.1964, Shonazarov 2037). I-5-a North Turkestan district: TURKESTAN RANGE (Goralash hole, 24.07.1926, Androssov, Popov 3065; the gorge of the river Gurulash, 24.07.1926, Popov, Androssov; the river Aktashsay, 01.09.1932, Titov, Ioffe 420; Guralash river basin, Lyangar Pass, 06.07.1934, Zakrzhevsky 241; Guralash river basin, Lyangar Pass, 07.08.1934, Zakrzhevsky 251; Sanzar river basin, Zamin Forestry Park, 07.17.1934, Gomolitsky. Protopopov 226; Guralash river basin, the valley of the river Tyua-tashsay, 18.07.1935, Zakrzhevsky 1023, 1024; headwaters of the river Sanzar, Guralash reserve, 30.06.1937, Korotkova, Vassilkovskaya 488; Guralash Reserve, Kichkinasay, 28.07.1944, Pasiy 22246, 22247; Guralash reserve, Angrylsay valley, 09.08.1944, Pasiy 22241, 22242, 22243, 22244, 22245; Guralash reserve, Tyuyatashsay river valley, 18.06.1944, Nazarenko). I-6 Western Hissar region. I-6-a Kashka-darya district: HISSAR RANGE (Ak-su river valley, near mountains Khazret-Sultan, 2.700 m a.s.l., 16.07.1933, Schilikina et al 226 [MW!]). I-7 Hissar-Darvaz region. I-7-a Sangardak-Tupalang district: HISSAR RANGE (Sangardak river basin, 22.08.1937, Lepeshkin, Pavlov 10921 [TASH!]).

II. *Primula* sect. *Algidae* Sennikov, in Fl. Uzbekistan 2:12 (2017). Inflorescences subtended by bracts, which are strongly reflexed after anthesis, linear to linear-lanceolate.

Section type: *Primula algida* Adams

6. *Primula algida* Adams, in Weber & Mohr. Beitr. Naturk. 1: 46 (1805).

Fedorov in Fl. USSR 18: 158 (1952); Kovalevskaya in Fl. Uzbekistan 5: 37 (1961); Kovalevskaya in Consp. Fl. Asiae Med. 8: 13 (1986). (Figure 1A)

Holotype. Described from Caucasus, Adams. Type is not indicated.

dAleuritia algida (Adams) Soják, Cas. Nár. Muz. Praze, Rada Prír. 148(3e4): 203 (1980).

Diagnosis. Perennial, covered with farinose or glabrous, rhizome short, releasing numerous whitish roots. Leaves with petioles 1.5e7 cm long, usually 3e4 cm, 0.5e2.5 cm wide, oblong or almost obovate, rounded or obtuse at apex, gradually extended into a short broad-winged petiole, sometimes equal in length to 1/2 laminae. Scape variable from 3e20 cm long, up to 35e40 cm in fruit, farinose under the apex or glabrous. Flowers usually heteromorphic, um-bellate. Involucral bracts 3e11 mm long, 1e2 mm wide, linear or linear-lanceolate, acute. Calyx 5e10 mm long, dolicho-campaniform, with five veins, without wax or with a farinose coating, almost 1/2 incised into oblong or lanceolate, acuminate or bluntly-teeth, usually with purple pigmentation. Corolla with a flat violet limb, less whitish and with a yellowish or white tube; corolla tube equal to the calyx or slightly exceeding; limb 12e13 mm broad; lobes narrow, 4.5e5 mm long, emarginated. Capsule oblong, more or less the calyx length. Seeds 0.5 mm long, irregularly oblong-ovoid, brown. Fl. May-June Taxonomic notes. More robust and stocky than the familiar *P. farinosa* and with little or no farinose. Based on the absence or occurrence of farinose the species has been variously termed as var. *sibirica* (Ledeb.) Pax or var. *armena* (C. Koch) Pax. Habitat. On subalpine and alpine meadows and lawns, moraines, stony placers, near snow in the upper belt of mountains, 2.400e 3.100 m a.s.l.

General distribution. Caucasus, Iraq, Iran, Afghanistan, Russia (Western Siberia), Mongolia, Middle Asia (Tarbagatay, Tien Shan, Pamir-Alay): Kazakhstan, Kyrgyzstan, Tajikistan, Uzbekistan.

Distribution in Uzbekistan. I-1 Western Tien-Shan region. I-1-a Ugam-Pskem district: MAYDANTAL RANGE (River bank of the Oigayin, at the confluence of the river Maydantal, 1.500 m a.s.l., 03.09.1953, Pavlov 605; a middle flow of the river Oigayin, between gorge Kok-su and Tundyk, 2.900 m a.s.l., 16.08.1954, Pavlov 271 [MW!]; upper gorge Bakraksay, 3.400 m a.s.l., 19.08.1959, Pavlov 57 [MW!]). I-1-b Western Chatkal district: CHATKAL RANGE (Bashkizylsay river basin, Chatkal Forestry Reserve, 01.08.1950, students). I-1-c Arashan district: CHATKAL RANGE (neighborhood Arashan, 15.08.1924, Sivetskina 173; upper river Angren, Arashan, 28.07.1938, Pyataev, Momotov 324, 381; Angren Plateau, river basin Kelinchak, 19.08.1939, Kudryashev 1219, 1291; Arashan pass, 24.07.1940, Korotkova 278; on the watershed between Chaili-say and Angren, 01.07.1954, Nabiyeu, Li 371; Uchtashsay, 02.07.1954, Butkov, Maylun 286, 351; lake Arashan, 11.07.1959, Petrov). KURAMA RANGE (hole Betagalyk, 05.07.1949, Bondarenko 1386; the hole Betagalyk, 11.08.1949, Tschevrenidi 1438, 1456, 1457, 1460, 1389, 1386). I-1-d Kurama district: KURAMA RANGE (Angren, by say on a damp place, 18.05.1931, Matskevich 29). I-3 Fergan-Alay region. I-3-b Eastern Alay district: ALAY RANGE (Shakhimardan river basin, upper Yardan, 25.06.1962, Sukervanik 402; gorge Mashalang, 09.06.1967, Khalkuziyev). I-7 Hissar-Darvaz region. I-7-a Sangardak-Tupalang district: HISSAR RANGE (Tupalang river basin, hole Kuparma, 16.08.1937, Lepeshkin, Kutaeva 10970; pass Kalon, 16.08.1937, Lepeshkin, 10972, 10973).

III. *Primula* sect. *Aleuritia* Duby, in DC., Prodr. 8: 41 (1844). Section type: *Primula farinosa* Linneanus

7. *Primula capitellata* Boiss., in Diagn. Orient. ser. 1, 7: 64 (1846). Kovalevskaya in Fl. Uzbekistan 5: 37 (1961); Kovalevskaya in Consp. Fl. Asiae Med. 8: 13 (1986).

(Figure 1C)

Type. SOUTH PERSIA: in pratis limosis montis Kuh-Dana, 3.000e 3.600 m a.s.l., 10.07.1842, Kotschy 602 (holotype, G)h *Aleuritia capitellata* (Boiss.) Soják, Cas. Nár. Muz. Praha, Rada Prír. 148(3-4): 203 (1980).

Diagnosis. Rhizome short, with a bunch of thin filamentary whitish roots. Leaves glabrous above, farinose below; plate 2e3 cm long, oblong-obovate, margin serrated or smooth-edged, gradually extended into a short, 1e1.5 cm, broad-winged petiole. Scape 3e4 cm long, only under inflorescence white farinose. Inflorescence multiflorous, dense, almost capitate. Involucral bracts linear-lanceolate, acuminate, at the base with very small auriculate appendages, violet-colored at the top along the edge. Pedicels very short, flowers almost sessile. Calyx 3e4 mm long, dolicho-campaniform, up to 1/2 divided into triangular violet-colored teeth. Corolla purple; tube 5e5.5 mm long, cylindrical; limb up to 6 mm diam., with deeply emarginated blades. Capsule elliptical, slightly longer than calyx.

Taxonomic notes. A close relative of *P. farinosa*, differing chiefly by the flowers borne in dense, more or less sessile heads.

Habitat. In the alpine belt, upper 3.000 m a.s.l.

General distribution. C. & S. Iran, C. & E. Afghanistan, Pakistan, Middle Asia (Pamir-Alay: Zaravshan and Hissar ranges): Tajikistan, Uzbekistan.

Distribution in Uzbekistan. I-6 Western Hissar region. I-6-a Kashkadarya district: HISSAR RANGE (upper river Yakkabag, neighborhood village Tashkurgan, 18.06.1936, Botschantsev, Butkov 30). I-6-c Baysun district: HISSAR RANGE (Baysuntau, river basin Machay-darya, 11.05.2012, Turginov 2247). I-5 Kukhistan region. I-5-b Mal-guzar district: MALGUZAR RANGE (Shink river basin, Malguzarsay, 25.06.1942, Schugaeva, Sergeeva).

8. *Primula baldshuanica* B. Fedtsch., Consp. Fl. Turkestanicae 5: 6 (1913).
Fedorov in Fl. USSR 18: 160 (1952); Kovalevskaya in Fl. Uzbekistan
5: 38 (1961); Kovalevskaya in Consp. Fl. Asiae Med. 8: 14 (1986). (Figure 1B)
Type. TAJIKISTAN: in Baldshuan, Rysilm, 3.000', IV 1883, Regel
(LE!, isotype, F)

dAleuritia baldschuanica (B.Fedtsch.) Soják, Cas. Nár. Muz.
Praze, Rada Prír. 148(3e4): 203 (1980).

Diagnosis. Perennial, rhizome short, with a tuft of rather slender brownish roots. Leaves from above glabrous, below with a thick white farinose coating, less often without it; blade 3e6 cm long, oblong-obovate, rounded at the top, irregularly serratulated along the edge, gradually extended into a long, almost equal to the plate winged petiole, less often almost sessile. Scape 7e25 cm long, upper part with washable farinose coating. Inflorescence multi-florous, friable, semi-capitate. Involucral bracts narrowly linear, with a slight farinose coating, acute, enlarged and minutely gibbous at base and with small appendages (humps). Pedicels almost twice shorter than involucre. Calyx 5e7 mm long, campanulate, with thin ribs, 1/3 or 1/2 divided into linear teeth, with farinose coating. Corolla violet; tube 7e10 (12) mm long, darker than limb, cylindrical, slightly expanded under throat; limb 8e15 mm diam., with deeply emarginated blades. Capsule oblong, equal in length to ca-lyx. Fl. July-August.

Taxonomic notes. Named for the type location Baldschuan (Boldzhuan), Tajikistan. Initially considered *P. farinosa*, this species is distinguished by violet flowers with narrowly obcordate corolla lobes. Similar to *P. algida*, which has a shorter corolla tube, broader bracts and a more compact umbel.

Habitat. In the lower and middle zones, on outcrops of red sandstone, limestone outcrops, loess, gravelly-fine-earthly slopes, under rocks, 750e2.200 m a.s.l.

General distribution. Afghanistan, Middle Asia (Pamir-Alay).

Tajikistan, Uzbekistan.

Distribution in Uzbekistan. I-6 Western Hissar region. I-6-c Bay-sun district: HISSAR RANGE (Baysuntau, neighborhood Khodjaipak, 13.05.1930, Bo 240; Botschansev, Vvedensky; Machaydarya river basin, 16.04.2011, Turginov 101, 2095; Baysuntau, Shatut, 23.04.2012, Turginov 1771). I- I-7 Hissar-Darvaz region. 7-a Sangardak-Tupalang district: HISSAR RANGE (neighborhood village Nilu, 04.05.1948, Schevrenidi 445; Gulioib river basin, 12.05.1948, Bondarenko 445; neighborhood village Nilu, 25.03.2010, Tojibaev, Maltzev). I-8 Pyanj region. I-8-a Babatag district: BABATAG RANGE (neighborhood village Schagam, 1936, Lepeshkin, Muhammedjanov 480).

IV. *Primula* sect. *Armerina* Lindl. in Edward's Bot. Reg. 32: t. 31 (1846).

Section type: *Primula involucrata* Wallich

9. *Primula iljinskii* Fedorov in Schischk. & Bobrov, Fl. USSR 18: 726 (1952).

Kovalevskaya in Fl. Uzbekistan 5: 38 (1961); Kovalevskaya in Consp.

Fl. Asiae Med. 8: 13 (1986). (Figure 1M).

Type. TAJIKISTAN: in Seravschania, lacus Iskander-Kul, alt. sa. 2.500 m s.m., in regione juniprina, 18.V.1893, V.L. Komarov (holo-type, LE!, isotype E!)

hAleuritia iljinskii (Fed.) Soják, Cas. Nár. Muz. Praze, Rada Prír. 148 (3e4): 203 (1980).

Diagnosis. Perennial, thin, without farinose coating, rhizome short, with thin filamentary roots. Leaves in a friable basal rosette, greenish; blade 1e3 cm long, oblong-scapular or obovate, smooth-edged, less obscure serratulated, gradually pulled into wingless petiole 2e3 times longer than blade. Scape 7e35 cm long, after flowering very elongated, thin, sometimes filariform. Umbel 2e6 floral, friable. Involucral bracts oblong-lanceolate, at the base with auriculate appendages 1e2 mm long. Pedicels 2e3 times longer than involucre. Calyx 4e7 mm long, cylindrical, up to 1/3 divided into reflect, triangular, along the edge glandular-villous teeth. Corolla with pinkish-violet (in the herbarium blue) limb and a light (in the herbarium yellowish) tube; tube 5e8 mm long; limb 5e7 mm in diam., with deeply emarginated blades. Capsule oblong-cylindrical, 1.5e2 times longer than calyx. Fl. May-July.

Taxonomic notes. Differ from *P. sibirica* Jacq. in the smaller flowers, spatulate leaves gradually tapering into the petiole, and slender sometimes almost filiform scapes. Additional characters distinguishing this plant from the other closely related species *P. pamirica* Fedorov are the weak rosettes, thin slender leaves, and few-flowered inflorescences.

Habitat. In the middle and upper zones, in the floodplains of rivers, at springs, in humid places, 2.200e3.300 m a.s.l.

General distribution. Middle Asia (Pamir-Alay): Kyrgyzstan, Tajikistan, Uzbekistan

Distribution in Uzbekistan. I-5 Kukhistan region. I-5-a North Tur-kestan district: TURKESTAN RANGE (gorge of the river Guralash, 20.07.1926, Popov, Androsof 44, 265; Guralash river basin, 19.07.1934,

Zakrzhevsky 420; Kaltasay, 17.06.1935, Zakrzhevsky 409, 735; upper Sanzar, Guralash reserve, 08.07.1937, Korotkova, Vasilkovskaya 600, 938; upper Sanzar, Guralash reserve, 1938, Korotkova 277).

10. **Primula pamirica* Fedodov, in Schischk. & Bobrov, Fl. USSR 18:

724 (1952).

Kovalevskaya in Consp. Flor. Asiae Med. 8: 13 (1986). (Figure 1J)

Type. TAJIKISTAN: in Pamiria, ad ripam australem 1. Kara-Kul,

05.07.1913, O. Knorring (holotype, LE!, Isotype, E!)

Diagnosis. Perennial, glabrous devoid of farinose coating; rhizome short. Leaves stoutish, form dense rosettes, obovate K Tojibaev et al. / Journal of Asia-Pacific Biodiversity 13 (2020) 667e678 oblong at the top or somewhat acuminate, gradually reflected into a long winged petiole, thick, even somewhat coriaceous, 3-5e7 cm long, 0.6e0.7 (1.5) cm wide. Scape strong, elongated, 15e20 (30) cm, unclearly longitudinally striped, after flowering, strongly growing in length and thickness, at the apex continuing into a multi-beam, dense umbellate inflorescence; the rays of the umbel unequal, 1e2 (5) cm long, 1.5e2 times extending bracts, under the apex black and finely glandular-dotted. Involucral bracts oblong, 7e10 (12) cm long, with mucronate, at the base with auricular, glandular-acutate. Calyx tubular up to 1/3 incised into slightly reflected, mucronate, densely and black glandular-punctate. Corolla tube twice longer than calyx, expanded into a pale pink limb, 1.5e2 cm diam., with obcordate, deeply 2-divided lobes. Capsule oblong at the apex in the mature state it opens with acutate teeth. Seeds chestnut-colored, unevenly angular. Fl. May-July.

Taxonomic notes. The species *P. pamirica* and *P. nutans* close to each other but *P. pamirica* has more flowers per umbel, a less slender habit and a more glandular-punctate calyx than *P. nutans*. Clearly distinguishable from *P. sibirica* Jacq. by the stout, firm, multiflorous scapes, the dense rosettes, the rather thick and sometimes coriaceous leaves with blades gradually reflected into the petiole, and involucral bracts and calyx densely punctate with minute black hairs. Also differing markedly from *P. Iljinskii* Fedorov in the firm stoutish scapes, the large flowers, and the few-rayed inflorescence (Fedorov 1952).

Habitat. On alpine lawns, banks of rivers, streams, lakes, 2,800e 3,500 m a.s.l.

General distribution. Afghanistan, Pakistan, Middle Asia (Tien Shan: Ketmen, Terskey, Kyrghiz, Talas Alatau and Fergana ranges; Pamir-Alay: Turkestan, Zarafshan, Hissar, Alay, Zaalay, Alay Valley, Peter I, Pamir): Kazakhstan, Kyrgyzstan, Tajikistan, Uzbekistan.

Distribution in Uzbekistan. I-5 Kukhistan region. I-5-a North Turkestan district: TURKESTAN RANGE (Guralash Reserve, 15.06.1946, Nazarenko; Archa-Maydan, 23.06.1947, Nazarenko).

V. *Primula* sect. *Oreophlomis* (Rupr.) Fedorov, Bull. Acad. Sc.

Petersb. IV. 276 (1863).

Section type: *Primula auriculata* Lamarck

11. *Primula olgae* Regel, in Acta Horti Petropolit. 3(2): 151 (1875). Fedorov in Fl. USSR 18: 185 (1952); Kovalevskaya in Fl. Uzbeki-stan 5: 39 (1961); Kovalevskaya in Consp. Fl. Asiae Med. 8: 14 (1986).

(Figure 1I)

Type. UZBEKISTAN: ZARAVSHAN RANGE. Zeravshan Valley, Sangy-Juman Gorge, 25.05.1869, O. Fedtschenko (holotype, LE!)

d*Primula auriculata* subsp. *olgae* (Regel) A.J. Richards, *Primula*: (1993).

Diagnosis. Perennial, rhizome vertical, short, with a bunch of thickish, partly almost filamentary whitish roots; flowering plant very small, 5e10 cm tall, glabrous. Leaves obovate-oblong, reflected into a relatively short, broadly winged petiole, obtuse or somewhat acuminate, almost smooth-edges or irregularly crenulate-denticulate. Scapes twice the length of the leaves, but often equal to or shorter than leaves in flowering, in fruits often very elongated, 5e7e10 (30) cm long. Inflorescence small, relatively low-flowered, dense, almost capitate due to short pedicels; lateral pedicels developed stronger than the median, which makes the inflorescence flattened from above. Involucral bracts lanceolate, acute, with an auricle at the base, exceed the length of the peduncle (during flowering). Pedicels noticeably shorter than the flowers. Involucral bracts and Calyx without black dots. Calyx short campanulate, 3e4 mm long, green, often with short purple stripes; corolla lobes lanceolate, acute, about as long as the tube. Corolla blue or pink; corolla tube twice or more exceeding calyx, 8 mm long; limb up to 10e14 mm diam.; lobes obcordate bilobulate. Seeds mucronate to both ends. Fl. May-July. Taxonomic notes. The same characters distinguish *P. olgae* from *P. auriculata*, and these two species differ also in general appearance. Habitat. On the banks of the rivers and streams, on the Saaz, subalpine and alpine meadows and lawns, moraines on average, often in the upper belt of mountains, 2,400e3,200 m a.s.l.

General distribution. Middle Asia (Tien Shan: Fergana Range; Pamir-Alay: Alay Range, Turkestan, Zarafshan, Hissar, Karategin, Darvaz, Petra 1, Kugitang, Low-Mountain South Tajikistan): Kyrgyzstan, Tajikistan, Uzbekistan.

Distribution in Uzbekistan. I-5 Kukhistan region. I-5-a North Turkestan district: TURKESTAN RANGE (gorge of the river Guralash, 26.07.1926, Popov, Androsof 181, 229, 238; Chumkartau mountains, Baykungur river valley, 15.08.1932, Titov, Yeliseyev 259, 320; Guralash river basin, headwaters of the river Sortjan, 28.06.1934, Zakrzhevsky 101, 103; Kyzyl-Turuk river valley, 01.08.1934, Zakrzhevsky 207, 208; Aldashma river valley, 17.09.1934, Gomolitskiy 365; upper Guralash, 05.07.1935, Zakrzhevsky 700; Guralash reserve, 26.05.1937, Korotkova, Vasil-kovskaya 147; Karaul-tepe, 12.06.1937, Korotkova 278; Guralash reserve, 04.08.1937, Korotkova 832, 961; Shibarlisay, 10.08.1937, Korotkova, Vasilkovskaya 970; Kuyansay, 15.04.1945, Nazarenko; Guralash river valley, 13.07.1967, Vvedenskiy). I-6 Western Hissar region. I-6-a Kashkadarya district: HISSAR RANGE (Yakkabag Mountains, 1942, Korotkova; neighborhood village Tashkurgan, 18.06.1936, Bochansov, Butkov 17, 561). I-6-c Baysun district: HISSAR RANGE (Chulbair Mountains, upper Khojabarku, 08.06.1929, Vvedenskiy 274). I-6-d Kugitang district: KUGITANG RANGE (Kurgan Mountains, village Kampyrtepa, 29.04.1915, Popov 320, 321). I-7 Hissar-Darvaz region. I-7-a Sangardak-Tupalang district: HISSAR RANGE (left bank of the river Kyzylsu, flow Sangardak, 01.08.1931, Merkulovich; left bank of the river Shatrut, 20.08.1947, Sumnevich, Dzhanguzarov; upper of Khovat river, 07.09.1947, Pyataev 541, 578; upper of Gava river, 11.07.1947, Pyataev 926; upper of Chushma-Garman river, 16.08.1947, Sumnevich, Dzhanguzarov; on the spring Shakhat, 03.06.1948, Bondarenko 947; middle flow Kultensay, 26.06.1948, Pyataeva 753; neighborhood of the lake Aygyrkul, 19.07.1948, Schevrenidi 1185; right bank of the river Tamshush, Sauksay, 14.07.1961, Tuychiyev, Khodjimatom).

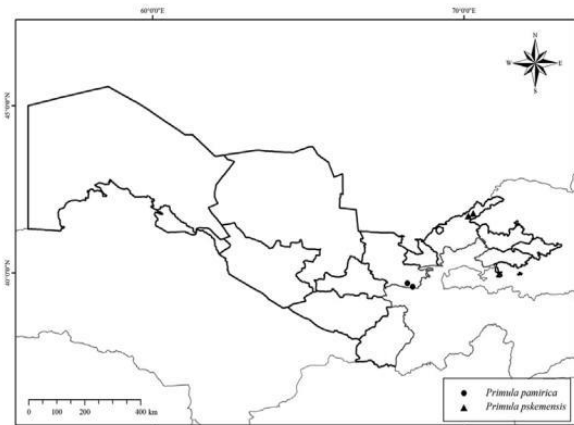
VI. *Primula* sect. *Fedtschenkoana* Wendelbo ex Sennikov.

Wendelbo in Rechinger, Fl. Iranica 9: 7 (1965), nom. inval. (Art.38.11), d"*Fedtschenkoana*". Rootstock fleshy, tuberous. Petals subentire. Section type: *Primula fedtschenkoi* Regel

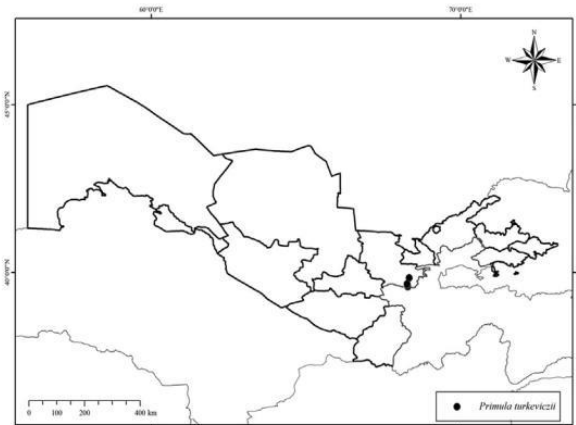
12. *Primula fedtschenkoi* Regel, in Acta Horti Petropolit. 3(2): 133 (1875). Fedorov in Fl. USSR 18: 189 (1952); Kovalevskaya in Fl. Uzbekistan 5: 39 (1961); Kovalevskaya in Consp. Fl. Asiae Med. 8: 14 (1986). (Figure 1F) Type. UZBEKISTAN: ZARAVSHAN RANGE. Mountains Chupan-Ata (2.600'), 18.03.1869, P. Fedtschenko (holotype, LE!, isotypes, TASH!, MW!)

Diagnosis. Perennial, rhizome short, with a bunch of thick, brown, fusiform roots. Leaves thin, oblong-ovate, with rounded or acuminate apex, blunt-pointed round-dentate or with acute denticles along the edge, gradually reflected into a short petiole or almost sessile, 3e4e6 (12) cm long, 7e14e18 (30) mm wide,

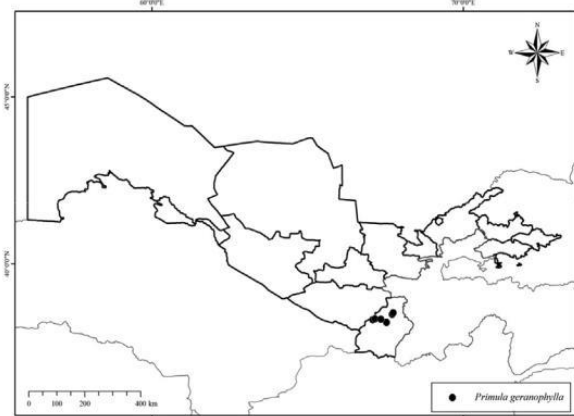
on both sides glabrous or barely farinose below.

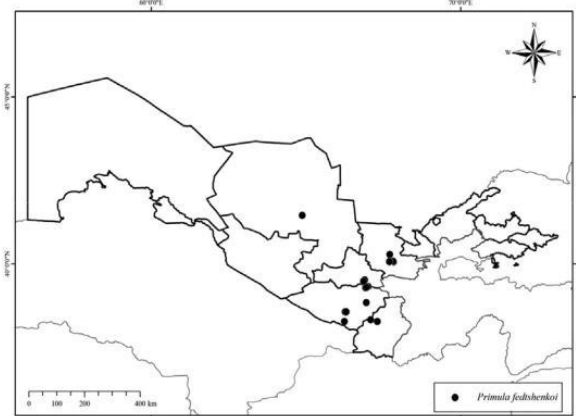
Primula pskemensis and *P. pamirica*

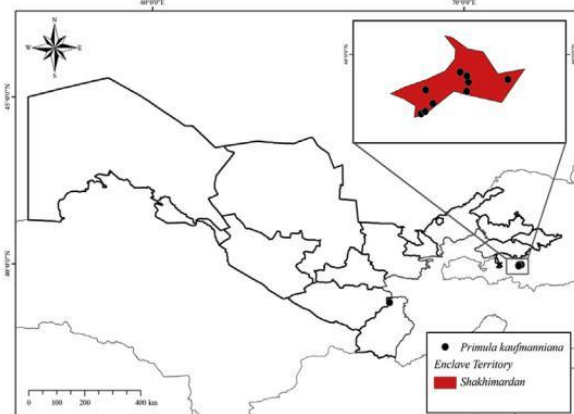
Primula turkeviczii

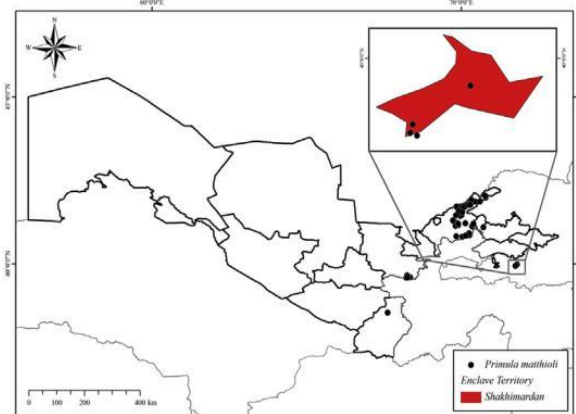
Primula geranophylla

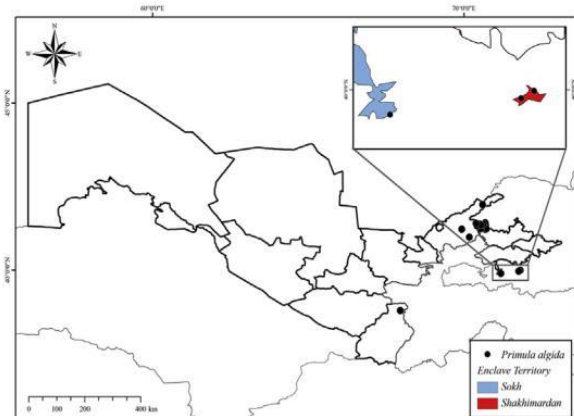
Primula fedtschenkoi

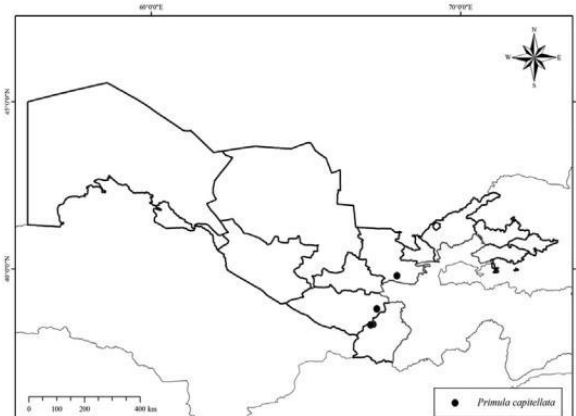
Primula kaufmanniana

Primula matthioli

Primula algida

Primula capitellata

Figure 2. Distribution maps table of the genus for the territory of Uzbekistan.

Scape 8e12 cm when flowering, up to 15e25 cm fruiting, thin, glabrous. Umbel firm; pedicels short, erect, sometimes flaccid, 3e8 mm long, elongating up to 2 cm in fruit. Involucral bracts few short, up to 2 mm long, lanceolate acuminate leaves. Calyx small, 3e6 mm long, campanulate, sometimes farinose inside, up to 1/2 incised into acute lanceolate dens. Corolla large, purple-lilac, with a flat limb 12e18 diam., with elliptical or obovate, almost smooth-lobes and a narrow tube 2e3 times exceeding calyx, in the throat somewhat infundibular extended. Capsule spherical, covered to the top by adjacent denticles of the calyx, up to 6 mm long. Fl. March-May.

Taxonomic notes. The sole member of Section Fedtschenkoana, this species is related to species in Section Crystallophlomis. Un-usual in that this species is summer dormant and is supported by a tuberous rhizome with several ovate cataphylls on top.

Habitat. On loessy wooded slopes of the foothills and the lower belt of mountains, sometimes rises to the middle belt, 700e2.600 m a.s.l.

General distribution. Iran, Afghanistan, Middle Asia (Kyzyl Kum, Western Tien Shan, Pamir-Alay, Badkhyz): Kyrgyzstan, Tajikistan, Turkmenistan, Uzbekistan.

Distribution in Uzbekistan. I-4 Nurata region. I-4-a Nurata district: NURATA RANGE (neighborhood Farish, 20.03.1992, Beshko). I-4-c Prinurata district: PRINURATA RELECT MOUNTAINS (Pistaltau, 22.04.1986, Pimenov et al 112 [MW!]; Pistaltau, 16.04.2012, Batoshov 161). I-5 Kukhistan region. I-5-a North Turkestan district: TURKESTAN RANGE (right bank of the river Sanzar, 02.04.1921, Vvedensky). I-5-b Mal-guzar district: MALGUZAR RANGE (Jizzakh, 26.03.1882, Regel [MW!]; hole at the right bank of the river Sanzar, 02.04.1921, Vvedensky 118

[MW!]; neighborhood of Jizzakh, 29.03.1913, Androsov 132; gate of Temurlang, 01.04.1921, Korovin 3052, 3057). I-5-c Urgut district: ZARAVSHAN RANGE (on the way from Aman-Kutan to pass Takhta-Karacha, 03.05.1913, Michelsohn [NS, MW!]; Aman-Kutan, 20.04.1915, Fedtschenko 365 [MW!]; Agalyk, 11.04.1923, students; neighborhood village Aman-Kutan, Yulsay, 06.04.1936, Nikanorov; Khodjasay, 24.04.1936, Nikanorov; village Aman-Kutan, 25.04.1957, Ergashev 180; pass Takhta-Karacha, 11.04.1958, Vvedensky et al 57; Takhta-Karacha, 10.04.2012, Tojibaev; Aman-Kutan village, May-dansay, 30.04.1912, Nikonorov; Agalyk, 7.04.1941, Zakirov 12). I-6 Western Hissar region. I-6-a Kashkadarya district: HISSAR RANGE (Mountains Maidanak, between village Urtadara and Kani over Lyangar, 02.05.1979, Pimenov et al 282 [MW!]; Yakkabag, neighborhood village Ishkent, 20.04.1942, Arnoldi). I-6-c Baysun district: HISSAR RANGE (Baysuntau, Machaydarya river basin, 18.04.2012, Tur-ginov; neighborhood village Amankhana, 18.04.2012, Turginov 1902). I-6-b Tarkapchigay district: HISSAR RANGE (north slopes of the mountains Nagorakhana, 05.04.1935, Lepeshkin 26, 28; neighborhood village Kyzylcha, 22.04.1961, Bondarenko, Butkov 35). II-3 Kyzylkum region. II-3-b Kyzylkum district: KYZYLKUM RELICT MOUNTAINS (Zhetyntag Mountains, 12.04.1914, Kultiasov). VII. Primula sect. Dionysiopsis Pax, in Schles. Gesellsch. Vaterl. Kult. 87: 19 (1909). Section type: Dionysia hissarica Lipsky dDionysia sect. Dionysiopsis (Pax) Smoljan. Fedorov in Fl. USSR 18: 728 (1952).

13. *Primula hissarica* (Lipsky) Bornm., in Bull. Herb. Boissier (ser. 2)

Diagnosis. Subshrubs, forming dense pillows; stems numerous, up to 30e40 cm long. Leaves thin, spatulate-oblong, cuneately narrowed at base, sessile, tapering downward, with 3e4 or rarely 5 large teeth on either side, 6e16 mm long, 2.5e7 mm wide, faintly aromatic, strongly glandular-pubescent, long hairs more numerous at the tips of teeth; peduncles slender, 10e23 mm long, nodding, glandular-pubescent; flowers yellow, in umbels of 2 or 3, pedicel-late; pedicels 5e17 mm long, 1 mm thick, densely glandular-pubescent; bracts at the base of umbel 2e3, with 3e5 teeth on either side, 11e20 mm long and 5e10.5 mm wide, glandular-pubescent, resembling the leaves in shape and size. Calyx 6e8.5 long, broadly 11campanulate, almost to the base separated, glandular-pubescent; sepals acuminate, entire. Corolla tubular-funnelform, 1.7e2 cm long, glabrous; corolla tube cylindrical, 2.5e3 cm long, twice length of calyx, limb 7.5e9 mm across, lobes ligulate, entire, 4e4.5 mm long and 2 mm wide. Capsule sub-globose, 4e5 mm long, 4e9-seeded; seeds small, 1.5e1.7 mm long and 1e1.5 mm wide, subglobose or broadly ovoid, flattened, brown, papillose. Fl. May-June.

Taxonomic notes. *D. hissarica* Lipsky was included in the section Dionysiopsis of the genus *Primula* which established and regarded as closely related to the genus. Bornmüller (1911) points out that the section Dionysiopsis Pax, occupying an intermediate position between the genera *Dionysia* and *Primula*, maybe rightly considered as a distinct genus. The systematics of *P. hissarica* is as yet insufficiently clarified and its generic position needs further study. Habitat. In the crevices of rocks, at an altitude of 1.000e1.500 m a.s.l. General distribution. Middle Asia (Western Pamir-Alay): Uzbekistan. Endem.

Distribution in Uzbekistan. I-6 Western Hissar region. I-6-c Bay-sun district: HISSAR RANGE (neighborhood village Alachapan, 05.10.1940, Popov, Vasilkovskaya 400; Baysuntau Mountains, neighborhood village Yukori Machay, 9.07.2011, Turginov 0251; neighborhood village Yukori Machay, 11.05.2012, Turginov). I-7 Hissar-Darvaz region. I-7-a Sangardak-Topalang district: HISSAR RANGE (upper flow of Sangardaksay, 27.10.1929, Kuznetsova 194; gorge of the river Topalang, 01.08.1931, Merkulovich; neighborhood village Sangardak, 16.08.1937, Lepeshkin, Pavlova 10982, 10983; gorge of the river Sangardak, 10.09.1937, Lepeshkin, Pavlova 10976, 10977, 10978, 10979, 10980; higher of village Haek, 30.05.1948, Schevrenidi 781; near village Sangardak, 30.05.1948, Nabiev et al 482; neighborhood village Khandiza, 10.05.1985, Baranov 62; Sangardak river basin, 06.08.1991, Murodov).

Discussion

The present work adopts species diversity of *Primula* in accordance with the concept of new Flora of Uzbekistan Project (Sennikov et al 2016) and provides comprehensive information on the diversity and distribution of 13 species of *Primula* in the Flora of Uzbekistan (Figure 2). The genus has been revised especially in the context of the genus *Dionysia* Fenzl which is represented in the flora of Uzbekistan with the only one species (*D. hissarica* Lipsky). Genus *Dionysia* was reduced to the sect. *Dionysiopsis* Pax. *Primula hissarica* is endemic species of Uzbekistan and naturally growing in the southern part of the country (Tojibaev and Turginov 2012), although five species are presented in the flora of Middle Asia (Kovalevskaya 1988). The main center of section diversity can be treated area of Flora Iranica with about 30 species (Wendelbo 1965). *Primula pamirica* was recorded for the first time for the flora of Uzbekistan, as well as *Primula pskemensis* (*) recently described from the border region from Kyrgyzstan. A new mono-typic section *Fedtschenkoana* represents original low mountainous branch of the genus within Iran-Middle Asiatic region. The present revision corresponds authors attempts to fulfill taxonomical updating of the genus *Primula* in the region of Middle Asia due to the botanical geographical divisions of Uzbekistan (Tojibaev et al 2016a, b).

Conflict of interest

The authors declare that there is no conflict of interest.

References

- Bornmüller JW. 1911. *Collectiones Straussianae novae. Weitere Beiträge zur Kenntnis der Flora West-Persiens. Beihefte zum Botanischen Centralblatt. Original-Arbeiten, Ser. 2* (28):460e465.
- Byalt VV. 2006. A new name in *Primula* (Primulaceae). *Novon: A Journal for Botanical Nomenclature* 16 (1):23e24.
- Fedorov AA. 1952. *Primula* L. In: *Flora of USSR*, vol. 18. Mosqua, Leningrad: Editio Academiae Scientiarum URSS. pp. 111e202 [In Russian].
- Hu CM, Kelso S. 1996. *Primulaceae*. In: *Flora of China*, vol. 15; 1996. pp. 39e189.
- Kovalevskaya SS. 1959. Notes on some Central Asian Primulaceae. *Not. Syst. Herb. Inst. Bot. Acad. Sci. Uzbekistan. Tashkent* 15:14 [In Russian].
- Kovalevskaya SS. 1961. *Primula* L. Tashkent: 32e40. In: *Flora of Uzbekistan*, vol. 5; 1961. p. 35 [In Russian].
- Kovalevskaya SS. 1986. *Primula* L. In: *Conspectus Florae Asiae Mediae*, vol. 8. Tashkent: Fan Publishers. pp. 9e17 [In Russian].
- Kovtonyuk NK. 2006. Family Primulaceae, in *Pyrolaceae -Lamiaceae (Labiatae)*, vol. 11, the Flora of Siberia. Enfield: NH, USA Science Publishers. pp. 37e56.
- Kovtonyuk NK, Goncharov AA. 2009. Phylogenetic Relationships in the genus *Primula* L. (Primulaceae) Inferred from the ITS Region Sequences of Nuclear rDNA. *Russian Journal of Genetics* 45 (6):663e670.
- Kovtonyuk NK. 2011. To the taxonomy of the *Primula* section *Cortusoides* (Primulaceae) in the flora of Russia. *Botanicheskii Journal* 96 (7):953e966.
- Kovtonyuk NK. 2013. Notes on the genus *Primula* L. section *Cortusoides* Balf. F. subsection *Cortusa* (L.) Kovt. (Primulaceae). In: *Conspectus of the Flora of Siberia: Vascular Plants*. Novosibirsk: Nauka publishers. pp. 76e80.
- Lazkov GA. 2004. New species of *Festuca* L. (Poaceae), *Phlomis* Moench (Lamiaceae), *Primula* L. (Primulaceae) and *Acantholimon* Boiss. (Limoniaceae) from Kyrgyzstan. *Novitates Systematicae Plantarum Vascularium* 36:28e39 [in Russian].
- Lazkov GA, Sultanova BA. 2011. Check-list of vascular plants of Kyrgyzstan. *Norrinia* 24:1e166.
- Richards AJ. 2002. *Primula*. 2nd ed. London: B.T. Batsford Ltd.
- Sennikov AN, editor. 2017. *Flora of Uzbekistan*, vol. 2. Toshkent: Navro‘z Publishers.

xii þ 200 pp. [In Russian].

Sennikov AN, Tojibaev K, Khassanov FO, et al. 2016. The flora of Uzbekistan project.

Phytotaxa 282 (2):107e118. <https://doi.org/10.11646/phytotaxa.282.2.2>.

Sennikov AN, Tojibaev K, Khassanov FO, et al. 2017. Modern “Flora-Writing” as a comprehensive inventory: concepts and approaches (as exemplified by The Flora of Uzbekistan). In: Proceedings of the International Scientific Conference dedicated to 100th anniversary of the Department of Botany, Tver State University (Tver, November 8-11).

Tojibaev K, Turginov OT. 2012. New and rare species of the Flora of Uzbekistan from Baisuntau (Gissar Range). Botanicheskii Journal 97 (7):966e971.

Tojibaev K, Beshko N, Popov VA, et al. 2016a. Botanical-geographical region-alization of Uzbekistan. Republic of Korea. Pocheon: Korea National Arbo-retum. p. 250.

Tojibaev K, Beshko N, Popov VA. 2016b. Botanical-Geographical regionalization of Uzbekistan. Botanicheskii Journal 101 (10):1105e1132. St. Petersburg. [In Russian].

Turakulov I, Gazybaev A. 1995. A new species of *Primula* L. from North Pamir-Alay.

Dokl. Akad. Nauk.Uzb. 5:45e46.

Wendelbo. 1965. Primulaceae. In: Rechinger KH, editor. Flora Iranica 9. Graz.

Xu Y, Yu X-L, Hu C-M, et al. 2016. Morphological and Molecular Phylogenetic Data Reveal a New Species of *Primula* (Primulaceae) from Hunan, China. PLoS One 11

(8):e0161172. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0161172>.

Xu Yuan, Hao Gang, Hu Chi-Ming. 2019. *Primula vallicola* sp. nov. (Primulaceae) from Sichuan, China. Nordic Journal of Botany 37 (7):35e39.

Yan HF, Liu YJ, Xie XF, et al. 2015. DNA Barcoding Evaluation and Its Taxonomic Implications in the Species-Rich Genus *Primula* L. in China. PLoS One 10 (4): e0122903.

<https://doi.org/10.1371/journal.pone.0122903>.

ФИО автора: *Махкамов Мухаммадюсуф Муборакхўжа ўғли*

Тошкент давлат шарқшунослик университети

Халқаро муносабатлар ва жаҳон сиёсати йўналиши

магистранти

Название публикации: «ХАЛҚАРО ТЕРРОРИЗМ ОИД ЗАМОНАВИЙ ЁНДАШУВЛАР ВА ЎРГАНИШНИНГ МЕТОДОЛОГИК АСОСЛАРИ»

Кишилиқ жамияти ривожининг ҳозирги босқичида терроризм, жумладан, диний-сиёсий моҳиятга эга экстремизм ва терроризмнинг глобаллашуви, уларнинг тобора халқаро миқёсдаги воқеликка айланиб бораётгани дунё ҳамжамиятининг мазкур муаммога бўлган эътиборини янада оширмоқда.

Мазкур ижтимоий салбий иллатнинг моҳияти ва унинг сабаб ҳамда шароитларини ўрганишдан аввал унинг тушунчаси ҳақида тўхталиб ўтиш мақсадга мувофиқдир. «Терроризм» тушунчаси айрим илмий ва юридик адабиётларда қуйидагича таъриф берилган.

Терроризм – бу сиёсий рақибларни, муҳолифларни йўқотиш ёки қўрқитиш, аҳоли ўртасида ваҳима ва тартибсизликларни келтириб чиқариш мақсадидаги зўравонлик ҳаракатлари (таъқиб қилиш, бузиш, гаровга олиш, қотиллик, портлатиш ва бошқ.)

Терроризм сиёсий мақсадда амалга ошириладиган, асосланган зўравонликдир, Терроризм – бу «қўрқитиш», мажбурлаш ёки чўчитиш воситасида сиёсий мақсадларга эришиш учун куч ишлатиш билан таҳдид солиш ёки уни ишга солиш».

Терроризм, террорчилик – зўрлик ва жаҳолат мафкураси, террор билан амалга ошириладиган сиёсий ҳаракат. Терроризм бир неча асрлар олдин шаклланган, географик жиҳатдан барча минтақа ва мамлакатларда учраши мумкин бўлган мураккаб феномендир.

Таъкидлаш керакки, терроризмнинг ҳар қандай кўриниши, ўз олдига қандай мақсадни қўйган бўлмасин ва қандай ижтимоий-сиёсий муаммолар билан

боғлиқ бўлмасин, унинг туб моҳияти буз- ғунчилик ғоясига асосланиб, бегуноҳ одамларнинг қурбон бўлишига олиб келади.

Мақоламизда халқаро терроризмнинг классификацияси, ҳозирги кунда халқаро терроризмнинг турлари уларнинг ғоя ва манфаатларини ҳамда тарихини қисқча ўрганиб чиқамиз. Терроризм ва террористик тушунчалар нисбатан яқинда пайдо бўлди.

Терроризм тушунчаси 1798 йилдан бошлаб Франция Академиясининг луғатларида пайдо бўла бошлади. Бу тушунча тез орада Британия қирғоқларига етиб борди. Англиялик сиёсатшунос Эдмунд Буркен 1795 йилда терроризм деган жумлаларни китобларида ишлатади. Ўша даврларда Терроризм сўзи 1793-йил март-1794-йил июл ойлари орасида франсуз инқилоби даврига нисбатан қўлланилиб, террор ҳукмронлигини англатган.⁶⁶

Даврлар ўтиб террористик ҳаракатлар тизимли амалга оширила бошланди, илк бора Тизимли террорчилик ҳаракатлари XIX асрнинг иккинчи ярмидан бошланади. Енг бошидан, бу оқим бир неча тармоқларга бўлинади. Шундай қилиб, Россияда инқилобчилар 1878-1881 йилларда, шунингдек, XX аср бошларида автократияга қарши кураш олиб бордилар бу ҳаракатлар террор асосида олиб брилган ҳаракатлар деб қабул қилинди. Радикал миллатчи гуруҳлар: арманлар, ирландлар, македонлар ва серблар миллий мухторият ёки мустақиллик учун курашда террорчилик усулларида фойдаландилар. XX асрнинг 60 йилларидан бошлаб терроризмнинг энг дахшатли тури авж олди, бу дииний экстеримиз эди. Уларнинг фаолияти 2 жахон урушидан сўнг энергияга эга бўлишнинг истаги билан боғлиқдир, бу даврда ота-онаси билан яқинда ажраб қолган болалардек араб мамлакатлари АҚШ ва Европа мамлакатлари томонидан талаш бўлди. Уларнинг тортишувлари даврида арабларнинг орасида халқ химоячмлари араб партизанлари шакиллана борди, ташқаридан кўмак олишга

⁶⁶ Martha Crenshaw, ed; «Terrorism in Context», Penn St. University Press, 1995. Б. 77; Spencer, Alexander. Questioning the Concept of New Terrorism // Press Conflict & Development, 2006, No. 8, Б. 3.// education for justice university module series, Counter-Terrorism, Module 1, introduction to international terrorism, united nations, Vienna, 2018.Б.1

улгурган ёки катта вадалар эвазига ишониб кейинчалик уларга чув тушганлигини хис қилган гурухлар диний экстеримистик ташкилот сифатида шакиллана бошлади.

Терроризм амалиётда турли кўринишларда намоён бўлади. Уларни кўриниши, ғояси, мақсадига қараб гурухлаштириш учун ҳар хил мезонлардан фойдаланилади.

Бироқ, уларнинг янги турлари тўхтовсиз равишда пайдо бўлаверади.

Масалан: ахборот терроризми ёки компьютер терроризми ва ҳк. Россиялик эксперт В. Постольник (РФ ИИБ Москва институти кафедра мудири) – терроризмни кўринишига қараб қуйидагича таснифлайди:⁶⁷

1. Сиёсий терроризм. 2. Ижтимоий терроризм. 3. Миллий терроризм. 4. Худудий-сепаратистик терроризм. 5. Дунёқараш терроризми. 6. Биологик терроризм. 7. Жиноий терроризм.

Экспертнинг фикрича, теракт қандай кўринишга эга бўлса, у шундай номлангани маъқул. Мисол учун ҳаво кемасида теракт содир бўлди - демак у ҳаво терроризмидир.

Ана шу фикрга таяниб, В. Постольник террористик ҳаракатларни қуйидагиларга ажратади:

Диверсия – транспорт воситаси, бинонинг портлатилиши ёки заҳарли газ орқали кўп сонли одамларни ўлдириш, кучли психологик таъсир ўтказиш.

Террористлар кўпинча турли дўкон, банк, кўп қаватли турар жой, меҳмонхона, аэропорт, транспорт магистрали, заводларни мўлжалга олишади.

Киднаппинг⁶⁸ – унга одатда жамият эътиборини қарата оладиган машҳур шахслар дуч келишади: таниқли сиёсатчилар, раҳбарлар, журналистлар, дипломатлар.

Бу орқали террористлар ўз сиёсий талабларини ўртага қўядилар, мавжуд сиёсий элитани қўрқитадилар ва ёки бўлмаса ўз ташкилотлари учун пул талаб

⁶⁷ Классификация террористических актов http://www2.bigpi.biysk.ru/antiterror/viewpage.php?page_id=2

⁶⁸ «киднеппинг». Kidnapping тоvon талаб қилиш мақсадида одам ўғирлаш, асосан болалар назарда тутилади биргина 2006 1500 киши улардан 80 таси болалар ўғирлаб кетилган. Лиана Налбандян, «Сволочи на охоте» // «Труд», 2008 г. (цитата из НКРЯ).

этадилар (мисол - Испаниядаги худудий террористлар, Лотин Америкасидаги партизанлар).

Хайжекинг – транспорт воситасини гаровга олиш: самолёт, поезд, автомобиль, кема.

Аксарият ҳолларда самолетлар қўлга олинади, улар шунингдек, «скайжекинг» деб ҳам юритилади. Бу каби терактлар 1960 йилларда авжига чиққан – барча актларнинг 38% ни ташкил этган.

Скайжекинг – хайжекинг турлари орасида энг “самаралиси” ҳисобланади. Чунки, биринчидан, махсус кучлар уларга ҳужум қила олмайдилар. Негаки, агар ҳужум қилинса, гаровдагиларнинг барчаси ҳалок бўлиши эҳтимоли баланд; иккинчидан, самолет кўздан ғойиб бўлиш учун энг қулай воситалардан бири ҳисобланади.

Аксарият скайжекинглар бирон бир худудда олиб борилаётган ички урушлар даврида амалга оширилади. Масалан, Яқин Шарқдаги террористлар қамоқхона ётган араб жангариларини озод қилиш ва гаровдагилар учун пул тўлашни талаб қилганлар.

Суиқасд ва қотиллик – терроризмнинг асосий методларидан ҳисобланади. Улар одатда қуролланган гуруҳлар томонидан, очикдан-очик, аниқ бир аудиторияни қўрқитиш учун амалга оширилади.

Бунда террористлар ҳаёти катта хавф остида бўлади. Бироқ улар пухта тайёрланган ёки сон жиҳатдан маҳаллий полициячилардан кўпроқ бўлиши мумкин.

Ўғрилик (looting) – ҳозирги даврда бундай ҳаракатлар асосан “қизил” ориентацияли экстремистлар томонидан амалга оширилади.

Улар бу орқали уруш учун керак бўлган маблағ тўплайдилар ва шунингдек, ўзларининг «қудратли» эканликларини намоиш этадилар. Looting – кўпинча революцион дестабилизациялар даврида содир этилади.

Қуролли ҳужум – натижада ҳеч ким ўлмаслиги ҳам мумкин. Бу орқали янги кичик бир террористик гуруҳ шаклланаётганлиги кўзга кўринади. Аъзоларнинг ҳозирча тажрибасиз эканлигини ва йирик терактлар ўтказа олмаслиги сезилади.

Кибертерроризм (кибер уруш) - компьютер тармоқларига хужум. 1990 йилларнинг охирида пайдо бўлган. Бунинг натижасида жамият ҳаётининг катта бир қисми, ҳукумат ташкилотлари, компаниялар фаолияти "киберхулиган" ва "киберпартизан"лар томонидан издан чиқарилади. Масалан, Пентагон хавфсизлик бўлими қайд этишича, ҳар куни ушбу вазирликнинг ахборот тармоқлари 60дан кўп мартаба ҳакерлар ҳуружига учрайди. Яқин тарихдан маълумки, Югославия устидан бомба ҳужумлари бошланганида (1999 й.) Россия ва Сербиядаги бир гуруҳ ҳакерлар АҚШ давлат ташкилотларига тегишли серверларни атайтлаб мўлжалга олишган эди.

Биноларни қўлга олиш – аксарият ҳолатларда халқаро террористик гуруҳлар элчихоналар, ҳукумат идоралари, партия офисларини ишғол этадилар. Булардан ташқари - Чеченистонда касалхона ва мактаб бинолари ҳам аровга олинган эди. Шуниси эътиборлики, бу турдаги террористик акциялар бинони забт этиш билан якунланмайди. Аксинча, террористлар тутқинлардан ўзлари учун қалқон сифатида фойдаланиб, бинодан осонликча қочиб чиқиб кетишлари мумкин. Юқорида санаб ўтилгандан ташқари бошқа кўринишдаги терактлар ҳам борки, уларни чуқур ўрганиш алоҳида вақт талаб этади. Молдовалик тадқиқотчи О. Балан фикрича, терроризмни қуйидаги тамойиллар асосида таснифлаш мумкин.

Терроризмнинг класификацияси қуйидагича тавсифланади.

1. Мафкуравий жихатдан:

- Ғоявий ўнг ва чап. Ғоявий чап бу йўқ қилиш ағдариш яъни капитализмни коммунизм ёки социализм билан алмаштириш. Ғоявий ўнг бу демократик режимга қарши курашувчи уни фашистик ғоялар билан бойиган ҳукуматга алмаштириш.
- Миллий мафкуравий миллийликни тиклаш, мамлакатни асл холига қайтариш, яқка тартибдаги этник ҳукмронликга урунувчи гуруҳлар.
- Динний бу ягона яратганнынг изми билан бошқарилиши керак бўлган ҳукумат тарафдорлари. Ҳукумат учун кураш.

2. Кўзланган мақсадлар жихатдан:

- Сиёсий Мавжуд ҳукуматни кучсизлантириш мақсадида, Сиёсий бошқарувни издан чиқариш, Сиёсий рақибларни йўқ қилиш.
- Миллатлар ва конфессиялар ўртасида келтириб чиқариш.
- Харбий низоларни келтириб чиқариш.
- Маълум бир миллат, этник қатлам, ёки ижтимоий гуруҳни йўқ қилиш.
- Иқтисодий зарар етказиш.
- Маълум бир нарсга учун қасос олиш.
- Рухий қассал маълум камчиликга эга бўлган одамларнинг бошқарувига эришиш.

3. Қўлланиладиган усуллар бўйича:

- . жисмоний (техник)
- Рухий таъсир кучи асосида.

4. фойдаланиладиган ресурслар характериға кўра:

- Маълум бир қурбонлик келтириш ҳисобидан. (одатий қўпоровчиликлар уюштириш)
- Маълум бир янги технологиялардан фойдаланиш ҳисобидан. (информацион ахборот технологиялардан фойдаланган ҳолда ҳамда кибертерроризм)

5. Йўналтирилган объектлар характериға кўра:

- Аниқ бир шахсга йўналтирилган.
- Массовий яъни малум бир гуруҳ ёки қатламга йўналтирилган.

6. Террористик ҳаракатларнинг даф қилиш доирасига кўра:

- Ички яъни маълум бир ҳудуд ичида, ҳукуматга дахлдор, ҳукуматга қарши, муҳолифат, партиялар ўртасида.
- Халқаро доирада яъни, ҳукуматга дахлдор, ҳукуматга дахдор бўлмаган.

Россиялик олимлар томонидан Терроризм класификацияси қуйидагича таснифланади. Сўнгги йилларда терроризм сиёсий тузум ва халқаро муносабатлардан қатъий назар фуқаролар манфаатлари, жамоат хавфсизлиги, давлатлар барқарорлигига таҳдид солувчи глобал хавотирга айланди.

Замонавий терроризм-ғоявий, жинойй, ҳарбий, иқтисодий, сиёсий, диний ва миллатлараро ўзаро мустаҳкамловчи жараёнлар мажмуидан иборат мураккаб тизимдир. Умуман олганда, терроризм бугунги кунда долзарб сиёсий, етник ва ижтимоий муаммоларни ҳал етишининг узоқ вақт кечиқишига жавоб сифатида баҳоланмоқда. Халқаро ва ички ҳуқуқий ва суд амалиётида терроризм ҳодисаси ҳақида умумий аниқ тушунча мавжуд эмас.

"Терроризм" таърифидаги ёндашувларнинг хилма-хиллиги минтақаларнинг ўзига хос хусусиятларини, миллий ва тарихий анъаналарини, демократия даражасини, мамлакатдаги сиёсий вазиятнинг барқарорлик даражасини, ҳуқуқ мактабларининг ўзига хос хусусиятларини очиб беради. Шунга қарамай, "терроризм" тушунчасининг турли талқинларини таҳлил қилиш, уларда умумий хусусиятлар, компонентлар, терроризмнинг ижтимоий-сиёсий ҳодисасига нисбатан анча объектив нуқтаи назарни тақдим етишга қодир бўлган комплексни ажратиш имконини беради.

1. Терроризмнинг ғоявий асосда таснифи ва намоён бўлиш соҳаси.

- Сиёсий терроризм ҳокимият учун кураш билан боғлиқ ва ўз навбатида сиёсий рақибларни қўрқитиш ёки йўқ қилишга қаратилган.
- Давлат терроризми ўз аҳолисини, унинг зулм ва қулликка тўла ва ҳали мустабид ҳукуматга қарши курашаётганларни йўқ қилиш билан қўрқитиш зарурати билан гижгижлайди. Бундан ташқари, давлат терроризми давлатнинг агрессив ташқи сиёсатининг таркибий қисми ҳисобланади: масалан Афғонистонда АҚШ мужоҳидларни ва кейин Толибонни ҳукумат ва Совет қўшинларига қарши курашда қўллаб-қувватлади (айни пайтда АҚШ қуроллари билан яратилган ва қуролланган, кейинчалик Ал-қоида қисмларидан бирига айланган Осама бен Ладен ташкилоти).
- Диний терроризм уни қабул қилиш ва террорчиларнинг имонини тан олиш ва айна пайтда заифлаштириш ва ҳатто бошқаларни йўқ қилиш учун мўлжалланган.

- Миллатчилик терроризми бошқа миллатларнинг кўчиши, баъзан уларнинг маданиятини йўқ қилиш, мол-мулк ва ерни егаллаш билан намоён бўлади. Миллатчи терроризм кўпинча айирмачи шаклини олади.

2. Терроризмнинг кўламдаги таснифи.

- Ички терроризм бир давлатда намоён бўлиб, шахсларга қарши жиноятлар, тўда қотилликлари, фуқароларнинг оммавий ўлдирилиши, бутун мамлакат бўйлаб саботаж ҳаракатлари кўринишида ифодаланади.
- Халқаро терроризм бир давлатнинг бошқасига, бир сиёсий ҳаракатнинг-бошқа ҳаракатга ёки айрим мамлакатлар ёки айрим маданиятларнинг давлат органларига қарши -- бошқаларга қарши яширин урушида намоён бўлади.

3. Терроризм турлари таснифи.

Анъанавий қурол ёрдамида анъанавий терроризм, портловчи жумладан. Ядровий, кимёвий ва биологик терроризм ядровий фисилле моддий ва ядровий портловчи қурилмалар, хавфли кимёвий ёки биологик хавфли моддалар ва уларнинг етказиб бериш воситаларидан фойдаланиш билан амалга оширилади. Терроризмнинг бу турлари ҳам ядровий, кимёвий ва биологик хавфли объектларга қарши саботаж ҳаракатларидир.

Електромагнит терроризм одамларга ва муайян технологик тизимлар инфратузилмасига таъсир кўрсатадиган кучли електромагнит нурланишнинг ишлаб чиқариш қурилмалари ёрдамида амалга оширилади.

Кибер терроризм компьютер тармоқларининг нормал ишлашига халақит бериш ёки ўчириш учун махсус дастурий вируслар ёрдамида амалга оширилади.

Ахборот терроризми жамиятдаги салбий вазиятни, унинг айрим гуруҳларни парчалаб ташлаш мақсадида оммавий ахборот воситалари манбалари ва бошқа ахборот воситаларидан фойдаланмоқда.

Иқтисодий терроризм-террорчилик ҳаракати субъектининг иқтисодиёти ва молиявий соҳасини беқарорлаштиришдир.

4. Терроризм шакли таснифи.

Шу асосда портлашлар, ўқ отиш, одам ўғирлаш ва гаровга олиш бўйича оммавий қирғин қуроллари ёрдамида амалга оширилган террорчилик ҳаракатлари.

Миллатчи (националистик) гуруҳлар – ўз давлати ёки автономиясига эга бўлишга ҳаракат қиладилар. Бу масалага кўпчиликнинг эътиборини қаратадилар. Айримлари ҳам сиёсий, ҳам националистик мақсадларни кўзлайдилар.

2. Диний гуруҳлар – ўз фаолиятини бошқа диндагиларга қарши курашга йўналтирадилар. Бунга мисол тариқасида Ирландия террористик гуруҳини келтириш мумкин. Улар католиклардан ташкил қилинган бўлиб, гўёки ўзларини камситилган қилиб, бошқалардан ўч олиш пайида юришади. Шу сабабдан улар барча терактларни протестантлар ва Британия ҳукуматига қарши амалга оширадилар.

Биринчидан, ушбу гуруҳ аъзолари ўзларининг сиёсий мақсади – Ирландия ва Шимолий Ирландияни бирлаштириш масаласини ўртага қўядилар.

Иккинчидан, улар Шимолий Ирландиянинг Буюк Британия таркибидан чиқишини талаб қиладилар.

Учинчидан, диний ғоя учун – протестантларнинг устунлигига қарши кураш олиб борадилар. Кўриниб турибдики, бундай диний гуруҳлар ҳам сиёсий, ҳам миллатчиларга хос жиҳатларни ўзида мужассам этган.

3. Экологик муаммоларни ҳал этишга йўналтирилган гуруҳлар. Умуман олганда уларни бевосита террористлар қаторига қўшиш қийин. Бироқ айрим ҳолатларда ушбу гуруҳ вакиллари эътибор жалб этиш учун террористик методлардан ҳам фойдаланадилар. Масалан улар ядровий объектлар, гидроэлектростанциялар ва бошқа шу каби иншоотларни ишдан чиқаришга уринишлари мумкин.

4. Ёлланма гуруҳлар. Ҳозирги пайтда дунёнинг исталган бурчагига катта пул эвазига жангари етказиб берадиган «вербовкачи» ташкилотлар талайгина.

Масалан - француз миллий легиони. Улар жаҳоннинг деярли барча давлатларида фаолият олиб борадилар. Жумладан МДХ давлатлари ва Россияда ҳам.

Фойдаланилган адабиётлар

I. Ўзбекистон Республикаси қонунлари

1. Ўзбекистон Республикаси конститутсияси Тошкент. Ўзбекистон-2019.
2. Ўзбекистон Республикаси “терроризмга қарши кураш тўғрисида”ги қонуни. Тошкент ш., 2000 йил 15 декабрь, 167-II-сон Ўзбекистон электрон маълумотлар базаси. <https://lex.uz/docs/29526>.

II. Ўзбекистон Республикаси Президенти асарлари

3. И.А.Каримов. Ўзбекистон XXI аср бўсағасида: Хавфсизликка таҳдид, барқарорлик шартлари ва тараққиёт кафолатлари. Тошкент. “Ўзбекистон”, 1992. 198 б.
4. Ш.М.Мирзиёев. Миллий тараққиёт йўлимизни қатъят билан давом эттириб, янги босқичга кўтарамиз. Тошкент. “Ўзбекистон”, 2018. 592-Б.
5. Ш.М.Мирзиёев, Эркин ва фаровон, демократик Ўзбекистон давлатини биргаликда барпо этамиз. Ўзбекистон Республикаси Президенти лавозимида киришиш тантанали маросимида бағишланган Олий Мажлис палаталарининг қўшма мажлисидаги нутқ /Ш.М. Мирзиёев. - Тошкент: «Ўзбекистон», 2016. 56 б.
6. Мирзиёев Ш.М. Халқимизнинг розилиги бизнинг фаолиятимизга берилган энг олий баҳодир. Тошкент. “Ўзбекистон”, 2018. 322-б.

III. Илмий адабиётлар.

Ўзбек тилида.

7. Сайфуллаев.Д, Ўзбекистон Республикаси маданийдипломатиясининг шаклланиши ва ривожланиши. Халқаро муносабатлар Тошкент. 2020. 97 б

8. Тожиев Ш. Использование инструментария “мягкой силы” в международных отношениях // Халқаро муносабатлар. – 2018. – №.1 234 с.
9. Гойибназаров.Ш. Халқаро терроризм: илдизи, омиллари ва манбаалари. Тошкент “ЎЗБЕКИСТОН”. 2013. 312 б. Тўлдирилган иккинчи нашри//Муҳммадсидиқов М. Африка араб давлатларида диннинг сиёсийлашуви ва унинг сиёсий жараёнларга таъсири. Автореферат. Тошкент 2018.-71 б.
- 10.Таджиханов Б. Терроризмнинг ҳуқуқий тавсифи: ўқув қўлланмаси Т.,: Ўзбекистон Республикаси Ички Ишлар Вазирлиги, 2006., 247 бет. Уголовно-правовые меры борьбы с терроризмом, Ўзбекистон Республикаси Ички Ишлар Вазирлиги, 2003, 96 б.
- 11.Закурлаев А.,“Гоялар кураши”. – Тошкент: “Мовароуннахр”, 2000-139б Сафарова Н.Терроризм: манбалр, мақсади ва глобаллашув жараёни (тарихий-фалсафий таҳлил). – Т.: Фан, 2006.

Рус тилидаги адабиётлар

- 12.Цицерон Марк Туллий. «Речи». В 2-х т. т. I-II. Изд-во академии наук СССР, М., 1962. –С. 30.
13. Макиавелли Никколо. «Государь» Изд-во «Астрель», М., 2002. –С.85.
- 14.Б. Долгих., «Мягкая сила» как инструмент внешней политики США в конце XX – начале XXI в.в. Екатеринбург 2016-223 с.
15. Леонова О. Мягкая сила – ресурс внешней политики государства. Россия, Москва. 2013-255 с
- 16.Харитовна Э. Эффективность “мягкой силы”: проблема оценки. мировая экономика и международные отношения “Junior Researcher.” № 6 2015-220 с
- 17.Смирнов А. Глобальная Безопасность И «Мягкая Сила 2.0»: Вызовы И Возможности Для России Москва. 2012-147 с

- 18.Борисова Э. Soft Power, мягкая сила, мягкая власть. Междисциплинарный анализ, «ФЛИНТА», Москва 2015-312 с
- 19.“Мягкая Сила” В Современной Политике И Дискурсивной Технологии, Иркутского 2014.Николай Ю. системное прочтение феномена мягкой силы, М.В. Ломоносова, Москва, Россия International Trends. Volume 13. No. 2 (41). April-June / 2015.

20.Инглиз тилида

21. National Strategy For Combating Terrorism, United States law. 2003-P 402
- 22.The United States by PublicAffairs™, a member of the Perseus Books Group-320 P
- 23.Walter Russell Mead America's Sticky Power. Source: Foreign Policy, No. 141 (Mar. - Apr., 2004), pp. 46-53 Published by: Washingtonpost.Newsweek Interactive, LLC Stable URL: <http://www.jstor.org/stable/4147548> . Accessed: 08/04/2014 12:42.

ФИО автора: *Sadullayeva Darmonjon*

Xorazm viloyati

Urganch davlat universiteti

Filologiya fakulteti o'zbek tili ta'lim yo'nalishi

Название публикации: «“TUSHDA KECHGAN UMRLAR” ASARIDAGI RUSTAM OBRAZINI YARATISHDA YOZUVCHI MAHORATI»

Annotatsiya: Ushbu maqolada buyuk adibimiz O'tkir Hoshimovning “Tushda kechgan umrlar” asaridagi Rustam obrazini yaratishda yozuvchining mahorati, Rustam obrazi orqali o'sha davrdagi adolatsizliklarning yaqqol ko'rsatilishi haqida so'z yuritilgan.

Kalit so'zlar: adolatsizlik, nohaqlik, qabihlik, urush.

Mustaqillikka erishmasimizdan oldin xalqimiz hayotini, adolat istovchi va izlovchi odamlar taqdirini yetarlicha yoritib bergan “Tushda kechgan umrlar” asari buyuk yozuvchimiz O'tkir Hoshimovning ulkan mahorati, iste'dodidan darak beradi. U o'z asarida bu dunyoda adolat tushunchasi yuzaga chiqishining naqadar qiyinligini, ko'plab insonlarning qabihliklari va kir qalblarini, beshafqatliklarini qo'rqmasdan, baralla ayta oldi. Aniqroq qilib aytganda, yozuvchi bu ishni Rustam obrazi orqali amalga oshirdi. Yoshligidan tarbiyali, o'ziga to'q oilada voyaga yetgan Rustamning qalbida nohaqlikka, adolatsizlikka qarshi nafrat bo'lib, u o'z istaklari yo'lida hech narsadan tap tortmatdigan, mustaqil fikrli, qo'rqmas, mard yigit bo'lib ulg'aydi. Uning harakatlarida qat'iyat yaqqol namoyon bo'ladi. Rustam o'zi bila turib Afg'onistona urushga ketishga, ya'ni ajalning ko'ziga tik qarashga rozi bo'ldi. U otasining mansabi tufayli urushga bormasligi ham mumkin edi. Ammo qalbidagi adolatparvarlik va mardlik uni jasorat sari yetakladi.

Rustam go'zal va pokiza qalb egasi edi. Uni ota-onasi, sevgan yori va yaqinlari urushdan sog'-salomat qaytishini duo qilib kutayotganini his qildi. Hayotda yashash uchun, yaqinlarining yoniga qaytish uchun urushda jasorat bilan kurashdi. Uyiga qaytib kelgach sevgani Shahnoza bilan turmush qurdi. Biroz vaqt o'tgach yangi oila

alohida uyga chiqishga qaror qilishdi va Sanjar Ollaberganovichdan ularga alohida kvartira berishini so‘rab murojaat qiladi. Undan tayinli javob ololmagach, Shahnozaning otasi Rustamga bildirmay ularga kvartira berilishiga yordam beradi. Bu gaplardan bexabar Rustam urush qatnashchisi bo‘lganim sababli menga uy berishdi deb xursand bo‘lib yuradi. Ammo vaqt o‘tib bor haqiqatni bilgach, dunyoda adolat yo‘qligidan juda siqiladi va bu unga juda qattiq ta’sir qiladi.

Yozuvchi Rustamni tabiatan rashkchi, tez g‘azablanadigan qilib tasvirlaydi. Ayniqsa, qo‘shnisining to‘yida bo‘lgan voqeda bu yaqqol namoyon bo‘ladi:

“Shu payt kutilmagan hodisa ro‘y berdi. Shahnoza boshiga, yelkasiga yog‘ilgan muzdek suvdan seskanib, o‘rnidan sapchib turdi. “Voy” deb qichqirib yubordi. Nima bo‘lganini tushunolmay alang-jalang qarasa, atrofida o‘tirganlar ham o‘rnidan turib ketibdi. Birov jiqqa suv bo‘lgan sochini silaydi, birov badaniga yopishgan ko‘ylagni siypalaydi. Oppoq dasturxon ustida parcha-parcha suv dog‘lari yaltirab ko‘rinar, laganlardagi gazaklar ham ho‘l edi.

Shahnoza Rustam akasining adl qomati to‘yxona chirog‘i yoritib turgan nur ostidan otilib chiqib borayotganini ko‘rdi-yu, jonholatda qichqirdi:

-Rustam aka! Qayting, Rustam aka!

O‘sha zahoti erining ketidan qorong‘ilikka sho‘ng‘idi”...⁶⁹

Yoki Shahnoza va Rustamning yana bir janjaliga sabab bo‘lgan voqaedan Rustamning tabiatini ilg‘ab olish kitobxonga qiyinchilik tug‘dirmaydi:

“Ko‘cha boshidagi baqaterak tagiga kelib to‘xtagan mashinaga avval e’tibor bermadim. Orqa eshikdan tushayotgan Shahnozaning sarg‘ish plashini ko‘rganimdan keyingina razm solib qaradim-u, qora mashinani tandim: Sanjarning “Volga”si! Yuragim noxush urib ketdi. Sanjar narigi eshikdan tushdi. Bashang kiyingan, bo‘ynida bo‘yinbog‘...Mashina orqasiga o‘tib yukxonani ochdi. Xo‘jalik sumkasini yerga qo‘yib, ochilib-sochilib bir nimalar dedi. Shahnoza ham chamasi g‘amza bilan javob qildi. Sanjar Shahnoza tushgan eshikdan mashina ichiga bosh suqdi. Shahnozaga

⁶⁹ O‘.Hoshimov. “Tushda kechgan umrlar”. G‘.G‘ulom. T-2002 11-bet

oppoq chinnigullar uzatdi. Nazarimda Shahnoza boyagidan ham ochiqroq g'amza bilan kulgandek bo'ldi.

Qanday yetib borganimni bilmayman. Shahnozaning qo'lidan gullarni yulib oldim-da, mayda-mayda qilib, Sanjarning basharasiga otdim. U rangi gezargancha bir zum dovdirab turdi-da, "Ahmoq" dedi. O'zimni idrok etolmay qoldim.

Shunisi esimdaki, Sanjar chap berib qoldi. Qo'lim mashinaning orqa oynasiga qarsillab urildi.

Oyna chil-chil bo'lib ketdi. Ammo to'kilib tushmadi. Shahnoza qo'rquvdan ko'zlari olayib, bilagimga osildi."⁷⁰

Balki Rustamning bunday tabiati, tez g'azablanishiga o'sha davrdagi adolatsizliklar, insonlarning qabihliklari, ikkiyuzlamachiliklari, ba'zan ko'z o'ngida namoyon bo'ladigan urushning dahshatli voqealari sabab bo'lgandir.

Shahnoza ham uydan ketgach, Rustam kundaligini yozib tugatayotib, bir haqiqatni anglab yetadi: "Donolar hayotni kuzaturlar jim..." Balki u hayotni jimgina kuzatganida, adolat va haqiqat uchun kurashishdan hech qanday naf yo'qligini ertaroq anglab yetganida bu voqaealar yuz bermasmidi? Yosh va adolatparvar yigitning umri erta xazon bo'lasmidi?

Yana bir kitobxonning e'tiborini tortadigan voqae Rustam o'z joniga qasd qilishi bo'lib, u nega aynan derazadan sakradi ekan? Balki bu orqali u boshqa odamlarga ham bu hayotda adolat uchun kurashishdan hech qanday naf yo'qligini va buning oqibati qanday bo'lishini boshqa insonlarga ko'rsatib qo'ymoqchi bo'ldimikin? Ko'pchilik insonlar uning ayanchli taqdiri va o'limini ko'rishini xohladimikin? Bizning fikrimizcha, adib Rustam obrazi orqali adolatsizlik va qabihliklar tufayli yosh yigitning umri erta hazon bo'lganini, ikki yoshning sof va samimiy sevgisi paymol bo'lishi-yu, ko'plab insonlarning baxtsizligini, dahshatli urushlar, turli xil chirkinliklar qanchadan qancha insonlar hayotini barbod qilganligini yetarlicha yoritib bera oldi. Shuning uchun "Tushda kechgan umrlar" asari bugungi kunda ham kitobxonlar tomonidan sevib o'qiladigan durdona asarlar qatoridan munosib o'rin egalladi.

⁷⁰ O'.Hoshimov. "Tushda kechgan umrlar". G'.G'ulom. T-2002 139-bet

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Hoshimov O'. "Tushda kechgan umrlar". G'afur G'ulom nomidagi adabiyot va san'at nashriyoti- Toshkent. 2002
2. Umarov H. "Badiiy ijod asoslari". O'zbekiston-Toshkent.2001
3. Qayumov L. "Zamondoshlar". G'afur G'ulom nomidagi adabiyot va san'at nashriyoti- Toshkent.1985

ФИО авторов: *Tosheva Durdona Bakhodirovna*

student of the Department of Cultural Studies of Bukhara State University.

Shirinova Mukhayo Kusenovna

teacher of the 8th school of Bukhara region

Название публикации: «MULTIPLE COLORITY OF UZBEK NATIONAL AND VARIETY MUSIC COMPARISON OF QUALITIES AND THEIR PROPERTIES ON THE LOCAL»

Actuality. Uzbek musical culture originated in ancient times. This is evidenced by the monuments of material culture found on the territory of Uzbekistan. It is closely connected with the musical culture of the whole of Central Asia, but at the same time it is deeply original [2,4]. In the musical heritage of the Uzbek people, like many other peoples of the East, two large strata are distinguished - folklore (i.e., folk art proper) and professional art of the oral tradition (maqoms, etc.).

In the Uzbek people and professional music, 4 main local styles can be distinguished - Khorezm, Bukhara-Samarkand, Fergana-Tashkent, Surkhandarya-Kashkadarya [1,8]. They were the result of ethnic commonality and the similarity of the socio-economic conditions of the population of certain regions (zones) of Uzbekistan in the past centuries. The zones differ from one another in some features of everyday life, the definition of song-instrumental genres, music instruments. For example, in the Bukhara and Khorezm zones, maqoms were widespread, while in the Surkhandarya and Kashkadarya regions, plays for dombra and dosta were favorite, and in the Fergana Valley - various song genres with musical and poetic features characteristic of the area. The genre of katta-ashula, or panys-ashula, is exclusively Fergano-Tashkent.

Folk music creativity is basically monodic. As a reflection of the life and everyday life of the people, it is characterized by a multifaceted theme and a variety of genres. In folk music, in accordance with the functions it performs, two groups of songs and instruments can be singled out, like among other peoples, to a play: performed at

a certain time, under certain circumstances and performed at any time, regardless of certain circumstances [4]. The first are associated with ceremonies, labor processes, festivals, various ceremonies, theatrical performances, games. This group is characterized by an abundance of song genres: family ritual (wedding "Yor-yor", "Kelin salom", "Ulan", etc.; funeral laments - "Yigi", "Sadr"), calendar (ritual ceremonies of the spring equinox " Navruz ", etc.), labor (" Maida "and" Yozi ", sung during threshing and haymaking;" Yarguchok "- songs of women at the hand mill), lullabies (" Alla "), children's play songs, etc. To each of these song genres are mostly characterized by narrowly applied themes and constant "attached" melodies.

Remote deviations from the main theme are associated with lyrical reflections or moralizing, and sometimes with notes of social protest. The songs of the second group, on the contrary, differ in a variety of themes. These include universally performed song genres - terma, koshuk, lapar, yalla, ashula [3].

The term is characterized by recitative melody, a narrow range of melodies, and laconic form. In terma texts (as well as in koshuk, lapar, yalla), 7-8-complex lines of nar are mainly used. versification barmak. In a terma of a more developed form (usually performed by bakhshi), there are also more extended, polysyllabic lines.

Koshuk is a household song of a couplet structure with a melody of a relatively small range, covering a stanza (or 1-2 lines from a stanza) of a quatrain, barmak versification. Melodies are distinguished by a measured and clear rhythm without singing syllables [7]. Often in koshuk there are chorus words at the end of each poetic line and a chorus after each stanza (or half of it), for example: koshuk "Oh, lili". Lapar and yalla have a number of features in common with koshuk - songs also have a couplet structure. Melodies of lapar and yalla of a dance character, usually these songs are accompanied by dances or games.

Lapar is a dialogue song, as a rule, without a chorus (in Khorezm, lapars are performed by one singer as well). In some areas, the term "lapar" is also applied to the wedding songs "Ulan", sung in the form of a dialogue between a man and a woman or

unison-choral groups (representatives of the bride and groom). In the yalla genre, two types of songs are distinguished: with melodies of a narrow range (this is common with koshuk), with obligatory. the chorus, which is performed only by a unison chorus, and the chorus, bordered by the chorus, by the soloist (yallachi), simultaneously singing and dancing; and songs in which there is no division into a lead-in and a chorus, but in the process of presenting the melody, the unison chorus alternates with solo singing [5]. Such a song is accompanied by the dance of one or more dancers (dancers). In terms of the development of melodies, they are in many ways similar to ashula - a lyric song with an expanded (mostly drawn out) melody of a wide range with a syncopated rhythm. For example, ashula "Arzimni aytay" ("I will tell my complaint").

A special place in Uzbek music is occupied by dostones - epic legends, mainly lyrical and heroic in content ("Gorogli", "Alpomish", "Kuntugmish", "Shahsenem and Garib"). The songs included in the doston are characterized by a couplet structure, melodies of a small range (the developed forms of ashul are practically not used in the doston). Among the performers of the dostons (bakhshi or shairs) in the 20th century are Fazil Yuldash, Ergash Zhumanbulbul, Abdullah Shair.

The fret basis of Uzbek folk music is diatonic. Fretal variability and modulation are widely used. Almost always, melodies end in the lower abutment, the progressive melodic movement prevails, leaps within the structure do not exceed an octave (usually ascending, followed by filling), but they are relatively rare. Broader jumps occur either at the beginning or between the end of one and the beginning of another phrase. Creatures. value in plank beds. songs have melismatics (kochirim - a kind of grace notes, gruppetto; nolish, molish, kashish - varieties of gliding).

The rhythm of folk melodies is especially diverse. With the predominance of a measured rhythm, lingering melodies are characterized by an abundance of syncope. There are melodies of a pronounced improvisation plan with a disordered metro-rhythmic basis, the so-called yovvoi (untamed), most characteristic of the genres of katta-ashula (big song) or panys-ashula (literally - songs performed with a tray). These genres are characterized by unfolded songs with recitative melodies [3]. These songs

are performed without instrumental accompaniments, usually by two or more singers. They belong to prof. music of oral tradition.

The main classical fund of professional music of the oral tradition is made up of maqoms - cyclical vocal and instrumental works. According to their local characteristics, the maqoms in Uzbekistan are divided into Bukhara (which is equally the heritage of both the Uzbek and Tajik peoples) and Khorezm.

Some parts of Bukhara maqoms, widespread in the Fergana Valley and Tashkent, acquired specific features characteristic of these regions. Bukhara cycle of makoms - shashmakom contains 6 makoms: "Buzruk", "Rost", "Navo", "Dugokh", "Segoh" and "Irok" and is performed on the verses of the classics of Vost. poetry - Hafiz, Bedil, Alisher Navoi, Jami, etc.

Each poppy includes instrumental and vocal sections (now they have become respectively called muskilot and nasr), each of which, in turn, consists of several parts (the most developed vocal parts, subordinate to certain patterns of structure and succession, are the shebe, together with their constituent parts of the verse structure - form a cycle with tarons).

The Khorezm cycle consists of the same 6 maqoms, but stands out for local features, in particular, the presence of "plug-in", mostly developed instrumental pieces (Naqsh, Suvora). This also creates structural differences between them (in the ratio of the constituent parts).

Conclusions. Each part of our country has its own flavor of song and music, which in its own way is considered unique and unique in its sound. The musical heritage of the Uzbek people develops and changes over time, but its value from this does not decrease, but only increases.

References

1. Alimbaeva K., Ahmedov M., Narodnye muzykanty Uzbekistana, kn. 1 (na uzb. i rus. yaz.), kn. 2 (na uzb. yaz.), Tash., 2019-74;
2. Belyaev V.A. Muzykal'nye instrumenty Uzbekistana, M., 2013;
3. Belyaeva V. M. Uzbekskaya instrumental'naya muzyka (nasledie), Tash., 2012;
4. Vyzgo T. Razvitie muzykal'nogo iskusstva Uzbekistana i ego svyazi s russkoj muzykoj, M., 2000;
5. Karomatov F., Hamza Hakim-Zade Niyazi i uzbekskaya sovetskaya muzyka, Tash., 2009;
6. Petrosyanc A. I. Puti razvitiya uzbekskoj muzyki, sb. statej, L.-M., Instrumentovedenie, Tash., 2016;
7. Romanovskaya E. E., Stat'i i doklady, Zapisi muzykal'nogo fol'klora, Tash., 2017;
8. Semyonov A. A., Sredneaziatskij traktat po muzyke Dervisha Ali. Sokrashchyonnoe izlozhenie persidskogo (tadzhikskogo) teksta, Tash., 2016.

ФИО автора: *Shamsiyeva Hurriyat Qulmurod qizi*

Qarshi davlat universiteti 1-bosqich magistranti

Название публикации: «“SAB’AI SAYYOR” DOSTONIDA QAHRAMONLAR RUHIYATINI YORITISHDA MUALLIF MAHORATI»

Annotatsiya. Mazkur maqolada “Sab'ayi sayyor” dostonining qahramonlar ruhiyati va ranglar tasviridagi ifodaviylik haqida fikr-mulohazalar bildirildi.

Kalit so'zlar: “Xamsa”, ”sayyor”, Mars, Firdavsiy, “Shohnoma”, Bahrom, Dilorom, Zuhul

Alisher Navoiyning ilohiylikni tarannum etuvchi ma'naviy me'rosi undan keyin ham yashab, ijod qilgan bir necha yirik qalam ahli uchun o'ziga xos maktab vazifasini o'tamoqda. Lekin bu maktab faqat o'zbek yoxud turkiylar uchungina emas, balki butun olam ichidan yetishib chiqqan so'z daholaridan tortib o'ziga yarasha “tab’i nazmi” bor shaxslarga ham taalluqlidir. Abdulla Oripov aytganidek, “Agar shunday deyish joiz bo'lsa, tub xususiyatlari bilan ulug' shoir asarlarining “qon gruppasi” umuminsoniy. Uni alohida bir xalq yoxud bir necha millatga nisbat berish, ochig'i xato, u yer kurrasidagi barchaning ma'naviy-ruhiy hayotiga daxldordir”.⁷¹ Navoiy ijodiga jo bo'lgan milliy va umuminsoniy g'oyalar, fikrlar har bir inson uchun ne qadar zarur va ahamiyatli bo'lsa, ularning zargarona ifodasi, bemisl mahorat natijasida yuzaga kelgan go'zal shakli shu qadar jozibali, hayratlanarliki, Ularni o'qigan kishi, agar tom ma'noda uni tushunish, anglash baxtiga muyassar bo'lsa, shoirning ulug' donishmandligi va mahorati oldida lol qoladi. Shuning uchun adib asarlarning mazmuni, g'oyaviy jihatlari tadqiqi ne chog'liq dolzarb bo'lsa, ularning badiiyatini o'rganish, mahorat qirralarini ochib berish ham birdek zarur.

Alisher Navoiy “Xamsa»sining to'rtinchi dostoni»Sab'ayi sayyor» deb atalib, 1484-yili yozib tugallangan. Asarning bosh qahramoni Bahrom bo'lib, tarixiy shaxs sifatida Eronning sosoniy hukmdori Varaxran V (420 - 438-yillarda podsholik qilgan)

⁷¹ Хаққулов И. Абдиёт фарзанди. Тошкент: 1990, 165-166-бетлар.

bilan bog'liq. Bu hukmdor qulon (yovvoyi kiyik)ni ovlashga nihoyatda o'ch bo'lganligi uchun xalq orasida Bahrom Go'r (qulon) laqabi bilan shuhrat topgan. Sharq mamlakatlarida Mars (Mirrix) yulduzi Bahrom deb atalib, jang-u jadallar homiysi sifatida keladi.

Bahrom timsoli dastlab forsiy adabiyotda Abulqosim Firdavsiy "Shohnoma"sida tasvirlangan."Shohnoma"da Bahrom Go'r haqidagi voqea dostonning faqat bir faslini tashkil etib, unda Bahromning tug'ilishi, taxtga chiqishi, mamlakatni idora qilish tadbirlari, ov vaqtida o'z kanizagi Ozoda bilan to'qnashuviga doir voqealar tasvirlangan.

«Shohnoma»dagi Bahrom Go'r va uning kanizagi orasidagi bu to'qnashuv lavhasi Nizomiy tomonidan qayta ishlanib, mashhur»Haft paykar» dostoni vujudga keladi. Nizomiy Bahromning kanizak bilan bog'liq hikoyasini qoliplovchi hikoya qilib olib, unga 7 hikoyat kiritadi.

Nizomiy asaridan 200 yil o'tgach Xusrav Dehlaviy unga javob tarzida»Hasht behisht» dostonini yaratib, 7 hikoyatni hind eposidan oladi.

Turkiy tilda birinchi bo'lib bu mavzuni Alisher Navoiy qalamga oladi va o'z dostonini»Sab'ayi sayyor» deb ataydi.»Sab'ayi sayyor» dostoni 38 bob, 5009 baytdan iborat, shundan 11 bobni muqaddima tashkil qiladi.

Doston muqaddimasi an'anaviy hamd bilan boshlanadi. Navoiy Allohni olamning yaratuvchisi sifatida madh etar ekan, dostonning mazmuni taqozosi bilan birinchi bobdayoq yetti raqamiga alohida e'tibor qaratib, iltizom (bir so'zni biror parchaning barcha misra yoki baytlarida qo'llab shu so'zning muhimligini ta'kidlash) badiiy san'ati vositasida falakning yetti qavat ekanligi, yetti gumbazdan tashkil topgani, yeryuzi yetti iqlimga bo'lingani, yetti ko'k, yetti yulduz kabilar haqida fikr yuritadi. Navoiy salaflar bo'yicha shoh Bahrom tarixini qisqacha bayon etib, endi men aytadigan qissa avvalgilaridan farq qiladi deydi va Allohga shukrona keltirib Bahrom qissasini boshlaydi.

Asosiy voqealar o'n ikkinchi bobdan boshlanadi. Yetti iqlim sultoni bo'lgan Bahrom ov qilib yurganda rassom Moniyni uchratib qoladi. Moniy Chinda tengi yo'q bir go'zal Dilorom haqida xabar beradi va uning o'zi chizgan suratini shohga

ko'rsatadi. Shoh suratni ko'rishi bilanoq Diloromga oshiq bo'lib qoladi va Chin mamlakatining bir yillik xirojini to'lab, qizni saroyga keltiradi. Shundan keyin Bahrom qizga butunlay maftun bo'lib, davlat ishlarini unutadi. Firdavsiy»Shohnoma»sida tasvirlanganidek, ovda kiyik hodisasi yuz beradi. Dilorom Bahromning merganlik mahoratini»mashqning natijasi» deb aytadi. Shoh mastlikda qizning oyoq-qo'lini o'z sochlari bilan bog'lab, biyobonga tashlab kelishni amr etadi. Ertasi kuni g'azab va mastlik tarqagach, afsuslanganidan keyin uni o'zi borib izlab ko'radi, lekin topa olmaydi. Ayriliq azobidan o'zini butkul yo'qotadi. Shohning ahvoli og'irlasha boshlaydi. Alisher Navoiy bu o'rinda Shoh Bahromda endi haqiqiy oshiqlik sifatleri paydo bo'layotganiga e'tibor qaratadi, Shohning ruhiy iztiroblari va hijron dardi ishqning alangalashiga sabab bo'ladi.

Saroy ahli havotirga tushadilar. 400 hakim va tabib to'planib ikki yil davomida shohni davolashga harakat qiladilar. Shoh biroz o'ziga kelganday bo'ladi. Maslahat bilan yetti iqlim sultoni yetti qasr quradilar. Bu yetti qasr yetti shohning mamlakatiga olib boradigan yo'l ustida bunyod etiladi. Rassom Moniy saroylarning har birini alohida bir rang bilan bezaydi. Bahrom ularni tomoshaa qila turib, kasali tuzala boshlaydi. Yetti rangdagi yetti qasr bitgach, yetti iqlim shohining yetti qizi shoh Bahrom bilan nikohlanadilar. Yetti qasrning har biri yetti sayyoradan birining rangiga mos bo'lib, haftaning shu sayyora homiy hisoblangan kuniga xos edi. Yetti qasr tasvirini o'qir ekanmiz, Navoiy har bir qasrdagi shoh, malika va musofir hamda jihozlar tasvirini berishda ranglarning turfa xil nomlanishlaridan ustalik bilan foydalanganiga lol qolamiz. Har bir qasr ,unga mos ravishda tanlangan hikoya ,qahramonlar ruhiyati bir-biri bilan ajib uyg'unlik kasb etgan va asarni mazmundorligini ta'minlashga yordam bergan. Navoiy qahramonlar psixologiyasini ochib berishda keltirilgan hikoyalarda ranglardan mahorat bilan foydalanganiga guvoh bo'lamiz. Buni quyida keltirib o'tamiz.

Shanba kuni uchun shu kunning homiysi Zuhul (Saturn) sayyorasining rangiga mos qora qasr - mushkfom qasrda shoh Bahrom hindistonlik sayyohning FarruxvaAxiy haqidagi hikoyati-ni tinglaydi. Alisher Navoiy faqr maslagiga zo'r ishonch bilan qaragan. Ulug' shoir faqr hollarini alohidaishtiyiq bilan tasvirlaydi, komillik maqomlarini faqr e'tiqodi va tajribasi ila aloqadorlikda ko'rsatishga ahamiyat beradi.

Bu bejiz emas, albatta. Ulugʻ shayxlardan biri shunday degan ekan: “Soliqni haqqa vosil aylaydigan yoʻllar koʻkdagi yulduzlarning sonidan ham koʻp edi. Endi oʻsha yoʻllardan faqat faqr qoldi. Zotan, yoʻllarning eng toʻgʻrisi ham shudir”⁷². Hikoyada zohiriy maʼnoda Bahromning gʻamginligi ifodalansada botiniy maʼnoda u oʻzgacha koʻrinish beradi. Farrux bir kecha ibodat paytida, sajdada uyqu kelib, tush koʻradi. Tushida ustiga qora mato yopilgan bir mahmil – qajala ham boʻlib, bir lahzalik shamol pardani uchiradi va Farrux oʻsha kajaladagi pariga oshiq boʻladi. Parda yana yopilib qoladi. Uni qayta koʻrolmaydi. Lekin ishq uning qalbini qiynaydi. Shu chogʻ uning qulogʻiga, “Bu Quds yeri” degan kalimalar eshitiladi xolos.

Bilamizki, Qora rang musulmon xalqi uchun muqaddas rangdir. Qadimda Kaʼba oʻrniga Quddus ziyorat etilgan. Koʻrinib turganidek botiniy maʼnoda qora rang ostida Olloh vasqi, Olloh uyi – Quddusga ishora ham qora rang bilan berilmoqda. Navoiy buni butun hikoyat davomida goh ochiq, goh ramz va ishoratlar orqali taʼkidlab boradi. Hikoyatda, xususan, “Qora libos” (“Qora xirqa” ham deyilgan) alohida psixologiyaga ega.

Qora qasrda shanba kunida aynan hindiy sayyohning hikoya soʻzlashining sababi, qora rang hindlarda gʻambodolik ramzi ekanligidir. Bahromning gʻamnok holatini ifodalashda qora rangdan foydalaniladi.

Yakshanba kuni uning homiysi Quyosh sayyorasining rangiga mos sariq qasrda Shoh Bahrom rumlik sayyohning Zayd Zahhob haqidagi hikoyatini tinglaydi.

Bu bilan Navoiy koʻringan har qanday yaltiragan narsa oltin boʻlavermasligini zoʻr mahorat bilan ifodalaydi. Shuni taʼkidlab oʻtish joizki, nafs martabalaridan sariq rang nafs ammoraning rangi boʻlib, hayvoniy va shaxvoniy orzular asiri boʻlgan solikning nafs ifodasi sanaladi.

Dushanba kuni esa, shu kunning homiysi hisoblangan Oy sayyorasining rangiga mos yashil qasrda Shoh Bahrom misrlik sayyohdan Sa'd haqidagi hikoyatni tinglaydi.

⁷² Алишер Навоий. Муқаммал асарлар тўплами. 10-жилд. 142-бет (

Sa'd haqidagi afsonani ko'zdan kechirar ekanmiz, yashil rangning Shahrisabz o'lkasining ramzi sifatida ko'rishimiz mumkin. 30-40-yillarda xrestomatik bir ma'lumotga, aylanib ulgurgan ma'lumotga tayansak, yashil-sharq qutbining rangidir. Ilohiy tomondan qaralsa, Olloh Qur'onning 55-surasida yaxshi amalli bandalariga yashil bog', bog'ning ichida yashillikka burkangan yashil suyanchig'larga va'da beradi. Shuningdek, Alisher Navoiyning o'zi ham hikoya so'rog'iga ta'rif beradi:

Sho'x kim bo'ldi sarudek chalak,

Sabzai xatti aylar elni halak.

Xizr bu rangdin nishon topti,

Tong yo'q ar umri jovidon topdi.⁷³

Seshanba kuni Mirrik (Mars) Bahromning o'zligini anglatuvchi sayyora ostida va rangda ya'ni gulgun rangli qasr qizil qasrda hikoya tinglanadi. Ushbu rang – 'Nafsi muhhima' bo'lib, ya'ni solik qilayotgan ibodatidan haqiqiy zavq topadi. Faqat haq ishq bilan yonadi. Gulgun qasrda shohga gulgun rangli idishlarda gulgun boda tutqaziladi.

Chorshanba kuni uning homiysi Utorud (Merkuriy) rangiga mos moviy qasrda Bahrom navbatdagi jahongashtadan Mehr va Suhayl haqidagi hikoyani tinglaydi.

Payshanba kuni shu kun homiysi Mushtariy (Yupiter) rangiga mos sandal qasrda Shoh Bahrom Muqbil va Mudbir haqidagi qissani tinglaydi. Payshanba kungi sandal rang (jigarrang) bo'lgan ushbu kunda barcha qasrning qismlari ushbu rangdan tashkil topadi. Ushbu kuni "Qissasi Rabg'uziyda keltirilishicha Hudo jannat va do'zaxni, rahmat va azob farishtalarini hamda hurlarni yaratdi. Ushbu rangli qasrda Muqbil va Mudbir hikoyalari tinglanar ekan, ularning ikki xil dunyosi beriladi.

Juma uchun uning homiysi Zuhra (Venera) rangiga mos oq qasr barpo qilingan edi. Nihoyat, muborak juma (odina) kuni Bahrom oppoq - kofuriy kiyimda oq qasr ichida fil suyagidan yasalgan taxt ustida o'tirib oq kiyimli go'zal bilan billur jomda oq may ichadi va Chin go'zali qoshida xorazmlik musofirning hikoyasini tinglaydi. Ko'ringanidek, Bahrom birinchi hikoyani o'z ruhiy holati kabi qora qasrda,

⁷³ Хамса. Тошкент. Ғ.Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти. 1986. 253-бет.

qora libosda tinglagan edi, chunki u o'z Diloromidan ayrilgan, hijron zulmatiga giriftor bo'lgandi. Yettinchi hikoyani esa oq qasrda oq libosda tinglaydi va bu hikoyat unga visol umididan darak beradi, uning qalbiga yorug'lik olib kiradi. Lekin Bahrom Diloromni topgach yana ovga, aysh-ishratga beriladi. Bir kuni u saroy ahli, sonsiz qo'shin va Dilorom bilan katta ovga chiqqanida, yomg'ir yog'adi va eski botqoqning og'zi ochilib, Bahromni Dilorom va butun arkoni davlati bilan birga yer yutadi. Bahrom bo'lib o'tgan voqealardan va tinglagan hikoyatlaridan xulosa chiqarmaydi: oshiqlik va shohlikni bir qiyofada olib bormoqchi bo'ladi, aslida, chin oshiqlik toj-u taxt va boylik bilan muvofiq kelmaydi:

Ishq ila shohlig' muvofiq emas,

Ishq lofida shoh sodiq emas.

Shu bilan birga, Shoh Bahromning halokatini, tasavvuf ta'limotiga ko'ra, yana shunday izohlash mumkin: butun jonzotlar, tabiat, hayvonot va nabotot olami Allohning zuhuridir. Ularning barchasini Alloh yaratgan ekan, ularga zarar yetkazish Yaratgan irodasiga qarshi borish bilan tengdir. Shu ma'noda shoh Bahromning tabiatga yetkazgan jabr-zulmi uning halokatiga olib keldi.

Shoir Bahrom timsoli munosabati bilan o'z davridagi ba'zi dolzarb masalalarga ham ishora qilib o'tgan. Xususan, haqiqiy hukmdor har qanday illatlardan xoli bo'lishi zarurligi, xalq ahvolidan g'ofillik va aysh-ishratga berilish oxir-oqibat shohni va mamlakatni tanazzulga olib borishi mumkinligi shoir aytmoqchi bo'lgan muhim g'oyalardan biridir. Shu ma'noda Navoiy dostonning o'ttizinchi bobida tush ko'rganligini aytadi. Tushida shoirni Shoh Bahrom yo'qlab, uni nazm mulkida sohibqiron deb atab yozgan dostoniga yuqori baho beradi va farzandi qatorida sanalmish Sulton Husayn Boyqaroni ogohlantirishini iltimos qiladi va unga quyidagi so'zlarni yetkazishni aytadi:

Kijahon kimsaga vafo qilmas,

Shohlig' tarkiga kiro qilmas.

Shahki, ming yil oning hayotidur,

G'araz - o'lganda yaxshi otidur.

Nihoyat, Juma kuni Oq qasrda Bahrom o‘z Diloromi daragini eshitadi. Ushbu rang hamma vaqt yuqorida ta’kidlaganimizdek ko‘p belgililikni ifoda etsada, uning bosh maqsadi yorug‘likdir. Najmiddin Kubroning ta’rificha ushbu rang islomni ifodalaydi. Navoiy asarida ushbu rang ikki xil holatni bildirgan. Biri poklik ma’nosida ikkinchisi motam libosi sifatida:

Yuzi sajjoda uzra matlai nur,

Mushkinining charx aylabon kofur.

ya’ni yuzi joynamoz ustida nur sochuvchi, salak mushkini kofurga aylantirgan, qora sochi oqargan. Umuman olganda, Navoiy ulug‘ shayx darajasida ekanligiga xulosa so‘nggida yana bir bor guvoh bo‘lamiz. Navoiyning o‘zini ham ta’kidlashi bo‘yicha dostonni yaratishdan oldin tushida namoyon bo‘lganligini ta’kidlab, muabbir ta’rificha doston yozishga kirishganini aytadi. Undan oldin ushbu asarni bilganlardan uzr so‘rab, ularning xatolari mavjudligini ya’ni ilohiy ishqqa ahamiyat bermay faqatgina dunyoviylikni bilganliklarini aytib o‘tadi. Hamda o‘zi 7 rang ostida, 7 go‘zal o‘rniga, 7 sayyoh orqali 7 qasrda ham dunyoviy, ham botiniy holda ilohiy hikoyalarni o‘quvchiga mahorat bilan tasvirlaydi. Dostonda ranglar jilosi orqali qahramonlar ruhiyatini mohirona ochib beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. "Xamsa" A. Navoiy. Yangi asr avlodi. Toshkent, 2014.
2. A. Navoiy "Xamsa" G‘.G‘ulom nomidagi Adabiyot va san‘at nashri. Toshkent. 1986.
3. Adabiyot gulshani "Sharq nashriyoti matbaa aksiyadorlik kompaniyasi bosh tahririyati. Toshkent, 2013.
4. Yunusova D. "Adabiyot" universal qo‘llanma. Toshkent, "Akademnashr" 2014.
5. Zohidova V., Qayumov A., Hayitmetov A. "Navoiy va adabiy ta'sir masalalari" O'zbekiston
6. "Fan" nashriyoti. Toshkent, 1968. 6. Abdug'ofurov A. Navoiy satirasi. T.: "Fan" 1966 y.

7. “Abdulkarim Jiliy. Insoni komil. Istanbul, 1998. 391 -bet..

8. Abdurahmonov A. Saodatga eltuvchi bilim. Toshkent. “Movarounnahr” 2005. 362–
bet

ФИО авторов: *Мамаражаб Тожиев*

Олий таълимни ривожлантириш тадқиқотлари ва илғор технологияларини
татбиқ этиш маркази бўлим бошлиғи, педагогика фанлари доктори, доцент

Эшмаматов Сарвар Қўчқор ўғли

ГулДУ магистранти

Название публикации: «ТАЪЛИМ ЖАРАЁНИДА МУАММОЛИ ВА
ЭВРИСТИК МЕТОДЛАРНИНГ ЎРНИ ВА АҲАМИЯТИ»

Аннотация

Мақолада таълим жараёнига муаммоли таълим технологиясини қўллашда
эвристик методлар ва уларнинг дидактик тамойилларидан фойдаланиш мазмуни
ёритилган.

Калит сўзлар таълим, муаммоли таълим, эвристик, дидактика, тамойил, муаммоли
ўқитиш, вазият, эвристик усул.

Аннотация

В статье рассматривается содержание использования эвристических методов и их
дидактические принципы при применении проблемных образовательных технологий
в образовательном процессе.

Ключевые слова

образование, проблемное образование, эвристика, дидактика, принцип,
проблемное образование, ситуация, метод эвристики.

Annotation

The article considers the content of the use of heuristic methods and their didactic
principles in the application of problematic educational technologies in the educational
process.

Key words

education, problem education, heuristics, didactics, principle, problem education,
situation, heuristic method.

Муаммоли ўқитишнинг мазмуни мураккабликнинг турлича даражасидаги муаммоли масалалари тизими билан тақдим этилган, уларни ечиш жараёнида талабалар янги билимлар ва ҳаракат усулларига эга бўлиб оладилар, бу орқали эса самарали фикрлаш, ҳаёлий, билим мотивацияси, интеллектуал эмоциялар каби ижодий қобилиятлари шаклланади. Ўқитувчи раҳбарлиги остида муаммоли вазиятларни ва уларни ечиш бўйича талабаларнинг фаол мустақил фаолияти натижасида профессионал тарзда билимлар, малакалар ва кўникмаларни ижодий эгалланиши, фикрлаш қобилиятларининг ривожланиши юз беради.

Муаммоли ўқитишда ўқитувчи томонидан ташкиллаштирилган субъектнинг ўқитишнинг муаммоли-тақдим этилган мазмуни билан фаол ўзаро ҳаракат усул бўлиб, унинг боришида илмий билимнинг объектив қарама-қаршиликлари ва уларни ечиш усулларига эргашади. Талабаларни фикрлашга, билимларни ижодий ўзлаштиришга ўргатади.

Муаммоли ўқитишга муқобил сифатида эвристик ўқитиш ётади.

Муаммоли ўқитиш схемаси ичига ўқитувчи томонидан ўқув-муаммоли вазифани қўйилиши, талабалар учун муаммоли вазиятни яратиш; пайдо бўлган муаммони англаш, қабул қилиш ва ечиш, унинг жараёнида улар янги билимлар олишнинг умумлашган усуллари эгаллайдилар; ушбу усулларни масалаларнинг аниқ тизимини ечиш учун қўллаш каби тадбирлар изчиллиги сифатида тақдим этилади.

Муаммоли вазият — бу билим бериш масаласи бўлиб, у эгалланган билимлар, кўникмалар, муносабатлар ва қилинадиган талаб ўртасидаги қарама-қаршилиқ билан характерланади.

Унинг назарий асоси бўлиб, талаба ижодий фаолиятини рағбатлантириш зарурлиги ва унга тадқиқот фаолияти жараёнида ёрдам кўрсатиш ва амалга ошириш усуллари махсус тарзда, ўқув материални шакллантириш ва баён қилиш орқали белгиланади. Муаммоли ифодаланган топшириқлар қўйилиши ва фаоллашиш воситасида ўрганувчиларнинг ижодий фаолиятидан фойдаланиш ғояси, унинг ҳисобига уларнинг билимга қизиқиши ва охир- оқибатда бутун билим фаолияти ташкил қилади.

Муаммоли ўқитишни муваффақиятли қўллаш учун қуйидаги асосий психологик шартларни кўрсатиш мумкин:

- муаммоли вазиятлар билимлар тизими шаклланиши мақсадларига жавоб бериши;

- талабалар учун эришиш мумкин бўлган ва уларнинг билим қобилиятларига мувофиқ келиши;

- ўз билим фаолиятини ва фаоллигини чақириши;

- топшириқлар шундай бўлиши керакки, талаба аввал эгаллаган билимларига таяниб бажармаслиги, балки муаммони мустақил таҳлил қилиш ва номаълумликни топиш учун етарли бўлиши керак.

Муаммоли ўқитишнинг устунликлари: талабаларнинг юқори даражадаги мустақиллиги. Билимга қизиқиши ёки талабанинг шахс мотивациясининг шаклланиши. Талабаларнинг фикрлаш қобилиятларининг ривожланиши.

Эвристик ўқитиш – талаба томонидан таълим мақсадлари, мазмунини англашни ва изланишлар орқали таълимни самарали ташкил қилишни мақсад қилиб қўйган ўқитишдир.

Талаба учун эвристик ўқитиш – янгисини топиш ва излашни англатади, яъни эвристика – грекчадан олинган бўлиб, *heurisko* – излайман, топаман, очаман деган маънони англатади.

Эвристик ўқитиш деганда, ўқитиш шакли, масалан, эвристик суҳбат, ўқитиш усули, масалан, ақлий ҳужум усули ва талабалар ижодий ривожланиши технологияси тушунилади.

Эвристик ўқитишнинг тимсоли Сукрот усули бўлади, у суҳбатдоши билан бирга алоҳида саволлар ва фикрлаш йўли билан суҳбатлашиш янги билимлар туғилишига олиб келади деб ҳисоблаган.

Эвристик ўқитиш орқали инсондаги яширин билимларни чиқариб олиш нафақат усул, балки, умуман олганда, таълим методи бўлиши мумкин. Бу ҳолда талабага ҳар бир ўрганилаётган соҳадан нафақат билимларни бериш, балки машғулотларда ўрганилаётган мавзуларни ўзлаштириш усуллари, таълим шакллари ва баҳолашнинг таълим траекториясини бир қатор сафга тортиш

таклиф этилади. Талабанинг шахсий тажрибаси таълимнинг таркибий қисмига айланади, таълим мазмуни эса унинг фаолияти жараёнида ташкил қилинади.

Дидактик эвристика – эвристик ўқитиш назарияси, эвристиканинг педагогик турли хиллиги – янгини кашф қилиниши ҳақидаги фан.

Эвристик ўқитиш, эвристик усул, таълимий мақсад, таълимнинг мазмуни, индивидуал таълим доираси, эвристик вазият, таълим маҳсулоти, рефлексия, креатив компетентлик дидактик эвристиканинг энг муҳим тушунчалари ҳисобланилади.

Дидактик эвристикада талаба аввал бошданок тадқиқ қилаётган соҳа воқелигида билимлар лойиҳасини тузади. Бунинг учун унга реал муҳим объект (табиат ҳодисаси, тарихий воқеа, лойиҳа тузиш учун материал ва шунга ўхшаш, аммо у ҳақда тайёр билимлар эмас) таклиф этилади. Талаба томонидан олинган фаолият маҳсулоти (гипотеза, иншо, майда-чуйда буюм ва шунга ўхшаш) кейин ўқитувчи ёрдамида маданий-тарихий ўхшашликлар – тегишли соҳадаги маълум бўлган ютуқлар билан солиштирилади. Натижада, талаба ўз натижасини қайта фикрлайди, охиригача қуради ёки драмалаштиради. Талабанинг шахс сифатида таълимий ўсиши юз беради (унинг билимларининг, туйғуларининг, қобилиятларининг, тажрибасининг), тегишли маҳсулот яратилади. Талаба фаолияти натижалари нафақат шахс, балки умуммаданий ўсиш сифатида чиқиши мумкин, шунда талаба маданий-тарихий жараёнларга уларнинг тўла ҳуқуқли иштирокчиси сифатида киритилган бўлиб қолади.

Дидактик эвристика тамойиллари.

Талабанинг шахсий таълимий мақсади бўлиши мумкинлиги тамойили. Ҳар бир талабанинг таълими унинг шахсий ўқув мақсадлари асосида ва уни ҳисобга олиш билан юз беради.

Индивидуал таълим доирасида танлов тамойили. Талаба ўз таълимининг асосий таркибий қисмларини: мақсади, мақсадлари, вазифалари, суръати, ўқитиш шакллари ва усуллари, таълимнинг мазмуни, назорат тизими ва натижаларни баҳолаш, онгли ва педагог билан келишилган ҳолда танлашга ҳақли.

Ўқитишнинг маҳсулдорлиги тамойили. Ўқитишнинг бош йўналиши талаба ўқув фаолиятининг ички (кўникмалари, қобилиятлари, фаолият усуллари ва ҳоказо) ва ташқи (тахмин, матн, расм ва шунга ўхшаш) маҳсулотларидан юзага келувчи шахсий таълим ўсиши бўлади.

Ўқитиш вазиятчилиги тамойили. Таълим жараёни талабалар ўзлари белгилашини ва уларни ечишнинг эвристик изловини тахмин қилувчи ташкиллаштирилаётган вазиятларда қурилади. Ўқитувчи талабани унинг таълим ҳаракатида кузатиб боради.

Таълим рефлексияси тамойили. Таълим жараёни талаба ва ўқитувчи томонидан ўз фаолиятининг узлуксиз англанишини киритади: ушбу фаолият усуллари, олинаётган натижалар таҳлили ва ўзлаштирилиши, ушбу асосда кейинги ҳаракатлар ва ўқитиш режаларнинг лойиҳасини тузиш.

Ушбу илмий мактаб тасаввурларига мувофиқ дидактик эвристика педагогик назария бўлиб, унга мувофиқ таълим, талаба ва педагогларнинг ўрганаётган билим ва фаолият соҳаларида улар томонидан яратилаётган таълим маҳсулотларини яратиш жараёнида, ижодий ўзини амалга оширилиши асосида қурилади.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Изетаева Г.К. Математик фанларни модулли технология асосида ўқитишнинг назарияси ва амалиёти. // Монография. Педагогика фанлари доктори, профессор М.Тожиевнинг умумий таҳрири остида Т.: “FAN VA TECHNOLOGIYA MARKAZINING BOSMAXONASI, 2013. -172 б

3. Тожиев.М., Баракаев М., Хуррамов А. “Математика ўқитиш метоликаси фани ўқув машғулоти лойиҳаси”. – Т.: “Fan va texnologiya”, 2015, 224 б.

4. Тожиев М. Узлуксиз таълим тизимида ўқув фанларининг модулли ўқитиш методикаси ва амалиёти // Монография / М.Тожиев, М.Баракаев, Г.Изетаева, Д.Турдибоев; Масъул муҳаррир: Иқтисод фанлари доктори, профессор Б.Х.Рахимов; Фалсафа фанлари доктори, профессор Б.Зиямухамедовнинг умумий таҳрири остида; Ўзбекистон Республикаси Олий ва ўрта махсус таълим

вазирлиги ҳузуридаги Олий ва ўрта махсус, касб-хунар таълимини ривожлантириш маркази. – Т.: 2017. – 160 б.

I. Баракаев, Мурод, II. Изетаева, Гулбаҳор; III. Турдибоев, Дилшод.

5. Ожегов С. И., Шведова Н. Ю. Толковый словарь русского языка: 80 000 слов и фразеологических выражений / Российская академия наук. Институт русского языка им. В. В. Виноградова. — 4-е изд., дополненное. — М.: Азбуковник, 1999; Словарь бизнес-терминов. Академик.ру. 2001.

6. Столяренко А.М. Психология и педагогика. М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2008. — С.368.

7. Тожиев М., Хуррамов А.Ж. Таълим жараёни замонaviй педагогик технология асосида ташкил қилишда қўлланиладиган педагогик усуллар.// Методик тавсиянома. Т.: FAN VA TEXNOLOGIYA MARKAZINING BOSMAXONASI. 2014. - 96 б.

ФИО автора: *Samatova Sanobar Nazarovna*

Respublika o'rta tibbiyot va farmaseftika

xodimlar malakasini oshirish va

ixtisoslashtirish markazi

Jizzax filiali o'quv uslubiy bo'lim uslubchisi

Название публикации: «TIBBIY TA'LIM TIZIMIDAGI O'ZGARISHLAR»

Ta'limga baxshida umr

Annotatsiya

So'nggi besh yil ichida mamlakatimizda tibbiy ta'lim tizimini isloh qilish bo'yicha ulkan ishlar amalga oshirildi. Tibbiy yordam ko'rsatish sifatini oshirish va yuqori malakali mutaxassisni shakllantirishda tibbiyot oliy o'quv yurtlarida talabalarni tayyorlash, ta'lim jarayonida yangi pedagogik texnologiyalar va innovatsiyalar, zamonaviy axborot texnologiyalaridan keng foydalanishga e'tibor kuchaytirish lozimdir.

Tayanch so'z, iboralar: Tibbiy ta'lim, axborot texnologiya, xalqaro standart, innovasion ta'lim, Simulyatsiya.

Zamonaviy axborot texnologiyalaridan keng foydalanishga e'tibor kuchaytirilmoqda. Ana shunday keng ko'lamli islohotlar samarasi hamda tibbiy ta'limning ahamiyatli jihatlari, boshqa ta'lim turlaridan farqi hamda mavjud muammolar xususidadir.

– Shifokorlarni o'qitish juda ham mas'uliyatli vazifa bo'lib, O'zbekiston tibbiyotining ertangi taqdiri biz tahsil berayotgan talabalarga bog'liq ekanligi, shunday tibbiyot kadrlarini tayyorlashimiz kerakki, ular o'zlarining to'g'ri tashxisi, muolajasi bilan har bir bemor umrini uzaytirishga, salomatligini tiklashga xizmat qilsin. Aholi

o'rtasida sog'lom turmush tarzi targ'ibotchilariga aylansin. Shu maqsadda bugungi kunda hamshiralarga nafaqat nazariy bilim, amaliy ko'nikmalar hamda shifokor tajribasi singdirilishiga ahamiyat qaratilmoqda.

Kasbiy mahorat va ko'nikmalar o'qituvchi tomonidan o'quvchiga bilim bilan bir qatorda "qo'ldan qo'lga" o'tkazilmaydi. Bu ko'nikmalar hamshiraning tajribali o'qituvchilar tomonidan tashkil etiladigan mustaqil faoliyati natijasida shakllanadi.

Tibbiyot oliy o'quv yurtlarida biz shunday sharoitni yaratishimiz kerakki, bunda bo'lajak shifokorlar doimiy ravishda o'zini o'zi takomillashtirish va bilim olishga bo'lgan ehtiyojlari rivojlanishi kerak. Chunki tibbiy ta'lim oliygohni tugatgandan so'ng yakunlanmaydi, balki "butun umr" davom etadi.

Tibbiy ta'lim sifati to'g'risida biz juda ko'p so'z yuritamiz, ammo ta'lim sifati deganda nimani tushunish kerak, uni qanday o'lchash va qanday yaxshilash mumkin? Bu savollarga javoblar shunchaki oddiy emas. Yuqori sifatli ta'lim, shu jumladan, tibbiy ta'lim – bu ta'lim dasturlarining mijozlar talablari va ta'lim standartlariga mosligi, manfaatdor tomonlarning ta'lim sifatidan yuqori darajada qoniqishi, ta'lim muassasasi o'qituvchilari va xodimlarining o'z ishlaridan mamnun bo'lishlari, jamiyatga ijobiy ta'sir ko'rsatishi, jamiyat a'zolarining umumiy madaniyati va bilim saviyasining ortishidir.

Rivojlangan mamlakatlarda tibbiy ta'limning ustuvor yo'nalishlarida global o'zgarishlar yuz berdi: tizimdan jarayonga, so'nggi o'n yillikda esa ta'lim natijalariga o'tildi. Bu ta'lim jarayoniga yangi o'qitish texnologiyalari, jumladan, muammoli, elektron, aralash, simulyatsion va boshqa turlarni faol joriy etish bilan namoyon bo'ldi.

Shuni tan olish kerakki, bugungi kunda yurtimizdagi tibbiyot oliy o'quv yurtlarining moddiy-texnik bazasi xalqaro standartlarga mos kelmaydi. Bizning o'quv binolarimiz, o'quv xonalarimiz va laboratoriyalarimiz vaqt talablariga javob bermaydi. Shu bilan birga, biz doimo ushbu muammolarni hal qilish yo'llarini izlaymiz. Istalgan natijaga erishish uchun biz rivojlangan mamlakatlarning ilg'or tajribalarini inobatga olishimiz va barcha yaxshi tomonlarini tibbiy ta'lim tizimiga kiritishimiz kerak.

Hozirgi kunda respublikamiz tibbiyot ta'limi oldida talabalar sonining ortib borishi, ularning o'qitish uslubiga bo'lgan talablarining o'zgarishi va nazariya hamda klinik amaliyot o'rtasidagi bo'shliqni kamaytirish zarurati singari bir qator muammolar turibdi. Bundan tashqari, bemorlarning xavfsizligi, axloqiy muammolar, sog'liqni saqlash xodimlari mas'uliyatining ortib borishi, talab qilinadigan kasbiy malakalarning yuqori darajasi, muolaja va usullarning tezkor rivojlanishiga e'tibor kuchaymoqda. Bularning barchasi mavjud o'quv vositalaridan foydalangan holda o'quv dasturlarini xalqaro standartlarga moslashtirishni talab qiladi.

Bugungi kunda tibbiyot sohasida yuqori malakali mutaxassislarning keskin tanqisligi sezilmoqda. Shu sababli, oliy tibbiy ta'lim sohasidagi asosiy yo'nalishlardan biri, nazariy bilimlarning tegishli darajasini saqlab qolgan holda, yuqori malakali

mutaxassislarni tayyorlashning amaliy yo‘nalishini sezilarli darajada kuchaytirish zarurati ekanligi tabiiydir.

Innovasion ta’lim texnologiyalarining o‘quv jarayoniga joriy etilishi O‘zbekiston Respublikasida sog‘liqni saqlashning raqobatbardoshligini oshirishga qodir yuqori malakali mutaxassislarga bo‘lgan talabni belgilaydi.

Hukumatimiz tomonidan tibbiy ta’lim sifatini oshirish uchun ko‘p harakatlar qilinmoqda. Buni O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018 yilning 7 dekabridagi "O‘zbekiston Respublikasi sog‘liqni saqlash tizimini tubdan takomillashtirish bo‘yicha kompleks chora-tadbirlar to‘g‘risida"gi farmoni, 2019-2025 yillarda O‘zbekiston Respublikasi Sog‘liqni saqlash tizimini rivojlantirish konsepsiyasi, 2019 yil 6 maydagi "Tibbiyot va farmasevtika ta’limi va ilm-fan tizimini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida"gi qarori va boshqa yana bir qancha hujjatlarning qabul qilinishida ko‘rish mumkin.

Sog‘liqni saqlash tizimida davlat boshqaruvini takomillashtirish, birlamchi bo‘g‘inni kasalliklarni erta aniqlaydigan va davolaydigan tizimga aylantirish, raqamlashtirish ishlarini jadallashtirish, coha rivojlanishining yaqin va uzoq muddatli istiqbollarni belgilash, tibbiy xizmatlar hajmini oshirish va sifatini tubdan yaxshilash, raqobat va xususiy sektorni qo‘llab-quvvatlash, tibbiyot xodimlarining bilimini oshirish, ta’lim va ilm-fanni rivojlantirish maqsadida:

Vazirlar Mahkamasi hamda Davlat xizmatini rivojlantirish agentligining Sog‘liqni saqlash vazirligi rahbariyatining asosiy faoliyat yo‘nalishlarini belgilash va quyidagi yangi boshqaruv tizimini joriy etish to‘g‘risidagi takliflari kiritilgan.

Tibbiyot Malaka oshirish hamshira va shifokorlariga integrirlashgan nazariy va klinik bilimlar, ko‘nikmalarni singdirish, yuqori tibbiy texnologiyalarni o‘zlashtirishda yordam berish va shifokorda ijtimoiy moslashuv qobiliyatini shakllantirish zarur. Ushbu vazifalarni amalga oshirish orqali kuchli motivasion munosabatlar, chuqur ixtisoslashuv, intellektual va shaxsiy imkoniyatlarni ro‘yobga chiqarish va yetuk tibbiyot xodimini tayyorlash mumkin bo‘ladi.

Tibbiyot Malaka oshirish o‘qituvchisining vazifasi hamshira va shifokorlariga mustaqil faoliyatini aniq tashkil etish va unumli boshqarishdir. Ya’ni vazifalarni belgilash, ularni hal qilish yo‘llarini korreksiya qilish, hamshiralarning sa’y-harakatlari natijalarini qayd etish va baholash. Agar mustaqil ravishda bilim olishni o‘rganmasa, u holda undan o‘z faoliyatini to‘g‘ri tahlil qila oladigan va tanqidiy mushohada qilishga qodir yaxshi shifokor chiqmaydi.

Tibbiy ta’limning an’anaviy shakllari shifokorning bemorlar bilan faol ish olib borishidan oldin to‘liq xavfsiz va samarali o‘qitishni ta’minlamaydi. Bundan tashqari, shifokorlarning kompetentlik darajasini nazorat qilishning amaldagi shakllari nomuvofiq yoki yetarli emas.

Amaliy darslarda yodlangan matnni shunchaki qayta aytib bermasligi, balki amaliy muammolarni hal qilishni o‘rganishi kerak. Hamshira shifokorlarning vazifasi o‘qituvchi-murabbiy va maslahatchi yordamida mustaqil ravishda o‘qishdir. Avvalo,

bu ularning motivasiya nuqtai nazaridan o'z maqsadi va qadriyatlarini to'g'ri tushunishini talab qiladi: men nimani va nima uchun o'rganishni xohlayman. Bunda intellektual va kognitiv intilishlarni anglash ham muhim hisoblanadi – konseptual bilimlarni, faoliyatning me'yorlari va usullarini egallash muhim ahamiyatga ega: men o'rganishim mumkin, men nimani va qanday qilib bajarishni aniq bilaman.

Biroq nafaqat o'qitishning innovasion texnologiyalaridan foydalanish, balki ular orqali namoyon qila olishi mumkin bo'lgan aniq natijalarga erishish kerak. Ushbu barcha to'planib qolgan muammolarni hal qilish uchun tibbiy ta'limga simulyatsion o'qitish tizimini oliy o'quv yurtidan boshlab uzluksiz ta'lim bosqichigacha keng joriy etish zarur.

Amaliyot o'taydigan va shifokorlar malakasini oshiradigan dunyodagi ko'plab tibbiyot universitetlari va yetakchi klinikalarida simulyatsion uskunalar va texnik xarakteristikalar xaqiqiy bemorga maksimal ravishda yaqinlashtirilgan robot-patsiyentlar o'rnatilgan. Ularda talabalar bilim darajasini baholash va barcha yo'nalishlardagi shifokorlarni akkreditatsiya qilish tizimi joriy qilingan.

Simulyatsiya – bu real jarayonning bajarilishi yoki tizimning ma'lum vaqt davomida ishlashiga taqlid qilishdir. Simulyatsiya ko'plab sharoitlarda, masalan, ishlashni optimallashtirish texnologiyasini simulyatsiya qilish, xavfsizlikni loyihalash, sinovdan o'tkazish, o'qitish, ta'lim va video o'yinlarda qo'llaniladi. Tibbiy mutaxassislarni nazariy va klinik tayyorlash jarayonida shaxslararo muloqot, klinik fikr yuritish va rejalashtirish kabi ko'nikmalardan ham foydalaniladi.

Amaliy ko'nikmalarni o'zlashtirish va mutaxassislarni tayyorlash sifatini oshirish uchun 2018 yilda Toshkent tibbiyot akademiyasi qoshida zamonaviy robot simulyatorlar, mulyajlar, fantomlar va 3D-dasturlar (virtual bemor, patolodji 3D) bilan jihozlangan simulyatsion ta'lim markazi tashkil etildi. O'quv dasturiga muvofiq tibbiy manipulyatsiya (vena ichiga dorilarni yuborish, mushak ichiga in'eksiya qilish, oshqozonni yuvish va boshqalar), yurak-o'pka reanimasiyasi asoslari, birlamchi tibbiy yordam ko'rsatish, akusherlik ko'nikmalari, bolalarga yordam berish ko'nikmalari, urologiya, onkologiya, otorinolaringologiya, oftalmologiya, endoxirurgiya (laparoskopiya, gisteroskopiya) bo'yicha alohida xonalar tashkil etilgan.

Toshkent tibbiyot akademiyasi mamlakatimizdagi boshqa tibbiyot oliy o'quv yurtlari singari simulyatsion ta'lim bo'yicha endi birinchi qadamlarni qo'ymoqda. Ushbu tizimni yanada takomillashtirishimiz va rivojlantirishimiz lozim. Shuningdek, O'zbekiston tibbiyotining kelajagi bitiruvchilarimizning sifatiga bog'liqligini to'la anglagan holda barcha amalga oshirayotgan va rejalashtirayotgan ishlarimiz zahirida tibbiyot oliy ta'lim dargohlarida ta'lim sifatini oshirish maqsadi mujassam.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Гадаев А.Г. “Ички касалликлар” Тошкент, 2016 йил. Дарслик
2. Рахимов Ш.Н., Гаффарова Ф.К., Атаходжаева Г.А. “Ички касалликлар” Тошкент, 2014 йил.

3. Мартынова А.И., Мухина Н.А., Моисеева А.С., Внутренние болезни М, Медицина, 2009 г, 2012 г.

4. www.ziynet.uz;

ФИО автора: *Хусанов Зокир Сафарович*

Жиззах вилояти

Мирзачўл тумани 20-мактаб психологи

Название публикации: «ПЕДАГОГИКА ВА ПСИХОЛОГИЯДА ШАХС
ФАОЛИЯТИНИ ЎРГАНИШ УСУЛЛАРИ»

Аннотация

Педагогикада объект ва субъект ўзаро бир-бири билан боғлиқ бўлган дидактик жараёнларда ва психологиянинг мавзу баҳси ҳаракатдаги материянинг алоҳида хусусияти билан боғлиқ бўлганлиги туфайли унинг усуллари ҳам ўзига хос мазмунга эгадир. Ҳар қандай усул маълум методологик тамойилларга асосланади.

Таянч сўз, иборалар: объект ва субъект, шахс, таълим-тарбия, психологик усул ва усуллар.

Annotation

In pedagogy, in didactic processes where the object and the subject are interrelated, and because the subject matter of psychology is related to a particular feature of the matter in motion, its methods also have a specific meaning. Any method is based on certain methodological principles.

Key words, phrases: object and subject, person, education, psychological methods and techniques.

Аннотации

В педагогике, в дидактических процессах, в которых объект и субъект взаимосвязаны, и в психологии предмет также связан с определенной особенностью движущегося вещества, поэтому его методы также имеют определенное значение. Любой метод основан на определенных методологических принципах.

Ключевые слова, фразы: объект и субъект, личность, воспитание, психологические методы и приемы.

Кадрлар тайёрлаш миллий дастурини ҳаётга тадбиқ этиш учун давлат таълим стандартлари асосидаги узлуксиз таълим тизимини тубдан ислоҳ қилиш йўлида кенг миқёсдаги ишлар амалга оширилмоқда. Бунда таълимнинг инсонийлиги, миллий мустақиллик принципларига, халқимизнинг бой маънавий ва [интеллектуал мероси](#), умуминсоний қадриятларни адроклаш руҳига алоҳида эътибор берилмоқда. Миллий дастурнинг стратегик мақсадларига эришиш янги педагогик ва ахборот технологиялари, янги ўқув режа ва дастурлари, ўқув методик мажмуалар, ёш авлодни ўқитиш ва тарбиялашнинг, замонавий шакл ва методларини қўллашнинг ўрни, аҳамияти каттадир.

Ёшларни маънавий-ахлоқий тарбиялашнинг бой миллий тарихий-маданий анъаналар, урф-одатлари, умуминсоний қадриятларга асосланган самарали ташкилий ва педагогик шакл ва воситалари ишлаб чиқилиб, амалиётга жорий этилмоқда. Таълим-тарбия ва шахсни ҳар томонлама камол топтириш устиворлигини таъминлаш асосий мақсад қилиб қўйилган. Мустақил Ўзбекистон Республикасида халқ таълими тизимида “Таълим тўғрисида”ги қонун ва “Кадрлар тайёрлаш миллий дастури”га мос равишда таълим-тарбия жараёнини ислоҳ қилиш, шубҳасиз, таълимимизни ривожланган, демократик мамлакатлардаги таълим тизими ютуқлари билан бойитиш, уйғунлаштириш орқали ёшларни ўқитиш ва тарбиялаш ишларини юксак даражага кўтариш, уларда мустақиллик руҳи, эътиқод ва ахлоқий сифатларни шакллантиришдек маъсулиятли вазифаларни қўяди. Кадрлар тайёрлаш миллий моделининг асосий таркибий қисмида таъкидланганидек, шахс - кадрлар тайёрлаш тизимининг бош субъекти ва объекти, таълим соҳасидаги хизматларнинг истеъмолчиси ва уларни амалга оширувчи сифатида эътироф этилган. Ҳар бир фанда бўлганидек, педагогика ва психология фанида ҳам турли-туман тарбиявий аҳамиятга молик психик ҳодисаларни ва ҳар бир шахсга хос бўлган индивидуал хусусиятларни

ўрганиш учун қўлланиладиган бир қанча усуллар, йўл-йўриқлар бор. Бу усулларнинг моҳияти шу фанларнинг мавзу баҳсига асосланади.

Педагогикада объект ва субъект ўзаро бир-бири билан боғлиқ бўлган дидактик жараёнларда ва психологиянинг мавзу баҳси ҳаракатдаги материянинг алоҳида хусусияти билан боғлиқ бўлганлиги туфайли унинг усуллари ҳам ўзига хос мазмунга эгадир. Ҳар қандай усул маълум методологик тамойилларга асосланади.

Психология фани тарихида психологик ҳодисаларни ўрганиш учун қўлланилган биринчи усул ўз-ўзини кузатиш усулидир. Бу усул психология фани тарихида “интроспекция”, яъни ичдан кузатиш, кўриш деб юритилган. Шундай экан, ўз-ўзини кузатиш усулидан фойдаланиш зарурми ёки йўқми? Албатта зарур. Чунки психологик тадқиқотларда ўз-ўзини кузатиш билан боғлиқ ҳоллар жуда кўп. Субъектив усулсиз истаган шахснинг психологик сифатларини тўлиқ ўрганиб бўлмайди. Бу усулсиз тиббиётда беморни даволаш мумкин эмас. Шунинг учун кузатиш усули психология фани учун жуда зарурдир. Лекин ўз-ўзини кузатишнинг салбий томонлари ҳам бор. Бу усул билан тадқиқот олиб борилганда ҳар бир шахс ўз манфаати юзасидан субъектив хулоса чиқариши, ўз шахсидаги айрим салбий сифатларни бошқаришда ўзига эрк бериши, бунинг натижасида бошқалар ҳақида нотўғри хулоса чиқариши мумкинлиги аниқланган.

Кузатишнинг самарали усули сирtdан кузатиш ёки ташқи кузатишдир. Ташқи кузатиш усули ҳамма вақт маълум мақсадга қаратилган бўлиб, унинг ёрдамида шахснинг турли руҳий жараёнлари (сезгилари, хотираси, идроки, хаёли ва ҳ.к.) ҳамда шахсий хусусиятлари (қизиқиши, қобилияти, темпераменти, характери ва ҳ.к.) ўрганилади. Ташқи кузатиш (бир шахснинг бошқа шахсни ўрганиши) доимо маълум мақсадга қаратилган бўлиб, аниқ режа билан кузатишни тақоза этади. Бу усул ёрдамида психик ҳодиса ҳар томонлама ўрганилади.

Ташқи кузатиш усулининг ижобий томони шундаки, бунда исталган психик ҳодиса табиий [шароитда қандай юз берса](#), шундайлигича текширилади. Шунга қарамасдан, рухий ҳолатларнинг намоён бўлиш қонуниятларини аниқлашда фақат ташқи кузатиш усулидангина фойдаланиш етарли бўлмайди. Шунинг учун бу усул бошқа усуллар билан ҳамкорликда қўлланилади.Объектив (ташқи) кузатиш усули ёрдамида тўпланган маълумотлар махсус манбаларда қайд қилиб борилади ва маълум вақтдан сўнг таҳлил этилиб, тегишли хулосаларга келинади.

Психологик ҳодисаларни тадқиқ этиш учун қўлланиладиган усуллардан яна бири суҳбат ва савол-жавоб усулидир. Бу усулнинг кузатиш усулига нисбатан қулайлиги шундаки, бунда тадқиқотчи ва ўрганилувчи ўртасида бевосита алоқа, мулоқот мавжуд бўлади. Суҳбат жараёнида шахснинг турмуш воқеаларига, бошқа одамларга ва унинг хатти-ҳаракатларига бўлган муносабатларида намоён бўладиган психологик сифатлари ўрганилади.

Суҳбат усулининг тадқиқотчи зиммасига юклайдиган масъулиятли томони шундаки, тадқиқотчи биринчи навбатда ўрганилаётган шахснинг тушунча доирасини, турмуш тажрибасини ва индивидуал сифатларини аниқлаши керак. Бундан ташқари, суҳбат усулининг муваффақияти учун тадқиқотчи қуйидаги тамойилларга амал қилиши мақсадга мувофиқдир:

- а) тадқиқотчи ва ўрганилувчи ўртасидаги мулоқот жараёни ўзаро ишонч, хайрихоҳлик ва самимийликка асосланиши;
- б) суҳбат жараёнининг табиий, жонли ва бамайлихотирлик шароитида ўтиши;
- в) суҳбат жараёнига тадқиқотчининг пухта тайёрланиши, унинг мақсадини олинадиган хулосаларни тўғри тасаввур қилиши, суҳбатни аниқ вақтга мўлжалланган қатъий режа асосида ўтказиши, тузилган саволларнинг аниқ, пухта ва тушунарли бўлиши ва ҳ.к. Демак, суҳбат усули ёрдамида психологик ҳодисаларни муваффақиятли ўрганиш учун тадқиқотчи бу жараёнга пухта тайёргарлик кўрган ва аввалдан ўз олдига аниқ мақсад қўйган бўлиши керак.

Педагогикада психологик ҳодисаларни ўрганиш учун қўлланиладиган усуллардан бири **анкета** усулидир. Бу усул психология фани соҳаларининг деярлик ҳаммасида кенг қўлланилади. Анкета усулининг ўзига хос афзал томони шундаки, бир вақтнинг ўзида бир қанча одамларни, гуруҳ ёки жамоани ҳам ўрганиш мумкин. Бунда анкета варақаларига ўрганувчи томонидан аввалдан тайёрланган саволлар ёзилади ва ўрганилувчиларга тарқатилади. Улар ўрганувчи томонидан белгиланган муддатда бу саволларга ёзма жавоб қайтарадилар. Тадқиқотчи бу жавобларни таҳлил қилиб, ҳар бир шахсдаги, гуруҳ ёки жамоадаги ўрганилиши лозим бўлган психологик ҳодисанинг даражасини аниқлайди.

Ўқувчи шахсининг психологик сифатларини ўрганиш учун қўлланиладиган яна бир усул фаолият маҳсуллари таҳлил этиш усулидир. Маълумки, шахс ҳамма вақт маълум фаолият тури билан шуғулланади. Ҳар бир фаолият ўз маҳсулига эга бўлади. Ана шу фаолият туфайли юзага келадиган маҳсулда шахсининг психологик сифатлари ўз аксини топади. Шунинг учун ҳар бир шахсининг (у қайси соҳада фаолият кўрсатишидан қатъий назар) фаолияти маҳсули шу шахсга хос бўлган бир қанча психологик сифатларни англатади. Педагогикада психологик ҳодисаларни ўрганиш учун қўлланиладиган ёрдамчи усуллардан бири **биография** усулидир. Бу усулдан шахсга хос айрим психологик сифатларни ўрганиш учун фойдаланилади. Бу маълумотлар шахсининг ёшини, оилавий муҳитини, географик шароитини, улғайиш жараёнини, унинг камолотига таъсир кўрсатувчи факторларини ўз ичига олади. Бундан ташқари, биографик маълумотларда шахсининг ғоявий йўналиши, дунёқараши, [ишонч-эътиқоди](#), ахлоқий олами, ижтимоий бурчига садоқати, маслак ва мақсади ҳам акс этган бўладигани, буларнинг барчаси унинг психологик дунёсини билишга асос бўлади.

Сўнгги йилларда фан соҳаларининг, айниқса, техника фанларининг жадал суръатлар билан ривожланиши натижасида психологияда янги усул - моделлаштириш усули юзага келди. Модел ўрганилиши лозим бўлган

психологик ҳодисанинг ясама андозаси ҳисобланади. Моделлаштириш усулининг ўзига хослиги шундаки, бу усул ёрдамида айрим психологик жараёнлар бевосита ўрганилади. Лекин, психик жараённинг (кўриш, эшитиш, ҳид билиш ва ҳ.к.) моделини юзага келтириш учун шу психик жараённи мукаммал билиш зарур. Бу эса моделнинг янглишлигига, психологик ҳодисанинг нотўғри ўрганилишига олиб келиши мумкин. Умуман, моделлаштириш усули орқали турли психологик сифатларни (сезги, идрок, хотира ва ҳ.к.) ўрганиш мумкин.

Педагогика ва психология фани олдида ижтимоий ҳаёт янги-янги вазифалар қўймоқда. Бу янги вазифалар, биринчидан, республикамизда юзага келган янги ижтимоий муҳит, мустақиллик шарофати туфайли бўлса, иккинчидан, мамлакатимиз халқлари онгидаги сифат ўзгаришлар истиқлол мафкураси туфайли содир бўлмоқда. Бу икки ҳол инсоният тарихида янги мазмундаги ўзаро муносабатларни ва янгича фаолият шакллариini вужудга келтирмоқда.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Ўзбекистон Республикаси “Кадрлар тайёрлаш миллий дастури”. Тошкент, 1997.

Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси Тошкент, 1992.

2. Азизхўжаева Н.Н. Педагогик маҳорат ва педагогик технология. Тошкент. 2008

3. Абу Наср Форобий. Фозил одамлар шахри. Тошкент: Абдулла Қодирий номидаги халқ мероси нашриёти, 1993 йил.

ФИО автора: *Alliyarova Marjan Baxtbay qizi*

2-kurs talabasi. Sa'nat va madaniyat instituti Nukus filiali

Название публикации: «QORAQALPOQSTON MADANIYATI VA SA'NATI»

Annotatsiya. Maqolada Qoraqalpoqston madaniyati ,uning rivojlanishi ,tarixi,va sanat sohasiga qaratilayotgan etibor va yuksalishlar haqida so'z yuritiladi.

Kalit so'z: Sa'nat,madaniyat,talim sohasi,"Qoraqalpoq film"kinostudiyasi,muzeylar, teatrlar,Berdaq muzeyi

- Qoraqalpog'iston musiqa madaniyati uzoq tarixga ega bo'lib, hozirgi kunda boy musiqiy folklor, og'zaki an'anadagi professional musiqa va, shuningdek, 20-asrda rivoj topgan kompozitorlik ijodiyoti namunalariga egadir.
- Musiqiy folklor shakllar asosini qo'shiqlar tashkil etadi. Xalq marosimlari bilan bog'liq bir qancha janrlar (mav-sum marosim qo'shiqlardan "Aydar-aydar" – shamolni chaqirish, diniy marosim – "Yaramazan", oilaviy marosim va maishiy qo'shiqlardan "Yar-yar", "Heujar", "O'len", "Sinsiu", "Joqlau" va boshqalar) uning eng qad. qatlamini tashkil etadi. Badiiy mazmuniga ko'ra xalq qo'shiqlari ishqiy-lirik, tarpxiy, marosim, ayollar (qizlar), bolalar qo'shiqtaridan iborat. Ularning aksariyati diatonik lادلarga asoslanib, ohanglari melizmatik bezaklarga boy, kuychanlik xususiyatlarga ega. Qoraqalpoqtarda islomdan oldingi madaniyat hisoblanuvchi ruhlarni chaqirish. ular yordamida bemorlarni davolash uchun por-xan (parixon)lar tomonidan ijro etilgan aytimlar ham saqtangan ("badik", "gulapsan"). Folklor musiqasida ayollar (qizlar)ning changqo'biz musiqasi, yigit-qizlarning teatrlashgan o'yinqo'shiqtari, laparlari ("yag'ln baxar") mavjud.
- Qoraqalpoqparning og'zaki an'anadagi professional musiqasining markaziy qismini doston musiqasi egallaydi. Qoraqalpoq doston ijrochilari 3 turga bo'linadi; jirovlar, bax-shilar va qissaxonlar. Ularning har biri o'ziga xos ma'lum ijtimoiy-siyosiy sharoitda yuzaga kelgan bo'lib. bir-biridan repertuarilagi dostonlar mazmuni, ijro uslubi. doyeton aptim kuylarn hamda muspqiyl cholg'u jo'rna-vozlighi jihatidan

farq qpladi. Jirovlar faoliyati an'anaviy ijodning eng qad. qatlamiga mansub bo'lib, qahramonlik dostonlarni ("Qoblan". "Sharyar", "Yedige", "Atpamis". "Mas-patsha"), tarixiy to'lgovlarni ichki ovozda qo'biz jo'rligila ijro etishadi. Baxshi (baqsi)lar ishqiylirik va qahramonlik dostonlarni ("Yusuf-Zulayha", "ZaureTlyir". "Yusuf-Ahmet", "Go'ro'g'li") hamda mumtoz she'riyati asarlarini ochiq ovozda. dutor va g'ijjak jo'rligila (gohida bulamon ham qo'shiladi) ijro etishadi. Kuylar murakkabligi. ifoza vositalar bolishi bilan jirovdan farq qiladi. Hissaxonlar ko'pincha savodxon shaxslar bo'lib, xalq yig'innlarida doston qulyozmalarini o'qib yoki yoddan aytib berishadi. Ular sherlarni faqat o'ziga xos. nutq intonatsiyasiga yaqin aytim kuy (namaTeatrarga solib, musiqiy cholg'u jo'rligisiz ochiq ovozda ijro etishadi. Drama va teatr qoraqalpoq xalqnning urf-odatlarlari , xalq dostonlarida. xalq ustalarining ijodiyotida, professional so'z ustalarining san'ati O'mirbek laqqi. Kampakat-Kampir. Davlat Laqqida mujassamlashgan. 19-asrda masxarabozlarning san'ati keng tarqalgan. 20-asr boshlariga kelib teatr professional san'at darajasida shakllanldi. 1930 yil To'rtko'lda musiqali drama teatri tashkil etildi. keyinchashk unga K.S. Stanislavskiy. 1990 yilda Berdaq nomi berildi. Undan tashqari Respublikada Qoraqalpoq teatri, 1978 yilla tuzilgan S. Xo'janiyozov nomidagi Davlat yosh tomoshabinlar teatri va 1990 yildan Davlat qo'g'irchoq teatri faoliyat ko'rsatmoqda Kinosi. 1970 yili. 19 fevralda Nukusda O'zbekiston ilmiy-ommabop va hujjatli filmlari Toshkent kinostudiyasining Qoraqalpoq filiali ochildi. 1970 yilning o'rtalariga kelib yosh qoraqalpoq kino san'ati rivojlana boshladi. 1990 yil aprelda ushbu filial bazasida Nukus shahrida "Qoraqalpoq-film" kinostudiyasi vujudga keldi. T.Kalimbetovning "Qalpoqcha" (1990), "Qaytish" (1992) kabi dastlabki badiiy qisqa metrajli filmlari yara-tildi. A.Sultonov ssenariysi asosida "Elim degan er edi". "Ayriliq" kabi hujjatli filmlari ekranga chiqli. Ekologiya, Afgon urushi. Xojayli arxitekturasi, MDH prezidentlarining uchrashuvi mavzularida filmlar yaratildi. 2002 yilda ishlangan "Ona" filmi Buxoro kinofes-tivalining maxsus mukofotiga sazovor bo'ldi. 2003 yil iyul oyida Ins-bruk shahri (Avstriya)da o'tkazilgan 12-Xalqaro kinofestivalida "Otabegi" hujjagli filmi qatnashdi. 2004 yil noyabr oyida Gollandiyada o'tkazilgan .YUG'A xadqaro kinofestivalida qatnashgan "Quduq"

hujjatli filmi shu oyning oʻzida Bilbao (Ispaniya) shahrida oʻtkazilgan Xalqaro kinofestivalida festivalning eng yaxshi rejissori uchun kumush sovriniga ega boʻldi.^[1]

- Qoraqalpogʻiston Respublikasida madaniyat va sanʼat sohasini hamda madaniy turizmni rivojlantirish, milliy qadriyat va anʼanalarni keng targʻib etishga qaratilgan madaniy-maʼrifiy tadbirlar samaradorligini yanada oshirish maqsadida Vazirlar Mahkamasi qaror qiladi:

- 1. Quyidagilarni nazarda tutuvchi 2021 — 2024-yillarda Qoraqalpogʻiston Respublikasida madaniyat va sanʼat sohasini yanada rivojlantirish boʻyicha chora-tadbirlar dasturi (keyingi oʻrinlarda — Dastur) **1-ilovaga** muvofiq tasdiqlansin:

- taʼlim muassasalari faoliyati samaradorligini oshirish;
- muzeylar, teatrlar va ijodiy jamoalar faoliyatini yanada rivojlantirish;
- madaniyat markazlarining moddiy-texnik bazasini mustahkamlash;
- “Qoraqalpoqfilm” kinostudiyasi moddiy-texnik bazasini mustahkamlash va faoliyatini rivojlantirish;
- madaniy-maʼrifiy, targʻibot tadbirlarini tashkil etish va oʻtkazish.

- 2. Oʻzbekiston Respublikasi Madaniyat vazirligi muassisligida “Qoraqalpogʻiston sanʼat saroyi” davlat muassasasi (keyingi oʻrinlarda — Sanʼat saroyi) tashkil etilsin va quyidagilar uning asosiy vazifalari etib belgilansin:

- oʻzbek, qoraqalpoq va jahon mumtoz sanʼati anʼanalarini, teatr, musiqa, raqs va milliy estrada sanʼatini rivojlantirish va targʻib qilish;
- oʻzbek va qoraqalpoq xalqining boy maʼnaviy merosini tarannum etuvchi, milliy va umumbashariy qadriyatlarni ulugʻlovchi yorqin sahna asarlarini namoyish etish orqali aholining keng qatlamlarini sanʼat ustalari va isteʼdodli yosh ijrochilari ijodidan bahramand etish;
- xalqimiz, ayniqsa, yoshlar qalbida milliy gʻurur va iftixor tuygʻularini mustahkamlash, ularni ona Vatanga muhabbat va sadoqat ruhida tarbiyalashga xizmat qiluvchi rang-barang ijodiy dasturlar orqali yoshlarning maʼnaviy dunyoqarashini yuksaltirish;
- davlat ahamiyatiga molik muhim tadbirlar, xalqaro festivallar, koʻrik-tanlovlar, konferensiyalar va ijtimoiy-madaniy anjumanlar oʻtkazish.

- O‘zbekiston Respublikasi madaniyat vaziriga, zarurat bo‘lganda, San’at saroyi tuzilmasiga xodimlarning umumiy cheklangan soni va mehnatga haq to‘lash fondi doirasida o‘zgartirishlar kiritish huquqi berilsin.

Xulosa qilib aytganda, teatr, musiqa, xoreografiya, estrada, xalq amaliy san’atini rivojlantirishni ta’minlash uchun, xalqimiz tarixining eng yorqin sahifalarini, uning hozirgi hayotini, mustaqil rivojlanish tajribasini aks ettiruvchi asarlar yaratishda ijodiy jamoalarga har tomonlama yordam beradi;

Kadrlarni milliy va umuminsoniy qadriyatlar, insonparvarlik va yuksak ma’naviyat ruhida tayyorlash jarayonini tashkil qilish, kishilarning o‘zining umumta’lim va madaniy saviyasini oshirishga intilishini rag‘batlantirish, ularni milliy, jahon madaniyati va san’atining eng yaxshi namunalaridan bahramand etish ishlari amalga oshirib kelinmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Devid Richardson, Sue Richardson. "Orol havzasining qoraqalpoqlari".
2. N. To‘xliyev. "O‘zbekiston milliy ensiklodopiyasi".
3. Ziyonet

ФИО автора: *Xasanov Jamshid Davletbayevich*

“O’zagrokimyoximoya” AJ xizmati Chigirtka va tut parvonasiga qarshi kurash xizmati Qoraqalpog’iston Respublikasi filiali yetakchi agronomi.

Название публикации: «SABZAVOT VA POLIZ EKinLARIDA UCHRAYDIGAN SHIRALAR BILAN ENTOMOFAGLARNING TURLARI, BIOEKOLOGIK RIVOJLANISHI ZARARKUNANDAGA QARSHI ZAMONAVIY KURASH USULLARIDAN FOYDALANISH»

Annontatsiya: *Ushbu maqolada sabzavot va poliz ekinlarida uchraydigan shiralar bilan etnomograflarning turlari bioekologik rivojlanishi zararkunandaga qarshi zamonaviy kurash usullaridan foydalanish.*

Kalit so’zlar: *Sabzavot, poliz ekinlari, ekologik, shira, zamonaviy, zararkunanda, foydalanish, usullar.*

Qishloq xo’jaligini isloh qilishning eng muhim yo’nalishi hozirgi kunda qishloq xo’jalik ishlab chiqarishida band bo’lgan ortiqcha ishchilarni bo’shatib olish va ularni iqtisodiyotning boshqa sohalariga jalb etishdan iboratdir. Qishloq xo’jalik ishlab chiqarishining yuqori samarali industrial usullari, ilg’or agrokimyo usullari sust joriy etilmoqda.

Iqtisodiy taraqqiyotning bugungi bosqichida ishlab chiqarishni ilmiy asosda tashkil etish mamlakatimizni va uning ma’muriy hududiy birliklarini ijtimoiy-iqtisodiy barqaror rivojlanishini ta’minlashda muhim ahamiyat kasb etadi. Bu jihatdan iqtisodiyotimizning negizi qishloq xo’jaligini hududiy tashkil etish va ixtisoslashuvini ilmiy asosda takomillashtirish mintaqalarni barqaror ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish strategiyasini amalga oshirishning muhim tayanchi sifatida namoyon bo’ladi.

Zero qishloq xo’jaligini hududiy tashkil etish, uning muayyan hududlar tabiiy, ijtimoiy-iqtisodiy vaziyatiga mos holda rivojlanishi tabiatdan foydalanish qonuniyatlarini, ya’ni muayyan bir mintaqaning tabiiy salohiyatini, unda kechuvchi turli tabiiy geografik jarayonlarning tavsif va tasnifini atroflicha baholagan holda amalga oshirilishini talab etadi. Albatta, bunda har bir hududning ijtimoiy – iqtisodiy

talabi, ya'ni mazkur hudud aholisining hamda ishlab chiqarishining qishloq xo'jalik mahsulotlariga bo'lgan ehtiyoji ham mazkur tarmoqni hududiy tashkil etilishida asosiy ko'rsatkichlardan hisoblanadi.

Poliz ekinlariga ko'proq poliz shirasi va akatsiya shirasi shikast yetkazishi mumkin. O'rta Osiyo mintaqalarida shiralar poliz ekinlarining eng asosiy zararkunandasi hisoblanadi. Bu zararkunandalar poliz ekinlarini (qovun, tarvuz, bodring, qovoq) nihollik davridan hosil yetilishiga qadar zararlashi mumkin. Ammo iyulning birinchi-ikkinchi o'n kunligidan to avgustning yarmigacha rivojlanishi pasayib, keyinchalik yana kuchli ko'paya boshlaydi. Zararkunandaning kuzda rivojlanishi asosan kechki bodring va qovoq ekinlari uchun ahamiyatli bo'ladi.

Qishloq xo'jaligi ekinlarining saqlanishini va hosildorligini oshirishni ta'minlaydigan chora-tadbirlar orasida zararkunandalar va kasalliklarga qarshi kurash muhim o'rin tutadi. Ushbu ishning muvaffaqiyati o'z vaqtida amalga oshirilishiga bog'liq himoya choralari o'simliklarni parvarish qilishning profilaktik va agrotexnik usullariga ega.

Ekinlarni zararkunandalar va kasalliklardan himoya qilish bo'yicha tavsiyalar chora-tadbirlar tizimining umumiy nomi ostida birlashtirilgan turli xil usullar kurash - agrotexnik, mexanik, biofizik, kimyoviy va biologik.

Ushbu chora-tadbirlarning samaradorligi, o'z navbatida, o'simlik kasalliklari va fokuslarning o'z vaqtida aniqlanishiga bog'liq xavfli zararkunandalar.

O'simliklarni himoya qilish xizmati zararkunandalar va kasalliklarga qarshi kurash ishlarini olib borishda kolxozlar va sovxozlarga katta yordam beradi. O'simliklarni himoya qilish stantsiyalari mamlakatimizning barcha qishloq xo'jaligi hududlarida joylashgan.

Zararkunandalar va kasalliklarga qarshi kurashni rejalashtirish va amalga oshirishda zararkunandalar va patogenlar biologiyasining o'ziga xos xususiyatlarini, shuningdek o'simliklarni himoya qilish tadbirlarining muvaffaqiyati ko'p jihatdan bog'liq bo'lgan iqlim va ob-havo sharoitlarini hisobga olinadi.

Zararkunandalar va mikroorganizmlarning rivojlanishi, kasallik keltirib chiqaradigan o'simliklar, shuningdek o'simliklarning o'zi rivojlanishi, sharoitga bog'liq atrof-muhit.

O'z vaqtida ekish eng ko'p narsani ta'minlaydi qulay sharoitlar urug'larni unib chiqishi va o'simliklarning rivojlanishi uchun, ularni zararga chidamli qilish.

Bir qator holatlarda ekinlar uchun zarur bo'lgan kosmik izolyatsiya bilan almashlab ekish usulidan foydalanish ularga zarar yetkazish ehtimolini istisno qiladi, chunki ba'zi o'simliklarda oziqlanishga moslashgan hasharotlar va ko'plab patogenlar ekinlarni almashtirishda oziq-ovqat yetishmasligidan nobud bo'lishadi.

O'g'itlar va yuqori choyshab o'simliklarning ozuqaviy sharoitlarini yaxshilaydi, bu esa ularning zararga chidamliligini oshiradi.

Ko'plab zararkunandalar uchun ozuqa bazasi bo'lgan begona o'tlarni yo'q qilish va mikroorganizmlar qishlaydigan tushgan barglar - o'simliklarning patogenlari, o'lik shoxlarni olib tashlash, o'lik qobig'ini tozalash mevali daraxtlar, o'z vaqtida sug'orish zararkunandalar va zararli mikroorganizmlarning katta miqdorda to'planishiga to'sqinlik qiladi.

Shunga qaramay, sanab o'tilgan qishloq xo'jaligi amaliyotlarining samaradorligi ko'p jihatdan ularni amalga oshirish vaqtiga va har bir zararkunanda yoki o'simlik kasalligining rivojlanish xususiyatlariga bog'liqligini unutmaslik kerak.

Masalan, kaliy yoki fosfor-kaliyli o'g'itlardan foydalanish ko'plab ekinlarning kasallik va zararkunandalardan zararlanishiga chidamliligini oshiradi. Zararkunandalar (aphids, karamdagi karam oqlari) joylashishdan oldin amalga oshirilgan eng yaxshi kiyinish ular yashaydigan o'simliklar sonini kamaytiradi.

Katta ahamiyatga ega urug 'sifatiga ega va ekish materiallari va kasallik va zararkunandalarga chidamli navlarni tanlash.

Poliz shirasi. Qanotsiz shiraning tanasi tuxum shaklda bo'lib, bo'yi 1.25-2.1 mm ga boradi. Rangi ko'kish yoki sariqdan to to'q yashilgacha, bahor va yoz oylarida ko'pincha o'tsimon-yashil tusda, kuzda esa to'q yashil rangda bo'ladi. Tirik tug'uvchi urg'ochilarning boshi, ko'kragi, oyoqlarining uchlari va shira so'radigan naychalari va

quyruqchalari qanotsizlarnikiga nisbatan kaltaroq bo'ladi. Poliz shirasi boshqa shiralardan, jumladan akatsiya shirasidan shu belgisi bilan farq qiladi.

Poliz shirasi begona o'tlarda, xususan tugmachagul, yovvoyi xantal kabi o'simliklarda lichinka va yetuk zot holida qishlaydi. U aprel oyida qishlovdan chiqadi va dastlabki vaqtda begona o'tlarda urchiydi. May oyining boshida g'o'zaga, poliz ekinlariga uchib o'tadi. May, iyun va sentyabr-oktyabr oylarida yoppasiga urchib ko'payadi. Poliz shirasi hammaxo'r zararkunanda bo'lib, o'simliklarning 46 turiga shikast yetkazadi. G'o'za, sabzavot va poliz ekinlariga qattiq zarar yetkazadi.

Shu sababli poliz ekinlarida zararkunandalarning biologik va ekologik xususiyatlarini o'rganish va ularga qarshi samarali kurash choralarini ishlab chiqish dolzarb masala deb hisoblaymiz.

Zararkunanda hasharotlar va boshqa bo'g'imoyoqlilarga qarshi kurashda kimyoviy usul jahon tajribasida keng qo'llanilsada, ammo bunday insektoakarisidlarning yetarli tanlab ta'sir etish xususiyatiga ega yoki ega emasligi aniqlandi, ya'ni pestisidlar biologik agentlari birinchi navbatda esa zararkunandalar ommaviy rivojlanishining oldini oladigan tabiiy kushandolari hisoblangan entomofag hasharotlar, hasharotxo'r qushlar va boshqalarni qirib yo'qotadi [

Bularning hammasi o'simliklarni himoya qilish mutaxassislarida biologik himoyaga nisbatan qiziqish uyg'otib bunda belgilovchi omillar tariqasida qishloq xo'jalik ekinlari zararkunandalari miqdorini chegaralaydigan yirtqichlar, parazit yoki kasallik qo'zg'atuvchilarni alohida qayd qilish o'rinlidir. O'simliklarning biologik himoyasi keng ma'noda bu zararkunandalar keltiradigan zararni kamaytirish maqsadida ular populyasiya miqdorini kamaytirishda tirik organizmlar, ularning faoliyati natijasida hosil bo'lgan moddalar yoki sintetik analoglardan foydalanish tushuniladi.

Tor ma'noda esa klassik biologik usul zararkunandalarga qarshi kurashda tirik organizmlar: parazitlar, yirtqichlar va patogen mikroorganizmlardan foydalanish

demakdir. Biologik himoya usulining mohiyati tabiatda qishloq xo‘jalik ekinlari zararkunandalari va parazit, yirtqichlari (entomafaglar, akarifaglar) ayniqsa qishloq xo‘jalik ekinlarining hasharotlar va kanalar, zararkunandalarning bakterial, zamburug‘li, virusli va aralashma kasalliklari o‘rtasida vujudga kelgan o‘zaro antagonistik munosabatdan aniq maqsadda foydalanishdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

- 1 hozir.org**
- 2 fresh-deko.ru**
- 3 fayllar.org**
- 4 uz.psichapter.net**
- 5 www.agriculture.uz**
- 6 cyberleninka.ru**

ФИО авторов: *Abdullayev Xurshid*

Toshkent kimyo texnologiya instituti

Biotexnologiya kafedrası assenti

(Toshkent, O'zbekiston)

O'razova Malika Nasro'llo qizi

Toshkent kimyo texnologiya instituti

Biotexnologiya yo'nalishi 2 - kurs talabasi

(Toshkent, O'zbekiston)

Название публикации: «OQSILLARNING HUJAYRA TARKIBIDAGI MUHIM XOSSALARI»

Annatatsiya: *Ushbu tezisda hujayra faoliyati uchun organik birikmalar orasida oqsil molekulalarini o'rni juda ham muhim ekanligi va oqsillarning monomeri aminokislotalarning o'ziga xos xossalari haqida so'z boradi. Hozirgi kunda hujayra tarkibida oqsil molekulasining oz ekanligi ham biotexnologiya va genetik injeneriya oldida turgan muammolardan biridir.*

Kalit so'zlar: *oqsil, polimer, aminokislota, peptid bog' , karbon kislota, aminoguruh, suv, ammiak, genetik injeneriya, biotexnologiya, molekula , gormon.*

Tirik organizmlarning hujayrasi tarkibida organik birikmalar oqsil, nuklein kislota, uglevod va lipidlarning yetarli darajada bo'lishi juda muhim hisoblanadi. Hujayra tarkibidagi organik moddalar ichida oqsillar miqdori va ahamiyati jihatidan birinchi o'rinda turadi. Hujayradagi boshqa organik birikmalardan oqsillar o'zlarining yuqori molekular massaga ega bo'lishlari va tarkibida azot atomlari tutishi bilan farq qiladi . Oqsillarning o'ziga xos xossalariidan biri uning molekulyar massasining yuqori bo'lishi hisoblanadi. Buning asosiy sababi uning tarkibida juda ko'p aminokislotalarning bo'lishidir. Oqsillar barcha tirik organizmlar va viruslar tarkibining ajralmas qismi hisoblanadi. Hujayrada sodir bo'ladigan barcha kimyovoy o'zgarishlarda oqsil ishtirok etadi. Har bir tirik organizmlarda xilma- xil oqsillar mavjud. Shuningdek har bir turda faqat uning o'ziga xos alohida oqsillar bo'ladi.

Hujayrada oqsillar turli xil vazifalarni bajaradi. Jumladan qurilish, katalizatorlik, signal, harakat, transport, himoya, zahira va energetik, garmon kabi vazifalarni bajaradi. Umuman olganda tirik organizmlarga xos bo'lgan barcha vazifalarni bajarish oqsil molekulalari tomonidan amalga oshiriladi. Oqsil molekulalarining xilma-xil fizik va kimyoviy xossalariga ega bo'lishi ham uning tarkibidagi aminokislotalarga bog'liq. Oqsillarning xossalarini xilma-xilligiga misol uchun, suvda oson eriydigan oqsillar, suvda umuman erimaydigan oqsillar ham mavjud. Hamda kuchsiz yorug'lik yoki biror bir arzimagan mexanik ta'sirdan o'zgaradigan oqsillar ham mavjud. Oqsillarning monomeri hisoblangan aminokislotalarning soni, tarkibi, polipeptid zanjirida navbatlanib borish tartibi jihatidan bir-biridan farq qilishi ham uning xilma-xil bo'lishiga sabab bo'ladi.

Aminokislotalar ---- quyi molekulali organik birikmalar bo'lib, organik karbon kislotalarning hosilalaridir. Oqsil molekulasi tarkibiga bir-biridan farq qiladigan 20 xil aminokislota kiradi. Aminokislotalar peptid bog' orqali o'zaro birikadi va polipeptid zanjirlarni hosil qiladi. Har bir oqsil o'ziga xos aminokislotalar ketma-ketligidan iborat. Aminokislota organik kislota molekulasida bir yoki bir nechta vodород atomining aminoguruh NH_2 bilan almashinishidan hosil bo'ladi. Aminokislotalar molekulasi barcha aminokislotalar uchun bir xil bo'lgan ikki qismdan, aminoguruh ($-\text{NH}_2$) va karboksil ($-\text{COOH}$) va har bir aminokislota uchun o'ziga xos bo'lgan qism --- radikal ($-R$) iborat. Shunday qilib aminokislotalarning umumiy formulasini quyidagicha yozish mumkin: $R-\text{CH}(\text{NH}_2)-\text{COOH}$. Oqsil molekulasi hosil bo'lishida aminokislotalar o'zaro peptid bog' orqali birikadi. Bitta aminokislotalarning karboksil guruhi va qo'shni aminokislotalning aminoguruhidan suv molekulasi ajralib chiqadi va bo'sh qolgan valentliklar hisobiga aminokislota qoldiqlari bir-biri bilan birikadi. Aminokislotalar o'rtasida peptid bog' vujudga keladi. Hosil bo'lgan aminokislotalar birikmasi peptid deb ataladi. Agar polipeptid tarkibida aminokislotalar soni 50 dan ortiq bo'lsa shartli ravishda oqsillar deb ataladi. O'simliklar va ko'pchilik mikroorganizm hujayralaridagi oqsillar tarkibiga kiruvchi aminokislotalar tabiatda uchraydigan

boshqa moddalardan sintezlanadi. Ammo bu xususiyat odam va hayvonlarda mavjud emas. Odam va hayvonlar bir necha aminokislotalarni boshqa organik moddalardan sintezlay olmaydilar . Shuning uchun ham oqsillar tarkibidagi aminokislotalar 20 xil bo'lib , shundan 10 tasi almashtirib bo'lmaydigan 10 tasi almashtirib bo'ladigan aminokislotalar hisoblanadi. Almashinmaydigan aminokislotalar organizmga ovqat tarkibidan qabul qilinishi kerak. Masalan : lizin, treonin, metionin, triptofan kabilar kiradi. Ushbu aminokislotalar organizmga juda muhim ekanligi sababli hozirgi kunda ularni sun'iy yo'l bilan sintez qilish ustida biotexnologiya va genetik injeneriya olimlari keng izlanishlar olib borishmoqda.

Xulosa qilib shuni aytish mumkinki , tirik organizmlar hujayrasi tarkibida oqsillarning o'rni nihoyatda muhim ekanligini ko'rishimiz mumkin. Hujayradagi kimyoviy jarayonlarda ham oqsillar ishtiroki muhim. Shuning uchun iste'mol qilayotgan ovqatlarimiz tarkibida oqsillar miqdori ko'proq bo'lishi lozim. Hattoki hujayralarning irsiy xossalari, hayot faoliyati , rivojlanishi, o'sishi ham oqsil sinteziga bog'liqdir. Hozirgi vaqtda oqsil tanqisligini oldini olish uchun yangi aminokislotalarni topishimiz lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Biologiya sitologiya va genetika asoslari (9 sinf). A. Zikiryayev, A. To'xtayev, I. Azimov, N. Sonin. Toshkent 2019
2. Biologiya (10 sinf). A. G'afurov, A. Abdulkarimov , J. Tolipova, O. Ishankulov, M. Umaraliyeva, I. Abduraxmonova. Toshkent, Sharq nashriyoti. 2017
3. Genetika va biotexnologiya (genetika). P. S. Sobirov, A. K. Kaxarov, A. A. Xushvaqto'v, E. S. Shaptakov. "O'zbekiston faylasuflari milliy jamiyati" nashriyoti. Toshkent 2019

ФИО автора: Abdulhamidov Anvarjon Alisher ugli

Andijan Institute of Agriculture and agrotechnologies

Master of specialty" plant protection (biological protection)"

Uzbekistan, Andijan

Название публикации: «THE EFFECT OF THE CHEMICAL PREPARATION
“TINTUL DUO” AGAINST YELLOW AND BROWN RUST DISEASE IN
AUTUMN»

Annotation: *In the article, the effect of the chemical substance Tintul duo on the fall rust disease in the affected area was studied, as a result of which tintul duo systemic fungicide was applied to the autumn soil mass in the norm of 300 gr/ha while the plant rust disease was diagnosed by 12.7 percent less than the control and the*

Keywords: *Yellow rust, fungal, spike, disease, dressing, degree, spore, preparation, cure, moisture, wind, grain, field, season.*

In World Farming, it is mainly cultivated soft or simple and hard. The remaining species are sown in very small quantities. Bug'doy was known in the countries of Old and Central Asia in 7-6 thousand BC. It began to be planted in North America from the 17th century. Bug'doy is sown in the north to Sweden, in Russia, in the south to the southern borders of Australia, South America, Africa. The world's sown fields are worth 250 million dollars. about a hectare, about 30% of the grain grown falls on average, and this is about 360 million hectares. T is more than a vegan. Russia, Kazakhstan, China, the United States, India, and Uzbekistan can be cited as examples for the main countries. In autumn, the farm is of great importance, because the Dogi is nutritious, and in its composition there are proteins (from 10-12% to 20-25%, in wild species 25-30%), starch (60-64%), as well as fats (2%), vitamins, trace elements, mineral substances, etc. Doni, kepagi and other waste valuable feed, raw materials for the mixed feed industry. Somoni cannibal and tubing, building material; from the STEM is made of paper, cardboard, wrapping material, baskets, hats are used for

weaving. Blue Mass is given to the mole, and also silage. From cereals of different varieties, they are produced, cereals, alcohol, starch and other products.

The main task of Endi is to deliver an average yield of 55-60 cents per hectare and more in the fields irrigated in recent years in order to fully meet the needs of our people for grain products. In order to obtain a high yield in crop husbandry should be used Fuller opportunities, planting periods and norms of bug'doy varieties in each region is a guarantee of abundant harvest. When planted early in autumn varieties with grain sown with Spike, the upper part of the earth grows more and until winter begins to germinate in some varieties, the bunda winters poorly with damage from all kinds of diseases in the plant and the yield decreases, even when planted late, the plant does not germinate well, significantly adversely affects.

In addition to conducting agrotechnical measures to obtain an abundant harvest from autumn, it is important to conduct effective measures to combat its diseases. Yellow and brown rust diseases cause serious damage to the grain crop. This disease is extremely dangerous, its wide spread and development is accompanied by a rapid and gradual exchange of open air with favorable conditions, in high humidity, its spores begin to grow, and at a temperature of 2 degrees, they enter the plant tissue. When the average temperature for the rapid spread and development of the disease is 8-15 degrees, the mass increases and spreads to the grain fields. Brown rust disease develops well at a slightly higher temperature, that is, at 16-22 degrees. In the following years, a number of regions have developed ecosystems that have adapted to the development of this disease in higher temperatures. Even in the regions, the disease is extreme, spreading in the form of epiphytomas. Autumn is affected by rust, the surface of the Leaf, which retains its green hue, including the development of autumn plants, weakens the roots, the absorption of nutrients and water slows down, the height of the low stem becomes thin, the tendency to lie down increases, the number of flower spike decreases, the grain becomes brittle and the gross yield decreases.

It is desirable to use effective methods against fungal diseases that are encountered in the grain fields of our republic. One of the most effective measures is primarily the planting of disease-resistant varieties and the Prevention of the spread of the disease.

Measures for the chemical fight against diseases of grain crops with Virgo begin when the degree of morbidity of the plant is about 5-20%. It is necessary to conduct a prophylactic chemical struggle in areas prone to infection with rust diseases.

If measures are not taken to effectively combat these diseases in a timely manner, the farmer and the cluster farm will destroy up to 50-60 percent of the crop grown from the Tamon. In order to reduce the impact strength of rust-causing fungi on plants, to increase the resistance ability of plants to this pathogen, the following scheme was carried out in the conditions of educational experience of Andijan Institute of Agriculture and agrotechnologies in order to take into account the above data. .

1. Control

2. Template Splish 30% feed.k. 0,2-0,3 l /

3. Tintul duo 20% 0.2-0.3 l/

The experiment was conducted in 4 variants of 3 replications.

The area occupied by one option is 324 m², to which the variety “Tanya” was selected for planting.

In the experiment, all the stages of development, from the germination of the planted autumn tree to its ripening, were carried out. Accounts and observations G.G.Gataulina and M.G. It was carried out by the method of Obbedkov (2000 year).

From the data obtained on the diagnosis of autumn seedlings with yellow and brown rust diseases by experimental options, it is known that yellow rust disease was initially manifested from 13 April in seedlings with control options, by this period, the incidence was observed at 19 April in autumn seedlings with Tintul duo sprinkled on a hectare of 0.3 l/ha. The difference between them was 6 days. When infected with brown rust the case of infected with brown rust was 8.7 percent if the seedlings in the variants that worked with the Tintul duo were infected by 12.7 percent less than when the seedlings were controlled with yellow rust.

THE EFFECT OF THE CHEMICAL SUBSTANCE TINTUL DUO ON RUST DISEASE AND SUSCEPTIBILITY OF AUTUMN WILLOW

T/r	Experience options	Yellow rust-infected % account		Brown rust infected % account		Dressing ts/ga	Weight of 1000 pieces of grain
		1.V	15.V	1.V	15.V		
1	Control	8.2	17.4	3.4	12.4	49.8	39.7
2	Template Splesh 30% feed.k. 0,2-0,3 l / ha	5.3	8.9	3.0	9.7	54.5	40.3
3	Tintul duo 20% 0.2-0.3 l/ha	2.2	5.8	2.3	8.5	57.8	41.0

In the experiment, the effectiveness of chemicals is assessed by the effect of autumn rustiness on reduced acidity. According to the data obtained, it is most valued for its effect on fertility. According to the information obtained, the chemical substance Tintul duo according to the most specificity options turned out to be the variant used. In this variant, more dressing was collected on 8 ts/ha than on the control option.

In conclusion, we can say that the optimal norm of the drug Tintul duo in reducing rust disease in autumn is 0.3 l/gadeb. This norm not only reduces the germination of plants with yellow and brown rust, but also leads to an increase in the tolerance to this disease.

LIST OF USED LITERATURE:

1. Shoumarov X.B, Kholmiraev D.K and others “the effect of fertilizer on Autumn soil fertility of miners”
2. .Isaev S.X”study of the effect of changes in chemical composition and quality indicators of Tanyaoyoy Dogi”

3. Tursunav.S, Kyrgyzstan.C.”The impact of autumn planting times on its fertility"
4. Yakubjonov A.Y “use of resource-saving technologies and solution of environmental problems in increasing competitiveness of agricultural products”

ФИО автора: Saidmurodova Sevinch Xasan qizi

Toshkent pediatriya tibbiyot instituti

2-Pediatriya fakulteti 1-bosqich

108-guruh talabasi

Название публикации: «BUYRAK KASALLIKLARI VA UNI DAVOLASH USULLARI»

Annotatsiya: Ushbu maqolada buyrak kasalliklari, alomatlari, turlari, tashxislash va davolash usullari to'g'risida so'z yuritilgan.

Kalit so'zlar: semizlik, qandli diabet, pielonefrit, gidronefroz, glomerulonefrit, buyrak distopiyasi, urolitiaz, sistinuriy, tubulyopatiya, nefroskleroz, pionefroz, nefropatiya, ksantogranulematoz, pielonefrit, albuminuriya proteiruniya.

Erkak va ayollarda buyrak kasalliklari - siydik tizimining ushbu a'zolari normal faoliyatiga to'sqinlik qiladigan turli patologiyalarni o'z ichiga oladi. Buyrak kasalliklarining har birining o'ziga xosligi, turli klinik ko'rinishi va davolash usullari mavjud. Aslida ko'plab buyrak kasalliklari asimptomatik, ya'ni alomatlarsiz kechadi va be'morlar o'z salomatliklari bilan mavjud muammolar haqida bilishmaydi. Shuning uchun, buyrakning asosiy kasalliklari qanday bo'lishini tushunish, uning alomatlari va davosini bilish muhimdir.

Buyraklar normal ishlamay qo'yganda qonda kalsiy miqdori keskin ravishda oshadi, kalsiy esa qon tomir devorlarida ko'chib, to'planish xususiyatiga ega. Buning natijasida qon tomir bo'shlig'i torayadi. Shu sabab buyrak yetishmovchiligi bo'lgan bemorlarning ko'proq qismi 30-40 yoshida vafot etadi. Bunday holatda o'lim sababi yurak qon-tomir kasalliklari hisoblanadi. Buyrak patologiyasi bilan og'rigan bemorlarda kasallik o'z vaqtida aniqlansa, davolash ham samarali, ham arzonroq bo'ladi shuning uchun yiliga bir marta ultratovushli tekshiruvdan o'tlazish, tegishli tahlillar topshirib turish tavsiya etiladi. Ayniqsa, xavf guruhida bo'lgan shaxslar, xususan gipertonik be'morlar, qandli diabet bilan kasallanganlar, semizlik va aterosklerozdan aziyat chekadiganlar bunga qat'iy rioya qilishlari kerak. Shuni esda

tutish kerakki, quyidagi omillar buyrak kasalliklarining boshlanishiga turtki bo'lishi mumkin.

-Tana vaznining keskin pasayishi, bunda sabab bo'lib buyrakni o'rab turgan yog'li kapsulaning kamayishi xizmat qiladi.

-Semizlik.Ortiqcha yog' buyrakka bosim o'tkazib, uning ishini yomonlashtiradi.Bundan tashqari semizlikda qon tomirlar tonusi yomonlashadi.

-Qandli diabet.Zarali odatlar(chekish va spirtli ichimliklarni suise'mol qilish).Spirtli ichimlik suvsizlanishiga olib kelishi natijasida qon quyuqlashadi, tamaki tutuni esa eng kuchli kanserogendir.Bularning hammasi buyraklarning ishiga salbiy ta'air ko'rsatadi.

-Yuqori qon bosimi buyrak qon tomirlariga zarar yetkazadi va ularning faoliyatini buzlishiga sabab bo'ladi.

Buyrak faoliyatidagi buzilish alomatlari:

-Ko'z ostida xaltalar paydo bo'lishi bilan kechadigan yuzning shishishi, oyoqlarning shishishi.Kechga kelib shishlar qaytadi.Teri quruq, rangsiz, ehtimol sarg'aygan bo'ladi.

-Pielonefrit va gidronefrozga bel sohasidagi og'riqlar ishora qilishi mumkin.

-Tez charchash kuchsizlik, bosh og'rig'i, isitma -bu kasalliklarning hammasi buyrak kasalligidan shubha qilishga undaydi.

-Shifokorga borish uchun o'rinli sabab bo'lib siydikning hidi, rangi, miqdori buzlishi, xizmat qiladi.

Buyrak kasalligi-Pielonefrit

Pielonefrit-surunkali buyrak kasalligi. Kasallik urologik amaliyotda keng tarqalgan.Urologga qilingan barcha tashriflar holatlarining 2/3 qismi o'tkir yoki surunkali pielonefrit kasalligiga tashxis qo'yish bilan yakunlanadi.

Buyrakning yomon sifatli o'smalari -buyrak to'qimasining turfa xil yomon sifatli transformatsiyalarini birlashtiradigan kasallik guruhlaridir. Onkologik kasalliklarining umumiy massasi ichra buyrak saratoni 2-3 foiz hollarda uchraydi. Ko'pincha kasallikdan 40 dan oshgan kishilar aziyat chekadi. Glomerulonefrit -sabablari, alomatlari, tashxislash, davolash, asoratlari Glomerulonefrit(yunoncha glamerulo-buyrak koptokchasi, neprihtis - buyrak yallig'lanishi koptokchaviy nefrit)-bu immunoyallig'lanishli buyraklar kasalligi asosan buyrak koptokchalarining shikastlanishi bilan kechadi. Ba'zan jarayonga intersistial to'qima va buyrak naychalari jalb qilinadi. Glomerulonefrit mustaqillik kasallik shaklida kechishi yoki muayyan tizimli kasalliklarda (infeksiyali endokartit,, gemmoragik vaskulit, tizimli qizil erimatoz) rivojlanishi mumkin. Ko'p hollarda glomerulonefritning rivojlanishi organizmning infeksiyon tabiatli antigenlarga nisbatan ortiqcha immun reaksiyasi bilan bog'liq. Bundan tashqari buyrakning shikastlanishi autoantitanelarning vayronkor ta'siri natijasida yuzaga keladigan glomerulonefritning autoimmun shakli ham mavjud. Glomerulonefritda antigen antitana komplekslari buyrak koptokchalarining kapilyarlarida to'planib boradi, natijada birlamchi siydik ishlab chiqarish jarayoni buziladi, organizmda suv, tuzlar va modda almashinuvi mahsulotlari ushlanib qoladi, antigipertenziv omillar darajasi kamayadi. Bularning barchasi arterial gipertenziya va buyrak yetishmovchiligi rivojlanishiga olib keladi. Glomerulonefrit tana haroratining ko'tarilishi (kuchli gipertermiya ehtimoli mavjud) umumiy zaiflik, ko'ngil aynishi, ishtahaning pasayishi, bosh og'rig'i va bel sohasidagi og'riq bilan boshlanadi. Bemor oqarib ketadi uning qovoqlari shishgan bo'ladi. O'tkir glomerulonefritda dastlabki 3-5 kunda diurezning kamayishi kuzatiladi. Keyin chiqariladigan siydik miqdori ortadi, ammo uning nisbiy zichligi kamayadi. Glomerulonefritning yana bir doimiy va ajralmas belgisi -gematuriya (siydikda qon borligi) 83%-85% hollarda mikrogematuriya rivojlanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. A.Ahmedov G.Ziyamutdinova : Anatomiya, fiziologiya va patologiya
2. O.Mavlonov, T.Tilavov, B.Aminov Bilogiya(Odam va uning salomatligi)

"O'qituvchi" nashriyot matbaa-ijodiy uyi. Toshkent-2019

3.E.Nuritdinov Odam fiziologiyasi Toshkent "Aloqachi"-2005

4.<http://kutubxonachi.uz>

ФИО автора: *Муталибхонова Мунисхон Фахриддинхон қизи*

студентка Наманганского государственного университета

Название публикации: «ИННОВАЦИОННОЕ МЫШЛЕНИЕ: СИСТЕМНЫЙ ПОДХОД»

Аннотация: В статье точки зрения системного подхода проанализированы онтологические, гносеологические, методологические, аксиологические аспекты формирования инновационного мышления.

Ключевые слова: инновация, инновационная деятельность, инновационное мышление, системный подход, непрерывное образование, нестандартные подходы, синергетика.

ИННОВАЦИОН ТАФАККУР: ТИЗИМЛИ ЁНДАШУВ

Муталибхонова Мунисхон Фахриддинхон қизи
Наманган давлат университети талабаси

Аннотация: Маколада ёшларимиздаги инновацион тафаккурнинг онтологик, гносеологик, методологик, ҳамда аксиологик қирралари – тизимлилик тамойили асосида таҳлил этилган.

Калит сўзлар: Инновация, инновацион фаолият, инновацион тафаккур тизимли таҳлил, узлуксиз талим, ноананавий ёндашувлар, синергетика.

INNOVATIVE THINKING: A SYSTEMATIC APPROACH

Mutalibkhonova Muniskhon Faxriddinkhon qizi
student of Namangan state university

Annotation: The article describes the view by systematical approach through analyzing anthology, gnosiological, methodological, axiological aspects formation of innovational thinking.

Key words: innovation activities, innovation thinking, systematical approach education, non-standard compositions, synergetics.

«Мы поставили перед собой великую цель построить третью стену эпохи Возрождения, для которой нам необходимо создать среду и условия, которые будут воспитывать новых хорезмийцев, Беруни, Ибн Сино, Улугбеков, Навои и Бабурсов. При этом, прежде всего, развитие образования и воспитания, принятие решений о здоровом образе жизни, развитие науки и инноваций должны служить основными столпами нашей национальной идеи» [1] Общеизвестно, что инновация - деятельность которой является предметом нашей молодежи - организация полноценного формирования воли, внимания - внимания, таланта, интуитивных процессов на систематической основе. Потому что медиация - это способ сосредоточить свое мышление на одном объекте, способ мышления, основанный на устранении всех чужеродных факторов, отвлекающих молодых людей.

Первый этап медиации, на наш взгляд, должен начинаться с порога семейного воспитания. Основная причина этого заключается в том, что по крайней мере 70% информационного банка, который человеческий ребенок может получить в течение жизни, относится к возрасту не менее 5 лет, по мнению ученых всего мира. В связи с этим уважаемый Ш.М. Закон Республики Узбекистан «О государственной молодежной политике», подписанный Мирзиёевым 14 сентября 2016 года, а также статья 5 «Содействие духовному, интеллектуальному, физическому и нравственному развитию молодежи», а также меры по радикальному совершенствованию управления дошкольное образование. Следует отметить, что методической основой могут служить постановления от 30 сентября 2017 г., а также Постановление № 2909 от 20 апреля 2017 г. «О мерах по дальнейшему развитию системы высшего образования». [2] В дополнение к указанным выше установкам, лежащим в основе формирования инновационной активности нашей молодежи, целесообразно опираться на взгляды, высказываемые мыслителями прошлого на основе диалектики истории и логики. Например, китайский мыслитель Чжуан-Цзи научился видеть в темноте, слышать в тишине. Тогда вы увидите свет между тьмой, вы услышите гармонию между тишиной. Итальянский мыслитель Галилей - Я предпочитаю открывать маленькую правду о тривиальных вещах, чем долго спорить о больших проблемах и ничего не добиваться. Французский мыслитель Декарт сказал, что недостаточно быть умным, самое главное - уметь применять разум на практике. Голландский мыслитель Спиноза сказал, что сердца можно покорить не оружием, а любовью и благородством. Немецкий мыслитель Кант утверждает, что нужно учить думать, а не думать.

Наш соотечественник - великий ученый Абу Наср Фароби обращает внимание на 12 человеческих качеств мотивации:

1. Мудрость
2. Четкая память
3. Познание
4. Риторика
5. Жажда знаний
6. Умение поддерживать норму.
7. Любовь к честности и ненависть ко лжи.
8. Дворянство
9. Ненависть к богатству
10. Правосудие
11. Настойчивость [3]

Такие люди, на наш взгляд, играют очень важную роль в формировании инновационного мышления в нашей молодежи. Многолетний опыт и наблюдения показывают, что молодому поколению с черствым сердцем очень важно - с момента рождения и способности воспринимать это - развить интерес к событиям вокруг них. Это фундаментальная основа нравственного воспитания. При этом с самых ранних этапов воспитания детей желательно развивать навыки выполнения задач, связанных с воспитанием очень легкой формы труда. В этом случае особое значение приобретают знания повседневной жизни, знание средств игры (в том числе игр, оттачивающих мышление). Помимо вышеперечисленных областей образования, неопределима роль экологического, юридического и эстетического образования в правильной организации инновационного мышления. На этой основе синтез научных знаний высокого уровня между существующими образовательными аспектами, а также углубление процесса интеграции между ними выведут инновационную деятельность на новый уровень качества.

В результате у человека, являющегося объектом инновационного процесса, поджелудочная железа становится сверхактивной. Это дает новый импульс формированию внимания, а также процессу медитации. Вышеупомянутые изменения в конечном итоге являются причиной позитивных изменений в инновационной активности. Эти особенности, в свою очередь, зависят от уровня структурной структуры рассматриваемого процесса. В этом контексте привлечение внимания молодежи целесообразно на нестандартных подходах, таких как нелинейность, динамизм, оригинальность, стохастичность, целостность. Другими словами, принятие решений инновационного мышления в

полном смысле этого слова - это нетрадиционный подход к развитию, основанный на линейных параметрах развития, без отклонения от них. наоборот, нестабильных состояний в инновационной деятельности, и на основе их взаимной интеграции, связанной с решением проблемы, формируется система интегрированных знаний. Сформированные таким образом интегральные аспекты инновационного мышления влияют на эколого-экономическое мышление, которое еще не имеет полноценного статуса в современной науке, что является важным фактором эколого-экономического развития нашей молодежи.

Это сыграет важную роль в поиске полного решения ноосферогенеза, предсказанного академиком В.И. Вернадским. Следует отметить, что фундаментальная основа инновационного мышления в нашей молодежи - во-первых, неразрывно связана с семейным воспитанием, во-вторых, с параметрами качества на всех уровнях непрерывного образования. С логико-эпистемологической точки зрения, основанной на многолетних наблюдениях и опыте, мы считаем, что эволюция инновационного мышления, сочетающего в себе вышеупомянутые свойства и характеристики, может быть основана на принципе систематизации посредством следующих шагов. На современном этапе инновационного образования - прежде всего, можно отметить, что оно состоит из сложных, систематических особенностей, процессы в которых постоянно обновляются. При этом основными участниками процесса являются субъект (учитель), объект (получатель), т.е. обе стороны, исходя из требований современности, оптимальной организации состояния самоорганизации, понимания, управления в синергетический смысл.

С другой стороны - в инновационном образовании происходят кардинальные качественные изменения статуса предмета с диалектической точки зрения, то есть - сейчас - предмет обучения и воспитания - задача не только информирования, но и сосредоточения всего. его внимание - усилить образ мышления объекта. Говоря языком физики, способность превратить потенциальную возможность в мозгу в кинетическую возможность является, в физиологическом смысле, требованием времени в мозгу.

Для этого субъект - всеобъемлющая, глубокая философская культура, а на основе мировоззрения, побуждающая к наблюдению за объектом в образовательном процессе - широкий путь к самостоятельной деятельности, неустанным поискам, широкой эрудиции и познанию. создание специфической страсти - возможны изменения. Великий немецкий философ Гегель был абсолютно прав, когда выдвинул идею о том, что страсть может лежать в основе

великих произведений вселенной. От испытуемого требуется, чтобы во время работы он выполнял больше творческой работы не только визуально, но и с помощью мозга. Другими словами, он должен был синтезировать искусство и философию в диалектическом смысле вместе с различными отраслями науки. В современном развитии эффективность инновационной деятельности определяется тем, насколько субъект занимает рыцарское положение в науке. Принципы философии, такие как единство, взаимозависимость и связь, развитие, имеют методологический статус в решении рассматриваемых проблем. Основная причина этого в том, что инновационное образование требует от субъекта образования глубокой философской культуры и мышления. Таким образом, философские принципы своим величием и жизненной важностью открывают новые горизонты для формирования новаторского мышления в современном молодежном образовательном процессе.

На наш взгляд, можно отметить следующие этапы в связи с формированием инновационного мышления у нашей молодежи на систематической основе.

Первый - этап аффекта - связан с активизацией поджелудочной железы.

Второй этап - благотворительность.

В качестве доказательства этого, например, Абу Али ибн Сина предсказал существование бактерий за 2-3 века до Луи Пастера.

Третий шаг - научиться жить с завистью, а не с ревностью. Это можно обосновать следующими фактами. Например, Абу Райхан аль-Бируни предсказал существование Америки еще до Колумба. Кроме того, удельный вес минералов Бируни близок к 0,01 по шкале MOOS; То, что Улугбек составил таблицу звезд, относящуюся к науке астрономии, открыл законы расположения минералов академика Хабиба Абдуллаева и до сих пор сохраняет свое значение, можно отметить как свидетельство зависти.

Четвертый этап - настойчивость. Пример тому - публикация 10-сторонних работ академика Азиза Каюмова, 30-летнего исследования творчества академика Иззат Султана Навои. Также стоит опубликовать 20-сторонние академические произведения нашего академического писателя Ойбека. Рассказывают, что Абу Наср аль-Фараби сказал, что он прочитал «Метафизику» Аристотеля 40 раз, но ему следует прочитать ее еще раз.

Согласно рассказам, Аллах повелел Сулейману (мир ему и благословение Аллаха) выбирать между знанием и богатством, так что Сулейман (да благословит его Аллах и приветствует) выбрал знание. Тогда Всевышний

даровал ему и знания, и богатство, и государство. Халаф Ибн Айюб - Аль-Балхи: Он учит мусульманина, что размышления о знаниях - это молитва, равная посту, а учить кого-то - то же самое, что молиться ночью. Японские юристы составят план действий на основе следующего плана комплексного развития страны.

- 1) Изучение Китая с жаждой.
- 2) Из США - основы свободной экономики.
- 3) Из Англии - военно-морская промышленность.
- 4) Из Франции и Пруссии - те, кто изучал гуманитарное право.

Томас Эдисон получил 4098 патентов на свои изобретения в области технологий. В возрасте 22 лет он заработал 40 миллионов долларов, а к 50 годам он работал 19,5 часов в день, затем 18 часов в день. Одевалась просто, не любила жизнь, не употребляла алкоголь, жила долго, совсем не болела.

Пятый этап - настойчивость. В доказательство этого Абу Али ибн Сина написал в своих философских повествованиях: Тот, кто отказывается достичь совершенства, боится больше всех ».

Шестой этап - настойчивость. Согласно современным медицинским данным, человек мотивирован быть здоровым и сильным. По данным современной науки - формирование рвения в человеке в полном смысле этого слова.

- 1) 20% к генетическим факторам
- 2) 20% на окружающую среду
- 3) 60% зависит от образа жизни.

Это наш уважающий себя Президент Ш.М. Практическая значимость решений и указов Мирзиёева, направленных на оздоровление нашего народа, очень высока. Таким образом, формирование инновационного мышления у нашей молодежи напрямую связано со следующими процессами, которые неразрывно связаны друг с другом. В основном они следующие.

- 1) Экстироз
- 2) Сюрприз
- 3) Хавас
- 4) Смелость
- 5) Матонат

6) Энтузиазм.

Согласно современной науке, инновационное мышление напрямую связано с деятельностью мозга человека. Чем выше эта связь, тем выше качество новаторского мышления в нашей молодежи. Возникающие из грудной клетки в мозгу человека действия также имеют большое значение. В эпистемологическом смысле знание предмета - знание, связанное с усилением внимания к нестабильности, а не со стабильностью объекта, и, таким образом, с преобразованием нестабильности в стабильность - является важным фактором роста инновационного мышления. В сознании человека - в мозгу, являющемся местом его мышления, изумрудные состояния, а также интуитивная деятельность заставляют подойти к нему с диалектической и синергетической точки зрения по отношению к реальному миру.

Помимо вышеперечисленных факторов - баланс фундаментальных и практических знаний в человеческом факторе - имеет прямое влияние на формирование инновационного мышления у молодежи. Халаф Ибн Айюб - Аль-Балхи: Он учит мусульманина, что размышления о знаниях - это молитва, равная посту, а учить кого-то - то же самое, что молиться ночью. Японские юристы составят план действий на основе следующего плана комплексного развития страны. Помимо вышеперечисленных факторов - баланс фундаментальных и практических знаний в человеческом факторе - имеет прямое влияние на формирование инновационного мышления у молодежи.

Сбалансированный подход к вопросам теории и практики, а также к жизненным потребностям активизирует активность мышления. Человечество в настоящее время живет в эпоху быстрой глобализации и информационных потоков. Несомненно, статус инновационного мышления высок, когда такая деятельность организована целенаправленно. Поэтому не количество информационного банка, а его качественные параметры становятся важным фактором формирования ценности - инновационного мышления. В современном научном мировоззрении - установлении высокого уровня взаимосвязи между различными дисциплинами - возникает ряд новых научных идей инновационного значения. В свою очередь, процесс обработки таких научных новшеств и превращения их в интеллектуальную собственность немислим без новаторского мышления.

Различные неблагоприятные ситуации, происходящие в мире, обращают внимание на необходимость формирования нестандартного образа мышления по отношению к человеку. Оптимальный уровень решения проблемы во многом напрямую связан с качественными параметрами инновационного мышления.

Другими словами, углубление существующей интеграции между различными аргументами человеческого мышления, ускорение синтеза научных знаний - в конечном итоге переход молодых людей к инновационному мышлению - нестабильность к стабильности, неопределенность к ясности - в поиске решений проблем. - обретает методологический смысл и содержание дальнейшая активизация технологических процессов - появление новых знаний гносеологического содержания. В процессе формирования инновационного мышления у нашей молодежи - помимо вышеперечисленных факторов - особенно серьезное внимание к параметру современности - стало еще более актуальным. Основная причина этого - растущее количество противоречий и противоречий в мире, включая международный терроризм, экстремизм, сепаратизм и радикализм.

Кроме того, некоторые из наших молодых людей имеют тенденцию слишком привязываться к виртуальному миру - это риск - особая опасность. Виртуальный мир - это объективный процесс, которому нельзя препятствовать. Поэтому в его устранении очень важно формировать определенную культуру потребления с семейного порога. Вместе с тем, в достижении поставленной цели в сложившейся ситуации бывают случаи, когда часть нашей молодежи в определенном смысле отстает от требований общественного сознания, существующего общественного бытия, на что необходимо своевременно обращать внимание. На практике формирование относительной самостоятельности общественного сознания нашей молодежи в полном смысле - поднимает их инновационную деятельность на новый качественный уровень. Для этого стало жизненно необходимо научить нашу молодежь мыслить стабильно, а также мыслить в глобальном масштабе. Глобальное сознание или мышление, которые занимают важное место в системе общественного сознания, невозможно представить без стабилизированного сознания. Неоценима роль существующих в стране институтов прогнозирования в формировании инновационного мышления молодежи. На основе их деятельности - глобального прогнозирования, проектирования, планирования - есть современные доказательства того, что они полагаются на них в управлении общественной жизнью. Их анализ и обработка - превращение молодежи в интеллектуальную субъектность - дает уникальный импульс развитию инновационного мышления. Текущий период требует организации действий на локальном уровне - мышления на глобальном уровне - связанных с решением рассматриваемой проблемы. Эти процессы немыслимы без новаторского мышления на стандартном уровне.

На этой основе - прямая связь со стабильным мышлением - формируются конструктивные отношения. В свою очередь, стабилизированный разум положительно решает проблемы виртуального мира - напрямую связанные с инновационным мышлением - и ведет к широкому спектру действий, таких как самосознание, организация управления в синергетическом смысле. Потому что сейчас в виртуальном мире есть специфические проблемы, которые охватывают аспекты, связанные с манипулированием человеком (подчинение через интеллектуальную зависимость). Однако, несмотря на это, формирование культуры потребления информации, которая напрямую связана с деятельностью нашей молодежи через инновационное мышление, становится требованием современности. Основная причина этого в том, что в нынешнюю эпоху глобализации информационные потоки становятся все более плотными. Помимо того, что количество информации, циркулирующей в обществе, за последние 50 лет увеличилось в миллионы раз - растет и ее количество. Основываясь на приведенных выше аргументах и мнениях, следует отметить, что для полноценного развития инновационного мышления у молодежи необходимо формирование определенного психологического пространства, которое напрямую связано с семейным этапом. Потому что - если социальный, особенно психологический, статус молодых людей нормальный - проблемы инновационного мышления могут быть решены положительно. В принципе, есть реальная возможность увидеть нашу Родину - одну из самых развитых стран мира. В дополнение к вышеупомянутым взглядам на состояние инновационного мышления важно отметить следующее. Прежде всего, новаторское мышление, которое необходимо сформировать у нашей молодежи, зависит от процесса анализа, усвоения и обработки большого количества информации, доступной в обществе - качественно. Поскольку постоянно увеличивающийся объем информации делает жизненно важным решение проблем между ее своевременным получением и обработкой, основной причиной этого является разнообразие диапазона инновационного мышления.

Во-вторых, если мы рассматриваем инновационное мышление как некое целое, оно состоит из его частей - интуиции, восприятия, воображения, понимания, обсуждения и выводов, которые играют важную роль в рассматриваемой ситуации. Баланс, гармония и взаимозависимость между ними как единой системой в конечном итоге определяет суть новаторского мышления. Активизация этих процессов немыслима без интуитивных процессов, которые играют важную роль в поднятии инновационного мышления нашей молодежи на новый уровень. Хотя эмпирический уровень познания в интуитивных процессах не учитывается, но, на наш взгляд, роль отмеченных вопросов в его реализации

несравнима. Поскольку эмпирический уровень знаний - для его теоретического уровня - создает уникальную основу - он создает реальные возможности для развития интуитивной деятельности. В то же время углубление логико-гносеологического содержания сформированного на этой основе знания показывает его положительное влияние на инновационные процессы. Одной из основных функций инновационного мышления является его коммуникативное, то есть своевременная передача определенной информационной системы от первоисточников субъекту, то есть получателю информации, ее усвоение и обработка.

Кроме того, есть все основания говорить о его накопительной, ресурсообразующей, синтезирующей, интегративной функциях. На основе функций, связанных с вышеупомянутым инновационным процессом, молодые люди приобретают банк знаний гносеологического значения, сочетающий в себе качественно новые черты и характеристики. В то же время новые неоткрытые аспекты человеческой деятельности имеют первостепенное значение. В связи с тем, что около 35% населения моложе 16 лет, более 62% моложе 30 лет, короче говоря, новаторское мышление в конечном итоге приведет к пику духовного роста в нашем обществе.

На наш взгляд, состояние инновационного мышления, связанного с деятельностью молодежи, синергетически связанной с духовным миром человека, состоит из трех этапов:

Первая стадия - потеря сознания.

Второй - сознание.

Третье - подсознание.

На начальном этапе в деятельности человека наблюдаются неустойчивые состояния или случайные процессы. Однако из-за скрытой необходимости этого совпадения поиск неизвестных науке особенностей является важным фактором трансформации нестабильных условий в инновациях. На втором этапе интеграция между субъективным и объективным состояниями человеческой деятельности начинает ускоряться. На третьем этапе интенсифицируется идея инновационного мышления, которое напрямую связано с активностью субъекта, самосознанием, организацией и управлением, активацией подсознательного мозга в головном мозге, который является местом рефлексии. , качественные изменения зернистых клеток.

Окончательный вывод состоит в том, что инновационный образ мышления в нашей молодежи должен определяться систематическим образом:

1. Он формируется на основе интеграции знаний, существующих в человеческом мышлении, а также на высоком уровне научного синтеза.
2. В познании, сформированном в гносеологическом смысле, - требуется гармония между его эмпирическим и теоретическим уровнями.
3. В аксиологическом смысле новое знание - уникальная ценность - приобретает ценность.
4. В связи с тем, что общественное сознание опережает социальное существо и обладает относительной независимостью, наиболее острые проблемы, с которыми сталкивается человечество, трансцендентны, и акцент на процессах их решения становится более интенсивным.
5. В нашем повседневном словарном запасе формируются нестандартные подходы и обнаруживаются элементы устойчивости.

Это создаст качественные изменения в духовной жизни нашего общества и создаст прочную основу для открытия горизонтов, связанных с развитием нашего нового Узбекистана.

ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА.

1. Обращение к Олий Мажлису Мирзиёев Ш.М. Народное выступление 29 декабря 2020 г.
2. Указ Президента Республики Узбекистан № ПФ-6108 от 06.11.2020 «О мерах по развитию образования и науки в новый период развития Узбекистана».
3. М. Я. Исмоилов. Методологические основы современной Экология. Т, Фан., 1996 В 40.

ФИО автора: Abduraimova Manzura

„Milliy g’oya, ma’naviyat asoslari va huquq ta’limi”

kafedrası o’qituvchisi

Название публикации: «SHAYBONIYLAR VA BOBURIYLAR O’RTASIDAGI XALQARO MUNOSABATLAR»

Annotatsiya: *Shayboniylarning hokimiyat tepasiga kelishi bilan XVI asrning ikkinchi yarmi Buxoroning siyosiy markaz sifatidagi roli osha boshlaydi. XVI asr ikkinchi yarmida Buxoro xonligining qo’shni davlatlar bilan olib borgan diplomatik, savdo va madaniy aloqalarini o’zbek davlatchiligi tarixida muhim ahamiyatga egadir. Diplomatik munosabatlarning shakllanishida ayniqsa Hindiston bilan olib borilgan tashqi aloqalar, elchilik munosabatlari juda muhimdir. Bu har ikkala davlat siyosatida davlatlar mustahkamligining asosi bo’lib xizmat qildi.*

Kalit so’zlar: *Shayboniylar davlati, dodxoh, naqib, shig’ovul, elchi diplomatik munosabatlar, iqtisodiy va madaniy aloqalar.*

Shayboniy sulola vakillarining davlatchilik tarixidagi xizmati buyukdirki, ayniqsa Shayboniyxonning siyosat maydoniga chiqishi temuriylar saltanatining parokandalikka uchragan davriga to’g’ri keladi. Movarounnahrda tarixiy vaziyatni to’g’ri baholay olgan Shayboniyxon hududlarni ishg’ol etishga kirishadi va XVI asrda tashkil topgan Shayboniylar davlati tarixda o’z o’rniga ega davlat barpo etganligi bilan ajralib turadi. Bunga Shayboniy humkdorlardan bo’lmish Shayboniyxon, Ubaydullaxon, Abdullaxon II davrida davlat o’z ravnaqining cho’qqisiga erishganini manbalarni tahlil qilish orqali aniqlash mumkin bo’ladi. Ayniqsa iqtisodiy, ijtimoiy, siyosiy, madaniy va xalqaro munosabatlarning ancha taraqqiy etgani kuzatiladi. Ichki va tashqi munosabatlarning mustahkamligini ta’minlashda xalqaro aloqalarning o’rni beqiyos bo’lib, shayboniylar davlati ham bundan mustasno bo’lmagan holda xalqaro diplomatik munosabatlarni tartibga soladi. Eron, Afg’oniston, Hindiston, Rossiya va

Usmonlilar imperiyasi bilan xalqaro aloqalar o'rnatadi. Murakkab harbiy-siyosiy vaziyatga qaramasdan tashqi munosabatlar savdo aloqalari orqali ta'minlab kelinadi.

Xonlikda tashqi savdoni tashkil etishda elchilarning xizmati katta bo'lgan, chunki diplomatik aloqalarning yaqinligi savdo tijoratining rivojiga ijobiy ya'sir etgan. Shuningdek, Shayboniylar davlatida savdo va tashqi munosabatlarni o'rnatishda lavozimlar joriy etilgan bo'lib, bular qatorida naqib, dodxoh, shig'ovul lavozimlari diplomatik munosabatlarni o'rnatishga mas'ul bo'lishgan. Naqibga mas'uliyatli elchilik vazifasi yuklatilgan, shu bilan birga harbiy yurishlarni uyushtirish, dushman harbiy imkoniyatlarini o'rganish ishlari topshirilgan. Dodxoh lavozimi esa - dargohga tushgan arzlarni qabul qilish, javob berish hamda mamlakatdagi ijtimoiy adolat ishlariga mas'ullik bilan birga, elchilarni qabul qilish, elchilik yumushlarini tashkil etish, shaxsan elchi sifatida boshqa mamlakatga borish ishlarini olib borgan. Chet el elchilarini qabul qilish bo'yicha maxsus xizmat boshlig'i sifatida shig'ovul o'z vazifasini bajargan. Elchilik vazifasini bajargan bu lavozim vakillari xonlikdagi tashqi savdoni tashkil etilishi va qo'shni davlatlar bilan yaxshi qo'shnichilik munosabatlarini amalga oshirishda muhim ahamiyatga ega bo'lgan. Masalan, Hindiston bilan diplomatik munosabatlar quyidagi elchilar tomonidan amalga oshirilganini ko'rish mumkin:

1. 1572-yil Dehliga Oltamishni elchi qilib yuborishi;
2. 1577-yilda Abdullaxon ikkinchi bor elchi Abdurahimni Hindistonga yuboradi;
3. 1579-yilda Abdullaxon huzuriga Mirzo Po'lat boshchiligidagi elchilar keladi;
4. 1597-yilda Hindistondan Xo'ja Ashraf Naqshbandiy boshchiligidagi elchilar keladi. Shundan ko'rinadiki, xalqaro munosabatlarni amalga oshirishda har ikkala davlatda salohiyatli, ilimli kishilar elchilikka jalb qilingan, negaki ular qo'llagan taktika davlatning ichki va tashqi siyosatini belgilab bergan.

Hukmdorlardan Shayboniynixon va Bobur Mirzo o'rtasida diplomatik va savdo-sotiq munosabatlari bardavom bo'lgan. Bobur Mirzo Hindistonni egallab, sulola

poydevorini barpo etgach, Movarounnahr bilan keng ko'lamli aloqalarni yo'lga qo'ydi, shayboniy sultonlarga kek saqlamagan, hattoki, "Boburnoma"da Shayboniyxonning nabirasi Po'lod sulton (Temur sultonning o'g'li, 1530- yili vafot etgan) bilan yozishmalarini zikr etgan. Bobur Mirzo Po'lod sultonning nazmga moyillini bilgach, unga "Devon"ini tuhfa qilgan⁷⁴. Shuningdek, 1528 -yili Bobur Agradagi elchilarni qabul qilish marosimi haqida yozar ekan, Movarounnahrdan kelgan Ko'chkunchixon elchilariga chap tomondan joy berilgani, ularga Eron, hind va boshqa yurtlardan kelgan elchilar bilan bir xil munosabatda bo'linganligini ta'kidlaydi. Bobur bu manzarani ta'riflay turib boshqa davlat elchilarining kimligi, ularni kim yuborganligi, ularga qanday munosabatda bo'linganligi singari masalalarga to'xtalmasada, Movarounnahrdan kelgan elchilarni nomma-nom sanab, ularning Abu Said sulton (1530-1533), Mehribon xonim (Shayboniyxonning kelini, Temur sultonning xotini) va uning o'g'li Po'lod sulton tomonidan yuborilgani, ularga qanday sovg'alar ulashilganini batafsil yozadi⁷⁵.

Shayboniyalar sulolasi vakili Abdullaxon davrida Buxoroning nufuzi ortib, Abdullaxon Hindistondagi boburiylar bilan iliq diplomatik munosabatlar o'rnatdi, bir necha marta elchilar yubordi, boburiy Akbarshoh elchilarni qabul qildi. Abdullaxon kuchli bilim sohibi va teran fikrlaydigan buyuk shaxs bo'lgan deya olishimiz mumkin. Negaki u butun ilmiy salohiyati bilan davlatning qudratini kengaytira olgan. Abdullaxon hududini kengaytirishga davom etayotgan bir paytda u e'tiborini Qandahorda qaratadi. Lekin bu paytda Akbarning qudrati Abdullaxonning rejalariga imkon bermaydi. Natijada Abdullaxon Akbarning ittifoqiga suyanib safaviylarning yerlarini bosib olishga harakat qila boshlaydi. Natijada har ikkala davlat o'rtasida diplomatik munosabatlarning kuchayishiga olib keladi. Hind tarixchisi Ramish Chandra Varma XVI asrning ikkinchi yarmida O'rta Osiyo bilan Hindiston o'rtasidagi diplomatik munosabatlarni ikki davrga bo'lib tushintiradi:

⁷⁴ <https://kh-davron.uz/yangiliklar/zamiraxon-isoqova-zahiriddin-muhammad-bobur-va-shayboniyxon-munosabatlarga-yangicha-yondashuv.html>

⁷⁵ <https://kh-davron.uz/yangiliklar/zamiraxon-isoqova-zahiriddin-muhammad-bobur-va-shayboniyxon-munosabatlarga-yangicha-yondashuv.html>

- 1) 1555-1589-yillar Abdullaxonning Hindistonga agressiv siyosat olib borganligi;
- 2) 1588-yildan boshlab Akbarning o'limiga qadar (1605-yil bo'lib, Hindistoning O'rta Osiyoga nisbatan zo'ravonlik siyosatini butunlay yoritib berishga harakat qiladi⁷⁶.

XVI asrning ikkinchi yarmidan XVII asr boshlarigacha Shayboniy sulola hukmronlik yillari ya'ni, Abdullaxon II davrida Buxoro xonligi bilan Boburiylar davlati o'rtasida olib borilgan elchilik munosabatlar muntazam ravishda davom etib turgan. Bunda har ikki davlat iqtisodiy va siyosiy munosabatlarining yo'lga qo'yilishida manfaatdor bo'lganligini bilish mumkin. 1577, 1586 1591- yillarda Buxorodan Hindistonga elchi yuborildi. Ularni yuborishdan maqsad ikki davlat o'rtasidagi har qanday janjalli masalalarni bartaraf qilish va do'stona munosabatlar o'rnatish, iqtisodiy va madaniy aloqalarni yanada rivojlantirish bo'lgan.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Nizomiddinov I. "O'rta Osiyoning chet el sharqi bilan munosabatlari", "O'zbekiston SSR Davlat nashr". T.: 1961.
2. Nizomiddinov I. „XVI – XVIII asrlarda O'rta Osiyo Hindiston munosabatlari“, „ O'zbekiston SSR Fan“ nashri, T.: 1966.
3. Hofiz Tanish Buxoriy „Abdullanoma“ tarj. II tom. T.: „Sharq“ 2000.
4. <https://kh-davron.uz/yangiliklar/zamiraxon-isoqova-zahiriddin-muhammad-bobur-vashayboniynon-munosabatlariga-yangicha-yondashuv.html>

⁷⁶ Nizomiddinov I "O'rta Osiyoning chet el sharqi bilan munosabatlari", "O'zbekiston SSR Davlat nashr". T.: 1961. 13-bet

ФИО автора: *Ахмедов Самариддин Абилғозиевич*

Тошкент ислом институти ўқитувчиси

Тошкент давлат шарқшунослик университети магистранти

Название публикации: «АРАБ ТИЛИДАГИ ЗАМИРЛАР (КИШИЛИК ОЛМОШ)ЛАРИ ВА УЛАРНИНГ ГРАММАТИК ФУНКЦИЯЛАРИ»

Аннотация: *Ушбу мақолада араб тилидаги кишилик олмошларнинг жумлалардаги грамматик вазифалари хусусида мулоҳазалар киритилган.*

Калит сўзлар: *Мустақил олмошлар, Бирикма олмошлар, Кўриниб турувчи олмошлар, Фаразий олмошлар.*

Араб тилида кишилик олмошлари улар муайян бир шахсга далолат қиладиган олмошлардир. Араб тилида кишилик олмошларидаги шахс қуйидаги атамалар ёрдамида ифодаланади: **مُتَكَلِّم** – Биринчи шахсни ифодалаш учун ишлатилади. **مُخَاطَب** - Иккинчи шахсни ифодалаш учун ишлатилади. **غَائِب** – Учинчи шахсни ифодалаш учун ишлатилади.

Кишилик олмошлари (замирлар) бирлик, иккилик, кўплик ва музаккар, муаннас шаклларига эга. Шунингдек, бошқа сўзлар билан бирикишига кўра «мустақил» ва «бирикма» кўринишлари бор.

Араб тилида олмошлар исм туркумига киради шу боис олмошлар ҳам исмлар каби уч келишик, бош, тушум ва қаратқич келишикларида келиши мумкин. Бош ва қаратқич келишигда келдиган кишилик олмошларнинг ҳар бири ўзидан олдинги нарсага қўшилиб ёки ажратиб ёзилиши мумкин, тушум келишигидаги олмошлар эса фақат қўшилиб ёзилади.

1. Мустақил кишилик олмошлари бош ёки тушум келишигида келади. Мустақил кишилик олмошларини бош келишик билан хос бўлганини қуйидаги жадвалда кўришимиз мумкин:

Мазкур Мустақил кишилиқ олмошларини гапда, эга, ёки **إلا** дан сунг фоил ё ноиб

Кўплик المجموع	Иккилик المتنى	Бирлик المفرد	Жинс النوع	Шахс
نحن биз	نحن биз	أنا мен	المذكر والمؤنث	I المُتَكَلِّمُ
أنتم сизлар	أنتما сиз	أنت сен	المذكر	II المُخَاطَبُ
أنتن сизлар	(иккингиз)	أنتِ сен	المؤنث	
هُم улар	هُما у (иккови)	هو у	المذكر	III الْغَائِبُ
هَن улар		هي у	المؤنث	

фоил, ёки **إلا** дан ёрдамчи феълларига исм, ё гапнинг уюшиқ бўлаги, ёки таъкид, ё бадал вазифаларини бажариб келиб мабний “ўзгармас” ҳолатда бўлади.

Масалан:

- 1- Сен муҳандиссан - أنت مهندس
- 2- Менга фақт сен иккаланг келдинг – ما جائي إلا إنتما
- 3- Фақат сен иккаланг мукофатландинг- لم يكافأ إلا أنتم
- 4- Уйда фақат мен булдим - لم يكن في البيت إلا أنا
- 5- Муҳаммад ва сизлар мувофақиятга эришдинглар – نجح محمد و أنتم
- 6- Менинг дўстим-сен, сен. – أنت صديقي
- 7- Фақат уч киши мен муҳаммад ва холид мувофақиятга эришди –

Тушум келишик билан хос бўлгани мустақил кишилик олмоши (إِيَّا) бўлиб ушбу замирга I, II, III шахс ҳамда эркак, аёл жинсига, ва бирлик, иккилик, кўпликга далолат қилувчи ҳарфлар қўшил келади:

Кўплик المجموع	Иккилик المتثنى	Бирлик المفرد	Жинс النوع	Шахс
إيانا бизни	إيانا бизни	إيائي мени	المذكر والمؤنث	I المتكلم
إياكم сизларни	إياكما сиз	إياك сени	المذكر	II المخاطب
إياكنَّ сизларни	(иккингиизни)	إياكِ сени	المؤنث	
إياهم уларни	إياهما у (икковини)	إياه уни	المذكر	III الغائب
إياهنَّ уларни		إياها уни	المؤنث	

Мазкур жадвалда “ إِيَّا ” тушум келишик билан хос бўлгани мустақил кишилик олмоши бўлиб гапда тлдирувчи, لا дан сўнг Ёрдамчи феълларига исм, ёки бадал ёки гапнинг уюшиқ бўлаги бўлиб келади.

Масалан:

- 1- мазкўр мисолларда *إياها كافي الوالد, إياه عنيت بحديثي, إياك شكر مدير المدرسة, إيانا ساعد المعلم* “إياك” мустақил олмоши габ бошида келиб гапда тушум келишигида тўлдирувчи вазифасини бажариб келмоқда. Гоҳида гада кечикиб келиши мумкин фақат “إلا” дан сўнг келиши шарт масалан: *ما أكرم المدرس إلا إياي*
- 2- Ёрдамчи феълига исм бўлиб кеганига мисол: *لم يكن الناجح إلا إياي*
- 3- Бадал вазифасини бажариб келганига мисол: *لم يكرم المدير إلا اثنين إياي و خالد*
- 4- Маътуф вазифасини бажариб келганига мисол: *إياك وإياها نجح في الامتحان*

Бирикма олмошлар отга, предлогларга, феълга ва юкламаларга қўшилиб келиб гапда бош, тушум ва қаратқич келишикларида келиши мумкин. Бош келишикдаги қўшилиб ёзиладиган олмошлар икки, кўриниб туруви ва кўринмай тўрувчига бўлинади. Бош келишикда келадиган бирикма олмошлар қуйидаги жадвалда кўришимиз мумкин:

جمع Кўплик	مثنى Иккилик	مفرد Бирлик	Жинс
كُنَّا биз ёздик	كُنَّا биз иккаламиз ёздик	كُنْتُ мен ёзди	1-шахс Эркак ва аёл жинслари учун
كُنْتُمْ силар ёздиларинг	كُنْتُمَا сен иккаланг ёздик	كُنْتَ сен ёздинг	مذكر Эркак 2- шахс
كُنْتُمْ силар ёздиларинг		كُنْتُمْ сен ёздинг	مؤنث Аёл 2- шахс
كُنُوا улур ёздиларинг	كُنَّا улур иккаланг ёздик	كُنْ у ёзди	مذكر эркак 3-шахс

كُتِبَ	كُتِبَا	كُتِبَتْ	مُؤَنَّث
улур ёздиларинг	улур иккаланг ёздик	у ёзди	Аёл 3-шахс

Юқоридаги феълларга қўшилиб ёзилган олмошлар ҳаммаси бош келишикда келиши билан бирга ўша феълнинг фоъили (эгаси) ҳамдир. Фақатгина **كُتِبَ** ва **كُتِبَتْ** феъллардаги замир (олмош) замир мустатир (яширинган олмош) бўлиб яширинган **هُوَ** ва **هِيَ** деб фараз қилинади. **كُتِبَتْ** ларда **ت** Рафъ замир муттасил бўлиб 2-шахс музаккар ва муаннас учундир. **كُتِبَتْ** даг **ت** Рафъ замир муттасил булиб **ما** қушимчаси 2-шахс учун булиб музаккар ва муаннарда муштаракдир. **كُتِبَتْ** феълидаги **ت** Рафъ замир муттасил бўлиб **م** ҳарфи 2-шахс музаккар кўплиги учундир. **كُتِبَتْ** феълидаги **ت** зафъ замир муттасил бўлиб **نَ** қушимчаси 2-шахс муаннасининг кўплиги учундир. **كُتِبَتْ** феълидги **ت** Рафъ замир муттасил бўлиб 1-шахс музаккар ва муаннас бирлиги учундир. **كُتِبَا** феълидаги **نا** Рафъ замир муттасил бўлиб 1-шахс музаккар ва муаннас кўплиги учундир. мазкур замирлар феълга ёки **كان** га қушилиб келиши шартдир.

Тушум келишикда келадиган бирикма олмошлар феъл ёки ҳарф билан бирикиб келиши мумкин. Феъл билан бирикиб келганини қуйидаги жадвалда кўришимиз мумкин:

جمع	مثنى	مفرد	Жинс
Кўплик	Иккилик	Бирлик	
ضربنا	ضربنا	ضربني	1-шахс Эркак ва аёл жинслари учун
ضربهم	ضربهما	ضربه Уни ўрди	مذكر Эркак 3-шахс

ضربهن	ضربهما	ضربها	مؤنث Аёл 3-шахс
ضربكم	ضربكما	ضربك	مذكر Эркак 2- шахс
ضربكن	ضربكما	ضربك	مؤنث Аёл 2-шахс

Мазкуз жадвалга эътибор қаратадиган бўлсак "ضرب" феълига "ني" қушимчаси қушилиб келмоқда ушбу қушимча “ن” ва “ي” дан эборат бўлиб “ن” ҳарфи феълни қаратқич келишигида келишидан сақлаб турувчи вазифасини бажарса, “ي” 1-шахс кишилиқ олмоши эркак ва аёл жинслари бирлиги учун “نا” эса Эркак ва аёл жинслари кўплиги учун, “ه” ва “ها” учунчи, “ك” ва “كِ” эса иккинчи шахс кишилиқ олмоши бўлиб, мазкур олмошлар тушум келишиқда келмиб гапда тўлдирувчи вазифасини бажариб келмоқда ва ҳамда ўларга қушилиб келган ҳарфлар иккилик ҳамда кўплиқга далолат қилувчи ҳарфлардир.

Тушум келишиқда келадиган бирикма олмошларнинг Эгага таъсир этувчи юқламалар билан ҳам бирикиб келиши мумкин.

جمع Кўплиқ	مثنى Иккилик	مفرد Бирлик	Жинс
إننا	إننا	إنني	1-шахс Эркак ва аёл жинслари учун
إنهم	إنهما	إنه	مذكر Эркак 3-шахс
إنهن	إنهما	إنها	مؤنث

			Аёл 3-шахс
إنکم	إنکما	إنک	مذكر Эркак 2- шахс
إنکن	إنکما	إنک	مؤنث Аёл 2-шахс

Мазкўр жадвлда, эгага таъсир этувчи " إِنَّ " юкламаси билан бирикиб келган олмошлар тушум келишиқда бўлиб, ушбу олмошлар " إِنَّ " юкламаси ёки унинг шириқларининг бири билан бирикиб келиши мумкин.

Қаратқич келишиқда келадиган бирикма олмошлар исмларга ёки предлоглар билан бирикиб келиши мумкин.

جمع Кўплик	مثنى Иккилик	مفرد Бирлик	Жинс
کتابنا	کتابنا	کتابي	1-шахс Эркак ва аёл жинслари учун
کتابهم	کتابهما	کتابه Уни ўрди	مذكر Эркак 3-шахс
کتابهن	کتابهما	کتابها	مؤنث Аёл 3-шахс
کتابکم	کتابکما	کتابک	مذكر Эркак 2- шахс

كتابكن	كتابكما	كتابك	مؤنث Аёл 2-шахс

Мазкуз жадвалга эътибор қаратадиган бўлсак “كتاب” калимасига қўйидаги олмошлар қушилиб келмоқда “ي” 1-шахс кишилик олмоши эркак ва аёл жинслари бирлиги учун “نا” эса Эркак ва аёл жинслари кўплиги учун, “ه” ва “ها” учунчи, “ك” ва “كِ” эса иккинчи шахс кишилик олмоши бўлиб, мазкур олмошлар қаратқич келишигида келиб, гапда мослашмаган аниқловчи вазифасини бажариб келмоқда. Мазкур олмошлар “ب” ёки “من” каби предлоглар билан ҳам бирикиб келиш мумкин. Масалан: “بي” “بنا” “به” “بهما” “بهم” “بهن” “بك” “بكن” “بكم” “بكما”.

Мазкур кишилик олмошларидан фақатгина 1-шахс Эркак ва аёл жинслари учун муштарак бўлган “نا” олмоши бош, тушум, қаратқич келишикларида муштаракдир.

Масалан: رَبُّنَا إِنَّنَا سَمِعْنَا . – Эй Роббимиз албатта биз эшитдик.

Хулоса: Ўзбек тилидаги олмошлар деб номланган, кишилик, кўрсатиш, ажратувчи, сўроқ, нисбий, ва бирикма олмошлари, араб тилидаги замирлар, исми ишора, исми мавсула, исми шартлар ва исми истифҳомларга тўғри келади. Ўзбек тилидаги кишилик олмошлари араб тилидаги замирларга тўғри келади. Замирлар шахслар ўрнида қўлланилади. У икки жинс (музаккар ва муаннас) ва уч шахсни ифодалайди: 1-шахс (мен)-сўзлаовчи, 2- шахс (сен) тинглавчи, 3- шахс (у) нутқ жараёнида иштирок этмайдиган, сўзлаовчи ва тингловчи томонидан эслатилган шахс ёки нарсани ифодалайди. Араб тилида (Замирлар) кишилик олмошлари ўзбек тилидаги олмошлар каби анча ривожланган бўлиб ёзувдаги ҳолатига кўра ажратиб ёзилувчи (المنفصلة الضمائر) ва қушилиб ёзилувчи (المتصلة الضمائر) олмошларига бўлинади.

Араб тилда шахсий олмошлар эга вазифасини бажаради.

Бирикма олмошлари эса отлар билан бирикиб ўзлик маъносини касб этади.
Феъл билан келганда эса тўлдирувчи бўлиб келади.

ФОЙДАЛАНИЛГАН МАНБА ВА АДАБИЁТЛАР РЎЙҲАТИ

1. Дўктир Абдуҳ ар-Рожиҳи. “Ан-наҳв ат-татбиқий” -Искандария Дор ал-Мърифа 1990 м.
2. Абу Муҳаммад Абдуллоҳ ибн Аш-шайх Жамолиддин Юсуф бин Аҳмад бин Абдуллоҳ бин Ҳишам ал-Ансорий ал-Мисри “Муғни Ал-Лабиб фий китабил-Аъриб” Дамашқ Дорул-Фикр 1368 – 1964
3. Халидов Б.З., «Учебник арабского языка», Ташкент, «Ўқитувчи», 1985 г.
4. Абдужабборов А. Араб тили. “Тошкент ислом университети”, 2007 й.
5. Аллома ибн Ҳожиб р.х “ Ал-вофйи бимақосид ал-Кофия” Мавороуннаҳр-Тошкент, 2018
6. Фатеева М.Т., Шокирова З.И. Араб матбуот тили устида ишлаш.— Т.: Тош ДШИ. 2004
7. Мусаев. Араб тили асосий қоидалар тизими. Т.-2000й.
8. Араб тили дарслиги (таркиб қоидалари) “Тошкент ислом университети” ншриёт-матбаа бирлашмаси. Т.2009й.

ФИО автора: *Sidiqova Zuhro Aslamovna*

Navoiy viloyati Nurota tumani 2-son Davlat maktabgacha ta'lim tashkiloti defektolog
logopedi

Название публикации: «BOLALARNING QOBILIYATINI
RIVOJLANTIRISHDA LOGOPEDNING TUTGAN O'RNI»

Annontatsiya: *Ushbu maqolada bolalarning qobilyatini rivojlantirishda logopedning tutgan o'rni haqida fikr yuritilgan.*

Kalit so'zlar: *Logoped, bolalar, qobilyat, rivojlantirish, nuqson, nutq.*

O'zbekiston Respublikasining «Ta'lim to'g'risida»gi qonuni va «Kadrlar tayyorlash milliy dasturi» talablari asosida maktabgacha yoshdagi bolalarga ta'lim-tarbiya berishning asosiy maqsadi yosh avlodni istiqbol g'oyalari asosida sog'lom, har tom onlam a rivojlangan shaxs sifatida tarbiyalash va maktab ta'limiga tayyorlashdan iboratdir.

Maktabgacha tarbiya muassasalari bolalami jismoniy, aqliy va ma'naviy jihatdan rivojlantirib, ularning tug'ma layoqati, qiziqishi, ehtiyoji va imkoniyatlarini xisobga olgan holda, milliy va umum insoniy qadriyatlar asosida muntazam ta'lim olishga (maktabga) tayyorlashi lozim. Buning uchun har bir tarbiyachi bolaning rivojlanishida qanday nuqsonlar bo'lishi mumkin, ularning turlari, kelib chiqish sabablari kabi va boshqa ma'lumotlarga ega bo'lishlari kerak. Shuni xisobga olib maktabgacha ta'lim va bolalar sporti yo'nalishidagi bakalavriat o'quv rejasiga «Korreksion pedagogika va logopediya fani» kiritilgan.

So'nggi yillarda talaffuzida nuqsoni bo'lgan bolalarda sezilarli o'sish kuzatilmoqda. O'n yil oldin, rasmiy boshqacha edi. Eng ko'p uchraydigan muammolar - burun tovushlarni buzish, talaffuz qilish qiyin bo'lganlarni almashtirish yoki qoldirish. Ushbu turdagi nuqsonlar yumshoq deb hisoblanadi va dislokatsiya deb nomlanadi. Bunday bolalarni qobilyatini rivojlantirishda logopedning o'rni beqiyos.

Ammo nutq buzilishlarining yanada murakkab variantlari mavjud. Ularning sabablari markaziy asab tizimining mag'lubiyatiga bog'liq bo'lib, unda tilning yoki butun pastki jag'ning normal ishlashi bilan bog'liq muammolar mavjud. Bunday nuqsonlarni tuzatish juda va juda qiyin. Shu bilan birga, hushtak va hushtak tovushlarini aytib, bola tilini tishlari orasidan chiqarib tashlaydi, shuning uchun hushtak ovozi o'rniga u "f" ("mafina" - "mashina" o'rniga) tovushiga ega. "R" tovushining noto'g'ri talaffuz qilinishi (guttural yoki uning to'liq yo'qligi) ham juda keng tarqalgan. Qoida tariqasida, nutq terapiyasi mashg'ulotlari 3-4 yoshli boladan, ba'zan esa undan oldinroq boshlanadi.

Bolalarni bunday nuqsonlarini bartaraf etishda logopedning yordami zarur bo'lib, bolaning aqliy vajismoniy holatiga yordam beradi. Logopedning turli-xil didaktik;ig'or pedagogik texnologiyalari orqali bolada ijobiy natijalar paydo bo'ladi.

Logoped – bu nutqdagi nuqsonlarni bartaraf etish bo'yicha mutaxassis. U maxsus mashqlar yordamida chiroyli gapirish va tovushlarni aniq-tiniq talaffuz qilishni o'rgatadi. Logoped bir paytning o'zida ham vrach, ham pedagog sanaladi. U tibbiy muassasalarda vrach sifatida, ta'lim muassasalarida esa pedagog sifatida faoliyat yuritadi.

Nutqini yaxshilashni xohlagan har bir shaxs logopedning mijozi bo'lishi mumkin. Masalan:

1. Yosh bolalar. Nutqi sekin rivojlanayotgan, duduqlanadigan, tovushlarni to'g'ri talaffuz qilishga qiynaladigan yoshlar logopedning asosiy mijozlari sanaladi.
2. Abiturientlar. Nutqiy malaka talab etiladigan san'at institutlariga kirishni ko'zlagan yoshlar ham logoped maslahatlariga muhtojlik sezishadi.
3. Katta yoshlilar. Ishi doimiy muloqotlar bilan bog'liq kasb egalari ham logopedga tez-tez murojaat etib turishadi. Ba'zan shunaqasi ham bo'lib turadiki, xodimning biror

mansabni egallashiga uning talaffuzidagi kamchiliklar xalal berayotgan bo'lsa, korxona ma'muriyati shu xodimni logoped huzuriga jo'natadi.

4. Bemorlar. Bosh miyaning jarohatlanishi oqibatida, masalan, insult holatidan so'ng nutqini yo'qotgan bemorlar ham logoped yordamiga muhtojdirlar. Bunday holatlarda maxsus metodlar qo'llaniladi.

Bu mutaxassis tayanch tibbiy bilimlarni ham egallagan bo'lishi shart, chunki u muayyan kasallik (patologiya) ni davolash bilan shug'ullanadi. Neyrofiziologiya, nevropatologiya, psixopatologiya, eshitish, gapirish va ko'rish a'zolari fiziologiyasi hamda genetika asoslari logoped uchun tanish bo'lishi muhim. Logoped ayni paytda yaxshi psixolog ham bo'lishi kerak, chunki u bolalar bilan ham, kattalar bilan ham o'ziga xos aloqa o'rnatishi lozim.

Psixolog va pedagog bo'lish barobarida bu mutaxassis ona tiliga doir bilimlarni yaxshi o'zlashtirgan, psixolingvistika bilan tanishib chiqqan bo'lishi ham kerak. Bu kasb egalarida ayrim o'ziga xos xususiyatlar bo'lishi talab etiladi. Bolalarni sevishtirish, xotirjamlik va sabr-toqat, chiqishuvchanlik va aktyorlik shular jumlasidan. Va, albatta, logopedning o'zida nutqiy muammolar bo'lmasligi kerak.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

- 1 **<https://avitsenna.uz/>**
- 2 **hozir.org**
- 3 **fayllar.org**
- 4 **uz.wikipedia.org/**

ФИО автора: *Mingboyev Ibrohim*

Toshkent Moliya instituti talabasi

Название публикации: «SAYLOVLAR YOSHLAR NIGOHIDA»

Anatatsiya: *Ushbu maqolada O`zbekiston Respublikasining odilona siyosati, bugungi ravnaqi, saylov oldi tayyorgarliklar va saylovlarda yoshlarning o`rni hamda hissasi haqida so`z boradi.*

**Kalit so`zlar:** *Keng ko`lamli o`zgarishlar, odilona siyosat, saylov oldi tadoriklar*

O`zbekiston Respublikasi bundan 30 yil muqaddam asriy orzusi mustaqillikka erishgan edi. Yurtimiz istiqbolga erishgandan so`ng shu qisqa davr ichida keng ko`lamli o`zgarishlar amalga oshirildi, ulkan yutuqlar qo`lga kiritildi. Bugun vatanimizni butun dunyo ahli e`tirof etmoqda. Taraqqiyotning „o`zbek modeli” asosidagi rivojlanish asosida mamlakatimiz uzun va shonli yo`lni bosib o`tishga erishdi. Shuni g`urur bilan aytish mumkinki, bugun O`zbekiston tanlagan taraqqiyot yo`lidan Xitoy, Yaponiya, Korea kabi davlatlar timsol sifatida andoza olmoqda. Bu iftixor, bu g`urur tuyg`usiga barcha o`zbek xalqini musharraf aylagan bir buyuk kuch bor u-adolat, u-odillik. Rostdan ham mamlakatimizdagi barcha o`sinh va yuksalishlar zahirida adolatli siyosat va odil rahbarlar mehnati turibdi. Mamlakatimizda olib borilayotgan ichki va tashqi siyosat asosida bugun tinchlikparvar yurtimizda yurtboshimiz tomonidan O`zbekistonni rivojlangan demokratik davlatlar darajasiga olib chiqishdek ulkan vazifa muvaffaqiyatli tarzda bajarilmoqda. Ayni damda 30 yillik shonli mustaqillik davrni boshdan kechirayotgan xalqimiz yana bir olamshumul voqea arafasida turibdi. Bu saylov O`zbekiston Respublikasining Prezidentligiga saylovlar kunidir. Iqtisodiy tizimdagi barqaror o`sinh, qishloq va xalq xo`jaligida mahsulotlar kengayishi, milliy va ma`naviy boyliklarni kengaytirish, odamlarga munosib turmush tarzini yaratish yo`lida saylovlarning adolatli, odil, shaffof tarzda amalga oshirilishi muhimdir. Bu yo`lda bugun O`zbekiston xalqining ko`p qismini tashkil qiladigan yoshlar qatlami uyushqoqlik bilan bu jarayonda faol bo`lmoqdalar. So`nggi yillarda demokratik, tashqi

dunyo uchun ochiq va raqobatbardosh yangi O'zbekistonni qurish doirasida fuqarolarning vakillik organlariga saylash hamda saylanish bo'yicha konstitutsiyaviy huquqlarini ta'minlash sohasida keng qamrovli ishlar amalga oshirildi. Demokratik huquqiy davlatning ajralmas belgisi bo'lgan umumiy, teng, to'g'ridan-to'g'ri, yashirin ovoz berish tamoyillariga tayangan holda saylov huquqini ta'minlash, saylovlarni erkin va adolatli, ochiq hamda oshkora o'tkazishga oid huquqiy asoslarini mustahkamlashga, jumladan, zamonaviy demokratik saylov tizimini rivojlantirishga izchil choralar ko'rildi. O'zbekiston saylov qonunchiligi shu davrgacha bo'lib o'tgan saylovlar davomida to'plangan milliy tajriba, ilg'or xorijiy saylov amaliyoti, shuningdek, xalqaro standartlar, fuqarolarning siyosiy ongi hamda eloktoral madaniyatining o'sishi, amalga oshirilayotgan demokratik islohotlarning borishi va talablarini hisobga olgan holda jadal takomillashib bormoqda. O'zbekistondagi demokratik o'zgarishlar, shuningdek, fuqarolar va fuqarolik institutlarining siyosiy-huquqiy ongining tobora o'sib borayotgani saylov tizimini yanada takomillashtirishning asosidir.

Buning uchun har bir yosh avlod taraqqiyotimizga g'ov bo'ladigan har qanday ko'rinishdagi tahdid va xurujlarga nisbatan ogoh bo'lib, istiqloining har bir bergan imkonlaridan unumli foydalanib, muvaffaqiyatli hamda zafarli marralar sari dadil bormoqdalar. Har bir siyosiy iqtisodiy o'zgarishlarga „labbay“ deya chiqayotgan bugungi kun yoshlarning bir vakili sifatida dunyo mamlakatlari bilan bo'ylashayotgan vatanimdagi olamshumul siyosiy voqealarda nafaqat o'zim, barcha tengqur talaba do'stlarimni birgalikda jonbozlik ko'rsatishga chorlab qolaman. Zero saylov jarayonidagi uyushqoqligimiz sabab O'zbekiston Respublikasining saylov to'g'risidagi qonunlari o'z ijrosini topadi. Xorijiy davlatlarda saylovga tayyorgarlik ko'rish va uni o'tkazish tartibi oddiy qonunlar, konstitutsiyaviy qonunlar yoki saylov kodekslarini qabul qilish yo'li bilan tartibga solinadi. Shu bilan birga, dunyoning 30 dan ziyod mamlakatlarida saylovlarni Saylov kodeksi yordamida huquqiy tartibga solish modeli qo'llaniladi. Yangi O'zbekiston ham saylov qonunchiligini kodifikatsiya qilish yo'lini tanladi. Saylov kodeksining qabul qilinishi, o'z navbatida, yangi O'zbekistonni

demokratlashtirish va liberallashtirish, fikrlar xilma xilligini qo'llab-quvvatlash hamda ko'p partiyaviylik yo'lidan barqaror rivojlanish ifodasi sifatida namoyon bo'ldi.

O'zbekiston-kelajagi buyuk yurt. Bu yurt yoshlari o'tkir zehqli, bilimli, zukko yoshlardir. Yurtimiz kelajagi shu yoshlar qo'lida. Darhaqiqat, saylovlar davlat hokimiyatini shakllantirishning samarali mexanizmlariga aylanib, uning izchilligini va siyosiy barqarorligini ta'minlaydi. Yangi O'zbekistonda erkin va farovon yashash uchun saylovlarda yoshlar faol qatnashib, o'zlarining Vatan uchun uning ravnaqi uchun erkin va xolisona fikrlarini aytishlari lozim. Saylovlarda yoshlar faol bo'lishi, kelajagimizning ishonchli qo'llarda ekanligidan dalolatdir. Albatta hozirgi tinch va farovon hayotda tinchlikni qadriga yetib, o'tayotgan har bir kunimizni sarmazmun va samarali ishlar bilan, ijod bilan, fan bilan, ilmiy ishlanmalar bilan, tadqiqotlar bilan o'tkazmog'imiz darkor. Shoir aytganidek: "Fursat g'animatdir shoh satrlar-la, bezamoq chog'idir umr daftarin". Teran nigohli yoshlarga yurt taqdirini albatta ishonsa bo'ladi. Ha azizlar, yurtning egasi yoshlardir. Yoshlar bugun barcha jabhalarda faol. Oliygozlarda o'zining bor imkoniyatlaridan foydalanib fanga yangiliklar olib kirayotgan yoshlar talaygina. Ularga qarab tengdoshlar ham havas qiladilar. Bunday sog'lom raqobatlardan yangidan yangi g'oyalar tug'iladi. Men ham bugungi kunda barcha orzularimni o'zimning ijodiy ishlarim bilan uyg'un holda olib bormoqdaman. Kelajakda o'z sohamning faol bilimdoni bo'lib yurt koriga yaraydigan yangi g'oyalarim bilan yurtim kelajagi taqdirini hal qiladigan saylovda qatnashib, yangi O'zbekiston uchun ovoz beraman. Aziz tengdoshlarim siz ham yurtimiz kelajagiga befarq bo'lmang. Befarq, loqayd yoshlar jamiyatga yarashmaydi. Hozirgi murakkab pandemiya davrida saylov jarayonlarini karantin qoidalariga binoan o'tkazish yo'lida yoshlardan ham xushyorlik va uyushqoqlik talab etiladi. Butun insoniyat boshdan kechirayotgan bunday zalvorli, silsilali damlarda oliyjanob xalqimiz o'z munosib nomzodini tanlashi va xalq karvoniga munosib sarbonga ovoz berishiga ishonamiz!

Ochsang donolarning kitoblarini,
Qancha karvonlarning ertagi bordir,
Tingla donolarning xitoblarini,
Egasi bor yurtning ertasi bordir.

Sirojiddin Sayyid

Foydalanilgan adabiyotlar:

- 1.O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi
- 2.''iftixor hissi''-(esse) muallif Maqsuda Karimova,"O'zbekiston'' ta'lim jurnali
- 3.''Xalq so'zi'' gazetasi

ФИО автора: *Rahmatova Dilnavoz Abdumurodovna*

O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti nemis tili nazariyasi va amaliyot kafedrası
o'qituvchisi

Название публикации: «CHET TILINI O'RGATISH VA O'RGANISH»

Annontatsiya: *Ushbu maqolada chet tilini o'rgatish va o'rganish uning ahamiyati, kelajakdagi o'rni va qobiliyatlarni rivojlantirish to'g'risida fikr yuritilgan.*

Kalit so'zlar: *chet tili, qobiliyat, kelajak, foyda, rivojlanish.*

Bugungi kunga kelib chet tillarini o'rganishga bo'lgan talab va qiziqish shunchalik kuchaydiki, bog'cha yoshidagi bolalardan boshlab katta yoshdagi mutaxassislargacha chet tili o'rganishga harakat qilyaptilar. Bu ijobiy holat albatta, chunki, til o'rganish o'sha tilda gaplashuvchi davlatlar madaniyati, tarixi va urf odatlarini o'rganish bilan birga shaxsiy manfaatlar yo'lida ham eshiklar ochilishiga zamin yaratadi. Chet tillarni bilish hamisha dolzarb bo'lgan. Abu Rayhon Beruniy, Abu Ali ibn Sino, Alisher Navoiy va boshqa buyuk ajdodlarimiz ham bir necha tilni puxta bilgan.

Bu ularga o'z davrining yetakchi olimlari bilan tajriba almashish, bilim va ko'nikmalarini takomillashtirishga yordam bergan, ijodi va ilmiy merosini boyitgan. Shu bois ajdodlarimizning boy merosi bugungi kunda ham butun dunyoda katta qiziqish uyg'otmoqda. Globallashuv jarayonlari, mamlakatlar va xalqlarning integratsiyalashuvi chet tillarni o'rganish zaruriyatini ona tilingiz bo'yicha bilimingiz oshadi. Xorijiy tilni o'rganibgina, o'z ona tilimizni ko'proq qadrlay boshlaymiz.

Unda bolalikdan gapirishni boshlaganimiz uchun, u qanday qurilgani haqida o'ylamaymiz, ko'pincha uning go'zalligini anglamaymiz. Amerikalik olimlar tadqiqot o'tkazib, bir nechta tillarni biladigan kishilarga so'zlarni tushunish bo'yicha topshiriqlar berdi va ularning tomograflarini kuzatdi. Natijalar shuni ko'rsatdiki, bunday odamlar faqat bitta tilda gapiradiganlarga nisbatan, o'xshash so'zlarni yaxshi aniqlay oladi. Ushbu qobiliyat turli chalg'ituvchi omillarni bloklab, bitta vazifaga

diqqatni qaratishga yordam beradi. 2007-yilda Chet tillarni o'qitish bo'yicha Amerika kengashi tomonidan o'tkazilgan tadqiqot doirasida xorijiy tillarni o'rganayotgan bolalar maktab dasturida matematikaga ko'proq soat ajratilgan, ammo chet tillarni umuman o'qimaydigan o'quvchilarga nisbatan, matematika bo'yicha yaxshiroq natijalarni ko'rsatgani aniqlandi. Hayratlanarli tomoni yo'q — boshqa til asoslarini o'rganish mantiqiy fikrlashni ishga tushiradi.

Chet tilini o'rganishda yangi axborotni eslab qolish qobiliyati yaxshilanadi, bu o'qish vaqtini kamaytiradi. Buning ustiga, ko'p til biladiganlar bir vaqtning o'zida ko'p vazifalarni bajarishga moyil bo'ladi. Xorijiy tilni o'rganish mohiyati — boshqa odamlar bilan muloqotdan iborat. Suhbatlashish malakalarini takomillashtirish uchun esa, yaxshisi, shu tilda so'zlashuvchi yoki bu tilni allaqachon o'rganib bo'lgan kishilar bilan shug'ullangan ma'qul. Yanada kuchaytirmoqda.

Negaki, bu dunyoqarashni kengaytirish, boshqa xalqlar madaniyati va urf-odatlarini o'rganishga ko'maklashadi, muloqot qilish hamda turli yo'nalishlarda aloqa o'rnatishda cheksiz imkoniyatlar yaratadi. Mamlakatimizda yosh avlodning jahon ilmfani yutuqlari va ilg'or texnologiyalardan keng foydalanish, yuqori malakali kadrlar tayyorlash uchun chet tillarni o'qitish va o'rganish sharoitlari yildan-yilga takomillashib bormoqda. Prezidentimiz Islom Karimovning 2012 yil 10 dekabrda qabul qilingan «Chet tillarni o'rganish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida»gi qarori ham shundan dalolat beradi.

Mamlakatimizda til masalasiga ko'rsatilayotgan e'tibor, xususan, davlat tilining nufuzi va obro'sini ko'tarish, ona tilimizni asrab-avaylash borasidagi sa'y-harakatlar o'z mohiyat-e'tibori bilan ma'rifatparvar bobolarimizning ushalmagan orzu-armonlarini ro'yobga chiqarish yo'lidagi amaliy harakatlar ekanligi jihatidan beqiyosdir. Barchaga ma'lumki, jahon hamjamiyatiga integratsiya jarayonida, dunyo bozoriga dadil va faol kirib borilayotgan pallada xorijiy til bilimlariga ehtiyoj ortishi tabiiy. Shu bois bugungi kunda soha mutaxassisining har tomonlama yetukligi mezonlari o'z ona tili bilan bir qatorda, bir emas, bir necha chet tilini bilishi lozimligini taqozo etmoqda. Shu yilning 6-may kuni O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat

Mirziyoyev raisligida bo‘lib o‘tgan videoselektor yig‘ilishi ana shu dolzarb masalaga bag‘ishlandi. “Mamlakatimizda xorijiy tillarni o‘rgatish bo‘yicha kelajak uchun mustahkam poydevor bo‘ladigan yangi tizimni yo‘lga qo‘yish vaqti-soati keldi. Biz raqobatdosh davlat qurishni o‘z oldimizga maqsad qilib qo‘ygan ekanmiz, bundan buyon maktab, litsey, kollej va oliy o‘quv yurti bitiruvchilari kamida 2 ta chet tilini mukammal bilishlari shart.

Bu qat’iy talab har bir ta’lim muassasasi rahbari faoliyatining asosiy mezoniga aylanishi lozim”,– deya ta’kidlaydi qat’iyat bilan Prezident Shavkat Mirziyoyev. Milliy ta’lim tizimimiz jiddiy islohotlarga muhtoj ekanligi ayni haqiqat. Xususan, hozirgi kunda kadrlarning til savodxonligi darajasi talabga javob bermayapti. Og‘zaki va yozma nutq madaniyati yuqori, mantiqiy fikrlash va uni ifoda eta olish ko‘nikmalariga ega, nutq uslublarini farqlay oladigan, fikrini usluban to‘g‘ri bayon eta oladigan, tahliliy fikrlash ko‘nikmalari shakllangan mutaxassisga ehtiyoj katta. Bu borada bir qator masalalar o‘z yechimini kutmoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1 uwed.uz

2 fayllar.org/

3 obrazovalka.com

4 hozir.org.

ФИО автора: Баратова Дилноза Нуриддиновна

Самарканд Давлат Университети “География ва табиий ресурслар” кафедраси мустақил тадқиқотчиси.

Название публикации: «СУҒОРИЛАДИГАН ЕР МАЙДОНЛАРИДА СУВДАН САМАРАЛИ ФОЙДАЛАНИШНИНГ ИЛМИЙ АМАЛИЙ АҲАМИЯТИ»

Аннотация. Ўзбекистон аҳоли сонининг ўсиши ва иқтисодиётнинг жадал ривожланиши шароитида сувга бўлган талаб янада ортиб бормоқда. Республикамиз ерларнинг унумдор қисми суғориладиган ерларга тўғри келади. Улар эса ҳозирда эскича суғориш усулида суғориб келинмоқда. Йўқотишларни рақамларда айтадиган бўлсам, дарёдан олинаётган сувнинг тахминан 50-60 фоизи далага, ўсимликка етиб боргунча буғланиб йўқ бўлиб кетади. Бундан кўринадики, бу шароитда қишлоқ хўжалигида сув ресурсларидан самарали ва тежамли фойдаланиш, айниқса, экинларни суғоришда сувни тежайдиган технологияларни жорий этиш масаласи долзарбдир.

Калит сўзлар. Сув, сув истеъмолчилар уюшмаси, экин майдон, эгат, мелиоратив ҳолат, суғориш усуллари.

Жаҳон миқёсида аҳолининг озиқ-овқат хавфсизлигини таъминлашда аграр соҳанинг ўрни ва аҳамияти кундан-кунга ошиб бормоқда. Жумладан, мамлакатимизда ҳам мавжуд ресурс ва имкониятлардан оқилона фойдаланиб, аҳолини қишлоқ хўжалик маҳсулотлари билан кафолатли таъминлаш, ҳосилдорлик ва манфаатдорликни янада ошириш, соҳага илм-фан ютуқлари ҳамда замонавий ёндашувларни жорий этиш долзарб масаладир. Бу борада фермер ва деҳқон хўжалигининг мавжуд имкониятлардан самарали фойдаланиб, суғориладиган ер майдонлардан оқилона фойдаланиш айтилган пайтда зарур ҳисобланади. Суғориладиган ер майдонларидан қандай фойдаланишни билиш ер сифатининг бардавом бўлишига хизмат қилади. Бунда фермер ва деҳқон хўжаликлари аввало фойдаланадиган ер майдонларининг жойлашиш

ўрни, ер ости сув сатҳи, фойдаланаётган сув мелиоратив ҳолати, экин турининг фойдаланилган ер майдонга мослашув ҳолати ва иқлим кўрсаткич ҳолатларидан бохабар бўлиши кутилган ҳосилдорликни амалга оширишда ёрдам беради. Шунингдек экин майдонларини суғориш тизимидан оқилона фойдаланиш усуллари кўллаш янада самарадорликни оширади. Экин далаларини суғоришга ишлатиладиган сувдан фойдаланишни оқилоно бўлиши учун фермер ва деҳқон хўжаликлари ўз Сув истеъмолчилари уюшмаси (СИУ) билан сув етказиб бериш тўғрисидаги шартномавий муносабатларни тўғри йулга қўйиши ва унинг шартларига тўлиқ амал қилиши ҳамда сув етказиб бериш бўйича кўрсатилган хизматлар учун ҳақни ўз вақтида тўлаб бориши лозим. Сув етказиб беришни тўғри ташкил этилиши учун эса ҳар бир СУИ ўз тасарруфидаги суғориладиган майдонлар учун сувдан фойдаланишнинг аниқ режаларини ишлаб чиққан бўлиши лозим. Шунингдек, уюшма ва фермерлар ўртасидаги сув олди бердиси ҳисоб китобини тўғри йулга қўйиши зарур. Бунинг учун аввало уюшма ва фермерларнинг сув олиш қулоклари сув оқимини ростлаш ва ўлчаш иншоотлари билан тўлиқ жиҳозланган бўлиши шарт.

Шу ўринда аҳоли томорқаларини суғориш учун олинадиган сувлар ҳам назоратсиз қолдирмаслиги учун ҳар бир фуқоролар йигинлари СИУ билан хизмат кўрсатиш бўйича шартнома тузишлари ва маҳалла миробларини тайинлашлари лозим. Маҳалла мироблари аҳоли томорқаларига олинадиган сувни навбат билан етказиб беришни ташкил қилиб, ўзбошимчалик билан сув очиб олиш ҳолларини олдини олади ҳамда сувдан самарасиз фойдаланишни бартараф қилади. Ҳар бир сув истеъмолчиси (фермерлар) суғоришдан беш кун олдин СИУ га сув олиш учун ёзма талабнома бериши лозим. Сувдан навбатма навбат фойдаланиш сув ресурсларидан оқилоно ва самарали фойдаланишнинг энг асосий шартларидан саналади. СИУ ҳудудида каналдан олинаётган сувни кичик миқдорларга бўлиб барчага бир текис тарқатиб юборса, сув шимилиши ва буғланиши кўпайиб, ҳар бир гектарни суғориш учун сарфланаётган сувнинг умумий миқдори кўпайиб, суғориш вақти чўзилиб кетади. Суғориш навбат билан

ўтказилганда эса, катта миқдордаги сув аввал бир далага кейин бошқа далага кейин бошқа далага берилади.

Натижада суғориш тез амалга оширилади ва суғориш каналларидаги сув исрофи 30-35 % гача камаяди. Экин майдонларида сув ресурсларидан оқилоно фойдаланишни йулга қуйиш учун суғоришнинг сув тежовчи усуллари кўллаш талаб килинади. Хозирги кун амалиётида қуйидаги сув тежовчи усуллари мавжуд.

Калта эгатлар билан суғориш: Бу усулда эгатнинг узунлиги (икки ўқарик ўртасидаги масофа) тупрок шароитидан келиб чиқиб 50-60 м килиб белгиланади. Бунда оқова чиқадиган сув миқдори кескин камаяди, эгатлар бутун узунлиги бўйича бир текис намланишига эришилади. Натижада экин даласига берилаётган сув миқдори 15-20% га камаяди.

Эгатлар оралатиб суғориш: Бу усулда экин даласига сув эгатлар орасидаги ҳар бир ариқдан эмас, балки эгат оралатиб, яъни бир ариқдан сув оқизилиб, навбатдаги ариқ куруқ қолдирилган ҳолда берилади. Бунда тупроқдан сув буғланиши ва тупроқга сув сизилиши кескин камаяди. Натижада далани суғоришга сарфланадиган умумий сув миқдори 20-25 % гача камаяди.

Нишаблиги катта булган ерларда эгатни бир текис намланишига эришиш ва оқова сув чиқишини камайтириш учун эгатга аввал катта сув сарфи юборилади, сув эгатнинг охирига етиши билан сув сарфи кескин камайтирилади, яъни сув эгатга ўзгарувчан оқимда юборилади. Бунда умумий сув бериш ҳажми 15-20% га камаяди.

Нишаблиги кичик булган суғориладиган ерларда эса оқова сув чиқармаслик учун эгат охирини тўсиб, тўсилган сувни тескари оқизиб, эгатлар охирини намлаш ҳам мумкин. Бунда умумий сув бериш ҳажми 15-20 % га камаяди. Шундай килиб, суғоришни сифатли булишида ўқ ариқлар орасидаги масофа, эгатларнинг узунлиги ва эгатдаги сувнинг сарфи алоҳида роль ўйнайди. Эгат узунлигини дала нишаблиги ва тупроқнинг сув шимиш хусусиятига қараб тўғри танлаш

лозим. Агар эгат узун олинса, сув унинг охирига етиб боргунича, сувнинг кўп қисми эгатнинг бош қисмида тупроққа беҳудага сингиб исроф булади. Шунинг учун даланинг шароитидан келиб чиқиб сувни яхши ўтказадиган ўтлок ва енгил қумоқ тупроқларда ғўза қатор оралиғида 60 см бўлган далаларда эгатлар узунлиги 50-60, сувни суст шимадиган, оғир тупроқли ерларда 60-70, қатор оралари 90 см бўлган далаларда эса 60-70 метрдан ошмаслиги керак. Даланинг бир текис намланиши ҳосилдорликни юқори бўлишини таъминлайди. Эгатнинг бутун узунлиги бўйича тупроқнинг бир текис намланиши ҳосилдорликни юқори бўлишини таъминлайди. Эгатнинг бутун узунлиги бўйича тупроқнинг бир текис намланиши учун эгатга берилаётган сув сарфи қумлоқ тупроқларда 0,7-0,8 л/с, енгил ва ўрта қумлоқ тупроқларда 0,3-0,4 л/с ва оғир қумоқ ва гилли тупроқларда 0,1-0,2 л/с бўлиши лозим.

Сувдан оқилоно фойдаланишда суғоришни ҳар бир ариқдан эмас, балки ариқ ташлаб олиб бориш алоҳида аҳамиятга эга. Бунда суғориш меъёри одатда 600-800 м³ миқдорда белгиланади. Суғориш шарбат усулида олиб бориш сувдан самарали фойдаланишда муҳим роль уйнайди. Шарбат усули қўлланилганда гўнг ғўзани озиклантирибгина қолмай, балки мульча вазифасини ҳам бажаради. Бунда сувнинг буғланиши ва тупроққа сингиши кескин камаяди. Шарбат усулида суғоришда хандакдан ўтаётган сувни гўнг билан тўлиқ аралашувига алоҳида эътибор қаратиши лозим. Мульча сифатида шарбатдан ташқари мавжуд эски плёнкалар, қоғоз, сомон ёки турли сув ўтларидан фойдаланиш мумкин. Экинларни суғориш учун, ноанъанавий сув ресурсларидан. Шу жумладан чиқит, оқова ва зовур сувларидан фойдаланиш ҳам суғоришга ишлатилаётган сув миқдорини камайтириш имкониятларини яратади. Айниқса, дарё сувларини етказиш қийин бўлган ҳудудларда, шунингдек, енгил ва ўртача механик таркибли тупроқли майдонлардаги ғаллани суғоришда май ойида зовур сувларидан бемалол фойдаланиш мумкин. Бунда зовур сувини тузлик даражаси 3 г\л. дан юқори бўлса уни дарё чучук суви билан аралаштириб ишлатиш тавсия этилади. Экинларни

суғоришга зовур сувларидан фойдаланиш ҳисобига суғоришга ишлатиладиган тоза сувлар миқдорини 15-25 % га камайтириш мумкин.

Маълумки, бошоқли дон экинлари, жумладан кузги буғдой май ойида сутли пишув даврига киради. Ушбу давр кузги буғдой парваришида энг маъсулиятли давр бўлиб, бу пайтда ғаллага озик моддалар ва сувнинг етарли даражада етказиб берилиши мўл ҳосил учун мустаҳкам замин яратади. Акс ҳолда, сув етмаслиги оқибатида ғалла донлари пуч бўлиб қолиши ва ҳосил тарози босмаслиги мумкин. Шунинг учун ғаллани сутли пишув (май ойи ичида) даврида сифатли қилиб суғоришга алоҳида эътибор қаратиш ва маъсулият билан ёндошиш лозим. Ушбу даврда ернинг намлигидан келиб чиққан ҳолда кузги буғдойнинг суғориш меъёри 700-800 м³/га миқдорда белгиланиши лозим. Суғоришни кечаю-кундуз, айниқса, кечаси ташкил қилиш сувни 10 % гача тежаш имконини беради ҳамда экинни ривожланиши учун мўътадил микроиклим шароитини яратади. Суғориш давомийлиги тупроқнинг механик таркиби, майдоннинг нишаблиги ва суғориш меъёрига қараб 8-12 соатни ташкил этиши лозим. Майдоннинг нишаблиги катта бўлган айрим ҳудудларда эса суғориш давомийлиги 16-18 соатдан ошмаслиги керак. Шундай қилиб, экинларни суғоришда сувдан фойдаланиш оқилона ташкил этилса, экин даласини суғориш усулини тўғри танланса ва агротехник тадбирлар (айниқса, культивация ва чопик) ўз вақтида ўтказилса, энг асосийси суғоришга маъсулият билан ёндошилса, шубҳасиз, кўзланган ҳосил етиштирилади. Шу боис бу соҳада илмий ва амалий тадқиқотларни талаб даражасида ташкил этиш, экинларни суғоришда янги замонавий инновацион технологияларни синаб кўриш ва кенг майдонларга жорий қилишни тақозо қилмоқда. Минтақамизда ортиб бораётган сув тақчиллиги шароитида қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришининг барқарорлиги ва ривожланиши кўп жиҳатдан суғориш технологияларининг самарадорлигига боғлиқ.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Мирзиёев Ш. “Қишлоқ хўжалигида сувни тежайдиган технологияларни жорий этишни янада жадал ташкил этиш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ–4919-сон қарори. – Тошкент, 2020 йил 11 декабрь.
2. Мирзиёев Ш. “Пахта хомашёсини етиштиришда томчилатиб суғориш технологияларидан кенг фойдаланиш учун қулай шарт-шароитлар яратишга оид кечиктириб бўлмайдиган чора-тадбирлар тўғрисида”ги ПҚ–4087-сон қарори. – Тошкент, 2018 йил 27 декабрь
3. Хорст М.Г., Икрамов Р.К. Основные принципы районирование орошаемых земель Узбекистана по применимости капельного орошения. //Сборник научных трудов по капельному орошению. //Труды САНИИРИ, Ташкент, 1995. - с.13-24.
4. Маматов С. Томчилатиб суғориш тизими. САНИИРИ–“Меҳридарё” МЧЖ. Тошкент, 2012. – б. 79.

ФИО авторов: *Махкамова Н.О., Махкамов Б.Ғ., Гафурова Д.А.*

Ўзбекистон Миллий университети

Название публикации: «МАҲАЛЛИЙ ХОМАШЁЛАР АСОСИДА ОЛИНГАН ПОЛИМЕР / МИНЕРАЛЛ КОМПОЗИТНИНГ РЕНТГЕНТФАЗАВИЙ ТАДҚИҚИ»

Аннотация: Полиакрилонитрил кристалл тузилишга эга бўлган акрилонитрилнинг эркин радикал полимерланиш натижасида олинган. Унинг нитрил гуруҳининг яхлит энергияси юқори бўлиб, ажойиб механик хусусиятларга намоён қилади. Полиакрилонитрил ва вермикулит асосида полимер композицион материал синтез қилинди ва рентгентфазавий натижалари олинди.

Калит сўз: Полиакрилонитрил, вермикулит, рентген диффракция, композиция, кислота, кристалланиш даражаси, интеркаляция.

Annotation: Polyacrylonitrile is obtained by free radical polymerization of acrylonitrile with a crystalline structure. The integral energy of its nitrile group is high and exhibits excellent mechanical properties. Local Tebinbulak vermiculite is not prone to rot and oxidation, does not lose its properties over time, is insoluble in organic solvents and water. A polymer composite material based on polyacrylonitrile and vermiculite was synthesized and X-ray phase results were obtained.

Keywords: Polyacrylonitrile, vermiculite, X-ray diffraction, composition, acid, degree of crystallization, intercalation.

Бугунги кунда металл ионлари билан комплекс ҳосил қилиш қобилятига эга бўлган полимер моддалар жуда кенг тарқалган бўлиб, улар металл ионларини ўзига боғлаш қобиляти илмий ва технологик нуқтаи назардан катта қизиқиш уйғотади. Полимер композицион материалларда минералл моддалардан ҳам кенг фойдаланилади. Улар табиий равишда ер юзида учрайдиган ноорганик моддалар бўлиб, полимер матричасида пломба сифатида: вермикулит, перлит ёки бентонит каби табиий минераллардан фойдаланиланиш анча қулай ҳисобланади [1-2].

Вермикулит - бу дунёдаги бир неча конларда топилган, катион алмашиниш қобилияти мавжуд, қатламлараро бўшлиғида сув молекулалари ва алмашинадиган катионларга эга бўлган 2:1 типдаги қатламли алюминий силикат минералларининг бир туридир. У иштирокида донатор маҳсулот ҳам осонликча ҳосил бўлиши мумкин. Вермикулит манфий ва мусбат зарядланган хитозан билан таъсир ўтказиши ўрганилган. Бунда вермикулит хитозан билан сорбент гранулалар ҳосил бўлишига ёрдам берадиган ноорганик ўзаро боғланиш манбаси сифатида қаралади [3-4].

Вермикулитнинг силикат қатламларида композит олиш босқичда хусусиятларини ўзгартирадиган полимер - технологик жиҳатдан оддий материалларни ифодалайди. Одатда, полимер/силикат қатламли композитлар тўғридан-тўғри полимер макромолекулалардан ёки мономерлардан синтез қилиб олинади. Бунинг учун вермикулитни каттароқ ўзига хос сирт майдони ва кўпроқ силанол гуруҳлар сонини ошириш мақсадида турли хил концентрациядаги хлорид кислота билан фаоллаштирилиб олинди. Кислота билан ишлаб бериш жараёнининг самарадорлиги унинг давомийлигига ва ишлатилган кислотанинг табиати ва концентратциясига боғлиқ. Кислота билан узоқ муддат ишлов бериш вермикулит тузилишини кучли равишда ўзгартирган. Вермикулитни кислоталар билан ишлов бериш унинг сиртини ва ғовак ҳажмини сезиларли даражада оширди, бу модификация темир, алюминий ва магнезиум ионларини унинг октаэдрал қатламларидан қисман ювилишига олиб келди.

Вермикулитнинг сезиларли даражада фарқ қиладиган қатламли тузилишини уларнинг диффракция чизиқларида қатламлараро тузилишни 1,2-расмларда кўриш мумкин. Хлорид кислотада (1 Н) ишлов берилган вермикулит (КВМТ) даги акс этган чўққиларининг озгина силжишларга нисбатан ПКМ билан таққослаганда, вермикулит қаватларида полимер занжирининг интеркаляцияси бўлганидан далолатдир. Бу вермикулит қатламлар орасига органик қисмларни киритишни ёки уларни силикат текислигига параллел равишда интеркаляцияланишидан далолатдир[5].

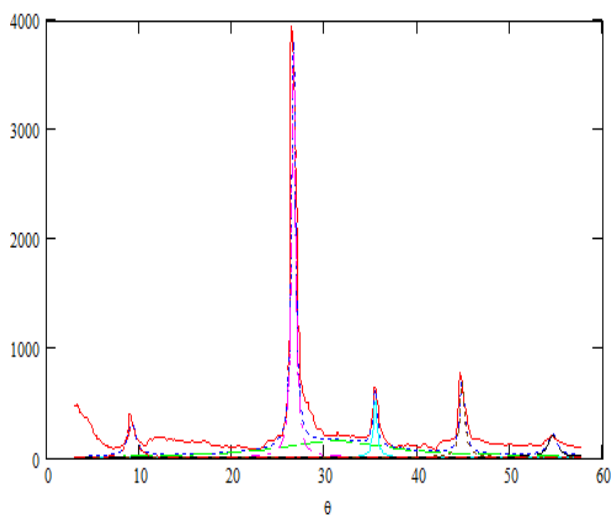
1-жадвал

№	Намуналар	β пикларнинг ярим баландликдаг и кенглиги	$\theta(^{\circ})$ қайтиш бурчаг и	$d(\text{\AA})$ текисликла р орасидаги масофа	$L(\text{\AA})$ кристал л ўлчами	Кристал ланиш даражас и (%)
1	Вермикул ит (ВМТ)	$2,356 \cdot 10^{-3}$ $1,963 \cdot 10^{-3}$ $3,927 \cdot 10^{-3}$ 0,012 0,012	26,6 35,4 44,8 54,2 9,2	3,351 2,536 2,023 1,684 9,612	672,395 824,251 424,658 147,21 131,295	62,7
2	Ишлов берилган вермикули т (КВМТ)	$2,749 \cdot 10^{-3}$ $1,961 \cdot 10^{-3}$ $9,817 \cdot 10^{-3}$ 0,024 0,024	25,2 34 43,1 52,5 8	3,534 2,637 2,099 1,743 11,051	574,721 821,111 168,849 72,96 65,596	79,8
3	Полимер – вермикули т (ПКМ)	$3,142 \cdot 10^{-3}$ $1,963 \cdot 10^{-3}$ $9,817 \cdot 10^{-3}$ 0,024 0,024	25,2 34 42,9 52 8,4	3,534 2,637 2,108 1,179 10,526	502,881 821,111 168,733 72,804 65,616	50

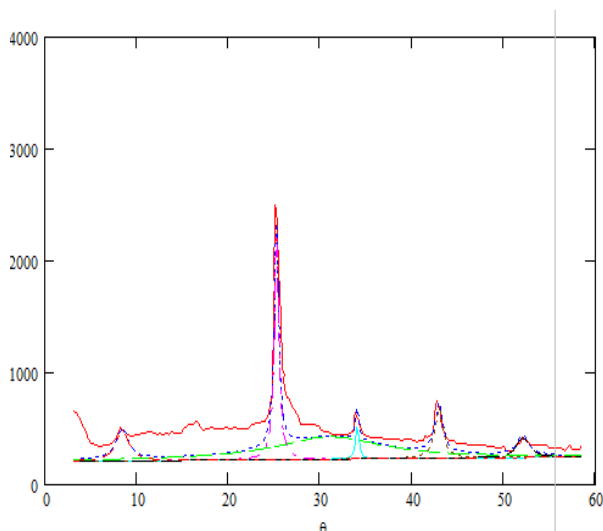
Композит учун олинган дастлабки ВМТ, ишлов берилган КВМТ ва полимер композицион материал (ПКМ) намуналари рентгентфазовий таҳлил спектрларининг натижалари 1 – жадвалдан кўриниб турибдики ПКМ да рентгент дифрактограммасида ўзгаришлар юз бермоқда, яъни диффрактограмма чизиқларининг пасайиши кузатилди.

Оддий вермикулитнинг рентген диффракцияси $3,351$ дан $9,16^{\circ}$ гача характерли дифраксиянинг энг юқори нуқталарини ($d=001$) кўрсатади 1-расм. Бундан ташқари, ПКМ нинг рентген диффракцияси нақшлари $3,53^{\circ}$ дан $10,526^{\circ}$ гача

характерли чўққиларни кўрсатди, бу вермикулитнинг тўлиқ интеркаляцияланганлигини кўрсатмоқда. Бошланғич ВМТ ва синтез қилиб олинган полимер композицион материалнинг рентген нурланиш дифракцион тузилишини таққослаш шуни кўрсатдики, вермикулит кристалл соҳаларига мос келадиган сезиларли даражада чўққининг пасайиши ва композит материалнинг аморф тузилиш ҳолатига ўтиши кузатилди 2 - расм.

1 – расм. Одий вермикулитнинг рентгенограммаси

2 – расм. Полимер композицион материалнинг рентгенограммаси

Хулоса қилиб айтиш мумкинки, Маҳаллий Тебинбулоқ вермикулити чиришга ва оксидланишга мойил эмас, органик эритувчилар ва сувда эримади вақт ўтиши билан ўз хусусиятларини йўқотмайди. ВМТ ни кислота билан ишлов бериш кристалланиш даражаси ортишига сабаб, вермикулит қўшимча моддалардан тозаланганлиги билдиради. Малейн ангидридни вермикулит галерияларига киритиш ва малейн ангидридни акрилонитрил билан сополимерлаб олинган композитни кристалл ҳолатдан аморф ҳолатга ўтиб боришини рентгенограмма орқали кўриш мумкин.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ

1. Wang, L.; Wang, X.; Chen, Z.Y.; Ma, P.C. Effect of doubly organo-modified vermiculite on the properties of vermiculite/polystyrene nanocomposites. *Appl. Clay Sci.* 2013, 74–81.

2. Sutcu M. Influence of expanded vermiculite on physical properties and thermal conductivity of clay bricks. *Ceram Int* 2015;41(2):2819–27.
3. de Araújo Medeiros, M., Sansiviero, M. T. C., Araújo, M. H., & Lago, R. M. (2009). Modification of vermiculite by polymerization and carbonization of glycerol to produce highly efficient materials for oil removal. *Applied Clay Science*, 45(4), 213-219.
4. Y. Liu, Y.A. Zheng, A.Q. Wang, Enhanced adsorption of methylene blue from aqueous solution by chitosan-g-poly (acrylic acid)/vermiculite hydrogel composites, *J. Environ. Sci.* 22 (4) (2010) 486-493.
5. Fuat Koksall, Yusa Sahin, Osman Gencel. Influence of expanded vermiculite powder and silica fume on properties of foam concretes. *Construction and Building Materials* 257 (2020) 119547.

ФИО автора: *Raxmatova Muxlisa Abdukaxxorovna*

Toshkent shahar Mirzo Ulug'bek tumani 210-umum ta'lim maktabining o'zbek tili o'qituvchisi

Название публикации: «O'ZBEK TILI VA UNING AHAMIYATI»

Annotatsiya: Ushbu maqolada o'zbek tili va uning ahamiyati, shuningdek, ona tilimizning dunyo tillar oilasida tutgan o'рни borasida ma'lumotlar keltirib o'tilgan.

Kalit so'zlar: “Milliy tiklanishdan – milliy yuksalish sari”, davlat tili, muloqot, “Til-millat ko'zgusi”, “Til-ma'naviyat ko'zgusi”, “Til-millatning bebaho boyligi”, ensiklopediya va lug'atlar, darslik va o'quv qo'llanmalari.

Xalqimizning ko'p asrlik madaniy, ilmiy-ma'rifiy va badiiy tafakkuri, intellektual salohiyatining yorqin va bebaho mahsuli bo'lgan o'zbek tili jahondagi boy va qadimiy tillardan biridir. O'zbekistonda 1989-yil 21-oktyabrda el-yurtimiz asrlar davomida orzu qilib, intilib va kurashib kelgan davlat tili haqidagi qonunning qabul qilinishi mamlakat suvereniteti va mustaqilligi sari qo'yilgan dastlabki dadil qadam edi. Aynan ana shu tarixiy hujjatga binoan o'zbek tili mustahkam huquqiy asos va yuksak maqomga ega bo'ldi. Istiqlool yillarida ona tilimiz tom ma'noda davlat tiliga aylanib, xalqimizni yurtimizda erkin va ozod, farovon hayot qurishdek buyuk marralarga safarbar etadigan beqiyos kuch sifatida maydonga chiqdi.

Bugun O'zbekistonimiz “Milliy tiklanishdan – milliy yuksalish sari” degan bosh tamoyil asosida taraqqiyotning yangi, yanada yuksak bosqichiga ko'tarilmoqda. Mamlakatimizda amalga oshirilayotgan keng ko'lamli islohotlar jarayonida davlat tilining hayotimizdagi o'рни va nufuzi tobora oshib bormoqda. O'zbek tili siyosiy-huquqiy, ijtimoiy-iqtisodiy, ma'naviy-ma'rifiy jabhalarda faol qo'llanib, xalqaro minbarlarda baralla yangramoqda. Xorijiy mamlakatlarda tilimizga e'tibor va uni o'rganishga qiziqish kuchaymoqda. Bugungi globallashuv davrida har bir xalq, har qaysi

mustaqil davlat o‘z milliy manfaatlarini ta’minlash, bu borada avvalo o‘z madaniyatini, azaliy qadriyatlarini, ona tilini asrab-avaylash va rivojlantirish masalasiga ustuvor ahamiyat qaratishi tabiiydir. Davlatimiz rahbarining 2019-yil 21-oktabrdagi “O‘zbek tilining davlat tili sifatidagi nufuzi va mavqeyini tubdan oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi farmoni millat tarixida tarixiy hodisa bo‘ldi desak, yanglishmaymiz. Chunki mazkur farmon asosida uzoq yillar yig‘ilib qolgan muammolar yechimini topyapti, har yili oktabr oyida mutaxassislar tomonidan kuyinchaklik bilan aytilib, so‘ngra qog‘ozlarda qolib ketgan takliflar, tavsiyalarning hukumat doirasida e’tiborga olinishi o‘chib borayotgan umid uchqunlarini yana yondirdi. Prezidentimiz tomonidan o‘zbek tilining davlat tili sifatidagi mavqeyini oshirish bo‘yicha qator vazifalarning qo‘yilishi tilimizga bo‘lgan hurmatning yuksak namunasidir.

Farmonga muvofiq, 2020–2030 yillarda o‘zbek tilini rivojlantirish va til siyosatini takomillashtirish konsepsiyasi hamda asosiy yo‘nalishlari tasdiqlandi.

Asosiy yo‘nalishlar quyidagilarni nazarda tutadi:

- 2025 yilga qadar davlat maktabgacha ta’lim tizimida o‘zbek tilli guruhlar qamrovini 72 foizga, 2030 yilgacha esa 80 foizga yetkazish;
- 2030 yilga qadar umumta’lim maktablarida o‘quv yillari uchun tayanch o‘quv rejalarida ona tili fanini o‘qitish ko‘lamini amaldagi haftada 84 soatdan 110 soatgacha oshirish;
- oliy ta’lim muassasalarida o‘zbek tili kafedralari sonini 2025 yilga qadar 120 taga, 2030 yilgacha esa 140 taga yetkazish;
- lotin yozuviga asoslangan o‘zbek alifbosida «O‘zbekiston milliy qomusi» jildlarini nashr etishni bosqichma-bosqich ko‘paytirib borish;
- 2020 yilda o‘zbek tilining lug‘at boyligini oshiruvchi 15 ta lingvistik, sohaviy-terminologik, izohli lug‘atlar yaratish;
- teleradiokanallar suxandon-boshlovchilarining o‘zbek adabiy tilidagi nutq madaniyatini oshiruvchi qayta tayyorlov kurslarida o‘qitish tizimini joriy etish va qamrovni 2030 yilgacha 100 foizga yetkazish;

- 2025 yilga qadar davlat tilida sohaviy ish yuritish hujjatlarining yagona elektron namunalarini ishlab chiqish va ulardan foydalanish uchun 14 ta onlayn dastur ishlab chiqish, 2030 yilgacha esa ushbu ko‘rsatkichni 25 taga yetkazish;
- dasturiy mahsulotlarning o‘zbekcha ilovalari va elektron lug‘at dasturlarini yaratish;
- xorijliklar uchun o‘zbek tilini o‘rgatuvchi dasturlar yaratish;
- 2030 yilga qadar xorijiy oliy ta’lim muassasalarida o‘zbek tilini o‘rgatuvchi markazlar sonini amaldagi 17 tadan 60 tagacha ko‘paytirish;
- 2025 yilga qadar «O‘zbek tilining do‘stlari» klublari sonini 30 taga, 2030 yilgacha esa 40 taga yetkazish.

Tilimizga davlat miqyosida maxsus farmon asosida e’tibor qaratilayotgan ekan, uning jamiyatdagi nufuzi, o‘rni, obro‘sinini oshirish, huquqiy maqomini belgilash, tom ma’nodagi davlat tili darajasiga olib chiqish uchun nima qilish kerak? Ya’ni davlat tili muhofazasi qanday bo‘lishi lozim, degan masala ko‘pchilikni o‘ylantirishi, tabiiy. Buning uchun esa, birinchi navbatda, tilimizni har tomonlama mukammal ishlangan qonun vositasida himoyalab qo‘yishimiz kerak bo‘ladi.

Til muloqot vazifasi ham hisoblanadi. Hammamizga ma’lumki, mashhur bo‘lgan A. Navoiy bobomizga tegishli “Ko‘ngil qulfi maxraning qulfi til va gulfin kalitin so‘z bil”. Inson qalbining xazinasini til, bu qalb xazinasining kaliti so‘zdir. O‘zbek tilining so‘zlari shu qadar ma’noli, ko‘pki bitta ma’noga ega bo‘lgan tushunchasi bir nechta so‘zlar orqali ifodalash bo‘ladi. Masalan, birgina ko‘z so‘zining bir necha ma’nolari bor. Bilamizki bir tushunchaga tegishli so‘z, bir necha so‘zlar bilan ifodalansa, ya’ni sinonim so‘zlari qanchalik ko‘p bo‘lsa, ayni shu til boy til hisoblanadi. Ko‘plab adiblarimiz til haqida ko‘plab hikmatli so‘zlarni aytganlar va tilni turlicha ta’riflaganlar. Masalan, “Til-millat ko‘zgusi”, “Til-ma’naviyat ko‘zgusi”, “Til-millatning bebaho boyligi” va shu kabilardir. Shuni ta’kidlash kerakki, o‘zbek tiliga davlat tili maqomining berilishi xalqimizning milliy mustaqillikka erishish yo‘lidagi muhim qadamlaridan biri bo‘lgan edi. Istiqlol yillarida mamlakatimizda barcha

sohalarda bo'lgani kabi tilimiz taraqqiyotida ham muhim o'zgarishlar yuz berdi. O'zbek tilining xalqaro miqyosda obro'si oshdi. "Davlat tili haqida"gi qonun ona tilimizning bor go'zalligi va jozibasini to'la namoyon etish bilan birga, uni ilmiy asosda rivojlantirish borasida ham keng imkoniyatlar yaratdi. Olimlar va mutaxassislar tomonidan ilm-fan va turli sohalarga oid ensiklopediya va lug'atlar, darslik va o'quv qo'llanmalari chop etildi. Mumtoz adabiyotimiz namunalari, sakson mingdan ziyod so'z va so'z birikmasini, fan, texnika, sanoat, madaniyat va boshqa sohalarga oid atamalarni, shevalarda qo'llaniladigan so'zlarni o'z ichiga olgan besh jildlik "O'zbek tilining izohli lug'ati" bu borada amalga oshirilgan ishlarning eng muhimlaridandir.

Til – millat qiyofasining bir bo'lagi. Dunyodagi barcha xalqlar o'zining milliy rasmiy tiliga ega deb aytolmaymiz. Chunki bu xalqning milliy mustaqilligi bilan bog'liq. Mutaxassislarning so'zlariga qaraganda, bugungi kunda har ikki xaftada bitta til yo'qolib bormoqda. Bu o'z navbatida o'sha tilda so'zlashuvchi xalqlarning yo'qolishini anglatadi. YUNESKO vakillarining so'zlariga qaraganda, qachonlardir odamlar so'zlashadigan tillarning soni 7 mingdan 8 mingtagacha yetgan bo'lsa, bugungi kunda sayyoramizda 6 mingta til mavjud bo'lib, ularning 90 foizi yo'qolib ketish arafasida turibdi. Bu asosan sivilizatsiya tufayli madaniyatidan ayrilayotgan kam sonli millatlarning tillaridir. Bu tillarda so'zlovchi aholining ayrimlari yozuvga ega bo'lsa, ayrimlari bundan bebahradir. Masalan, Afrika tillarida so'zlashuvchi aholining 80 foizi xamon o'z yozuvlariga ega emas. Minglab tillardan ta'lim tizimida foydalanishning imkoniyati yo'q. Internetdan foydalana olmaydigan tillar haqida-ku aytmasa ham bo'ladi. Chunki yangi texnologiyalarning rivojlanishi tufayli ayrim xalqlar o'z tillaridan ko'ra zamonaviy tillardan foydalanishga majbur bo'lmoqda. Bugun Internet tilining 81 foizi ingliz tiliga to'g'ri keladi. To'g'ri, avvallari ham tillar paydo bo'lgan, muammolada bo'lib, ma'lum vaqtdan so'ng yo'q bo'lib ketgan. Lekin hozirgidek tillarning jadallik bilan yo'qolishi tarixda kuzatilmagan. Yo'qolib ketish havfida bo'lgan tillarning saqlab qolish yo'lida amalga oshirilayotgan sa'y-harakatlarning asosiy maqsadi ham madaniyatlar va tillar xilma-xilligini ta'minlashdan iboratdir. Chunki aynan til tufayli xalq va elatlarning madaniyati, urf-odatlarini saqlanib

qoladi, sayyoramizda yashayotgan xalqlarning o‘tmishi va madaniyati hurmat qilinadi. Tilshunoslar yo‘qolib ketish arafasida turgan tillarni saqlab qolishning imkoniyatlari hozircha qo‘ldan boy berilmaganini aytishadi. Tillarni saqlab qolish uchun esa, BMT ekspertlarining fikricha, bu tillardan ta’lim tizimida keng foydalanishni yo‘lga qo‘yish kerak. Lingvist olimlarning fikricha, yana 25 yildan so‘ng hozir muamolada bo‘lgan tillarning o‘ntasidan bittasi saqlanib qolar ekan.

Til – millatning ma'naviy boyligidir. Til nafaqat muammola vositasi – balki xalqning madaniyati, urf-odati, uning turmush tarzi, tarixidir. Turli xalqlarning tillariga xurmat esa o‘z navbatida o‘zaro tushunishni, muloqotlarga imkoniyat yaratadi. Tillarni saqlanib qolishi uchun esa bu tillarni qo‘llab-quvvatlash zarurdir. Aynan til tufayli insoniyat u yoki bu xalqqa mansubligidan faxrlanib yashaydi. Barcha tillarni tan olish va xurmat qilish tinchlikning birdan bir kafolatidir. Shu sababli ham xar bir xalq o‘z tili saqlanib qolishi uchun harakat qiladi. XXI asr o‘rtalariga borib, Xitoy tili asosiy til bo‘lib olishi mumkin. Olimlarning fikricha, til yashab qolishi uchun undan kamida bir millon kishi so‘zlashishi kerak ekan. Biroq bunday tillar dunyoda atigi 250 tadir. O‘zbek tili ham mana shu 250taning ichida ekani quvonarli, albatta.

Xulosa qilib aytadigan bo‘lsam, tilni sevish, uni ardoqlash, millatni sevish va uni qadrlash bilan teng hisoblanadi. Har qaysi xalqning turmush tarzi, urf-odatlari, madaniyati uning tilida o‘z ifodasini topadi. Til – millat ko‘zgusi, deb bejiz aytilmagan. Xalqimizning necha asrlik boy tarixi, ko‘hna va serqirra madaniyati o‘zbek tili ta’sirida shakllangan. Ulug‘ shoirimiz Alisher Navoiy shu tilda bebaho asarlar yaratib, dunyoni lol qoldirgan. Bugungi kunda jahonning barcha mamlakatlarida davlatimiz delegatsiyalari tashrifi, yoshlarimiz yutuqlari, sportchilarimiz g‘alabalari sharafiga o‘zbek tilida madhiyamiz kuylanayotir.

Biz o‘z ona-tilimizni asrab-avaylashimiz, uning nufuzini oshirishimiz, go‘zal va sofliğini avlodlarga meros sifatida qoldirishimiz, dunyoga tanitishda o‘z hissamizni qo‘shishimiz kerak. “Til yashasa, millat yashaydi”. Agar biz o‘z tilimizning ko‘rkamligi, boyligini dunyoga tarannum etsak, millatimiz yanada charog‘on bo‘ladi va birligimiz musyakkam bo‘ladi. Zero rus tarixchisi Shobelev aytganidek “Millatni

yo'q qilish uchun u yerga qurol ko'tarib borish shart emas, uning tilini, ma'naviyatini, adabiyotini yo'q qilish kerak, shunda millatning o'zi yo'q bo'lib ketadi" degan fikri naqadar to'g'ri ekanligini ko'rishimiz mumkin.

Darhaqiqat, til millatning ulkan boyligi va bebaho mulkidir. Boisi milliy tilda xalqning ma'naviy-madaniy hayoti, ajdodlarning dunyoqarash va tafakkuri, boy ilmiy va ijodiy merosi mujassam bo'ladi. Dunyodagi barcha ezguliklar ona allasi orqali farzand ong-u shuuriga ona tilida singadi. Istiqlool, milliy g'urur kabi tushunchalar ham ona tili bilan chambarchas bog'langan. Shu sababdan o'zligini saqlab qolishga intilgan har bir xalq, millat ona tilini asrab-avaylashni va avlodlarga uni rivojlantirgan holda yetkazishni o'zining muqaddas burchi deb biladi.

Muhtaram yurtboshimiz ta'biri bilan aytganda, har birimiz davlat tiliga bo'lgan e'tiborni mustaqillikka bo'lgan e'tibor deb, davlat tiliga ehtirom va sadoqatni ona Vatanga ehtirom va sadoqat deb bilishimiz, shunday qarashni hayotimiz qoidasiga aylantirishimiz lozimdir. Zero, Ona tilimiz – millatimizning ruhi, tariximizning ko'zgusi, milliy ma'naviyatimizning asosidir. Shunday ekan, ona tilimizni e'zozlash, munosib hurmat hamda ehtirom ko'rsatish barchamizning muqaddas burchimiz va majburiyatimizdir!

Adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 21-oktabrdagi "O'zbek tilining davlat tili sifatidagi nufuzi va mavqeyini tubdan oshirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PF-5850-son [Farmoni](#)
2. Abduraxmonov G, Shukurov Sh. O'zbek tilining tarixiy grammatikasi. T., 2008.
3. Turdieva K, Axmedova D. O'zbek tili. T., 2007.

ФИО автора: Хошимов Диёр Эгамкулович

Врач-хирург. Республиканский научный центр экстренной медицинской помощи

Название публикации: «КЛИНИКО-СТАТИСТИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ БОЛЬНЫХ С РЕДКОЙ ФОРМОЙ ОСТРОГО КИШЕЧНОГО НЕПРОХОДИМОСТИ ОКАЗЫВАЮЩЕГО ЭКСТРЕННУЮ МЕДИЦИНСКУЮ ПОМОЩЬ»

Аннотация. В статье проанализирован 230 случай редкой формы острой кишечной непроходимости (заворот сигмовидной кишки, инвагинация кишечника, обтурация тонкой кишки безоарами и другие). Их частота по сравнению со всеми случаями кишечной непроходимости неопухолевой этиологии составила от 2,7 до 5,1%. Эти заболевания сложно диагностировать до операции и имеют разные клинические проявления и ранняя операция при таких заболеваниях считаются правильной тактикой.

Ключевые слова: острая кишечная непроходимость, безоары, заворот толстой кишки, кишечная инвагинация, дивертикул кишечника.

Annotation. The article analyzes 230 cases of a rare form of acute intestinal obstruction (volvulus and intussusception of the intestine, obturation of the small intestine with bezoaras). Their frequency in comparison with all cases of intestinal obstruction of non-neoplastic etiology ranged from 2.7 to 5.1%. These diseases are difficult to diagnose before surgery and have different clinical manifestations, and early surgery for such diseases is considered the correct tactics.

Keywords: acute intestinal obstruction, bezoars, volvulus, intestinal intussusception, intestinal diverticulum.

Материалы и методы. В РНЦЭМП изучены результаты хирургического лечения 230 пациентов с редкими формами острой кишечной непроходимости (фитобезоары, заворот толстой кишки, кишечная инвагинация, внутренняя ущемленная грыжа, дивертикул кишечника и другие) в период с 2001 по 2016 г.

Заворот (volvulus) составляет 2-2,5% всех видов механической кишечной непроходимости, является странгуляционным её видом [1]. Заворот

сигмовидной кишки преимущественно наблюдается у пожилых людей. Все симптомы заболевания бурно выражены с самого начала: внезапная схваткообразная боль с шоком, рвота, задержка стула, газов, сильное вздутие живота и его ассиметрия – «косой живот» [2]. Инвагинация кишечника (внедрение) – является одним из видов кишечной непроходимости, при которой один участок кишки внедряется в просвет ниже или выше расположенного отдела кишечника, вызывающего обтурацию. По данным разных авторов, инвагинация составляет от 4,9 до 13,4% различных видов кишечной непроходимости [3], [4]. Беоары желудочно-кишечного тракта относят к редким заболеваниям. В большинстве наблюдений их обнаруживают у больных острой кишечной непроходимостью. Кишечная непроходимость, вызванная беоарами, составляет 1–2,2% и достигает 4,1%. Вследствие редкости в литературе отсутствуют целенаправленные исследования, направленные на определение частоты острой кишечной непроходимости, вызванной беоарами, среди пациентов, перенесших резекцию желудка [5]. Часто повторяющийся дивертикулит приводит к формированию рубцовой ткани, за счет чего утолщается стенка кишечника и может развиваться кишечная непроходимость (частичное или полное нарушение прохождения содержимого по кишечнику из-за механического препятствия) [6]. С 2001 по 2016 г. в отделении абдоминальной хирургии №1,2 и 3 Республиканский научный центр экстренной медицинской помощи находились на лечении более 230 пациентов с редкими видами острой кишечной непроходимости.

Результаты. Высокая летальность при редких формах острой кишечной непроходимости, а также одна из причин затрудняющих лечение - несвоевременная госпитализация после появления симптомов. По результатам исследования у 21 (9,1%) из тех, кто обратился в течение первых 6 часов, были нормальные (36,4-36,8°C), 28 (12,2%) - субфебрильные (37-38,0°C), 4 (1,7%) наблюдалась фебрильная (38,0-39°C) температура тела. Субфебрильная лихорадка (37-38,0°C) наблюдалась у 42 (18,2%) из тех, кто обратился в течение 6-24 часов, и у 52 (23%) из тех, кто обратился через 24 часа. То есть параллельно

с продлением посещений больниц увеличивалось количество пациентов с лихорадкой.

Из оперированных пациентов 5 (2,2%) - в возрасте до 18 лет, 104 (45,2%) - в возрасте от 18 до 40 лет, 70 (30,4%) - в возрасте от 40 до 60 лет и 51 (22,2%) - старше 60 лет. Среди пациентов 165 (71,7%) были мужчинами и 65 (28,3%) женщинами, то есть причем мужчин было вдвое больше, чем женщин. Установлена прямо пропорциональная связь между сроками поступления пациентов в стационар с момента начала заболевания, их возрастом, наличием сопутствующих заболеваний и послеоперационной летальностью. Сроки поступления пациентов в стационар при редких видах ОКН приведены в таблице:

Сроки поступления:	в течение 3 часов	в течение 3-6 часов	в течение 6-12 часов	12-24 часов	через 24 часа	ВСЕГО
Число пациентов:	12 (5,2%)	29 (12,6%)	37 (16%)	51 (22,2%)	101 (44%)	230

Примечательно, что 224 (97%) из общего числа пациентов испытали схваткообразная боль в животе с первых часов, но 99 из них (44,2%) были госпитализированы через 24 часа.

Оперированы 230 пациента, из них 116 (50,4%) больных - по поводу заворот сигмовидной кишки, 55 (23,9%) - обтурационной кишечной непроходимости (фитобезоары), 17 (7,4%) - кишечная инвагинация, у 16 (7%) - ущемление внутренней грыжи, у 12 (5,2%) дивертикул Меккеля, 5 (2,2%) - болезнь Крона, 4 (2,1%) - инородных тела в брюшной полости и 3 (1,3%) - рубцевание кишечной полости привели к острой кишечной непроходимости. Четыре пациента умерли после операции, летальность 2,2%.

Факторами риска послеоперационных осложнений и летальных исходов являются возраст, время с момента начала заболевания, состояние кишки после деторсии, наличие сопутствующих заболеваний и тяжесть физического состояния у больных, а так же отсутствие четких временных сроков применения консервативных мероприятий и как следствие этого неполноценная

предоперационная подготовка, запоздавшая или преждевременная операция, тактические ошибки во время операции [7].

Выводы. На основании проведенного анализа основную часть редких форм острой кишечной непроходимости составляют заворот сигмовидной кишки, фитобезоар, кишечная инвагинация и ущемление внутренней грыжи. Ранняя госпитализация при выявлении общеклинических признаков повышает эффективность диагностики и лечения.

Список литературы.

1. Редкие формы острой кишечной непроходимости. В.Л. Казущик, А.И. Протасевич. Минск 2008 г;
2. Tiah Ling, Goh Siang Hiong. Sigmoid volvulus: diagnostic twists and turns. European Journal of Emergency Medicine, 2006. April, 13(2);
3. Intestinal invagination in clinical practice of surgeon performing urgent procedures. Kolotsei V. N., Smotryn S. M. Educational Establishment «Grodno State Medical University», Grodno, Belarus, 2016;
4. Кишечная непроходимость: руководство для врачей. И.А.Ерьюхин, В.П.Петров, М.Д.Ханевич. 2-е изд., перераб. и доп. Питер, 1999 г. 448 с;
5. Acute bowel impassability caused by Bezoars (Review). A.M. Khadjibaev, F.B. Alidjanov, U.M. Djamilov, N. Y. Sametdinov. Bulletin of Surgical Gastroenterology. 2009, no.3, p.65;
6. Dan L. Longo, Dennis L. Kasper, J. Larry Jameson, Anthony S. Fauci, Harrison's principles of internal medicine (18th ed.). New York: McGraw-Hill Medical Publishing Division, Chapter 323: Acute Intestinal Obstruction, 2011;
7. Хирургическая тактика при завороте сигмовидной кишки. Медоев Вадим Вальтерович. Тема диссертации и автореферата по ВАК РФ 14.00.27, 2009.

Диёр Хошимов, г.Ташкент, Узбекистан, 28.09.2021 г.

ФИО авторов: Гаипов Равшан Абдужалилович

Ўзбекистон Республикаси Жамоат хавфсизлиги университети

Олий таълимдан кейинги таълим факультети докторанти

Джураев Дилишод Анварович

Ўзбекистон Республикаси Жамоат хавфсизлиги университети

Ўқ отиш тайёргарлиги кафедраси ўқитувчиси

Название публикации: «МАРКАЗИЙ ОСИЁ МИНТАҚАСИДАГИ
ХАВФСИЗЛИК ВА ГЕОПОЛИТИК МАНФААТЛАРГА ТАРИХИЙ НАЗАР»

*“Гояга қарши фақат гоя, фикрга қарши фақат фикр,
жаҳолатга қарши фақат маърифат билан баҳсга
киришиш, олишиш мумкин”.*

Ислом Каримов

Аннотация: Конфликтларни англашга бўлган уринишлар узоқ тарихга бориб тақалишини ҳисобга оладиган бўлсак, Қадимги дунё файласуфлари конфликт ёмон ҳам, яхши ҳам эмас, улар кишиларнинг фикридан қатъий назар, ҳар жойда мавжуд бўлади деб ҳисоблаганлар. Бутун дунё қарама-қаршиликлар билан тўла, улар билан табиат, инсон ва ҳаттоки маъбудлар ҳаёти ҳам боғлиқ. Ушбу мақолада Марказий Осиё минтақасидаги хавфсизлик ва геополитик манфаатларга манжуд манбаларга асосланган ҳолда тарихий назар солинади.

Калит сўзлар: гоя, фикр, конфликт, кураш, Уйғониш даври, дунёвий маърифат, жамият, давлат, тафаккурдаги қарама-қаршилик.

Тўғри, улар “конфликт” атамасини ҳали ишлатмаганлар, аммо конфликт бутун ҳаётни қамраб олмасдан, унинг бир қисми эканлигини кўра билганлар. Қарама-қаршилик, кураш ва конфликтлар ролини тушуниш юзасидан ҳозирги кунгача файласуфлар ўртасида яқдиллик йўқ.

Қадимги файласуфларнинг баъзилари томонидан ҳар қандай қарама-қаршилик ва конфликтлар бартараф этиладиган жамиятни яратиш ҳақидаги утопик гоялар илгари сурилган. Масалан, қадимги юнон файласуфи Эпикур (эр.ав. 341-270 й) поёни йўқ урушлар билан боғлиқ қашшоқлик охир-оқибат

кишиларнинг мустаҳкам тотувлик ҳолатида яшашга мажбур қилади деб ҳисоблаган.

Ўрта Осиёда илк Уйғониш даври деб ном олган IX-XII асрларда фаолият кўрсатган мутафаккирларнинг дунёвий маърифатга интилиши ва бу йўлда ўтмиш давлатларнинг маданияти ютуқларидан кенг фойдаланиш, инсонни улуғлаш, унинг маънавий фазилатларини асослаш борасидаги фикр- 53 мулоҳазалари жамиятдаги конфликтлар ҳақидаги тарихий - тадрижий баҳсларда ўзига хослиги билан ажралиб туради.

Абу Наср Форобий (873-950 й.) биринчи бўлиб жамиятнинг келиб чиқиши ва давлатни қандай бошқариш кераклиги ҳақидаги илмий назарий билимлар тизимини ишлаб чиқди. Форобийнинг жамият ҳақидаги мулоҳазаларида “зўравонлик ва мажбурлаш таълимоти” қораланади.

Чунки ҳар қандай давлат ва жамиятда “зўравонлик ва мажбурлаш таълимоти”нинг амалиётда акс этиши, ўша давлат ва жамиятдаги конфликтлар шаклланишининг асосидир. Форобий “зўравонлик ва мажбурлаш таълимоти”га қарама-қарши ўлароқ “табиий эҳтиёж назарияси”ни илгари суради.

Ўрта Осиёдаги илк Уйғониш даври вакилларида бири Абу Али Ибн Сино (980-1037й.) жамиятдаги конфликтлар ҳақида ўзининг “Рисолату тадбири манзил”, “Иншорат ва Танбихат” каби асарларида фикрлар билдириб, “Рисолату тадбири манзил” асарида шундай ёзади: “....одамларнинг мулкый тенгсизлиги, вазифасининг бир хил эмаслиги, ўзаро фарқлари, инсон ижтимоий фаолиятининг асосий сабабидир”. Бизнингча, бундай тарихий ижтимоий борлиқ илк маротаба “ақл-идрокли одамлар” даврида шаклланган. Бу фикрларга асосланган ҳолда, конфликт аввало ижтимоий ҳодиса эканлигини алоҳида таъкидлаш мумкин.

Илк Уйғониш даври намоёндаларидан яна бири Абу Райҳон Беруний (973-1048) - “Пул - бу жамиятда меҳнат тақсимотининг шаклланиши натижаси, пулнинг иккита хусусияти бор: биринчиси, товар айирбошлаш бўлса, иккинчиси, “бегона куч” ёллаш - “бир киши иккинчисига ўртада тузилган шартнома туфайли ишлаши”. Меҳнатнинг бундай тури муайян қарама-қаршиликлар - конфликтларнинг шаклланишига олиб келади” [1] - деб таъкидлайди.

Табиат, жамият ва тафаккурдаги қарама-қаршилик, инсонлар, синфлар, давлатлар ўртасидаги кураш ҳақида ижтимоий конфликтлар кескин тус олган Янги даврда олимлар кўпроқ фикр юритдилар. Конфликтларнинг табиати ҳақида Ф.Бекон, Т.Гоббс, Ж-Ж.Руссо, И.Кант, Гегель ва К.Маркс каби мутафаккирлар қалам тебратганлар.

Немис файласуфи Иммануил Кант (1724-1804) ёнма-ён яшаётган инсонлар ўртасидаги тинч-тотувлик ҳолати табиий ҳол эмас... Аксинча, уруш ҳолати, яъни узлуксиз ҳарбий ҳаракатлар ёки доимий таҳдид табиий ҳолдир деб қараган. Шунга кўра тинч-тотувлик ҳолатини қарор топдириш шарт деб ҳисоблаган [2].

Бошқа бир классик олимлар эса инсоннинг иррационал табиатини, зўравонлик ва агрессия унга табиатан берилганлигини таъкидлайдилар. Томас Гоббс (1588-1679) ғояларига амал қилган ҳолда Фредрех Ницше (1844- 1900) ва Зегмунд Фрейд (1856-1939) асарларида ривожлантирилган концепция тарафдорлари инсон хулқ-атворидаги агрессивликни патология, меъёрнинг бузилиши деб эмас, балки табиий ҳолат сифатида қарайдилар. Уларнинг фикрича, шунинг учун ҳам инсоният мангу тинч-тотувликка интилиб, сўзсиз урушга қайтади.

Классик фалсафада конфликтнинг моҳияти ҳақидаги фикрларнинг сероблигига қарамасдан, XIX аср охирига қадар унда қуйидаги камчиликлар учрайди:

1. Конфликтлар қарама-қаршилик ва кураш, яхшилик ва ёмонлик фалсафий категориялари сингари нафақат ижтимоий, балки табиий борлиқнинг хусусияти сифатида умумий жиҳатдан ёритилган.

2. Ижтимоий конфликтларнинг хусусиятлари, умуман олганда, тадқиқ этилмаган, фақатгина иқтисод, сиёсат, маданият ва психикадаги ижтимоий конфликтларнинг алоҳида турларига тавсиф берилган, холос.

3. Макродаражадаги конфликтлар-синфлар, миллатлар, давлатлар ўртасидаги конфликтлар тадқиқ қилиниб, кичик гуруҳлардаги ва ички шахсий конфликтлар олимлар назаридан четда қолган.

4. Ижтимоий феномен сифатида конфликтнинг умумий томонлари ўрганилмаган. Шундан келиб чиқиб, конфликтнинг мустақил назарияси бўлмаган, конфликтология фан сифатида шаклланмаган.

Социологияда ижтимоий конфликтнинг умумий концепцияси XIX аср охири XX аср бошларига келиб немис олимлари Макс Вебер (1864-1920) ва Георг Земмел (1858-1918) асрларида шакллана бошлади. Улар конфликтлар ижтимоий ҳаётнинг инкор қилиб бўлмайдиган қисми эканлигини асослаб бердилар. Георг Зиммел ўзининг “Замонавий маданият конфликти” (1918) китобида ва яна бошқа асарларида “Жамиятда ўз манфаатларини кўзлайдиган гуруҳлар мавжуд, уларни бир-бирларидан ажратиб бўлмайди, балки улар ўзаро минглаб ришталар билан боғлиқ” деган фикр билдиради.

“Ҳаёт ҳайвоний ҳолатдан юқори даражага кўтарилиши биланок унда ички конфликт юзага келди, конфликтнинг кучайиб бориши ва ҳал қилиниши эса бутун маданиятнинг янгиланиш усулидир”, [3] - деб таъкидлайди.

Хулоса ўрнида айтиш мумкинки, фан пайдо бўлганидан бошлаб кўпгина мутафаккирлар конфликтлар таҳлиliga эътибор қаратганлар. Улар ижтимоий конфликтларнинг жамият ҳаётидаги ижобий ва салбий ролини эътироф этганлар. Фаннинг тараққий этиши билан конфликт оқибатларини салбий баҳолаш бир мунча устунлик қила бошлаган. Диний таълимотларда, амалий билимлар сингари конфликт ва зўравонликка нисбатан қарама-қарши муносабат шаклланган.

Фойдаланган адабиётлар рўйхати:

1. Каримов И.А. Биз келажагимизни ўз қўлимиз билан қурамиз. Т. 7. -Т.: “Ўзбекистон”, 1999. - Б. 88.
2. Кант И. Соч. в 6 Т. - М.: Т. 6. - С. 266.
3. Зиммель Г. Конфликт современной культуры. - Пtg.: Начатки знаний, 1923. - С. 11.

ФИО авторов: *Исаков Санжар Хазратқулович*

Ўзбекистон Республикаси Жамоат хавфсизлиги университети

Мустақил изланувчиси

Тураев Шовкат Эргашевич

Ўзбекистон Республикаси Жамоат хавфсизлиги университети

Мустақил изланувчиси

Название публикации: «МИЛЛИЙ ЎЗЛИКНИ АНГЛАШ УМУМДАВЛАТ, УМУМЖАМИЯТ МАНФААТЛАРИНИ АКС ЭТТИРАДИГАН МЕЗОН»

Аннотация: Мамлакат доирасида миллий манфаатларини тенг қондириш, улар ривожини таъминлаш жуда мураккаб масала эканини ҳам англамоғимиз даркор. Миллатлараро тотувлик ғояси ана шу масалани тўғри ҳал қилишга ёрдам беради. Бу ғоя – бир жамиятда яшаб, ягона мақсад йўлида меҳнат қилаётган турли миллат ва элатларга мансуб кишилар ўртасидаги ўзаро ҳурмат, дўстлик ва ҳамжиҳатликнинг маънавий асосидир. Ушбу мақолада миллий ўзликни англаш умумдавлат, умумжамият манфаатларини акс эттирадиган мезон эканлиги тўғрисида фикр юритилади.

Калит сўзлар: миллий манфаатлар, ғоя, фикр, Уйғониш даври, дунёвий маърифат, жамият, давлат, тафаккурдаги қарама-қаршилик.

Бу ғоя – ҳар бир миллат вакилининг истеъдоди ва салоҳиятини тўла рўёбга чиқариш учун шароит яратади ва уни Ватан равнақи, юрт тинчлиги, халқ фаровонлиги каби эзгу мақсадлар сари сафарбар этади.

Миллий ғоя билан боғлиқ омиллар халқни-халқ, миллатни-миллат сифатида яшашга, ҳамжиҳат ва ҳамкор бўлишга хизмат қиладиган, шунга ундайдиган мақсадлар билан мужассам бўлади. Бу ватан туйғуси, миллий урф-одат ва анъаналарни эъзозлаш, миллатлараро тотувлик, динлараро бағрикенглик, қонун устуворлиги, инсонни олий қадрият сифатида улуғлаш билан боғлиқ инсоният орзу қилиб келган доимо қадрланувчи мақсад- муддаолардир.

Мустақиллик йилларида миллатлараро тотувлик ғояси илгари сурилгани ва амалда унга эришилгани Ўзбекистон ривожига қўлга 53 киритилган энг катта ютуқлардан биридир. Мамлакатимиз раҳбарияти миллий масалани оқилона, халқаро тамойилларга мос йўл билан ечиш, миллатлараро муносабатларни уйғунлаштириш чора-тадбирларини кўрди. Бу ҳолат жамиятда миллатлараро муносабатларни янада яхшилаш, ижтимоий ҳамкорлик ва ўзаро ишонч асосидаги соғлом муҳитнинг шаклланишига ижобий таъсир кўрсатмоқда.

Муайян мамлакатга ном берган (титул) миллат билан унда яшайдиган бошқа халқлар ўртасидаги ҳамжиҳатлик ижтимоий тараққиётнинг энг муҳим масалаларидан биридир. Аксинча, бу ғоянинг аҳамиятини тушуниб етмаслик жамият ҳаётини, тинчлик ва барқарорликни издан чиқариши мумкин. Шу сабабли, кўпмиллатли ва кўп тилли мамлакатларда ўз давлатига ном берган асосий миллат билан бу мамлакатларда истиқомат қилувчи этник озчилик ўртасидаги ўзаро муносабатлар ички сиёсий барқарорлик ва миллий хавфсизликнинг ҳал қилувчи шартларидан бири бўлиб қолмоқда. Бу ҳақда профессор Ф.Мусаев тўғри ёзганидек, - «Мамлакатимизда турли миллатлараро тотувлик ва ҳамкорликни ривожлантириш, бағрикенгликни шакллантириш нафақат объектив эҳтиёж, айти пайтда юртимизда яшаётган барча миллатлар ва элатларнинг ҳоҳиш иродаси ва талаби ҳамдир»[1.272-б.].

Миллий ўзликни англаш умумдават, умумжамият манфаатларини акс эттирадиган мезондир. Давлат ва жамият тараққиётини юқори даражага кўтариш жараёнида ўзликни англаш умуммиллий зарурий омилга айланади. Шунингдек, миллий тараққиёт давомида вужудга келадиган муаммоларни ҳал қилишда миллий ўзликни англаш умуммақсад йўлида бирлаштирувчи куч даражасига кўтарилди.

Бизнинг фикримизча:

биринчидан, бу жараён мамлакатдаги барча миллат ва элат вакиллари ягона мақсад сари бирлаштиришда ҳамда «ягона оила», «ягона ватан» туйғуларининг шаклланишида;

иккинчидан, миллий ўзликни англаш орқали жамият мафкурасининг асосий мақсадларидан бири Ўзбекистонда яшовчи барча фуқароларнинг иймон ва эътиқодидан қатъий назар мустақилликнинг онгли фидойисига айлантиришда;

учинчидан, дунёдаги барча давлат ва халқлар ичида Ўзбекистоннинг ўрнини англаб етишда ҳамда уни умумтараққиётга олиб чиқишда;

тўртинчидан, миллий ўзликни англаш миллатларни бир-биридан ажратиш эмас, аксинча, улар ўртасидаги ҳамкорликни мустаҳкамлашда кўринади.

Ўзбекистон Республикаси Президенти Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси қабул қилинганининг 25 йиллигига бағишланган тантанали маросимдаги «Конституция – эркин ва фаровон ҳаётимиз, мамлакатимизни 54 янада тараққий эттиришнинг мустаҳкам пойдевори» деб номланган маърузасида шундай таъкидлаганидек, - «Бизнинг яна бир муҳим вазифамиз - фуқаролар, давлат ва жамият ўртасида ўзаро масъулият, ҳуқуқ ва бурч боғлиқ эканига оид принципни изчил амалга оширишдан иборат.

Бу принцип мамлакатимиз олдида турган муҳим вазифаларни ҳал қилишда давлат ва шахс, давлат ва фуқаролик жамияти ўртасида самарали ҳамкорликни таъминлайдиган конституциявий асосдир. Биз барчамиз- фуқаролар ҳам, жамият ҳам, давлат ҳам Ватанимиз равнақи учун, мамлакатимизда тинчлик-барқарорликни мустаҳкамлаш учун, тарихий, маънавий ва маданий меросимизни сақлаш, бойитиш ва келгуси авлодларга безавол етказиш учун бирдек масъулмиз. Юртимизда яшаётган турли миллат ва элат вакиллари ўртасидаги дўстлик ва тотувлик муҳити, ўзаро ҳурмат ва ҳамжиҳатликни асраш ва мустаҳкамлаш мақсадида олиб бораётган ишларимизни янада кучайтиришимиз лозим»[2. №247].

Мустақиллик туфайли мамлакат ижтимоий-сиёсий ҳаётининг демократлашиши, миллатлараро тотувлик, турли маданиятларнинг яқинлашуви, бойиши ва миллий ўзликни англаш жараёнининг ривожланиши содир бўлмоқда. Ижтимоий ҳаёт соҳаларининг демократлашиши, миллатлараро тотувлик миллий

ўзликни англашнинг социал-маданий негизлари ҳамда уни намоён қилишда муҳим аҳамиятга эга.

Ўзбекистонда истиқомат қилаётган барча миллат ва элатларнинг ўз она тилида ўқиши учун кенг имкониятлар яратилгани, олий ўқув юртлари ва мактабларда бунга амал қилинаётгани, кўплаб тилларда газета ва журналлар чоп этилиб, телекўрсатув ва радиоэшиттиришлар олиб борилаётгани ва бошқа ишлар ҳам бу борадаги самарали фаолиятнинг яққол далилидир.

Ҳозирги ижтимоий-сиёсий жараёнлар, миллатлараро муносабатларнинг эволюцияси, тадрижий ривожланиш босқичлари Ўзбекистонда яхлит миллий-маънавий муҳит шаклланаётганлигидан, миллати ва элатидан қатъий назар ҳар бир фуқаро ана шу муҳитдан манфаатдор бўлаётганидан далолат бермоқда. Манфаатдорлик туйғуси эса ўзаро ҳурмат, юксак маънавият, етуклик ва комилликка интилиш орқали мазмунини бойитиб бормоқда.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 19 майдаги Фармони[3.ПФ-5046]га кўра Республика байналмилал маркази ҳамда дўстлик жамиятлари ва хорижий давлатлар билан маданий-маърифий алоқалар кенгаши негизида ташкил этилган Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси ҳузуридаги Миллатлараро муносабатлар ва хорижий мамлакатлар билан дўстлик алоқалари қўмитаси ва миллий маданият марказлари (МММ)нинг фаолияти бу ерда яшовчи халқларнинг миллий анъаналари, урф- одатлари ва маросимларини қайта тиклаш, маънавият ва маданиятни ривожлантириш, миллатлараро муносабатларни уйғунлаштиришга қаратилган. Миллий-маданий марказлар фаолиятида халқ ижодини ўрганиш, сақлаб қолиш билан бир қаторда профессионал санъат намуналарини тарғиб қилишга алоҳида эътибор берилмоқда. Бу муҳит бизга ягона оила туйғусини қайта-қайта ҳис этиш «Ўзбекистон–умумий уйимиз» деган ғоя замиридаги чуқур маънони ва ҳар бир халқнинг миллий ўзлигини англаш имконини беради.

Фойдаланган адабиётлар рўйхати:

1. Мусаев Ф. Демократик давлат қуришнинг фалсафий-ҳуқуқий асослари. – Тошкент: Ўзбекистон, 2007. -272 б.

2. Мирзиёев Ш. Конституция – эркин ва фаровон ҳаётимиз, мамлакатимизни янада тараққий эттиришнинг мустаҳкам пойдевори. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Ўзбекистон Республикаси Конституцияси қабул қилинганининг 25 йиллигига бағишланган тантанали маросимдаги маърузаси // Халқ сўзи, 2017 йил 8 декабрь. №247 (6941).
3. Ўзбекистон Республикаси Президентининг Фармони «Миллатлараро муносабатлар ва хорижий мамлакатлар билан дўстлик алоқаларини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида» (19.05.2017-йил ПФ -5046).

ФИО автора: *Zokirova Xadicha*

Samarqand viloyati Kattaqo'rg'on tumani

50-umumiy o'rta ta'lim maktabi

ona tili va adabiyot fani o'qituvchisi

Название публикации: «SHAVKAT RAHMON SHE'RIYATI ADABIY TANQIDCHILAR NIGOHIDA»

Annotasiya. Atoqli shoir, mohir tarjimon Shavkat Rahmon uslubi boshqa ijodkorlar orasida ajralib turadi. Maqolada shoirning ijodini, go'zal tashbehlariga boy tasvir usullarini tahlil qilgan adabiyotshunos olimlar Qozoqboy Yo'ldoshev, Xurshid Davron, Umarali Normatov va shu kabi bir qator adabiy tanqidchilar fikrlari bilan bir qatorda maqola egasining ham shoir ijodiga munosabati yoritilgan.

Kalit so'zlar : adabiyot, badiiy ijod, she'riyat, san'at, estetik, ijodiy, ideal, tafakkur, she'r, muhabbat

Adabiyotshunos olim Qozoqboy Yo'ldoshev shunday yozadi: “ Asl she'riyat yo muhabbat, yoki nafratdan tug'iladi. Shavkat Rahmon bitiklari aksar hollarda adolatsizlik, yovuzlik, xunuklik, olchoqlik va xiyonatga adoqsiz nafrat tufayli paydo bo'lgan. Shu boisdan ular jismni toblovchi og'riqqa, po'rtanavor ruhiy to'lg'oqlar va shamshirday keskir fikrlarga boy. Shavkatning she'rlari kishini o'yga toldiradi, istirobga soladi, ruhiy og'riqlarga duchor qiladi... Chin so'z, chin tuyg'u, chin amallarga doimiy intiqlik chin shoirlik belgilaridandir” (1,4-bet). She'riyat kasb emas, she'riyat fazilat ham emas, she'riyat mashaqqatdir. Hamza, Cho'lpon va XX asr o'zbek adabiyotining tamal toshini qo'ygan boshqa shoirlarimiz ana shunday mashaqqat azobini chekkan edilar. Shu sababli ham Usmon Azim e'tirof etganidek, ularning she'riyati hozir ham katta estetik zavq berishga qodirdir. She'riyat mashaqqati yo'lida hech qanday to'siqdan tap tortmaydigan 70-yillar avlodi dolg'ali va behalovat davrning farzandlari edi. Ularning har biri o'sha davrdagi jamiyat va hayot haqidagi haq so'zlarni dunyo goh hadik, goh xavotir, goh zavq, goh shavq bilan aytishdi. Biroq oddiy qilib emas, balki dardlarini yuksak badiiyatga o'ray bildilar. Bu haqda juda ko'p

gapirish mumkin. Lekin ular she'rlariga nazar tashlaydigan bo'lak, har birida o'ziga xos badiiy tafakkur nurlarini yaqqol ko'ramiz.

Shoir she'riyati haqida so'z yuritgan adabiyotshunoslar betakror tasvir usuliga ega bo'lgan badiiy talqinlarga alohida to'xtalib, yuksak darajadagi she'riy asarlarni yaratgan ijodkor sifatida alohida e'tirof etishadi.

Har bir barkamol asar kabi, har bir butun, yetuk she'r o'zicha miniatyur olam, jonli mavjud bo'lib, uning istisnosiz, barcha unsurlari, hujayralari uzviy aloqada yashaydi – ishki tanosibni tashkil qiladi. Bu davomli izlanishlar jarayoni mahsuli, uning o'ziga xos qonuniyati bor: avvalo, olamga ijodiy munosabat etilgan bo'lishi kerak, shundagina poetik mushohada aniq kechinma – obraz tarzida shakllanadi. Har bir ijodkorning o'z uslubi bo'lgani kabi, shoirning o'zigagina ayon bo'lgan yaratish qiynoqlaridan qat'iy nazar, har gal yangi she'r, yangi obrazlar go'yo imkonga sig'magan holatlarda, bamisoli mo'jizaday kashf etiladi. She'riyatda nimagadir qiyoslash – badiiy nisbatlash usuli odatiy va odatdan tashqari – favqulotda me'yorlar asosiga qurulishi mumkin. Shoir yoki ijodkor borliqning turli aks-sadolarni tassurotidan lirik manzara tasvirni chizishi yoki uning turli shakllarini va ranglarini o'zgacha usulda va ohanglar vositasida ifodalashi, moddiy dunyo predmedlarini ruhiy holatlar orqali ifodalashi mumkin. Bir – biridan uzoq tushunchalardan kutilmagan uyg'unlik yaratishi, bir-biriga o'xshamagan narsalarda metaforik holatlarni ko'rishi va tasvirlashi ham mantiqqa to'g'ri keladi. Mana shu nozik va sirli san'at zamirida badiiy mantiq deb atalgan o'ziga xos qonuniyat yotishi ham bejiz emas.

Shavkat Rahmon she'riyatida mantiqiy fikr tushunchasi kitobxonni fikrlashga, mulohaza yuritishga undaydi. "Shoirning qalbi... Shavkat Rahmonning qalbi... barkamol qalb, komil qalb... O'zligini anglagan, o'zlikni tanitgan qalb... Qalbda daqiqa sayin, soat sayin o'sish-ulg'ayish kechadi. Hali aql va ong beboshligida, hali ular har kuylarga yo'rg'alab yurganida qalb o'zlik sari, o'zlikni tanish sari, dastlabki qadamini qo'yadi, bu qadam shunchalar mustahkam, jismning tomir-tomirlariga chuqur botib kirguvchi bo'ladiki, kelgusida kutilayotgan ne-ne zo'ravonliklar, aldov va firiblar uni ortga qaytarolmaydi. O'zlikni anglagan qalbgaga yashamoq naqadar erkin,

naqadar og‘ir. Unga qancha-qancha tuyg‘ular kelib – ketadi; biri vafo, biri jaf o‘rsatib o‘taveradi” (2, 374-375-betlar).

Bu mulohazalar shoir shaxsiyatiga va uning she‘riyatiga ham xos bo‘lgan xususiyatdir. “Bu ijodkor yurakning ovozi, sozi, hasrat va quvonchning timsoli. U hech kimni takrorlamaydi, hatto eslatmaydi. O‘zbek she‘riyatida bu qadar o‘ktam, bunchalik erkin, jasur ovoz ko‘pdan beri eshitilmagan, barmoq vazni ham xuddi aruz kabi bir xillashib borayotgan vaziyatda uni daf‘atan yangilab yashirin imkoniyatlarini ro‘yobga chiqaradigan shoir anchadan beri kutilayotgandi. Bu shoir vaziyatning emas, qismatning shoiri”. Qismati shoirlik, shoirligi qismat deb qaraladigan bo‘lsa Shavkat Rahmonning o‘lmas asarlari o‘quvchi qalbini hayajonga, titroqqa solishi ham bejiz emasligini teranroq anglaymiz.

Adabiyotshunos Bahodir Karim shoir she‘riyati haqida so‘z yuritilgan “Shoirning o‘tkir so‘zi” nomli maqolasida shunday yozadi: “Vaqt o‘tgan sari Shavkat Rahmon siymosining adabiyot tarixida haybatli tog‘dek namoyon bo‘la borishining asosiy sabablaridan biri uning estetik idealiga dahldor. Estetik ideal ijodkor butunligi, estetik ideali – ijodkor ma‘naviy – ruhiy, amaliy-estetik hayotining badiiy ifodasi. Yuksak estetik ideal – shoir hayotining davomi... Shavkat Rahmon she‘riyatida his-tuyg‘u, ruhiyat, fikr, ramz shoirning ulkan umuminsoniy dardi vositasida, ulkan bir estetik ideal doirasi original adabiy voqeylikka aylanadi” (3).

Asosli ta‘kidlanganidek, shoir she‘riyatida o‘tkinchi davr xislatlarini aks ettirish emas, inson qalbidagi iztiroblar, botiniy olamidagi ziddiyatlar estetik ideal darajasiga ko‘tariladi. Shuning uchun yillar o‘tsa-da, misralarida mujassamlashgan poetik tasvir xususiyati yangicha ma‘nolarni yuzaga chiqarmoqda.

Rivojlangan va inson tafakkuridagi evrilishlarni yuzaga chiqargan XX asr texnika taraqqiyoti deb atalishi bilan bir qatorda, badiiy adabiyotni yuksak darajaga ko‘tardi. 80-yillarga kelib, she‘riyatda sarbast sherning keng o‘rin egallayotgani shoirning odam va olam haqida, boshqacha aytganda, borliqning inson ruhiyatidagi tajassumi xususida istalganicha va toboro emin-erkin fikr yuritish imkoniyati paydo bo‘layozganidan dalolatdir.

Chunonchi she'riyat adabiyotning muhim bir bo'lagi ekanligini e'tiborga olsak, yangi yangi yo'nalishdagi mazkur she'rlarda hayot haqidagi goh ochiqdan-ochiq, qanday bo'lsa shundayligicha, goh ramziy ifodalar orqali qalamga olinadi. Biroq, har ikkala holatda ham, biroz xarakatingiz ijobi, shoir bilan do'stona, dildan va samimiy suhbat qurgandek bo'lasiz.

Adabiyotshunos Ulug'bek Hamdam shoir tarjimalari haqida to'xtalib o'tar ekan: "Shavkat Rahmon XX asr o'zbek she'riyatining eng ko'zga ko'ringan, hossos shoirlaridan biri bo'lishi barobarida ulkan tarjimon hamdir. U ispan she'riyati vakillaridan Xuan Roman Ximenes, Rafael Alberti, Federiko Garsia Lorka kabi shoirlar ijodidan namunalarni o'zbekchaga mohirona o'giran. Ayniqsa, shoirning Garsia Lorka she'riyatidan tarjimalari ham salmoq jihatidan, ham san'atkorlik mahorati nuqtai nazaridan e'tiborlidir...

Shavkat Rahmon dastavval rus tilidan o'girdi. Keyinchalik esa bundan uning o'zi ham qoniqmaydi va shoirning o'zi shunday yozadi: "Bundan o'n yil avval dastlabki tarjimalarim "Saylanma" nomi bilan nashr etilgani men uchun nechog'li quvonchli bo'lganini aytmay qo'yaqolay. Ammo bu quvonchning umri qisqa ekan. Tez orada o'ylab qarasam, Lorkanimas, Lorkaning tarjimalarini tarjima qilganin ayonlashdi. Rus mutarjimlari, shubhasiz, eng so'nggi imkoniyatlarini ishlatib mehnat qilgan bo'lsalaram, Lorka she'rlarining asl qiyofasini ko'rish ishtiyoqida yonaverdim..." Ana shu ishtiyoq Shavkat Rahmonni ispan adabiyotining yorqin yulduzlaridan Garsia Lorka dunyosiga olib kirdi. Natijada ulkan san'at va mehnatning mevasi – "Eng qayg'uli shodlik" kitobi nashr etildi. Albatta, tarjimaning qay darajada amalga oshirilganligi to'g'risida mukammal axborot berish uchun mutaxassis nafaqat o'zbek tilini, balki ispan tilini, uning butun ohanglari bilan puxta egallagan bo'lishi zarur. Binobarin, Shavkat Rahmonning ispanchadan o'giriklari ilmiy bahosini berish hozircha kelajakning ishi bo'lib turibdi. Lekin shuni tan olish zarurki, Garsia Lorka boshqa millat va boshqa dunyoning shoiri, demakki, o'zbek kitobxonlari uchun boshqacha shoir bo'lishiga qaramay, Shavkat Rahmon tarjimalarida u bizga yaqin keladi, judayam tanish tuyuladi.

Aytilmagan
Bir qo'shiq
Lablarimda uxlaydi hali
Aytilmagan
Bir qo'shiq –

deya boshlanadi uning "Verlen" ismli she'ri. Quyi-roqda ma'no dinamikasi kuzatiladi:

Ko'zim ketdi, tushumda –
Aytilmagan
Bir qo'shiq.

70-yillar avlodi she'riyati bilan yaxshi tanish bo'lgan kishi darhol tushunadiki, bu xil she'r bizga notanish emas. Shavkat Rahmon va uning tengdoshlarining poeziyasida ayni jihatlar – hayot va insonga aloqador borliqning kutilmagan nuqtalariga e'tibor qilish, shu bilan birga g'ayritabiiy ma'nolarni ko'nikilmagan shakllarda berishga intilish kuchli. Demak, bu avlod va Garsia Lorka she'riyatida qandaydir uyg'unlik bor ekanda. Demak, Shavkat Rahmon tarjima uchun duch kelgan ijodkorni emas, balki o'z ruhiy olamiga mos shoirni tanlabdi. Shuning uchun shoiraning „Dengiz suvi manzumasi“dagi tasvirlarni mahorat bilan o'zbek tiliga o'gira olgan.

Jilmayadi
Dengiz uzoqda.
Tishlari ko'pikli
Moviy dudog'i.

Adabiyotshunos Ulug'bek Hamdam Garsia Lorka va Shavkat Rahmon ijodini qiyosiy tahlil qilib: „Ha, Garsia Lorka va Shavkat Rahmon „uchrashgan“ nuqtaning biri tabaitga muhabbat bo'lsa, boshqasi insonga muhabbat, ya'ni ishq deb ataladi... Lorka va Shavkat Rahmonni bog'lagan rishta aynan ularning mavzularga bo'lgan munosabatidagi mushtaraklikdir, dunyoni badiiy mushohada qailishdagi uyg'unlikdir“, (4, 104-105-betlar) - deb yozadi.

Shavkat Rahmonning badiiy tarjima­dagi mahorati haqida so‘z yuritgan iste’dodli shoir Xurshid Davron shunday yozadi: “Shavkat Lorkadan she’rlari tarjimasi bilan juda uzoq vaqt shug‘ullandi. Dastlabki tarjimalarining ko‘pidan voz jechdi... Lorka she’rlarining asl qiyofasini faqat she’r yozilgan tilgina bera olishini anglagani uchun Shavkat ispan tilini o‘rganishga kirishdi, Ispaniyaga shafar qildi, aynan ana shu uzoq yillik mehnat va beqiyos muhabbat natijasi ularoq “Eng qayg‘uli shodlik” kitobi maydonga keldi. Kitobning nomi ham Lorkaning “Eng qayg‘uli shodlik shoir bo‘lishdir, qolgani hisobmas” degan so‘zlaridan olingan edi” (5).

Shoir o‘zbek she’riyatining yuksak darajaga ko‘tarilishi jarayonida o‘z ovozi bilan badiiy mukammal she’rlarini yarata oldiki, bu esa nafaqat adabiyotshunoslar tomonidan, balki kitobxonlar tomonidan e’tirof etilmoqda. Ana shu jarayonning o‘ziyoq shoirning yillar osha yashab kelayotganligidan dalolat beradi.

Adabiyotlar:

1.Yo‘doshev Q. Ezgu so‘zning umri. Qarang: Shavkat Rahmonni xotirlab. – Toshkent, “Sharq”, 2012.

2.Qo‘chqor R, N.Boqiy. Gul qahri. Qarang: Shavkat Rahmon. Saylanma. – Toshkent, “Sharq”, 1997. 374-375-betlar.

3. Karim B. Shoirning o‘tkir so‘zi. www.ziyo.uz

4. Hamdam U. Yangilanish ehtiyoji. –Toshkent, “Fan”, 2007. 104-105-betlar.

5.Davron Xurshid. Uning cholg‘usi – yuragi edi. www.ziynet.uz

ФИО автора: *Mamatxalikova Tursunoy Rahmonberdiyevna*

Halima Xudoyberdiyeva nomidagi ijod maktabining ma'naviy-ma'rifiy ishlar
bo'yicha direktor o'rinbosari, I toifali
ona tili va adabiyot fani o'qituvchisi

Название публикации: «IJOD MAKTABLARIDA TASAVVUF ADABIYOTINI
ZAMONAVIY USULLARDA O'QITISH MASALASI»

**ВОПРОС ПРЕПОДАВАНИЯ СУФИЙСКОЙ ЛИТЕРАТУРЫ
СОВРЕМЕННЫМИ МЕТОДАМИ В ТВОРЧЕСКИХ ШКОЛАХ**

**THE QUESTION OF TEACHING SUFI LITERATURE BY MODERN
METHODS IN CREATIVE SCHOOLS**

Annotatsiya: Mazkur maqolada tasavvuf adabiyotini ijod maktablarida o'qitishda
“Aqliy hujum” metodlaridan foydalanish bo'yicha fikrlar bayon etilgan.

Shuningdek, adabiyot darslarida o'quvchilarning ijodiy fikrlashini rivojlantirish
maqsadida interfaol metodlardan foydalanish, jumladan, Ahmad Yassaviy, Alisher
Navoiy va Zahiriddin Muhammad Bobur asarlarini o'rgatishda “Aqliy hujum”
metodlaridan foydalanish yo'llari ko'rsatilgan.

Аннотация: В статье рассматривается использование методов «мозгового
штурма» в преподавании религиозной литературы в творческих школах.

Уроки литературы также показывают, как использовать интерактивные методы
для развития творческого мышления учащихся, включая использование методов
«мозгового штурма» при преподавании произведений Ахмада Яссави, Алишера
Навои и Захириддина Мухаммада Бабура.

Annotation: This article discusses the use of “brainstorming” methods in teaching
mystical literature in creative schools.

Literature classes also show how to use interactive methods to develop students'
creative thinking, including the use of “brainstorming” methods in teaching the works
of Ahmad Yassavi, Alisher Navoi and Zahiriddin Muhammad Babur.

Kalit soʻzlar: tasavvuf, interfaol metodlar, tasavvuf bosqichlari.

Ключевые слова: суфизм, интерактивные методы , стадии суфизма.

Keywords: mysticism, interactive methods, stages of mysticism.

KIRISH:

*Birovga musallam tarifi tasavvuf,
Ki zotida mavjut emasdur takalluf.
Tasavvuf rizo ahlidan yaxshi axloq,
Erur islohoti zebu takalluf.
(Alisher Navoiy).*

Jamiyat taraqqiyotining muhim sharti kadrlarni tayyorlash tizimini tubdan isloh qilish, bu tizimning mukammal boʻlishi, zamonaviy iqtisod, fan, madaniyat, texnika va texnologiyalar asosida yuksalish bilan xarakterlanadi.

“Kadrlar tayyorlash milliy dasturi”ni amalga oshirishda mavjud taʼlim va kadrlar tayyorlash tizimlarini tubdan oʻzgartirish zamonaviy ilmiy fikrlar yutuqlari va ijtimoiy tajribalariga, taʼlim jarayonining hamma bosqichlarida, uzluksiz taʼlim tizimi, taʼlim muassasalarining hamma shakl va turlarida ilgʻor metodik tajribalarga asoslangan holda amalga oshiriladi. Zero, shaxsning maʼnaviy yetukligi, bilimdonligi, zehnliligi mana shu muammoni yechish jarayonida namoyon boʻladi.

Oʻzbekistonning ilmiy, ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishining hozirgi bosqichlarida yangi ijtimoiy munosabatlarga erkin kirisha oladigan, oʻz fikrini, dunyoqarashlarini bayon eta oladigan, umuminsoniy qadriyatlarni eʼtirof etadigan, milliy, maʼnaviy qadriyatlarga hurmat bilan qarab, ularga amal qiladigan, maʼnaviy yetuk, komil insonni, ijtimoiy faol yoshlarni tarbiyalash dolzarb muammolardan sanaladi.

Sharq xalqlarining adabiyoti qanchalik chuqur oʻrganilsa, bu xalqlar orasidagi adabiy aloqalar ham shunchalik ravshanroq koʻrina boradi. Adabiy aloqalarning oʻrganilishi esa dohiy sanʼatkorlarning, adabiy maktab vakillarining ijodiy qudratini, taʼsir

doirasini aniqlash uchun to'liqroq tasavvur beradi. Bu jihatdan tasavvuf adabiyotini o'rganish alohida ahamiyatga egadir.

Maqolaning maqsadi:

Tasavvuf adabiyotini o'rganishda belgilab olingan maqsadlar quyidagilar:

- Tasavvuf adabiyotini darsliklarda berilishi, bugungi davr o'quvchisining tarbiyasidagi o'rni;
- Tasavvuf adabiyotining tarbiyaviy ahamiyatini aniqlash, barkamol avlodni tarbiyalashda nimalarga e'tibor qaratish lozimligi;
- Tasavvuf adabiyotini o'quvchi-yoshlarga o'rgatishda yangi zamonaviy pedagogik texnologiyalardan o'rinli foydalanish.

Maqolaning nazariy va amaliy ahamiyati:

Ish amalga oshirilish jarayonida maktab darsliklarida o'quvchilarning o'quv, bilim faoliyatini izchil shakllantirishga yo'naltirilgan nazariy yondashuvlar bilan boyitildi. Shuningdek, tasavvuf adabiyotini o'rganish bo'yicha tegishli tavsiya va ko'rsatmalar berildi.

Tasavvuf bu muhabbatdir. Muhabbat yo'li esa muvaffaqiyat yo'lidir.

Sevgililarning eng oldinda keladigani, eng keraklisi, eng go'zali eng yuksagi Olloh sevgisidir, chunki Olloheng go'zal sifatlarning mo'jizakori, ijodkori, san'atkori, bajaruvchisi va xoliqdir! Inson yaxshiroq va teranroq o'ylasa, o'zi sevgan barcha go'zalliklarning ortida mulkning mutlaq sohibi, butun olamlarning Robbisi – Parvardigori-Zul-jaloli val-jamol hazratlarini ko'rgay.

Yangi pedagogik tafakkur – bu Olloh muhabbatidir. Olloh muhabbati esa banda uchun har turli xayrning, yaxshiligi go'zallikning asl bosh manbayi, bitma-tuganmas shavq, zavq va kuch-qudrat omili. Olloh sevgisiga erishgan qul avliyo bo'lgay, olim bo'lgay, komil bo'lgay, xayrli inson, xayrli farzand bo'lgay, xayrli ota-ona, xayrli qo'shni va xayrli do'st bo'lgay.

Oллоҳ sevgisiga erishmagan qul bemaza bo‘ladi, qo‘rs-qo‘pol bo‘ladi, buzg‘unchi osiy bo‘ladi, fojir va zararli bo‘ladi.

Hazrat Navoiy yozadi:

Muruvvat barcha bermoqdur, yemak yo‘q,

Futuvvat barcha qilmoqdur demak yo‘q.

Ahmad Yassaviy nafsni insoniylik dushmani deb qoralaydi, chunonchi:

Zolim nafsni hech qo‘ymayin o‘yga solgin,

Nafsim qochib chin oshiqlar Oллоҳ dedi.

Yoki -Nafs yo‘liga kirgan kishi rasvo bo‘lur.

Ma‘nan boy inson shon-shuhrat, boylik ketidan quvmaydi. Yuksak darajadagi ma‘naviyatga ega inson-fidoyilik, jasorat, mardlik, o‘z xalqini sevis, Vatanni qadrlash, ajdodlardan faxrlanish fazilatlarini bilan ajralib turadi. Insonning insonligi, avvalo, uning ma‘naviy-axloqiy jihatdan barkamolligi bilan belgilanadi. Ma‘naviy barkamollikning asosiy belgilari quyidagilar: ota-onasi, farzandlari, qarindoshlari, xullas, butun oila a‘zolari, qo‘ni-qo‘shnilari, mahallakuyi va butun mamlakat xalqi farovonligi haqida qayg‘urish; tevarak-atrofdagi kishilarga kerakli bo‘lishga intilish; axloqli, odobli, fe‘l-atvorini yoqimli qilishni insoniy burch deb hisoblash; ajdodlarimizdan qolgan madaniy va ma‘naviy merosni asrab-avaylash; milliy qadriyatlar va an‘analarni qadrlash; vatanparvar, xalqparvar, insonparvar bo‘lish; birovning og‘irini yengil qilishga intilish; diyonat, adolat, mehr-shafqat va ezgulikni himoya qilish; va‘daga vafo qilish; do‘stlik va o‘rtoqlikni e‘zozlash va boshqalar kiradi.

Komil insonning xislat va fazilatlarini:

Komil insonning umumiy xislatlari: yoqimlilik, ko‘rkamlik, jozibadorlik, hurmatga sazovorlik, o‘ziga xoslik, yetuklik, jiddiylik, madaniyatlilik, tarbiyalanganlik va boshqalar.

Komil insonning axloqiy fazilatlari:

Insonparvarlik, do‘stlik, g‘amxo‘rlik, jonkuyarlik, samimiylilik, odamiylilik, bolajonlik, imonlilik, fidokorlik, xushmuomalalik, boadablik, iltifotlilik, kechirimlilik, mehmondo‘stlik, halollik, to‘g‘rilik, diyonatlilik, mehnatsevarlik, vatanpavarlik va boshqalar.

Ishbilarmonlik xisatlari:

Ishchanlik, tirishqoqlik, mas‘uliyatlilik, insoflilik, halollik, malakalilik, epchillilik, uddaburonlik, saranjom-sarishtalilik, tadbirkorlik, aniqlik, tejamkorlik, barkamollik, ta‘masizlik va boshqalar.

Zukkolik va idroklilik fazilatlari:

Zehnlilik, bama‘nilik, xotirjamlik, sog‘lom fikrlilik, donishmandlik, sezgirlik, zakovatlilik, topqirlik, notiqlik, tanqidiylik, dadillik, savodxonlik, qiziquvchanlik, ishqibozlik kabilar.

Sobitlik xislatlari:

Faollik, qat‘iylilik, tezkorlik, jo‘shqinlik, sabotlilik, bir so‘zda turishlik, barqarorlik, botirlik, dovyuraklik, intizomlilik, jiddiylilik, o‘zini yo‘qotmaslik, sovuqqonlik, o‘ziga talabchanlik, kamsuqumlik, o‘zini-o‘zi idora qila olish va hokazolar.

Ehtiroslilik xislatlari:

Ko‘tarinkilik, kulib turuvchanlik, xazinlik, kelajakka ishonch, ezgulik, kek saqlamaslik, olijanoblik, nozik tabiatlilik, xayolilik, xijolatpazlik, iffatlilik va boshqalar.

Ayni “Yangi O‘zbekiston maktab ostonasidan boshlanadi” g‘oyasi ostida bir vaqtda, shu erkimizni qudratli va intellektual salohiyatini yanada yuksaltirish uchun buyuk ajdodlarimiz qoldirgan boy ma‘naviy merosini chuqur o‘rganish biz uchun ham farz, ham qarz.

Xuddi shuningdek, tasavvuf ta'limotida ham komil insonga xos fazilatlar teran ifodalangan. Ulardan ayrim misollar keltirib o'tamiz.

Tasavvufda adolatparvarlik, kamtarlik fazilatlari ulug'lanadi. Buyuk tariqat asoschisi Qul Xo'ja Ahmad Yassaviy Haq vasliga yetolmagani sababli yaxshi anglaydi va Allohga bosh egadi, inson har qancha buyuk bo'lsa ham, buyuk Olloh amri oldida ojizdir, deydi u.

Oltmish uchga yoshim yetdi,

Haq amrini mahkam tutmay o'zim johil.

Ro'za, namoz qazo qilib bo'ldim koxil.

Hozirgi kunda, ma'naviyat va ma'rifat masalalariga birinchi darajali ahamiyat berilib, O'zbekiston Respublikasi mustaqilligining 30 yilligi munosabati bilan ta'lim tizimida olib borilgan o'ttiz yillik islohotlar mustaqillikni mustahkamlash masalalari, tarbiya sohasida sog'lom avlod, ma'naviy barkamol inson, komil inson kabi tushunchalarga izoh berishni, ularning mohiyatini ochib berishni taqozo etmoqda. Ular mohiyatan bir xil tushunchalar. Insonni poklik va to'g'rilikka, vatanparvarlik va olijanoblikka, yuksak axloqli bo'lishga chorlaydi. Bugungi kun pedagoglari oldiga qo'yilgan eng oily vazifa – KOMIL INSONni tarbiyalash. Bu kabi yuksak tuyg'ular manbasi esa mumtoz adabiyotimiz sarchashmalaridir. Shu maqsadda o'quv dasturi va rejalarga shunday buyuk vazifalar singdirildi. Uzoq yillar davomida hatto nomini zikr etish taqiqlangan Turkistonning ulug' mashoyixi Xo'ja Ahmad Yassaviy hayoti va ijodini o'rganish 10-sinf darsligiga kiritildi. Adabiyot o'qituvchisi zimmasidagi vazifa shu ajdodimiz ijodiy merosini o'quvchilarga tanishtirish, asarlaridagi yuksak insoniy g'oyalarni ularning qalbiga singdirishdan iborat. Yassaviy tasavvuf ilmi orqali ruhiy tarbiyani olib boradi. U hikmatlarida Ollohga erishish, zohidlik, obidlik orqali emas, chin oshiqlik orqali yetishish mumkinligini uqtiradi. Misralarda til boshqa, dil boshqa nafsni yengishni sodda tarzda tushuntirib beradi. O'qituvchi "Aqliy hujum" usulini qo'llab mavzu asosida o'quvchilarni mavzu doirasida qadriyatlarni aniqlash, ayni vaqtda ularga muqobil bo'lgan g'oyalarni tanlash uchun sharoit yaratadi.

Mashg‘ulotlar jarayonida “Aqliy hujum” metodidan foydalanar ekan, undan bir nechta qoidalarga amal qilish talab etiladi. Ushbu qoidalar:

1. Mashg‘ulot ishtirokchilarini muammo doirasida keng fikr yuritishga undash, ular tomonidan kutilgan mantiqiy fikrlarning bildirilishiga erishish.
2. Har bir ta’lim oluvchi tomonidan bildirilgan fikr yoki g‘oyalar miqdori rag‘batlantirib boriladi. Bu esa bildirilgan fikrlar orasidan eng maqbullarini tanlab olishga imkon beradi. Bundan tashqari fikrlarning rag‘batlantirilishi navbatdagi yangi fikr yoki g‘oyalarning tug‘ilishga olib keladi.
3. Har bir ta’lim oluvchi o‘zining shaxsiy fikri yoki g‘oyalariga asoslanishi hamda ularni o‘zgartirishi mumkin. Avval bildirilgan fikr (g‘oyalar)ni umumlashtirish, turkumlashtirish yoki ularni o‘zgartirish ilmiy asoslangan har qanday faoliyatlarini standart talablar asosida nazorat qilish, ular tomonidan bildirilayotgan fikrlarni baholashga yo‘l qo‘yilmaydi. Agarda ularning fikrlari baholab borilsa, ta’lim oluvchilar o‘z diqqatlarini, shaxsiy fikrlarini himoya qilishga qaratadilar, oqibatda ular yangi fikrlarni ilgari surmaydilar. Mazkur metodni qo‘llashdan asosiy maqsad ta’lim oluvchilarni muammo xususida keng va chuqur fikr yuritishga rag‘batlantirish ekanligi e’tibordan chetda qolmagan holga ularning faoliyatlarini baholab borishning har qanday usulidan voz kechish maqsadga muvofiq.

“Aqliy hujum” metodining tuzilmasi:

Muammoli savol

Fikr va g'oyalar
tinglanadi

Fikr va g'oyalar
guruhlanadi

Aniq va to'g'ri
javob tanlanadi

O'qituvchi yangi mavzuga kirishdan oldin o'quvchilar oldiga shunday muammolarni qo'yadi

1."Hikmat" so'zini izohlab bering.

Yechim: (Hikmat-bilimdonlik, donishmandlik; hikmatli so'z, maqol; tibbiyot ilmi, shifokorlik) Aql-zakovat va donolik, uning ifodasi bo'lgan narsa-gap-so'z, fikr.

2.Mashoyix so'zini izohlang.

Yechim: shayx so'zining ko'pligi; keksalar, shayxlar. Hikmatli so'zlarni aytib o'tgan buyuk bobolar.

3.Turkistonqayerda joylashgan?

Yechim: Qozog'iston g'arbida joylashgan shahar. U 1918 yil 19-iyundan Turkiston viloyatining markazi hisoblanadi. Qozog'istonning qadimiy shaharlaridan biri. Shimkentning shimoli-sharqidan 160 km da joylashgan Toshkentdan Qizilo'rda orqali temir yo'llar orqali borish mumkin. Tarixiy yodgorliklari: Xo'ja Ahmad Yassaviy maqbarasi, Hazrat Sulton majmuasi, Yerosti masjidi, juma masjidi.

Bu metod orqali o'quvchilarning axborotlar bilan ishlash kompetensiyasi shakllantiriladi.

Yassaviyning hayoti va ijodini “Aqliy hujum” usulida egallagan bilimlarni aniqlash:

Sinf o‘quvchilari kichik guruhlarda ishlashadi. Guruh nomlarini tasavvuf ta’limotidan kelib chiqib, “Ma’rifat”, “Tariqat”, ”Shariat”, ”Haqiqat” deb qo‘yish mumkin. Guruhlarga quyidagi savollar beriladi:

1. Ahmad Yassaviy hayoti haqida ma’lumot bering.

Buyuk mutasavvif shoir Yassi yaqinidagi Sayram qishlog‘ida tug‘ilgan. Uning otasi Turkistonning taniqli shayxlaridan bo‘lgan. Onasi Qorasochmomo nomi bilan mashhur. Go‘dakligidan onasidan, 7 yoshida otasidan ayrilgan. Bobosi Arslon bobo qo‘lida tarbiyalanadi. Yassaviy 1166-yilda vafot etgan. Amir Temur Yassaviy qabri o‘rnida maqbara qurdirgan.

2. Navoiy Yassaviy haqida qanday ma’lumotlar bergan?

Yechim: Alisher Navoiy “Nasoyim ul-muhabbat” asarida Yassaviyga shunday ta’rif beradi: “Xo‘ja Ahmad Yassaviy Turkiston mulking shayx ul-mashoyixidir. Maqomati oliy va mashhur, karomati matavoliy va nomahaur ermish. Imom Yusuf Hamadoniyni as’hobidandir”.

3. Yassaviy ijodi haqida ma’lumot bering.

Yechim: Yassaviy merosi “Devoni hikmat”ga jamlangan. 240 ga yaqin she’rlari o‘rin olgan. Hikmatlarida “Qul Xo‘ja Ahmad”, “Xo‘ja Ahmad”, ”Miskin Ahmad”, “Ahmad ibn Ibrohim” kabi taxalluslarini qo‘llagan. Ijodining aksariyat qismida “nafsni tiyish” ga da’vat etadi.

Bu ma’lumotlar darslikda berilgan bo‘lib, ularni so‘rash bilan o‘qituvchi o‘quvchilardagi o‘qib tushunish kompetensiyalarini shakllantiradi.

O‘qituvchi quyidagi misralarning audiozapisini o‘quvchilarga eshittiradi:

Nafs yo‘liga kirgan kishi rasvo bo‘lur,

Yo‘ldan ozib, to‘yib, to‘zib gumroh bo‘lur.

Yotsa, qopsa shayton bilan hamroh bo‘lur.

Nafsni tepkil, nafsni tepkil, ey badkirdor.

To‘rtlikdagi “nafs”, “gumroh”, ”badkirdor” so‘zlarini sharhlash vazifasini beradi. O‘quvchilar bu so‘zlarni izohlash orqali tasavvuf ta’limotining asosiy tushunchalarini anglab boradilar.

“Ma’lumot toping” topshirig‘i beriladi. Bunda o‘quvchilar mediamanbalardan Yassaviy ijodiga oid, darslikka kiritilmagan ma’lumotlarni izlab topib kelishadi.

Bu ma’lumotlar quyidagicha bo‘lishi mumkin:

1. So‘fi Olloyor avlodlariga Ahmad Yassaviydan “Ulug‘ bir kitob” meros qolganligini aytadi. Bu hikmatlar majmuasidir.

2. Ushbu nodir kitobning qadimiy qo‘lyozmasi saqlanmagan.

3. “Devoni hikmat”ning keyingi asrlarga mansub qo‘lyozma va toshbosma nusxalarining ko‘pligi aniqlandi.

4. Alisher Navoiy hikmatlarni talqin etib. Shunday degan:

Turk piri olamdin etakni silking,

Do‘stdin g‘ayri tamannoi visol istamangiz.

5. Yassaviy hikmatlari Toshkentda, Turkiyada, Moskva va Qozog‘istonda chop etildi.

6. Sayramlik olim Mirahmad Mirxoldor o‘g‘li bilan usmonli turk olimi Metin Oqar birgalikda Yassaviy ijodi bo‘yicha tadqiqot o‘tkazgan.

Yassaviy hikmatlarini tahlil etish uchun **“tahlil xaritasi”** usulidan foydalanilsa, maqsadga muvofiq bo‘ladi:

O‘qituvchi o‘quvchilar bilan birgalikda tasavvufning “shariat”, ”tariqat”, “ma’rifat” va “haqiqat” bosqichlarini tahlil qiladi. Tahlil jarayonida bu bosqichlarda so‘fiy erishishi kerak bo‘lgan xislatlar haqida bahs olib boradi. Hikmatlarni o‘rganish

jarayonida bu bosqichlarni anglatib, singdirib boradi. She'riyatdagi obrazlar tuzilishi Yassaviyda tasavvuf ta'limoti bilan ham og'zaki ijod an'analari bilan bog'langan ekanligini anglatib boradi.

“Tushunchalar tahlili” metodi. Hikmatlardagi “pir”, “darvesh”, “oshiq”, “obid”, “oqil”, “zohid”, “ishq”, “tolib”, “ummat”, “rasul”, “shayton”, “iymon” kabi obraz va tushunchalar bevosita tasavvuf bilan bog'lanib tahlil qilinadi. Yo'l, karvon, o'q kabi tushunchalar esa xalq og'zaki ijodi an'analari bilan aloqador holda tahlil qilinadi. Hikmatlardagi ishq boqiy, Ollohga bo'lgan chin muhabbat orqali o'quvchilarda go'zal insoniy xislatlar shakllantiriladi.

“Taqqoslang” usuli. Bu usul bilan Ahmad Yassaviy hikmatlari va Rabg'uziy qissalari taqqoslanadi. Xususan, “Qissasi Rabg'uziy”dagi “Yetmish shayton birlashib qila olmagan ishni bir nafs qila oladi” degan fikr bilan “Devon”dagi Nafsim meni xaloyiqqa xor ayladi” jumalari taqqoslash yo'li bilan tahlil qilinadi.

Yoki shoirning

Zohid bo'lma, obid bo'lma, oshiq bo'lgil,

Mehnat tortib, ishq yo'lida sodiq bo'lgil.

Nafsni tepib, dargohiga loyiq bo'lgil,

Ishqsizlarni ham joni yo'q, imoni yo'q.

degan misralari bilan Nodiraning

Muhabbatsiz kishi odam emasdir,

Gar odamsan muhabbat ixtiyor et.

degan satrlarini taqqoslab tahlil etish tavsiya etiladi. Tahlil jarayonida o'quvchilar tasavvufning mohiyatini his qilib boradilar, uning tarbiyaviy ahamiyatini kashf etadilar. Tahlil jarayonida o'quvchilar tomonidan topilgan “shaxsiy topilmalar” ular ongiga chuqurroq muhrlanadi.

Bir soʻz bilan aytganda sharq shoirlarining aksariyati kabi Ahmad Yassaviy ham tasavvuf taʼlimotidan kuch-oziq olgan. Natijada hikmatlar ruhiy kamolotga hidoyat qiluvchi manbaga aylangan.

Xulosa qilib shuni aytish mumkinki, tasavvuf adabiyotini oʻrganishda “Aqliy hujum” metodi juda samaralidir. Tasavvufdek murakkab mavzuni oʻquvchilar ongiga singdirishda bu metod oʻzini oqlaydi. “Aqliy hujum” metodidan istalgan dars turlarida foydalanish mumkin. Ham yangi mavzuni bayon etish darslarida, ham takrorlash darslarida qoʻllash birdek qulay.

Bu metod bir zumda sinfdagi barcha oʻquvchilarni qamrab olib, ularni faollashtiradi. Yaxlit mavzu, uning bir qismi yoki tanlab olingan muammo yuzasidan oʻquvchilarga beriladigan savollar majmuasi oʻqituvchi tomonidan oldindan tayyorlangan boʻlishi ishga yaxlit natija beradi.

Aqliy hujum metodi qoʻyilgan muammo yechimiga bogʻliq ravishda 5-10 daqiqa davom etishi mumkin. Bunda oʻquvchilarning berayotgan javoblariga na oʻqituvchining, na boshqalarning aralashuviga, har qanday fikr bildirishlariga yoʻl qoʻyilmaydi. Bu qoida koʻpincha, oʻqituvchi tomonidan avtomatik tarzda buziladi, yaʼni oʻquvchi bildirgan notoʻgʻri fikrga tezda munosabat bildirib qoʻyadi. Bu vaziyat oʻquvchilarning fikrlashini toʻxtatadi va darsda qoʻllanayotgan aqliy hujum metodiga putur yetadi. Notoʻgʻri boʻlsa-da oʻquvchining oʻz fikrini bildirishiga erishish kerak. Oʻqituvchi umumlashtirgandan soʻng toʻgʻri yoki notoʻgʻriligi oʻquvchiga maʼlum boʻladi.

Talabalarning fikr yuritishlari oʻqituvchi tomonidan toʻgʻri yoʻlga solib turiladi. Vaqti-vaqti bilan fikrlar umumlashtirib boriladi.

Muammolarning yechimi topilgan sayin fikrlar shakllanib boradi, dars oxirida fikrlar umumlashtiriladi va aniq fikrga kelinadi. Bundan keyin oʻquvchilar oʻzlarini oʻzlari solishtirib, toʻgʻri yo xato fikrlarini anglab yetishadi va oʻzlarini oʻzlari baholaydilar. Ammo oʻqituvchi ularga bahova tanbeh berib bormaydi. Egallangan bilimlarni yanada mustahkamlash uchun, oʻquvchilarning mustaqil ishlash koʻnikmalarini shakllantirish maqsadida uyga vazifa beriladi.

Tasavvuf adabiyotini aynan shu metod orqali o'quvchilarga o'rgatish bu murakkab mavzuni yanada yaxshiroq anglashga turtki beradi. Tasavvuf adabiyotini o'quvchilar tomonidan to'g'ri talqin etilishiga olib keladi. Tasavvufiy qarashlarni o'quvchilar qalbiga singdirish o'quvchilarni insoniylikka, to'g'riso'zlikka, poklikka, go'zal axloqli bo'lishga, yoqimli ko'rkam, hurmatga sazovor bo'lishga, samimiylikka, halollikka, imon-e'tiqodli bo'lishga, boadab, diyonatli, halol, mehnatsevar, vatanparvar bo'lishga undaydi. Tasavvuf adabiyoti o'quvchilarda ishchanlik, insoflilik, malakalilik, uddaburonlik, saranjom-sarishtalilik, tadbirkorlik, aniqlik, tejamkorlik, ta'masizlik, zehnlilik, sog'lom fikrlilik, sezgirlik, faollik, dovyuraklik, intizomlilik, sovuqqonlik, o'ziga talabchanlik, o'zini-o'zi idora etish, qiziquvchanlik, talabchanlik, ko'tarinkilik, sabotlilik, barqarorlik, nozik tabiatlilik kabi sifatlarni shakllantirib boradi.

Bugungi shiddatli zamon va makonda xuddi shu sifatlar har bir insonda bo'lmog'i shartligi shubhasizdir.

Foydalanilgan adabiyotlar va o'quv qo'llanmalar ro'yxati:

1. O'zbek adabiyoti tarixi, 5 tomlik. T: "Fan" 1977.
2. H.Boltaboyev. O'zbek mumtoz poetikasi tarixi. T: "O'zMU" nashriyoti, 2006.
3. O'zbek mumtoz adabiyoti namunalari. T: OzMU nashriyoti, 2004.
4. T. Tasavvuf manbalari. O'zMU nashriyoti, 2004.
5. N. Mallayev. O'zbek adabiyoti tarixi. "O'qituvchi" nashriyoti T: 1965.
6. A. Hayitmetov. Navoiyxonlik suhbatlari, "O'qituvchi" nashriyoti T: 1993.
7. M. Nuriddinov. Boburiylar sulolasi, "Fan" nashriyoti, T: 1994.
9. www.e.adabiyot.uz.
10. www.ijod.uz.

ФИО автора: *Ahmedova Farzonabegim Saydullo qizi*

Qo'qon Davlat Pedagogika Instituti talabasi

ФИО научного руководителя: *Abdunazarov Lutfillo Mamanovich*

Qo'qon Davlat Pedagogika Instituti katta o'qituvchisi

Название публикации: «MUZLIKLARNING TURLARI VA ULARNING GEOLOGIK ISHI»

Annotatsiya. Ushbu maqolada muzlik, qor chizig'i, kriolitozona haqida so'z boradi, hamda qor-firn-muz ya'ni, muz hosil bo'lish, muz osti nurashi jarayonlari haqida ma'lumot olishingiz mumkin. Bundan tashqari maqolada muzliklarning turlari va ular bajaradigan geologik ish haqida ham keltirilgan.

Annotatsion. This article is about ice, snow line, cryolithozone, as well as information about the processes of snow-firn-ice, that is ice formation, under-ice erosion. The article also discusses the types of glaciers and the geological work they perform.

Аннотатци. Эта статья про лед, снежная линия и криолитозону, и вы можете узнать о процессах снег-фирн-лед то есть, образование льда, ледниковая эрозия. В статье также рассматриваются типы ледников и геологические работы, которые они выполняют.

Kalit so'zlar: muzlik, qor chizig'i, firn, qor-firn-muz jarayoni, kriolitozona, materik muzliklari, tog' muzliklari, vodiylar muzliklari, muz osti nurashi, ekzaratsiya.

Key words. Glacier, snow line, snow-firn-ice process, firn, cryolithozone, continental glaciers, mountain glaciers, valley glaciers, under-ice erosion, excretion.

Ключевые слова: ледник, снежная линия, снежно-фирново-ледяной процесс, фирн, криолитозона, континентальные ледники, горные ледники, долина ледников, подледная эрозия, экскреция.

Kirish. Qattiq atmosfera yog'inlarning to'planishi va qayta o'zgarishi natijasida yer yuzasida hosil bo'lgan tabiiy kristall moddalari muz yoki muzlik deb ataladi.

Muzliklar yer yuzasining shunday joylarida hosil bo'ladiki, bunda yerlarda ko'p yillik yoqqan qor erib yoki bug'lanib ketadigan ko'p yillik yog'in miqdoridan ortiq bo'ladi. Doimiy muzlar bilan qoplangan maydon quruqlik yuzasining taxminan 11% ini tashkil etadi. Agar Yer sharida barcha muzni quruqlik yuzasiga bir tekis taqsimlansa, uning qalinligi 182sm bo'lar edi. Agar erib ketsa Dunyo okeani suv sathi 66,3m ga ko'tariladi.

Yil davomida yoqqan qor erib ulgurmaydigan chegara, ya'ni qor yig'iladigan va muzlik hosil bo'ladigan balandlikning quyi chegarasi qor chizig'i deyiladi. Qor chizig'i qutbiy o'lkalarda dengiz sathigacha pasaydi. Shuning uchun qutbiy o'lkalarda Antarktida materigi va Shimoliy Muz okeanidagi orollarning dengiz bo'yidagi yerlari ham muzlik bilan qoplanib yotgan bo'ladi. Qor chizig'i chegarasida yoqqan qor miqdori erigan qor miqdoriga teng. Qor chizig'idan yuqorida qor to'plana boradi. Chunki bu yerda yoqqan qor miqdori erigan qor miqdoridan ko'p. Qor chizig'idan pastda qor to'planmaydi, chunki harorat yuqori bo'lganligi sababli yoqqan qorning hammasi erib ketadi. Qor chizig'idan yuqorida u yerda to'planadigan va zichlashadigan qordan firn, undan muzliklar hosil bo'ladi, ya'ni qor-firn-muz jarayoni sodir bo'ladi.

Yer po'stining manfiy haroratga ega bo'lgan va yer osti muzlari va tuproqlarni fasliy muzlaydigan joylari mavjud yuqori qismi kriolitozona deb ataladi.

Dunyoda muz va muz qoplamlarining umumiy maydoni 16,2mln.km² bo'lib unda 30mln.km³ chuchuk suv zaxirasi mavjud. Bu esa butun yer yuzasidagi chuchuk suvning 68,7% ini tashkil etadi. O'rta Osiyo tog'laridagi muzliklar maydoni 18 ming km² bo'lib, unda 2244km³ chuchuk suv mavjud. Bu Azov dengizi suvidan 7,5 marta ziyoddir. Dunyodagi muzliklar yer shari bo'yicha quyidagicha joylashgan: Antarktida 13,mln.km², Arktika va Grenlandiya 2,0mln.km², Osiyoda 131,3ming km², Amerikada 85,5ming km², Yevropada(Islandiya bilan) 20,5 ming km², Okeyaniya(Yangi Gvineya va Yangi Zelandiya bilan)da 1,0 ming km². Yuqoridagi ma'lumotlardan ko'rinib turibdiki, yer yuzidagi muzliklar umumiy maydonning 87% Antarktidada joylashgan.

Yer sharidagi muzliklarning maydonini 100% desak, ana shuning 99,5% qutbiy o'lkalardagi muzliklarga, 0,5% tog'laridagi muzliklarga to'g'ri keladi.

Asosiy qism. Yer yuzidagi barcha muzliklar shakliga va xarakatining xarakteriga ko'ra uchta guruxga bo'linadi. Bular: materik muzliklari yoki qoplama muzliklar, tog' muzliklari hamda vodiy muzliklaridir.

Materik muzliklari-qutb o'lkalarida tarqalgan bo'lib, ular tog'larni ham tekislik va pastekisliklarni ham yoppasiga qoplab yotadi. Bunga sabab qutblarda va qutb atroflaridagi joylarda xaroratning yil bo'yi juda past bo'lishidir. Doimiy va vaqtincha muz qoplamining umumiy maydoni 113 mln.km². Muzliklar bilan qoplangan eng katta hudud-Shimoliy Muz okeanidir, uning maydoni 12.6 mln km², eng katta kontinental muzlik maydoni Antarktidada-13.4 mln.km².

Tog' muzliklari-materik muzliklariga qaraganda ancha kichik bo'lib, shakli ham xilma xildir. Tog'larda muzliklarning paydo bo'lishiga sabab yuqorida ko'tarilgan sari yog'in sochin miqdori ortib, harorat esa pastga borishidir. Tog' muzliklarining shakli asosan tog'lardagi relyef shakllariga bog'liqdir. Ular ko'pincha tog' vodiylari va cho'kmalarining yuqori qismini egallaydi. O'rta Osiyoda eng uzun tog' muzligi Pomirdagi (Fanlar Akademiyasi tog' tizmasi) Fedchenko, uzunligi 77 km, eni 2-5 km, umumiy maydoni 830-990 km²; Tyanshan tog'larining G'alaba-Xontangri tog' tugunida joylashgan Inelchik muzligining uzunligi 65km.

Alp tog'laridagi eng yirik muzlik-Katta Alech muzligi bo'lib, uning uzunligi 26,8 km, qalinligi 790 m ga boradi. Islandiyadagi Vatna-yoqul muzligining qalinligi 1036 m. Tog' muzliklarining qalinligi odatda 200-400 m bo'ladi.

Vodiy muzliklari-tog'lardagi eng katta muzliklarni vujudga keltiradi. Ular daryo vodiylarining yuqori qismlarida joylashadi. Vodiy muzliklari oddiy (Alp tipida) va murakkab yoki sertarmoq (Himolay tipida) bo'ladi. Oddiy vodiy muzligi bitta yaxlit muzlik oqimidan iboratdir. Ba'zan bir qancha muzliklar bir-biriga qo'shib sertarmoq yoki daraxtsimon muzliklarni tashkil etadi. Bunda ikkita tog' tizmasi orasidagi asosiy muzlikka har ikki yondan kichik muzliklar kelib qo'shiladi.

Ba'zan vodiy muzliklarining bir qismi pastga sinib tushishi va qor ko'chkilari natijasida ham muzlik vujudga keladi. Bunday muzliklar yangi paydo bo'lgan muzliklar deyiladi.

Muzlik asosan uch xil geologik ish bajaradi:

8. Tog' jinslarini yemiradi.
9. Yemirilgan jinslarni (kichik qumlardan tortib yirik harsangtoshlarga) tashiydi.
10. Muz olib kelayotgan tog' jinslarini to'shaydi. Ushbu jarayonlarning majmuasini tog'li o'lkalardagi muzliklar faoliyatida ko'rish mumkin.

Muzlik atrofidagi haroratning keskin o'zgarishi, chunonchi, kunduzi isib, kechasi sovib ketishi natijasida tog' jinslari yemiriladi, bu sovuqdan yemirilish deb ataladi. Muz ustidagi suv muz yoriqlaridan o'tib, uning ichiga tushib muzlaydi, muz hajmi kengayadi va muz ostidagi yer yemiriladi. Bu muz osti nurashi deb ataladi. Muzlik massaning bosimi (1m^3 muz-920kg) ham juda katta yemirish ishlarini bajaradi. U xuddi omochga o'xshab yerni xaydagandek o'yib ketadi, tog' jinslarini tegirmondan chiqqan undek maydalab yuboradi. Yer yuzasida katta chuqurchalar hosil qiladi. Muzlikning bunday ishi ekzaratsiya (haydash- kovlash) deb ataladi

Shunday qilib, muzliklar tog' jinslarining maydalanishiga sabab bo'ladi.

Xulosa qilib shuni aytishimiz mumkinki, muzliklar qorlarning zichlashishidan hosil bo'lgan firndan hosil bo'ladi. Muzliklarning asosiy qismi qutbiy o'lkalarda joylashgan. Muzliklar shakliga va harakatining xarakteriga qarab: materik, tog' va vodiy muzliklariga bo'linadi.

Muzliklar asosan 3 xil geologik ish bajaradi. Bular: tog' jinslarini yemirish, yemirilgan tog' jinslarini tashish va o'zi bilan olib kelayotgan tog' jinslarini to'shish kabilardir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Baratov P., Sultanova N.B. UMUMIY YER BILIMI "INFO CAPITAL GROUP" TOSHKENT 2018

2.A.X.Jo'liev, A.Soatov, P.Yusupov Geologiya asoslari Toshkent 2001

3.B.T.Toshmuhamedov UMUMIY GEOLOGIYA "NOSHIR" Toshkent 2011.

ФИО автора: Аскарова Дилбар Содирали қизи

Тошкент давлат транспорт университети, ассистент

Название публикации: «ТЕМИРБЕТОН КЎПРИКЛАРНИНГ ЎЗИ
ЗЎРИҚАДИГАН БЕТОНДАН ТАЙЁРЛАНГАН КЎПРИК ПОЛОТНОСИНИНГ
КУЧЛАНГАНЛИК-ДЕФОРМАЦИЯЛАНГАН ҲОЛАТИ ТАДҚИҚОТИ»

**STRENGTH-DEFORMED CONDITION STUDY OF REINFORCED
CONCRETE BRIDGES POLOTNOS MADE OF REINFORCED CONCRETE
ITSELF**

Askarova Dilbar Sodirali kizi

Tashkent State Transport University, assistant

Аннотация. Темирбетон кўприкларнинг ўзи зўриқадиган бетондан тайёрланган кўприк полотносининг кучланганлик – деформацияланган ҳолати тадқиқоти натижалари ҳақида маълумот. Зўриқадиган цементли бетоннинг келиб чиқиш хусусиятлари ва транспорт қурилишида фойдаланилишида амалга оширилган ишлар.

Annotation. Information on the results of the study of the strength – deformed state of the bridge polotnos made of reinforced concrete of reinforced concrete bridges itself. Work carried out on the properties of the origin of tensile cement concrete and its use in the construction of transport.

Калим сўзлар: цемент, ўзи зўриқадиган цемент, конструкция, текисловчи қатлам, гидроизоляция, қатлам.

Keywords: cement, self-reinforcing cement, construction, leveling layer, waterproofing, layer.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 4 октябрдаги “Автомобил йўллари кўприкларини, йўл ўтказгичлар ва бошқа сунъий иншоотларни қуриш ҳамда фойдаланишни ташкил этиш тизимини такомиллаштириш тўғрисида”ги ПҚ–3309-сонли Қарори [1] ва 2018 йил 29 мартдаги “Тошкент шаҳрида автомобил йўллари кўприкларини, йўл ўтказгичлар ва бошқа сунъий иншоотларни қуриш, капитал таъмирлаш ва реконструкция қилиш Дастурини тасдиқлаш тўғрисида”ги ПҚ–3632-сонли Қарорлари ҳозирги пайтда кўприксозлик соҳасида фаолият кўрсатаётган ташкилот ва мутахассислар учун йўналтирувчи дастур ҳисобланади [2].

Қурилиш соҳасидаги илмий - техника тараққиётини белгиловчи энг долзарб муаммолардан бири, энг аввало, янги авлод боғловчилар (цемент) ва улар асосида бетон ишлаб чиқариш, энергия ва моддий бойликларни тежаш, мавжуд ва янги, янада самарали қурилиш материалларини, конструкцияларини жаҳон даражасигача кўтариш, технологик жараёнларнинг самарадорлигини ошириш, маҳаллий хом-ашё ва ресурслардан кенг фойдаланиш кабилар билан боғлиқдир.

Ривожланган давлатлар билан таққослаганда, ўзи зўриқадиган цементнинг афзалликларига қарамай, ушбу цементнинг МДХда ишлаб чиқарилган маҳсулот ҳажми кичикдир. Бизнинг республикамизда ўзи зўриқадиган цемент ишлаб чиқариш йўқ. Бунинг асосий сабабларидан бири шундаки, унинг асосий компонентларидан бири - алюминий оксидининг камлиги ва юқори нархи ўзи зўриқадиган цемент ишлаб чиқариш учун янада арзон хом-ашё қидиришга олиб келди. Ўтказилган тадқиқотлар натижаларини таҳлил қилиш шуни кўрсатдики, кенгайтирувчи боғловчилар ишлаб чиқаришда истиқболли йўналишлар кўп миқдорда алюминий сульфатни ўз ичига олган алунитизацияланган жинслардан фойдаланиш ҳисобланади. Республикамизда алунит ётқизиқлари жойлашган жинсларнинг катта қисми бор, уларнинг аксарияти аллақачон ўрганилган. Алунитли ётқизиқларнинг энг катта захиралардан бири Тошкент вилоятида жойлашган.

Ўзи зўриқадиган цементни ишлаб чиқариш, унинг асосида ўзи зўриқадиган бетондан ташкил топган конструкция яратиш ва транспорт иншоотларининг, хусусан, кўприкларнинг элементларига ушбу темирбетонни қўллаш, анъанавий услублар орқали ҳосил қилинадиган олдиндан зўриқтирилган элементларни тайёрлашга қараганда, иқтисодий жиҳатдан, анчагина самаралироқдир ва темирбетон элементларда ҳажмий кучланганлик ҳолатини келтириб чиқариш учун қулайдир.

Зўриқадиган цемент, ундан боғловчи сифатида қўлланилиб тайёрланган бетон ва ушбу бетондан тайёрланган темирбетон конструкцияларининг тадқиқотлари ўтган асрнинг 40-йилларидан бошлаб т.ф.д., профессор В.В. Михайлов бошчилигидаги бир гуруҳ олимлар томонидан олиб борилган.

Ўзи зўриқадиган бетонни транспорт иншоотлари қурилишида, хусусан автомобил кўприкларининг қатнов полотносида қўлланилиши 1975 йилда Украинада бошланган. Бунда зўриқадиган цемент қўлланилган, арматураланган бетондан ҳосил қилинган кўприк полотноси қатлами айна пайтда анъанавий конструкцияларда қўлланиладиган текисловчи қатлам, гидроизоляция ва ҳимояловчи қатлам функцияларини бажаради. Кўприкларда ўзи зўриқадиган арматураланган бетондан қилинган полотно қўлланилганда анъанавий конструкцияга эга бўлган кўприк полотносини қуришга қараганда меҳнат сарфлари бўйича сезиларли даражадаги самарага эришиш мумкин бўлади. Бундан ташқари, ушбу ўзи зўриқадиган бетондан тайёрланган кўприк полотноси оралик қурилмаларнинг бош тўсинлари билан биргаликда ишлаганда, яъни полотно қатлами ва бош тўсинлар бетони ўртасида улашиш таъминланганда, оралик қурилманинг асосий юк кўтарувчи конструкцияларига (яъни бош тўсинларига) сарф қилинадиган металл миқдори 15-20% атрофида камайтирилишига имконият туғилади [3].

Зўриқадиган цемент қўлланилган, арматураланган бетондан тайёрланган кўприк полотноси қатламининг сув ўтказмаслигининг асосий шarti – ушбу қатлам бетонида маълум бир миқдордаги сиқувчи кучланишнинг пайдо бўлиши ва сақланишидир. Ўзи зўриқадиган бетон гидроизоляция мақсадида

қўлланилганда унинг кесимларида ҳосил бўлган минимал кучланиш 0,5 МПа бўлиши талаб этилади. Шунинг учун кўприк полотноси қатламини бир плита сифатида олиб қаралиб кесим бетонида ва арматурада ҳосил бўладиган кучланишларни аниқлаш, яъни ушбу плитанинг кучланганлик-деформацияланган ҳолатини аниқлаш долзарб масала ҳисобланади. Айтиб ўтиш керакки, ушбу масала шу пайтгача кўриб чиқилмаган ва ечилмаган ҳисобланади.

Ўзи зўриқадиган бетондан тайёрланган кўприк полотноси қатламининг асосий юк кўтарувчи элементлар билан биргаликда ишлаш шarti – зўриқадиган бетон ва оралик қурилмалари бош тўсинлари орасидаги контактнинг мустаҳкамлигидир. Бунинг учун ўзи зўриқадиган бетондан тайёрланган кўприк полотноси қатламининг асосий юк кўтарувчи элементлар билан биргаликда ишлаш имкониятини ўрганишга қаратилган тадқиқотлар ўтказиш лозим бўлади. Айтиш керакки, кўприк полотноси плитасининг бош тўсинлар бетони билан контакти мустаҳкам бўлгандаги кучланганлик-деформацияланган ҳолати ҳисоби ҳам долзарб ҳисобланади.

Ўзи зўриқадиган бетон гидроизоляция мақсадида қўлланилганда унинг кесимларида ҳосил бўлган минимал кучланиш 0,5 МПа бўлиши талаб этилади [4]. Шунинг учун кўприк полотноси қатламини “озод”, яъни асосий кўтарувчи тўсинлар билан улашиши бўлмаган бир плита сифатида олиб қаралиб кесим бетонида ва арматурада ҳосил бўладиган кучланишларни аниқлаш, худди шу плитанинг бош тўсинлар бетони билан улашиши бўлган ҳолдаги кучланганлик-деформацияланган ҳолатини аниқлаш, ўзи зўриқадиган бетондан тайёрланган кўприк полотноси қатламининг асосий юк кўтарувчи элементлар билан биргаликда ишлаши натижасида ҳосил бўлган иқтисодий самарани баҳолаш учун икки қатламли конструкциянинг кучланганлик-деформацияланган ҳолатини аниқлаш илмий жиҳатдан янгилик ҳисобланади.

Автомобил ва темир йўлларда лойиҳаланадиган ва қуриладиган кўприклар, йўл ўтказгичлар ва бошқа транспорт иншоотларини узоқ муддатга хизмат қилишини таъминлашнинг асосий омилларидан бири бўлган ташқи таъсирлардан, хусусан, сув таъсиридан сақлашга мўлжалланган конструкция

таклиф қилиб ушбу конструкциянинг кучланганлик-деформацияланганлик ҳолатини аниқлаш услублари ишлаб чиқиши ва ушбу конструкцияларни лойиҳалаш ва қуриш бўйича таклифлар ишлаб чиқиши ушбу илмий тадқиқот ишининг амалий аҳамиятини белгилайди.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 4 октябрдаги “Автомобил йўллари кўприкларини, йўл ўтказгичлар ва бошқа сунъий иншоотларни қуриш ҳамда фойдаланишни ташкил этиш тизимини такомиллаштириш тўғрисида”ги ПҚ–3309-сонли Қарори.

2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 29 мартдаги “Тошкент шаҳрида автомобил йўллари кўприкларини, йўл ўтказгичлар ва бошқа сунъий иншоотларни қуриш, капитал таъмирлаш ва реконструкция қилиш Дастурини тасдиқлаш тўғрисида”ги ПҚ–3632-сонли Қарори.

3. Салиханов С.С. Ремонт мостового полотна с применением самонапряженного бетона. Научные труды республиканской научно-технической конференции с участием зарубежных ученых “Ресурсосберегающие технологии на железнодорожном транспорте” 6-7 декабря 2013 г. Ташкент: ТашИИТ. - 104-106 с.

4. Салиханов С.С. Расчет самонапряженности конструкции мостового полотна “рамный контур-самонапряженный бетон”: статья. Ташкент: Вестник ТашИИТ №1, 2016. - 16-18 с.

ФИО автора: *Abdijalilov Elyor Shuxrat o'g'li*

Samarqand Davlat Universiteti Yuridik fakulteti

Falsafa yo'nalishi 4 kurs talabasi

Название публикации: «YANGI O'ZBEKISTONDA PREZIDENT SAYLOVI UCHUN TARG'IBOT VA TASHVIQOT ISHLARI»

Annotatsiya: Maqolada O'zbekistonda saylov jarayoni va saylov organlarining faoliyati, O'zbekistonda saylov erkinligini ta'minlanishi holati va saylov qonunchiligining rivojlanishi jarayoni haqida fikrlar bayon qilingan.

Kalit so'zlar: davlat, fuqaro, jamiyat, saylov, prezident.

Аннотация: В статье представлены взгляды на избирательный процесс и деятельность избирательных органов в Узбекистане, состояние избирательной свободы в Узбекистане и развитие избирательного законодательства.

Ключевые слова: государство, гражданин, общество, выборы, президент.

Annotation: The article presents views on the electoral process and the activities of electoral bodies in Uzbekistan, the state of electoral freedom in Uzbekistan and the development of electoral legislation.

Keywords: state, citizen, society, elections, president.

Demokratik huquqiy davlatda fuqarolik jamiyatining shakllanishi va rivojlanishida saylov tizimi muhim ahamiyatga ega. Saylovlar davlat hokimiyatini shakllantirishda fuqarolarning xohish-irodasini ifoda etishga xizmat qiladi. Bu esa ilg'or g'oya va qarashlar kurashi barobarida jamiyatda barqarorlikni saqlash, xalq xohish-irodasi ifoda etilgan to'g'ri yo'lni tanlash imkonini beradi. Konstitutsiyamizga kiritilgan so'nggi o'zgartirishlarga asosan, joriy yil oktyabr oyining uchinchi o'n kunligi birinchi yakshanbasida O'zbekiston Respublikasi Prezidenti saylovi bo'lib o'tadi. Bu muhim siyosiy kompaniyada saylovchilar, siyosiy partiyalar, ommaviy axborot vositalari va boshqa fuqarolik jamiyati institutlarining faol ishtiroki bo'lajak saylovni Konstitutsiya

va qonunlarimiz talablari, umume'tirof etilgan xalqaro standartlar, demokratik printsiplar asosida, ochiq-oshkora o'tkazilishida muhim omil bo'ladi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti sayloviga tayyorgarlik ko'rish va uni o'tkazish bo'yicha barcha ishlar Saylov kodeksiga qat'iy amal qilingan holda, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti saylovini o'tkazish bo'yicha kalendar rejasiga muvofiq tizimli ravishda amalga oshirilmoqda. Ta'kidlanganidek, Prezident saylovi yuksak siyosiy tafakkur mahsuli — mamlakatimizni rivojlantirishning beshta ustuvor yo'nalishi bo'yicha Harakatlar strategiyasida o'z ifodasini topgan ilg'or demokratik g'oyalarning ro'yobi, O'zbekistonning yuksak taraqqiyotiga xalq bildiradigan ishonchning amaldagi yana bir yorqin ifodasi bo'ladi. So'nggi yillarda mamlakatimizda demokratik islohotlarning sifat jihatidan yangi bosqichga ko'tarilgani, fuqarolarning siyosiy-huquqiy madaniyati yuksalib, ijtimoiy faolligi ortgani, xususan, ommaviy axborot vositalarida va ijtimoiy tarmoqlarda so'z erkinligiga berilayotgan jiddiy e'tibor, shuningdek, saylovlarni kuzatishda ishtirok etgan nufuzli xalqaro tashkilotlar kuzatuvchilari tomonidan taqdim etilgan taklif va tavsiyalar saylovni qonuniylik, adolatlilik, xolislik va oshkoralik printsiplari asosida o'tkazishda yangi talablarni qo'yimoqda. Bu, o'z navbatida, saylov jarayonlarini qonunchilikka mos tarzda uyushqoqlik bilan tashkil etish uchun, eng avvalo, okrug va uchastka saylov komissiyasi a'zolari hamda saylov jarayonining boshqa tashkilotchilari huquqiy bilim madaniyat ong va amaliy ko'nikmasini yanada yuksaltirish bo'yicha bir qator zarur tadbirlarni amalga oshirishni taqozo etmoqda. Tasdiqlangan okrug saylov komissiyalari a'zolari haqida gap ketganda, ba'zi raqamlarga e'tibor qaratish to'g'ri bo'ladi, deb o'ylayman: okrug saylov komissiyalari a'zolarining umumiy soni 266 nafar, shundan 104 nafari (39 foizi) xotin-qizlar. A'zolarining 150 nafari (56 foizi) avvalgi saylovlarda qatnashgan.

A'zolar safi: pedagoglar — 90 nafar (34 foiz), iqtisodchilar — 41 nafar (15 foiz), huquqshunoslar — 32 nafar (12 foiz), muhandislar — 26 nafar (10 foiz), shifokorlar — 21 nafar (8 foiz), jurnalistlar — 11 nafar (4 foiz). Bu yilgi Prezident saylovini o'tkazuvchi okrug saylov komissiyalari tarkibida navqiron avlod vakillari har

qachongidan ko'ra ko'p: 31 yoshgacha bo'lgan yigit-qizlar 23 nafar (9 foiz) bo'lsa, 41 yoshgacha bo'lganlar esa 77 nafar (28 foiz)ni tashkil etdi.

Bu — mamlakatimizda yoshlarning huquq va manfaatlarini himoya qilish, ular o'z salohiyatini namoyon etishi uchun zarur sharoitlarni yaratish borasida ko'rsatilayotgan doimiy e'tibor va g'amxo'rlikning amaldagi yana bir ifodasidir.

Ekspertlar yana bir raqamga alohida e'tibor qaratmoqdalar. 2019 yili Oliy Majlis Qonunchilik palatasiga saylov o'tkazgan okrug saylov komissiyalari tarkibida nogironligi bor ijtimoiy faol fuqarolar 3,5 foizni tashkil etgan bo'lsa, joriy yilda bo'ladigan Prezident saylovida bu raqam besh foizga o'sgan.

Tahlilchilar fikricha, bu, eng avvalo, mamlakatimiz fuqarolarining, shu jumladan, nogironligi bo'lgan shaxslarning saylov huquqlarini ta'minlashning huquqiy-tashkiliy asoslari va samarali mexanizmlari to'la shakllantirilgani bilan bog'liq.

O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi tomonidan Nogironlar huquqlari to'g'risidagi xalqaro konvensiyaning ratifikatsiya qilinishi, “Nogironligi bo'lgan shaxslarning huquqlari to'g'risida”gi Qonunning joriy yil 15-yanvaridan kuchga kirgani bunga yaqqol misoldir.

Saylov qonunchiligiga kiritilgan o'zgartish va qo'shimchalarga ko'ra, O'zbekistonning chet davlatlarda istiqomat qilib turgan fuqarolarini diplomatik vakolatxonalarning konsullik hisobida bo'lishi yoki bo'lmasligidan qat'i nazar, saylovchilar ro'yxatiga kiritish tartibi, xorijiy mamlakatlarda saylovchilar yashayotgan yoki ishlayotgan joyida ko'chma qutilar orqali ovoz berishning huquqiy asoslari yanada mustahkamlandi

Ma'lumki, yurtimizda 138 millat va elat vakillari istiqomat qiladi Prezident saylovchilar shuningdek, saylovini o'tkazuvchi okrug saylov komissiyalari tarkibida mamlakatimizda istiqomat qilayotgan deyarli barcha millat vakillari bor.

Markaziy saylov komissiyasi tomonidan shu yil 14-aprelda tasdiqlangan “O'zbekiston Respublikasi Prezidenti saylovini o'tkazuvchi okrug saylov komissiyalarining faoliyati tartibi to'g'risida”gi nizomga binoan, davlat organlari, korxonalar, muassasalar, tashkilotlar okrug saylov komissiyalariga saylovga tayyorgarlik ko'rish va uni o'tkazish uchun zarur bo'lgan binolar, majlis zallari, xonalar hamda asbob-uskunalarni bepul berib turishi shart[1].

Okrug saylov komissiyalari Qoraqalpog'iston Respublikasi Vazirlar Kengashi, viloyatlar va Toshkent shahar hokimliklari tomonidan kamida sakkizta xonadan iborat va tegishli tartibda jihozlangan bino bilan, shuningdek, transport, aloqa vositalari va yuqori tezlikda ishlaydigan internet tarmog'iga ulanish imkoniyati bilan ta'minlanadi. Okrug saylov komissiyalari huzurida Markaziy saylov komissiyasi Matbuot markazining hududiy bo'limlari faoliyati yo'lga qo'yiladi. Bularning barchasi okrug saylov komissiyalari o'z ishini milliy saylov qonunchiligi talablari, ochiqlik, oshkoralik va shaffoflik tamoyiliga to'la amal qilgan holda olib borishiga xizmat qiladi[2].

Yaqinda mamlakatimizga rasmiy tashrif bilan kelgan Yevropada xavfsizlik va hamkorlik tashkiloti (YeXHT) Demokratik institutlar va inson huquqlari bo'yicha byurosi (DIIHB) direktori Matteo Mekachchi o'zi rahbarlik qilayotgan tashkilotning maqbul tavsiyalari O'zbekiston tomonidan qabul qilinayotganidan mamnuniyat bildirar ekan, «Shunday hamkorlikni davom ettirishga doimo tayyormiz», deb alohida ta'kidladi.

Nemis jurnalisti Folker Nef Yevropaning mashhur "Allgemeine-Berliner-Zeitung" onlayn gazetasida salmoqli tahliliy maqolasini e'lon qildi. Maqolada yangi O'zbekistonda inson huquqlarini, jumladan, fuqarolarning saylov huquqini ta'minlash borasidagi keng ko'lamli ishlarga yuksak baho berilgan. Muallif 2016 yildan O'zbekiston yangi taraqqiyot bosqichiga qadam qo'yganini alohida ta'kidlaydi. O'tgan davr mobaynida mamlakat hayotining ijtimoiy-siyosiy va iqtisodiy sohalarida g'oyat ulkan islohotlarni amalga oshirishga erishildi. Ushbu yuksalish jarayonida inson huquqlarini keng ta'minlash, ijtimoiy-siyosiy hayot va ommaviy axborot vositalarini erkinlashtirish, jamiyatni demokratlashtirishga qaratilgan islohotlarning eng muhim yo'nalishlariga aylandi. «Yuksak maqsad sifatida eng ilg'or xalqaro standartlar, hamkor sifatida esa BMT va boshqa nufuzli xalqaro tashkilotlar tanlangan», deb qayd etadi xorijlik journalist.

Mamlakatimiz saylov qonunchiligi asosini Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasi, Fuqarolik va siyosiy huquqlar to'g'risida xalqaro pakt va O'zbekiston tomonidan ratifikatsiya qilingan boshqa xalqaro huquq hujjatlarida mustahkamlangan va jahonda e'tirof etilgan muhim demokratik prinsiplar tashkil qiladi. Bu haqda gapirganda,

aksariyat xorijlik mustaqil ekspertlar bugungi kunda O‘zbekiston saylov qonunchiligi demokratiyaga muvofiqlik darajasi bo‘yicha dunyoning ko‘plab rivojlangan davlatlarining saylov to‘g‘risidagi qonunlaridan ustundir, degan fikrda ekanini aytib o‘tish o‘rinlidir.

O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasida mustahkamlab qo‘yilganidek, Prezident davlat boshlig‘idir va davlat hokimiyati organlarining kelishilgan holda faoliyat yuritishi hamda hamkorligini ta‘minlaydi. Prezident fuqarolarning huquq va erkinliklariga, O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi va qonunlariga rioya etilishining kafolatidir.

Mustaqil O‘zbekiston tarixining hozirgi davrida oldimizda nihoyatda mas‘uliyatli vazifa turibdi. Yurtimizdagi tinchlik va osoyishtalikni, fuqarolar va dinlararo bag‘rikenglik, o‘zaro hurmat va mehr-oqibat muhitini asrab-avaylash va yanada mustahkamlash, ijtimoiy-iqtisodiy sohalarni barqaror rivojlantirish, xalqimiz farovonligini izchil yuksaltirib borish, Vatanimizning dunyodagi eng rivojlangan davlatlar qatoridan joy olishi yo‘lidagi ezgu maqsadlarimizni ro‘yobga chiqarish bo‘yicha strategik va ustuvor vazifalarni belgilab olishimiz lozim.

Mazkur saylovga tashkiliy-huquqiy va moddiy-texnik jihatdan yuksak darajada tayyorgarlik ko‘rish, uni milliy saylov qonunchiligimizda mustahkamlab qo‘yilgan demokratik prinsiplarga to‘liq muvofiq holda, ochiq-oshkora va adolatli o‘tkazish katta ahamiyatga ega.

Milliy qonunchiligimizda Markaziy saylov komissiyasi rahbarligida saylovlarning qonun talablariga muvofiq ravishda tashkil etilishi va o‘tkazilishini ta‘minlaydigan hamda faqat qonunga bo‘ysunadigan mustaqil saylov komissiyalari haqidagi me‘yor mustahkamlab qo‘yilgani saylov tizimining eng muhim xususiyatidir.

Xalq manfaatlari, huquq va erkinliklarini ta‘minlash davlat siyosatining eng ustuvor yo‘nalishlari sifatida belgilangan mamlakatimizning milliy saylov tizimida amalga oshirilayotgan bunday keng ko‘lamli va izchil ishlar O‘zbekiston Respublikasi Prezident saylovini milliy saylov qonunchiligi va xalqaro tamoyillarga tayanib, yuksak demokratik saviyada, uyushqoqlik bilan o‘tkazishga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

- 1.Saidov A.X. Qiyosiy konstitutsiyashunoslik. T., 2021, 52-bet.
- 2.To`laganov A.T. Davlat hokimiyatining vakillik va o`zini o`zi boshqarish organlari faoliyatini tashkil etish. -T.: TDYI, 2017.- 194 b.
- 3.To`laganov A.T. Davlat hokimiyatining vakillik va o`zini o`zi boshqarish organlari faoliyatini tashkil etish.- T.: Universitet, 2019.- 186 b.

ФИО авторов: Яхшибоева Дамира Толиб қизи

Навоий давлат педагогика институти “Биология” кафедраси ўқитувчиси

Хошимова Илмира Ибройим қизи

Навоий давлат педагогика институти “Биология” юналиши талабаси

Название публикации: «АУДИТОРИЯДАН ТАШҚАРИ ТАЪЛИМ – ТАРБИЯГА МАҚСАДЛИ, ТИЗИМЛИ ЁНДАШИШ»

Мақолада: биология таълими аудиториядан ташқари таълим – тарбия талабаларнинг интеллектуал ривожланиши, ижтимоий компетентлигини шаклланишида муҳим аҳамиятга эга бўлади.

Встатье: биологическое образование. Внеклассное образование играет важную роль в интеллектуальном развитии студентов, формировании социальной компетентности.

In the article: biology education extracurricular education plays an important role in the intellectual development of students, the formation of social competence.

Калит сўзлар: аудитория, тизимлиёндашиш, педагогикжараён, концепция.

Ключевые слова: аудитория, системный подход, педагогический процесс.

The keyword: audience, systematic approach, pedagogical process.

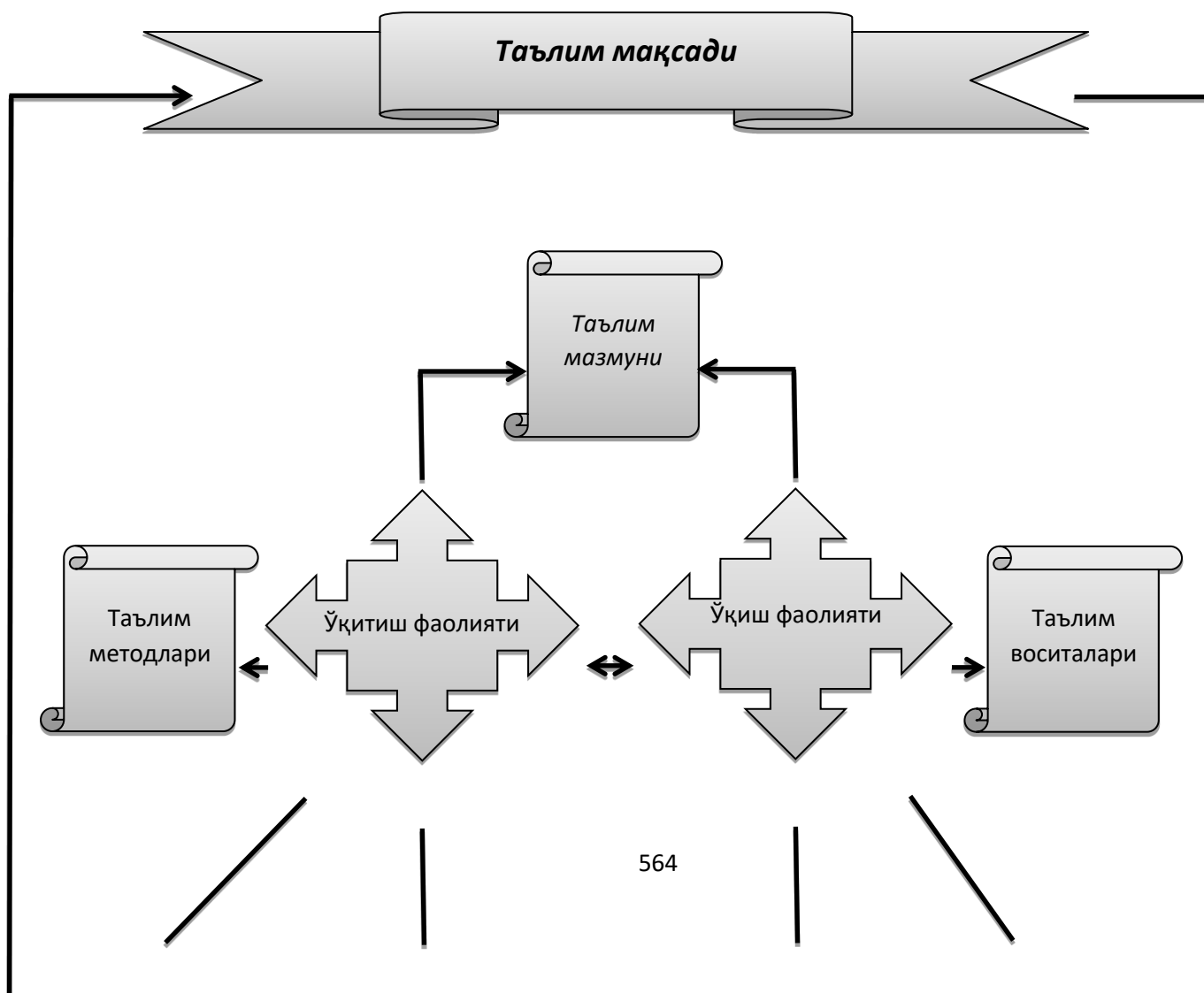
Узлуксиз таълимнинг ҳар бир босқичи, мазмуни, методикаси, ҳар бир шакли, умумий технологияси унинг классик функциялари: таълимий – интеллектуал, ривожлантирувчи психофизиологик ва тарбиявий вазифаларидан келиб чиқади. Ҳар бир даврда бўлгани сингари глобаллашув ва ахборотлашув шароитида узлуксиз таълим – тарбиянинг механизми тубдан ўзгармоқда, жамият буюртмасидан келиб чиқадиган мақсад, вазифа таълим – тарбия тизимини узлуксиз модернизациялашни тақозо этади.

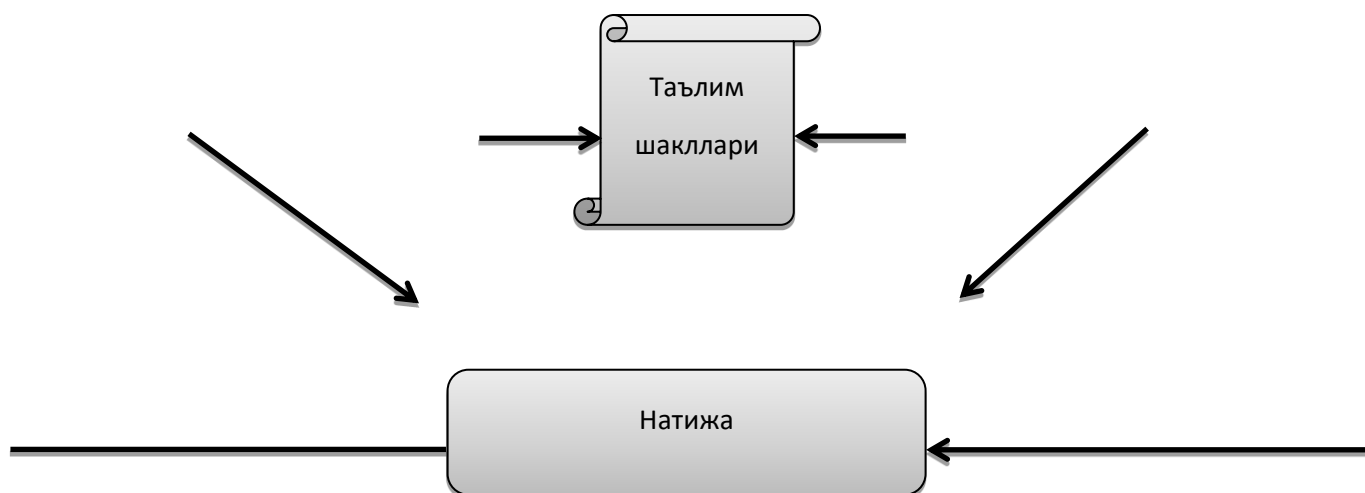
Аудиториядан ташқари таълим – тарбия ҳар томонлама ривожланган, юқори малакали, юксак маънавиятли, мустақил фикрга эга, ахлоқий фазилатли баркамол шахсни шакллантириш узлуксизлигини таъминловчи бўғин сифатида таркиб топган. Шуниси характерлики, узлуксиз таълимни бу бўғинида таълимнинг комплекс функцияси асосида мақсад қўйилади, ташкил этилади. Аввало, таълимий функцияси аудиторияда олинган билимни такомиллаштириш, амалий кўникмаларни шакллантириш бўйича ҳар бир машғулотнинг мақсад, мазмунида белгиланади. Аудиториядан ташқари таълим – тарбия яхлит педагогик жараён сифатида бу шахсни ўз – ўзини намоён қилиши ва тўлиқ ривожланишини, субъектларнинг ижодкорлиги ва ҳамкорлигини ҳамда биргаликдаги фаолиятларини, таълим ва тарбияни бирлиги ва алоқадорлигини характерловчи яхлит ўқув – тарбиявий жараён. Демак, педагогик жараён педагогик тизим шароитида таълим ва тарбия мақсадларини алоқадорликда амалга оширишга қаратилган яхлит жараён ҳисобланиб, унинг моҳияти жараён иштирокчиларини ривожланишига таъсир этувчи ташқи омилларни танлаш ва тарбиявий муносабатларни ташкил этиш билан характерланади.

Ўзбекистон Республикаси Олий таълим тизимини 2030-йилгача ривожлантириш концепциясида олий таълим тизимини ривожлантиришнинг стратегик мақсадларига, мамлакатни модернизация қилиш, ижтимоий–иқтисодий жиҳатдан барқарор ривожлантириш учун юқори малакали кадрлар тайёрлаш сифатини ошириш, инсон капиталини меҳнат бозори талаблари асосида ривожлантириш, олий таълим билан қамров даражасини ошириш, ҳалқаро стандартлар асосида юқори малакали, креатив ва тизимли фикрлайдиган, мустақил қарор қабул қила оладиган кадрлар тайёрлаш, уларнинг интеллектуал қобилиятларини намоён этиши ва маънавий баркамол шахс сифатида шаклланиши учун зарур шарт – шароит яратиш кабилари киради.

Педагогик жараён яхлитлиги деганда, биз педагогик жараённи ташқи муҳит ҳодисалари билан алоқадорлигини, педагогик жараённинг барча ўзаро алоқадор субъектлари ўртасидаги ҳосил бўладиган яхлит жараённи тушунамиз.

Яхлит педагогик жараён куйидаги функцияларни бажаради: яхлит педагогик жараённинг таълимий, ривожлантирувчи ва тарбиявий функцияси ўқув тарбиявий жараёнда қўлланиладиган ўқув режа ва дастурларда, метод ва воситаларда, тарбиячилар шахси ва касбий маҳоратида умуман тарбия маконида намоён бўлади. Яхлит педагогик жараёнининг таълимий функцияси асосан таълим жараёнида, барча аудиториядан ташқари ишлардаги ижодий фаолият ва муносабат тажрибаси, билим, кўникма ва малакалар йиғиндиси сифатида умуминсоний маданият элементларини ўзлаштирилиши билан характерланади. Яхлит педагогик жараёнининг ривожлантирувчи функцияси ҳар қандай ўқув тарбиявий жараёни ташкил этилишида амалга оширилади, аммо ривожланиш тезлиги билим, кўникма, малакаларга ёки талабаларнинг билиш ёки мотивни шакллантириш соҳаларига эътибор қаратилганлигига боғлиқ. Педагогик жараённинг ижтимоийлаштириш функцияси барча таълим муассасаларида намоён бўлади. Олий таълим талабаларида ижтимоий компетенцияни ривожлантирилишига қаратилади.

Таълим тарбияловчилик функцияси таълим жараёнини объектив қонуниятларини ифодалайди.

Аудиториядан ташқари таълим – тарбия ишлар қатор дидактик қоидаларга амал қилишни талаб этади:

Ҳар бир машғулот ўрганишда мақсадли, тизимли таълимий, ривожлантирувчи, тарбияга қаратилиши;

Педагогика, психология қонуниятлари, принципларига асосланиши;

Мутахассислик фанларининг предмети, объекти ва методика қоидаларига амал қилиши;

Давр талаби, мавжуд шарт – шароитни ҳисобга олиш;

Педагогик технологиянинг оптимал усулларини танлаш ва қўллаш;

Аудиториядан ташқари таълим – тарбия машғулотларини қизиқарли бўлиши;

Аудиториядан ташқари таълим – тарбияда фанларнинг тарихига доир мавзулар, масалан, Абу Райҳон Беруний, Абу Али ибн Синонинг табиат илми мероси бўйича туркум мавзулар, Авестохонлик байрами кабилар Навоий, Бобурхонлик, кечалар, тўғараклар;

Таълимий, тарбиявий натижани баҳолаш индикаторлари қаторлари қулайлиги, умумлаштириш;

Барча гуруҳ талабаларининг фаоллиги.

Таълим жараёнида тарихийлигини таъминлайди, ўқув материаллари бойитилади ва фандаги кетма – кетликни ифода этиш имконияти туғилади, натижада билимларни яхлит, бир бутунликда ўзлаштириш эришилади.

Тарихийлик предмет ва ҳодисаларнинг нафақат ўтмиши ва ҳозирги ҳолатини рўйи рост ифодалаб қолмасдан балки уларнинг келажақдаги ривожланишини ҳам кўрсатиб беради. Тарих билан тарбиялаш энг самарали восита эканлиги тажрибада асосланган.

Таълим жараёнида тарихийлик принцинга амал қилиниши талабаларнинг илмий дунёқарашининг шаклланишида, уларда ахлоқий сифатларни тарбиялашда муҳим рол ўйнайди. Тарихий материалларни саралаш мезонини аниқлаш:

- Тарихий материал мавзу мақсадига мос келиши;
- Тарихий материал мавзунини қўшимча ахборот билан бойитиши;
- Тарихий материал талабаларнинг ўзлаштириш даражасига мос келиши;
- Тарихий материал илмий манбалар асосида сараланиши.

Аудиториядан ташқари таълим – тарбия талабаларнинг интеллектуал ривожланиши, ижтимоий компетентлигини шаклланишида муҳим аҳамиятга эга бўлади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Ўзбекистон Республикаси Олий таълим тизимини 2030 йилгача ривожлантириш концепцияси.
2. А.Чориев, И.Чориев «Педагогиканинг фанлараро боғлиқлик методологияси». Тошкент – «Фан». 2011 й.

ФИО авторов: *Ashurova Gulmira Aminovna*

2nd stage master. Bukhara branch of the Tashkent Institute of Irrigation and Agricultural Mechanization Engineers

Mirjanov Bobir Numonovich

2nd stage master. Bukhara branch of the Tashkent Institute of Irrigation and Agricultural Mechanization Engineers

Jamolova Mahbuba Amrillo qizi

2nd stage master. Bukhara branch of the Tashkent Institute of Irrigation and Agricultural Mechanization Engineers

Avezov Shohmirjon Mavlonovich

2nd stage master. Bukhara branch of the Tashkent Institute of Irrigation and Agricultural Mechanization Engineers

Название публикации: «STUDYING THE EFFECT OF IRRIGATION REGIME ON THE GROWTH AND DEVELOPMENT OF COTTON»

ANNOTATION

Cotton does not consume the same amount of water at all stages of growth, setting a specific water and nutrient regime for each phase of its development, taking into account the interaction between soil, water and plant need Violation of the interdependence slows down the growth of the plant, slows its development and delays the passage of the basic phases.

KEYWORDS: *vegetation, hectare, critical growth, reclamation, pest, weeding.*

IRRIGATION OF COTTON.

The introduction of optimal irrigation norms and procedures in the development of cotton is an important condition for high yields. Cotton was irrigated with 700-800 m³ of water for 10-14 hours before flowering and 900-2100 m³ of water for 18-24 hours during the flowering period.

Bukhara-6 cotton variety is more drought tolerant than other varieties and requires less water. On the farm we observed, the water was mostly irrigated at night with juice. Such irrigation acts as a mulch by feeding the manure in the water to the cotton,

reducing water evaporation and improving its absorption into the soil. In this way, the plant drinks enough water, and most importantly, the nutrients are not lost.

COTTON PESTS AND INSECTS.

Thrips and sap are very dangerous for the initial growth period of the plant. To increase the plant's resistance to them, a mixture of nitrogen, phosphorus and potassium fertilizers or a 1.5-2.5% solution of a separate type was applied using OVX-28 tractor sprayers at a rate of 200-300 liters of aqueous suspension per hectare.

Pheramone handles are hung in the field to control the cotton bollworm, and are taken to the field every morning and evening. If butterflies are caught in the morning, 1 g of grain trichogramma is applied 3 times in 5 days. Bracon is carried out in the ratio 1: 5, 1:10, 1:20, depending on the appearance of the worm in the field and its density. From 300 to 200 females per hectare. Trichogramma and bracon are distributed early in the morning (5-1000 hours) in the evening (17 to 21). If more than 20 butterflies fall on a pheromone trap in one night, a chemical fight will take place.

Chemistry is the study of the structure and evolution of matter. Chemistry, like other sciences, came into being as a product of human activity, with the aim of satisfying natural needs, producing the necessary products, synthesizing one another, and finally learning the secrets of various phenomena. One of the chemical drugs used is karate (0.5 l / ha), Nurel-D (1.5 l / ha), tolstar (0.6 l / ha), daltofos (1.5 l / ha). 200–300 m is sprayed at the expense of the working solution.

CHILPISH.

The pruning is done in a timely manner to preserve the comb, flower buds, and to accelerate the process of bud formation and maturation. When cotton is harvested in a timely and quality manner, the ripening of the pods accelerates by 5-10 days and increases the yield by 3-4 quintals per hectare.

This important event is held by cutting the growth point of the main and side branches of the cotton to stop the vegetative growth of the plant and direct the nutrients to the harvest targets. On the farm where the chilpish is observed, Chilpish is carried out manually when 12-13 crop horns appear. Chilpish was done 3 times. When the chilling

was done in time, an additional 3-4 pieces appeared on top of the cotton. This increased productivity by 15-20%. Fiber quality is hidden. Economic efficiency has increased. One of the main agro-technical measures in preparation for the cotton harvest is defoliation. Chemical de-leafing of the plant before harvest accelerates the opening of the pods, increases the amount of high-quality fiber, eliminates the rot of the pods and ensures timely harvesting.

In cotton, leaf shedding began when 60-70% of the buds were opened, and magnesium chlorate defoliation consumed 8-12 kg per hectare, depending on plant growth. Cotton picking. Timely harvesting of cotton without destroying it is a medium-important agro-technical measure. To harvest the cotton crop, the field was first selected and then prepared. When choosing cotton fields for the cotton harvest, first of all, attention was paid to the timing of sowing. In cotton, 50-60% of the openings were identified and quality defoliation was carried out. 10-12 days after defoliation, the field is ready for cotton picking. Roads have been prepared for access to each field. Irrigation ditches were buried, and the field around it and the ditches inside it were leveled.

Cotton drying sites have been prepared. Cotton was harvested in the area around the field, and trailers were made available for walking. Before going to pick cotton, the farmer took 10 plant samples in 5 envelopes from 5 points in the field and counted the total number of cocoons in these plants and the number of openings. Of the 150 plants in the 10 plants in the sample, 120 were opened, which is 80-85%. Such a field is ready for harvest.

The farm we observed finished the first harvest on day 3 and started the second harvest on day 12 and finished it on day 2. The third picker came down to pick after 15 days and in 2 days the picker completed the cotton pick. 100% of the planned cotton was sold to the first grade.

AGROTECHNICAL MEASURES IN GROWING BUKHARA-6 COTTON.

The following processes are required for agro-technological cultivation of Bukhara-6 cotton variety.

A) Autumn plow.

- B) Leveling the ground.
- C) Soil washing.
- G) Getting buds for planting and giving backup water.
- D) Preparation of seeds for sowing. (mixing the ash with the seeds).
- E) Apply herbicide along with sowing seeds.
- J) Unification.
- Z) Caring for cotton.
- L) Feeding cotton.
- M) Irrigation of cotton.
- I) Sprinkle cotton.
- T) Cotton pest and disease control
- O) Cotton leaf shedding, Cotton picking.
- Cotton storage and initial processing.

UNITY OF COTTON.

Cotton was held when 1-2 leaves appeared. Unification was completed in 8 days. On the eighth day after the single, that is, once removed, the weakly diseased seedlings were removed and a full and flat hectare was formed. Due to the strong branching of Bukhara-6 cotton from the measuring sticks, 90-95 thousand seedlings were left on one hectare. YA corresponds to 8-9 seedlings per square meter.

CONCLUSION

To study and analyze the textbook literature on the technological features of cotton varieties grown and considered promising in the territory of the Republic and the regime of cotton irrigation, the original thickness of the opinion expressed in the literature. The following conclusions can be drawn from the analysis of the results of field experiments on the effect of different irrigation regimes and bush thickness on its growth, development and productivity. The yield of cotton depends on the selection of cotton varieties grown by regions, soil climatic conditions, their method of sowing, bush thickness, irrigation regime, nutrition and other technological features. Irrigation regime and thickness of the bush per hectare have a significant impact on the growth,

development and yield quality of cotton: cotton of Bukhara-6 variety Irrigation in relation to Ch DNS 70-

Gives good results in 70-60 percent regimen. Irrigation regime of cotton significantly affects the height of the stem, the formation of the fruiting branch and the accumulation of pods. According to the studied variant, the most sympodial branches are cotton buds Ch D N is found to be 70-70-60% relative to S:

REFERENCES.

1. Raximbaev F.M. Hamidov M.H. Beshpalov F.A. Peculiarities of irrigation of agricultural crops in the Amudarya sheep section. Tashkent, Fan-1992.
2. Mirzajonov Q.M., Malaboev N.E., Umarov D.D. "The reclamation of the lands along the island is in the book" Modern technology of cotton growing ". Tashkent-1993

ФИО автора: *Nafosat Muhammadiyeva,*

Halima Xudoyberdiyeva ijod maktabi o'quvchisi

ФИО научного руководителя: *Xusniddina Xaitov*

Halima Xudoyberdiyeva ijod maktabi o'qituvchisi

Название публикации: «HALIMA XUDOYBERDIYEVA SHE'RLARIDA IJTIMOIIY MUAMMO MASALASI»

**СОЦИАЛЬНОЕ В СТИХАХ ХАЛИМЫ ХУДОЙБЕРДИЕВОЙ
ПРОБЛЕМА, ВОПРОС
SOCIAL IN THE VERSES OF KHALIMA HUDOYBERDIEVA
PROBLEM, QUESTION**

Annotatsiya: Mazkur maqolada xalqimizning millatparvar shoirasi Halima Xudoyberdiyevaning ba'zi she'rlarida ko'tarilgan ijtimoiy dolzarb muammolar tahlili keltirilgan. Shoiraning ayol va til mavzulariga bag'ishlangan she'rlariga tahliliy munosabat bildirilgan.

Kalit so'zlar: she'riyat, ijtimoiy muammo, tahlil, "Bayroqni bermasdan", "Har elga bir bayroq kerak", "Zilzila", ayol, til, mehr-oqibat, qadr-qimmat.

Аннотация: В статье анализируются актуальные социальные проблемы, поднятые в некоторых стихотворениях народной поэтессы нашего народа Халимы Худойбердиевой. Аналитический подход к стихам поэта о женщинах и языке.

Ключевые слова: поэзия, социальная проблема, анализ, «Не давая флага», «Каждому народу нужен флаг», «Землетрясение», женщина, язык, доброта, достоинство.

Annotation: The article analyzes the actual social problems raised in some poems of the folk poetess of our people Halima Khudoiberdiyeva. An analytical approach to the poet's poems about women and language.

Key words: poetry, social problem, analysis, "Without giving a flag", "Every nation needs a flag", "Earthquake", woman, language, kindness, dignity.

O'zbek she'riyatida bir-birini takrorlamas shoirlar adabiy-badiiy estetik didni, ohoriylikni ta'minlab turganligini kuzatish mumkin. Iste'dodli shoir-u shoirlarning ijodida ko'tarilgan mavzularni o'rganish, ularning asarlari zamiriga singdirilgan ijtimoiy muammolarni tahlil etish taqozo etayotgan ehtiyojlardan biridir.

Shu ma'noda o'ziga xos ovozga ega shoira, o'zbek she'riyatining zabardast vakili Halima Xudoyberdiyevaning she'rlari turli mavzuda. Ishq-muhabbat, ona yurt, tabiat, ayol va boshqa umuminsoniy mavzularni qamrab olganligini ko'rish mumkin. Shoira nafaqat bu mavzularda, balki o'z davrida yurtimizdagi mavjud ijtimoiy muammolarini ham qalamga olgan. Yurtimiz va xalqimiz boshiga tushgan kulfatlarning birortasiga befarq qaramadi.

Halima Xudoyberdiyeva To'maris, Nodirabegim qiyofasiga kirdi. U: "Ayol – muqaddas", – deya uni madh etib she'rlar yozdi. Halima Xudoyberdiyevaning she'rlari tahsinga sazovor ekanligini ushbu fikrlardan ham anglash mumkin. "Halima butun she'rlarida haqiqat va adolat jarchisi bo'lib qoldi. Uning she'rlarida hayot fojialari dramalari bilan ifodalansa-da, mardonavor ruhini yo'qotgan emas. Halimaning she'riyati bizni bedorlikka chaqiradi, vijdonimizni uyg'otadi. Vujudimizdan loqaydlik balosini siqib chiqarishga yordam beradi. Bu she'riyat ko'p yillar mobaynida kirlangan ruhiyatimizni poklashga va butlashga xizmat qiladi". [1, 6]

Yaqin yillar ichida ham ijtimoiy jamiyatda ayol zotiga ojiza sifatida qarashlar bo'lgan. Halima Xudoyberdiyeva o'z she'rlari orqali ayolni mardonavor, irodali obraz sifatida gavdalantirdi deyish mumkin. Shuningdek, shoira she'riyatining eng ulug' g'oyasiga aylandi. Xususan, "Muqaddas ayol" she'riga e'tibor qaratamiz:

Harir, xushbo'y badaningda toshlar izi bor,

Ko'kragingda egilgan ne boshlar izi bor,

Quyosh izi, kuydirilgan quyoshlar izi bor,

Sen baribir muqaddassan,

Muqaddas ayol! [2, 190]

To'g'ri, ayollar jismoniy nozikdir, lekin sabr-bardosh jihatdan kuchliroq. Mazkur she'rda o'zbek ayolining umumlashma obrazi aks etgan. Ayolga bu jihatdan qancha bepisand nazar bilan qaralmasin, u baribir muqaddas ekanligi ta'kidlanadi.

Bugungi kunda Halima Xudoyberdiyeva orzu qilgandek ayollar turli jabhalarda ildam. Bugun teng, ozod, adl ayollar maydonlarga chiqdi. Mana hozir yurtimizda Gender tengligi masalasi ham hayotga tadbiiq etilayotganligi ijtimoiy muammoga muayyan yechim vazifasini bajaradi.

Halima Xudoyberdiyeva she'riyati haqida so'z ketganda, nafaqat ayollarni, balki "sovet armiyasidan" tobutda qaytgan o'g'lonlar uchun oz-muncha ozor chekmagan xalqimizni dard-u tashvishini ham ijtimoiy muammo sifatida ko'taradi. Bunday o'g'lonlarning aksariyati o'lib ketishi xalqimiz boshiga tushgan musibat edi.

Negaki o'sha davrda yurt o'g'lonlari xalqning tayanchi, suyanchi bo'lishgan. Bu fikrlarni "Karomat" she'ri misolida ko'rish mumkin.

Ko'nglimda ko'nglimning ming sinig'i bor,

Ko'nglimda g'amlarning o'tkir tig'i bor.

Yig'i bor, oldinda katta yig'i bor,

Elning bolalari o'lmas bekorga. [2, 385]

Shoira ta'kidlaganidek, albatta, elning bolalari hech qachon bekorga o'lmaydi. Ular yurtini deb, Vatanini deb, oilasini deb halok bo'ladi. Agar elning mard o'g'lonlari yurti uchun jon fido qilishsa, shubhasiz, u yurt tomonidan e'zozlanadi va hurmat qilinadi.

Halima Xudoyberdiyeva she'rlarida muqaddas yurt kamoli, mustaqilligimizgacha bo'lgan orzular, armonlar o'z she'rlarida aks etgan. Mustaqil yurtga jon fido qilish, o'zini yurt shon-shavkati uchun bag'ishlash Halima Xudoyberdiyeva she'riyatining qahramonlariga xos fazilatlaridandir.

Har elga bir bayroq kerak, hilpiragan

Qo'llar kerak, ko'tarmoqqa chidasalar,

Garchand men bir devordirman, zax nuragan

Yarab bergum agar bayroq qadasalar. [3, 148]

Halima Xudoyberdiyeva yurtimiz mustaqilligini asrash, uning ravnaqi uchun jon fido qilishga tayyor ekanligini ushbu misralar orqali ifoda etgan. Yurt bayrog'ini ko'klarga

ko‘taradigan, elim deb, yurtim deb yashaydigan vatanparvar shoira yoshlarni ham mustaqillikni qadrlashga, ota-bobolarimizning asriy orzularini amalga oshirishga, ular kabi yurti uchun jonini fido qilishga undaydi. Ota-bobolarimiz singari dushman qo‘lida ham o‘z bayrog‘ini bermasdan jon fido qiladigan yoshlar bo‘lishga undaydi. Ushbu fikrlar shoirani “Bayroqni bermasdan ” she’rida qalamga olingan.

Moziy-ku Vatanga yuzlab shon berdi,

Bormi bu kunlar ham shon beradigan?

Mabodo yov kelsa

Kubrolar yanglig‘

Bayroqni bermasdan...

Jon beradigan?!

Bormi?! [3, 325]

“Til har bir millat madaniyatining o‘zagidir. Til xalqni birlashtiradi, tarbiyalaydi, o‘qitadi, urf-odat, an‘analarini saqlaydi”. Ma‘rifatparvar shoirimiz Abdulla Avloniy: “Biz turkistonliklar milliy tilni saqlamasak, bir tarafda tursun, kundan kun unutmak va yo‘qotmakdadmiz. Tilimizning yarmiga arabiy, forsiy ulangani kamlik qilib, bir chetiga rus tilini ham yopishtirmakdadmiz.”, – degan edi. [5, 19] Shoira Halima Xudoyberdiyeva o‘z she’rlarida ona tilini “tig‘ tilgan”, “kesilgan til” kabi tashbehlardan foydalanadi. Tilimiz tarixiga nazar tashlasak, “sovet davrida” ona tilimizga e’tibor, uning go‘zal asarlariga bo‘lgan ehtiyoj yo‘qolgan.

Mening tig‘ tilgan tilim,

Mening kesilgan tilim,

Bahaybat tog‘on tushib,

Yo‘li to‘silgan tilim. [2, 377]

“Har bir millatning dunyoda borligini ko‘rsatadurg‘on oyinai jahoni til va adabiyotidir. Milliy tilni yo‘qotmak, milliy ruhni yo‘qotmakdir”. [5, 18]” Bu fikrlarda tilimizga bo‘lgan munosabatning natijasi nima bo‘lishi aks etgan.

O‘zbek xalqi qariyb bir asr qaram bo‘ldi. Ana shu davr ichida bizning ona tilimiz unut bo‘ldi. Biz o‘z tilimizda so‘zlashmas edik. Halima Xudoyberdiyevaning qalamiga mansub “Eski o‘zbek tiliga” nomli she’ri mustaqilligimizdan oldin yozilgan. Shunday

bo'lsa-da, shoira qo'rqmay bizga o'z tilimizni, o'z ma'naviy boyligimizni, o'z ruhimizni yo'qotayotganimizni uqtirgan. Biz mustamlaka davrida o'z ma'naviy boyliklarimizdan, nodir asarlarimizdan bahramand bo'la olmaganmiz. Shoira ushbu satrlar orqali fikrlarini ifodalaydi:

“Eski o‘zbek tili”mas,

Dedilar eskirgan til,

Qo‘rqib chiqarmoqqa sas,

Sandiqlarga kirgan til. [3, 377]

O'z tilini yo'qotish, milliyligini yo'qotish degani. Shoira ushbu she'ri orqali biz o'z milliyligimizni yo'qolib borayotganidan afsuslanadi. Haqiqatan ham, biz o'z tilimizni yo'qotishimiz – millatimizning yo'qolishi. Tabiiyki, bu dard shoiranig qiynaydi. Bundan qayg'urgan muallif umummillat darajasidagi muammoni qalamga oladi.

Guli unut xalq bo‘ldik,

Yo‘li unut xalq bo‘ldik,

Ommaviy gunglik sodir,

Tili unut xalq bo‘ldik. [2, 378]

O'zbek xalqi qadimdan yuksak fazilatlarga ega bo'lgan xalqdir. Uning ana shunday fazilatlaridan biri bir-biriga bo'lgan mehr-oqibatidir. Mehr-oqibat bor joyda, ahillik bor, birdamlik bor. Bir-birlari bilan qo'shni bo'lib yashagan insonlar bir-birlarining holidan xabardor bo'lishi, quvonchi-yu g'am-tashvishiga sherik bo'lishi tabiiy.

Shoiraning “Hovlilar” she'rida insonlarning orasidan mana shu oqibatning ko'tarilayotgani, qo'shnilarning bir-birlariga bo'lgan munosabatlari ham bir devor bilan to'silayotgani ifoda etilgan. Avvalgidek mehr-oqibat yo'qolib, uning baxti-yu saodatiga e'tibor bermaydigan odamlarga aylanayotganidan chekkan iztiroblarini ko'rish mumkin. Quyidagi misralarga e'tibor qaratamiz:

Oqibat, oqibat shumi, ey odamlar!

Hovlilar to'silmasin chetan devor bilan,

Quyosh chiqar yoqqa oching eshik, derazalarni.

Inson- axir bu qo'shiqning pardalari baland –

Devorlar ajratmasin, ularni! [4, 117]

Nahotki, insonlar orasidagi mehr-oqibatni bir devor ajratayotgan bo'lsa? Otabobolarimiz yashagan davrda uylarga darvoza qo'yilmagan. Lekin hozir davr bunday emas. Hozir aka-ukalarning o'rtasida ham mehr-oqibat, samimiyluk degan tushuncha yo'q. Barcha qo'ni-qo'shnilarning mehribonligi bir darvoza-yu devorlar bilan to'sib qo'yilgandek. Mehmondo'st, mehribon, mehnatkash, samimiy, uddaburonligimiz qayoqqa yo'qoldi?

Hozirgi ba'zi odamlar turli davlatlardagi hayotga qiziqib, yurtimizdan ketayotganlari ham bor. Shuning uchun ham munosabatlar avvalgidek emas, o'zgarib boryapti. Yod mentalitet ruhiyati o'rnashgan ko'ngilda mehmondo'stlik, samimiyluk yo'qolganday.

Shoira oramizdan mehr-oqibatning ko'tarilishi bilan birgalikda, insonning qadri-qimmati yo'qolayotganidan, inson insonga g'animat ekanini tushunmaydigan bo'lib borayotganimizdan, bir-birimizni qadrlamayotganimizdan ruhan azoblanganligi ifodasini quyidagi misralarda aks ettiradi.

Odamlar,

Odamlar faqat yedingiz,

Kiydingiz, tebratib bo'lmovdi sizni,

Zilzila kelguncha qayda edingiz,

Nechun topmovdingiz

Bir-biringizni?! [6, 6]

Ma'lumki, zilzila bu tabiiy ofat, ya'ni yer qimirlashi. Boshimizga og'ir kunlar tushgandagina yaqinlarimiz yodimizga tushadi. Ularni bir bora ko'rgimiz, yo'qlagimiz, necha yillar avval uzilgan rishtalarni tiklagimiz keladi. Ota-onamizni eslaymiz. Vaholanki, bizni oq yuvib, oq tarab katta qilgan insonlarni o'zimiz unutib, yodimizdan chiqargan bo'lamiz. Nahot, bularning barini eslash uchun tabiiy ofatlar kerak bo'lsa? Yaqinlarimizni yo'qlash uchun, ularning holidan xabardor bo'lish uchun, ularni bir marta ko'rish uchun ham zilzila shartmi? Halima Xudoyberdiyevaning ham "Zilzila" nomli she'ri shu ma'noda yozilgan.

Bir bor o'grilmading

So'l-u sog'ingga,

Anglamading

Kimlar, nechun solar dod
Hey,odam,
Bir-biring qidirmog'ingga
Nahot zilzilalar shart bo'lsa,
Nahot?! [6, 7]

Agar shu tabiiy ofatlar bo'lmaganda, insonlar hech qachon bir-birining holidan xabar olmas edimi?! Bu besh kunlik hayotda diydor g'animat, inson g'animat. Vaqti kelsa, ota-onamizni yo'qlashga ham fursat topilmaydi. "Ertaga yo'qlayman", – deya kunlar ham o'taveradi, yoshimiz ham yetaveradi. Asta-sekin yaqinlarimizdan ayrilganimizni o'zimiz ham bilmay qolamiz. Insonning qadri oldingda bo'lganda emas, yo'qligida bilinadi, – deganidek yaqinlarimizni ular hayotdan ko'z yumganda qadrlaymiz. Kech bo'lganini tushunib yetamiz.

Halima Xudoyberdiyeva yurtimiz boshiga tushgan kulfatlarning birortasiga befarq qaramay, ularni qalamga olib, badiiy talqin qilib, xalq dardini she'rlarida ko'tarib chiqdi. Jonkuyar shoira yurtim deb, elim deb yonib yashagan vatanparvar ayol sifatida xalq qalbidan o'rin oldi. Umuman, uning she'riyati jahon adabiyoti bilan tenglashadigan betakror nazmiy ohangiga ega. Shuningdek, XX asr so'nggi choragi va XXI asr boshlarida sermasul ijod qilib, o'zbek she'riyatini boyitgan shoira sifatida uning ijodi ahamiyatini yo'qotmaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Ozod Sharafiddinov. Halima Xudoyberdiyevaning tanlangan asarlari. – Toshkent:, Sharq. 2019. 560.
2. Halima Xudoyberdiyeva. Saylanma II jild. Toshkent. G'afur G'ulom nashriyoti. 2018. 419 b.
3. Halima Xudoyberdiyeva. Saylanma III jild. Toshkent. G'afur G'ulom nashriyoti. 2018. 351 b.
4. Halima Xudoyberdiyeva. Saylanma I jild. Toshkent. G'afur G'ulom nashriyoti. 2018. 423 b.

5. Abdulla Avloniy. Turkiy guliston yoxud axloq. Toshkent:, O‘zbekiston. 2010. 49 b.
6. Halima Xudoyberdiyeva. Saylanma IV jild. Toshkent. G‘afur G‘ulom nashriyoti. 2018. 423 b.

ФИО автора: *Xasanova Yulduzxon*

Farg'ona viloyati Besharik tumani 2 - son kasb- hunar maktabi mehnat muhofazasi va texnika xavfsizligi fani o'qituvchisi

Название публикации: «ТРАКТОР ВА АВТОМОБИЛЛАРГА ТЕХНИК ХИЗМАТ КО'RSATISHDA XAVFSIZLIK TEXNIKASI»

Annotatsiya: Agar texnik xizmat ko'rsatish yopiq xonada amalga oshirilsa, u holda har doim toza, zich polga ega bo'lishi va yaxshi yoritish, shuningdek, shamollatish, asboblari va armaturalarning to'liq to'plamiga ega bo'lishi kerak. Agar ish joyi yopiq xonada bo'lsa, dvigatel ishlayotganida chiqindi gazlar chiqishini esga olish lozim. Ularda suv bug'lari va ko'p sonli turli xil kimyoviy elementlar va ularning birikmalari bor, ularning ba'zilari juda zaharli bo'ladi. Ushbu maqolada, traktor va avtomobillarga texnik xizmat ko'rsatishda texnika xavfsizligi qoidalari va ularga amal qilish zarurligi haqidagi ma'lumotlar batafsil muhokama qilinadi.

Kalit so'zlar: Traktor, avtomobil, texnik xizmat, xavfsizlik qoidalari.

Traktor va avtomobillarga texnik xizmat ko'rsatishda ehtiyot bo'lish talab etiladi. Boisi ushbu jarayonda bir qator texnika xavfsizligi qoidalariga rioya qilish zarur. Jumladan, uglerod oksidi organizmdagi oksidlanish jarayonlarini buzadi, bu halokatli bo'lishi mumkin. Azot oksidi suv bug'lari bilan birikib, azot kislotasini hosil qiladi, bu o'pka to'qimasini bezovta qilib, surunkali kasalliklarga olib keladi. Azot dioksidi (NO_2) ko'z va o'pkaning shilliq qavatini bezovta qiladi va yurak -qon tomir tizimida qaytarilmas o'zgarishlarni keltirib chiqaradi. Shuning uchun traktor dvigatelining yopiq xonada ishlashiga yo'l qo'yilmaydi. Agar dvigatelni yopiq xonada ishga tushirish zarur bo'lsa, chiqindi gazlarni atmosferaga chiqarish uchun egiluvchan metall shlanglardan foydalanish kerak. Traktor haydovchisi har kuni zaharli bo'lgan yoqilg'i - moylash materiallari bilan shug'ullanadi. Ko'pincha u bu holatga yetarlicha e'tibor bermaydi, bu ba'zida juda yoqimsiz oqibatlar olib keladi. Yoqilg'i va moy inson tanasiga nafas yo'llari, teri, ovqat hazm qilish organlari va ko'zning shilliq pardasi orqali kirishi mumkin. Ko'pincha, bu mahsulotlar inson tanasiga nafas yo'llari orqali

kiradi. Faqat yog'lar va organizmning yog'ga o'xshash moddalarida eriydigan zaharli moddalar teri orqali kiradi.

Bundan tashqari, 5 ... 10 mg / l konsentratsiyali benzinli havodan qisqa nafas olganda, o'tkir zaharlanish bir necha daqiqa ichida sodir bo'ladi; bosh og'rig'i, tomoqdagi noqulaylik, yo'tal, burun va ko'zning shilliq qavatining tirnash xususiyati paydo bo'ladi. Bunday atmosferaga uzoq vaqt ta'sir qilish yurishning beqarorligi va bosh aylanishiga olib keladi. Benzin bug'larining yuqori konsentratsiyasi sharoitida odam hushidan ketishi mumkin, agar uni ifloslangan atmosferadan zudlik bilan olib tashlamasalar, nafas qisilishi ham sodir bo'lishi mumkin.

Dizel yoqilg'isi havosining ko'p miqdordagi havosi odamlar uchun halokatli. Dizel yoqilg'isiga tez -tez va uzoq vaqt teriga ta'sir qilish benzinga qaraganda ancha xavfliroqdir. Bu o'tkir va surunkali teri kasalliklariga olib kelishi mumkin. Yog 'yog'lar. Yog 'bilan tizimli aloqa o'tkir yoki surunkali teri kasalliklariga olib keladi. Juda zaharli qo'shimchalari bo'lgan yog'lar ayniqsa xavflidir.

Traktor shinalarini bosimni tekshirmasdan havo bilan puflamaslik kerak. Yuk ko'tarish moslamalari bilan ishlashda, traktorni ilgaklar ostiga xanjar shaklidagi bloklarni qo'yib, tekis gorizontall platformada krikko bilan ko'tariladi. Yuk ko'tarish uchun ishlatiladigan krikko yaxshi ish holatida bo'lishi kerak. U ishlab chiqaruvchi ko'rsatgan joylarga, ya'ni traktor ramkasidagi bo'yoq "Dk" yozilgan joyga almashtirilishi kerak. Agar siz krikovkani platforma sathidan baland ko'tarishingiz kerak bo'lsa, uning tagiga yog'och keng bo'laklarni qo'ying, bu esa uyaning barqarorligini ta'minlaydi.

Traktorni ko'tarishdan oldin dvigatelni to'xtatib, tormozi bosiladi. G'ildirakli traktorni sindirish ramkasi bilan mahkamlashda, avval ramkaning gorizontall menteşasini pinli yoki kamida 25 mm kesimli murvat bilan mahkamlanadi. Agar traktorning faqat bitta qismi, masalan, old qismi ko'tarilsa, traktorning harakatlanishiga yo'l qo'ymaslik uchun to'xtash joylari va o'tirgichlarni orqa g'ildiraklar ostiga qo'yiladi. Traktor ostida ishlayotganda, traktor haydovchisi dastgohda yiqilib tushishi va

shikastlanishiga olib kelishi mumkin bo'lgan bo'shashgan qismlar yoki asboblarning yo'qligiga ishonch hosil qilishi kerak. Issiq dvigatel radiatoridagi sovutish suvi darajasini tekshirganda, to'ldiruvchi bo'ynidan qizib ketgan bug '(yoki suv) oqimi chiqib ketishi va terining va ko'zning qattiq kuyishiga olib kelishi mumkinligini esda saqlash lozim. Shuning uchun, radiator qopqog'ini faqat himoyalangan qo'l bilan oching va shu vaqtda shamol tomondan, radiatoridan uzoqda turiladi. Bu texnika xavfsizligi qoidasiga rioya qilish demakdir.

Xulosa qilib aytganda, traktor va avtomobillarga texnik xizmat ko'rsatishda ehtiyot bo'lish ya'ni barcha texnika xavfsizligi qoidalariga rioya qilish kerak. Elektr asboblari bilan ishlashda ham texnika xavfsizligi qoidalariga amal qilish muhim sanaladi. Batareya bilan ishlayotganda, elektrolit tarkibiga kiradigan sulfat kislotasi, agar teriga tegsa, qattiq kuyishga olib kelishi mumkin. Buning uchun shikastlangan joyni ko'p miqdorda suv yoki soda eritmasi bilan darhol yuvib tashlash kerak. Ko'zlarga kislotasi sepilishi ayniqsa xavflidir. Batareyalarni tashish faqat turli asboblarning yordamida amalga oshirilishi kerak. Ushbu holatlarda, salbiy vaziyatga tushib qolmaslik uchun, xodimdan yoki ishchi (amaliyotchi, talabadan) texnika xavfsizligi qoidalariga rioya etishlari qat'iy talab qilinadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. A. Jenevo. "Safe construction and operation of tractors" 1976-y 96-98-pages.
2. <http://stroy-technics.ru/article/tekhnika-bezopasnosti-pri-tekhnicheskom-obsluzhivanii-traktora>
3. <https://www.worksafe.govt.nz/topic-and-industry/agriculture/farm-vehicles/tractors/safe-use-of-tractors-guide/>
4. https://scibook.net/ohrana-truda_1219/bezopasnost-pri-remonte-tehnicheskom-45030.html

ФИО автора: *Ҳилола Солиева*

Андижон вилояти юридик техникуми ўқитувчиси

Название публикации: «ДЕМОКРАТИК САЙЛОВ ЖАРАЁНЛАРИ ВА ХОРИЖИЙ ТАЖРИБА»

Аннотация.

“Сайлов” сўзи маъноси жихатидан жаҳондаги барча демократик давлатларда фуқароларнинг жамоат ташкилотлари ва бирлашмаларига бирлашиб ўз давлат ҳокимияти органларини ташкил этишини билдиради.

Сайлов жараёни бу сайловларни эълон қилиш ёки тайинлаш, уни ўтказиш ва натижаларини эълон қилиш билан боғлиқ муносабатларни қамраб олувчи ҳуқуқий муносабатлар йиғиндиси ҳисобланади.

Сайлов ҳуқуқи энг муҳим сиёсий ҳуқуқлардан бири бўлиб, у фуқароларга нафақат вакиллик органларини ташкил этиш, балки бундай органларга ўз вакиллари юбориш имкониятини ҳам беради.

Сайлов ҳуқуқи термини икки маънода қўлланилади. Бири объектив сайлов ҳуқуқи – сайловни ташкил қилиш ва ўтказишни тартибга солувчи ҳуқуқий меъёрлар йиғиндиси бўлса, иккинчиси субъектив сайлов ҳуқуқи – фуқароларнинг сайлов ҳуқуқи ҳисобланади.

Хорижий мамлакатларда сайловларнинг қуйидаги турлари мавжуд:

Фуқароларнинг овоз беришдаги иштирокига кўра, *тўғри* ва *эгри* сайловлар.

Тўғри (бевосита) сайлов йўли билан фуқаролар сайлов масаласини ўзлари ҳал этишади, яъни фуқароларнинг сайланадиган орган ёки сайланадиган мансабга бевосита сайлашлари ёки сайланишларини ангалатади.

Эгри сайловда эса сайлов масаласи фуқаролар томонидан эмас, балки улар томонидан ваколат берилган шахслар, масалан депутатлар томонидан амалга оширилади. Эгри сайловлар икки, уч ва кўплаб босқичлардан иборат бўлиши мумкин. Масалан, Франция Сенати (парламентнинг юқори палатаси) ёки АҚШда президентнинг сайланиши.

Сайловлар шунингдек, умумий ва қисман бўлиши мумкин. Умумий сайловларда ушбу давлатдаги барча фуқаролар қатнашади (масалан, президент, парламентнинг қуйи ёки ягона палатасига сайловлар).

Қисман сайловлар эса бирон-бир депутат чақириб олинганда, вафот этганда ва ҳоказо ҳолларда парламент таркибини тўлдириш мақсадида ўтказилади. Баъзан ушбу сайлов турини қўшимча сайловлар деб ҳам аташади.

Бундан ташқари, сайловларнинг умуммиллий, регионал, маҳаллий сайловлар каби кўринишлари мавжуд.

Шунингдек, сайловлар навбатдаги ва навбатдан ташқари сайловларга бўлинади. Навбатдаги сайловлар Конституцияда ёки қонунларда тўғридан-тўғри кўрсатилган муддатларда, ёхуд парламентнинг ваколат муддати тугаши билан тайинланади.

Навбатдан ташқари сайловлар эса парламент ёки палата муддатида олдин тарқатиб юборилганда ўтказилади.

Сайловларнинг даврийлиги асосан вакиллик органларининг ваколат муддатлари билан белгиланади. Сайловлардаги даврийлик сайловчиларга вакиллик органининг таркибини янгилаш ёки сақлаб қолиш имконини беради.

Сайловларни демократик ўтказишнинг ўзига хос бўлган қуйидаги уч шарти мавжуд:

- биринчидан, муқобиллик;
- иккинчидан, сайлов компаниясини ўтказишда эркинлик;
- учинчидан, сайловчилар хоҳиш ва иродаларининг эркин ифодаланиши.

Фуқароларнинг сайлов ҳуқуқларини ўз навбатида актив ва пассив сайлов ҳуқуқларига бўлиш мумкин.

Актив сайлов ҳуқуқи, яъни сайлаш ҳуқуқи бевосита демократиянинг бир кўриниши бўлиб, у ҳар бир фуқаронинг давлатни бошқаришда ўз вакилларини сайлаш билан иштирок этишини кўзда тутди.

Пассив сайлов ҳуқуқига, яъни фуқароларнинг сайланиш ҳуқуқига ҳам маълум ёшга етган, муомалага лаёқатли фуқаролар эга бўладилар.

Сайлов ҳуқуқи тамойиллари – бу сайлов қонунчилигининг шаклланиш жараёни, ривожланиши ва ҳаракатланишнинг раҳбарий ғояси, қондаси, етакчи мезонидир. Хорижий мамлакатларда умумий, тенг, тўғридан-тўғри ва яширин овоз бериш сайлов ҳуқуқининг асосий тамойиллари ҳисобланади.

Умумий сайлов ҳуқуқи дейилганда - ижтимоий келиб чиқиши, ижтимоий ва мулкӣй мавқеи, ирқӣй ва миллий мансублиги, жинси, маълумоти, тили, динга муносабатидан қатъи назар маълум бир ёшга етган мамлакат фуқаролари сайлаш ҳуқуқига эга эканлиги тушунилади.

Тенг сайлов ҳуқуқи тамойилида ҳар бир фуқаро-сайловчи бир овозга эга.

Тўғридан-тўғри сайлов ҳуқуқи тамойили бевосита сайловчилар томонидан сайланадиган номзодга овоз бериш тушунилади, бунда сайловчи ва номзод ўртасида ҳеч қандай воситачиларга йўл қўйилмайди. Фуқаролар ўз эрки-иродасини бевосита ўзлари ифодалашлари кафолатланади.

Яширин овоз бериш тамойили - сайловчининг иродасини билдириш устидан назорат қилишга йўл қўйилмайди. Сайлов бюллетени овоз берувчи томонидан яширин овоз бериш кабинаси ёки хонасида тўлдирилади.

Бизнинг давлатимизда ҳам сайлов принциплари Конституция ва Сайлов Кодексида мустаҳкамлаб қўйилган. Конституциямизнинг 117-моддаси сайлов тизимига бағишланган. Сайлов кодексининг 3-моддасида сайлов ўтказишнинг асосий принциплари кўрсатиб ўтилган. Кодекснинг 4-5-6-7-моддаларида ҳар бир принцип алоҳида мустаҳкамлаб қўйилган.

Сайлов цензлари – актив ёки пассив сайлов ҳуқуқини амалга ошириш учун ўрнатилган шарт ва чекловлар тизими. Цензлар турли хил бўлиши мумкин: жинс ва ёш цензи (аёлларнинг сайлов ҳуқуқини амалга оширишга рухсат бериш ёки чеклаш, муайян ёшга тўлганда сайлов ҳуқуқини амалга ошириш), ижтимоий ва мулкӣй, маълумотлилик даражаси, ўтроқ (мазкур ҳудудда доимий ёки муайян вақт давомида яшаганлиги), фуқаролик (мамлакат фуқаролари сайлов ҳуқуқини бериш ёки чет эл фуқаролиги ва фуқаролиги бўлмаган шахсларнинг сайлов ҳуқуқини чеклаш) ва бошқалар.

Ёш чегараси турли давлатларда турлича белгиланиши мумкин.Бразилия ва Эронда фуқаролар 16 ёшдан,Индонезияда 17 ёшдан сайлаш ҳуқуқига эга бўлса,айрим мамлакатларда сайлаш ҳуқуқини олишга бўлган ёш чегараси анча юқори қўйилган.Масалан,малайзия,Марокаш,Боливияда фуқаролар 21 ёшга тўлгандан кейингина сайлаш ҳуқуқига эга бўладилар.Россия,Франция,жумладан бизнинг Ўзбекистонда ҳам сайлаш ҳуқуқи 18 ёшдан берилади.

Сайланиш ҳуқуқи эса номзоднинг қайси органга сайланаётганига қараб белгиланади.Ўзбекистонда маҳаллий органларга депутат бўлиш учун 21 ёш,Олий Мажлисга 25 ёш,Президентликка 35 ёш белгиланган.Францияда Миллий Мажлис депутатлигига ва Европа Парламентига номзоди қўйилган шахс 23 ёшга тулган бўлиши,Сенатга сайланиш учун эса 35 ёшга тўлган бўлиши шарт.Бундан ташқари,барча номзодларнинг ҳарбий хизматни тўлиқ ўтаган бўлиши ҳам талаб қилинади.Сайланиш ҳуқуқи ҳам баъзи мамлакатларда анча юқори белгиланган.Масалан,Италияда сенатор бўлиш учун номзоднинг 40ёшга тўлган бўлиши талаб этилади.

Сайлов жараёни бу сайловларни эълон қилиш ёки тайинлаш, уни ўтказиш ва натижаларини эълон қилиш билан боғлиқ муносабатларни қамраб олувчи ҳуқуқий муносабатлар йиғиндиси ҳисобланади.

Сайлов жараёни ҳуқуқий томондан қатъий белгиланган тартибда, босқичма-босқич амалга оширилиб, уларга:

- сайловни белгилаш;
- сайлов округларини белгилаш;
- сайлов участкаларини белгилаш;
- сайлов органларини ташкил қилиш;
- сайловчиларни рўйхатга олиш;
- номзодларни кўрсатиш;
- сайлов олди ташвиқотлари;
- овоз бериш;
- овозларни ҳисоблаш ва сайлов натижаларни аниқлаш;
- такрорий овоз бериш ёки такрорий сайловлар;

- натижаларни эълон қилиш киради.

Сайлов жараёни босқичлари барча турдаги сайловларда амалга оширилиб, барча сайловларда ушбу босқичларнинг маълум бирлари бўлмаслиги ёки маълум бир босқичлар қўшилиши мумкин.

Сайлов тизими деганда сайлов ўтказишга тааллуқли барча ҳуқуқий ҳужжатлар, сайлов тизими тамойиллари, фуқароларнинг сайлов ҳуқуқларини ўз ичига олган сайлов ўтказиш тартиблари ҳамда уларни ўрнатувчи ҳуқуқий нормаларнинг йиғиндиси тушунилади.

Хорижий мамлакатларда сайлов тизимлари:

- мажоритар сайлов тизими;
- пропорционал сайлов тизими;
- аралаш сайлов тизими.

Мажоритар сайлов тизими – сайлов натижаларини аниқлашда кўпчилик овоз тамойилига асосланади. Мажоритар сайлов тизими ўз навбатида мутлақ, малакали ва нисбий кўпчилик овозига асосланган сайлов турларига бўлинади.

Мутлақ кўпчилик шундан иборатки, номзод сайланган деб ҳисоблаш учун у сайловчиларнинг ярмидан кўпининг қўллаб-қувватланишига, яъни 50 фоиз+1 сайловчилар овозини олиши лозим.

Малакали кўпчилик амалда бўлган мамлакатларда номзод ёки номзодлар муайян округдан малакали кўпчилик (2/3 қисм ёки 65 фоиз) овоз тўплаганларида сайланган ҳисобланади.

Нисбий кўпчилик бошқа сайлов тизимларига нисбатан анча содда ҳисобланиб, бундай тизим амалда бўлган мамлакатларда, сайловда қатнашаётган номзодлардан қайси бири рақибларига нисбатан кўпроқ овоз олса, у сайланган ҳисобланади. Пропорционал сайлов тизими сайловларда кенг омма вакиллигини таъминлаш мақсадида киритилган сайлов тизими бўлиб, сайловларда олинган овозлар билан амалда парламентда эгалланган мандатлар мутаносиблигини таъминлашдир. Бунда сайловчилар муайян номзодга эмас, балки сиёсий партияга овоз берадилар. Яъни, масалан, бир партия сайловда ўттиз фоиз овоз

олган бўлса, парламентда ўттиз фоиз мандатга эга бўлиши, сайловда ўн беш фоиз овоз олган партия эса тегишлича ўн беш фоиз мандатга эга бўлиши керак.

Аралаш сайлов тизими мажоритар ва пропорционал сайлов тизимларини бирлаштириш тамойилига асосланган сайлов тизими ҳисобланади. Шундай қилиб, хорижий давлатларнинг сайлов тўғрисидаги қонунларида эркин демократик сайлов ўтказишнинг асосий қоидалари ва халқаро андозаларда фуқароларнинг вакиллик органларига сайлаш ва сайланиши билан боғлиқ конституциявий ҳуқуқлари амал қилишининг кафолатлари мустаҳкамлаб қўйилганлиги эътиборга сазовордир.

Фойдаланилган адабиётлар.

1. Ўзбекистон Республикаси Конституцияси. Тошкент-2021й
2. Ўзбекистон Республикаси Сайлов Кодекси. 2019й
3. "Қиёсий конституциявий ҳуқуқ" Б.А. Саидов, Тошкент-2014й
4. "Хорижий мамлакатлар конституциявий ҳуқуқи" Д.Ахмедов, Тошкент-2010й

ФИО автора: *Mahmudjonov Ibrohimjon Ismoiljon o`g`li*

Andijon davlat universiteti Ijtimiy iqtisodiyot fakulteti pedagogika va psixologiya
yo`nalishi 2-bosqich 202-guruh talabasi

Название публикации: «YOSH DAVIRLARI PSIXOLOGIIYASIDA YOSHGA OID
PSIXOLOGIK INQIROZLAR»

ВОЗРАСТНОЙ ПСИХОЛОГИЧЕСКИЙ КРИЗИС В ПСИХОЛОГИИ ВОЗРАСТА

AGE PSYCHOLOGICAL CRISIS IN THE PSYCHOLOGY OF AGE

Annotatsiya: Inson dunyoga kelishidan boshlab to hayotining ohiriga qadar bo`lgan davrlar turli bosqichlarga bo`linadi. Shu bosqichlardan har birida inqiroz davri bo`lib. Ularni har bir odam turlicha holatda o`tkazadi. Bu inqirozlarni yengil yoki og`ir holatda o`tkazish atrofda muhit hamda odamlarning munosabatiga bog`liq. Bu haqida bir qancha olimlar o`z fikrlarini bildirib o`tgan. Misol uchun S.Xall va Z.Freyd inqiroz biologik shartlanganligi tufayli muqarrardir deb hisoblasalar, amerikalik antropologlar M.Mid va R.Benedikt o`smirlik inqirozi ijtimoiy munosabatlarning natijasidir deb isbotlaydilar.

Kalit so`zlar: Indivud, ontogenez, inqiroz, evolutsiya, shaxsiy rivojlanish.

Аннотация: Период от рождения человека до конца его жизни делится на разные этапы. На каждом из этих этапов есть период кризиса. Каждый тратит их по-разному. Будут ли эти кризисы умеренными или серьезными, зависит от окружающей среды и отношения людей. Некоторые ученые высказали свое мнение по этому поводу. Например, в то время как С. Халл и З. Фрейд считают, что кризис неизбежен из-за биологических условий, американские антропологи М. Мид и Р. Бенедикт утверждают, что кризис подросткового возраста является результатом социальных отношений.

Ключевые слова: индивид, онтогенез, кризис, эволюция, личностное развитие.

Annotation: The period from the birth of a person to the end of his life is divided into different stages. At each of these stages there is a period of crisis. Everyone spends them in a different way. Whether these crises are mild or severe depends on the environment and people's attitudes. Several scientists have expressed their views on this. For example, while S. Hull and Z. Freud believe that the crisis is inevitable due to biological conditions, American anthropologists M. Mead and R. Benedict argue that the crisis of adolescence is the result of social relations.

Keywords: Individual, ontogeny, crisis, evolution, personal development.

Psixologik tomondan olib qaraganda insonning psixik rivojlanish qonuniyatlarini, inson tug'ilganidan to umrining oxirigacha bo'lgan davrni ya'ni ontogenezi yosh psixologiyasi bo'limida o'rganiladi. Bu bo'limda insonning umri davomida bo'ladigan turli xil ruhiy holatlar tadqiq qilinadi.

Qator olimlar inson hayotida jismoniy va psixik kamolotga yetishini bir qancha guruhlariga bo'lib o'rganishni taklif qilgan. Tabiiyki bu guruhlarda ma'lum vaqt mobaynida inqiroz kuzatiladi. O'tkazilgan kuzatishlardan ma'lum bo'lishicha, bolalarning psixik taraqqiyotlari nisbatan sekinlik bilan yuzaga kelsa, ya'ni uzoq muddat davomida jiddiy o'zgarishlar sezilmasa, ayrim

Davrlarda bolalarning psixik taraqqiyotlari qandaydir sakrash yo'li bilan jadal amalga oshadi. Bolalarning psixik taraqqiyotlaridagi ana shunday sakrash yo'li bilan amalga oshiriladigan jadal davrni taraqqiyotning **krizis (inqiroz) davri** deb ataladi. Har bir yosh bosqichining oxiriga kelganda jamiyat tomonidan belgilangan talablar, huquq va burchlar bolaning imkoniyatlari bilan mos kelmay qoladi, ya'ni bola jamiyat tomonidan qo'yilgan talablardan o'zib ketadi. Buning natijasida jamiyatning bolalar yosh bosqichi oldiga qo'ygan talablari, huquq va burchlari, axloq me'yorlari bilan bolaning imkoniyatlari o'rtasida qarama-qarshilik yuzaga keladi. Har bir yosh bosqichida maydonga keladigan krizis, ya'ni **inqiroz** davri ana shunday jamiyat talablari bilan bolaning imkoniyatlari o'rtasidagi ziddiyatdan paydo bo'ladi. Xususan inqiroz yuz beradigan davrlar sifatida quyidagilarni olishimiz mumkin.

1. Maktabgacha bo'lgan davr

2.O`smirlik davri

3.Qarilik davri

Maktabgacha bo`lgan davrda bolalarda turli xil o`zgarishlar kuzatiladi. Xususan bu davrda bolalarda dastlabki inqiroz holati yuz beradi. Bu davrda inqiroz yengilroq o`tishi uchun ularni boshqa bolalar davrasiga qo`shish, xususan bolalar bog`chasiga yuborish maqsadga muvofiq bo`ladi. Bu yoshdagi bolalarda inqiroz asosan quyidagicha kuzatiladi: Bu yoshda bolalar ancha sinchkov bo`lganliklari tufayli har bir yangi tanishgan narsasidan to`g`ri foydalanishga va ularning ko`z oldida har xil jismlardan foydalanishdan saqlanish kerak. Bu davrdagi inqiroz asosan ota-ona mehriga nisbatan talabchanlik hisoblanadi. Chunki bu yoshdagi bolalar ota-onalarining diqqat e`tiborida bo`lishga va ularning mehriga nisbatan har doimgidan ko`ra ko`proq ehtiyoj sezishadi. Bolalarning har bir yosh bosqichlarida (1,3,7, o`smirlik davri inqirozlari) yuzaga keladigan inqiroz davrlarini akademik 1.[I.P. Pavlovning dinamik stereotip haqidagi ta`limoti orqali juda yaxshi tushuntirib berish mumkin. Ma`lumki, har bir bola konkret bir oila muhitida yashar ekan, u shu muhit sharoitiga ko`nikib, o`rganib qoladi. Bola har kuni o`z ota-onasi, aka-ukalari bilan munosabatda bo`ladi. U o`zining ovqatlanadigan idishlarini, atrofdagi o`yinchoqlarini juda yaxshi tanib oladi, ya`ni bolada mana shu o`z oila muhitidagi hayot tarziga nisbatan mustahkamlanib ketgan muvaqqat

aloqalar sistemasi (dinamik stereotip) maydonga keladi.] Bola o`sib, ulg`ayib, oila muhitidan maktabgacha ta`lim muassasasiga borganida muhit o`zgarishi o`rtasida tafovut paydo bo`ladi. Muhitning mana shunday keskin o`zgarishi natijasida bolada krizis, ya`ni inqiroz holati yuzaga keladi.

Keying yosh davrlarida yuzaga keladigan inqiroz davrlaridan ko`zga tashlanadigani o`smirlik davridagi inqirozdir. O`smirlar uchun yana bir muhim kechinma o`zining tashqi ko`rinishi haqidagi o`ylardir. Juda ko`pchilik o`spirinlar o`z tashqi ko`rinishini o`zgartirishni xohlagan bo`ladilar. Tashqi ko`rinishlaridagi ozgina kamchilik ular uchun “fojia” darajasiga ko`tariladi. Umuman, refleksiyaning o`sishi, o`z “men”iga qiziqishning ortishi barcha o`spirinlarga xos xususiyat. Lekin bu kechinmalar shaxs rivojlanishining qiyinchiliklari bo`lib, o`tkinchi xarakterga ega,

umuman olganda o'smirlik juda baxtli davr sifatida esda qoladi. O'smirlarda refleksiyaning kechishi ko'pgina ijtimoiy, individual-tipologik, biografik omillarga bog'liqdir. O'smirlik davri inqirozi asosan ota-onalar va farzandlar o'tasidagi munosabatlarda yuzaga keladigan turli xil kelishmovchiliklar tufayli kelib chiqadi. Bu davrda organizmda yuzaga keladigan gormonal o'zgarishlar ham bola harakteriga o'ziga yarasha ta'sir ko'rsatadi. Bolada o'ziga nisbatan erkin harakat qilish va mustaqil ish ko'rishga bo'lgan ehtiyoj oshadi. Ammo ota-onalar bolalarni noto'gri tushunishlari, turli xil cheklovlar qo'yishlari, bolaning psixologiyasiga ta'sir ko'rsatishi va unda salbiy holatlarni yuzaga keltirishi ham mumkin. Ammo unga ortiqcha erkinlik berish ham maqsadga muvofiq bo'lmaydi. Uning har bir qilmoqchi bo'lgan ishi bilan o'rtoqlashib qilayotgan ishining oqibati nimalarga olib kelishi mukunligini har tomonlama tushuntirishlari va unda nisbatan do'stonamunosabatda bo'lishlari yuzaga kelishi mumkin bo'lgan holatlarni biroz yengillashtiradi.

Qarilik davri inqirozi. Inson yoshi o'tgani sari aqliy foliyatida yoshlarga nisbatan susayish holatlari ko'p kuzatiladi. Ammo ularning yillar davomida to'plagan tajribalari ularga ancha qo'l keladi. Ma'lumki inson ma'lum bir yoshga yetganida nafaqaga chiqadi. Yillar davomida doimiy ish bilan bo'lgan odam uchun esa bu holatga ko'nikish ancha mushkul bo'ladi. Ko'pincha kun davomida uyda o'tirish, vaqt o'tkazish uchun suhbatdosh topilmasligi odamning anchayin zerikib, siqilib qolishiga sababchi bo'ladi. Aynan shunday vaqtlarda odamda qarilik davrining inqiroz holati yuzaga keladi. Bu esa ularda keraksizlik hissini keltirib chiqaradi va bu odam psixikasiga har xil darajada salbiy ta'sirini ko'rsatishi mumkin. Ularda bunday holat yuzaga kelmasligi, inqiroz holati yengil o'tishi uchun Ularning farzandlari har doim ularga e'tiborli bo'lishlari va ulardan maslahat so'rashlari, muntazam suhbatlashib ularni yolg'iz qoldirmasliklari, va eng muhimi keraklilik hissini uyg'otishlari zarur. Shundagina ularda jismonan, aqlan va ruhan himoya qobig'i yaratiladi va ular hayotga nisbatan ishonch va muhabbatini yo'qtmagan holda o'z faoliyatlarini olib bora olishadi.

Xulosa qilib aytganda turli xil yoshda bo'lib o'tadigan inqirozlarning ham inson hayotida muhim ahamiyati bor. Bu inson hayoti davomida o'zlikni anglashga va

muammolarga qaysi tomondan qarashga hamda ularni qay tarzda hal qilishga, turli xil vaziyatlardan qanday chiqib ketishga, ko'ngilsiz holatlarda esa stressga tushmaslikka va ulardan oson qutulishga katta yordam beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. E.G'oziev. «Pedagogik psixologiya asoslari». Toshkent. 1997.
2. V.Karimova. «Psixologiya». Toshkent. 2000.
3. E.I.Rogov. Nastol'naya kniga prakticheskogo psixologa v obrazovanii. M.: 1996.
4. A.E.Lichko. Podrostkovaya psixiatriya. L.: 1979.
5. Rabochaya kniga shkol'nogo psixologa. M.: 1991.

ФИО автора: R.X. Okilova,

TDPU magistranti

Название публикации: «AUDIT RIVOJLANISHINING TARIXIY XUSUSIYATLARI»

Annotatsiya. Maqolada “audit” tushunchasi ochib berilgan. Auditni rivojlantirish davriyligi ko‘rsatilgan. Dunyoning boshqa mamlakatlarida auditorlik faoliyatining namunalari keltirilgan.

Kalit so‘zlar: audit, tarix, rivojlanish, bosqich, shaxs, universitet, o‘qituvchi.

Annotation. The article describes the concept of “audit”. Periodization of audit development is given. Examples of audit in other countries of the world are given.

Key words: audit, history, development, stage, personality, university, teacher.

Аннотация. В статье раскрыто понятие «аудит». Дана периодизация развития аудита. Приведены примеры по аудиту в других странах мира.

Ключевые слова: аудит, история, развитие, этап, личность, университет, педагог.

Bugungi kunda audit so‘zi dunyo miqyosida keng qo‘llanilib kelinmoqda. Audit atamasi lotin tilidan olingan bo‘lib, «eshituvchi», «eshitmoq» ma'nolarini anglatadi. Ushbu atamaning amaliyotga kirib kelishi borasida turli qarashlar mavjud. Ularni quyidagi uch asosiy guruhga ajratish mumkin.

Qadimda insonlar hali o‘qish va yozish san‘atidan bexabar bo‘lgan davrda, biror hudud hukmdori doimiy ravishda o‘z boyliklari miqdori haqidagi ma'lumotga ehtiyoj sezgan, shunda hukmdor dastlabki auditorlar xizmatidan foydalangan. Ya'ni shu hukmdor egaligida bo‘lgan boyliklar, xususan, qoramolga qarash, parvarishlash majburiyatini olgan xodimlar yilning ma'lum bir vaqtida auditorlarga shu boyliklarni tasvirlab, aytib berganlar. Bir oz vaqt o‘tgach shu auditor ushbu xodimlarni yana bir bor tinglagan va avvalgi, shuningdek, keyingi ma'lumotlar o‘rtasida qanday farq borligi yoki bunday farqlar yo‘qligi to‘g‘risida hukmdorga hisobot bergan.

Ikkinchi qarashga, asosan, o'rta asr davrida g'arb mamlakatlarida davlat moliya idorasi keng jamoatchilik oldida yillik yakuniy moliyaviy axborotlarni o'qib eshittirgan. Ushbu eshittirish orqali jamoatchilik, to'lanayotgan soliqlar to'g'ri maqsadlar yo'lida, isrofgarchiliklarga yo'l qo'yilmagan holda ishlatilinayotganiga ishonch hosil qilgan. Bu jarayonda auditor, ya'ni «tinglovchi» vazifasini jamoatchilik o'tagan.

Uchinchi qarash shundan iboratki, g'arb mamlakatlari diniy bilim muassasalari, ya'ni monastirlarda ta'lim berayotgan o'qituvchilar o'z o'quvchilari orasidan eng iqtidorli, darslarni talab darajasida o'zlashtirayotgan o'quvchilarni tanlab olganlar va ularga qolgan o'quvchilarning kitobni bexato o'qiyotganliklarini tinglash orqali tekshirib borish vazifasini yuklaganlar. Ushbu qarashga, asosan, auditor, ya'ni «tinglovchi» atamasi shu iqtidorli o'quvchilarga nisbatan qo'llanilish asosida amaliyotga kirgan.

Ushbu qarashlar audit atamasining kelib chiqishiga doir turli fikrlarni ilgari sursada, ular o'rtasida auditning mohiyatiga doir umumiylik ham mavjud. Ushbu umumiylik shundan iboratki, yuqoridagi holatlarning har birida auditor: jamoatchilik ishonchini qozongan; o'zining ma'lum bir qobiliyati, bilimi bilan o'zgalardan ajralib turgan; jamiyat farovonligi, rivoji yo'lida xizmat qilgan shaxs sifatida namoyon bo'ladi.

Yuqorida keltirilgan ma'lumotlardan shu narsa ma'lum bo'ldiki, audit sohasi o'zining u yoki bu ko'rinishida insoniyatning qadim tarixi davomida doimo mavjud bo'lgan. Albatta, hozirgi zamonaviy audit o'zining yuqorida keltirilgan davrlardagi mohiyatidan tubdan farq qiladi. G'arb mamlakatlarida ichki audit XX asr boshlarida paydo bo'lib Ikkinchi jahon urushidan so'ng korxonalarining ishlab chiqarish xajmi keskin oshishi va detsentralizatsiyasi davrida rivojlanish bosqichiga erishdi.

1941 yilda AQShda ichki auditorlar Instituti tashkil etilib, faoliyatning xuquqiy asosi va standartlarni yaratildi. Hozirda bu institut dunyoning 120 dan ortiq mamlakatlarida mavjud va 72 ming a'zoga egadir.

Jahonda faoliyati ichki audit bilan bog'liq milliondan oshiq mutaxassislar mavjud. Muassasa ichki auditi: 1) o'z aktivlarining but saqlanishini; 2) hisobot ma'lumotlarining aniqligi va ishonchliligini; 3) operatsiyalarning maksimal

samaradorligini; 4) hisob sohasidagi siyosatga rioya etilishini ta'minlaydigan usul va choralarni tashkil qilish va muvofiqlashtirish rejasidan iborat bo'lmog'i kerak.

Ichki audit rivojlanishining tarixiy xususiyatlarini va turli olimlar tomonidan o'tkazilgan bosqichlarni o'rganib chiqish natijasida, ichki auditni rivojlantirishning to'rtta asosiy bosqichi mavjud ekanligi ma'lum bo'ldi: 1. Tasdiqlash auditi bosqichi (kasbni shakllantirish bosqichi) - 1941 yildan 1970 yilgacha. 2. Tizimli yo'naltirilgan audit bosqichi - 1970 yildan 1990 yilgacha. 3. Tavakkalchilikka asoslangan audit bosqichi - 1990 yildan 2013 yilgacha. 4. Ichki ishlab chiqarish zaxiralarini aniqlashga qaratilgan kompleks ichki audit bosqichi - 2013 yildan beri [1].

Ichki audit rivojlanishining dastlabki uch bosqichi umuman auditorlik rivojlanish bosqichlariga o'xshash tarzda ajralib turadi. Birinchi bosqichda ichki audit bilan bog'liq. Aktivlarning haqiqiy mavjudligini tasdiqlash va ularning moliyaviy hisobotda aks etishi. Ikkinchi bosqich ichki auditni ichki nazorat tizimini baholashga yo'naltirdi. Uchinchi bosqich ichki auditni- xatarlarni boshqarish jarayonlari va tashkilot o'z faoliyati davomida duch keladigan tashqi va ichki xatarlarni baholash bilan bog'laydi. To'rtinchi bosqich biz tomondan ichki ishlab chiqarish zaxiralarini aniqlashga qaratilgan keng qamrovli ichki audit bosqichi deb nomlanadi.

Audit va auditorlik faoliyatiga shu sohaga oid turli adabiyotlar va professional tashkilotlar tomonidan turlicha ta'riflar keltirilgan. Xususan, Rossiya Federatsiyasi «Auditorlik faoliyati to'g'risidagi qonuni»da «Audit-belgilangan tartibda jalb etilgan auditor tomonidan, tashkilot buxgalteriya hisobotlarining to'g'riligi yuzasidan o'z fikrini bildirish maqsadida shu tashkilot buxgalteriya ma'lumotlarini mustaqil ravishda o'rganishdir» deyilgan. Audit sohasida sermahsul ilmiy izlanish olib borayotgan bir qator mutaxassislar auditorlik faoliyatiga ta'rif keltirganlar. Jumladan: “Auditorlik faoliyati - auditorlik firmalari tomonidan iqtisodiy subyektlarning moliyaviy hisobotlari, hisob-kitob hujjatlari, soliq deklaratsiyalari va boshqa moliyaviy majburiyatlarini mustaqil ravishda tekshirishga yo'naltirilgan tadbirkorlik faoliyatidir”.

Ichki auditorlar kompaniya faoliyatini amalga oshirish uchun javobgar emas, ular menejment va direktorlar kengashiga (yoki shunga o'xshash nazorat organiga) o'z vazifalarini qanday qilib yaxshiroq bajarish haqida maslahat berishadi. Ichki auditorlar

keng jalb qilishlari natijasida turli xil oliy ma'lumot va kasb-hunar ma'lumotlariga ega bo'lishlari mumkin. Ichki auditorlar instituti ichki audit kasbi bo'yicha tan olingan xalqaro standartlarni qabul qilish organi hisoblanadi va qat'iy yozma imtihon orqali xalqaro miqyosda sertifikatlangan ichki auditor nomini beradi. Ichki audit - korxona boshqaruvining ijro etuvchi organi va tarkibiy bo'linmalari tomonidan O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlariga, ta'sis hujjatlariga va ichki hujjatlarga rioya qilinishini tekshirish va monitoring olib borish yo'li bilan ular ishini nazorat qilish va baholash, ma'lumotlarning buxgalteriya hisobi va moliyaviy hisobotda aks ettirilishining to'liqliligi va ishonchliligini ta'minlash, xo'jalik operatsiyalarini amalga oshirishning belgilangan qoidalar va tamoillari, aktivlarning saqlanishi hamda korporativ boshqarish printsiplari joriy etilishi bo'yicha korxona tarkibiy bo'linmasining (ichki audit xizmati) faoliyati hisoblanadi. Ichki audit xizmati o'z faoliyatini O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi tomonidan ishlab chiqilgan va ushbu holatda ichki audit tashkiliy mazmunga ega bo'lib, bunda kompaniyaning ijro organiga ichki audit xizmatining bo'ysinish darajasi bilan aniqlanadi.

Adabiyotlar

1. https://spravochnick.ru/buhgalterskiy_uchet_i_audit/istoriya_razvitiya_audita/

ФИО автора: *O'sarova Shaxodat U'rinovna*

Toshkent davlat o'zbek tili va adabiyoti universiteti folklorshunoslik va dialektologiya mutaxassisligi 2-kurs magistranti

Название публикации: «MUQIMIY ASARLARIDA XALQ OG'ZAKI IJODINING AKS ETISHI»

Kalit so'zlar: xalq og'zaki ijodi, maqol, murabba ,xalq qo'shiqlari, xalqona ohang

Milliy uyg'onish davri adabiyoti o'zbek adabiyoti tarixining eng sarmahsul bosqichi hisoblanadi. Bu davr Xiva, Qo'qon, Buxoro, Toshkent, Samarqand adabiy muhiti singari bir qancha ijod maktablarini yuzaga keltirgan. Bu ijodiy maktablar orasida Qo'qon adabiy muhiti o'ziga xos mavqega ega bo'lgan. Furqat, Muhayyir, Qori Yusuf Muntazir, Zavqiy kabi noyob iste'dod sohiblari ham aynan shu muhitda ijod qilishgan. Ana shunday zabardast vakillardan biri lirik shoir, hajviy asarlar muallifi Muhammad Aminxo'ja Muqimiydir.

Muqimiy ijodi u hayot bo'lgan davrlardayoq o'rganila boshlangan. Taniqli olimlar G'. G'ulom, H. Zarifov, A. Hayitmetov, G'. Karimov, V. Abdullayev, B. Valixo'jayev, H. Yoqubov kabi adabiyot tarixi tadqiqotchilari tomonidan mufassal tadqiq etilgan. Bu izlanishlar bugungi kunda ham davom ettirilmoqda. Biz ham ushbu maqolamizda Muqimiy asarlarida xalq og'zaki ijodining o'rni qay darajada ahamiyatga ega bo'lganligi haqida so'z yuritamiz.

Muqimiy o'z ijodini lirik shoir sifatida ishqiy g'azallar yozish bilan boshlagan. Uning ijodi o'zbek lirikasi taraqqiyotiga sezilarli darajada ta'sir ko'rsatgan. Keyinchalik esa hajviy asarlari bilan mashhur bo'lgan Muqimiy o'z asarlari orqali jamiyatda ildiz otgan yolg'onchilik, poraxo'rlik, ikkiyuzlamachilik kabi illatlarni fosh qilib, ularning ustidan kulib, oddiy xalqning dardini, armonlarini, muammolarini yoritadi. Shuningdek, adabiyotimiz uchun yangilik hisoblangan sayohatnoma janriga asos soladi.

XIX asrning oxiri va XX asrning boshlarida yashab ijod etgan boshqa shoirlardan farqli o'laroq Muqimiy she'rlari xalq tomonidan sevib o'qilgan, kuyga

solinib, qo'shiq qilib kuylangan, mazmundor va xalq og'zaki ijodiga yaqin uslubda yaratilgan g'azallari xalq muhabbatiga sazovor bo'lgan. Buning sabablari haqida gapirar ekan, adabiyotshunos olim G'ulom Karimov shunday deydi: "Muqimiy asarlarining bunday keng tarqalishiga sabab ularning mazmun jihatidan xalq ruhiga yaqin bo'lishidan tashqari, san'at jihatidan yuksak, badiiy shakl jihatidan bekamiko'st, yetuk ekanligi ham edi".

Muqimiy adabiyotimiz tarixidagi eng ko'p murabba yozgan shoirlardan biri bo'lib, Mashrabdan keyin murabba' janri taraqqiyotiga katta hissa qo'shgan ijodkor sanaladi. Bu janrga Muqimiy yangi hayot bag'ishladi. Shoirning xalq og'zaki ijodi yo'lida yozilgan sodda til va ravon uslubdagi hassos va o'ynoqi murabba'larining deyarli barchasi qo'shiqqa aylanib, xalq mehr-u muhabbatini qozondi. Muqimiy she'riyati chuqur hayotsevarlik ruhi bilan sug'orilgan, hasrat, shikoyat ohangi ustuvor she'rlarida ham nekbinlik kayfiyati barq urib turadi.

Murabba janri xalq og'zaki ijodiga yaqinligi bilan, xalqona ohanglarga uyg'unligi bilan shoir ijodidan mustahkam o'rin olgan deyish mumkin. Muqimiy lirik janrlardan murabba'ga alohida e'tibor berdi.

Muqimiy she'riyatidagi, xususan, murabbalaridagi asosiy mavzu muhabbat mavzusini tashkil etadi. Albatta, bu mavzu qadimiy, ammo bu har bir shoir ijodida o'ziga xos mazmun, mohiyat kasb etadi. Muhabbat mavzusida she'r bitmoq ana shu munosabatlarni izhor etmoq emas, aksincha, muhabbat insoniy fazilatlarning ifodasi sifatida qaralmog'i kerak. Shu ma'noda Muqimiy she'riyati ham insonning istaklari, armonlari, kurashlari, kechinmalari, sevinch va alamlarini o'zida aks ettiradi. Yana bir jihati shundaki, inson bilan bog'liq bu holatlar Muqimiy she'riyatida juda ravon, xalqona bir ohangda bitilganki, bu shoir she'lari xalq orasida tez va keng yoyilishga, hofizlar nazariga tushishga sabab bo'lgan.

Muqimiy so'zidan bo'yi muhabbat, ey ahibob,

Tarannum qilsa mahfillarda hofizlarni xushxoni, - deydi shoirning o'zi ham. Xalq qo'shiqlari ruhida va o'ynoqi vaznlarda yaratilgan murabbalar nihoyatda samimiy, sho'x va jo'shqin yangrab, o'quvchilarni o'ziga rom etadi. "Ey chehrasi tobonim", "Bir so'rmading, ey dilrabo, na bo'ldi?", "Emdi sendek, jono, jonon

qaydadur!”, “Tokim, jono, jilva bunyod aylading” misralari bilan boshlanuvchi murabbalar yaratilgan yillaridayoq hofizlar ijrosida yangrab, shoirga katta shuhrat keltirgan.

Ma’lumki, murabba boshqa janrlardan, avvalo, vazn va qofiyasiga ko’ra farqlanadi. Ruboiy faqat hazaj bahridagina yozilsa, murabba’ uchun bunday cheklanish yo’q. Ruboiy, tuyuq mustaqil to’rtliklardir, murabba’da esa bir necha to’rtliklar qo’shilishidan yaxlit asar bo’ladi va ular a a a a, b b b a, v v v a shaklida qofiyalanadi. Vazniga ko’ra aruzdan barmoqqa yaqin turadi. Xalq qo’shiqlarini eslatadi. Masalan:

*Emdi sandek jono, jonon qaydadur,
Ko’rib gul yuzingni bog`da bandadur,
Saqlay ishqing toki jonim tandadur
O`zim har joydaman, ko`nglum sandadur.
Mehring o`ti nogah tushdi jonlarga,
Parvoyim yo`q zarra xonu monlarga,
Lola yanglig` to`lib bag`rim qonlarga
O`zim har joydaman ko`nglum sandadur.
Erta-yu kech fikru zikrim xayoling,
Bir so`rmading: “Nalar kechdi ahvoling?”
Eslarimga tushib shirin maqoling,
O`zim har joydaman, ko`nglum sandadur.*

Muqimiy asarlarida xalqona ruh, xalqchillik yaqqol seziladi. Uning ijodida metafora, mubolag’a, o’xshatish, sifatlash, kichraytirish shakllari bilan birga xalq og’zaki ijodidan unumli foydalanilganini ko’rishimiz mumkin. U asarlarida ko’pincha folklorning maqol janriga murojaat qilgani sezilib turadi. Birgina “Kim desun” g’azalining uchinchi baytida shunday misralar berilgan:

*O`z ko`mochig`a, masalkim, tortadur kul har kishi,
Bas, kuyub ishqida chekkan iztirobim kim desun?*

Ushbu misrada har bir inson hayotda o’z manfaatini ustun qo’yishi, dardi bo’lmagan kishining o’zgalar tashvishini anglamasligiga ishora qilgan holda „Har kishi

o‘z ko‘mochiga kul tortadur“ maqolini keltirib o‘tgan. Shuningdek, ushbu g‘azalning beshinchi baytida

Gar qilich boshimg‘a ham kelsa degayman rostin,

So‘zki haq bo‘lsa, ahvolimg‘a javob kim desun?

Bu bayt mazmuniga esa „Boshingga qilich kelsa ham rost gapir“ maqoli singdirib yuborilgan.

So‘zni Muqimiy kerak etmak tamom,

Mazzasi qolmas, uzun o‘lsa tamom.

“Tanobchilar” hajviyasining yakuni bo‘lgan ushbu misralarda “Oz so‘z – soz so‘z” yoki “Yaxshi so‘z muxtasar” maqollarining mazmunini ko‘rishimiz mumkin bo‘ladi.

Muqimiy asarlarida xalqimiz og‘zaki ijodida qo‘llaniladigan “Arzon narsa yaxshi bo‘lmaydi, qimmat narsa arzon bo‘lmaydi” maqolining ham keltirilganiga amin bo‘lamiz:

Arzon emas beillat, qimmat emas behikmat,

Noinsof-u betavfiq olgan ekan Bekturboy.

Bundan tashqari Muqimiy “Saylanma”sining ikkinchi jildida keltrilgan quyidagi misrada ham aynan maqol janridan foydalanilgan:

Har kishikim ko‘rmasiga poy uzatmaydur qarab,

Sal vaqt o‘tmaski, ko‘zlar jonibi Shom-u Halab.

Yoki:

Tegdi kasofat bari yurtga ham,

Borki masal, birniki mingga degan.

Xulosa o‘rnida shuni ta’kidlash lozimki, Muqimiy ijodi xalq og‘zaki ijodi janrlari bilan chambarchas bog‘liq. Ularni o‘rganish va tahlil etish kelgusidagi tadqiqot ishimizning muhim vazifasi hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Muqimiy. Ikki tomlik asarlar to‘plami. I tom O‘zbekiston davlat badiiy adabiyot nashriyoti. Toshkent – 1950 tom
2. Muqimiy. Ikki tomlik asarlar to‘plami. II tom O‘zbekiston davlat badiiy adabiyot nashriyoti. Toshkent – 1960 tom
3. Muqimiy. Saylanma. Toshkent. Ma’naviyat – 2009.
4. Pardayev Q. Muqimiy she’riyati: matn tarixi, tarixi va talqini. – Toshkent: Muharrir, 2019.
5. Pardayev Q. Biz bilmagan Muqimiy – Toshkent: Muharrir, 2019.

ФИО автора: Botirova Ziyodaxon

Farg'ona viloyati Quva tumani 13- umumiy o'rta ta'lim maktabining ona tili va adabiyoti fani o'qituvchisi

Название публикации: «BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARIDA O'QISH SAVODXONLIGINI RIVOJLANTIRISH»

Annontatsiya: *Ushbu maqolada boshlang'ich sinf o'quvchilarida o'qish savodxonligini rivojlantirish to'g'risida fikr yuritilgan.*

Kalit so'zlar: *Boshlang'ich sinf, o'qish savodxonligi, o'qituvchi, o'quvchi, pedagogik.*

So'nggi yillarda mamlakatimizda amalga oshirilayotgan islohotlar natijasida ulkan iqtisodiy o'sish ko'rsatkichlariga erishilayotganligi barcha sohalarda malakali kadrlar va yetuk mutaxassilarga bo'lgan talabni yanada oshirmoqda. Bu o'z-o'zidan o'quvchilarimizning darslarga qiziqish xususiyatini oshirish va o'qituvchilarning har tomonlama ta'lim- tarbiyaga e'tiborini kuchaytirishni talab etadi.

Yuqoridagi talablarning ta'lim tizimi uchun juda muhim ekanligi, aksariyat xorijiy davlatlardagi kabi ta'lim va fan sohalari rivojlanishini baholash va monitoring qilish orqali ta'lim sifatini oshirishga qaratilgan ilg'or tajribalarni sohaga jalb qilish kerakligini anglatadi. Ta'lim sifati va samaradorligini oshirish yo'lida xorijiy ilg'or tajribalarni o'rganish, xalqaro standartlar talablarining joriy etilishi muhim ahamiyatga ega.

O'quvchi matnni to'g'ri, tez, tushunib o'qish, mazmunini o'zlashtirish bilan ilk bor o'qish darslarida yuzlashadi. O'qish darslari orqali o'quvchilarning Davlat ta'lim standarti (DTS) talablari bo'yicha o'zlashtirishlari ko'zda tutilgan o'quv-biluv ko'nikma-malakalari hamda bilimlarni egallashlariga yo'l ochiladi. Aynan o'qish ta'limida insonning, avvalo, o'zligini, qolaversa olamni anglashga boigan intilishlariga turtki beriladi. Shu maqsadda "O'qish kitobi" darsliklariga ona tabiat, atrofimizni o'rab turgan olam, Vatanimiz tarixi va bugungi qiyofasi, kattalar va bolalar hayoti, mehnatsevarlik, istiqlol va milliy-ma'naviy qadriyatlar, xalqlar do'stligi va tinchlik

kabi turli mavzular bo'yicha atroflicha tushunchalar berishga mo'ljallangan badiiy, axloqiy-ta'limiy, ilmiy-ommabop asarlar kiritiladi. O'qish darslari savod o'rgatish davrida o'quvchilarni bo'g'in, so'z va gaplar bilan tanishtirish va ularni o'qish, rasmlar asosida hikoya qilish tarzida uyushtirilsa, o'qish texnikasi egallangandan so'ng o'qish muayyan mavzular bo'yicha tanlangan badiiy, ilmiyommabop matnlar yuzasidan olib boriladi

"Kichik maktab yoshi - bu bolaning hayotidagi olti yoshdan o'n yoshgacha bo'lgan davr, u boshlang'ich maktabda o'qiyotgan paytidir." "Bu davrda o'qitish inson shakllanadigan asosiy faoliyatdir." Boshlang'ich sinflarda bolalar fanlarning boshlanishini o'rganishni boshlaydilar. Ushbu bosqichda psixikaning intellektual va bilim doirasi asosan rivojlanmoqda. Ushbu bosqichda ko'plab aqliy yangi shakllanishlar paydo bo'ladi, eskilari yaxshilanadi va rivojlanadi. "Maktab davri kognitiv funktsiyalarning intensiv rivojlanishi, hissiy-idrok etish, fikrlash, mnemonik va boshqalar bilan ajralib turadi".

O'qish - bu keyingi o'rganish uchun zarur bo'lgan yangi bilimlarni olish vositasi. O'qishni o'rganmagan yoki kam o'qiydigan talaba muvaffaqiyatli bilim ololmaydi. Axir, maktabda o'qish jarayoni har doim bolalarning mustaqil ishlashini, birinchi navbatda kitob ustida ishlashni nazarda tutadi. O'quvchilar tomonidan o'qish texnikasini etarli darajada o'zlashtirmaslik, eng muhimi o'qilganlarni tushunish qobiliyati o'quv ishlarida jiddiy qiyinchiliklar bilan birga keladi, bu esa o'quv qobiliyatsizligini keltirib chiqaradi.

O'qishni o'rgatish muammosi pedagogik jarayonning eng muhim muammolaridan biri bo'lib, u doimo psixologlar va o'qituvchilar e'tiborini jalb qilib kelgan. Boshlang'ich maktabda o'tkaziladigan diagnostik tasvirlar o'qish qobiliyatlarini shakllantirishni nafaqat tezlik mezonlari (daqiqada so'zlar soni) yordamida, balki o'qishni tushunishni baholashni ham nazarda tutishiga qaramay, ko'plab o'qituvchilar uchun birinchi mezon asosiy hisoblanadi. Psixolog L.V. Shibaeva, o'qituvchi boshlang'ich maktabda g'amxo'rlik qiladigan o'qish texnikasi o'rnatilgan deb

hisoblanadi va o'qish madaniy qadriyat maqomiga ega bo'lgan to'laqonli faoliyat sifatida rivojlanmaydi.

Yangi ta'lim standartlari doirasidagi o'qish kompetentsiyasi umuminsoniy ta'lim harakatlarini anglatadi va uni shakllantirish vositalaridan biri AKT texnologiyalaridan foydalanish hisoblanadi. Rivojlangan o'qish qobiliyatiga ega talaba nimani o'qishni biladi (adabiyot olamiga yo'naltirilgan), qanday qilib o'qishni biladi (o'qiganini etarlicha idrok etadi), badiiy texnika haqidagi g'oyalarga, uning didi va hissiyotlariga qarab. O'quvchining kompetentsiyasi, adabiyotni idrok etish madaniyati, badiiy matnning obrazli mohiyatini tushunishga asoslanadi va og'zaki obrazlar tilini egallashni, asosiy adabiy tushunchalar tizimidagi yo'nalishni o'z ichiga oladi.

Badiiy o'qish darslarini o'tkazishda o'qituvchilar o'quvchilarning o'qish tajribasini to'plash, o'qiganlarining ma'nosini anglash asosida o'qish texnikasini rivojlantirish, adabiyot, rasm, musiqa asarlarini taqqoslashni o'rgatishlari va doimiy o'qish istagini tarbiyalashlari kerak. O'qish qobiliyatini shakllantirish, biz bolalarni mualliflar, ularning pozitsiyalari bilan tanishtiramiz, bu asosan ularning asarlarida ifodalanadi. Biz bolalarni matnlarni taqqoslashga, badiiy ifoda vositalari bilan tanishtirishga, so'z bilan ehtiyot bo'lishga o'rgatamiz.

O'qish darslari uchun tanlangan mavzular o'quvchilarga kundalik hayot, mustaqillikni mustahkamlash va insoniy munosabatlar bo'yicha ham bilim va tarbiya berishni ko'zda tutadi. Bular ichida istiqloq, vatan, ma'naviyat va tabiat haqidagi mavzular alohida ajralib turadi. Ulardan ko'zlangan maqsad o'zlikni anglash, istiqloq, vatan va tabiat bilan bog'liq tuyg'ularni uyg'otishdir.

Shuni unutmaslik kerakki, har bir ta'limiy vazifani bajarishning aniq va ilmiy metodik usullari mavjud bo'lib, ular zamonaviy o'qitish usullari bilan boyitib borilmoqda. Bu vazifalar boshqalari bilan o'zaro bog'liq holda va sinfdan tashqari o'qish mashg'ulotlari jarayonida hal qilinadi. O'qish inson hayotida muhim ahamiyatga ega. O'qish orqali inson borliq, jamiyat haqida bilimga ega bo'ladi, o'qishni bilmagan odamning ko'zi ojiz kishidan farqi yo'q. Boshlang'ich sinfda o'qish faoliyati barcha predmet darslarida amalga oshiriladi. Lekin o'qishga o'rgatishning

yo'l-yo'riqlarini oqish metodikasi ishlab chiqadi. O'qish metodikasining kichik yoshdagi o'quvchilarning umumiy rivojlanishi, psixologiyasi, xususiy metodika sohasidagi yutuqlar borliq fanlar yutug'i asosida shakllanib boradi.

Hozir maktablarda o'qish izohli o'qish metodida olib borilyapti. Izohli o'qishga keyingi ma'ruzalarda to'xtalamiz. O'qish darslarida o'quvchilar tabiat, jamiyat, unda yashovchi, kishilar xayoti, ularning o'tmishi, hozirgi yashash tarzi, mashhur kishilari haqida, vatanning tabiati, ob-havosi, boyliklari, hayvonot dunyosi va boshqalar haqidagi bilimlarni egallaydilar. Bilim olish jarayonida ularga nisbatan munosabat uyg'onadi.

Yuqorida ta'kidlangan metodlardan tashqari, boshlang'ich sinf o'qish darslarida zamonaviy pedagogik texnologiya usullaridan "Aqliy hujum", "Tarmoqlash", "Guruhlar bilan ishlash", "Blis texnologiyasi" kabilardan ham foydalanish yaxshi samara beradi. Shuni ta'kidlab o'tish kerakki, har bir darsda qanday metoddan foydalanish, darsda qanday usullarni qollash o'qituvchi tomonidan oldindan belgilab olinishi va puxta ishlab chiqilishi kerak.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

- 1 <https://cyberleninka.ru/>**
- 2 **hozir.org****
- 3 **fayllar.org****
- 4 <https://monster-evo.ru/>**
- 5 <https://makemone.ru/uz>**

ФИО автора: *Xalimova Nasiba Iqrorjon qizi*

Farg'ona shahar 38-maktabning ona tili va adabiyot fani o'qituvchisi

Название публикации: «ONA TILIM - IFTIXORIM»

Annontatsiya: *Ushbu maqolada ona tilimizning hozirgi kundagi o'rni, mavqeyi ona tilimizning bebaho ekanligi haqida fikr yuritilgan.*

Kalit so'zlar; *O'zbek tili, O'zbekiston, mustaqillik, rivojlanish, istiqlol.*

*“Dunyoda millatning borligini bildiradigan oynai
hayoti bu uning tili va adabiyotidadir”*

Ona tili – millatning ruhi, uning or-nomusi, ma'naviy qiyofasi, orzu-umidlarning namunasidir. Ona tili millatning birligi va birdamligining timsolidir. U millatni yagona xalq sifatida o'z atrofida birlashtiradi va dunyoda borliqni ta'min etadi. Har bir millatning o'z Vatani, oilasi bo'lgani kabi uning jonajon va betakror ona tili ham bo'ladi. Inson uchun uning vatani, ota-onasi, oilasi qanchalik qadrli bo'lsa, uning ona tili ham shu qadar aziz va muqaddas bo'ladi. Hattoki, go'dak ham o'z vatanini, ota-onasini, dunyoni o'z ona tili orqali anglaydi va atay boshlaydi.

Farzand tarbiyasida onaning o'rni beqiyos bo'lganidek, insonning hayotda o'z o'rnini topishida, kamolotga erishuvda tilning o'rni ulkan ahamiyatga ega. Shu bois tilni, onaga qiyoslab ona tili deb ataydilar. Til inson vujudida qon-qoniga singib oqadi. Jamiki, ezgu fazilatlar, avvalo, ona allasi va ona tilining bebaho jozibasi orqali singadi. Inson qalbida ona tiliga nisbatan sof tuyg'u, mehr-muhabbat alanga oladi. Turk dunyosining buyuk marifatparvar ijodkori Ismoilbek Gaspirali aytganidek : “Millatning ikki asosi bordur. Bu ularning tili va dinidur. Agar millat hayotidan shu ikkisidan biri sug'urib olinsa, bu millat tanazzulga yuz tutur”.

Suvsiz daryo bo'lmaganidek, tilsiz millat ham vujudga kelmaydi. Biror millatga mansub bo'lgan til, o'sha millat bilan yashaydi va bardavom bo'ladi. Ota-bobolarimiz qadimdan tilni asrab avaylashgan, rivojlantirishgan. Masalan, A.Navoiy, Zahriddin Muhammad Bobur, Lutfiy va boshqalar. O'zbek tilining rivoji uchun beqiyos hissa

qo'shganlar. Turkiy tillar oilasiga mansub bo'lgan o'zbek tilimiz bizning bebaho boyligimizdir. So'z mulkining sultoni, buyuk mutafakkir Alisher Navoiy o'zi yashagan murakkab davr – XV asrda tilimiz ximoyasiga o'tlanib, turkiy til o'z imkoniyatlari jihatidan boshqa tillardan sira qolishmasligini ilmiy va amaliy jihatdan isbotlab berdi.

O'zining "Hamsa" kabi shoh asarini turkiy tilda yaratdi. Hozirda ham shoirlarimiz o'zbek tilining boyligini, uning buyukligini namoyon etuvchi asarlar yaratmoqdalar. Boisi buyuk adabiyoti bo'lgan xalqning buyuk tili ham bo'ladi. Insonning qanday ma'naviyatga ega ekanini uning tilida, chiroyli nutqida namoyon bo'ladi. Til millatning buyuk boyligi, bebaho xazinasi, tuganmas mulkidir. Chunki millatning tarixi, uning madaniy, ma'naviy merosi, urf-odatlar va an'alari unda mujassam bo'ladi.

Shu sababli ona tilimizni asrab-avaylash, uni boyitishimiz va avlodlarga to'liqligicha yetkazishimiz kerak. Birinchi Prezidentimizning ta'bri bilan aytganda "O'zlikni anglash, milliy ong va tafakkurning ifodasi, avlodlar o'rtasidagi ruhiy-milliy bog'liqlik til orqali vujudga keladi". Bu fikrlarni doimo yodimizda tutishimiz kerak. Darhaqiqat, tilsiz millat rivojlanmaydi, taraqqiy etmaydi.

1989-yil 21-oktabrda o'zbek tiliga davlat tili maqomi berildi. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasida o'zbek tili maqomi huquqiy jihatdan mustahkamlab qo'yildi. O'zbek tili haqidagi qonun qabul qilinganidan so'ng barcha davlat hujjatlari o'zbek tilida yuritiladi, gazeta va jurnallar o'zbek tilida chop etila boshlandi. 1993-yil 2-sentabrda "Lotin tiliga asoslangan o'zbek alifbosini tuzish tog'risida"gi qonun qabul qilingandan so'ng, mamlakatimiz har tomonlama rivojlandi va jahon kommunikatsiya tizimidan munosib o'rin egallash muhim ahamiyatga ega bo'ldi.

Shu sababli chet ellerda ham o'zbek tiliga qiziquvchilar, uni o'rganuvchilar soni ortib bordi. Dunyoda 5600 dan ortiq tillar mavjud bo'lib, bundan 200 tasigina davlat tili sifatida qabul qilingan. Ularning orasida o'zbek tilining borligi uning naqadar sof, mukammal, purma'no va jozibadorligidan darak beradi. Rossiyalik tilshunos olim, professor A. M. Kozlyanina "O'zbek tili nafis va musiqa ohangidek jozibador" deb bejiz ta'kidlamagan. Shunday ekan ona tilimizning shundayin go'zalligini, sofligini

keying avlodlarga yetkazish bizning vazifamizdir. Negaki, ona tilni ulug'lash, asrab-avaylash o'sha tilda so'zlashadigan har bir insonning burchidir.

Darhaqiqat, inson o'z atrofida ro'y berayotgan islohotlar, yangilanishlar va bunyodkorliklarga yuksak fahm-farosat, teran aql-idrok, zukko nazar-e'tibor bilan munosabatda bo'lmas, xulosa chiqarmas ekan, hattoki yetti iqlim donishmandi ham uning ongu tafakkurida ezgulik, ma'naviyat va ma'rifat chirog'ini yoqa bilmaydi.

Til muloqot vazifasi ham hisoblanadi. Hammamizga ma'lumki, mashhur bo'lgan A. Navoiy bobomizga tegishli "Ko'ngil qulfi maxraning qulfi til va gulfin kalitin so'z bil". Inson qalbining xazinasini til, bu qalb xazinasining kaliti so'zdir. O'zbek tilining so'zlari shu qadar ma'noli, ko'pki bitta ma'noga ega bo'lgan tushunchasi bir nechta so'zlar orqali ifodalash bo'ladi. Masalan, birgina ko'z so'zining bir necha ma'nolari bor.

Bilamizki bir tushunchaga tegishli so'z, bir necha so'zlar bilan ifodalansa, ya'ni sinonim so'zlari qanchalik ko'p bo'lsa, ayni shu til boy til hisoblanadi. Ko'plab adiblarimiz til haqida ko'plab hikmatli so'zlarni aytganlar va tilni turlicha ta'riflaganlar. Masalan, "Til-millat ko'zgusi", "Til-ma'naviyat ko'zgusi", "Til-millatning bebaho boyligi" va shu kabilardir. Shuni ta'kidlash kerakki, o'zbek tiliga davlat tili maqomining berilishi xalqimizning milliy mustaqillikka erishish yo'lidagi muhim qadamlaridan biri bo'lgan edi. Istiqlol yillarida mamlakatimizda barcha sohalarda bo'lgani kabi tilimiz taraqqiyotida ham muhim o'zgarishlar yuz berdi.

O'zbek tilining xalqaro miqyosda obro'si oshdi. "Davlat tili haqida"gi qonun ona tilimizning bor go'zalligi va jozibasini to'la namoyon etish bilan birga, uni ilmiy asosda rivojlantirish borasida ham keng imkoniyatlar yaratdi. Olimlar va mutaxassislar tomonidan ilm-fan va turli sohalarga oid ensiklopediya va lug'atlar, darslik va o'quv qo'llanmalari chop etildi. Mumtoz adabiyotimiz namunalari, sakson mingdan ziyod so'z va so'z birikmasini, fan, texnika, sanoat, madaniyat va boshqa sohalarga oid atamalarni, shevalarda qo'llaniladigan so'zlarni o'z ichiga olgan besh jildlik "O'zbek tilining izohli lug'ati" bu borada amalga oshirilgan ishlarning eng muhimlaridandir.

Til – millatning ma'naviy boyligidir. Til nafaqat muammola vositasi – balki xalqning madaniyati, urf-odati, uning turmush tarzi, tarixidir. Turli xalqlarning tillariga xurmat esa o'z navbatida o'zaro tushunishni, muloqotlarga imkoniyat yaratadi. Tillarni saqlanib qolishi uchun esa bu tillarni qo'llab-quvvatlash zarurdir. Aynan til tufayli insoniyat u yoki bu xalqqa mansubligidan faxrlanib yashaydi. Barcha tillarni tan olish va xurmat qilish tinchlikning birdan bir kafolatidir.

Shu sababli ham har bir xalq o'z tili saqlanib qolishi uchun harakat qiladi. XXI asr o'rtalariga borib, Xitoy tili asosiy til bo'lib olishi mumkin. Olimlarning fikricha, til yashab qolishi uchun undan kamida bir million kishi so'zlashishi kerak ekan. Biroq bunday tillar dunyoda atigi 250 tadir. O'zbek tili ham mana shu 250taning ichida ekani quvonarli, albatta.

Xulosa qilib aytadigan bo'lsam, tilni sevish, uni ardoqlash, millatni sevish va uni qadrlash bilan teng hisoblanadi. Har qaysi xalqning turmush tarzi, urf-odatlari, madaniyati uning tilida o'z ifodasini topadi. Til – millat ko'zgusi, deb bejiz aytilmagan. Xalqimizning necha asrlik boy tarixi, ko'hna va serqirra madaniyati o'zbek tili ta'sirida shakllangan. Ulug' shoirimiz Alisher Navoiy shu tilda bebaho asarlar yaratib, dunyoni lol qoldirgan. Bugungi kunda jahonning barcha mamlakatlarida davlatimiz delegatsiyalari tashrifi, yoshlarimiz yutuqlari, sportchilarimiz g'alabalari sharafiga o'zbek tilida madhiyamiz kuylanayotir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

- 1 fayllar.org**
- 2 tkti.uz**
- 3 hozir.org**
- 4 fvv.uz**
- 5 archive.uz**

ФИО авторов: Собирова Зулхумор Шариповна, Бекпулатова Сабрина Рудакиевна

Чирчикский государственный педагогический институт

Название публикации: «ГЕЙМИФИКАЦИЯ КАК МЕТОД ВОВЛЕЧЕННОСТИ НА УРОКАХ БИОЛОГИИ»

Аннотация: В данной статье рассматривается вопрос применения игровых технологий в образовательной сфере. Выделяются функции игры. Рассмотрено понятие «геймификация» как процесс, позволяющий раскрыть творческие способности личности и мотивировать на достижение успеха.

Ключевые слова: биология, инновационные технологии, геймификация, игровые технологии, мотивация, вовлечение, ролевая игра

Gamification as a Method of Engagement in Biology Lessons

Zulxhumor Sharipovna Sobirova

Sabrina Rudakievna Bekpulatova

Chirchik State Pedagogical Institute z.sobirova@cspi.uz

Abstract: This article discusses the issue of using gaming technologies in the educational sphere. The functions of the game are highlighted. The concept of "gamification" is considered as a process that allows to reveal the creative abilities of an individual and to motivate them to achieve success.

Keywords: biology, innovative technologies, gamification, gaming technologies, motivation, involvement, role-playing game

Gamizatsiya biologiya darslarida qatnashish usuli sifatida

Zulxumor Sharipovna Sobirova

Sabrina Rudakievna Bekpulatova

Chirchiq davlat pedagogika instituti z.sobirova@cspi.uz

Xulosa: Ushbu maqola ta'lim sohasida o'yin texnologiyalaridan foydalanish masalasini muhokama qiladi. O'yinning funktsiyalari ta'kidlangan. "Gamifikatsiya" tushunchasi shaxsning ijodiy qobiliyatlarini ochib berish va ularni muvaffaqiyatga erishishga undaydigan jarayon sifatida qaraladi.

Kalit so'zlar: biologiya, innovatsion texnologiyalar ,: gamifikatsiya, o'yin texnologiyalari, motivatsiya, ishtirok etish, rol o'ynash

Геймификация — это использование игровых подходов, которые широко распространены в компьютерных играх, для неигровых процессов, что позволяет повысить вовлечённость участников в решение прикладных задач, использование продуктов, услуг, усилить лояльность клиентов.

Термин «геймификация» (от англ. game - игра) появился в 2002 г. В научный оборот его ввёл программист и криптолог Ник Пеллинг. Первоначально термин использовался в среде разработчиков онлайн- игр как научное описание визуализации некоторых игровых персонажей. Однако с развитием онлайн-игр значение термина расширилось. Геймификацией стали называть все расширения для пользователей, направленные на повышение лояльности игроков и удержания их в игровом процессе. Со временем термин «геймификация» стал активно применяться и в оффлайн-среде. Появились первые дефиниции термина «геймификация» (применяется также русскоязычный вариант термина - «игрофикация»)

Геймификация в образовании — это использование игровых элементов в процессе обучения. Не стоит путать её с игрой: геймификация направлена прежде всего на достижение результата. Для детей в начальной школе это что-то вроде горькой таблетки в сладкой глазури. Учителю не нужно долго и монотонно разжёвывать материал на уроке, гораздо удобнее донести его в игровой форме. Тогда «таблетка» в виде таблицы умножения усваивается быстро, а сам процесс изучения приносит удовольствие.

Элементы геймификации применяют в течение всей учёбы, причём не только в школе, но и в университете. Оценки, рейтинг, успеваемость — это всё скрытая геймификация, которая настолько укрепилась в системе образования, что воспринимается как что-то естественное. Даже итоговые контрольные работы и переход в следующий класс — это аналог финальной битвы с главным боссом и своеобразный level up.

Традиционная школа создаёт искусственную среду, которая противоречит детским интересам, ограничивает их восприятие стенами класса. Получается парадокс: детей приводят в то место, где они могут получать знания и находить ответы на многочисленные «почему» и «зачем», но убивают в них стремление хотя бы задавать вопросы. Геймификация этот парадокс устраняет и делает обучение интерактивным. Она включает в процесс всех, так как использует следующие элементы.

Динамика, создание легенды. Это может быть история с неожиданными сюжетными поворотами, где от решения учеников зависит исход событий. У них должно быть ощущение сопричастности, вклада в общее дело.

Мотивация. Поэтапное изменение и усложнение целей по мере приобретения учениками новых навыков и компетенций. Это помогает удерживать внимание учеников, сохраняет их вовлечённость.

Взаимодействие пользователей. Постоянное получение обратной связи от учителя или одноклассников. Это даёт возможность получить оценку своих действий и скорректировать их, если была допущена ошибка.

Проработайте сюжет

Чтобы урок стал игрой, в первую очередь нужна увлекательная история. Это стержень квеста. Помните начальный курс математики? Чтобы дети не скучали, микросюжет заложен в основу каждой задачи: «Кролик Крош собрал 16 съедобных грибов и 9 поганок. Сколько всего грибов собрал кролик?».

Определите цели

Здесь обычно возникает проблема с формулировкой. «Изучить ядерное оружие и его боевые свойства» — так себе игровая цель. Смахивает на пункт в учебном плане по ОБЖ. Фраза «в мире началась ядерная война» будоражит больше. Ставьте перед школьниками конкретные игровые цели. Например, «составьте список вещей, которые возьмете с собой при эвакуации». За счет такого подхода дети больше запомнят из теории. Все потому что знания, которые они черпают на уроке, тут же помогают решить конкретную игровую задачу.

Распределите роли между учениками

Игра, при которой ученик выполнил задание и сидит без дела, мало чем отличается от сценария «решил контрольную, сдал тетрадь учителю». Поделите класс на группы и каждой присвойте конкретную роль.

Придумайте испытания и правила игрового мира

Это может быть любая математическая задача, химический опыт, ребус, шарада или языковая анаграмма. Главное — придать задаче интересный контекст. Важно: каждое испытание должно стать условием для продвижения вперед.

Не забывайте и об игровой механике. Это то, как работает игра: ее правила и причинно-следственные связи. Поступив определенным образом, ты получаешь определенный результат.

Например, с каждым пройденным испытанием игроки обретают новые способности. Или для продвижения вперед нужно собрать определенное количество ресурсов.

Все поступки игроков должны иметь последствия. Еще лучше, если от их выбора будет зависеть ход истории. Развилка в сюжете — тоже мощный прием.

Используйте на уроке телефоны и планшеты

На уроках дети не выпускают мобильник из рук? Тем лучше. Придумайте, как можно задействовать их в игре. К примеру, установите на телефоны и планшеты приложение, которое станет ключом к выполнению «миссии».

Освоив законы геймификации, можно не только превратить урок в игру, но и самостоятельно создать обучающий квест на компьютере.

Какие элементы игры можно использовать на уроке

Очки, уровни, шкала прогресса, рейтинговая система — эти и другие элементы, заложенные в основу любой компьютерной аркады, помогут «собрать» кабинетную игру, вызывающую

привыкание похлеще Angry Birds. В хорошем смысле слова.

Суть — облечь трудности в веселые игровые миссии. При таком подходе монстры—это домашние задания, битвы с боссами—тесты и контрольные работы. За каждую «победу» игрок получает опыт, который, к примеру, влияет на оценку.

Цель — повысить мотивацию и вовлеченность детей, чтобы они не морщились от очередного ДЗ и тяжело не вздыхали при слове «диктант».

Пример: Даже мусор дети будут собирать с азартом, если превратить его в ресурс для победы. Это концепт экологического квеста «Чистые игры». Если вкратце, то здесь за железные банки, фантики и коробки игроки зарабатывают очки. Те, у кого их больше, получают приз. Уже проведено 38 игр, собрано 106 тонн мусора, а стоило просто добавить субботнику элементы игры.

Почему образованию нужны игры?

Учёба — это труд. Игра же — сладкая приправа. Она делает обучение увлекательным и приятным, чтобы дети с охотой возвращались в класс.

Игра — это жизненная лаборатория детства, дающая тот аромат, ту атмосферу молодой жизни, без которой эта пора ее была бы бесполезна для человечества. В игре, этой специальной обработке жизненного материала, есть самое здоровое ядро разумной школы детства. И как сказал С.Т.Шацкий: "Игра- это жизненная лаборатория детства, дающая тот аромат, ту атмосферу молодой жизни, без которой эта пора ее была бы бесполезна для человечества. В игре, этой специальной обработке жизненного материала, есть самое здоровое ядро разумной школы детства."

Человек лучше запоминает то, что вызывает эмоции. Неважно, положительные или отрицательные—любое сильное впечатление оставляет глубокий отпечаток в памяти.

В игре дети раскрываются с неожиданной стороны. Становятся понятны их истинные желания и возможности. Например, тихоня, не блистающий способностями, в процессе игры оказывается хорошим стратегом. В итоге получает признание, повышает самооценку, как следствие — стремится к знаниям.

ошибки при создании игрового урока

Многие учителя, стараясь сделать урок как можно интереснее, стремятся при любой удобной возможности использовать элементы геймификации. Однако их переизбыток приводит к отрицательным последствиям.

1. Ученики хуже воспринимают традиционные формы работы. Ученику, привыкшему к игровому обучению, может быть трудно концентрировать своё внимание на предмете, если никто не пытается завлечь его. Тогда чтение вслух и пересказы или лекции и семинары просто теряют свою эффективность.

2. Ухудшается атмосфера в классе. Конкуренция может привести к агрессии и соревнованиям в классе, которые выходят за пределы школы и выливаются в конфликты. Важно уметь грамотно работать с конкуренцией и следить за динамикой группы.

3. Снижается мотивации. Постоянное ожидание вознаграждения может привести к тому, что ученик просто не захочет делать что-то для себя и просто так.

Геймификация – не просто прививка от скуки, у нее множество преимуществ, однако все хорошо в меру. Строгость тоже порою нужна, и превращать учебу в бесшабашную вечеринку не стоит. Используйте игру, когда хочется разбавить серьезность урока или просто объяснить сложную тему. Тогда в ваш класс ученики будут приходить с большим желанием и огоньком любопытства в глазах.

Геймификация в биологии

Учебная игра обладает такой же структурой, как и всякая учебная деятельность, т.е. она включает в себя цель, средства, процесс игры и результат. Помимо воспитательной, игра преследует одновременно две цели: игровую и учебную. С одной стороны – это средство моделирования окружающей действительности, а с другой – методический приём обучения. Творческая атмосфера, свобода от шаблона, возникающие в процессе игры, способствуют раскрепощению творческих резервов человеческой психики, нейтрализуют чувство тревоги, создают ощущение спокойствия, облегчают общение. Обучающая игра необходима, во-первых, для активации и формирования коммуникативных отношений, особенно в начале учебного года в установлении отношений «педагог-дети» и отношений меж детьми. Во-вторых, для преодоления порога познания, когда встречаются трудные темы, для их лучшего усвоения (парадоксы, головоломки, игры на аналогию и т.д.) которые позволяют уйти от старых стереотипов и искать новые способы решения задач.

В структуру игры как деятельности органично входит: целеполагание, планирование, реализация цели, а так же анализ результатов, в которой личность полностью реализует себя как субъект.

В структуру игры как процесса входят: роли, взятые на себя играющими; игровые действия, как средство реализации; игровое употребление предметов; сюжет (содержание) – область действительности, условно воспроизводимая в игре.

В современной школе, в основе которой лежат процессы активизации и интенсификации учебного процесса, игровая деятельность используется в следующих формах:

- в качестве самостоятельной технологии для усвоения понятий, темы, и даже раздела учебного предмета;
- как элементы более обширных технологий;
- в качестве урока или его части;
- как технология внеклассной работы.

Место и роль игровой технологии в учебном процессе, сочетание элементов игры и учения во многом зависит от понимания учителем функций и классификации педагогических игр.

Игры бывают: по области деятельности:

физические, интеллектуальные, трудовые, социальные, психологические.

По характеру педагогического процесса:

Обучающие, тренинговые, контролирующие, обобщающие,

Познавательные, воспитательные, развивающие;

Репродуктивные, продуктивные, творческие;

Коммуникативные, диагностические, профориентационные, психотехнические

По игровой методике:

- Предметные (лото, крестики – нолики, сигнальные карточки);
- Сюжетные (сказка, фантастический рассказ);
- Ролевые (аукцион, ролевая игра);
- Деловые (конференция);
- Имитационные (подражание телевизионным передачам);
- Драматические (спектакль, инсценировка).

По предметной области:

- Биологические, химические, экологические и др.;
- Музыкальные, театральные, литературные;
- Трудовые, технические, производственные;
- Спортивные, военно-прикладные, туристические, народные;
- Экономические, коммерческие.

По игровой среде:

- С предметами и без предметов;
- Комнатные, настольные, на местности;
- Компьютерные, телевизионные;
- Технические.

Результат-это финал игры, предающий ей законченность, выступает в форме решения поставленной учебной задачи и дает моральное и умственное удовлетворение, показатель условия достижения учащимися или в усвоении знаний, или их применения.

Если необходимо проделать большое число однообразных упражнений, учитель включает их в игровую оболочку, в которой эти действия выполняются для достижения игровой цели.

На уроках игровая форма занятий создается с помощью игровых приемов и ситуаций для

побуждения и стимулирования обучающихся к учебной деятельности. Основные универсальные игровые ситуации, используемые на уроках в 6-9 классах на этапах актуализации, закрепления и обобщения учебного материала или как элемент домашнего задания: «Пинг-понг», «Шагай-говори», «Кто такой, что такое», «Найди ошибку», «Кто лишний», «Самый быстрый», «Логическая цепочка», «Найди пару», «Пойми меня», «Общая буква», «Эстафета», «Слушай, не зевай», «Найди родственника», «Ипподром», «Марионисты», «Собери рисунок», «Ассоциативная память», «Пирамида», «Светофор», «Тревожный звонок», «Цветная лента», «Перевертыши», «Пантомима», «Потерянная информация», «Узнавай-ка», «Отсроченная отгадка», «Фантастическая феерия», «Сюрприз».

Например, игра "Собери рисунок". Учащимся на карточках предлагаются рисунки животных. На планшете, разделенном на поля предлагаются отряды животных. Учащемуся необходимо правильно сопоставить животное и отряд. Перевернув карточки обратной стороной, составляется какое-либо изображение.

Игра «Логическая цепочка.» Ученики соревнуются, выполняя по очереди отдельные действия в соответствии с определенным правилом, когда всякое последующее действие зависит от предыдущего.

Игра "Шагай-говори". Играют двое или больше участников, это может быть отдельный ученик или команда. Задается некоторый формально-логический признак, в соответствии с которым каждый последующий игрок делает свой ход. Например, можно построить игру по зоологии: составить цепочку из названий птиц: сокол - ласточка - аист – тетерев.

Добиться развития познавательного интереса к биологии можно только стимулируя познавательную деятельность самих учащихся и повышая их собственные усилия в овладении знаниями на всех этапах обучения.

В обучении надо активно работать над развитием всех учащихся, как сильных по успеваемости, так и слабых;

Использование рассмотренных приемов в учебном процессе способствует развитию познавательного интереса, углублению знаний учащихся по курсу биология;

Система методических средств и приемов активизации познавательной активности школьников нуждается в практическом освоении каждым учителем, в выработке соответствующих умений и навыков.

Значение игры невозможно исчерпать и оценить развлекательно-креативными возможностями, включение ее в учебный процесс способствует раскрытию творческого потенциала, активизации мыслительной деятельности ребенка. В том и состоит феномен игры, являясь развлечением и отдыхом, она способна перерасти в творчество, в модель человеческих отношений и проявлений в труде и воспитании.

Вывод:

Геймификация—это когда игровые правила используют для достижения реальных целей. Другими словами, за счет игры вы делаете скучные задания интересными, избегаемое — желанным, а сложное — простым.

Игра наряду с трудом и учением - один из основных видов деятельности человека. Игра - наиболее доступный для детей вид деятельности, способ переработки полученных из окружающего мира впечатлений. В игре ярко проявляются особенности мышления и воображения ребенка, его эмоциональность, активность, развивающаяся потребность в общении. Интересная игра повышает умственную активность ребенка, и он может решить более трудную задачу, чем на занятии. Но это не значит, что занятия должны проводиться только в форме игры.

Игра - это только один из методов, и она дает хорошие результаты, в которой дети вступают в общение со сверстниками. Их объединяет общая цель, совместные усилия к ее достижению, общие переживания. Игровые переживания оставляют глубокий след в сознании ребенка и способствуют формированию добрых чувств, благородных стремлений, навыков коллективной жизни. Игра занимает большое место в системе физического, нравственного, трудового и эстетического воспитания. Ребенку нужна активная деятельность, способствующая повышению его жизненного тонуса, удовлетворяющая его интересы, социальные потребности. Игра имеет большое образовательное значение, она тесно связана с обучением на занятиях, с наблюдениями повседневной жизни. Таким образом, игровая деятельность является актуальной проблемой процесса обучения.

Учебная игра обладает такой же структурой, как и всякая учебная деятельность, т.е. она включает в себя цель, средства, процесс игры и результат. Помимо воспитательной, игра преследует одновременно две цели: игровую и учебную. С одной стороны – это средство моделирования окружающей действительности, а с другой – методический приём обучения. Творческая атмосфера, свобода от шаблона, возникающие в процессе игры, способствуют раскрепощению творческих резервов человеческой психики, нейтрализуют чувство тревоги, создают ощущение спокойствия, облегчают общение. Обучающая игра необходима, во-первых, для активации и формирования коммуникативных отношений, особенно в начале учебного года в установлении отношений «педагог-дети» и отношений меж детьми. Во-вторых, для преодоления порога познания, когда встречаются трудные темы, для их лучшего усвоения (парадоксы, головоломки, игры на аналогию и т.д.) которые позволяют уйти от старых стереотипов и искать новые способы решения задач.

В структуру игры как деятельности органично входит: целеполагание, планирование, реализация цели, а так же анализ результатов, в которой личность полностью реализует себя как субъект.

В структуру игры как процесса входят: роли, взятые на себя играющими; игровые действия, как средство реализации; игровое употребление предметов; сюжет (содержание) – область действительности, условно воспроизводимая в игре.

Список литературы:

Абуков, А.Ф. Методологические аспекты использования игры (игрового метода) в педагогике и психологии [Текст]/ А.Ф. Абуков// «Знание».-. 2016. №11 – с 51-57.

Боровских, А.В. Игра: деятельность или мышление? [Текст]/ А.В.Боровских// Педагогика. – 2015. №7 – с.51.

Панфилова, А.П. Инновационные педагогические технологии: Активное обучение [Текст]: учеб. Пособие для студ. высш. учеб. заведений/ А.П.Панфилова.— М.: Издательский центр «Академия», 2009 – с108-113.

Букатов В.М., Ершова А.П.; «Я иду на урок: Хрестоматия игровых приёмов обучения: книга для учителя».- М., Издательство «Первое сентября», 2002г.

Конюшко В.С., Павлюченко С.Е. Методика обучения биологии. – Минск: Книжный дом, 2004

Янковский, Н.К. Дидактическая игра как средство развития творческой активности школьников [Электронный ресурс]/.Н.К. Янковский// Электронная газета «Биология». – 2000, №14. – Режим доступа: [bio.1september.ru /article.php?ID=200001403](http://bio.1september.ru/article.php?ID=200001403)(дата обращения: 18.01.2018).

Бархинцева, Н.Е. Игровая деятельность в обучении [Электронный ресурс]/Н.Е. Бархинцева// Фестиваль 1 Сентября – 2007-2008 – Режим доступа: festival.1september.ru/articles/500198/(дата обращения: 01.03.2019).

ФИО авторов: *Eldor Turdiyev Nasriddinovich*

Secondary school №126 of the Department of Public Education of Pastdargom district, Samarkand region

Ahmad Yaxshimurodov Asror o'g'li

Secondary school №16 of the Department of Public Education of Pastdargom district, Samarkand region.

Bobur Abdusattarov Abdikamolovich

Samarkand State University, 140104, Uzbekistan.

Azimjon Hamdamov Muzaffar o'g'li

Tashkent Institute of Irrigation and Agricultural Mechanization Engineers Bukhara branch, 200100, Uzbekistan.

Название публикации: «DETECTING QUENCH IN HTS MAGNETS WITH LTS WIRES — A THEORETICAL AND NUMERICAL ANALYSIS»

Abstract: Protecting a high temperature superconducting (HTS) magnet from a quench event is a challenging task. Because of the slow normal zone propagation velocity, the detection method by directly monitoring coil voltage may not be timely for HTS anymore, leaving HTS magnets under danger of overheating. Using a *NbTi* low temperature superconducting (LTS) wire to detect quench in coils wound with *ReBCO* HTS tapes have recently been experimentally proved, yet a theoretical study is still needed to further develop this technique and make it prepared to be applied more generally in high field magnets. In this manuscript, we have demonstrated that it is the significant difference in the temperature dependence of critical current between LTS and HTS but not the normal zone propagation velocity (NZPV), that makes LTSs good quench detectors. Simulations show that LTS quench detectors should have low matrix fraction or high matrix resistivity. At last, at field up to 15 T or 20 T, *Nb3Sn* is proven to be a good quench detector.

Key words: Quench, LTS quench detector, High temperature superconductors, normal zone

I. Introduction

HTS materials, represented by the *ReBCO* coated conductor, appear advantages over LTS to be used in magnets generating a magnetic field beyond 15 T, like in controlled nuclear fusion reactors and high energy accelerators [1,2]. However, protecting an HTS magnet from a quench event, which might happen due to a local disturbance or defect, is still a challenging task. As the name indicates, HTS has higher critical temperature (T_c) than LTS, and thus the critical current (I_c) of HTS decreases with temperature much slower than that of LTS, as is shown in Figure 1. The scaling relations for *NbTi*, *Nb3Sn*, *Nb3Al*, *MgB2* and *ReBCO* to plot figure 1 are respectively taken from [3–7]. The absolute critical current of *ReBCO*, *NbTi* and *Nb3Sn* are scaled to the state-of-art commercial products [8,9]. These relations are also used in the later analysis. Once a normal zone is established, it propagates much slower in HTS than in LTS. Consequently, the long reliable quench detection method by coil voltage may not be timely for HTS anymore. A later quench detection is however fatal to a superconducting magnet, as the large current will keep generating heat at the normal zone. This issue is especially critical in accelerator magnets where conductor current density is generally very high.

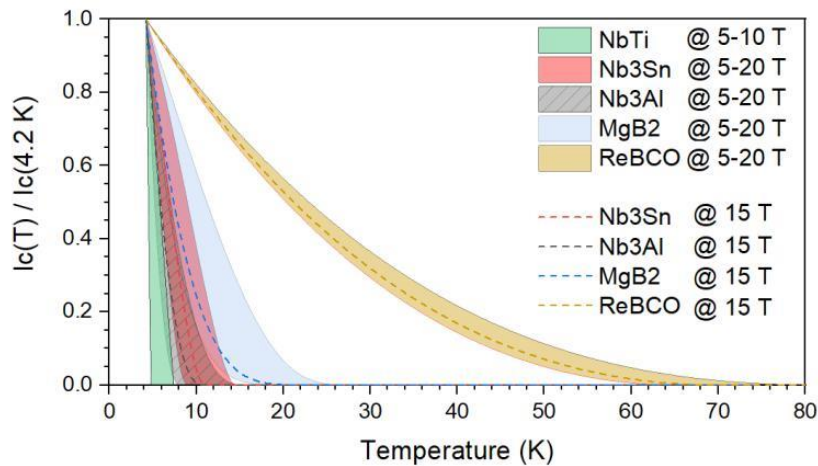

Figure 1. The variation of critical current as function of temperature and magnetic field for *ReBCO* and several LTSs. The lower field limit is corresponding to the right boundary. For *ReBCO* and three candidates for high field quench detectors, the curves at 15 T are drawn with dash lines.

Non-Insulation winding technology is a promising approach to solve the quench protection problem for HTS, but it doesn't suit all magnets. As another route, many different quench detection methods are being developed for HTS, such as by optic fibers [10–12], acoustic signals [13], radio-frequency wave [14], stray-capacitance [15] or even fluorescent thermal imaging[16]. Despite that these methods are not ready to replace quench detection by voltage yet, some of them are only applicable to special magnets because of the physical quantities they measure. Apart from the above-mentioned technologies, a brilliant idea to detect quench in HTS magnets was proposed by Hasegawa et al [17–19], by using another superconductor. In one example, an insulated *NbTi* wire was attached on a *ReBCO* pancake coil, and a small monitoring current (~ 3 A) was applied to the *NbTi* wire. When the *ReBCO* pancake coil went to quench, a sharp voltage transition from neglectable to more than 1 V was observed in the *NbTi* wire, at which time voltage in the *ReBCO* coil was still below 10 mV. Such an approach doesn't rely on any special medium and is in principle feasible to any kind of superconducting magnet. Similar technique was also suggested more recently by Gao et al [20], for faster detecting quench in a *Nb₃Sn* CCT dipole magnet, with a co-wound *Nb₃Sn* wire.

In this manuscript, a more detailed explanation of why and how a LTS wire can work as a quench detector for HTS is studied.

The purpose is generally to answer these questions:

- 1) What is the principle that allows LTS wires to detect quench in HTS magnets?
- 2) What kind of LTS wire can best work as a quench detector?
- 3) Can LTS quench detector be more efficient than detecting quench in HTS directly by its voltage?

As a start, a theoretical discussion is presented in section II by analyzing the characteristics of several superconductors. Then section III presents the simulated results on a stacked *ReBCO* cable, together with a discussion about what kind of LTS wire can best work as a quench detector for HTS. At last, in Section IV, the application of this technique on the high field, where HTS is destined to play a role, is discussed. Several candidates of high field LTS quench detectors are compared.

II. A theoretical explanation

Concerning quench performance, a general idea about the difference between HTS and LTS is their normal zone propagation velocity (NZPV). However, here it will be demonstrated it is not the NZPV, but the resistance-temperature characteristic that makes LTS a possible sensor for a quench event in HTS.

For practical application, the voltage-current characterization of a superconductor is usually described by the E-J power law

[21]. In each superconductor, the superconducting composition can be regarded equipotential with the normal metal matrix [22], and the total current in the two kinds of components should equal to the charged current, which gives:

$$E_c \left(\frac{I_{sc}}{I_c} \right)^n = \eta_n \frac{I_s - I_{sc}}{A_n} \quad (1)$$

In the above equation, E_c stands for a critical electrical field, regarded as the threshold whether the conductor is in superconducting state. n is the index value. I_s , I_{sc} and I_c are respectively the total current charged to the conductor, current in the superconducting component and critical current of the conductor. η_n is the resistivity of the metal component, and A_n is the cross section area of normal metals. The proper I_{sc} that meets the above equation can be find by an iteration method [22], which then gives the right value of electrical field and joule heating. A MATLAB code is developed to do the numerical calculation. Although for HTS and LTS, different E_c may be selected (1 or 0.1 $\mu V/cm$, the former is selected here) and their n index may vary (10-40 for HTS and 30-80 for LTS, see page 370 in [23]. Here 40 is chosen in all cases.), the most important difference comes from their I_c . As is already presented in Figure 1, the temperature dependence of I_c for HTS and LTS can be very different. As a result, the voltage-temperature behavior can also be completely different.

Figure 2 shows the Resistance (per unit length) versus temperature curves for three typical superconductors. The specifications of these wires are listed in Table I. For *NbTi*, a very sharp voltage transition happens only few kelvins above the operating

temperature, depending on the background magnetic field. This sharp transition comes from losing of superconductivity. Then its resistance continues to grow because of increase of resistivity of copper with temperature. Note the magneto resistance of copper also plays a role. For *Nb3Sn* wires, the transition happens at higher temperature due to its high T_c . As for *ReBCO*, voltage doesn't show a sudden transition, but grows up gradually when temperature exceeds the current sharing temperature (T_{cs}). Such disparity of Resistance-temperature characteristic between HTS and LTS gives an opportunity to detect the quench of HTS by the latter, which doesn't rely on propagation of normal zone, as will be further demonstrated by a numerical analysis in the next section.

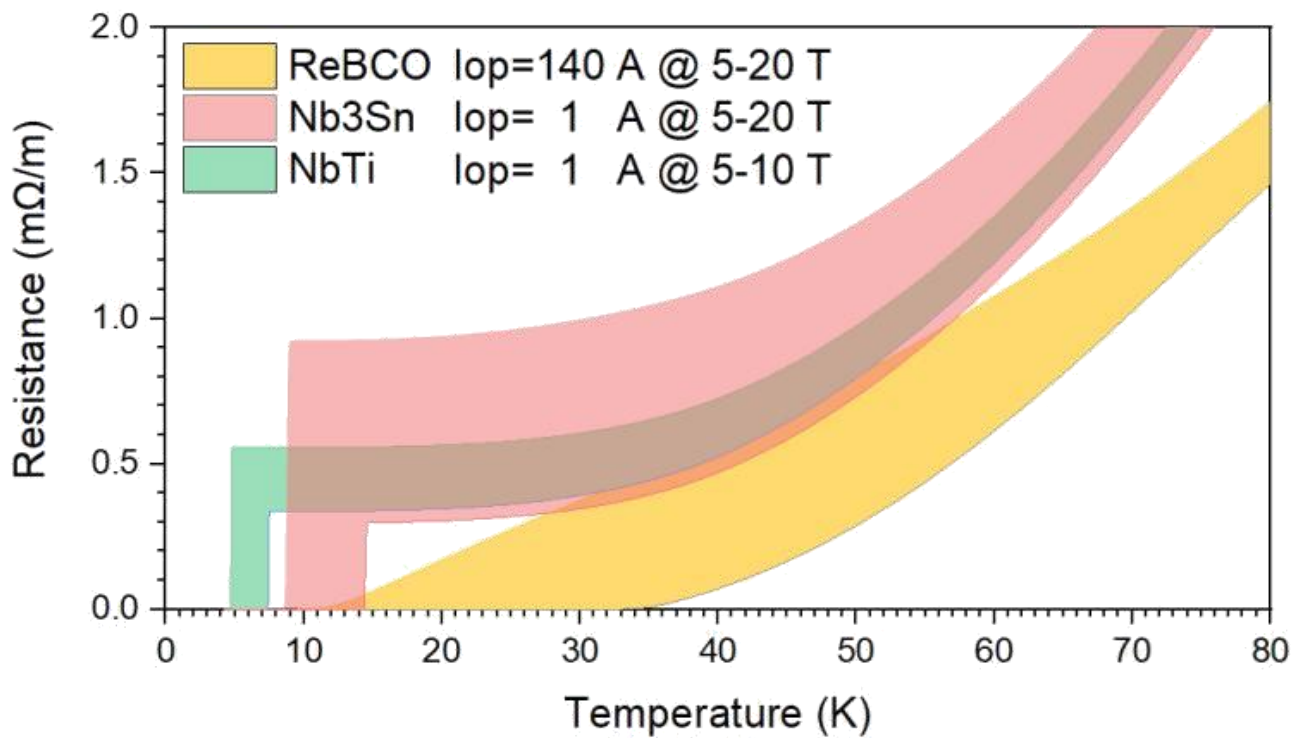

Figure 2. The variation of resistance (per unit length) as function of temperature and magnetic field for ReBCO, Nb3Sn and *NbTi*. The operating current (I_{op}) of *ReBCO* takes example of the case in section IV. A small monitoring current of 1 A is assumed for both LTSs. The lower field limit is corresponding to the right boundary.

III. Quench simulation of a ReBCO tape stack attached with a NbTi wire

1. Simulation model

As an example, this section numerically analyzes the thermal and electrical behavior of a *ReBCO* tape stack and an attached NbTi wire initially operated at 4.2 K and a background field of 5 T. A thicker copper is assumed in the *ReBCO* tape to keep a moderate copper current density of 500 A/mm². The related parameters are listed in Table II.

Numerical analysis of an adiabatic superconducting system with two kinds of superconductors insulated with each other can be achieved by solving the below 1-D heat balance equations with finite difference method in MATLAB when the longitudinal length is much longer than its sizes in cross section [22]:

$$A_i \rho_i C p_i \frac{\partial T_i}{\partial t} - \frac{\partial}{\partial x} \left(A_i k_i \frac{\partial T_i}{\partial x} \right) + \frac{(T_i - T_j)}{H_m} = \dot{q}'_{ext} + \dot{q}'_{Joule} \quad (2)$$

The subscript i and j indicate ReBCO cable or the LTS detector. For each conductor, A is the cross-section area, ρ is the average density, Cp is the average specific heat capacity, k is the average thermal conductivity. The average thermal properties of each wire are calculated according to the law of mixture. The third term indicates the heat transfer between the two components, where H_m is their thermal contact resistance (TCR). The two terms in right are respectively applied heating (to initiate quench in a simulation) and joule heating, which is calculated by solving eq. (1). For two insulated superconductors at DC condition, there is no electrical coupling between them.

A conductor length of 2 m is imagined, which is long enough to avoid boundary effect and requires moderate meshes. Their mesh size is 4 mm and time step is 10 μ s. The TCR between the *ReBCO* stack and the *NbTi* is initially assumed 0.1 K · m/W, which stands for a good heat conduction at least at low temperatures. This crucial parameter will be discussed later. Heat pulses with different power, distributing over 0.01 m and lasting for 0.01 s, are applied on the center of the HTS stack. The thermal properties of

the materials refer the data base of the THEA code [24]. Results show the minimum quench energy (MQE, expressed here in power per unit length) is about 600 W/m.

2. Results and discussion

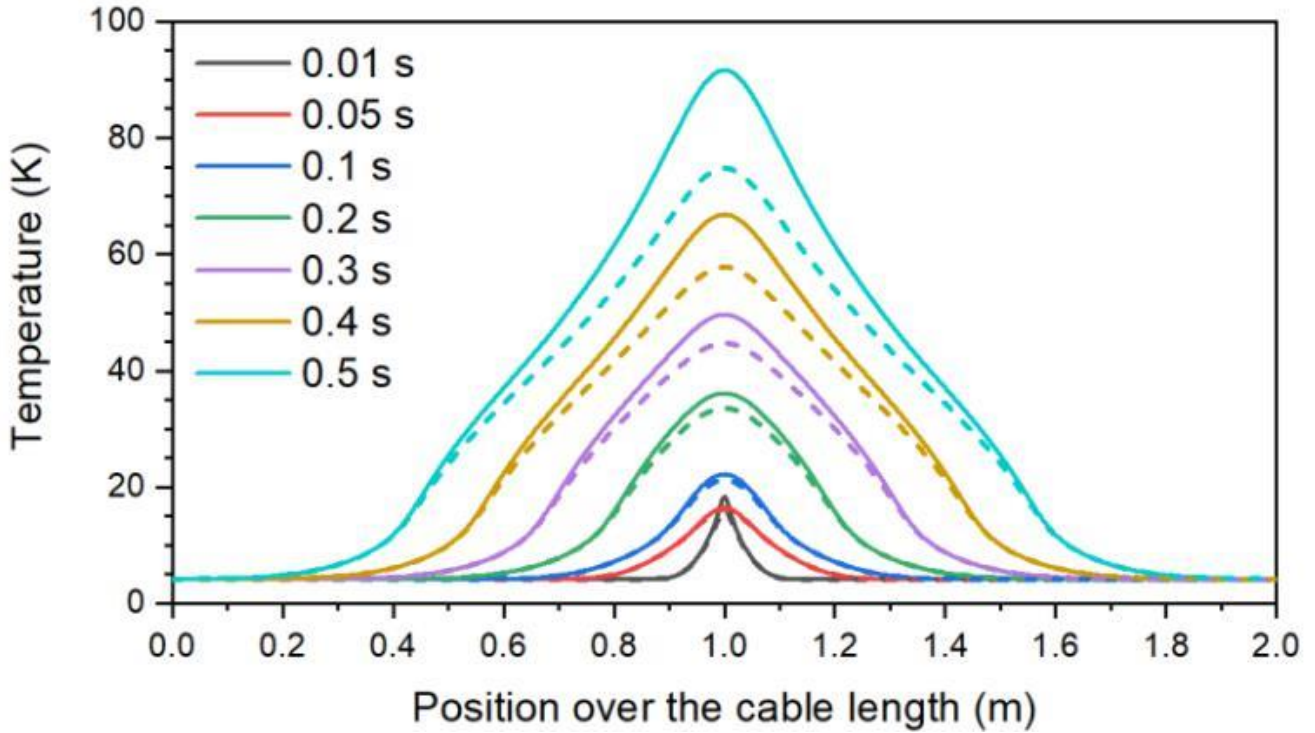

Figure 3. Temperature profiles of the ReBCO stack (solid lines) and attached NbTi wire (dashed lines) at different times. The frontier of temperature profiles for both conductor is totally the same, indicating no faster normal zone propagation in the NbTi wire.

Figure 3 shows the evolution of temperature profile over the two conductors with 600 W/m power applied. At a first glance, it is clear that normal zone, or more precisely the frontier of high temperature profile, is not going to propagate faster in the LTS quench detector than in the HTS cable. It is because that the current charged to the LTS detector is so small, that it generates so little heat and can hardly drive the normal zone to propagate. In addition, the *ReBCO* cable is working as a huge heat sink. Temperature in the LTS detectors increase only because of the heat transfer from *ReBCO* Cable. Therefore, if a LTS can work as quench detector for HTS, it is definitely not because of its higher NZPV.

Because of the rather high copper current density of the *ReBCO* stack, the hot spot temperature increases dramatically to above 100 K in 500 ms, while the normal zone, if defined by temperature above the T_{cs} temperature, only propagates for about 1 m. Note such NZPV is already a rather high value for *ReBCO*, because of the high current, low operating temperature and large copper content imagined for this example [25]. Figure 4 compares the voltage, hot spot temperature and normal zone length of the two conductors, all shown in dual log axis to see details at early times. Another recovery case is also compared. The voltages of *ReBCO* stack with the two deposited energy respectively show the typical thermal run away and recovery behavior after the external heat pulse switched off at 10 ms, at which time the voltage is still quite low. In practice, a voltage threshold around 100 mV is usually used to determine a magnet is quenching because of the inevitable noises. According to this value, the quench of the HTS stack can be recognized after 300 ms, despite that a delay time is still needed for validation and switching on the protection system.

The voltage over the LTS wire presented in figure 4(a), on one hand, do start to increase in less than 1 ms when the temperature reaches its T_{cs} , much earlier than HTS. From figure 4(c), the normal zone length is still at the level of centimeters. This further helps to conclude that it is not fast NPZV make LTS a good quench detector for HTS. Note that the normal zone length in NbTi detector is still longer than that in the *ReBCO* cable, which is only because of the lower T_{cs} of the former. On the other hand, in this example the voltage in the LTS wire is quite small (at the level of $10^2 \mu V$). Besides, it is difficult to judge if the HTS stack is going to quench or recovery only by voltage of the LTS wire until after 100 ms. This example seems not demonstrate very well the idea to detection HTS quench with a LTS wire.

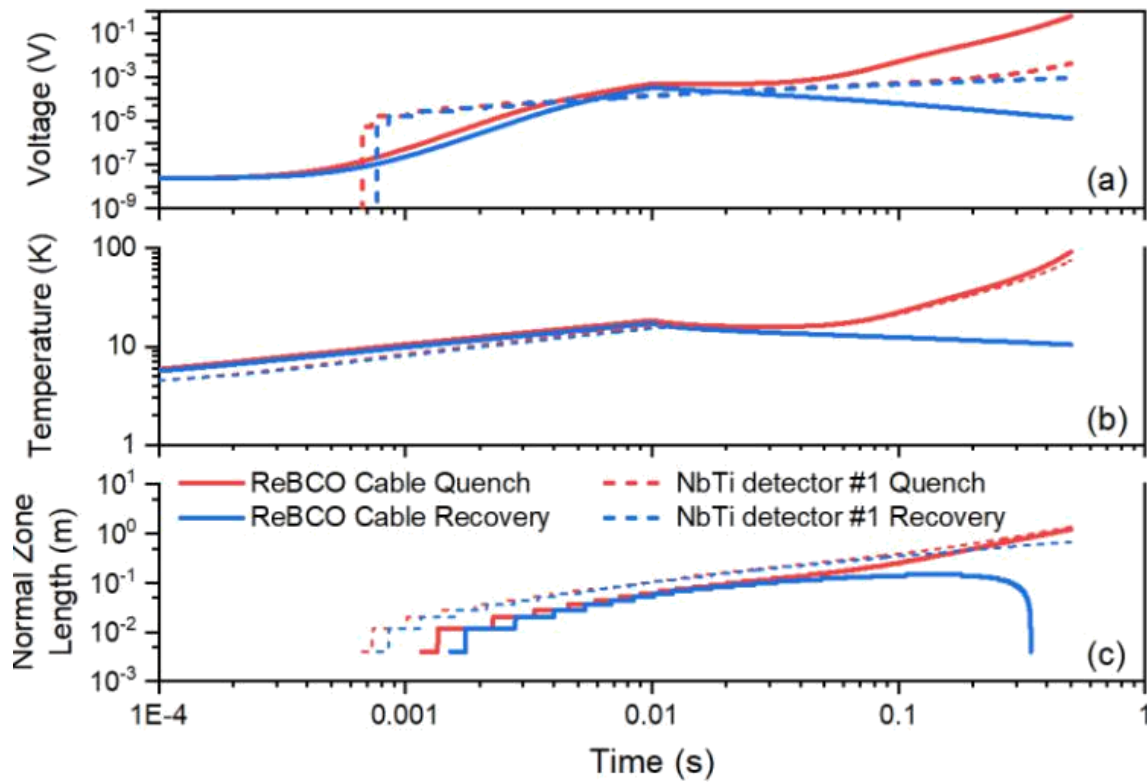

Figure 4. Variation of voltage, hot spot temperature and normal zone in ReBCO conductor and NbTi detector as function of time.

Quench and recovery cases are compared.

The small voltage in LTS sensor is due to the small current in the LTS wire and the rather large copper cross section. In a LTS quench detector, while the small current is obligatory, the copper cross section is redundant. The 0.8 mm *NbTi* wire imagined in this case contains half fraction of copper, which is the usual case for winding magnet. As a result, even all current goes to copper, the electrical field is still only about $13 \mu V/cm$ at 4.2 K and 5 T. It should be noted that for the usual LTS wire, a considerable amount of pure copper is mandatory for stability or quench protection, because the operating current is high. However, when it works as a detector with a very small working current, both of them would not be problems. As a consequence, if a LTS wire is designed to be a HTS quench detector, it should have a small diameter, with a small fraction of copper or with other matrix having higher resistivity, or even get the matrix removed, as was done by Hasegawa. The ideal one would be the

superconducting filament itself. Figure 5 shows the voltage in the LTS detector if the *NbTi* is replaced by a 0.25 mm one (marked as NbTi detector #2) with thickness of copper layer 0.02 mm (so the ratio between copper and superconductor is about 0.56). The voltage in this thin LTS wire significantly increased.

As is mentioned above, the voltage threshold for validating a quench in a magnet is usually set around 100 mV because of the noise signals, which may come from the inductive contribution or the ripple of power supply itself during charging the magnet . While the inductive noises can be much released by techniques like monitoring the voltage difference of two similar coil sections, the one from power supply is not easy to get rid of. On the other hand, the LTS quench detector should be powered a constant small current, so the noises from power supply is also expected to be very small. Even if the magnet generates some inductive voltages in LTS detector, it can be easily cancelled. Therefore, the voltage threshold for detecting quench with LTS wires can in principle be set at a rather low value, as long as it is high enough to be distinguished from a stability event.

3. Effect of TCR between HTS cable and LTS quench detector

In the early simulations, the TCR is assumed a rather low value. However, this critical parameter may vary over a wide range due to different insulation layers, contact conditions and impregnation or not. As a reference, as Hasegawa et al reported, when a $\Phi 0.3$ mm *NbTi* is attached to ReBCO tape with epoxy, the thermal resistance is around $0.02 \text{ Km}^2/\text{W}$. When accounting the wire diameter, it is equivalent to a TCR around $67 \text{ K} \cdot \text{m}/\text{W}$. A poor thermal contact condition could be deathful for such quench detection method. In figure 5, the voltage evolution in the *NbTi* detector #2 with different TCR are compared. It can be noted that, as TCR increases, the presence of sharp voltage transition does delay, but with modest values. Even if the TCR is increased to a large value of $100 \text{ Km}/\text{W}$, *NbTi* detector can still present a sharp voltage at around 15 ms when its temperature exceeds the T_{cs} , much earlier than the HTS cable reaching 100 mV (about 300 ms). Note that with the high copper current

density (500 A/mm^2), the hot spot temperature in HTS cable is dramatically increasing. Therefore, LTS quench detector still shows superiority even if it has a relatively poor heat transfer with the *ReBCO* cable.

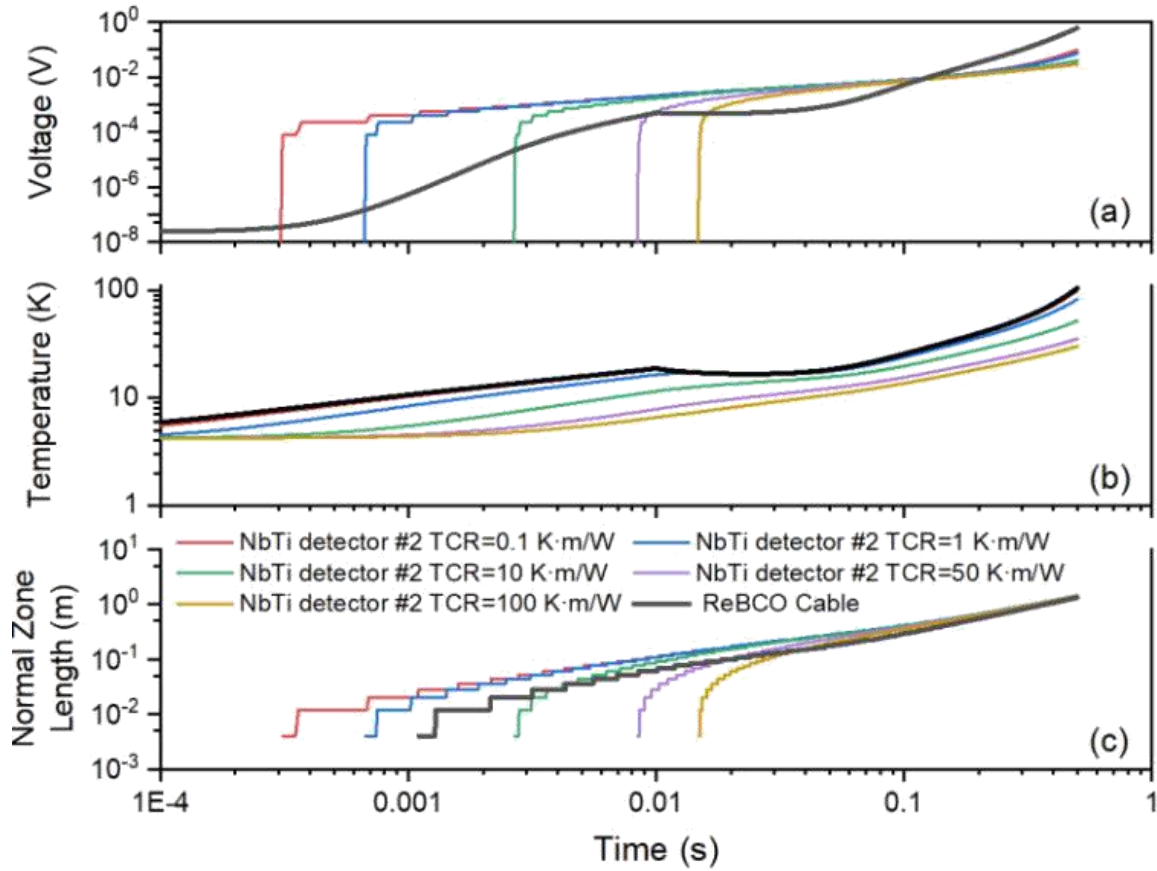

Figure 5. Variation of voltage, hot spot temperature and normal zone in *ReBCO* conductor and *NbTi* detector as function of time, with different TCRs.

4. High field application

In practice, *ReBCO* is most likely to be applied at magnetic field higher than 15 T, which is beyond the capability of *NbTi* wires. Apart from it, other LTS materials like *Nb₃Sn*, *Nb₃Al* and *MgB₂* are also not commonly considered to build magnets at this field region, because of their low I_c . However, they may eventually contribute themselves well as quench detectors. In this section, the feasibility of these materials working as quench detectors for a *ReBCO* cable operating at 4.2 K and 15 T is studied by simulation. The parameters of *ReBCO* cable refers a prototype of a novel Roebel structure cable under developing at our lab for high field accelerator magnets, as shown

in Table III. Based on the scaling relation mentioned above, the critical current of the cable at 4.2 K and 15 T is about 15.9 kA. Taking I_{op}/I_c as 80%, the Tcs of the cable is then about 10 K. As a start point, the quench detector should have some critical current at 4.2 K, and loss superconductivity at around 10 K. Coincidentally, the above mentioned three LTS all show such behavior. Table III lists the configuration of LTS wires for this analysis. Nb3Sn refers a standard product from [4,8]. Nb3Al and MgB2 are much less commercialized than *Nb3Sn or NbTi*. As a result, two wires are taken for examples from publications [5,6]. Although at 4.2 K and 15 T, the critical current of these three kinds LTS can be significantly different, all of them loss their superconductivity at temperature around 10 K with a slight difference, as earlier shown in figure 1. As discussed above, the resistivity of matrix is another crucial condition for the detection capability. Despite the three kinds of wires may be produced with quiet different matrix, here they are all assumed the same matrix as Nb3Sn wire (pure copper), but the original filling factors are kept. In such a way, the different detection capability would mainly represent the superconducting properties of these superconductors themselves. A good TCR of 0.1 Km/W is assumed for the simulations in this section. Due to a lack of thermal properties of *MgB2 and Nb3Al* at different temperatures, the specific heat capacity and thermal conductivity of these two superconductors are also assumed the same as *Nb3Sn*. Since the cross-section area of *ReBCO* cable is much larger than these LTS detectors, and a low TCR is assumed, such assumption shall not change the result.

Figure 6 shows the simulated results. All three LTS detectors show sharp voltage transition when hot spot temperature of ReBCO cable is around 10 K, but with a slight difference. Sharp voltage transition first shows in Nb3Al wire at about 4 ms when hot spot temperature at *ReBCO* cable reaches 10 K. Then after few milliseconds voltage transition occurs in both Nb3Sn and MgB2 wires, but in MgB2 wire the transition is a little bit relaxing. These behaviors also agree with their $I_{op}/I_c - T$ relations. Later, when temperature further increases, three curves show complete the same trend, which comes from the temperature dependent resistivity of copper. It should be noted that although sharp voltage occurs in all three LTS detectors, the absolute values are all at

the level of $1e-4$ V, even less than the voltage signals in *ReBCO* cable. This is because of the high fraction of high purity copper matrix are assumed for all of them. Once the matrix is replaced with metals or alloys with higher resistivity or the amount is reduced (like using acid), the voltage signals in LTS detectors can be dramatically increased. As is discussed above, loaded with a small current, these LTS quench detectors don't need large amount of low resistive matrix to ensure stability or quench protection.

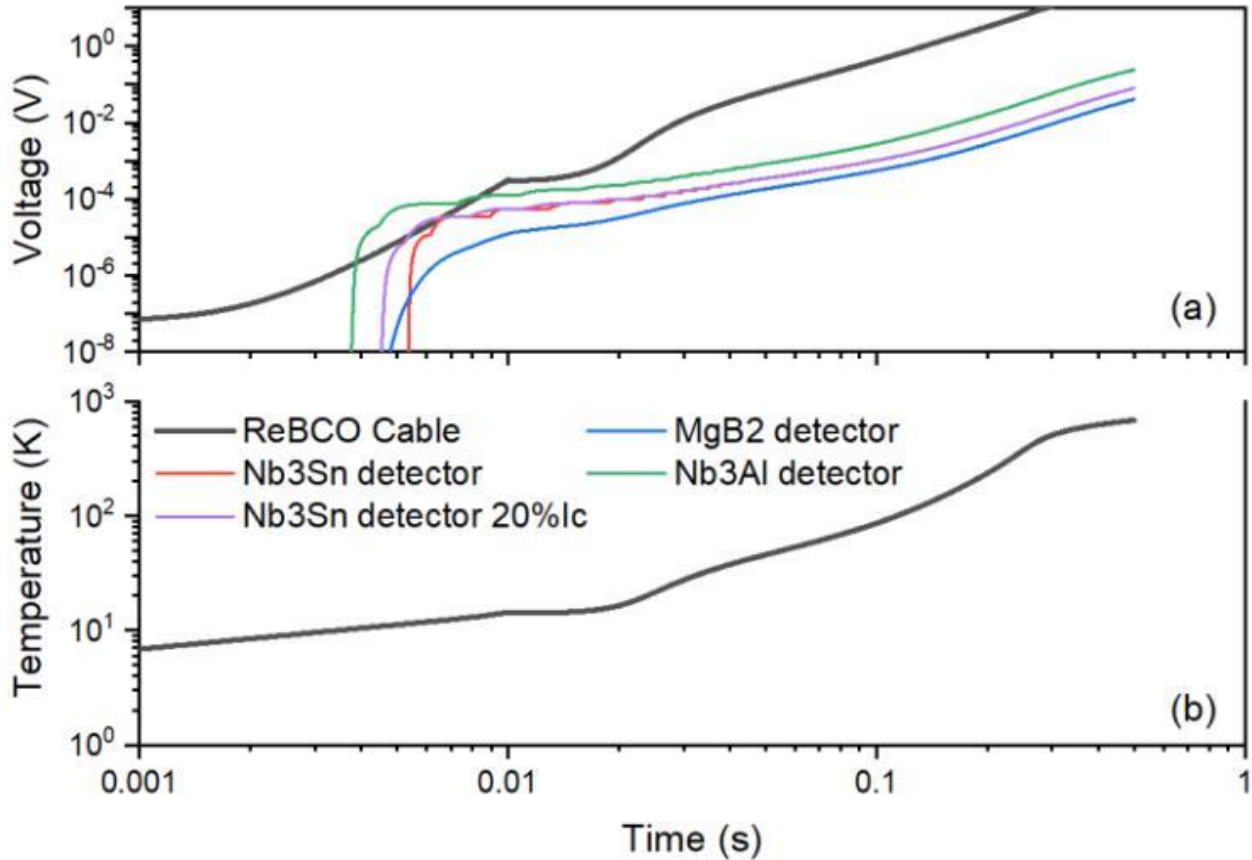

Figure 6. Variation of voltage (a) and hot spot temperature (b) in *ReBCO* conductor and the attached LTS candidates for high field application. Good thermal contact is assumed.

This example takes an operating field at 15 T, and the Tcs of *ReBCO* cable is happened to be around 10 K. From figure 1, we can see that even at 20 T, these three LTS wires can still carry some superconducting but loss it at a little bit higher temperature. They don't make big differences when working as quench detector. In this sense, *Nb3Sn* would be the best option as quench detectors for high field *ReBCO* magnets, since it is commercialized.

Unfortunately, there is a last hurdle *Nb3Sn* must step over, which is its strain sensitivity. When applied in *ReBCO* magnets, the *Nb3Sn* quench detector must be already been through the heat treatment, which means the brittle *Nb3Sn* wire could be easily degraded during the magnet assembly. Therefore, it is important to figure out if *a Nb3Sn* can still work if its critical current is greatly reduced. Figure 6 also shows the voltage signal in the *Nb3Sn* wire with the same condition as the above case, but the critical current is reduced to 20%, which is corresponding to a tension of about 0.65% or a compression of about -0.7% at 4.2 K and 15 T according to the scaling law reported in [4]. Quench of the *ReBCO* cable could still be recognized, even earlier. The absolute value of I_c of the LTS quench detectors is not as crucial as when it is used to build a magnet. Actually, the *MgB2* case also sets such an example: the *MgB2* wire chosen for the above discussion has a small critical current of 4.4 A at the imagined condition, but it also work well as quench detector.

5. Summary

The significant difference in temperature dependence of critical current between LTS and HTS, makes LTSs good quench detectors for HTS, and the quench detectivity does not rely much on the normal zone propagation.

The LTS quench detector will be loaded with a small monitoring current, thus is free from stability problem or quench protection. High purity copper matrix should be removed as much as possible or be replaced with high resistive materials to enhance the detectivity of LTS wires.

As such quench detection strongly relies on the heat transfer from HTS cable to LTS detector, their thermal contact resistance (TCR) would have important influence on the quench detectivity. Even though, simulation shows that with a rather poor TCR of about $100\text{ K} \cdot \text{m}/\text{W}$, a NbTi wire can still detector a quench event in 20 ms, much earlier than voltage in HTS cable reaching a reasonable detectable threshold (about 300 ms in the simulated case to reach 100 mV).

When ReBCO is applied to high field up to 20 T, *Nb3Sn*, *Nb3Al* and *MgB2* could all work as quench detector. As the most commercialized candidate, *Nb3Sn* seems to be the most promising LTS quench detector at high field. It has also been proven by simulation that the absolute critical current of the LTS quench detector is rarely relevant, so some degradation due to strain could be allowed during assembling, so long the wire is not totally damaged. Note this doesn't mean *Nb3Al* or *MgB2* have no chances. Comparing to *Nb3Sn*, *Nb3Al* can tolerate much higher strain, and *MgB2* has high critical temperature, so they may become irreplaceable quench detection in some cases.

Bases on these results, we'll later test the feasibility of *Nb3Sn* quench detector on *ReBCO* insert coils. Besides, a proper voltage threshold or a strategy that can efficiently recognize a quench event will also be studied by both experiment and simulation.

Reference

- [1] Mitchell N, Zheng J, Vorpahl C, Corato V, Sanabria C, Segal M, Sorbom B N, Slade R A, Brittles G, Bateman R, Miyoshi Y, Banno N, Saito K, Kario A, Ten Kate H H J, Bruzzzone P, Wesche R, Schild T, Bykovskiy N, Dudarev A, Mentink M G, Mangiarotti F J, Sedlak K, Evans D, van der Laan D C, Weiss J D, Liao M and Liu G 2021 Superconductors for Fusion: a Roadmap *Supercond. Sci. Technol.*
- [2] Wang X, Gourlay S A and Prestemon S O 2019 Dipole Magnets Above 20 Tesla: Research Needs for a Path via High-Temperature Superconducting REBCO Conductors *Instruments* **3** 62
- [3] Bottura L 2000 A practical fit for the critical surface of NbTi *IEEE Trans. Appl. Supercond.* **10** 1054–7
- [4] Ilyin Y, Nijhuis A and Krooshoop E 2007 Scaling law for the strain dependence of the critical current in an advanced ITER Nb 3 Sn strand *Supercond. Sci. Technol.* **20** 186–91

- [5] Li G Z, Yang Y, Susner M A, Sumption M D and Collings E W 2012 Critical current densities and n -values of MgB 2 strands over a wide range of temperatures and fields *Supercond. Sci. Technol.* **25** 025001
- [6] Banno N, Takeuchi T, Tagawa K, Itoh K, Wada H and Nakagawa K 2000 Field and temperature dependences of critical current density in rapid quenched and transformed Nb/sub 3/Al multifilamentary conductors *IEEE Transactions on Applied Superconductivity* **10** 1026–9
- [7] Kang R, Uglietti D, Wesche R, Sedlak K, Bruzzone P and Song Y 2020 Quench Simulation of REBCO Cable-in-Conduit Conductor With Twisted Stacked-Tape Cable *IEEE Trans. Appl. Supercond.* **30** 1–7
- [8] Western Superconducting Technologies Co,Ltd. <http://www.wstitanium.com/>
- [9] Shanghai Superconducting Technology Co., Ltd.
<http://www.shsctec.com/index.php?m=list&a=index&classid=51>
- [10] Salazar E E, Badcock R A, Bajko M, Castaldo B, Davies M, Estrada J, Fry V, Gonzales J T, Michael P C, Segal M, Vieira R F and Hartwig Z S 2021 Fiber optic quench detection for large-scale HTS magnets demonstrated on VIPER cable during high-fidelity testing at the SULTAN facility *Supercond. Sci. Technol.* **34** 035027
- [11] Chen B, Li J, Hu Y, Ma H, Wang T, Zhou C and Liu H 2020 Distributed optical fiber sensor for investigation of normal zone propagation and hot spot location in REBCO cables *Fusion Engineering and Design* **156** 111569
- [12] Zhou K, Ren L, Shi J, Xu Y, Pu D, Chen G and Tang Y 2020 Feasibility study of optical fiber sensor applied on HTS conductors *Physica C: Superconductivity and its Applications* **575** 1353693
- [13] Takayasu M 2019 An Acoustic Quench Detection Method for CICC Conductor Operating in Gas or Liquid *IEEE Trans. Appl. Supercond.* **29** 1–5
- [14] Chen B, Hu Y, Li J, Yu B and Fu P 2020 Research on Quench Detection Method Using Radio Frequency Wave Technology *IEEE Trans. Appl. Supercond.* **30** 1–5

- [15] Ravaioli E, Davis D, Marchevsky M, Sabbi G, Shen T, Verweij A and Zhang K 2020 A new quench detection method for HTS magnets: stray-capacitance change monitoring *Phys. Scr.* **95** 015002
- [16] Gyuráki R, Schreiner F, Benkel T, Sirois F and Grilli F 2020 Fluorescent thermal imaging of a quench in insulated and non - insulated REBCO-wound pancake coils following a heater pulse at 77 K *Supercond. Sci. Technol.* **33** 035006
- [17] Hasegawa S, Ito S and Hashizume H 2018 Numerical and Experimental Evaluations of the Quench Detection Performance of an YBCO/Nb–Ti d Tape *IEEE Transactions on Applied Superconductivity* **28** 1–5
- [18] Hasegawa S, Ito S, Nishijima G and Hashizume H 2019 Fundamental Evaluations of Applicability of LTS Quench Detectors to REBCO Pancake Coil *IEEE Transactions on Applied Superconductivity* **29** 1–5
- [19] Hasegawa S, Ito S, Nishijima G and Hashizume H 2021 Quench Detection Performance of Low-Temperature Superconducting Quench Detectors for REBCO Tape in Magnetic Fields *IEEE Trans. Appl. Supercond.* **31** 1–5
- [20] Gao J, Auchmann B, Hug C, Pautz A and Sanfilippo S 2021 Study of a current-based quench detection method for CCT magnets via a co-wound superconducting sensing wire *IEEE Transactions on Applied Superconductivity* 1–1
- [21] Bruzzone P 2004 The index n of the voltage–current curve, in the characterization and specification of technical superconductors *Physica C: Superconductivity* **401** 7–14
- [22] Bottura L, Rosso C and Breschi M 2000 A general model for thermal, hydraulic and electric analysis of superconducting cables q 10
- [23] Iwasa Y 1995 *Case Studies in Superconducting Magnets: Design and Operational Issues* vol 48
- [24] CryoSoft Software - Solids. <https://supermagnet.sourceforge.io/solids.html>
- van Nugteren J, Dhallé M, Wessel S, Krooshoop E, Nijhuis A and ten Kate H 2015 Measurement and Analysis of Normal Zone Propagation in a ReBCO Coated Conductor at Temperatures Below 50K *Physics Procedia* **67** 945–51

ФИО авторов: Aziza Mamarajabova

Samarkand State University, Samarkand 140104, Uzbekistan

Ma'ruf Panjiyev

Secondary school №16 of the Department of Public Education of Pstdargom district, Samarkand region, Uzbekistan

Название публикации: «AN UPDATED CHECKLIST OF PRIMULA SPECIES (PRIMULACEAE) IN UZBEKISTAN»

Abstract: *A taxonomic revision of the genus Primula in Uzbekistan is presented including a key, complete syn-onymy and distribution for all taxa with distribution maps. The present study has established the rich diversity of Primula species in Uzbekistan with a record total of 13 species. The species is recognized and grouped into seven sections. Most of the species (38%) belong to the section Cortusa. Two species, Primula pamirica and Primula pskemensis were recorded as a new species for the flora of Uzbekistan.*

Keywords: *Distribution; Kazakhstan; Kyrgyzstan; Tajikistan; Uzbekistan*

Introduction

Primula L., comprising more than 500 species, is the largest genus of Primulaceae (Fedorov 1952; Kovtonyuk and Goncharov 2009; Kovtonyuk 2011; Yan et al 2015; Xu et al 2016). The genus is mainly distributed in the North Temperate Zone, with only a few outliers in the mountainous regions of Africa, tropical Asia, and South America. Its modern species richness center is in West China, with approximately 300 species, most of which occur in Western Sichuan, Eastern Tibet, and Northwestern Yunnan, which are largely located in the Himalayan-Hengduan Mountains region (Xu et al 2016). Over the past ten years, it has been reported several of new species (Xu et al 2019) described from the primary center of species diversity (western Sichuan, eastern Xizang, and northwestern Yunnan), which confirm to the special attention of scientists to species of the Primula. Middle Asia is harboring a smaller number of Primula

species. [Kovalevskaya \(1986\)](#) reported 25 species of *Primula* from the different parts of this region, and only two new species from this region have been described for last 25 years ([Turakulov and Gazybaev 1995](#); [Lazkov 2004](#)).

The genus *Primula* L. can explicitly be recognized by its perennial habitat, basal rosette of leaves, heterostylous flowers with obvious tube and capsular fruits ([Xu et al 2016](#)). The majority of *Primula* species are perennial short-root herbs, sometimes mono-carps. Many species are ornamental plants and have been used to breed numerous cultivars of garden primroses ([Kovtonyuk 2006](#)).

The complete *Primula* diversity of the Middle Asian Mountains region (including Uzbekistan) is still unknown, as no extensive study on *Primula* species has so far been conducted in this area, which is biogeographically linked with Tajikistan, Kyrgyzstan, and Kazakhstan. In 5th volume of the old “Flora of Uzbekistan” ([Kovalevskaya 1961](#)) provided the first detailed treatment of ten *Primula* species of Uzbekistan. This treatment, although of the highest quality possible in those times, is largely outdated. Therefore, an extensive field survey of *Primula* in the mountains of Uzbekistan and herbarium revisions was carried out to know the diversity, distribution of the species so that conservation and management practices could be initiated.

In accordance with the concept of the Flora of Uzbekistan project ([Sennikov et al 2017](#)), it carried out a critical treatment of herbarium specimens collected from the territory of the Flora. In accordance with analysis of literature data ([Hu and Kelso 1996](#); [Richards 2002](#); [Lazkov 2004](#); [Byalt 2006](#); [Kovtonyuk and Goncharov 2009](#); [Kovtonyuk 2013](#); [Yan et al 2015](#)) and the results of taxonomic treatments, we found 13 species of *Primula* for the Flora of Uzbekistan. Among them, two species were discovered first time from the territory of Uzbekistan (indicated by the symbol an asterisks e *).

The particular aims of our study are as follows: (1) obtaining a better understanding of systematical composition within the sections; (2) clearly show their occupied areas by the botanic-geographical regions in Uzbekistan, and so on. In addition, an identification key of useful distinguishing characters of species are given.

Material and methods

Study area

The study has been carried out in Central and Eastern Uzbeki-stan biogeographical regions: (1) South Western Hissar lies between $67^{\circ}0'N$ $37^{\circ}0'E$, $67^{\circ}0'N$ $36^{\circ}0'E$ and $66^{\circ}0'N$ $37^{\circ}0'E$, SW boundary adjoins to the mountains of the NE Turkmenistan. The region includes Kuhitang district which is bordered with Tajikistan in the southwest, Kashkadarya, and Baysun; (2) Hissar-Darvaz (Sangardak-Tupalang dist.), lies between $66^{\circ}0'N$ $38^{\circ}0'E$, $67^{\circ}0'N$ $38^{\circ}0'E$. The region is bordered by mountains of Tajikistan in the east and north. The vegetation types range from lower to alpine between altitudinal ranges of 500 m to 4500 m; (3) Kuhistan region (Malguzar and North Turkestan dist.) lies between $67^{\circ}0'N$ $40^{\circ}0'E$ and $68^{\circ}0'N$ $40^{\circ}0'E$. Its southern and eastern part located in boundary Tajikistan, a river basin Zeravshan separate it from north Zeravshan range. The vegetation types range between altitudinal ranges of 700 m to 5500 m; (4) Western Chatkal is one of the Western mountains part of Tien Shan and include the researched areas Ugam-Pskem, Arashan, and Kurama districts, lies between $70^{\circ}0'N$ $41^{\circ}0'E$ and $69^{\circ}0'N$ $41^{\circ}0'E$; (5) Kyzylkum (Kyzylkum Relic Mountains) lies on $65^{\circ}0'N$ $41^{\circ}0'E$; (6) Fergana-Alay, the only enclave zone of Uzbekistan and the region is located at $71^{\circ}0'N$ $39^{\circ}0'E$. All regions are mostly mountainous.

Data analysis

Our taxonomic revision is based on the use of living and her-barium material from various systematic collections. Herbarium specimens, including type materials, were examined. Extensive field surveys were conducted during the growing season from March 2012 to September 2017 at elevations between 1.500 m and 4.500 m in the selected area for the analysis of diversity and dis-tribution of the *Primula* species. Specimens of various associate plant species were collected and herbarium of each species was prepared and preserved for identification. The herbarium speci-mens thus

prepared have been deposited in the herbarium of National Herbarium Institute of Botany (TASH) of Academy of Sciences of the Republic of Uzbekistan. The species were identified with the help of various floras (Fedorov 1952; Kovalevskaya 1961, 1986; Hu and Kelso 1996; Kovtonyuk 2006, Lazkov and Sultanova 2011; Sennikov 2017) and herbarium specimens at the major herbaria namely TASH, the Moscow State University MW, Komarov Botanical Institute LE, Institute of Biology of National Academy of Sciences of Kyrgyzstan FRU and Institute of Botany and Phytointroduction Ministry of Science, Academy of Sciences of Kazakhstan AA. The coordinates of plant records were imported into ArcGIS 10.0 and transformed to a point map layer. A WGS84 Geographic coordinate system was used as a reference datum. Digitizing of the herbarium specimens was carried out by scanning with HerbScan TM 224 þ Epson Expression 10000 XL.

The symbols used in this study are as follows: Homotypic syn-onym (nomenclatural synonym) indicated by the symbol “h”; Heterotypic synonym (taxonomic synonym) indicated by the symbol “¼”.

Systematic accounts

Genus *Primula* Linnaeus, Sp. Pl. ed.1: 205 (1753)

Type species: *Primula vera* Linnaeus

¼ *Cortusa* Linnaeus, Sp. Pl. 1: 144 (1753). Type species: *Cortusa matthioli* Linnaeus

¼ *Dionysia* Fenzl, in Flora 26: 389 (1843). Type species: *Dionysia odora* Fenzl
 Calyx tubular, campanulate or funnel form, persistent, rather deeply lobed; corolla tube distinct and usually fairly long, some-what enlarged at the mouth; corolla limb flat or funnel form, very rarely subcampanulate, the lobes entire or bifid; stamens inserted in the throat, the filaments very short, the anthers obtuse; ovary superior, globose or ovoid; style filiform, with a capitate stigma. Many species display heterostylism, the style in long styled flowers usually equaling the tube and in short-styled flowers half as long as the tube; ovules numerous, usually amphitropous; on a free central placenta; capsule globose or cylindrical, many seeded, 5e10-lobed; seeds dorsally flattened, convex ventrally, commonly angular; embryo transverse. Perennial herbs, rarely

monocarpic plants. Leaves exclusively rosulate, entire or spatulate, petiole or sessile; flowers in umbellate or subglobose inflorescences in whorls (proliferated umbels), rarely solitary (on subradical peduncles when scape undeveloped); bracts usually narrow, lanceolate, sometimes gibbous or saccate.

I. *Primula* sect. *Cortusa* (Linneanus) V.A.Richt., in *Természetrájsi Füv.* 17: 134 (1894).

Section type: *Cortusa matthioli* Linneanus

d*Cortusa* Linneanus, *Sp. Pl.* 1: 144 (1753)

¼*Primula* sect. *Cortusoides* Balf.f., in *J. Roy. Hort. Soc.* 39: 140 (1913)

Type species: *Cortusa matthioli* Linneanus

¼*Primula* sect. *Cortusoides* Balf.f. in *J. Roy. Hort. Soc.* 39: 140 (1913)

Type species: *Primula cortusoides* Linneanus

2. **Primula pskemensis* Lazkov, *Novosti Sist. Vyssh. Rast.* 36: 36 (2004).

(Figure 1E)

Type. KYRGYZSTAN: PSKEM RANGE. In headwaters Alma-Sai, right tributary. Chandalash, 17.06.2003, G. Lazkov, N. Kenjebaeva (holo-type, LE!, isotype, FRU!)

d*Primula minkwitziae* auct. non W.W. Sm.: Kovalevskaya in *Fl. Uzbekistan* 5: 35 (1961); Kovalevskaya in *Consp. Fl. Asiae Med.* 8: 12 (1986).

Type. KYRGYZSTAN: in Talas Alatau, pass Ulkun-Kaindy (LE!)

Diagnosis. Perennial, rhizome short, with tufts of roots. Scape 7e 15 cm long, densely pubescent with long glandular hairs. Leaves with petioles 4e12 cm long and reniform short-lobed plate 2.5e8 cm long, 2e5 cm wide, along the edge serrated or toothed, densely pubescent with long glandular hairs. Involucral bracts 4e6, lance-olate, 0.5e1 cm long, pubescent with glandular hairs. Calyx 7e11 long, cylindrical, up to 1/2 incised into acute lanceolate lobes, green, with short glandular hairs. Corolla greenish-yellow, pubescent on the outside with long and short glandular hairs; corolla tube cylindrical, about 1e1.5 cm long; limb flat, 1e1.5 cm in diam. Fl. June.

Taxonomic notes. This species is very close to *Primula Eugenie* but differs by the glandular, pubescent calyx, and smaller flowers.

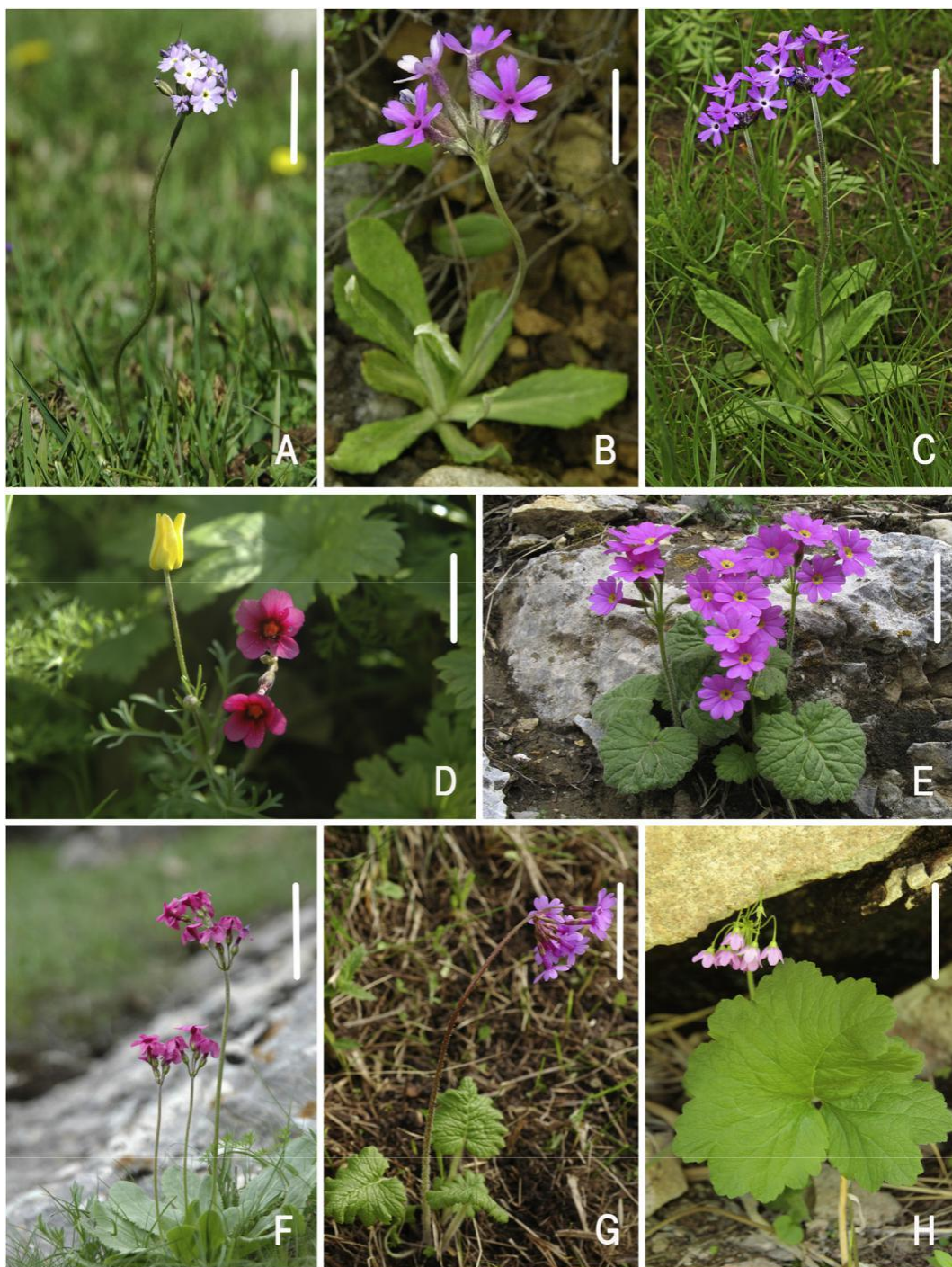

Figure 1. Morphological comparisons between species at blooming stage: A, *Primula algida* (photo by Tojibaev); B, *Primula baldshuanica* (Shevyreva); C, *Primula capitellata* (Gaziyev); D, *Primula geranophylla* (Tojibaev); E, *Primula pskemensis* (Kolbinsev); F, *Primula fedtschenkoi* (Tojibaev); G, *Primula kaufmanniana* (Epiktetov); H, *Primula matthioli* (L.) V.A.Richt. subsp. *turkestanica* (Usmonov); I, *Primula olgae* (Banketov); J, *Primula pamirica* (A. Naumenko); K, *Primula turkeviczii* (Epiktetov); L, *Primula hissarica* (Turginov); M, *Primula iljinskii* (Suyunkulov). <scale bar: 2 cm (A-M)>.

Habitat. In the cracks of the rocks, with snowfields in the upper mountain belt, 2.500e3.200 m.

General distribution. Middle Asia:(Tien Shan: Pskem):

Kyrgyzstan, Uzbekistan.

Distribution in Uzbekistan. I-1 Western Tien-Shan region. I-1-a Ugam-Pskem district: PSKEM RANGE (right bank of Jiydasay, 03.07.1967, Blajeevich [TASH!]; in the crevices of the rocks at the very top of Aksar-sai near the settlement Nanay, 06.23.1948, Pavlov [MW!]).

3. *Primula turkeviczii* V.V. Byalt, in Novon 16(1): 23-24 (2006). nom. illeg., non (Fisch.) Kuntze (1891); Fedorov in Fl. USSR 18: 125 (1952); Kovalevskaya in Fl. Uzbekistan 5: 35 (1961); Kovalevskaya in Consp. Fl. Asiae Med. 8: 11 (1986).

(Figure 1K)

Type. TAJIKISTAN: TURKESTAN RANGE. In Mogian, 4.500, the decid-uous trees zone, May 1893, Mosquitoes (holotype and isotype, LE!) d*Primula lactiflora* Turkev. in Not. Syst. Herb. Horti Bot. Petrop.

Figure 1. (continued).

h *Auganthus lactiflorus* Sojak, Cas. Nár. Muz. Praze, Rada Prír. 148(3-4): 208 (1980).

Diagnosis. Perennial, rhizome short, oblique, plant pubescent. Leaves orbicular-ovate, with a cordiform base; lobes large and un-evenly serrated, adaxial dark green, almost glabrous or pubescent with separate hairs, abaxial pale, slightly hairy along veins; petioles thin and long, narrow-winged, equal in length to the plate or twice exceeding, curly hairy. Scape thin, longer than leaves, lower part rather densely hairy. Inflorescence umbellate or consisting of two close whorls. Pedicels number 2–10, 8–20 mm long., thin, glabrous. Involucral bracts scapular-lanceolate, acutate, much shorter than peduncle. Calyx tubular, up to 1/3 incised into lanceolate teeth, with prominent veins. Corolla with milky white limb, 6e16 mm diam.; tube narrow, dark violet, in the throat somewhat enlarged, 2e2.5 times exceeding calyx; corolla lobe obcordate, with hollow and rounded lobes. Capsule (fruitcase) oval-cylindrical, exceeding calyx. Fl. May-June.

Taxonomic notes. This species was known as *P. lactiflora* Turke-vicz but it has been determined that the name was previously used (nom illeg.). It is very similar to *P. kaufmanniana* but is distinguished by its white flowers with a narrow purple tube. *P. turkeviczii* differs from other species of *Primula* in this region by the corolla with milky white lobes and dark violet tube and by its calyx with prominent nerves (Byalt 2006). Habitat. Under the rocks, at the snowfields in the upper mountain belt, 2.300e3.200 m. General distribution. Middle Asia: W Pamir-Alay (Alay, Turkestan ranges). Tajikistan, Kyrgyzstan, Uzbekistan.

Distribution in Uzbekistan. I-5 Kuhistan district. I-5-a North Turkestan region: TURKESTAN RANGE (River basin Guralash, headwaters Guralashsaya, 05.07.1935, Zakrzhevsky 677; headwaters of Sanzar, reserve Guralash, 13.06.1937, Korotkova, Vassilkovskaya 321; head-waters of Sanzar, reserve Guralash, 1938, Korotkova; River basin Tyuyatashsai, 14.06.1947 Nazarenko) - All in TASH.

4. *Primula geranophylla* Kovalevsk., in Not. Syst. Herb. Inst. Bot. Acad. Sci. Uzbekistan. xv. 14 (1959); Kovalevskaya in Fl. Uzbekistan 5: 36 (1961); Kovalevskaya in Consp. Fl. Asiae Med. 8: 12 (1986).

(Figure 1D)

Type. UZBEKISTAN: HISSAR RANGE. In Chulbair Mountains, village Sina, northern pit-run fines slopes at the bottom of the rose gar-dens, 17.04.1958, Vvedensky, Kovalevskaya, Tscherneva 271 (holo-type, TASH!)

Diagnosis. Perennial, rhizome short, releasing numerous thin roots. Leaves roughly orbicular, divided into lobes, incised into narrow acutate segments, 3e7 cm long and 2e5 cm wide, adaxial light green, glabrous, abaxial paler, pubescent; petioles narrow-winged, pubescent with sparse anfractuous hairs, 2-3 times exceeding plate. Scape long, exceeding leaves, pubescent with glandular and anfractuous hairs. Inflorescence umbellate, flowers 4e5. Involucral bracts linear-lanceolate, acute, and glandular-pubescent. Pedicels 1e2 cm long, glandular pubescence. Calyx tubular, later tubular-campaniform, 1/3 incised into triangular lobes, glandular pubescent. Corolla light purple, approx. 1.5 cm diam; corolla lobes shallowly sinuate. Capsule oblong-rounded, 7e 7.5 mm long. Fl. July-August.

Taxonomic notes. *R. geranophylla* differs from *P. Minkwitzae* W.W. Sm. (*P. drosocalyx* P. Pol. et Lincz.) by leaves divided into rhombo-oblong parts, incised into narrow acutate lobes and a small Capsule that slightly exceeds the calyx (Kovalevskaya 1959).

Habitat. On loess slopes, among bushes, in rock crevices in the upper part of the lower belt and in the middle belt of mountains, 1.400e2.500 m a.s.l. General distribution. Middle Asia (South Pamir-Alay): Tajikistan, Uzbekistan.

Distribution in Uzbekistan. I-6 West Hissar region. I-6-c Baysun district: HISSAR RANGE (Baysuntau, 14.04.2011, Turginov 98; spurs of Southwest Hissar, vill. Gumatak, 04.14.2011, Turginov 0990; Bay-suntau, Khodzhagurur-ata mountains, 23.04.2011, Khudoyshekurov 990, 991; neighborhood Khut, Gumatak, 23.04.2012, Turginov 0990a). I-7 Hissar-Darvaz region. I-7-a Sangardak-Tupalang district: HISSAR RANGE (neighborhood of the village Nilu, 25.03.2010, Tojibaev, Maltzev).

5. *Primula kaufmanniana* Regel, in Acta Horti Petropolit. 3(2): 131 (1875).

Fedorov in Fl. USSR 18: 126 (1952); Kovalevskaya in Fl. Uzbekistan 5: 36 (1961); Kovalevskaya in Consp. Fl. Asiae Med. 8: 12 (1986). (Figure 1G).

Type. Described from Kazakhstan (neighborhood Alma-Ata, Dzungarskiy Alatau: mountains Kopal) and Kyrgyzstan (lake Jasyk-Kel, Terskey Alatau: pass Zauku). Type is not indicated.

Diagnosis. Perennial, rhizome short, roots numerous, thin. Scape 10e30 cm. Leaves in rosette, 4e8 x 3e8 cm, rounded-cordate, lobed, segments toothed, adaxial dark green, smooth or with few individual hairs, abaxial and mainly along the veins rather densely hairy; petiole longer (10e15 cm) than blade. Inflorescence umbel-late (5e7 cm across), consisting of 2 approximate whorls. Involucral bracts linear-lanceolate, acute, entire or toothed at apex. Calyx tubular or tubular-campanulate. Corolla pink-violet. Evergreen, new leaves early spring, late summer. Capsule oblong, exceeding the calyx. Fl. May-July in the wild and Fr. September.

Taxonomic notes. Closely related to *P. turkeviczii* (formerly

Q. *lactiflora*) also from the same area but which is white flowered with a violet tube. White forms of *P. kaufmanniana* exist but in *P. turkeviczii* the leaves are thinner,

membranous and the petioles, scape and pedicels are very slender and the tube is narrower. *P. kaufmanniana* resembles the more familiar *P. cortusoides* but with orbicular leaves, cordate at the base, divided into blunt lobes. *P. kaufmanniana* is hairy, especially the scape and the veins on the below of the leaves.

Habitat. On the rocks at the subalpine and upper belt of the mountains, 2.500e3.400 m a.s.l.

General distribution. Middle Asia (Western Tien Shan: Talass Alatau, Kyrgyz Alatau, Pskem, Ugam; Pamir-Alay: Turkestan, Zar-avshan): Kazakhstan, Tajikistan, Kyrgyzstan, Uzbekistan.

Distribution in Uzbekistan. I-1 Western Tien-Shan region. I-1-a Ugam-Pskem district: PSKEM RANGE (Bostandyk, slope at the top Aksarsay, 27.07.1949, Pavlov 233 [MW!]; at the top of Ju-say, 24.07.1949, Pavlov 139 [MW!]). UGAM RANGE (Gorge Kay-nazarsay, 2.400 m a.s.l. 26.08.1954, Pavlov 305 [MW!]). I-3 Fergana-Alay region. I-3-a Western Alay district: ALAY RANGE (neighborhood Sha-khimardan, 09.06.1933, Drobov, Sakhobutdinov 35; Shakhimardan, 05.06.1936, Tomilova, Khrjanovskiy; meadow steppe with *Juniperus* along the Koshkarchi River, 30.06.1936, Tyshchenko, Rozhkovskaya 139; Shakhimardan, 07.06.1947, Shafeev; Shahimardan river basin, Yardan, 06.29.1961, Pyataeva; Shakhimardan, 06.06.1964, Shona-zarov; neighborhood of the village Yardan, 15.06.1964, Shonazarov 143; Yardan, Khurdzhuntau, 22.05.1965, Khalkuziev; Shakhimardan river basin, Bukan Mountains, 10.06.1966, Khalkuziev; Aksu river basin, neighborhood Yardan, Khurdzhuntau, 09.05.1979, Kamelin, Makhmedov 1). I-7 Hissar-Darvaz region. I-7-a Sangardak-Tupalang district: HISSAR RANGE (Tupalang river basin, Darasay, 17.06.1948, Pyataeva 1073).

6. *Primula matthioli* (Linneanus) V.A.Richt., in Természetrájsi Fü. 17: 134 (1894).

Type. AUSTRALIA: in monte Draunstein prope Gmundam, Burs-er's Hortus Siccus XIII: 155 (lectotype, UPS) *dCortusa matthioli* Linneanus, Sp. Pl. 1: 144 (1753). 5a) *Primula matthioli* subsp. *turkestanica* (Losinsk.) Kovt., Novosti Sist. Vyssh. Rast. 44: 163. 2013. (Figure 1H) Type. UZBEKISTAN: CHATKAL RANGE. In nemore

betulaceo as declivia montis Tschimgan majoris, alt. 2.200 m, 15.07.1926, Gomolitzky & Ljuschin (holotype, LE!) *Cortusa turkestanica* Losinsk., in Tr. Bot inst. USSR Academy of Sciences (ser. 1) 3: 239 (1936). *Cortusa matthioli* subsp. *turkestanica* (Losinsk.) Iranshahr & Wendelbo, in Iranian J. Bot. 1: 58 (1976). Diagnosis. Plant 25-60 cm tall. Leaves 10-14 (16) cm wide, adaxial dark green, glabrous or with sparse hairs, abaxial light-colored, pubescent, ciliate along the edge, broadly ovoid in outline, irregularly cordate, lobed at the base; coarse-toothed lobes, oval teeth, end with a spine or without it; petiole long, up to 30 (40) cm, pubescent, broad-winged. Scape downy. Umbel (7) 10-25 flowered. Involucral bracts wide, foliaceous, unevenly incised serrated at the top. Calyx 6-8 mm long, pubescent or almost glabrous; teeth triangular-lanceolate, acuminate. Corolla 1-1.3 cm long, white or purple, with oblong, rounded at the top ridge limbs, gradually narrowed into a short, up to 2 mm, tube. Capsule longer than corolla. Fl. May-July.

Taxonomic notes. Formerly described as a single species under the Genus *Cortusa*, recent studies have shown this species belongs under *Primula*. (Kovtonyuk) Unlike other *Primulas* that have filaments attached to the side of the tube, the filaments are connected into a thick ring at the base of the corolla. Across its range, *P. matthioli* shows continuous variation in the leaf shape and the amount of pubescence. In the past, some authorities designated the various forms as separate species (or forms and varieties), but current taxonomy has relegated them to be ssp. of *P. matthioli*.

Habitat. Along the banks of streams and rivers, in the shadow of the rocks in the juniper, 1.700-2.300 m a.s.l.

General distribution. Afghanistan, Middle Asia (Tien Shan, Pamir-Alay): Tajikistan, Uzbekistan.

Distribution in Uzbekistan. I-1 Western Tien-Shan region. I-1-a Ugam-Pskem district: KORJANTAU RANGE (Mingbulak, 07.06.1962, Nabiyeu, Pakhomova 101; Mingbulak, 19.06.1962, Nabiev et al). KOKSU RANGE (upper course of the Kok-su river, at the confluence of the Ayryk river, 23.05.1970, Adylov); PSKEM RANGE (Choralma river valley, 1.800 m a.s.l., 01.08.1954, Pavlov 218 [MW!]; on the river bank Pskem, near village Sidjak, 28.05.1958, Pavlov 112 [MW!]; over the bridge

through river Pskem in the village Bogustan, 11.06.1948, Pavlov [MW!]; valley of the Pskem river, right bank of the Haramzadasaya, 09.06.1956, Tsukervanik 169; valley of the Pskem river, Karabulak hole, 02.08.1956, Vvedensky, Kovalevskaya 39; valley of the Pskem river, Teparsay, 18.05.1965, Pyatayev; surrounding village Nanay, 01.06.1966, students; neighborhood village Nanay, 27.06.1966, Vybornov). UGAM RANGE (neighbors village Khumsan, 16.06.1922, Simonova 229; neighbors village Khumsan, 16.07.1922, Simonov, Botuyev; neighbors village Khumsan, the right bank of the Kargalysaya, 13.07.1960, Pereyigina; above the village Khumsan, 09.06.1971, Mukhamedzhanov; above the village

Khumsan, 09.06.1971, Salimova et al; the left bank of Urungachsay, 20.07.1963, Puchkova 154). MAYDANTAL RANGE (Oiganin river valley, 04.06.1963, Puchkova 91). I-1-b Western Chatkal district: CHATKAL RANGE (Big Chimgan, eastern slope, 10.07.1969, Pimenov et al 1073 [MW!]; Big Chimgan, 19.07.1920, Vasiliev; right bank of the Handalyk river, 19.06.1921, Pasiy 44; river valley Kyzyltal, 1921, Baranov 158; on the way from Irgaylyk to Gunambay, 18.06.1921, Uranov 920; neighborhood village Nurekata, 21.06.1925, Lapin; neighborhood Chim-gan Botanical Station, 04.08.1925, Gomolitsky 174; the gorge of the river Chimganka, 26.08.1928, Gomolitsky 476; Big Chimgan, 25.09.1929, Gomolitsky; between the rivers Nurekata and Aksakata, 25.07.1936, Korotkova, Titov 1684; headwaters of the Parkentsay river, 30.06.1936, Korotkova, Titov 837, 838; Sokaksai river basin, Guzaksay, 16.08.1938, Saranskaya, Klima 460, 461; Chatkal forestry reserve, Kyzyl-say, 07.07.1950, students; Bashkizylsay river valley, headwaters of Sarytuproksay, 22.07.1972, Adylov 107; Kelinchek hole, 12.06.1977, Kari). I-1-d Kurama district: CHATKAL RANGE (right bank of Angren, headwaters of the Shavas River, 19.06.1924, Korovin 284, 285; northern slopes of Cattasay, 26.05.1930, Pinkhasov; Say Itelge, 10.06.1931, Mackiewicz; northern slopes, Katta-say, 29.05.1939, Pinkhasov; Angren river basin, Dostarsay, 22.07.1938, Pyataev, Momotov 149). KURAMA RANGE (headwaters of the Gushsay river, near the Pangas Pass, 04.08.1930, Kudryashev 991; Angren river valley, Lyashkarak-say, 04.05.1945, Korotkova). I-1-e Chorkesar district: KURAMA RANGE (headwaters of the river Kandagan, Indigan Pass, 11.08.1949, Bondarenko

1434). I-3 Fergana-Alay region. 1-3-b Eastern Alay district: ALAY RANGE (Shakhimardan river basin, Aksu river, 28.07.1966, Khalkuziev; Shakhimardan river basin, gorge Bouva, 07.09.1968, Khalkuziev; neighborhood village Yardan, Dugobasay river valley, 07.07.1961, Pyataeva and students; neighborhood village Yardan, 15.04.1964, Shonazarov 348; neighborhood village Shakhimardan, 20.06.1964, Shonazarov 2037). I-5-a North Turkestan district: TURKESTAN RANGE (Goralash hole, 24.07.1926, Androsof, Popov 3065; the gorge of the river Gurulash, 24.07.1926, Popov, Androsof; the river Aktashsay, 01.09.1932, Titov, Ioffe 420; Guralash river basin, Lyangar Pass, 06.07.1934, Zakrzhevsky 241; Guralash river basin, Lyangar Pass, 07.08.1934, Zakrzhevsky 251; Sanzar river basin, Zamin Forestry Park, 07.17.1934, Gomolitsky. Protopopov 226; Guralash river basin, the valley of the river Tyua-tashsay, 18.07.1935, Zakrzhevsky 1023, 1024; headwaters of the river Sanzar, Guralash reserve, 30.06.1937, Korotkova, Vassilkovskaya 488; Guralash Reserve, Kichkinasay, 28.07.1944, Pasiy 22246, 22247; Guralash reserve, Angyrlaysay valley, 09.08.1944, Pasiy 22241, 22242, 22243, 22244, 22245; Guralash reserve, Tyuyatashsay river valley, 18.06.1944, Nazarenko). I-6 Western Hissar region. I-6-a Kashka-darya district: HISSAR RANGE (Ak-su river valley, near mountains Khazret-Sultan, 2.700 m a.s.l., 16.07.1933, Schilikina et al 226 [MW!]). I-7 Hissar-Darvaz region. I-7-a Sangardak-Tupalang district: HISSAR RANGE (Sangardak river basin, 22.08.1937, Lepeshkin, Pavlov 10921 [TASH!]).

JJ. *Primula* sect. *Algidae* Sennikov, in Fl. Uzbekistan 2:12 (2017). Inflorescences subtended by bracts, which are strongly reflexed after anthesis, linear to linear-lanceolate.

Section type: *Primula algida* Adams

7. *Primula algida* Adams, in Weber & Mohr. Beitr. Naturk. 1: 46 (1805).

Fedorov in Fl. USSR 18: 158 (1952); Kovalevskaya in Fl. Uzbekistan 5: 37 (1961); Kovalevskaya in Consp. Fl. Asiae Med. 8: 13 (1986). (Figure 1A)

Holotype. Described from Caucasus, Adams. Type is not indicated.

Aleuritia algida (Adams) Soják, Cas. Nár. Muz. Praze, Rada Prír. 148(3e4): 203 (1980).

Diagnosis. Perennial, covered with farinose or glabrous, rhizome short, releasing numerous whitish roots. Leaves with petioles 1.5e7 cm long, usually 3e4 cm, 0.5e2.5 cm wide, oblong or almost obovate, rounded or obtuse at apex, gradually extended into a short broad-winged petiole, sometimes equal in length to 1/2 laminae. Scape variable from 3e20 cm long, up to 35e40 cm in fruit, farinose under the apex or glabrous. Flowers usually heteromorphic, um-bellate. Involucral bracts 3e11 mm long, 1e2 mm wide, linear or linear-lanceolate, acute. Calyx 5e10 mm long, dolicho-campaniform, with five veins, without wax or with a farinose coating, almost 1/2 incised into oblong or lanceolate, acutate or bluntly-teeth, usually with purple pigmentation. Corolla with a flat violet limb, less whitish and with a yellowish or white tube; corolla tube equal to the calyx or slightly exceeding; limb 12e13 mm broad; lobes narrow, 4.5e5 mm long, emarginated. Capsule oblong, more or less the calyx length. Seeds 0.5 mm long, irregularly oblong-ovoid, brown. Fl. May-June Taxonomic notes. More robust and stocky than the familiar *P. farinosa* and with little or no farinose. Based on the absence or occurrence of farinose the species has been variously termed as var. *sibirica* (Ledeb.) Pax or var. *armena* (C. Koch) Pax.

Habitat. On subalpine and alpine meadows and lawns, moraines, stony placers, near snow in the upper belt of mountains, 2.400e 3.100 m a.s.l.

General distribution. Caucasus, Iraq, Iran, Afghanistan, Russia (Western Siberia), Mongolia, Middle Asia (Tarbagatay, Tien Shan, Pamir-Alay): Kazakhstan, Kyrgyzstan, Tajikistan, Uzbekistan.

Distribution in Uzbekistan. I-1 Western Tien-Shan region. I-1-a Ugam-Pskem district: MAYDANTAL RANGE (River bank of the Oigayin, at the confluence of the river Maydantal, 1.500 m a.s.l., 03.09.1953, Pavlov 605;. a middle flow of the river Oigayin, between gorge Kok-su and Tundyk, 2.900 m a.s.l., 16.08.1954, Pavlov 271 [MW!]; upper gorge Bakraksay, 3.400 m a.s.l., 19.08.1959, Pavlov 57 [MW!]). I-1-b Western Chatkal district: CHATKAL RANGE (Bashkizylsay river basin, Chatkal Forestry Reserve, 01.08.1950, students). I-1-c Arashan district: CHATKAL RANGE (neighborhood Arashan, 15.08.1924, Sivetskina 173; upper river Angren, Arashan, 28.07.1938, Pyataev, Momotov 324, 381; Angren Plateau, river basin Kelinchak,

19.08.1939, Kudryashev 1219,1291; Arashan pass, 24.07.1940, Korotkova 278; on the watershed between Chaili-say and Angren, 01.07.1954, Nabiyeu, Li 371; Uchtashsay, 02.07.1954, Butkov, Maylun 286,351; lake Arashan, 11.07.1959, Petrov). KURAMA RANGE (hole Betagalyk, 05.07.1949, Bondarenko 1386; the hole Betagalyk, 11.08.1949, Tschevrenidi 1438, 1456, 1457, 1460, 1389, 1386). I-1-d Kurama district: KURAMA RANGE (Angren, by say on a damp place, 18.05.1931, Matskevich 29). I-3 Fergan-Alay region. 1-3-b Eastern Alay district: ALAY RANGE (Shakhimardan river basin, upper Yordan, 25.06.1962, Sukervanik 402; gorge Mashalang, 09.06.1967, Khalkuziyev). I-7 Hissar-Darvaz region. I-7-a Sangardak-Tupalang district: HISSAR RANGE (Tupalang river basin, hole Kuparma, 16.08.1937, Lepeshkin, Kutaeva 10970; pass Kalon, 16.08.1937, Lepeshkin, 10972, 10973).

JJJ. *Primula* sect. *Aleuritia* Duby, in DC., Prodr. 8: 41 (1844). Section type: *Primula farinosa* Linneanus

8. *Primula capitellata* Boiss., in Diagn. Orient. ser. 1,7: 64 (1846). Kovalevskaya in Fl. Uzbekistan 5: 37 (1961); Kovalevskaya in Consp. Fl. Asiae Med. 8: 13 (1986).

(Figure 1C)

Type. SOUTH PERSIA: in pratis limosis montis Kuh-Dana, 3.000e 3.600 m a.s.l., 10.07.1842, Kotschy 602 (holotype, G)h *Aleuritia capitellata* (Boiss.) Soják, Cas. Nár. Muz. Praze, Rada Prír. 148(3-4): 203 (1980).

Diagnosis. Rhizome short, with a bunch of thin filamentary whitish roots. Leaves glabrous above, farinose below; plate 2e3 cm long, oblong-obovate, margin serratulated or smooth-edged, gradually extended into a short, 1e1.5 cm, broad-winged petiole. Scape 3e4 cm long, only under inflorescence white farinose. Inflorescence multiflorous, dense, almost capitate. Involucral bracts linear-lanceolate, acutate, at the base with very small auriculate appendages, violet-colored at the top along the edge. Pedicels very short, flowers almost sessile. Calyx 3e4 mm long, dolicho-campaniform, up to 1/2 divided into triangular violet-colored teeth. Corolla purple; tube 5e5.5 mm long, cylindrical; limb up to 6 mm diam., with deeply emarginated blades. Capsule elliptical, slightly longer than calyx.

Taxonomic notes. A close relative of *P. farinosa*, differing chiefly by the flowers borne in dense, more or less sessile heads.

Habitat. In the alpine belt, upper 3.000 m a.s.l.

General distribution. C. & S. Iran, C. & E. Afghanistan, Pakistan, Middle Asia (Pamir-Alay: Zaravshan and Hissar ranges): Tajikistan, Uzbekistan.

Distribution in Uzbekistan. I-6 Western Hissar region. I-6-a Kashkadarya district: HISSAR RANGE (upper river Yakkabag, neighborhood village Tashkurgan, 18.06.1936, Botschantsev, Butkov 30). I-6-c Baysun district: HISSAR RANGE (Baysuntau, river basin Machay-darya, 11.05.2012, Turginov 2247). I-5 Kukhistan region. I-5-b Mal-guzar district: MALGUZAR RANGE (Shink river basin, Malguzarsay, 25.06.1942, Schugaeva, Sergeyeva).

9. *Primula baldshuanica* B. Fedtsch., Consp. Fl. Turkestanicae 5: 6 (1913).

Fedorov in Fl. USSR 18: 160 (1952); Kovalevskaya in Fl. Uzbekistan

5: 38 (1961); Kovalevskaya in Consp. Fl. Asiae Med. 8: 14 (1986). ([Figure 1B](#))

Type. TAJIKISTAN: in Baldshuan, Rysilm, 3.000', IV 1883, Regel

(LE!, isotype, F)

Aleuritia baldschuanica (B.Fedtsch.) Soják, Cas. Nár. Muz.

Praze, Rada Prír. 148(3e4): 203 (1980).

Diagnosis. Perennial, rhizome short, with a tuft of rather slender brownish roots. Leaves from above glabrous, below with a thick white farinose coating, less often without it; blade 3e6 cm long, oblong-obovate, rounded at the top, irregularly serrated along the edge, gradually extended into a long, almost equal to the plate winged petiole, less often almost sessile. Scape 7e25 cm long, upper part with washable farinose coating. Inflorescence multi-florous, friable, semi-capitate. Involucral bracts narrowly linear, with a slight farinose coating, acute, enlarged and minutely gibbous at base and with small appendages (humps). Pedicels almost twice shorter than involucre. Calyx 5e7 mm long, campanulate, with thin ribs, 1/3 or 1/2 divided into linear teeth, with farinose coating. Corolla violet; tube 7e10 (12) mm long, darker than limb, cylindrical, slightly expanded under throat; limb 8e15 mm diam., with deeply emarginated blades. Capsule oblong, equal in length to calyx. Fl. July-August.

Taxonomic notes. Named for the type location Baldschuan (Boldzhuan), Tajikistan. Initially considered *P. farinosa*, this species is distinguished by violet flowers with narrowly obcordate corolla lobes. Similar to *P. algida*, which has a shorter corolla tube, broader bracts and a more compact umbel.

Habitat. In the lower and middle zones, on outcrops of red sandstone, limestone outcrops, loess, gravelly-fine-earthly slopes, under rocks, 750e2.200 m a.s.l.

General distribution. Afghanistan, Middle Asia (Pamir-Alay).

Tajikistan, Uzbekistan.

Distribution in Uzbekistan. I-6 Western Hissar region. I-6-c Bay-sun district: HISSAR RANGE (Baysuntau, neighborhood Khodjaipak, 13.05.1930, Bo 240; Botschansev, Vvedensky; Machaydarya river basin, 16.04.2011, Turginov 101, 2095; Baysuntau, Shatut, 23.04.2012, Turginov 1771). I- I-7 Hissar-Darvaz region. 7-a Sangardak-Tupalang district: HISSAR RANGE (neighborhood village Nilu, 04.05.1948, Schevrenidi 445; Guliob river basin, 12.05.1948, Bondarenko 445; neighborhood village Nilu, 25.03.2010, Tojibaev, Maltzev). I-8 Pyanj region. I-8-a Babatag district: BABATAG RANGE (neighborhood village Schagam, 1936, Lepeshkin, Muhammedjanov 480).

IV. *Primula* sect. *Armerina* Lindl. in Edward's Bot. Reg. 32: t. 31 (1846).

Section type: *Primula involucrata* Wallich

10. *Primula iljinskii* Fedorov in Schischk. & Bobrov, Fl. USSR 18: 726 (1952).

Kovalevskaya in Fl. Uzbekistan 5: 38 (1961); Kovalevskaya in Consp.

Fl. Asiae Med. 8: 13 (1986). ([Figure 1M](#)).

Type. TAJIKISTAN: in Seravschania, lacus Iskander-Kul, alt. sa. 2.500 m s.m., in regione juniprina, 18.V.1893, V.L. Komarov (holo-type, LE!, isotype E!)

h *Aleuritia iljinskii* (Fed.) Soják, Cas. Nár. Muz. Praze, Rada Prír. 148 (3e4): 203 (1980).

Diagnosis. Perennial, thin, without farinose coating, rhizome short, with thin filamentary roots. Leaves in a friable basal rosette, greenish; blade 1e3 cm long, oblong-scapular or obovate, smooth-edged, less obscure serratulated, gradually pulled into wingless petiole 2e3 times longer than blade. Scape 7e35 cm long, after flowering

very elongated, thin, sometimes filariform. Umbel 2e6 floral, friable. Involucral bracts oblong-lanceolate, at the base with auriculate appendages 1e2 mm long. Pedicels 2e3 times longer than involucre. Calyx 4e7 mm long, cylindrical, up to 1/3 divided into reflect, triangular, along the edge glandular-villous teeth. Corolla with pinkish-violet (in the herbarium blue) limb and a light (in the herbarium yellowish) tube; tube 5e8 mm long; limb 5e7 mm in diam., with deeply emarginated blades. Capsule oblong-cylindrical, 1.5e2 times longer than calyx. Fl. May-July.

Taxonomic notes. Differ from *P. sibirica* Jacq. in the smaller flowers, spatulate leaves gradually tapering into the petiole, and slender sometimes almost filiform scapes. Additional characters distinguishing this plant from the other closely related species *P. pamirica* Fedorov are the weak rosettes, thin slender leaves, and few-flowered inflorescences.

Habitat. In the middle and upper zones, in the floodplains of rivers, at springs, in humid places, 2.200e3.300 m a.s.l.

General distribution. Middle Asia (Pamir-Alay): Kyrgyzstan, Tajikistan, Uzbekistan
Distribution in Uzbekistan. I-5 Kukhistan region. I-5-a North Tur-kestan district: TURKESTAN RANGE (gorge of the river Guralash, 20.07.1926, Popov, Androsoy 44, 265; Guralash river basin, 19.07.1934, Zakrzhevsky 420; Kaltasay, 17.06.1935, Zakrzhevsky 409, 735; upper Sanzar, Guralash reserve, 08.07.1937, Korotkova, Vasilkovskaya 600, 938; upper Sanzar, Guralash reserve, 1938, Korotkova 277).

11. **Primula pamirica* Fedodov, in Schischk. & Bobrov, Fl. USSR 18: 725 (1952).

Kovalevskaya in Consp. Flor. Asiae Med. 8: 13 (1986). ([Figure 1J](#))

Type. TAJIKISTAN: in Pamiria, ad ripam australem 1. Kara-Kul, 05.07.1913, O. Knorring (holotype, LE!, Isotype, E!)

Diagnosis. Perennial, glabrous devoid of farinose coating; rhizome short. Leaves stoutish, form dense rosettes, obovate K Tojibaev et al. / Journal of Asia-Pacific Biodiversity 13 (2020) 667e678 oblong at the top or somewhat acuminate, gradually reflected into a long winged petiole, thick, even somewhat coriaceous, 3-5e7 cm long, 0.6e0.7 (1.5) cm wide. Scape strong, elongated, 15e20 (30) cm, unclearly

longitudinally striped, after flowering, strongly growing in length and thickness, at the apex continuing into a multi-beam, dense umbellate inflorescence; the rays of the umbel unequal, 1e2 (5) cm long, 1.5e2 times extending bracts, under the apex black and finely glandular-dotted. Involucral bracts oblong, 7e10 (12) cm long, with mucronate, at the base with auricular, glandular-acutate. Calyx tubular up to 1/3 incised into slightly reflected, mucronate, densely and black glandular-punctate. Corolla tube twice longer than calyx, expanded into a pale pink limb, 1.5e2 cm diam., with obcordate, deeply 2-divided lobes. Capsule oblong at the apex in the mature state it opens with acuminate teeth. Seeds chestnut-colored, unevenly angular. Fl. May-July.

Taxonomic notes. The species *P. pamirica* and *P. nutans* close to each other but *P. pamirica* has more flowers per umbel, a less slender habit and a more glandular-punctate calyx than *P. nutans*. Clearly distinguishable from *P. sibirica* Jacq. by the stout, firm, multiflorous scapes, the dense rosettes, the rather thick and sometimes coriaceous leaves with blades gradually reflected into the petiole, and involucral bracts and calyx densely punctate with minute black hairs. Also differing markedly from *P. Iljinskii* Fedorov in the firm stoutish scapes, the large flowers, and the few-rayed inflorescence ([Fedorov 1952](#)).

Habitat. On alpine lawns, banks of rivers, streams, lakes, 2.800e 3.500 m a.s.l.

General distribution. Afghanistan, Pakistan, Middle Asia (Tien Shan: Ketmen, Terskey, Kyrghiz, Talas Alatau and Fergana ranges; Pamir-Alay: Turkestan, Zarafshan, Hissar, Alay, Zaalay, Alay Valley, Peter I, Pamir): Kazakhstan, Kyrgyzstan, Tajikistan, Uzbekistan.

Distribution in Uzbekistan. I-5 Kukhistan region. I-5-a North Turkestan district: TURKESTAN RANGE (Guralash Reserve, 15.06.1946, Nazarenko; Archa-Maydan, 23.06.1947, Nazarenko).

V. *Primula* sect. *Oreophlomis* (Rupr.) Fedorov, Bull. Acad. Sc.

Petersb. IV. 276 (1863).

Section type: *Primula auriculata* Lamarck

12. *Primula olgae* Regel, in Acta Horti Petropolit. 3(2): 151 (1875). Fedorov in Fl. USSR 18: 185 (1952); Kovalevskaya in Fl. Uzbeki-stan 5: 39 (1961); Kovalevskaya in Consp. Fl. Asiae Med. 8: 14 (1986).

(Figure 1I)

Type. UZBEKISTAN: ZARAVSHAN RANGE. Zeravshan Valley, Sangy-Juman Gorge, 25.05.1869, O. Fedtschenko (holotype, LE!)

Primula auriculata subsp. *olgae* (Regel) A.J. Richards, *Primula*: (1993).

Diagnosis. Perennial, rhizome vertical, short, with a bunch of thickish, partly almost filamentary whitish roots; flowering plant very small, 5e10 cm tall, glabrous. Leaves obovate-oblong, reflected into a relatively short, broadly winged petiole, obtuse or somewhat acuminate, almost smooth-edges or irregularly crenulate-denticulate. Scapes twice the length of the leaves, but often equal to or shorter than leaves in flowering, in fruits often very elongated, 5e7e10 (30) cm long. Inflorescence small, relatively low-flowered, dense, almost capitate due to short pedicels; lateral pedicels developed stronger than the median, which makes the inflorescence flattened from above. Involucral bracts lanceolate, acute, with an auricle at the base, exceed the length of the peduncle (during flowering). Pedicels noticeably shorter than the flowers. Involucral bracts and Calyx without black dots. Calyx short campanulate, 3e4 mm long, green, often with short purple stripes; corolla lobes lanceolate, acute, about as long as the tube. Corolla blue or pink; corolla tube twice or more exceeding calyx, 8 mm long; limb up to 10e14 mm diam.; lobes obcordate bilobulate. Seeds mucronate to both ends. Fl. May-July. Taxonomic notes. The same characters distinguish *P. olgae* from *P. auriculata*, and these two species differ also in general appearance. Habitat. On the banks of the rivers and streams, on the Saaz, subalpine and alpine meadows and lawns, moraines on average, often in the upper belt of mountains, 2.400e3.200 m a.s.l.

General distribution. Middle Asia (Tien Shan: Fergana Range; Pamir-Alay: Alay Range, Turkestan, Zarafshan, Hissar, Karategin, Darvaz, Petra 1, Kugitang, Low-Mountain South Tajikistan): Kyrgyzstan, Tajikistan, Uzbekistan.

Distribution in Uzbekistan. I-5 Kukhistan region. I-5-a North Turkestan district: TURKESTAN RANGE (gorge of the river Guralash, 26.07.1926, Popov, Androsoy

181, 229, 238; Chumkartau mountains, Baykungur river valley, 15.08.1932, Titov, Yeliseyev 259, 320; Guralash river basin, headwaters of the river Sortjan, 28.06.1934, Zakrzhevsky 101, 103; Kyzyl-Turuk river valley, 01.08.1934, Zakrzhevsky 207, 208; Aldashma river valley, 17.09.1934, Gomolitskiy 365; upper Guralash, 05.07.1935, Zakrzhevsky 700; Guralash reserve, 26.05.1937, Korotkova, Vasilkovskaya 147; Karaultepe, 12.06.1937, Korotkova 278; Guralash reserve, 04.08.1937, Korotkova 832, 961; Shibarlisay, 10.08.1937, Korotkova, Vasilkovskaya 970; Kuyansay, 15.04.1945, Nazarenko; Guralash river valley, 13.07.1967, Vvedensky). I-6 Western Hissar region. I-6-a Kashkadarya district: HISSAR RANGE (Yakkabag Mountains, 1942, Korotkova; neighborhood village Tashkurgan, 18.06.1936, Bochansov, Butkov 17, 561). I-6-c Baysun district: HISSAR RANGE (Chulbair Mountains, upper Khojabarku, 08.06.1929, Vvedensky 274). I-6-d Kugitang district: KUGITANG RANGE (Kurgan Mountains, village Kampyrtepa, 29.04.1915, Popov 320, 321). I-7 Hissar-Darvaz region. I-7-a Sangardak-Tupalang district: HISSAR RANGE (left bank of the river Kyzylsu, flow Sangardak, 01.08.1931, Merkulovich; left bank of the river Shatrut, 20.08.1947, Sumnevich, Dzhanguzarov; upper of Khovat river, 07.09.1947, Pyataev 541, 578; upper of Gava river, 11.07.1947, Pyataev 926; upper of Chushma-Garman river, 16.08.1947, Sumnevich, Dzhanguzarov; on the spring Shakhat, 03.06.1948, Bondarenko 947; middle flow Kultensay, 26.06.1948, Pyataeva 753; neighborhood of the lake Aygyrkul, 19.07.1948, Schevrenidi 1185; right bank of the river Tamshush, Sauksay, 14.07.1961, Tuychiyev, Khodjimaton).

VI. *Primula* sect. *Fedtschenkoana* Wendelbo ex Sennikov.

Wendelbo in Rechinger, Fl. Iranica 9: 7 (1965), nom. inval. (Art.38.11), d''fedtschenkoana''. Rootstock fleshy, tuberous. Petals subentire. Section type: *Primula fedtschenkoi* Regel

13. *Primula fedtschenkoi* Regel, in Acta Horti Petropolit. 3(2): 133 (1875). Fedorov in Fl. USSR 18: 189 (1952); Kovalevskaya in Fl. Uzbekistan 5: 39 (1961); Kovalevskaya in Consp. Fl. Asiae Med. 8: 14 (1986). (Figure 1F) Type.

UZBEKISTAN: ZARAVSHAN RANGE. Mountains Chupan-Ata (2.600'),
18.03.1869, P. Fedtschenko (holotype, LE!, isotypes, TASH!, MW!)

Diagnosis. Perennial, rhizome short, with a bunch of thick, brown, fusiform roots.

Leaves thin, oblong-obovate, with rounded or acuminate apex, blunt-pointed round-denticle or with acute denticles along the edge, gradually reflected into a short petiole or almost sessile, 3e4e6 (12) cm long, 7e14e18 (30) mm wide, on both sides glabrous or barely farinose below.

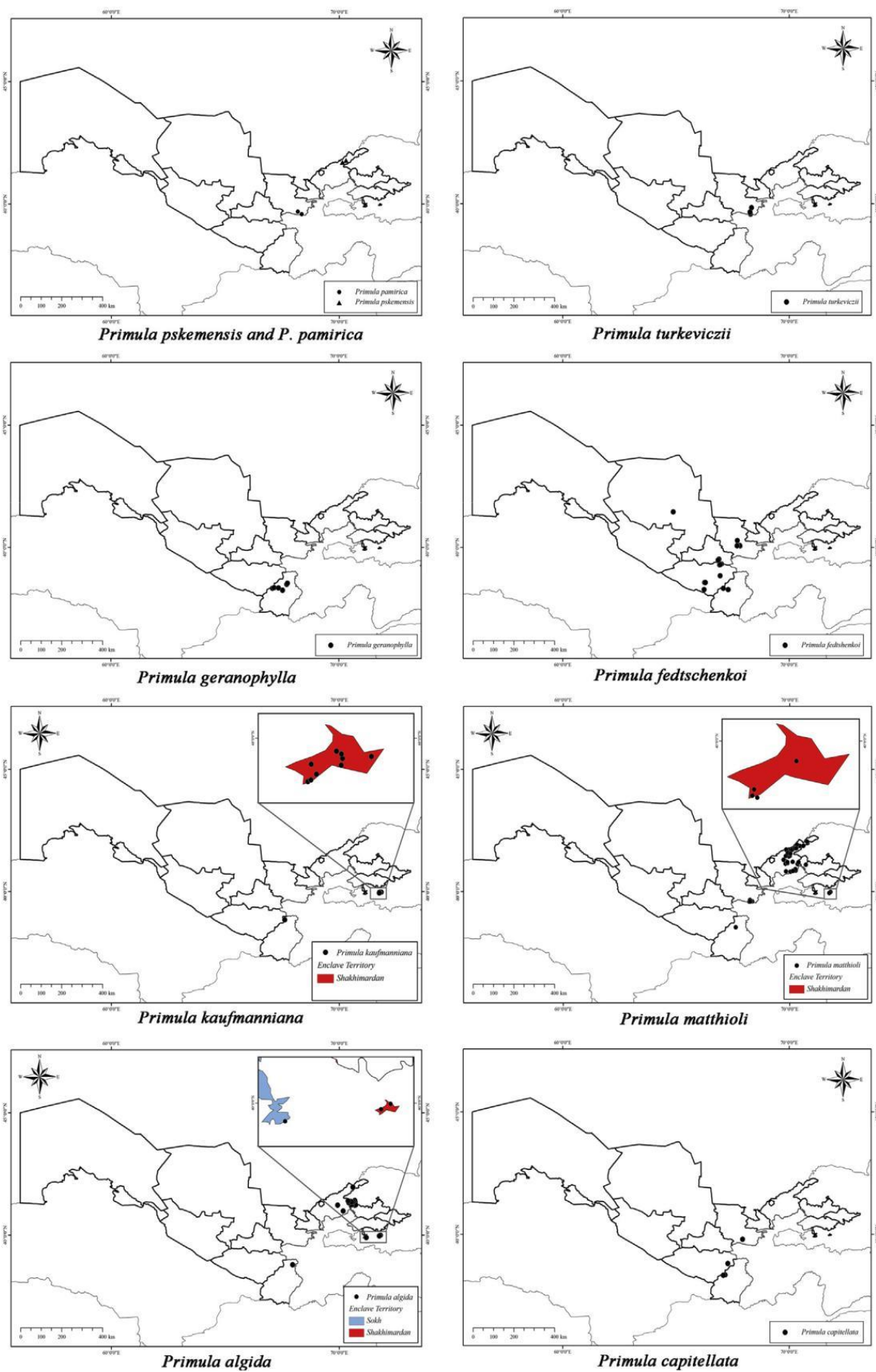

Figure 2. Distribution maps table of the genus for the territory of Uzbekistan.

Scape 8e12 cm when flowering, up to 15e25 cm fruiting, thin, glabrous. Umbel firm; pedicels short, erect, sometimes floury, 3e8 mm long, elongating up to 2 cm in fruit. Involucral bracts few short, up to 2 mm long, lanceolate acuminate leaves. Calyx small, 3e6 mm long, campan-ulate, sometimes farinose inside, up to 1/2 incised into acute lanceolate dens. Corolla large, purple-lilac, with a flat limb 12e18 diam., with elliptical or obovate, almost smooth-lobes and a narrow tube 2e3 times exceeding calyx, in the throat somewhat infundibular extended. Capsule spherical, covered to the top by adjacent denticles of the calyx, up to 6 mm long. Fl. March-May.

Taxonomic notes. The sole member of Section Fedtschenkoana, this species is related to species in Section Crystallophlomis. Un-usual in that this species is summer dormant and is supported by a tuberous rhizome with several ovate cataphylls on top.

Habitat. On loessy wooded slopes of the foothills and the lower belt of mountains, sometimes rises to the middle belt, 700e2.600 m a.s.l.

General distribution. Iran, Afghanistan, Middle Asia (Kyzyl Kum, Western Tien Shan, Pamir-Alay, Badhyz): Kyrgyzstan, Tajikistan, Turkmenistan, Uzbekistan.

Distribution in Uzbekistan. I-4 Nurata region. I-4-a Nurata district: NURATA RANGE (neighborhood Farish, 20.03.1992, Beshko). I-4-c Prinurata district: PRINURATA RELECT MOUNTAINS (Pistalitau, 22.04.1986, Pimenov et al 112 [MW!]; Pistalitau, 16.04.2012, Batoshov 161). I-5 Kukhistan region. I-5-a North Turkestan district: TURKESTAN RANGE (right bank of the river Sanzar, 02.04.1921, Vvedensky). I-5-b Mal-guzar district: MALGUZAR RANGE (Jizzakh, 26.03.1882, Regel [MW!]; hole at the right bank of the river Sanzar, 02.04.1921, Vvedensky 118

[MW!]; neighborhood of Jizzakh, 29.03.1913, Androsov 132; gate of Temurlang, 01.04.1921, Korovin 3052, 3057). I-5-c Urgut district: ZARAVSHAN RANGE (on the way from Aman-Kutan to pass Takhta-Karacha, 03.05.1913, Michelsohn [NS, MW!]; Aman-Kutan, 20.04.1915, Fedtschenko 365 [MW!]; Agalyk, 11.04.1923, students; neighborhood village Aman-Kutan, Yulsay, 06.04.1936, Nikanorov; Khodjasay, 24.04.1936, Nikanorov; village Aman-Kutan, 25.04.1957, Ergashev 180; pass Takhta-Karacha, 11.04.1958, Vvedensky et al 57; Takhta-Karacha, 10.04.2012, Tojibaev; Aman-Kutan village, May-dansay, 30.04.1912, Nikonorov; Agalyk, 7.04.1941,

Zakirov 12). I-6 Western Hissar region. I-6-a Kashkadarya district: HISSAR RANGE (Mountains Maidanak, between village Urtadara and Kani over Lyangar, 02.05.1979, Pimenov et al 282 [MW!]; Yakkabag, neighborhood village Ishkent, 20.04.1942, Arnoldi). I-6-c Baysun district: HISSAR RANGE (Baysuntau, Machaydarya river basin, 18.04.2012, Tur-ginov; neighborhood village Amankhana, 18.04.2012, Turginov 1902). I-6-b Tarkapchigay district: HISSAR RANGE (north slopes of the mountains Nagorakhana, 05.04.1935, Lepeshkin 26, 28; neighborhood village Kyzylcha, 22.04.1961, Bondarenko, Butkov 35). II-3 Kyzylkum region. II-3-b Kyzylkum district: KYZYLKUM RELICT MOUNTAINS (Zhetymtag Mountains, 12.04.1914, Kultiasov). VII. *Primula* sect. *Dionysiopsis* Pax, in Schles. Gesellsch. Vaterl. Kult. 87: 19 (1909). Section type: *Dionysia hissarica* Lipsky d *Dionysia* sect. *Dionysiopsis* (Pax) Smoljan. Fedorov in Fl. USSR 18: 728 (1952).

14. *Primula hissarica* (Lipsky) Bornm., in Bull. Herb. Boissier (ser. 2)

Diagnosis. Subshrubs, forming dense pillows; stems numerous, up to 30e40 cm long. Leaves thin, spatulate-oblong, cuneately narrowed at base, sessile, tapering downward, with 3e4 or rarely 5 large teeth on either side, 6e16 mm long, 2.5e7 mm wide, faintly aromatic, strongly glandular-pubescent, long hairs more numerous at the tips of teeth; peduncles slender, 10e23 mm long, nodding, glandular-pubescent; flowers yellow, in umbels of 2 or 3, pedicel-late; pedicels 5e17 mm long, 1 mm thick, densely glandular-pubescent; bracts at the base of umbel 2e3, with 3e5 teeth on either side, 11e20 mm long and 5e10.5 mm wide, glandular-pubescent, resembling the leaves in shape and size. Calyx 6e8.5 long, broadly 11campanulate, almost to the base separated, glandular-pubescent; sepals acuminate, entire. Corolla tubular-funnelform, 1.7e2 cm long, glabrous; corolla tube cylindrical, 2.5e3 cm long, twice length of calyx, limb 7.5e9 mm across, lobes ligulate, entire, 4e4.5 mm long and 2 mm wide. Capsule sub-globose, 4e5 mm long, 4e9-seeded; seeds small, 1.5e1.7 mm long and 1e1.5 mm wide, subglobose or broadly ovoid, flattened, brown, papillose. Fl. May-June.

Taxonomic notes. *D. hissarica* Lipsky was included in the section *Dionysiopsis* of the genus *Primula* which established and regarded as closely related to the genus. [Bornmüller \(1911\)](#) points out that the section *Dionysiopsis* Pax, occupying an intermediate position between the genera *Dionysia* and *Primula*, maybe rightly considered as a distinct genus. The systematics of *P. hissarica* is as yet insufficiently clarified and its generic position needs further study. Habitat. In the crevices of rocks, at an altitude of 1.000e1.500 m a.s.l. General distribution. Middle Asia (Western Pamir-Alay): Uzbekistan. Endem.

Distribution in Uzbekistan. I-6 Western Hissar region. I-6-c Bay-sun district: HISSAR RANGE (neighborhood village Alachapan, 05.10.1940, Popov, Vasilkovskaya 400; Baysuntau Mountains, neighborhood village Yukori Machay, 9.07.2011, Turginov 0251; neighborhood village Yukori Machay, 11.05.2012, Turginov). I-7 Hissar-Darvaz region. I-7-a Sangardak-Topalang district: HISSAR RANGE (upper flow of Sangardaksay, 27.10.1929, Kuznetsova 194; gorge of the river Topalang, 01.08.1931, Merkulovich; neighborhood village Sangardak, 16.08.1937, Lepeshkin, Pavlova 10982, 10983; gorge of the river Sangardak, 10.09.1937, Lepeshkin, Pavlova 10976, 10977, 10978, 10979, 10980; higher of village Haek, 30.05.1948, Schevrenidi 781; near village Sangardak, 30.05.1948, Nabiev et al 482; neighborhood village Khandiza, 10.05.1985, Baranov 62; Sangardak river basin, 06.08.1991, Murodov).

Discussion

The present work adopts species diversity of *Primula* in accordance with the concept of new Flora of Uzbekistan Project ([Sennikov et al 2016](#)) and provides comprehensive information on the diversity and distribution of 13 species of *Primula* in the Flora of Uzbekistan ([Figure 2](#)). The genus has been revised especially in the context of the genus *Dionysia* Fenzl which is represented in the flora of Uzbekistan with the only one species (*D. hissarica* Lipsky). Genus *Dionysia* was reduced to the sect. *Dionysiopsis* Pax. *Primula hissarica* is endemic species of Uzbekistan and naturally growing in the southern part of the country ([Tojibaev and Turginov 2012](#)), although five species are

presented in the flora of Middle Asia (Kovalevskaya 1988). The main center of section diversity can be treated area of Flora Iranica with about 30 species (Wendelbo 1965). *Primula pamirica* was recorded for the first time for the flora of Uzbekistan, as well as *Primula pskemensis* (*) recently described from the border region from Kyrgyzstan. A new mono-typic section Fedtschenkoana represents original low mountainous branch of the genus within Iran-Middle Asiatic region. The present revision corresponds authors attempts to fulfill taxonomical updating of the genus *Primula* in the region of Middle Asia due to the botanical geographical divisions of Uzbekistan (Tojibaev et al 2016a, b).

Conflict of interest

The authors declare that there is no conflict of interest.

References

- Bornmüller JW. 1911. Collectiones Straussianae novae. Weitere Beiträge zur Kenntnis der Flora West-Persiens. Beihefte zum Botanischen Centralblatt. Original-Arbeiten, Ser. 2 (28):460e465.
- Byalt VV. 2006. A new name in *Primula* (Primulaceae). Novon: A Journal for Botanical Nomenclature 16 (1):23e24.
- Fedorov AA. 1952. *Primula* L. In: Flora of USSR, vol. 18. Mosqua, Leningrad: Editio Academiae Scientiarum URSS. pp. 111e202 [In Russian].
- Hu CM, Kelso S. 1996. Primulaceae. In: Flora of China, vol. 15; 1996. pp. 39e189.
- Kovalevskaya SS. 1959. Notes on some Central Asian Primulaceae. Not. Syst. Herb. Inst. Bot. Acad. Sci. Uzbekistan. Tashkent 15:14 [In Russian].
- Kovalevskaya SS. 1961. *Primula* L. Tashkent: 32e40. In: Flora of Uzbekistan, vol. 5; 1961. p. 35 [In Russian].
- Kovalevskaya SS. 1986. *Primula* L. In: Conspectus Florae Asiae Mediae, vol. 8. Tashkent: Fan Publishers. pp. 9e17 [In Russian].
- Kovtonyuk NK. 2006. Family Primulaceae, in Pyrolaceae -Lamiaceae (Labiatae), vol. 11, the Flora of Siberia. Enfield: NH, USA Science Publishers. pp. 37e56.

- Kovtonyuk NK, Goncharov AA. 2009. Phylogenetic Relationships in the genus *Primula* L. (Primulaceae) Inferred from the ITS Region Sequences of Nuclear rDNA. *Russian Journal of Genetics* 45 (6):663e670.
- Kovtonyuk NK. 2011. To the taxonomy of the *Primula* section *Cortusoides* (Primulaceae) in the flora of Russia. *Botanicheskii Journal* 96 (7):953e966.
- Kovtonyuk NK. 2013. Notes on the genus *Primula* L. section *Cortusoides* Balf. F. subsection *Cortusa* (L.) Kovt. (Primulaceae). In: *Conspectus of the Flora of Siberia: Vascular Plants*. Novosibirsk: Nauka publishers. pp. 76e80.
- Lazkov GA. 2004. New species of *Festuca* L. (Poaceae), *Phlomis* Moench (Lamiaceae), *Primula* L. (Primulaceae) and *Acantholimon* Boiss. (Limoniaceae) from Kyrgyzstan. *Novitates Systematicae Plantarum Vascularium* 36:28e39 [in Russian].
- Lazkov GA, Sultanova BA. 2011. Check-list of vascular plants of Kyrgyzstan. *Norrlinia* 24:1e166.
- Richards AJ. 2002. *Primula*. 2nd ed. London: B.T. Batsford Ltd.
- Sennikov AN, editor. 2017. *Flora of Uzbekistan*, vol. 2. Toshkent: Navro‘z Publishers. xii þ 200 pp. [In Russian].
- Sennikov AN, Tojibaev K, Khassanov FO, et al. 2016. The flora of Uzbekistan project. *Phytotaxa* 282 (2):107e118. <https://doi.org/10.11646/phytotaxa.282.2.2>.
- Sennikov AN, Tojibaev K, Khassanov FO, et al. 2017. Modern “Flora-Writing” as a comprehensive inventory: concepts and approaches (as exemplified by The Flora of Uzbekistan). In: *Proceedings of the International Scientific Conference dedicated to 100th anniversary of the Department of Botany, Tver State University (Tver, November 8-11)*.
- Tojibaev K, Turginov OT. 2012. New and rare species of the Flora of Uzbekistan from Baisuntau (Gissar Range). *Botanicheskii Journal* 97 (7):966e971.
- Tojibaev K, Beshko N, Popov VA, et al. 2016a. Botanical-geographical regionalization of Uzbekistan. Republic of Korea. Pocheon: Korea National Arbo-retum. p. 250.
- Tojibaev K, Beshko N, Popov VA. 2016b. Botanical-Geographical regionalization of Uzbekistan. *Botanicheskii Journal* 101 (10):1105e1132. St. Petersburg. [In Russian].

- Turakulov I, Gazybaev A. 1995. A new species of *Primula* L. from North Pamir-Alay. Dokl. Akad. Nauk.Uzb. 5:45e46.
- Wendelbo. 1965. Primulaceae. In: Rechinger KH, editor. Flora Iranica 9. Graz.
- Xu Y, Yu X-L, Hu C-M, et al. 2016. Morphological and Molecular Phylogenetic Data Reveal a New Species of *Primula* (Primulaceae) from Hunan, China. PLoS One 11 (8):e0161172. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0161172>.
- Xu Yuan, Hao Gang, Hu Chi-Ming. 2019. *Primula vallicola* sp. nov. (Primulaceae) from Sichuan, China. Nordic Journal of Botany 37 (7):35e39.
- Yan HF, Liu YJ, Xie XF, et al. 2015. DNA Barcoding Evaluation and Its Taxonomic Implications in the Species-Rich Genus *Primula* L. in China. PLoS One 10 (4): e0122903. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0122903>

ФИО авторов: *Eldor Turdiyev Nasriddinovich*

Secondary school №126 of the Department of Public Education of Pastdargom district,
Samarkand region

Ahmad Yaxshimurodov Asror o'g'li

Secondary school №16 of the Department of Public Education of Pastdargom district,
Samarkand region.

Bobur Abdusattarov Abdikamolovich

Samarkand State University, 140104, Uzbekistan.

Azimjon Hamdamov Muzaffar o'g'li

Tashkent Institute of Irrigation and Agricultural Mechanization Engineers Bukhara
branch, 200100, Uzbekistan.

Название публикации: «CHANNEL-RESTRICTED MENISCUS SELF-ASSEMBLY
FOR UNIFORMLY ALIGNED GROWTH OF SINGLECRYSTAL ARRAYS OF
ORGANIC SEMICONDUCTORS»

Abstract: Organic semiconductor single-crystal (OSSC)-based field-effect transistors (FETs) with high mobility and small device-to-device variation enable OSSCs to be adapted for practical applications. Research attention has recently been focused on developing simple ways of fabricating large-area OSSC arrays by means of solution-coating techniques. However, the lack of control of the meniscus front, where the nucleation and growth of organic crystals occur, leads to inconsistent crystal alignment and consequently induces large variation in device performance. Here, we propose a universal strategy, termed the channel-restricted meniscus self-assembly (CRMS) method to fabricate ultrahigh-mobility, uniform OSSC arrays. The micro scale photo resist channels used in this method produce a confinement effect to reduce the size of the meniscus, enabling the homogeneous nucleation of OSSCs at the meniscus front. Meanwhile, the dip-coating process ensures consistent molecular packing in the OSSCs and thus guarantees their

highly uniform electrical properties. Using 2,6-diphenylanthracene as an example, wafer-scale (>2 inch) OSSC arrays with very small size variations (10%) are successfully prepared, which is very difficult to achieve by using the previously reported methods. As a result, field effect transistors (FETs) based on the OSSC arrays show a high average hole mobility of up to $30.3 \text{ cm}^2 \text{ V}^{-1} \text{ S}^{-1}$ with good uniformity among devices. This method is general for the growth of various OSSC arrays, facilitating the applications of OSSCs in large-area, high-performance organic electronic devices.

Keywords: Channel-restricted meniscus self-assembly; Organic semiconductor; Single-crystal array; High mobility; Field-effect transistors (FETs)

Introduction

The well-organized molecular packing and exceptionally high chemical purity in organic semiconductor single crystals (OSSCs) dictate their physical and electronic properties [1–9]. Assembling OSSCs into aligned structure has been the aim of research efforts, which is essential for their practical applications [10].

Recently, many solution-coating techniques, such as drop casting, dip coating, and solution shearing, have demonstrated the assembly of aligned OSSCs with high efficiency [11–13]. However, the OSSC arrays assembled from these methods exhibit in general non-uniform crystal morphologies, qualities, and growth orientations, leading to great variations in electronic properties [14,15]. This largely hinders their practical application in devices. In these methods, a unidirectional force is usually utilized to control the motion of the meniscus, where organic nuclei are formed due to the highest solution evaporation rate. However, the areas of the meniscus fronts in these techniques (width of several millimeters to several centimeters or larger) are much larger than

the size of OSSC nuclei (several tens to several hundreds of nanometers) [16], multiple nucleations occur at the meniscus front. The location, density, and size of the nuclei are highly sensitive to fluctuations in the processing conditions, resulting in heterogeneous nucleation behavior and polymorphs molecular stacking. Therefore, crystal arrays with consistent structures and highly uniform electronic properties are difficult to achieve. In this regard, precise control/confinement of the meniscus is essential to obtain uniform OSSC arrays.

In this study, we report a strategy that combines micro scale photo resist (PR) channels with the dip-coating process, termed channel-restricted meniscus self-assembly (CRMS), for the wafer-scale growth of 2,6-diphenylanthracene (DPA) single-crystal arrays with consistent crystal morphologies, qualities, and growth orientations. In this method, the micro scale PR channels provide a micro-confinement effect to control the width and shape of the meniscus, enabling the homogeneous nucleation of OSSCs at the meniscus front. Additionally, the dip-coating process guides the unidirectional motion of the meniscus to achieve the uniform growth of organic crystals with consistent molecular stacking. The resulting DPA single-crystal arrays possess highly uniform crystal quality and electronic properties, and FETs based on the OSSC arrays showed a high average carrier restrict the meniscus to reduce the size of meniscus front (Fig. 1c). The typical PR channels have the width of 5 μm and depth of ~ 800 nm (Fig. S1, Supporting Information). When the PR channels are immersed into organic solution, a contact line in the shape of a meniscus profile between two adjacent PR stripes will be formed due to surface tension effects. Note that the meniscus is restricted within the PR channel due to the height of the PR stripes and the size of meniscus front diminishes to hundreds of nanometers. During the dip-coating process, some of the solution will be pinned beside the lateral surfaces of the PR stripes because of the existing friction/viscous force (F_v) between them. This will decrease the meniscus profile radius of the contact line, as illustrated in Fig. 1c.

Computational fluid dynamics (CFD) simulations of the solution around the PR channels (Figs. 1d and S2, Supporting Information) validate our design concept, revealing that the micro scale PR channels are effective in restricting the meniscus and reducing the size of meniscus front.

The restricted meniscus with small-size front offers an opportunity to rationally control evaporation and convective flow of the solution in the PR channels. As such the homogeneous nucleation can occur at the meniscus front, enabling the highly aligned growth of OSSC array with uniform morphology and orientation. The optical micrograph of confined meniscus profile, as shown in Fig. 1e, can be theoretically described by a parabolic equation $h=A(R-r)^2$ [20], where A is a constant, R is the distance of the edge of the meniscus from the bulk solution ($R =$

3.7 lm in this experiment), r is the horizontal distance of the meniscus surface from the bulk solution, and h is the height of the meniscus at r . We fit the experimentally measured outline of the meniscus curve with the parabolic equation to obtain $A= 0.057$ (the dark dashed line in Fig. 1e). With solvent evaporation, outward convective flow is triggered. The velocity (v) of the outward convective flow aroused by solvent evaporation can be determined by the Navier–Stokes equation [21]:

$$v(r, t) = \frac{1}{\rho r h} \int_0^r \left(J_e(r, t) r + \rho r \frac{dh}{dt} \right) dr$$

mobility of $30.3 \text{ cm}^2 \text{ V}^{-1} \text{ S}^{-1}$, ~80% of the maximum mobility ($39.3 \text{ cm}^2 \text{ V}^{-1} \text{ S}^{-1}$), and a small device-to-device variance of 1 only $5.36 \text{ cm}^2 \text{ V}^{-1} \text{ S}^{-1}$. This simple method for the wafer-scale assembly of highly aligned OSSCs with homogeneous crystal and electrical properties opens opportunities for practical applications of OSSCs in integrated electronic and optoelectronic devices.

Result and discussion

Conventional solution-coating techniques, involve the use of an oriented force to align the growth of OSSCs [17–19]. Never the less, there are several challenges in controlling aligned growth

of OSSCs in solution-coating methods, a major one is the precaution of non-uniform crystal orientations during the growth pro where J_e is the evaporative flux of the solvent, t is the time, and q is the density of the solution. As the volume of the bulk solution is sufficient for completing the dip-coating process, the shape of the meniscus remains relatively unchanged over time, and thus, the dh/dt term can be neglected. According to the non-equilibrium one-sided (NEOS) model, (i) the mass flux J_e obeys the Hertz–Knudsen law, (ii) the temperature and the pressure satisfy the Clausius–Clapeyron relation, and (iii) reaction-limited evaporation occurs at the interface at non-equilibrium [22].

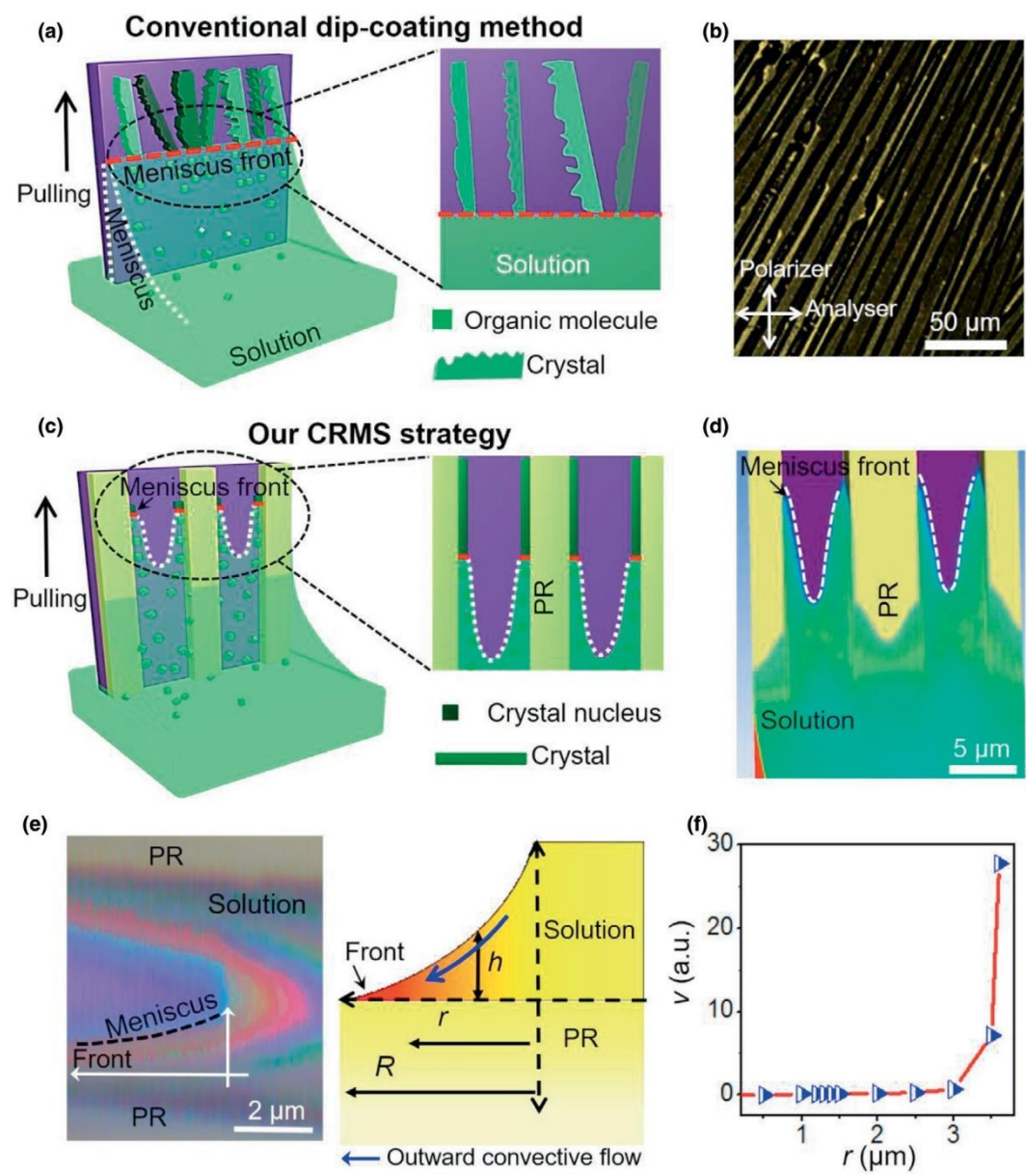
Thus,

v can be deduced by:

$$v(r) = \frac{1}{\rho r h} \int_0^r \left(\frac{r}{0,057(R-r)^2 + K + W} \right) dr$$

cess. For example, dip-coating technique features large meniscus front (usually at milli/centimeter-size), bringing about heterogeneous nucleation behavior and polymorphs molecular stacking during the crystal growth process (Fig. 1a). This often leads to the dendritic growth with an inconsistency of crystallographic alignment (Fig. 1b), which hinders efficient charge transport due to anisotropic charge transport at the basal plane of OSSCs. To address this issue, we proposed a CRMS strategy that involves patterning of the substrate with micro scale PR channels to where K is the non-equilibrium parameter and W is the thermal effect. According to Eq. (2), a plot of v as a function of r can be extracted, as shown in Fig. 1f. It is seen that the outward convective flow is sharply accelerated at $r \geq 3.0 \text{ } 1m$, and v

reaches a maximum at the meniscus edge R (measured to be $3.7\text{ }\mu\text{m}$), implying that most of the solute will preferentially flow to the meniscus front. Thus, organic molecules will first reach super saturation

FIGURE

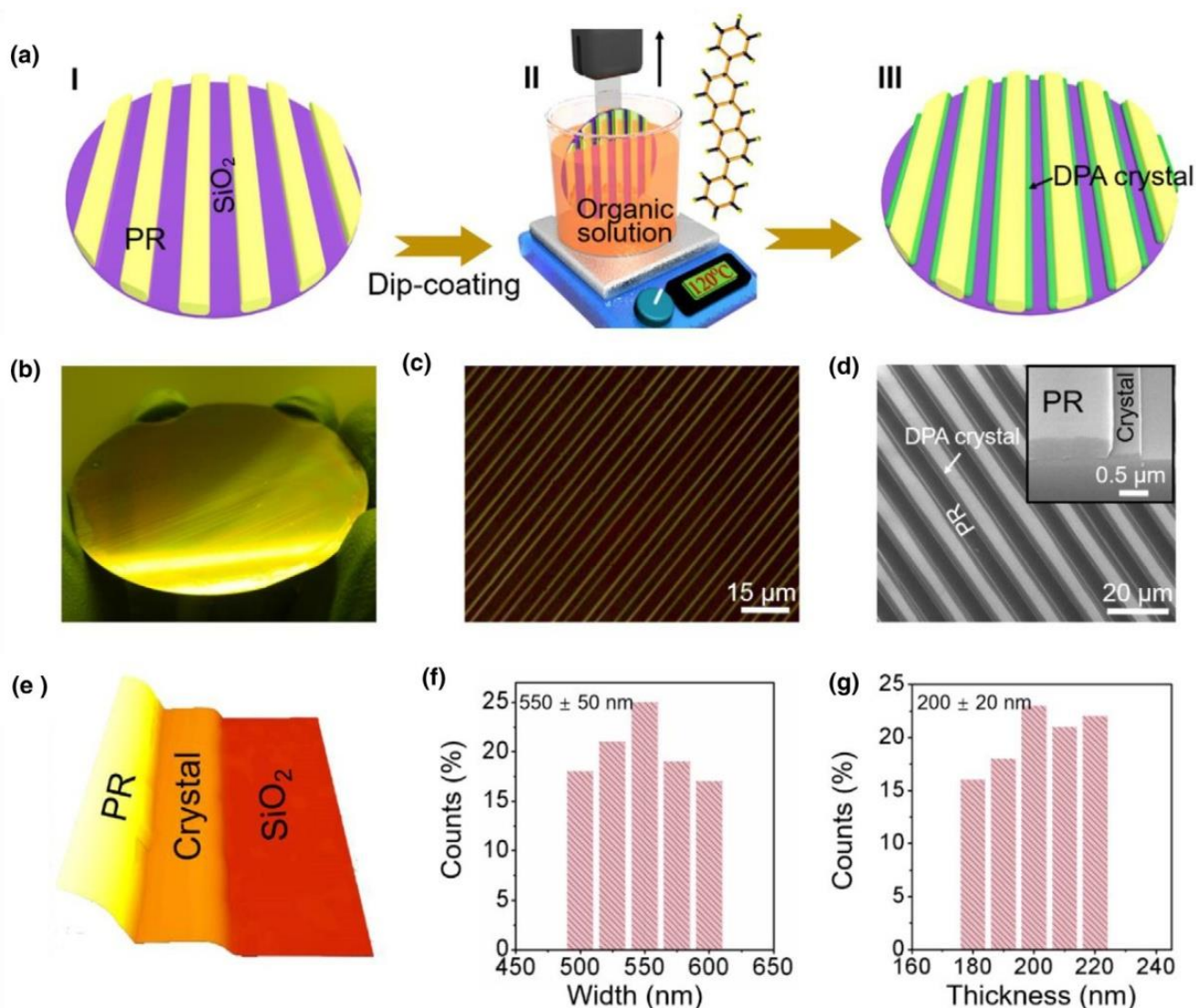
1

Channel-restricted meniscus self-assembly strategy. (a) Schematic illustration of the dip-coating growth process of OSSC arrays. (b) Cross-polarized OM of the DPA crystal arrays coated from its DCB solution. These crystals show different intensities of cross-polarized light, indicating an inconsistency of crystallographic alignment. (c) Schematic illustration of the CRMS growth process of OSSC arrays. (d) CFD

simulation of the formation of a confined meniscus within the micro scale PR channels. (e) OM image of the confined meniscus profile between two PR stripes (left) and a schematic diagram of the meniscus (right). (f) Plot of the velocity v of the outward convective flow as a function of the distance r between the meniscus surface and the bulk solution.

and precipitate out as nuclei at the meniscus front along the lateral side of the PR stripes (Fig. 1c), which become the nucleation sites as well as the initial growth sites of the OSSCs. With the micro-PR channel as a template, the meniscus front can be effectively confined along the lateral sides of the PR stripes, and the meniscus area is largely reduced. This ensures the exclusive nucleation and growth of OSSCs along the lateral sides of the PR stripes to avoid the heterogeneous nucleation that usually occurs in conventional solution-processed methods. In the subsequent dip coating process, the operating tensile force (F_t) for substrate liftoff will pin the solution meniscus edge at the lateral surface of the PR stripes. With the outward flow persistently transporting solute to the edge of the meniscus, the continuous epitaxial growth of crystals along the PR sidewalls will occur, leading to the formation of ultralong crystals (Fig. 1c).

Using organic semiconductor DPA as an example, we first implement the CRMS strategy in wafer-scale growth of OSSC arrays with high mobility and uniformity (Fig. 2a). In a typical process, the PR patterned substrate was dipped into a DPA/1,2dichlorobenzene (DCB) solution (4 mg/mL) at $120\text{ }^{\circ}\text{C}$ and removed at a controlled speed of 150 mm/s . The DPA crystals grew along both sides of the PR stripes within the channels, forming highly aligned, parallel crystal arrays on the substrate. Fig. 2b displays a photograph of the DPA crystal arrays on a

FIGURE

2

Wafer-scale growth of DPA crystal arrays. (a) Schematic illustration of the wafer-scale growth of DPA crystal arrays by the CRMS method. The inset image depicts the molecular structure of DPA. (b) Photograph of the DPA crystal arrays grown on a 2-inch SiO_2/Si wafer. (c) Typical cross-polarized OM image of the crystal arrays on a SiO_2/Si wafer substrate. (d) SEM image of the crystal arrays on a SiO_2/Si substrate. The inset shows the cross-sectional SEM image of the crystal array. (e) AFM image of a crystal, indicating that the crystal is deposited at the side of the PR stripe. Histograms of width (f) and thickness (g) of the DPA crystals on a 2-inch SiO_2/Si wafer.

2-inch SiO_2/Si wafer. The morphologies of the crystal arrays were studied by

cross-polarized optical microscopy (OM) and scanning electron microscopy (SEM), as shown in Fig. 2c and d, respectively. The OM images taken from different positions on the wafer show the high uniformity of the product (Fig. S3, Supporting Information). From the cross-sectional SEM image of the DPA crystals (inset in Fig. 2d), it can be seen that the crystals were tightly grown along the PR stripe with uniform thickness and width. All images clearly indicated that the parallel crystals were preferentially deposited along two sides of the PR stripes in the channels. The atomic force microscopy (AFM) image (Fig. 2e) and corresponding height distribution diagram (Fig. S4, Supporting Information) revealed a step between the PR and DPA crystal due to their different thicknesses. The surface of the crystals was very smooth with a surface roughness of ~ 1 nm (Fig. S5, Supporting Information). More importantly, the resulting DPA crystal arrays could uniformly cover the entire SiO₂/Si substrate with a perfect periodic structure. Statistical analysis at different positions indicates very small size variations of the crystals, with a width of 550 ± 50 nm and thickness of 200 ± 20 nm (Fig. 2f and g). The crystal width can be readily tuned by adjusting the pulling speed. As shown in Figs. S6 and 7, in Supporting Information, the width of the crystals was ~ 1350 nm at 501 m/s and could be further decreased to ~ 650 nm at 150 lm/s , 550 nm at 200 lm/s , and ~ 415 nm at 250 l m/s . We note that, due to the existence of PR stripes and empty regions between adjacent crystals, the surface coverage of DPA crystals on the substrate is estimated to be about 15–30%, depending on the crystal width. Our CRMS method could be extended to other p-type and n-type organic semiconductors (Figs. S8–S10, Supporting Information), e.g., fluorinated 5,11-bis anthradithiophene (Dif-TES-ADT), 2,7-dioctyl[1]benzothieno[3,2-b][1]benzothio phene (C8-BTBT), and 6,13-bis(ethynyl)-5,7,12, 14-tetraazapentacene (TIPS-TAP). This result strongly suggests that the CRMS method is capable of the large-scale fabrication of uniform OSSC arrays.

We systematically examined the crystal quality of the crystal arrays over a large

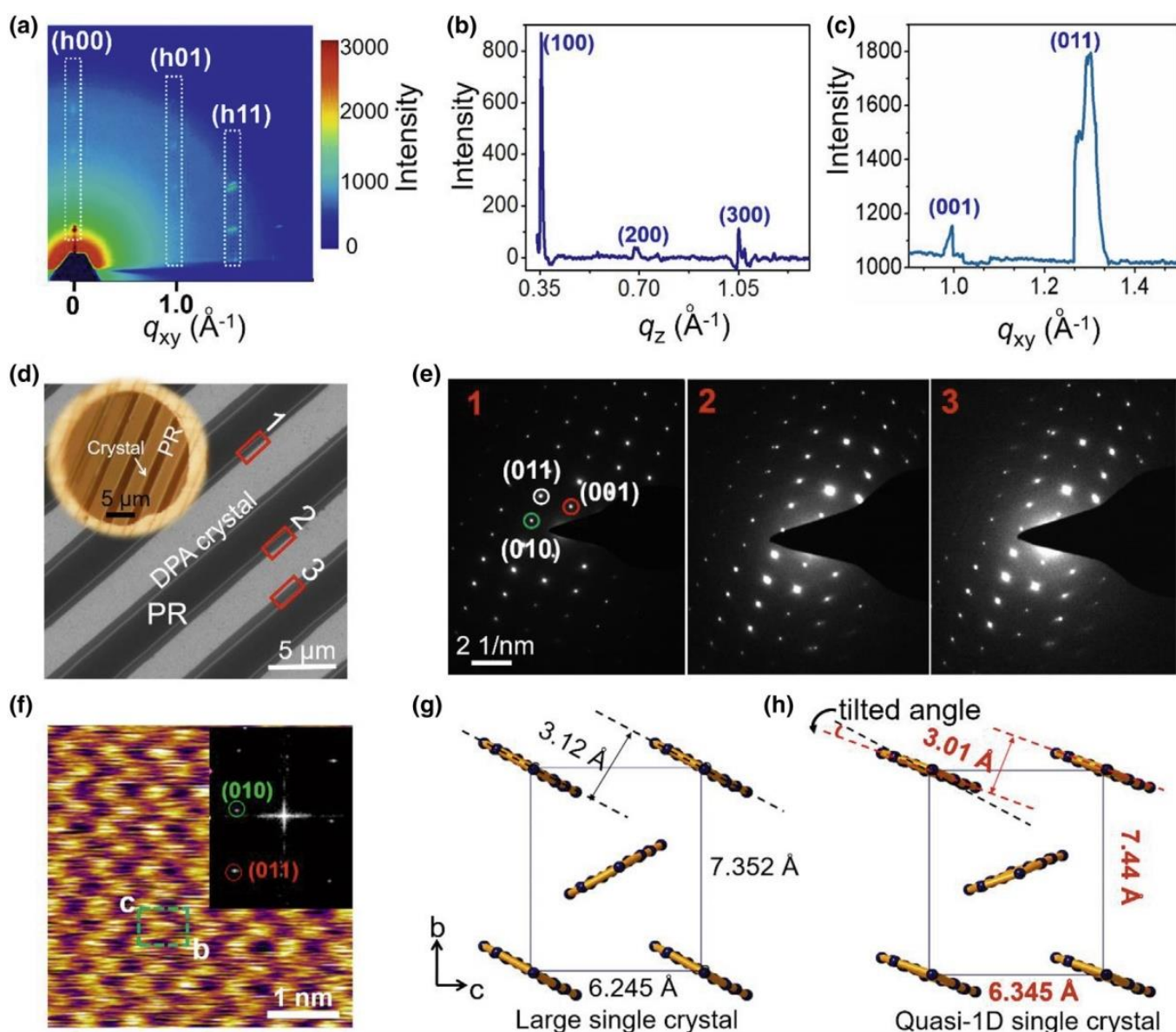
area. The large-area cross-polarized OM images show that the optical intensity of the crystal arrays has fourfold symmetry, as expected for single crystals (Fig. S11, Supporting Information). To further examine the molecular stacking order and crystal structure of the DPA crystal arrays in a large region, two-dimensional grazing incidence X-ray diffraction (2DGIXRD) was performed with a synchrotron X-ray source. In Fig. S12, Supporting Information, we show a schematic illustration of the 2D-GIXRD experimental setup. The DPA crystal arrays produce a high intensity of (1 0 0) diffraction spots in the out-of-plane (q_z) mode and simultaneously generate many diffraction spots corresponding to the (0 0 1) and (0 1 1) reflections in the in-plane (q_{xy}) mode of 2D-GIXRD (Fig. 3a). Fig. 3b and c display the 1D out-of-plane and in-plane profiles of the DPA crystal arrays. The d -spacing of 17.9 Å, deduced from the out-of-plane X-ray diffraction (XRD) pattern, corresponds to the a -axis length of the crystallographic unit cell. Moreover, the high-order spots in the q_z and q_{xy} directions reveal that the DPA crystal arrays are essentially single crystalline within the X-ray irradiated region ($\sim 0.35 \times 0.35 \text{ mm}^2$), which is in a sharp contrast to common polycrystalline films, which usually demonstrate diffuse intensities around the diffraction peaks along the Debye rings [23].

The DPA crystal arrays on the SiO_2/Si substrate were further transferred onto a Cu grid for transmission electron microscopy (TEM). The detailed transfer process is described in the Method section and illustrated in Fig. S13, Supporting Information. The SEM image and corresponding OM image of the DPA crystal arrays on the Cu grid are shown in Fig. 3d. The selective-area electron diffraction (SAED) patterns acquired from nine different regions in one DPA crystal display very ordered diffraction spots, indicating the single-crystalline nature of the crystal (Fig. S14, Supporting Information).

The crystal growth direction is determined to be [0 0 1] from the SAED patterns. In addition, we also examined the SAED patterns of the DPA crystals at other positions on the same substrate. Discrete diffraction points were observed again, confirming that all the crystals were single crystalline

with highly uniform crystalline (Figs. 3e and S15, Supporting Information).

The crystal structure of the DPA crystal was further studied by high-resolution AFM, as shown in Fig. 3f. It was observed that DPA molecules were packed in a rectangular lattice with $b = 7.44 \text{ \AA}$ and $c = 6.34 \text{ \AA}$ in two orthogonal directions. The corresponding fast Fourier Transform (FFT) pattern is consistent with the SAED patterns obtained by TEM. These experimental results reveal that the DPA crystals have an orthorhombic crystal structure with lattice parameters of $a = 17.9 \text{ \AA}$, $b = 7.44 \text{ \AA}$, $c = 6.34 \text{ \AA}$, and $a = 90^\circ, b = 90^\circ, c = 90^\circ$. Compared to the structure of large single crystals [24,25], the DPA crystals have a more stretched molecular packing structure. Due to the molecular lattice strain, the distance of p-p stacking

FIGURE

3

Crystal quality of DPA crystal arrays. (a) 2D-GIXRD pattern of DPA crystal arrays. (b) and (c) show the 1D out-of-plane and in-plane profiles, respectively, from the 2D-GIXRD results in a. (d) SEM image of the DPA crystal arrays on a Cu grid (inset is the OM image of the crystal arrays) and (e) the corresponding SAED patterns from different crystals marked in d. Each pattern shows the single-crystalline nature of the DPA crystals. (f) High-resolution AFM image of a DPA crystal. The inset is the corresponding FFT pattern. Molecular packing structures of (g) a large DPA single crystal and (h) a quasi-1D DPA single crystal, as derived from the given data. The d -spacing of the p - p stacking reduced

from 3.12 Å for large single crystals to 3.01 Å for the quasi-1D single crystals, which may be attributable to an oblique molecular packing structure with a tilted angle of the molecular crystal plane.

decreases from 3.12 Å for the large DPA single crystal to 3.01 Å for the quasi-1D DPA single crystal, as indicated in [Fig. 3g](#) and [h](#). In addition, the stretched molecular lattice of the quasi-1D DPA crystals has a remarkably shortened $p-p$ stacking distance, which can potentially increase the charge-transfer integral [\[26\]](#).

The large-area uniform quasi-1D DPA single-crystal arrays with reduced $p-p$ stacking distance show great promise for high performance electronic devices.

It should be noted that two important factors are essential for the growth of the DPA single-crystal arrays. First, the PR stripes are vital to guide the precise positioning of OSSC growth. If a bare SiO_2/Si wafer was used as the growth substrate with other parameters kept constant, irregular needle-like nanoribbons were obtained at uncontrollable locations ([Fig. S16, Supporting Information](#)). Second, the tensile force (F_t) determines the formation of quasi-1D OSSCs in the dip-coating process. Without the external force, 2D micro disks were produced on the PR patterned substrate under the same conditions ([Fig. S17, Supporting Information](#)). Only when the two factors are simultaneously satisfied can the DPA single-crystal arrays be obtained. These experimental results are consistent with theoretical calculations by the Hartman theory, as shown in [Fig. S18, Supporting Information](#).

DPA molecules tend to self-assemble into 2D crystals due to an extensive network of $CAH \cdots p$ interactions existing in the $b-c$ plane of the crystal [\[26\]](#).

Strong charge anisotropy will occur in

these crystals; that is, the 2D crystals possess remarkably different electrical characteristics along different orientations. Therefore, these randomly orientated 2D micro disk-based FETs would unavoidably exhibit obvious device-to-device variation in performance, which is detrimental to their practical applications. However, as a shear strain applies in the $b-c$ plane,

corresponding to the F_t in dip-coating process, 1D growth becomes more favorable (Fig. S18, Supporting Information). DPA nuclei formed at initial growth stage preferred to align along the longest axis, i.e., the [0 0 1] direction, due to the higher shearing force along this direction. The subsequent DPA crystal growth would then occur along this growth orientation, while the growth along other orientations was restricted. Due to the exclusive growth orientation, the electrical characteristics of the quasi-1D crystal arrays are much more uniform than those of 2D crystals, thus guaranteeing the high uniformity and reproducibility of the device performance.

We fabricated bottom-gate FETs based on DPA single-crystal arrays on SiO₂ (300 nm)/Si substrates by depositing MoO_x/Au (15 nm/100 nm) source-drain (S-D) electrodes through a shadow mask. The insets of Fig. 4a show the OM images of the DPA single-crystal array-based FETs. Note that the channel length (L) and full width (W) are 25 and 150 μm , respectively. The effective channel width (W_{ef}) is determined to be 26.4 μm by summing the width of all the crystals in the channel, which is $\sim 17.6\%$ of the full device channel. The transfer and output characteristics of the optimum FET are shown in Fig. 4b and c, respectively. From the transfer characteristics, the field-effect mobility calculated from saturation region reached $39.3 \text{ cm}^2 \text{ V}^{-1} \text{ S}^{-1}$ (on the basis of W_{ef}), with an on/off ratio (I_{on}/I_{off}) of $\sim 10^7$, a threshold voltage (V_T) of -11.6 V and a sub threshold swing of 0.41 V dec^{-1} . The FET also shows a high linear-regime mobility of $30 \text{ cm}^2 \text{ V}^{-1} \text{ S}^{-1}$ with a V_T of -13 V , as shown in Fig. S19, Supporting Information. We note that charge transport in the DPA single crystal arrays shows negligible gate voltage dependence, suggesting that the mobility value extracted from the traditional transistor equations is reliable (Fig. S20, Supporting Information). Additionally, the behavior of the OSSC array-based FETs is highly consistent with the physical model of FET operation (the Shockley model, that is, a FET with a linear $|I_{ds}|^{0.5}$ vs V_g). Therefore, the mobilities in this case can, in principle, be reliably extracted from the slope of

the red line in Fig. 4b [27]. Note that the mobility is nearly 1.7-fold larger than that of self-assembled DPA micro disks [25]. Such high mobility value can be attributed to the uniaxial alignment of the crystals and their lattice-strained packing motif providing efficient charge transport, as revealed by the cross polarized OM, SAED, and 2D-GIXRD characterizations. Moreover, the small hysteresis of the transfer characteristics (Fig. 4b), along with the good on–off cycle stability (Fig. 4d), indicates a low shallow trap density at the semiconductor–dielectric interface as well as the robust molecular packing of the OSSC arrays under the bias stress. Significantly, the FETs exhibit very high device uniformity. A total of 63 devices (7×9 FET arrays) on the same substrate were measured (Fig. 4e) (the corresponding device characteristics are shown in Figs. S21–S24, Supporting Information). Fig. 4f displays a 2D plot of the mobility values of the FETs, and the color intensity represents the measured performance. It is obvious that all the devices in the arrays can successfully operate, and a majority of the devices show similar performance, revealing an average mobility of $30.3 \text{ cm}^2 \text{ V}^{-1} \text{ S}^{-1}$. Furthermore, the standard deviation of mobility of 63 FETs is only $5.36 \text{ cm}^2 \text{ V}^{-1} \text{ S}^{-1}$, showing a small property variation in DPA single-crystal arrays. The distributions I_{on}/I_{off} , V_T , and SS of the 63 FETs are also shown in Fig. S25, Supporting Information, revealing an average I_{on}/I_{off} , V_T , and SS of $\sim 10^7$, -12.5 V , and 0.34 V dec^{-1} , respectively. Table S1 in Supporting Information lists the average mobility and standard deviation of mobility of our DPA single-crystal array-based FETs and other typical ultrahigh-mobility (maximum mobility $> 20 \text{ cm}^2 \text{ V}^{-1} \text{ S}^{-1}$) FETs, including both single-crystal-based and thin-film-based FETs reported in the literature. We note that the average mobility and standard deviation of mobility of the DPA single-crystal array-based FETs are superior to the values of other organic semiconductor based high-mobility FETs [14,15,28,29]. The outstanding device uniformity of the OSSC array-based FETs is attributed to the following reasons: (i) the PR template guarantees uniform crystal growth, leading to the large-area production of DPA crystals with the same geometries, dimensions, and

crystal qualities and (ii) the F_t in the dip-coating process ensures the homogeneous crystal structure of the crystals and thus the high uniformity of the electrical properties of the crystals. Considering that one of the most important applications of the high mobility DPA single-crystal arrays is their use in backplane transistors for next-generation displays, we integrated the DPA single-crystal array-based transistor and a green organic light emitting diode (OLED) on the same glass substrate, forming a pixel circuit for AMOLEDs (Fig. 4g). The optical images in Fig. 4h show that the green OLED could be effectively switched between the ON and OFF state using the OSSC array-based FET.

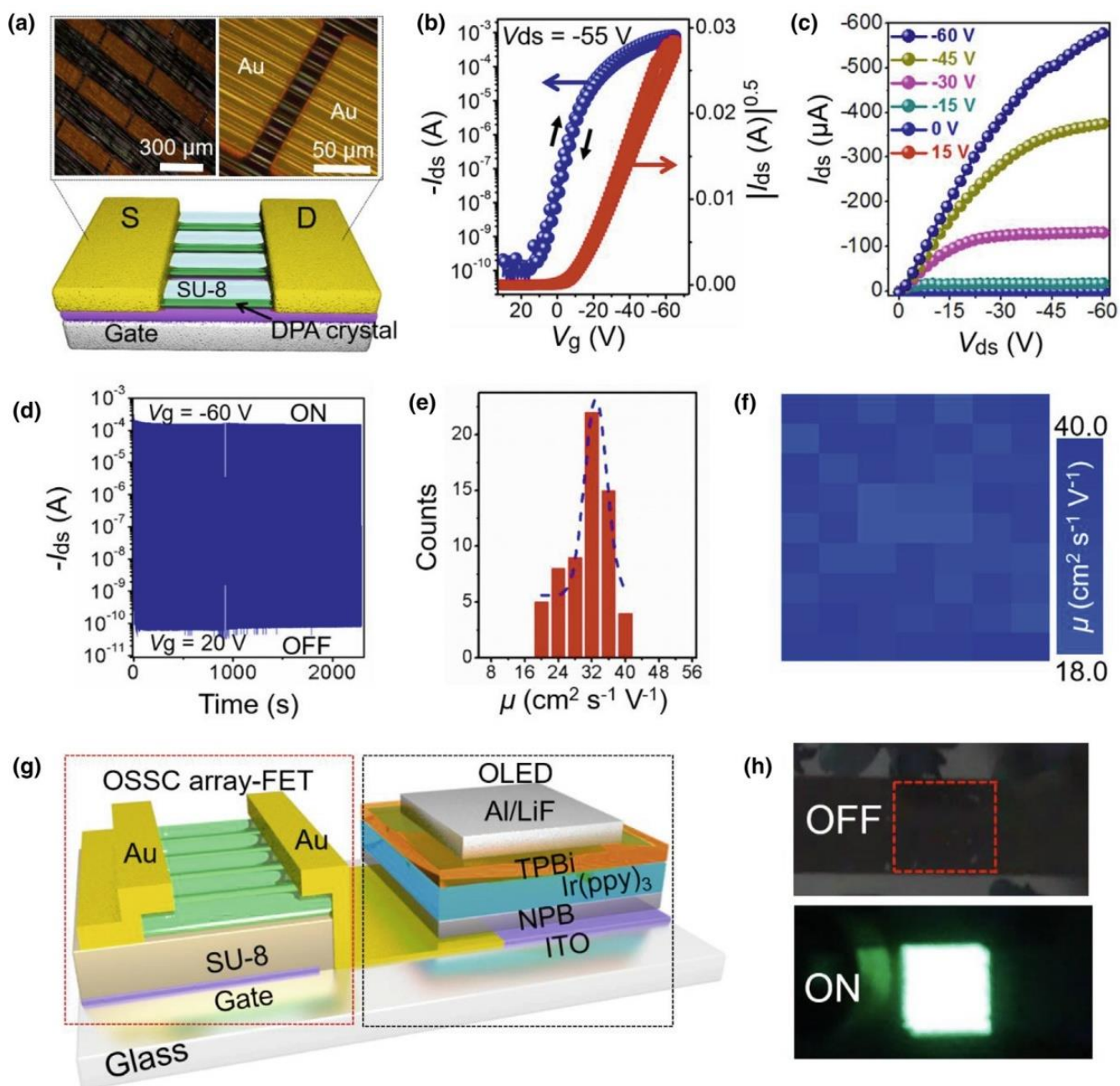

FIGURE 4. DPA single-crystal array-based FETs for AMOLEDs. (a) Schematic representation of the FET configuration and cross-polarized OM images of the DPA crystal array-based FETs. (b and c) The transfer and output characteristics of an optimum FET based on the DPA crystal array. (d) Bias stress stability of the high mobility DPA crystal array-based FET. (e) Histogram of the mobility (μ) of 63 DPA crystal array-based FETs on the same substrate. (f) Distribution of the μ measured from 79 array FETs. (g) Configuration for a pixel circuit of AMOLED that combines a DPA crystal array-based FET and a green OLED. (h) Photographs showing OLED switching between the ON and OFF state by the crystal array-based FET.

Finally, Dif-TES-ADT, C8-BTBT, and TIPS-TAP crystal array based FETs were also fabricated. The typical transfer characteristics of these crystal array-based FETs are shown in [Fig. S26a, Supporting Information](#). The maximum mobilities of the Dif-TESADT, C8-BTBT, and TIPS-TAP crystal arrays were measured to be 7.37, 10.9, and $1.38\text{ cm}^2\text{ V}^{-1}\text{ S}^{-1}$, respectively, which are on par with or even higher than their single-crystalline counterparts [\[18,30,31\]](#). Meanwhile, the average mobilities of the Dif-TESADT, C8-BTBT, and TIPS-TAP crystal arrays are approximately 5.81, 8.67, and $0.98\text{ cm}^2\text{ V}^{-1}\text{ S}^{-1}$, respectively ([Fig. S26b, Supporting Information](#)). All the OSSC array-based FETs fabricated by the CRMS method show superior device performance, suggesting that the CRMS method has general applicability to the growth of OSSC arrays. We note that the mobility values in this work were obtained on the basis of W_{eff} for the FETs, which actually represent the intrinsic transport properties of the organic single crystals. Nevertheless, the mobility value will decrease to $5.3\text{ cm}^2\text{ V}^{-1}\text{ S}^{-1}$ if the full W is taken into account during the mobility estimation. Therefore, for practical device applications, the surface coverage of the organic crystals needs to be further improved. Hopefully, this issue could be lessened by reducing the width of PR stripes and controlling the growth of crystals with suitable width in the channel. On the other hand, further improvement of the device performance could be possible by optimizing the device structures. A limiting factor for the device performance is the use of SiO_2 dielectric. It has been demonstrated that the SiO_2 dielectric with electrochemical active AOH groups can introduce electronic trapping [\[32\]](#), thus leading to degradation of device performance.

Conclusion

In conclusion, we have developed a universal CRMS method that combines photolithography and dip-coating techniques to fabricate highly uniform, aligned OSSC arrays. More specifically, the photolithographic PR template

confines the crystal growth along the lateral sides of the PR stripes, leading to the large-area production of DPA crystals with the same geometries. Meanwhile, the operating tensile force for substrate lift-off in dip-coating process ensures the homogeneous molecular packing of the crystals and thus guarantees their highly uniform electrical properties. Benefiting from the highly uniform crystal and single crystalline nature, FETs based on the DPA crystal arrays show a high average hole mobility of up to $30.3 \text{ cm}^2 \text{ V}^{-1} \text{ S}^{-1}$ with good uniformity among devices. The great potential of the OSSC array-based FETs in the driving circuit for AMOLEDs has further been demonstrated. This method provides a possible way for the realization of highly uniform OSSC arrays with high intrinsic mobility.

Experimental

Fluidic dynamics simulation of the formation of a confined meniscus: The formation of a meniscus in the PR channels was modeled using CFD, which uses numerical methods to solve problems that involve fluid flows.

Materials: DPA and TIPS-TAP were synthesized following the procedure reported by Jie Liu et al. and Qian Miao et al., respectively [24,33]. Dif-TES-ADT and C8-BTBT were purchased from Sigma–Aldrich and used without further purification. A DPA

solution was prepared by dissolving 40 mg of material in DCB solvent (10 mL, HPLC, Sigma–Aldrich) at 120 °C, while Dif-TESADT, C8-BTBT, and TIPS-TAP solutions were prepared by dissolving 30 mg of material in dichloromethane solvent (10 mL, HPLC, Sigma–Aldrich). A negative PR (SU-8, Gersteltec Sarl, 1040) was used in the photolithography patterning process.

Preparation of pre-patterned substrates: Highly doped n-type SiO_2/Si (resistivity $<0.02 \text{ X cm}$, with a 300 nm thermally grown SiO_2 gate dielectric layer) substrates were used in this research. The substrates were first soaked in 90 °C H_2SO_4 for 2 h and then ultrasonically cleaned several times in acetone, isopropanol, and

deionized water in sequence for 10 min. After drying with a stream of nitrogen, the substrates were further treated by an oxygen plasma cleaner (PVA, Ion 40) at 100 W for 300 s. Photolithography on the SiO_2/Si substrates was performed with a mask aligner (Karl Suss, MJB4) using SU-8 PR according to the following steps. First, the PR was coated on the substrate at 3500 r/min for 35 s, and then, the substrate was baked at 120 °C for 5 min. Second, photolithography on the PR was performed by exposing the substrate to UV irradiation for 1.8 s using a mask. The PR was developed in developer for 20 s to obtain the PR patterns. Finally, the patterned SU-8 PR was cured by exposure to UV irradiation for 30 s.

Growth of OSSC arrays: In a typical growth process, the prepatterned PR substrate was immersed in the DPA/DCB solution (4 mg/mL) at 120 °C, and then, the substrate was lifted-off by a stepped-motor at a steady speed. In addition to DPA crystal arrays, Dif-TES-ADT, TIPS-PEN and TIPS-TAP quasis-1D single crystal arrays were also prepared by immersing the prepatterned PR substrates in their dichloromethane solutions and lifting off at 80 1m/s , 300 1m/s , 60 1m/s , and 80 1m/s , respectively.

Characterizations of the aligned OSSC arrays: The crystal arrays were characterized using a cross-polarized OM (Leica DM4000M). SEM (Carl Zeiss, Supra 55) and AFM (Veeco, MultiMode V) were used to characterize the morphologies, and TEM (FEI, Tecnai G2 F20) was used to characterize the crystalline quality of the aligned crystal arrays. The 2D-GIXRD measurements were performed on the BL14B1 beam line (energy = 10 keV) at the Shanghai Synchrotron Radiation Facility. The sample-to-detector distance (SDD) was 340 mm , and the diffraction patterns were mostly acquired for 90 s with a two-dimensional charge-coupled device (2DCCD) detector. The data were distortion-corrected (theta-dependent image distortion introduced by planar detector surface) before performing quantitative analysis on the images. Numerical integration of the diffraction peak areas was performed with the software Fit2D.

Fabrication process and electrical measurements of the OSSC array based FETs:

Source-drain electrodes were patterned by placing a shadow mask that consisted of flimsy metal wires on top of the crystal arrays and thermally evaporating (Kurt J. Lesker, NANO36) 15 nm/100 nm MoO_x/Au on top. The evaporation rate was maintained at $\sim 0.45 \text{ Å s}^{-1}$. The channel length and effective width of the mask were 25 μm and 26.4 μm , respectively. Electrical measurements were performed under air environment using a Keithley 4200-SCS semiconductor analyzer.

References

- [1] B. Fraboni et al., *Adv. Funct. Mater.* 26 (14) (2016) 2229. [2] J. Wu et al., *Adv. Mater.* 29 (14) (2017) 1606101.
- [3] V.C. Sundar et al., *Science* 303 (5664) (2004) 1644.
- [4] M.A. Reyes-Martinez et al., *Nat. Commun.* 6 (2015) 6948. [5] Y. Wu et al., *Adv. Mater.* 28 (11) (2016) 2266.
- [6] L. Jiang et al., *Adv. Mater.* 20 (14) (2008) 2735.
- [7] C. Reese, Z.N. Bao, *Mater. Today* 10 (3) (2007) 20.
- [8] A. Yamamura et al., *Sci. Adv.* 4 (2018) 5758.
- [9] J. Mei et al., *J. Am. Chem. Soc.* 135 (18) (2013) 6724.
- [10] B. Su et al., *Chem. Soc. Rev.* 41 (23) (2012) 7832.
- [11] H.Y. Li et al., *J. Am. Chem. Soc.* 134 (5) (2012) 2760.
- [12] W. Deng et al., *Adv. Mater.* 27 (45) (2015) 7305.
- [13] K.S. Park et al., *Adv. Funct. Mater.* 23 (38) (2013) 4776.
- [14] Y.B. Yuan et al., *Nat. Commun.* 5 (2014) 3005.
- [15] H. Minemawari et al., *Nature* 475 (7356) (2011) 364.
- [16] H. Yang, J.H. Horst, *New Perspectives on Mineral Nucleation and Growth*, Springer, Cham, 2017.
- [17] R. Janneck et al., *Adv. Mater.* 28 (36) (2016) 8007. [18] J. Chang et al., *Adv. Mater.* 25 (44) (2013) 6442.
- Materials Today d Volume xxx, Number xx d xxxx 2018 [19] S. Galindo et al., *Adv. Funct. Mater.* 27 (25) (2017) 1700526.

- [20] X.D. Gu et al., Nat. Commun. 9 (2018) 534.
- [21] J. Xu et al., Phys. Rev. Lett. 96 (6) (2006) 066104.
- [22] J.P. Burelbachi et al., J. Fluid Mech. 195 (1988) 463. [23] A. Kim et al., Adv. Mater. 25 (43) (2013) 6219.
- [24] J. Liu et al., Chem. Commun. 51 (59) (2015) 11777.
- [25] J. Liu et al., Nat. Commun. 6 (2015) 10032.
- [26] G. Giri et al., Nature 480 (7378) (2011) 504.
- [27] H.H. Choi et al., Nat. Mater. 17 (1) (2017) 2.
- [28] D.Y. Ji et al., J. Am. Chem. Soc. 139 (7) (2017) 2734.
- [29] H. Tseng et al., Adv. Mater. 26 (19) (2014) 2993.
- [30] O.D. Jurchescu et al., Chem. Mater. 20 (21) (2008) 6733. [31] P.J. Diemer et al., Appl. Phys. Lett. 107 (10) (2015) 103303.
- [32] D.Q. Liu et al., Angew. Chem. Int. Ed. 52 (24) (2013) 6222.

ФИО авторов: *Bobur Abdusattarov Abdikamolovich*

Samarkand State University, 140104, Uzbekistan.

Ahmad Yaxshimurodov Asror o'g'li

Secondary school №16 of the Department of Public Education of Pstdargom district, Samarkand region.

Eldor Turdiyev Nasriddinovich

Secondary school №126 of the Department of Public Education of Pstdargom district, Samarkand region

Azimjon Hamdamov Muzaffar o'g'li

Tashkent Institute of Irrigation and Agricultural Mechanization Engineers Bukhara branch, 200100, Uzbekistan.

Название публикации: «DETERMINATION OF THE THERMAL DIFFUSIVITY OF AQUEOUS SOLUTIONS OF METHANOL IN AN EXTENDED RANGE OF TEMPERATURE BY A LASER-INDUCED THERMAL GRATING TECHNIQUE»

Abstract: Experimental thermal diffusivity data are presented for aqueous solutions of methanol in the temperature range 295 – 335 K. The thermal diffusivity measurements were performed using a laser-induced thermal grating technique at atmospheric pressure. The aqueous solutions studied have weight fractions of 20, 40, 60, and 80% methanol. Because of the small temperature rise ($\Delta T < 0.2$ K) in the thin sample (sample thickness $d = 0.5$ mm) during the measurements and the very short measuring time of a few milliseconds, the influence of free convection is negligible. The results converted to thermal conductivity show very good agreement with the experimental data in the literature.

Keywords: *aqueous solutions, diffraction, laser-induced thermal grating, methanol, mixtures, thermal conductivity, thermal diffusivity*

INTRODUCTION

For many technical processes, the exact knowledge of transport properties is very important whenever heat transfer must be evaluated. However, there are many fluids and fluid mixtures for which few accurate transport property data exist [1]. As working fluids, aqueous solutions of alcohols are widely used in the chemical and foodstuffs industries. But their thermal diffusivity and conductivity have rarely been studied experimentally. Assal et al. [2] measured the thermal conductivity of the mixtures of alcohols with water with a hot-wire technique at atmospheric pressure and in the temperature range 300-345 K.

This paper describes an experimental investigation of the thermal diffusivity of aqueous solutions of methanol at atmospheric pressure and over an extended range of temperature, from 295 to 335 K. The measurements were carried out using a laser-induced thermal grating technique, which is an absolute optical method and can be applied to all transparent or semitransparent liquids and their mixtures.

MEASUREMENT TECHNIQUE AND EXPERIMENTAL APPARATUS

The theory and the experimental setup of the laser-induced thermal grating technique have been described in detail in the literature [3-7]. Figure 1 shows the principle of this measurement technique.

A pulsed laser beam of wavelength $\lambda_h = 488 \text{ nm}$ is split into two beams of equal intensity with a beamsplitter. Subsequently, the two beams intersect each other at an angle θ in the sample of thickness d and generate a spatially periodic intensity distribution during a light pulse ($0 < t < t_h$). By absorbing the light intensity, a spatially modulated, time - dependent temperature field (i.e., a transient thermal grating) is induced that corresponds to the intensity distribution in the interference

region. After a heating light pulse ($t > t_h$), the thermal grating decays due to heat conduction in the sample. For $t > t_h$, one obtains the temperature fluctuation in the modulation direction of temperature (x direction)

$$\delta T(x, t) = \Delta T(t) \cos qx = \Delta T(t_h) \exp[-(t - t_h)/\tau] \cos qx, \quad (1)$$

where $\Delta T(t)$ is the maximum amplitude of the transient periodic temperature field, $\Delta T(t_h)$ the value of $\Delta T(t)$ at $t = t_h$, τ , the relaxation time of $\Delta T(t)$, and q the modulus of the grating vector,

$$q = 2\pi/\Lambda \quad (2)$$

For

$\theta < 1$, the grating constant

Λ

can be determined by the equation

$$\Lambda = \frac{\lambda_h}{2 \sin(\theta/2)} \quad (3)$$

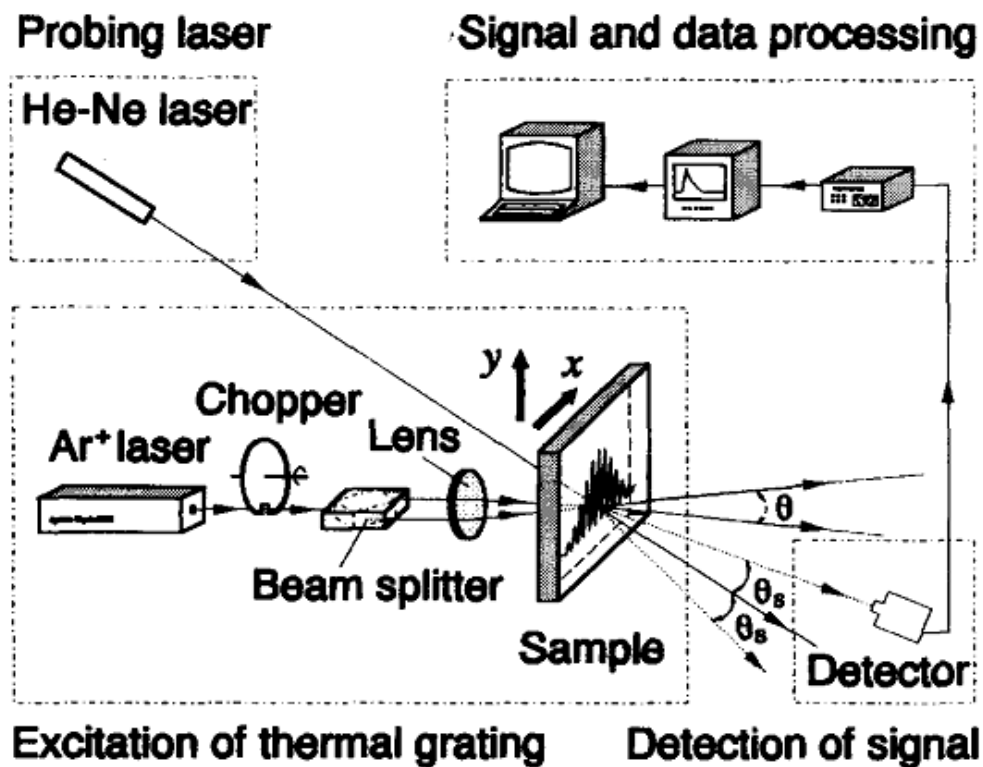

Figure 1. Schematic of the laser-induced thermal grating technique.

Λ is typically about 50 μm , which corresponds to an intersection angle of about 0.55°

Because of the volume thermal expansion of the sample the thermal grating causes a grating-like modulation sample, of refractive index $\Delta n(t) = (\partial n / \partial T) \Delta T(t)$, which acts as an optical phase grating and can thus be detected with a probing laser beam of wavelength $\lambda_p = 632.8 \text{ nm}$. According to diffraction theory [6-8], the intensity of the first-order diffracted beam, $I_1(t)$, is proportional to the square of the maximum phase variation of the grating, $\Phi_m(t)$, which is written as

$$\Phi_m(t) = \frac{2\pi d \Delta n(t)}{\lambda_p} = \frac{2\pi d}{\lambda_p} \left(\frac{\partial n}{\partial T} \right) \Delta T(t) \quad (4)$$

Therefore, the time dependence of the diffracted intensity $I_1(t)$ after the heating

$$\text{pulse is } I_1(t) \propto e^{-2t/\tau} \quad (5)$$

The thermal diffusivity a is then determined as

$$\alpha = 1/q^2 \quad (6)$$

In the present measurement, the modulus q of the grating vector is determined by measuring the diffraction angle θ_s instead of the intersection angle of the two heating beams, θ [9]:

$$q = \frac{2\pi}{\lambda_p} \sin \theta_s \quad (7)$$

Due to optical imperfections (e.g., Gaussian intensity distribution of heating beams and focusing), the diffracted light signal has a narrow distribution centered at $q = (2\pi/\lambda_p) \sin \theta_s$ [7]. In order to determine the diffraction angle θ_s accurately, a measuring setup was developed (Fig. 2), with which the intensity distributions of diffracted beams of +1 and -1 order can be measured with the photomultiplier tube. The distance between the two peaks of the intensity distributions ΔX is then determined by a computer (Fig. 3). Therefore, we can calculate the diffraction angle θ_s from the geometrical relationship, and the modulus q of the grating vector can be determined using Eq. (7). The accuracy of the determination of θ_s and q in this manner is estimated to be better than $\pm 0.55\%$ [9].

In order to determine the relaxation time τ , the first-order diffracted intensity $I_1(t)$ is detected in the homo-dyne scheme by the photomultiplier tube exactly at the measured diffraction angle θ_s . The output signal $u(t)$ from the photomultiplier tube is

then amplified and recorded by the transient recorder. The acquired data are fitted to the following equation with the least-squares method to obtain the relaxation timer:

$$I_1(t) \propto v(t) = Ae^{-2t/\tau} + C \quad (8)$$

which can be measured with a photomultiplier tube (PMT) and a transient recorder. As a result, the time constant $\sim \tau/2$ can be evaluated with which the intensity $I_1(t)$ decays exponentially.

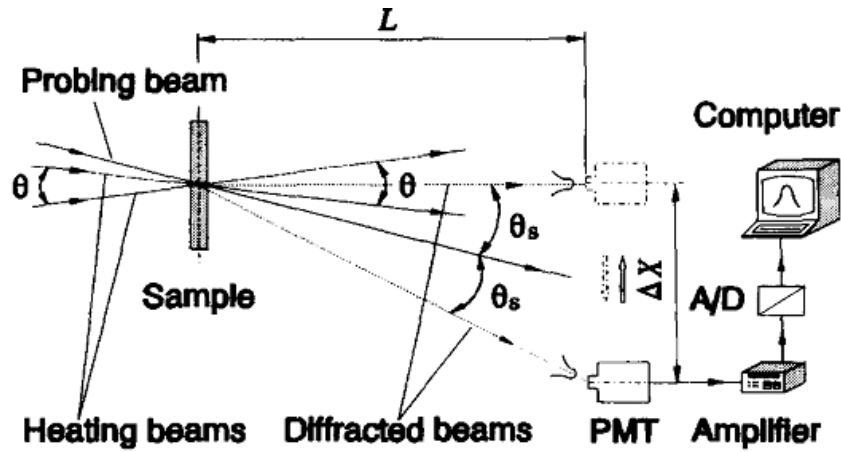

Figure 2. Measurement of scattering angle θ_s .

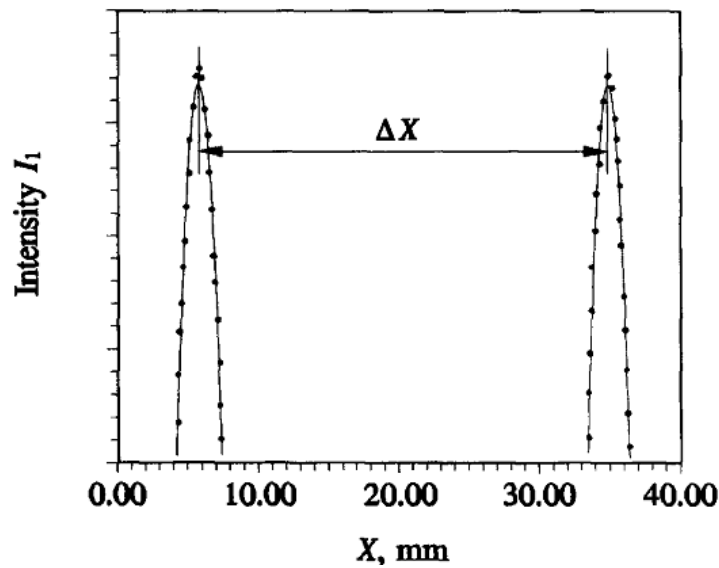

Figure 3. Measured diffracted intensity distributions of +1 and - 1 order to determine the diffraction angle θ_s .

$$a = \frac{1}{\tau_c [(2\pi/\lambda_p) \sin \theta_s]^2} \quad (9)$$

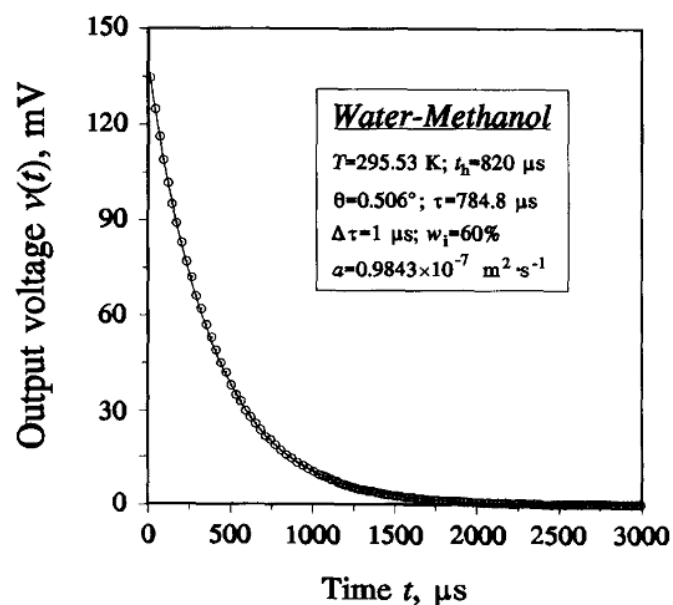

Figure 4. Typical diffracted signal [output voltage $v(t)$ from the PMT] for a mixture of water with 60% methanol (weight fraction $w_i=60\%$) at 295.53 K. The circled dots represent experimental data; the line is the exponential least-squares fit to Eq. (8) with relaxation time τ .

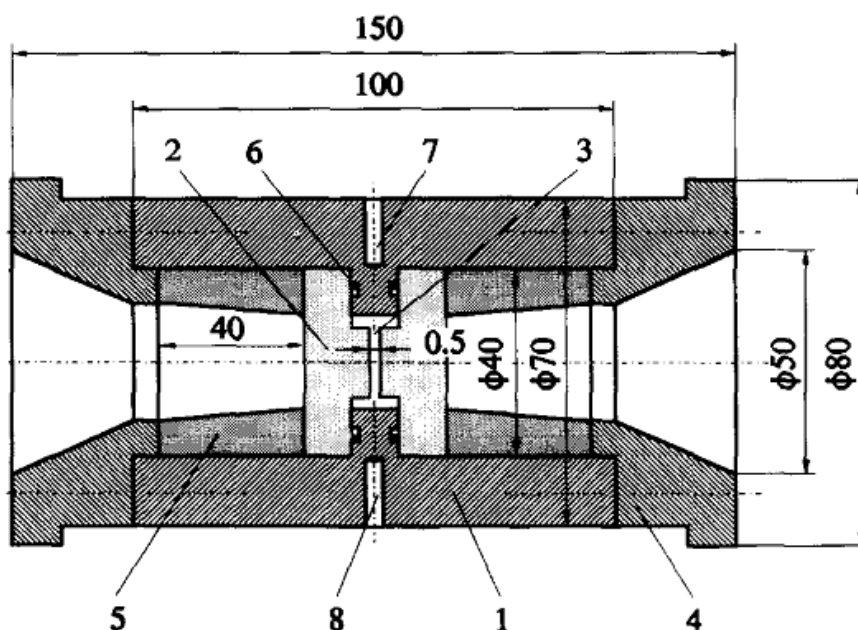

Figure 5. Schematic of the test cell. 1, Cylinder of stainless steel; 2, glass window; 3, liquid volume; 4, mounting ring; 5, connecting piece; 6, O-ring of EPDM 211-70; 7, 8, bores for Pt-100 resistance thermometers.

RESULTS AND DISCUSSION

Using the laser-induced thermal grating technique, the thermal diffusivity of aqueous solutions of methanol has been measured at atmospheric pressure and in an extended range of temperature, 295-335 K. The measurement results are listed in Table 1.

Table1. Results for Thermal Diffusivity of Aqueous Solutions of Methanol as a Function of Temperature and Weight Percent Methanol at Atmospheric Pressure

<i>Weight Percent Methanol</i>							
20%		40%		60%		80%	
<i>T</i> (K)	<i>a</i> (10 ⁻⁷ m ² /s)	<i>T</i> (K)	<i>a</i> (10 ⁻⁷ m ² /s)	<i>T</i> (K)	<i>a</i> (10 ⁻⁸ m ² /s)	<i>T</i> (K)	<i>a</i> (10 ⁻⁸ m ² /s)
295.44	1.193	295.56	1.068	295.53	9.843	295.34	9.856
300.34	1.215	300.25	1.072	300.42	9.812	300.41	9.776
305.15	1.219	305.20	1.090	305.13	9.741	305.29	9.771
310.06	1.229	309.99	1.107	309.87	9.710	310.03	9.711
314.74	1.248	314.84	1.108	314.72	9.682	314.82	9.614
319.62	1.272	319.64	1.125	319.95	9.593	319.77	9.581
324.54	1.284	324.49	1.137	324.38	9.581	324.54	9.567
329.31	1.290	329.92	1.145	329.79	9.528	329.41	9.520
334.02	1.312	333.92	1.146	334.10	9.450	334.24	9.421

which are caused by deviations from one - dimensional heat conduction, and cancel these errors from the measured thermal diffusivity value. The relaxation time of the first-order diffracted intensity r and the modulus q of the grating vector can be determined to accuracies of about 1 % and $\pm 0.55\%$, respectively. Hence, the accuracy of the measurements of thermal diffusivity is estimated to be about $\pm 1.5\%$ [9, 11, 12]. As shown in Table 1, the thermal diffusivity of aqueous solutions of methanol tends to increase with increasing temperatures when the weight fraction of water in the solutions is greater than that of methanol. For solutions with 60% and 80% methanol, thermal diffusivity decreases with increasingly higher temperature. The temperature dependence of the thermal diffusivity of aqueous solutions of methanol on the weight fraction of methanol can be explained with the fact that the thermal diffusivity of pure methanol decreases with increasing temperatures. In comparison, thermal diffusivity of water has a tendency to increase in the temperature range 295 - 335 K when temperature T increases [13].

As there have been no experimental data on the thermal diffusivity of aqueous solutions of methanol reported up to now, we found the density and the specific heat capacity data available in [15, 16] and calculated the thermal conductivity of aqueous solutions of methanol using the thermal diffusivity data in Table 1. From Figs. 6 and 7, the derived thermal conductivity values show very good agreement with the experimental results of [2, 15]. The deviations of the derived thermal conductivity values from the data in [2, 15] are within + 3%.

PRACTICAL SIGNIFICANCE/USEFULNESS

For many technical processes, knowledge of the thermal conductivity or thermal diffusivity of liquids is highly important. However, few exact experimental data for these properties are available because of difficulties of conventional measurement techniques such as heat losses and we get the values of the coefficients c_0 and c_1 for the aqueous solutions of methanol by the method of least squares and show them with their variances, the statistical deviations, and correlation coefficients of the fits in Table 2.

w_i^a	c_0 (10^{-7} m ² /s)	c_1 (10^{-10} m ² /s · K)	σ (%)	r
20%	0.299 ± 0.047	3.025 ± 0.150	± 0.56	0.991
40%	0.417 ± 0.044	2.205 ± 0.141	± 0.53	0.986
60%	1.276 ± 0.013	-0.985 ± 0.043	± 0.16	0.993
80%	1.294 ± 0.021	-1.047 ± 0.065	± 0.25	0.987
100%	2.030 ± 0.061^b	-3.487 ± 0.194^b	$\pm 0.73^b$	0.989 ^b

Table2. Results for the Least-Squares Fit of Thermal Diffusivity of Aqueous Solutions of Methanol as a Function of Temperature

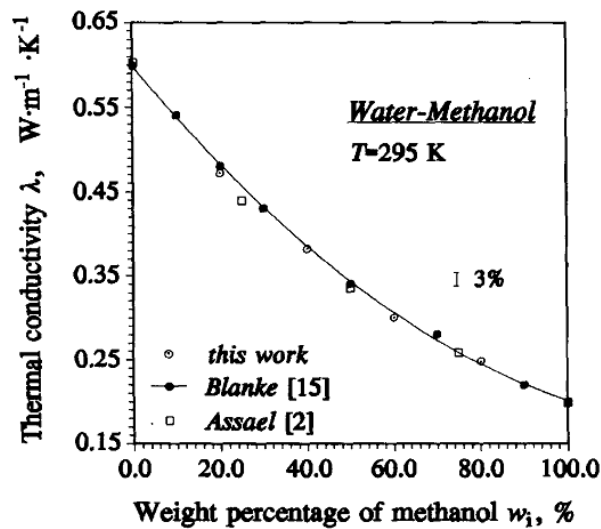

Figure 6. Thermal conductivity λ of aqueous solutions of methanol at 295 K as a function of weight percent w_i of methanol.

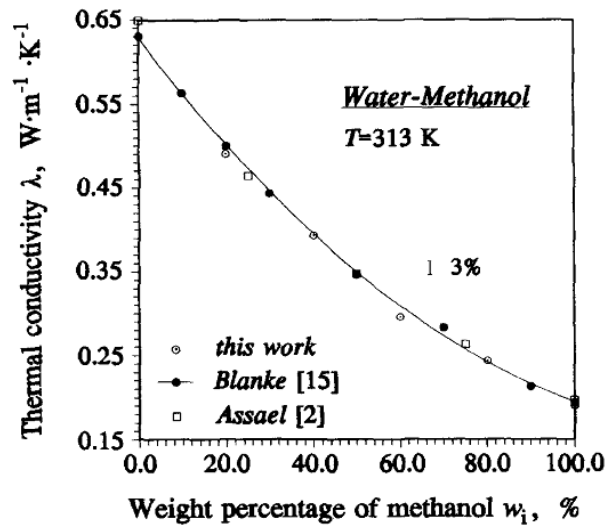

Figure 7. Thermal conductivity λ of aqueous solutions of methanol at 313 K as a function of weight percent w_i of methanol.

The convective and radiative contributions to the heat transfer in the sample. Photon correlation spectroscopy (PCS, dynamic Rayleigh scattering) can be used to measure the thermal diffusivity of transparent, pure liquids and their binary mixtures, avoiding all the problems of conventional measurement techniques. However, it was found that sub-stances like water and aqueous solutions, whose Landau - Placzek ratio is very large, cannot be investigated by PCS because of a large Brillouin contribution [7, 17]. The laser-induced thermal grating technique can be used for accurate determination of the thermal diffusivity of liquids. Using the relationship $\lambda = \alpha \rho c_p$, the thermal conductivity can be calculated, provided the values for α and c_p are available.

Compared with other optical methods, for example, PCS, this technique has the advantage that it can be applied to all transparent or semitransparent liquids and liquid mixtures. In particular, its application to high-temperature molten salts and anisotropic materials (e.g., flowing polymer melts) is most promising. In the measurement, only a very small sample volume is necessary (a few cubic millimeters), and the measuring time is very short (a few milliseconds). Because of the small temperature rise ($\Delta T < 0.2 \text{ K}$) in the sample during the measurements and the very short measuring time, the influence of convective heat transfer is negligible. Moreover, this measurement technique produces absolute values without calibration procedures. Hence, the laser-induced thermal grating technique is suitable for accurate, rapid determination of the thermal diffusivity of liquids over an extended temperature range.

CONCLUSIONS

The thermal diffusivity of aqueous solutions of methanol has been measured at atmospheric pressure and in an extended range of temperature from 295 to 335 K. The measurements were carried out using a laser-induced thermal grating technique, which is an absolute method and can be applied to all liquids and their mixtures. The derived thermal conductivity values from the measured thermal diffusivity, the density, and the available specific heat capacity data show very good agreement, within $\pm 3\%$, with previous experimental results.

NOMENCLATURE

- α thermal diffusivity, m^2/s
- A amplitude of the diffracted signal, V
- c_0 coefficient, dimensionless
- c_1 coefficient, dimensionless
- C_p isobaric specific heat, $\text{J}/(\text{kg} \cdot \text{K})$
- C background of the signal, V
- d sample thickness, m

I_1 intensity of the first-order diffracted beam, W / m^2

n refractive index, dimensionless

q modulus of the grating vector, m^{-1}

r correlation coefficient, dimensionless t time, s

t_h heating pulse duration, s

T temperature, K

V voltage, V

W_1 weight percentage, %

X coordinate direction, m

Greek Symbols

$\Delta n(t)$ modulation of refractive index, dimensionless

$\Delta T(t)$ amplitude of the transient periodic temperature field, K

ΔX distance between the two peaks of the diffracted intensity distributions, m

$\Delta\tau$ sample time, s

θ intersection angle, deg

θ_s diffraction angle, deg A grating constant, m

Λ thermal conductivity, $W / (m \cdot K)$

λ_h wavelength of heating laser beam, m

λ_p wavelength of probing laser beam, m

ρ density, kg / m^3

σ statistical deviation, %

τ relaxation time, s

ϕ_m maximum phase variation of the grating, dimensionless

REFERENCES

1. Wakeham, W. A., Nagashima, A., and Sengers, J. V., *Experimental Thermodynamics*, Vol. III, *Measurement of the Transport Properties of Fluids*, Blackwell, Oxford, UK, 1991.
2. Assael, M. J., Charitidou, E., and Wakeham, W. A., Absolute Measurements of the Thermal Conductivity of Mixtures of Alcohols with Water, *Int. J. Thermophys.* 10(4), 793-803, 1989.
3. Eichler, H. J., Salje, G., and Stahl, H., Thermal Diffusion Measurements Using Spatially Periodic Temperature Distributions Induced by Laser Light, *J. Appl. Phys.* 4(12), 5383-5388, 1973.
4. Pohl, D. W., Schwarz, S. E., and Irniger, V., Forced Rayleigh Scattering, *Phys. Rev. Lett.* 31(1), 32-35, 1973.
5. Urbach, W., Hervet, H., and Rondelez, F., Thermal Diffusivity Measurements in Nematic and Smectic Phases by Forced Rayleigh Light Scattering, *Mol. Cryst. Liq. Cryst.* 46, 209-221, 1978.
6. Nagasaka, Y., Hatakeyama, T., Okuda, M., and Nagashima, A., Measurement of Thermal Diffusivity of Liquids by the Forced Rayleigh Scattering Method: Theory and Experiment, *Rev. Sci. Instrum.* 59(7), 1156-1168, 1988.
7. Wu, G., Fiebig, M., and Wang, J., Determination of the Thermal Diffusivity of Liquids by Laser Induced Thermal Grating, *Fluid Phase Equil.* **88**, 239-249, 1993.
8. Eichler, H. J., Günter, P., and Pohl, D. W., *Laser-Induced Dynamic Gratings*, Springer-Verlag, Berlin, 1986.
9. Wang, J., *Messung der Temperaturleitfähigkeit von Flüssigkeiten mittels laserinduzierter thermischer Gitter* Fortschritt-Berichte VDI, VDI-Verlag, Düsseldorf, 1995.
10. Brunner, W., and Junge, K., *Lasertechnik, Eine Einführung*, 4th ed., VEB Fachbuchverlag, Leipzig, 1989.

11. Wang, J., Fiebig, M., and Wu, G., Numerical Simulation and Error Analysis for Thermal Diffusivity Measurements Using Laser Induced Thermal Grating Technique, *Int. J. Thermophys.* 17(2), 329-349, 1996.
12. Wang, J., and Fiebig, M., Measurement of Thermal Diffusivity of Aqueous Solutions of Alcohols by a Laser Induced Thermal Grating Technique, *Int. J. Thermophys.* 16(6), 1353-1361, 1995.
13. VDI-Gesellschaft Verfahrenstechnik und Chemieingenieurwesen (GVC), *VDI-grdrmeatlas* VDI-Verlag, Diisseldorf, 1991.
14. Wang, J., and Fiebig, M., Bestimmung der Temperaturleit-f~ihigkeit von Toluol und Methanol mittels laserinduzierter ther-mischer Gitter, *Heat Mass Transfer* 31, 83-87, 1995.
15. Blanke, W., *Thermophysikalische Stoffgr6ssen*, Springer-Verlag, Berlin, 1989.
16. Perry, R. H., and Green, D., *Perry's Chemical Engineers' Hand-book*, 6th ed., McGraw-Hill, New York, 1984.
17. Hinz, B., Simonsohn, G., Hendrix, M., Wu, G., and Leipertz, A., The Superposition of Rayleigh and Brillouin Radiation in Photon-Correlation Spectroscopy of Liquids, *J. Mod. Opt.* 34(8), 1093-1106, 1987.

ФИО авторов: *X.I.To'liyev*

Muhammad al-Xorazmiy nomidagi TATU Nukus filiali assistent o'qituvchisi

J.M. Allayarov

Muhammad al-Xorazmiy nomidagi TATU Nukus filiali talabasi

B.K. Turemuratova

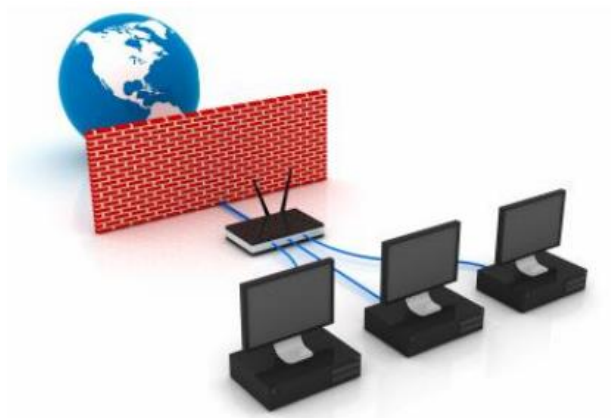
Muhammad al-Xorazmiy nomidagi TATU Nukus filiali talabasi

Название публикации: «TARMOQLARARO EKRANLARNING AXBOROT XAVFSIZLIGINI TA'MINLASHDAGI AHAMIYATI»

Hozirgi axborot davrida hech bir sohani internetsiz tasavvur qilish qiyin. Sababi hozirgi kunda axborotlarni almashishning asosiy vositasi internet tarmog'i hisoblanadi. Tabiiyki internet tarmog'i rivojlanib, ma'lumotlarni internetda almashish ommalashgani sari internet xavfsizlikni ta'minlashni dolzarb masalaga aylanib bormoqda. Chunki, Internetning imkoniyatlaridan foydalanib, buzg'unchilar o'zining g'arazli niyatlarini global masshtabda olib borishi mumkin bo'lmoqda. Bu esa internet tarmog'i xavfsizligini yanada kuchaytirishni taqozo etmoqda. Hozirgi kunda internet tarmog'i xavfsizligini ta'minlash maqsadida har xil dasturiy vositalar va har xil texnologiyalar o'ylab topilmoqda. Ana shunday dasturiy vositalardan biri bu tarmoqlararo ekran hisoblanadi.

Tarmoqlararo ekranlar garchi korxona lokal tarmog'i ulangan korporativ intratarmog'idan qilinuvchi hujumlardan himoyalashda ishlatilishi mumkin bo'lsada, odatda ular korxona ichki tarmog'ini global tarmoq xavflaridan ham himoyalaydi. Aksariyat tijorat tashkilotlari uchun tarmoqlararo ekranlarning o'rnatilishi ichki tarmoq xavfsizligini ta'minlashning zaruriy sharti hisoblanadi.

Ruxsat etilmagan tarmoqlararo foydalanishga qarshi ta'sir ko'rsatish uchun tarmoqlararo ekran ichki tarmoq hisoblanuvchi tashkilotning himoyalalanuvchi tarmog'i va tashqi g'anim tarmoq orasida joylanishi lozim (1-rasm) va bu tarmoqlar orasidagi barcha aloqa faqat tarmoqlararo ekran orqali amalga oshirilishi lozim.

1-rasm. Tarmoqlararo ekranni ulash sxemasi

Tarmoqlararo ekran quyidagi to'rtta vazifani bajaradi:

- ma'lumotlarni filtrlash;
- ekranlovchi agentlardan foydalanish;
- manzillarni translyasiyalash;
- hodisalarni qayd qilish.

Tarmoqlararo ekranning asosiy vazifasi (kirayotgan yoki chiqayotgan) trafikni filtrlashdan iborat. Korporativ tarmoqning himoyalanganlik darajasiga qarab filtrlashning turli qoidalari o'rnatilishi mumkin. Filtrlash qoidalari filtrlar ketma-ketligini tanlash orqali amalga oshiriladi. Ushbu filtrlar o'zidan keyingi filtrga yoki protokol sathiga ma'lumotlarni uzatilishiga ruxsat beradi yoki taqiqlaydi.

Tarmoqlararo ekran filtrlashni kanallar, tarmoqlar, transport va amaliy sathlarda amalga oshiradi. Ekran qancha ko'p sathni o'z ichiga olsa, shuncha takomillashgan hisoblanadi.

Tarmoqlararo ekranning manzillarni translyasiyalash funksiyasi haqiqiy ichki manzillarni tashqi abonentlardan yashirish uchun mo'ljallangan. Bu tarmoq topologiyasini yashirish va agar himoyalangan tarmoq uchun yetarli miqdorda manzillar ajratilmagan bo'lsa, yanada ko'proq sondagi manzillardan foydalanishga imkon yaratadi.

Tarmoqlararo ekran maxsus jurnallarda hodisalarni qayd qilib boradi. Biror aniq talab bo'yicha ekranni sozlash orqali jurnallarni yuritish imkoniyati nazarda tutilgan.

Yozuvlar tahlili o'rnatilgan qoidalarini buzishga bo'lgan buzg'unchilarning urinishlarini qayd qilish va ularni aniqlash imkonini beradi.

Tarmoqlararo ekranlarga quyidagi zamonaviy talablar qo'yiladi:

1. Asosiy talablar - bu ichki tarmoqning xavfsizligini ta'minlash va tashqaridan ulanishlar va aloqa seanslarini to'liq nazorat qilish.
 2. Ekranlovchi tizim tashkilotning xavfsizlik siyosatini oddiy va to'liq yuritish uchun quvvatli va moslanuvchan boshqarish vositalariga ega bo'lmog'i darkor.
 3. Tarmoqlararo ekran lokal tarmoq foydalanuvchilariga sezdirmasdan ishlashi va ular tomonidan ruxsat etilgan amallarni bajarishlariga xalaqit bermasligi lozim.
 4. Tarmoqlararo ekran ko'p miqdordagi murojaatlar bilan blokirovka qilib qo'yishni va ishdan chiqishining oldini olish uchun, uning prosessori tez ishlay olish, pik rejimlarida kiruvchi va chiquvchi oqimlarni etarli darajada samarali qayta ishlay olishga ulgurishi lozim.
 5. Xavfsizlikni taminlash tizimi har qanday tashqi noqonuniy ta'sirlardan himoyalangan bo'lishi lozim, chunki bu ta'sirlar tashkilotning konfedensial ma'lumotlarini ochish kaliti bo'lishi mumkin.
 6. Ekranni boshqaruv tizimi olisdagi filiallar uchun ham yagona xavfsizlik siyosatini yuritishni markazlashgan holda ta'minlash imkoniyatiga ega bo'lmog'i lozim.
 7. Tarmoqlararo ekran foydalanuvchilarning tashqi ulanishlari orqali foydalanishga ruxsat berishning mualliflashtirish vositalariga ega bo'lmog'i kerak. Bu tashkilot xodimlarini xizmat safarida ham tarmoqdan foydalanishlariga imkon yaratadi.
- Taqsimlangan tarmoqlararo ekranlar, an'anaviy tarmoqlararo ekranlardan farqli ravishda, qo'shimcha dasturiy ta'minot bo'lib, xususan korporativ serverlarni, masalan Internet-serverlarni ishonchli himoyalashi mumkin. Korporativ tarmoqni himoyalashning oqilona yechimi - himoyalash vositasini u himoya qiluvchi serveri bilan bir platformada joylashtirishdir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. G'aniev S.K., Karimov M.M., Tashev K.A. Axborot xavfsizligi: Axborot kommunikasion tizimlar xavfsizligi – T.: —ALOQACHI, 2008

2. Karimov I.M. Axborot xavfsizligi asoslari – T.: O'zbekiston Respublikasi IV Akademiyasi
3. Варлатая С.К., Стаханова М.В. Программно-аппаратная защита информации: учеб. пособие – Владивоцок: Издательство ДВГТУ, 2007.
4. Зима В., Молдовян А., Молдовян Н. «Безопасность глобальных сетевых технологий». - 2-е изд.; «БХВ-Петербург», 2003

ФИО автора: Сагдуллаева Хилола Мирхалиловна

Преподаватель русского языка высшего

военного образовательного учреждения

Республики Узбекистан, г. Ташкент

Название публикации: «МЕТОДИКА ОПОРНОЙ ТЕХНОЛОГИИ ПРИ ОБУЧЕНИИ РУССКОМУ ЯЗЫКУ КАК ИНОСТРАННОМУ (НА ПРИМЕРЕ РАЗРАБОТКИ ФРАГМЕНТА ЗАНЯТИЯ НА ТЕМУ «ПРОШЕДШЕЕ ВРЕМЯ ГЛАГОЛА»))»

Аннотация: В статье рассматриваются преимущества применения опорных технологий, направленных на стимулирование самостоятельности обучающихся в процессе изучения ими русского языка как иностранного. Автор на примере разработки фрагмента занятия рассматривает эффективность применения приема опорной технологии «Пирамида» при работе с текстом.

Ключевые слова: опорные технологии, опорные схемы и конспекты.

Abstract: The article deals with the advantages of the use of supporting technologies aimed at stimulating students' independence in the process of learning Russian as a foreign language. The author considers the effectiveness of the use of supporting technology "Pyramid" when working with the text on the example of developing a fragment of the lesson.

Key words: supporting technologies, supporting schemes and outlines.

Вопрос использования инновационных технологий в процессе преподавания в целом и в процессе преподавания русского языка как иностранного (РКИ) в частности представляется особо актуальным в последние десятилетия в связи с повышением общего технического уровня обеспечения, развитием самой методики, которая постоянно находится в поиске наиболее эффективных, доступных методов, приемов, способов обучения, направленных на «достижение максимально возможного взаимопонимания в многополярном мире».^[4]

Опорная технология – это применение конспектов, иллюстративных картинок, предметов, схем, таблиц в качестве опор на занятиях для объяснения и

закрепления нового материала, для систематизации и обобщения знаний, организации общения на изучаемом языке, повышения мотивации обучения, организации самостоятельной работы учащихся. Опорная технология представляет собой организацию теоретического материала в форме графического изображения, зрительно подчеркивающего соотношение и зависимость явлений, характеризующих определенную языковую проблему (грамматическую, орфографическую, пунктуационную и т.д.).^[1] Такое изображение создается в упрощенном и обобщенном виде.

Технология работы с опорными конспектами была предложена и разработана В.Ф. Шаталовым, развита его последователями Ю.С. Меженко, О.И. Любимовым и А.В. Коньшевой. Технология опорных конспектов соответствует современным психологическим рекомендациям, получившим подтверждение в многочисленных учебных экспериментах Л.В. Занкова, В.В. Давыдова и других, где была доказана эффективность «второго вида обобщения» - движения от абстрактного к конкретному. Под опорным конспектом понимается «система опорных сигналов, имеющих структурную связь и представляющих собой наглядную конструкцию, замещающую систему значений, понятий, идей как взаимосвязанных элементов».^[2]

Как известно, уровень усвоения нового материала повышается если у учащихся работают в равной степени все три механизма памяти: слуховая, зрительная и двигательная. Применение опорных технологий при объяснении нового материала позволяет работать зрительной и слуховой памяти. А при воспроизведении опорных конспектов как контрольном моменте усвоения знаний подключается двигательная (моторная) память.^[1]

Опорные схемы и конспекты привлекают как простотой составления, так и простотой применения. При оформлении материалов опорной технологии необходимо соблюдать следующие принципы:

- лаконичность (максимум закодированной информации при минимуме визуальных или графических знаков);
- структурность (один блок содержит несколько тем);

- удобство восприятия и воспроизведения;
- акцент на основные смысловые элементы;
- принцип привычных стереотипов и ассоциаций;
- занимательность;
- цветное оформление.

Цель использования опорных технологий на занятиях по русскому языку как иностранному состоит в создании преподавателем условий, в которых «учащийся сам будет открывать, приобретать и конструировать знания».^[5]

При применении опорных технологий необходимо учитывать этапы обучения, степень подготовленности учащихся к полноценному восприятию и анализу схемы, их способность самостоятельно составить и записать подобную информацию, оформленную в виде схемы, а также умение пользоваться ею в процессе языкового анализа.

Наиболее распространенными приемами опорной технологии являются «Пирамида», «Карта рассказа», «Карта прогноза».

Прием опорной технологии **«Пирамида»** используют после чтения небольшого по объему художественного текста. На начальной стадии использования приема «пирамида» преподаватель сам заполняет и объясняет учащимся принцип работы с ней. На последующих занятиях он предлагает учащимся сделать это самостоятельно, а затем пересказать текст по полученной опоре. При работе с данным приемом преподаватель задает вопросы учащимся таким образом, чтобы они могли заполнить «Пирамиду». После ее заполнения, учащиеся должны рассказать о прочитанном. Проводить построение «Пирамиды» можно и в виде конкурса или тренинга – кто быстрее заполнит ее, чье заполнение будет наиболее интересным и т.д.

«Пирамида» состоит из серии вопросов, ответы на которые включают следующую информацию:

Строка 1. Назовите имя главного героя.

Строка 2. Опишите главного героя, используя словосочетание.

Строка 3. Определите тремя словами место действия.

Строка 4. Назовите проблему текста четырьмя словами.

Строка 5. Опишите первое важное событие, используя пять слов.

Строка 6. Опишите второе важное событие, используя шесть слов.

Строка 7. Опишите третье важное событие, используя семь слов.

Строка 8. Расскажите о решении проблемы, используя восемь слов.

Использование приема «Пирамида» позволяет разнообразить формы проведения занятий, делает их более запоминающимися, эмоциональными, а также развивает лингвистическое мышление учащихся, способствует глубокому и последовательному усвоению материала, помогает строить самостоятельные высказывания, развивает речь, а также воспитывает интерес к изучаемому языку.

Разработка фрагмента занятия по русскому языку как иностранному для студентов неязыковых вузов на тему «Прошедшее время глагола»

Цели занятия: образовательные: развитие умения применять глаголы в прошедшем времени, активизация интеллектуальной деятельности учащихся посредством использования опорной схемы «Пирамида», развивающие: развитие умения логически мыслить и убедительно строить свои рассуждения; развитие навыков работы в творческих группах; воспитательная: привитие интереса к русскому языку.

ХОД ЗАНЯТИЯ (фрагмент):

Работа с текстом «Хлеб и золото» (узбекская сказка)

Жил один бедный крестьянин. Его звали Аббас. Аббас очень много работал в поле, чтобы прокормить себя и свою семью. В свободное время Аббас думал о том, как найти клад, чтобы стать богатым.

Однажды в очень жаркий день Аббас, как всегда, работал в поле. Вдруг он почувствовал сильную усталость и сел под дерево отдохнуть. Он закрыл глаза и начал мечтать: «Если бы Аллах дал мне чудесную силу, чтобы я мог превращать все, что я возьму в руки, в золото. Как это было бы хорошо!»

Аббас не заметил, как уснул. Во сне он услышал голос: «Аббас! Ты получишь то, что так хочешь. Положи свою руку на какой-нибудь предмет – и он сразу превратится в золото». Аббас взял маленький камень – камень превратился в

золото. Взял Аббас другой камень – и тот сразу стал золотым. Обрадовался Аббас и решил: «Пойду сейчас в город, превращу все камни в золото, куплю много земли, построю красивый дом с садом, куплю прекрасных коней и красивую одежду».

Он хотел встать, но почувствовал сильную усталость, голод, жажду и понял, что он не сможет идти. «Съем сначала завтрак, который я принес из дома», - решил Аббас. Аббас взял хлеб из мешочка, положил его в рот, но почувствовал вкус металла. Он понял, что хлеб превратился в золото. В мешочке лежал еще лук. Аббас взял его, но и лук превратился в золото. Аббас испугался. Как он будет теперь пить и есть? Как будет жить в мире, где вокруг будет одно только золото? Ведь он скоро умрет от голода и жажды!

Но в этот момент Аббас открыл глаза и понял, что он спал и что все это ему приснилось. Аббас очень обрадовался, взял свой мешочек, позавтракал и сказал: «Как хорошо, что это был только сон!»

Задание 1. Заполните «Пирамиду», отвечая на вопросы:

Вариант ответа:

Данное задание, кроме знания определенного содержания текста, требует от учащихся и знания новых слов, тем самым развиваются их речевые навыки.

Использование опорных технологий позволяет сгруппировать теоретический материал в крупные блоки, появляется возможность значительно увеличить объем изучаемого на занятии материала без перегрузки учащихся. Это активизирует их познавательную деятельность. Предлагаемый подход позволяет добиваться хороших базовых знаний по предмету, формирует лингвистическую компетенцию учащихся, ассоциативное мышление, способствует овладению ориентированных знаний, развитию индивидуальных способностей учащихся. Также представление учебного материала в виде схем и таблиц, развитие умения читать опорные сигналы раскрывает важные навыки творческого процесса учащихся, позволяющие реализовать требования развивающего обучения.

Литература

1. Ахмедова Л.Т., Лагай Е.А. Современные технологии преподавания русского языка и литературы. Учебник. Изд-во «Fan va texnologiya», 2016.
2. Шаталов В.Ф. Эксперимент продолжается. – Донецк: Сталкер, 1989.

3. Черкес В.Б. Опорные схемы-конспекты на уроках русского языка и литературы как интерактивный метод обучения. Инфоурок – библиотека материалов. Алушта.
4. Стрельчук Е.Н., Лонская А.Ю. Формирование и трансформация концепта «Россия» в картине мира современных американских студентов // Вопросы теории и практики журналистики. 2018. Т.7, №4. С.741-754.
5. Черногорская Н.Г. Инновационные тренды в методике преподавания РКИ. Тезисы международного научно-практического семинара: Инновации и традиции при подготовке иностранных студентов. Х. - 2018. С 323-325.

ФИО автора: *Ачилдиева Манзура Эркиновна*

Термиз давлат университети Таълим - тарбия назарияси ва методикаси
(Бошлангич таълим) 2- курс магистранти

Название публикации: «БОШЛАНГИЧ СИНФ ЎҚУВЧИЛАРИДА НУТҚ
МАДАНИЯТИНИ ШАКЛЛАНТИРИШНИНГ ИЛМИЙ-НАЗАРИЙ МАСАЛАЛАРИ
ВА ПЕДАГОГИК ШАРТЛАРИ»

Мустақиллик йилларида таълим соҳаси тубдан янгиланиб, ўқитишнинг илғор усул ва методларини амалда қўллаш бўйича улкан тажриба тўпланди. Бугун замон шиддатли тарзда ривожланыпти. Умумтаълим фанларини ўқитишга замон талаблари асосида ёндашиш, таълимда энг илғор технологияларни қўллаш давр талабига айланди. Бошлангич таълим умумий ўрта таълимнинг пойдевори сифатида ўқувчиларнинг келажакда комил инсон бўлиб вояга етишишини таъминловчи асосий бўғинлардан бир ҳисобланади. Инсондаги жуда кўп психологик жиҳатлар, шу жумладан, унинг тафаккури, маданияти, хусусан, нутқ одобига тааллуқли ижобий ёки салбий хусусиятлар унга айнан шу ёшида сингиши барча томонидан эътироф қилинганлиги маълум. Шу боис бошлангич таълим мазмуни, шакли ва воситаларига ниҳоятда жиддий эътибор қаратиш, хато ва камчиликларга йўл қўймаслик керак бўлади. Хусусан, бошлангич синф ўқувчиларига мактаб даврида сингдирилган нутқ одоби унсурлари уларнинг келажакда юқори маданиятли шахс бўлиб етишишлари учун мустаҳкам замин яратади.

Педагогикада ҳар қандай фаолият шахсий фазилатларни ривожлантириш жиҳатидан кўриб чиқиши, уларнинг барчаси биргаликда шахсни самарали ривожлантиришни таъминлагани боис, мазкур фаолият турларини амалга ошириш самарадорлигининг педагогик шартлари ҳақида сўз юритишимиз мумкин ва лозимдир. Фалсафий таърифдан келиб чиққан ҳолда шахсни самарали ривожлантириш шартларини у амалга ошадиган ва бу жараён муваффақиятли кечишига имкон яратувчи ҳолатлар мажмуи сифатида кўриб чиқишимиз мумкин. Бунда ҳолатларга қуйидагилар киритилади: а) теварак-оламдаги

воқелик объектлари; б) ҳар хил фаолият турларини амалга ошириш жараёни субъектлари; в) фаол шахсни шакллантириш ва ривожлантириш жараёнининг ўзига хосликлари; г) мазкур жараённи ташкил қилиш ҳамда амалга оширишнинг воситалари, усуллари ва шакллари.

“Педагогик шартлар” тушунчасининг асосий белгилари қуйидагилар:

- тадқиқот предмети муайян муносабатларда бўлган таълим муҳитининг ташқи объектлари мажмуи;
- муаммонинг ечими у ёки бу даражада боғлиқ бўлган тадқиқот предметининг ички хусусиятлари (ҳолатлари, сифатлари) мажмуи;
- ташқи объектлар ва ички хусусиятлар мажмуи эса тадқиқот предметининг мавжудлиги, амал қилиши ва ривожланишини белгилаб беради (қўйилган вазифаларни самарали ҳал этиш).

Агар аниқланган белгиларни жамласак, “педагогик шартлар” тушунчасининг қуйидаги таърифи ҳосил бўлади: Педагогика олдида қўйилиб, таълим жараёнида онгли равишда юзага келтириладиган масалаларни ечишга йўналтирилган шакллар, мазмунлар, усуллар ва моддий-маконий муҳитларнинг объектив имкониятлари мажмуи бўлиб, уларни амалга ошириш мазкур жараёнларни янада самарали кечишини таъминлайди. Тадқиқотчилар шунга асосланган равишда ташқи ва ички шартлар мажмуини ажратиши ҳамда кўриб чиқиши мумкин. Ҳар бир алоҳида олинган ҳолат учун мазкур тушунча аниқлаштирилиши эҳтимолдан йироқ эмас. Педагогик шартлар мажмуини белгилашда предметнинг асосий компонентлари, уни ўраб турган муҳит таркиби, предметнинг атроф-муҳит билан муносабатларига хос хусусиятлар, амалга ошириладиган фаолият турлари ҳисобга олиниши лозим. Мазкур шартларсиз муаммонинг ечимини топишнинг иложи йўқ, бироқ уни максимал даражада самарали ҳал этиш учун улар етарли эмас.

Бошланғич синф ўқувчиларида нутқ маданияти бўйича кўникмаларни шакллантиришда педагогик шартлар мажмуини аниқлар эканмиз, биз она тили таълимига замонавий жамият томонидан қўйилган талабларга, бошланғич синф ўқувчилари учун тил таълими мазмунига асосланилди.

Таълим жараёнида мулоқот, унинг моҳияти, аҳамияти ва роли ҳақида педагогик тасаввурлар қуйидагиларни қайд қилиш имконини бери:

- а) мулоқот маҳаллий ва хорижий педагогика тарихида мулоқотга мурожаат одамнинг ўзини англаш, онгини ривожлантириш ва мустақиллигини намоён этишга бўлган эҳтиёжи билан боғлиқ
- б) мулоқот – кадриятлар моҳиятини излаш ва уларни кечинмалар ҳамда ҳаракатларда мустаҳкамлаш вазиятидир
- в) мулоқот – антропоцентризм, тушуниш ва қайғудошликни таъминлайди, одамдаги индивидуалликни намоён қилади
- г) маданият билан ва маданият ичида тарбиялаш, бир томондан, одам ижтимоий ҳаётга ва мулоқотга табиий йўсинда киришини таъминлайди, бошқа томондан эса, айнан мулоқот орқали маданиятларни ўзлаштириш содир бўлади.

Айни пайтда мулоқотнинг педагогик имкониятлари табиатининг таҳлили унинг инсонпарварлик табиатини очиб беришга имкон яратди: бевосита одамлар муносабатлашувида қайд қилинадиган мулоқот – сўзлашув – суҳбат – муҳокама – тортишув – мунозара – баҳслашув – очиқ мунозара ўртасидаги мавжуд алоқалар тортишувга олиб келиши, тортишувдан эса мулоқотга муҳокама, биргаликдаги саъй-ҳаракатлар ва ҳамкорлик орқали ўтиш мумкин; муҳокама турли даражада мулоқотлашуви мумкин, у ички мулоқотларни ҳисобга олган ҳолда қурилади, одамнинг ҳис-туйғуларига ва психофизиологик ҳолатига таъсир қилади; мулоқот ўз мақсадларини очиқ баён этиш, маданий анъаналарни бузмаслик, тўпланган маданий меросни авлоддан авлодга етказишда қўмаклашиш, вақт ва маданият мулоқотини қўллаб-қувватлаш ҳамда ривожлантириш имконини беради.

Мулоқот одам шахси моҳиятини нафақат очиб беради, балки унда одам лисоний шахс сифатида шаклланади. Мулоқот шароитида ўқувчи маданиятнинг тайёр маҳсулларини, унинг натижаларини шунчаки ўзлаштириб қолмай, улардан шахсий маъно излаб топиш, ўзи учун қандайдир янги нарса кашф этиш орқали барчасига ижодий қайта ишлов беради.

Мулоқотнинг педагогик имкониятларидан фойдаланиш шахсий маъно чиқариш

йўли билан ўз маданият маҳсулини ҳамда уларнинг натижаларини қайта ишлаш имконини беради; ўрганилаётган миллий кадриятлар моҳиятини қидиришга йўналганликни, материални ва ўзга фикрлар чегарасини субъектив қабул қилиш имкониятини ўз ичига олади. Ўқувчининг мулоқот қобилияти унга мулоқотни айрим қоидаларга риоя қилиш бўйича мувофиқ хатти-ҳаракатларни талаб қилувчи махсус вазият сифатида қабул қилинишини талаб этади, чунки мулоқот таълим коммуникацияси жараёнида ўзгалар нутқини қабул қилиш ва ўз нутқини идора қилиш лаёқатини назарда тутати.

Ушбу лаёқатни шакллантириб бериш эса айнан бошланғич синфдан бошлаш нутқ маданиятини шакллантиришда муҳим аҳамиятга эга. Қадимдан аждодларимиз тўғри, таъсирчан, чиройли гапиришга интилиш ва уларни одатга айлантиришга маърифий-ахлоқий талаб сифатида қараб келганлар. Сўзни кадрлаш, яхши сўзлай олиш, сўзлаганда ўйлаб, тушуниб гапириш, тилни тийиш, суҳбат сирларини сақлаш кабиларга амал қилиш нутқ одобининг асосий талаблари ҳисобланган. “Яхши сўз- жон озиғи” , “Буғдой нонинг бўлмаса ҳам, буғдой сўзинг бўлсин”, “Ўйнаб гапирсанг ҳам, ўйлаб гапир”, “Сўздан сўзнинг фарқи бор, 32 нақли бор, ҳатто 32 нархи ҳам бор”, “Ҳар нени емак – ҳайвоннинг иши, ҳар нени демак – нодоннинг иши” каби мақол ва ҳикматли сўзларнинг пайдо бўлиши ҳам ўзбек халқида нутқ маданиятига аввалдан эътибор кучли бўлганидан дарак беради. Нутқ маданиятини эгаллаш биринчи навбатда она тили ва унинг мавжуд ифода воситаларини чуқур ўзлаштириш, адабий тил меъёрларига амал қилиш каби лексик омилларга; иккинчидан, сўзлашганда муайян ахлоқ-одоб меъёрларига риоя этиш, ўз ва ўзгалар нутқига эътиборли бўлиш, ўринли сўзлаш, тинглаш, суҳбатлашиш, мунозара маданиятини билиш каби ижтимоий-руҳий омилларга боғлиқ. Нутқ маданиятини шакллантиришда тўрт шартни, яъни машқларнинг изчиллиги, истиқболи, хилма-хиллиги, хилма-хил машқ турларини умумий мақсадга бўйсундириш кўникмасини изчиллик билан олиб боришнинг амалга ошириш орқали таъминланади.

Фикр – арабча сўзидан олинган бўлиб, тафаккур, ғоя; ақл, ўйлаш, ўй, хаёл, мулоҳаза деган маъноларини билдиради. Ўзбек тилининг изоҳли луғатида фикр бирон нарса, ходиса ёки кимса ҳақида ўй, хаёл деб таърифланади.

Бундан ташқари, оғзаки нутқ қоғозда ёки техник воситалар ёрдамида ёзилиши мумкин. Оғзаки ва ёзма нутқ умумийлигига қарамай, уларнинг ўртасида фарқлар ҳам мавжуд. Оғзаки ва ёзма нутқлар ўртасидаги фарқлар қуйидагилардан иборат: – **оғзаки нутқ** – янговчи, талаффуз қилинадиган нутқ. У тил мавжудлигининг бирламчи шакли, ёзма нутққа қарама-қарши қўйилган шакл ҳисобланади. Инновацион таълим шароитида шароитида оғзаки нутқ ҳақиқатда тарқалиш имкониятлари бўйича ёзма нутқни нафақат ортда қолдирмоқда, балки ахборотни узатиш тезлиги каби муҳим устунликка эга бўлмоқда;

– **ёзма нутқ** – нутқ товушларини белгилаш учун мўлжалланган график белгилар ёрдамида қоғозда (пергаментда, қайин пўстлоғида, тошда, матода ва ҳоказоларда) тасвирланган нутқдир. Ёзма нутқ иккиламчи саналиб, оғзаки нутққа қарама-қарши қўйилади ва тил мавжудлигининг пайдо бўлиш вақтига кўра кечроқ шакли ҳисобланади.

Оғзаки ва ёзма нутқ ўртасида бир қатор психологик-вазиятли характердаги фарқлар ҳам ажратиб кўрсатилади:

1. Оғзаки нутқда сўзловчи ва тингловчи бир-бирини кўриб туради, бу эса суҳбатдош реакциясига боғлиқ равишда суҳбат мазмун-мундарижасини ўзгартириш имконини беради. Ёзма нутқда бундай имконият мавжуд эмас: ёзаётган одам эҳтимолий ўқувчини хаёлан тасаввур қила олиши мумкин, холос;
2. Оғзаки нутқ эшитиш орқали, ёзма нутқ эса – кўриш орқали қабул қилишга мўлжалланган. Оғзаки нутқни ҳарфлар орқали ифодалаш, одатда, махсус техник воситалар ёрдамида амалга оширилса, ёзма нутқда ўқувчи ёзилган матнни исталган марта қайта ўқиш имконига эга бўлади. Худди шунингдек, ёзаётган одамнинг ўзи ҳам ёзилган матнни такрор-такрор такомиллаштириш имконига эга;
3. Ёзма нутқ мулоқотни аниқ, қайд қилинган ҳолатга келтиради. У ўтмиш, ҳозир ва келажак одамлари мулоқотини боғлаб туради, иш юзасидан мулоқот ва илмий

фаолият асоси сифатида намоён бўлади, оғзаки нутқ эса кўпинча ноаниқлиги, тугал эмаслиги, умумий фикрни етказиб бериши билан ажратиб туради.

Шундай қилиб, оғзаки ва ёзма нутқда қатор ўхшашликлар билан бирга бирини бошқасидан ажралиб турадиган фарқлар ҳам мавжуд. Улардаги ўхшашликлар аниқлашда нутқнинг униси учун ҳам, буниси учун ҳам адабий тил асос ҳисобланишига асосланилса, уларни ифодалаш воситалари ўзига хос фарқларни юзага келтиради.

Оғзаки ва ёзма нутқ маданиятини шакллантириш жараёнида биз ушбу нутқ шаклларининг қуйидаги хусусиятларини ҳисобга оламиз:

- қўлланилиши қатъий тартибга солинган ва меъёрлаштирилган адабий тилдан фойдаланилади;
- нутқ кўриш ва эшитиш аъзолари орқали қабул қилишга йўналтирилган, бунинг оқибатида у аниқ тузилиш ва расмий ифодага эга бўлади;
- услуб ҳосил қилувчи функцияларга эга, бу эса у ёки бу матнни яратиш учун тил воситаларини танлашга таъсир қилади;
- нутқ илмий, публицистик, расмий-идоравий ва бадиий услубларда ифодаланади.

Бошланғич синф ўқувчиларининг нутқ маданиятини шакллантириш компонентлари мазмуни шундай хулоса чиқаришга имкон берадики, ўқувчиларга нутқ фаолиятининг мазкур турини ўргатишда қуйидагилар зарур саналади: тил қоидаларини ўзлаштириш, она тили воситалари орқали ўзининг ёки бошқалар фикрини ифодалаш мақсадида улардан фойдаланишни ўрганиб олиш, шунингдек, у ёки бу ёзма фикрни мустақил тузишда турли таянчлардан фойдаланиш кўникмасини ўзлаштириш. Бунда ўқитувчининг вазифаси таълим жараёнида барча компонентлар муваффақиятли амалга ошиши учун қулай шарт-шароитни вужудга келтиришдан иборат.

Бошланғич синф ўқувчиларида нутқ маданиятини шакллантиришга имкон берувчи ёзма ва оғзаки нутқни муваффақиятли ўзлаштириш анъанавий методлар билан интерфаол методларнинг уйғунлигини таъминлаган ҳолда махсус машқларни бажариш йўли билан амалий кўникмалар ҳосил қилишни талаб

этади.

Хулоса

Ҳозирги замонавий шароитда таълим тизимида олиб борилаётган ислохот талабларидан келиб чиқиб таълим тизимидаги долзарб муаммолардан бири ўсиб келаётган ёш авлоднинг тафаккурини ривожлантириш, уларни ўз фикрини мақсадли аниқ ифода этишга ўргатиш, тил ва нутқ маданияти борасидаги билимларини мукаммаллаштириш ҳисобланади. Бу она тилини намуналар ва махсус машқлар асосида амалий, мунтазам ва изчил ўргатиш орқали адабий-бадий нутқ шаклини шакллантириб боришни тақозо қилади. Бошланғич синф она тили дарсларининг асосий вазифаси ўқувчиларни ўқув-билув фаолиятига тайёрлаш, бошқалар билан мулоқотга кириша оладиган, ўз фикрини бошқаларга тушунарли тарзда етказа оладиган шахсни шакллантиришдан иборат.

“Она тили” ўқув предмети бошланғич синф ўқувчиларида шахс нутқий маданиятини шакллантириш мазмуни ўз ичига учта компонентни қамраб олади: лингвистик, психологик ва услубий. уларга асосан ўқувчилар тил қоидаларини ўзлаштириб олишлари, она тили воситалари орқали ўз мулоҳазаларини акс эттиришлари мақсадида улардан фойдаланишни ўрганиш ҳамда у ёки бу ёзма баёнларини мустақил тайёрлашда турлича суянчлардан фойдаланиш қобилиятига эга бўлишни талаб этади.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Йўлдошев Ж.Ғ., Усмонов С.А. Педагогик технология асослари. – Т.: “Ўқитувчи”, 2004. -102 б.
2. Ишмуҳамедов Р., Юлдашев М. Таълим ва тарбияда инноватсион педагогик технологиялар.-Т.: “Нихол нашрети, 2013 йил 278 бет.
3. Б.Л. Фарберман «Илғор педагогик технологиялар» Т. «ФАН», 2000 йил.
4. Н.Х. Авлиякулов «Замонавий ўқитиш технологиялари» Т. 2001 йил.

5. Л.В. Голиш «Замонавий таълим технологиялари: мазмун, лойиҳалашти - риш ва амалга ошириш» Экспресс қўлланма Т. ТАСИС, 2001 йил.-59 бет.

А.Х Қосимов, Холиқова Ф. “Педагогик маҳорат ва Педагогик техноло - гия лар” Тошкент, ТАТУ 2004 йил.

ФИО автора: *Nomozov Suyunbek Abdimalik o'g'li*

Termiz Davlat universitetining Jismoniy tarbiya va sport o'yinlar kafedrasida stajyor o'qituvchi

Название публикации: «TALABALAR MA'NAVY-AXLOQIY QIYOFASINI SHAKLLANTIRISHDA JISMONIY TARBIYA VA SPORTNING O'RNI»

Annotatsiya

Ushbu maqolada Jismoniy tarbiya va sportning talabalar ma'naviy-axloqiy qiyofasini shakllantirishdagi o'rni haqida fikr-mulohazalar bildirilgan. Jismoniy tarbiya va sportning inson ruhiyati, ma'naviyati, axloqiga ta'siri tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: *Jismoniy tarbiya, sport, harakat, sog'lom turmush tarzi, ma'naviyat, estetik*

THE ROLE OF PHYSICAL TRAINING AND SPORTS IN THE FORMATION OF STUDENTS 'SPIRITUAL AND MORAL IMAGE

NOMOZOV SUYUNBEK ABDIMALIK OGLI

*Termez State University of Physical Education and
Trainee teacher at the Department of Sports Games*

Annotation

This article discusses the role of physical education and sports in shaping the spiritual and moral image of students. The impact of physical education and sports on the human psyche, spirituality and morality is analyzed.

Keywords: *Physical education, sports, movement, healthy lifestyle, spirituality, aesthetics*

Qadim zamonlardan insonlar sog'lom turmush tarzining asosini jismoniy tarbiya bilan muntazam shug'ullanish ekanligini anglab yetganlar. Umri davomida serharakat, g'ayratli, shijoatli bo'lgan kishilar uzoq umr ko'rishganini, kasalliklar ularni yenga olmaganligiga guvoh bo'lishgan. Shuning uchun, uzoq tarixdan boshlab bugungikungacha jismoniy tarbiya va sport kishilar hayotining ajralmas qismiga aylangan.

Bugun mamlakatimizda ham jismoniy tarbiya va sportga har doimgidan ham katta e'tibor va imkoniyatlar berilmoqda. Jismoniy tarbiya va sportni aholining barcha qatlamlarida orasida ommalashtirishga harakat qilinmoqda va uning mustahkam qonunchilik bazasi shakllanmoqda.

“Jismoniy tarbiya va sport to'g'risida”gi O'zbekiston Respublikasi qonunida jismoniy tarbiyaga quyidagicha ta'rif beriladi: “**jismoniy tarbiya** — madaniyatning insonni jismoniy tarbiyalash, jismoniy rivojlanish va jismoniy tayyorgarlik orqali jismoniy hamda intellektual jihatdan kamol toptirish, uning qobiliyatini va harakat faolligini takomillashtirish, sog'lom turmush tarzi ko'nikmalarini shakllantirish, ijtimoiy moslashtirish maqsadida jamiyat tomonidan yaratiladigan hamda foydalaniladigan qadriyatlar, normalar va bilimlar yig'indisidan iborat bo'lgan qismi”. Ushbu ta'rifdan kelib chiqib aytish mumkinki, jismoniy tarbiya va sport insonlarni ma'nan, ruhan, jismonan sog'lom tarbiyalashga xizmat qiladi. Jismoniy tarbiya va sport bilan muntazam shug'ullanish natijasida insonda iroda toblanadi, kurashuvchanlik shakllanadi, o'ziga bo'lgan ishonch

mustahkamlanadi. Bu sifatlari esa, jamiyatda o'z o'rnini topishga intilgan har qanday shaxs uchun asosiy sifatlardan hisoblanadi.

Jahondagi barcha ta'lim muassasalarida jismoniy tarbiya mashg'ulotlari mavjud va u allaqachon ta'lim-tarbiyaning uzluksiz qismiga aylanib ulgurgan. "Jismoniy tarbiya va sport" fanining asosiy maqsadi talabalarda jismoniy takomillanish, chukur bilim va amaliy mohirliq sog'lomliq psixomotor, professional yuqori sifatli harakatga olib keladigan epchillik va malakalar, sog'lom turmush tarzini tashkil qilish uchun kerak bo'lgan o'quv, professional hamda maishiy hayot faoliyati sohasida paydo bo'ladigan muammolarni echishga, o'z bilimini orttirishga va jismoniy kamolotga etishga yo'llanma beradigan bilimlar bilan qulrollantirishdan iborat.

Jismoniy tarbiya, badan tarbiya — sog'liqni mustahkamlashga, odam organizmini uyg'un ravishda rivojlantirishga qaratilgan umumiy tarbiyaning uzviy qismi. Jamiyatdagi jismoniy madaniyat ahvolini bildiruvchi ko'rsatkichlardan biri. Jismoniy tarbiyaning asosiy vositalari: jismoniy mashg'ulotlar, organizmni chiniqtirish, mehnat va turmushgigienasi. Jismoniy tarbiya aqliy, axloqiy, mehnat va estetik tarbiya bilan qo'shib olib boriladi.

Jismoniy tarbiya va sport talabalarning jismoniy rivojlantirish imkoniyatlari bilan birga, axloqiy-estetik xususiyatlarini shakllantirishda ham muxim omil bo'lib xizmat qiladi. Jismoniy tarbiya va sport fani o'smirlarning o'z-o'zini jismoniy takomillashtirishga bo'lgan ehtiyojini qondirishi bilan birga, ularning estetik tarbiyasini shakllantirishda ham muxim ahamiyat kasb etadi.

Ta'lim-tarbiyaning boshqa shakllari kabi estetik tarbiya ham o'z diqqat-e'tiborini yakka odamga va ijtimoiy guruhga qaratadi. Estetik tarbiya ham umuminsoniy va milliy qadriyatlarni qaror toptirishga xizmat qiladi. Ayonki, tarbiya inson ongiga, his-tuyg'ulariga, tasavvuriga, e'tiqodiga, dunyoqarashiga, xatti-harakatlariga, xulq-atvorigata'sir o'tkazishni o'z oldiga maqsad va vazifa qilib qo'yadi. Estetik tarbiya ham ana shu umumiy maqsad va vazifaning tarkibiy qismi sifatida amal kilib, tarixiy-ijtimoiy jihatdan ahamiyatga molik hodisani anglatadi. Shuni ta'kidlash joizki, qadimgi dunyoda umuman tarbiya maqsadi estetik asosda namoyon bo'lgan. Masalan, kadimgi yunonlarda estetik tarbiya maqsadi fuqarolarning har tomonlama rivojlanishiga, «ruh va badan» hamohangligini qaror toptirishiga yo'naltirgan edi. Aflotun va Arastu kabi zabardast mutafakkirlar ta'limotlarida estetik tarbiya tizimining bir-biridan farqli tomonlari bo'lgani holda umumiylik ham mavjud bo'lib, u yagona estetik orzuni qaror topgirishga, yagona axloqiy xulq-atvor va fukarolik xislat-fazilatlarini shakllantirishga xizmat qilgan edi.

Jismoniy tarbiya va sportning estetik mohiyati ham uzoq tarixga borib taqaladi. Kishilik tarixining dastlabki davrlarida jismoniy harakatlar yashash uchun kurash shaklida paydo bo'lgan bo'lsa, keyinchalik musobaqalari, turnirlar, o'yinlar uni madaniyat va sport sifatida rivojlanishiga olib keldi. Kadimgi o'yinlar asosida shakllangan sportning hozirgi zamon turlaridan kurash, boks, og'irlikni ko'tarish, nayzabozliq suzish, ot sporti, futbol va boshqalar yuz yillar davomida avlodlardan avlodga o'tib, takomillashtirilmokda. Ularning har biri go'zallik va mukammallik harakat uyg'unligi, sportning u yoki bu turining umumiy estetika namunasi, deb hisoblash mumkin. Keyinchalik asta-sekin sportasboblari: shar, koptoklar, tayoqlar va shu kabilar paydo bo'ldi. Sport inshootlari, maxsus binolar qurildi. Ular tegishli jixozlar, anjomlar bilan jihozlandi. Turli sport turlariga bag'ishlangan chempionatlar, turnirlar, musobaqalar sportning ajralmas qismiga aylandi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Mirziyoev Sh.M. Buyuk kelajagimizni mard va olijanob xalqimiz bilan birga quramiz. - Toshkent: "O'zbekiston", 2017.
2. Mirziyoev Sh.M. Milliy taraqqiyot yo'limizni qat'iyat bilan davom ettirib, yangibosqichga ko'taramiz. - T., O'zbekiston, 2017.

3. 2017-2021 yillarda O'zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvoryo'nalishi bo'yicha harakatlar strategiyasi. 2017 yil, 7 fevral.

ФИО авторов: *Kamolov Sanjar Nayimovich*

O'zbekiston milliy universiteti o'qituvchisi

Normamatov Adhamjon Sa'dulla o'g'li

O'zbekiston milliy universiteti o'qituvchisi

Toshov Hamza Sayidmurodovich

O'zbekiston milliy universiteti o'qituvchisi. PhD

Ibragimov Aziz Bahtiyarovich

O'zR FA Umumiy va noorganik kimyo instituti

direktor o'rinbosari, kimyo fanlari doktori

Название публикации: «OLMA KISLOTANING MIS (II) IONI BILAN HOSIL QILGAN KOORDINATSION BIRIKMASI TUZILISHINI TAHLILI»

ANNOTATSIYA

Oksikislota va uning vakillarida biofaollik mavjud bo'lib, o'simliklarda tabiiy birikma holatida uchraydi. Ular o'simliklarning turli kasalliklariga qarshi kurashish, stimullash va o'sishini boshqarish, shuningdek inson salomatligi uchun muhim xususiyatlarga ega. Shunday xususiyatlarga ega bo'lgan oksikislota hosilalaridan biri olma kislotasi bo'lib undan turli dori vositalari va biofaol birikmalar sintez qilingan. Uning turli mikroelement metallar bilan koordinatsion birikmalarini sintez qilish sharoitlari va koordinatsion birikmalarining tuzilishlari to'liq o'rganilmagan.

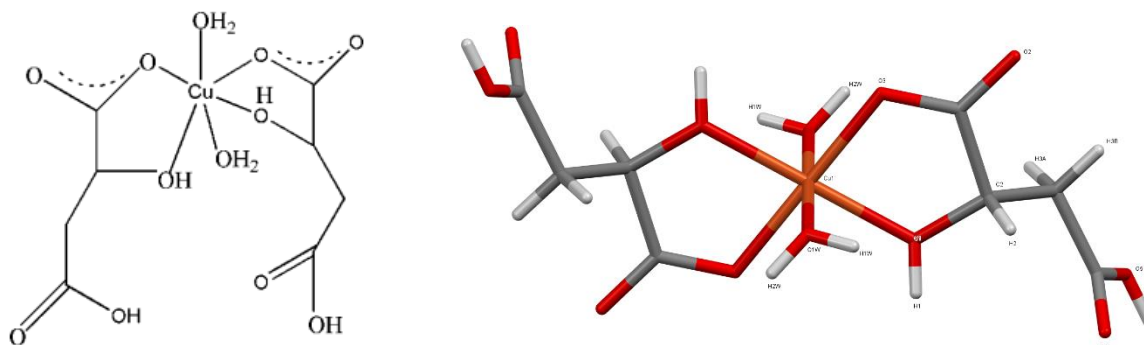
KALIT SO'ZLAR: olma kislota, metallokompleks, HirshFeld yuzalar, rentgen strukturaviy tahlil.

Mono-yadroli bis (Malicylato) -diaqua-mis kompleksi, $[Cu(Mal)_2(H_2O)_2]$ (I) (bu erda *Mal* - deprotonatsiyalangan karboksil guruhi bo'lgan olma kislota anioni) mis atsetat va olma kislotasining suvli eritmada aralashtirish orqali sintez qilingan.

Kristall tuzilishini aniqlash uchun ma'lumotlar Oksford Diffraction XCalibur-R CCD diffraktometrida to'plangan (CuK α nurlanishi, $\lambda = 1,54184 \text{ \AA}$, ω -skanerlash rejimi, grafit monoxromator, 293K da). SHELX-97 dasturiy to'plami yordamida tuzilish

to'g'ridan-to'g'ri usul bilan o'rganildi va molekulaning ko'rinishi MERCURY dasturiy to'plami yordamida tasvirlandi.

Kristall strukturasi bir yadroli bo'lib simmetriya o'qida mis metalli joylashganligi va unga nisbatan nosimmetrik hollardagi ligandlar: ikkita olma kislota qoldig'i, hamda ikki molekula suv kristallning geksagonal shaklga egaligini ta'minlaydi.

1-rasm. $[Cu(C_4H_5O_5)_2(H_2O)_2]$ kompleksining tuzilishi.

Olma kislotali va mis metalli asosida sintezlangan koordinatsion birikma haqida o'rganishlarimizda quyidagicha ma'lumotlarga ega bo'ldik.

Kristallning tuzilishi monoklinik bo'lib, C2 guruhda kristallangan. Elementar yacheykaning kattaliklari $a=15.490(1)$, $b=5.348(1)$, $c=9.179(1)$ Å, $\beta=93.53(1)^\circ$, $V=758.9(1)$ Å³, $d_{calc}=1.64$ g/cm³, $Z=3$. qiymatlarni qayd etgan.

O'rganishlarimiz natijasida bizga 860 ta mustaqil hadlarni aks ettirishi uchun, ushbu faktorlar $R1[I>2\sigma(I)]$ va $wR2$ (barcha ma'lumotlar) qiymatlari 0,0405 va 0,0414 ga teng bo'ldi.

1-jadval. $[Cu(C_4H_5O_5)_2(H_2O)_2]$ kompleksining asosiy kristallografik ma'lumotlari.

Formula	$C_4H_{14}O_{12}Cu$
Molekulyar massa	364.3
T, °K	298
Kristall sistemasi, Singoniya	monoklinik
Fazoviy guruh	C2

a, Å	15.490(1)
b, Å	5.348(1)
c, Å	9.179(1)
α, °	90
β, °	93.53(1)
γ, °	90
V, Å³	758.9(1)
Z	3
ρ_{calc}/cm³	1.64
μ/mm⁻¹	2.633
F(000)	382.2
Kristall o'lchami, mm	0.2 × 0.2 × 0.3
nurlantirish	Cu K α (λ = 1.54184)
θ, ° bo'yicha skanerlash maydoni	11.44 to 150.52
Indeks oralig'i	$-15 \leq h \leq 19$, $-5 \leq k \leq 5$, $-10 \leq l \leq 11$
Umumiy reflekslar	1088
Mustaqil reflektorlar	860 [R _{int} = 0.0135, R _{sigma} = 0.0336]
Ma'lumotlar/turg'unlik/parametrlar	860/1/108
R1, wR2(I > 2σ (I))	R1 = 0.0405, wR2 = 0.1049

Yakuniy R indeksleri	R1 = 0.0414, wR2 = 0.1082
$\Delta\rho_{\text{min/max}}$, eÅ⁻³	0.26/-0.25

1-rasmdan ma'lum bo'ladiki mis metalli ligandlardagi to'rtta kislorod bilan o'rab olingan, ligandlarning o'zaro bir-biridan farq qilishi mis va kislorod orasidagi Cu-O bog'ining uzunliklari va burchaklarining turlicha bo'lishiga olib kelgan. Xususan karboksil guruhdagi kislorod bilan Cu-O bog' uzunligi suv bilan bog'lanishdagi Cu-O bog' uzunligiga qaraganda uzoqroq va burchak qiymati ham shunga monand turlicha . Masalan: karboksil guruhi bilan koordinatsialanishda C4-O2-Cu atomlar o'zaro 104,8 °C burchak ostida bo'ladi. Burchaklari tetraedrdan chetga chiqib, 93.0-128.9 °C oralig'ida(6-jadval). Burchaklarning bunday holatda bo'lishi natijasida xalqadagi orto holatdagi –OH guruh bilan COO- guruhlari orasida ichki molekulyar vodorod bog'ni vujudga keltirgan.

2-jadval. Atom koordinatalarining qisimlari ($\times 10^4$) va ekvivalent izotropik siljish parametrlari($\text{\AA}^2 \times 10^3$).

Atom	x	y	z	U(eq)
Cu1	5000	1890.4(11)	5000	46.2(4)
O3	7516(2)	5361(8)	3906(4)	54.9(11)
O2	5999(2)	3502(9)	4095(4)	52.2(10)
O1W	4244(3)	-526(9)	3860(6)	69.4(13)
O1	4862(2)	5183(9)	3008(5)	59.8(11)
C1	6242(2)	6921(18)	2530(4)	41.4(10)
C2	7136(2)	7013(19)	2923(4)	43.7(11)
C3	7657(3)	8759(13)	2306(6)	52.5(15)

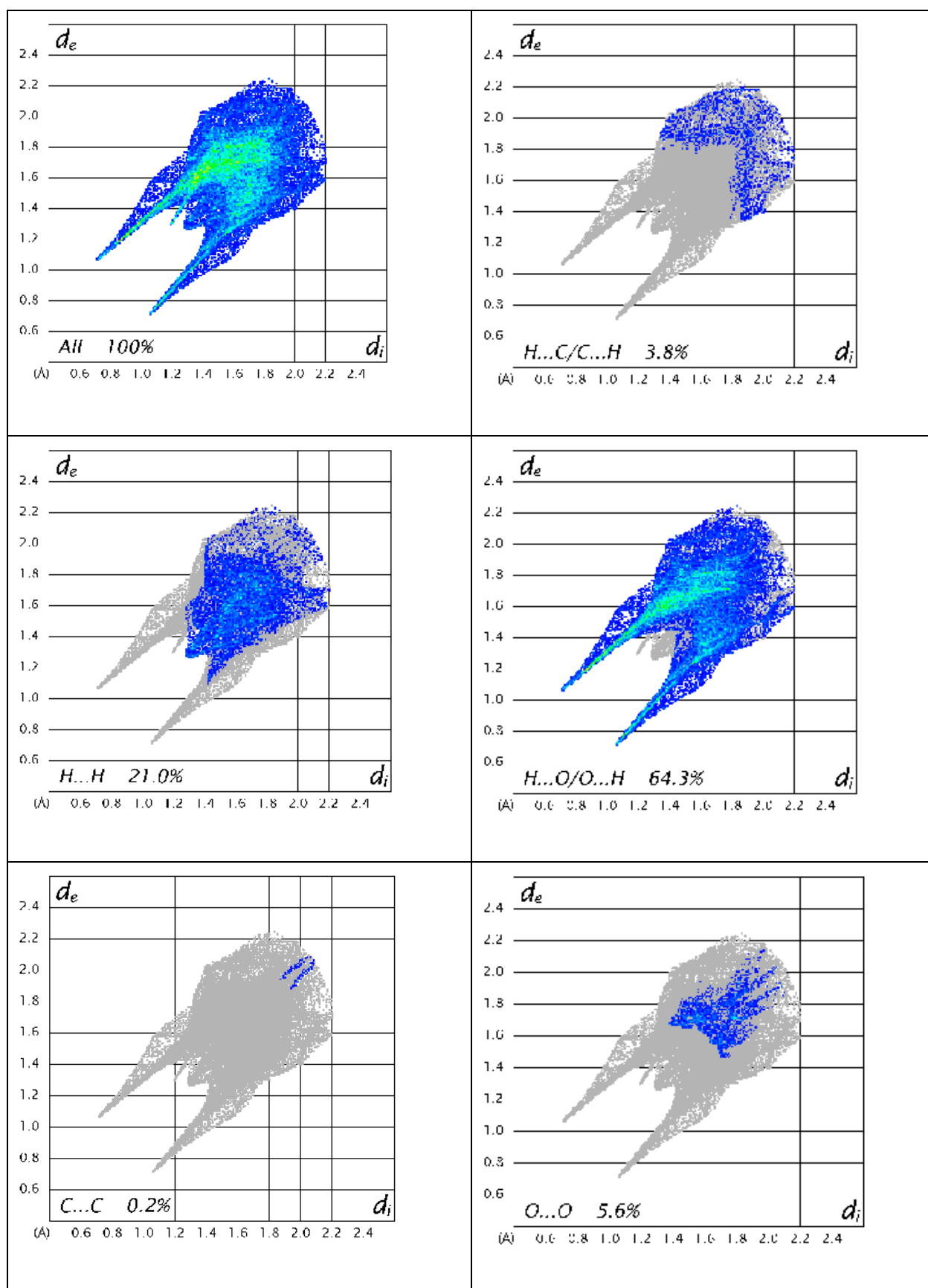
C4	7293(4)	10429(14)	1299(6)	57.9(16)

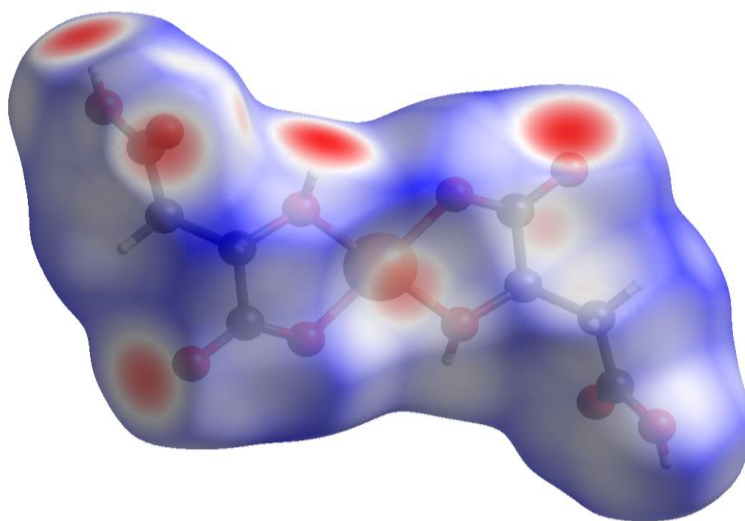
3-jadval. Atomlar orasidagi masofa (d , Å) va burchak (ω , grad.)

atomlar	bog' uzunligi	atomlar	bog' uzunligi
Cu1-O2	1.997(3)	Cu1-O2	1.997(3)
Cu1-O1W	1.996(5)	Cu1- O1W	1.996(5)
O3-C2	1.370(8)	O2-C4	1.271(7)
O1- C4	1.240(7)	C1-C2	1.409(5)
C1- C4	1.489(9)	C3- C4	1.381(10)
C2- C3	1.379(10)		
Bog' burchagi	ω	Bog' burchagi	ω
O2 Cu1 O2	128.9(3)	O1W Cu1 O2	120.41(19)
O1W Cu1 O2	120.41(19)	O1W Cu1 O2	93.02(18)
O1W Cu1 O2	93.02(18)	O1W Cu1 O1W	99.3(3)
C4 O2 Cu1	104.8(3)	C4 C1 C2	121.7(7)
C3 C2 O3	117.9(4)	C3 C2 C1	120.7(7)
O1 C4 O2	119.2(5)	C1 C4 O2	118.1(4)
C1 C4 O1	122.6(6)		

HirshFeld 3D nazariy hisob-kitob natijalari. Ushbu mis metallining olma kislotali koordinatsion birikmasi kristallarini Hirshfeld yuzasini tahlil qilishda ham CrystalExplorer27 dasturidan foydalandik. Demak, $[\text{Cu}(\text{C}_4\text{H}_5\text{O}_5)_2(\text{H}_2\text{O})_2]$ tarkibli koordinatsion birikmaning kristall tuzilishining umumiy yuzasi $d_e=0,6-2,2\text{Å}$ va $d_i=0,6-2,1\text{Å}$ hududni egallaydi va bu yuza 100 % deb olinsa, uning 64.3% qismi H---O/O---H bog'lari energiyasi hisobiga, 21 % qismi H---H bog'lari energiyasi hisobiga, 3,8 % qismi H---C/C---H bog'lari energiyasi hisobiga vujudga kelgan. Qolgan C---C va O---O bog'lanishlar umumiy yuzaning 5,6 % ni tashkil etadi.

4-jadval. $[\text{Cu}(\text{C}_4\text{H}_5\text{O}_5)_2(\text{H}_2\text{O})_2]$ koordinatsion birikmasining HirshFeld yuzasi tahlil qilishda CrystalExplorer27 dasturidan olingan ma'lumotlar.

2-rasm. $[\text{Cu}(\text{C}_4\text{H}_5\text{O}_5)_2(\text{H}_2\text{O})_2]$ koordinatsion birikma kristallining butun hajmiy yuzasi. (d_{norm})

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Ibragimov A. B. Особенности строения координационных соединений на основе монопроизводных бензойной кислоты и этаноламинов. // DsC dissertatsiya. Toshkent: 2019. bet.29-30
2. Allardyce C. S., Dyson P. J. Metal-based drugs that break the rules //Dalton transactions. – 2016. – T. 45. – №. 8. – С. 3201-3209..
3. Williams L., Mukherjee A., Rajan K. Deep learning based prediction of perovskite lattice parameters from Hirshfeld surface fingerprints //The Journal of Physical Chemistry Letters. – 2020. – T. 11. – №. 17. – С. 7462-7468.
4. Kumara K. et al. Synthesis, spectral and X-ray crystal structure of 3-(3-methoxyphenyl)-5-(3-methylthiophen-2-yl)-4, 5-dihydro-1H-pyrazole-1-carboxamide: Hirshfeld surface, DFT calculations and thermo-optical studies //Chemical Data Collections. – 2018. – T. 13. – С. 40-59.
5. Савицкая Л.К. Рентгеноструктурный анализ: учебное пособие // Томск: СКК-Пресс, 2006, стр.274

ФИО автора: Jo`rayev Atham Qoraqulovich

Termiz davlat Universiteti Psixologiya kafedrası o`qituvchisi

Название публикации: «O`SMIRLIK DAVRIDA PSIXIK XOLATLARNING NAMOYON BO`LISHI VA UNING SALBIY TASIRI»

Annotatsiya: Bolalar psixologiyasi fanining asosiy e`tibori tug`ilgandan yetuklik davrigacha inson psixikasi va ongning qanday rivojlanishi. O`smirlik davrida psixologik muammolarni bartaraf etish, o`tish davri va uning o`ziga xosligi

**Kalit so`zlar:** O`smirlik, psixika, psixologiya, go`daklik, agressiya, o`tish davri, inqiroz, fiziologik xolatlar, emotsional xolatlar, psixik aks ettirish.

Bolalar psixologiyasi psixologiya fanining alohida tarmog`i bo`lib, u turli yosh davriari bola psixik taraqqiyotining qonuniyatlarini, shuningdek, bir yosh bosqichidan boshqasiga o`tish qonuniyatlarini o`rganadi. Bolalar psixologiyasi fanining asosiy e`tibori tug`ilgandan yetuklik davrigacha inson psixikasi va ongning qanday rivojlanishiga qaratilgan. D. B. Elkonin ta'kidlaganidek, bola jamiyat a`zosi va shaxs sifatida shakllanib borar ekan, uning psixikasi rivojlanib, olamni aks ettirish qobiliyati go`daklikdan yetuklik davrigacha murakkablashib va takomillashib boradi.[1] Xozirgi davrda o`smirlarni voyaga yetkazishning o`ziga xos xususiyatlari, qonuniyatlari, imkoniyatlari, xati-harakat motivlarining ifodalanishi va vujudga kelishning murakkab mexanizimlari mavjud. Shuni alohida takidlash kerakki, o`smirlarni kamol toptirishda ularning xususiyatlarini to`la hisobga olgan xolda ta`lim-tarbiyaviy tadbirlarni qo`llash shaxslararo munosabatda anglashmovchilikni vujudga keltirmaydi, sinf jamoasi o`rtasida iliq psixologik muhitni yaratadi.

O`smirlik davrida psixologik muammolarni bartaraf etish hamda tarbiyalash masalalari hozirgi davrning eng dolzarb muammosiga aylangan. Oila va maktab jamiyatning o`sib kelayotgan avlodga bo`lgan axloqiy-ma`naviy, siyosiy-ijtimoiy, ideologik talablari kun sayin ortib bormoqda. Bugungi kunda kelajak avlodga ta`sir qilayotgan hamda uning kechinmalarini o`zgartiradigan ichki va

tashqi omillarni koʻz oldimizga keltirish juda qiyin. Oʻsmirlik davrini oʻrganuvchi koʻpchilik olimlar agressiya, emotsional qoʻzgʻalishni, jahl chiqqan holatlarda balogʻatga yetmagan bolalarda psixologik muammolar qanday namoyon boʻlishiga koʻproq eʼtibor qaratadilar.[2] Chunki bu yoshda ular hayot tajribalari yetarli boʻlmaydi. Lekin boshqalar tomonidan tan olinishga va mustaqil boʻlishga intiladilar. Oʻsmirlik davri insonni bolalikdan yoshlikka oʻtuvchi va oʻz navbatida boshqa davrlardan oʻzining nisbatan keskinroq, murakkabroq kechishi bilan farqlanib turuvchi inson ontogenetik rivojlanishining eng xarakterli davrlaridan biridir. Bu davr psixologik pedagogik adabiyotlarda oʻtish davri, ogʻir davr, **“Inqiroz davri”** kabi iboralar bilan ataladi. Bu davr taxminan bolalarning 5-8 sinflarda oʻqish paytlariga toʻgʻri keladi va 11-12 yoshdan 14-15 yoshgacha boʻlgan davr oraligʻida kechadi. Ayrim bolalarda bu davr 1-2 yil ertaroq yoki kechroq kuzatilishi ham mumkin. Shuni hisobga olgan holda aytish mumkinki, balogʻatga yetish davrida ogʻil va qiz bolalarning ichki sekretiya bezlari faoliyatida keskin oʻzgarish kuzatiladi (aksariyat hollarda qiz bolalarda) 9-10 yoshlardan boshlanib, yana boshqalarida 16-17 yoshlargacha davom etishi mumkin. [3] Oʻsmirlik davrining yirik tadqiqotchilaridan biri nemis faylasufi va psixologi E. Shpranger oʻsmirlik yoshi qizlarda 14-18 va oʻgil bolalarda 13-19 yoshlargacha davom etib, unig birinchi bosqichi 14-17 yoshlarga toʻgʻri kelib, bu yoshda bolalikdan qutulish sodir boʻlishini izohladi. U oʻzining oʻsmirlik yoshining madaniy- psixologik konsepsiyasida rivojlanishining uch tipi mavjudligini ajratadi.

- **Birinchi tip-** keskin, krizisli, shiddatli kechadi va oʻsmir oʻzining ikkinchi tugʻilishini his etadi, oqibatda yangi “Men” vujudga keladi.
- **Ikkinchi tip-** oʻsmirning kattalik hayotida bosiqlik, sokinlik, uzluksizlik sezilib, uning shaxsiyatida chuqur va jiddiy oʻzgarishlar roʻy bermaydi.
- **Uchinchi tip-** bu rivojlanish jarayonining shunday bosqichiki, oʻsmir oʻz ichki kechinmalari va krizislarini matonat bilan yengib, oʻzini faol anglagan holda, shakllantiradi hamda tarbiyalaydi.

Shunday qilib, E. Shpranger mazkur yoshning tashkil etuvchilari o'z individualligini anglash, refleksiyaning vujudga kelishi, "Men" ning ochilishi ekanligini isbotlab, o'smirning dunyoqarashlarini, qadriyatlarini, o'zini o'zi anglashini o'rganishning sistematik tadqiqotiga asos soldi.[4]

O'smirlik davrining og'ir, murakkab davr ekanligi ko'plab psixologik, fiziologik, ijtimoiy omillar bilan bog'liq. Bu davrda rivojlanishning barcha jihatlari: jismoniy, aqliy, axloqiy, ijtimoiy va shu kabilarning mazmun mohiyati ham o'zgaradi. Bu davrda o'smir hayotida, uning ruhiyati, organizmining fiziologik hamda ijtimoiy holatida jiddiy o'zgarishlar sodir bo'ladi. O'smirlar kattalarning ularga bildiradigan ishonchlariga katta ehtiyoj sezadilar. Kattalarning o'smir yoshdagilarga ta'sir ko'rsatishi, tarbiya berishi uchun eng qulay sharoit bu umumiy mehnat bilan shug'ullanishdir. Agar kichik yoshdagi bolalar yordamchi bo'lish rollaridan qoniqsalar, o'smirlar, ayniqsa katta o'smirlar kattalar bilan teng ravishda faoliyat ko'rsatayotganlaridan, lozim bo'lganda ularning o'rnilariga ham ishlay olishlaridan qoniqadilar. Kattalar o'smirlar bilan do'stona, uni to'la tushungan holda va aql bilan rahbarlik qilsalar, bunga o'smirlar ijobiy qaraydilar, lekin bu rahbarlik kattaning xohish-istagi ustunligida kechsa, unday holda ular to'la qarshilik ko'rsatadilar. Bu qarshilik ko'pincha salbiy natijalarga, ba'zan depressiya holatini ham yuzaga keltirishi mumkin. [5] Yuqorida aytib o'ganimizdek o'smir yoshidagi psixik holatlarning namoyon bo'lishi, aksariyati ota-onasi avtoritar munosabatda bo'luvchi o'smirlarning oilalarida uchraydi. Bunday oilalarda tarbiyalanayotgan o'smirlar hayotda mustaqil holda harakat qilishlari, qolaversa o'z rejalarini amalga oshirishlari, qiyin mas'uliyatni o'z zimmalariga olishlari birmuncha qiyin kechadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Zamonaviy ta'lim jurnali 2019-yil
2. E.G'. G'oziyev "Ontogenez psixologiyasi" T. Noshir nashriyot 2010 y

3. U.Z.Qodirov, A.A. Abdumajidov, V.P. Askaryans “Bolalar fiziologiyasi”
T. Yangi avlod 2006 y
4. Bitruv malakaviy ish Andijon 2016 yil
5. Z. Nishonova, G. Alimova. “Bolalar psixologiyasi va uni o`qitish metodikasi “
Toshkent 2006

ФИО автора: Bobomurotova Marg'uba Halimovna

Toshkent shahar Mirobod tumani 294 idum Kimyo fani o'qituvchisi

Название публикации: «SELLULOZA OLINISHI»

Annontatsiya: *Ushbu maqolada sellulozaning kimyoviy ahamiyati hamda sellulozaning olinishinig olinish turlari haqida fikr yuritilgan.*

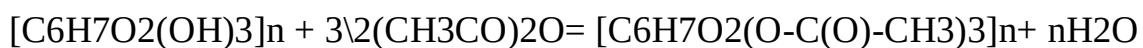
Kalit so'zlar: *Selluloza, kimyoviy,yog'och, o'simlik,konsentratsiya,oqlik darajasi,natron, sulfat.*

Selluloza, asosan yog'ochni qayta ishlab olinadi. Buning uchun maydalangan yog'ochni $\text{Ca}(\text{HSO}_3)_2$ -kalsiy yoki NaHSO_3 –natriy gidrosulfit eritmasi bilan 1500C va 0,6 MPa bosim ostida qayta ishlanadi. Bunda yog'och tarkibidagi barcha qo'shimcha moddalar, shu jumladan birinchi navbatda lignin eritmaga o'tadi yoki parchalanib ketadi. Selluloza o'zgarmasdan qoladi va ajratib olinib yuviladi, quritilib keyingi ishlashga yuboriladi. Selluloza molekulasidagi glyukoza qoldiqlarining umumiy soni o'rta hisobda 6000-1700000 ga teng va undan katta bo'lishi mumkin.p

Selluloza mexanik va kimyoviy ta'sirlarga yetarli darajada chidamli, mazasiz, hidsiz, tolasimon oq modda. U ayrim erituvchilar, masalan,Shveyser reaktivi- mis-ammiakli eritma mis (II)-gidroksidi bilan konsentrlangan ammiak aralashmasi $[\text{Cu}(\text{NH}_3)_4](\text{OH})_2$ xlorid kislotaning ba'zi tuzlari eritmalari, konsentrlangan sulfat, fosfat kislotalarda va kadmiyning kompleks birikmasi- kadoksenda eriydi. Erigan selluloza qayta cho'ktirilsa uning ustki molekulyar tuzilishi o'zgaradi.Selluloza mineral kislotalar ishtirokida qizdirilganda u juda qiyin to'liq gidrolizga uchrab, qisman b-glyukoza hosil qiladi:

Hosil bo'lgan glyukozani bijg'itib etil spirt olinadi. Sellulozaning qisqartirilgan formulasi uch atomli polispirt $[\text{C}_6\text{H}_7\text{O}_2(\text{OH})_3]_n$ ko'rinishda yoziladi. Uchta spirt guruhsi hisobiga selluloza turli kislota ($\text{CH}_3\text{CO}-\text{OH}$, HNO_3) yoki angidridlar bilan murakkab (mono-, di-, tri-) efirlar hosil qiladi:

Selluloza triatsetati,

Lekin aldegidlarga xos reaksiya bermaydi. Sellulozaning ahamiyati juda katta. Shuni aytib o'tish kifoyaki, paxta tolasining juda ko'p miqdori ip gazlama to'qish uchun ketadi. Sellulozadan qog'oz va karton qilinadi, kimyoviy qayta ishlash yo'li bilan esa xilma-xil boshqa mahsulotlar: sun'iy tola, plastik massalar, lak, tutunsiz porox, etil spirt va boshqalar olinadi. Selluloza suvda ham, efirda ham, spirtida ham erimaydi: u suyultirilgan kislotalar, ishqorlar va kuchsiz oksidlovchilar ta'siriga yaxshi chidaydi. Selluloza konsentrlangan sulfat kislota bilan ishlansa, qisman gidrolizlanib, amiloid deb ataladigan, xossalari jihatidan kraxmalga yaqin bo'lgan moddaga aylanadi. Agar filtr qog'oz konsentrlangan sulfat kislotaga qisqa vaqt tushirilib, so'ngra yuvib tashlansa, hosil bo'lgan amiloid qog'oz tolalarini yopishtirib, uni ancha tig'iz va pishiq qilib qo'yadi. Pergament qog'oz ana shunday yo'l bilan tayyorlanadi.

Selluloza molekulalarida gidroksil guruhlar bo'ladi, shuning uchun undan oddiy va murakkab efirlar olinadi. Selluloza va nitrat kislotaaning murakkab efirlari (nitroselluloza) tutunsiz porox, selluloid, turli-tuman plyonkalar, nitrolaklar va hokazolar tayyorlash uchun ishlatiladi.

Sanoat va laboratoriya sharoitlarida selluloza olishning bir qator usullari mavjud va shu bilan birga hozirgi kungacha ham bu jarayonning yangi usullari yaratilmoqda. Barcha usullar kimyoviy moddalar ta'sirida sellulozaga nisbatan ligninning oson parchalanishiga asoslangan.

Ligninsizlantirishning ommaviy qabul qilingan usuli yo'q, shuning uchun tolali materialga ta'sir etuvchi kimyoviy moddalar xossasi va ko'rinishi asos qilib olingan sinflanishdan foydalanish maqsadga muvofiq keladi.

Natron usulida selluloza va yarimsellulozani barcha daraxt navlaridan hamda bir yillik o'simliklardan olish mumkin.

Sulfat usulida ishqor va natriy sulfid aralashmasi kimyoviy moddalar vazifasini bajaradi. Hozirgi kunda barcha selluloza olish usullari ichida sulfit usulida qaynatish jarayonida sulfit kislota asosiy modda hisoblanadi. Oqartirilgan va oqartirilmagan sulfit selluloza gazeta, bosmaxona, sun'iy tola olishda asosiy yarim tayyor mahsulot hisoblanadi.

Biosulfit usuli oxirgi 10-15 yil ichida sanoat miqyosida qo'llanila boshlangan, kimyoviy modda sifatida natriy yoki magniy biosulfitning suvli eritmasidan foydalaniladi. Biosulfit selluloza xossalari bo'yicha sulfit sellulozaga o'xshaydi, faqat o'zining mexanik pishiqligi va tolalarga oson ajralish qobiliyati bilan farqlanadi. Azotli-kislotali usul iqtisodiy jihatdan hali sanoat miqyosida o'z o'rnini topgani yo'q. Ishqorli usulda selluloza olish sulfat, natron va ishqorli-sulfid usullarini o'zida mujassamlashtirgan. Sulfat usuli eng keng tarqalgan usul hisoblanadi. Mexanik pishiqlikning barcha ko'rsatkichlari bo'yicha sulfat selluloza sulfid sellulozadan yuqori turadi. Sulfat selluloza sulfid sellulozaga nisbatan qiyin oqaradi va qiyin yanchiladi, lekin oson yelimlanadi, issiqlikka chidamli va xizmat qilish muddati uzoqdir.

Ishqorli sulfid usulida kimyoviy modda sifatida ishqor va natriy sulfid aralashmasidan foydalaniladi. Ushbu usul sulfat usuliga nisbatan selluloza va yarimsellulozaning hosil bo'lish miqdorining yuqoriligi bilan ajralib turadi. Neytral usulida selluloza olish guruhiga monosulfid va gidrotrop usullar kiradi.

Monosulfid usuli ko'pincha neytral-sulfid usuli deb ham yuritiladi. Reagent sifatida natriy sulfid va ba'zan ammoniy sulfididan foydalaniladi. Oksidlash usuli bilan selluloza olish ham sanoat miqyosida tarqalmagan. Bu usulda xlor ikki oksid, natriy xlorat va xlorit qo'llaniladi. Bosqichma-bosqich usulida odatda, bitta usuldan foydalanilmaydi, bunda turli, lekin, bir-biriga yaqin bo'lgan reagentlar bilan xomashyoga ketma-ket ishlov beriladi. Bu guruhga quyidagi usullar kiradi: biosulfid-sulfid, monosulfid-sulfid, monosulfid-biosulfid, biosulfid-monosulfid va sulfid-sulfid usullari. Sanoat miqyosida bulardan boshidagi ikkitasi ahamiyatli hisoblanadi. Kombinirlangan usul har xil reagentlardan foydalanib, ikki va uch bosqichda olib boriladi. Barcha ko'rib o'tilgan usullardan sulfat va sulfid usulida sellulozani olish sanoat miqyosida tarqalgan.

Sellyulozani olish texnologiyasi

Selluloza (kletchatka)- ($C_6H_{10}O_5$)-n tarkibga to'g'ri kelib, hujayra qobiqlarining asosini tashkil etadi. Uning nomi shundan (lotincha-Sellula) – hujayra so'zidan kelib chiqqan. Eng toza tabiiy selluloza bu paxta tolasidir (90%dan ortiq). Yog'och tarkibida 50%dan 70%gacha selluloza bo'ladi.

Yuvilgan selluloza tozalash bo'limiga jo'natiladi. Tozalash bo'limida selluloza xas-cho'p va mineral chiqindilardan tozalanadi. So'ng quyuqlashtiruvchilarda 4-6% konsentratsiyali bo'lguncha suvsizlantiriladi. Yuvish jarayonida selluloza yolg'on tubli idishning to'r qismida deyarli, bir tekis joylashadi, undagi suv miqdori 84-85% ni tashkil etadi. Elakdagi sellulozani ikki xil usul bilan undan olish mumkin. Birinchi usul bo'yicha (gidravlik usul) selluloza doimiy suv oqimida yuviladi.

Shu yuvilish chog'ida selluloza aylanma suv bilan 1-1,2% konsentratsiyagacha suyultiriladi va quvurlar orqali qabul qilish hovuziga uzatiladi. To'rdagi massani uzatgichlar yordamida suv bilan aralashtirmasdan tozalash bo'limiga uzatish mumkin. Undan tashqari separator yordamida sellulozani alohida tolalargacha maydalash mumkin. Lekin, bu usulni korxonalarda qo'llab bo'lmaydi, bu usulda uzatgichlarning metall qismlari SO_2 gazi ta'sirida korroziyaga uchrashi mumkin. Xas-cho'p va chala yetilgan yirik chiqindilardan selluloza ajratish uskunalarida tozalanadi. Selluloza ajratish uskunalariga yuborishdan oldin 1:180 konsentratsiyali bo'lgancha aylanma suv bilan suyultiriladi. Saralash uskunasi o'rnatilgan tirqishlari 6 mm dan 10 mm gacha bo'lgan to'rdan va suv ikki bosqichda o'tadi, chiqindilar esa tarmoqdan chiqarib yuboriladi.

To'r tirqishlari o'lchamiga bog'liq ravishda CII da bir kecha-yu kunduzda 25-40 t quruq sellulozani tozalash mumkin. CII ning ishlab chiqarish quvvati esa bir kecha-yu kunduzda 60 t quruq sellulozaga teng. Xas-cho'p va yirik chiqindi miqdori tozalash bo'limidan o'tgan tola massasiga nisbatan yumshoq selluloza uchun 4% ga teng.

Saralash uskunasi o'tgan mineral iflosliklar va yetilmagan mayda chiqindilardan selluloza qumdonida tozalaniladi. Ko'rsatilgan chiqindilar asosiy massaga nisbatan

og'irroq bo'lganliklari sababli, qumdon tubiga cho'kma holatda yig'iladi. Qumdon uzunligi 25-30 m bo'lib, undagi massaning harakat tezligi 18 m/min dan oshmasligi lozim. Shu sharoitga amal qilinganda tolali massa qumdon tubiga cho'kmaydi. Faqat mineral va boshqa iflosliklarni qoldirib ketadi, xolos.

Qumdon juda katta maydonni egallaydi, shuning uchun hozirgi kunda ular o'rniga sentriklinerlardan foydalaniladi. Sentrikliner konussimon ko'rinishda bo'lib, uning ishlashi girdobli tozalashga asoslangan.

Sellulozani yuqori darajada tozalash uchun u 1:130 nisbatda suv bilan suyultirilib, so'ng turli tozalagichlardan o'tkaziladi.

Tozalangan selluloza quyuqlashtiruvchilarda quyuqlashtiriladi. 3-5% gacha quyuqlashtirilgan selluloza qog'oz quyish bo'limiga jo'natiladi. Agar selluloza boshqa korxonalar uchun tayyorlangan bo'lsa u holda quyuqlashtirilgan selluloza suvsizlantiriladi va quritiladi. Selluloza ishlab chiqarishda saralovchi va navlarga ajratish bo'limida hamda oqova suvlardan ajratilgan tolalar yaxshi massaga qo'shib yuborilmaydi. Ulardan alohida o'ram- qadoqlash qog'ozlarini ishlab chiqarish uchun foydalaniladi. Selluloza qog'oz kombinatida hosil bo'lgan chiqindilarga yog'och massa olish korxonalaridagi qayta ishlangan massa, qog'oz korxonalarida tutib qolingani tolalar qo'shib, past navdagi qog'oz va qalin qog'oz ishlab chiqariladi.

Selluloza korxonasida chiqindi miqdori tozalash bo'limidan o'tgan tolaga nisbatan 5-8% ni tashkil etadi. Xas-cho'p va yetilmagan chiqindilarni qog'oz tayyorlashda ishlatishdan oldin, ular alohida tolalarga ajratish jarayonlaridan o'tkaziladi.

Oqartirish jarayonining asosiy maqsadi sellulozaga oq rang berish, ya'ni, uning oqlik darajasini oshirishdir. Fizika kursidan ma'lumki, har qanday yuzaning oqligi yorug'lik nurining qaytish koeffitsiyenti orqali aniqlanadi: qaytish koeffitsiyenti qanchalik katta bo'lsa, uning oqlik darajasi ham shunchalik katta bo'ladi. Sellulozaning oqlik darajasi foizlarda ifodalanadi.

Qoldiq lignin oqartirilmagan sellulozaga rang-tus beradi. Sulfit va biosulfit oqartirilmagan selluloza och qizil yoki kulrangda bo'ladi. Ko'k nurda ularning oqlik

darajasi 60-65% ga teng. Ulardagi qoldiq lignin qisman ozod, qisman neytrallangan holatda bo'ladi. Qaynatish eritmasida ortiqcha miqdorda SO₂ tutgan qozonda qaynatilgan qattiq sulfit selluloza, tarkibida qoldiq lignin miqdori ko'p bo'lishiga qaramay, nisbatan ochroq rangda bo'ladi.

Texnologiya shartlariga amal qilinmagan holatda qaynatish jarayoni olib borilganda qoldiq ligninning kondensatlanishi yuz beradi, bunday sharoitda hosil qilingan selluloza qiyin oqartiriladi. Barcha texnologik shart-sharoitlarga amal qilingan holatda qaynatishda hosil qilingan yumshoq selluloza har doim qattiq sellulozaga nisbatan sezilarli darajada oqroq bo'ladi. Oqartirilmagan sellulozaning oqlik darajasiga qoldiq lignindan tashqari, qaynatilayotgan daraxt navining kimyoviy tarkibiga bog'liq ravishda, uning tarkibidagi bo'yovchi moddalar va qatron hamda qaynatish eritmasi tarkibidagi boshqa moddalarning adsorbsiyasi ham ta'sir etadi.

Sulfat natron selluloza sulfit va biosulfit sellulozaga nisbatan bir qadar to'q jigarrangda bo'ladi. O'rtacha va normal holatdagi natron sellulozani oqartirishga xuddi shu xususiyatdagi sulfit sellulozani oqartirish jarayonidagiga nisbatan 30-50% ko'p miqdorda xlor sarf bo'ladi. Ignabargli daraxt navidan sulfat usulida olingan oqartirilmagan sellulozaning oqlik darajasi 25-30% dan, yaproqlilardan olinganda esa 45-50% dan oshmaydi. Natron usulidagi selluloza sulfat usulidagiga nisbatan sezilarli darajada ochroq tusda bo'ladi.

Sulfat va natron usulida olingan sellulozaning jigarrangda bo'lishi va uni oqartirishga sulfit usulidagi sellulozani oqartirishga nisbatan ko'p miqdorda xlorning sarf bo'lishi bir vaqtlar sulfat selluloza tarkibida alohida bo'yovchi moddalar orasidagi bo'ladi, degan fikrlarning paydo bo'lishiga sabab bo'lgan. Keyingi yillarda olib borilgan ilmiy ishlar bu fikrni tasdiqlamadi. Shvarts, Mak-Karti va Xibbertlar tomonidan sulfat sellulozani qiyin oqartirilishini qoldiq ligninning alohida xossasi bilan bog'liqligi ko'rsatilgan. Sulfat sellulozaning qiyin oqartirilishiga yana bir sabab, bu qaynatish jarayonida qoldiq ligninni sulfit usulidagiga nisbatan sulfat usulida ko'p miqdorda kondensatlanishidir, degan ma'lumotlar ham bor. Lekin, natron, sulfit va

sulfat sellulozadagiga qolqiq ligninning molekular massasi va molekular tarqalishi deyarli bir xil ekanligi tajribalar natijasida tasdiqlangan.

Demak, ishqorli qaynatish jarayonida sulfat qaynatishda sulfit qaynatishdagiga nisbatan qoldiq ligninning kondensatlashi ko'p bo'lishi mumkin emas. Balki sulfat sellulozaning qiyin oqartirilishiga sabab undagi qoldiq ligninning uglevod qismi bilan kuchli kimyoviy bog'langanligida bo'lsa kerak, bu esa o'z navbatida oqartirish reaksiyasida uning sellulozadan chiqishini qiyinlashtiradi.

Sellulozani oqartirishda nafaqat uning oqlik darajasini oshirish, balki berilgan oqlikni barqarorlashtirish ham talab qilinadi, ya'ni erishilgan oqlikni vaqt davomida uzoq muddat saqlash, keyingi qayta ishlatish jarayonlarida ham erishilgan oqlik o'zgarmasligi kerak.

Erishilgan oqlikni uzoq muddat o'zgarmasligiga oqartirish jarayonini oxirgi bosqichlarida vodorod peroksidi va xlor (II) oksidini qo'llash orqali erishish mumkin, chunki, gipoxloritli oqartirishdan so'ng talab qilingan darajadagi oqlikka erishib bo'lmaydi. Oqartirish jarayonidan keyingi massani kislotalash orqali ham erishilgan oqlik barqarorligini oshirish mumkin.

Sellulozani aynan oqartirish, ya'ni, uning oqlik darajasini oshirish uchun oqartirilmagan sellulozadagi qoldiq ligninning xromofor guruhlarini parchalashning o'zi kifoya qiladi. Bunday oqartirishga optik oqartirish deyiladi va bu usuldan ko'p miqdorda hosil bo'ladigan yarim tayyor mahsulotlarni- yarim selluloza va yog'och massasini oqartirishda keng foydalaniladi. Sellulozani oqartirishda bunday usul yetarli hisoblanmaydi: yuqori darajadagi va barqaror oqlikka erishish uchun qaynatish jarayonida boshlangan delignifikatsiyalash jarayonini tugatish shart. Bunda gap o'rta plastinkadagi ligninni chiqarish haqida emas, balki selluloza makromolekulalari orasidagi hujayra devorining ichki qatlamlarida joylashgan ligninni chiqarish haqida ketyapti. Bu ligninni chiqarishda sellulozaga ta'sir qilmasdan iloji yo'q. Amalda sellulozani oqartirish davomida delignifikatsiya to'liq amalga oshadi: oqartirilgan sellulozada oddiy usullar bilan faqat lignin izinigina aniqlash mumkin

Oqartirish jarayonida lignindan tashqari ko'pgina miqdorda qatron (sulfit sellulozada) va boshqa ekstraktiv moddalar, kul elementlari va gemisellulozaning bir qismi ham sellulozadan chiqariladi. Oqartirishda selluloza moddalarining umumiy massa yo'qotilishi qog'oz sanoati uchun oqartirilmagan sellulozadagi qoldiq lignin miqdoriga bog'liq ravishda 6-10% ni tashkil qiladi.

Oqartirish jarayonini texnik tomondan amalga oshirish yetarli darajada shakllantirilmagan, shuning uchun oqartirish jarayoni u yoki bu darajada sellulozaga oksidlanish-gidrolitik ta'sir qilish orqali amalga oshiriladi, bu esa o'z navbatida sellulozaning fizik-kimyoviy xossasiga ta'sir etadi. Shuning uchun tegishli maqsadlar uchun mo'ljallangan sellulozani olishda oqartirish jarayonining ayrim bosqichlarini olib borish sharoitini tanlash orqali sellulozani oqartirish bilan bir qatorda uning fizik-kimyoviy xossalarini maqsadli ravishda o'zgartirish orqali erishiladi, ya'ni massa konsentratsiyasi, reagentlarning sarfi va konsentratsiyasi, harorat, muhit pHi va boshqalar.

Ayniqsa, kimyoviy qayta ishlashga mo'ljallangan, oqartirilgan sellulozani olishda, iste'molchining tayyor selluloza sifatiga qo'ygan barcha shartlarini hisobga olgan holda oqartirish jarayonini boshqarish talab qilinadi. Masalan, sulfit viskoza sellulozasini ishlab chiqarishda kam kullikdagi va kam qatronli, alfa-selluloza miqdori yuqori bo'lgan, past qovushqoqlik va kam miqdorda pentozanlar tutgan oqartirilgan sellulozani olish talab qilinadi. Shunday qilib, sellulozani oqartirish jarayonining vazifasi quyidagilardan tashkil topgan : oqartirish darajasini oshirish; sellulozani delignifikatsiyalashni tugatish; oqartirilgan sellulozaga uni keyingi qayta ishlatilish sohasiga ko'ra tegishli fizik-kimyoviy xossalar berish.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

- 1 <https://uz.wikipedia.org/>
- 2 hozir.org
- 3 fayllar.org
- 4 .ziyouz.com

- 5 <https://cyberleninka.ru/>
- 6 <https://zelluloza.ru/all/>
- 7 <https://dic.academic.ru/>
- 8 <https://himija-online.ru/>
- 9 archive.uz

ФИО авторов: *Таджиев Шухрат Тўлқинович*

Навоийский государственный горный институт

Кобилов Олимжон Сирожович

Навоийский государственный горный институт

Исломбек Ганиевич

Навоийский государственный горный институт

Название публикации: «АНАЛИЗ МЕТОДОВ СНИЖЕНИЯ КОНЦЕНТРАЦИИ ПЫЛЕГАЗОВЫХ ВЫБРОСОВ, ВЫДЕЛЯЕМЫХ ПРИ МАССОВЫХ ВЗРЫВАХ, НА ГЛУБОКИХ КАРЬЕРАХ»

Аннотация: *В данной статье рассматривается анализ методов снижения концентрации пылегазовых выбросов, выделяемых при массовых взрывах, на глубоких карьерах*

Ключевые слова: *взрывах, анализ, атмосфера, масса.*

При массовых взрывах 2/3 вредных примесей поступает в атмосферу карьера в виде пылегазового облака, а 1/3 - остается внутри разрушенного горного массива [1]. Поэтому негативное влияние взрывных работ проявляется как через поступление пыли и газов в окружающую среду, так и через выделение газа в атмосферу карьера из разрушенной взрывом горной массы. При этом окружающая среда подвергается залповому пылегазовому удару, а атмосфера карьера еще в течение длительного времени после массового взрыва интенсивно загрязняется ядовитыми газами. Такая ситуация побуждает к поиску путей уменьшения пылегазовых выбросов при взрывных работах, основными из которых являются:

- рационализация ассортимента ВВ;
- минимизация объема взрываемого блока;
- рыхление пород в зажатой среде;
- взрывание высоких уступов;
- рационализация параметров забойки скважин.

Экспериментально установлено, что количество образующихся при взрыве ядовитых газов зависит от типа применяемого ВВ. В частности, при использовании ВВ с отрицательным кислородным балансом отмечается интенсивное выделение таких газов из разрушенной горной массы, которые приводят к недопустимому загрязнению воздуха рабочей зоны. При использовании простейших ВВ (игданит и т.п.) и эмульсионных взрывчатых составов в атмосферу карьеров выделяется значительно меньше ядовитых газов, чем при использовании тротилсодержащих ВВ. Так, например, при взрыве 1 кг гранулатола образуется 200 л, граммонита 79/21 - 100-140 л, а игданита и эмульсионных ВВ - 30-50 л ядовитых газов (в пересчете на условную 5 окись углерода). В то же время задача выбора рационального ВВ может быть решена при выявлении физико-технических параметров, оказывающих наибольшее влияние на формирование и распространение пылегазового облака, образующегося при массовом взрыве.

Пылегазовое облако отличается от окружающей атмосферы тем, что температура газов в нем выше температуры окружающего воздуха, а средневзвешенная молекулярная масса газов в облаке, как правило, меньше молекулярной массы окружающего воздуха. Очевидно, что чем больше эти различия, тем больше подъемная сила, действующая на пылегазовое облако, величина которой, в свою очередь, влияет на концентрацию и размеры перемещаемых частиц пыли. Поэтому процесс осаждения пыли, по всей видимости, может быть интенсифицирован путем управления параметрами газа в облаке пыли. Такое управление заключается в целенаправленном формировании состава и свойств газов в пылегазовом облаке и осуществляется корректировкой ассортимента применяемых ВВ, от которых зависит молекулярный вес продуктов детонации и температура газа в облаке, который указан в табл. 1 [2].

Анализ данных табл. 1 показывает, что наибольшая подъемная сила, действующая на пылегазовое облако, имеет место при массовых взрывах с использованием тротила, а наименьшая - акватола М-15.

Наличие воды в продуктах детонации ВВ интенсифицирует процесс осаждения пыли из облака. В данном случае при уменьшении температуры пылегазовой

смеси проявляется механизм понижения давления с уменьшением объема облака в результате конденсации воды, приводящий к смачиванию пыли и интенсификации процесса ее коагуляции. Расчеты показывают, что относительное содержание паров воды в продуктах детонации составляет: тротил - 0,333; граммонит 30/70 - 0,506; граммонит 79/21 - 0,533; акватола 65/35 - 0,605; акватола М-15 - 0,94. Таким образом, наименьшее содержание паров воды в продуктах детонации имеет место при использовании тротила, а наибольшее - акватола. Следовательно, процесс конденсации воды в расширившихся продуктах детонации при массовых взрывах с применением акватола будет оказывать более заметное влияние на коагуляцию пыли. В этом случае следует ожидать более интенсивного осаждения пыли с уменьшением зоны распространения пылегазового облака в окружающей среде.

Таблица 1

Средневзвешенный молекулярный вес продуктов детонации
в пылегазовом облаке и скважине

Тип ВВ	Содержание, г/моль	
	в облаке	в скважине
Тротил	29,4	25,6
Игданит	31,5	22,9
Граммонит 79/21	33,8	25,1
Граммонит 30/70	34,9	26,4
Акватола 65/35	36,2	25,2
Акватола М-15	44,0	19,6

Расчеты показывают, что температура расширившихся продуктов детонации для рассматриваемых типов ВВ находится в пределах от 42,5 (акватола) до 191°С (тротил). Поэтому температурный фактор, наряду с молекулярной массой газов, должен оказывать существенное влияние на параметры перемещения пылегазового облака. Чтобы убедиться в этом, оценим величину ускорения

центра тяжести пылегазового облака при использовании тротила и акватола, воспользовавшись для этого формулой:

$$a = g \frac{\mu_g T_2}{\mu_r T_1}, \quad (1)$$

где a – ускорение центра тяжести облака, м/с^2 ; g – ускорение свободного падения, м/с^2 ; μ_r , μ_g – соответственно молекулярная масса газа в облаке и воздуха, г/моль ; T_1 , T_2 – соответственно, температура воздуха и газа в облаке, К .

Расчеты показывают, что ускорение перемещения пылегазового облака при взрыве акватола составляет $a_a = -0,3g$, при взрыве тротила $= 0,77g$. Из этого следует, что при массовом взрыве скважин, заряженных акватолом, пылегазовое облако прижимается к земной поверхности, так как ускорение отрицательное, а заряженных тротилом – поднимается вверх, увеличивая зону распространения пыли.

Изложенное позволяет сделать вывод о том, что с практической точки зрения предпочтение следует отдавать таким типам ВВ, которые характеризуются более высокой плотностью заряжения скважин при меньшей теплоте взрыва и наибольшем количестве паров воды в продуктах детонации. Поэтому для каждого карьера должен быть определен рациональный ассортимент ВВ, применение которого обеспечивает не только требуемые технико-экономические показатели дробления массива, выделение наименьшего количества ядовитых газов, но и обуславливает минимизацию зоны распространения пыли в окружающей среде.

Минимизация объемов взрываемых блоков в СНГ применяется на карьерах строительных материалов, а в дальнем зарубежье – практически на всех карьерах с производительностью по горной массе до 15 млн. $\text{м}^3/\text{год}$. При этом в каждом экскаваторном забое технологический цикл "бурение – взрывание – экскавация" совершается в течение относительно короткого отрезка времени (1-3 сут). Такая организация работ не вызывает особых трудностей, связанных с выводом людей и оборудования из зоны массового взрыва, если в одновременной работе находятся 3-4 забоя. В этом случае взрывные работы, как правило, ведут в обеденные перерывы с полной остановкой карьера.

Более сложным способом минимизации объема взрываемого блока является обеспечение высокой технологической дисциплины, поскольку процессы технологического цикла должны выполняться в жестко регламентированном режиме. Такой режим аналогичен режиму обработки детали на станке с программным управлением, когда последовательно заданные операции выполняются в строго соблюдаемом ритме. Указанный режим горного производства достаточно четко реализован в карьерах Am Platz и Venetia (ЮАР), где массовые взрывы проводятся в каждом экскаваторном забое один раз в сутки.

Неоспоримым преимуществом минимизации взрывных блоков является возможность практически полного прекращения залповых выбросов пыли и газов в окружающую среду с осаждением пылегазового облака в пределах карьерного пространства либо (крайний случай) в санитарно-защитной зоне карьера. Принципиальное значение в этом случае имеет обоснование размера взрываемого блока по технологическим, техническим, экономическим и экологическим соображениям с учетом сохранения производственной мощности карьера.

Расчеты показывают, что объем пылегазового облака при ведении взрывных работ малыми объемами ВВ уменьшается в десятки раз (табл. 2), а выбросы пыли и газов в окружающую среду - в 1,5-3,0 раза [3]. При этом сохраняются существующие параметры буровзрывных работ (станок СБШ-250МН), а экскаваторы ЭКГ-8И (высота уступа 15 м) обеспечиваются на заданный период времени взорванной горной массой в соответствии с эксплуатационной производительностью.

Таблица 2

Расчетные варианты ведения взрывных работ в карьерах малыми объемами ВВ

Периодичность взрывания, дней	Объем блока, м ³	Масса заряда ВВ на блоке, кг	Объем буровых работ, м	Затраты времени на бурение скважин,	Объем пылегазового облака, млн. м

				сут	
1	5400	4307	108	0,9	0,19
2	10800	8614	234	1,9	0,38
3	16200	12730	342	2,8	0,56
4	21600	16750	450	3,7	0,74
5	27000	21536	576	4,8	0,95
6	32400	25843	684	5,7	1,14
7	37800	30150	810	6,7	1,33

Для оперативной оценки объема пылегазового облака при массовом взрыве можно использовать выражение:

$$V_0 = 4,4 \cdot 10^4 A^{0,8}, \quad (2)$$

где V_0 - объем пылегазового облака, м³; A - количество взрывающегося ВВ в блоке, т.

Переход на массовые взрывы с малым объемом ВВ должен осуществляться с учетом горнотехнических особенностей карьеров и созданием индивидуальных энергетических и транспортных коммуникаций для каждого забоя. Поэтому наиболее предпочтительным выемочно-погрузочным оборудованием в таких условиях является мобильное (фронтальные погрузчики) или высокоманевренное (гидравлические экскаваторы) оборудование с автономным приводом, что позволяет отказаться от линий электропередач в рабочей зоне карьера.

На эффективность минимизации объема взрывных блоков существенное влияние оказывает размер запретной и опасной зон, устанавливаемых в карьерах при подготовке и проведении массовых взрывов, поскольку в границах этих зон линии электропередач должны быть отключены, транспортные коммуникации перекрыты, а оборудование отогнано на безопасное расстояние. В то же время следует иметь в виду, что современные методы управления взрывом в сочетании с новыми взрывчатыми материалами (например, волновые трубки для передачи детонации и эмульсионные взрывчатые вещества, приобретающие взрывные

свойства только в скважине) характеризуются высокой степенью безопасности, позволяют существенно уменьшить размеры запретной и опасной зон. Для оценки зон требуется уточнение расчетных методик, изложенных в соответствующих правилах [4].

На карьере Мурунтау проведены экспериментальные исследования по определению влияния условий взрывания (в "зажатой" среде и на свободную поверхность) на образующийся объем пылегазового облака, для фиксации развития которого во времени и пространстве использовалась скоростная съемка.

Взрываемые породы были представлены кварцево-слюдистыми сланцами крепостью $f=8-10$. Экспериментальный блок объемом 115 тыс. м³ был разделен на две равные части, одна из которых имела, а другая не имела подпорной стенки из неубранной взорванной массы. Параметры взрывного блока: высота уступа - 10,5 м, сетка скважин - 7х7 м, перебур - 2 м, ширина подпорной стенки - 2-15 м, схема взрывания - диагональная, интервал замедления взрывания между рядами - 35 мс, удельный расход ВВ - 0,63 кг/м³.

При взрывном рыхлении горного массива в "зажатой" среде объем пылегазового облака уменьшается на 30-35% по сравнению с рыхлением "на подобранный забой", что объясняется существенным уменьшением пылеобразования из-за отсутствия сброса пород в сторону свободной боковой поверхности уступа.

Переход на взрывание высоких (с 10-15 на 20-30 м) уступов, как показала практика расконсервации юго-западного борта карьера Мурунтау, позволил на 15-20% уменьшить количество окислов азота, выбрасываемого в его атмосферу. Увеличение в этом случае степени полезного использования энергии взрыва уменьшает температуру продуктов детонации и зону переизмельчения пород, что, в свою очередь, способствует снижению в 1,2 раза высоты подъема пылегазового облака и в 1,3-1,4 раза концентрации пыли в атмосфере карьера.

Забойка скважинных зарядов ВВ является важным условием сокращения пылегазовых выбросов в атмосферу карьеров за счет снижения температуры продуктов детонации в результате повышения на 15-20% степени использования

энергии взрыва, увеличения времени воздействия продуктов детонации на стенки скважины, уменьшения ударной воздушной волны и разброса кусков породы. В то же время материал забойки выбрасывается при взрыве из скважины в формируемое пылегазовое облако. Качество забоечного материала определяется его сопротивляемостью сдвигу, характеризуемой углом внутреннего трения. Этот параметр повышается с увеличением в забоечном материале доли пород крупнозернистой фракции, поскольку при взрыве забоечный материал сжимается, а породные зерна расклиниваются, образуя качественную забойку. С этой точки зрения наиболее эффективной является забойка из смеси песка (40%) и щебня (60%) фракции от 8-10 до 20-25 мм [5].

При оценке механизма взаимодействия продуктов детонации ВВ и забойки возникает вопрос об эффективной массе забоечного материала в скважине. Исследованиями и практикой работ в карьере Мурунтау установлено, что при использовании в качестве забоечного материала буровой мелочи рациональная масса забойки составляет 50-60% от массы ВВ в скважине. Это уменьшает поступление забоечного материала в атмосферу карьера без ухудшения качества дробления пород взрывом.

Таким образом, установлено, что забойка скважинных зарядов ВВ является важным условием сокращения пылегазовых выбросов в атмосферу карьеров за счет снижения температуры продуктов детонации в результате повышения на 15-20% степени использования энергии взрыва, увеличения времени воздействия продуктов детонации на стенки скважины, уменьшения ударно-воздушной волны и разброса кусков породы.

Список использованной литературы

1. Зберовский А.В. Охрана атмосферы в экосистеме "карьер — окружающая среда — человек". - Днепропетровск: РИО АП ДКТ, 1997. - 136 с.
2. Каркашадзе Г.Г., Новик И.В. Разработка эффективного способа пылеподавления при производстве массовых взрывов на рудных карьерах // Записки Горного института, т. 148 (2). - Санкт-Петербург, 2001. - С. 50-56.

3. Зберовский А.В. Охрана атмосферы в экосистеме "карьер — окружающая среда — человек". - Днепропетровск: РИО АП ДКТ, 1997. - 136 с.
4. Единые правила безопасности при взрывных работах / Ред.кол.: М.П.Васильчук и др. -М.:НПО ОБТ, 1992.-238 с.
5. Рубцов С.К., Шеметов В.П., Бибик И.П. Исследование рациональных параметров конструкции и состава забойки скважинных зарядов в условиях карьера Мурунтау // Горный вестник Узбекистана, 2002. -№ 1.- С. 27-29.

ФИО автора: *Abdullayeva Iroda Alisherovna*

Guliston davlat universiteti

Название публикации: «MAKTABGACHA TA'LIM
TARBIYALANUVCHILARIDA INGLIZ TILIDA NUTQINI RIVOJLANTIRISHDA
ZAMONAVIY YONDASHUVLAR»

Annotatsiya: Maqolada maktabgacha ta'lim tizimiga yangicha yondashuv asosida noan'anaviy darslarni tashkil etishning mazmun-mohiyati, bog'cha yoshidagi bolalarga ingliz tilini o'rgatishda yangi texnologiyalardan foydalanishning o'рни va ahamiyati bayon qilingan.

Kalit so'zlar: didaktik o'yinlar, noan'anaviy, interfaol o'yinlar, mantiqiy fikrlash, rivojlantirish, faollik.

Maktabgacha ta'lim muassasasi uzluksiz ta'limning birinchi qadami bo'libgina qolmay, balki faol, ijodkor va ma'naviy jihatdan boy shaxsni shakllantiruvchi ilk pog'ona hamdir. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 30 sentyabrdagi "Maktabgacha ta'lim tizimi boshqaruvini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi farmoni hamda "O'zbekiston Respublikasi maktabgacha ta'lim vazirligi faoliyatini tashkil etish to'g'risida"gi Qarori bunga dalildir. Maktabgacha ta'lim muassasa (MTM)larida ta'lim-tarbiya jarayonini yuqori saviyada tashkil etish tarbiyalanuvchilarga ta'limning keyingi bosqichlarida qiynalmasdan davom ettirishga imkoniyatlar yaratadi.

XXI asr axborot texnologiyalari asri, texnologiyalar hayotimizga qanchalik tez sur'atda kirib borayotgan bo'lsa, jahon tili sifatida tan olingan va bir qancha xalqaro tashkilotlar uchun ish yuritish tili sifatida qabul qilingan ingliz tili ham shunchalik izchillik bilan dunyo bo'ylab tarqalmoqda. Yurtimiz kelajagi bo'lgan yoshlarning ham ma'nan, ham jismonan, ham psixik jihatdan kamolotiga bog'cha yoshidan ta'limiy-tadrijiy ishlar keng ko'lamda amalga oshirilmoqda. Zero, barkamol avlodgina O'zbekistonning bundanda porloq kelajagini barpo eta oladi.

Bog'cha yoshidagi bolalarga beriladigan tarbiya ularning harakatlarini takomillashtirish, elementar gigiyena, madaniy va mehnat malakalari hosil qilish,

ijtimoiy axloq va estetik didning dastlabki kurtaklarini yuzaga keltirishga qaratilgan, ta'lim esa ularda ilk bilimlarni hosil qilishga, ya'ni to'g'ri nutq, aytilgan ma'lumotlar(ertak, voqealar) va ulardagi obrazlar, matematik tushunchalar (qo'shish, ayirish), chet tillari, asosan rus va ingliz tillaridagi boshlang'ich og'zaki nutq ko'nikmalarini egallashga qaratilgan. N.K.Krupskaya "Yosh bolalik chog'laridan qolgan taassurotlari juda katta ahamiyatga ega" degan fikrida bog'cha yoshida egallagan ta'lim-tarbiyaning qanchalik katta ahamiyatga egaligini ko'rsatib bergan.

Bu borada rus pedagogi A.S.Makarenko bog'cha yoshi davrida qilingan ish butun tarbiya protsessining 90%ini tashkil etadi, degan bo'lsa, ta'lim esa boladagi endigina shakllanishni boshlagan xotirasida o'chmas iz qoldiradi. Bolaga o'rgatilgan har bir narsa uning xotirasida qoladi. Vaholanki, bog'cha yoshidagi bolalar o'z diqqatlarini biror narsaga uzoq muddat qarata olmaydilar. Shu sababli ingliz tilini o'rgatish davomida bolalarni 20 daqiqadan ortiq bir joyda olib o'tirib bo'lmaydi. Bolaning diqqatini o'rgatilayotgan narsaga uzoqroq muddat jalb etishda uning qiziqishi va mutaxassisning qiziqitira olishi muhim ahamiyat kasb etadi. Bog'cha yoshidagi bolalarning eng asosiy va yetakchi faoliyatlardan biri o'yin hisoblanadi. Shuning uchun bolalar bilan chet tillarini harakatli o'yinlar, qo'shiqlar tarzida o'rganilsa, samaraliroq natijaga erishiladi. Bog'cha yoshidagi bolalar o'yinining asosiy xususiyati barcha jarayonlarining: diqqati, sezgi va idroki, xotirasi, tafakkur va nutqi, xayoli, his-tuyg'u irodasi, xarakteri va qobiliyatining namoyon bo'lishidir.

Bola bog'cha yoshi davrining dastlabki bosqichlarida o'z ona tilining deyarli barcha tovushlarini farqlay oladi, passiv nutq bilan bir qatorda faol nutni ham egallaydi. Katta guruh bolalarida esa o'z ona tilidan tashqari boshqa tilni o'rganish va u tilda gapira olish layoqatini paydo bo'ladi. Ingliz tilidagi tovushlar o'zbek tilidagiga nisbatan bir muncha ko'proq (o'zbek tilida 29 harf 30 tovush; ingliz tilida 26 harf 44 tovush) bo'lsa-da, bu bolaga murakkablik tug'dirmaydi. Ingliz tilidagi nutqning dastlabki ko'nikmalarini egallashda bola real hayotda bilgan va atrofida mavjud bo'lgan so'zlardan boshlanadi:

Dada – dad[dæd]	olma – apple [æpl]	it – dog [dɒg]
Aya – mum[mʌm]	choy – tea [ti:]	mushuk – cat [kæt]

Bola xotirasining rivojlanishida nutqining o'sishi juda katta ahamiyatga ega. Bu davrda bola narsa va hodisalarni faqat bevosita ko'rish orqali emas, balki shu narsa va hodisalarning nomlari orqali ham idrok qila oladigan bo'ladi. So'nggi yillarda o'tkazilgan tajribalar ko'rsatishicha, bog'cha yoshidagi bolalar xotirasida ham narsa va so'zlarning ma'nosiga tushunib eslab qolish katta o'rin tutadi. Dastlab bolalarga o'zlari bilgan narsa va buyum nomlarini yodlatishdan boshlangan mashg'ulotlar sekin-astaranglar, sonlarni o'rganadi. Lekin bog'cha yoshidagi bolalarning mantiqiy esda qoldirishlari ularga to'la tushuniladigan material berilganda yaqqol ko'rinadi. Bolalarga iloji boricha real narsa-buyumlar: mevalar, kiyimlar, o'yinchoqlardan, ko'p hollarda rasmlardan foydalanib o'qitish unumli bo'ladi. Masalan, hayvon nomlari o'rganilganda ularning haqiqiyini ko'rsatib bo'lmaydi yoki kasb nomlarini.

Bolalar juda ko'p narsani asosan turli o'yin faoliyatlari davomida esda olib qoladilar. Hayvon nomlarini o'rganish davomida bolalardan ularning tovushlariga taqlid qilib berishni so'rash ham o'yinning bir turi hisoblanadi. Bolalar xotirasini mashq qildirishda turli mazmunli o'yinlardan foydalanish maqsadga muvofiqdir. Chunki bolalar o'zlarini qiziqtirgan narsaga ko'proq e'tibor qaratadi. Bola e'tiborini esa doimo o'yin tortib turadi. Bolaning materialni esda olib qolishini va qayta esga tushirishini tarbiyachi doimo boshqarib turishi lozim, ya'ni o'rganilgan so'zlarni 2-3 kunda o'yin orqali takrorlab turish kerak.

Bog'cha yoshi davrida bolaning nutqi nafaqat miqdor jihatdan, balki sifat jihatdan ham takomillashadi. Bola so'z turkumlaridan o'tni, fe'lni, sifatni va olmoshlarni o'zlashtirib oladi. Bu o'z navbatida bolaning fikr yuritishiga ta'sir etadi. Masalan: 3 yoshli bolaga qo'g'irchoq va qalamni ko'rsatib, "Bu nima?" – deb so'ralsa, bola "bu qo'g'irchoq, bu qalam" – deb nomini aytadi, 5 yoshli bola "bu qalam, u qora-qizil, bu qo'g'irchoq, uni o'ynaydi" – deydi; 6 yoshli bola esa, "qalamda yozadi, uning bo'yi uzun, rangi qora-qizil", "qo'g'irchoqni o'ynaydi, uning boshi, qo'llari va oyoqlari bor" – deb javob beradi.

Ingliz tilini ham dastlab so'zlarni yodlashdan boshlagan bola maktabga borguncha murakkab bo'lmagan soda gaplarni tuza olish layoqatiga ega bo'ladi.

What is your name? – Sizning ismingiz nima?

My name is Madina. – Mening ismim Madina.

What is your father's job? – Dadangizning kasbi nima?

My father is a doctor. – Mening dadam shifokor.

What is it? – Bu nima?

I have a rose. It is beautiful and red. – Menda atirgul bor. U chiroyli va qizil.

Bog'cha yoshidagi bolaga o'z ona tiliga qo'shimcha tarzda boshqa bir chet tilini o'rganish biroz qiyinchilik tug'dirishi mumkin, lekin aynan shu davrdan boshlab bilimga uyg'otiladigan mehr bolaning ilmiy kamolotga yetishishi uchun mustahkam poydevor bo'lib xizmat qiladi. Ingliz tilini o'qitishda bola psixologiyasini mufassal o'rgangan holda ta'lim berish bolalarga ham mutaxassis-tarbiyachiga ham yuksak natija beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Alimov X., Azimova F. Bog'cha yoshidagi bolalarga til o'rgatish. — T.: Fan va texnologiya, 2013. -48b.
2. Teaching Language and Literature. Scientific-methodological journal of the Ministry of Public Education of the Republic of Uzbekistan. 2018. №4

ФИО автора: *Jumaniyozov Eldor Asqarali o'g'li*

Qashqadaryo viloyati Qarshi tumani Buxoriy o'quv markazi o'qituvchisi

Название публикации: «IMOM AL-MOTURIDIYNING OLAMNING ALLOH TOMONIDAN YARATILGANI TO'G'RISIDA DALILLARI»

Annotatsiya- ushbu maqolada O'rta Osiyolik ilohiyotchi Abu Mansur al-Moturidiyning olamning azaliy Koinot emas, balki Xoliq tomonidan yaratilgan va vaqt hisobi bilan o'lchanadigan hodisa ekanini bir qancha dalillar bilan isbotlashni ko'zda tutgan mulohazalardan iborat.

Kalit so'zlar- Moturidiy, koinot, olam, Xoliq, vaqt, Qur'oni Karim, vahiy, dalil, hissiy idrok, jism, sukun, harakat.

Olamga tavsif berishda jismlarning mustaqilligini ularning Allohga tobe'ligi bilan o'zaro qanday bog'lagani diqqatni o'ziga jalb etadi. Yaratuvchi va yaratilganlar o'rtasidagi o'zaro aloqalarning nozik jihatlarini ko'rsatib berish maqsadida, al-Moturidiy insonlar uchun xos xatti-harakat imkoniyatlarining ikkita andozasini ishlab chiqqan. Alloh masalasiga kelsak, bu o'rinda ham turli jihatlarining o'zaro mutanosibligi haqida so'z yuritish mumkin. Zero, bir tomondan, Alloh al-Moturidiy uchun an'anaviychilar talab qilganidek, mutlaqo mustaqil va hech narsaga tobe' emas, ikkinchi tomondan, olim uning fe'llarini, mu'taziliylar kabi aql bilan anglab yetsa bo'ladi, deb talqin qiladi.

Moturidiy o'z ta'limotida bizni o'rab turgan va biz hissiy a'zolarimiz vositasida idrok etadigan olam azaliy Koinot emas, balki Xoliq tomonidan yaratilgan va vaqt hisobi bilan o'lchanadigan hodisa ekanini isbotlashni ko'zda tutgan. Mutakallim uchun bunday fikr yuritish tabiiy edi. Biroq Moturidiy bu nazariyani yana bir bora sinchiklab asoslashga intilgan. Zero, Yaratuvchining o'rni va qadar masalalariga bag'ishlangan uning barcha mulohazalari aynan mana shu dastlabki isbotlarga asoslangan edi. Bundan tashqari, u abadiy Koinot tarafdorlari bo'lmish dahriylar bilan kurashda ishonchli "qurol"ga ega bo'lishi uchun ham olamning yaratilganini rad etib bo'lmas darajada isbotlashi zarur edi.

Moturidiy keltirgan barcha dalillar ham hech qanday e'tiroz tug'dirmaydigan darajada qat'iy emas, ular ba'zida e'tirozlar va raddiyalar bilan bo'linib turadi. Ammo, shunga qaramay, isbot jarayoni bir butun holda ancha yaxlit va mantiqan bog'langan ko'rinishni shakllantiradi. Moturidiyning mulohazalarini anglash uchun uni quyida to'raligicha bayon etish lozim. Shunda qanday qilib o'z fikrini qadam-baqadam rivojlantirib borgani va muammoni har tomonlama yoritgani namoyon bo'ladi.

Birinchi dalil: Alloh bizga barcha narsaning Yaratuvchisi o'zi ekanini Qur'onda vahiy qildi. Bu vahiy bizga ishonchli tarzda yetkazilgan edi (11:7-9 *U(Alloh) sizlarning qaysilaringiz yaxshiroq ish- amal qilib yashashingizni sinash uchun olti kunda osmonlar va yerni yaratgan zotdir*).

Ikkinchi dalil: haligacha hech bir inson biror marta ham o'zining qadimdan mavjud ekanini da'vo qilmagan. Har bir inson zoti biladiki, inson tug'iladi va asta-sekin voyaga yetadi. Shaxsiy tajribamiz va butun insoniyat naqllari ko'rsatganidek, olamdagi tirik jonzoqlar abadiy emas, balki ma'lum vaqt davomida mavjuddir (4:10-13).

Uchinchi dalil: hissiy idrokimiz shundan dalolat beradiki, jami jismoniy substansiyalar zarurat yoki ehtiyojga ko'ra qandaydir boshqa narsaga tobedirlar. Lekin biror narsaga tobelik vaqtli narsaga xos xususiyatdir, zero, nimaiki abadiy bo'lsa, u hojatsiz, ya'ni avtarkiyaga ega bo'ladi (11:14-16).

To'rtinchi dalil: tirik va o'lik jonning mavjudligi o'zaro bog'liqdir yoki birini birisiz tasavvur etib bo'lmaydi, degan mulohazadan ham xuddi shunday xulosaga kelish mumkin. Demak, biri ikkinchisiga bog'liq bo'lsa, u faqat yaratilgan va vaqtinchalik bo'lishi mumkin (11:16-12:2).

Beshinchi dalil: hissiy idrok etilayotgan narsalar o'zida turlicha va bir-biriga zid sifatlarni birlashtiradilar, ularning o'ziga xos xususiyati bir-biridan qochishda va bir-biridan uzoqlashishda. Agar ular bundan qat'i nazar biror narsada mujassam qolsalar, u holda bu faqat Xoliqning ixtiyoriga ko'ra bo'ladi. Shunday qilib, ashyolar yaratilgan va vaqtda chegaralangan (12:3).

Oltinchi dalil: olam qismlardan iborat. Alohida qismlar haqida bizga shu narsa ma'lumki, ular avvalda yo'q bo'lganlaridan so'ng paydo bo'ladilar, ular o'sadilar va

kattalashadilar. Shunday ekan, bu yerda aytilganlarning hammasi butun olamga ham taalluqli, zero, uchlarning birikuvi cheksiz bo'lmaydi (12:5-7).

Yettinchi dalil: olamda yaxshilik va yovuzlik, kichiklik va buyuklik, go'zallik va xunuklik, yorug'lik va qorong'ulik yonma yon boradi. Qarama-qarshiliklar o'zgarish va yo'q bo'lishning belgilaridir. Yo'q bo'lgan narsa esa, o'z-o'zidan tashkil topa olmaydi (12:8-11).

Sakkizinchi dalil: aqlga ma'lumdirki, jism harakatsiz (sukun) yoki harakat holatida bo'lishi mumkin. Unisi ham, bunisi ham bir paytning o'zida sodir bo'lolmaydi, demak, abadiy bo'lmagan. Sukun va harakat galma-gal yuzaga keladi. Demak, ularda vaqt chegaralangan. Modomiki, jismlarni sukun yoki harakatsiz tasavvur qila olmas ekanmiz, unda barcha jismlar, ya'ni butun olam, vaqtda paydo bo'lgan bo'ladi. (12:16-20).

To'qqizinchi dalil: jonsiz jismlar o'z-o'zidan sukun yoki harakat holatida bo'lolmaydilar, ularga tashqaridan ta'sir ko'rsatiladi. Bu ta'sir ko'rsatilishiga sabab shundaki, ular shu yo'l bilan boshqa jismlarning ehtiyoj yoki foydasiga xizmat qiladilar. Ammo, nimaiki boshqalarga xizmat qilsa, mustaqil emas. Demak, yaratilgan va jonsiz jismlardan naf ko'ruvchi jonli jismlar ham faqat yaratilgan bo'lishlari mumkin (12:21-13:2).

O'ninchi dalil: moddiy jismlarda uchraydigan o'zgarishlar shuni isbotlaydiki, ularning o'zi ham turli holatda shuningdek, turli vaqtda paydo bo'lganlaridir. Agar, adolatsiz ravishda bo'lsa-da, azaliy modda mavjud deb faraz qilganimizda ham, bu hech narsani o'zgartirmagan bo'lar edi. Bu shuni bildiradiki, modda olam paydo bo'layotgan daqiqada, ya'ni olam mana shu (tutib olish mumkin bo'lgan vaqt) daqiqasida paydo bo'lishi lozim bo'lganda yo'q bo'ldi (13:3-19).

O'n birinchi dalil: agar bizni go'yoki jismoniy substansiyalar muttasil o'zgarayotgan holatlarda (ya'ni, harakat yoki sukunda, birgalikda yoki alohida va hokazo) cheksiz mavjud bo'lishda davom etadilar degan fikrga yo'l qo'yadilar, deb ayblasalar, bu qat'iy xato ayblovdur. Buning bilan ikkita tushunchalar qatlami qorishtirib yuboriladiki, ular, aksincha, bir-biridan ajratilishi lozim. «Vaqtda

chegaralanganlik» avval yo‘q bo‘lgan narsa keyin paydo bo‘lganini bildiradi (13:20-14:1).

O‘n ikkinchi dalil: bundan so‘ng naql bizga jismlarning vaqtda cheklanmagan mavjudligi haqida xabar beradi. Biz shunchaki o‘zimizdan so‘rashimiz lozim bo‘ladi. Naqlga ishonishni xohlaymizmi yo yo‘qmi (14:1-4).

O‘n uchinchi dalil: biz yana shuni ham bilamizki, har qanday qator (masalan, sonlar qatori yoki sabab-oqibat zanjiri) o‘z boshiga ega bo‘lishi kerak. Ammo uning oxiri bo‘lmasligi kerak, aks holda hech narsa mavjud bo‘lmas edi (14:5-16).

O‘n to‘rtinchi dalil: har bir harakat o‘zidan avvalgi harakatning tugaganini, har bir aloqa avvalgisining tugaganini bildiradi. Boshqa o‘tkinchi hodisa (aksidensiya)lar uchun ham xuddi shu narsa xosdir, shunday bo‘lganidan keyin ularning hammasiga boshlanish va oxirlash xosdir. Demak, ular faqat vaqtda paydo bo‘lishi mumkin edi (14:17).

O‘n beshinchi dalil: jismga «davomiylik» (baho) aksidensiyasi baxsh etilgani uchungina u davomiylikda mavjud bo‘lishi mumkin. Jism abadiy bo‘lishi uchun u tegishli aksidensiyani olishi lozim edi. Lekin bu o‘z-o‘zidan qarama-qarshilikdir. Chunki aksidensiyalar vaqt bilan belgilangan bo‘ladi, baxsh etish hodisasi ham faqat vaqtinchalik bo‘lishi mumkin (14:19- 15:2 *(Ey inson), Alloh osmonlar va yerni haq (qonun) bilan yaratib qo‘yganini ko‘rmadingmi?! Agar U zot xohlasa, sizlarni ketkazib, (o‘rningizga o‘zgalarni) yangitdan yaratur*).

O‘n oltinchi dalil: birorta yozuv yo‘qki. uning yozuvchisi bo‘lmasa va bo‘luvchisiz birorta bo‘linuv ham yo‘q. Birikuv, harakat, sukun hamda olamdagi barcha boshqa narsalar haqida ham xuddi shunday deyish mumkin. Demak, har bir hodisa ortida uning yaratuvchisi turadi. Shunday ekan olam ham sababiy bog‘liqlikdadir, ya’ni yaratilgandir (15:14-19 *Yerni esa yoyiq – keng qildik va unda tog‘larni o‘rnatib qo‘ydik hamda unda (har yerning o‘ziga) moslangan turli-tuman narsalarni (o‘simlik, mevalarni) undirib-o‘stirdik*).

O‘n yettinchi dalil: hissiy idrok etiluvchi moddiy dunyoning har bir alohida juz’iy har bir fikrlovchiga shuni anglatadiki, u qadim emas, balki vaqtda yaratilgan. Shunday

deb o'ylash noto'g'ri bo'lmaydi. Aks holda. biz umuman bunday xislatga ega bo'lmagan bo'lar edik (15:20).

Keltirilayotgan dalillar ko'lami ham shunga ko'ra juda keng. Ularning uchala bilish usulini o'z ichiga olishini Moturidiy alohida mamnuniyat bilan ta'kidlaydi. Naqlar olam yaratilgani haqida qat'iy xabar beradi, hissiy idrok buni tasdiqlaydi, aql esa buni rad etib bo'lmaydigan xulosalar vositasida ko'rsatib beradi. Demak, mana shunday dalillar qarshisida ham ushbu qoida shubhali va isbottalab, deb da'vo qilish uchun yo juda nodon, yoki juda qaysar bo'lish kerak.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

- [1] Abdulaziz Mansur, Qur'oni Karim ma'nolarining tarjima va tafsiri, TIU, Toshkent, 2009.
- [2] Al-Moturidiy ta'limoti va uning X-XII asrlarda Movarounnahr madaniyatida tutgan o'rni, Ma'ruzalar to'plami/Mas'ul muharrir:M.Xayrullayev, Toshkent, 1999
- [3] Hamidxon Islomiy, Sulton ul-Mu'izzuddin Abu Mansur Moturidiy as-Samarqandiy, G'afur G'ulom nomidagi adabiyot va san'at, Toshkent, 2000
- [4] Rudolf Ulrix, Al-Moturidiy va Samarqand sunniylik ilohiyoti, Imom al-Buxoriy xalqaro jamg'armasi, Fridrix Ebert jamg'armasi, Toshkent, 2002
- [5] Sh.Ziyodov, Abu Mansur al-Moturidiy yozma merosi va uning "Kitob at-Ta'vilot" asari:Tar.f.n.dis...avtoreferat, O'zFA SHI,Toshkent, 2003

ФИО автора: Сувонова Ойдин Мадрахим кизи

Узбекский Государственный Университет Мировых Языков.

Магистр 2 курса

Направление: Лингвистика (русского языка)

Название публикации: «ТРАНСФОРМАЦИЯ ФРАЗЕОЛОГИЗМОВ В ЯЗЫКЕ СМИ»

Аннотация: В статье рассматриваются процессы трансформации в сфере фразеологии, становящиеся все более активными и значимыми в современном русском языке. Наиболее ярко проявляются индивидуально-авторские изменения в текстах СМИ, так как в них отражаются наиболее распространённые языковые явления современности. Процессы создания трансформированных фразеологических имеют ярко выраженную прагматическую направленность, «творец» текста, трансформируя имеющуюся в языке единицу, стремится этим усилить оценочность, экспрессию высказывания, выделить, подчеркнуть и передать сущность своего восприятия. Следовательно, использование новообразований в первую очередь связано с формированием такой языковой системы, которая удовлетворяет растущие потребности в новых обозначениях. После своего «появления» трансформированная единица может остаться принадлежностью индивидуального языка, а может утратить такую индивидуальность и перейти в статус узуальной. Заполняя лакуны языковой системы, инновации раскрывают и новые возможности в сфере фразеообразования современного русского языка.

Ключевые слова: Фразеологическая трансформация, фразеологизм, трансформированный фразеологизм, приемы трансформации, функции фразеотворчества.

Изучение языковых инноваций является одним из приоритетных направлений современной отечественной лингвистики. Массовая культура в этом случае выступает наиболее продуктивным материалом для исследования, так как, отвечая запросам самой широкой аудитории, она отражает наиболее

распространённые языковые явления современности. В частности, различные процессы, наблюдаемые в текстах СМИ, позволяют судить об основных тенденциях массовой речевой коммуникации рубежа XX-XXI веков, прогнозировать маршруты происходящих в языке изменений. Довольно динамично, по нашим наблюдениям, развивается фразеосистема языка: в настоящее время набирает силу тенденция семантических и стилистических преобразований фразеологических единиц. Разного рода преобразования языковых единиц обеспечивают динамизм языка. В отношении фразеологических единиц сложилось мнение, что эти единицы устойчивые, застывшие в своём развитии. Исследования фразеологизма и его природы позволили ученым подойти к выводу о том, что фразеологический состав языка, как и язык в целом, подвержен изменениям, а значит, находится в постоянном развитии. Преобразовательный потенциал фразеологизмов зависит от их структурно-семантических особенностей, образного характера, специфики внутренней формы, расчлененности грамматической структуры. Любое (фонетическое, лексическое, синтаксическое и др.) отклонение от общепринятой нормы, способность к семантическому и структурному преобразованию, в целом не нарушающему устойчивость и семантическую тождественность единицы самой себе, импровизированное изменение в экспрессивно-стилистических целях квалифицируется как фразеологическая трансформация. Называют и причины трансформации фразеологизмов, одна из основных причин заключается в том, что преобразование фразеологизмов позволяет вернуть эффект неожиданности и свежесть восприятия, вновь выделить устойчивые образные выражения в контексте обыденной речи.

Трансформация фразеологических языке СМИ накала страстей. Комментатор выступает, с одной стороны, проводником эмоций от непосредственных участников события к потребителю телешоу, а с другой стороны, сам является источником эмоций. Передача эмоционального состояния комментатора возможна только при условии использования индивидуально-авторских языковых средств. При этом наиболее эффективным инструментом

речи становится, на наш взгляд, трансформация фразеологических единиц. В языке спортивного комментария как текста с характерными жанровыми признаками реализуются два типа фразеологических трансформаций: первый тип - случайное отклонение от нормы в силу высокого темпа речи комментатора, дефицита времени на обдумывание фразы, отклонение, которое часто воспринимается адресатом как речевая ошибка; второй тип - мотивированное и сознательное отступление от узуальной формы фразеологической единицы, имеющее целью при экономии речевых усилий выразить личное отношение к предмету комментирования - уважение, иронию, осуждение, похвалу. Во втором случае нередко образуются окказиональные фразеологизмы, уникальные по своему составу и эффективные в плане эмоционального воздействия. Одним из самых креативных в языковом плане и потому самых цитируемых российских спортивных комментаторов. Наиболее частотны в комментариях Дмитрия Губерниева структурно-семантические преобразования, которые представляют собой смысловые модификации, сопряжённые с изменением лексического состава и/или грамматической формы фразеологическом.. Преобразования такого типа достигаются с помощью изменения компонентного состава. Так, имеет место расширение компонентного состава фразеологизмов, например: был разбор полётов с тренером. Здесь узуальная фразеологическая единица разбор полётов расширяется за счёт включения компонента-конкретизатора «с тренером», что придаёт всему выражению более определённое значение, соответствующее комментируемой ситуации. Довольно распространённым приёмом трансформации в комментариях Дмитрия Губерниева является замена одного или нескольких компонентов фразеологизма другой лексемой или словосочетанием, например: отставание уже смерти подобно - компонент узуального фразеологизма «промедление» (промедление смерти подобно) заменён лексемой «отставание», в большей степени принадлежащей спортивному дискурсу, после чего трансформ приобретает возможность точнее отразить суть конкретной спортивной ситуации: на соревнованиях по биатлону спортсмен отстаёт от своих соперников, что неминуемо приведёт его к

проигрышу. В реплике цирк уехал, а комментаторы остались замена узуального компонента «клоуны» на окказиональный «комментаторы», помимо совершенно очевидной функции конкретизации ситуации, приводит также к достижению эффекта самоиронии (клоун - тот, кто развлекает, над кем смеются) и, кроме того, сообщает финалу комментария оттенок лёгкой грусти, придаёт всему тексту сугубо личный характер. Ещё один пример: героическая во всех отношениях олимпиада. В данном случае происходит замена нескольких компонентов: в узуальном фразеологизме дама приятная во всех отношениях заменены компонент «дама» (на компонент «олимпиада») и компонент «приятная» на компонент героическая, благодаря чему значение выражения кардинально меняется. В следующем примере комментатор заменяет в известном выражении выдавливать из себя по капле раба компонент раба новыми: В такой ситуации надо выдавливать из себя всё, что осталось, благодаря чему достигается нравоучительный, хотя и несколько комический эффект: в спорте ради победы приходится выжимать из себя не только чрезмерное преклонение перед авторитетами (что соответствует узуальному значению), но и вообще всё, использовать все физические и духовные возможности, все силы. Таким образом, замена компонента приводит к тому, что фразеологизм-трансформ приобретает другое значение и становится синонимичным иным (узуальным) выражениям: выжимать все соки, работать до седьмого пота и т. д. Ещё один способ фразеологических преобразований, активный в языке Дмитрия Губерниева, - контаминация, то есть объединение частей двух или более фразеологизмов, в результате которого возникает новая ФЕ. Например, говоря о спортсменке Дарье Домрачевой и желая подчеркнуть её вклад в спортивные достижения национальной сборной, комментатор объединяет два узуальных фразеологизма пасть ниц и встать на колени, имеющие общую семантику: «оказать предельное почтение, наивысшее уважение»: О, великая Дарья! Пасть перед ней ниц, встать на колени... Этот приём усиливает ядерное значение обоих выражений и сообщает новой единице повышенную экспрессию. Рассмотрим другой пример: Тёмная лошадка тоже может выстрелить. В данной соединены

два узуальных фразеологизма: тёмная лошадка и даже незаряженное ружьё может выстрелить. Основанием для их объединения является общий оттенок значения - неожиданность, непредсказуемость какого-либо действия, участия. Получившееся значение окказионального фразеологизма можно сформулировать следующим образом: неизвестный спортивной общественности участник, на первый взгляд неперспективный, может изменить результаты соревнований. Многословность, тяжеловесность построенной нами формулировки демонстрирует преимущества фразеологических трансформов в тексте спортивного комментария, достоинством которого является прежде всего быстрота эмоциональной реакции.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Божко Н.А. Индивидуально-авторские преобразования фразеологических единиц в языке художественной прозы (на материале произведений В. Токаревой): автореф. ... дис. канд. филол. наук. - Тюмень, 2015. - 24 с.
2. Ермакова Е.Н. Проблема деривационного пространства во фразеологии // Вестник Костромского государственного университета имени Н.А. Некрасова. - 2015. - Т. 21. - № 4. - С. 116-120.
3. Ермакова, Е.Н., Прокопова М.В. Трансформация фразеологических языковая стратегия массовой литературы (на материале цикла Б. Акунина «Нефритовые четки») // Вестник Челябинского государственного педагогического университета. - 2013. - № 3 - С. 271-281.

ФИО авторов: *Mamatqulov Abbosjon Nabiyevich*

Fargʻona soliq texnikumi bosh oʻqituvchisi

Maxsudov Sherzod Solijonovich

Fargʻona soliq texnikumi bosh oʻqituvchisi

Название публикации: «GLOBAL SHAROITDA ONA TILINING MAMLAKAT RIVOJIDAGI OʻRNI»

Har yili 21 oktyabr yurtimizda oʻzbek tiliga davlat tili maqomi berilgan kun sifatida oʻzgacha gʻurur, faxr va iftixor bilan keng nishonlanadi. Albatta, har bir millat oʻz ona tiliga ega. Ulkan boylik, bebaho qadriyat sifatida eʼzozlanadigan tilda ajdodlarining bebaho merosi, tarixi, oʻtmishi va buguni yashaydi. Oʻzligini anglagan har bir millat va elat uchun til bebaho va tengsiz boylik sanaladi.

Ona tiliga boʻlgan eʼtibor yuksak qadrlandi. Darhaqiqat, ona tilini sevgan, ardoqlagan inson qalbida oʻtmishi, anʼana va qadriyatlariga, buyuk ajdodlariga boʻlgan cheksiz ehtiromi mujassam boʻladi. Istiqloldan ilgari qoʻlga kiritilgan bebaho boyligimiz, qadriyatimiz – oʻz ona tilimizni har tomonlama rivojlanishini taʼminlanish faoliyatimiz mezoni sifatida dolzarb sanaladi va albatta, yoshlarga taʼlim-tarbiya berish jarayonida ham ushbu muhim omillarga alohida ahamiyat qaratib kelmoqdamiz. Har bir millatning dunyoda borligʻini koʻrsatadurgan oʻyinayi hayoti til va adabiyotidir. Milliy tilni yoʻqotmak millat ruhini yoʻqotmakdur”. Abdulla Avloniy. “Jamiki ezgu fazilatlar inson qalbiga, avvalo, ona allasi, ona tilining betakror jozibasi bilan singadi. Ona tili bu millatning ruhidir. Oʻz tilini yoʻqotgan har qanday millat oʻzligidan judo boʻlishi muqarrar”.

“Har qanday millatning dunyoda borligini koʻrsatadurgʻon oʻyinai hayoti til va adabiyotidir. Milliy tilni yoʻqotmak, millat ruhini yoʻqotmakdir”, degan edi ulugʻ mutafakkir Abdulla Avloniy. Darhaqiqat, tilning ahamiyati, uning mavjudligi har qanday yurt, millat taraqqiyotini belgilab berishi shubhasiz. Ayniqsa bugungi globalashuv – dunyo xalqlarining turmush-tarzi umumiylik kasb etgan bir davrda yuqoridagi soʻzlarning zalvori ikki hissa ortadi.

30 yil muqaddam davlat tili maqomiga ko'tarilgan o'zbek tiliga doir bugungi vaziyat hamon achinarli qolayotgani mahalliy matbuotda tilga ko'rsatilayotgan ehtirom va mavjud muammolar haqida yozilgan maqolalardan ham ko'rinadi.

Ehtirom hukumatning davlat tili rivojiga doir qarorlar qabul qilayotganida ko'rilsa, muammolar aksariyat qonunlar, hujjatlar, ish yuritish, reklama va e'lonlar hamon rus tilida ekanligida.

Qabul qilinganiga 30 yil to'lgan davlat tili haqidagi qonun tarixida bu muammolar yangi emas, 10 yillar avval ham aynan shu muammolar mavjudligi, bularga qaramasdan hukumat o'zbek tiliga ehtirom ko'rsatayotgani, davlat tilini rivojlantirishga doir qarorlar qabul qilayotgani haqida yozilar edi.

Prezident Shavkat Mirziyoyev imzolagan davlat tili haqidagi qonunning 30 yilligini mamlakatda keng nishonlash haqidagi qaror ham shu jumladan ko'rilmogda.

Lotin yozuviga asoslangan yangi o'zbek alifbosiga o'tish jarayoning tezlashganligi ushbu qarorning ijrosining bir qismi hisoblanadi. Barcha davlat tashkilotlari 2021 yilda lotin yozuviga asoslangan yangi o'zbek alifbosiga o'tishi belgilab qo'yilgan edi. Davlat soliq qo'mitasining buyrug'iga asosan 2021 yil 1-iyuldan barcha Davlat soliq xizmati organlarida ish yuritish tizimi lotin yozuviga asoslangan yangi o'zbek alifbosiga o'tkazildi.

ФИО автора: Mamarasulova Gulshodaxon Dilshodbek qizi

Andijon Davlat Universiteti

Boshlang'ich talim va Sport tarbiyaviy ishi 340-guruh talabasi

Название публикации: «BOSHLANG'ICH TA'LIMDA DARS O'TISH JARAYONINI RIVOJLANTIRISH»

ANNOTATSIYA

Bugungi kunda sifatli ta'lim - bu hamma sohalarning rivojlanishiga sabab bo'ladi. Ta'lim sohasi jadal rivojlanayotgan bir paytda, o'qituvchilarning rivojlanishi davr talabiga aylandi. Texnologiya va raqamli tarmoqlarga kirish bugungi kunda O'zbekiston ta'lim tizimiga ham kirib kelmoqda. Boshlang'ich ta'lim sifatini oshirishda ta'lim berish davom etayotgan davrda, zamon va texnologiya o'zgarishi bilan yangilash, rivojlantirish va o'qitish kerak bo'ladi. Ushbu maqola, boshlang'ich maktab sharoitida o'qitish jarayoni, XXI asr ta'limining xususiyatlari va unga ta'sir etuvchi omillar, shuningdek, ularning ta'sirida boshlang'ich ta'limda dars o'tish jarayonini rivojlantirish haqida fikr yuritiladi.

Kalit so'zlar: *Boshlang'ich ta'lim, dars jarayoni, metodlar, interaktiv darslar, rivojlanish, ta'lim sifatini orttirish, o'quvchilar qiziqishini orttirish.*

Ta'lim tizimining boshlang'ich nuqtasi bo'lmish boshlang'ich ta'limda dars o'tish ham mas'uliyatli ham o'qituvchidan kuchli pedagogik va psixologik mahoratni talab etadi. Bundan tashqari, zamonaviy ta'lim berish metodlaridan foydalanib o'quvchilarni dars berish, bolalarning kelajaklariga ham o'z ta'sirini o'tkazadi. Maktablarda raqamli infratuzilmani rivojlantirish, o'quvchilarning rivojlanishi to'g'risida pedagogik va texnologik bilim va tushunchalarini olib kirish, 21 –asrda boshlang'ich sinflarda o'qitish xususiyatlarini ta'minlashda muhim ahamiyatga ega. Boshlang'ich maktab o'quv dasturi ramziy xarakterga ega bo'lganligi sababli, o'qituvchilar o'quv dasturini tanlash va og'irligi, o'qitish usullari va materiallarini tanlashda ma'lum tanlov erkinligiga ega.

Boshlang'ich maktabda o'qitishni bolalarga mos, jonli va rag'batlantiruvchi tarzda loyihalashtirish uchun o'qituvchilar vaziyatga qarab turli xil o'qitish usullarini o'rgatishlari va boshlang'ich maktabga mos keladigan ta'lim shakllarini sinab ko'rishlari kerak. O'qituvchining kasbiy rivojlanishini shaxsning o'qituvchi sifatida bilim, ko'nikma va malakasini oshiradigan va kuchaytiradigan faoliyat deb ta'riflash mumkin. O'qituvchining rivojlanishi - bu o'qituvchi sifatida o'qish, malaka oshirish va rivojlanishni o'z ichiga oladigan butun jarayon. Bu o'qituvchiga o'quvchilar va ota-onalarning sinfda va undan tashqarida o'sib borayotgan ehtiyojlarini qondirish uchun yetarli tayyorgarlik beradi. Boshlang'ich ta'lim, odatda, maktabgacha ta'lim/bolalar bog'chasidan keyin va o'rta maktabgacha bo'lgan ta'limning birinchi bosqichidir. Boshlang'ich ta'lim boshlang'ich maktabda, boshlang'ich maktabda yoki joylashuviga qarab birinchi va o'rta maktabda amalga oshiriladi. Ta'limning xalqaro standart tasnifi boshlang'ich ta'limni bir bosqichli deb hisoblaydi, bu erda dasturlar odatda o'qish, yozish va matematikada asosiy ko'nikmalarni egallash va o'qishning mustahkam asosini yaratish uchun mo'ljallangan. Boshlang'ich ta'lim yoki asosiy ta'limning birinchi bosqichi hisoblanadi.

Boshlang'ich sinf o'qituvchilar malakasini oshirish dasturlari kasbiy o'sish va rivojlanish uchun ko'proq izlanish, asosan o'quvchilarni kuzatib, ularning xohish istaklarini o'rganish kerak bo'ladi. Bu kabi amaliy dasturlar maktab tomonidan o'qituvchilarni rivojlantirish rejasi doirasida amalga oshiriladi yoki o'z-o'zini takomillashtirish uchun individual darajada amalga oshiriladi. O'qituvchining rivojlanishi - bu o'zingizni professional sifatida o'qitish yoki malakasini oshirishdan maqsad aynan boshlang'ich ta'limda sifatni va o'quvchilarning bilimini oshirishga xizmat qiladi. Boshlang'ich sinf o'quvchilari uchun darsni interaktiv tarzda tashkil etishda: o'ynab o'rganish, ochiq ta'lim, loyihaga yo'naltirilgan ta'lim, kashfiyot orqali o'rganish, axborot orqali o'rganish, takrorlash va mashq qilish orqali o'rgatish ancha samarali metodlar hisoblanadi.

Boshlang'ich ta'limda ham kompyuterlar taqdim etayotgan imkoniyatlardan mustaqil, maqsadli va individual ta'lim va ijodiy ishni rag'batlantirish uchun

foydalanish kerak. Boshlang'ich maktabda o'qitishning mazmuni fanlar bo'yicha tuzilgan, lekin alohida fanlarni bir-biridan ajratmaslik kerak, chunki bilimlarni o'rgatish o'zaro bog'liqlik va shuning uchun fanlararo yondashuvni o'rnatishni talab etadi. Boshlang'ich maktab o'quv dasturiga asoslanib, boshlang'ich ta'limning maqsadi ijtimoiy, hissiy, intellektual va jismoniy sohalarda asosiy va muvozanatli ta'lim berishdir. Boshlang'ich sinf o'quvchilarning individual talablarini inobatga olgan holda, boshlang'ich maktablar quyidagi vazifalarni bajarishlari kerak:

11. o'quvchilarning bilimga bo'lgan intilishlarini, ko'nikmalarini, qiziqishlarini va iste'dodlarini rivojlantirish va rag'batlantirish;
12. o'quvchilarning harakat qobiliyatiga bo'lgan ishonchini mustahkamlash va rivojlantirish;
13. ularning ijtimoiy kompetentsiyasini mustahkamlash va rivojlantirish (mas'uliyatli xatti -harakatlar, jamoaviy ruh, integratsiya, qoidalar va me'yorlarni ishlab chiqish va qabul qilish, tanqidiy fikrlash);
14. ularning til malakasini oshirish (muloqot, ifoda);
15. xizmat qiladigan asosiy bilim, ko'nikma, qobiliyat, tushuncha va munosabatni rivojlantirish va tarqatish;
16. o'qish, yozish va arifmetik ko'nikmalarga ega bo'lish (shu jumladan, zamonaviy aloqa va axborot texnologiyalaridan bolalar uchun mos tarzda foydalanish);
17. aloqa qilish va atrof -muhit bilan shug'ullanish;
18. badiiy va texnik ko'nikmalarni, jismoniy va motorli ko'nikmalarni keng rivojlantirish;
19. asta -sekin o'qishga va ta'lim olishga to'g'ri munosabatni rivojlantirish (qat'iyatlilik, g'amxo'rlik, aniqlik, boshqalarga yordam berishga tayyorlik va ehtiyotkorlik);
20. o'quvchilarni maqsadli, mustaqil va maqsadli o'qishga yo'naltirish (maktabga kelgunga qadar o'qishning ko'proq o'yin shakllariga asoslangan) kerak bo'ladi.

O'quvchining diqqatini o'qituvchiga qaratadigan eng an'anaviy o'qitish usullaridan biri sifatida qaraladi. O'qituvchilar sinf uchun mas'uldirlar va barcha mashg'ulotlarni

boshqaradilar. Odatda, bu usulda bolalar o'qituvchi bilan yuzma -yuz uchrashadigan alohida stollarga o'tirishadi. Guruhda ishlash mumkin bo'lsa-da, dars vaqtining ko'p qismi o'qituvchi bilan tushuntirishlarni tushuntirish va individual ishni tayinlash bilan o'tadi. O'qituvchilarga yo'naltirilgan metodika yaqinda yoqimsiz bo'lib qoldi, chunki o'qitishning bu strategiyasi passiv o'quvchilarga yoqadi. Ideal holda, o'qituvchilar o'z o'quvchilarini o'quv jarayonida faol ishtirok etishlarini afzal ko'rishadi. O'qituvchiga yo'naltirilgan yondashuv strategik maqsadni osonlashtirmaydi. Buning o'rniga, o'quvchilarning xatti -harakatlarini nazorat qilish ustuvor vazifadir. Bir afzallik shundaki, xatti -harakatlar bilan bog'liq muammolarni odatda bu muhitda boshqarish oson. Yana bir afzalligi shundaki, o'quvchi mavzuni o'tkazib yuborishi kam uchraydi, chunki o'qituvchi sinfda sodir bo'layotgan hamma narsani boshqaradi. Afzalliklarga qaramay, o'qituvchiga yo'naltirilgan yondashuvning kamchiliklari ko'p. Eng muhimi, bolalar boshqa yondashuvlarning ijtimoiy afzalliklaridan foydalana olmaydi. Bundan tashqari, bolalar o'z bilimlarini yo'naltirish va faol rol o'ynash imkoniyatiga ega emaslar. Hamkorlik, tanqidiy fikrlash, bahs-munozara va boshqalar kabi hayotiy ko'nikmalarni o'qituvchilarga yo'naltirilgan sinfda olish qiyinroq.

Maktab o'quv dasturlariga yangi texnologiyalar kirib kelishi bilan o'qituvchilar va maktab rahbarlari sinfdagi ma'lumotlarning barcha qirralarini qayta ko'rib chiqishni boshlaydi. Ma'lumot yig'ishning yangi, innovatsion usullari doimiy ravishda ishlab chiqilmoqda, ular davomiy formativ, yakuniy yig'ma va muqobil baholashning yangi variantlarini taklif qiladi. Tadqiqotga asoslangan ta'lim strategiyalari aniq nimani anglatadi? Ilg'or texnologiya integratsiyasi tufayli o'quv dasturlarini tuzishda qiyinchiliklar paydo bo'lishi mumkin bo'lsa -da, maktablar kelajakka intilishadi. Quyida XXI asr boshlang'ich sinf o'quvchilariga dars berishdagi samarali metodlar keltiriladi.

1. Interfaol tarzdgagi onlayn o'yinlar dasturlari - yaqinda ta'limga oid ilovalardagi yangiliklar natijasida o'quvchilarning qiziqishlariga qarab foydalanish yaxshi natija beradi. Shu bilan birga, ingliz tili va boshqa fanlardan ko'nikmalarni oshiradigan ta'lim bilan bog'liq o'yinlardan foydalanish boshlang'ich sinf o'quvchilarini darsga

qiziqtirishda juda qo'l keladi. O'quvchilar o'rganish uchun onlayn o'yinlardan qulay foydalana boshlaganda, o'qituvchilar o'quvchilarni yangi ilovalar orqali matematika va fan kabi mahorat sohalarini aniq sozlashlariga jalb qilishlari mumkin.

2. Raqamli savodxonlik - o'quv dasturini yaratish o'quvchilarning rivojlanish bosqichlariga asoslangan bo'lishi mumkin va o'qituvchilar texnologiyani integratsiyalashuvi va sinfda ishlatilishi mumkin bo'lgan xavf -xatarlarni (masalan, chalg'ituvchi narsalar) ham bilishi kerak. Darslarda va maktablarda texnologiyadan foydalanadigan o'qituvchilarning ko'payishi bilan o'quvchilarga raqamli savod orqali kontent bilan shug'ullanishga ruxsat berilsa, ba'zi maktablar raqamli savodxonlik bo'yicha rasmiy o'quv dasturlari va raqamli savodxonlik rejalarini qabul qilinishi zarur. Boisi, shundagina o'quvchilarda internetdan foydalanish, content tanlash va axborotlarni kerakli/keraksizga saralash qobiliyati rivojlanadi. Raqamli savodxonlik sohasi kelgusi yillarda ham muhim ahamiyat kasb etmoqda, chunki yangi texnologiyalar yordamida o'rganishga yangi yondashuvlar qabul qilinadi.
3. O'z-o'zini boshqaradigan kasbiy rivojlanish - so'nggi yillarda biz o'qituvchilar uchun interaktiv onlayn-seminarlar yoki veb-brauzerlar orqali uzatilishi mumkin bo'lgan video va boshqa tarkibni o'z ichiga olgan o'qituvchilar uchun kasbiy rivojlanish (PD) oshganini ko'rdik. Yaqinda chop etilgan maqolalardan birida o'qituvchilar tanlashi mumkin bo'lgan onlayn variantlar taklif etiladi. Boshlang'ich sinf o'qituvchilardan axloqiy va huquqiy ko'rsatmalarga rioya qilish va so'nggi standartlar bilan tanishish uchun o'z malakalarini yangilashni tobora ko'proq talab qilayotganligi sababli, ba'zi maktab tumanlari o'qituvchilarga interaktiv o'qitish komponentlarini to'ldirish imkoniyatini berish uchun o'z-o'zini boshqaruvchi, onlayn modullarga murojaat qilmoqdalar.

Hozirgi kunda ta'lim jarayonida interfaol metodlar va axborot texnologiyalarini o'quv jarayonida qo'llashga bo'lgan qiziqish kundan-kunga ortib bormoqda. Bunday bo'lishining sabablaridan biri, shu vaqtgacha an'anaviy ta'limda o'quvchilar faqat tayyor bilimlarni egallashga o'rgatilgan bo'lsa, zamonaviy texnologiyalardan foydalanish esa ularni egallayotgan bilimlarini o'zlari qidirib topish, mustaqil o'rganish va fikrlash, tahlil qilish, hatto yakuniy xulosalarni ham o'zlari keltirib

chiqarishga o'rgatadi. O'qituvchi bu jarayonda shaxs rivojlanishi, shakllanishi, bilim olishi va tarbiyalanishiga sharoit yaratadi va shu bilan bir qatorda boshqaruvchilik, yo'naltiruvchilik funksiyasini bajaradi.

Xulosa qilib aytganda, boshlang'ich ta'limning maqsadi jamiyat ehtiyojiga mos ravishda shakllanadi. Shunday ekan, ta'lim-tarbiya maqsadi mos va mutanosib bo'lishi kerak. Ilmiy adabiyotlarda ta'limning maqsadi imkoniyatlaridan to'g'ri, aniq, o'rinli foydalanish ko'nikma va malakalarini hosil qilish, mantiqiy-ijodiy tafakkurni rivojlantirish, kommunikativ savodxonlikni oshirish, milliy g'oyani singdirish, sharqona tarbiyani shakllantirish, shaxsni ma'naviy boyitishdan iboratligi ta'kidlangan. Ta'limiy maqsad asosida o'quvchilarda mustaqil fikrlash, og'zaki va yozma savodxonlikni oshirish, mantiqiy tafakkurni rivojlantirish orqali ularning muloqot madaniyati takomillashtiriladi. Tarbiyaviy maqsad asosida esa ma'naviy, g'oyaviy, nafosat tarbiyasi beriladi. Til o'rganish jarayonida xalqning madaniy-axloqiy qadriyatlariga yaqinlashtirish imkoni paydo bo'ladi. Boshlang'ich talimda o'qiyotgan o'quvchilarga saboq berishda, texnika texnologiyalar asosida, interfaol va interaktiv tarzda zamonaviy metodlardan foydalnaib dars o'tish, albatta, ijobiy natija beradi. Ayniqsa, 7-10 yoshli bolalarda "aqli o'yinlar" ga asoslangan dars mashg'ulotlari samaraliroq hisoblanadi. Boisi ushbu yoshdagi bolalar oyin o'ynashni yaxshi ko'radilar. Shunday ekan, ta'lim berishda o'qituvchi iloji boricha an'anaviylikdan, bir xillikdan qochishi doim yangilikka intilishi va o'z ustida tinimsiz mehnat qilishi zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. "List Of Teaching Methodologies Primary School. Your Guide to the Top Teaching Methodologies in Primary School "<https://happynumbers.com/blog/list-of-teaching-methodologies-primary-school/>
2. Powell, Jen; Moser-Jurling, Jennifer. "What Is Primary Education?". learn.org. Retrieved 18 September 2019.
3. Gillard D. "Towards a State System of Education". In: Education in England, 2011 <http://www.educationengland.org.uk>, accessed 20 November 2013.

4. "Primary school development" <https://projects.worldbank.org/en/projects-operations/project-detail/P000964>
5. https://eacea.ec.europa.eu/national-policies/eurydice/content/teaching-and-learning-primary-education-20_en
6. Anantha Anilkumar "The Most Effective Teaching Strategies To Use In Your School: Evidence Based And Proven To Work" <https://thirdspacelearning.com/blog/teaching-strategies/>

ФИО авторов: *Z.T.Xalmuratova*

Qoraqalpoq davlat universiteti organik va noorganik kafedrası stajor-o'qituvchisi.

S.S.Akimbayeva

Qoraqalpoq davlat universiteti 2-kurs Kimyo yo'nalishi talabasi

Название публикации: «PROTAKTINIYNING YARATILISHI»

1869-yilda D.I.Mendeleyev o'z nomi bilan ataluvchi davriy qonunga ko'ra, Uran va Toriy elementlari orasida yana bitta hozircha noma'lum bo'lgan element mavjudligini bashorat qildi. Bu vaqitta aktinoidlar guruhi elementlari hali fanga ma'lum emas edi. Protaktiniy eng avval 1913-yilda olimlar Kazimir Fayans va Osvald Galmut Gyuring tomonidan kashf qilingan. Ular uranning parchalanishidan keyingi qolgan mahsulotlari orasidan, yarim yemirilish davri taxminan 1 daqiqa atrofida bo'lgan uran izotopi- ^{234}Pa mavjudligini aniqlashdi. Uning yarim yemirilish davri shunchalik qisqaligi boyis ushbu izotopga "breviy", ya'ni "qisqa, kalta" dep nom berishgan.

Keyinchalik boshqa olimlar –Otto Gan, Liza Meytner hamda Jeyms Blek birgalikda ushbu izotopning tantal elementiga uqshash xossalari mavjudligini aniqlashdi. Izlanishlarni davom ettirish orqali, oradan 5yil o'tib, ya'ni 1918-yilda Liza Meytner hamda Otto Gan birgalikda hamda ulardan mustaqil ravishda Frederik Soddi nasturan tarkibiga nisbatan barqaror izotopini kashf qilishganini ma'lum qilishdi. Unga olimlar Protaktiniy deb nom berishga qaror qilishdi. "Protaktiniy" ma'nosiga ko'ra "aktiniydan oldin keluvchi" degan ma'noni bildiradi. Chunki aktiniy elementi protaktiniyning yemirilishidan paydo bo'lgan mahsulot hisoblanadi. Uni eng avval aniqlagan olimlar Kazimir Fayans va Osvald Gyuring bo'lsa da, lekin YUPAK protaktiniyni kashf qilgan olimlar sifatida Meytner va Ganlarni ta'n olgan. Sababi ular aniqlagan protaktiniy izotopi nisbatan barqaror bo'lganligi bilan izohlanadi.

Manbalarda yozilishicha, protaktiniyning barqaror izotopini shuningdek, ingliz kimyogari Jon Arnold Krenston ham 1915-yilda kashf qilgan bolib, lekin davom etayotgan jahon urushi sababli o'z kashfiyoti haqida ma'lum qilishga shoshilmagan.

Protaktiniy- Mendeleyev davriy jadvalining VII davr, III guruh elementi bo'lib, aktinoidlar guruhiga mansub radioaktiv metall. Uning tartib raqami 91, og'irligibo'lsa 231ga teng. Kimyoviy belgisi Pa bilan belgilanadi. Sodda modda ko'rinishidagi protaktiniy juda radioaktiv metall bo'lib, kumush kabi oq rangli, yorqin, tovlanib turadi, qattiqligi uranga uxshash. Metall protaktiniy tetragonal struktura bilan kristallanadi. Ochiq havoda protaktiniy yupqa mono oksid qatlami bilan qoplanadi.

250°-300°C temperaturada vodorod bilan oson reaksiyaga kirishadi va PaH_3 gidrid hosil qiladi. U shuningdek, yod bilan ham, uchuvchan yodli birikmalar hosil qiladi.

Yer qobig'idagi protaktiniy miqdori, milliardlardan bir ulush deb baholanadi. Protaktiniy tabiatda asosan uran rudasi tarkibida uchraydi. Har bir tonna uran rudasidan o'rtacha 0,34 gramm protaktiniy olish mumkin. Ushbu elementga boy bo'lgan uran rudalari Ispaniya, Kongo, Shvetsiya, Chexiya, JAR, Marokash, Kanada, Rossiya va AQSH hududlarida joylashgan.

Shuningdek uning birikmalari inson uchun favqulotta xavfli bo'lgan, radioaktiv va toksik moddalar. ^{231}Pa ning zaharlilik darajasi cianid kislotadan million marta kuchli ekanligi ma'lum. Protaktiniyning inson organizmi uchun xavfsiz miqdori 0,0005 milligrammni tashkil etadi. Bu esa 0,03 mkkyuri nurlanish miqdoriga to'g'ri keladi.

Qo'llanilishiga kelsak protaktiniy juda radioaktiv modda bo'lib, faqat termoyadro yoqilg'ilariga qo'shimcha sifatida qo'llaniladi. Uning favqulotta radioaktiv va toksik ekanligi sababli, inson umrida deyarli hechqaysi sohada qo'llanilmaydi.

Adabiyotlar ro'yhati.

1. Rose Marie Gallagher, Paul Ingram. Complete Chemistry. OXFORD University Press USA, 2011, 320 p.
2. Taro Saito "Inorganic Chemistry", 2004. 166 p.
3. A.S.Rafiqov, D.O.Abdusamatova, Sh.I.Karimov, A.R.To'laganov, S.X.Karimov. Kimyo. Darslik. Toshkent, 2018. TTYeSI.
4. Гарибян И.И. Руководство к лабораторным занятиям по курсу "Химия". Учебное пособие. Т., "Адабиёт учкунлари", 2018, 262 стр.
5. 18. Глинка Н.Л. «Задачи и упражнения по общей химии». М.: Интеграл-Пресс, 2002.-240 с.

ФИО автора: Эшннйёзова Гулҳаё Ҳамроқуловна

Навоий давлат педагогика институти,

Ёшлар билан ишлаш маънавият ва

маърифат бўлим услубчиси

Название публикации: «ҲАЛИМА ХУДОЙБЕРДИЕВА ШЕЪРИЯТИДА
“ШАКЛ-МАЪНО-ВАЗИФА” ТАМОЙИЛИ АСОСИДА ЎРГАНИШ
МУАММОЛАРИ»

Аннотация: Ушбу мақола орқали шоира Ҳалима Худойбердиева поэтик
нутқининг лисоний–бадий хусусиятларини жонлантириш санъати мисолида
таҳлили ва жонлантириш санъатини ҳосил қилувчи бирликлар тасниф қилиниши
ҳамда тадқиқотда ташхис санъатини ҳосил қилувчи бирликларнинг лисоний
хусусиятлари ўрганилади.

Калит сўзлар: Тилшунослик, шеърият, психолингвистика,
лингвопрагматика, метафора, бадий матн, санъатлар.

XX аср жаҳон тилшунослиги тарихида бадий матн лингвистикаси
шаклланган ва мустақил йўналишлардан бирига айланган давр ҳисобланади.
Лисоний ҳодисаларни йирик кўринишларда тадқиқ этувчи мазкур соҳа XXI
асрда янада жадал суръатлар билан ривожланиб, фан олдида янги муаммоларни
кўндаланг қуймоқда. Ана шундай муаммолардан бири – шеъриятда қўлланган
бадий санъатларнинг лисоний тадқиқ этиш ҳисобланади. Бугунги кунда
шеъриятда қўлланган бадий санъатларнинг юзага келиши тилшуносликда туб
бурилиш сифатида баҳоланиб, бу борада кўплаб тадқиқотлар яратилмоқда.
Шеъриятда қўлланган бадий санъатларнинг таҳлил кўринишлари, хусусан,
бадий матн тадқиқига бағишланган ишларда яққол кўзга ташланади. Бадий
санъатларнинг лисоний асослари ва унга ёндош дунё тилшунослигининг
лингвопрагматика, лингвокультурология, когнитив тилшунослик,
психолингвистика, нейролингвистика, этнолингвистика, дискурсив таҳлил каби

йўналишларида ва шеърий нутқда шакл-маъно-вазифа яхлитлигининг ўзига хос тадқиқот объектининг марказини ташкил этади. Мазкур соҳаларнинг юзага келиши фанда ва шеъриятда қўлланган бадиий санъатларнинг лисоний асосларини ёритиш ҳаракатлари билан боғлиқдир.

Ижодкор асарлари тилини ўрганиш ҳар доим ҳам тилшунослик ва адабиётшунослик фанларининг тадқиқ манбаи бўлиб келган. Хусусан, бугунги кунда лингвопоэтик тадқиқ йўналишининг жадал ривожланаётганлиги замонавий адиблар ижодини ҳам шу йўсинда ўрганиш зарурлигини кўрсатади.

Ўзбекистон халқ шоири Ҳалима Худойбердиева ижоди XX асрнинг иккинчи ярми ва XXI аср ўзбек адабиётининг юксак намунаси ҳисобланади. Бу эса шоир ижодини лингвопоэтик ўрганишнинг долзарблигини кўрсатади.

Ҳалима Худойбердиева ижоди ҳақида айрим мақола ва тезислар эълон қилингани ҳолда унинг тил хусусиятлари монографик планда махсус ўрганилмаган.

Мақола ўзбек тилшунослигининг лингвопоэтика соҳасига ва шоир ижодини яхлит лингвопоэтик жиҳатдан ўрганишга маълум даражада ҳисса қўшади. Мақолада қўлланган тадқиқ методлари ҳар қандай ижодкорнинг тил лисоний имкониятларидан бадиий фойдаланиш имкониятларини ўрганишда самарадор эканлигини асослайди ва тадқиқот шу соҳада келгусида бажарилажак ишлар учун назарий манба вазифасини ўтайди.

Аммо юзлаб санъатларнинг аниқ таснифини бериш, уларни ҳозирги тасвир воситаларига солиштириб ўрганиш йирик монографик тадқиқотларни тақозо этади. Илмий ва бадиий манбаларда Шарқ адабиётидаги санъатлар – *маънавий* ва *лафзий санъатларнинг* турлари ёки уларнинг ҳар иккаласининг қоришиқ ҳолатлари 120 дан ортиқ эканлиги ҳақида маълумот берилган.⁷⁷

⁷⁷ . Ўзбек тилшунослиги ва адабиётшунослигида бадиий тасвир воситаларига оид дастлабки ва бир мунча батафсил илмий мулоҳазалар Р. Қўнғуров томонидан айтилган ва бизнинг ишимизда ҳам бу қарашлар асосий қўлланма бўлиб хизмат қилади. (Қаранг: Қўнғуров Р. Ўзбек тилининг тасвирий воситалари. – Тошкент, 1977).

Уларнинг ҳар бирини шоира Ҳалима Худойбердиева асарлари ва шеърларида қай даражада қўллангани бадиий маҳоратни белгиловчи бир қатор шеърларида кўриш мумкин.

Ҳалима Худойбердиева шеърларида троплар деб аталувчи қисми образ яратишда бевосита иштирок этса, иккинчи бир қисми эса, услубий фигуралар гарчи образ яратмаса-да, ана шу образларнинг шаклланишига, баркамол, пишиқ бўлишига, ўқувчининг матнни тўғри ва тез тушуниб олишига кўмаклашади. Кўчма маънода қўлланилаётган, образ яратаётган тил бирликлари даражасида бўлмаса ҳам, улар вазиятга қараб кўшимча маъно ифодалайди, тасвир объектига ижодкор баҳосини беради, юксак эмоционалликни юзага келтиради.

Мазмун ва шакл тушунчалари эса, аслида, мазмун нарсаларни айнан шу нарса сифатида ифодаловчи муҳим элемент ва ўзгаришларнинг йиғиндиси ҳисобланади. Шакл эса мазмуннинг мавжудлик усулини, ички тузилишини ифодалайди. Шунинг учун ҳам Шарқ адабиёти лингвопоэтикасида лафзий, айниқса, араб ёзувида асосланган тиллардаги ҳарфий санъатлар бадиий услубни бойитувчи омиллар саналади.

Биламизки, интоқ, жонлантириш-ташхис санъати X-XII асрлар форс-тожик мумтоз шоирлар ижодида, табиат манзараларини тасвирлаш жараёнида, шароб ва майга бағишлаб битилган қасидаларда ва бошқа табиий ҳодисаларни тасвирлашда ишлатилган. XX аср ўзбек адабиёти шоираси Ҳалима Худойбердиева шеърларида ҳам ушбу санъат турларини кўришимиз мумкин.

Биз олмамиз

Биз олмамиз шохлардаги, тўкмасинлар, айтингиз,
Дарё бўлар кўз ёшимиз, чўкмасинлар, айтингиз.

Вўрмиз ҳали, айтингизки, ғўр мевани узмайлар,
Вўдакнинг ҳам тонгги ширин уйқусини бузмайлар.

Айтингизки, яна, бизлар энди кўшиқ бошладик,
Эшитсинлар ахир уни кулоқ бериб одамдек.

Қўшиғимиз тинаётган у қалбларни этар ром,
Эсга тушар ойдин кеча, оқ юзли қиз, сархуш жом...

Чалғингизни чархлаб қўйинг, бизнинг қўшиқ чархлоғлиқ.
Бундан сўнгги ҳаётимиз ўша қўшиққа боғлиқ.

Куйламоққа қўйиб беринг, куйлай олмасак жўшиб,
Ўриб олинг бизларни ҳам, ўша қўшиққа қўшиб.

Биз олмамиз шохлардаги, тўкмасинлар, айтингиз...

(“Ок олмалар”, 26-бет)

Шоиранинг ушбу “Биз олмамиз” шеърида лирик қаҳрамон инсон қалбининг изтиробли рухиятини, ички кечинмаларини тасвирланётганлигини кўриш мумкин ва бадий жихатдан шоира ўзи билмаган ҳолда интоқ, жонлантириш-ташхис санъатлари қўллаганлигини кўриш мумкин. Интоқ-нутқ соҳиби сифатида тасвирлаш, инсонлардек гапириш демакдир.⁷⁸ Интоқ болаларга аталган шеър ва ҳикояларда, ертас ва масалларда кўп қўлланилади. Инсонларга хос баъзи қусурлар камчиликлар нарса-буюмлар мисолида образли қилиб кўрсатиб берилади. Европа адабиётшунослик илмида аллегория деб аталадиган кўчим ҳам гариртириш усулига асосланади. Интоқ-жонлантиришда нарса ва буюмлар, ҳайвонлар инсонлардек гапиради. Аллегорик-жонлантиришда ҳайвон ва жониворлар инсонлар каби ҳаракат қилади, улар каби гапиради.⁷⁹ Ўқувчи еса асосий эътиборини шу ҳайвонлар орқали тасвирланётган инсон образига қаратади. Олмалар тилидан нутқ сўзлаши худдики инсонлар тилидан сўзлаётгандек, олмаларнинг кўз ёшлари мисли дарё бўлиб кетади деб ўхшатилиши ҳам бу ўзбек тилшунослигида нарса-буюм воқеа ва ҳодисалар ўртасидаги ўзаро ўхшашликка асосланган маъно кўчиши ҳисобланади. Ёхуд жонсиз нарсага инсонга мурожаат қилгандек муносабатда бўлиш ҳам жонлантиришнинг бир кўриниши ҳисобланади. Адабиётшуносликда бу ҳодиса апастрофа деб юритилади.⁸⁰ Бунда нарса-буюм жонлантирилмайди, фақат жонли деб тасаввур қилинади. Бу усулдан қаҳрамоннинг ҳеч кимга айтолмаган ички дардларини, сирларини ошкор қилишда фойдаланилади. Метафораларнинг икки турини фарқлаш мумкин. Лингвистик метафора ва хусусий-муаллиф метафоралари. Лингвистик метафоралар тил тараққиёти билан боғлиқ ҳодиса ҳисобланади. “Бундай метафоралар асосан, аташ, номлаш вазифасини бажарганлиги учун уларда услубий буйоқ, экспрессивлик, бинобарин, улар ифодалаган нутқ предметиға нисбатан субъектив муносабат акс этмайди.”⁸¹

МАЖНУНТОЛ

Мажнунтол, эй, эгиб шох
Сен кимларга **сир** айтдинг.

⁷⁸ УЗМЭ.Биринчи жилд. Тошкент, 2000 йил

⁷⁹ УЗМЭ.Биринчи жилд. Тошкент, 2000 йил

⁸⁰ Ўзбек тили лексикологияси. – Тошкент, 1981.-314 б

⁸¹ Турсуров У, Мухторов Ж, Раҳматуллаев Ш Ҳозирги ўзбек адабий тили Ўзбекистон. Тошкент. ЎЗМУ.1992.

Баридан бўлдим **огоҳ**,
Ўн айтдингми, бир айтдинг.

Сирингни сувга солма,
Баргингдан ғам арисин.
Бир сирингни ололмай
Ёш дунёлар **қарисин**.

Сен ҳам **кўзин ёшини**
Ҳеч ким кўрмас бир найсан.
Фақат ишқинг яшириб
Мендек йиғлаёлмайсан.

(“Сайланма” 294-бет.)

Ҳалима Худойбердиеванинг “Мажнунтол” шеърида ҳам унинг ижодига хос бўлган муסיқийлик, таъсирчанлик ва шу билан бирга турок, вазн, ритм кабилардан фойдаланган ҳамда интоқ, жонлантириш-ташхис санъатлари қўлланганлигини куриш мумкин. Мажнунтол дарахти худди инсонлардек сир айтиши биламизки, шеъриятда интоқ санъати ҳисобланади. Кўзини ёшланиши эса ташхис-жонлантириш шеърий санъатини ҳам шеърда моҳирона тарзда қўлланганлигини кўриш мумкин. Тилшуносликда ҳам ўхшатишлар муҳим восита ҳисобланади. Ўхшатишда махсус грамматик кўрсаткичлар: **дек,- дай, - дағ,-дайин,-дан, -дир, -намо,она,-омуз, -ли, ча- симон,-ларча, каби, сингари** кўрсаткичлар бўлади. Ҳалима Худойбердиеванинг “Мажнунтол” шеърида ҳам мажнунтолни “**мендек йиғлаёлмайсан**” мисрасида –**дек** қўшимчаси орқали ўхшатилётганини ва шеърда жонсиз нарсаларни инсонлардай тасвирланётганлигини кўриш мумкин. Ҳалима Худойбердиева шеърларидаги воқеликни бадиий-естетик жиҳатдан таъсирчан ва ёркин ифодалаш учун тилнинг фонетик, лексик ва грамматик имкониятларидан ҳам фойдаланган. Шоиранинг “Мажнунтол” шеъри матнида **ёш-қари, сир-огоҳ** каби антонимлар лирик кахрамоннинг ички хис-туйғуларини ифодалашга, тасвир объектини ёркин гавдалантиришга, мисраларда образлиликни ифодалашга хизмат қилган.

Юқоридаги мисраларда қўлланган **кўзин ёшини** ва **йиғлаёлмайсан** синонимлари ҳам қўлланган ҳамда синонимик қаторни ташкил етувчи ҳар иккала сўз ҳам шоира ички кечинмаларини жонли тарзда ифодалашга хизмат қила олган. Ташхис-шахслантириш санъатини ўладиган бўлсак кўп ҳолларда шеъриятда жонлантириш воқеликни образли тасвирлаш мақсадида фойдаланилади. Тасвир объектига китобхонни яқинлаштириш, воқеликнинг англанишини осонлаштириш ва куруқ-рангсиз ифодадан қочиш учун ҳам мазкур усулга мурожаат қилинади. Ҳалима Худойбердиеванинг қуйидаги шеърида ҳам ўхшатиш воситаларини кўриш мумкин.

Чирокқа уриган **парвонасимон** –

У келса қизғанмай дилимни тутай.

Мен ўзим шу дарднинг ҳосиласиман,

Майлига, шу дардда дунёдан ўтай.

(“Кўнгил кўлин боғлаб”, 19-бет.)

Ўхшатиш санъатида –**симон** кўшимчаси энг кўп қўлланиладиган кўшимчалардан бири ҳисобланади. Ушбу мисрада кўнгил образи ифодаланган бўлиб, кўнгил барча дардларни ўзига ютиши, ҳаттоки чироққа урилган парвонадай дилини тутиб шай туриши бу ажойиб мисрада байон этилган.

Хулоса қилиб айтганда, Ҳалима Худойбердиева шеъриятида “шакл-маъно-вазифа” тамойили асосида ўрганиш муаммоларини биз шоиранинг юқоридаги танланган асарларидан келтирилган шеърларидаги санъатларнинг моҳирона фойдаланганлигини ёрқин номоён этилганлигида кўриш мумкин ҳамда бадиий адабиёт тилида эса услубий вазифани бажаришга хизмат қилувчи тилнинг ифода тасвир воситалари ҳам бадиий услубнинг бошқа функционал услублар орасидаги мавқеини белгиловчи энг муҳим аломатларидан бири эканлигини кўриш мумкин.

Хуллас, ўзбек тилининг бадиий тасвир воситалари, шериятдаги шакл-маъно-вазифалари ҳамда лисоний асослари деб аталадиган шундай бир улкан хазинаси мавжудки, улар бадиий услуб чиройини қанчадан қанча қирраси билан кўрсата оладиган ва шу орқали она тилимизнинг нақадар бой ҳамда гўзал эканлигини кўрсата олади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Худойбердиева Ҳ. Танланган асарлар –Тошкент: Шарқ нашрети 2020 йил
3. Каримов С. Бадиий услуб ва тилнинг ифода тасвир воситалари - Самарқанд – 1994 йил.
4. Абдурахмонов. Х., Маҳмудов Н. Сўз эстетикаси – Тошкент. 1981. – 60 б.
5. Арутюнова Н.Д. Метафора и дискурс // Теория метафоры. – М.: Прогресс, 1990. – С.5 – 32.
6. Базылев В.Н. Новая метафора языка (Семиотико-синергетический аспект): Дис... докт. филол. наук. – М., 1999. – 240 с.
7. Турсуров У, Мухторов Ж, Раҳматуллаев Ш. Ҳозирги ўзбек адабий тили Ўзбекистон. Тошкент. ЎЗМУ.1992.
8. Ҳожиёв А. Ўзбек тилшунослигининг долзарб муаммолари (саккизинчи мақола) // Ўзбек тили ва адабиёти. 2007. №5. – Б.26 – 33.

9. <http://www.google.ru>. Системавий тадқиқотлар тарихи. – Самарқанд, 2008.
10. <http://www.google.ru>. Тилнинг белгилар системаси эканлиги. – Тошкент, 2008.
11. <http://www.gencat.cat/llengua/noves>. – Winter 2003.

ФИО авторов: *Каримова Нилуфар Худайбердиевна*

ЎзДЖТУ ўқитувчи

Норқулов Турғун Туракулович

ЎзДЖТУ талаба

Название публикации: «ПЕДАГОГНИНГ КАСБИЙ МУЛОҚОТИ ВА МУОМАЛА ОДОБИНИ ШАКЛЛАНИШИНИНГ МУХИМ ЖАРАЁНЛАРИ»

АННОТАЦИЯ

Ушбу мақолада педагоглик касбига хос бўлган мулоқот ва муомала одоби ҳамда педагогнинг талаба ёшлар билан мулоқот фикрлари баён этилган. Бугунги кунда таълим-тарбия соҳасида ўқитувчи ва ўқувчи, талаба ўртасидаги мулоқот муомала маданияти ҳам янгича дунёқарашлар асосида жамиятда қабул қилинаётган демократик ислохотлар асосида ўзгариб бораётгани ушбу мақолада ўз ифодасини топган.

Калит сўзлар: мулоқот, муомала, маънавият, юксак маънавият, одоб, ахлоқ, ҳурмат, фазилат, тарбия жараёни.

Бугунги кунда Ўзбекистон Республикасида мухтарам Президентимиз Ш.М.Мирзиёев раҳнамолигида ўқитувчиларга катта эътибор қаратилмоқда. Узлуксиз таълим тизимида фаолият олиб бораётган барча мураббий ўқитувчилар ҳар томонлама иқтисодий маънавий қўллаб қувватланмоқда. Шундай экан авваломбор ўқитувчининг маънавий қиёфаси унинг мулоқот маданиятида ифодаланади. У ўзининг хис туйғусини, ички туйғусини, орзу умидларини мулоқот жараёнида баён этади. Мулоқот- кишининг ички ва ташқи оламини намоён этувчи ўзаро муносабатларнинг муҳим шаклидир. Мулоқот жараёнида кишининг ташқи олами, жамиятнинг турмуш тарзи, унинг ижтимоий-иқтисодий турмуш тарзи, маънавий ҳаётидаги қарашлари, тасаввури ва хиссиёти ифодаланади. Ўқитувчи касбига хос бўлган муҳим талаблардан бири мулоқот ва муомала одобининг юксак даражада бўлиши, болаларни севиш, уларнинг ҳаёти билан қизиқиш, ҳар бир шахсни ҳурмат қилишдан иборатдир.

Педагогик касбига хос бўлган бундай фазилатларни ундаги педагогик одоб шакллантиради. Педагогик одоб ўқитувчининг юксак касбий фазилатидир. У ўқитувчининг саботли бўлиш, ўз хиссиётини идора қила олиш, болаларга педагогик таъсир ўтказиш восита ва меъёрларини белгилаш ва аниқлашига ёрдам берадиган фазилат ҳисобланади. Юксак педагогик одобга эга бўлган ўқитувчигина синфда мўътадил психологик иқлим ўрната олади, болалар қалбига тез йўл топа олади.

Жамият аъзоларининг ўзаро ижтимоий муносабатлари, турмуш шароитлари ўзгариши билан уларнинг моддий олам ҳақидаги тасаввурлари, тушунчалари, дунёқарашлари, одоб ва ахлоқ нормалари ҳам ўзгармоқда. Бугунги кунда таълим-тарбия соҳасида ҳам ўқитувчи ва ўқувчи, талаба ўртасидаги мулоқот муомала маданияти ҳам янгича дунёқарашлар асосида жамиятда қабул қилинаётган демократик ислохотлар асосида ўзгариб бормоқда. Муомала категорияси умумий психология фанининг асосий категорияларидан биридир. У шахслараро муносабатнинг муҳим механизмларини ўз ичига қамраб олади.

Муомала ҳамкорлик фаолиятининг эҳтиёжидан вужудга келиб чикувчи шахслараро мулоқот ривожланишининг кўп қиррали жараёнидир.

Педагогик муомала бу ўқитувчининг талабаларга таъсир ўтказиш услубларининг муайян тизимидир.

- Ҳамкорлик- иштирокчиларнинг ўзаро ахборот алмашинуви;
- Турлича коммуникатив воситалар ёрдамида ўқитувчи томони талабалар билан ўзаро таъсир ва ўзаро муносабатларни ташкил этиш;
- Муайян мақсадни дастурий асосда амалга оширишни режалаштириш ва ўтказиш функциясини бажаради ;

Педагогик фаолиятда муомала,

- биринчи ўқув фаолиятини яқкаҳол бажаришнинг воситаси эканлиги ;
- иккитнчидан тарбия жараёнини таъминлашнинг ижтимоий — психологик тизим эканлиги;

- учинчидан таълим-тарбиянинг муваффақиятини таъминловчи ўқитувчи билан талабалар ўзаро муносабатининг муайян тизимини ташкил қилишнинг услуби эканлиги;
- Тўртинчидан талаба индивидуаллигини такомиллаштириш истёждодини қарор топтиришимконини берувчи жараён эканлиги;
- Бешинчидан яккахол фаолиятнинг субъект сифатида рўёбга чиқиши.

Педагогика муомала деганда ўқитувчи ва талаба, ўқувчилар жамоасининг ўзаро таъсир малакаси усули ва тизими алмашилиб, унинг моҳияти, ўзаро ахборот алмашиш таълимий, тарбиявий таъсир ўтказиш, ўзаро тушунишга эришиш ва уни ташкил этиш тушунилади. Муомала жараёнида уни мақсадга мувофиқ амалга оширишни таъминлаш учун ижтимоий назорат ва ижтимоий қонун-қоидалар муҳим аҳамиятга эга. Бу назоратда 3 та муҳим таъсир этиш воситаси иштирок этади: маъқулламаслик, қоралаш ва жазолаш. Муомала жараёнида бир хатти-харакат, ўйланмай билдирилган фикр, ортиқча имо-ишора одобсизликни келтириб чиқаради. Бу натижасида муомала фикр алмашув ўзини вазифасини низоли вазиятга бўшатиб беради. Педагогик муомалада психологик алоқа ўрнатишалоҳида аҳамиятга эга. Бунда ўқитувчи талабанинг ҳуқуқ ва мажбуриятини жамоада, оилада бажарадиган роли нимадан иборат эканлигини эътибордан четда қолдирмаслиги лозим.

Демак мулоқот маданиятига, одобиға амал қилиш кишини юксаклик сари етаклайди. Ҳаётда иззат хурматда бўлишга сазовор этади. Муомала одоби-инсон кўрки, инсонга бўлган самимий меҳр-мурувват мезонидир. Биз профессор ўқитувчилар ўз шогирдларимизга қанчалик самимий бўлсак, улар бизни шунчалик қадрлайдилар. Муомала одоби аслида “Ассалому алейкум, Ваалейкум ассалом” сўзларидан бошланади. Биз ота-оналар, тарбиячи, мураббийлар ана шу саломлашиш одобини қанчалик ёш авлодга сингдириб, кўникма малакага айлантирсак, муомала маданияти ҳам чиройли чиқади. Устозларнинг шогирдлар саломига алик олмаслиги уни лоқайдлигини ифодалайди.

Ўзбекистонда муомала одобининг зийнати фақат самимий саломлашишдагина эмас, айтилишида бир-биримизга сизлаб мурожаат қилишда ҳамдир.

Шарқ маданияти ва анъаналари руҳида ота-оналар, ўқитувчилар, тарбиячилар фарзандларга сизлаб муомала қилсак бир-биримизга самимий ҳурмат ва эҳтиромда бўламиз. Таълим-тарбия борасида Шарқ халқлари қадимдан муомала маданиятига жуда катта эътибор берганлар. Бугунги кунимизда ҳам бу муаммо ўз аҳамиятини йўқотгани йўқ. Халқимизнинг қадимги урф-одатлари, анъаналари ва муомала одоби ҳисобланган меросини ўрганиш мустақиллик маданиятини шакллантиришнинг энг асосий шартларидан биридир.

Шуни айтиш керакки узлуксиз таълим тизимида ўқитувчи профессорлар ўқувчиларга, талабаларга ўз фани бўйича асосий вазифа билим бериш деб, ҳисоблайдилар аммо, таълим ҳаётга боғланмаса у тарбиявий асослар билан изоҳланмаса, тингловчилар онгига кириб бормайди. Таълим ва тарбияни миллий маданиятдан ажратган ҳолда йўлга қўйиш инсонларни аجدодлар меросидан насл-насабидан узоқлаштиришга олиб келади. Айниқса ўз-ўзини англашнинг шаклланишида миллий маданий масалалар юзасидан ҳеч нарсани билмаслик миллий худбинликнинг юзага келишига сабаб бўлади. Шу боис биз юқорида санаб ўтган сифатларни шакллантиришда ҳадислар, буюк боболаримиз Имом Бухорий, Имом Термизий, А.Навоий каби кўплаб буюк зотларнинг билимдонлиги, ғоят ҳалол ва поклик ҳақида ғоялари бугунги ижодкор ўқитувчиларимизга дастури амал бўлиб келмоқда.

Ислом динининг муқаддас китоблари – Қуръони Карим ва Ҳадиси Шарифда таъкидланган ота-онага ҳурмат, меҳр-муҳаббат, эъзоз, моддий ва маънавий ёрдам, қариндош уруғлару, дўст-биродарларга оқибат ҳақидаги ғоят қимматли ўғитлар ёш авлод онгига сингиб борса, бундан жамиятимиздаги кўплаб муаммолар ўз-ўзидан ечилиб бошлайди, жамият аъзоларининг янгича дунёқараши шаклланади ва мулоқот маданияти ҳам янгича тус олади.

Ўзбек халқи мулоқотида ҳам бошқа миллатлар каби мақтов, эркалатиш, кўнгилни кўтариш, кўплаб сўзлар ва иборалар борки уларни маданият даражасида ўрганиб инсон руҳиятига мослаштириб, мулоқот қилса доимо суҳбатлар мазмунли, мақсадли, ижобий самара беради. Республикамиз ўқитувчилари орасида ўз ишининг устаси, халқ ўқитувчиси, хизмат кўрсатган ўқитувчи деб тан олинган, ота-оналар, ёшлар эъзозлаб устоз деб атайдиган мўътабар инсонлар кўплаб топилади. Улар педагогик ишда фидойилик билан ўқитувчилик бурчини ҳалоллик, гўзаллик, ҳақиқат, одоб-ахлоқ нуруни сингдира олганликлари хуш муомала бўлганлари учун ҳам бундай обрў ва ҳурматга эришганлар. Баркамол ижодкор шахсни шакллантиришга, тарбиялашга доир ахлоқий меъёрлар педагогик этикада ифодаланган. Тарбияланувчига ижобий таъсир ўтказиш шартларидан бири ўқувчи талабага ишонч билан унга нисбатан талаблар бирлигида. Бу қоида педагогик амалиётда кўп синалгандир.

Ўқитувчилар талабалар билан ўтказилган суҳбат натижалари шундан далолат берадики таълим масканларида хушмуомалали ўқитувчилар билан бир қаторда талабаларга беҳуда дўқ уриб, бақириб муомала қиладиган ўқитувчилар ҳам учрайди. Бундай муомала жамиятда қабул қилинган умуминсоний ва миллий ахлоқий меъёрларга тўғри келмайди.. Бундай ўқитувчилар талабалар ўртасида обрў орттира олмайдилар. Ўқитувчи характерида қалбдан меҳрибонлик, талабчан бўлиши шарт. Бу унинг муваффақиятли ишлашининг биринчи шarti. Дастлабки энг юксак талабларни ўқитувчи ўзига тақдим қилиши керак, чунки ўзингда йўқ нарсани бировлардан талаб қила олмайсан. Педагог талабчанлиги билан бирга оқилона тарбиячи бўлиши ҳам лозим. Педагогик жараёнларда бўлиб турадиган кескинликларни холис қилиш учун тарбиячига ҳазил мутойиба туйғуси ёрдам беради. “Қувноқ педагог хўмрайганидан кўра, яхшироқ ўқитади” деб, бекорга айтилмаган. Унинг кўламида тайёр ҳазил, мақол, яхши, дўстона пичинг-ижобий эмоционал ҳолат яратишга ёрдам беради ва ўқувчиларни ўзга вазиятга қулгили томондан қарашга имконият беради.

Ўзбекона муомала одоби айниқса хотин-қизларимизга нисбатан ҳар томонлама ҳар қандай шароитда ҳам қўпол муносабатда бўлмасликни тақозо этади. Шу боис Расули икром “Тангри аёллар билан яхши муомалада бўлишларингизни тавсия этади чунки улар қизларингиз, жуфти ҳалолларингиз, опа сингилларингиздир” деб таълим берганлар.

Муомала одоби яна шуни тақозо этадики ҳар бир киши бошқалар томонидан иззат-икром ва ҳурмат қилишларини истар экан у бошқаларнинг ҳам ҳурматини жойига қўйиши керак. Хулоса сифатида мен кўп йиллик педагогик тажрибага эга бўлган устоз сифатида ўз касбдошларимга шогирдларимга бугунги ёшлар билан чиройли муомалада бўлиб, уларга маданий муносабатда бўлишга даъват қиламан зеро ёшлар бизнинг келажагимиздир.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Ш.М.Мирзиёев “Буюк келажагимизни мард ва олижаноб халқимиз билан бирга кураимиз”. Тошкент “Ўзбекистон”-2017 йил.
2. И.А.Каримов “Юксак маънавият енгилмас куч” Тошкент. Маънавият. 2008
3. Ж.Ҳасанбоев ва бошқ. Педагогика назарияси (Дидактика): Олий ўқув юртлари учун дарслик. – Тошкент: Фан ва технологиялар, 2011.
4. У.И.Иноятов ва бошқ. Педагогика: нопедагогик олий таълим муассасалари учун мўлжалланган дарслик.-Тошкент: ТДПУ – 2013.
5. Педагогика: 1000 та саволга 1000 та жавоб Методик қўлланма. У.И.Иноятов, Н.А.Муслимов, М.Усмонбоева, Д.Иноғомова. – Тошкент: Низомий номидаги Тошкент давлат педагогика университети, 2012 й.

ФИО авторов: *Qarshiboyev Faxriddin Alisher o'g'li*

Jizzax Davlat Pedagogika Instituti o'qituvchisi

Tirkasheva Mavluda Akram qizi

Jizzax shaxri "ASIA SCHOOL" xususiy maktabi psixologi

Название публикации: «“UY BEKASI SINDROMI”NING PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI»

Annotatsiya: Mamlakatimizda oilalarning jamiyat taraqqiyotidagi rolini oshirishda bir qator dolzarb vazifalar amalga oshirilmoqda. Shuningdek, oilaning huquqiy savodxonligi, tibbiy madaniyati, uning farovonligini ta'minlash uchun zarur bo'lgan barcha shart-sharoitlar yaratish ishlari faol amalga oshirilmoqda. Ammo yana bir jihati borki, jamiyat va oilaning hissiy- emotsional holatini ayollar ruhiy holati belgilab beradi. Rivojlangan mamlakatlar qatori yurtimizda ham gender tenglik masalalariga ham alohida urg'u berilmoqda.

Kalit so'zlar: "Uy bekasi", "Uy bekasi sindromi", sotsializatsiya, beparvolik, sog'inch, foydasizlik hissi; ortiqcha vazn, anhedoniya, qattiq charchoq, tushkun kayfiyat, depressiya, serotonin, perfektsionizm.

Muhtaram Yurtboshimiz Sh.M.Mirziyoyev ta'kidlaganidek, "Ayolni e'zozlash, ayolga ehtirom ko'rsatish xalqimizga xos oliyjanob qadriyat hisoblanadi. Biz barchamiz qanday kasb, qanday lavozimda ishlamaylik, qalbimiz, yuragimizdagi jamiki ezgu fazilatlar uchun, siz mehribon ayollardan umrbod qarzdormiz. Ayollar hayotdan rozi bo'lib yashashi uchun sidqidildan hizmat qilishga tayyormiz. Yer yuzidagi qaysi bir jamiyatning ma'daniy darajasi uning ayollarga bo'lgan munosabati bilan belgilanadi" [1], shunday ekan, xotin-qizlarga bugungi kunda berilayotgan e'tibor, ularning jismoniy salomatligi bilan bir qatorda ruhiy salomatligiga ham jiddiy e'tibor qaratishni taqozo qilmoqda.

"Uy bekasi" so'zini eshitganda ko'pchilikning ko'z oldiga uyda faqat serial ko'rib, o'ziga oro berib, chiroyli ko'ylak va soch turmagida uy ishlarini zavq bilan bajarib, asosiy vaqti dam olish uchun sarflanayotgan ayol qiyofasi gavdalanadi.

Huddi-ki, uyda o'tirgan ayol – uy bekalariga, (shuningdek, nafaqaga chiqqan ayollarga ham) ishsizlarning baxtli toifasidek qaraydilar.

Aynan uy bekalari (shuningdek, barcha ayollar)da “hissiyotga qaramlik” kuchli bo'lishini hisobga olgan holda ular uydagi tinchlikni, hotirjamlikni saqlash uchun o'zlarini mas'ul hisoblaydilar va o'ziga yarasha o'zlariga mas'uliyat yuklaydilar. Bu esa ularga o'ziga yarasha ruhan va jismonan o'z ta'sirini ko'rsatadi.

Uy xo'jaligini boshqarish – aslida o'qituvchilar, shifokorlar, haydovchilar va buxgalterlar faoliyati bilan taqqoslash mumkin bo'lgan murakkab ishdir. Tozalash, yuvish, ovqat pishirish, da'volash va oila byudjetini yuritish faqat qisman maishiy texnikadan foydalanish bilan almashtiriladi. Deyarli barcha yumushlar qo'lda bajariladi. Bundan tashqari uy bekalarining ish vaqti cheklanmagan. Ya'ni, bunda 24/7 tartibidagi me'yoriy ish kuni belgilanmagan. Aynan chegaralanmagan ish vaqti, e'tibor yetishmasligi, muloqotga ehtiyojning qondirilmaslgi va boshqa shu kabi psixologik omillar ta'sirida, psixologik kuzatuv va o'tkazilgan tadqiqotlar natijasida mamlakatimizdagi ayrim uy bekalarida ham “Uy bekasi sindromi” vujudga kela boshlayotganiga guvoh bo'layapmiz.

Mazkur muammo bilan ilk bor uy bekalarida kuzatilgan frustratsiya holatlarini tadqiq etgan g'arb olimlari Tavris va Offer bo'lib, fanga ilk bor “Uy bekasi sindromi” terminini qo'llashni boshlab berdilar.

K.Xorni fikriga ko'ra, gender sotsializatsiyasi oqibatlarini ayollarning ijtimoiylashuvi muammolarini yuzaga chiqaradi. Bu esa ularda muvofaqqiyatsizlikdan qo'rqish, ijtimoiy rad etilishdan qo'rqish, o'ziga bo'lgan ishonchning yo'qolishi, qat'iyatsizliklarni keltirib chiqarib, ayollarning aqliy rivojlanishlari hamda oilaviy munosabatlariga o'z ta'sirini ko'rsatadi.

L.V.Popovanning fikriga ko'ra, iqtidorli ayollarning uy bekasi rolini qabul qilishi qiyinroq kechar ekan. Chunki ko'pchilik iqtidorli ayollar jamiyatda ega bo'lishni ko'zlagan mavqe'larini o'z hayotining mazmuni sifatda qabul qiladilar. Oilaviy munosabatlarni esa ikkinchi o'ringa qo'yadilar. Ko'p yillik tadqiqot va kuzatishlar natijasida iqtidorli ayollarning oila ortidan oliy ma'lumotli bo'lishni rad

etganliklari ko‘pincha ularning hayotlaridan qoniqmasliklari va atrofdagilar bilan munosabatlarda ruhiy muammolarning kelib chiqishiga sabab bo‘ladi. [3, 132]

L.V.Popovanning ta’kidlashicha, so‘nggi yillarda psixologlar tomonidan o‘tkazilgan tadqiqotlarda, ishlovchi va uy bekalar o‘rtasida iqtidorli ayollarning holati tahlil qilinib, quyidagi xulosalar olindi:

- ishlovchi va uy bekalarining havotirlilik darajasi tahliliga ko‘ra: uy bekalarida havotirlilik darajasining yuqori ekanligi, ishlovchi ayollarda esa o‘rtacha ekanligi aniqlangan.

- uy bekalarining hayotdan ruhan qoniqish hissi ishlovchi ayollarga nisbatan past ko‘rsatkichda ekanligi e’tirof etilgan.

- uy bekalar ishlovchi ayollarga nisbatan o‘z-o‘zini boshqarish, ichki qarama-qarshiliklar, o‘zini qadrsizlangandek his qilish, o‘z imkoniyatlariga to‘g‘ri baho bermaslik, vakolatsizlik, bilimsizlik kabilardan ko‘proq aziyat chekishlari kuzatilgan.

- ishlaydigan ayollardan farqli o‘laroq, uy bekalarida umidsizlikka nisbatan bardoshlilikning yuqoriligi aniqlangan va bu ularning shaxs sifatida yetuk ekanliklaridan darak beradi. [3, 124]

Shifokor va jamoatchilik tomonidan uy ishlariga va yaqinlari parvarishiga o‘zini to‘liq bag‘ishlagan ayollarning ba’zilarida uchrashi mumkin bo‘lgan ruhiy holatlariga jiddiy e’tibor qaratishlari va tan olishlari kerak bo‘ldi. Chunki,

So‘nggi yillarda mazkur sindrom nevrologik depressiya bilan bir qatorda qo‘llanilib, quyidagi belgilarni o‘zida namoyon etadi:

- beparvolik, sog‘inch, foydasizlik hissi;
- ortiqcha vazn;
- anhedoniya – lazzatlanish qobiliyatining pasayishi;
- qattiq charchoq va tushkun kayfiyat;
- o‘ziga past baho berish va o‘zidan qoniqmaslik hissi;
- o‘zining oiladagi va ijtimoiy muhitdagi roldan qoniqmaslik hissi;
- o‘z joniga qasd qilish fikri;

Ushbu sindrom ko‘pincha yosh onalarda kuzatiladi. Ularni ko‘pchilik ayollar orasidan – tushkun kayfiyat, yuzda tabassurning aks etmasligi, yelkalarining biroz pastlagani bilan ham ajratib olish mumkin. Balki u o‘zicha hayotdan mamnundek o‘zini tutishi mumkin, lekin aslida qalban mukammal turmush sharoitidan yiroq. [4]

Yosh onalarda vujudga kelishi mumkin bo‘lgan mazkur sindrom hamda depressiyaning asosiy sabablariga quyidagilar kiradi:

1. “Uy bekasi sindromi” – tug‘ruqdan keyingi psixoz yoki tug‘ruqdan keyingi depressiya ko‘rinishida ham yuzaga chiqishi mumkin. Albatta mazkur holat tug‘ruqdan keyingi nerv siqilishlari hamda organizmda magniy miqdorining tushib ketishi bilan ham bog‘liq bo‘lishi mumkin. Magniy – stressga qarshi asosiy modda bo‘lib, nerv impulslarining tarqalishida faol o‘rin egallaydi. Mazkur modda tanqisligi bilan bog‘liq holatda – tushkun kayfiyat, jahldorlik, qo‘llarning qaltirashi, suyaklarning qaqshashi, tomoqda tiqilishni his qilish, uyquning buzilishi, charchoq kabi belgilar kuzatiladi. Bunday holatda organizm uchun magniy, omega-3 yog‘ kislotalari va serotanin kabi moddalar miya uchun juda muhim. Chunki past ko‘rsatkichli serotanin oqibatida depressiya va boshqa turli ruhiy kasalliklar kelib chiqish ehtimoli yuqori bo‘lishi mumkin.

2. “Perfeksionizm” yoki “a‘lochilik kompleks” – barcha vazifalarni mukammal bajarish istagi. Ko‘pincha, bunday ayollar har bir narsada muvaffaqiyatga erishmoqchi bo‘ladilar, ya’ni, ishda, uyda, bolalarni tarbiyalashda va eri bilan munosabatlarda. Agar to‘satdan ba’zi qiyinchiliklar vujudga kelsa, mazkur holat ularda o‘z-o‘zini ayblashga sabab bo‘ladi. Uy bekasi sifatida butun muhitni ayblaydi va aybdorlik hissi bilan tajovuzkorlik o‘z-o‘ziga yo‘naltirilgan bo‘ladi. Hattoki, farzandidagi kichik bir kamchiligi uchun ham o‘zini ayblaydi;

3. Keskin o‘zgarishlar. Ma’lumki, ishlovchi ayollar tug‘ruqdan oldin faol hayot tarziga moslashgan bo‘ladilar. Tug‘ruq ta’tiliga chiqqach esa ular uy bekasi roliga hamda keskin ona roliga o‘tadilar. Mazkur holatda moliyaviy masala ham muhim o‘rin tutadi. Bundan oldin ayol o‘zini moddiy ta’minlash uchun maoshidan sarflagan bo‘lsa, endi moddiy rag‘bat uchun qaramlik vujudga keladi. Sevimli kasbi va mashg‘ulotidan ba’zan butunlay voz kechishiga ham sabablar bo‘lishi mumkin.

Chunki ko‘pincha ayollarning uy bekasi rolida bo‘lishi oila a‘zolari uchun nisbatan ma‘qulroq hisoblanadi.

4. Onalik mehri. Oilada farzand dunyoga kelishi bilan uning kelajagi uchun ota-onalardan katta mas‘uliyat talab etiladi. Bolalar tarbiyasiga buvi va dodalarning aralashuvlari, ota-onalarni uquvsizlikda ayblash kabilar ko‘pincha tajribasiz oilalarda kuzatilib turadi. Agar ota-onalarning o‘zlari yoshlikdan psixologik travma bilan katta bo‘lgan bo‘lsalar, farzandlarining ruhiyatiga jiddiy e‘tibor qaratadilar va ko‘pincha o‘zlarini ko‘p narsalardan cheklay boshlaydilar.

Xulosa o‘rnida shuni ta’kidlab o‘tish lozimki, uy bekalarining ham o‘ziga yarasha muammolari, kutish va istaklari mavjud. Ko‘pincha ular o‘z muammolarini ochiqchasiga ayta olmay, stress va ruhan tushkunlikka tushib qoladilar. Ularning muammolarini bartaraf etish esa oilada tinchlik-hotirjamlikni saqlash bilan bir qatorda, ayollarning ruhan salomatligiga ham erishishlari uchun ustuvor yo‘nalish bo‘ladi. Albatta barcha ayollarning jamiyatda ishlashi lozim degan fikrdan yiroqmiz. Bizning maqsadimiz ayollarga oila ahli tomonidan g‘amxo‘rlik, e‘tiborni kuchaytirishlari, ularning mehnatlari, hizmatlari uchun munosib rag‘batlantirishni yo‘lga qo‘yilishidan iborat.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Sh.M.Mirziyoyev. 2017-yil 8-mart tadbiri uchun bag‘ishlangan nutqidan.
2. Akramova F.A. Oilada ma‘naviy muhitni shakllantirishda xotin-qizlarning roli. - T.: “Nihol Print”, 2016y.
3. Попова Л.В. Гендерные аспекты самореализации личности.- М.: Академия, 1993.-132с.
4. Sharapova D.B. Sharqona oilalarda uy bekalarining psixologik hususiyatlari. TEZIS. (IPS in UZBEKISTAN – 2020) “Psixologiya fani va yoshlarning rivojlanishi” xalqaro onlayn konferensiyasi. 2020-yil, 27-28-iyul (8-bet)

ФИО автора: *Fayganova Zohira Buribayevna*

Jizzax shahri 5-umumiy o'rta ta'lim maktabi amaliyotchi psixologi

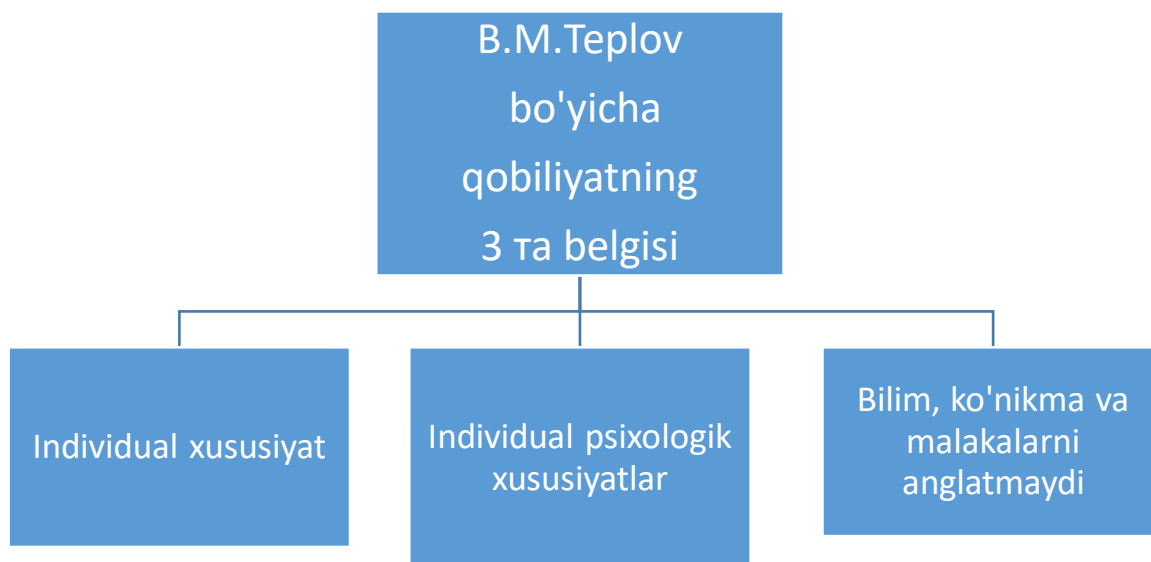
Название публикации: «QOBILIYAT MUAMMOSINING PEDAGOGIK-PSIXOLOGIK TAHLILI»

Annotatsiya: Zamonaviy va jadal rivojlanayotgan har bir sohaning rivoji alohida ahamiyat kasb etayotgan bir davrda psixologiya fanining ahamiyati o'z dolzarbligi bilan ajralib turibdi. Shaxs qobiliyatlarining rivojlanishi va namoyon bo'lishi o'zi egallagan sohasining taraqqiyot darajasini belgilab beradi.

Kalit so'zlar: Qobiliyat, iste'dod, shaxs, faoliyat, zehn, layoqatlilik belgisi, ko'nikma, malaka, tabiiy layoqat, ijtimoiy layoqat, talant, intellekt testlar.

Qobiliyat shaxsning muhim invidual psixologik xususiyati bo'lib, bu borada psixolog olimlar tomonidan amalga oshirilgan va oshirilayotgan ishlar sohalarda yetuk kadrlar bilan ta'minlashda, ayniqsa, muhimdir.

Rus psixologi B.M.Teplov va uning shogirdlari qobiliyatlari eng avvalo kishilar o'rtasidagi individual psixologik farq sifatida tadqiq etadilar.

1. Qobiliyat deganda kishilarning bir-birlaridan farq qiladigan individual psixologik xususiyatlari tushuniladi. Barcha kishilarga xos bo'lgan xususiyat va munosabatlarni hech kim qobiliyat deb atamaydi.

2. Qobiliyat deganda har qanday individual psixologik xususiyatlar emas, balki bir yoki bir necha faoliyatni muvaffaqiyatli amalga oshirishga yordam beruvchi individual psixologik xususiyatlar yig'indisi tushuniladi.

3. Qobiliyat tushunchasi kishida shakllangan bilim, ko'nikma va malakalarni anglatmaydi.

B.M.Teplov qobiliyatlar deganda ma'lum faoliyatni muvaffaqiyatli bajarishga aloqador bo'lgan individual psixologik xususiyatlarni tushunib, faoliyatni muvaffaqiyatli bajarish alohida qobiliyat emas, balki shu shaxsni xarakterlovchi rang-barang xususiyat birikmasi bilangina amalga oshirilishi masalasini qo'yadi. Uning fikricha bu alohida qobiliyat nafaqat birgalikda mavjud va bir-biriga bog'liq bo'ladi, balki ularning har biri o'zgarishi, sifat jihatidan alohida xarakter kasb etishi mumkin. Bu esa alohida qobiliyatning miqdori va darajasiga bog'liqdir.

Yuqorida keltirilganidek, qobiliyatlarning rang-barang birikmasini muallif "iste'dod" tushunchasi bilan ifodalaydi va shunday yozadi: "Umuman iste'dod haqida emas, balki faqat nimagadir, qandaydir faoliyatga nisbatan iste'dod haqida gapirmoq kerak. Iste'dod tushunchasi konkret tarixiy rivojlangan ijtimoiy mehnat amaliyoti tushunchasiga kiritilishi lozim."

Muallif shuningdek, -"Iste'dod faoliyatni bajarishda na faqat muvaffaqiyat bilan ta'minlaydi, balki uni egallash uchun sharoit yaratadi"-degan masalani qo'yadi. "Faoliyatni muvaffaqiyatli bajarishning o'zi faqat iste'dodga bog'liq bo'lib qolmay, zarur ko'nikma va malakalarni egallashga ham bog'liqdir. Iste'dod faoliyatni muvaffaqiyatli bajarishni aniqlovchi yagona faktor bo'lmagani kabi, u faoliyat tanlashni belgilovchi yagona faktor emas"

B.M.Teplovning ta'kidlashicha, qobiliyat faqat rivojlanishda bo'ladi degan holda uning tarqqiyoti u yoki bu, amaliy va nazariy faoliyatdan tashqarida vujudga kelmasligini nazarda tutish lozim. Bundan qobiliyat ma'lum konkret faoliyatdan tashqarida vujudga kelmaydi degan fikrga kelish mumkin.

Mashhur psixolog A.N.Leontev qobiliyat muammosini o'ziga xos tarzda talqin qilgan. A.N.Leontev qobiliyat muammosiga taalluqli ishlarida qobiliyatning

rivojlanishida ijtimoiy sharoit ta'lim va tarbiyaning hal qiluvchi roli haqida to'xtaladi.

***A.N.Leontevning qobiliyatlarga taalluqli ishlarining asosiy g'oyasi
quvidaailardan iborat:***

*Hamma psixologik
funksiyalar,
shuningdek
qobiliyatlar insonga
ijtimoiy mavjudod
bo'lganligi uchun
xosdir*

*U o'tgan avlodlarning
tajribasini o'zlashtirish
jarayonida shakllanadi*

*Tajribalarni egallash
sub'ektning olamga
bo'lgan real
munosabatining
rivojlanishida
amalga oshadi*

Malakalar, ko'nikma va bilimlarga nisbatan kishining qobiliyatlari qandaydir imkoniyat sifatida namoyon bo'ladi. Tuproqqa tashlangan don ana shu dondan unib chiqishi mumkin bo'lgan boshoqqa nisbatan atigi imkoniyat bo'lib xisoblangani singari kishining qobiliyati bu bilimlar va ko'nikmlarni egallash uchun imkoniyat hisoblanadi.

Qobiliyatlar faqat faoliyatda, shunda ham faqat ana shu qobiliyatlarsiz amalga oshirilishi mumkin bo'lmagan faoliyatdagina namoyon bo'ladi.

Qobiliyatlar bilim, malaka va ko'nikmalarning o'zida ko'rinmaydi, balki ularni egallash dinamikasida namoyon bo'ladi, ya'ni, boshqacha qilib aytganda, mazkur faoliyat uchun muhim bo'lgan bilimlar va ko'nikmalarni egallash jarayoni turli teng sharoitlarda qanchalik tez, chuqur, oson va mustahkam amalga oshirilishida

namoyon bo'ladi. Xuddi ana shu o'rinda yuzaga chiqadigan farqlar bizga qobiliyatlar haqida gapirish huquqini beradi.

Qobiliyatlar sifat va miqdor jihatdan farqlanadi. Qobiliyatlar individual – psixologik xususiyatlar sifatida, ya'ni bir odamning boshqa bir odamdan farq qiladigan belgilari sifatida ta'riflanadi. O'z-o'zidan ma'lumki, kishilar bir-biri bilan teng emas. Ana shuning uchun ham qobiliyatlar haqida gap ketganda bu farqlarni xarakterlab o'tish kerak. Bu farqlar sifat va miqdor jihatdan bo'lishlari mumkin.

Qobiliyatlarning sifat jihatdan xarakteristikasi insonga mehnat faoliyatining qaysi sohasida (konstruktorlik, pedagoglik, iqtisodchilik, sport va boshqalarda) osonlik bilan o'zini topa oladi, katta yutuqlarga va muvaffaqiyatlarga erishadi degan savolga javob topish imkoniyatini beradi. Bu bilan qobiliyatlarning sifat xarakteristikasi ularning miqdoriy xarakteristikasiga uzviy bog'liqdir.

Psixologiyada qobiliyatlarni miqdor jihatdan o'lchash muammosi uzoq tarixga egadir. XIX asrning oxiri va XX asrning boshlarida qator psixologlar (Kettel, Termen, Spirmen va boshqalar) ommaviy ixtisoslar uchun kasb tanlashni amalga oshirish zaruriyati bilan bog'lik bo'lgan talablar ta'siri ostida ta'lim olayotganlarning qobiliyatini aniqlashni taklif qilib chiqdilar.

O'sha paytlarda qobiliyatlarni o'lchash usuli sifatida aqliy iste'dod testlaridan foydalanildi.

Aqliy iste'dod testlari mazmun jihatdan qator savollar va masalalardan tashkil topgandir. Ularni yechish muvaffaqiyati (sarflangan vaqtni xisobga olib) ball yoki ochkolar yig'indisi bilan xisoblanadi. Masalan, o'n bir yoshlik bolalarning aqliy qobiliyatlarini aniqlash uchun ingliz maktablarida quyidagicha test qo'llanilgan: «Petr Jeymsga qaraganda balandroq, Edvard Petrdan pastroq. Hammadan ko'ra kim baland? Savol tagiga quyidagi javoblar yozib qo'yiladi: 1. Edvard, 2. Jeyms, 3. Petr,» ayta olmayman, yoki boshqacha test: qizil, yashil, ko'k, xo'l, sariq. Bu yerda bola turkumga kirmaydigan so'zni aniqlashi kerak.

Bolalar testlar to'plamini bajarib bo'lgandan keyin ularning natijalarini standartlashtirilgan yo'l bilan, ya'ni har bir sinluvchi olgan ochkolar miqdorini hisoblash bilan shug'ullanishadi.

Ba'zan o'ta qobiliyatli bola haqida gap ketsa, undagi bu sifat tug'ma ekanligiga ishora qilishadi. Talantli, genial olim, san'atkor yoki mutaxassis haqida gap ketsa ham xuddi shunday. Umuman qobiliyatlarning tug'ma yoki orttirilgan ekanligi masalasi ham olimlar diqqat markazida bo'lgan muammolardan.

Psixologiyada tug'malik alomatlari bor individual sifatlar **layoqatlar** deb yuritildi va uning ikki xili farqlanadi: tabiiy va ijtimoiy layoqat. Birinchisi odamdagi tug'ma xususiyatlardan:

- oliy nerv tizimi faoliyatining xususiyatlari, miyaning yarimsharlarining qanday ishlashi, qo'l-oyoqlarning biologik va fizilogik sifatleri, bilish jarayonlarini ta'minlovchi sezgi organlari;

- ko'z, quloq, burun, teri kabilarning xususiyatlaridan kelib chiqsa (bular nasliy ota-onadan genetik tarzda o'tadi);

Ijtimoiy layoqat: - bola tug'ilishi bilan uni o'ragan muhit, muloqot uslublari, so'zlashish madaniyati, qobiliyatni rivojlantirish uchun zarur shart-sharoitlar (ular ota - ona tomonidan yaratiladi)dir.

Layoqatlilik belgisi - bu o'sha individga aloqador bo'lib, u bu ikkala layoqat muhitini tayyoricha qabul qiladi.

Qobiliyatsizlik va intellektning pastligi sabablaridan ham biri shuki, ana shu ikki xil layoqat o'rtasida tafovut bo'lishi mumkin. Masalan, genial rassom oilasida bola tug'ildi deylik. Unda rassomchilik uchun tug'ma, genetik belgilar otasi tomonidan berilgan deylik. Lekin bolaning onasi farzandining ham rassom bo'lishini xohlamasligi, o'ziga o'xshash qo'shiqchi bo'lishini xohlashi mumkin. Ayol bolani yoshlikdan faqat musiqa muhitida tarbiyalaydi. Tabiiy layoqatning rivoji uchun ijtimoiy layoqat muhiti yo'q, ijtimoiy layoqat o'sishi uchun esa tabiiy, tug'ma layoqat yo'q bo'lgani sababli, bolada hech qanday talant namoyon bo'lmasligi, u oddiygina musiqachi yoki qo'shiqchi bo'lish bilan cheklanishi mumkin. Intellekt testlari va qobiliyatdagi tug'ma va orttirilgan belgilarni o'rganishning psixologik ahamiyati aynan shunda. Ilk yoshlikdan bolaning o'zidagi mavjud imkoniyatlarni rivojlantirish shart-sharoitini yaratish ishini to'g'ri yo'lga qo'yish kerak.

Orttirilgan sifati shuki, bola toki bilim, malaka va ko'nikmalarni o'stirish borasida xarakat qilmasa, eng kuchli tug'ma layoqat ham layoqatligicha qolib, u iqtidorga aylanmaydi. Eng talantli, mashhur shaxslarning eng buyuk ishlari, erishilgan ulkan muvaffaqiyatlarining tagida ham qisman layoqat va asosan tinimsiz mehnat, intilish, ijodkorlik va bilimga chanqoqlik yotgan. Shuni ham unutmaslik kerakki, qobiliyatsiz odam bo'lmaydi. Shuning uchun ham har bir ongli inson o'zidagi qobiliyat va zehnni ilk yoshlikdan bilib, o'sha o'zi yaxshi ko'rgan, "yuragi chopgan" ish bilan shug'ullansa, va undan qoniqish olib, qobiliyatini o'stirishga imkoniyat topib, yutuqlarga erishsa, faoliyatda *iqtidorli* shaxs sifatida namoyon bo'ladi.

Iqtidorli insonda iste'dod sohibi bo'lish imkoniyati bor, zero *iste'dod* - har tomonlama rivojlangan, nihoyatda kuchli va takrorlanmas qobiliyatdir. U tinimsiz mehnat, o'z qobiliyatini takomillashtirib borish yo'lida barcha qiyinchiliklarni yengish va irodasi, butun imkoniyatlarini safarbar qilish natijasida qo'lga kiritiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Б.М.Теплов. Изб. Труды в 2 томах. 1 - том 1985-года 20-с
2. Б.М.Теплов. "Проблемы индивидуальных различий" 17-с
3. Ананьев Б.Г. Проблемы способности. – Москва: 1962.–18 с.
4. Анастаси А, Урбина С. Психологическое тестирование.–СПб: Питер, 2001. – 686 с.
5. Baratov Sh.R. Ta'limda psixologik xizmat asoslari. - Toshkent: BuxDU, 1999.- B. 77-85-b
6. G'oziyev E.E Umumiy psixologiya. II-tom - Toshkent: Universitet, 2002. – 54-b.

ФИО автора: *Muminova Munajat Yuldashevna*

Toshkent viloyati Chirchiq davlat pedagogika instituti Pedagogika va psixologiya fakulteti "Ta'lim muassasalarining boshqaruvi" yo'nalishi M -TMB-21/1 guruh magistranti

Название публикации: «МАКТАБГАЧА ТА'ЛИМДА INNOVATION METODLARDAN FOYDALANISH»

Annontatsiya: *Ushbu maqolada maktabgacha ta'lim tizimida metodlardan foydalanish hamda zamonaviy va interfaol usullar to'g'risida fikr yuritilgan.*

Kalit so'zlar: *Maktabgacha ta'lim, innovatsion, bolalar, tarbiyachi, usul.*

Ta'lim metodlari muayyan pedagogik jarayondan ko'zda tutilgan maqsadlarga erishish uchun bajarish lozim bo'lgan vazifalarii amalga oshirishda qo'llaniladigan turli-tuman ish usullari va shakllarini o'z ichiga oladi. Bu ishlarni amalga oshirishning shakllangan va amaliyotda qo'llanilayotgan har turli usullari va shakllari asosida ko'plab ta'lim metodlari hosil bo'lgan va bu jarayon davom etmoqda. Maktabgacha ta'lim muayyan ta'lim-tarbiyaviy maqsadga qaratilgan biror harakatni amalga oshirish yo'li, usuli yoki ko'rinishidan iborat bo'lib shakllangan faoliyat shu maqsadga erishishga xizmat qiluvchi o'ziga xos ta'lim metodini hosil qiladi.

Bunda harakatni amalga oshirish yo'li deb bajarilishi talab qilinayotgan faoliyat uchun qo'llash mumkin bo'lgan bir nechta yo'llardan oldindan ko'zda tutilgan maqsadga muvofiq ravishda tanlangan yo'lni aytiladi. o'rgatish, kitoblar, kompyuter, ko'rgazma qurollar va boshqalar vositasida o'rgatish. Shunga o'xshash sanoqni, arifmetik amallarni o'rgatishda ham yuqoridagiga o'xshash yo'llardan foydalanish mumkin. Shu yo'llardan foydalanib harakatni amalga oshirishda har turli metodlarni qo'llaniladi.

Masalan, savod o'rgatish maqsadida yuqorida aytilgan yo'llardan istalgani tanlangandan keyin, shu har bir yo'l uchun maqsadga muvofiq deb hisoblangan metodlarni qo'llaniladi. Bular, oilada, maktabgacha ta'lim muassasasida, maktabda savod o'rgatishni amalga oshirishda o'qituvchinng, tarbiyachining qo'llaydigan ish

usullarini; kompyuter, kitob va boshqa ta'lim- tarbiya vositalarini belgilangan maqsadga muvofiq qo'llash metodlarini o'z ichiga oladi. Shunga o'xshash sanoqni, arifmetik amallarni o'rgatish yuzasidan ham tanlangan har bir yo'l o'ziga xos metodlarni qo'llashni nazarda tutadi. Demak har bir harakat ma'lum yo'lda va shunga muvofiq metodda amalga oshiriladi.

Biror metodni qo'llashdagi harakatni amalga oshirish ko'rinishi deb shu harakatni batafsil tasvirlovchi ko'rinishga aytiladi. Bunda harakatning kuzatiladigan o'zgarishlari, vaziyatlari, tezligi va uning ortishi yoki sekinlashuvi, to'xtashlari, bir nechta harakatlarning bir vaqtdaligi yoki ularning vaqt oraliqlari, harakatlar natijasi, amaliy ishlar bajarish mashulotlarida esa, ishlov berilayotgan shakllar, fazoviy xolatlar, ranglar, qattiq-yumshoqlik, sirlarning tekisligi yoki adir-budurligi o'zgarishlari va boshqa kuzatish mumkin bo'lgan turli harakat ko'rinishlari nazarda tutiladi.

Maktabgacha ta'lim sohasida tegishli metodlardan foydalaniladi. Bu metodlarning eng umumiy belgisini hisobga olgan holda ularni borliqni amaliy yoki nazariy o'zlashtirish operastiyalarining yoki yo'llarining yig'indisi deyish mumkin. Ushbu qo'llanmada metod tushunchasini ta'lim-tarbiya jarayoni bilan bog'liq jihatlardan ko'rib chiqiladi. Shunga muvofiq ta'lim metodlari bilan boliq eng asosiy tushunchalarning izohlarini ko'rib chiqamiz.

Metod –(grekcha “metodos” so'zidan olingan bo'lib, yo'l, axloq usuli ma'nolarini anglatadi). Tabiat va ijtimoiy hayot hodisalarini bilish, tadqiq qilish usuli. Faoliyat, harakatning yo'li, usuli yoki qiyofasi, shakli, ko'rinishi.

Ta'lim metodi– Tarbiyachi, o'qituvchilar bilan muntazam qo'llaydigan, o'quvchilarga o'z aqliy qobiliyatlarini va qiziqishlarini rivojlantirish, bilim va ko'nikmalarni egallash hamda ulardan amalda foydalanish imkonini beruvchi ish usuli. Belgilangan ta'lim berish maqsadiga erishish bo'yicha ta'lim beruvchi va ta'lim oluvchilar o'zaro faoliyatini tashkil qilishning tartibga solingan usullari majmuasidir.

Maktabgacha pedagogika bola tarbiyasida uning yosh va psixologik xususiyatlarini hisobga olib boradi. Shu bois, pedagogika uchun pedagogik psixologiyaniing bola xususiyatlari, ularda o'tadigan psixik jarayonlarning qonuniyatlari haqidagi ma'lumotlar muhimdir. Shunga ko'ra pedagogikaning psixologiya fani bilan bog'liqligi an'anaviy tus olgan. Hozirgi zamon pedagogikasi ko'p tarmoqli fan bo'lib, avvalo, u tarbiya ijtimoiy hodisa ekanligi jihatidan pedagogika tarixi bilan bog'lanadi. Pedagogikaning boshqa fanlar bilan bog'lanish tizimida etnografiya, xalq pedagogikasi alohida o'rin tutadi.

Keyingi yillarda maktabgacha ta'lim muassasalarining yangi tarmog'i shakllanib bormoqda. Misol tariqasida nodavlat maktabgacha ta'lim muassasalari, qisqa muddatli maktabgacha ta'lim muassasalari, bolalarga xoreografiya, tasviriy va musiqa san'ati, kompyuter savodxonligini o'rgatuvchi guruhlar soni kundan-kunga ko'payib bormoqda. Bularning hammasi maktabgacha yoshdagi farzandlarimizni «Kadrlar tayyorlash milliy dasturi» talablari asosida tarbiyalash uchun shartsharoit yaratmoqda.

Maktabgacha ta'lim tizimida bolalrni psixologik va fiziologik qilib tarbiyalashga kata e'tibor qilinmoqda. Tarbiyachilar bolalarga aqliy qobiliyatni hisobga olib turli-xil o'yinlar innovatsion texnologiyalardan foydalanib kelishmoqda. Har bir bolaning qiziqishini inobatga olib zamonaviy usullar ya'ni AKTlardan hozirgi kunda foydalanishmoqda.

Xususan bolalar bilan birgalikda "aqliy hujum", "kim birinchi" "kim topqir" degan o'yinlar orqali bolalarning aqliy salohiyati bu bilan birga matematik qobiliyatlariniham shakllantirib bormoqdalar. Psixologik xususiyatlarini e'tiborga olgan holda elementar matematikamashg'ulotlar jarayonida kompyuter slaydlaridan foydalanib maktabgacha ta'lim muassasalari tarbiyalanuvchilarining boshlang'ich kompyuter savodxonligini shakllantirish metodikasini ishlab chiqilmoqda.

Maktabgacha tarbiya yoshining dastlabki bosqichlarida bolalarda tasavvur ta'limi bo'ladi. O'ayotiy tajribaning ortib borishi va tafakkurning rivojlanishi bilan ijodiy hayol tarkib topadi. Kichik maktabgacha tarbiya yoshidagi bolalar uchun ko'rgazmali-

xarakatli, ko‘rgazmali obrazli tafakkur xosdir. Buning asosida so‘z, mantiqiy tafakkur, tushunchali tafakkur rivojlantiriladi. Tarbiyachi bolalarda analitik-sintetik tafakkur faoliyati tarkib toptiriladi bu hodisalarni, voqealarni, chuqur anglab olish, ularni muhim bo‘lgan va muhim bo‘lmagan tomonlarini ajratishga o‘rgatish lozim.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

- 1 **fayllar.org**
- 2 **<https://hozir.org/>**
- 3 **uz.wikipedia.org**
- 4 **arm.tdpushf.uz**
- 5 **<https://uz.tierient.com/>**

ФИО авторов: *Xursanov Fazliddin Rustam o'g'li, Atabaev Allayar Maxsetbaevich, Qodirov Alisher Uraimovich*

Islom Karimov nomidagi Toshkent davlat texnika universiteti magistrantlari

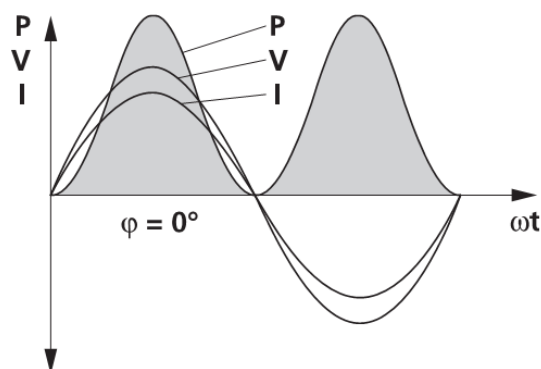
Название публикации: «YECHIMI ODDIY AMMO-DOLZARB MUAMMO»

Annotatsiya: Ushbu maqolada energiya tejash yuzasidan O'zbekiston Respublikasi vazirlar mahkamasi qarorlari va amaliy jihatdan qilinadigan ishlar tafsilotlari, shuningdek reaktiv quvvatni kompensatsiya qilish orqali energiya tejamkorligiga erishish haqida so'z boradi.

Kalit so'zlar: Aktiv quvvat, reaktiv quvvat, to'la quvvat, quvvat koeffitsienti, sinxron kompensator, statik kondensator.

Sanoat elektr ta'minoti tizimlarining loyihalash bosqichida hamda ekspluatatsiya qilish bosqichida hal qilinadigan asosiy masalalardan biri reaktiv quvvatni kompensatsiya qilish masalasi bo'lib, u kompensatsiyalovchi qurilmalar turning tanlanishi, ularning quvvatini hisoblab chiqilishi va rostanishi hamda qurilmalarni elektr ta'minoti sxemasida joylashtirilishi masalalarini o'z ichiga oladi. Bunda reaktiv quvvatni generatsiya qilish joylaridan iste'mol qilish joylarigacha uzatilishi elektr ta'minoti tizimlarining texnik-iqtisodiy ko'rsatkichlarini jiddiy ravishda yomonlashtiradi. Shuning uchun elektr energiya sifati davlat siyosatigacha ko'tarilgan. O'zbekiston Respublikasining 1997-yil 25-apreldagi "Energiyadan oqilona foydalanish to'g'risidagi" qonuni, 2006-yil 7-avgustdagi 164-sonli "Yoqilg'i energetika resurslari iste'molchilarini energetika tekshiruvidan va espertizadan o'tkazish to'g'risida"gi qonuni va Vazirlar Mahkamasining 2009-yil 22-avgustdagi "Elektr va issiqlik energiyasidan foydalanish qoidalari to'g'risida"gi 245-sonli qarorlari shular jumlasidandir. Quyida quvvat turlari haqida to'liq tushuntirib hamda reaktiv quvvatni kompensatsiya qilishni o'rganamiz.

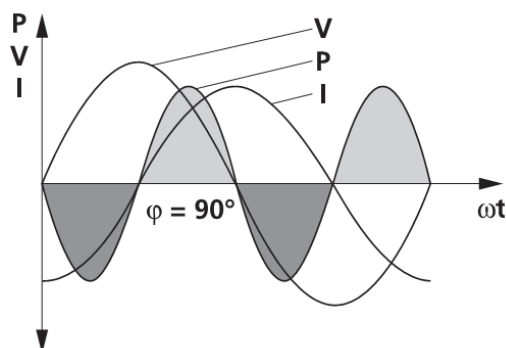
Aktiv quvvat-foydali ish bajarish uchun ishlab chiqarilgan va iste'mol qilinadigan quvvatdir. Ya'ni yuklama faqat aktiv qarshilikga ega bo'lsa (induktiv yoki sig'im elementlarsiz), bu iste'molchi faqat aktiv quvvat iste'mol qiladi.

1-rasm. Faqat aktiv yuklamadagi kuchlanish(V), tok(I) va quvvat(P). Bunda $\varphi=0^\circ$.

Yuqoridagi 1-rasmdan ko'rinib turibdiki tok va kuchlanish egri chiziqlari kordinata o'qini bir nuqtada (noldan) kesib o'tadi. Bunday holda, kuchlanish va tok "fazada" deyiladi. Bunday iste'molchilarga hech qanday reaktiv quvvat kompensatorlari kerak bo'lmaydi.

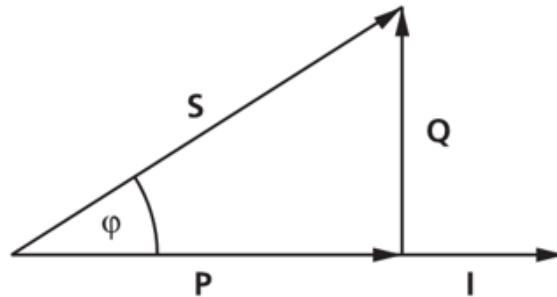
Reaktiv quvvat - bu tarmoqlardagi elektromagnit jarayonlar natijasida elektr energiyasining texnik yo'qotilishi. Uning o'tkazgichdan ko'p miqdorda o'tishi o'tkazgichlarning qizishiga olib keladi va tarmoqqa ortiqcha yukni keltirib chiqaradi, natijada quvvat manbai kuchaytirilgan rejimda ishlaydi. Quyidagi rasmda tok va kuchlanish egri chiziqlari orasidagi burchak 90° ($\varphi=90^\circ$) ga tengdir. Bunda iste'molchi to'liq reaktiv quvvat iste'mol qilyapti, shuning uchun $\cos\varphi=0$ ga teng.

2-rasm. To'liq reaktiv yuklamadagi kuchlanish(V), tok(I) va quvvat(P). Bunda $\varphi=90^\circ$.

To'la quvvat qiymati elektr ta'minoti tarmoqlarining nominal parametrlarini tanlashda asosiy parametr hisoblanadi. Generatorlar, transformatorlar, elektr uzatish moslamalari va o'tkazgichlar tizimning to'liq quvvatiga mos kelishi kerak.

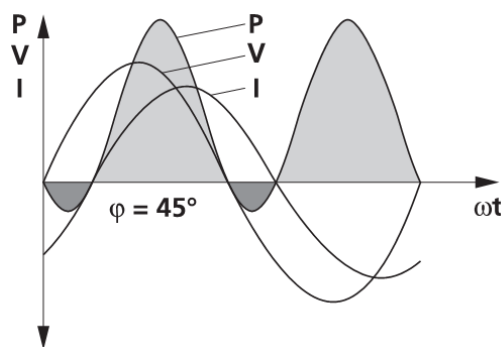
$$S (BA) = \sqrt{P^2 (BT) + Q^2 (Bap)}$$

3-rasm.Quvvat uchburchagi.

Yuqoridagi 3-rasmda ko'rinib turibdi to'la quvvatni topish uchun Pifagor teoremasidan foydalanamiz. Korxonalarni loyihalashda to'la quvvat orqali transformatorlar sonini va o'tkazgichlarni yuzasini tanlaymiz. Biz aktiv quvvatni kamaytira olmaymiz shuning uchun reaktiv quvvatni kompensatsiyalab tarmoqdan kelayotgan reaktiv quvvatni kamaytirib, transformatorlar sonini va o'tkazgich kabel yuzalarini kamaytirishimiz mumkin.

Quyida 4-rasmdan tok(I) va kuchlanish(U) orasidagi burchak $\varphi=45^\circ$ ga teng. Bunda iste'molchi aktiv va induktiv qarshilikga ega ya'ni tok egri chizig'i kuchlanish egri chizig'idan 45° orqada qolgan. Bu grafikni iste'molchisi sifatida biz asinxron dvigatel yoki transformatorni misol qilib olishimiz mumkin, chunki sanoatda reaktiv quvvatni asosiy iste'molchisi aynan transformator va asinxron dvigatellardir.

4-rasm. Aktiv va induktiv yuklamadagi kuchlanish(V), tok(I) va quvvat(P). Bunda $\varphi=45^\circ$.

Elektr tarmoqlarida reaktiv quvvatni o'tishi bir qancha muammolarni keltirib chiqaradi: liniyalarda, transformatorlarda, elektr stansiyalarining generatorlarida aktiv quvvatning yo'qotilishiga, kuchlanishning pasayishi nominal quvvatni oshirilishi yoki transformatorlar sonini ko'paytirilishini taqozo etadi, butun elektr ta'minoti tizimining o'tkazuvchanlik qobiliyatini kamaytiradi. Shuning uchun reaktiv quvvatni kompensatsiya qilish choralarini ko'rish lozim. Quyida reaktiv energiyani sun'iy va tabiiy usullarini ko'rib chiqamiz.

Reaktiv quvvatni tabiiy kompensatsiyasi katta moddiy xarajatlarni talab qilmaydi va korxonalarda birinchi navbatda o'tkazilishi kerak. Tabiiy kompensatsini quyidagi turlari mavjud:

Texnologik jarayonni tartibga solish va avtomatlashtirish (yuklamalarni fazalar bo'yicha bir tekisda taqsimlash, ayrim sexlar va uchastkalarining tushlik tanaffus vaqtini o'zgartirish, energiyani ko'p sarflaydigan yirik elektr qabul qilgichlarning ishlashini energiya tizimining maksimum saotlaridan boshqa vaqtga o'tkazish va aksincha, quvvati katta bo'lgan elektr qabul qilgichlarni energiya tizimining maksimum saotlarida ta'mirlashga chiqarish, bu yuklamalar grafigining tekislanishi va uskunalarning energetik rejimini yaxshilanishiga olib keladi);

*transformatsiya pog'onalarini kamaytirish hisobiga elektr ta'minotining oqilona sxemasini yaratish;

*eski konstruksiyali transformatorlar va boshqa elektr uskunalarni qayta magnitlashtirishdagi yo'qotishlarni kam bo'lgan takomillashtirilgan transformatorlarga almashtirish;

*kam yuklamali transformatorlar va dvigatellarni kamroq quvvatli transformatorlar hamda dvigatellarga almashtirish hamda ularni to'liq yuklamada ishlashini ta'minlash;

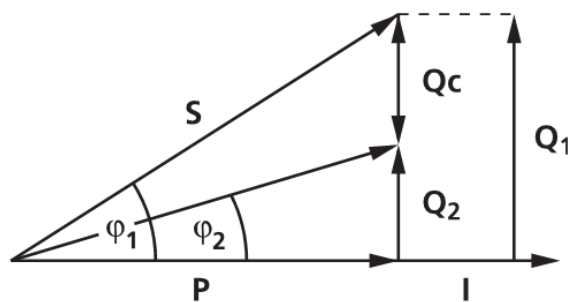
*texnologik jarayonning sharoitlari bo'yicha mumkin bo'lganda asinxron dvigatellar o'rniga sinxron dvigatellarni qo'llash;

*dvigatellar va payvandlash transformatorlarining salt yurishi davomiyligini cheklash, davomiyligni qisqartirish va yirik elektr qabul qilgichlarni ishga tushirish vaqti bo'yicha kengroq doiraga tarqatish;

*elektr dvigatellarning ta'mirlanishi sifatini yaxshilash, kontakt ulanmalarining o'tuvchi qarshiliklarini kamaytirish;

*kichik yuklama vaqtida (masalan, tungi vaqtda dam olish va bayram kunlarida) kuch transformatorlarining bir qismini o'chirib qo'yish orqali reaktiv quvvatni iste'mol qilinishini tabiiy kamaytiramiz.

Agar yuqoridagi tabiiy usullar tgφ ni normal xolatga keltirmasa, suniy kompensatsiya qurilmalarini o'rnatamiz. Suniy kompensatsiya qurilmalari sifatida sinxron kompensatorlar va kondensator batareyalarini o'rnatishimiz mumkin. Hozirgi kunda sinxron kompensatorlardan ko'ra kondensator batareyalarini o'rnatish ancha qulay. Chunki kondensator batareyalari arzon, ekspluatatsiya sodda va iste'mol qilinayotgan reaktiv quvvatga mos ravishda o'zgarib boradi ya'ni iste'mol qilinayotgan reaktiv quvvat qay darajada o'zgarsa ham tgφ ni normal xolatda saqlab turadi. Kondensator batareyalarini yarimo'tkazgich qurilmalari(tristorlar) bilan boshqarilishi, harakatlanuvchi qismlari yo'qligi, bir fazali va uch fazali boshqarish hamda arzonligi uchun ham kondensator batareyalari keng qo'llanilmoqda.

5-rasm.Reaktiv quvvat kompensatsiyasining ta'sirini ko'rsatadigan kuch uchburchagi.

Yuqoridagi 5-rasmda reaktiv quvvatni kompensatsiya qilingandan keyin quvvat uchburchagiga ta'siri ko'rsatilgan. Rasmdan ko'rinib turibdiki to'la quvvat miqdori ham kamaygan. Rasmdan kompensatsiyadan oldingi reaktiv quvvatni topamiz.

$$Q_1 = P_a * \operatorname{tg} \varphi_1$$

Kompensatsiyadan keyingi reaktiv quvvat:

$$Q_2 = P_a * \operatorname{tg} \varphi_2$$

Kompensatsiya qilinayotgan reaktiv quvvat quyidagicha topiladi:

$$Q_c = P_a * \operatorname{tg} \varphi_1 - P_a * \operatorname{tg} \varphi_2 = P_a (\operatorname{tg} \varphi_1 - \operatorname{tg} \varphi_2)$$

Sanoat korxonalarida elektr energiyasini sarfi juda yuqori ekanligidan kelib chiqib, bugungi kunda energiyani tejash bo'yicha ko'plab ilmiy tadqiqot ishlari olib borilmoqda. Ilmiy tadqiqot ishlarida korxonada energetik balansni tashkil etish, ishlab chiqarishdagi energetik ko'rsatkichlarni tahlil qilish va elektr qurilmalarini yuklanganlik darajasini aniqlash muhim hisoblanadi. Elektr balansi- bu iste'mol qilishdagi aktiv quvvat bilan reaktiv quvvat balanslari hisoblanadi, ya'ni bunda tarmoqdagi barcha isroflar yig'indisi hisobga olinadi. Reaktiv quvvatni kompensatsiya qilish va bu bilan bog'liq elektr ta'minoti tizimining turli elementlarida elektr energiya isrofini hamda elektr energiya sifatini oshirish bilan bog'liq muammolarni yechish uchun reaktiv quvvat balansi tuziladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1.2008-yil 10-oktabrdagi 1864-son bilan davlat ro'yxatidan o'tkazilgan "Reaktiv quvvat kompensatsiyasi bo'yicha ishlarni tashkil etish to'g'risidagi" nizomi.

2.Elektr energetikada nazorat bo'yicha davlat inspeksiyasi boshlig'ining 2018-yil 26-iyuldagi 10-son buyrug'i.

3.O'zbekiston Respublikasi Vazirlar mahkamasining "Elektr energiyasi va tabiiy gazdan foydalanish tartibini takomillashtirishga doir qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida" 2018-yil 12-yanvardagi 22-sonli Qarori.

4.A.I.Qarshiboev, N.O.Ataullayev va B.Sh.Narzullayev "Energiya tejamkorligi va asoslari" Navoiy-2019

5.Energy audits for buildings. Fuel efficiency booklet, Best practice programme 1993.

5.www.khmovelectro.ru

6.www.lex.uz

ФИО автора: *Xolov Azizjon Sharif o'g'li*

Master student of SamSIFL

Название публикации: «DEVELOPING STUDENTS ATTITUDES TOWARDS THE ENVIRONMENT WHEN TEACHING A FOREIGN LANGUAGES»

Abstract

These days, English is taken as the common language in all parts of the world. It may be a foreign language, but international in its significance. English language is spoken, read and understood in most parts of the world. Because of this language, people of the world communicate and belong to the whole shares of the world. It is widely accepted that English has become the language of choice for many international scholarly journals. This article approach developing students attitudes towards the environment when teaching a foreign languages

Key words: language, teachers, methods, attitude, students, development, motivation, classroom activities, factors..

Introduction

Students' attitude towards learning is thought to be one of the most important issues in education today. Attitudes may vary in certain fields like psychology and education. Attitude contributes to the output of students' learning process. Learning English can be successful if the teacher correctly identifies the students' attitudes so that the teacher can construct a positive feeling that can counteract the negative feeling of the students. A positive attitude from the teachers affects the students' motivation, attitudes towards school and school work, their self-confidence and as a result personality development [1].

Learners can have mixed attitudes towards learning a new language. They might have a positive feeling about studying a new language and this can be their edge over the

rest of the learners, or other students or teachers can give them a negative feeling about learning a new language which will hinder their language acquisition.

In Asia, English is a commonly taught language. Educators and businessmen are opening business everywhere. The opening of schools provides many opportunities for teachers and students in Asia. The article on growth of English in Asia has addressed how mainstream ideas can be achieved in the world English classrooms [2].

The study on willingness to communicate in English as a second language suggests that students were willing to communicate with their friends or participate in group discussions, but they did not feel confident enough to initiate or continue their communication in unfamiliar situations like in public with friends [3].

Develop a friendly climate in which all students feel recognized and valued. Many students feel more comfortable participating in classroom activities after they know their teacher and their peers. Creating a safe and comfortable environment where everyone feels like a part of the whole is one of the most significant factors in encouraging motivation and good attitude. Doing so may take time as students adjust themselves to a new setting. At the beginning of the school year, you can provide students with a bright and colourful classroom with pictures and projects completed by the previous year's students. This gives students the impression that learning the target language will be easy and enjoyable. It also gives students a chance to learn from what is present in the environment. Pair and group activities can be used from the very outset, reducing the pressure of teacher–student interaction and allowing students to feel recognized by their peers. The feeling of becoming a part of the whole is one of the strongest motivational factors at the beginning of a school year. One ice-breaker that you could use to start this process is the nickname activity. Students can invent and write down a nickname (or use a nickname they already have). Arranged in a circle, each student has to stand up and explain his or her nickname. Along with introducing themselves, this fun activity gives students a chance to create a friendly and flexible classroom atmosphere.

Attitude can be defined in many ways: a feeling or opinion about something or someone, or a way of behaving that is caused by this ; the way you think and feel about someone or something; a settled way of thinking or feeling about something. We can determine a certain attitude from our colleagues and from our students as well. It is a positive or negative response towards an object, situation or to an individual.

According to Melhim (2009), attitudes can be classified into two: positive and negative. Having a positive attitude is taking a decision of acceptance. It is the attitude that reveals the advantages of the subject to take up its value [4].

Attitude

In its simplest definition, attitude refers to reaction towards an object that can be favorable, unfavorable, or in between. Baker states that attitude is considered as mentality phenomenon which cannot be examined and observed directly but it is manifested in the form of action. In line with the statement, Fishbein and Ajzen state that attitude can be described as a learned predisposition to respond in a consistently favorable and unfavorable manner with respect to a given object [5]. Based on the description above, attitude can be concluded as something which is learned towards an object in the early childhood through the process of socialization. In other words, attitudes cannot be observed directly but are demonstrated through actual behavior – for example, how an individual stands on his/her beliefs of an object, how an individual experiences a certain attitude of an object, how an individual behave towards an object, how an individual reacts towards their own language or the other language, and etc. So, attitude can represent internal thoughts, feelings and tendencies in behavior across a variety of contexts.

Attitude Towards Language

Although attitudes cannot be observed directly and must be demonstrated through the actual behavior, but the attitudes towards language can be observed from the way of the language users in talking, in communicating, and in using the language itself. It

means that, language cannot be separated from the attitude because language attitudes usually entail attitudes to the speakers of a particular language or dialect [6].

Based on the above description, it can be assumed that attitudes toward language can be formulated as the evaluation of language in positive and negative way. So that, the people's attitudes toward language who tend to use it will be based on several factors:

- 1) people believe that particular language has a benefit to them;
- 2) people tend to feel like to accept the variety of language, they will use it;
- 3) people's belief and feeling towards a particular language will make them react action to learn the language and use the language itself.

From the three components of attitudes toward the language above which are commonly affect each other, Crystal states that different communities have different kinds of attitudes and aspirations in relation to their language. It explains that peoples have different attitude with others that called as positive and negative attitude towards the language [7].

Motivation in second language learning is a complex phenomenon which can be defined in terms of two factors: learners' communicative needs and their attitudes towards the second language community. If learners need to speak the second language in a wide range of social situations or to fulfill professional ambitions, they will perceive the communicative value of the second language and will therefore be motivated to acquire proficiency in it. Similarly, if learners have favourable attitudes towards the speakers of the language, they will want more contact with them.

Gardner and Lambert (8) coined the terms integrative motivation to refer to language learning for personal growth and cultural enrichment, and instrumental motivation for language learning for more immediate or practical goals. Research has shown that these types of motivation are related to success in second language learning.

Motivation plays a significant role in the process of learning a language. Language teachers cannot effectively teach a language if they do not understand the relationship between motivation and its effect on language acquisition. The core of motivation is what might be called passion, which relates to a person's intrinsic goals and desires. Successful learners know their preferences, their strengths and weaknesses, and

effectively utilize strengths and compensate for weaknesses. Successful language learning is linked to the learner's passion. And instructors should find ways to connect to this passion.

Learners need quality instruction, input, interaction, and opportunities for meaningful output, not only to make progress, but also to maintain motivation for language learning. A good teacher, then, must tap into the sources of intrinsic motivation and find ways to connect them with external motivational factors that can be brought to a classroom setting. This is especially significant when English is not seen as important to the students' immediate needs, other than to pass exams. Because learners have different purposes for studying a language, it is important for instructors to identify students' purposes and needs and to develop proper motivational strategies. Students should understand why they need to make an effort, how long they must sustain an activity, how hard they should pursue it, and how motivated they feel toward their pursuits. Motivation fluctuates, and it is challenging to keep language learners' motivation at a high level all the time. When designing a language course, teachers must take into consideration that each learner has different interests and expectations. One of the most important variables that influence the learners' attitudes towards learning a language is the teacher. It is the fact that the influence can be either positive or negative depending upon the teacher's knowledge of the subject matter, his attitude towards the students and the subject. Factors like teacher's personality, professional knowledge, enthusiasm, commitment and professional classroom management skills all have direct and multiple influences on the learners' learning motivation. As Dornyei indicates, students adopted similar beliefs, attitudes, expectation and associated behaviours through the channels of teacher's communication of beliefs, expectation and attitudes. If the teacher fulfills all the aforementioned qualities and he invites his learners systematically, learners will have better opportunities to develop a positive attitude towards learning the language.

References:

1. Ulug, Ozden, Eryilmaz (2011). The Effects of teachers' attitudes on students' personality and performance. *Social and Behavioral Sciences* (738-742p).
2. Lee K.Y. (2012). Teaching Intercultural English Learning/Teaching in World Englishes: Some classroom activities in South Korea (190p).
3. Bukhari, Cheng, Ali khan (2015). Willingness to Communicate in English as a Second Language (29p).
4. Melhim & Rahman (2009). Attitudes of Jordanian College students towards Learning English as a foreign Language
5. Fishbein & Ajzen (1975). *Belief Attitude, Intention and Behavior: An Introduction to Theory and Research* (London).
6. Fasold (1984). *The Sociolinguistics of Society: Introduction to Sociolinguistics*.
7. <https://doi.org/10.1017/CBO9781139106856>
8. Gardner, R. C., & Lambert, W.E. (1972). *Attitude and Motivation in Second Language Learning*.

ФИО автора: *Эшбоева Хамида Хусановна*

Қарши давлат Университети 2-курс магистри

ФИО научного руководителя: *Ш.Л.Каромова*

доц. Қарши давлат Университети

Название публикации: «ҚЎЧҚОР НОРҚОБИЛ ИЖОДИДА ИНСОН ВА ДАВР ТАСВИРИ»

Образ человека и времени в творчестве Кучкора Норқобила

The image of man and time in the work of Kochkor Norqobil

Калит сўз: инсон шахсияти, давр, воқелик, ботиний ва зоҳирий олам, ижтимоий тузум.

Ключевые слова: человеческая личность, период, реальность, внутренний и внешний мир, социальная система.

Keywords: human personality, period, reality, inner and outer world, social system.

АННОТАЦИЯ

Ижодкорнинг бадиий-эстетик қарашлари, шахсияти ва воқеликка муносабатини давр ва инсон талқини билан узвий алоқада тадқиқ этиш адабиётшунослик олдида турган долзарб вазифалардан саналади. Ушбу мақолада давр ва шахс талқини масаласини талқин этишда ижодкорнинг ўз услуби ва оҳанги билан алоҳидалик касб эташини кўрсатишга ҳаракат қилинган.

АННОТАЦИЯ

Изучение художественно-эстетических взглядов, личности и отношения художника к действительности в тесной связи с эпохой и человеческой интерпретацией - одна из актуальных задач, стоящих перед литературой. Эта статья призвана показать, что художник уникален в своем собственном стиле и тоне в его или ее интерпретации времени и личности.

ANNOTATION

One of the urgent tasks of literature is to study the artistic and aesthetic views of the artist, his personality and attitude to reality in an integral connection with the interpretation of time and man. This article seeks to show that the artist is unique in his or her own style and tone in his or her interpretation of time and personality.

XX аср сўнгги чораги ўзбек насрида М.М.Дўст, Т.Мурод, Х.Султонов, Э.Аъзам, Н.Эшонкул, Х.Дўстмуҳаммад каби носирлар адабиётга янгича оҳанг ва жозоба олиб кирди. М.М.Дўст ва Э.Аъзам ижодида воқеликка муносабатда киноявийлик, Т.Мурод ижодидаги миллий оҳангларга бой услуб, Н.Эшонкул, Х.Дўстмуҳаммад асарларида фалсафийлик, Х.Султон асарларидаги лирик рух устуворлиги билан бир-биридан фарқ қилади. Бу носирлар ичида Қучқор Норқобил ижоди ўз услуби ва оҳанги билан алоҳидалик касб этади.

Адиб ижодида реализмнинг кенг имкониятлари, серқатламлилиги яққол намоён бўлганлигини кўришимиз мумкин. Қучқор Норқобил ҳаёт ҳақиқатларини бадиий акс эттиришда реалликка, яъни ҳужжатлиликка асосланади.

Эътиборли жиҳати, Қ.Норқобил Сурхон заминидан етишиб, адабиётимиз майдонига доврў қозонган Шукур Холмирзаев, Тоғай Мурод, Эркин Аъзам, Усмон Азимов каби ижодкорларнинг муносиб издоши бўлиб, шу масъулиятни ҳис қилиб қалам тебратиб келмоқда.

Адиб ўзи туғилиб ўсган масканни адабий макон сифатида олади. Унинг қаҳрамонлари шу ер одамлари. Ёзувчининг болалик хотиралари, кўрган-билганлари адабий материал бўлиб хизмат қилган. Аслида, адиб ижодида тасвирланаётган воқеаларнинг макон ва замонда кечиши асарларда биографик рух устунлигини таъминлайди.

Ижод, қалам аҳли олдида ҳар бир даврда улкан масъулият туради. У ҳам бўлса даврни бор-бўй басти билан тасвирлаш. Ижодкор қаҳрамони орзу-армонлари, ботиний ва зоҳирий оламини акс эттириш орқали давр ва одамлар қисматини бадиият орқали тарихга ёзади. Ижодкор Санжарбек Ҳамидов билан бўлган суҳбатида шундай дейди:

“Ёзувчи дунёни қалб билан кўради, мавжудликка қалб кўзи билан қарайди, қалб билан борлиқни англайди. Қалб билан фикрлайди. . Ёзувчилик касб эмас, ёзувчининг ўзи ҳам тушунтириб бериши мумкин бўлмаган ҳолат. Юрагим безовта бўлмаса, қалбим мени шу кўйларга солмаса мен бирор нарса ёза олармидим, деб ўйлаб қоламан, менимча бошқа ижодкорлар ҳам шу фикрда”⁸². Ёзувчи юрагини безовта қилган, қалбини хайратга солган асосан, ўзи гувоҳ бўлган, гоҳо иштирок этган, бошидан кечирган воқеа-ҳодисалар тўғрисида ёзади. Ҳаётда оддий бўлиб кўринган воқеалардан чуқур мантикка асосланган ибратли бадиий хулоса чиқара билади.

Бадиий адабиётнинг вазифалардан бири инсон тақдири, унинг қалби торларининг энг нозик жиҳатларигача таҳлил қилишдир. Адиб қаҳрамонларининг турфа тақдирларини тасвирлар экан, уларнинг ботинидаги жараёнларни санъаткорона ифодалайди. Ёзувчининг маҳорати шундаки, ҳаёт чархпалаги турли синовларга ташлаган қаҳрамонларининг руҳиятидаги фожиаси тасвирида ҳам унинг маънавиятидаги юксакликни ҳам сақлаб қолади.

Кўчқор Норқобил ижодида инсон ва давр тасвири алоҳида ўрин тутди. Адиб даврнинг муаммолари, инсонлар орзулари, дардлари, ўйлари, армонларини қаҳрамонлари тақдирида акс эттиради. Аввало, ёзувчи миллий руҳ, урф-одатлар, анъаналар, тилимизни ўз ижодида ифодалайди. Миллат руҳиятини, инсон тақдирининг турфа эканлигини талқин этади.

Кўчқор Норқобилнинг “Кулиб тур, азизим”, “Дарё ортидаги йиғи”, “Кўзларингни кўргани келдим”, “Қуёшни ким уйғотади?..”, “Афғон: 2 рота”, “Осмон остидаги сир”, “Биз жангдан қайтмадик...”, “Бу ерларда ҳаёт бошқача” номли насрий китобларидан ўрин олган асарларидаги қаҳрамонлари ҳам ижодкорнинг айнан мана шу нуқтаи назаридан тасвирлайди.

Адибнинг “Бу ерларда ҳаёт бошқача” ҳикоясининг ҳам асосий мавзуси ҳам меҳр-оқибат туйғусининг тобора йўқолиб бораётганлигидан безовталиқ бўлса, “Ёғду йўл”да ҳикоясида эса, Дуйшэн сингари қишлоқдошларини илм-

⁸² UZAS TALIQINI Кўчқор Норқобил: “Адабиёт бу ўзни англамоқ”

маърифатга етакловчи Ҳасан муаллимнинг жонкуярлиги, фидойилиги ва миллатпарварлигини кўрсатишга ҳаракат қилади.

Қўчқор Ноқобил барча асарларида замонасининг оғриқли масалаларини, ҳам ижодкор ва бир инсон ўлароқ қалбида кечаётган кечинмаларини қоғозга туширади. Адиб қаҳрамонлари руҳиятини холис ёритади, ҳар бир воқеликни борича тасвирлайди, ёлғон аралаштирмайди.

Тўпламдаги “Осмон остидаги сир” ҳикоясида урушнинг бир йигитнинг умрини хазон қилиб, унинг фожиавий якунланишига сабаб бўлганлиги тасвирланади.

“Кўзларингни кўргани келдим” ҳикояси ҳам инсонлар тақдири ҳақида. Ҳикоя биринчи шахс – ёзувчи тилидан ҳикоя қилинади. Унда узоқ ўлкадан ёрини, ҳатто эслай олмайдиган отасини излаб келган Ирина ва Мариялар кечмиши ҳикоя қилинади

Адиб “Олисда юз берган воқеа”да давр, ижтимоий тузум инсоннинг ҳаётини, тақдирини ўзгартириб юборганини Ҳайдар отанинг қисмати орқали очиб берар экан, унинг руҳиятини тафтиш қилади.

Айниқса, адибнинг “Хун” ҳикоясида даврнинг, тузум сиёсатининг қурбони бўлган минглаб инсонларнинг аччиқ қисмати тасвирланган. Ҳикояда. Собик тузумнинг босқинчилик сиёсати, яъни Афғонистон заминига бостириб кириши оқибатида минглаб ўғлонлар қурбон бўлганлигини, даврнинг мудҳиш фожеаси эканлигини алоҳида таъкидлайди. “Хун” ҳикоясидаги тасвир киши қалбига урушга бўлган нафратни янада оширади. Қўчқор Норқобилнинг бошқалардан янада ажралиб турадиган жиҳати давр ва шахс фожеаси, уруш ортидан инсоннинг ортирган руҳий зарбасига алоҳида тўхталишидир. Унинг асарларида бундай образлар кўп учрайди. Шу сабаб, Санжарбек Ҳамидов ёзувчи билан бўлган суҳбатда “Нима деб ўйлайсиз, Афғон уруши мавзусида ҳам “Уруш ва тинчлик” каби монументал эпопея яратиладими?” деган саволни ўртага ташлайди.

— Ёзмоқчиман. Роман бошладим. Бу узоқ давом этади. Уни чоп эттиришга шошилмайман. Вақти соати келганда нуқта қўяман. Чунки, мен бу мавзуга шунчаки қарай олмайман. Қисқаси, шу романим билан урушни лаънатлайман,

қарғайман, муҳаббатни, севгини улуғлайман, одамларни севишимни кўрсатаман, худо хоҳласа, уни ўқиган инсонлар мени англашларини, тушунишлари ва кечиришларини истайман.

Адибнинг кўпгина асарларида инсонлар ўртасидаги муносабатлар, севги, меҳр-оқибат, Ватанга муҳаббат, урушга нафрат, соғинч каби туйғулар тасвирланади. Бадиий адабиётда инсон ва давр муаммоси ҳамиша долзарб муаммолардан бўлиб келган. Адабиёт даврнинг воқелиги ва ҳодисасининг ҳар бир лаҳзасини бадиият орқали муҳрлайди. Адиб ижодида ҳам давр ва шахс талқини масаласи етакчи мезонлардан саналади.

Адиб даврнинг муаммолари, инсонлар орзулари, дардлари, ўйлари, армонларини қаҳрамонлари тақдирида акс эттиради. Аввало, ёзувчи миллий рух, урф-одатлар, анъаналар, тилимизни ўз ижодида ифодалайди. Миллат руҳиятини, инсон тақдирининг турфа эканлигини талқин этади.

Ижодкорнинг халқона ифода усули, образ яратишдаги ўзига хос услуби, аниқлик, образлиқ, тилининг соддалиги, адиб асарларида кўп асрлик маънавий-миллий қадриятларимиз, урф-одатларимиз, удумларимиз етакчи тамойил эканлигини кўришимиз мумкин.

Ижодкорнинг бадиий-эстетик қарашлари, шахсияти ва воқеликка муносабатини давр ва инсон талқини билан узвий алоқада тадқиқ этиш адабиётшунослик олдида турган долзарб вазифалардан саналади.

Қўчқор Норқобил ижоди адабиётшунослигимизда етарлича ўрганилган эмас. Адиб асарлари ҳақида тақриз, таҳлилий мақолалар эълон қилинган бўлса-да, улар ёзувчи ижодининг мазмун-моҳияти, бадииятининг турли қирраларини тўла намоён қила олмайди. Қўчқор Норқобил ижодий лабораторияси, бадиий маҳоратини бугунги талқин ва таҳлил мезонлари нуқтаи назаридан тадқиқ этиш адабиётшунослигимизнинг долзарб масалаларидан биридир.

Адабиётлар.

1. Норқобил Қ. Қуёшни ким уйғотади?: қиссалар, ҳикоялар. – Т.: “Шарқ” НМАК, 2007. – 384 б.
2. Норқобил Қўчқор. Самодил: ҳикоялар. – Т.: Янги аср авлоди, 2018. – 400 б.

ФИО авторов: *Ahmadjonova Shahnozaxon*

Andijon viloyati yuridik texnikum Mutaxassislik fani o'qituvchisi

Tursunov Farxodjon

Andijon Davlat Universiteti o'qituvchisi

Название публикации: «PSIXATROP VA GIYOHVAND MODDALARNING ZARARLI OQIBATLARI»

Annotatsiya: Giyohvandlik illati jamiyatimizga mislsiz zarar yetkazadi, ko'plab insonlarni umrini xazon qiladi, oilalarni buzilishlariga, hattoki inson umrini achinarli holda tugatishgacha olib keladi. Giyohvad vositalarini iste'mol qiluvchi insonlar sog'ligidan tez orada mahrum bo'lib, yaroqsiz holatga keladi. Giyohvandlikka qarshi kurashish esa barchamizning burchimizdir. Pisixotrop moddalar, neyro leptik moddalar, neyrolep-tiklar kishining psixik faoliyatiga ta'sir etadigan dorilar guruhi; ular es-hushni buzmay, alaxlash gallyusinatsiya va psixozga xos boshqa belgilarni yo'qotadi.

Tayanch so'zlar: Giyohvandlik, neyro leptik, gallyusinatsiya, aminazin, anksiolitiklar, seduksen, renaming, amitriptyline, muhofaza qiluvchi organlar, jamiyat, oila, OITS/OIV, heroinizm, narkomaniya, narkotik moddalar, BMT, Vazirlar Mahkamasi.

Giyohvandlik – umr zavoli. Bu soz'ni biz qanchalik ko'p ta'kidlar ekanmiz jamiyatda ayrim qo'shtirnoq ichidagi insonlar, yoshi kattalar va o'smirlar giyohvandlik yo'liga kirib ketayotganligi ko'pchiligimizni tashvishga soladi. Giyohvandlikning boshlanishi, kelib chiqishi sigaret chekish va ularni hidlashdan boshlanadi. Ota-onalar o'z farzandlariga nos, sigaret sotip olip kelishga buyradilar, buning natijasida bolalar ota-onalaridan yashirin holda nos, sigaret chekishni va hidlashni o'rganadilar. Tabiyki bunday holatda ota-onalarning layoqatsizligi, befarqligi hamda farzandini kelajagini o'ylab ish tutmasligi bolalarni narkoman bo'lishi oqibatiga olib keladi. Yoshlar va o'smirlar o'rtasida giyohvand moddalarni bir marotaba qiziqish bilan iste'mol qilishi ularning giyohvandlikka tobe bo'lishga sabab bo'ladi va bu holat salbiy oqibatlarga olib keladi. Giyohvand moddani to'xtovsiz qabul qilish insonning jismini surunkali

ravishda zaharlashdir, xattoki undan so'ng o'lim holatlari ham kuzatiladi. Bu illat yoshlar umriga xavf solayotgan global muammoga aylangan. Giyohvand moddaga ruju qo'yganlar faqat yoshlar emas, balki dunyo bo'ylab ko'p davlatlarda qo'poruvchilik, terrorizm va boshqa shu kabi noxush ishlarni kelib chiqishiga sabab bo'lip kelmoqda. Giyohvandlik oqibatida OITS/OIV, sil, va gepatitga o'xshagan bedavo kasallarning tarqalishiga sabab bo'ladi. OITS kasalligiga chalinganlarning 80 foizini esa giyohvandlar tashkil etar ekan. Qo'zg'oluvchan harakat, kordinatsiyaning buzilishi, qo'llarning qaltirashi, holsizlik, terlash, aqliy hamda jismoniy qobiliyatning keskin tushib ketishi giyohvandlikning asosiy belgilari hisoblanadi. Giyohvandlik oqibatlari inson jismini qanchalik xarob qilsa, shu darajada jamiyatga ham mislsiz zarar yetkazadi. Natijada jamiyatimizda nogiron farzandlarning tug'ilishi, insonlarning sog'ligi va mehnat qobiliyatidan mahrum bo'lishgacha olib keladi. Asr vabosi deb atalayotgan bu oqibatlar tinch-totuv hayot kechirayotgan oilalarni halovatini buzadi, bolalarni yetim bo'lishiga sabab bo'ladi, xarob va qashshoqlikka olib keladi.

Psixotrop moddalar nerv kasalliklari va psixik kasalliklari davolashda qo'llanadi. Ta'sir etishiga ko'ra, neyrolep-tiklar (aminazin), anksiolitiklar (seduksen va boshqalar), antidepressantlardir.

Ikki yoki undan ko'p turdagi giyohvand moddani to'htovsiz qabul qilish pol i narkomaniya deb ataladi. Giyohvandlikning barcha turlarida inson organizimi zaharlanadi va bu juda qiyin kechadi. Yer yuzining ayrim mintaqalarida giyohvandlikning turli xillari kuzatiladi. So'nggi vaqtlarda esa giyohvandlikning heroinizm og'usi vujudga kela boshladi u juda keng va noxush tarzda tarqalmoqda. Bularni oldini olish uchun ba'zi mamlakatlarda tegishli choralar amalga oshirilgan. Xususan, bizning yurtimizda ham bu borada huquqni muhofaza qiluvchi organlar tomonidan to'xtovsiz ishlar olib borilmoqda va giyohvandlikka qarshi kurashish qo'mitalari tashkil qilinib davlat dasturi ishlab chiqilgan. Respublikamizda bu borada narkologiya markazi tashkil qilingan. Bu markazda narkologiya bo'yicha mutaxassislar, olimlar va malakali kadrlar faoliyat olib bormoqda.

Eng achinarlisi giyohvandlikka ruju qo'yganlarning ma'lum qismi maktab o'quvchilari va talaba yoshlar ekanligi insonni tashvishga soladi. Bu kabi ishlarni oldini olish uchun

bolalarning tarbiyasi bo'yicha ota-onalari, maktab ma'muriyatlari va mutasaddilar kuchli nazorat olib borishi lozim. Ularning maktabdan tashqari vaqtlarida bandligini ta'minlash maqsadida yoshlarni o'zlari qiziqqan hunar yoki qo'shimcha darslarga jalb qilish kerak.

Birlashgan Millatlar tashkilotining 1987- yil 7- dekabirdagi qaroriga asosan BMT bosh Assambeliyasi tomonidan har yili "26- iyun xalqaro giyohvandlikka qarshi kurash kuni" deb e'lon qilingan. Davlatimizning birinchi Prezidenti Islom Karimov "Biz narkotik moddalar tarqatishning halokatli oqibatlarini sergaklik bilan baholab, bu illatga qarshi kurashda sa'y-harakatlarimizni birlashtirishimiz zarur. O'zbekiston barcha manfaatdor mamlakatlar va tashkilotlar bilan bu borada hamkorlik qilishga tayyor"-degan edilar.

1993 yilda Birlashgan Millatlar Tashkilotining narkotik moddalar ustidan nazorat qilish va jinoyatchilikni oldini olish Boshqarmasining Markaziy Osiyodagi vakolathonasi Toshkent shahrida ochilgan, u hozirgi kunda ham o'z faoliyatini ko'rsatib kelmoqda. O'zbekiston Respublikasi 1995- yilda Birlashgan Millatlar Tashkilotining 1961-yildagi "Narkotik moddalar to'g'risidagi" Konvensiyaga 1971-yildagi "Psixator vositalar to'g'risidagi" va 1988-yildagi " Narkotik moddalar va psixator vositalarning g'ayriqonuniy aylanishiga qarshi kurash to'g'risidagi" konvensiyalariga a'zo bo'lib kirgan.

1996-yilda O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi huzurida narkotik moddalar ustidan nazorat olib borish bo'yicha Milliy axborot tahlil Markazi tashkil etildi va u ham hozirgi kunda o'z faoliyatini olib bormoqda.

Giyohvandlik illati aslida qachon, qayerdan kelib chiqqan? Bu savol ko'pchilikni o'yga soladi, bu savolga javob esa quydagicha. Giyohvand modda-opiy mutahasislarini aytishlaricha Hindistonda Sharqiy Janubiy Osiyoga kirib kelgan. Keyinchalik 50-60 yillarda Yevropada, Osiyo mamlakatlariga tarqalgan. 80- yillarga kelib esa yer sayyorasida giyohvandlik ancha kuchaygan. O'rta Osiyo, Qozog'iston, Kavkaz, Janubiy Ukraina, Belarusiya va Uzoq Sharqda yovvoyi ko'knor va kanop o'simliklari ko'p o'sgan. Shu sababli bu joylarda gashish va sun'iyopiy heroin pereparatlarini iste'mol qilish rivojlangan. Keyingi yillarda Markaziy Osiyo davlatlarida giyohvand

moddalarni iste'mol qilish ko'paygan. Afg'oniston narkotik moddalarni yetishtirish bo'yicha dunyoda oldingi o'rinda turadi.

Narkotik moddalarni birinchi marotaba iste'mol qilgan odam o'z hayotiga nuqta qo'yishi mumkin deb aytishadi mutahassislar.

Barcha narsani birinchisi qiyin bo'ladi. Birinchi marta yolg'on gapirgan odam ham sal qiynaladi, birinchi marta spirtli ichimlik ichayotgan kishi ham og'rinadi, birinchi marta narkotik qabul qilgan yigit yoki qiz uchun ham og'ir bo'ladi. Ammo bu ishning birinchisiga qo'l urdimi tamom. Giyohvandlik illati davolab bo'lmaydigan kasallikdir. Giyohvandlikka mukkasidan ketgan insonni oxir- oqibat o'lim kutadi. Shuning uchun giyohvandlikni davosi yo'q vaboga tenglashtiriladi.

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak bu kabi insonlarning hayoti juda dahshatli va achinarlidir. Hayot go'zal, uni mazmunli, mohiyatli, ishlar bilan o'tkazib, atrofdagi insonlarga yordami tegishi, jamiyatda odamlar hurmatiga sazovor bo'lish har bir inson uchun katta baxt. Baxtimizni qo'ldan chiqarmaylik! O'z yaqinlarimizga etiborli bo'laylik. Biz hammamiz bu illatlarni daf qilish uchun birlashsak albatta maqsadimizga erishamiz. Giyohvandlikka qarshi kurashish barchamizning oliy burchimiz. O'zini shu yurt farzandiman, deb bilgan har bir inson bu harakatdan chetda qolmasligi kerak. Bu jarayon umummilliy kurashga aylanmog'i shart. Shundagina minglab yoshlarimizning kelajagini, oilalarimiz osoyishtaligini saqlab qolgan bo'lamiz. Hozirgi kunda ham Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev tomonidan biz yoshlarga talim sohalari bo'yicha juda keng va qulay imkoniyatlar yaratilmoqda. Biz shu imkoniyatlardan unumli foydalanib o'z kelajagimizni hozirdan qurib borishimiz va bo'sh vaqtimizni keraksiz ishlarga emas ilm izlashga, kitob o'qishga bag'ishlasak bir kun kelib bu mehnatlarimiz albatta o'z samarasini topadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Giyohvandlik asr illati (Y. Artiqova, 2017);
2. Giyohvandlik vabosi (R. Mahmudov, 2019);
3. Internet manbalari.

ФИО автора: *Базарбаева Жамийла*

КГУ факультет истории студент 2-курса

ФИО научного руководителя: *Сейтимбетов М.*

доц. КГУ

Название публикации: «ДЖАРКУТАН»

Джаркутан является одним из крупнейших памятников эпохи бронзы Средней Азии, а может быть и всего Среднего Востока. Памятник был обнаружен весной 1973 года Ш. Пидаевым и В. Пилипко, а с осени этого же года начались раскопочные работы. Джаркутан относится к памятникам раннее городской цивилизации столичного типа, отличающихся своими внушительными размерами от других поселений Древней Бактрии. Он расположен в 60 км к северу от г. Термеза, на левом берегу высохшего русла Бустансая некогда являвшегося одним из притоков Амударьи. Памятник вытянут вдоль русла Бустансая, занимает огромную территорию - более 100 га.

Ядром городища Джаркутан является его укрепленная часть - "цитадель", расположенная на одном из крайних западных холмов, имеющего в плане овально-круглую форму и занимающего 3 га территории. По краям холм окольцовывается земляным валом, относительная высота которого около 1 м, ширина от 3 до 5 м. Внутренняя часть цитадели слегка понижается. Имеются отдельные бугры, засыпанные осколками керамических сосудов. Наблюдаются впадины, которые, вероятно, в древности были площадями и улицами. В 1987-1988 гг. здесь были проведены раскопочные работы. Удалось выяснить, что "цитадель" обнесена крепостной стеной. Открытый участок крепостной стены длиной более 80 м усилен ритмично чередующимися контрфорсами. Во внутренней части крепости расположен дворцовый комплекс.

Дворцовый комплекс в настоящее время полностью вскрыт. Выявлены все архитектурно-планировочные детали. Он в плане строго квадратный, ориентированный по странам света, имеет размеры 42х42 м. К сожалению,

дворец полностью не сохранился, его западная часть еще в древности была размыта. Внешняя стена толщиной в 4 м, усилена 13 квадратными башнями. Эти башни (4,0-4,5 м) расположены по углам комплекса попарно и в плане выглядят как "ласточкин хвост". В середине каждой стороны расположены еще по одной. Две башни находятся с двух сторон главного входа на западном фасе. Одиночные башни расположены посередине фасада. Ворота расположены на южной стороне и симметрично разделяют комплекс на две части (Ширинов, 1988, с. 104-105). Внутренняя планировка дворца (34х34 м) довольно простая. Бытовые и ремесленные помещения построены по периметру обводной стены помещения расположены только в один ряд. Центральная часть дворца без помещений - там сооружена огромная суфа из переотложенного и утрамбованного материкового грунта. Судя по керамическим материалам, дворец был сооружен в джаркутанское время (середина II тыс. до н.э.). Все погребения также относятся к этому времени. У ворот одиночное погребение расположено на 50 см выше, чем основание обводной стены. Внутри дворца погребения покоятся не на материке, а в культурном слое. Все это свидетельствует о том, что дворец одно из ранних сооружений на Джаркутана.

В 1983 году нами проводились раскопочные работы на холме 6, где был выявлен нестандартный архитектурно-планировочный комплекс. Впоследствии он был определен как общественно-культовый центр - храм огня. Комплекс расположен в восточной, наиболее возвышенной части Джаркутана, что обеспечивало его хорошую обзорность со всех сторон. Если дворец находится на крайнем северо-западе памятника, то храм расположен на противоположной стороне, на юго-востоке, там, где восходит солнце. Комплекс построили в 350 м от дворца за пределами "цитадели" и в 50 м от поселения общинников, на расстоянии от ближайшего могильника. Вокруг храма, судя по топографии, вероятно, существовали незастроенные пустыри.

Некрополь Джаркутана по существу - это огромное могильное поле, занимающее десятки малых и больших холмов, расположенных на южных и

западных частях памятника с территорией более 20 га (Аскаров, Абдуллаев, 1983, с. 8). Некрополь Джаркутана изучается с года открытия самого памятника, с 1973 года. В настоящее время открыто более 1500 погребений, материалы из которых в основном опубликованы (Аскаров, Абдуллаев, 1983; Рахманов, 1977, с. 4; Ионесов, 1990, с. 3). Судя по топографии, в некрополе Джаркутана насчитывается более десяти тысяч погребений. Археологические комплексы некрополя и городища абсолютно идентичные и представляют все этапы сапаллинской культуры. Погребения находятся на глубине 0,4-2,0 метра от дневной поверхности.

Могильные сооружения в основном ямные и ямно-катакомбные. Могильник выводится в специально отведенное место, за пределы города, только во второй стадии джаркутанского этапа сапаллинской культуры (XV-XIV вв. до н.э.)

Ранее, на первой стадии, некрополь и общинный поселок находились в одном месте, т.е. умерших членов семьи хоронили тут же в доме, где они жили, под полом или же замуровывали в стены. Это прослеживается в общинном поселении, вскрытом на холме 5, во дворце цитадели, и по результатам шурфов в некоторых, еще не раскопанных, центральных холмах Джаркутана.

Некрополь Джаркутана функционировал на всех этапах жизни города - джаркутанском, кузалинском и моллалинском (XV-X вв. до н.э.). При этом джаркутанский этап (XV-XIV вв. до н. э.) разделяется на две стадии:

- 1) время погребений под полом домов (XV в. до н.э.)
- 2) время специализированных некрополей (XV-XIV вв. до н.э.).

Материальная культура этих двух стадий ничем не отличается, но они не одновременные, а последовательные. Таким образом, изучение Джаркутана показывает, что ядром города была "цитадель". Одними из ранних сооружений в "цитадели" были дворцовый комплекс и крепостная стена. Внутренняя территория "цитадели" полностью застраивается на моллалинском этапе сапаллинской культуры. Судя по рельефу, она так и не была плотно застроена.

По-видимому, это объясняется социальными причинами. Судя по данным из шурфов, одновременно с "цитаделью", за ее пределами, осваивается большая часть города, которая постепенно разрасталась. Первоначально соседские общины, занимавшие наиболее удобные части отдельных холмов, видимо, состояли из ряда малых семей. В дальнейшем соседская община - поселение развивалось двумя путями:

- 1) поселение достраивается по окраинам, разрастается и превращается в городской квартал;
- 2) от общины отпачковывается малая семья, которая и осваивает пустующие территории. Это происходит на моллалинском этапе.

Металлические изделия в храме крайне редки. Их всего десять экземпляров, хотя здесь и функционировала металлургическая мастерская. Целых металлических изделий в храме не обнаружено. Наиболее выразительным предметом является бронзовое долото. Оно найдено на полу обводного коридора. Долото прямоугольное в сечении, сохранившаяся длина 7,0 см; ширина одного конца 1,6 см, другого 0,4 см, толщина 0,7 см. В центральном зале было обнаружено несколько экземпляров обломков от тонких прутьев, длина которых 3-7 см, и каплевидный маленький шарик. В одной из металлоплавильных печей был обнаружен кусок расплавленной бронзы. Он неправильной округлой формы, весом около 2 кг, сильно окисленный. В этом же помещении, в металлургической мастерской найдены 4 тигля для плавки металла, один из них целый. На дне тигля наблюдаются крапинки металла.

На Джаркутане найдено более двух тысяч орудий труда и их вотивные копии, в основном, изготовленные из камня, металла и кости. Подавляющее большинство и из них связано с земледелием – с обработкой почвы, уборкой урожая, размельчением и растиранием зерна.

Орудия, связанные с размельчением и растиранием зерна: зернотерки, терки, ступки и пестики, - на Джаркутане найдены в большом количестве, более

тысячи экземпляров, что свидетельствует о высоком развитии земледелия. По-видимому, искусственные оросительные каналы, наряду с внутригородскими, были и за его пределами, но они безвозвратно утеряны в результате освоения и перепланировки полей в последние годы.

Джаркутанцы выращивали карликовую пшеницу, мягкую пшеницу, ячмень, просо, лубяные культуры и коноплю. Было развито садоводство – виноград, джида, возможно, инжир и гранаты, последние в диком виде встречаются и сейчас. А. Аскарлов, исходя из урожайности пшеницы и нормы потребления продуктов питания, вычислил 0,3 га посевной площади на одного человека. При таком расчете джаркутанцами обрабатывалось 7,5 га земли при общей численности населения 25 тысяч человек.

Нам представляется, что носители культуры Джаркутана в какое-то время сосуществовали с пришлыми иноземными этническими группами, о чем свидетельствует лепная и традиционная станковая керамика.

Мы далеки от мысли, что выделенные три последовательных археологических комплекса городища и некрополя Джарутана, да и в целом сапаллинской культуры сформировались в "тепличных" условиях, без всякого влияния извне.

Использованные литературы:

1. Аскарлов А. 1976. Расписная керамика Джаркутана.- Бактрийские древности. Л.
2. Аскарлов А., Абдуллаев Б. 1983. Джаркутан (К проблеме протогородской цивилизации на юге Узбекистана). Т., "Фан".
3. Аскарлов А., Ширинов Т. 1983. Наконечник сохи из Джаркутана - ИМКУ, вып. 18. Т., "Фан".
4. В.Н.Ягодин. «Археология Приаралья». «ФАН».Т. 2008
5. Н.Эгамбердиева. «Археология». Т. 2009

ФИО автора: *Bazarbaeva Jamiyla*

QDU Tarix fakulteti 3-kurs talabasi

ФИО научного руководителя: *Seytimbetov M.*

doc. QDU

Название публикации: «QORAQALPOG'ISTONDA JADIDCHILIK HARAKATI VA UNING RIVOJLANISHIDA SEYFULG'ABIT MAJIDOVNING TUTGAN ORNI»

Mustaqillikning asl mohiyatini teran tushunib, uning qadriga etishda xalqtin' istiqlool uchun intilish tarixi, ushbu maqsadga erishish yolida yoshlarni tarbiyalash sohasidagi tajriba va g'oyalarni organish nihoyatda zarurdir. Chunki tariximizga xos bolgan talim-tarbiya mazmunini chuqur anglab etganimizdagina uning bugungi muammolarini tolaqonli hal etish mumkin.

XIX asr oxiri – XX asr baslarinda putkil Turkistondagi qoraqalpoq olkasida ham ijtimoiy iqtisodiy munosabatlar jdidchilik harakati ta'sirida rivojlana boshlagani ma'lum. Jamiyatdagi o'zgarishlar: milliy uyg'onish, mustaqillik maqsadidagi kurash xalqning istiqloolga inyilishi uchun zarur bo'lgan g'oyaviy yonalishni belgilab berdi. Natijada Turkston olkasi xalqlari, shu jumladan qoraqalpoq xalqi hayotida milliy uyg'onish, marifiy-jadidchilik harakatlari vujudga keldi.

Bunday ijtomiy-siyosiy hodisalar o'z-o'zidan paydo bolgan emas. Xalq ma'naviy saviyasi, siyosiy ongining o'sishida ulug' shoir va mutafakkirlar, davlat arboblari, olimlar va keng ziyolilar ommasining xizmatlari ham katta ahamiyatga ega bo'ldi. Ana shunday shaxslarning biri qoraqalpoq xalqining taniqli ma'rifatparvar pedagogi, shoir, yozuvchisi va dramaturgi Seyfulg'abid Majidov (1867-1938) dir.

U xalq ta'limi bo'limi mudiri bolib ishlagan yillaridan boshlab maktab oquvchilari uchun yangi darsliklar yozilishi zarurligini tushingan holda Qong'irot partiya komitasiga maktub yollagan edi. Unda "Kursantlar (kechki oqishdagi) yozish va oqishni bilganlari, ayniqsa, quvonchli... Agar ona tilida kitoblar mavjud bolganida edi, u holda ishlarimiz yanada samarador bolar edi",- degan fikrlar o'rin olgan.

O'sha vaqtlarda Qoraqalpog'iston maktablarida boshqa qo'llanma darsliklar kamligi sababli qozoq maktablari uchun yaratilgan A.Baytursunov "Alifbe", "O'qish kitobi" (1914) darsliklari ba'zi o'zgarishlar bilan qoraqalpoqchaga o'girilib o'rganilar edi⁸³.

1925-yil 18-dekabrda RKP (b) ning Qoraqalpoq viloyati tashkiliy byurosi pedagogic bilim, tajribaga boy S.Majidovni o'sha paytda talim sohasida orqada qolayotgan Xojayli okrugi boyicha xalq komissariati inspektori qilib tayinlaydi. Shu davrda va Qong'iro't xalq ta'lim bo'limining mudiri bolib ishlagan yillarida S.Majidov o'zbek xalqinin' ma'rifatparvar pedagogi Hamza Hakimzoda Niyoziy bilan yaqin aloqada bo'ldi.

Shoir Xojayli okrugi xalq komissariyati bo'limining inspektori lavozimida ishlagan kezlarida tuman hududidagi ta'lim sohasini rivojlantirishga katta hissa qo'shdi. Ayniqsa, hotin-qizlarni o'qish, ma'rifiy ishlarga faollik bilan qatnashishga da'vat etdi. Uning bu ishlari Qoraqalpog'iston miqyosida ko'zga tashlandi. Natijada maorif, xalq talimi sohasida halol mehnat qilganligi uchun S.Majidov 1924-yil Xorazm xalq respublikasining "Mehnat qizil bayroq" ordeni bilan taqdirlandi.

Ilm va madaniyatga intiluvchan qoraqalpoq xalqiga kitob va gazetalar juda zarur edi. Shu sababli avtonom viloyat rahbariyati maktab uchun kerakli darsliklarning tezlik bilan chop etilishiga qiziqdi. Bu hayrli ishni hal qilib, qoraqalpoq xalqining milliy matbuotini shakllantirish uchun xalq orasida etuk, savodli, jurnalistik mahorat, pedagogic tajribaga ega ziyolilarni izlab topish kerak edi. Shunday odamlardan biri ma'rifatparvar-shoir S.Majidov hisoplanadi. U ko'rik tanlovga qatnashganlar orasida o'zining bilimi, ijtimoiy-siyosiy tushunchasi, ilimiy-pedagogik qarashlari, shoirlik mahorati bilan qoraqalpoq tilidagi tung'ich maktab darsliklarining muallifi bolish huquqini qo'lga kiritadi.

⁸³ Urumbaev J. Очерки истории школы в Каракалпакстане. Нукус: Каракалпакстан, 1974. 332-стр.

Shu munosabad bilan, S.Majidov Toshkent shahrida yuqoridagi atoqli olimlar bilan birga ishlar ekan, ularning foydali maslahatlariga asoslanib, ilk darsliklarni yozishga kirishdi.

Shuningdek, S.Majidov Qoraqalpog'iston viloyat ijroiyo qo'mitasining buyrug'iga binoan 1925-yil Toshkent shahridagi O'rta Osiyo markaziy davlat nashriyoti huzuridagi Qoraqalpog'iston avtonom viloyati ilmiy sekciyasi boshlig'I lavozimiga tayinlanadi. Natijada u qoraqalpoq tilidagi tung'ich darsliklarni yozish va chop qilish ishlari bilan birga, markaziy nashriyot, pochta, telegraf, shuningdek, boshqa tashkilotlar bilan viloyat xalq ta'limi nomidan shartnoma tuzish ishlarini olib boradigan vakolatga ham ega boladi. S.Majidov fursat g'aniymatligini tushunib, manzil uzoqligi bilan bog'liq qiyinchiliklarga qaramasdan, yuqorida qayd qilingan ishlarning barchasini astoydil bajaradi va qoraqalpoq tilida: "Alifbe", "Egedeler savodi", "O'qish kitobi" nomli darsliklarni yozdi va chop ettirdi. Bulardan tashqari o'quvchilar uchun xrestomatiya sifatida 1928-yil "Qoraqalpoq adabiyoti majmuosi"ni To'rtko'l shahrida nashr ettirdi.

Ma'rifatparvar shoir Respublikamizda vaqtli matbuotning rivojlanishiga ham salmoqli hissa qo'shadi. 1925-1928 yillarda "Erkin qoraqalpoq" gazetasining shtatli muharriri bo'lmaganligidan, bu gazetaning barcha ishlariga masul kotib sifatida bevosita rahbarlik qiladi. Gazetaning madaniyat, maorif, ta'lim ishlariga alohida e'tibor berishiga ta'sirin o'tkazadi. Ko'p sonli publicistik maqolalarni e'lon qilib, hotin-qizlar muammosi, ijtimoiy adolat masalalarni ko'tarib chiqadi. U "Bu ish oson bo'lmadi, qoraqalpoq tilida gazetaning bir sonini yoki qandaydir bir kitobni chop etish uchun, ayniqsa katta mehnat qilishimizga tog'ri keldi. Lekin, buning hissasiga nashriyotdan kitob va gazetalar chiqqan vaqtda katta tantana bo'ldi. Qoraqalpoq tilida birinchi "Alifbe"ni va birinchi darslikni tuzish uchun katta kuch sarf qilindi.

Qoraqalpoqlarning kichik guruhi tatar, qozoq, rus vakillarining shunday guruhi bilan birgalikda bu sohada katta ishlar olib bordi. Bu joyda shovinizm bilan millatchilikka qarshi yurgizilgan kurashda katta qiyinchiliklarni engib chiqish natijasida, qoraqalpoq adabiy tili vujudga keldi va shakllandi", deb yozadi.

Pedagog olim S.Majidov tuzgan darsliklar o'z oldiga ikki maqsadni: qoraqalpoq yoshlarining oson uslublar bilan tezroq savodini chiqarishni va ularga jadidchilik ruhiga mos milliy o'zlikni anglash, istiqlol g'oyalari asosida talim-tarbiya berishni maqsad qilib qo'ydi. Shuning uchun muallif qoraqalpoq tilining o'ziga xosligini hisobga olib, xalqimizda azaldan qo'llanib kelinayotgan arab alifbosini isloh qilib, o'zining pedagogic tajribasidan kelib chiqqan holda o'zgartishlar kiritdi. Masalan, arab alfavitida 29 ta harf bo'lsa, bundan qoraqalpoq tilining fonetik imkoniyatlariga mos keladigan harflarnigina tanladi va qoraqalpoq xalqining tarixida tuzilgan birinchi alfavit 25 ta harfdan iborat bo'ldi.

S.Majidov marifatparvar shoir, pedagog bo'lish bilan birga qoraqalpoq adabiyotida proza, dramaturgiya janrlariga ham asos solganlardandir. U qoraqalpoq tilini har tomonlama mukammal bilardi. Uning 1929-yilda yozgan tarjimai hollaridan birida “millatim tatar, ona tilim qoraqalpoq” degan malumotlar uchraydi.

Ma'rifatparvar S.Majidov 30-yillarning ikkinchi yarimida shaxsga sig'inish davrida har xil og'I holatlarga duch keldi. Ba'zi bir kimsalar uning yutuqlarini ko'ra olmas edilar. Buning ustiga el-yurt mustaqilligini nazarda tutgan jadidchilik g'oyalariga sodiq bo'lgan S.Majidov ba'zan qizil imperiyaning xalq erkinini cheklab, siqib qoyganligi, kommunistik siyosatning soxtaligini tushuna boshlab, o'zining norozilik kayfiyatini sezdi. Shu bois ba'zi she'rlarida xalq taqdiri mustaqillik, adolat haqida dadil fikrlarni bayon qildi. Sho'ro davlati o'rnatilgani bilan: “Shavkatga, shonga aldanma, to'ldir, izidan qolma. Ishim bitdi dep o'ylama, bitpagan ish ko'p qoraqalpoq⁸⁴” – deb yozadi va haqiqiy mustaqillik hali qo'lga kiritilmaganligi, buning uchun kurashish zarurligini tushuntiradi. Natijada shoir bolsheviklar tomonidan har-xil tazyiqlarga duchor bo'ladi.

Pedagog ko'nglida xalqning ozodligi, mustaqilikka erishish g'oyasi doim saqlanib kelgan edi. Xalq taqdiri, istiqloli uchun sho'ro hukumatining o'rnatilishidan umid qilgan ma'rifatparvar, bu tuzumning xalqqa erkinlik bermasdan, mustamlakachilik

⁸⁴Majitov S. Shig'armalari. Nukus, Qoraqalpoqston, 1992, 52-bet

siyosatini boshqacha tartibda yurguzayotganligini fahmlaydi. Natijada o'zining sovet hukumati siyosatiga noroziliklarni bildirib yozgan she'rlarida ochiqdan-ochiq ifodalaydi.

Shoirning fikricha yoshlar Vatanini sevishga tarbiyalansa, shu tarbiya natijasida elining, xalqining mustaqilligi, ozod va hur yashashi uchun jonini aymaydi, eliga o'zlarining rahna solishiga yol qoyishi ular uchun isnod hisoblanishi lozim, xalq shunday farzandlariga rozi bolib olqishlaydi, ulardan umid qilib yashaydi. Har bir inson o'z xalqi tug'ilgan joyi, o'sib ulg'aygan o'lkasi uchun fidoiy qilib tarbiyalanishi kerak dep tushungan shoir, vatanparvarlik tarbiyasining mazmunini o'z xalqining mustaqil ozod yashashini sevishi bilan bog'laydi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Urumbaev J. Очерки истории школы в Каракалпакстане. Нукус: Каракалпакстан, 1974. 332-стр.
2. Majitov S. Shig'armalari. Nukus, Qoraqalpoqston, 1992, 52-bet
3. Bayniyazov Q. Ton' yulduzi. Nukus, Qoraqalpoqston, 1989. 38-bet
4. U.Aleuov, Q.Seytmuratov "Qoraqalpog'istonda jadidchilik harakati va Seyfulg'abid Majidov. FAN Toshkent, 2010

ФИО автора: *Kunnazarov Aziz Jumanazarovich*

Toshkent davlat agrar universiteti O'rmonchilik yo'nalishi 2 kurs magistri

ФИО научного руководителя: *Ya.X.Yo'ldashov*

Toshkent davlat agrar universiteti, "O'rmonchilik" kafedrası mudiri, professor

Название публикации: «IHOTA O'RMONZORLARINI BARPO ETISHDA TUT KO'CHATLARINING AHAMIYATI»

Annotatsiya: Ihota daraxtzorlari - qishloq xo'jaligi ekinlari, chorvachilik fermalari, kanallar, aholi punktlari, avtomobil va temir yo'llar, suv omborlari va boshqa obyektlarni tabiatning noqulay hodisalari (qurg'oqchilik, tuproq eroziyasi, sel, qor va boshqalar) dan saqlash va mikroiklimni yaxshilash maqsadlarida barpo qilinadigan o'rmon daraxtzorlari hisoblandi. Ular o'rmon massivlari, tasmaimon va tup-tup shaklda bo'lishi mumkin. Ushbu maqolada, aynan shu maqsadlar bilan barpo etiladigan o'rmonzorlardan biri haqida fikr yuritamiz. Ya'ni, Ihota o'rmonzorlarini barpo etishda tut ko'chatlarining ahamiyati boradasida mamlakatimizda qanday ishlar amalga oshirilmoqda va tutzor ihotalarning ijobiy ta'siri qanday ekanligi tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: Ihota o'rmonlari, daraxtzorlar, tut ko'chatlari, ipakchilik sanoati, himoya vositasi.

O'simliklar atmosferani karbonat angidridni qabul qilish orqali global isishni kamaytirish orqali ona tabiatni doimiy fazada ushlab turishda muhim rol o'ynaydi va buning evaziga kislorod ishlab chiqaradi va atrof muhitga chiqaradi. U havoni tozalaydi va hayvonlar va boshqa organizmlarga hayot beradi. O'simliklar ham tuproq sog'lig'iga hissa qo'shadi, shuningdek, suvni er osti suvlarida ushlab turadi va suv aylanishining evapotranspiratsion mexanizmi orqali qizib ketgan shaharlarni sovutadi. Minerallarni tabiatdan ekologik jihatdan qayta ishlash tuproq va o'rmonlarda unumdorlikni saqlashga imkon beradi.

Ihota o'rmonzorlarini barpo etishda tut ko'chatlarining ahamiyati ikki hissa odatdagidan ko'proq hisoblanadi. Ya'ni tutzorlarning ko'payishi orqali ipakchilik sanoati ham rivojlanadi. Bunda ham ihota o'rmoni himoya sifatida tashkil etilsa, ham

ipakchilik uchun tayyor xomashyoga ya'ni barg poya mahsulotiga ega bo'linadi. Boshqa tomondan olib qaralganda, tut mevasini ham yetishtirish orqali qishloq xo'jaligida bog'dorchilik ham rivojlanadi. Ihota daraxtzorlar o'rmonlarning 1-guruh toifasiga kiradi. Ihota daraxtzorlarini barpo etishda asosiy (himoyalovchi), yo'ldosh (tuproqning vertikal kesimini zichlaydigan) daraxtlar va buta (tuproqni eroziyadan himoyalaydigan)lardan foydalaniladi.

"2020-yilda 2 020 gektar maydonda melioratsiya obyektlari atrofida hamda qishloq xo'jaligi yerlarida hosildorlikni ko'paytirishga yo'naltirilgan shamol va suv eroziyalaridan himoyalash uchun ihota daraxtzorlari barpo etilgan bo'lsa, 2021 — 2030-yillarda 3-ilovaga muvofiq 28 700 gektar maydonda ihota o'rmonzorlari barpo etiladi."⁸⁵ Bu ona tabiatni barcha ekologik buzilishlardan xalos qiladi va shuning uchun uni kelajak avlodlar uchun barqaror muhitni yaratishda eng mos o'simlik deb atash o'rinlidir.

Tut, shuningdek, barg, ildiz va ildiz qismlarida topilgan biologik faol farmakokinetik birikmalardan foydalanib, inson hayotini yaxshilash va yaxshilashda dorivor o'simlik sifatida ishlatiladi. Farmatsevtika, oziq -ovqat, kosmetika va sog'liqni saqlash sohalarida turli xil mahsulotlarni tayyorlash yo'li bilan tutning keyingi sanoat ekspluatatsiyasi sanoatchilar e'tiborini tortdi. Tutdan ipakchilik, farmatsevtika, kosmetika, oziq -ovqat va ichimliklar sanoati foydalanadi va ekologik xavfsizlikni ta'minlashda foydalaniladi; uni barqaror rivojlanish uchun eng mos o'simlik deb atash o'rinli. Yuz yillar mobaynida tut daraxti butun dunyoda ipak qurti uchun oziq -ovqat zavodi sifatida tan olingan. Ammo yuqorida aytib o'tilganidek, hozirda bu o'simlik ekologik xavfsizlik, inson salomatligini mustahkamlash va sifatli sut ishlab chiqarish va go'sht ishlab chiqarishni ko'paytirish orqali chorvachilikni rivojlantirish orqali ko'p maqsadli o'simlik hisoblanadi. Tut atrof muhitni tozalashda ifloslangan joylarni (yer, havo va suv) bioremediatsiya qilish va uglerod yig'ish orqali katta rol o'ynaydi.

⁸⁵ O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 6-oktabrdagi PQ-4850-son qarori "O'zbekiston Respublikasida o'rmon xo'jaligi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"

Xulosa qilib aytganda, tadqiqotchilar va sanoatchilar tomonidan tutdan odamlarning sog'lig'i, iqtisodiy avlod va atrof -muhitni muhofaza qilish uchun keng miqyosda foydalanishga ko'proq e'tibor qaratish lozim. Ihota o'rmonzorlarini barpo etishda tut ko'chatlarining ahamiyati ipakchilikda, odamlarning sog'lig'ini mustahkamlashda, tuproqni muhofaza qilishda, buzilgan yerlarni qayta tiklashda, uglerodni yig'ishda, chorvachilikda, nanopartikullar sintezida, sanoatdan foydalanishdagi rol va odamlarning iqtisodiy imkoniyatlarini oshirish; uni barqaror kelajak uchun eng mos va foydali o'simlik deb hisoblash mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 6-oktabrdagi PQ-4850-son qarori "O'zbekiston Respublikasida o'rmon xo'jaligi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida".
2. "Trees, Forests and People" Volume 2, December 2020, 100011 "Mulberry (Morus spp.): An ideal plant for sustainable development" <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S266671932030011X>
3. L.Z. Ana, Tatianne, D.M. Ana, P.D. Anderson, C. Larissa, A.B. Edesio, L.S. Dilamara, R.S. "Evaluation of phenolic compounds and lipid-lowering effect of Morus nigra leaves extract" 89 (4) (2017), pp.
4. "Protective effect of quercetin in primary neurons against A β (1–42): relevance to Alzheimer's disease" J. Nut. Biochem., 2009 (2009), pp. 269p

ФИО автора: Sharipova Nafisa Muzaffar qizi

Toshkent davlat agrar universiteti magistranti

Название публикации: «JAVDAR YETISHTIRISH TEXNOLOGIYASI»

Annotatsiya: Javdar - arpa va bug'doy bilan chambarchas bog'liq bo'lgan Poaceae oilasining donli o'tlari. Javdar asosan qoplamali va yem -xashak ekinlari sifatida etishtiriladi. Uning donidan un, non, qandolat, pivo, viski va aroq turlarini ishlab chiqarishda ham foydalaniladi. Bundan tashqari, u oziq -ovqat va tibbiyot sanoatida keng qo'llaniladi. Javdar sog'lom donlardan tayyorlangan butun donalar uchun ekilgan. Tibbiyot sohasida javdar donalaridan infuziyalar va damlamalar tayyorlanadi. Bu don, inson organizmiga umumiy mustahkamlovchi, tonik ta'sir ko'rsatadi, oshqozon -ichak trakti ishini barqaror qiladi, yo'talni yumshatadi, revmatoid holatini yengillashtiradi. Ushbu maqolada, javdarni yetishtirish texnologiyasi, uni ekish vaqti, o'simlikning turlari haqida ma'lumotlar tahlillanadi.

Kalit so'zlar: Javdar, texnologiya, yetishtirish, turlari, samarali usullar, qishki va bahorgi javdar.

Javdar odatdagi Evropa o'simlikidir. U mo'tadil va sovuq hududlarning katta maydonlarini egallaydi, asosan er sharining shimoliy qismida. Bu turni bahor va qishda etishtirish mumkin, lekin Evropada asosan oxirgi shakli o'stiriladi. Javdarning eng katta miqdori Sharqiy Evropada etishtiriladi. Evropa Ittifoqi mamlakatlari orasida Polsha javdar etishtirish bo'yicha etakchi hisoblanadi, 2009 yilda javdar 1,4 million gektar maydonni egallagan, bu ekin maydonlari tarkibida 16,3% ni tashkil qiladi. Katta maydonlarda javdar etishtiradigan boshqa Evropa Ittifoqi mamlakatlari Germaniya va Ispaniyani o'z ichiga oladi.

Javdar - tuproqqa juda chidamli tur. Bu bardoshlik yaxshi rivojlangan ildiz tizimi, kichik suv talablari, suvni samarali boshqarish va kislota reaksiyasiga, shuningdek erkin alyuminiy va magniy ionlariga bardoshlikdan kelib chiqadi. Umuman olganda, javdar engilroq va qumli tuproqli fermer xo'jaliklari uchun tavsiya etiladi, bu erda talab yuqori bo'lgan ekinlarni etishtirish samarasiz bo'ladi (arpa va

bug'doy kabi). Javdarning butun vegetatsiya davrida suvga bo'lgan ehtiyoji 220 mm atrofida, lekin may va iyun oylarida kamida 140 mm yog'ingarchilik bo'lishi kerak. Barcha javdar navlarining asosiysi - qishki javdar va bahorgi javdar. Sovuqqa chidamliligi tufayli qishki javdar keng tarqalgan. Bundan tashqari, u har xil turdagi tuproqlarda rivojlanadi, botqoqliklardan tashqari va eng yaxshi hosil qora tuproqda olinadi. Javdarning vegetatsiya davri 120 - 150 kunni tashkil qiladi va hosilni kuzgi va bahorgi bug'doy navlari singari o'stiriladi.

Qishki javdar -35°C gacha bo'lgan sovuqlarga bardosh bera oladi, bu uni eng keng tarqalgan javdar naviga aylantiradi. Uni etishtirish texnologiyasi kuzgi bug'doyga juda o'xshaydi. Agar namlik etarli bo'lgan maydonlarga ekilsa, hosildorlik oshadi. Bundan tashqari, qishki javdari ko'plab sabzavot va don mahsulotlari uchun ajoyib o'tmishdosh bo'lib, uni mashhur qopqoq hosiliga aylantiradi.

Bahorgi javdar yetishtirishning shimoliy hududlarida cheklangan taqsimotga ega, chunki uning hosili qishki javdarga qaraganda past. Javdar uzoq vaqtdan beri bug'doy maydonlarida begona o'tlar hisoblangan va fermerlar undan har tomonlama qutulgan. Ammo hozir, bug'doyga o'xshashligi tufayli, bug'doyning o'zidan ham katta hajmda etishtiriladi. Sababi oddiy: bug'doy o'sish sharoitiga qaraganda ancha talabchan, javdar esa turli sohalarda ancha yaxshi o'sadi. Shuning uchun javdar tuproq sifati past bo'lgan mamlakatlar qishloq xo'jaligida ayniqsa muhim rol o'ynaydi. Eng ko'p javdar ishlab chiqaruvchi mamlakatlar Germaniya, Polsha, Rossiya, Belarusiya va Ukrainadir. Rossiya hududida u asosan o'rmon zonasida o'stiriladi.

Javdar mo'tadil mintaqalar madaniyatlari guruhiga kiradi. Urug'lar 0°C dan yuqori haroratda o'sishi mumkin. Urug'larni o'stirish uchun etarli harorat $1-2^{\circ}\text{C}$, ko'chatlar uchun esa $4-5^{\circ}\text{C}$. Kuzda haroratning pasayishi javdar o'sishi mavsumining davomiyligiga salbiy ta'sir ko'rsatmaydi. Bu asosan bahorgi vegetatsiya davridagi haroratga bog'liq. Agar tuproq harorati havo haroratidan past bo'lsa, ildiz tizimi umuman yaxshi rivojlanadi. Javdar ham nurni yaxshi ko'radigan o'simlik. U etarli yorug'lik olganda, u tez o'sadi, yaxshi o'sadi, butaning barcha poyalarida quloq hosil qiladi va yuqori hosil beradi.

Ekish sanasi hosilni hosil qiluvchi asosiy omillardan biridir. Ekishning maqbul sanasi o'simliklarning yaxshi shoxlanishiga yordam berishi kerak, bu esa qishda ob - havo o'simliklarning rivojlanishiga to'sqinlik qilgunga qadar kerakli miqdordagi somonni beradi. Kech ekish bahorda avj oluvchi kurtaklar paydo bo'lishiga olib keladi, bu esa o'z navbatida yomonroq sopi hosil bo'lishiga olib keladi. Bundan tashqari, yosh o'simliklar zaif ildiz tizimini hosil qiladi. Ekish sanasi, kenglikka qarab, sentyabrning birinchi o'n kunligidan oktyabr oyining birinchi o'n kunigacha davom etadi. Javdar 3-1 sm chuqurlikda qator oralig'i 13-15 sm oralig'ida ekilgan sepgichlar yordamida gektariga 110-165 kg urug' sepiladi. Azotli, fosforli va kaliyli o'g'itlarning dozalari tuproqdagi bu komponentlarning biologik mavjud shakllari miqdoriga qarab baholanishi kerak va bu tuproq kompleksiga va javdar ekinlarining kutilgan hosiliga bog'liq bo'lishi kerak.

Qishki javdar boshqa ekinlarga qaraganda tuproq holati jihatidan kam talabga ega. U sod-podzolik tuproqlarda ham yaxshi o'sadi. Uning ildiz tizimi assimilyatsiya qilish qobiliyatiga ega, ayniqsa, juda eriydigan fosforli birikmalar. Javdar o'sishi qumli qumloq tuproqlarda, shuningdek kislotaligi yuqori bo'lgan tuproqlarda (pH 5.3) mumkin. Bu ekin uchun eng yaxshi tuproq - chernozem. Qishki javdarning o'stirilishi ko'pincha kuzda tugaydi, lekin ba'zida u bahorda davom etadi. Ildiz tizimi juda tez rivojlanadi. Ekish oxirida ildizlar 1 m chuqurlikka kiradi. Boshqa donli ekinlardan farqli o'laroq, kuzgi javdar urug' ekish chuqurligidan qat'i nazar, tuproq yuzasiga yaqin (1,7-2 sm) ishlov beradigan tugun qo'yadi. Javdar ekish uchun eng qulay davr-avgustning 3-o'n kunligidan sentyabr o'rtalariga qadar. Bu vaqtda boshqa ekinlarni yig'ib olish kerak. Agar urug'lar belgilangan vaqtdan kech ekilgan bo'lsa, sovuq boshlanishidan oldin o'simliklar kerakli hajmgacha o'sishga ulgurmaydi, bu esa ko'chatlarning nobud bo'lishiga olib kelishi mumkin. Agar biron sababga ko'ra kuzda jo'xori ekish mumkin bo'lmasa, siz bahorgi javdar navlarini bahorda ekishingiz mumkin. Bahorda ekish qor eriganidan keyin darhol amalga oshirilishi mumkin. Javdar navlari sovuqqa chidamli, shuning uchun ular bahorgi sovuqdan qo'rqmaydi. Ko'chatlar zich bo'lishi uchun bu hosilni mahkam ekish kerak.

Xulosa qilib aytganda, javdar yetishtirish texnologiyasini yaxshi bilish orqali hosildorlik bir necha barobarga ortadi. Jumladan, qishki javdar ekish uchun yerni tayyorlash avvalgilariga qarab juda katta farq qiladi. Kuzdan keyin, tuproqning zichligi, dala begona o'tlari va mahalliy ob-havo sharoitiga qarab, qatlamli ishlov berish qishki javdar yig'im-terimiga ijobiy ta'sir ko'rsatishi mumkin. Agar o'tmishdosh ko'p yillik o'tlardan biri bo'lsa, yerni tayyorlashda samarali qadam shudgorlash bo'ladi. Bu borada amalda javdar yetishtirish texnologiyasini va innovatsion ishlarni uzluksiz olib borib orqali yaxshi natijalarga erishish, eng muhimi esa hosil ko'payishiga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Amer Assn of Cereal Chemists; "Rye production, chemistry and technology" 2nd edition (March 15, 2001)
2. Polushkina, T.M., Kovalenko, E.G., and Yakimova, O.Yu. (2015). The mechanism of the state regulation of sustainable development of rural areas. Asian Social Science, 11(8), 181-187
3. <https://eos.com/products/crop-monitoring/crops/rye/>
4. <https://www.coach-bioenergy.eu/en/cbe-offers-services/technology-descriptions-and-tools/technologies/174-rye-cultivation-technology.html>

ФИО автора: *Shirinqulova Sitora Muzaffar qizi*

Student of Samarkand State Institute of Foreign Languages

Название публикации: «THE IMPORTANCE OF TEACHING ENGLISH TO CHILDREN AS EARLY AS POSSIBLE»

Abstract

The article analyzes the advantages and disadvantages of learning a foreign language at an early age. This article also considers the influence of a second language on the development of a child: psychological, the fluency of a native language and the speech development in the whole.

Key words: young learners, ability, English, language, native speakers, motivation, benefits, technology, game, lesson.

Teaching English today appears as an innovative process that pedagogy is understood as a

managed process of creation, perception, assessment, development and use of pedagogical

innovations. English proficiency is one of the necessary conditions for a genuine nation's competitiveness. English, taking a priority position among other foreign languages, becoming A 13-year study of early childhood development of Harvard University has shown that, by the age of three most children have the potential to understand about 1000 words-most of the language they will use in ordinary conversation for the rest of their lives [1].

Particularly, teaching foreign language as early as possible helps for children to master foreign language very quickly. Moreover, learning foreign language develops child cognitive, thinking, communication skills and broadens horizons. On top of that, teaching foreign language is a primary factor of achieving an academic success. In fact, recent studies are showing that the best time to pick up a new language is when we are very young. Rather than causing linguistic disorders or difficulties (as was once

believed), being exposed to additional languages from birth is actually the best time to start [2].

Early ages are the best time to learn language. Because, children master a foreign language easier and faster than adults. There are controversies between scientists about the duration of sensitive period. V. Penfield and R. Roberts define it with 4 to 8 years, Eliot - from 5 to 7 years [3].

Nowadays, many children come up against difficulties in the sociopsychological relationship with a teacher and even with their peers when they start to learn foreign language. Teaching English at a very early age would be the best course of action in order to face up to that problem. To be more precise, child can develop hearing and be more communicative through learning English language. Because of teaching English language in early ages, teachers can ensure to create suitable condition that children want to communicate. Some educators/practitioners believe that “The best - talk to the child in a foreign language from the date of his birth. It develops hearing, gives an idea of the sound diversity of the world.” [4].

The studies found that, children who learn a language when they are very young that gives a possibility to speak like a “native” speakers and avoid from having a “foreign accent” in their speech. When we are concerned about the time that takes so as to learn foreign language, it is depend on everybody’s mental ability. Malcolm Gladwell in his book Outliers argues that to learn something well, it takes at least 10,000 hours of time on task (based on study by R. Anders Ericsson) As well as the opportunity to learn the given task. [5]. When it comes to the adults, it is challenging to spend 10,000 hours to learning new language. However, many children spend their much time about 8 or 9 hours in per day at their kindergarten. That is why preschoolers have enough time for learning foreign language. In doing so children can master English language even in short space of time, till they finish their primary school. In my opinion, no sensible person can deny that bilingual children have higher lexical and grammatical skill than monolingual peers. Knowing more than one language plays a crucial role to children’s future career when they want to get a job in a foreign country. In fact, many developed and in developing

countries, you must know English language if you want to study or work there.”The success of teaching and attitudes of students to the subject depends on how interesting and emotionally teacher conducts a lesson [6].

Albeit how well learning something based on people or children themselves, the knowledge and feedback of teacher is vitally important in order to learn. If the teacher can't conduct a lesson properly, pupils can't learn that subject, even if they are studious. For that reason teacher should manage the lesson suitably.”The problem is that the teaching of younger students requires a different methodological approach than teaching elders”. The main assistant in this case can be a game [7].

Children may physically and mentally tired when teacher give too much homework to them. Also, they may feel bored when teacher teaches children with old methodological approach. Teachers should be more creative and active when they teach children. In this case, songs and various games are very helpful to make the lesson interesting. As far as songs concerned, they are very helpful for children so as to improving their memory. Additionally, when children listen a song, it gives them good mood, relaxation, also they can develop their hearing and learn new vocabularies during listening songs. Every child loves playing games and they enjoy it. They don't care the game is beneficial for their cognitive or motor skills. If teacher give lesson with the help of games, children enjoy learning. In that way, game technology becomes an assistant for learning English language. Teaching English through games makes children more interested in learning, active and increase the effectiveness of the lesson. Language as a means of communication plays very important role in social relationship among human beings.

The English Language is the first foreign language we teach to children at very early stages of schooling. The primary aim of teaching English in the early years of schooling is to motivate young learners to be ready and have self confidence in learning English at higher levels of education. Some children are born to parents who are polyglots, so they have to acquire two or three different languages. Some others learn second or third language because they are to immigrate to a new country. Nowadays language learning is essential needed for children who want to immigrate

to other countries to follow the educational systems and to become useful members or citizens of those countries.

Hashemi (2008) believes that teaching to children is a delicate and sensitive task for the following reasons [8]:

- Language learning class for them is their first year of schooling
- They are highly motivated and energetic
- They are new sponges to absorb
- They have various language back grounds
- They are easily frustrated if corrected immediately
- They are ready to imitate and participate
- They love group work
- They love independence
- They need respect and attention
- They easily learn from their environments
- They are great competitors

Importance Of Teaching Right English To Your Kids

Research extols the benefits of being bilingual, especially so if it's learnt in the early years of one's life. Studies have proven that learning English early on helps children grasp other languages faster and more easily. Kids get more time to learn things, have fewer inhibitions, and most importantly, they have a brain designed for language learning. Education is important and so is learning the right English from an early age to improve their quality of life.

Teaching your kids English will help boost memory, problem-solving skills, critical thinking skills, and develop an ability to multitask. Also, children good in other languages display a sign of enhanced creativity and mental flexibility. Feeding their brains right is equally important and it comes with the skill of learning a second language.

Strong communication skills help a child in many ways. It enhances their ability to connect with people at a global level in later life, develops confidence, preparing kids to make them understand how to present themselves before the world. It enables them to communicate well their stance in different situations.

The chances of excelling in academics is yet another perk, as there are cognitive benefits of learning a language, it will have a direct impact on your child's academic achievement. It also helps in nurturing their curiosity, tolerance, cultural sensitivity, and most importantly, empathy. It opens a world of opportunities for them later on.

References:

1. Dr.Lockwood Smith. Early hildhood education.
2. <https://blog.languagelizard.com/september 27.2011>.
3. B.A.Zhetpisbaeva,T.E.Eralinova.Teaching English language in early age.
4. Konina.I.A.Early learning a foreign language:problems and solutions.

5. <https://blog.languagelizard.com>. september.27.2011.
6. B.B.A.Zhetpisbaeva, T.E.Eralinova. Teaching English language in early ages.
7. Konysheva A.V.The game methods in teaching foreign languages, Minsk:Terra Systems.
8. Hashemi & Masoud (2008), Techniques in Teaching English to Children.

ФИО автора: *Anvarjonov Ahrorjon Ahadjon o'g'li*

Rishton tumani 40 - maktab o'qituvchisi

Название публикации: «TARIX FANINI O'QITISHDA MUAMMOLI TA'LIM
TEKNOLOGIYASIDAN FOYDALANISHNING O'ZIGA XOS
XUSUSIYATLARI»

Annotatsiya: Ushbu maqolada ta'lim mazmunini muammoli tarzda taqdim qilish orqali ta'lim oluvchi faoliyatini faollashtirish usullari yoritilgan. Bunda ilmiy bilimni obyektiv qarama-qarshiligi va uni hal etish usullarini, dialektik mushohadani shakllantirish va rivojlantirishni, amaliy faoliyatga ularni ijodiy tarzda qo'llashni mustaqil ijodiy faoliyati ta'minlanadi.

Kalit so'zlar: Muammo, muammoli ta'lim, muammoli ta'limning funksiyalari, muammoli ta'limni muvaffaqiyatli kechish shartlari, muammoli vaziyatlar yaratish usullari, muammoli o'qitish metodlari, muammoli o'qitishga qo'yiladigan talablar, muammoli ta'lim darajalari.

PECULIARTIES OF THE USE OF PROBLEM-BASED LEARNING TECHNOLOGY IN THE TEACHING OF HISTORY

Anvarjonov Ahrorjon Ahadjon o'g'li

Rishtan district № 40 school teachers

Annotation: This article discusses ways to activate learner activities by presenting learning content in a problematic way. It provides an independent creative activity of the objective contradiction of scientific knowledge and methods of its solution, the formation and development of dialectical observation, their creative application in practice.

Key words: Problem, problem-based learning, function of problem-based learning, conditions for successful transition of problem-based learning, problem-solving methods, problem-based teaching methods, problem-based learning requirements, problem-based learning levels.

ОСОБЕННОСТИ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ПРОБЛЕМНО-ОРИЕНТИРОВАННОЙ ТЕХНОЛОГИИ ОБУЧЕНИЯ В ПРЕПОДАВАНИИ ИСТОРИИ

Anvarjonov Ahrorjon Ahadjon o'g'li

Пуштанский район № 40 учителей школы

Аннотация: В этой статье обсуждаются способы активизировать деятельность учащихся, представляя учебный контент проблематичным образом. Она обеспечивает самостоятельную творческую деятельность по выявлению объективного противоречия научного знания и методов его разрешения, формирование и развитие диалектических наблюдений, их творческое применение на практике.

Ключие слова: проблема, проблемное обучение, функции проблемного обучения, условия для успешного перехода к проблемному обучению, методы решения проблем, проблемные методы обучения, требования к проблемному обучению, уровни проблемного обучения.

Muammo-ilmiy bilishni rivojlantirish zarurligini ifodalashning subektiv shaklidir. U muammoli vaziyatda, ya'ni jamiyat rivojlanish jarayonida bilish va bilmaslik o'rtasida obyektiv ravishda vujudga keladigan vaziyat. Ta'lim maqsad va vazifalariga ko'ra muammoli va an'anaviy bo'lishi mumkin. Agar ta'lim muassasasi o'z oldiga o'quvchi(talaba)larning fikrlash qobiliyatlari, ijodkorlik qobiliyatlarini rivojlantirishni bosh maqsad qilib olsa, unda pedagogik jamoaning muammoli ta'lim asosida faoliyat yuritish malakalarini shakllantirish zarur. O'quv-tarbiyaviy ishlarni takomillashtirish, ta'lim jarayoniga va o'quv-biluv jarayoniga "muammoli o'qitish" didaktikasini joriy etib borish asosiy ish jarayoniga aylanmog'i kerak. Muammoli ta'lim ta'lim-tarbiya jarayonini faollashtirish, o'quvchilarning o'quv-biluv jarayoniga extiyoji qiziqishi, xoxishini orttirishga sabab bo'ladi.[1] Agar o'qituvchi muammoli ta'limning mazmun — mohiyatini yaxshi o'zlashtirib olsa, o'quv jarayonining shakli va metodlarini, texnik jihatdan jixozlanishni amalda qo'llay olsa u o'z-o'zidan muvaffaqiyat keltiradi.

O`qituvchining didaktik jihatdan yaxshi tayyorgarligi juda muhimdir. Chunki muammoli ta`limning nazariy va amaliy jihatlarini atroflicha o`rganish - o`quv jarayonini san`at darajasiga olib chiqish demakdir, u o`z navbatida o`quvchining ta`lim mazmunini to`la o`zlashtirib olishiga kafolatdir.

Quyidagilar muammoli ta`limni muvaffaqiyatli kechish shartlaridir:

- 1.O`quv materialini muammolashtirish.
- 2.O`quvchining faolligini tashkil etish.
- 3.O`qitishning o`quvchi hayoti, turmush tarzi, mehnati o`yin bilan aloqasi. [2]

Muammoli vaziyatlar yaratish usullari:

- 1.O`qituvchi bolalarni ziddiyat xolatiga keltiradi va o`zlaricha yechimini topishni taklif qiladi;
- 2.Amaliy faoliyatdagi ziddiyatlar to`qnashuvini vujudga keltiradi.
- 3.Bir savolning o`ziga har xil fikrlarni bildiradi.
- 4.Hodisani har xil pozitsiyadan ko`rib chiqishni taklif qiladi;
- 5.Taqqoslashga, umumlashtirishga, xulosalar chiqarishga undaydi.
- 6.Aniq savollar qo`yadi, yechimini so`raydi.
- 7.Muammoli topshiriqlarni qo`yib, yechimini suraydi. [3]

Muammoli o`qitish metodlari

- 1.Muammoli bayon etish, bunda pedagog mustaqil ravishda muammoli vaziyatni vujudga keltiradi va uning mustaqil yechimini qidiradi, topadi.
2. Pedagog mustaqil ravishda muammoni qo`yadi, ammo uning yechimini o`quvchilarni jalb qilgan holda hamkorlikda izlaydilar, topadilar, xulosalaydilar.
3. Pedagog o`quv jarayonida o`quvchilar oldiga muammoni qo`yadi. O`quvchilar uni izlaydilar, axborot almashadilar, qayta ishlab, o`zlarining ishtiroklaridagina yechimini topadilar.
4. Muammoli vaziyat o`quvchilarni o`zlari tomonidan vujudga keltiriladi. Uning yechimini boshqa o`quvchilar izlanish, yangicha fikrlash orqali topadilar, o`zaro yechim qidiradilar. O`qituvchi yo`llanma, ma`qo`llash orqali passiv ishtirok etadi. [4]

Mummoli ta'lim darajalari quyidagicha:

Birinchi bosqich. O'qituvchi muammoni to'liq yoritadi va uni yechimini topib beradi, qarshi savollar yordamida o'quvchilarni fikrlashga ixtiyoriy majbur etadi.

Ikkinchi bosqich. O'qituvchi muammoni qo'yib, uning mazmunini ifodalaydi. Keyin o'quvchilarni muammo yechimini mustaqil izoxlashga yo'naltiradi.

Uchinchi bosqich. O'qituvchi muammoni bayon etmaydi, balki muammoli vaziyat yaratadi. O'quvchilar mustaqil fikr yuritib, muammoli vaziyatdan chiqish yullarini izlab topadilar.

To'rtinchi bosqich. Bunda o'qituvchi izlanish sohasini belgilaydi xolos, muammoga yaqinlashib boradi, lekin uning mazmuni va yechimini ko'rsatmaydi. O'quvchini mustaqil faoliyatga yo'naltiriladi. [5]

Yuqoridagilardan shunday xulosa chiqarish mumkinki, ta'lim sifati va samaradorligini oshirishda muammoli o'qitish metodlari juda zarur va kerak. Chunki muammoli ta'lim o'quvchini izlanishga, ijodkorlikka, erkin fikrlashga o'rgatadi. O'quvchida bunday sifatlarning shakllanishi, o'quv-biluv mas'uliyatini oshiradi, mustaqil bilim olish uning kundalik odati holatiga aylanadi. Bu esa ta'lim mazmunini, yangi dastur va standartlarni o'zlashtirib olishga kafolat bo'ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Ishmuhammedov R. Innovatsion texnologiyalar yordamida ta'lim samaradorligini oshirish yo'llari. - T., Nizomiy nomidagi TDPU, 2009.
2. A.Abduqodirov, R.Ishmuhammedov. "Ta'limda innovatsion texnologiyalar" T.:2008
3. S.Usmonov. "Pedagogik texnologiya asoslari" T.:2004
4. Fuzailova G.S, Rahmatullaeva O.R."Tarix fanini kasbiy sohalarga yo'naltirib o'qitish metodikasi". Uslubiy qo'llanma. – T., TDPU, 2012.
5. J.Yo'ldoshev, F.Yo'ldosheva, G.Yo'ldosheva. "Interfaol ta'lim sifat kafolati".-T.:2008

ФИО автора: *Нуритдинова Райҳона Нумоновна*

ўзбек тили ва адабиёти кафедраси ўқитувчиси

Фарғона давлат университети

Название публикации: «ЖАРГОН ВА УНИНГ ИЖТИМОЙ ГУРУҲЛАР
НУТҚИДА ТУТГАН ЎРНИ»

Аннотация: Ижтимоий диалектнинг яна бир кўриниши жаргон ҳисобланади. Жаргон қизиқиши ва машғулоти, касби бир-бирига яқин бўлган маълум гуруҳ вакиллари нутқи сифатида қаралади. Касб тақозосидан ёинки қизиқиш ва машғулотлари, ёшлари деярли бир хил бўлган кичик доирадаги ижтимоий гуруҳ ва тўдаларнинг нутқи ҳисобланиб, ўзларига хос дидлари ва талаблари ёки ички зарурият ҳамда эҳтиёжларидан келиб чиқиб, нутқларида алоҳида сўз ва ибораларни ишлатишдир.

Калит сўзлар: жаргон, ижтимоий гуруҳ, ички зарурият, гуруҳ нутқи, тўда тили, аралаш нутқ.

ЖАРГОН И ЕГО МЕСТО В РЕЧИ СОЦИАЛЬНЫХ ГРУПП

Нуритдинова Райҳона Нумоновна

Преподаватель кафедры узбекского языка и литературы

Ферганский Государственный Университет

Аннотация: Ещё одна форма социального диалекта – это жаргон. Жаргонный интерес и род занятий рассматриваются как выступления представителей определенной группы, профессии которых близки друг другу. Это использование в выступлениях отдельных слов и фраз, основанное на их собственных вкусах и потребностях или внутренних потребностях и требованиях и это речь небольшой группы социальных групп и банд, чьи интересы и занятия почти одинаковы.

Ключевые слова: жаргон, социальная группа, внутренняя необходимость, групповая речь, бандитский язык, смешанная речь.

JARGON AND ITS PLACE IN THE SPEECH OF SOCIAL GROUPS

Resume. Another form of social dialect is jargon. Jargon interest and occupation are considered as performances of representatives of a certain group, whose professions are close to each other. This is the use of individual words and phrases in speeches, based on their own tastes and needs or internal needs and requirements, and this is the speech of a small group of social groups and gangs, whose interests and activities are almost the same.

Key words: jargon, social group, internal necessity, group speech, gangster language, mixed speech.

Ижтимоий диалектнинг яна бир кўриниши жаргон ҳисобланади. Жаргон атамаси француз тилидан олинган бўлиб, унинг маъноси бўйича тилшунос ва этимологларнинг фикрлари турличадир. Масалан, М.Фасмер жаргон сўзи қадимги галло-роман тилидан келиб чиққан бўлиб “валдираш” деган маънони билдиради деса, А.Д.Михельсон француз тилидаги “jarz” (эркак ғоз) сўзига боғлайди, А.Доза эса “gargouiller” (жаврамоқ, валдирамоқ) дейди[1]. Тилшунос В.А. Хомяков эса этимолог олим У.Скит (1958) томонидан билдирилган фикрга таяниб: “Жаргон аралаш нутқ, француз тилидаги жаргон сўзи– қушнинг чуғур-чуғури” деган маънони англатади”, – дейди[2].

Умуман олганда, жаргон қизиқиши ва машғулоти, касби бир-бирига яқин бўлган маълум гуруҳ вакилларининг нутқи сифатида қаралади. Бироқ турли миллат тилшунослари жаргонга ҳар хил муносабатда бўлади. Яъни бу бўйича маълум бир тўхтамга ҳанузгача келингани йўқ. Жумладан, О.Есперсен, Э.Хемплар касбий жаргон сифатида қарашса, Л.И.Скворцов, У.О‘Грейди сирли касбий тил, Ш.Балли тушунарсиз сирли тил дея баҳо беради[3].

Жаргон атамаси маъносини мутахассис сифатида тўлиқ англаш учун бир қатор социолингвистик луғатларга мурожаат қилиш зарур. О.С.Ахманова томонидан тузилган луғатда жаргон атамасига қуйидагича таъриф берилган: “Одатда оғзаки услубда қўлланилиб, жамият вакилларида ажратилган ижтимоий гуруҳда сирли

мулоқот воситаси сифатида қўлланилади”, – деса,[4] РФ илмий академияси олимлари томонидан тузилган социолингвистик луғатда: “...лексик ёки фразеологик бирлик бўлиб, гуруҳ жаргонлари сифатида қўлланилади. Оғзаки услубда кузатилиб, “ўз” гуруҳига тегишли эканлигини ҳамда бошқа гуруҳ нутқига карама-қарши қўйилади. Кейинги пайтларда жаргон социолингвистик индикатордан кенгайиб, ёзма ва оғзаки нутқда экспрессив стилистик вазифани ўтамоқда. Масалан, иқтисодни игнага ўтказиш (посадить экономику на иглу (рўзнома мақоласи)) дея эътироф қилинади[5].

Америка социолингвистлари томондан тузилган луғатда эса жаргонга қуйидагича таъриф берилган:

1. Пиджиннинг бошланғич кўриниши ҳисобланиб, аниқ структурага эга эмас. Меҳнат жараёнида ҳосил бўлганлиги учун унча катта бўлмаган гуруҳ тили ҳисобланади.
2. Турли касб эгалари, асосан жисмоний куч талаб этиладиган машғулоти турларида, бир хил турдаги меҳнат соҳиблари ўртасидаги касбий қизиқиш асносида пайдо бўладиган нутқий кўриниш[6].

Ўзбек тилининг изоҳли луғатида эса жаргон қуйидагича тавсифланади: “Бирон ижтимоий ёки профессионал гуруҳга хос, фақат уларнинг ўзи тушунадиган ва адабий тилдан фарқ қиладиган сўз ва иборалар”[7].

Луғатлардаги таъриф ва тавсифлардан шу нарса аниқлашадики, жаргон бу маълум касбий гуруҳ нутқидир. Касб тақозосидан ёинки қизиқиши ва машғулоти, ёшлари деярли бир хил бўлган кичик доирадаги ижтимоий гуруҳ ва тўдаларнинг нутқи ҳисобланиб, ўзларига хос дидлари ва талаблари ёки ички зарурияти ҳамда эҳтиёжларидан келиб чиқиб, нутқда алоҳида сўз ва ибораларни ишлатишдир. Умуман, билдирилган таъриф ва фикрларнинг барчаси бири иккинчисини тўлдиради, бойитади, инкор қилмайди. Бироқ Америка социолингвистлари томонидан тузилган луғатдаги жаргонга берилган биринчи таъриф бизнинг нуқтаи назардан биров ноўриндир. Чунки жаргон пиджиннинг бошланғич кўриниши бўла олмайди. Пиджин икки мустақил тилнинг турли иқтисодий-сиёсий сабабларга кўра тил элементларининг бир-бирига аралашуви

натижасида пайдо бўлувчи ўзига хос янги тилдир. Жаргон эса бир тил доирасида ўша тил элементларини умумистеъмолдаги сўзларни бошқа маънода қўллаш ёки илгари ҳеч қачон мавжуд бўлмаган ноаниқ, ичи бўш сўзлар ёрдамида бир тушунчани бошқача номлаш ҳисобланади.

Ўзбек тилшунослигида ҳам жаргон бўйича бир қанча маълумотлар бериб ўтилган. Масалан, XX аср иккинчи ярим йиллигида тилшунос олимлар томонидан берилган жаргон ва арго таърифлари “Ҳозирги замон ўзбек адабий тили” дарсликларида ўрин эгаллай бошлади. Ш.Шоабдурахмонов ва М.Асқарова (1980) ва б.қ.лар жаргонни “синфий айирмаликни кўрсатиб берадиган, юқори табақа вакиллари учун тушунарли бўлган сўз ва иборалар. Жаргон ўзбек тилининг ўз сўзларидан, баъзан бошқа тиллардан (араб ва тожик тилларидан) олиниб қўлланган сўзлардир” деб таърифлаганлар[8].

Ҳозирги кунга келиб арго, жаргон, вульгар ва варвар сўзлардан бадиий адабиётларда персонаж нутқининг ўзига хосликларини ифодалаш ёки асарда жиноят муҳитини янада ишончли тасвирлаш учун фойдаланиб келиноқда. Шу билан бирга жаргон ҳозирги кунга келиб ҳам бадиий, ҳам публицистик услубда қўлланила бошланди[9]. Масалан, спорт шарҳловчилари маълум бир спорт турига тегишли жаргонларни эфирда шарҳлаш давомида қўллаганига гувоҳ бўламиз: футболдаги “алдаб ўтди”, “айланиб ўтди” каби ифодалар. Натижада жаргон публицистик услубга ҳам кириб келди. XX асрнинг охирига келиб бундай жаргонлар илмий адабиётларда интержаргон дейила бошланди: “Умумий ҳолатда жаргонга тегишли бўлиб, бошланғич қўлланиш манбаси кучсизланса-да, стилистик бўёқдорлигини йўқотмаган тарзда оммавий ахборот воситалари ҳамда бадиий адабиётда маълум мақсадда қўлланиувчи ижтимоий диалект сўзлар”дея таърифланади[10].

Шу ўринда касбий жаргонларни касбий атамалардан фарқлаш зарур. Баъзан бирининг ўрнида иккинчисини янглиш тушуниш ҳолатлари кузатилади:

1. Касбий атамалар:

- а) адабий тилга мансуб;
- б) тилшунослик объекти;

2. Касбий жаргонлар:

- а) ноадабий қатламга мансуб;
- б) социолингвистика объекти;

в) тушунча пайдо бўлиши билан
номланади: ангишвона, андаза каби;

в) тушунча пайдо бўлиб
ўзлашгандан сўнг қайта номлана-
ди: якан-пул;

г) сўзловчи атамани қўллаганда
маълум мақсад кўзламайди;

г) сўзловчи маълум мақсадда
жаргонни қўллайди.

Атама (термин) жаргонга нисбатан мустақил, катта қатлам ҳисобланади. Барча услубларда қўлланилиши, адабий тил объекти эканлиги билан тубдан фарқ қилади. Шу билан бирга жаргон ўз ичида ички гуруҳларга бўлиниши билан бошқа ижтимоий диалектлардан фарқ қилади. Масалан:

1. Сарой амалдорлари нутқида қўлланувчи жаргонлар – тарихий жаргонлар: матқул этди (ўлди), рутбаи олий (янги фармон);
2. Дин пешволари нутқида қўлланувчи жаргонлар – диний жаргонлар: маҳкур (Аллоҳнинг ғазабига дучор бўлиш), “шахнатун нажаф” (давлат побони);
3. Савдогарлар нутқида қўлланувчи жаргонлар: шапка (устама нарх), эллик олти (ипак);
4. Созандалар (отарчилар) нутқида қўлланувчи жаргонлар: якан (пул), курук (пули йўқ);
5. Машғулот ва касбларлари бир-бирига яқин бўлганлар нутқида қўлланувчи жаргонлар. Масалан: тикувчи, ҳамшира кабиларда: сими симиға тўғри келиши (матони тикишда), қуйдирмоқ (суяқ дорини томирдан юбориш);
6. Талабалар ва ўқувчилар жаргони – ёшлар жаргони: танк (ҳомий), йиқилмоқ (имтиҳондан ўта олмаслик) каби.

Жаргонлар бошқа ижтимоий жиҳатдан чегараланган сўзлардан қўлланиш доираси кенглиги билан ажралиб туради. Ер юзида қанчадан қанча касб ва машғулотлар мавжуд ва яна янги турлари пайдо бўлар экан, жаргон ҳам кенгайишда давом этаверади. Демак, жаргонда:

1. Умумий касб ёки машғулот бўлиши;

2. Таркибида тарихий эскирган ва янги пайдо бўлган сўзларнинг мавжуд бўлиши;
3. Ички бўлинишнинг мавжуд бўлиши;
4. Сўзлашув, бадиий ҳатто публицистик услубда ҳам фаол қўллана олиши;
5. Ўзаро қулайлик, бир-бирини тезда фахмлай олиши учун ўйлаб топилган махсус “код”;
6. Ҳазил-мутойиба, кочирикларга эга бўлиши, вульгар ва варвар сўзлардан деярли фойдаланмаслик.

Демак, жаргон ижтимоий жиҳатдан чегараланган сўзлар доирасига кириши ва унда ўзига хос ўринга эгаллиги билан ажралиб туради.

Адабиётлар рўйхати:

1. В.А.Хомяков Введение в изучение слэнга – основного компонента английского просторечия. – Вологода: изд.Вологодский гос. пед.ин-т, 1971.
2. А.Т.Липатов. Сленг как проблема социолингвистики. - М.: Элпис, 2010.
3. O.J e s p e r s e n . Mankind, nation and individual from a linguistic point of view. – Bloomington, 1964.
4. О.С.Ахманова. Словарь лингвистических терминов. – М.: Советская энциклопедия, 1969.
5. ·Словарь социолингвистических терминов. – М.: Академ. наук, 2006.
6. J.Swann, A.Deumert, Th.Lillis and R.Mesthrie. A Dictionary of Sociolinguistics. – Edinburgh: Edinburgh University Press, 2004.
7. Ўзбек тилининг изохли луғати. II жилд. – Т.: ЎзМЭ давлат миллий нашр, 2006.
8. Ш.Шоабдурахмонов, М.Асқарова ва бошқалар. Ҳозирги ўзбек адабий тили. – Т.: Ўқитувчи, 1980.
9. · О.О.Селіванова Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми. – Полтава: Довкілля, 2008.

10. А.Т.Липатов. Сленг в аспекте его диахронии // Социальные варианты языка-II: материа-лы междун. науч. конф. – Н. Новгород: Нижегородский гос. лингвист.ун-т, 2003.

ФИО авторов: *Raxmanova Anajon Xajiyevna*

Urganch davlat universiteti biologiya kafedrası dotsenti, biologiya fanlari nomzodi.

Jumaniyozova To'tijon Maqsudbek qizi

Urganch davlat universiteti biologiya kafedrası stajyor o'qituvchisi

Bobojonova Xulkar Madrahimovna

Urganch davlat universiteti biotexnologiya kafedrası stajyor o'qituvchisi

Название публикации: «MAMLAKATIMIZ BALIQCHILIK SOHASINING
KELAJAKDAGI YANGI ISTIQBOLLI LOYIHALARI»

Annatatsiya: Ushbu moqolada mamlakatimiz baliqchilikchilik sohasining yangi istiqbolli innovatsion loyihasi ya'ni baliqchilik sohasiga ma'lum bo'lgan akvakultura usulining o'ziga xos xususiyatlari, afzalliklari va kamchiliklari to'g'risida ma'lumotlar keltirilgan.

Kalit so'zlar: Baliq, baliqchilik, tabiiy ozuqa, sun'iy ozuqa, akvakultura, innovatsion loyiha tabiiy suv havza, sun'iy suv havza, nasldor, fermer xo'jalik, tabiiy muhit.

БУДУЩЕЕ НОВЫЕ БУДУЩИЕ ПРОЕКТЫ В РЫБОЛОВСТВЕ НАШЕЙ СТРАНЫ

Рахманова Анажон Хаджиевна

*Доцент кафедры биологии Ургенчского государственного университета,
кандидат биологических наук.*

Джуманиёзова Тотижон Махсудбек кызы

*Стажёр биологического факультета Ургенчского государственного
университета.*

Бободжонова Хулкар Мадрахимовна

*Стажёр биологического факультета Ургенчского государственного
университета.*

Аннотации: В данной статье представлена информация о новом перспективном инновационном проекте в области рыболовства страны, то есть об особенностях,

преимуществах и недостатках метода аквакультуры, известного в сфере рыболовства.

Ключевые слова: Рыба, рыболовство, натуральные продукты питания, искусственные продукты питания, аквакультура, инновационный проект, природный бассейн, искусственный водоем, разведение, сельское хозяйство, окружающая среда.

Keywords: Fish, fisheries, natural food, artificial food, aquaculture, innovative project natural water basin, artificial water basin, breeding, farming, natural environment.

Hozirgi kunda aholini sog'ligini saqlash ularni to'yimli va sifatli oqsillarga boy mahsulotlar bilan ta'minlash dolzarb muammolardan biriga aylanmoqda. Buning asosiy sabablaridan biri dunyo aholisining son jihatdan o'sishi, ko'pgina ekin maydonlarini shu aholi yashash uchun turar joylar, savdo majmualari va shunga o'xshash binolar uchun o'zlashtirilishi dala ekin maydonlarini va ayrim suv havzalarini tobora kamayib borishiga olib kelmoqda. Ko'rinib turibdiki bularning oqibatida aholini ozuqa elementlariga boy maxsulotlar bilan ta'minlashda bir qancha qiyinchiliklarga olib kelmoqda. Bulardan tashqari ahali sonining ortishi va ularni turli xildagi maxsulotlar bilan ta'minlash o'z-o'zidan ishlab chiqarish korxonalarining sonini toboro ko'payishiga olib keldi, natijada esa korxonalardan chiqadigan turli xil chiqindilar to'g'ridan-to'g'ri oqava suvlarni iflosladi. Barchamizga ma'lumki ichki suv havzalari o'zaro bir-birlariga bog'langan bo'lib bu ifloslanish barcha suv havzalariga tarqalishiga olib keldi. Suv havzalarining bunday chiqindilar orqali ifloslanishi oqibatida insoniyat uchun zarur bo'lgan suv biomassasi kamayishiga va yoroqsiz ahvolga aylanishiga olib keldi. Natijada aholini ayniqsa baliq mahsulotlariga bo'lgan extiyojini qondirish uchun qilinayotgan barcha harakatlarning ko'pchilik hollarda samarasiz ekanligi yoqqol oshkor bo'lib qoldi. Mamlakatimizda shu muammolarni yechimini topish va ularni bartaraf qilish maqsadida xurmatli prizidentimiz tamonidan baliqchilik tarmog'ini jadal rivojlantirishga doir qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida qarorni qabul qilindi. Bu qarorga binoan quyidagilar bajarilishi maqsad qilib qo'yildi:

- Nasldor baliq lichinkalari yetishtiruvchi zamonaviy inkubatsion sex faoliyatini tashkil etish, baliq chavoqlarini ishlab chiqarish hajmini oshirish, mavjud baliq chavoqlarini yetishtiruvchi suv havzalarini modernizatsiya qilish va qayta ta'mirlash.
- O'z ehtiyoji va baliqchilik xo'jaliklari uchun to'la qiymatli va yuqori oqsilli ozuqalarni ishlab chiqarish bo'yicha zamonaviy quvvatlarni yaratish orqali ozuqa bazasini mustahkamlash, don va don ekinlarini ekish yo'li bilan bug'doy va soyaga bo'lgan o'z ehtiyojlarini qondirish.
- Innovatsion va zamonaviy intensiv texnologiyalarni keng joriy qilish, shu jumladan qafas (sadox) usulida, yopiq suv aylanma tizimi qurilmalarida baliq yetishtirish hamda sun'iy suv havzalari hosildorligini oshirish hisobiga baliq ovlash hajmlarini ko'paytirish.
- Birinchi navbatda, aholi ehtiyojlarini qondirish, shuningdek, keyinchalik qo'shni mamlakatlarga eksport qilish uchun baliqlarni qayta ishlash va baliq mahsulotlarini ishlab chiqarish (konserva, ikra, baliq uni va boshqalar) bo'yicha zamonaviy komplekslarni tashkil etish. Suvning gidrokimyoviy tarkibini laboratoriya usulida tahlil qilish, baliqlarni kasalliklardan himoya qilish, shuningdek, baliq kasalliklarini aniqlash, ularni davolash choralarini ko'rish.
- Baliq yetishtirish, ovlash va qayta ishlash jarayonida innovatsion g'oyalar, texnologiyalar va ishlanmalarni joriy etish bo'yicha ilmiy-tadqiqot ishlarini, shuningdek, mutaxassislik yo'nalishi bo'yicha tahsil oluvchi ta'lim muassasalari talabalari uchun baliqchilik tarmog'ida amaliyot o'tashni tashkil etish.

Yuqorida keltirib o'tilgan maqsadlarni amalga oshirish uchun qilinayotgan barcha harakatlar mamlakatimizda tobora baliqchilik fermer xo'jalik sohasining rivojlanishiga turtki bo'lmoqda. Baliqchilik sohasida olib borilayotgan bu yangi islohatlar aholini baliq mahsulotlariga bo'lgan ehtiyojini qondira olishi va bunday harakatlardan to'xtab qolmasdan, ayniqsa kelajakda baliqlardan yuqori darajadagi biomassa olishning yangi innovatsion g'oyalariga asoslangan texnologiyalar joriy qilish orqali son jihatdan o'sib borayotgan aholini baliq mahsulotlari bilan ta'minlashning eng qulay usullarini

yaratish ulkan maqsad bo'libgina qolmasdan ularni amaliyotga joriy qilish va shu orqali ko'zlangan maqsadga erishish lozim.

Biz ma'lumot sifatida keltirilgan bu asosli dalillar yurtimizda baliqchilik sohasini yanada rivojlantirish maqsadida yangi innavatsion g'oyalarga asoslangan usul yani baliqchilik sohasida avvaldan ma'lum bo'lgan usul "Akvakultura" ni joriy qilish orqali baliqchilik sohasida yuzaga keladigan muammolarni yechimini topishimiz mumkun.

Baliqchilik sohasining bu yangi usuli ya'ni akvakultura - (lotincha. aqua – suv, kultura — yetishtirish, parvarish qilish) — suv havzalaridan unumli foydalanish maqsadida suvda yashaydigan organizmlar (baliqlar, mollyuskalar, qisqichbaqasimonlar, suv o'tlari)ni nazorat qilib turiladigan sharoitda yetishtirish va parvarish qilish demakdir. Hozirgi vaqtda akvakultura biologik obyektlarni yetishtirishning eng zamonaviy usullaridan biri hisoblanadi. Qolaversa akvakultura suv havzasi tirik komponentlari naslchiligining zamonaviy ko'rinishi shu bilan birgalikda jahon baliqchilikining kelajagi hisoblanadi. Bu sohaning afzalliklari unga qaramlikning yo'qligi bilan baliq homashyo bazasi, baliq ovlashga qaraganda energiya sarfini kamaytirish, quruqlikdagi ishlov berish majmualariga yaqinlik va eng muhimi - bozorlarni har qanday vaqtda barqaror sifatli mahsulotlar bilan ta'minlash imkoniyatini yaratadi (Dushkina, 1998). Hozirgi kunda akvakultura usulini qo'llash orqali yuqori darajada tezkor biomassa olish va istemolchilarni yilning barcha mavsumlarida sifatli baliq maxsulotlari bilan ta'minlash imkoniyatini yaratadi. Shuni ham takidlash joizki yuqorida aytib o'tilgan bu zamonaviy usulni joriy qilishda bir qancha cheklovchi omillar ham yetarlichadir. Shular jumlasiga quyidagilarni misol qilib keltirsak bo'ladi:

1. Bozor infratuzilmasining yaxshi rivojlanmaganligi va marketingning etishmasligi
2. Akvakulturani tashkillashtirishda qo'llaniladigan asosiy vositalarning vaqt o'tishi bilan yuqori darajada eskirishi;
3. Sarmoyaning kamligi tufayli investitsiya resurslarining etishmasligi.
4. Akvakulturada yetishtirilayotgan tirik obyektlarning axlat chiqindilari, suvning aylanma holatida emasligi suvning ifloslanishiga olib keladi, bu esa o'z navbatida

tabiiy baliq populyatsiyasiga tahdid soladi, chunki chiqindilar ularning tabiiy yashash joylariga kirib boradi va kislorodni kamaytirishi va kasalliklarga olib kelishi mumkin. Bu jiddiy tashvishlar va xavfsiz amaliyotni ta'minlash uchun hukumat va sanoat qoidalari ularni hal qilishda davom etishi kerak. Baliq va qisqichbaqasimonlar atrof muhitga umuman zarar etkazmaydilar, balki ulardan yuqori oqsillarga boy maxsulotlar yetishtirishib aholi ehtiyojni qondirishga yordam beradi.

Zamonaviy davrda akvakultura dunyodagi eng tez rivojlanayotgan oziq-ovqat ishlab chiqarish sohalaridan biridir. Tabiiy baliqchilikda qancha baliq ovlanishi mumkinligi to'g'risida cheklovlar mavjud va ular faqat yilning ma'lum oylarida mavjud. Shu bilan bir qatorda, akvakultura katta miqdordagi baliq va dengiz mahsulotlarini etkazib berishi mumkin. Akvakultura jahon iqtisodiyotiga juda ko'p foyda keltiradi. Ilgari aytib o'tilganidek, inson populyatsiyasini oziqlantirish uchun oqsilga bo'lgan talabning ortib borishi qobiliyati ayniqsa muhimdir. Bu suvdagi yovvoyi tabiat va atrofdagi ekotizimdagi zo'riqishni kamaytiradi. Shuningdek, bu mahalliy iqtisodiyotga importni qisqartirish, eksport hajmini oshirish va minglab ish o'rinlari bilan ta'minlash orqali tijoratni rivojlantirish imkoniyatlarini ochadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Биотехника разведения бъектов аквакультуры краткий курс лекций Министерство сельского хозяйства Российской Федерации Федеральное государственное бюджетное образовательное учреждение высшего образования «Саратовский государственный аграрный университет имени Н. И. Вавилова» Саратов-2016
2. Министерство сельского хозяйства Российской Федерации Федеральное государственное бюджетное образовательное учреждение высшего образования «Саратовский государственный аграрный университет имени Н.И.Вавилова» пастбищная аквакультура краткий курс лекций для магистров 2 курса Направление подготовки 35.04.07 Водные биоресурсы и аквакультура Магистерская программа Аквакультура Саратов 2016.
3. Рыбоводство и рыбное хозяйство, перспективы и возможности отрасли

современные перспективы интеграции аквакультуры и рекреационного бизнеса
ФГАОУ ВО «Московский государственный институт международных
отношений (университет) Министерства иностранных дел Российской
Федерации», Россия, Москва.

4. Лучшие методы управления для производства карпа в Центральной и Восточной Европе, Центральной Азии и на Кавказе. технический документ фео по рыбному хозяйству и аквакультур. Продовольственная и сельскохозяйственная организация ООН Анкара, 2011

ФИО автора: *Bahriyeva Shoirra Sheraliyevna*

Samarqand viloyati Kattaqo'rg'on tumani 50-umumiy o'rta ta'lim maktabi 1-toifali onatili va adabiyot o'qituvchisi

Название публикации: «O'TKIR HOSHIMOVNING „URUSHNING SO'NGGI QURBONI“HIKOYASIDA TIMSOLLAR TALQINI»

Umri xola,Shone'mat,Shoikrom,Xadicha hikoyaning qahramonlari.Bularning har biri o'ziga xos mahorat bilan tasvirlangan.

Umri xola-ona.U farzandlarining ikkalasini ham yaxshi ko'radi.Kelini yomonligi tufayli hovli ikkiga bo'lingan.Umri xola kasalmand o'g'li Shone'mat bilan turadi.Shoikrom ham o'g'li bo'lgani bilan unga haddi sig'maydi.Shoikromning qurumsoq xotini janjal chiqaradi.Shuning uchun onaizor qulupnaylarni yashirincha terib olib,sutga almashtiradi.

Shone'mat-onaning zaifgina polaponi.Otasi vafot etganda 2-sinf bo'lgan.Akasi undan to'rt yosh katta.U akasidan mehr kutadi,lekin Shoikromning undan xabar olishga vaqti yo'q.Oldin u ukasiga mehribon edi.Hozir o'z oilasiga o'ralashib qolgan.Turmushning ikir-chikirlari orasida onasi va ukasiga bo'lgan mehri yo'qolib ketgan.Shone'mat onasini qulupnay terishdan to'xtatmoqchi bo'ladi,lekin befoyda.Ona farzandi uchun har narsaga tayyor.

Xadicha-xudbin,xasis.U faqat o'zini o'ylaydi.Balki birga yashaganlarida,hovlini bo'lmaganlarida ularning sigirini o'g'ri olib ketmasdi.Bir hovuch qulupnay uchun qaynonasining ko'nglini qoldiradi.Qaynona ham ona .U keliniga yomonlik istamaydi.Qo'lidan kelsa ,yordam berishni istaydi mushfiq ona.Kelin buni tushunmaydi,bir kosa ovqatini qizg'anadi.Shoikrom shuni bilib turib indamaydi.Xadichaning bu muomalasiga Shoikrom aybdor,albatta.

Shoikrom-o'g'rilardan alamzada bo'lgan.Shu tufayli qulupnay pushtalariga elektr simni tashlab qo'yadi.,,Jahl kelganda,aql ketadi'',-deydi xalqimiz.Shoikrom o'zi istamagan holda onasining qotiliga aylanib qoldi.Hayotda faqat xotinning emas ,seni dunyoga keltirgan onaning oldida burchlaring borligini unutmasliging kerak.Onasi va kasalmand ukasini o'z holiga tashlab qo'yadi.Onaizor bir farzandi uchun boshqasining tomorqasidan o'g'irlik qilishga majbur .Timsollarni bunaqa muammoli vaziyatda mohirona tasvirlash O'tkir Hoshimovning o'ziga xos uslubidir.Qaysi timsolga qaramaylik-unga oson emasligini his qilamiz.Bizda fikr paydo bo'ladi:agar urush bo'lmaganda bu voqea sodir bo'lasmidi?Sinovli kunlarda insonning asl qiyofasi ochiladi.Biz alamzada bo'lgan Shoikromni oqlay olmaymiz.U bir umr vijdon azobida o'tadi.Shoikrom og'ir vaziyatda sabr qila olmadi.Sabrsizlikning badali juda og'ir bo'ldi.Hech kimning bunday holatga tushmasligini istardik.Inson har qanday holatda ham insoniyligini saqlab qolishi kerak.Chunki u ongi,fikrlash imkoniyatlari bilan barcha mavjudotlardan farq qiladi.Bugungi kunda yurtimiz tinch,yashash sharoitlari yaxshi,lekin Xadichalar, Shoikromlar bor onalarga azob berayotgan.Onaning qadriga yetmagan inson bir umr qadr topmaydi.Ular ham bir kuni ekanini o'radi...

Hikoyani o'qib chiqqach, O'tkir Hoshimovning adiblik mahoratiga qoyil qolamiz.Hikoya qahramonlarining xatti-harakatlariga baho berishda uning o'rnida men bo'lsam nima qilardim ?-degan savolni o'zimga berib ko'raman.Xullas,o'ylantiradi bunaqa hikoyalar.Adabiyotning kuchi ham shunda.Kitobxon bir asar o'qigandan so'ng qahramonlar taqdirini o'ylab qolsa,yozuvchi o'z maqsadiga erishgan bo'ladi.

ФИО авторов: *Xalmuratova Zulfiya*

Kimyo – texnologiya fakulteti organik va noorganik kafedrası stajor- o'qituvchisi
Yerejepova Aziza Axmed qizi

Kimyo – texnologiya fakulteti kimyo yo'nalishi 2 – kurs talabasi. Qoraqalpoq Davlat Universiteti

Название публикации: «KARBON KISLOTALARNING AHAMIYATI VA BIOLOGIK TARKIBI»

Annotatsiya. *Ushbu maqola orqali siz karbon kislotalari haqida umumiy shushunchaga ega bo'lasiz. Shuningdek ularning ochilishi, ishlatilishi, olinishi haqida ma'lumotlarni bilib olasiz.*

Kalit so'z: *radikal, racional nomenklatura, sirka kislota, karboksil, gomologik qator.*

Karbon kislotalar molekulalarida bir yoki bir nechta COOH funktsional karboksil guruhlari bo'lgan organik birikmalar klassi. Bu guruh protonni nisbatan oson olib tashlashi bilan izohlanadi. Kamdan – kam hollarda, karbon kislotalar kuchsizdir. Masalan, sirka kislotalari CH_3COOH ning dissotsilanish konstantasi $1,75 \cdot 10^{-5}$. Di va tri karbon kislotalar monokarbon kislotalarga qaraganda kuchliroq.

Kashfiyot tarixi. Sirka kislotalari odamlarga qadim zamonlardan beri tanish. Yog'ochni quruq distillash yo'li bilan olish (havo kirmasdan isitish) Jon Glauber va Robert Boylning asarlarida tasvirlangan.. Biroq, bu moddaning tabiati XIX asrgacha ma'lum emas edi. Alkimyogarlari sharobni achish paytida sharob spirtining tuz – tartar (kaliy vodorod tartrat) zarralarini olib, sirka ichiga aylanishiga ishonishgan. XVIII asrda fermentatsiya sharobning nordon va yonuvchan tamoyillarining kombinatsiyasi bilan izohlangan.

Faqat 1814- yilda Yoqub Berzelius sirka kislotalarining tarkibini aniqladi va 1845- yilda nemis kimyogari Adolf Vilelm Hermann Kolbe ko'mirdan uning to'liq sintezini amalga oshirdi. Formik kislota birinchi marta 1670- ilda ingliz tabiatshunosi Jon Ray tomonidan olingan, chunolilarni distillash kolbasida isitadi.

To'yingan kislotalarning olishning laboratoriya usullari.

Oksidlanish usullari: spirtlarning oksidlanishi (Jons reagenti bilan suyiltirilgan sulfat kislotadagi xrom (VI) oksidi va kislotali kislotada aseton yoki kaliy permanganatning eritmasi neytral muhit:

Aldegidlarning oksidlanishi (xuddi shunday reaktivlar spirtli ichimliklar holatidagi kabi va kumush oksidi :

Alkinlarning TI (III) birikmalari bilan oksidlanishi:

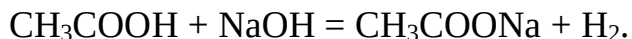
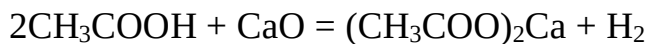
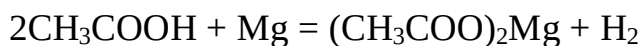
$RCCH = RCOOH$ Alkenlarning oksidlovchi halokati – alkenlarni kaliy permanganat va natriy periodat aralashmasi bilan suvli asetonda neytral muhitda oksidlanishi (reakciya ikki bosqichda davom etadi, birinchisida permanganat alkenni diolgacha oksidlaydi, ikkinchisida periodat diolni oksidlaydi:

Tabiatda uchrashi. Har xil karbon kislotalar tabiatda

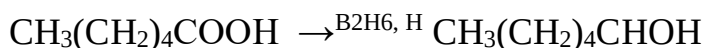
juda keng tarqalgan. Bir asosli to'yingan karbon kislotalar. Formik kislota chumolilar, qichitqi o'tlar, asalari zahari, qarag'ay ignalari sekretsiyalarida uchraydi va sirka kislotasining fermentatsiyasining mahsulidir. Butir kislota sariyog' chiriganida hosil bo'ladi. Valerin kislota valarian ildizida uchraydi. Kaproik, kaprilkva kaprik kislotalari echki sutida mavjudligidan kelib chiqib, o'z nomini oldi. Oksalat kislota otquloq tarkibida, va shuningdek, rubarda. Bu eng oddiy ikki asosli kislota glitsin kabi ba'zi aminokislotalarning parchalanish mahsulotidir.

Karbon kislotalar reaksiyalari. Karbon kislotalar odatda kislotali xususiyatga ega metallar, ularning oksidlari yoki ularning asosli gidroksidlari bilan reaksiyaga kirishganda, ular tegishli metallarning tuzlarini beradi, kuchsiz kislotani uning tuzidan chiqarib yuborishi mumkin va o'zlarini kuchli kislota bilan almashtirishi mumkin:

Suvdagi karbon kislotalarning tuzlari gidrolizga uchraydi va gidroksidi bo'ladi.

Qayta tiklash. Karbon kislotalar engil sharoitda tetrahidrofuran yoki diboranda qaynatish orqali lityum alyuminiy gidridli asosiy spitrarga aylanadi; bundan tashqari NO_2 , COOR va CN guruhlari kamaymaydi.

Aldegidlarni tanlab kamaytirishga metilaminda Li bilan ishlov berish orqali erishiladi (hosil bo'lgan aldegid azometin ko'rinishidagi hal qiluvchi bilan himoyalangan).

Galogenlash. 300- 400° C haroratda UV nurlari bilan nurlanish natijasida kislotalarning xlor bilan radikal galogen-lanishi tanlamaydi va izomerlarning ajralishi qiyin bo'lgan aralashmasiga olib keladi. Regioselektiv a- halogenatsiyaga Gell-Folxard- Zelinskiy usuli bilan erishiladi- kislota qizil Fosfor yoki unga mos keladigan fosfor xlorid yoki bromid ishtirokida xlor yoki brom bilan ishlanadi.

Fizik xossalari: 3 ta uglerod atomiga ege bo'lgan quyi kislotalar osongina harakatlanuvchi, o'ziga xos o'tkir hidli rangsiz suyuqliklardir; ular har qanday nisbatda suv bilan aralashtiriladi. 4-9 uglerod atomli kislotalarning ko'pchiligi yoqimsiz hidli yog'li suyuqliklardir. Ko'p miqdordagi uglerod atomlari bo'lgan kislotalar suvda erimaydigan qattiq moddalardir. Formik va sirka kislotalarning zichligi birlikdan katta, qolganlari kamroq. Qaynoq nuqtasi molekulyar og'irligi oshishi bilan ortadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Общая органическая химия т.4 под ред. Д. Бартона и Д.Оллиса. М. Химия. 1983

2. Сайкс П. Механизмы реакций в органической химии. 1991
3. Адамс М. Карбоновые кислоты в органике. 1990
4. Дж. Роберт. М. Касерио « Основы органической химии» 1978

ФИО автора: *Маматкулова Надира Махкамовна*

(и.о.доцент),

Ташкентский архитектурно-строительный институт

Название публикации: «НАПРАВЛЕНИЯ УВЕЛИЧЕНИЯ ФИНАНСОВО-ЭКОНОМИЧЕСКОГО ПОТЕНЦИАЛА ПРОМЫШЛЕННЫХ ПРЕДПРИЯТИЙ»

Аннотация: в статье анализируются направления повышения финансово-экономического потенциала промышленных предприятий, тема исследуется на основе сравнительного анализа.

Ключевые слова: предприятие, финансы, потенциал, экономика, финансово-экономический потенциал.

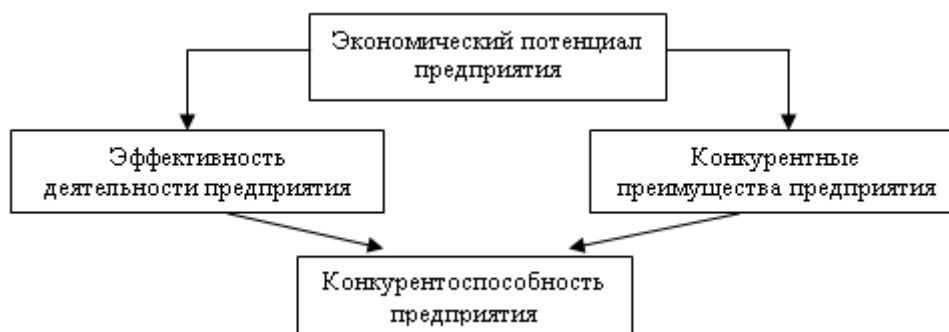
Для дальнейшего повышения эффективности реформ в Узбекистане государство и создание условий для всестороннего, стремительного развития общества, наша страна модернизация делать а также жизни все ветви Президент в целях реализации приоритетов либерализации Шавкат Мирзиёев 7 февраля 2017 года, Республика Узбекистан. по стратегиям развития для развития». Этот указ на основе В 2017-2021 гг. Узбекистан Принять стратегию действий по пяти приоритетным направлениям развития сделано.

Одно из основных направлений стратегии действий – промышленные предприятия рентабельность. Производственные предприятия организованы для выполнения своих задач и требует нового уровня координации. И эта задача известна основанный на принципах.

Рентабельность производства на предприятиях сложна категория. Включает в себя результаты производства на предприятиях, а также затраты эффект провайдер факторы интегрированный. Поклонник, а также техника тяжелая форма. В современных условиях развития средства производства на предприятиях внедрение экономичного, а также тяжелого физического труда замена станков рабочими, производственные травмы на предприятиях профилактика профессиональных заболеваний, финансирование и энергетическая безопасность привлекательный, требующий высоких навыков и

повышающий интерес создание спроса на профессии, а также поощрение молодых людей к занятиям существующими профессиями а также решать другие социальные вопросы.

Взаимодействие национальных экономик в контексте углубления реформ растущая зависимость, конкуренция на мировых рынках и финансово-экономических нестабильность увеличивать, страны стабильность расти за счет поощряет поиск путей обеспечения устойчивого экономического развития. Высокий уровень стабильности увеличивает экономический потенциал страны, повысится уровень жизни населения и улучшится качество. Структура, инфраструктура, управление, геоэкономическое состояние экономики, национальные ценности и исторические различия в той или иной степени влияет на стабильность страны и ее предприятий. В узбекистане рынок реформа вместо увеличивать все для повышения внутренней и внешней устойчивости на этапах структурных изменений был приоритетом. Это в контексте мирового финансово-экономического кризиса. возросла актуальность решения проблемы и это либерализация экономики а также модернизация непрерывный стратегический направление в качестве на рассмотрении.

Все аспекты экономической стабильности (на макроуровне) взаимосвязаны. зависит от Недоразвитость одного из них негативно сказывается на других. Например, новаторский потенциал высокий технология использовать без развитой адаптивной системы высшего образования и развития и без эффективной финансовой системы, которая финансирует исследования не может быть сделано. Есть условия для честной конкуренции и неразвитый рынок сбыта инновационных продуктов стабильный спрос и произведено качество продукции

стимулы для увеличения не предоставляет, а также национальный новаторский системы, а также коммерциализация инфраструктуры, научно-технических разработок слаборазвитость не позволяет им добраться до конечного потребителя [1].

Следующее не используется при разработке инноваций в отрасли возможности Там есть: распроданный промышленность продукта общее по размеру доля инновационной продукции составляет 2,8% [2].

Экономическая реформа новый сцена предприятия экономический потенциал увеличивать, то есть техник с точки зрения опять таки оборудовать а также модернизация очень важна для построения производственных систем необходимость смотреть на это как на проблему - требование времени.

Конкурентоспособная рыночная экономика и

Это важнейшая характеристика товарного хозяйства в целом, метод развития.

Понимание экономического содержания конкуренции с разных сторон требует подхода. Независимые производители (предприятия) конкуренция, производство товаров на выгодных условиях и с хорошей прибылью продать по разумной цене, укрепить свои позиции в экономике в целом это борьба за. В этом случае они являются необходимыми средствами производства, в сыром виде они также изо всех сил пытаются закупить товары и материалы, нанять рабочую силу. Конкуренция между производителями в конечном итоге за потребителей это борьба.

Компания в условиях инновационных технологий социально-экономическим методам управления относятся:

- материальное и моральное стимулирование сотрудников;
- социальное регулирование;
- хозяйственный учет;
- балансовый метод;
- способ финансирования;
- регулирование цен;
- Кредитование.

В своей работе П. А. Игнатовский определяет категорию экономического потенциала как «современные системы машин и другие орудия труда, весь научный и производственный арсенал, разведанные и добываемые запасы сырья и энергии, трудовые ресурсы, огромный производственный опыт» [3].

Экономический потенциал предприятия представляет собой интегральную характеристику эффективности деятельности и перспектив развития экономического субъекта, выраженную как отношение системы ретроспективных и перспективных аналитических показателей объекта анализа к системе критериев оценки данных показателей. Система критериев состоит из устойчиво высоких значений, достижимых, наиболее эффективных и целевых показателей, характеризующих экономический потенциал. Данная система формируется при условиях наиболее эффективного использования всех видов собственных ресурсов, доступных источников их получения и рыночных условий.

Финансирование промышленности делится на четыре группы по характеру отношений поделен:

- С другими предприятиями и организациями.
- Внутренние финансы предприятия.
- С ведущими организациями.
- С финансово-кредитной системой.

Отношения с финансово-кредитной системой выглядят следующим образом:

- С бюджетом разных доходов.
- С банками.
- Со страховыми компаниями.
- За счет внебюджетных средств.
- С фондовыми рынками.
- С инвестиционными фондами.

Кроме того, проведена переоценка основных средств предприятий.

за счет продажи акций по цене выше номинала, можно увеличить за счет приобретения свободных основных фондов для производства. Переоценка основных средств: в основном в период глубокого экономического кризиса и тянущая амортизация за счет вместо будет увеличиваться, до настоящего времени.

В нашей стране основные фонды переоценивались более 7 раз.

Переоценка оценивается по состоянию на 1 января текущего года. Резервный фонд формируется за счет отчислений из прибыли этого фонда. Финансирование Основная цель - покрытие аварийных убытков, выкуп акций.

рассчитывается.

В рыночной экономике корпоративные финансы зависят от их экономической природы. по объективной категории. Но в деловой практике ассоциация социальна. сознательно использует его, чтобы влиять на процесс разработки.

Общеизвестно, что финансирование промышленных предприятий носит абсолютный экономический характер категория. Однако влияние финансов на социальное развитие экономики может использоваться как инструмент отображения. Такой доступ к финансам есть в их природе. В этом весь смысл этой категории и знания богаче и сильнее финансовых ресурсов в общественном производстве позволяет использовать.

Финансовые ресурсы промышленных предприятий оказывают существенное влияние на корпоративную экономику. могу показать. Это зависит от двух вещей. Во-первых, финансовые ресурсы общее обслуживание производственного процесса в случае категории распределения показывает, что их сфера влияния - это распределение, обмен и производство. Другие уровни эффект с участием не ограничен. А также во-вторых, финансовый экономические процессы, вытекающие из характера распределения средств катализатор.

Основная литература:

1. Портер М. Конкуренция. / Пер. с англ. - М.: Издательский дом. «Уильямс», 2002 г.

2. Абдукаримов И.Т. и другие. Анализ экономического потенциала предприятия. - Т.: Мир экономики и права, 2010,
3. Вахобов и др. Финансовый и управленческий анализ: Учебник. - Т.: Шарк, 2010 г.
4. Махмудов Э.Х., Исоков М.Ю. Планирование бизнеса. Учиться руководство по эксплуатации. - Т.: Литературный фонд Союза писателей Узбекистана. Изд-во, 2005.

ФИО авторов: Бахрамов Шукурулло Сайдуллаевич

ПГУЭАИТ Андижанский научный Эксперимент станция по научной работе
Заместитель директора

Ульжабоев Алижон Абдуллажонович

Андижанское сельское хозяйство институт агротехнологии к.э.н

Название публикации: «ЭФФЕКТИВНОСТЬ ДЕФОЛИАНТОВ ПРОТИВ
ХЛОПКОВОГО СОКА»

УДК: 633.51+632.951+631.542.25

Аннотация: Основная цель проведения дефолиации хлопчатника состоит в том, чтобы провести сбор урожая хлопка-сырца не оставляя в дождливые дни. После проведения дефолиации не только обеспечивается оподения листьев, но и ускоряется раскрытие коробочек на 10-15 дней, где урожай первого сбора повышается на 15-20 %, при совместном опрыскивании дефолианта с инсектицидом (моспилан, ачив и несор) эффективно влияет на болезни и вредители хлопчатника, особенно на полях поврежденных черной тлей.

Ключевые слова: Дефолианты УзДЭФ-И и Сардор-И, черной тлей, хлопковое волокно.

Annotation: The main purpose of defoliation of cotton is to harvest the raw cotton without leaving on rainy days. After defoliation, not only the leaves are poured, but the opening of the bolls is also accelerated by 10-15 days, where the yield of the first harvest increases by 15-20%, when the defoliant is sprayed with insecticide (mospilan, achiv and nesor) effectively affects diseases and pests cotton, especially in fields damaged by black aphids.

Key words: Defoliantes UzDEF-I and Sardor-I, black aphids, cotton fiber.

Республика Узбекистан - самая северная страна в мире по выращиванию хлопка. Если весенние осадки продолжают до первой декады апреля, то и осенние

осадки выпадают в начале лета, то есть в начале сентября. Следует отметить, что сегодня в некоторых регионах страны из-за резкого понижения температуры наблюдается рост количества сосущих насекомых на хлопковых полях. Энтомофауна этих сосущих насекомых, то есть сумма полевых насекомых, различается по размеру в зависимости от климатических условий года, динамики их развития и эффективности химических и биологических мер борьбы и состоит из разных вредителей - насекомых и их насекомых. энтомофаг.

В то же время некоторые насекомые вызывают заражение хлопкового волокна в открытых коконах липким сиропом. На покрытой липким сиропом волокне развиваются различные грибки. В результате повышение влажности воздуха и затруднение циркуляции воздуха на хлопковых полях приводит к образованию черной тли, то есть плесени.

При этом значительно снижается качество хлопка-сырца, искажается цвет, волокно становится непригодным для производства качественной продукции, перерабатывающая промышленность резко снижает производительность оборудования и техники. Дефолиация хлопка на заключительных этапах вегетации растений была изучена в нашем опыте для уменьшения количества сосущих вредителей (тли, гусеницы, хлопковые вши (*Aphidodea gossypli*) и т. д.), вызывающих загрязнение хлопкового волокна, и эффективности дефолиации. эффективность по сбору качественного хлопкового волокна.

Биологическая эффективность дефолиантов против хлопковой совки: известно, что различные насекомые и микроорганизмы в хлопчатнике размножаются при питании растений. В то время как их грызуны-вредители питаются стеблями, корнями и плодами растения, сосущие вредители повреждают хлопок, высасывая сок из листьев. *Aphidinea* поражает почти 90% растений. В настоящее время черный ши представляет большие проблемы при выращивании хлопка. В период созревания стеблей хлопка липкий сок, который он отделяет, загрязняет хлопковое волокно, в результате чего волокна становятся блестящими, а их качество ухудшается. В то же время плесневые грибки

попадают на хлопок, затемняют цвет волокна, снижают его прочность и ухудшают его качество.

В целях предотвращения загрязнения хлопкового волокна препараты УзДЭФ-И, Сардор-И, приготовленные на основе смесей инсектицидов «УзДЭФ» и дефолиантов «Сардор» (моспилан, ачив и несор), разработанные учеными Института общей и Неорганическая химия Академии наук Узбекистана. Эффективность биологической борьбы дефолиантов против хлопковой совки рассчитывалась по формуле «Abbot».

Биологическое состояние растения до дефолиации; В исследовании средняя высота стебля хлопчатника до дефолиации составила 86,6-92,6 см, количество зеленых листьев - 33,1-37,3, общее количество коробочки - 10,7-12,6, в том числе 42,7-48,1%, половина раскрытие составило 1,2-3,2%.

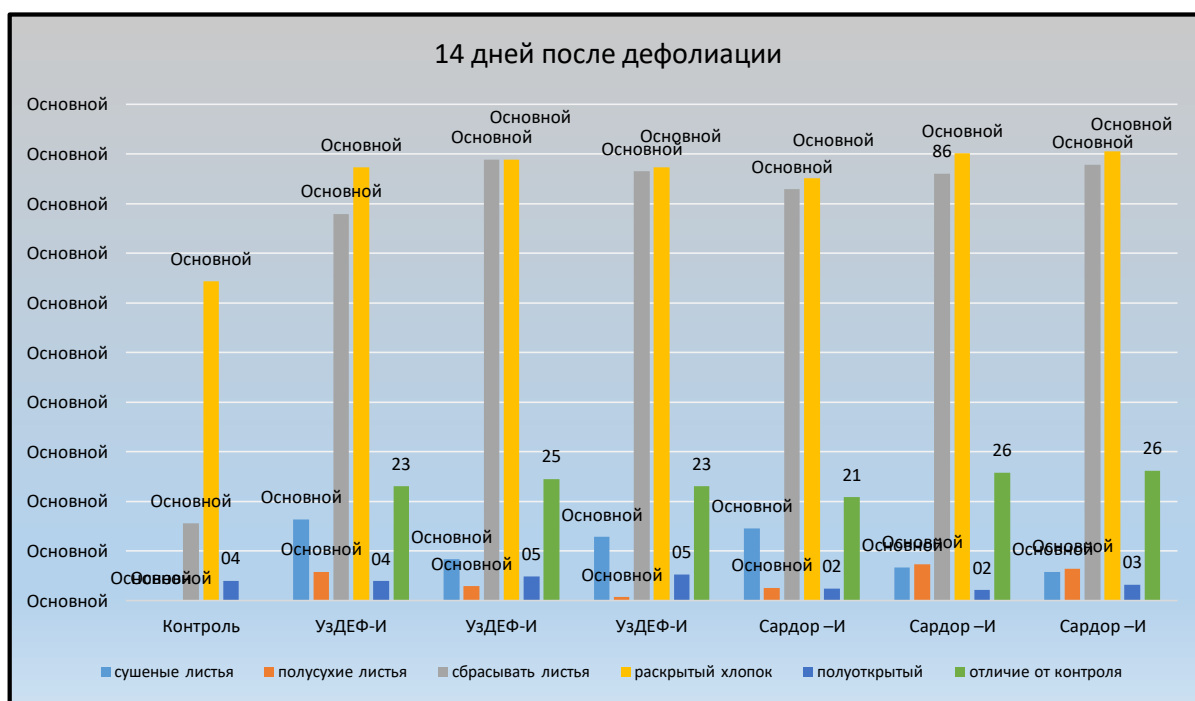
таблица-1

Дефолианты УзДЕФ-И и Сардор-И биологическая эффективность

Т/р	Опции	Норма внесения, л/га	Количество сока на растение, на зерно				Биологическая эффективность		
			Перед осевом	3- день	7- день	14- день	3- день	7- день	14- день
1	Контроль	-	15.8	17.2	18.7	20.6	-	-	-
2	УзДЕФ-И	6,0 л/га	19.4	1.4	0.7	0.2	92.8	96.4	99.1
3	УзДЕФ-И	7,0 л/га	19.1	1.2	0.5	0.1	93.6	97.2	99.5
4	УзДЕФ-И	8,0 л/га	18.8	1.1	0.3	0.3	94.1	97.7	97.8
5	Сардор – И	5,0 л/га	18.9	1.4	0.4	0.2	91.8	97.3	99.1
6	Сардор – И	6,0 л/га	19.7	1.6	0.6	0.3	90.8	95.6	97.9

7	Сардор – И	7,0 л/га	19.5	1.2	0.5	0.1	92.9	95.3	99.5

По результатам экспериментов дефолиант УзДЭФ-И был эффективен при использовании в дозе 6,0 л / га, а через 14 дней дефолиации биологическая эффективность составила 99,1%. Дефолиант УзДЭФ-И при норме 7,0 л/га, биологическая эффективность препарата составила 99,5%, вариант УзДЭФ-И при норме 8,0 л/га - 97,8% соответственно. В вариантах дефолианта Сардор-И из

расчета 5,0-6,0-7,0 л/га через 14 дней после дефолиации биологическая эффективность препарата составила 99,1-97,9-99,5% в соответствии со стандартами дефолианта.

Картина-1. 14 дней после дефолиации

Таким образом, изученные инсектицидные дефолианты продемонстрировали положительный эффект в борьбе с вредителями хлопкового волокна, которые возникают во время созревания стеблей хлопчатника, то есть в черном соке, а также в быстром и качественном сборе урожая.

Кроме того, через 14 дней после дефолиации естественное опадание листьев в контрольном варианте составило 15,6%, а при внесении дефолианта УзДЭФ-И в дозах 6,0-7,0 и 8,0 л / га опадение листьев составило 14 дней соответственно. 88,8; и количество высушенных листьев было 16,3, соответственно, на 86,5%; 8,3

и 12,8%, полусухие листья 5,8; 2,9 и 0,7% соответственно. В варианте с дефолиантом Сардор-И из расчета 5,0–6,0 и 7,0 л / га опадение листьев на 14-е сутки достигло 82,9; 86,0 и 87,8% при количестве засохших листьев 14,5; 6,7 и 5,8%, полусухое 2,6; при 7,3 и 6,4% воздействие дефолиантов было 100% эффективным во всех вариантах.

В нашем исследовании контроль через 14 дней после дефолиации, в варианте без дефолиации раскрытие карбочек составило 64,3%, тогда как в вариантах использовался дефолиант УзДЭФ-И из расчета 6,0-7,0-8,0 л / га, открывание карбочек составило 87,3%. Степень открывания составляла 39,8-42,1-42,7% по сравнению с контрольным вариантом без дефолиации, который составлял 88,8-86,3%.

Дефолиант Сардор-И 5,0-6,0-7,0 л/га в использованных вариантах раскрытие карбочка составляло 85,1-90,1-90,5%, по сравнению с недефолированным контрольным вариантом 41,9-47. Ускорение составило 4-45,1%. наблюдаемый. Следует отметить, что по мере увеличения количества дефолиантов скорость раскрытия карбочки увеличивалась.

Таким образом, наиболее эффективной мерой было внесение дефолиантов УзДЭФ-И и Сардор-И в количестве 7,0 л / га при опадении листьев, устранение попадания черного сока на волокна хлопка при раскрытии карбочек.

Использованная литература

1. Абдурахмонов Х. “Юқори таъсир этувчи Авгурон-экстра дефолиантининг хусусиятлари” //(Агроилм-Ўзбекистон қишлоқ хўжалиги) журнали 2009 № 2 (10)-сон. -Б. 14-15.
2. Дала тажрибаларини ўтказиш услублари. ЎзПITI. Тошкент, 2007. -Б. 51-87.
3. Тешаев Ш. Ҳаво ҳароратининг дефолиация самарадорлигига таъсири. // Агроилм – Ўзбекистон қишлоқ хўжалиги. Нишона сони -1 (1), 2007. -Б. 12.
4. Zhang, P.K., Deng, X.J., Wang, C.Y. Effects of Different Composite Chemicals on Cotton Ripening and Defoliation Sprayed by UAV. Agrochemicals 2017, 56, 619–623. (In Chinese)

5. www.ogtr.gov.ou.
6. www.hmda.nmsu.edu.
7. www.ugacotton.com.

ФИО авторов: Улжабоев Алижон Абдуллажонович (қ.х.ф.ф.д.),

Андижон қишлоқ хўжалиги Агротехнологиялар институти

Убайдуллаев Мадаминжон Мўминжон ўғли (қ.х.ф.ф.д.)

Фарғона политехника институти

Название публикации: «УЗДЕФ ДЕФОЛИАНТИНИНГ ҒЎЗА БАРГИНИ
ТЎКТИРИШДАГИ САМАРАДОРЛИГИ»

Аннотация: Янги УзДЕФ дефолианти ўртача шўрланган майдонларда ғўзани сунъий баргсизлантириш учун гектар ҳисобига 6,0 литр қўлланилганда, барг тўкилиши 89,2% ни ташкил этиб, назорат ва қолган вариантларга нисбатан юқори натижа берди.

Калим сўзлар: Ўртача шўрланган тупроқ, УзДЕФ дефолианти, барглари тўкилиши, кўсакларни очилиши.

Annotation: When the new UzDEF defoliant was applied to 6.0 liters per hectare for artificial decontamination of cotton in moderately saline areas, leaf shedding was 89.2%, giving a higher result than the control and other options.

Keywords: Moderately saline soil, UzDEF defoliant, leaf shedding, opening of pods.

Шўрланган тупроқлар дунёдаги барча ривожланган ерларнинг 20% ни ташкил қилади. Тупроқларда тузларнинг тўпланиш жараёни табиий равишда (минералларнинг нураши ёки атмосферадан моддаларнинг келиши) ёки сунъий равишда (ерларни суғориш ёки дренажлаш билан боғлиқ мелиоратив ишлар) содир бўлиши мумкин. Шу боисдан ушбу тупроқларда қишлоқ хўжалик экинларини етиштириш бирмунча қийинчиликлар туғдириб келади. Бунинг оқибатида ғўза етиштиришда жадал технологиялар ва қўшимча харажатлар талаб қилиниши эвазига пахта ҳом-ашёси етиштирилмоқда.

Республикамызда ғўзадан юқори ва сифатли ҳосил олишда уни сунъий баргсизлантириш агротадбиридан самарали фойдаланиб, етиштирилган пахта ҳом ашёсини ёғин-сочин кунларга қолдирмасдан йиғиштириб олишга ва кузги-қишки агротадбирларни ўз вақтида амалга оширишга алоҳида эътибор

қаратилди. Шундай бўлсада, ўртача шўрланган майдонларда ғўзанинг пишиш даврида очилмаган кўсакларнинг етилишига дефолиантларнинг таъсири ва уларни қўллашнинг мақбул меъёрини белгилаш борасидаги илмий тадқиқотлар етарлича амалга оширилмаган.

Шу сабали ғўза навларига мос самарали дефолиантларни танлаш ва ишлаб чиқаришга жорий этиш муҳим вазифа ҳисобланади. Дефолиация пахта йиғим-теримида терим суръатини оширади. Ғўза дефолиацияси ўз вақтида ва сифатли ўтказилса, ғўза барглари тўлиқ тўкилишини таъминлайди, қатор ораларида ҳаво аэрацияси яхшиланиб, ўсимлик қуёш иссиқлиги ва нуридан самарали фойдаланади ҳамда дефолиантлар таъсирида ўсимлик танасида физиологик жараёнларнинг бузилиб, моддалар қайта тақсимланиши натижасида кўсаклар пишиб етилиши тезлашади.

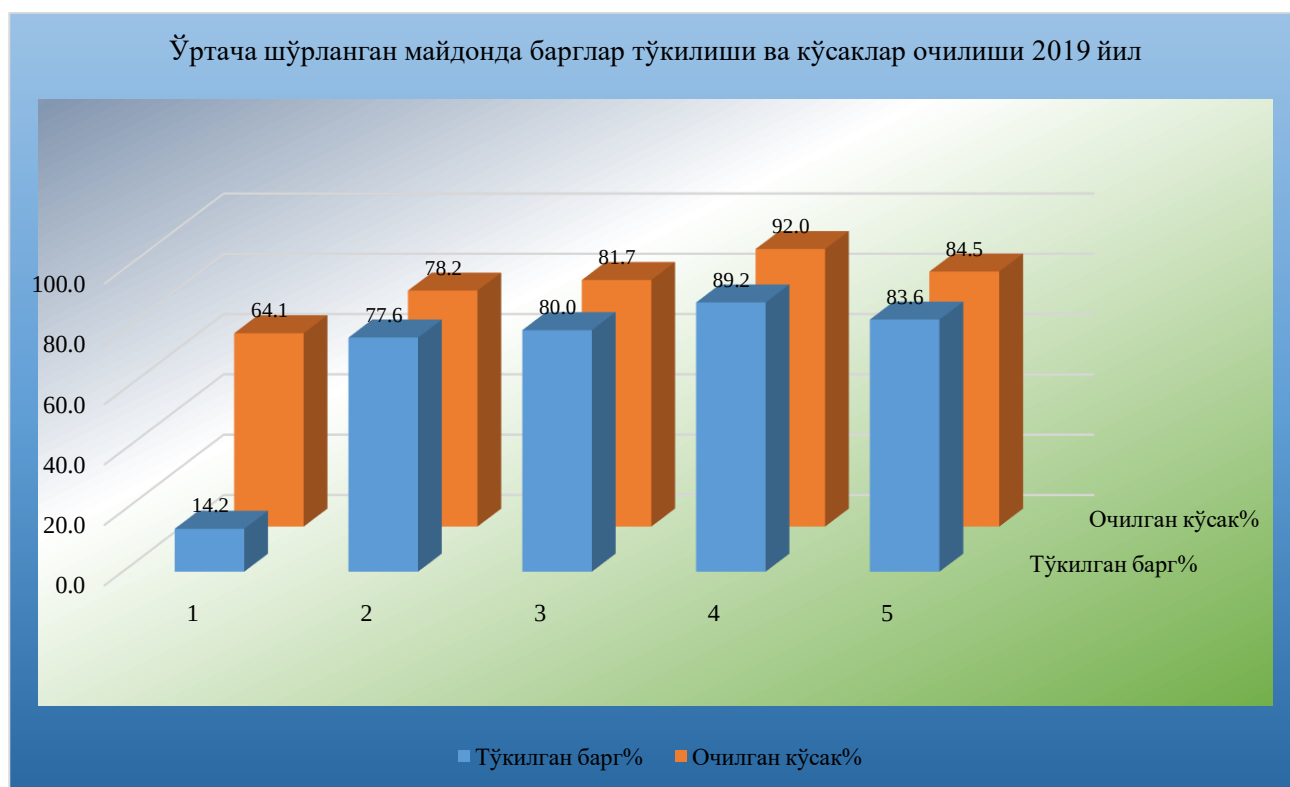
Пахта хом-ашёсини эрта муддатларда ёки кеч муддатларда терилганда толанинг узунлиги, метрик рақами, толанинг узилиш кучи ва бошқа сифат кўрсаткичларига таъсири оқибатида чигитнинг сифати яъни, чигит мағзига, мойдорлигига, тола чиқими, госсипол моддасининг тўпаланишига салбий таъсири оқибатида текстил саноатига қўйилган талаблари камайиб кетишига олиб келмоқда.

Шу нуқтай назардан келиб чиққан ҳолда, олимлар томонидан маҳаллий хом-ашёлардан тайёрланган, ғўзага ўртача даражада юмшоқ таъсир этувчи, юқори самарали УзДЕФ дефолианти яратилиб, амалий жиҳатдан тадқиқотлар асосида ғўзадаги самарадорлиги ўрганилган ва ишлаб чиқаришга тавсиялар берилиб, амалиётга қисман жорий этилиб келинмоқда. Биз 2019 йил тажрибамизда УзДЕФ дефолиантлари ўрганилганда қуйидаги натижалар олинди.

Дефолиациядан олдин ғўзанинг биологик ҳолати;

Тажриба майдонида дефолиациядан олдин назорат вариантыда ғўза бош поясининг баландлиги ўртача 82,3 см ни, яшил барглари сони 29,8 донани, умумий кўсаклар сони 7,8 донани шу жумладан очилгани 47,6%, ярим очилганлари 3,4%, ташкил этган бўлиб, андоза сифатида СуюқХМД 8,0 л/га қўлланиладиган вариантда ғўза бош поясининг баландлиги ўртача 82,4 см, яшил

барглар сони 29,3 донани, умумий кўсаклар сони 7,6 донани шу жумладан очилгани 45,5%, ярим очилганлари 3,9% ни ташкил этгани холда, УзДЕФ дефолианти 5,0-6,0-7,0 л/га меъёрларда қўлланилганда вариантларга мос равишда ўсимлик бўйи ўртача 83,5-82,2-81,8 см, барглар сони эса 29,5-28,3-29,5 донани, кўсаклар 8,1-7,2-7,0 донани, шундан очилгани 46,2-45,6-46,0%, ярим очилганлари 3,6-3,0-3,2% ни ташкил қилди.

1-расм: Ўртача шўрланган майдонларда, ғўза баргаларининг тўкилиши ва кўсаклар очилишида дефолиантларнинг таъсири.

Тажрибадан олинган натижаларга кўра ўртача шўрланган майдонда дефолиация ўтказилган кундан 14-кун ўтиб, назорат вариантыда баргларнинг табиий тўкилиши 14,2%, очилган кўсаклар 64,1% ни ташкил этган бўлса, андоза сифатида олинган СуюқХМД 8,0 л/га меъёрларда қўлланилган вариантда баргларнинг тўкилиши тегишли равишда 77,6%, очилган кўсаклар 78,2%, қуриган барглар сони мос равишда 14,4%, ярим қуриганлари эса 8,0% ни ташкил қилди. УзДЕФ дефолиантини 6,0 л/га меъёрларда қўлланилган вариантда эса

баргларнинг тўкилиши 14-кунга келиб, 89,2%, очилган кўсаклар 92,0% ни ташкил этган бўлса, қуриган барглар сони мос равишда 6,0% ни, ярим қуригани 4,8% ни ташкил этиб, назоратга нисбатан барглар тўкилиши 75,0% га, кўсаклар очилиши 27,9% га, СуюқХМД га нисбатан эса барглар тўкилиши 11,6% га, кўсаклар очилиши 13,8% га юқорироқ барг тўкилиши ва кўсаклар очилишига эришилди (1-расмга қаранг).

Тажриба даласининг назорат вариантыда пахта ҳосилдорлиги ўртача 26,3 ц/га, СуюқХМД 8,0 л/га қўлланилган вариантда 26,9 ц/га ни ташкил этган бўлса, УзДЕФ дефолианти 5,0-6,0-7,0 л/га меъёрида қўлланилганда энг яхши натижа 6 л/га қўлланилган вариантда 28,3 ц/га ҳосил олинди. Қолган 5,0-6,0 л/га қўлланилаган вариантларда ҳосилдорлик мос равишда 26,8-27,5 ц/га ташкил этди.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Ф.Ж.Тешаев Ёўза дефолиацияси учун ишлатиладиган янги препаратларидан самарали фойдаланиш. Монография. Т. “Наврўз” нашриёти. 2018 й.
2. Ўзбекистон қишлоқ хўжалиги журнали. № 8. 2016 йил. 8 бет.
3. С.М.Мираҳмедов ва бошқалар. Пахтачилик справочниги. Тошкент-“Мехнат” нашриёти 1989 й.

ФИО авторов: Убайдуллаев Мадаминжон Мўминжон ўгли (қ.х.ф.ф.д (PhD))

Фарғона политехника институти

Ибрагимова Дилдора Қаҳрамоновна

Марғилон шаҳар 19 мактаб инглиз тили ўқитувчиси

Название публикации: «ХОРИЖИЙ ВА МАҲАЛЛИЙ
ДЕФОЛИАНТЛАРНИНГ САМАРАДОРЛИГИНИ АНИҚЛАШ»

Аннотация. Хорижий Энто-Дефол дефолиантининг гўзани сунъий баргсизлантириш учун гўза кўсақлари 30-40% очилганда гектар ҳисобига 0,200 л/га меъёри қўлланилганда барглар тўқилиши қолган вариантларга нисбатан юқори натижа кўрсатди. Маҳаллий ФанДЕФ-аъло дефолиантининг 7,0 л/га меъёри қўлланилган вариантида эса, қолган вариантларга нисбатан самарадорлиги юқори бўлди.

Калит сўзлар: дефолиация ва дефолиантлар турлари, гўза барглари, қуриган ва ярим қуриган барглар.

Аннотация. Применение иностранный дефлиант от внешнего дефлианта При внесении из расчета 0,200 л / га на гектар, когда стебли хлопчатника открывали на 30-40% для искусственной дегельминтизации хлопчатника, опадение листьев показало более высокий результат, чем остальные варианты. В случае местного дефолианта FanDEF с нормой 7,0 л / га он оказался эффективным по сравнению с другими вариантами.

Ключевые слова: дефолиация и виды дефолиантов, листья хлопчатника, сухие и полисухие листья.

Annotation. The foreign Ento-Dephol showed a higt result, when guza couses open 30-40% while using 0.200 litres of defoliation for each hectar in order to defoliante cotton artificially. 7.0 litres use of defoliation gave better result regarding to the other alternatives.

Key words: types of defoliation and defoliants, cotton leaves dry and semi-dry leaves.

Кириш

Маълумки, пахтачилик дунёнинг кўпгина мамлакатларда қишлоқ хўжалигининг етакчи тармоғи ҳисобланиб, тўқимачилик саноатини сифатли хомашё билан таъминлаш муҳим вазифалардан биридир. Таъкидлаш керакки, пахта ҳосилини сифатли териб олиш дефолиациянинг самарадорлигига боғлиқдир. Кейинги йилларда ҳар гектардан олинadиган пахта ҳосили Ҳиндистон ва Покистонда 2–3, Хитой, Бразилия ва Австралияда 1–1,5 мартага ошган бўлсада сифатли йиғиштириб олишда муаммолар кузатилмоқда. Бунинг учун дефолиация агротадбиридан самарали фойдаланиш, энг аввало, ғўзага юмшоқ ва ярим юмшоқ таъсир этувчи дефолиантларни яратиш ҳамда мақбул меъёр ва муддатларини ишлаб чиқиш соҳадаги муҳим вазифалардан бири бўлиб ҳисобланади. Шу нуқтаи-назардан келиб чиқадиган бўлсак, сўнгги йилларда яратилган дефолиантлар хусусиятларининг бир-биридан кескин фарқланиши, иқлимнинг ўзгариши ва йиғим-терим ишларини механизациялаштиришни инобатга олиб, янги юмшоқ таъсир этувчи дефолиантларни қўллашнинг меъёрларини ишлаб чиқиш долзарб масала ҳисобланади.

Тадқиқот услубиёти

Долзарб вазифалар юзасидан, 2018-2020 йиллар мобайнида тадқиқотларимиз Фарғона вилоятининг Қува туманида жойлашган Пахта селекцияси, уруғчилиги ва етиштириш агротехнологиялари илмий-тадқиқот институти илмий тажриба станциясининг ўтлоқи соз, механик таркибига кўра оғир қумоқ, кам шўрланган, сизот сувлари 1,6-1,8 метр чуқурликда жойлашган тупроқ шароитида олиб борилди. Тажрибада ҳар бир нав учун 8 та вариант олинган бўлиб, 3 та такрорланишда жойлаштирилди.

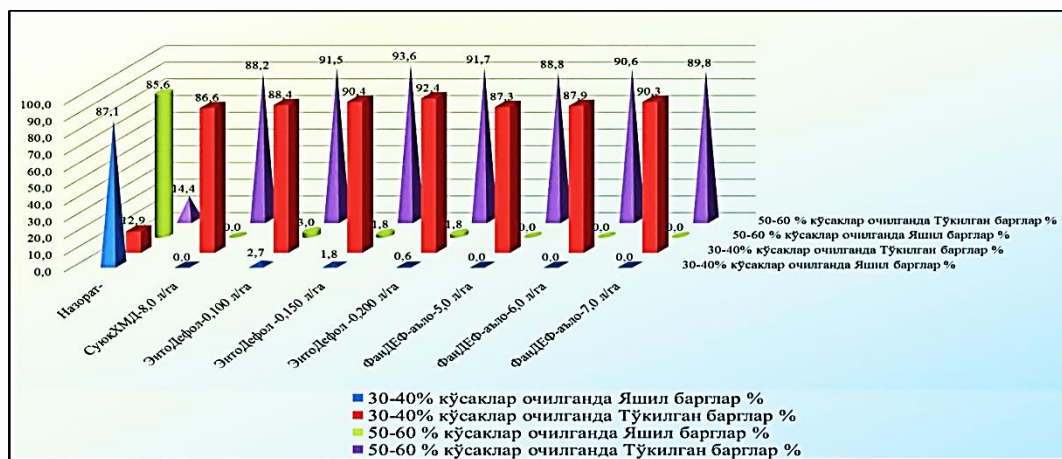
Тажриба вариантларига С8290 ва С6775 ғўза навининг кўсаклари 30-40 % ҳамда 50-60 % очилган муддатда юқоридаги дефолиантларнинг кўрсатилган меъёрлари қўлланилиб, уларнинг мақбул қўллаш меъёри ва муддати

аниқланди. Илмий изланишлар ЎзПИТИда қабул қилинган «Методика полевых опытов с хлопчатником» (1981), «Дала тажрибаларини ўтказиш услублари» (2007) ва ЎзР Давлат кимё комиссияси томонидан қабул қилинган «Ўза дефолиантларини синаш бўйича услубий кўрсатмалар» (1993, 1994, 2004) қўлланмалари асосида олиб борилди.

Тадқиқот натижалари ва уларнинг муҳокамаси

Ўтказилган кузатув ва таҳлилларда дефолиациядан 14 кун ўтгач ғўза кўсаклари 30-40% очилганда С-8290 ғўза навида ЭнтоДефол 0,200 л/га ҳамда ФанДЕФ-аёло дефолиантини 7,0 л/га меъёрида қўллаганда тўкилган барглари 92,4-91,7 % га, очилган кўсаклар 88,1-82,7% га, ҳосилдорлик 36,8-37,1 ц/га га тенг бўлиб, назоратга нисбатан қўшимча 2,7-3,0 ц/га га ҳосил олинган.

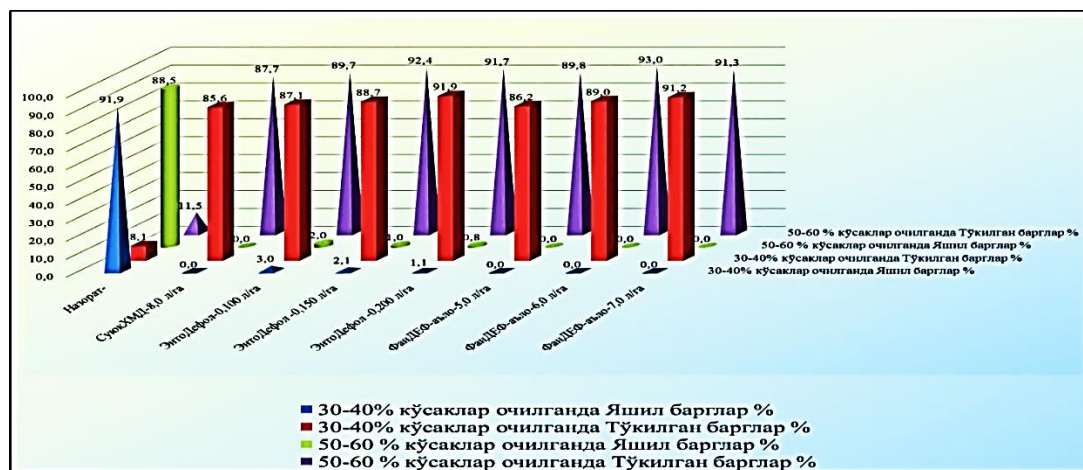
Шунингдек, тадқиқотимиздаги иккинчи С-6775 ғўза навида ҳам ЭнтоДефолни 0,200 л/га ҳамда ФанДЕФ-аёлни 7,0 л/га меъёрида қўллаганда энг юқори натижаларга эришилиб, С-8290 нави С-6775 навига нисбатан морфобиологик жиҳатдан тезпишарлиги билан фарқланиши сабабли барча натижалар юқори бўлиши аниқланди.

1-расм. Янги маҳаллий дефолиантларнинг С-8290 ғўза навининг барглари тўкилишига таъсири, (14 кундан сўнг) 2020 йил

Тажрибанинг иккинчи фонида яъни, ғўза кўсаклари 50-60% очилганда С-8290 ғўза навида ЭнтоДефол 0,150 л/га ҳамда ФанДЕФ-аёлни 6,0 л/га меъёрида қўллаганда барглари тўкилиши 93,0-93,9 % ни, кўсаклар очилиши 95,1-90,0% ни,

пахта ҳосили 37,1-37,2 ц/га ни ташкил этган, С-6775 ғўза навида ҳам дефолиантлар меъёри мос равишда 0,150-6,0 л/га қўлланилганда барглари тўкилиши 92,4-93,0% ни, очилган кўсақлар 95,1-90,0% ни, ҳосилдорлик эса 36,6-36,8 ц/га ни, қўшимча 2,5-2,7 ц/га ни ташкил этиб, дефолиантлар мақбул меъёрларда қўлланилганда юқори самарадорликка эришилиши исботланган.

2-расм. Янги маҳаллий дефолиантларнинг С-6775 ғўза навининг барглари тўкилишига таъсири, (14 кундан сўнг) 2020 йил

Айтиш лозимки, 2-фонда (50-60%) дефолиантларни бироз кам меъёрлари яхши натижа кўрсатган, яъни ЭнтоДефол 0,150 л/га, ФанДЕФ-аъло 6,0 л/га қўлланилган вариантларда кўрсаткичлар мос равишда 95,1-90,0; 38,7-34,8; 22,0-16,9% ; 21,8-17,9 ; 22,0-16,9 ; 8,3-4,4% ни ташкил этган.

Фарғона вилоятининг ўтлоқи-соз тупроқлари шароитида олиб борилган илмий изланишлар натижалари асосида қуйидагича хулосалар қилиш мумкин.

ХУЛОСАЛАР

Ғўза навларида ўрганилаётган дефолиантларнинг самарадорлиги кузатилганида, уларнинг таъсирчанлиги дефолиантларни қўллаш меъёри ва муддатларига боғлиқлиги аниқланди. Демак, С-8290 ва С-6775 ғўза навлари кўсақлари 30-40%

очилган муддатда ЭнтоДефол дефолиантини 0,200 л/га меъёрда, ФанДЕФ-аъло дефолиантини эса 7,0 л/га меъёрда қўллаш, ғўза навлари кўсаклари 50-60% очилган муддатда эса ЭнтоДефол дефолиантини 0,150 л/га меъёрда, ФанДЕФ-аъло дефолиантини 6,0 л/га меъёрда қўллаш мақбул деб топилди.

Фойдаланилган адабиётлар

- 1.Тешаев Ф., Убайдуллаев М. Фарғона вилояти шароитида ғўзада янги дефолиантларни қўллашнинг мақбул меъёр ва муддатини аниқлаш. Агро-илм. - Тошкент, 2019. - № 4. – Бет-16.
- 2.Тешаев Ф., Убайдуллаев М. Определение эффективных норм новых дефолиантов в условиях лугово-солончаковых почв ферганской области при раскрытии коробочек 50–60% сортов хлопчатника С-8290 и С-6775. Актуальные проблемы современной науки. Россия, 2020.№5(114).-стр-62.
3. Ubaydullaev M.M. The importance of sowing and handling of c-8290 and c-6775 seeds in the conditions of the meadow soils of the fergana area. International conference on multidisciplinary research. Indiya, 2020. pp-11.